

TAVASZI SZÉL 2016 / SPRING WIND 2016

Tanulmánykötet

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Association of Hungarian PhD and DLA Students

IV.

TAVASZI SZÉL

SPRING WIND

Szerkesztette:
Dr. Keresztes Gábor

Doktoranduszok Országos Szövetsége
Budapest
2016

Tavaszi Szél – Spring Wind 2016

IV. kötet

Lektorálták:

Dr. Agárdi Izabella
Dr. Bokor Tamás
Dr. Boros Lajos
Dr. Chaudhuri Sujit
Dr. Deák Ágnes
Dr. Fleck Zoltán
Dr. Frauhammer Krisztina
Dr. Géra Eleonóra
Dr. Germuska Pál
Dr. Gurbai Sándor
Dr. Gyarmathy Éva
Dr. habil. Balogh László
Dr. habil. Bodnár Gabriella
Dr. habil. Gözsy Zoltán
Dr. habil. Györkös Attila
Dr. habil. Kata Csizér
Dr. habil. Lajos Péter
Dr. habil. Tóth Sándor László
Dr. habil. Trencsényi László
Dr. Horváth Lajos

Dr. J. Újváry Zsuzsanna
Dr. Kovács Zsuzsa
Dr. Kövér Lajos
Dr. Láng András
Dr. Móra László Xavér
Dr. Papp Klára
Dr. Perlusz Andrea
Dr. Rosta Gergely
Dr. Schaffhauser Franz
Dr. Szabó Gergely Sándor
Dr. Szekeres Melinda
Dr. Szilágyi Zsolt
Feketéné Dr. Szabó Éva
Megyeriné Dr. Runyó Anna
Szabóné Dr. Molnár Anna
Prof. Dr. Ilonszki Gabriella
Prof. Dr. Karácsony András
Prof. Dr. Kovács Teréz
Prof. Dr. Őze Sándor
Prof. Dr. Polónyi István

ISBN: 978-615-5586-09-5

DOI: 10.23715/TSZ.2016.4

Felelős kiadó: Doktoranduszok Országos Szövetsége
Megjelent: 2016-ban

Minden jog fenntartva. A kiadvány szerzői jogvédelem alatt áll. A kiadványt, illetve annak részleteit másolni, reprodukálni, adatrögzítő rendszerben tárolni bármilyen formában vagy eszközzel - elektronikus vagy más módon - a kiadó és a szerzők előzetes írásbeli engedélye nélkül tilos.

TAVASZI SZÉL SPRING WIND

IV. KÖTET

Pszichológia- és neveléstudomány

Sporttudomány

Szociológia- és multidiszciplináris társadalomtudomány

Történelem- és politikatudomány

TARTALOMJEGYZÉK

PSZICHOLÓGIA- ÉS NEVELÉSTUDOMÁNYI SZEKCIÓ.....14

A VALLÁSOS/SPIRITUÁLIS ÉLMÉNYEK LÉLEKTANA: AZ ÉLMÉNYEK FELEKEZETI KÜLÖNBBSÉGEI	15
---	----

Fábián Balázs

A NŐI ÉRTÉKREND ÁTADÁSA HÁROM GENERÁCIÓN ÁT	27
---	----

Fehér Ilona

KÖRNYEZETTUDATOSSÁGRA ÉS FENNTARTHATÓSÁGRA NEVELÉS ÉLMÉNYALAPÚ MÓDSZEREKKEL KISISKOLÁS KORBAN	39
--	----

Krakker Anna

A SZÜLŐ SZAKEMBER KAPCSOLATÁNAK ALAKULÁSA A HALLÁSSÉRÜLT GYERMEKEK INTEGRÁLT NEVELÉSE-OKTATÁSA FOLYAMATÁBAN.....	46
---	----

Lukács Szandra

ANDRAGÓGIAI ESZKÖZÖKKEL AZ ELÍTÉLTEK REINTEGRÁCIÓJÁÉRT	56
--	----

Molnár Attila Károly

A MOOC SÖTÉT OLDALA	69
---------------------------	----

Nagy Júlia

GLOBALIS KONDUKTÍV PEDAGÓGIA	80
------------------------------------	----

Oravecz Adrienn

PROTECTIVE ROLE OF SIGNIFICANT CHILDHOOD RELATIONSHIPS IN THE APPEARANCE OF CRIMINAL BEHAVIOUR IN MALE ADULTS GROWN UP IN FOSTER CARE	94
---	----

Viola Osváth, László Lippai, Melinda Pohárnok

TANULÁSI ZAVAROK A SZAKKÉPZÉSBEN	103
--	-----

Pap Anna

NEVELÉSI ÉRTÉKEK ÉS ÉRTÉKRENDSZEREK	114
---	-----

Simon Anikó

UNRAVELING LANGUAGE LEARNER IDENTITY IN THE ERA OF GLOBALIZATION	127
---	-----

Dávid Smid

FOGYATÉKKAL ÉLŐ HALLGATÓK A FELSŐOKTATÁSBAN – ESÉLYEGYENLŐSÉG A KARRIERÉPÍTÉSBEN	136
---	-----

Dr. Séllei Beatrix, Soós Emese

TANULÁSI ZAVAROKKAL KÜZDŐ TANULÓK SEGÍTÉSE A ZENETANULÁS TRANSZFERHATÁSAIRA ÉPÍTVE	153
---	-----

Surján Noémi

KÖZÖSSÉGI FELSŐOKTATÁSI KÖZPONTOK ÉSZAKKELET-MAGYARSZÁGON	165
<i>Tóth Dorina Anna</i>	

ÓVODÁSKORÚ DADOGÓ GYERMEKEK BESZÉDFEJLŐDÉSE.....	172
<i>Tóthné Aszalai Anett</i>	

REGULÁCIÓ FÓKUSZ KAPCSOLATA A KOCKÁZATVÁLLALÁSSAL	183
<i>Uatkán Ajna, Dr. Faragó Klára</i>	

RÓKA, NYUSZI VAGY VÁMPÍR? MESEHŐSÖK A KISISKOLÁSOK VILÁGÁBAN	196
<i>Vass Dorottea</i>	

SPORTTUDOMÁNYI SZEKCIÓ210

SPORTOLÓK ÉS SPORTEGYESÜLETEK KÖZÖTTI MINŐSÉGI SZERZŐDÉSKÖTÉSEK ÉS ÁTIGAZOLÁSOK	211
<i>Zimányi Róbert G.</i>	

SZOCIOLÓGIAI ÉS MULTIDISZCIPLINÁRIS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI SZEKCIÓ220

„MIÉRT KÉRDEZI MEG, HOGY ITT HAGYOM-E A KISBABÁT?” ANYÁK ELBESZÉLT ÉLETTÖRTÉNETEI.....	221
<i>Hernádi Ilona PhD, Kunt Zsuzsanna Drs.</i>	

ÉN IS SZERETNÉK CSALÁDOT! KÜLÖNLEGES ELLÁTÁSI IGÉNYŰ GYEREKEK ÖRÖKBEOGADÁSA MAGYARORSZÁGON.....	229
<i>Horváth Péter László, Sándor Anikó</i>	

ÁRVÍZVÉDELMI BERUHÁZÁSOK PARTICIPÁCIÓ SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA SZEGEDEN ÉS SZOLNOKON - ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS.....	242
<i>Kincses Boglárka, Kispál Judit, Nagy Gyula</i>	

KÉRDÉSEK A MÓDSZERRŐL, AVAGY TAPASZTALATI ADALÉKOK A PARTICIPATÍV KUTATÁS ELMÉLETÉHEZ ÉS GYAKORLATÁHOZ.....	255
<i>Könczei György PhD, DsC, dr habil., Antal Zsuzsanna, Kolonics Krisztián</i>	

„NÁLAM IS VAN FEGYELMEZETLENSÉG, DE CSAK ADDIG, AMÍG MINDEN OSZTÁLYT BE NEM IDOMÍTOK...” AVAGY FEGYELMEZÉS NAPJAINK ÁLTALÁNOS ISKOLÁIBAN	266
<i>Kósa Rita Diána</i>	

MIGRÁNSOK INTEGRÁCIÓJA SZÁMOKBAN EGYESÜLT KIRÁLYSÁG, NÉMETORSZÁG	274
<i>Rácz Péter</i>	

KÉTNYELVŰ OKTATÁS A MURAVIDÉKEN	288
<i>Szendi Anna</i>	

INTELLEKTUÁLIS FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ FELNÖTTEK PÁRKAPCSOLATAI ÉS GYERMEKVÁLLALÁSA (AZ ESÉLYEGYENLŐSÉGTŐL A TAIGETOSZIG? OTKA 111917K KUTATÁS RÉSZEREDMÉNYEI)	296
<i>Szücs Marianna PhD, Katona Vanda PhD</i>	

PÉNZBEN MÉRT TÁRSADALOM	309
<i>Tikász Gáspár Bendegúz</i>	

KÖZÉLET ÉS KÖZTÉR KAPCSOLATA EGY BÉKÉSCSABAI PÉLDÁN KERESZTÜL.....	315
<i>Tóth Balázs, Nagy Gyula</i>	

BEING AN ARAB IN ISRAEL.....	331
<i>Ujvári Anna</i>	

TÖRTÉNELEM- ÉS POLITIKATUDOMÁNYI SZEKCIÓ338

EGY VÁROS, KÉT VALLÁS – VEGYES HÁZASSÁGÚ CSALÁDOK A 18. SZÁZADI CSETNEKI EVANGÉLIKUS ÉS KATOLIKUS ANYAKÖNYVEK LAPJAIN	339
<i>Baros-Gyimóthy Eszter Márta</i>	

JÁSZBERÉNY A SZOVJET MEGSZÁLLÁS ELSŐ ÉVEIBEN (1944–1948).....	351
<i>Cseh Dániel</i>	

UTAK A NEMZETISÉGI TÖRVÉNYCIKKIG	363
<i>Csernus-Lukács Szilveszter</i>	

A PESSZIMIZMUS HASZNA A KONZERVATÍV GONDOLKODÁSBAN	375
<i>Flick László</i>	

A CIOLOŞ-KABINET – AZ ELSŐ ROMÁN SZAKÉRTŐI KORMÁNY?.....	380
<i>Galambos László</i>	

LEVEDIA ÉS ATELKUZU: IDŐREND ÉS FÖLDRAJZI HELY A DAI ÉS A MUSZLIM FORRÁSOK TANÚSÁGA.....	390
<i>Juhász Péter</i>	

A FRANCIA FELSŐOKTATÁS 1968-1990 KÖZÖTT	401
<i>Kiss Andrea</i>	

MEGAKASZTOTT FEJLŐDÉS VAGY AZ ÚJ LEHETŐSÉGEK IDŐSZAKA	407
<i>Kiss Márton</i>	

A MENEKÜLTÜGY A MAGYAR POLITIKAI DISKURZUSBAN (1920-AS ÉVEK)	420
<i>Kránitz Péter Pál</i>	

A RÉPACUKOR BEVEZETÉSE ÉS ELFOGADTATÁSA MAGYARORSZÁGON	430
<i>Lakatos Hajnalka</i>	
„A JÓ GYERMEK JÉZUSÉ.” TÁRSADALOMALAKÍTÓ TÖREKVÉSEK A JEZSUITÁK SZÍVGÁRDA MOZGALMÁBAN	441
<i>Nagyillés Anikó</i>	
A CSALÁD RENDJÉT ÉS A NEMI ERKÖLCSÖT SÉRTŐ BŰNTETTEK DEBRECENBEN 1693 ÉS 1705 KÖZÖTT	449
<i>Papp Rita</i>	
A FORGALOMNAK MENNIE KELL! A MAGYAR ÁLLAMVASUTAK ÚJJÁÉPÍTÉSE 1945-1948	460
<i>Péterffy Gergely</i>	
KISPÁRTOK KAMPÁNYA A 2014-ES VÁLASZTÁSOKON.....	477
<i>Szőllőssy Dániel</i>	
HIDALGÓK ÉS SZAMURÁJOK – SPANYOL-JAPÁN KAPCSOLATOK 1587-1636	494
<i>Túróczy Tamás</i>	

Lectori salutem!

Sok szeretettel köszöntöm a kedves Olvasót a Doktoranduszok Országos Szövetsége nevében! Ön a közel két évtizedes múltra visszatekintő Tavaszi Szél Konferencia-sorozat legújabb tanulmánykötetét tartja kezében, mely a 2016. évi rendezvényen bemutatkozott előadók által publikált legújabb tudományos eredményeket mutatja be.

A Tavaszi Szél Konferencia az utóbbi években a magyar tudományos élet nagy tradíciókkal bíró eseményévé, a fiatal kutatók számára a legjelentősebb tudományos találkozóvá vált. A konferencia sajátossága, hogy multidiszciplináris, így valamennyi tudományterület számára lehetőséget biztosít a megjelenésre, ezáltal minden évben széles tájékozottságot szerezhetnek a kedves résztvevők a különböző tudományágak új és újszerű eredményeiről.

Az idei évben a Tavaszi Szél Konferenciát az Óbudai Egyetemen rendeztük meg nagy sikerrel, 2016. április 15-17 között. A konferenciára évről - évre az előzetesen szakmailag alaposan elbírált, legjobbnak minősülő kutatási témák kerülhetnek be a hazai és határon túli intézményekből. Ennek tudatában országosan is kiemelkedőnek számít, hogy az idei Tavaszi Szélen közel 500 előadót hallgathattunk meg a 20 szekcióban. Az elismert szakemberek által lektorált tanulmánykötetben végül közel 200 tudományos publikáció jelenhet meg.

Úgy véljük, hogy a Doktoranduszok Országos Szövetsége ezzel a rendezvénnyel is öregbítette hírnevét és erősítette küldetését, melynek lényege, hogy társadalmilag beágyazott szervezetként a doktori képzésben résztvevők számára kitárja a lehetőségeket, támogassa munkájukat és magát tudatosan alakító közösséget formáljon. Ennek érdekében hívunk és várunk továbbra is minden doktoranduszt, doktorjelöltet a szervezet kötelékébe, hogy együtt építhessük tovább a szervezet jövőjét, melynek jelmondata kifejezi lényegét:

„Közösség a tudományért.”

A konferencia nem jöhetett volna létre a szervezők és támogatók aktív közreműködése nélkül. Ezúton is köszönetünket fejezzük ki házigazdáinknak, az Óbudai Egyetem munkatársainak, az egyetem doktorandusz önkormányzatának, a DOSz tudományos osztályainak, munkatársainak és titkárságának a hatékony együttműködésért, mely nélkül nem sikerülhetett volna ilyen magas színvonalon megrendezni az idei tudományos összejövetelt. Köszönettel tartozunk továbbá támogatóinknak is: az Emberi Erőforrások Minisztériumának, a Nemzeti Tehetség Programnak, Budapest Fővárosnak, az Óbudai Egyetemnek, továbbá a Magyar Nemzeti Banknak, a Magyar Mérnöki Kamarának, az Alcoa-Köfém Kft.-nek, a Duna-Dráva Cement Kft.-nek, az
EGIS Zrt.-nek, a Richter Gedeon Nyrt.-nek, a Sicontact Kft.-nek és további támogatóinknak.

Reméljük, hogy a Tavaszi Szél Konferencia idén is maradandó, pozitív emlékeket hagyott mindenkinben, az ott szerzett tapasztalatok és új tudományos információk hasznául szolgálnak majd a résztvevők és ezáltal a magyar tudomány és a felsőoktatás számára.

További szakmai sikereket és kellemes olvasást kívánunk minden kedves Olvasó számára!

Sopron, 2016.10.25.

Üdvözlettel:

Dr. Keresztes Gábor
elnök

Pszichológia- és neveléstudományi szekció

A VALLÁSOS/SPIRITUÁLIS ÉLMÉNYEK LÉLEKTANA: AZ ÉLMÉNYEK FELEKEZETI KÜLÖNBSÉGEI

Fábián Balázs

*Debreceni Egyetem, Magatartástudományi Intézet, II. évf. hallgató,
fabain.balazs.93@hotmail.com*

Absztrakt

Bevezetés: A valláspszichológia egyik keveset vizsgált területének tekinthető a vallásos/spirituális élmények lélektana, noha a vallás és a spiritualitás egyik kulcskérdése lenne, eddig még nem született ebben a témában olyan összefoglaló tanulmány, amely áttekintette volna a téma kutatási eredményeit és empirikus eredményekkel is alátámasztotta volna feltételezéseit. Ezen kívül Magyarországon még egyetlen ilyen jellegű vizsgálat sem készült, így ez a terület egy alulkutatott témakörnek tekinthető.

Célkitűzés: Jelenleg nincs olyan széles körben elfogadott, olyan a terület korábbi eredményeit átfogó elemzés alapján készült vallásos-spirituális élményeket mérő kérdőív és a használatban lévő releváns mérőeszközök többsége komoly hibákkal is rendelkezik [1-2]. Ezért jelent vizsgálat keretén belül célul tűzik ki a Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív (VSÉK) kialakítását, tesztelését és a más releváns változókkal való kapcsolatának felderítését. **Minta:** A teljes minta 503 főből állt, amelybe különböző felekezeti (Katolikus, Református, Egyéb keresztény közösségbe tartozó, Maga módján vallásos, Ateista és Egyéb), hittudományi-, pszichológia szakos hallgatók és felnőtt személyek tartoztak. A kérdőív felvétele vegyes módszerrel, interneten és papír alapon történt.

Fontosabb mérőeszközök: Demográfiai adatokat mérő kérdések, Vallási/spirituális változókkal kapcsolatos kérdések, Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív (VSÉK), a Piedmont féle Spirituális Transzcendencia Skála (STS), Duke Vallásosság/Spiritualitás Index (DVSI) és Misztikus Orientáció Skála (MOS).

Eredmények: A VSÉK kérdőív faktoranalízis és főkomponens analízis segítségével végzett elemzése a teljes 66 ítemes kérdőívet 2 faktorra (Pozitív Kapcsolódás; Misztikus Jelenlét) és 4-4 ítemre csökkentették le, amelynek a megbízhatósága nagyon jónak (Cronbach-alfa=0.8396) és a két faktor által magyarázott variancia (60,8%) közepesen erősnek mutatkozott. A kétfaktoros elméleti modellt a konfirmátoros faktor analitikus vizsgálat is megerősítette ($p=0.131$).

Az egyes felekezeti alcsoportok között szignifikáns különbségek voltak kimutathatóak mind a Pozitív kapcsolódás, mind a Misztikus jelenlét alskálán. Ezen kívül a két VSÉK alskálán elért eredmények varianciáját más-más skálákon elért eredmények jósolták be a leginkább egyes felekezetenként.

Összegzés: A Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív megbízható mérőeszköznek bizonyult az eddigi eredmények alapján és a többi változóval kapcsolatos elemzések szerint felekezetenként ezen élmények előfordulási gyakorisága és az élmények valószínűsíthető kauzális tényezői között is szignifikáns eltérések voltak.

Kulcsszavak: Valláslélektan, valláspszichológia, vallásos-spirituális élmény, misztikus élmény, transzperszonális pszichológia.

1. Bevezetés, célok

A vallásos/spirituális - vagy máskor misztikusnak vagy numinózusnak nevezett – élmények első pszichológiai szempontú megközelítése tudománytörténeti szempontból egészen korán, a 20. század elején már megtörtént [3] viszont annak ellenére, hogy vannak, akik a vallás egyik központi elemének tekintek ezeket, az élményeket [4] Magyarországon még nem készült velük kapcsolatban tudományos igényű felmérés. Ebből fakadón nincs olyan magyar nyelvű mérőeszköz, amely magyar nyelven elérhető lenne, másrészt olyan kérdőív sem áll még rendelkezésre, amely az eddigi összes kutatási eredményt felhasználva közelítené még a vallásos/spirituális élmények jelenségét.

Ezért jelent vizsgálat keretén belül célul tűztük ki a Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív kialakítását, az élmények legfontosabb prediktorainak és prevalenciájának meghatározását is.

2. Szakirodalmi áttekintés

2.1 A vallásos/spirituális élmények kutatási kérdései

A vallásos/spirituális élmények vizsgálata egy kevésbé népszerű és sokat vitatott kutatási téma, de mint ahogy látni fogjuk, az ilyen élmények legalább annyira hitelesen és tudományosan vizsgálhatóak, mint bármely más jelenség. Először azonban tekintsük át a leggyakoribb ellenvetéseket és vádakát, amelyek a vallásos/spirituális élményekkel kapcsolatban felmerültek.

Sokan feltételezik, hogy a vallásos/spirituális élmények alkalmával az egyének átélnek valamit, mint például, hogy eggyé válnak a létezés alapjával, de ez nem feltétlenül jelenti azt, hogy így is történik. Ez az ellenvetés teljesen jogos, mivel amikor az ember tapasztal valamit, akkor lehet, hogy téved. Viszont innen nézve semmivel sem biztosabbak a vallásos/spirituális élmények, mint bármelyik más élmény. Mindenfajta olyan tudás esetében lehetnek ilyen kételyeink, amely tapasztalati bizonyítékon nyugszik [5]. Ezért fontos minél pontosabban és minél részletesebben meghatározni, ahogy a depresszió esetében is történt, hogy annak a jelenségnek milyen fő jellemzői – pl. a depressziósok körében az alvásproblémák, anergia, öngyilkossági gondolatok stb. – vannak.

Gyakran az, az érv is felvetődik ezen élményekkel kapcsolatban, hogy valamilyen pszichopatológiai állapotok vagy korai anya-gyerek tárgykapcsolati élménybe történő regressziók folyamánai [6-7]. Ezt a feltételezést cáfolják azok az eredmények, amelyek szerint az egyes vallásos/spirituális élményt vizsgáló kérdőíveken elért eredmények nem kapcsolódnak pszichopatológiához [8]. Noha vannak hasonlóságok, azonban a pszichotikus élmények negatív töltetűek és rémisztőek, ezzel de pl. a vallásos/spirituális élmények közé tartozó egységélmény egyöntetűen pozitívnak értékelt esemény [9-11].

Egy másik elterjedt redukcionista elképzelés szerint, ezek az élmények nem mások, mint pusztán egy vagy több fajta speciális agyi aktivitási mintázat, amely vallásos/spirituális természetűnek leírt szubjektív képzetekkel jár. Vagy más szóval a vallásos/spirituális élmények az agy biológiai működésére vezethetőek vissza [12-13]. Az eddig eredmények cáfolták ezt az elképzelést, mivel még semmilyen specifikus mintázatot nem sikerült azonosítani, amely alapján azt állíthatnánk, hogy a neurofiziológiai változások önmagukban magyarázni tudnák a vallásos/spirituális élményeket [14-15]. Ezen kívül, még hogyha találnánk is egy ilyen mintázatot, akkor sem lehetnénk abban teljesen biztosak, hogy az agyi működési mintázat okozta a vallásos/spirituális természetűnek tekintett szubjektív tapasztalatot, vagy az agyi aktivációs mintázat az élményre adott válaszreakció [16].

Az utolsó gyakori elképzelés, hogy a pszichoaktív szerek által kiváltott módosult tudati állapotok és a vallásos/spirituális élmények közötti szoros kapcsolat feltételezésén alapszik. A vallásos képek megjelenése a pszichoaktív szerek hatására egy gyakran dokumentált

eseménynek [17-18], azonban a vallásos élmények nem tekinthetők pusztán a szerek kizárólagos hatásának. A pszichoaktív anyagok típusa [19] és azok felhasználási körülményei [19] – pl. vallásos szimbólumok a szerbevétel helyszínén [20] – vagy a szerhasználó vallási identitása [21] nagyban hozzájárulnak a vallásos tartalmak megjelenéséhez. Több szerző véleménye szerint az átélt élmények egyéni megfogalmazása mindig tartalmazhat vallásos-spirituális jellegű tartalmakat, de attól még az élmény maga, nem feltétlenül lesz vallásos [11, 22-23].

2.2 A vallásos/spirituális élmények prevalenciája

A tudományos vizsgálódás szempontjából érdemes még áttekinteni a vallásos/spirituális élmények prevalenciájára vonatkozó korábbi adatokat is.

Többek között az Egyesült Államokban elvégzett kutatásban a válaszadók 35%-a, Nagy-Britanniában 31%-a [24] mondott igent Greeley [25] kérdésére (Érezte úgy, már valaha, hogy egy nagyon erőteljes spirituális erőhöz közel kerülve, úgy tűnt, hogy ez az erő kiemelte Önt, önmagából?).

Glock és Stark [26] majdnem 3000 fős mintán végzett kutatásában az emberek 72%-a válaszolt az alábbi kérdésre igennel: Felnőtt korában érezte-e valaha Isten jelenlétét?

A British Gallup Poll-ban Alister Hardy [27] kérdésére - Volt-e már olyan Önnel, hogy tudatában volt, vagy hatással volt Önre egy jelenlét vagy egy erő, amely nevezzük akár Istennek vagy nem, ami különbözik Öntől? - 48% válaszolt igennel, Ausztráliában ez az arány 44 % volt [28].

A különböző kutatásokban tehát a vallásos/spirituális élmények prevalenciája átlagosan 31-72% között alakult. Az eredmények alapján látható, hogy az igennel válaszolók száma egyrészt igen magas, másrészt pedig az, hogy a felhasznált kérdések egészen más jellemzővel állnak kapcsolatban, és valószínűleg részben ebből is fakad, hogy meglehetősen nagy varianciát látunk.

2.3 A vallásos/spirituális élmények legfontosabb jellemzői

Ahogy az eddigiek alapján bizonyosságot nyert, hogy a vallásos/spirituális élmények vizsgálata tehát tudományos szempontból elfogadhatónak és értelmes kérdésnek tűnik.

Mivel azonban a vallásos/spirituális élményeket egységes és átfogó koncepció hiányában különböző módokon határozták meg, ezért valószínű, hogy a témában eddig talált korábbi eredmények általánosíthatósága korlátozott.

A tudományos kutatáshoz először szükséges a vallásos/spirituális élmények legfontosabb karakterisztikumait összefoglalni a rendelkezésre álló irodalom, elméletek és kutatási előzmények alapján. Számos szerző munkája alapján azt mondhatjuk, hogy a legfontosabb jellemzők az alábbiak [29]:

1. Noesis. A Szenttel (pl. Istennel) kapcsolatos útmutatás, sugalmazás, kinyilatkoztatás. Ez olyan tudás, amellyel az egyén az élmény átéléséig nem rendelkezett.
2. Passzivitás. Ez a kontroll hiányát, vagy az élmény spontán, akaratlan jellegét jelenti. Gyakran úgy interpretálják a vallásos/spirituális élményeket, hogy egy nagyobb erőnek vagy hatalomnak való alávetettséget éltek meg, és magát az élményt kapott „kegyelmi ajándék”-ként mutatják be.
3. Intenzív érzelmi töltet. Erős pozitív vagy negatív töltésű érzelmi élmények. Legtöbbször a pozitív érzelmek fordultak elő, de több szerző a negatív érzéseket is fontosnak tartotta.
4. Elmondhatatlanság. Az élmény szinte szavakba önthetetlen jellegét, a tapasztalat szavakon túliságának érzését foglalja magába.

5. Test. A vallásos/spirituális fejlődés során átélt élmények hatására megváltozhat a testtel való viszony.
 6. Tér és idő érzékelésének változása. Az idő- és a tér érzékelés változása, mindkettő végtelenné, meghaladottá vagy érzékelhetetlenné válik.
 7. Identitásváltozás. A valódi én definíciójában vagy az identitásban bekövetkező változás, ami jelentheti az én-határok feloldódását vagy tágulását az élmény alatt.
 8. Egységélmény. Minden egységességének megélése. Annak átélése, hogy minden valahol egy, az átélő egynek érzi magát a mindenséggel, vagy Istennel.
- Ezek tehát a legfontosabb jellemzői a vallásos/spirituális élményeknek, amelyek alapján kialakításra és tesztelésre került a Vallásos/spirituális élmények kérdőív (VSEK). A VSEK segítségével pedig az élmények érvényes tudományos vizsgálata a következő fejezetben ismereteket módon kivitelezésre került.

3. Alkalmazott módszerek

3.1 Alkalmazott mérőeszközök és kérdések

3.1.1 Demográfiai és egyéb tételek

A demográfiai változók közül az életkort, a nemi hovatartozást, a lakhelyt, a legmagasabb iskolai végzettséget, a családi állapotot és a munkaügyi helyzetet mértük fel.

3.1.2 Pszichológiai vonatkozású és a vallással/spiritualitással kapcsolatos mérőeszközök

A kitöltők megválasztották, hogy milyen vallásúnak tartják magukat, valamint az is megkérdezésre került a kitöltőktől, hogy végeznek-e valamilyen spirituális gyakorlatot.

A vizsgálati személyekkel felvettük még az Élet Értelme Kérdőív (Meaning in Life Questionnaire, MLQ) [30] 6 ítemes rövidített magyar változatát, amely 2012-ben készült el [31]. A kérdőív 6 tételből áll, amelyből 3 az értelmesség megélését (MLQ-M), míg 3 az értelem keresését méri (MLQ-K). A válaszadás 7-fokú Likert-típusú skálán történik (1= egyáltalán nem igaz, 7 = teljesen igaz).

A Remény Skála (Adult Hope Scale, AHS) [32] magyar nyelvű változata [33] is szerepelt a kérdőívcsomagban. A 12-tételes kérdőív az általános reményt méri nyolcfokú Likert-skálán (1 = egyáltalán nem igaz rám, 8 = teljesen igaz rám). A 12 tételből négy tétel töltelék-tétel, melyet nem értékelünk ki. A Megoldási lehetőségek és a Személyes hatóerő alszákhöz egyaránt 4-4 tétel tartozik.

Felvételre került a Duke Religion Index [34] magyarra lefordított és a szakirodalom alapján módosított változata a Duke Vallásosság/Spiritualitás Index - vagy röviden DVSI - is. A DVSI egy 5 ítemes kérdőív, amely 1-1 kérdéssel méri a vallásos/spirituális tevékenységek egyéni és közösségi gyakorlásának gyakoriságát; illetve 3 kérdéssel a belső motivációt. A DVSI belső megbízhatósága kiválóan - Cronbach-alfa= 0.90 - bizonyult [29].

A Francis és Loudon [35] által kialakított Misztikus Orientáció Skála (Mystical Orientation Scale, MOS) rövidített verziójában [36] szereplő 9 item magyarra fordított változata is felvételre került. A MOS egy 1468 római katolikus pappal végzett vizsgálat alapján lett kialakítva arra a célra, hogy meg lehessen vele határozni, hogy a misztikus élmények egyes aspektusai mennyire fontosak az egyének hitéletének szempontjából. A statisztikai elemzés alapján a rövidített változat a 21 ítemes eredeti kérdőívvel 0.97-es korrelációt mutatott, illetve a rövidített változat belső validitása 0.86 volt, amely kiválóan mondható.

Igénybe vettük ezen kívül a Spirituális Transzcendencia Skála (Spiritual Transcendence Scale, STS) [37] magyarra fordított rövidített, 9 ítemes változatát [38]. A Spirituális Transzcendencia Skála minden iteme egy-egy olyan állítást tartalmaz, amelyről a kitöltőnek egy ötfokú Likert-skálán kell megítélnie, hogy milyen mértékben ért egyet vele (1=

Határozottan nem értek egyet; 5 = Határozottan egyetértek). A kérdőív 3 alskálát tartalmaz: 1. Ima/meditáció alatt érzett beteljesülés, 2. Univerzalitás, valamint 3. Összekötöttség.

Ezen kívül felvételre került a Vallásos/Spirituális Élmények (VSEK) 66 itemes kérdőív, amely azt méri, hogy a kitöltő élt-e át vallásos/spirituális élményeket élete során. A kérdőív kitöltő a válaszait egy 1-től 5-ig terjedő skálán tudja megadni, ahol az 1 = „Sohasem volt ilyen élményem”, 5 = „Biztosan volt ilyen élményem”. A kérdőív kialakítása több lépésben zajlott [29], amelyeket az alábbi módon lehetne röviden összefoglalni:

1. 23 korábbi elméleti és empirikus tanulmány áttekintése a vallásos, spirituális, misztikus és numinózus élményekkel kapcsolatban, amelyek alapján az élmények legfontosabb karakterisztikumai 20 csoportot alkottak.
2. A nagyon hasonló tartalmú kategóriák összevonásra kerültek, illetve a gyakorlatban nehezen vizsgálható kategóriák kizárásra kerültek, így 14 kategória maradt, amelyhez még egyéb irodalom alapján hozzáadásra került plusz egy kategória.
3. A végleges 15 kategóriában a szakirodalom alapján változó számban 3-7 tétel került kialakításra, amelyeket több szakember több körben ellenőrzött.
4. Az így kialakított 57 itemhez hozzáadásra került az azonos skálán mérő Rövidített Misztikus Orientáció Skála [36] magyarra lefordított 9 tétele is. Az így elkészült a végleges 66 tételes kérdőív.

3.2 Vizsgálati minta

A kutatás során nyert adatok Microsoft Excel táblázatban kerültek összesítésre, a statisztikai elemzéshez az SPSS 21-es verzióját vettük igénybe.

A kutatási mintába összesen 525 fő (átlag életkor: 34,75 év, min: 14, max: 85, szórás: 14,16) tartozott, de az adatelemzésből 22 fő által kitöltött kérdőívcsomag kizárásra került az elemzésből, mivel azokban túl sok kérdésre megválaszolatlanul maradt. A vizsgálati mintába 134 pszichológia szakos-, 175 hittudományi egyetemi hallgató, 150 jogász és 44 magát kereszténynek valló személy tartozott. A mintába összesen 131 férfi és 372 nő tartozott. A nemek csoportonkénti eloszlását az alábbi táblázat szemlélteti:

1. táblázat: A minta 4 fő alcsoport és nemek szerinti eloszlása

		Jogászok	Pszichológia Hallgató	Hittudományi hallgató	Gyülekezeti tagok	Összesen
Nem	Férfi	32	24	54	21	131
	Nő	118	110	121	23	372
Összesen		150	134	175	44	503

A válaszadók felekezeti hovatartozását – nemek szerinti bontásban – a 2. táblázat mutatja be.

2. táblázat: A minta felekezeti hovatartozása és a nemek eloszlása

		Refor- mátus	Katolikus	Egyéb keresztény közösségbe tartozó	Maga módján vallásos	Ateista	Egyéb	Nincs adat	Összesen
Nem	Férfi	47	36	6	18	13	6	5	131
	Nő	104	130	25	72	24	13	4	372
Összesen		151	166	31	90	37	19	9	503

A vizsgálati személyek önkéntes alapon vettek részt a vizsgálatban, vagy az online (278 fő) vagy a nyomtatott változatát (225 fő) töltötték ki az alkalmazott kérdőívcsomagnak. A válaszadók külön jutalmazásban nem részesültek. A kérdőívcsomag kitöltése 20-30 percet vett igénybe.

4. Eredmények

A VSÉK kérdőív faktoranalízis és főkomponens analízis segítségével végzett elemzése a teljes 66 ítemes kérdőívet 2 faktorra és 4-4 ítemre csökkentették le, amelynek a megbízhatósága nagyon jónak (Cronbach-alfa=0.8396) és a két faktor által magyarázott variancia (60,8%) közepesen erősnek mutatkozott. A kétfaktoros elméleti modellt a konfirmátoros faktor analitikus vizsgálat is megerősítette ($p=0.131$). Ezen túl a teljes kérdőív ($r=0,833$, $p<0,001$), valamint az első ($r=,701$, $p<0,001$) és a második alskálája is ($r=,670$, $p<0,001$) kiváló konvergens validitást mutatott a Misztikus Orientáció Skálával is. A faktorba tartozó tételeket és azok eredeti kategóriát a 3. táblázat mutatja be.

3. táblázat: A VSÉK-8 két faktorába tartozó itemek és azok eredeti kategóriái

Item	Faktor	Eredeti kategória
1. Isteni vagy vallásos/spirituális útmutatás.	1.	Noesis
2. Vallásos/spirituális élmény, amelyet nem tudok kizárólag önerőből kiváltani.	1.	Passzivitás
3. Vallásos/spirituális élmény alatti boldogság vagy öröm.	1.	Érzelem
4. Az emberfeletti (pl. Isten) leírhatatlan megtapasztalása.	1.	Elmondhatatlanság
5. Teljesen függetlenné válok a testemtől.	2.	Test
6. Az idő, a tér és a személyem érzékelésének elvesztése.	2.	Tér és idő
7. Önmagam érzékelésének megszűnése.	2.	Identitás
8. Megtapasztalása annak, hogy mindennel egy vagyok.	2.	Egységélmény

Amennyiben a faktorok által megragadott tartalmat szeretnénk összefoglalni, akkor az első faktor esetleg az érzelmi átélés, vagy a transzcendenssel való elmondhatatlan, örömteli és támogató kapcsolódást fejezhet ki. Az első faktor mindenképpen egyfajta kapcsolatba kerülést jelent, amely pozitívan és feltöltően hat az átélőre. Ezért a faktort nevezhetjük pozitív kapcsolódásnak vagy közeledésnek.

A második faktor pedig egyfajta módosult jelenlét/létezés érzése, amelyre jellemző az énhatárok átmeneti felbomlása, egyfajta anyagítól való távolodás lehetne, amelyben az egyén meghaladja szokásos fizikai határait és egy kiteljesedésbe jut el. Ebben az átélő inkább saját magáról, az én fogalmával kapcsolatos változásokról számol be. Ezt a faktort akár lehet egyfajta misztikus jelenlétnek, vagy egyfajta anyagítól való távolodásnak is nevezni.

Amint a 4. táblázatból is látszik, református és a katolikus válaszadók az első két item esetében nagyobb arányban számoltak be biztos tapasztalásról, mint a maga módján vallásos kategóriát választó személyek, illetve a református válaszadók a negyedik tétel esetében is a „biztosan volt ilyen élményem” választ magasabb arányban választották, mint a maga módján vallásos személyek. Mind a negyedik, és mind az utolsó négy tétel esetében azonban a maga módján vallásos személyek nagyobb arányban számoltak be arról, hogy biztosan volt ilyen élményük.

A teljes mintát tekintve azt látjuk, hogy az első dimenzió tételei esetében a válaszadók kb. 24,5-43,7%-a állította, hogy legalább egyszer az egyik élményt átélte. A második dimenzió esetében ez az arányszám 5,8 és 10,5 % között volt átlagosan.

4. táblázat: Az adott élményt biztosan átéltek száma felekezetek szerinti bontásban

Item	„Biztosan volt ilyen élményem” választ megjelölők aránya			
	Teljes minta	Református	Katolikus	Maga módján vallásos
1.	35,2%	39,1%	36,1%	27,8%
2.	43,7%	49,7%	45,2%	37,8%
3.	41,9%	42,4%	42,8%	43,4%
4.	24,5%	29,1%	22,3%	23,3%
5.	5,8%	5,9%	1,8%	10%
6.	8,6%	8,6%	4,8%	15,6%
7.	7,4%	7,3%	4,8%	10%
8.	10,5 %	6,6%	6%	22,2%

Korrelációs elemzést végeztünk a három legnagyobb elemszámú felekezeti alcsoport - református, katolikus és maga módján vallásos – esetében, mégpedig az életkorra, nemre, lakhelyre, iskolai végzettségre és anyagi helyzetre kontrollálva. Az eredmények szerint (lásd. 5. táblázat) a reformátusok esetében nem volt kapcsolat a két dimenzió között, amíg a katolikusok esetében gyenge, a maga módján vallásos személyek között erős szignifikáns kapcsolat volt. A kapcsolódás dimenzió mindhárom csoport esetében korrelációt mutatott a vallásos/spirituális belső motivációval, az egyéni vallásos/spirituális tevékenységekkel és az ima és meditáció alatti beteljesülés érzésével is. Ezzel szemben a belső motiváció a misztikus jelenléttel csak a maga módján vallásos személyeknél volt jelentős összefüggés. A közösségi vallásos/spirituális tevékenységek a református és a katolikus válaszadóknál is szignifikánsan pozitívan korreláltak a kapcsolódás dimenzióval, amíg a misztikus jelenlét dimenzióval negatív szignifikáns korrelációt mutatott. További érdekes összefüggés volt az is, hogy az élet értelmének fokozott megélése negatív kapcsolatban állt a misztikus jelenlét élményekkel a református válaszadóknál. Végül az univerzalizitás, az egyetemes összekötöttség gondolata, csak a maga módján vallásos személyeknél függött össze a kapcsolódás dimenzióval.

5. táblázat: A VSÉK-8 két alszkálái és a többi változó között talált korrelációs együtthatók

	Felekezet					
	Református		Katolikus		Maga módján vallásos	
	VSÉK8-K	VSÉK8-M	VSÉK8-K	VSÉK8-M	VSÉK8-K	VSÉK8-M
VSÉK8-K	1	,100	1	,332*	1	,611**
DVSI-BM	,574**	-,137	,248*	-,131	,635**	,299*
DVSI-E	,524**	-,177	,585**	,057	,462*	,272
DVSI-K	,462**	-,304*	,381*	-,240*	,096	,074
MLQ-M	,017	-,308*	,100	-,192	,273	,151
STS-IM	,536**	,174	,254**	,073	,377**	,119
STS-UN	,098	,173	,035	,168	,391**	,158

Jelmagyarázat: ** = $p < 0,001$, * = $p < 0,05$; DVSI-BM = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Belső Motiváció alszkála; DVSI-E = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Egyéni tevékenység alszkála; DVSI-K = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Közösségi tevékenység alszkála; STS-IM = Ima és Meditáció alatt átélt beteljesülés; STS-UN = Spirituális Transzcendencia Kérdőív Univerzalizitás alszkála; MLQ-M = Az Élet Értelme Kérdőív Élet Értelmének Megélése alszkála; VSÉK8-K = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív; VSÉK8-M = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív.

Mann-Whitney próba segítségével mindhárom felekezeti csoportban összehasonlításra került, az adott spirituálisnak tekintett gyakorlatot – olvasás, ima, jóga és meditáció – és nem végzők, a VSEK-8 két alskáláján elért eredménye (lásd. 6. táblázat).

6. táblázat: Az adott gyakorlatot végzők és nem végzők közti különbségek a VSEK-8 alskáláján elért eredmények felekezeti bontásban

	Felekezet					
	Református		Katolikus		Maga módján vallásos	
	VSEK8-K	VSEK8-M	VSEK8-K	VSEK8-M	VSEK8-K	VSEK8-M
Olvasás	-2,968*	-,924	-	-	-	-
Ima	-6,166**	-,392	-5,218**	-,195	-	-
Jóga	-	-	-	-	-,604	-1,310
Meditáció	-,892	-3,035*	-,531	-1,701	-2,727*	-2,040*

Jelmagyarázat: A táblázat értékei a próba statisztika értékeit jelentik; „-” = az adott összehasonlításban a próba nem lett elvégezve, mivel az egyik csoportba tartozók száma nem érte el a 10 főt; ** = $p < 0,001$, * = $p < 0,05$; VSEK8-K = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív; VSEK8-M = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív.

Az eredmények szerint a református válaszadóknál a kapcsolódás dimenziót tekintve a spirituálisnak tekintett olvasást vagy imádságot gyakorlók magasabb eredmények érték el, mint az olvasást nem gyakorlók vagy az imádságot nem gyakorlók. A misztikus jelenlét dimenzió esetében pedig a spirituális meditációt gyakorlók érték el magasabb értékeket.

A katolikus válaszadók közül szintén azok érték el magasabb értékeket a kapcsolódás dimenzióban, akik spirituálisnak tekintett imát gyakoroltak.

A maga módján vallásos csoportba tartozók közül pedig mindkét dimenzióban magasabb értékeket érték el a spirituálisnak tekintett meditációt gyakorlók.

A vallásos/spirituális élményekkel valószínűleg összefüggő tényezőkkel lépésenkénti, többváltozós, lineáris regressziós analízist végeztünk mindhárom felekezeti csoport esetében (lásd. 7-9. táblázat).

A táblázatokban található Béta koefficiens a független változó(k) a függő változóra vonatkozó bejövő erejének sztrenderdizált erősségét jelzi. A Sig. oszlopban a kifejtett hatás szignifikancia szintje olvasható le. A R^2 oszlopban található érték azt mutatja, hogy a függő változóban található varianca hány százalékát magyarázza az adott független változó vagy változók; értelemszerűen az utolsó adat jelzi a teljes modell által magyarázott varianciát. A többváltozós regresszió elemzésben előforduló multikollinearitás – amely magas szinte arra utalhat, hogy a változók azonos jelenséget mérnek – kiszűrésére, a VIF (Variance Inflation Factor) értéket vettük figyelembe, amely egyetlen esetben sem lépte túl a 2,5-ös értéket.

7. táblázat: A regressziós elemzés mutatói a két élmény alskála esetében a református válaszadóknál

Pozitív Kapcsolódás					Misztikus Jelenlét				
Változó	Béta	Sig.	t	R^2	Változó	Béta	Sig.	t	R^2
DVSI-BM	,556	,000	9,181	,565	Meditáció	,290	,000	3,852	,090
Ima	,184	,001	3,392	,615	VSEK8-K	,395	,000	4,305	,141
VSEK8-M	,206	,000	4,344	,648	MLQ-M	-,319	,000	-3,704	,196
Életkor	-,137	,005	-2,868	,666	DVSI-K	-,220	,022	-2,309	,226
					AHS-H	,191	,026	2,247	,247

Jelmagyarázat: AHS-H = Remény Skála Személyes Hatóerő alskála; DVSI-BM = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Belső Motiváció alskála; DVSI-K = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Közösségi tevékenység alskála; Ima = A válaszadó végez-e spirituális imádságot vagy sem; Meditáció = A válaszadó végez-e spirituális meditációt vagy sem; MLQ-M = Az Élet Értelme Kérdőív Élet Értelmének Megélése alskála; VSEK8-K = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív; VSEK8-M = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív.

8. táblázat: A regressziós elemzés mutatói a két élmény alskála esetében a katolikus válaszadóknál

Pozitív Kapcsolódás					Misztikus Jelenlét				
Változó	Béta	Sig.	t	R ²	Változó	Béta	Sig.	t	R ²
DVSI-E	,220	,009	2,653	,299	VSÉK8-K	,525	,000	6,472	,112
VSÉK8-M	,324	,000	5,658	,387	DVSI-K	-,195	,022	-2,321	,172
DVSI-BM	,230	,004	2,893	,428	MLQ-K	,162	,021	2,327	,194
Ima	,177	,005	2,864	,459	DVSI-BM	-,183	,041	-2,060	,209
STS-IM	,154	,032	2,163	,471					

Jelmagyarázat: AHS-H = Remény Skála Személyes Hatóerő alskála; DVSI-BM = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Belső Motiváció alskála; DVSI-E = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Egyéni tevékenység alskála; DVSI-K = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Közösségi tevékenység alskála; Ima = A válaszadó végez-e spirituális imádságot vagy sem; MLQ-K = Az Élet Értelme Kérdőív Élet Értelmének Keresése alskála; STS-IM = Ima és Meditáció alatt átélt beteljesülés; VSÉK8-K = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív; VSÉK8-M = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív.

9. táblázat: A regressziós elemzés mutatói a két élmény alskála esetében a maga módján vallásos válaszadóknál

Pozitív Kapcsolódás					Misztikus Jelenlét				
Változó	Béta	Sig.	t	R ²	Változó	Béta	Sig.	t	R ²
DVSI-BM	,497	,000	6,661	,441	VSÉK8-K	,623	,000	7,480	,623
VSÉK8-M	,421	,000	5,636	,586					

Jelmagyarázat: AHS-H = Remény Skála Személyes Hatóerő alskála; DVSI-BM = Duke Vallásosság/Spiritualitás Index Belső Motiváció alskála; VSÉK8-K = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív; VSÉK8-M = Vallásos/Spirituális Élmények Kérdőív.

Az eredmények tekintve azt látjuk, hogy pozitív kapcsolódás alskála esetében a másik alskálán elért eredmény és a belső motiváció is hangsúlyos prediktornak tekinthető. Reformátusok és katolikusok esetében az imádság szintén közös pozitív előrejelzője a pozitív kapcsolódás dimenzió élményeinek. Ezen kívül kiemelendő, hogy reformátusoknál az életkor negatív összefüggést mutat az élményekkel.

Ahogy az R² oszlopból is látszik, a pozitív kapcsolódás skálán elért eredmények varianciáját mindhárom felekezeti csoport esetében nagy biztonsággal lehetett meghatározni.

A misztikus jelenlét alskálán elért eredményeket általában leginkább a másik skálán elért magasabb eredményt jósolta be a legjobban – a maga módján vallásos egyéneknek kizárólag csak az - illetve a meditáció a reformátusoknál és az élet értelmének keresése a katolikusoknál volt még jelentősebb pozitív prediktor. Érdekes eredmény, hogy a közösségi tevékenységek, illetve az élet értelmének megélése a református személyeknél negatív prediktora a misztikus alskálán elért eredményeknek.

A misztikus jelenlét alskála esetében a magyarázott varianciák a maga módján vallásos csoport kivétel meglehetősen alacsonyak voltak, úgy tűnik az alkalmazott változókkal nem sikerült igazán biztos prediktorokat találni.

6. Következtetések

A korábbi kutatási eredmények analízise alapján elkészített és megbízható, kutatásban alkalmazható Vallásos/spirituális élmények kérdőív 8 tételes változata alapján azt mondhatjuk, hogy a vallásos/spirituális élményeknek két fő dimenziója létezik. Az egyik dimenzió a transzcendenshez való, az egyén számára építő jellegű kapcsolódást fejezi ki, amíg a másik az anyagi világtól/személyiségtől való távolodással, az én-határok átmeneti meglazulásával jellemezhető.

A kérdőív első dimenziójának esetében a válaszadók kb. 24,5-43,7%-a állította, hogy legalább egyszer az egyik élményt átélte, amely átfedést mutat a más országokban végzett vizsgálatokban talált 31-72%-os tartománnyal. A második dimenzió esetében ez az arányszám 5,8 és 10,5 % volt, ami úgy tűnik jelentősen alacsonyabbnak tekinthető. Érdemes azonban azt is figyelembe venni, hogy a közölt százalékos eredmények a kérdőíven csak az ötöst („biztosan volt ilyen élményem”) megjelölt válaszadók arányát jelentik. Kérdéses azonban, hogy a hármat vagy a négyest jelölt válaszadók inkább az Igen vagy a Nem felé húztak volna, ezért az összehasonlítás nem túl „erős”. Az viszont az eredményekből nagyon szépen látszik, hogy nagyon nagy fontossága van annak, hogy milyen populáció körében végezzük a vizsgálatot, hiszen az, hogy a válaszadó milyen felekezetbe tartozik jelentősen befolyásolja az élmények gyakoriságát.

Ezt a következtetést az is aláhúzza, hogy a vallásos/spirituális élmények két dimenziója nagy változatosságot mutatott a többi vizsgált tényezővel kapcsolatban végzett korrelációs és regressziós elemzésekben is.

A belsőleg motiváció, az egyéni és közösségi tevékenységek elősegítik a transzcendenssel való pozitív kapcsolódást mind a katolikus és a református válaszadóknál. Azonban a maga módján vallásosoknál a három közül a közösségnek nem volt jelentős szerepe valószínűleg a számukra megfelelő közösségek hiánya miatt. A belső motiváció mindhárom csoport esetében kiemelkedő volt, amely egybevág a korábbi kutatási eredményekkel [39].

Érdekes volt azt is látni, hogy a református és a katolikus válaszadók esetében a közösségi tevékenység, és a reformátusoknál az élet értelmének megélése negatív összefüggésben van az élményekkel. Valószínűleg a közösségi tevékenységek és a református életcélok nem támogatják az anyagi dimenziótól való eltávolodással kapcsolatos élmények kialakulását.

Az imádság [25;40-43] és a meditáció [21;25;41] a vallásos/spirituális élményekkel való kapcsolata jelen kutatásban is bizonyítást nyert. Mindemellett a spirituálisnak tekintett olvasás a reformátusoknál is szignifikáns korrelációt mutatott, viszont már jelentős prediktornak nem számított.

A kutatás korlátának tekinthető, hogy az eredmények olyan heterogén minta alkalmazásával készült, amely kényelmi adatfelvételen alapszik, ezért az eredmények általánosíthatósága korlátozott.

A jövőbeli kutatásokban érdemes lehet konkrét és pontosan meghatározott gyakorlatok hatásait, vagy specifikus közösségeket vizsgálni úgy, hogy minden vallásos/spirituális tevékenységeket alaposan meghatározzunk és kontrollálunk.

Irodalomjegyzék

- [1] Koenig, H. G.: *Concerns about measuring “spirituality” in research*. The Journal of nervous and mental disease, 196, 2008. 349-355.
- [2] Kohls, N., Hack, A., Walach, H.: *Measuring the unmeasurable by ticking boxes and opening Pandora's Box? Mixed methods research as a useful tool for investigating exceptional and spiritual experiences*. Archive for the Psychology of Religion, 30, 2008. 155-187.
- [3] James, W.: *The varieties of religious experience*. Cambridge, MA: Harvard University Press. 1985.
- [4] Tillich, P.: *Christianity and the encounter of the world religions*. New York: Columbia University Press. 1963.
- [5] Wilber, K.: *Válogatás Ken Wilber műveiből*. In Assagioli, R., Maslow H.A., Wilber, K.: Bevezetés a transzperszonális pszichológiába. Ursus Libris Könyvkiadó, Budapest. 2006, pp. 145-252.
- [6] Prince, R., Savage, C.: *Mystical states and the concept of regression*. In J. White (Ed.), The highest states of consciousness. New York: Doubleday. 1972 pp. 114–134.
- [7] Prince, R.: *Cocoon work: An interpretation of the concern of contemporary youth with the mystical*. In R. Wood (Ed.), Understanding mysticism. New York: Image Books. 1980 pp. 338–354.
- [8] Mehrabian, A., Stefl, C. A., Mullen, M.: *Emotional thinking in the adult: Individual differences in mysticism and globality-differentiation*. Imagination, Cognition and Personality, 16, 1997. 325–355.
- [9] Chadwick, P.: *Sanity to supersanity to insanity: A personal journey*. In I. Clark (Ed.), Psychosis and spirituality: Exploring the new frontier. London: Whurr. 2001 pp. 75–89.
- [10] Davies, M. F., Griffin, M., Vice, S.: *Affective reactions to auditory hallucinations in psychotic, evangelical and control groups*. British Journal of Clinical Psychology, 40, 2001. 361–370.
- [11] Davis, C. F.: *The evidential force of religious experience*. Oxford, NY: Claredon Press. 1989.
- [12] Joseph, R.: *Neurotheology. Brain, science, spirituality, religious experience*. San Jose, CA: University Press. 2002.
- [13] Newberg, A.B., d'Aquili, E.G.: *Why God won't go away: Brain science and the biology of belief*. New York: Ballantine Books. 2001.
- [14] Fingelkurts, A. A., Fingelkurts, A. A.: *Is our brain hardwired to produce God, or is our brain hardwired to perceive God? A systematic review on the role of the brain in mediating religious experience*. Cognitive processing, 10, 2009. 293-326.
- [15] Kim-Prieto, C. (ed.) *Religion and spirituality across cultures*, Vol. 9. NY: Springer. 2014.
- [16] Newberg, A. B., Lee, B. Y.: *The neuroscientific study of religious and spiritual phenomena: or why god doesn't use biostatistics*. Zygon, 40, 2005. 469-489
- [17] Barr, H. L., Langa, R. J., Holt, R. R., Goldberger, L., Klein, C. S.: *LSD, personality and experience*. New York: Wiley. 1972.
- [18] Hood, R. W.: *Mysticism and the paranormal*. In J. H. Ellens (Ed.), Miracles: God, science, and psychology in the paranormal. Vol. 3. Westport, CT: Praeger. 2008 pp. 16-37.
- [19] Grof, S.: *LSD psychotherapy*. Pomona, CA: Hunter House. 1980.
- [20] Leary, T.: *Religious experience: Its production and interpretation*. Psychedelic Review, 1, 1964. 324–346.
- [21] Argyle, M. (Ed.): *Psychology and religion: An introduction*. Routledge. 2005.

- [22] Hood, R.W., Hill, P.C. Spilka, B.: *The psychology of religion: An empirical approach*. 4th ed. New York, NY: The Guilford Press. 2009.
- [23] Masters, R., Houston, J.: *The varieties of psychedelic experiences: The classic guide to the effects of LSD on the human psyche*. Rochester, Vermont: Park Street Press. 2000.
- [24] Hay, D.: *Exploring Inner Space*. Harmondsworth: Penguin. 1982.
- [25] Greeley, A. M.: *Sociology of the paranormal: A reconnaissance*. Sage research papers in the social sciences. Beverly Hills, CA: Sage. 1975.
- [26] Glock, C. Y., Stark, R.: *Religion and society in tension*. Chicago: Rand McNally. 1965.
- [27] Hardy, A.: *The Spiritual Nature of Man*. Oxford: Clarendon Press. 1979.
- [28] Hay, D. Heald, G.: *Religion is good for you*. New Society, 8, 1987. 20–22.
- [29] Fábíán B.: *Vallás, spiritualitás és egészség*. Szakdolgozat. Debreceni Egyetem, Magatartástudományi Intézet. 2016.
- [30] Steger, M. F., Frazier, P., Oishi, S., Kaler, M.: *The meaning in life questionnaire: Assessing the presence of and search for meaning in life*. Journal of counseling psychology, 53, 2006. 80-93.
- [31] Martos, T., Konkoly-Thege, B.: *Aki keres, és aki talál - Az élet értelmessége keresésének és megélésének mérése az élet értelme kérdőív magyar változatával*. Magyar Pszichológiai Szemle, 67, 2012. 125-149.
- [32] Snyder, C. R., Harris, C., Anderson, J. R., Holleran, S. A., Irving, L. M. Sigmon, S. T.: *The will and the ways: Development and validation of an individual-differences measure of hope*. Journal of Personality and Social Psychology, 60, 1991. 570–585.
- [33] Martos, T., Lakatos, C., Tóth-Vajna, R.: *A Remény Skála magyar változatának (AHS-H) pszichometriai jellemzői*. Mentálhigiéné és Pszichoszomatika, 15, 2014. 187-202.
- [34] Koenig, H. G., Büssing, A.: *The Duke University Religion Index (DUREL): a five-item measure for use in epidemiological studies*. Religions, 1, 2010. 78-85.
- [35] Francis, L. J., Loudon, S. H.: *A short index of mystical orientation (SIMO): A study among Roman Catholic priests*. Pastoral Psychology, 53, 2004. 49-51.
- [36] Francis, L. J., Loudon, S. H.: *The Francis–Louden Mystical Orientation Scale (MOS): A study among Roman Catholic priests*. Research in the Social Scientific Study of Religion, 11, 2000. 99–116.
- [37] Piedmont, R. L.: *Does spirituality represent the sixth factor of personality? Spiritual transcendence and the Five-Factor Model*. Journal of Personality, 67, 1999. 985–1013.
- [38] Tomcsányi, T., Martos, T., Ittész, A., Horváth-Szabó, K., Szabó, T., Nagy, J.: *Spiritual transcendence and mental health of psychotherapists and religious professionals in a Hungarian adult sample*. International Journal for the Psychology of Religion, 23, 2013. 161-170.
- [39] Hood, R. W.: *The construction and preliminary validation of a measure of reported mystical experience*. Journal for the Scientific Study of Religion, 14, 1975. 29–41.
- [40] Bartocci, G.: *Transcendence techniques and psychobiological mechanisms underlying religious experience*. Mental Health, Religion & Culture, 7, 2004. 171–181.
- [41] Cardeña, E., Winkelman, M. (Eds.): *Altering Consciousness: Multidisciplinary Perspectives*. ABC-CLIO. 2011.
- [42] Cook, C., Powell, A. S., Sims, A. C. P.: *Spirituality and psychiatry*. RCPsych Publications. 2009.
- [43] DeConick, A. D. (Ed.): *“Early Jewish and Christian mysticism”: A collage of working definitions*. Society of Biblical Literature Seminar Papers, 40, 2001. 278–304.

Lektorálta: Dr. Szabó Gergely Sándor, tanársegéd, Debreceni Egyetem, Pszichológiai Intézet

A NŐI ÉRTÉKREND ÁTADÁSA HÁROM GENERÁCIÓN ÁT

Fehér Ilona

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Doktori Iskola,
PhD-hallgató, feherili0223@gmail.com*

Absztrakt

A legújabb értékek a helyi tudás értékei (local knowledge). Megnőtt a fontossága az érintettek számára, mert a releváns fejlesztési irány kijelölésében segít.

A kutatásunk alapkérdése, hogy mekkorát változott mára nyolcvan év távlatában a női értékrend? Az első részben a morálfilozófiai alapokról elindulva a nevelésfilozófiai megközelítés után neveléstörténeti felvezetés történik. A hazai és nemzetközi értékrend kutatások fejlődésére is kitérünk. A második részben szakirodalmi elemzés során megjelennek a korszellem értékei, ugyanakkor fény derül mélyebb értékütközésekre is, egyrészt arra, hogy a lokális kultúra a nőket ma is kiközösíti (megszégyenítő rituálék), másrészt kiderül, hogy a 21. századi nők a szabadság és felelősség arányát hogyan értelmezhetjük.

A harmadik részben két terepkutatás eredményeivel ismerkedhetünk meg. Az egyik a Kriza János néprajzi adattárban fellelhető kéziratokból született, a másik a moldvai csángók által lakott öt kis faluban készült.

Összefoglalva elmondható, hogy az emberek és kultúrák keveredése soha nem látott méreteket öltött. Az értékrend-átadás folyamatának kutatása szükséges, és nem csak a nevelő-oktató munka döntéshozóinak a megsegítésére fontos, hanem a gyakorló pedagógusok számára is nagy segítség lehet.

Kulcsszavak: nőnevelés, értékrend átadása, pedagógiai antropológia

A téma jelentősége

Korunk egyik problémája az, hogy a 20. század első felében ható lokális és tradicionális életvilágok értékrendje megszűnt vagy átalakult. A globalizációnak többféle következménye látható, például az édesanya – lánya - unoka kapcsolat, ami a tradicionális világlátás középkori gyökerekből ered, és kiszámítható rendszerbe szervezte az értékrendet, az életet. [1]

Longitudinális nemzetközi kutatások bizonyítják, hogy a tartósan életcél nélküli és értékhiányos emberek tömegesen kerülnek egzisztenciális vákumba, ennek következtében nő a neurotikus esetek száma. Pedagógiai optimizmusunkat azonban egy pillanatra sem adhatjuk fel. [2] „Az értékközpontú érzelmi és erkölcsi nevelés eredményeként remélhetjük, hogy a neveltjeink nyitottá válnak az érték-, és értelemmel teli, sikeres élet konstruktív alakítására.” [3]

A huszadik század második felében nemzetközi kutatások világítottak rá a társadalmi nemek problémakörére. [4] Értékrendbeli bizonytalansággal átszőtt nevelési célok jelentek meg, a politikai döntésekben is. Például az Óvodai Nevelés Országos Alapprogramja [5] szerint „kerülni kell az óvodás korú gyermekben a nemi sztereotípiák erősítését, és segíteni kell a társadalmi nemek egyenlőtlenségével kapcsolatos előítéletek lebontását.” Mivel komoly felháborodást keltett a szülők és a pedagógusok körében, ezért kormányrendelettel módosították, így kikerült a rendeletből a nemi sztereotípiák erősítésének a tudatos kerülése. [6]

A jelen tanulmányunkban először az értékekről való tudás átadását írjuk körül, és bizonyos morálfilozófiai nézetekbe nyerünk bepillantást, végül a lokális értéklenyomatok jelenségét tárjuk föl. A második részben két elsődleges forrást elemzünk. Az egyik, ami 2012-ben zajlott, a moldvai csángó terepkutatás eredményeiről szól, a másik a Kriza János Néprajzi Társaság

kézirattárából (2014) származik. A tanulmány harmadik részében a kutatási eredmények összegzéseként kirajzolódik a női értékrend átadásáról szóló pillanatkép. Összegzésként tovább gondoljuk a jövőbeli kutatási irányok lehetőségeit a neveléstudósok és a gyakorlati pedagógusképzés szakemberei számára.

1. Az értékközvetítő modellek nevelésfilozófiai értelmezése

1.1 Morálfilozófiai körütekintés

A női értékrend átadásának szellemtörténeti és antropológiai öröksége egyidős az emberiséggel. „Minden korban figyelembe kell vennünk az adott kor mentalitását, a nemi szerepekről alkotott felfogását, nehogy a saját konstrukcióinkat vetítsük vissza a múltba.” [7] A bölcsélet történetében, a társadalmi formaváltozások nyomán számos sokrétű átalakulás ment végbe a nők értékrendjéről vallott felfogásokban. A 19. században élénk vita alakult ki a nők értékítéletéről. A századfordulón a feminizmus első hulláma a nők szavazati jogának a kivívásáért szállt síkra. A második hullám az 1960-as években teljesedett ki a szexuális forradalom megjelenésével egy időben, a nő a saját testéhez való jogát követelte, ekkor kezdték szabályozni a fogamzásgátlást, és az abortuszt. A harmadik hulláma az 1990-es években bontakozott ki, mert a globalizáció átrendezte a munkaerőpiacot, a nők a munkahelyi hierarchiában való feljebbjutásáért, egyenlő fizetésért harcoltak. Napjainkra tehető a negyedik hullám, amiben már szervezett kiállásról nem beszélhetünk, annál inkább a kisebbségek pozitív megkülönböztetése kerül előtérbe. [8]

1.2 Morálfilozófiai gondolkodók nézetei a női értékrend átadásáról

A morálfilozófia híres gondolkodói arra a kérdésre keresik a választ, hogy kik vagyunk, és mi az értékes, van-e abszolút értékes, hol a helye az értéknek az ember vagy társadalom életében. A pedagógia tudománya szintén azt keresi, milyenné kellene válnia az embernek, ehhez milyen hatást kell gyakorolni a neveltekre. Felfogásunk szerint a neveléstudomány sem kerülheti meg a válaszadást ezekre a problémákra.

A szellemtörténeti háttér feltérképezésében **Viktor Frankl** volt a segítségünkre, aki a perszónális egzisztencialista filozófiai irányzat képviselője. Schaffhauser Franz tolmácsolásában Viktor Frankl filozófiai vizsgálódásainak olyan komplex látásmódját mutathatjuk be, „amely fogalmilag három pilléren nyugszik. Az akarat szabadságán, az értelmesség akarásán, és az élet értelmén. Viktor Frankl osztrák filozófus az etikai nézeteket is tanulmányozta a görögöktől kezdődően Szent Ágostonon és Szent Tamáson át Pascalig, Spinozáig, Kantig és Hegelig. Az életfilozófia Kierkegaarddal kezdődően Schopenhaueren és Nietzsche-n át Schelerig, számtalan gondolatát inspirálta., emellett Heidegger egzisztencia-filozófiáját, és Husserl fenomenológiai módszertanát fogadta el. Felhasználja az antropológiai és a magatartástudományi kutatások eredményeit, valamint a perszónalista filozófusok kezdeményezéseit, elsősorban Martin Buberét ” [9] A huszadik század első évtizedeiben a kultúrváros Bécsben három pszichológiai iskolai áramlat alakult ki. Az egyik Sigmund Freud pszichoanalitikus iskolája, a másik Alfred Adler individuál-pszichológiája, és a harmadik megközelítés az egzisztencia-analízis, a harmadik bécsi iskola néven vált nemzetközileg elismert irányzattá, amit Viktor Frankl alapított.

J. P. Sartre francia filozófus élettársa, **Simone de Beauvoir** francia, egzisztencialista filozófusnő, szerint a nő felelős a helyzetéért. ”A nő cinkos a saját elnyomásában, mert enged a Hamupipőke-mítosz csábításának, így a férfin keresztül érvényesül inkább, mint a saját jogán. A nő azért bűnös, mert a saját léte súlyát áthelyezi egy másik emberre, még akkor is, ha ez hátrányokkal jár.” [10] Egzisztencialistaként megalapozta a gender-elméletet, és rámutatott, hogy a biológiai nőiség olyan társadalom által elvárt konstrukcióval bővül, amely

a nők elnyomását eredményezi. A konstrukciós szemlélet folytatója **Judit Butler** ma is élő filozófus szemlélete ebből indult ki, de továbbfejlesztette Beauvoir gondolatait. Butler meggyőződése, hogy a nemi identitás szabad és rugalmas. Ez lett az alapja a queer elméletnek, amiben szembeszáll azzal a felfogással, amely a társadalmat két nemre, férfi és nő kettősségére osztja fel, korlátozva ezáltal a választás szabadságát. A konstruktivista nézetek élénk vitája bontakozott ki az 1990-es években, arról, hogy nincs oksági kapcsolat a nővé/férfivá válás és a gender között, a nemi identitás csupán a társadalmi konstruáltság terméke.”Butler a mai feminista elmélet sztárja lett, két évtizedes pályájával igen vitatott gondolkodó.” [11] A kibontakozó vitához hozzászólt **Martha Nussbaum** amerikai filozófus is, bevallása szerint már a tanulmányai során találkozott a női létből adódó megkülönböztetés legkülönbözőbb fajtáival. A nők és az emberi fejlődés című könyvében a feminizmus nemzetközi fejlődését tárja fel, ebben hangsúlyozza a szexuális egyenlőség kérdését. (difference feminism). [12]

A fentiekben áttekintettük a női értékrendről szóló nemzetközi vélekedéseket, és most áttérünk a hazai filozófiai, erkölcsi és pedagógiai bölcseségekre, legelőször **Pauler Ákost**- kell megemlíteni, a huszadik század elejének magyar filozófusát. Bevezetés a filozófiába című könyvében leszögezi, hogy az etika az emberi cselekedet értékeiről szóló tudomány. Alapproblémája az, hogy a cselekvés melyik módja a legértékesebb. „A cselekvés akkor értékes, ha megfelel egy előre megalkotott értékelméleti rendszernek.” [13] Ezt a szellemi örökséget kamatoztatta **Váriné Szilágyi Ibolya**, amikor az érték kutatás retorikai megközelítését elemezte. Az értékeket olyan eszmei objektivációnak tekinti, aminek a pragmatikus tartalma az életvezetéshez kapcsolódik. Az értékek rendszerszerűen szerveződnek, és a motiváció olyan sajátos formáit képviselik, amelyek a társadalom önszabályzó eszközeit alkotják. [14] A nemzetközi feminista és gender mozgalmak kihatásait Magyarországon is tetten érhetjük. A hatást **Joó Mária** „A feminista elmélet és a női test” című tanulmányában tekintette át. Két területet választott, az egyik az egzisztenciális fenomenológiai feminizmus (Simon de Beauvoir nyomán), és a másik a posztmodern konstruktivista felfogás, ami az utóbbi évtizedekben bontakozott ki Judith Butler nyomán. A konstruktivista nézetek vitája bontakozik ki Judith Butler látásmódjának vizsgálata kapcsán, aki az 1990-es években kavart nagy vihart a „Problémás nem” című könyvével.[15] Joó Mária megemlíti **Bordo Susan** írásait, amelyek az anorexia jelentésértelmezésével foglalkoznak. A fogyókúrázás tömeges komplexussá vált, ami az európai kultúra egyik tradicionális vonásán alapul, vagyis a test megfenyítése olyan erkölcsi parancskövetés, amelyet megtalálunk Platóntól Descartes-ig, és a középkori keresztény életelvekig. Ebben az értékfelfogásban „a test hitvány szolga az ész uralma alatt.” [16] A társadalmi méreteket öltő lelki problémák orvoslására az önszabályozó személyiségfejlesztés eljárását **Sárkány Péter** javasolja Viktor Frankl szellemi örökségére alapozva. Ebben az értelemközpontú egzisztenciaanalízist lépésekre bontotta, és bebizonyította, hogy a logoterápia önálló fenomenológiai eljárásnak tekinthető. [17] A segítő hivatás gyakorlatát gazdagította **Schaffhauser Franz** is, amikor a Viktor Frankl szellemi örökségét a pedagógusképzésben kamatoztatta. Szerinte „korunk szellemi jellemzői sajátos kontrasztot alkotnak az értékfogalom tartalmi elemei között, az ember társadalmi életének előmozdítására tett erőfeszítése szempontjából. Minden érték relativizálódik, az értékrendszerek széthullása figyelhető meg. Az értékiszocializáció esélyeként jellemezhető az a felismerés, amit Viktor Frankl tett az értelem-, és értékmegvalósítás érdekében.” [18]

1.3 Szociológiai és pedagógiai értékkutatások

Shalom H. Schwartz átfogó kutatási tervet dolgozott ki az értékek fontosságáról és az összefüggésekről. Arra volt kíváncsi, hogy milyen az emberek általános értékprioritása a különböző kultúrákban, és hogyan befolyásolja a viselkedésüket ez az értékorientáció, valamint az egyes nemzetek között milyen különbségek vannak. [19] Azonosított tíz olyan értéktípust, amely univerzális, felismerhető valamennyi kultúrában.

Kamarás István a hittan és erkölcstan tantárgy tankönyvének készítőjeként a tapasztalatait így összegzi „Az erkölcstanok és közerkölcsök” című írásában. Egy olyan komplex (multidiszciplináris) tárgyat vezettünk be 1996-ban a közoktatási intézményekbe, melynek tartalma antropológia, lélektan, társadalomismeret, etika és vallásismeret, ötvözve még egy kis filozófiával, ökológiával, politológiával, mely fő módszerei a véleménynyilvánítás, és eszmecsere, a szerepjáték és a kutatás. [20]

Boreczky Ágnes „A szimbolikus család” kutatásával foglalkozott, családtörténeteket és életutakat elemzett. Multikulturális pedagógiai hatásmechanizmus kutatója, a multikulturális pedagógia progresszív iskolái és képviselői az iskolai eredményekben megmutatkozó és makacsul visszatérő egyenlőtlenségek csökkentésére, valamint egy méltányosabb, igazságosabb társadalom megteremtésére törekcsenek. Céljaik elérésében kulcsfontosságú szerepet tulajdonítanak a tanulói kultúrák megismerésének és annak, hogy azok az iskolai kultúrába integrálódjanak. [21]

Mikonya György az új vallásos mozgalmak fiatalokra gyakorolt, értékrendet romboló hatásait vizsgálta. Olyan holisztikus személyiségmodellt mutatott be, amelyek a vallásos csoportok szempontjából erős befolyással bírnak, és az életvezetési elveiket negatívan befolyásolják. [22] Ilyen negatív hatásra látunk példát, amikor az édesanya „fényevő” hitélete miatt halálra éhezetti a gyermekét.

Szabolcs Éva a gyermekkor kutatás terén publikált. A gyermekről alkotott nézetekről megállapította, hogy az 1980-as évektől kezdve a gyermekek szabadsága megnövekedett, a szexuális tabuk eltűntek, pluralizálódott az értékrend, megoszlottak a vélemények a nevelésről és a társadalmi normákhoz való eljutás módjáról. A világ globalizálódott, átlényegült a felnőtt-gyerek viszony, háttérbe szorult a kétszülős családmodell, az ifjúkor meghosszabbodott, a férfi-női erkölcsi értékek relativizálódtak. [23]

Schaffhauser Franz is az utóbbi évtizedek értékválságáról beszél, és ennek megjelenését olyan pedagógiai reflexióban rögzítette, amely önfejlesztő formát kell, hogy öltöcsön a normaorientált ön-, és világértelmezéstől az én orientált ön-, és világértelmezéshez. [24] A perszonális antropológiai pedagógia vezérgondolatát fejti ki a „Nevelés alanyi feltételei” című könyvében. Mit jelent emberré válni? Szembesülni kell az élet értelmére vonatkozó kérdéssel. Mi az ember feladata? Életének konkrét értelmét találja meg. Ettől függ minden döntése és értékelése. Az ember reflektáló, tudatos, szabad és felelős lény, és ez az alanyi alapja és feltétele a nevelésnek. [25]

1.4 Az értékközvetítés nevelési modelljeinek összehasonlítása

Konstruktív értékátadási szemlélet:

Nahalka István konstruktív értékátadási szemlélete nem csak tanulási módot jelent, sokkal inkább értékek konstrukciója a szocializációs folyamatok során. Lényege, hogy a személyiségfejlődés eredményei nem átplántálódnak a tanulóba, hanem személyes, egyedi, belső konstrukciós folyamat zajlik. Mindez úgy történik, hogy a már meglévő személyiséget ez struktúra építi tovább, saját önmagát. Értékvilágunk aktív konstrukció, a radikális konstruktivista elképzelés szerint nem létezik „objektív értékrendszer”, amit abszolút értékeként, a jó és rossz, az igaz és hamis objektív megkülönböztetéseként írhatunk le.

Legfeljebb értékvilágokról beszélhetünk, és társadalmi csoportok belső egyeztetési folyamatairól, csoportnormák és értékrendek kialakulásáról szólhatunk. [26]

Adaptív szemlélet:

Rapos Nóra és Lénárd Sándor a jövő iskolájának vízióját vetíti előre, amikor ma a húsz év múlva szükséges nevelési értékekre és személyiségjegyekre koncentrál. Olyan pedagógiai gondolkodásmódot fejlesztettek ki, amely a gyermekek szükségleteinek a kielégítését tekinti elsődleges céljainak. A pedagógus a helyzetek elemzését önreflexióval fejleszti, a tanulást így differenciálja a tudatosan felépített pedagógiai folyamatban. [27]

Perszonális pedagógiai antropológiai szemlélet:

Eszerint a legfőbb érték az ember. Képviselői **Viktor Frankl** és **Schaffhauser Franz**. Olyan autonóm embert kell nevelni, aki felelősségteljes szabadsággal és erkölcsiséggel vezeti az életét, úgy, hogy önmagán túl is törekszik az értelmes életcélra orientálva a lehetőségei között dönteni. A szabadság, erkölcsiség és felelősség jellemzi a döntéseit, és értelmes életcélra talál a társában épp úgy, mint a szűkebb-tágabb közösségében.

Álláspontunk:

Álláspontunk szerint a konstruktív nevelési rendszer szerinti ember, mivel önmagát konstruáló rendszer, nem képes transzcendens módon, a képességeit felülmúlva orientálódni, mert önmagában épülődve nem jut túl önmagán, és hiányzik a Személy holisztikus felfogása. Az adaptív szemléleti módból elfogadhatjuk a szükségletmotivált értékrendszert, de hiányos, mer nem tér ki a morális értékekre. A perszonális pedagógiai antropológia nézeteit valljuk, amelynek az értékrendjét bővebben is kifejtjük.

A perszonális antropológiai pedagógia alább elemzésre kerülő értékrendjének négy szintjéről, az önfelülmúlás eszméjéről elmondható, hogy „a pluralitás viszonyai között is nevelési értékke konvertálhatjuk a neveltünk számára a ma is érvényes önmeghatározást, emancipációt, individualitást, toleranciát, agressziókerülést, szolidaritást, konstruktív életvezetést, szabadságot, a nagykorúvá nevelt ember felelősségén keresztül.” [28]

Az embernek az értékátadás szempontjából három ontológiai dimenziója van, a szomatikus dimenzió, a pszichikus dimenzió és a noétikus dimenzió. Az értékorientált, szellemi individuum egyben olyan perszonális orientáltságú Ember, aki önmagát felülmúló s egyben önmegvalósító tevékenysége révén az Én és Te viszonyban, egzisztenciális kapcsolatban tud kibontakozni. Mindent átölelő Személy volta állandóan létező, és a méltósága elvitathatatlan érték.

Vizuálisan is nézzük meg az értékrend átadásának a rendszerét! Ehhez a gondolattérkép készítése tűnik a legalkalmasabb eszköznek a női-, (és férfi) értékrend ábrázolására. Azért választhatjuk ezt az eszközt, mert nem szimpla ábra, hanem szabadon működő asszociációs kapcsolódások keletkeztethetők a segítségével, ugyanakkor a központi kép hordozza a fő témát. [46]

A másik eszköz az életfa, vagy virágfa, ill. világfa ábrázolása, ami minden nagy kultúrában megtalálható. A szimbólum alkalmazása azért bizonyult előnyösnek a gondolattérkép készítésekor, mert a fogalmak mély tartalmára is utal. Az életfa legkorábbi változata Mezopotámiából, az i.e. 3. évezredtől ismert, és [31] a bronzkori civilizációk teremtették meg. A magyar népművészet leggyakoribb eleme is ez a szimbólumrendszer. Jellemzője, hogy részarányos elrendezésű, és a középtengely mentén építkezik. [30]

1. ábra: A személy értékrendje - A perszonális antropológiai pedagógia négy szintje [1]

Forrás: Schaffhauser Franz nyomán saját szerkesztés

Az első ábrán az Ember értékrendjének gondolattérképét láthatjuk. Véleményünk szerint ez az antropológiai nézőpontú megközelítés fejezi ki legpontosabban és legmélyebben a női – férfi értékrend hierarchikus struktúráját.

Az első szinten látható tulipánforma szirmjai tartalmazzák a hármas összefüggésben megragadható emberképet, a Szellemi Személyt, aki három lét-dimenzióban lokalizálódó értékorientált létező, a szomatikus, a pszichikus és a noetikus dimenzióban. [31]

A második szintet a liliomforma imitálja, és az erős társadalmi tőke leképezése fonja át. Az ember képes – egyrészt - nem csak önmagát felülmúló transzcendens tapasztalatokra támaszkodni, hanem (másrészt) nyitott a társas kapcsolatrendszerére is. Szabadságával élni tud,

de felelősen dönt, és képes (harmadrészt) elköteleződni egy közösség közös ügye iránt, amit a lelkiismerete tesz mérlegre.

A harmadik szinten egy bimbó több – csészealj szerű alakkal látható, amelyből a személyiség célértékei körvonalazódnak. A nevelést, képzést három úton hatják át a jellembeli értékek, egyrészt a környezet által közvetített értékrend, másrészt a jellem önnevelő értékei, amelyek – harmadrészt - reflektív működésre ható értékeket takarják. A pedagógus személyisége számára roppant hasznos érték az adaptív nevelési szemlélet, amely reflektív módon alakítja a környezetét. A gyakorló pedagógia számára oly fontos nevelési céltételezés értékrendszerét láthatjuk itt. [32]

A negyedik szinten a rengeteg levélszirom-forma dúsan ábrázolja az egész életfát körbefonó eszközértékeket. Valamennyi integrált érték jelenléte alkotja meg az identitás értékeit. Két oldala van, az önmaga felé és önmagából fakadó értékek, valamint a társadalom, a kultúra értékei. A konkrét érték kategóriák szintjén az önmeghatározás értékei a felelős részvétel a társas viszonyok alakításában, a tolerancia, a szolidaritás. Az erkölcsi érzület értékei a tisztesség, a becsület, a jó szándék, a jó akarat. A politikai értékek a szabadság, az együttműködés, a béke. A materiális értékek közé tartozik a hatalom, az anyagi javak, a pénz. A környezeti értékek, a megőrzés, az újrahasznosítás, stb.

1.5 Lokális érték-lenyomatok zárt közösségekben

A csángó nők idős generációjának látásmódját ismerhetjük meg Kotics József tollából, aki 2003-ban a Tatros menti településeken töltött néhány hetet. Azt vizsgálta, hogyan viszonyul a helyi társadalom azokhoz, akik nem tartották be a közösségi normákat. [35]

A falusi közvélemény eszköztára széles, az önbíráskodástól a kiközösítésig a konform viselkedés kikényszerítése a cél. Még ma is a középkori erkölcs és értékrend a meghatározó az idősebb korosztály körében. A világképet statikussá szervezi az isteni bizonyosság, és a földi dolgoknak a földöntúli vonatkozásban van valódi értékük. Az élet itt még nem veszítette el a metafizikai távlatait. ” Az élet célja, ezekben a falvakban az üdvösség elérése. Ez határozza meg egész életüket. Erkölcsi pluralitásnak is helyet ad a lelkiismeret személyes felelősségét hirdetve. A moldvai falvakban a két nemre vonatkozó normák és mércék különbözőek. A házasságtörés, a káromkodás és az iszákosság a nőknél óriási bűn. A lányokra ez fokozottan érvényes. A központi jelentőségű tulajdonság a becsület. „a tiszta ember böcsüje nagy” – mondják. Az embernek legyen szép háza, derék lova, a lánynak legyen olyan az éltet, hogy „megőrezze magát, a nagyjány legyen tiszta.” Munkaközpontú az életvilága a csángó embernek. Az iszákosság a csökkent munkavégző-képesség miatt elítélendő, különben kis bűn, ha a férfi iszákos. Azokat a nőket, akik nem látják el teendőiket az elvárt szinten, (tisztá ház, rátermett háztartás) azt Pusztinán „dög”-nek nevezik. „Add meg uram, rágd es meg”. – csúfolták. Lopás a saját faluban nagy bűn, de a másik faluból nem akkora. Ha a kollektív tulajdonból loptak, az erénynek számított. A feslett lányokat a pap kipurdikálta, nehezen tudtak férjhez menni. A lányanyát kiközösítették, és gyermekét a szülei nevelték fel. A közösség peremére szorultak azok is, akik nem találtak házastársat. A ritualizált megszegyenítést az egyház kezdeményezte. Néhány évtizede ez a gyakorlat már megszűnt, de a kipurdikálást nem tudják elkerülni ma sem, de pénzzel elkerülhetik a kipurdikálást.

Ma az anyanyelvüket megőrző moldvai katolikusok 80 %-a a székely csángó réteghez tartozik. A legidősebb generáció nőtagjai még beszélnek magyarul, a középső generáció csak érti, de a gyerekeket csak románul tanítják, hogy „tudjon boldogulni az életben”. A nőnevelés a csángó családokban a lokális kultúra része, de az erkölcsi normarendszer társadalmi kontroll-mechanizmusként működik ma is a falvakban. Tradicionális feltételek között, pár évtizeddel ezelőtt a nők válása szinte teljesen reménytelen volt. Hiszen férje családjából

kiválva az asszony reménytelen egzisztenciális helyzetbe került, és a falu elhagyására kényszerült. Amikor kiszakadtak a nők a hagyományos munkamegosztásból, és bért kaptak, függetlenekké váltak. Ma egyre kevésbé érzi a közvélemény jogosultnak magát, hogy beleszóljon az egyén privát életébe.

2. Kvalitatív kutatási módszerekkel a terepkutatások, dokumentumelemzés

2.1. Kvalitatív kutatási metodológia, terepkutatás

Terepkutatásra utaztam 2012-ben, a romániai Moldvába, öt csángó faluba. Azzal a céllal érkeztem, hogy felkeressek magyar családokat, és magyar iskolák tanárait, valamint 10-14 éves tanulókat, akiktől három kérdésre vártam választ: 1. Mit kell tanulnia egy felnövekvő leánynak, hogy boldoguljon az életben? 2. Mire tanította őt az édesanyja? 3. A nagymama hogyan vélekedik minderről? Strukturálatlan interjúkat készítettem. Volt, amit lejegyeztem, máshol hangfelvétel készítésére kaptam engedélyt, de néhány helyen videó felvételre is sor került.

A minta kiválasztásában a hozzáférésen alapuló, önkényes stratégia dominált, a hólabdaszerű mintavételt is igénybe vettem. A vizsgálat alatt a nyitottságra és a rugalmasságra törekedtem, miközben minden egyes személyre külön rá kellett hangolódni, a bizalmát kiérdemelni, hogy megnyíljon. A módszerek közül a legalkalmasabbnak a narratív interjú, a megfigyelés, és a fókuszcsoportos beszélgetés bizonyult a legalkalmasabbnak.

2.2. Öt csángó faluban interjúk családokkal, magyar iskolák tanulóival

Csíkfaluban két fókuszcsoportos beszélgetést folytattam, 10-12 éves majd 13-15 éves fiúkkal és lányokkal.

Beszélgetés 12-14 éves lányokkal és fiúkkal

Leány kérdéséből látszik a hierarchikus alárendelt szerep választása: „Milyen asszonyt vennél ...?” a fiú válaszából pontosan látszik a hármas kötelesség elvárása: takarít, mos, ételt készít. Az agresszióra a leányok zavartan reagáltak, a megoldást is önrendelkezésük feladásával tudják elképzelni: „ha megver, elszöknék, de visszajönnék” A jövőképükről megosztott a véleményük. Egyesek külföldre költöznének a jobb életszínvonal reményében, mások pedig otthon érzik jól magukat, a gazdasági önellátás biztonságában.

A tanítónők mesélik Csíkfaluban, hogy a nők kevés önbizalommal rendelkeznek. A gyereklányokra korán nagy felelősség nehezedik. A szülők rendszeresen a mezőre járnak az élelem előállítás miatt, ezért ma is a 10-12 éves lányok nevelik a kisebb testvéreiket, vagyis önállóan főznek, mosnak, takarítanak, tehát a háztartást önállóan vezetik. Az állatokat is el kell látniuk, vizet hordanak, fejnek.

Édesanyák interjúja:

1990 körül a falu szokásai és a vallási előírások határozták meg a mindennapjaikat. A „megesett” leány és családja kiközösítésre számíthatott. A kislányok nevelését 4-5 éves kortól kezdve korának megfelelő munkával nevelték, 15 éves korára önálló életvezetésre képes „felnőtté” vált, férjhez mehetett. Pusztinai édesanyák elmondták, hogy a falu teljesen zárt volt 1960-ig. Egész életükben nem lépték át a falujuk határát.

Pokolpatakon a magyar tanítóval beszélgettem. A korosztályok között a kommunikáció kissé nehézkes, a nagymama csak magyarul tud, az édesanya már román nyelvű iskolába járt, ő tud románul is, magyarul is. A saját gyermekével már csak románul beszél, mert „csak ezen a nyelven fog boldogulni”.

Diószénben a katolikus egyház családi befolyásának erős jelenlétéről számoltak be. Nem csak a falu tartja erős kontroll alatt a leányokat, asszonyokat, hanem a katolikus papok is uralják a családok személyes döntéseit.

2. 3. Dokumentumelemzés a Kriza János Néprajzi Társaság kéziratárából

Hét kéziratot vizsgáltam meg, ezek többféle témakörben tartalmazzák a női értékrendnek az életmódot szabályozó mechanizmusát, egyesek nyíltan, mások latens módon is fellelhetők. A tanulmányok témakörei: örökségi szokások, hiedelmek, gyógyító „doktorok”, családi életmód, otthon szülés, erős társadalmi kontroll az értékrend, szokás, magatartás fölött. A részletes ismertetést a melléklet tartalmazza.

Fülöp Mónika egy moldvai család életmódjának változásáról számolt be. Az első generációban, a két világháború között, a nagycsaládi életformában „egy kenyéren éltek” a férj szüleivel. A gyermekáldás 15 fős volt. Ahogy nőtt a gyermek munkaképessége, kivették az iskolából, és a gazdaságban foglalkoztatták. Kötelező családalapítási norma szerint a fiú házasság előtt házat épít magának, a leány pedig berendezi a háztartást. A második generáció külön költözött, tudatosan tervezték a családi életet, és két gyermekük született. 1989 után életbelépett földtörvény következtében visszakaptak kevéske földet, de ez elégtelen volt a tisztességes megélhetéshez. A családfő külföldi munka vállalására kényszerült. Szélesedett a látókörük az „új modellek követésére”. A lányuk, - a harmadik generáció - továbbtanult, tanítóképzőt végzett. A lányuk úgy látja, hogy a neveltetés és a globalizáció folyamatai mentén új individuális stratégiákat kell kialakítani. [35]

Pete Komáromi Sára a gyermeknevelésről ír. A születésszabályozás iránti igény a 20. század nyolcvanas éveiben kezdett kialakulni. Az otthon szüléshez is sokáig ragaszkodtak. Az iskola és serdülő gyermek számára fontossá vált a tanulás, de a szakma kitanulása után azonnal munkába álltak, ez a gyermekkor vége. [36]

Lakatos István az embergyógyításhoz kötődő női szokásokat, és a gyógyító szövegeket gyűjtötte össze. A „doktor” csak női foglalkozás volt, anyáról lányára öröklődött, és nagy közmegebecsülésnek örvendett. [37]

Fülöp Mónika hozomány szokásairól gyűjtött adatokat. a moldvai magyaroknál.

„Anyám azt mondta nekem, hogy a leány dolgozzék, s lesz pénze.” Lepedőket, ágytakarókat kellett szőnie abból a kenderből, amit megtermeltek. De fejkendőket a boltból vásárolta. Fontos volt, hogy a lakodalomra elég vászon összegyűljön, mert nagy szegénység volt, ha nem sikerült elkészíteni. Az anyák korosztálya még ma is sző, szőnyeget, takarót, törülközőt, párnákat. [38]

Haszmann Orsolya a hiedelmek leírásával segítette a nők a társadalmi normákra adott válaszát, de ezek csak ott, a falu határáig voltak érvényesek. A hiedelmet használó nők beépítik a hétköznapiakba azt a narratív láncolatot, amivel védik a saját maguk által kárnak ítélt, és bűnnek mondott eseményeket. Tetten érhető a nők az egyéni hiedelem-reprezentációja, amit a mágikus cselekvések átélésével tapasztal meg. [39]

Miklós Zoltán István Az öröklési szokásjogot vizsgálta. A falvakban még ma is megtalálhatók az archaikus, zárt közösségekben az egykori szokásjog csökevényei. A gyűjtés 2001 - 2004 között zajlott, három generáció jogi szokásait figyelték meg az egyéni életútjukból. A falvakban a társadalmi berendezkedés alapjait az alá-fölérendeltség jellemzi, és a szerződéskötést az szóbeliség működteti, két tanú jelenlétében. A családi vagyont az első generációban egyenlőtlenül osztották el, a legkisebb fiú kapta meg a szülői házat, a többinek házat építettek. A lányok a berendezést és ruházatot kaptak férjhez menéskor. Ma már az egyenlőség elve alapján osztják fel a vagyont. [40]

3. Kutatási eredmények, következtetés

Az **idős** korosztály értékrendje a neveltetés és a sajátos világlátás kapcsán alakult ki. A világgépe az isteni bizonyosságon alapul, az élete célja az üdvösség elérése. A személyes szabadság erősen ellenőrzött, nem csak a családban, hanem a falu társadalmában, sőt az egyházi feljebbvalók felé is

Öregasszonynak tekintik a 40-45 éves hölgyeket, akik fiatal korukban ki voltak téve a ritualizált közösségi megszégyenítésnek, az egyházi előjárók irányításával. Legfőbb értéknek azt tekintették, hogy „megőrezze magát a nagyjány legyen tiszta.” Ma a kipurítást pénzzel próbálják „megúszni”. A nők értékrendjének kontrollja különbözik férfiakétól. A nők óriási bűnének számított a házasságtörés, a káromkodás és az iszákosság. Iskolába nem járhattak, mert nem volt a faluban iskola, a felső tagozatra ma is néhol a másik faluba jutottak el. Régen a családjukban gyakori volt a 10-14 gyerek is. Az „öregasszonyok” csak magyarul beszélnek, nem tudnak románul. Az unokával a kommunikáció nagyon szűkös, szinte lehetetlen. A télire való szénagyűjtés alatt tudtak ismerkedni más falvak fiatal fiúival, de egész életükben nem hagyhatták el a falujukat.

A **középkorúak** korosztály értékrendjét erősen befolyásolja a pap, aki „vétőjogot gyakorol a családtagok szabad döntése fölött”. Ma már csak kettő-négy gyereket vállalnak. A gyermekkel csak románul beszélnek, de értenek még magyarul. A másik faluba látogatni egy nőnek erkölcstelenségnek számított, tilos volt. Kevés önbizalommal rendelkeznek, a mezei munkát férfiak nélkül végzik, aki többnyire migránsként külföldön dolgozik. Szabadosabban élnek, mint az előző korosztály tehette, ma már „sok a válás” is.

Fiatal lányok (10-14 éves) korosztályának az értékrendjéről elmondható, hogy ma is tanítják a lányokat szőni, ez elvárás velük szemben, hogy télen szőnek, elkészítsék a lepedőt, ágyterítőt, falvédőt. A mai lányok próbálnak „kitörni”, vagyis a továbbtanulás és szakmatanulás helyett külföldön keresnek megélhetést. A gyereklányokra korán nagy felelősség nehezedik. 10-12 évesen önállóan nevelik a kistestvérüket, korán vezetik a háztartást, és változatosan tudnak főzni a család számára, az állatokat el tudják látni, önállóan fejik a tehenet, vizet hordanak.

„Asszonyt vesz magának a férfi” - a fiatalok szóhasználatában a kifejezést metaforaként értelmezve szemléletessé válik a férj-feleség viszonya: a férfi tulajdonjogát fejezi ki a felesége fölött. Az agresszió is megjelenik a nők értékrendjében. Ezt erősíti meg a „megverem, ha nem csinál nekem ételt” – hozzáállás. Ebben a kapcsolatrendszerben a nő is partner, mert „ha megver az uram? - elszöknék, de visszajönnék, ha megverne is, mert enni ki ad neki?”

4. Összegzés

Összefoglalásként elmondható, hogy a három generáción keresztül átadott női értékrend vizsgálata során olyan folyamat tanúi lehetünk, amiben a lányok nevelése az archaikus közösségekben rajzolódott ki, de következtetni enged a jelenlegi értékrendből a jövőbeli trendek változására. A folyamat ismeretében a neveléstudósoké és a pedagógust képző szakembereké a felelősség, hogy a szabadon választható, a globalizált, posztmodern, pluralista értékrendből mit és mennyit vesz át. A zárt, erős belső kontrollal rendelkező közösségekből tömegek emigrálnak, a globális kiegyenlítődés elkerülhetetlen, csak hogy éppen ezért megnőtt az új típusú, kis, lokális közösségek értékrendbeli stabilizáló szerepe. Kárpát-medencei nézőpontból Moldvában a magyarok körében ma a nők megbecsülése különbözik az Európában szokásostól. A női értékrend átadása változóban van, és tömegessé vált a boldogság keresése. Ennek oka, egyrészt a feltétel nélküli függőségbe belenevelődnek, másrészt a városi, szabadsággal kecsegtető mintát látnak a tömegkommunikáció stb. hatására.

A fiatal nők körében tapasztalható a legerősebben a kitörési kísérlet. Ez lehetőséget teremt a tehetségesek továbbtanulására, és a helyi értelmiség kialakulására.

A társadalmi kontroll nem gyengül, csak pluralizálódott. Szemtanúi vagyunk a női nevelési értékrend jelentős változásának. A fiatalok és városba járók a polgárosultabb értékrendet képviselik. A válások is megjelentek az utóbbi években, a csángó falvakban, noha a házasság korábban szakrális alapon állt. Ma a falvakban a túlzott alkoholfogyasztás komoly problémát jelent. Nemcsak a férfiak, hanem a nők és az idősek is rendszeres alkoholfogyasztók. A közösség azonban már nem lép fel, elvesztette a beleszólás jogát. Megfigyelhető, hogy 1989 után az egyház kontrollszerepe megnőtt, mert a mindennapi élet legapróbb mozzanataiba is beleszól. A vizsgált falvakban a mai napig egy kifinomult társadalmi ellenőrzőrendszer működik. A megfigyelésből kiderült, hogy a női értékrend átadása széles skálán mozog, mert a középkori függőség együtt jelenik meg a harmadik évezred női (nemiség nélküli) eszményével.

Irodalomjegyzék

- [1] Kinda István: (2010) *Ellenőrzött közösségek. Szabályok, vétkek és büntetések*. Erdélyi Múzeum Egyesület – Mentor Kiadó. Marosvásárhely.
- [2] Kopp Mária - Skrabski Árpád: (2011) *A boldogságkeresés útjai és útvesztői*. Budapest, Szent István Társulat Kiadó.
- [3] Schaffhauser Franz: (2016) *Frankl, a filozófus*. 2. kézirat.. ELTE-PPK Neveléstudományi Intézet, Budapest.
- [4] Solt Katalin: (2015) *Genderindex*. Prosperitas Vol. II. 2015/2. 34-45-
- [5] 2055/2009. (IX. 20.) Kormányrendelet. Melléklet. II. Gyermekkép, 2. és 6. pont.
- [6] 221/2010. (VII. 30.) Kormányrendelet módosítása. Letöltve:
(<http://www.jogiforum.hu/hirek/23547>)
- [7] Somogyvári Lajos: (2008) *A nőről való gondolkodás*. In.: Iskolakultúra, , 5-6. szám. 169. old.
- [8] Antoni Rita: (2016) *A feminizmus története*. Nőkért Egyesület honlapja, 2010.
<http://www.nokert.hu/index.php/ntoertenet-feminizmustoertenet/feminizmustoertenet/520-a-feminizmus-toertenete-vazlatos-attekintes> Letöltés: 04. 03.
- [9] Schaffhauser Franz: (2016) Viktor Frankl, a filozófus. 2. rész. ELTE-PPK Neveléstudományi Intézet.. Kézirat, 1. old.)
- [10] Antoni Rita: (2013) *Simone de Beauvoir, francia író, egzisztencialista filozófus, feminista* In.: Nőkért Egyesület Honlapja. 2013. <http://nokert.hu/index.php/nicarkepcsarnok/feministak-aktivistak/1123-simone-de-beauvoir1908-86-francia-iro-egzisztencialista-filozofus-feminista> Letölve: 2016. 05. 06.
- [11] Joó Mária: (2004) *A feminista elmélet és a (női) test*. In.: Filozófiai Szemle., 66-83. 75. old
- [12] Martha Nussbaum: (2001) *Women and Human Development.. The Capabilities Approach*. Cambridge, University Press. 31. old.
- [13] Pauler Ákos (1920) *Bevezetés a filozófiába*. Budapest, Pantheon Irodalmi Intézet Részvénytársaság Kiadása. 102. old.
- [14] Váriné Szilágyi Ibolya: (1997) *Az ember, a világ és az értékek világa*. In.: Lengyel Zsuzsanna, Szociálpszichológia.
<http://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/szocialpszichologia/index.html> Letöltve 2015. 8. 5.
- [15] Joó Mária: (2004) *A feminista elmélet és a (női) test*. In.: Filozófiai Szemle., 66-83. 75.
- [16] Joó Mária: (2004) *A feminista elmélet és a (női) test*. In.: Filozófiai Szemle., 66-83. 72.

- [17] Sárkány Péter (2014) *Az egzisztenciaanalízis módszertani lépésein Viktor Frankl munkásságának fényében*. In: A bölcsesség koszorúja. Írások Egyed Péter hatvanadik születésnapjára. Szerk.: Horváth Andor, Soós Amália, Pro Philosophia Kiadó, Kolozsvár. 298 - 305. old. 298. old.
- [18] Schaffhauser Franz: (2014) *Érték és értelemkeresés a XXI. században Viktor E. Frankl munkásságának a fényében*. Konferencia előadás, absztrakt. Apor Vilmos Főiskola.
- [19] Shalom H. Schwartz: (2003) *Univerzálisak az értékek tartalmában és struktúrájában. Elméleti előrelépések és empirikus próbák húsz országban*. In.: Értékek az életben és a retorikában. Szerk.: Váriné Szilágyi Ibolya. Akadémia Kiadó. Budapest. 105-154. old. 106. old.
- [20] Kamarás István: (2016) *Erkölcstanok és közerkölcsök*. In.: HVG 2016 március 26. <http://www.kamarasistvan.eoldal.hu/cikkek/kozszeroples/kamaras-istvan--erkolcstanok-es-kozerkolcsok.-in--hvg--2016.-marcius-26.html> Letöltve: 2016. 05. 24.
- [21] Boreczky Ágnes: (2014) A családtörténet és a családi narratívák helye a multikulturális pedagógiában. In.: Neveléstudomány, 2014/2. 24-38. old. - 36. old. http://nevelestudomany.elte.hu/downloads/2014/nevelestudomany_2014_2_24-38.pdf
- [22] Mikonya, György: (2014) *Vallásos mozgalmak, pszichocsoportok és a nevelés aktuális problémái a pedagógia „árnyékában”* In.: Pedagógiatörténeti Szemle 1. évf. 3. sz. 1–21. o. 8. és 21. old.
- [23] Szabolcs Éva: (2004) *Narratívák a gyermekkorról*. In.: Iskolakultúra, /3 27-31. 28. old.
- [24] Schaffhauser Franz: (2000) *A nevelés alanyi feltételei*. Thelosz Kiadó, Budapest.. 148.
- [25] Nahalka István: (2013) *A konstruktivizmus és a nevelés*. In.: Neveléstudomány, 4. 21-33.
- [26] Nahalka István: (2013) *A konstruktivizmus és a nevelés*. In.: Neveléstudomány 4. 22.
- [27] Rapos Nóra és Lénárd Sándor: (2008) Adaptivitás – módszer vagy szemlélet? In.: Adaptív oktatás. 9-16. old. 10. old
- [28] Schaffhauser Franz: (2000) *A nevelés alanyi feltételei*. Thelosz Kiadó, Budapest.. 135.
- [29] Őseink hite. *Magyar Nő Magazin*. <http://magyarno.com/oseink-hite-az-eletfa-jelentese-jelentosege> 2012. Letöltve: 2016. 05. 15.
- [30] Ortutay Gyula: (2006) *Magyar Néprajzi Lexikon*. Arcanum Adatbázis Kft.. <http://mek.niif.hu/02100/02115/html/1-1825.html> Letöltve: 2016, 05. 06.
- [31] Schaffhauser Franz: (2016) *Viktor Frankl, a filozófus*. ELTE-PPK Neveléstudományi Intézet. Kézirat, 3. old.)
- [32] Ugyanott.
- [33] Ugyanott
- [34] Kotics József: (2001) *Mások tekintetében*. Miskolc, 2001. Kvat Könyvek.. 55. o.
- [35] Fülöp Mónika (2003) *Egy moldvai család életmódjának változása három generáción át*. Diószén. 1189/03.
- [36] Pete Komáromi Sára (2002) *Gyermekevelés Somoskán*. 717/02.
- [37] Lakatos István (1992) *Embergyógyítás a lányiki csángó magyaroknál*. 358/99.
- [38] Fülöp Mónika (2002) *Hozomány a moldvai magyaroknál*. 718/02. Klézse, Diószén.
- [39] Haszmann Orsolya (2002) *Hiedelmek Kelgyesen*. 712/02.
- [40] Miklós Zoltán István (2004) *Öröklési szokások a moldvai csángóknál*. 1665/05. Moldva.

Lektorálta: Dr. Schaffhauser Franz, főiskolai tanár, Pető András Főiskola, schaffhauser.franz@peto.hu

KÖRNYEZETTUDATOSSÁGRA ÉS FENNTARTHATÓSÁGRA NEVELÉS ÉLMÉNYALAPÚ MÓDSZEREKKEL KISISKOLÁS KORBAN

Krakker Anna

Apor Vilmos Katolikus Főiskola, hallgató, krakker.anna@gmail.com

Absztrakt

Előadásomban végzős tanító szakos hallgatóként a kisiskolások helyes életmód szokásainak és pozitív környezeti attitűdjének kialakítására, fejlesztésére szeretnék bemutatni egy olyan környezeti nevelési lehetőséget, egy oktatócsomagot, amelynek létrejöttének és fejlesztésének is részese voltam. Munkám előzménye az OTDK kutatásom, amelynek részeként egy tanéven keresztül vizsgáltam, hogy a kisiskolások környezeti és életmód szokásai hogyan változnak olyan iskolában, ahol a környezeti nevelés az Oktatócsomaggal kiegészülve folyik, és másik két Oktatócsomagot nem alkalmazó ökoiskolában. Az Oktatócsomag igyekszik gyakorlatorientált módszerrel megvalósítani a tevékenység alapú oktatást, hiszen az oktatáskutató szakemberek, nemzetközi és hazai mérések statisztikái is azt mutatják, hogy a magyar gyerekek tudása elméletközpontú, ismereteiket csak nehezen tudják a gyakorlatban alkalmazni. Az Oktatócsomag, amely hetente ismétlődő iskolarádiós Ökopercek hanganyagból, illetve hozzá kapcsolódó Ökofüzetből áll, nem tantárgy specifikus, így jól alkalmazható bármilyen tanórához kapcsolva. Kutatásomat 2013-ban kezdtem, amelyet azóta is folytatok, mivel kíváncsi voltam, hogy az előző évekhez képest mennyit változnak az Oktatócsomagot rendszeresen használó diákok fenntarthatósághoz, régi és újabb kori hagyományokhoz, jeles napokhoz, helyes életmódszokásokhoz kapcsolódó viszonyuk. Az elemzéshez kvantitatív adatelemzést és kvalitatív vizsgálatokat is készítettem. Kvantitatív kutatásom vizsgálati módszere kérdőíves felmérés. Az eddigi kutatások azt igazolják, hogy a saját tapasztalásokon alapuló tevékenységorientált, élményeket adó oktatás segíti a gyerekek környezethez való pozitív viszonyulását. A kimeneti mérések azt is bizonyították, hogy az Oktatócsomaggal rendszeresen foglalkozó diákok ismeretei átfogóbbak, mint az Oktatócsomaggal nem találkozott társaiké. Kutatásommal szeretnék rámutatni arra, hogy iskolai keretek között is eredményessé tehetjük a helyes környezeti gondolkodás kialakítását, egy élményeken alapuló nevelési program segítségével.

Kulcsszavak: Környezeti nevelés, élményalapság, Oktatócsomag, fenntarthatóság, tevékenységorientált

1. Bevezetés, célok

Kutatásom alapját a XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia keretében kidolgozott munkám adja, amely során a 2013/14-es tanévben azt vizsgáltam, hogy miként változik a gyerekek környezeti és életmódszokása olyan iskolában, ahol tudásukat egy környezeti nevelési oktatócsomag segíti, összevetve két Oktatócsomagot nem alkalmazó ökoiskolával.

Különböző nemzetközi és hazai oktatáskutató szakemberek mérései mind azt mutatják, hogy a magyar diákok az ismereteiket gyakorlatban, szituációban alig alkalmazzák, tudásuk főleg elméletközpontú.

Annak igazolására, hogy a hosszávú, élményekkel gazdagított környezeti nevelés pozitívan hat a gyerekek mindennapi életmód szokásai, a 2015/2016-os tanévben kontrol mérést végeztem ugyanazokban az osztályokban.

2. Szakirodalmi áttekintés

Magyarországon az 1980-as évektől valósul meg tantervekbe épített környezeti nevelés, mely nagyobb súllyal az alsó tagozatos természettudományos tantárgyakban jelenik meg. A tananyagokban a legtöbb szó a környezeti ártalmak emberi szervezetre gyakorolt hatására irányult, a lehetséges változtatási megoldások bemutatásával, statisztikai adatok alapján. Az iskolai környezetvédelmi rendezvények legtöbbször a takarítási, szemétszedési akciókra korlátozódtak, így a gyerekek számára szükséges rossz fogalomként épült be a környezetvédelem.

A változások a 1995-ös NAT bevezetésével kezdődtek. 2004 júniusáig minden iskolában kötelező volt környezeti nevelési programot készíteni, mely szükségessé tette a tantárgyak tanítási egységeinél a környezeti és fenntarthatósági lehetőségek számbavételét. [1,2]

„Az Egyesült Nemzetek Szervezetének 57. közgyűlése 2002. december 20-án a 2005–2014 közötti évtizedet a Fenntarthatóságra nevelés évtizedének nyilvánította. Vagyis a nemzetközi közösség egy teljes évtizedet szán annak a célnak az elérésére, hogy az oktatás minden szintjét és formáját áthassák a fenntarthatóság, a környezet és az egészségvédelem alapértékei. E cél elérését nagymértékben szolgálják az iskolák környezeti- és egészségnevelési programjai.” [3]

Széles társadalmi réteg felismerte annak fontosságát, hogy a fenntartható jövő biztosítása érdekében minél fiatalabb korban kell a környezettudatos életszemléletet megalapozni.

A 2007-es NAT a következőképpen fogalmazott a környezeti nevelés kapcsán:

„A környezeti nevelés során a tanulók ismerjék meg azokat a jelenlegi folyamatokat, amelyek következményeként bolygónkon környezeti válságjelenségek mutatkoznak. Konkrét hazai példákon ismerjék fel a társadalmi-gazdaságimodernizáció egyénre gyakorolt pozitív és negatív hatásait a környezeti következmények tükrében. Értsék a fogyasztás és a környezeti erőforrások kapcsolatát, a fenntartható fogyasztás elvét.” [4]

A 2012-ben megjelent NAT-ban fontos szerepet kapott az aktív cselekvésre ösztönzés, valamint a fenntarthatóságra, környezettudatosságra nevelés:

„A felnövekvő nemzedéknek ismernie és becsülnie kell az életformák gazdag változatosságát a természetben és a kultúrában. Meg kell tanulnia, hogy az erőforrásokat tudatosan, takarékosan és felelősségteljesen, megújulási képességükre tekintettel használja. Cél, hogy a természet és a környezet ismeretén és szeretetén alapuló környezetkímélő, értékvédő, a fenntarthatóság mellett elkötelezett magatartás váljék meghatározóvá a tanulók számára. Az intézménynek fel kell készítenie Őket a környezettel kapcsolatos állampolgári kötelességek és jogok gyakorlására. Törekedni kell arra, hogy a tanulók megismerjék azokat a gazdasági és társadalmi folyamatokat, amelyek változásokat, válságokat idézhetnek elő, továbbá kapcsolódjanak be közvetlen és tágabb környezetük értékeinek, sokszínűségének megőrzésébe, gyarapításába.” [5]

2.1 A környezeti nevelés fogalma

A környezeti nevelés fogalmát többféleképpen is definiálják. A Tbiliszi-ben tartott 1977-es nevelési konferencia zárójelentésében az alábbi definíciót olvashatjuk:

„A környezeti nevelés egy folyamat, amelyben olyan világnemzedék nevelkedik fel, amely ismeri legtágabb környezetét is, törődik azzal, valamint annak problémáival. Ismeretekkel, készségekkel, attitűdökkel, motivációval és elkötelezettséggel rendelkezik, hogy egyénileg és közösségben dolgozzon a jelenlegi problémák megoldásain és az újabbak megelőzésén”. [6]

„Az iskolai környezeti nevelés az a pedagógiai folyamat, melynek során a gyermekeket felkészítjük környezetük megismerésére, tapasztalataik feldolgozására, valamint az élő és élettelen természet érdekeit is figyelembe vevő cselekvésre.” [7]

„A környezeti nevelés olyan értékek felismerésének és olyan fogalmak meghatározásának folyamata, amelyek segítenek az ember és kultúrája, valamint az őt körülvevő biofizikai környezet sokrétű kapcsolatának megértéséhez és értékeléséhez szükséges készségek és hozzáállás kifejlesztésében. A környezeti neveléshatást gyakorol a környezet minőségét érintő döntéshozatalra, személyiségformálásra és egy széles értelemben vett viselkedésmód kialakítására.” [8]

A környezeti nevelés folyamatában fontos szerepet játszik az ismeretátadás, készség- és képességfejlesztés, a sokoldalú motiváció és a gyerekek pozitív attitűdjének kialakítása [9,10,11,12]

Különbséget kell tennünk a környezeti nevelés és a fenntarthatóság pedagógiája között. Még ma is sokan úgy tartják, hogy a környezeti nevelés elsősorban a környezet és természetvédelemre, míg a fenntarthatóság az energiatakarékosságra, energiagazdálkodásra korlátozódik. Ezzel szemben a környezeti nevelés legfőbb célja a hosszú távú fenntarthatóság biztosítása. [13]

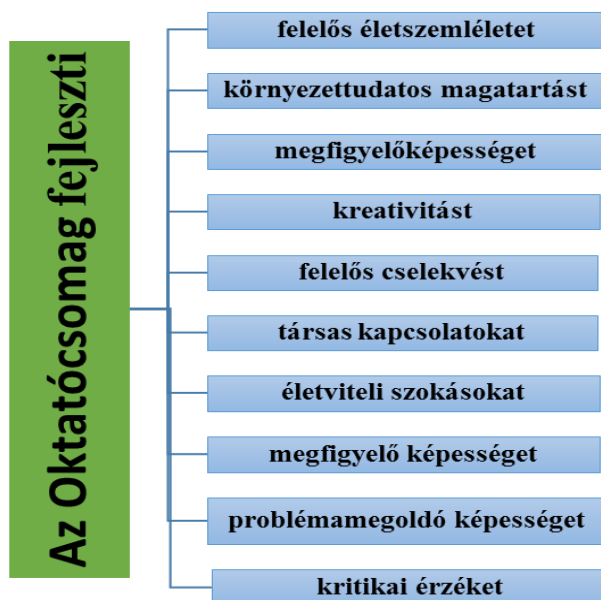
3. Oktatócsomag bemutatása

Az Oktatócsomag 2007-ben jött létre, amelynek célja, hogy mindennapi tevékenységek során épüljön be a gyerekek szokásrendszerébe, tudatába a környezettudatos szemléletmód. Az Oktatócsomagban található programok valós élethelyzeteket jelenítenek meg, élményeken alapuló tevékenységek sokaságát tartalmazzák, hiszen a legfőbb cél a passzív tanulás helyett az aktív ismeretszerzésben való részvétel. Ismeretanyaga főleg az általános iskolák 3-6. évfolyamára irányul. Az Oktatócsomag egy hanganyagot is tartalmaz, mely minden héten a hét jeles napjait, néphagyományait, aktuális környezetvédelmi akcióit mutatja be. Az elhangzottakat az Ökofüzet (1. ábra) változatos feladatai bővítik ki környezeti szemléletformáló információkkal. Az Oktatócsomagot édesanyám dolgozta ki, de főiskolás koromban már a feladatok bővítésénél személyesen is részt vettem.

1. ábra: Ökofüzet (saját ábra)

Az Oktatócsomag arra törekszik, hogy a megismerési folyamatokban a felfedezés, megfigyelés, kísérletezés, modellezés, manuális kreatív tevékenységek érzelmileg ráhangoltan valósuljanak meg, hiszen a környezeti nevelés nem tantárggyá, hanem életformává kell, hogy váljon. Az Oktatócsomag több készség, képesség fejlesztését segíti elő, ezt kívánja bemutatja a 2. ábra.

2. ábra: Oktatócsomag fejlesztő hatása (saját ábra)

Az Ökofüzet ismeretanyaga első kutatásom kezdete óta kibővült kertészeti ismeretekkel, mivel egyre fontosabbá válik a fenntartható életmódot elősegítő szemléletformálás, mint például a kertes házakban a saját zöldség és gyümölcstermesztés. A feladatokhoz kerti kalendáriumot készítettünk, amely még inkább elősegíti a személyes megfigyeléseket, a folyamatos munkát, a rendszerességet. A gyerekek és családjuk örömmel fogadták ezeket a feladatokat, a diákok szívesen vesznek részt az iskolai és sok esetben a saját kiskertek kialakításában.

Az életkorukból adódóan természetes számukra a digitális eszközök használata, amelyeket az Ökofüzetben megtalálható bizonyos feladatok dokumentálására alkalmazhatnak, mely a tantárgyak közötti koncentrációt is elősegíti.

4. Az alkalmazott módszerek

Mind a négy vizsgálat alkalmával kérdőívet alkalmaztam. A kérdések főleg zárt végűek, céljuk a meglévő ismeretek felmérése, a gyerekek szokásainak megismerése. A kérdőív első részében olyan kiegészítő kérdések szerepeltek, melyek a demográfiai adatokat segítettek megtudni, a második részben kerültek felmérése a gyerekek ökológiai és környezettudatos szokásai az alábbi hét témakör segítségével.

- közlekedés
- táplálkozás
- szabadidő- és életmódszokások
- környezettudatos háztartás (hulladékgazdálkodás, energiaforrások)
- vízvédelem és vízfogyasztás
- környezettudatos vásárlás
- veszélyhelyzet

5. Kutatási eredmények

Mostani munkám során azt vizsgáltam, hogy a 2013/14-es mérésben részt vett gyerekek környezettudatos, ökológiai, fenntarthatósági ismereti, szokásai hogyan változtak két tanév alatt.

5.1 Iskolák bemutatása

„A” iskola

Az „A” iskola Budapest külvárosában található, csendes, kertvárosi részen. Az oktatás két intézményben zajlik, az 1-2. osztályosok még nem használják az Oktatócsomagot, de 3. osztálytól a központi épületben a diákok minden héten hallják az Ökopercek adásait, valamint az 5. osztályosok használják a játékos, ismeretbővítő feladatokkal kiegészült Ökofüzetet. Mindkét tanévben 53 gyermek vett részt a felmérésben, kicsivel több, mint az iskola tanulóinak 10%-a.

„B” iskola

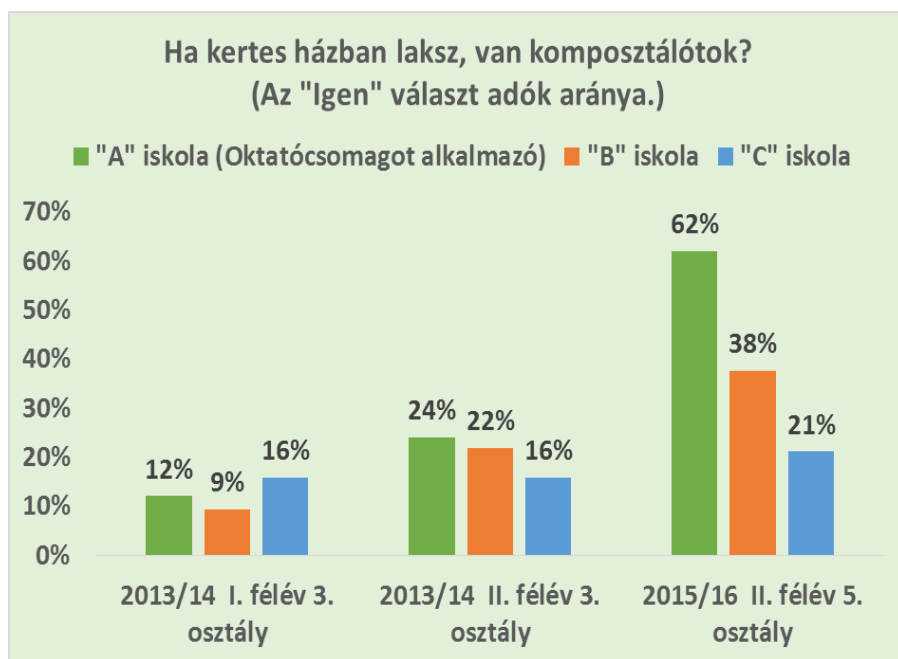
A „B” iskola is Budapesten található. Ökoiskolaként rendszeresen szerveznek környezetvédelmi programokat, de az Oktatócsomagot nem alkalmazzák. A mérésekben összesen 62 diák vett részt, az intézménybe járó gyermekek 10%-a.

„C” iskola

A kutatásom harmadik intézménye Fejér megyében található, egyházi fenntartású intézmény. Az Oktatócsomagot nem használják, de ökoiskolaként nagy gondot fordítanak a fenntarthatósági szemléletformálásra. 40 fő vett részt a mérésben, 10%-a az iskolába járó diákoknak.

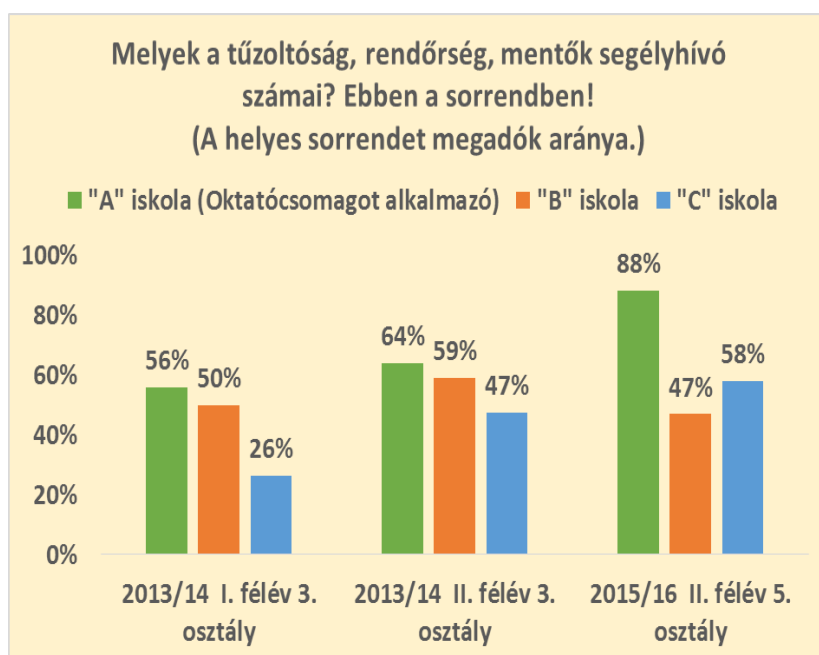
5.2. Diagramok értelmezése

Az alábbi oszlopdiagram (3. ábra) a környezettudatos háztartási szokások felmérésével kapcsolatos. Arra voltam kíváncsi, hogy hogyan változik a gyerekek, családok hozzáállása a komposztálást illetően az évek során. A diagram azokat az adatokat mutatja be, ahol a gyermekek azt választották, hogy van otthon komposztálójuk. A bemeneti méréskor (2013/14 I félév) még egyik iskola harmadik osztálya sem alkalmazta az Oktatócsomagot, a későbbi időkben viszont az „A” iskola diákjai folyamatosan a változatos feladatokat tartalmazó környezeti nevelési programot használták, így jól mérhetőek lettek az eredmények. Az első tanév végi (2013/14 II. félév) értékeinél már látható, hogy bár a „B” iskola eredményei is javultak - köszönhetően a folyamatosan ingyenes igényelhető kerületi komposztláda programnak - mégis az „A” intézmény eredményei kiemelkedően jobbak lettek. Megduplázódott azoknak a tanulóknak a száma, akiknél otthon volt komposztáló, melyben közrejátszhatott az Oktatócsomag keretén belül megvalósított magasított dombágyás építés, melyhez az iskola komposztját használtuk fel. Nem csak a kertészkedés alapjait sajátíthatták el a gyerekek, hanem megfigyelhették azt is, hogy az előzőleg elásott anyagokból mik bomlottak le, illetve megtapasztalhatták, hogy a komposztba helyezett növényi hulladékokat érett komposztként hogyan lehet felhasználni. A 2015/16-os tanév végi kontroll mérés azt igazolja, hogy az életkor előrehaladtával sem váltak a gyerekek környezetük iránt közömbössé, a folyamatos megfigyelések az elásott anyagokkal kapcsolatban, illetve a komposzt helyes felhasználási módjának állandó, saját maguk által tapasztalt hatásai az „A” iskola vizsgált diákjainak több mint 60%-nál pozitívan változtatta meg a környezettudatos háztartási szokásokhoz fűződő gondolkodásukat.

3. ábra: Ha kertes házban laksz, van-e komposztálótok? kérdés „Igen” válaszainak összehasonlító bemutatása. (saját ábra)

A vizsgálat szempontjából meglepő eredménye volt a Vészhelyzet témakör kutatásának (4. ábra). Szinte minden gyermeknek a vizsgált osztályokban volt mobiltelefonja, mégis az első méréskor a tanulók közel fele nem tudta helyes sorrendben felsorolni a tűzoltóság, a rendőrség és a mentők segélyhívó számait. A két évvel későbbi mérés eredményeinél jól látható, hogy az „A” iskola diákjainak csaknem 90%-a helyesen válaszolt a kérdésre, míg a többi iskola eredményei ennyi idő elteltével sem javultak. Az Oktatócsomag nagy hangsúlyt fektet a vészhelyzetek kezelésére, a folyamatos szituációs gyakorlatokra.

4. ábra: A segélyhívó számok helyes sorrendben megadott válaszok adatai. (saját ábra)

6. Összefoglaló

Kutatásomban azt vizsgálom, hogy a környezettudatos oktatócsomagot használó diákok környezettudatos műveltsége hogyan változik két tanév alatt. Beigazolódott, hogy az Oktatócsomagot használó gyerekek a vizsgált témakörökben pozitívabb eredményeket értek el, a környezettudatos tevékenységeik száma magasabb, környezeti attitűdjük pozitívabb, mint az Oktatócsomagot nem alkalmazó társaiké. A környezet közömbös tevékenységek száma az ő esetükben kevesebb volt, az ökológiai műveltségük nagyobb. A heti rendszerességgel ismétlődő Ökopercek, valamint az elhangzottakat feldolgozó Ökofüzet segített a fenntartható életmódot befolyásoló szokások pozitív változásában.

Vizsgálatom bebizonyította, hogy a folyamatos, két éve tartó, saját tapasztalatokon alapuló környezeti nevelés minden gyermeknek segít olyan tevékenységformát találni, ahol aktívan bekapcsolódhat és részesévé válhat a környezetvédelmi tevékenységeknek.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [3] Czippán Katalin, Mathias Anna, Victor András szerk.: *Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez*. Oktatási Minisztérium.(IUCN, 1970). 2004, 10. oldal
- [7] Czippán Katalin, Mathias Anna, Victor András szerk.: *Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez*. Oktatási Minisztérium.(IUCN, 1970). 2004, 9. oldal
- [8] Czippán Katalin, Mathias Anna, Victor András szerk.: *Segédlet az iskolák környezeti nevelési programjának elkészítéséhez*. Oktatási Minisztérium.(IUCN, 1970). 2004, 10. oldal
- [9] Leeming, F. C., Dwyer, W. O. és Bracken, B. A.: *Children's environmental attitude and Knowledge Scale: Construction and Validation*. In: The Journal of Environmental Education (26.), 1995
- [10] Roy, M., Petty, R. és Durgin, R. *Travelingboxes: A New Tool for Environmental education*. In: The Journal of Environmental. Education Vol 28: Num 4, 1997
- [11] Shepardson, D. P. et al.: *ENVISON Teacher's Environmental*, Scientist. In The Journal of Environmental Education Vol 34. Num, 2003
- [12] Gévai Csilla: *Nagyon zöld könyv*. Pozsonyi Pagony Kft. Budapest, 2011
- [13] Gyulai Iván: *A fenntartható fejlődés*. Miskolc. Ökológiai Intézet a Fenntartható Fejlődésért. Alapítvány. Miskolc, 2000

Folyóiratcikkek:

- [1] NAT: *Nemzeti Alaptanterv. Nemzeti alaptanterv–Ember és természet*. Korona Kiadó. Budapest, 1995
- [2] NAT: *Nemzeti Alaptanterv. Nemzeti alaptanterv–Földünk és környezetünk*. Korona Kiadó. Budapest, 1995
- [5] Magyar Közlöny 2012. 66. szám. Letöltve: 2016. május 14-én
http://www.ofi.hu/sites/default/files/attachments/mk_nat_20121.pdf
- [6] Czippán K.–Havas P.–Victor A. *Környezeti nevelés a fenntarthatóságért*.
http://mkne.hu/NKNS_uj/a_%20ff_%20pedagogiaja.pdf

Internetes hivatkozások:

- [4] 243/2003. (XII. 17.) *Korm. rendelet a Nemzeti alaptanterv kiadásáról, bevezetéséről és alkalmazásáról* Letöltve: 2016. május 14-én, a Hatályos Jogszabályok Gyűjteménye weblapról: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=a0300243.kor

Lektorálta: Megyeriné dr. Runyó Anna, főiskolai tanár, Apor Vilmos Katolikus Főiskola

A SZÜLŐ SZAKEMBER KAPCSOLATÁNAK ALAKULÁSA A HALLÁSSÉRÜLT GYERMEKEK INTEGRÁLT NEVELÉSE-OKTATÁSA FOLYAMATÁBAN

Lukács Szandra

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, tanársegéd,
sandra.lukacs@gmail.com*

Absztrakt

A nemzetközi és hazai pedagógiai gyakorlatban egyre kiemeltebb figyelmet kap a család meghatározó szerepe, ezen belül differenciáltan jelenik meg a sajátos nevelési igényű (SNI) gyermekek szüleinek bevonódása (pl.: ENSZ 2006-os Fogyatékkal élő személyek jogairól szóló dekrétum elfogadása, 2011. évi CXCV. Törvény a nemzeti köznevelésről, 15/2013.(II.26.) EMMI rendelet).

A gyermek nevelése és oktatása a család és az intézmény együttműködésén, közös felelősség vállalásán kell, hogy alapuljon. Ez a partneri viszony egyenrangúságot feltételez.

Joyce Epstein a család-iskola-közösség együttműködésének típusait vizsgálva dolgozta ki a szülői bevonódás formáit, a gyakorlatban is alkalmazható lehetőségeket, tevékenységfajtákat [1]. Igaz, hogy az iskola és a család partneri viszonyát elemezte, azonban a szülői bevonódási formák az óvodai nevelésben is alkalmazhatók [2]. Az általa megfogalmazott elvek, szülői bevonódási formák a gyakorlatban sok esetben sérülnek.

A hallássérültek speciális intézményeiben a szülők bevonódására már léteznek jó kezdeményezések (pl.: Szülők iskolája, Családi tanoda), melyek elsősorban pályázati keretek között valósulnak meg. A programokon résztvevő szülők olyan mentálhigiénés és módszertani technikákat sajátíthatnak el, melyek által a hallássérült gyermek nevelésével kapcsolatos mindennapi problémák megoldásában hatékonyabbá, konstruktívabbakká válhatnak.

Az integrált nevelés témakörében az eddigi kutatások főként a meglévő feltételek és a fogadó pedagógusok attitűdje tükrében vizsgálódtak, módszertani útmutatásokat adtak, melyekkel sikeresebbé válhat a hallássérült gyermekek iskolai integrációja [3,4].

Az integráltan tanuló hallássérült gyermekek és fiatalok száma folyamatosan növekvő tendenciát mutat. A populáció szükségleteit, igényeit nagyfokú heterogenitás jellemzi.

Egyre több hazai vizsgálat törekszik a hallássérült gyermekek integrált nevelése, oktatása során a szülői nézőpont megjelenítésére a szülők és szakemberek közötti partneri kapcsolat alakulásának bemutatására [5,6].

A kutatások olyan kérdésekre keresik a választ, mint például: Hogyan befolyásolja a hallássérült gyermekek integrált nevelése-oktatása során a gyermekek közösségbe való beilleszkedését, teljesítményének sikerességét a szülő-szakember (befogadó pedagógus, gyógypedagógus) kapcsolatának alakulása? Milyen formában és szinten valósul meg a hallássérült gyermekek szülői bevonódása a gyakorlatban?, vagy Vannak-e eltérések a hallássérült és halló szülői elvárások között?

Mint gyakorlatban dolgozó gyógypedagógus, úgy vélem, hogy annak érdekében, hogy az újraértelmezett kapcsolatrendszerben, melyben a szülő a szolgáltatás megrendelőjeként, erőforrásként és egyben partnereként is megjelenhessen, még sok a tennivaló [7].

Kulcsszavak: hallássérült gyermekek, integrált oktatás, szülői bevonódás, partneri kapcsolat, team-munka

1.Bevezetés, problémafelvetés

Napjaink változó világában az oktatás területén is folyamatos fejlődésnek lehetünk tanúi. A modern pedagógiai paradigmák természetesen hatottak a család és a szakemberek kapcsolatára. A hagyományos feladat- és szerepmegosztás a család és az intézmény között - mely szerint a gyermek nevelése a család, a szülők feladata; az oktatása pedig az intézményé - mára idejét múlt [8]. A korábbi hierarchikus, függőségi viszonyt ebben az újraértelmezett kapcsolatrendszerben fokozatosan a partneri kapcsolat kialakítására irányuló törekvések váltják fel [9].

Ez a változás a sajátos nevelési igényű, hallássérült gyermekek viszonylatában is nyomon követhető. A szülő a korábbi laikus szereplőből gyermeke szakértőjévé, „társ-terapeutájává” lép elő, így segítve a szakemberek munkáját [10]. Ez azt feltételezi, hogy a szülők megfelelő ismeretanyag, tudás birtokában legyenek, ezért nélkülözhetetlen a szülők képzése.

Ugyanakkor hazánkban is terjednek azok a megközelítések, melyek minden gyermek számára hatékony oktatást-nevelést kívánnak nyújtani [7]. Az inklúziós szemlélet terjedésével a gyógypedagógia kompetenciabővülése is megfigyelhető [8], a gyógypedagógusoknak új kihívásoknak kell megfelelniük (pl.: az osztálytermi munkában való részvétel, kéttanáros modell terjedése, konzultáció a szülővel és a többségi pedagógussal, gyógypedagógiai asszisztenssel, team-munka). Egy svédországi felmérés eredménye szerint abban az esetben, ha egy gyógypedagógus elsődleges szerepe a tanítás maradt, akkor exkluzív folyamatról beszélhetünk, míg ha a tanácsadói, fejlesztői munka kerül előtérbe, akkor a folyamat inkluzív irányba változik [8].

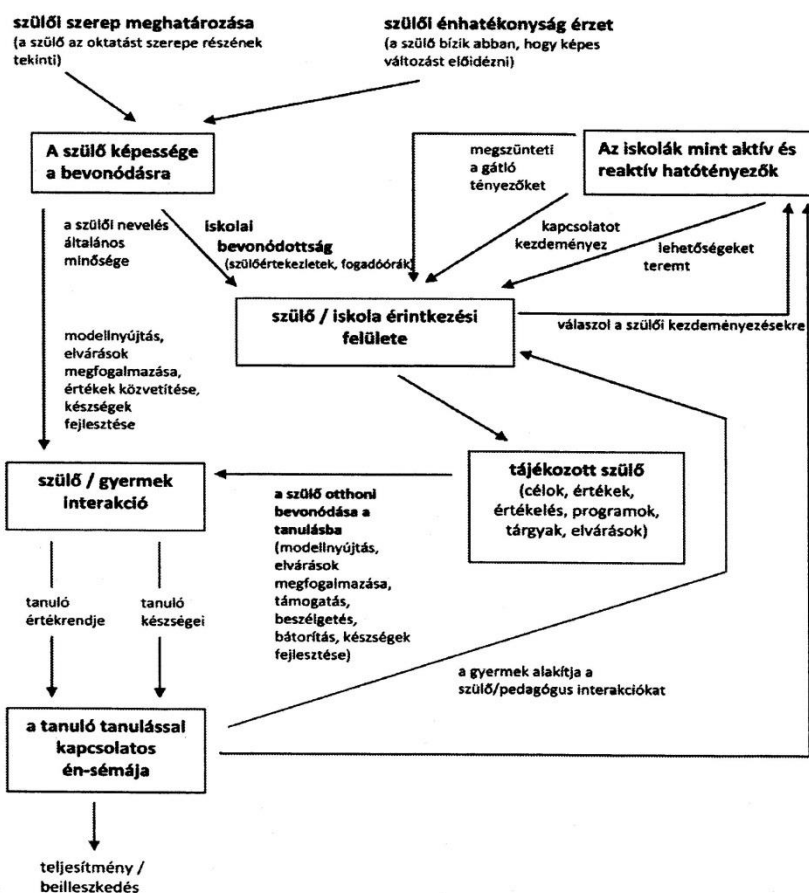
A szülők és az intézmény kapcsolattartásának jellemzőit, útjait elemző kutatási eredmények azt igazolják, hogy a szülők bevonása, a családdal való együttműködés a gyermek fejlődésére, tanulására, magatartására és a közösségbe való beilleszkedésére pozitív hatást gyakorol [1,11,12].

1.1 Szülői bevonódás fogalma

Mind a gyakorlati munka, mind az oktatáspolitikai területén gyakran használatos fogalom a *szülői bevonódás*, de mit is értünk alatta?

A fogalom használata nem egységes. Egyes kutatásokban a szülői bevonódás alatt az iskolai tevékenységekkel kapcsolatos otthoni feladatokat értik, míg máshol a tanárokkal való kapcsolattartást, vagy az iskolai életet érintő valamennyi ügyben való aktív részvételt (pl.: döntéshozatal, önkéntes munka) [11].

Desforges és Abouchaar (2003) a szülői bevonódást befolyásoló tényezőket és azok összefüggésrendszerét egy modellben szemlélteti (1. ábra).

1. ábra: A hatékony szülői bevonódás modellje
Desforges és Abouchaar (2003) alapján [11].

A szülői bevonódás mértékét több tényező határozza meg, melyek közül a család szocio-ökonomiai státusza, a szülő iskolához való viszonya és elvárásai, a gyermek életkora és sajátos nevelési igénye mind jelentős szerepet játszanak.

Meilinger a szülői szerep és annak hatékony működésével kapcsolatban arra is rávilágított az integráltan tanuló tanulásban akadályozott gyermekek szüleivel készített interjúi alapján, hogy az SNI gyermeket nevelő szülők gyakran nem önálló és tudatos döntést követően választják az adott intézményt, hanem a szakértői bizottság javaslata és kijelölése szerint. A szülőszerepet számos külső és belső tényező, s azok bonyolult kapcsolatrendszere befolyásolja (pl.: a szociális helyzet, az információhoz való hozzájutás lehetősége, a szülő személyisége és érdekérvényesítő képessége, társadalmi státusza és elfogadottsága, kapcsolatrendszere) [13].

J. Epstein szerint minden szülő bevonható a nevelés-oktatás folyamatába, de nem egyforma mértékben. Hat szülői bevonódási formát különböztet meg, amely pozitívan befolyásolja a gyermekek teljesítményét (szülői feladatok, kommunikáció, önkéntesség, otthoni tanulás, döntéshozatal, együttműködés a tágabb közösséggel) [12].

A szülők bevonódása hatékonyabbá teszi az inkluzív oktatást, és ez visszafelé is igaz: ha a szülői jogok jobban érvényesülnek az inkluzív intézményi gyakorlatban, a szülők aktívabban részt vesznek az intézmény életében (pl.: programok, testületek munkái), akkor az iskola teljesítménye pozitív irányban változik. Ugyan a nemzetközi gyakorlatban a szülőket bevonják a gyermek egyéni fejlesztési tervének készítésébe és értékelési folyamatába, a hazai példák azt mutatják, hogy az Epstein által megfogalmazott elvek és szülői bevonódási formák

sok esetben sérülnek, melyet kutatások eredményei és saját, utazótanári - gyógypedagógusi munkám tapasztalatai is alátámasztanak [5,8,13].

Daniels, Labon és McGovern (1995) a szülők bevonásának négy szintjét - formális, konzultatív, aktív és az iskolavezetés szintjére is kiterjedő - különbözteti meg [8].

A hazai kutatásokból az derül ki, hogy mind a többségi, mind a speciális intézményekben a szülők konzultatív szintű bevonódása a leggyakoribb, ami sok esetben csak formálisan működik, ugyanakkor a szülők többsége ezzel elégedett [5,8,13].

1.2.Szülők képzésére irányuló programok

A szülői bevonódás elősegítése három aspektusból történhet: iskola és a szülők közvetlen kapcsolatának erősítése; oktatási programok révén és a szülői készségfejlesztő képzési programok által [11].

Nemzetközi tanulmányokban ismertetett szülőképzési programok két fő irányban folynak. Egyrészt azokat a szülőket célozzák meg, akiknél az alapkultúrtechnikák elsajátítására van szükség, számukra készség-fejlesztő tréningeket szerveznek (pl.: Adult Literacy and Basic Skills Unit (ALBSU); Basic Skills Agency (BSA)) [11].

Másrészt olyan programokat szerveznek, melyek a szülőket saját szülői szerepükben erősíti meg (pl.: Gondoskodási Program – társas felelősség, empátia, kapcsolati készségek fejlesztése), az iskola és a család együttműködését célozzák, melyek a kölcsönös elfogadást és tiszteletet mélyítik [11].

Fontosnak tartják az iskolák, hogy a különböző kultúrából érkező diákok és családjaik nyílt napok keretében jobban megismerjék egymást, ezért „Diversity Celebration” Programokat szerveznek [12].

Magyarországon az intézményes nevelés területén szemléletváltás csak a rendszerváltást követően történt. Egyfelől felerősödtek azok az irányzatok, melyek a gyermeket állítják középpontba, megjelentek az alternatív reformpedagógiák, másfelől egy demokratizálódási folyamat indult meg, melynek következtében szükségessé vált a család és az intézmények együttműködésének, viszonyrendszerének újragondolása [14,15].

A nemzetközi trendekhez hasonlóan a hazai, speciális intézményekhez kapcsoltan már léteznek jó kezdeményezések a szülők képzésére vonatkozóan (pl.: Szülők iskolája, Családi tanoda, Mentorprogram, Szülősegítő hétvége; Hallássérült gyermekek a családban – mentálhigiénés tréning szülőknek, testvéreknek), melyek elsősorban pályázati keretek között valósulnak meg. A programokban olyan szemléletet és mentálhigiénés technikákat sajátíthatnak el a részt vevő szülők, melyek révén életvezetési hatékonyságuk, problémamegoldó képességük fejlődhet, nevelési módszereikben konstruktívabbakká válhatnak. Javulhat a családon belüli elfogadás és együttműködés, pozitív irányban változhat a család összetartó ereje [16].

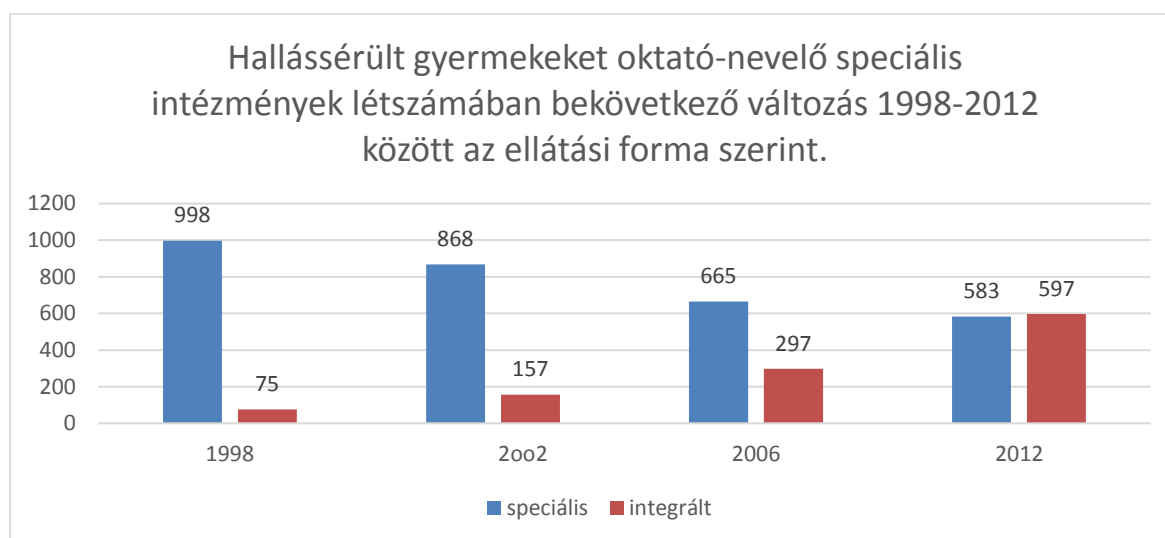
2.Újraértelmezett kapcsolatrendszer a hallássérült gyermekek integrált nevelésében, oktatásában

Az integrált oktatásban-nevelésben részesülő sajátos nevelési igényű (SNI) tanulók létszáma évről évre növekvő tendenciát mutat (Statistikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv, lásd 1. sz. táblázat), mely a hallássérült tanulói létszám változásában is megfigyelhető (2. számú ábra) [17,18].

A hallássérülés korai felismerésének, a modern technikai eszközöknek és lehetőségnek (pl.: hallókészülékek, adóvevők, cochleáris implantációs műtét), valamint a korai fejlesztés eredményességének és az alkalmazott terápiás módszereknek köszönhetően – ún. naturális-auditív verbális módszer, mely a természetes gyermeki beszédfejlődést veszi alapul - a hallássérült gyermekek többsége integrált nevelésben-oktatásban részesül.

1. táblázat: Az integrált oktatásban-nevelésben részesülő SNI tanulói létszám alakulása (Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv, 2013/2014.) [17].

Intézmények típusai	2000/2001 tanév integrált oktatásban-nevelésben részesülő SNI tanulói létszáma	2001/2002 tanév integrált oktatásban-nevelésben részesülő SNI tanulói létszáma	2013/2014 tanév integrált oktatásban-nevelésben részesülő SNI tanulói létszáma
óvoda	2490	2888	5722
általános iskola	6722	8263	34599
szakiskola	-	619	6963
gimnázium	-	100	2075
szakközépiskola	-	389	4337

2. ábra: Hallássérült tanulói létszám alakulása 1998-2012 között [18].

A szülők és szakemberek közötti kapcsolattartás formái az utóbbi évtizedekben nagy változáson mentek keresztül [19]. Kezdetben a hierarchikus viszonyban a fejlesztő foglalkozások a szülők bevonása nélkül történtek, főként a gyermek „hiányosságaira, lemaradásaira” fókuszálva (gyermek-centrikus modell). Majd a szakemberek fokozatosan rájöttek arra, hogy a szülők aktivizálásával, bevonásával a terápia eredményesebbé, hatékonyabbá tehető. A ko-terapeuta modellben a szülő a gyermek fejlesztésébe már bevonódik. A fejlesztő foglalkozások áthatják a mindennapokat, de közben a szülő saját autonómiáját és szülői kompetenciáját elveszítve „társ-” vagy „segédterapeutává” válik. Azonban ez az együttműködési modell sem tökéletes, mivel a szerepek felborulnak, a kompetenciák összemosódnak. A terapeuta „fejlesztő valósága” és a szülő „élet valósága” nem ugyanaz. Az igazi együttműködéshez, a partneri viszony kialakításához szükséges a kompetenciák egyenlő arányú megtartása mellett a nyílt, őszinte és egyértelmű kommunikáció a felek között. Ezért napjainkban a hallássérültek pedagógiája területén dolgozó szakemberek a kooperációs modell alkalmazására törekednek. Ennek lényege, hogy a terapeuta szaktudásával útmutatást ad, támogatja a család önálló döntéshozatalát, valamint elfogadja azt a tényt, hogy a szülő ismeri legjobban gyermekét, segíti a kiegyensúlyozott szülő-gyermek kapcsolat kialakulását.

Hogyan befolyásolja a hallássérült gyermekek integrált nevelése-oktatása során a gyermekek közösségbe való beilleszkedését, teljesítményének sikerességét a szülő-szakember kapcsolatának alakulása? Milyen formában és szinten valósul meg a hallássérült gyermekek szülői bevonódása a gyakorlatban? Ez még újszerű, kevésbé kutatott terület.

Integrált nevelésben-oktatásban tanuló hallássérült gyermekek szüleit (N=56) és pedagógusait (N=70), gyógypedagógusait (N=9) vonták be egy hazai, három megyére kiterjedő „pilot” kutatásba [5,20]. A kérdőíves adatgyűjtés eredményei arra mutatnak rá, hogy a szülők intézményválasztási szempontjai között elsősorban az oktatási intézmény jó színvonala, valamint az intézmény közelsége dominálnak.

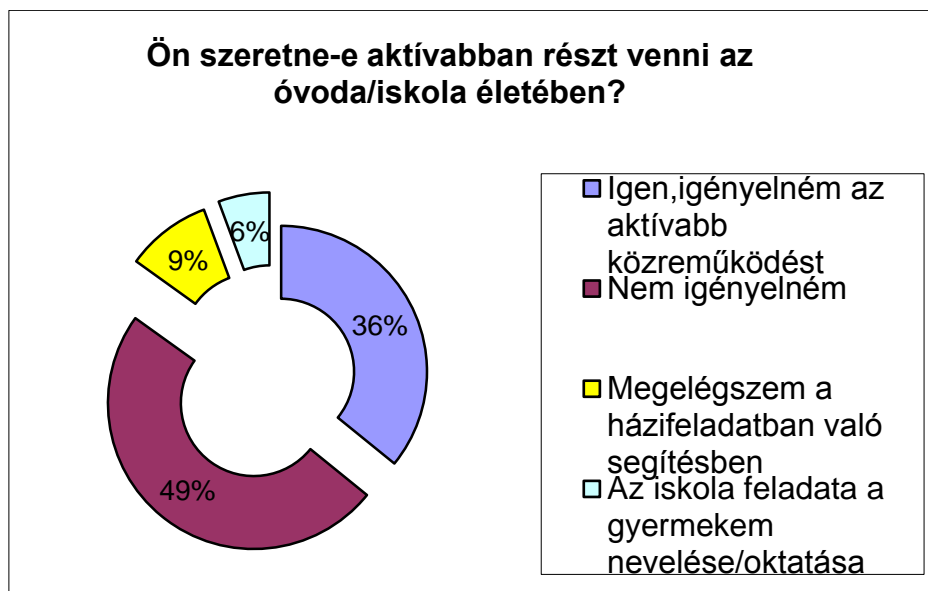
A szülők a pedagógusokkal a kapcsolatot jellemzően a hagyományos módon, szülői értekezleteken való részvétel útján tartják. A szülők döntő többsége fontosnak tartja a pedagógussal való egyéni konzultációt, mely fogadóóra keretében, vagy mobil telefonon történik.

A szülők számára szervezett rendezvényeken a szülők több mint fele nem vesz részt, de a gyermekekkel szervezett közös iskolai programokon a szülők jelentős része megjelenik.

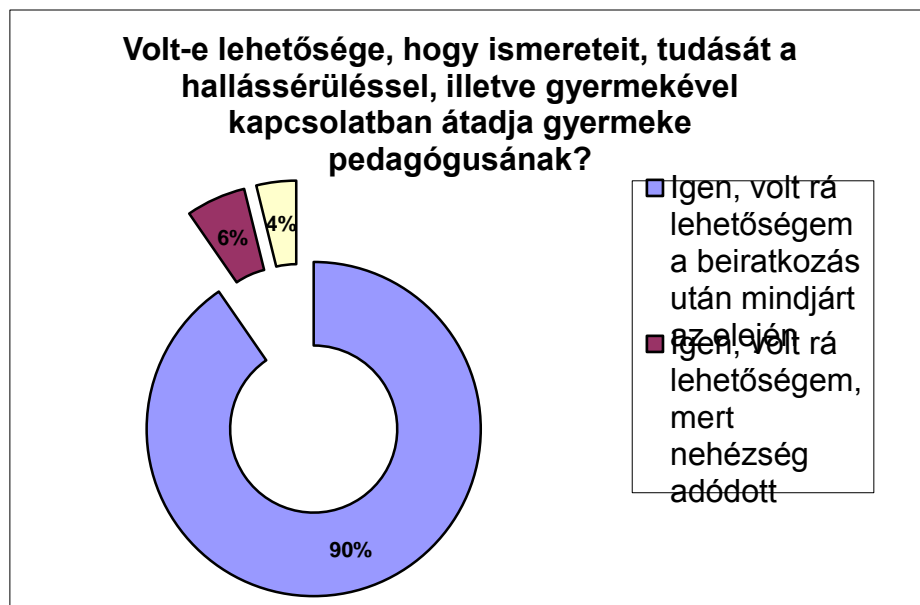
A szülők közel fele napi, személyes kapcsolatban áll gyermeke pedagógusával. Ebbe a szülői csoportba jellemzően az óvodás és kisiskolás korú gyermekek szülei tartoznak.

A szülők az intézménnyel való szorosabb együttműködés érdekében különböző tevékenységeket végeznek, vannak akik több szinten is bevonódnak (fizikai munkák elvégzésében segít (pl.: festés, takarítás); osztályszintű munkákba vonódik be, tisztséget vállal pl.:SZMK és iskolaszék). Azonban a vizsgálatba bevont szülők kis hányada nem tud ezekben a tevékenységekben részt venni.

A válaszadó szülők harmada kívánna aktívabban részt venni gyermekek óvodai, iskolai életében, azonban még a szülők jelentős többsége megelégszik azokkal a bevonódási formákkal és lehetőségekkel, melyeket az intézmény biztosít számára (3. sz. ábra).

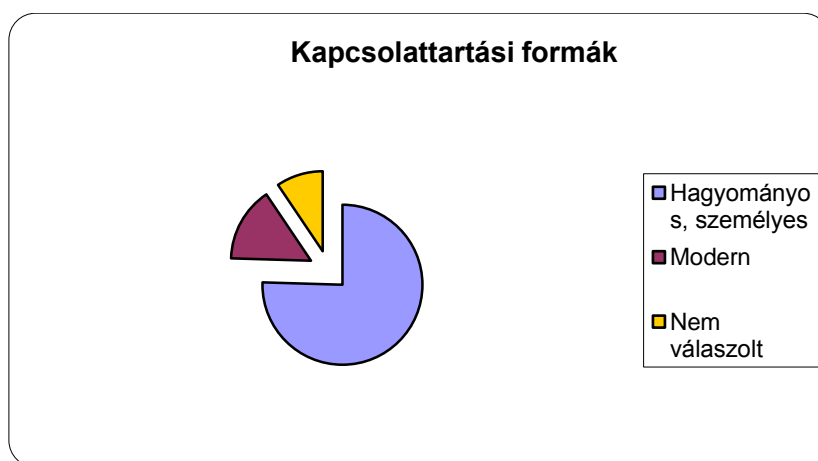
3. ábra: Igényelnének-e a szülők aktívabb bevonódást?

4. ábra: Volt-e lehetősége tudását átadni a pedagógusnak?

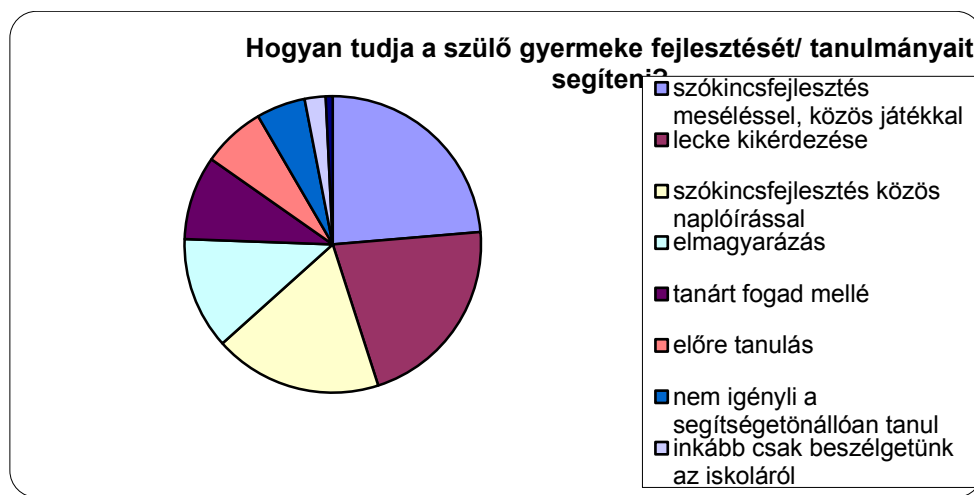
Szinte minden szülőnek volt arra lehetősége, hogy gyermeke hallássérülésével kapcsolatos ismereteit megossza a befogadó pedagógussal (4.sz.ábra). A szülők jelentős többsége úgy nyilatkozott, hogy bevonják őket a gyermekük fejlesztésével kapcsolatos tevékenységek tervezésébe és értékelésébe. Azonban hatékony párbeszéd, partneri viszony csak az esetek közel felében valósult meg.

A befogadó pedagógusok többsége hagyományos és formális módon (szülői értekezlet, fogadóóra) tartja a hallássérült gyermeket nevelő szülőkkel a kapcsolatot. Azonban a kapcsolattartási formák a gyermek életkorának függvényében változnak. Jellemzően az óvodáskorú gyermekeknél a szülők nagyobb arányban vesznek részt az intézmény által szervezett gyermekprogramokon, a közvetlen, napi szintű konzultáció is gyakoribb. Míg a középiskolás és gimnazista fiataloknál a szülők a modern kapcsolattartási formákat választják (pl.: e-napló, email), nem igénylik a rendszeres, személyes konzultációkat. A kapcsolattartási formákat a következő ábra szemlélteti (5. sz. ábra).

5. ábra: Hogyan tartja a kapcsolatot a SNI gyermekek szüleivel?

A szülők különböző módokon, a gyermekek életkorához igazodó módszerek alkalmazásával segítenek a tanulásban (6. sz. ábra). Óvodás és kisiskolás gyermekeknél a „szókincsfejlesztés meséléssel, közös játékkal”, „közös naplóírás” jelenik meg, míg a felső tagozattól kezdődően jellemzően külön tanárt fogadnak a szülők annak érdekében, hogy támogassák gyermekük iskolai előmenetelét. A házi feladat kikérdezése és a magyarázat alkalmazása majdnem minden családban megjelenik, függetlenül a gyermekek életkorától. Ehhez kapcsolódóan elmondható, hogy a hallássérült gyermekek és fiatalok megállják a helyüket az integrált nevelésben-oktatásban, amit a „jó” vagy „nagyon jó” tanulmányi eredményeik bizonyítanak.

6. ábra: Hogyan tudja a szülő gyermeke fejlesztését segíteni?

Az integrált nevelés-oktatás több tényezős folyamat, mely csak akkor lehet sikeres, eredményes, ha a szereplők – család, többségi pedagógus, gyógypedagógus - teamben, partneri viszonyban működnek együtt. Ezért a szülői bevonódás mértékében és minőségében a befogadó pedagógusok és a szurdopedagógusok (hallássérültek pedagógiája szakos gyógypedagógus) szerepe és felelőssége jelentős.

A hallássérült gyermekek és fiatalok nevelési igényei, szükségletei eltérőek, sokszínűek. Ezt meghatározza, hogy van-e a hallássérülés mellett társult fogyatékoság, vagy éppen halló vagy hallássérült szülők gyermeke.

Kevés az olyan hazai kutatás, ahol a halló szülők mellett a hallássérült szülők véleményét is megkérdezik. Nagyné kutatásában halló (N=10) és hallássérült szülők (N=10) oktatással szembeni elvárásait hasonlítja össze [6].

A kutatás eredményei azt mutatják, hogy a halló és hallássérült szülők elvárásai bizonyos tekintetben eltérőek. Különbözően ítélték meg például az iskolával való kapcsolattartásukat, vagy az iskolán kívüli fejlesztő foglalkozások szükségességét. Míg a halló szülők az idegennyelv oktatását és a partneri viszonyt, a közös konzultációkat hiányolják az oktatásból, addig a hallássérült szülők a jelnyelv oktatását tartanák szükségesnek.

Gyermekeik továbbtanulásáról is másként vélekednek. Míg a halló szülők szeretnék, hogy hallássérült gyermekeik minél magasabb iskolai végzettséget szerezzenek (közép- és felsőfok), a hallássérült szülők elsősorban szakközépiskolai tanulmányokat részesítik előnyben. Ez magyarázható azzal, hogy a KSH adatai szerint a hallássérült felnőttek alacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkeznek, mint a halló populáció [21].

Mindkét szülőcsoport egyetért abban, hogy megfelelő döntést hoztak gyermekük intézményválasztásakor. A hallássérült szülők elsősorban a szakértői bizottság döntésére támaszkodtak, a halló családoknál az intézmény közelsége, az ismerősök ajánlása is befolyásolta a választást. Szintén mindannyian elégedettek a pedagógusok munkájával (odafigyelés, tanórai differenciálás).

3.Összegzés

A kutatások eredményei igazolták, hogy pozitív irányú elmozdulás tapasztalható a szülők és szakemberek közötti kapcsolattartási formákban, a szülők bevonására és a partneri kapcsolat kialakítására irányuló törekvésekben.

Hogyan változott a gyakorlatban a hallássérült gyermekeket integráltan nevelő, oktató intézményekben a szülőkkel való hatékony együttműködés?

A tanulmányokban ismertetett kutatásokat kis mintán végezték. Mivel egy-egy adott földrajzi régióra fókuszáltak, ezért az ebből származó eredmények és következtetések nem általánosíthatók. Mindezek ellenére a hazai és nemzetközi szakirodalmakban leírt szülői bevonódási formák, az Epstein által megfogalmazott bevonódási szintek, valamint a modern pedagógiai paradigmák hatásai megjelentek a vizsgálatban részt vett intézményekben (például: a szülők hallássérült gyermekük tanulását változatos formákban támogatták pl.: szókincsfejlesztéssel, közös játékkal, meséléssel, magyarázattal és közös tanulással).

További kutatást igényel annak feltárása, hogy mi gátolhatja a szülők iskolai tevékenységeken való részvételét, nagyobb arányú bevonódását, illetve hogyan lehetne őket motiváltabbá tenni. A jövőben szükség lenne a szülői bevonódást vizsgáló nagy mintán végzett, reprezentatív kutatásokra, amelyekben feltétlenül az apák és a hallássérült szülők nagyobb arányú bevonását tartanám fontosnak.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni konzulensemnek és mentoromnak, Dr. Perlusz Andreának, hogy szakmai fejlődésemben és kutatói munkámban támogat.

Irodalomjegyzék

- [1] Epstein,J.: *School,family,and community partnerships: Preparing educators and improving schools*. Westview Press, Boulder,Co.,2001
- [2] Podráczky,J.,Marton,E.: *A szülők bevonásának, aktívva tételének lehetőségei az óvodai nevelésben*, In Hét aranyalma, Módszertani gyűjtemény óvodapedagógusoknak, Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.,2012 pp. 65-85.
- [3] Farkas,M, Perlusz, A.: *A hallássérült gyermekek óvodai és iskolai nevelése és oktatása*. In Illyés Sándor (szerk.): Gyógypedagógiai alapismeretek, ELTE BGGYFK, Budapest, 2000 pp. 506-533.
- [4] Perlusz, A.: *A hallássérült gyermekek hazai integrált oktatás – nevelése*, In Csányi, Y. (szerk.): *A hallássérült gyermekek integrált oktatása – nevelése. Útmutató szülőknek és szakértői bizottságoknak*, ELTE BGGYFK, Budapest,2001 pp. 36-77.
- [5] Lukács,Sz., Magyaréné, Sz. Á.:*Vélekedések a hallássérült gyermeket nevelő szülők bevonódásának lehetőségeiről integrált oktatás-nevelés során*, In Karlovitz,J.T.(szerk.), Tanulás és fejlődés,IV. Neveléstudományi és Szakmódszertani Konferencia Válogatott tanulmányai,International Research Institute, S.r.o., 2016 pp. 51-57.
- [6] Nagyné, M. A.: *Hallássérült gyermeket nevelő halló és hallássérült szülők oktatással szembeni elvárásainak összehasonlító vizsgálata*, ELTE BGGYK, Budapest,Szakedolgozat,2016
- [7] Ainscow,M.: *Az inkluzív oktatás elősegítésére tett nemzetközi intézkedések tanulságai*, In Perlusz, A.(szerk.), „...Aki olvassa, értse meg...”, Csányi Yvonne köszöntése, ELTE BGGYK, Budapest,2012 pp. 13-20.

- [8] Takács,I.,Szekeres, Á., Perlusz,A.: „...tehát ez egy ilyen rózsaszín felhő...”, *Szülők véleménye gyermekük gyógypedagógiai ellátásáról*, In Zászkaliczky,P.(szerk.), A Társadalmi és az iskolai integráció feltételrendszere és korlátai, ELTE, Budapest, 2013 pp. 261-287.
- [9] Prekop: *Feszültségek a fogyatékos gyermekek szülei és a szakemberek között*, In Kedl, M., Borbély,S.(szerk.): Szemelvénygyűjtemény a korai gyógypedagógiai gondozás-fejlesztés témaköréből, I. kötet:Szemléleti kérdések, Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 1997 pp. 62-87.
- [10] Sdogé, A.,Eckert, A.: *Kooperation mit Eltern in der Sonderschule – Ergebnisse einer Befragung von Eltern und Sonderschullehrern*, Zeitschrift für Heilpädagogik, 10., 2004. 453-461.
- [11] Lassú et al.: *Nemzetközi kutatások a szülői részvétel hatásáról*, In: Podráczky, J.(szerk.): Szövetségben, Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról, ELTE, Budapest, 2012 pp. 13-42.
- [12] Epstein,J.,Salinas,K.: *A well organized program of family and communtty partnerships yields many benefits for schools and their students*, Educational Leadership, May, 2004.,12-18.
- [13] Meilinger, A.: *Szülőszerep az integrációban (az eltérő fejlődés hatásai a szülőkre)*, In Papp,G.(szerk.), A diagnózistól a foglalkozási rehabilitációig, ELTE BGGYK, Budapest, 2011 pp. 59-71.
- [14] Kereszty, Zs.,Lányi, M.:*Híd a gyógypedagógia és az általános pedagógia között*, In Perlusz, A.(szerk.):„...Aki olvassa, értse meg...”,Csányi Yvonne köszöntése, ELTE BGGYK, Budapest,2012 pp. 21-36.
- [15] Podráczky, J.(szerk.): *Szövetségben, Tanulmányok a család és az intézményes nevelés kapcsolatáról*, ELTE, Budapest, 2012
- [16] Mészáros,J.,Müller,Zs.,Marton,E.: *Szülők Iskolája*, Tematika, Budapest, „Hallássérült gyermekek inkluzív oktatásának támogatására létrejövő szakmaközi együttműködések-szakmai eszközfelhasználói fejlesztések megvalósítása” TÁMOP-3.1.6-11/1-2011-0002, 2012
- [17] Csécsiné, M.E, Hagymási,T.,Könyvesi,T.:*Statisztikai Tájékoztató Oktatási Évkönyv 2013/2014*, Emberi Erőforrások Minisztériuma, Budapest, 2015
- [18] Bodorné,N.T. , Perlusz,A. : *Csökkenés és/vagy növekedés?A hallássérült gyermekeket ellátó intézményekben zajló változások nyomkövetéses vizsgálata*, In Perlusz, A.(szerk.),„...Aki olvassa, értse meg...”,Csányi Yvonne köszöntése, ELTE BGGYK, Budapest, 2012 pp. 106-115.
- [19] Böhler-Kreitlow, D.: *A szülők és a szakemberek együttműködése*, In Csányi,Y.(szerk.), A hallássérült gyermekek korai fejlesztése, Budapest,ELTE BGGYFK, 2. javított kiadás, 2005 pp. 83-92
- [20] Magyarné, Sz. Á.: *Vélekedések az integrált oktatásban-nevelésben részesülő hallássérült gyermekek szüleinek bevonódásáról*, ELTE BGGYK, Szakdolgozat, Budapest, 2016
- [21] KSH, Népszámlálási adatok, <http://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/nepsz2011>

Lektorálta: Dr. Perlusz Andrea, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, főiskolai tanár

ANDRAGÓGIAI ESZKÖZÖKKEL AZ ELÍTÉLTEK REINTEGRÁCIÓJÁÉRT

Molnár Attila Károly

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, személyi segítő,
www@molnarattila.hu*

Absztrakt

A magyarországi büntetés-végrehajtási intézetek igen nagy telítettséggel működnek. A szabadságvesztés-büntetésüket már kitöltők között több mint 50%-os arányban tapasztalható az ismételt bűnelkövetés, így az egyre nagyobb számú fogvatartotti populáció a változtatás problémáját veti fel.

A börtönügyben zajló fejlesztések arra utalnak, hogy a szervezet nyitott az újabb, a reintegrációt támogató módszerek kidolgozására. Andragógusként nem a fogvatartotti férőhelyek számának növelésében, hanem az ismételt börtönbe kerülés megelőzésében látom a megoldást. Felvetődik a kérdés, vajon az andragógia által kidolgozott módszerek alkalmazhatók-e a börtönökben. Terepkutatással az életsegítő andragógia ideológiájával közelítek a fogvatartottak reszocializációjának megvalósításához, amely az önfejlesztésen keresztül segíti az egyént a társadalomba visszavezető helyes út megtalálásában.

Empirikus kutatásomat a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben, a fogvatartottak egy húszfős csoportjával végeztem. A rendszeres látogatással és a személyes kapcsolattartással arra kerestem a választ, képesek-e a csoporttagok önsegítő módon személyiségfejlesztő gyakorlatokat végezni, s ha igen, milyen eredménnyel teszik azt. A 2013-ban és 2014-ben tartott tréning jellegű csoportfoglalkozásokat beszélgetésekre alapoztam, mely beszélgetések az egyéniség pozitív irányú befolyásolásán keresztül vezettek a továbbiakban végzendő munkához: önfejlesztő mentális gyakorlatok alapjainak megértéséhez, megtanításához.

A kipróbált, majd rendszeresen végzett *relaxációs* és *meditációs* gyakorlatok eredménye nyilvánvalóvá tette, hogy érdemes ebben az irányban tevékenykedni a fogvatartottak gondolatvilágának formálása céljából. A módszert önkéntesen kipróbáló elítéltek kivétel nélkül pozitív visszajelzést adtak a relaxáció és meditáció rájuk gyakorolt hatásáról – a hétről-hétre megtartott foglalkozások igen nagy vonzerővel bírtak számukra. Kutatásom során meggyőződtem arról, hogy a börtönökben a fogvatartottak rendszeres meditációja jó módszer lehet a személyiségfejlődés terén, s általa a kriminálándragógia egy új lehetősége bontakozhat ki a szabadságvesztés-büntetésüket töltők reszocializációs folyamatában.

Kulcsszavak: kriminálándragógia, személyiségfejlődés, önfejlesztés, reintegráció, meditáció

1. Bevezető

Tanulmányomban egy, a börtönök világát érintő empirikus kutatásom összefoglalására vállalkoztam. E kutatás gyakorlati elemei 2013-ban és 2014-ben zajlottak a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben. Bár azóta több ízben végeztem az alább leírtakhoz hasonló munkát ugyanezen a helyszínen, jelen írásomban mégis a témámhoz történő első közelítem eredményeit dolgozom fel, különös figyelemmel azok gyakorlati vonatkozásaira.

Magyarországon a büntetés-végrehajtás (továbbiakban: bv.) rendszere közel 18 ezer fogvatartottat számlál. Az emberek e speciális populációja egyrészt előzetesen letartóztatottakból, másrészt jogerősen elítéltekből áll. A bv. céljainak megfelelően azok, akik megkezdtek szabadságvesztés-büntetésüket, egyben egy reszocializációs folyamatnak is részeseivé váltak; a rendvédelmi szervezet felkészíti őket a büntetésük kitöltése utáni életre. E törekvés ellenére a szabadulók közül igen sokan válnak ismét bűnelkövetővé. Az utóbbi években tapasztalható bűnelkövetési aktivitás oda vezetett, hogy napjainkban átlagosan 150%-os telítettséggel működnek a börtönök.

A szabadságvesztés-büntetés mint büntetési forma az elítélteket elsősorban a szabadságuktól, ezen keresztül az idejüktől fosztja meg, így az idő (büntetési idő, a szabadulásig hátralévő idő) mindennapos tárgya a fogvatartottak gondolatainak. Ennek az időnek az egyén (tágabb értelemben a társadalom) számára hasznos eltöltésének lehetőségeit kutatva, szükségesnek tartottam megvizsgálni, milyen andragógiai lehetőségek találhatók a börtönben folyó reszocializációs gyakorlat kiegészítésére. Feltételeztem, hogy az andragógia speciális alkalmazásán keresztül [1] *a fogvatartottak, motivált állapotuk elérésével módot találhatnak a börtönben töltendő idő hatékony kihasználását, a társadalomba történő visszailleszkedést elősegítő tevékenység végzésére.*

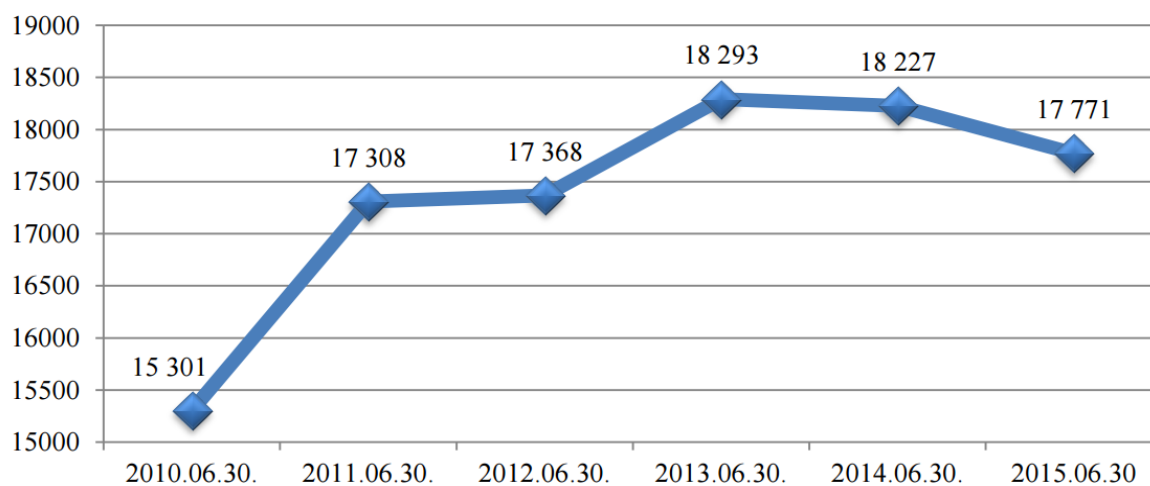
A pszichológiai elméletek szerint az egyén képes saját belső energiáinak, kompetenciáinak önfejlesztő célú felhasználására. Mentális gyakorlatokon – relaxáción és meditáción – keresztül elérhető számos, az élet minőségét növelő cél: az egészség megőrzése, a személyiség egyéni kezelése, az emberi kapcsolatok ápolása és a tanulás fejlesztése. E mentális tevékenység alapja a tudatos gondolkodás elmélyítése, valamint annak pozitív irányba mozdítása. Azzal a céllal kerestem fel a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben élő fogvatartottak egy csoportját, hogy önfejlesztő gyakorlatok megismertetésén keresztül megkönnyítsem számukra a morális életvitel eszméjének befogadását, a szabadulásukkal aktuálissá váló társadalmi reintegrációjukat.

2. A kutatási probléma és annak társadalmi jelentősége

A bv. intézeteiben élők büntetésük idejére kivonódnak a társadalom színtereiről. Ennek következtében ők maguk is, és a közeg is, ahonnan érkeztek, változást szenved el. Ezzel együtt megnövekszik az állami feladat, amely az elítéltekkel való törődésben nyilvánul meg – tehát egy kényszerhelyzet kezelése válik mindennapos feladattá. Ebből a kényszerhelyzetből bizonyára mindenkinek érdeke kijutni, tehát kézenfekvő, ha nemcsak a szervezeti kötelességről beszélünk, de az egyén (esetünkben a fogvatartott) lehetőségeit is figyelembe vesszük.

Cole és Cole [2] pszichológiai kutatási eredményei azt a feltevésemet igazolják, miszerint az emberek keresik a társadalmi szerződés minőségén történő javítás lehetőségét. E gondolat mentén előremutatónak és természetesnek látszik az, hogy ha egy adott állapot az egyén számára nem megfelelő, akkor annál jobbat kíván. E pozitív változás megvalósításának egyik támogatója a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnokságának azon alaptézise, hogy a szervezet segítse az elítéltek társadalomba történő visszatérését [3]. A segítségnek azonban némiképp specializálódnia is kell, hiszen jelen gondolatunk olyan közegben szélesedik ki, amely közvetlenül érinti a társadalmat: egyéni, munkaerőpiaci, családi vonatkozásai vannak. A börtönbe került személyek távol kerülnek a munkaerőpiactól, a személyes kapcsolatok meglazulnak, a családok – ha csak egy időre is – elveszítenek egy keresőképes családtagot.

A börtönben élők száma az előző években jelentősen növekedett (1. ábra). A visszaesés fent említett mértéke az, ami cselekvésre szólít. Megfogalmazódik annak az igénye, hogy a felnőttek fejlesztésével foglalkozó tudományterületek több figyelmet fordítsanak a fogvatartottak reintegrációjának előkészítésére azzal, hogy preventív eszközöket fejlesztenek ki a büntetésüket kitöltők társadalmi helytállásának elősegítésére.

2. ábra: A fogvatartotti létszám alakulása 2010-2015 között [4]

Témám szempontjából elengedhetetlen annak számba vétele, hogy az új célok elérése irányába mutató lehetőségek közül választhatjuk saját személyiségünk fejlesztését, amely önmagunk megismerésén keresztül valósulhat meg. Az ilyen módon elérhető eredményekhez rejtett képességeink fejlesztésén keresztül vezet az út [5]. Azzal a feltevessel, hogy az önfejlesztés megoldás lehet egy olyan életút kialakítására, amelyben az egyénnek természetes a bűncselekményektől való tartózkodás, kézenfekvőnek látszik az elítéltek aktív bevonása saját reintegrációjukba. Ha az elítélteknek lehetőséget adunk az önfejlesztésre, remélhetjük, hogy személyes kompetenciáik fejlesztése eredményeképpen könnyebben megtalálják helyüket a társadalomban.

E szemlélet fényében végeztem tehát gyakorlati terepmunkámat a már említett Nógrád megyei börtönben, ahol egy húsz főből álló, önkéntes jelentkezésen alapuló csoporttal dolgoztam együtt három hónapon keresztül abból a célból, hogy mentális önfejlesztő gyakorlatok alapjainak megismertetésével és annak rendszeres gyakoroltatásával segítsem reintegrációs folyamataik sikerességét.

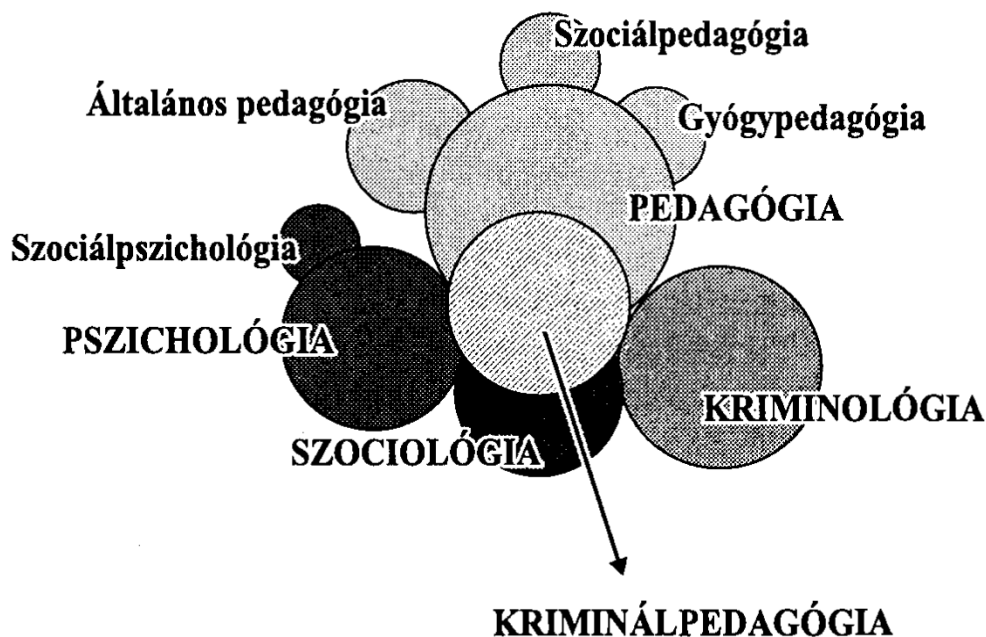
3. Elméleti kutatás: kriminológia és kriminálandragógia

A büntetések történetéről szóló szakirodalom állást foglal a börtönügy modernizációja mellett. E szerint a XXI. század társadalma korszerű módszereket alkalmaz a régi korok büntetéseihöz képest [6]. A bv. célja a reintegráció, tehát a bűncselekmény elkövetőjének nevelő célú segítése, a társadalmi normák elfogadtatása, s ezzel a büntetés alanya számára az emberi életközösségekbe történő reintegráció megkönnyítése. Korábban ugyan a büntetés módszereiben meghatározó volt a megszégyenítés, az emberi test feletti korlátlan fizikai hatalom gyakorlása, de ezek az eszmék nem vezethettek sem az egyén, sem a társadalom igényeinek kielégítéséhez [7].

Kutatási témám az európai börtönnevelés összefüggéseiben jól elhelyezhető, hiszen a magyar reintegrációs tevékenységekre hatottak a különböző európai börtönnevelési irányzatok. Feltétlenül megemlítendő a társtudományok eredményei is, amelyek e téma interdiszciplináris jellegére mutatnak rá.

A *kriminológia* a bűnözés okainak feltárásával, a bűncselekményekben található törvényszerűségek meghatározásával, továbbá a bűnelkövetések elleni harc feladatainak kimunkálásával foglalkozó tudomány. Fő céljai között szerepel az elítéltek reszocializációja, tehát a társadalomba történő visszavezetése [8]. A kriminológia elkötelezi magát a fogvatartottak kompetenciáinak fejlesztése, a tudás-átadás mellett, továbbá támogatja a kriminálpedagógia törekvéseit.

A *kriminálpedagógia* a büntetőjog és a pedagógia határterületén működő tudomány (2. ábra). Célja ugyancsak az elítéltek reszocializációja, reintegrációja. Ruzsonyi [9] a kriminálpedagógiát egyrészt tudományterületnek, másrészt a konstruktív életvezetés megalapozását támogató pedagógiai rendszernek tekinti.

2. ábra: A kriminálpedagógia helye a tudományok rendszerében [10]

A fogvatartottak társadalmi visszavezetését támogató további nagy tudományterület az *andragógia*. Andragógusként e tudomány eszközeinek a segítségével vizsgáltam a börtönben folyó reszocializációt. Az andragógia – napjaink elfogadott felfogása szerint – a neveléstudomány felnőttek nevelésével foglalkozó ága, mely többek között magába foglalja a felnőttek oktatásának, képzésének, egyéni művelődésnek szervezését [11].

Ha a *felnőttnevelést* említjük, egy olyan társadalmi folyamatot érintünk, amely egyszerre viseli a *társadalmi*, a *történeti*, a *politikai*, a *gazdasági*, az *eszmei*, a *tudati*, az *interperszonális*, a *társas*, a *lelki*, a *kommunikációs*, a *személyiségfejlődési*, a *fejlesztési*, a *művelődési*, a *nevelési*, valamint a *csoporttervezési* jelzőket [12]. A fogalom tisztázásakor azonban felvetődik a kérdés: milyen mértékben beszélhetünk a felnőttek nevelhetőségéről? Hiszen a *felnőtt* olyan *autonóm lény*, *akinek csupán irányokat, útmutatást adhatunk az életvezetés terén*. Tehát kellő körültekintéssel érdemes beszélnünk a felnőttek „neveléséről”, különösen egy olyan speciális helyszínen, mint a börtön.

4. Kitekintés a börtönnevelés néhány európai irányzatára

Ha a hazai büntetés-végrehajtási módszereket kontextusba kívánjuk helyezni, érdemes odafigyelni az Európa különböző országaira jellemző reintegrációs felfogásokra.

A *drillközpontú irányzat* feszes, a kiszolgáltatottságot hangsúlyozó büntetés-végrehajtási típus. Jellemző Angliára, Franciaországra és Törökországra. Az elítéltek elszigeteltségét nagymértékben közvetíti a börtönépületek külsejének kialakítása: az elrettentés erejével ható falak, rácsok, a pengedrót. Ezek az építészeti/biztonsági felszerelések együttesen erősítik a fogvatartottakban annak az érzetét, hogy bűnt követtek el.

A *volt szocialista blokk országainak büntetés-végrehajtási gyakorlata* Bulgáriában, Lengyelországban, Romániában és a történelmileg hasonló közép-kelet-európai államokban

honos. A rendszer még napjainkban is igen nyomasztó hatású, ugyanis a II. világháborút követő ideológiai változások csak lassan mennek végbe.

A *porosz iskola* (Ausztria, Németország) fő ismertetője a szakképzés, a környezettel való szoros együttműködés, valamint a sport. Ezen országok bv.-rendszereiben az elítélteknek kötelező a tanulás és a munkavégzés. Lehetőség van általános és középiskolai tanulásra, emellett a fogvatartottak a levelező oktatásba is bekapcsolódhatnak.

A *rehabilitációs irányzat* főként Hollandia és Írország büntetési felfogására jellemző. A nevelés a büntetés-jutalmazás elvére épül. Ebben a rendszerben magas szintű a nevelést és az oktatást támogató kulturális felszereltség. A lelkészek, a nevelők, a szociális munkások, valamint a pszichológusok tevőleges részvétele is meghatározó.

A *neo-treatment irányzat* a skandináv országokban jellemző büntetés-végrehajtási mód. A reintegráció a büntetés-visszavezetés-gondozás elvét követi. A börtönök környezete igyekszik hasonlítani a civil élet jellemzőihez. Ennek a rendszernek a célja, hogy „segítsen a fogvatartottban kialakítani az önmegfigyelés és önmaga mérlegelésének képességét.” [13]

5. Résztvevő-központú kooperatív munka a börtönben

A felnőttek életmódbeli változásainak tudatos elősegítése tervezett tanulási folyamatokban valósul meg. *Feketéné* [14] kifejti: amikor az emberi elme adta lehetőségekkel foglalkozunk, mélyebbre hatolunk a megértés és tanulás tágabb lehetőségeinek megismeréséhez. Munkám során (tehát a fogvatartottak személyes kompetenciáinak fejlesztésével) nem tévesztem szem elől, hogy a felnőtt fogvatartottak öntevékenysége elengedhetetlen az életvezetési problémáik megoldásához. A reintegrációt segítő munka tekintetében egy olyan andragógiai irányzatot tekintek alapnak, amely a felnőttek belső erőforrásaira fókuszál. *Sz. Molnár* [15] összefoglalása szerint a *humanisztikus irányzat* a tanulási környezet kedvező pszichoszociális légkörére épülő személyközi energiát tartja a legfontosabbnak – a szerző szerint a hatékony tanulás az azt koordináló személy magatartásából fakad. Ha a tanár az együttműködésre épít, hatékony interakciók sorára számíthat.

Terepmunkám elméleti megalapozásában a kooperatív tanulásról szóló kutatások eredményei segítettek [16]. A kooperatív tanulás alapja a cselekvő, aktív, a társakkal megvalósuló tanulás elve, ahol fontos a folyamatos együttműködés, a tanulók kölcsönös tudásmegosztása, valamint a csoporthatáson alapuló motiváció.

6. A meditáció bemutatását segítő elméleti alapok

Az általam kipróbált, az önfejlesztést segítő *meditáció* ugyan már bizonyította hatékonyságát a személyes kompetenciák fejlesztésében, de teljes beágyazódása még nem valósult meg a tudományok világába.

A hétköznapi értelemben vett tanulási folyamatok általában éber állapotban, tehát a teljes tudatosság kontextusában zajlanak. Azonban a pszichológia olyan tanulási módokat is tárgyal, amelyek az éberségtől eltérő állapotunkban folynak. Léteznek mentális módszerek, amelyek segítségével elmélyíthetők, individualizálhatók és hatékonyabbá tehetők a tanulási folyamatok, és vannak olyan technikák is, amelyek elősegítik a személyiség fejlődését. E módszerek a *tudatszintek* szabályozásán keresztül hatnak. A tudatszintek fogalmi tisztázásához *Bányai* és *Varga* [17] pszichológiai témájú munkájából merítettem, az alábbiak szerint.

A *tudatos szint* a mindennapokban megélt tapasztalatokkal kapcsolatos. Ezen a szinten az észlelt dolgokat természetesnek vesszük anélkül, hogy bizonygatnunk kellene azokat.

A *nem tudatos szinten* zajló folyamatok nem reprezentálódnak a tudatban (például az emberi test szabályozási folyamatai).

A *tudatelőttés szinten* olyan információk találhatók, amelyeknek ugyan birtokában vagyunk, de mégsem gondolunk éppen rájuk – csak akkor jutnak eszünkbe, ha valami felkelti irányukban az érdeklődésünket. Ugyancsak a tudatelőttés szinten tárolunk bizonyos automatizmusokat, amelyek végzéséhez nincs szükségünk tudatos erőfeszítésre – ezeket a cselekvéseket begyakoroltuk, rutinszerűen végezzük.

A *tudatalatti szinten* is vannak olyan információk, amelyek elérése közvetlen módon nem lehetséges – ezek tudatossá tételéhez speciális feltételek szükségesek (ilyen feltétel lehet például a hipnózis, mely a tudatalattiban kutat, s melynek célja a rejtett információk felszínre hozása – a hipnózis és hatásainak vizsgálata nem témája kutatásomnak).

Vizsgálódásom területén elegendő lesz csupán az *éberség* és a *módosult tudatállapot* közötti különbség rövid magyarázata. Éberségnek nevezzük azt az állapotot, amikor valaki teljes tudatában van környezetének, cselekvése az adott helyzetnek megfelelő. Módosult tudatállapotban akkor van az egyén, amikor viselkedése ezektől a jellemzőktől jellegzetesen eltér [18].

Témám szempontjából fontos, hogy az éberség állapotából önállóan is képesek vagyunk elérni egy olyan állapotot, amelyben – testünk és elménk ellazítása után – aktiválhatjuk önfókuszáló készségünket. Ennek az ellazulási folyamatnak a neve: *meditáció*. A meditáció állapotában a gyakorlatot végző személy ún. közvetlenélmény-szinten jut hozzá mentális folyamatainak (gondolatok, érzések) megismeréséhez.

Bizonyított, hogy a meditáció jótékony hatású módszer lehet a stressz, a depresszió csökkentésére, a koncentrációképesség javítására, azonkívül képes különböző belső értékek (például az empátia és a tolerancia) növelésére [19]. A meditációt számos probléma megoldása érdekében hatékonyan alkalmazza a pszichológia tudománya is.

6.1 A meditáció magyarországi gyakorlata

Mivel a meditációt alkalmazó önfejlesztő technikáknak igen széles választéka van, változatos e módszer elnevezése is az alkalmazó területtől, kultúrától, illetve korszaktól függően. Fő irányvonalként mégis megneveznék egy irányzatot. Ez az irányzat a pszichológia eredményeire támaszkodik. A módszer *José Silva*, a technika kifejlesztője után a *Silva Mind Control* (továbbiakban: *SMC*) elnevezést kapta. Eme irányzaton keresztül az önfejlesztés rendszerének fontosabb elvei megismerhetők [20]. *Szarka* [21] a módszert elmefejlesztő és stresszkezelő metódusként említi. Felveti az *SMC* és az egészséges életmód közötti korrelációt, továbbá az *SMC*-nek az egyén tanulmányi eredményeire gyakorolt jótékony hatását.

A felnőtt fogvatartottak segítése szempontjából fontosnak tartom azt a feltételezést, hogy az *SMC* és a neveléstudomány között is van kapcsolat. A hazánkban 1990 óta jelen lévő mentális önfejlesztő módszer célja többek között a stressz csökkentése, a szokások kontrollálása, a memóriafejlesztés, a gyorsabb és hatékonyabb tanulás elősegítése, a helyes döntésekre való készség fejlesztése.

Az *SMC*-gyakorlatok végzése feltételezi, hogy az egyén képes önmagát ellazítani, tehát relaxálni. Az ellazult, nyugodt állapotban lévő személy olyan aktivitást mutat, amely eredményeképpen önismeretének bővítése, képzeletvilágának fejlődése valósulhat meg. A relaxáció jótékonyan hathat továbbá a társas kapcsolatokra, ami előnyt jelenthet az élet számos területén. Például a tanulás előtti ellazulás alkalmazása hasznos lehet a bevézés, a tudás bővítése területén. Az *SMC* által kidolgozott gyakorlatok – további lehetőségek mellett – segíthetik az önbizalom erősödését, valamint az önkorlátozó hiedelmek elhagyását is [22].

A mentális önfejlesztő gyakorlatok hasznossága, hatékonysága kizárólag azok kipróbálása után ítéltethető meg. A tapasztalat minden alkalommal (valamint egyénenként) más és más lehet, valamint az eredmények értékelése is a módszer kipróbálójának értékrendje szerint alakulhat.

A metódussal kapcsolatos elvárásaim tekintetében azzal a feltevessel kezdtem el a fogvatartottak számára a meditáció alapjait bemutatni, hogy bárkinél, aki kipróbálja ezt a technikát, pozitív visszajelzések születtek. Érdekesnek tartottam tehát kutatni, hogyan alkalmazhatók e gyakorlatok a börtönön belüli csoportfoglalkozások keretei között.

7. A terepmunka elkezdését megelőző információgyűjtés

Munkámmal kapcsolatos előzetes teendőim felmérése érdekében a bv. néhány kompetens személyiségét kérdeztem meg arról, hogy milyen szempontok figyelembe vételével zajlik a reintegrációs munka a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben.

Dr. Budai István intézetparancsnok válaszait összefoglalva, az alábbiakkal jellemezhetők a bv. reintegrációs törekvései.

Alapvető feladatok között szerepel az oktatás, a képzés, a személyiségfejlesztés, valamint az elítéltek jövőbeni bűnelkövetésének megelőzése. A reszocializáció egyik alapjának tekinthető a *B-Terv*, egy olyan új program, amely a bv. háttérintézményei (átmeneti ház, védett munkahely) kiépítését szorgalmazza. A külső kapcsolatok tekintetében nő azon civil szervezetek száma, amelyek segítik a bv. munkáját. Ugyanakkor hiányoznak azok a szervezetek, amelyek a bv. által elkezdett kontrollt tovább tudnák vinni a szabadult személy reintegrációjában.

A bv.-t érintő jogszabályi változások kapcsán a parancsnok elmondta, hogy az új büntetés-végrehajtási kódex megalkotása olyan úttörő jellegű tevékenység, amelyen keresztül maga a bv. dolgozhatja ki a rá vonatkozó szabályokat. Az új törvényben néhány fogalom átalakul. Ilyen például a *nevelés* és a *nevelő*, mely kifejezések helyett a *reintegráció* és a *reintegrációs tiszt* fogalmak kerülnek használatba.

A Balassagyarmati Fegyház és Börtönben folyó reintegrációs munka hatékonyságát illetően azt az információt kaptam, hogy az intézetben dolgozó 160 fő fogvatartottakat érintő tevékenységének sikeressége attól is függ, ki mennyire hagyja, hogy segítsenek neki. A parancsnok említette a Központi Kivizsgáló és Módszertani Intézet 2016-ban várható felállítását, valamint a kockázatkezelési rendszer kiépítését. Utóbbi kidolgozza azokat a kockázat-felmérési módszereket, amelyek alapján be lehet azonosítani az elítéltek körében, kinél mennyire várható a szabadulása utáni újabb bűncselekmény elkövetése. Ezenkívül megalakul a jövőben egy kérdőíves rendszer, melynek célja a jól működő programok igazolása. Erről az intézet parancsnoka úgy vélekedett, hogy ha sikerülne ezt a rendszert kiterjeszteni országos szintre, az értékes visszajelzésekkel szolgálhatna a bv. számára.

Kovács Mihály, a Büntetés-végrehajtási Osztály osztályvezetője kérdésemre elmondta, hogy a Balassagyarmati Fegyház és Börtön a befogadóképességének határai felett működik. Az intézet névlegesen 321 fő számára biztosít férőhelyet, azonban jelenleg 526 elítélt tölti itt szabadságvesztés-büntetését. Problémát jelent, hogy az említett telítettségi ráta folyamatosan növekszik, ami jelentősen megnehezíti a hivatásos állomány munkáját, valamint beszűkíti a fogvatartottak életterét.

A nevelő munka jellemzése kapcsán a szakértő elmondta, hogy a körülményektől függetlenül az intézetben elsődleges fontosságú a személyes példamutatás, a jó szó.

Prcsity Violetta börtönpszichológus kérdésemre azt válaszolta, hogy egy börtönpszichológusnak igen sokrétű a feladata. Általánosan megfigyelhető, hogy a fogvatartottak szeretik, ha figyelnek rájuk, ha meghallgatják őket, ha együtt éreznek velük. Sokan csak beszélgetni szeretnének az élet értelméről, a családról, az érzéseikről. A szakember elmondta továbbá, hogy a pszichológusi munka leginkább egyéni foglalkozások keretein belül zajlik, bár vannak csoportfoglalkozások is. Az interjúból kitűnik, hogy a nevelés a felnőttek esetében igen nagy kihívás; sok idő, megfelelő szakember, kitartás és megannyi energia kell hozzá. A pszichológus úgy gondolja, fontos lenne többek között feltérképezni a civil kezdeményezéseket, lehetőségeket, és ezeket össze kellene kapcsolni a büntetés-végrehajtási szervezet tevékenységével.

8. Terepmunka a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben

A Balassagyarmati Fegyház és Börtön Büntetés-végrehajtási Osztályának osztályvezetőjével, továbbá a börtönpszichológussal folytatott egyeztetés után háromlépéses foglalkozástervet készítettem abból a célból, hogy a fogvatartottak programom iránti érdeklődését felkeltsem, és a csoportléggkört támogató bizalom kialakítását elősegítsem.

8.1 Első lépés: a bizalom kialakítása – a program korlátainak felmérése

Börtönbeli kutatómunkám során a fogvatartottak önkéntes jelentkezésen alapuló csoportjával végzett foglalkozásokon a börtönpszichológus is jelen volt, aki figyelemmel kísérte tevékenységemet.

Az első három foglalkozáson a megfigyelésre helyeztem a hangsúlyt. Különösen érdekelt a fogvatartottak viszonyulása a kínált programhoz, hozzám, valamint egymáshoz. A személyes kontaktus elmélyítésére, *Berényi Ildikó* módszeréből tanulva, a filmvetítést választottam. A vetítésekre az alábbi filmeket válogattam:

1. Eladó a családom (rendező: *Derrick Borte*);
2. Ördögi út a boldogsághoz (rendező: *Alec Baldwin*);
3. Egy nap alatt (rendező: *Evan Richards*);
4. Éltrevalók (rendező: *Eric Toledano és Olivier Nakache*);
5. A boldogság nyomában (rendező: *Gabriele Muccino*);
6. Hétköznapi mennyország (rendező: *Kay Pollak*);
7. A bakancslista (rendező: *Rob Reiner*);
8. Lesz ez még így se! (rendező: *James L. Brooks*);
9. Fapofa (rendező: *Harris Goldberg*).

1. kép: Csoportfoglalkozás a Balassagyarmati Fegyház és Börtönben [23]

A filmes programokon résztvevőkkel a vetítések után elbeszélgettünk az alkotások üzenetéről. A fogvatartottak érdeklődéssel fordultak a téma felé: szívesen kérdeztek, őszintén nyilvánultak meg. Nemcsak velem kommunikáltak, hanem egymással is – ezt a helyzetnek megfelelő módon tették. A beszélgetések során többször megfigyelhető volt, hogy a filmbeli történetek kapcsán a fogvatartottak saját sorsukon keresztül érezték magukat érintettnek. Ilyenkor elbeszéltek saját életükben megtörtént, a filmhez kapcsolható élményeiket. A beszélgetések alatt többször szóba került a *megváltozás* fogalma. E kérdésben mindnyájan elfogadták a jobbá válást mint elvet, de megjegyezték, hogy a börtönben olykor nehéz a szabadulás utáni életszakaszra gondolni, ugyanis azt homályosnak, messzinek és bizonytalanoknak látják. Amikor az *egymás segítése* került szóba, a fogvatartottak azt jelezték vissza, hogy a segítségre igen nagy szükségük van. Hozzáadták azt is, hogy a börtön hatása a mások segítségét korlátozza, ezért az *egymásnak történő segítségnyújtás* jóformán elvi keretek között marad.

A fogvatartottak a beszélgetésekben számos olyan kifejezést használtak, amelyeket figyelemre méltónak tartok a jövővel, a szabad étellel kapcsolatos gondolkodásuk megítélhetőségének vizsgálatában: *család, emberi kapcsolatok, közösség, egymás segítése, tolerancia, pozitív energia, pozitív gondolkodás, egészség, anyagi függetlenség, kitartás a nehéz helyzetekben, harmónia a környezettel, nyugalom, feszültségmentesség, békesség, szeretet, változás*. A fenti kifejezésekkel kapcsolatban megfigyeltem, hogy az elítéltek egyéni módon és különböző mélységben használták azokat. Abból, ahogyan kimondták, egyértelműnek látszott, hogy e pozitív töltésű szavak egyrészt mindenkit az önkifejezés igényének magasabb szintje felé mozdítottak, másrészt a számukra szervezett andragógiai programot egy lehetőségnek tekintették magára az önkifejezésre. A csoport kulturális szempontból heterogén volta több ízben megmutatkozott, ugyanakkor látható volt az is, hogy a kulturálódás gyakorlatában alacsonyabb pozícióban lévők hamar átvettek néhány beszéd-, gondolkodás- és kifejezésbeli elemet az ebben gyakorlottabbaktól.

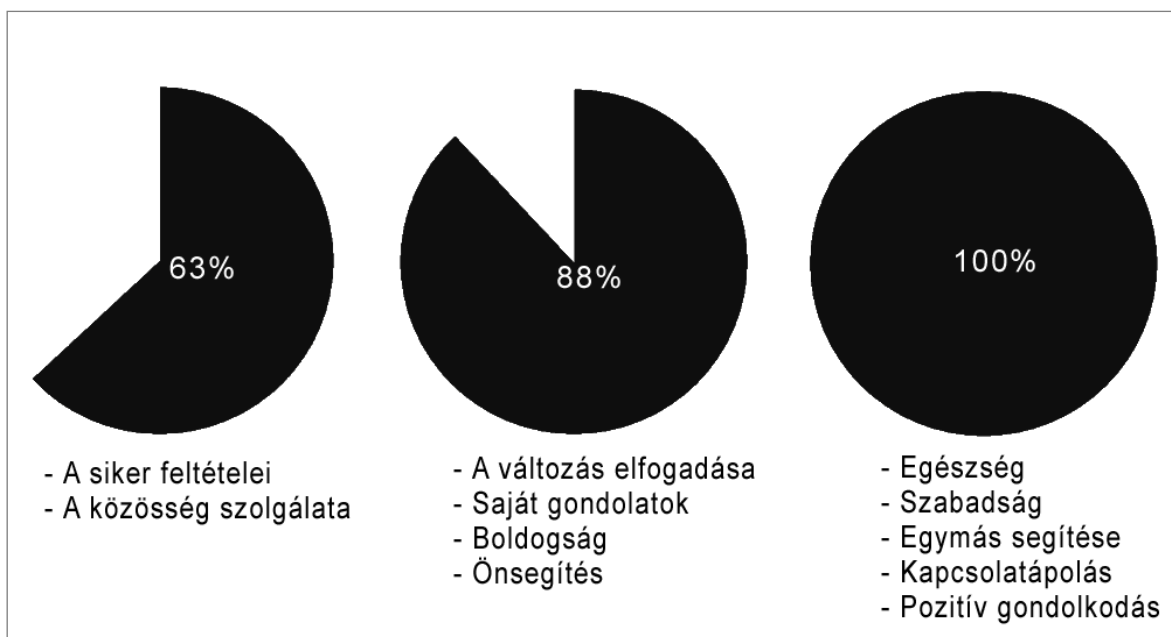
A felmérés időszakában arra is kíváncsi voltam, kik azok a résztvevők, akik szívesen megismernének olyan könnyen megtanulható és könnyen végezhető gyakorlatokat, amelyek elsajátításával jobban érezhetik magukat börtönbeli helyzetükben, amelyek használatával önmaguk segítőjévé válhatnak a reintegráció folyamatában.

A filmvetítés és a hozzá kapcsolódó beszélgetés már kezdetben jó módszernek látszott úgy a csoporttal alakuló kapcsolat személyesebbé tételére, mint a további módszerek várható befogadásának felmérésére. Minden arra utalt, hogy a filmklub alkalmas megalapozni a csoport eredményesebb kooperációját.

A közös program részeként írásban is megkérdeztem a jelenlévőket néhány, a társadalmi és a közösségi színtereken tapasztalható helyzetekkel kapcsolatos preferenciáikról, így némi statisztikát is összeállíthattam a fogvatartottak morális életvitelt érintő véleményéről (3. ábra). Megkértem e kísérleti program résztvevőit, hogy egy tíz kérdésből álló űrlapon nyilatkozzanak a társadalmi normákat megfogalmazó állítások értékítéletük szerinti elfogadhatóságáról. Mivel e kérdőív kitöltésében minden csoporttag (önkéntesen) részt vett, 20–20 értékelhető válaszsorhoz jutottam. Az igen/nem válasszal megjelölhető állítások Balogh [24] fogalmazásában a következők voltak:

1. A változás életem természetes rendje.
2. Saját világom egyetlen gondolkodója én vagyok.
3. A siker feltételei eleve adóttak bennem.
4. Az egészséget és a szabadságot választom.
5. Teremtő erőmet a közösség javának szolgálatába állítom.
6. Örömmel tölt el, ha másokért valamit tehetek.
7. Tudom, hogy ideális társam békéjét és boldogságát gyarapíthatom.

8. Azért születtem a világra, hogy egész életemet bőségben, boldogságban, szabadon és sugárzó módon éljem.
9. Pozitív gondolkodással érem el mindazt, amit akarok.
10. Segítek magamon, és az élet is megsegít.

3. ábra: Fogvatartottak prioritásai a morális gondolkodás kérdéseiben [25]

A kitöltött űrlapok értékelése az alábbi eredményt hozta. A válaszadók 63%-a egyetértett azzal, hogy a siker feltételei eleve adottak bennük, valamint kinyilvánították, hogy alkotó erejüket felajánlják a közösség szolgálatára. 88%-uk úgy nyilatkozott, hogy elfogadja a változást, gondolatai fontosságát, a boldogság felé való orientálódást és az önsegítés lehetőségét. Minden megkérdezett egyetértett abban, hogy az egészség, a szabadság, az egymás segítése, az emberi kapcsolatok ápolása és a pozitív gondolkodásmód egyaránt a morális életvitel fontos elemei.

8.2 Második lépés: a relaxáció elméleti alapjainak ismertetése

Egy rövid prezentációban mutattam be a relaxáció elméleti alapjait. Csupán arra szorítkoztam, hogy kontextusba helyezzem a közösen végzendő gyakorlatokat, elmondjam a reálisan kitűzhető célokat, felkeltsem a résztvevők érdeklődését. Prezentációmmal e heterogén csoport minden tagját informálni szerettem volna, ezért mind a diaképeken, mind a verbális módon történő információátadásban az egyszerűsége alapozó fogalmazásmódot választottam. Gondos tervezésemnek és a résztvevők osztatlan figyelmének eredményeképpen gyorsan megértette mindenki a prezentáció lényegét – szembetűnő volt, hogy a foglalkozás fokozott érdeklődést váltott ki az elítéltekből.

8.3 Csoportos relaxációs gyakorlatok bemutatása

Miután a résztvevők együttműködésében végzendő gyakorlati munka elkezdését illetően minden csoporttag egyetértőleg nyilatkozott, elkezdtem néhány meditációs gyakorlat alapjainak átadását. Ehhez megbontottuk a helyiség tantermi elrendezettségét: a résztvevők körben helyezték el a székeket, majd ülő testhelyzetben, becsukott szemmel követték az általam mondottakat. E mondatok tartalmát az előzetesen kérdőívben felvett adatok alapján

állítottam össze, hogy azok minden résztvevő számára könnyen befogadhatóak legyenek. A háttérben a meditációt segítő zenét játszottam le, amelynek célja a pszichológia által *alfa* állapotnak nevezett tudatszint elérésének megkönnyítése, valamint az e szinten való stabil állapot fenntartása volt.

Az 5–15 perces alapgyakorlatok során a börtönön kívüli környezetben végzett gyakorlatomból már ismert jelenségeket tapasztaltam: az ellazulást kísérő csendet, nyugalmat, mozdulatlanságot. A gyakorlatok után a csoport tagjai a meditáció alatti érzések és érzékelések tekintetében kizárólag kellemes élményekről, valamint az éberség és az alvás mintegy egyszerre történő átéléséről számoltak be. A gyakorlatok alatt eltelt időt tekintve voltak, akik a valóságosnál rövidebbnek, s voltak, akik hosszabbnak becsülték azt.

A rövidebb bevezető alapgyakorlatok után hosszabb meditációkat is végeztünk. Ezek végén láthatóak voltak az elmélyülés általam már ismert jelei: az ébredés utáni állapotban levő ember jellegzetes arc kifejezése, nyugodt, csendes volta. A hosszabb gyakorlatok után a csend is hosszabb volt; mindenki még a gondolatainak, érzéseinek a hatása alatt volt, idő kellett a hétköznapi, *béta* tudatszintre való visszatéréshez.

A fogvatartottakkal végzett közös meditációs gyakorlatok minden résztvevő számára az elégedettség érzésével zárultak. A csoporttagok visszajelzései azt mutatták, hogy érdemes lenne további, a fent leírt foglalkozásokhoz hasonló programokat szervezni a börtönökben, hiszen a filmklub és a meditáció jól kiegészíthetik egymást egy programon belül.

9. A terepmunka eredményei

A fogvatartottakkal végzett munkámat segítette, hogy (kétirányú) őszinte elfogadás, partneri viszony alakult ki a résztvevőkkel. A Balassagyarmati Fegyház és Börtönt tekintve olyan terepre találtam, amely több oldalról támogatta gyakorlati kutató munkámat: ahogy a szervezésben, úgy a kivitelezésben is a börtön szakemberei igyekeztek igazodni igényeimhez, tanácsaikkal segítették tevékenységemet. E segítő környezetnek fontos szerepe volt munkám minőségi kivitelezésében. A tíz foglalkozás nemcsak alkalmanként, de együttesen is egységes képet alakított ki bennem az elítéltekkel való programszervezés gyakorlati lehetőségeiről.

Kutatásom során meggyőződtem arról, hogy létezik olyan andragógiai eszköz, amely motiválja a fogvatartottakat a segítőkkal történő együttműködésre. A tréning jellegű csoportfoglalkozásokkal sikerült elérni az elítéltek programban való aktív részvételét. A résztvevők nyitottságot, érdeklődést tanúsítottak az általam tartott foglalkozások iránt.

Olyan gyakorlatokba sikerült bevonnom a fogvatartotti csoportot, amelyeket a szabad életben azelőtt már számtalanszor sikerrel alkalmaztam. Eredménynek tekintem, hogy a szabad életben bevált speciális fejlesztő gyakorlatok a börtön keretein belül éppúgy alkalmazhatók voltak, tehát a két környezet a végzendő gyakorlatok tekintetében nem bizonyult különbözőnek.

10. Javaslatok

A jelen tanulmány alapjául szolgáló empirikus kutatás eredményei alapján megállapítható, hogy az időbeli korlátok (a tíz foglalkozás időbeni keretei) miatt nem volt lehetőség a téma további, mélyebb vizsgálatára. A megfelelő kriminálandragógiai módszerek továbbfejlesztéséhez célszerű lenne ugyanennek a témának további kutatása. Javaslom, hogy a bv. kezdeményezzen párbeszédet az andragógia, a pedagógia, a pszichológia, a szociológia és az antropológia szakembereivel a reintegrációt segítő speciális módszerek területén végzendő további kutatások folytatása érdekében.

11. Összefoglalás

A hazai és nemzetközi szakirodalom és a terepen tapasztaltak alapján kimondható, hogy a reszocializáció a bv. intézeteiben speciális andragógiai munkát igényel. A felnőttek tanulása

segítésének fontosságáról, a lehetőségek széles spektrumáról kaptam képet, amikor a fogvatartottak magatartás- és viselkedésbeli normáiról, valamint a számukra szervezett andragógiai foglalkozások fogadtatásáról szereztem tapasztalatokat.

Azok a fogvatartottak, akikkel rendszeresen együtt dolgoztam, megtanulták az általam bemutatott önfejlesztő relaxációs gyakorlatok alapjait, képesek voltak alkalmazni a technikát. A meditációs gyakorlatokat kipróbáló elítéltek visszajelzései azt igazolták, hogy a módszer a bv. intézeti körülményei között éppolyan jól használható, mint intézeten kívüli környezetben. Az elítéltekkel történő személyes kapcsolattartás, a kooperatív munka során szerzett tapasztalataim azt mutatják, hogy az alkalmazott kutatási módszerek helyesek és hatékonyak. Az eredmények azt a feltevésemet is megerősítették, hogy az ezen a területen való munka továbbfolytatása szükséges a fogvatartottak reintegrációjának elősegítése céljából. Kutatásom eredményeit figyelembe véve kimondható, hogy több energiát kell fektetni a felnőtt fogvatartottakkal végzendő, együttműködésen alapuló munkára, bevonva a kriminálandragógia és a társtudományok területén működő szakembereket.

Kutatásom során meggyőződtem arról, hogy különleges figyelmet kell fordítani a büntetés-végrehajtási intézetekben szabadságvesztés-büntetésüket töltő fogvatartottak mentális energiáinak pozitív, fejlesztő irányú felszabadítására, hogy képesek legyenek önerőből is technikákat alkalmazni sikeres reintegrációjuk érdekében.

Köszönetnyilvánítás

Köszönetet mondok az alábbi személyeknek kutatómunkámban és e tanulmány elkészítésében nyújtott segítségükért.

Szabóné dr. Molnár Annának a tanulmány elkészítése során adott tanácsaiért, a tartalom és a stílus koordinálásáért, lektori munkájáért.

Kriminálandragógia oktatómnak, *Berényi Ildikónak* a kriminálandragógia irányába történő figyelemfelkeltésért.

Deák Ferenc István ny. bv. alezredesnek, a Büntetés-végrehajtás Országos Parancsnoksága Szakkönyvtára vezetőjének a szakirodalmi háttér biztosításáért.

Balogh Zsolt bv. főhadnagynak, a BVOP Sajtó Osztálya kiemelt főreferensének gyakorlati kutatásomhoz a terep kiválasztásában és a kapcsolatok kiépítésében nyújtott segítségével.

Dr. Budai István bv. ezredesnek, a Balassagyarmati Fegyház és Börtön parancsnokának a fogvatartottakkal való kutató munkám engedélyezéséért, valamint az adatszolgáltatásért.

Kovács Mihály bv. alezredesnek, a Balassagyarmati Fegyház és Börtön büntetés-végrehajtási osztályvezetőjének a gyakorlati kutatás szervezésében nyújtott segítségével, valamint az adatszolgáltatásért.

Pracsity Violetának, a Balassagyarmati Fegyház és Börtön pszichológusának tanácsaiért, munkám folyamatos értékeléséért, valamint az adatszolgáltatásért.

Irodalomjegyzék

- [1] Knowles, M.: *The Adult Learner: A Neglected Species*. American Society for Training and Development. 1973. Letöltve 2016. április 27-én, az ERIC Institute of Education Sciences weboldalról: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED084368.pdf>
- [2] Cole, M., Cole, S. R.: *Fejlődéslélektan*. Budapest: Osiris. 2006
- [3] Szabó, Z.: *A büntetés-végrehajtás központi ellátási tevékenysége*. Börtönügyi Szemle, 3, 2013. 39–47.
- [4] Somogyvári, M. (főszerk.): *Fogvatartottak száma és demográfiai adatai*. Börtönstatisztikai Szemle, 2, 2015. 4. Letöltve: http://bv.gov.hu/download/5/cd/21000/B%C3%B6rt%C3%B6nstatistikai_Szemle_2_2.pdf

- [5] Rudas, J.: *Delfi örökösei. Önismereti csoportok: elmélet, módszer, gyakorlatok.* Budapest: Gondolat. 1990
- [6] Foucault, M.: *Felügyelet és büntetés. A börtön története.* Budapest: Gondolat. 1990
- [7] Mezey, B.: *Régi idők tömlőcei. Büntetések. Börtönök, bakók.* Budapest: Rubicon-könyvek. 2010
- [8] Pál, L.: *Nevelés a büntetés-végrehajtásban.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. 1976
- [9] Ruzsonyi, P.: *A kriminálpedagógia lehetősége a börtönadaptáció és a társadalmi integrálódás érdekében.* Börtönügyi Szemle, 2, 2006. 21–33.
- [10] Ruzsonyi, P.: *A kriminálpedagógia lehetősége a börtönadaptáció és a társadalmi integrálódás érdekében.* Börtönügyi Szemle, 2, 2006. 28.
- [11] Kraiciné Szokoly, M., Csoma, Gy.: *Bevezetés az andragógia elméletébe és módszertanába.* Budapest: ELTE. 2012
- [12] Durkó, M., Szabó, J.: *Az ezredforduló kihívása: az integráló andragógia.* Magyar Pedagógia, 3, 1999. 307–321. Letöltve: http://www.magyarpedagogia.hu/document/Durko_MP993.pdf
- [13] Ruzsonyi, P.: *Európai börtönnevelési irányzatok.* Börtönügyi Szemle, 4, 2003. 54.
- [14] Feketéné Szakos, É.: *Innovatív irányok az ezredforduló utáni andragógiában.* Budapest: Eötvös József Könyvkiadó. 2014
- [15] Sz. Molnár, A.: *A tanuló felnőtt.* 2009. Letöltve 2016. április 27-én, a Diral weboldalról: http://www.diral.hu/publikaciok/A_tanul%C3%B3_feln%C5%91tt.pdf
- [16] Kraiciné Szokoly, M., Csoma, Gy.: *Bevezetés az andragógia elméletébe és módszertanába.* Budapest: ELTE. 2012
- [17] Bányai, É., Varga, K.: *A tudat kérdésköre a pszichológiában.* In A. Oláh (szerk.), Pszichológiai alapismeretek. Budapest: Bölcsész Konzorcium. 2006 pp. 395–465. Letöltve: <http://mek.oszk.hu/05400/05478/05478.pdf>
- [18] Bányai, É., Varga, K.: *A tudat kérdésköre a pszichológiában.* In A. Oláh (szerk.), Pszichológiai alapismeretek. Budapest: Bölcsész Konzorcium. 2006 pp. 395–465. Letöltve: <http://mek.oszk.hu/05400/05478/05478.pdf>
- [19] Schlosser, K.: *Mindfulness, meditáció és klinikai hatékonyság – áttekintés.* In Gy. Mikonya (szerk.), Vallásos mozgalmak nézetei a családi életéről és az oktatásról. Budapest: Elte Eötvös Kiadó. 2012 pp. 143–156. Letöltve: http://old.tok.elte.hu/kutatokozpont/upload/publikacio/mikonya_korr4_NYOMDA.pdf
- [20] Silva, J., Miele, Ph.: *Agykontroll Silva módszerével.* Magánkiadás. 1990
- [21] Szarka, E.: *Az agykontroll mozgalom tanfolyamainak üzenete – nevelési és oktatási koncepciók.* In Gy. Mikonya (szerk.), Vallásos mozgalmak nézetei a családi életéről és az oktatásról. Budapest: Elte Eötvös Kiadó. 2012 pp. 115–130. Letöltve: http://old.tok.elte.hu/kutatokozpont/upload/publikacio/mikonya_korr4_NYOMDA.pdf
- [22] Szarka, E.: *Az agykontroll mozgalom tanfolyamainak üzenete – nevelési és oktatási koncepciók.* In Gy. Mikonya (szerk.), Vallásos mozgalmak nézetei a családi életéről és az oktatásról. Budapest: Elte Eötvös Kiadó. 2012 pp. 115–130. Letöltve: http://old.tok.elte.hu/kutatokozpont/upload/publikacio/mikonya_korr4_NYOMDA.pdf
- [23] Kovács, M.: *Filmterápia elítélteknek. Világ a rácsok mögött, azaz gondolatok a börtönről...* 2013. Letöltve 2016. április 28-án, a Prisonunited weboldalról: <http://prisonunited.blogspot.hu/2013/12/filmterapia-elitelteknek.html>
- [24] Balogh, B.: *A tudatalatti tízparancsolata.* Budapest: Bioenergetic. 2010. 90–98.
- [25] Saját készítésű grafikon a kérdőívben felvett adatok alapján

Lektorálta: Szabóné Dr. Molnár Anna PhD., ny. egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

A MOOC SÖTÉT OLDALA

Nagy Júlia

*Budapesti Corvinus Egyetem, Társadalmi Kommunikáció Doktori iskola, PhD hallgató
njuli85@hotmail.com*

Absztrakt

A jó nevű amerikai egyetemek által, ingyen hozzáférhetővé tett tömeges, nyitott online kurzusokat 2012-ben nagy újságírói lelkesedés fogadta, de utóbb előtérbe kerültek a kritikus hangok, fölmerültek etikai dilemmák. Kifejezetten a MOOC-okkal kapcsolatos etikai fölvetéseket összegző tanulmányok ugyanakkor eddig alig születtek, arra pedig még nem irányult empirikus vizsgálat, hogy a MOOC-ok résztvevői mennyire vannak tudatában ezeknek a dilemmáknak és mennyire reflektálnak rájuk.

Vizsgálatom első lépéseként a szakirodalom elemzésével azonosítottam a tömeges, nyitott, online kurzusok etikához, illetve integritáshoz kapcsolódó, dokumentált problémaköreit. Ezek: a MOOC kezdeteinek elhomályosulása (egyes vélemények szerint az ivy league intézmények kisajátították a betűsötöt); a MOOC-platformok hátrányos helyzetűek segítségére irányuló hangoztatott, ám a valósággal nem egybevágó missziója; a MOOC / X-MOOC mint oktatási forma kétséges színvonala, az instruktor és a tanulók közötti kommunikáció korlátozottsága; a teljesítményértékelés gyöngesége; a csalás könnyűsége; a formális elismerés hiánya; a MOOC-okon végzett kutatás és a velük kapcsolatos adatkezelés kérdései, valamint a szellemi tulajdonnal kapcsolatos problémák.

A szakirodalom áttekintése után egy pilot-kutatás keretében a Coursera és az EdX tíz, véletlenszerűen kiválasztott self-paced MOOC-jának fórumtevékenységét elemeztem: az egyes problémakörökhöz kapcsolódó kulcsszavak keresésével mértem föl, milyen intenzív diskurzus folyik ezekről a kérdéskörökről.

Eredményeim szerint a résztvevők alapvetően nem vitatják meg a szakirodalomban olvasható etikai dilemmákat. Elsősorban a MOOC-platformok fölmerülő technikai problémái és az automatikus javítás hibái miatt panaszkodnak, de nem értelmezik ezeket etikai kérdésként. Ugyanakkor fölvetnek néhány olyan problémát, melyet a szakirodalom nem tárgyal: például, hogy a MOOC-platform az oktató és a tanítványai közé „ékelődve” kontrollálhatja a kommunikációt, megkérdőjelezi a fórum moderálási elveit, és úgy érzik, joguk lenne megismerni a kurzus kapcsán keletkező adatokat (pl. teljesítési arány).

Kulcsszavak: e-learning, MOOC, etika, integritás

1. Problémafelvetés

Az információs társadalomban az ismerettermelés jelentősen megnövekedett üteme számos szakma képviselőjétől követeli meg minden eddiginél jobban a folyamatos tanulást [1]. A munkaerőpiac gyorsabban változó igényei miatt azonban nem csupán a továbbképzés szükségessége nőtt meg, de gyakoribbá vált a karrierváltás is. Ennek a trendnek a további fokozódását várhatjuk Európa és Észak-Amerika öregedő társadalmában: mivel egyre kevesebb lesz az aktuális igényeknek megfelelően képzett pályakezdő fiatal, az idősebbeknek kell (kitolódó nyugdíjkorhatár mellett) nagyobb arányban átképezniük magukat [2].

A munka és a tanulás összeegyeztetése azonban nemcsak az iskolapadba visszatérő idősebb diákok problémája: a felsőoktatás növekvő anyagi terhei a fiatalokat is egyre nagyobb arányban készítetik keresőtevékenységre tanulmányaik mellett – akár teljes munkaidőben [3]. 2002-ben Egyesült Államokban az „undergraduate” (bachelor, illetve associate degree megszerzésére irányuló képzésben résztvevő) hallgatók több, mint 70%-a úgynevezett nem hagyományos tanuló (non traditional student) volt, azaz egy vagy több szempontból nem

felelt meg az egyetemistákról alkotott hagyományos képnek, amely szerint a hallgató 25 évnél fiatalabb, nem teljes munkaidőben dolgozik, nincs eltartottja és képzése ideje alatt a felsőoktatási intézménye közelében él [4].

A nem hagyományos hallgatók alapvető igénye a rugalmas, jó ár/érték aránnyal bíró képzés [5]. Ennek az igénynek a formális oktatási programok nem mindig tudnak kellőképpen megfelelni. Többek között emiatt beszélhetünk arról, hogy a lifelong learning fogalma mellett előtérbe került a lifewide learning is. Ez arra a szemléletre utal, amely nem kizárólag a formális keretek között, iskolában elsajátított tudást tekinti értékesnek, hanem jelentőséget tulajdonít a mindennapi élethelyzetekben végbemenő (informális) tanulásnak, és az elismert bizonyítványt, oklevelet nem adó (nem formális) képzési formában szerzett ismereteknek is [6].

2012-ben egy sajátos tanulási forma robbant be az amerikai felsőoktatás köztudatába: a MOOC (Massive Open Online Course, vagyis tömeges, nyitott online kurzus). A MOOC olyan, teljes egészében online zajló kurzus, melynek nincs létszámlimitje, így a résztvevők száma akár százazres nagyságrendű is lehet. A nyitottsága két tényezőből fakad: egyrészt bárki jelentkezhet, előképzettségétől, nemzetiségétől, földrajzi elhelyezkedésétől függetlenül, másrészt a részvétel általában ingyenes (ugyanakkor a szolgáltató kínálhat az ingyenes tartalom mellé pénzért igénybe vehető, extra szolgáltatásokat – ennek legjellemzőbb formája, hogy ha a tanuló valamiféle tanúsítványt akar a kurzus elvégzéséről, azért fizetnie kell). Jellemzően (de korántsem mindig) felsőoktatási intézményekhez kötődik, az instruktorok általában egyetemi oktatók. A ritkább eset, hogy az egyetem saját, külön portálján kínál MOOC-ot, a gyakoribb, hogy egy, több intézmény MOOC-kínálatának háttérter biztosító „szervezőn” (pl. Coursera, edX, Udacity) keresztül teszi elérhetővé a kurzusát. A MOOC-ok a hagyományos egyetemi kurzusokhoz hasonlítanak: van tantervük, jellemzően (videó)előadások heti adagjaiból, olvasmányok tanulmányozásából és különféle feladatok megadott határidőre történő megoldásából állnak. A kurzusokhoz szinte mindig tartozik fórum, ahol kapcsolatot lehet teremteni a többi tanulóval [7].

A MOOC nem jár hivatalos hallgatói jogviszonnyal és az esetek elsőprő többségében nem ér kreditet [8], viszont rendkívül rugalmas, és az internet-hozzáféréssel rendelkezők számára nem feltétlenül jelent többletköltséget. Ezért technooptimista körökben igen nagy lelkesedést tudott kiváltani, és felkeltette a reményt, hogy meglehet a válasz a felsőoktatás globális kihívásaira. A New York Times 2012-t egyenesen a MOOC évének minősítette [9]. Ugyanakkor a peer-reviewed tanulmányokban kritikus hangok, etikai kérdések is megjelentek. Nem sok tanulmány született azonban, amely az etikai fölvetéseket összegezte volna, és nem került még sor a téma empirikus vizsgálatára semmilyen módon [10].

2. A MOOC-okkal kapcsolatos főbb etikai és integritáshoz kötődő dilemmák a szakirodalom alapján

2.1. Az „eltérített” betűszó

A szakirodalom jelentős része egyetért abban, hogy az első MOOC-nak nevezett kurzus a Manitobai Egyetem „Connectivism and Connective Knowledge” (CCK08) című, 2008-as online kurzusa volt, melyet George Siemens és Stephen Downes facilitáltak, 2200 résztvevővel. Siemensék MOOC-ja a konnektivizmus, vagyis a hálózati tanulás szellemében született. Egy konnektivista kurzus alapvetően tanulóközpontú, a résztvevők gondolatébresztő anyagok mentén aktív, kreatív tartalomgenerálásba fognak tetszőleges online felületeken, új forrásokat vonnak be, reflektálnak egymásra, kapcsolatot teremtenek. Az egyéni hozzájárulást a közösség értékeli (hozzászólásával, megosztásával, „lájkolásával”, vagy épp ezek elmaradásával), a facilitátor pedig kísérője a folyamatnak. Ez a megközelítés utóbb C-MOOC néven vált ismertté [11].

2011-ben a Stanford három nyitott online kurzust indított, melyeket szintén MOOC-oknak nevezték: a Sebastian Thrun és Peter Norvig által vezetett Introduction to Artificial Intelligence-t, az Andrew Ng nevéhez fűződő Machine Learninget és a Jennifer Widom vezette Introduction to Databases-t. Mindhárom kurzusra százezres nagyságrendű volt a jelentkezők száma [12]. Ezek a kurzusok azonban tananyag- és tanárközpontúak voltak. Középpontjukban az a gondolat állt, hogy egy jó nevű egyetem jó nevű oktatója videókon keresztül megosztja tudását az internet népével, és aztán valamiképp ellenőrzi az elsajátítást. Ez a megközelítés később az X-MOOC nevet kapta [13].

A Stanfordini kurzusok és a belőlük 2012-ben kinövő két nagy MOOC-platform, a Coursera és a Udacity (valamint a Harvard és az MIT együttműködéséből szintén ebben az időszakban megfogant, hasonlóan tanárközpontú megközelítéssel élő harmadik nagy, az EdX), szemben Siemens és Downes kurzusaival, nagy médiafigyelmet kaptak és híressé váltak – előfutárak említése nélkül. Ng és Widom visszaemlékezésükben azt írják, hogy nem volt tudomásuk a kanadaiak munkásságáról, és nem emlékeznek, kinek és hogyan jutott eszébe, hogy a kurzusaikat épp MOOC-nak nevezzék [12].

A köztudat a MOOC betűszó alatt jó eséllyel elsősorban X-MOOC-ot ért, márpedig egy specifikus típusra leszorítani az értelmezést nem szerencsés akkor, ha azt próbáljuk megítélni, hogy milyen potenciál van ezekben a tömeges kurzusokban.

2.2. Esélyegyenlőtlenség

A legnagyobb MOOC-platform, a Coursera küldetésnyilatkozata, Daphne Koller TED-előadása során, 2012-ben így hangzott el: „létrehoztuk a Courserát, melynek célja, hogy a legjobb egyetemek legjobb oktatóinak legjobb kurzusait biztosítsa világszerte mindenkinek, ingyen. [...] Talán a következő Albert Einstein vagy a következő Steve Jobs egy eldugott afrikai faluban él. Ha tudnánk ezeknek az embereknek oktatást biztosítani, előállhatnának a következő nagy ötlettel és mindannyiunk számára jobb helyé tennék a világot” [14].

Az afrikai példa azért jó, mert a felsőoktatáshoz való hozzáférés szempontjából valóban a szubszaharai régió 33 országa van a legrosszabb helyzetben világon. A térség hatalmas fiatal népességére számos államban csak egy-két felsőoktatási intézmény jut – a felsőoktatás szűk keresztmetszete pedig, a diplomás pedagógusok hiánya miatt a közoktatást is veszélyezteti [15]. Nemes küldetés ezen segíteni. Csakhogy az ENSZ infokommunikációs technikával foglalkozó ügynöksége, az ITU (International Telecommunication Union) globális statisztikát vezet többek között az interneteléréssel kapcsolatban. 2014-es kiadványa szerint a Föld népességének 40%-a használja az internetet, a fejlettnek tekintett országokban 78%, a fejlődő országokban 32%. Az Afrikában élők között 19% az internethasználók aránya, otthoni internet-hozzáférés pedig csak a háztartások 11%-ában fordul elő. Vagyis a felsőoktatáshoz legkevésbé hozzáférők férnek hozzá a legkevésbé az internethez is [16]. – Ha csak annyit mondunk, hogy a Coursera felhasználóinak 75%-a diplomás, máris egyértelmű a gond a hátrányos helyzetűeket megcélzó misszióval [17]. Nem beszélve arról, hogy ezek az ingyenes online kurzusok legjobb esetben is egyetemi szintű tudást tesznek hozzáférhetővé, de nem magát a felsőoktatást, mivel formálisan elfogadott végzettséghez a legritkább esetben vezetnek.

A Coursera alapítói, átlátva a helyzetet, lemondtak arról, hogy ezt a küldetést tovább hangsúlyozzák. De ettől még tény, hogy a leginkább hátrányos helyzetűek számára az információs szakadékot az ingyenes kurzusok nem csökkentik, hanem pont növelik.

Ez persze semmi esetre sem jelenti azt, hogy ingyen kurzust kínálni helytelen dolog, vagy, hogy az egy fokkal kevésbé hátrányos helyzetűek ne profitálhatnának sokat belőle, csupán azt jelenti, hogy nem szabad elhamarkodottan túl nagy jelentőséget tulajdonítani a MOOC-oknak.

Van viszont ezzel kapcsolatban még egy probléma. Minden kurzus magán viseli annak a kultúrának a jegyeit, amelyben született. Ha a kurzust ugyanabban a kultúrában veszik igénybe, ahol készült, ez segíti a megértést. Ellenkező esetben azonban fölmerülhetnek olyan vádak, mint a „kulturális imperializmus” [18], vagy a „szellemi gyarmatosítás” [19]. Nem biztos, hogy az online amerikai egyetemi kurzusok „importját” mindenki megfelelőnek tartja a helyi felsőoktatás pótlására.

2.3. Az oktatás színvonala, az instruktoral való kapcsolat

Több kutatás is igazolta, hogy a teljesen online kurzusok a tananyag elsajátítása szempontjából ugyanolyan eredményesek lehetnek, mint a campuson zajlók [20]. A MOOC azonban egy külön műfaj – a tömegesség miatt ugyanis olyan mértékű személytelenséggel dolgozik, ami még az online távoktatással foglalkozókat is megrémísztheti [21]. Az instruktor nem szükségszerűen van jelen aktívan a fórumon, de ha ott is van, esetleges, hogy a számtalan hozzászólás közül melyiket olvassa, melyikre válaszol. Egy zártabb online kurzuson abban az értelemben van „személyes” kommunikáció az oktató és a hallgató között, hogy személy szerint meg tudják szólítani egymást. Sőt. A New Jersey Institute of Technology zárt online képzéseiben érintett oktatók körében végzett vizsgálat szerint az oktatói elégedettség egyik forrása épp az, hogy az aszinkron írásbeli kommunikáció a hallgatókkal gyakran mélyebb, mint ami egy tanteremben lehetséges lenne, így, bár földrajzilag távolabb vannak a tanítványaiktól, pszichológiai értelemben közelebb érzik magukat hozzájuk [22]. A MOOC-ok esetében ilyesmi nehezen alakulhat ki.

Marshall arra hívja föl a figyelmet, hogy az amerikai felsőoktatásban tanítók etikai kódexe szerint az oktatóknak törődniük kell a hallgatókkal – szerinte még az offline felsőoktatásban sem egyértelmű, hogy ezt hogyan, milyen mértékben kell, illetve lehet megvalósítani, hát még online, hát még akkor, ha több ezren vannak azok, akikkel törődni kellene [23].

A szerző továbbá azt is fölveti, hogy a MOOC egy kísérleti oktatási módszer, hatékony működésének feltételei még kevésbé ismertek, mint az oktatás más formái esetében. Annak ellenére, hogy a tanuló pénzt nem (vagy legalábbis nem szükségszerűen) fektet be a nyitott online kurzusba, az idejét és az erőfeszítését esetleg beleteszi – és mivel ugyanazt az időt és energiát párhuzamosan nem tudja más tanulási formára is rászánni, etikai kérdéssé válik az, hogy a MOOC mennyire működik, hogy nem járt volna-e jobban a hallgató, ha valami mást választ [23].

Ráadásul a MOOC nem túlságosan hangsúlyozott kísérletisége és az ebből fakadó esetleges kudarcok oda is vezethetnek, hogy valaki egy negatív MOOC-tapasztalat hatására az online oktatás egészéről formál negatív véleményt, vagy legalábbis levonja azt a következtetést, hogy neki ez nem való [24]. Némely szerző szerint a nagy MOOC-platformok X-MOOC szemléletének túlhaladott, hibás pedagógiája egyértelműen árt az e-learningnek [25].

2.4. Teljesítményértékelés és család

A teljesítményértékelés módja a konnektivistább szellemiségű MOOC-okon a közösség spontán visszajelzése (illetve, mivel az instruktorok napi összefoglalókat írnak a tanulólánczat számukra érdekesnek, jelentősnek tűnő eseményeiről, ebbe az összefoglalóba valamilyen munkával bekerülni elismerés – olyan elismerés, ami további olvasottságot generál a tanulónak) [11].

Kevésbé konnektivista szellemiségű MOOC-okon a teljesítményértékelés módja elsődlegesen az automatikus értékelés (feleletválasztós vagy rövid választ – pl. egyetlen szót vagy számot – igénylő teszt). Kevésbé gyakori a társak általi anonim értékelés, a peer grading. Ennek során a tanulók egymás munkáját (jellemzően hosszabb fogalmazványokat) nem hozzászólásokkal és

megosztásokkal, hanem megadott szempontok szerinti pontozással értékelik. (Elvértve önértékelésre is van példa, ebben az esetben a tanuló a saját teljesítményét is pontozza.) Mindkét megoldással van probléma: az automatikus értékelésnél egy elgépelés vagy egy kisbetűvel/nagybetűbel írt szó, esetleg nem megfelelő számú tizedes jegy pontossággal beírt eredmény pontlevonást eredményezhet. A társak általi értékelés esetében pedig a kettős vak értékelési helyzet kiszolgáltatottá tesz a „trollkodás” (szándékosan nem konstruktív visszajelzés), illetve a jóindulatú tévedés (az értékelő félreértette a feladatot, ezért rosszul pontoz) irányába. A tömegesség miatt „jogorvoslati” lehetőség nincs [26].

Azt is meg kell említeni, hogy a MOOC-okon nagyon egyszerű csalni. Semmi sem zárja ki, hogy a személy meg nem engedett eszközt használjon, másokkal összedolgozzon, többszörös regisztrációval térképezze föl előre a tesztek, vagy akár mással végeztesse el a feladatokat. A plágium felderítésének is kisebb az esélye (mivel a témában nem feltétlenül járatosabb társaknak kellene észrevenni) [27]. Bár a pénzért igénybe vehető szolgáltatások között gyakran szerepel a „hiteles tanúsítvány” (a kurzus résztvevőjét a feladatok teljesítésekor valamilyen módon azonosítják és ezért a kurzus teljesítése után egy hitelesnek nevezett dokumentumot kap), a személyazonosítási célra alkalmazott módszerek kijátszhatók, a csalás egyéb formáit pedig egyáltalán nem érintik [28].

Ugyan a MOOC-ok ritkán érnek formálisan kreditet, a kurzusok munkaerőpiaci elfogadtatása kimondott cél, és ezt akadályozza a teljesítményértékelés gyengesége [29].

Fontos ennek kapcsán tudatosítani azt is, hogy nemcsak „trollkodás” és csalás fordul elő a MOOC-okon, hanem szorgalmas munka is. Különösen a konnektivista kurzusokon fordulhat elő, hogy a tartalomgenerálással, illetve egymás tartalmainak megismerésével a kurzus résztvevői lényegesen többet foglalkoznak, mint amennyi időt egy átlagos egyetemi kurzus teljesítése igénybe vesz. És ebben az esetben sem igen jár ezért semmilyen formális elismerés [30].

2.5. Kutatás és adatkezelés

Az adatvédelem alapvető irányelve, hogy az adatkezelő csak a feltétlenül szükséges adatokat tárolja, a feltétlenül szükséges ideig [31]. Ehhez képest a MOOC-ok során rengeteg adatot gyűjtenek és elemeznek a résztvevők aktivitásával kapcsolatban a platformok, illetve maguk az instruktorok. Kérdés, hogy beszélhetünk-e informált beleegyezésről abban az esetben, ha vizsgálati személyek mondjuk az el nem olvasott felhasználási feltételek elfogadásával fejezték ki, hogy a kutatásban való részvételüket nem bánják. És hogy akár az elolvasás jelenthet-e kellő informáltságot, ha a szövegből nem derül ki, hogy pontosan milyen adatokat kívánnak gyűjteni és azokkal mi lesz [32].

Mivel az oktatóknak alapvetően etikátlan tanítványaikat bármilyen módon kizsákmányolni vagy kizsákmányolásukhoz bármilyen módon asszisztálni, az informált beleegyezés hiánya tanár-diák kontextusban (és itt pszichológiai értelemben erről van szó, még ha formálisan a MOOC-résztvevők nem is hallgatók) még több kérdést vet föl [23].

Egy online kurzus felületén történő vizsgálódást, pl. a fórumhozzászólások kutatását felfoghatjuk tartalomelemzésként (szöveggel dolgozunk) és felfoghatjuk résztvevő megfigyelésként (emberekkel dolgozunk), még hozzá olyan résztvevő megfigyelésként, melynek során az érintettek jó eséllyel nem tudnak megfigyelői státuszunkról. Ha elgondolkodunk az utóbbi opción, valószínűleg az etikai dimenzióra érzékenyebben végezzük a kutatásunkat. Olyan kérdéseket kell megválaszolni, hogy idézzünk-e szó szerint, különösen névvel, dátummal a fórumról (ahol ráadásul a MOOC-résztvevők jelentős része a saját, valódi nevét használja). Ha résztvevő megfigyelésben gondolkodunk, talán nagyobb valószínűséggel döntünk vizsgált személyeink anonimitásának védelme mellett. (Az ideális megoldás természetesen az lenne, ha tudnánk, mit szeretne az érintett, korrekt hivatkozást vagy névtelenséget) [32].

2.6. Szellemi tulajdon

Kié a MOOC? Egy egyetemi kurzus anyaga jellemzően az oktató szellemi tulajdona, de egy MOOC esetében nem ilyen egyértelmű a helyzet. Az intézmény a videók elkészítéséhez technikai eszközöket, stúdiót, személyzetet biztosíthat; a kreatív vizuális megjelenítés nem feltétlenül az oktató fejéből pattan ki (nem beszélve arról, hogy az ilyen kurzusok szakmai tartalma is gyakran csapatmunkában jön létre). Nem egyértelmű a válasz arra a kérdésre, hogy legális, illetve helyénvaló-e az, hogy egy intézmény adott oktatója távozása után is felhasználja az oktató videóit a MOOC-jaihoz. Ha ez nem lenne elég dilemma, a képbe legtöbbször egy MOOC-platform is belép, ami otthont (felületet) ad a kurzusnak. A platformnak is érdeke a tulajdonjog megszerzése, ezért igyekeznek olyan megállapodásokat kötni, ami ezt lehetővé teszi. – Ugyanakkor bárkié is a kurzus anyaga, ha a tanulók le tudják tölteni, könnyen felhasználható a tulajdonos(ok) szándékaival ellentétes módon [33].

Szó van arról is, hogy az oktató milyen anyagokat használ fel a kurzusa során. Az amerikai törvénykezés lehetővé teszi más szellemi tulajdonát képező anyagok oktatási célú használatát, de nem biztos, hogy ugyanaz a filmrészlet, melynek tantermi bemutatásáért senki nem ítélné el az instruktort, nem keverheti bajba akkor, ha egy MOOC részét képezi – a globális elérés miatt ugyanis ebben az esetben kevésbé egyértelmű, hogy az oktató nem sértette számottevően a tulajdonos érdekét a bemutatással [33].

És végül: a MOOC-platformokra regisztrálók a felhasználási feltételek elfogadásakor tudtukon kívül könnyen beleegyezhetnek abba, hogy az általuk feltöltött feladatmegoldásokat, sőt, a fórumbeszélgetéseiket a platform kedve szerint felhasználhatja, nagyjából bárhogy, bármire [33].

3. Hipotézis és módszer

A céloom annak feltárása, hogy a fentebb felsorolt témák mennyire jelennek meg a MOOC-ok fórumdiskurzusában. Azt feltételeztem MOOC-ok résztvevői elsősorban a tanulói viselkedéssel kapcsolatos problémákra reflektálnak (pl. a plágium vagy a peer grading nem konstruktív megvalósítása, stb.), és ehhez képest lényegesen csekélyebb mértékben fordul elő az oktatói/kutatói, illetve intézményi szerep hasonló szempontú taglalása (pl. adatkezelési bizonytalanság, stb.). Egyelőre, inkább a vizsgálati módszer, mint a hipotézis tesztelésére, egy kisebb pilot-kutatást végeztem el, tíz kurzus fórumának elemzésével. Az egyes etikai problémakörökhöz köthető kulcsszavakra kerestem rá a fórumok keresőjében, és rögzítettem az egy-egy problémát érintő találatokat.

A tíz kurzust a Class Central nevű MOOC-aggregátor oldal (<https://www.class-central.com/>) adatbázisa és random szám generátor (<https://www.random.org/>) segítségével választottam ki a Coursera és az EdX 349 self-paced MOOC-ja közül.

A self-paced MOOC a tömeges, nyitott online kurzusok egy olyan változata, melynek során a tanulók kevésbé kötött határidők mentén nézik a videókat és teljesítik a feladatokat (ez azt jelenti, hogy lehetnek ajánlott határidők, ám ezeket a kurzus abszolválásához nem kell feltétlenül tartani). A kurzustípus választásának oka, hogy, szemben a nem self-paced kurzusokkal, amelyek a kötött menetrendjükkel néhány hét alatt véget érnek, a self-paced MOOC-ok hosszabb időn át elérhetők, így hosszabb időn át gyűlnek a fórumhozzászólások is. Másrészt, a nagy MOOC-platformokon egyértelmű trend a self-paced változat arányának növekedése, így várhatóan ezek lesznek a jövő nagy MOOC-jai [34].

Jelentős eltérés etikai dilemmák szempontjából a self-paced és a nem self-paced kurzusok között nem feltételezhető, csak az instruktornal való kapcsolat, ami talán még lazább és még bizonytalanabb a self-paced esetben. Ezt az eredmények értelmezésekor figyelembe kell venni.

A nagy MOOC-platformokat szintén azért választottam, mert a legtöbb MOOC-résztevő itt található, és ez érzékelhetően megjelenik a hozzászólások mennyiségében. Sajnos a három nagy közül a Udacityt ki kellett hagynom a vizsgálatból keresőjének elégtelen működése miatt: ugyanis egy kereséssel maximum ötven találatot jelenít meg, és azt tapasztaltam, hogy a kiadott találatok egy részének semmilyen relevanciája nincs a megadott kulcsszó szempontjából.

A vizsgált kurzusok:

1. Get Organized: How to be a Together Teacher (Coursera)
2. Fundamentals of Rehearsing Music Ensembles (Coursera)
3. Internet Giants: The Law and Economics of Media Platforms (Coursera)
4. First Year Teaching (Elementary Grades) - Success from the Start (Coursera)
5. Animal Behaviour and Welfare,
6. Roman Art and Archaeology (Coursera)
7. Introduction to reproduction (Coursera)
8. Introduction to Programming with Java - Part 1: Starting to Code with Java (EdX)
9. UBCx: Marketing I x Introduction to Marketing (EdX)
10. DelftX: EX101x Data Analysis: Take it to the MAX. (EdX)

Kulcsszavak:

- ethics, integrity
- MOOC, massive, open, Downes, Siemens
- culture, imperialism, colonization
- analysis, data, research, study, science, observe, experiment, examination, informed consent
- teaching, pedagogy, instruction, lecture, teacher, professor, TA, communication, help, interpersonal
- quiz, assignment, assessment, peer, grading, point, score, certification, credit, accomplishment, essay, education, learning
- plagiarism, fraud, cheating, identity
- intellectual property, copyright

Természetesen a kereséskor az azonos tövű szavakat is megkaptam találatként, így arra nem volt szükség, hogy mondjuk külön rákeressek az observation vagy a scientist szavakra.

4. Eredmények

Alapvetően igen kevés nyomát találtam annak, hogy bármilyen, a MOOC-ok etikai vagy integritáshoz kötődő aspektusára reflektálnának a résztvevők. A MOOC-ok eredetére, Siemensre és Downesre, arra, hogy az Ivy League intézmények „kisajátították” a betűszót és learatták a babért, semmilyen utalást nem találtam, egyik kurzus fórumán sem.

A tíz kurzus fórumbeszélgetései során a kulcsszavaimmal összesen egy példát találtam arra, hogy a MOOC-okkal kapcsolatos szerzői jogi kérdés merült föl. Egyetlen egyszer jött szóba a résztvevők körében végzett kutatás is: az egyik tanuló különösnek értékelte az instruktor prezentációs stílusát és nem tért napirendre azon kérése fölé, hogy töltsenek föl a fórumra magukról a házi feladat Excel-táblázattal közös selfie-t, ezért arra a következtetésre jutott, hogy a MOOC résztvevői bizonyára „kísérleti patkányok”. Az adatvédelem kérdését még kétszer említették egy másik kurzuson, de nem a kutatás kontextusában, hanem az adataik üzleti célú felhasználás miatt aggódtak a tanulók.

Szintén két-két említése volt a könnyű csalás és az interkulturális esélyegyenlőtlenség témáinak. Utóbbi konkrétan két olyan megnyilvánulást jelentett, amely a nem angol anyanyelvűek nehézségeit taglalta az angol nyelvű MOOC-okon.

9 hozzászólás szólt az oktatóval való interakció fájó hiányáról és 18 nem találta megfelelőnek az oktatás színvonalát. Utóbbi kategóriában előfordult a MOOC mint tanulási forma szidalmazása, de többségében a konkrét kurzusra vonatkoztak a negatív megjegyzések. Különösen az EdX Java kurzusa bizonyult megosztónak: volt, aki azért szidta, mert dedósan könnyűnek találta, más meg követhetetlenül nehéznek értékelte.

Népszerűbb volt a teljesítményértékelés problémaköre, ezzel kapcsolatban 29 hozzászólás született: ebből 23 az automatikus javítás hibájáról szólt. Konkrétan olyan eseteket soroltam ide, amikor a tanulónak meggyőződése volt, hogy jó választ adott, és mégis pontot veszített (persze a meggyőződés nem feltétlenül jelenti, hogy igaza is volt). A peer grading kapcsán csupán hárman nehezményezték, hogy igazságtalan negatív értékelést kaptak. További három személynek azzal volt problémája, hogy az adott kurzussal nem lehet hivatalos kreditet szerezni.

Mivel nem a kurzus tartalmára vonatkozott, indokoltnak láttam elválasztani az oktatás színvonalától a technikai problémák kategóriáját. Ide azokat a technikai problémákkal foglalkozó megjegyzéseket soroltam, melyek a platform hibájára utaltak (tehát a tanuló saját eszközének meghibásodására, internetkapcsolattal kapcsolatos gondjaira vonatkozókat nem). Ilyenből találtam a legtöbbet: összesen 125 darabot. Annyiból tekinthető ez etikához, integritáshoz kapcsolódó problémának, hogy ha egy szolgáltató a „legjobb egyetemek legjobb oktatóinak legjobb kurzusait” szállítja, akkor azzal az imázssal némiképp nehezen fér össze, hogy nem töltődik be a honlap. Ugyanakkor összesen egy alkalommal fordult elő, hogy egy felhasználó nem egyszerűen panaszkodott, hanem valóban etikai problémaként értelmezte a technikai hibát (az etika szót is használva).

Az első táblázatban az eddig írtak összefoglalása látható.

1. táblázat: Az etikai problémák megjelenése a vizsgált kurzusok hozzászólásaiban.

Etikai probléma	Összes említés
Technikai probléma	125
Teljesítményértékelés (automatikus javítás)	23
Oktatás színvonala	18
Interakció hiánya	9
Kredithiány	3
Teljesítményértékelés (peer grading)	3
Adatvédelem (kereskedelmi)	2
Csalás	2
Interkulturális problémák	2
Szerzői jog	1
Kutatás	1
Egyéb	11

Ugyanakkor a résztvevők fölvetettek (egy-két hozzászólás erejéig) olyan dilemmákat is, melyek a szakirodalomban nem igazán jelentek meg. Például, hogy szeretnék megismerni a kurzusokkal kapcsolatos adatokat (pl. teljesítési arány) – ezeket az instruktorok csak esetlegesen hozzák nyilvánosságra, miközben akad olyan tanuló, aki úgy érzi, joguk lenne tudni.

A kommunikáció kontrolljának kérdésköre is fölmerült: egyrészt olyan módon, hogy platform „beékelődik” az oktató és a hallgatók közé és akár el is zárhatja a kommunikáció csatornáit. Állítólag megtörtént, hogy egy instruktor vitába keveredett a platform képviselőivel, minek következtében a saját kurzusáról kitiltották, a platform a résztvevőket a saját konfliktusértelmezése szerint tájékoztatta a történekről, az oktatónak pedig nem volt módja közvetlenül kapcsolatba lépni a tanítványaival, hogy megoszthassa az ő verzióját. A

kommunikáció kontrolljának másik aspektusa a moderálás kérdése. Bár a résztvevők nagy száma miatt a nagy platformokon a moderálás viszonylag liberális elveket követ, ettől függetlenül vannak tanulók, akiknek sikerül összetűzésbe kerülni a moderátorokkal és kifogásolják a moderálás elveit.

Kifejezetten az EdX kurzusain merült föl, hogy az EdX a három nagy közül az egyetlen nonprofit platform, és mégis igen hasonlóan működik a profitorientáltakhoz – most már a kurzus elvégzéséről sok esetben az EdX-en is csak pénzért lehet valamiféle igazoláshoz jutni. Pár tanuló szerint ez nem fér össze a nonprofit státusszal.

5. Konklúzió

Nem feltételeztem, hogy a fórumozók sokat emlegetik a MOOC-ok etikai, illetve integritás dimenzióját, de még így is meglepett az a mérték, amennyire a vizsgált tíz kurzus fórumain nem említették őket. A hipotézisem az volt, hogy inkább a nem konstruktív hallgatói viselkedés („troll” grading, csalás) jelenik meg a hozzászólásokban, ehhez képest, ha valami megjelenik, az inkább platform és az automatikus javítás feltételezett hibának ostromozása, ám igazából ezt sem értelmezik etikai problémaként.

Meglepő eredménynek tartom azt is, hogy a résztvevőknek lényegesen több problémájuk van az automatikus javítással, mint a peer gradinggel. Bár az automatikus javítás gyakoribb említése érthető, hiszen az automatikus javítással történő értékelés szinte minden kurzusnak része, peer gradinget pedig csupán a MOOC-ok 30%-a alkalmaz [26], az, hogy az automatikus javítás nyolcszor annyi negatív említésre tett szert, némiképp váratlan. Különösen annak fényében, hogy az instruktorok az automatikus javítást megbízhatóbbnak tartják, és lényegesen jobb véleménnyel vannak róla, mint peer gradingről [35]. A vizsgált kurzusok alacsony száma miatt az oktatók és hallgatók véleményének esetleges eltérése mindenképp további vizsgálatot igényel.

Az etikai kérdésekre vonatkozó hozzászólások alacsony száma miatt a további kutatás irányát a mostani eredmény fényében úgy jelölném ki, hogy a legrégebb óta folyamatosan működő self-paced MOOC-ok fórumait kellene elemezni – ha valahol, akkor talán ezeknek a kurzusoknak a fórumain lehetne olyan mennyiségű témába vágó hozzászólást találni, ami megalapozottabb következtetések levonására adna alkalmat.

Irodalomjegyzék

- [1] Pintér, R.: *Úton az információs társadalom megismerése felé*. In Pintér R. (szerk.), *Az információs társadalom. Az elmélettől a politikai gyakorlatig*. Budapest: Gondolat – Új mandátum. 2007. pp. 11–29.
- [2] OECD: *Recognition of Non-formal and Informal Learning*. 2010. Letöltve 2016. április 18-án, a <http://www.oecd.org/education/skills-beyond-school/44600408.pdf> weboldalról.
- [3] Vignare, K.: *What to expect from a virtual university*. *New Directions for Higher Education*, 146, 2009. pp. 97–105.
- [4] Choy, S.: *Nontraditional undergraduates*. Washington D.C.: U.S. Department of Education, National Center for Education Statistics. 2002.
- [5] Tözsér Z.: *Akadályok a felnőttkori tanulásban*. *Neveléstudomány*, 1, 2014. pp. 55–67.
- [6] Csernyák M. N., Janák, K., Zaláné Olbrich A.: *Az élethosszig tartó tanulás*. Budapest: Központi Statisztikai Hivatal. 2004.
- [7] EDUCAUSE: *7 things you should know about MOOCs II*. 2013. Letöltve 2015. május 1-jén a <http://www.educause.edu/library/resources/7-things-you-should-know-about-moocs-ii> weboldalról.

- [8] McAuley, A., Stewart, B., Siemens, G., Cormier, D.: *The MOOC model for digital practice*. 2010. Letöltve 2016. május 31-én a http://www.davecormier.com/edblog/wp-content/uploads/MOOC_Final.pdf weboldalról.
- [9] Pappano, L.: *The Year of the MOOC*. 2012. Letöltve 2015. május 7-én a The New York Times. http://www.nytimes.com/2012/11/04/education/edlife/massive-open-online-courses-are-multiplying-at-a-rapid-pace.html?_r=0 weboldalról.
- [10] Liyanagunawardena, T. R., Adams, A. A., Williams, S. A.: *MOOCs: A systematic study of the published literature 2008-2012*. International Review of Research in Open and Distance Learning, 3, 2013. pp. 202–227.
- [11] Fini, A.: *The Technological Dimension of a Massive Open Online Course: The Case of the CCK08 Course Tools*. The International Review of Research in Open and Distance Learning, 5, 2009. pp. 74–99.
- [12] Ng, A., Widom, J.: *Origins of modern MOOC (X-MOOC)*. 2014. Letöltve 2015. május 1-jén a <http://www.cs.stanford.edu/people/ang/papers/mooc14-OriginsOfModernMOOC.pdf> weboldalról.
- [13] Toven-Lindsey, B., Rhoads, R. A., Lozano, J. B.: *Virtually unlimited classrooms: Pedagogical practices in massive open online courses*. The Internet and Higher Education, 24, 2015. pp. 1–12.
- [14] Koller, D.: *What we are learning from online education* (TED-előadás). 2012. Letöltve 2015. május 1-jén a http://www.ted.com/talks/daphne_koller_what_we_re_learning_from_online_education?language=en weboldalról.
- [15] Simmons, L. L., Mbarika, I., Mbarika, V. W., Thomas, C. A., Tsuma, C., Wade, T. L. – Wilkerson, D.: *TeleEducation Initiatives for Sub-Saharan Africa: The Case of The African Virtual University in Kenya*. Journal of STEM Education: Innovations & Research, 5/6, 2011. pp. 78–90.
- [16] ITU: *The World in 2014. ICT Facts and Figures*. 2014. Letöltve 2015. május 1-jén a <http://www.itu.int/en/ITU-D/Statistics/Documents/facts/ICTFactsFigures2014-e.pdf> weboldalról.
- [17] Hill, P.: *MOOCs Beyond Professional Development: Coursera's Big Announcement in Context*. 2013. Letöltve 2016. május 31-jén a <http://mfeldstein.com/moocs-beyond-professional-development-courseras-big-announcement-in-context/> weboldalról.
- [18] Sonwalkar, N.: *State-of-the-Field Discussion*. MOOCs Forum, 1, 2013. pp. 6–9.
- [19] Daniel, J. S., Uvalić-Trumbić, S.: *Fostering govermental support for open educational resources inernationally*. Second Regional Policy Forum, Afirca. 2012.
- [20] Schaik, P., Barker, P., Beckstrand, S.: *A Comparison of On-Campus and Online Course Delivery Methods in Southern Nevada*. Innovations in Education & Teaching International, 1, 2003. pp.
- [21] Ross, J., Sinclair, C., Knox, J., Bayne, S., Macleod, H.: *Teacher experiences and academic identity: The missing components of MOOC pedagogy*. Journal of Online Learning and Teaching, 1, 2014. pp. 57–69.
- [22] Coppola, N. W., Hiltz, S. R., Rotter, N.: *Becoming a Virtual Professor: Pedagogical Roles and Asynchronous Learning Networks*. Journal of Management Information Systems, 4, 2002. pp. 169–189.
- [23] Marshall, S.: *Exploring the ethical implications of MOOCs*. Distance Education, 2, 2014. pp. 250–262.
- [24] Ollé, J.: *Nyílt oktatás. A MOOC kultúrája, jelene és jövője* (előadás, Eszterházy Károly főiskola, tavaszi félév). 2015. Letöltve 2015. május 1-jén a <https://www.youtube.com/watch?v=MrBiHfOViq0> weboldalról.

- [25] Daniel, J. S.: *Making sense of MOOCs: Musings in a maze of myth, paradox and possibility*. Journal of Interactive Media in Education, 3, 2015. Letöltve 2015. május 1-jén a <http://jime.open.ac.uk/article/view/2012-18/466> weboldalról.
- [26] Nagy J.: *Mi a MOOC? A Massive Open Online Course nyomában*. Szakdolgozat. Budapesti Corvinus Egyetem. 2015.
- [27] Abazorius, A.: *Study identifies new cheating method in MOOCs*. 2015. Letöltve 2016. május 31-én a <http://news.mit.edu/2015/cheating-moocs-0824> weboldalról.
- [28] Young, J. R.: *Coursera Announces Details for Selling Certificates and Verifying Identities*. 2013. Letöltve 2016. május 31-én a The Chronicle of Higher Education. <http://chronicle.com/blogs/wiredcampus/coursera-announces-details-for-selling-certificates-and-verifying-identities/41519> weboldalról.
- [29] Radford, A. W., Robles, J., Cataylo, S., Horn, L., Thornton, J., Whitfield, K.: *The Employer potential of MOOCs: A mixed-methods study of human resource professionals' thinking on MOOCs*. The International Review of Research in Open and Distance Learning, 5, 2014. pp. 1–25.
- [30] Ollé, J.: *A hálózatelmélet oktatási alkalmazása, konnektivizmus, a hálózati munka* (előadás, Eötvös Lóránd Tudományegyetem, andragógia MA, tavaszi félév). 2014. Letöltve 2015. május 1-jén a <https://www.youtube.com/watch?v=NFzf59hO6rg> weboldalról.
- [31] The University of Edinburgh: *The eight data protection principles*. n. d. Letöltve 2016. május 31-én a <http://www.ed.ac.uk/records-management/data-protection/what-is-it/principles> weboldalról.
- [32] Esposito, A.: *Research ethics in emerging forms of online learning: issues arising from a hypothetical study on a MOOC*. The Electronic Journal of E-learning, 3, 2012. pp. 315–325.
- [33] EDUCAUSE: *Copyright Challenges in a MOOC Environment*. n. d. Letöltve: 2016. május 31-én a <https://net.educause.edu/ir/library/pdf/PUB9014.pdf> weboldalról.
- [34] Shah, D.: *5 Biggest MOOC Trends of 2015*. 2015. Letöltve 2016. május 31-én a <https://www.class-central.com/report/5-mooc-trends-of-2015/> weboldalról.
- [35] Kolowich, S: *The professors who make the MOOCs*. 2013. Letöltve 2015. május 1-jén a Chronicle of Higher Education, <http://chronicle.com/article/The-Professors-Behind-the-MOOC/137905/#id=overview> weboldalról.

Lektorálta: Dr. Bokor Tamás PhD, adjunktus, Budapesti Corvinus Egyetem, Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet

GLOBALIS KONDUKTÍV PEDAGÓGIA

Oravecz Adrienn

Eszterházy Károly Főiskola, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató

ora_adri@msn.com

Absztrakt

Kutatásom a neveléstudományok egy speciális területével foglalkozik. A központi idegrendszeri sérültek társadalmi integrációját elősegítő Pető Módszert mutatja be itthon és külföldön.

A Konduktív Pedagógia hazai megteremtője Dr. Pető András volt. Az általa elkezdett munkát leghűségesebb tanítványa Dr. Hári Mária folytatta. Munkásságának köszönhető, hogy a konduktív nevelés nemzetközileg is ismertté vált. A konduktív nevelés legelőször az Egyesült Királyságot hódította meg. Hári Doktornő 1968-ban a Spastic Society felkérésére átutó sikerű előadást tartott. Megkezdődtek a tárgyalások egy angliai intézmény létrehozásáról. A Birminghami Intézet máig az egyik legjelentősebb bázisa a módszernek. Anglia után egyre több ország érdeklődött a Pető Módszer iránt többek közt Amerika, Izrael, és Skandinávia. A külföldi terjeszkedéssel egy időben megfogalmazódott az igény különféle szakmai szervezetek létrehozására is. Az első ilyen szervezet a Nemzetközi Pető Társaság volt. A társaság megalakulásakor a szakma tisztaságának minőségének megőrzése és a konduktorok közös platformon való tartása volt a cél. A 2000-es években létrejött az Európai Konduktív Társaság. Az európai országokban létrejött nemzeti egyesületeket, konduktív pedagógia központokat hívja tagjai közé, mint például a Svédországi Konduktorok Nemzeti Egyesülete. A Pető András Főiskola Nemzetközi Konduktív Fejlesztő Intézetének egyik feladata a külföldről érkező sérültek ellátása, valamint a konduktorok külföldre való kiküldetése. Kérdőíves vizsgálat során felmértem a konduktorok külföldi munkatapasztalatait. Milyen hasonlóságokat és különbségeket tapasztaltak a hazai viszonyokhoz képest. A kérdőívet interjúk teszik teljesebbé, hol a személyes tapasztalatokon keresztül tárul fel a konduktív pedagógia adott országra jellemző helyzete és a sérültekhez való viszonyulás. Hári Doktornő emléke is megelevenedik az interjúalanyok elbeszélései által. A Pető András Főiskolában nagy változások történtek ismét állami finanszírozású intézmény lett az élére új rektor került. A dicső múltból építkezve lehet inspirációt kapni a konduktív pedagógia jövőjének megalapozásához és tudomány megújításához. A kutatás a még megoldásra váró feladatokra is keresi a választ.

Kulcsszavak: Pető András Főiskola, Dr. Pető András, Dr. Hári Mária, Konduktív Nevelés itthon és külföldön.

1. Bevezetés, Célok

Tanulmányom a neveléstudományok egy speciális területével foglalkozik. A Dr. Pető András nevéhez fűződő konduktív nevelést mutatja be, amely elősegíti-előkészíti a központi idegrendszeri sérültek integrációját. A központi idegrendszer sérülését nem az orvostudomány, hanem a pedagógia felől közelítette meg. Hitt abban, hogy a sérülés ellenére az idegrendszer rendelkezik tartalékokkal és a sérült agyterületek funkcióit átveszik, az épek. Az új idegi kapcsolatok kiépítését optimális tanulási környezet megteremtésével lehet elősegíteni. Pető életművét Dr. Hári Mária tette teljessé. „A Pető Intézet az ő vezetése, iránytatása alapján fontos referencia hely, a hazai és nemzetközi konduktív pedagógia centruma lett.” [3] Hári Doktornő volt, aki a hazai, és a külföldi rászorultak számára is elérhetővé tette a konduktív nevelést, azért volt nagy jelentősége, mert CP-ben szenvedők állapota egy egész életen át tartó gondoskodást és után követést igényel. A kutatás vizsgálja, hogy a globális konduktív

pedagógia elterjedése milyen változásokat eredményezett és hogy ezek a változások minőségileg megfelelők-e. A szerző Pető András magyar orvos által kidolgozott rehabilitációs eljárás nemzetközi elterjedését érti a globális konduktív pedagógia kifejezés alatt.

1. táblázat: A kutatás vizsgálati szempontsora

Szakmai területek szerint	Intézmény működése szerint	Ellátottak köre szerint	Konduktori team összetétele szerint	A konduktív pedagógia minősége
Oktatás	Adott állam támogatja	Központi idegrendszeri sérültek	Homogén	Standardizált forma
Egészségügy	Pető Intézet támogatja	Tanulásban akadályozottak	Heterogén	'Alternatív' értelmezések
Szociális szféra	Szülői támogatás	Szellemileg akadályozottak	Multidisziplináris	
Egyéb	Adományi támogatás	Egyéb szervi fogyatékosok	Transzdisziplináris	
	Hasonló profilú intézmények támogatása által	Magatartási és beilleszkedési problémával küzdők		

2. A vonatkozó szakirodalom bemutatása, értékelése

Dr. Pető András életútját Kozma [14] Hári [12] és Pintér [18] műveiből ismerhetjük meg. Pintér cikke kitér arra, hogyan hatott Moreno Pető Andrásra. Dr. Hári Mária életművét Medveczky [17] Balogh [2], valamint Balogh és Horváth[3] munkái tárják fel.

Horváth 1996-ban írt műve egy alapos tájékoztatást ad a hazai és az angliai konduktorképzés kialakulásáról. Künzel [15] munkája az izraeli konduktív pedagógia helyzetét és működését mutatja be.

Benyovszky [5] cikke a Grand Rapids városában Michigan államban működő konduktív központot mutatja be. Adatok még a 90-es évekből vannak, ahol azt vizsgálták, hogy az adott ország, hogyan és mi módon tudta megvalósítani a konduktív nevelést a saját kultúrájában.

3. Alkalmazott módszerek

Jelen tanulmány szerzője kutatómunkájához kvantitatív és kvalitatív módszereket egyaránt használt. A kvantitatív adatok gyűjtéséhez az <http://online-kerdoiv.com> internetes kérdőívszerkesztő oldalt használta, ahol egy 18 kérdésből álló kérdőívet állított össze. Konduktorok külföldi munkatapasztalatai címmel, hogy elérje a vizsgálni kívánt populáció tagjait megosztotta a Facebook közösségi portál Petősök és Konduktorok csoportjában, amelyet összesen 43-an töltöttek ki. A minta külföldön dolgozó és a Pető András Főiskola Nemzetközi Konduktív Fejlesztő Intézetében dolgozó konduktorokból állt. A vizsgált populáció nemek szerint eloszlása alapján 35 fő nőből és 8 fő férfiből állt. Az életkori megoszlás szerint a válaszadók többsége 18 fő húsz és harminc év közötti, 10 fő harminc és negyven év közötti, 8 fő negyven és ötven év közötti, 2 fő ötven és hatvan év közötti volt. Az információgyűjtés érdekében a kvantitatív eljárás mellett 12 fővel strukturált interjúk készültek, személyesen, illetve Skype segítségével. A 12 főből 4 fő vezetői beosztást töltenek be a Pető András Főiskola jelenlegi vezetésében.

4. Téma tárgyalása, Kutatási eredmények

4.1. Dr. Pető András életútja

Pető András 1893. szeptember 11.-én született Szombathelyen. A középiskola után Bécsbe ment orvoslást tanulni, ahol találkozott J. L. Moreno-val a pszichodráma megteremtőjével, akivel szoros barátságot köt. Pető és Moreno a szíven viselte a hátrányos helyzetű gyermekek fejlesztését, nevelését. Nemcsak a nehézsorsú gyerekeknek kívántak segíteni, hanem a Bécsbe érkező emigránsoknak is, ezért 1914.-ben létrehozták a Hause of Encountert. 1922-ben a Semmeringi gyógyintézetben dolgozott, ahol mozgásterápiával foglalkozott.

1928-tól-1929-ig a Volkssanatorium Mauer orvos-igazgatója, ahol különböző gyógy módok egyesítésével foglalkozott: torna, fizikoterápia, diéta, aktív életrend kialakítása a betegek számára, amelybe színházlátogatások és egyéb sport tevékenységek is beletartoztak. 1930-38 között, a bécsi Fizikoterápiai Intézet munkatársa volt.

1938-ban hazatért Magyarországra. 1945-től egészen haláláig a Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola tanszékvezető tanáraként megvalósíthatta módszerének gyakorlati kidolgozását. A holisztikus szemléletmód a gyógyításban, Pető idejében, még forradalminak számított. A központi idegrendszer sérülését nem a hagyományos medicinával, hanem a pedagógia módszertanát felhasználva gyógyította.

„A Pető-féle módszer a harmadlagos típusú rehabilitációk közé sorolható, mivel az agy károsodása következtében kialakult, többnyire halmozottan sérült állapotot befolyásolja.” [17]

4.2. A mozgásfogyatékoság pedagógiai szempontú csoportosítása

Estefán és munkatársai [8] a következő kategóriákba sorolták a kórformákat: Az első kórcsoportot a végtagredukciós fejlődési rendellenességek, szerzett végtaghiányok alkotják, a második a petyhüdt bénulást okozó kórformák, a harmadik a korai agykárosodást okozó mozgászavarok képzik. A központi idegrendszer születéskor előtti, alatti, utáni sérülése fokozott tónusú, spazmusos, görcsös, illetve túlmozgásos, ataxiás összerendezetlen és koordinálatlan mozgást athetosist eredményez. Az utolsó csoportot az egyéb eredetű mozgáskorlátozottságot okozó kórformák alkotják.

A konduktív pedagógia a központi idegrendszeri sérültek számára nyújt hatékony rehabilitációs lehetőséget. A cerebrális-paresis Vekerdy-Nagy-féle [21] definíciója a következő: „A tartás és mozgás zavarainak nem progresszív jellegű szindróma csoportja, amely a tevékenységek korlátozásával jár, és amelyet a fejlődőben lévő (magzati élet, csecsemő-és kisdedkor) központi idegrendszert ért károsodások okoznak. A motoros rendszer zavarát gyakorta kíséri az érzékelés, a kognitív készségek, a kommunikáció, percepció és a viselkedés zavarai, illetve epilepsziával járó állapotok. CP-ben gyakran alakulnak ki ortopédiai komplikációk.” A klinikai osztályozás szerint az egyik szempont az érintett végtagok száma, továbbá a diszfunkció jellege, illetve a tünetek intenzitása alapján beszélhetünk enyhe, közepes és súlyos esetekről.

Enyhe tünet együttes esetén a gyermek jár és beszél képes a mindennapokban teljesíteni, azonban a mozgások ügyetlenek és darabosak. A következő esetben a motoros teljesítmények nehezen valósíthatók meg segítség igénybevétele nélkül. A beszéd és a kéz kontrollja problémás. A súlyos állapotnál már nincs önálló mozgás a mindennapos mozgások kivitelezéséhez jelentős segítség szükséges. Megvan ugyan a kéz, kar alsóvégtag kontrollja, de a függetlenség súlyosan érintett. [4] Korábban a betegek ortopédiai ellátásban, később mozgásterápiás kezelésben részesültek, sőt a második világháború előtt a gyógyíthatatlannak vélt esetek semmilyen rehabilitációt nem kaptak. Pető András lefektette a konduktív pedagógia alapelveit, tevékenységét Hári Mária tanítványa folytatta és tette nemzetközivé.

4.3. Dr. Hári Mária életútja

1923-ban született Budapesten. Orvostanhallgatóként is már Pető mellett segédkezett, majd Pető halálát követően az Intézet vezetője lett. Sok nyelven beszélt, így alapos tájékozottsággal rendelkezett az orvosi és egyéb külföldi szaklapokban. Az Egyesült Királyságban, 1968-ban a Spastic Society felkérésére átütő sikerű előadást tartott, amellyel ismertté vált a módszer külföldön is. 1987-ben hivatalos megállapodás született arról, hogy a Pető Intézet segít kiépíteni a konduktív pedagógia hálózatát az Egyesült Királyságban. A módszer felkeltette Lady Diana érdeklődését, aki 1992-ben látogatást tett az intézetben és Hári Doktornőt a Brit Birodalom rendjével tüntette ki.

Igazgatása alatt konduktor-tanító szak indult, hazai, és külföldi hallgatók számára. Beindította az Országos szaktanácsadói hálózat kiépülését. A konduktív pedagógia alapművei mind az Ő tollából születtek. 2001-ben hunyt el.

4.4. A konduktív pedagógia alapelvei és a kortárscsoport fejlesztésben betöltött meghatározó szerepe

A Pető professzor által kidolgozott konduktív módszer lényegét a következő szemléletes leírás által lehet legjobban megvilágítani: „A feladatok sorának, mint a zeneműnek lejátsszója, megvalósítója a zenekar (a mozgásterápiái kezelők és a gyerekek együttese, mely egyrészt együttműködik, másrészt fontos, hogy ne botfűlű zenészekből álljon. A zenészeknek egy bizonyos hallással kell rendelkezniük, hogy a kottát megfelelően tudják lejátszani” [12] A konduktív pedagógiában a legelterjedtebb munkaforma a csoportmunka. A csoport-szociálpszichológiai értelemben-olyan emberek együttese, akik valamilyen cél megvalósítása érdekében jönnek össze. Csepeli szerint a csoport jellemzője a tagok között lévő tartós interakció van, Deutsch szerint pedig, hogy a tagok együttműködnek, és mindenki másról elkülöníthető egységnek tekintik magukat. [19] [6] Nevelés kortárscsoportokban történik, amely kedvezően hat a személyiségfejlődésre, és fejleszti a kommunikációt. A gyerekek számára a konkrét teendőket versikék és mondókák kíséretében játékos formában kell átadni. Így lehet örömmé tenni a feladatvégzést. Pető a csoport jótékony hatását akkor figyelte meg, amikor Morenoval közösen nehéz sorsú gyerekeknek meséltek.

A konduktornak feladata a jó csoportkohézió kialakítása, és a csoporton belüli egyéni szükségletek figyelembe vétele. A negatív értékeléseket és megnyilvánulásokat kerülni kell. A konduktív pedagógia nem tesz különbséget egészséges és sérült végtag között, mindkettőt felváltva kell használni. A konduktor nemcsak az egyén pozitív személyiség fejlődését és önértékelését segíti elő, hanem a diszfunkciós személy közvetlen környezetének szemléletét is formálja. Szoros kapcsolatot ápol a közvetlen hozzátartozókkal, aktivizálja őket a leghatékosabb fejlődés elérése érdekében. Kijelöli a szülők számára a további otthoni teendőket, amelyek hozzásegítik a neveltet, hogy fokról fokra egyre önállóbb legyen.

Rendszeres iskolalátogatások alkalmával tájékoztatja nevelőtestületet az adott gyermek konkrét diagnózisáról, segíti beilleszkedését. Az iskolalátogatás azért is nagyon fontos, mert ezek a gyerekek a másságuk miatt ki vannak téve esetleges iskolai zaklatásnak vagy előítéleteknek. Allport [1] az előítéleteknek következő fokozatait különbözteti meg: A szóbeli előítélet esetén az egyén negatív kijelentéseket tesz az előítélettel sújtott csoport tagjairól és hasonló gondolkodású barátai között szívesen hangsúlyozza degradáló véleményét. Az elkerülés esetén az előítélettel bíró személy kerüli a közvetlen kontaktust, visszahúzódik, így nem okoz közvetlen kárt az előítélettel sújtott csoport tagjainak. Fizikai agresszióval már bántalmazza a csoport tagjait. A bullying (agresszivitás) meghatározása a következő: „olyan agresszív viselkedési forma (erőszakoskodás, zaklatás, terrorizálás), amely ismétlődő jelleggel irányul gyenge, magányos egyénre, akinek nehézségei vannak önmaga

megvédésében.”[10] A központi idegrendszeri sérült gyermekek testileg fejletlenebbek kortársaiknál, sokszor magányosak és fizikai korlátaik miatt nem tudják magukat megvédeni. Abban az esetben, ha konduktor az iskolalátogatás alkalmával illet tapasztal, az egyik leghatásosabb módszer az ún. érzékenyítő tartása. A tréning során a kortársak kipróbálhatják milyen fogyatékkal élni játékos keretek között.

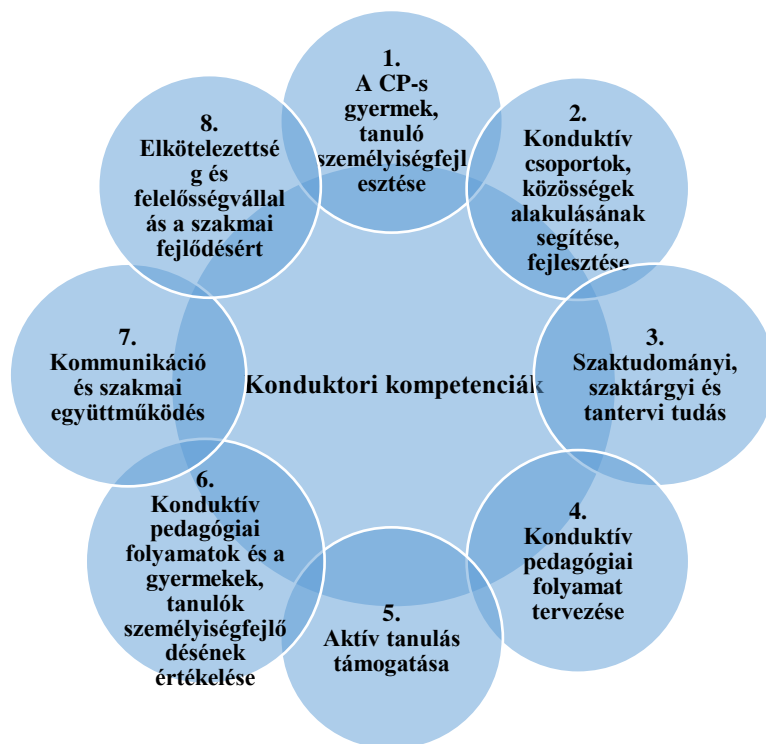
4.5. A konduktor és a konduktori kompetenciák

A konduktor meghatározása a következő: „A konduktor speciális szakképesítésű pedagógus, aki a konduktív nevelési folyamat minden pillanatában rávezeti a mozgássérültet az élet adta feladatok önálló megoldására, s öntevékenységre, aktivitásra készíti. A konduktornak rendelkeznie kell jó pedagógusi tulajdonságokkal, közöttük különösen az aktivitás létrehozásának, az együttműködésnek és az operatív megfigyelésnek a képességével is.” [9] Jelenleg a Pető András Főiskola négyéves alapképzésén lehet konduktori diplomát szerezni.

A nyolc konduktori kompetenciát mutatja be az 1. ábra. Az ábrán belül az 1-es, a CP-s gyermek, tanuló személyiség fejlesztése: értelmi, érzelmi, testi és motoros, szociális, kommunikációs képességének fejlesztése, motiválni és aktiválni a nevelteket. Az ábrán belül a 2-es a konduktív csoportok közösségek fejlesztése: úgy segíti elő, hogy kihasználja a közösségben rejlő pedagógiai lehetőségeket, elfogadva és tiszteletben tartva az egyéni különbségeket. 3-as cikkely a szaktudományi és szaktárgyi tudás: a CP-s tanulók fogalomrendszereinek kialakítása, készségeinek felismerése, a tanulók egészségfejlesztése.

4-es cikkely konduktív pedagógiai folyamat megtervezése, kivitelezése, értékelése. Az 5-ös cikkely az aktív tanulási folyamat megteremtése: a szociális kompetenciák, a kezdeményezőképeség, az alapvető gondolkodási műveletek, és a problémamegoldó gondolkodás fejlesztése, az önálló tanulás képességeinek megalapozása. 6-os cikkely az értékelő munka: változatos minősítést ad, amely segíti neveltje önértékelési képességeinek kialakulását. 7-es cikkely a szakmai együttműködés: szülőkkel, a társszakmákkal, intézményekkel. 8-as cikkely szakmai fejlődés: szakirodalom tanulmányozása, kutatás.

A kutatás rákérdezett, mely konduktori kompetenciák fontosak a külföldi munkavégzéshez. Válaszaikat mutatja a 2. ábra. Az első helyen az alkalmazkodási és kooperációs készség áll. Külföldön más társszakmák képviselőivel dolgoznak együtt, a hazai gyakorlatban még nem annyira elterjedt, ezért a válaszadók ezt nehézségeként említették. Fontos szerepet tulajdonítottak az alapos szakmai ismereteknek és magas szintű nyelvtudásnak. Ellentétben a hazai gyakorlattal ahol a konduktív nevelésnek több évtizedes hagyományai vannak, külföldön bár sok helyen alkalmazzák már, nem rendelkeznek olyan kiépült intézményi hálózattal. Így a konduktorra hárul a feladat, hogy a módszert megismertesse és megértesse a szülői és szakmai közösséggel, amihez elengedhetetlen a jó nyelvtudás, ezért ezt szintén a nehézségek közé sorolták. A következő a kreativitás fontossága, hiszen nem mindenhol adottak a fejlesztéshez szükséges eszközök, mint például: priccs, fokosszék, zsámolyok stb., de ennek ellenére törekedni kell a magas színvonalú konduktori fejlesztő tevékenységre. A munkavégzéshez szükséges standadardok hiánya miatt, ez szintén problematikus. Az adott kultúra ismerete azért fontos, mert más a szülő-gyermek kapcsolat, mint hazánkban. Például, Norvégiában és Svédországban a szülők nagyobb döntési szabadságot adnak a gyermeknek, mint itthon, ahol a gyermek a szülői ráhatás miatt sokszor akkor is folytatja a foglalkozást, ha neki nincs hozzá kedve. A rugalmasság és nyitottság a kulturális különbségek miatt is fontos, de az itthoni eltérő munkakörülmények elfogadása miatt is. Magyarországon a konduktor szakma hivatalosan elfogadott, de a legtöbb európai országban ez nincs így. Hónapokba telik az itthon szerzett diploma elismertetése, a külföldi munka vállaláshoz szükséges dokumentumok megszerzése.

1. ábra: A 8 konduktori kompetencia

2. ábra: A külföldi munkavégzéshez szükséges kompetenciák/készségek az interjúk alapján

4.6. A külföldi konduktív pedagógia elterjedésének kezdetei

A Pető Intézet első jelentős tudományos érdeklődője Dr. Murrai Masano volt, aki 1976-ban felkereste az intézményt. A látottak lenyűgözték, így hamarosan hét japán konduktor kezdte meg hazánkban tanulmányait, közben konduktív pedagógiai központ alakult Urakavában amely még ma is működik.

Horváth [13] művében részletesen ír a konduktív pedagógia angliai adaptációjáról. Az 1980-as évektől kezdve egyre több angol család kereste fel az intézetet gyógyulást remélve, majd 1987-ben a BBC Standing Up For Joe című filmjének köszönhetően a budapesti intézmény a nemzetközi érdeklődés középpontjába került. Megalakult a RACE (Rapid Action for Conductive Education) nevű szülői és támogatói szervezet, amelynek köszönhetően 1987 februárjában megállapodás születik a Pető Intézet és a Birminghami Egyetem között a konduktorok képzéséről. A képzés két részből állt az angol hallgatóknak négy szemesztert a Pető Intézetben kellett tölteni négyet pedig Birminghamban. Ez mérföldkönek számított, hiszen a külföldi országok közül először itt valósult meg a konduktorok felsőoktatási képzése. 1992-ben létrejött a londoni Pető Centrum.

Az izraeli konduktív pedagógia is nagy múltra tekint vissza, amelyet Künzelt [15] műve tárgyal részletesen. Izraelbe szintén a BBC filmje tette ismertté. 1987-ben megalakítják a Kadima nevű szervezetet, amelynek elsődleges célja az volt, hogy Izraelben is meghonosítsák a konduktív nevelést. A következő év májusában létrejött az együttműködési megállapodás a Pető Intézettel. Tíz izraeli konduktor hallgató vágott bele a négyéves képzésbe Budapesten. 1998-ban az izraeli egészségügyi miniszter személyesen kereste fel az intézetet, mialatt a magyar kormány bejelentette, hogy engedélyezi a magyar konduktív nevelési modell szerinti működést Izraelben. A rendszer átvételénél a legnagyobb gondot az okozta, hogy mi lesz a konduktív neveléssel, hogyan valósulhatnak meg a konduktív pedagógia alapelvei egy a magyarországi környezettől nagyon különböző kulturális és társadalmi közegben. A másik kardinális kérdés az volt hogyan folytatják a fejlesztését annak a 100 gyermeknek, akiknek a mozgásfejlesztését megkezdte a budapesti központ. A gyermek ambulancián látott baba-mama csoportokat úgy valósították meg, hogy a szülők hetente több alkalommal találkoztak, játékos környezetbe ágyazva a feladatokat, ahogy azt Budapesten látták. Az izraeli nyári táborokat eleinte a Pető Intézet által delegált konduktorok vezették, de manapság ezt teljes mértékben izraeli konduktorok végzik. A Shikma Program a következő szolgáltatásokat nyújtja: baba-mama csoport, egyéni tanácsadás, a gyerekek konduktív csoportokba való elhelyezése. A Tsad Kadima által működtetett konduktív rehabilitációs központokban nagyon hangsúlyos szerepet tölt be a gyermekek integrációjának előkészítése. Az 1990.-es évektől kedve működik óvoda biztosítva a konduktív pedagógia szellemiségében történő foglalkozásokat. Az első csoport fiatal felnőttek számára 1994.-ben alakult meg, hogy segítsék a felnőtté válást, a szülőktől való elszakadást és előkészítsék a fiatalok önálló életét. Az önálló életvezetés kialakításában főleg a helyzetváltoztatási képesség elsajátításán van a hangsúly. Ezt követi a háztartási, közlekedési eszközök használatának és a munkavégzéshez szükséges készségek tanulása.

A külföldi konduktív pedagógia harmadik nagy múlttal rendelkező bázisa Amerikában Michigan államban található, amelyről Benyovszky [5] tanulmányában olvashatunk. Szakmai körök csak 1990-es évektől figyeltek fel a konduktív nevelési módszerre Dr. Hári Mária Amerika szerte tartott előadásainak köszönhetően. 1999-ben kezdődött meg a konduktorképzés Amerikában, Aquinas College-ban. Elsőként létrejött a gyakorló iskola a Conductive Learning Center, amely a mai napig több mint 500 család részére ad tanácsot és rehabilitációt. A nevelteknek folyamatos és intervallum nevelést is biztosítanak. Az intervallumnevelést főleg a más államokból érkezők veszik igénybe. Egyéni foglalkozást 12 hónapos korig nyújtanak. Ez után lehetőség van az életkornak megfelelő csoportos foglalkozáson részt venni 26 éves korig. 2001-2002-ben indult az első évfolyam. A konduktorhallgatóknak a következő ismereteket kell elsajátítani a képzés során: általános

pedagógiai és konduktív pedagógiai ismeretek illetve orvos-biológiai tanegységek. A hallgatók BA tanítói és gyógypedagógusi, valamint konduktori oklevelet kapnak.

Amerikában nemcsak Michigan állam elérhető a konduktív nevelés, hanem Kalifornia államban is, ahol egyéni vállalkozóként működött A. K. Conductiva nevű cégét. A vele készített interjú során 2016.01.31.-én megtudtam, jelenleg ott minimális intézményes háttérrel van a konduktív nevelésnek, azonban az Ő cége kap állami támogatást, mert három éves korig szerződésben áll a helyi sérülteket regisztráló gondozó központtal.

Kutatásomban vizsgáltam, hogy a külföldi munkatapasztalattal rendelkező konduktorok mely országokban szerezték ezeket a tapasztalatokat. Ezt mutatja a második táblázat. Ha megnézzük a táblázatot a következő eredményeket láthatjuk: A legtöbben 18-an Angliában szereztek tapasztalatot. Az eredmény egyáltalán nem meglepő a külföldi konduktív pedagógia történetének ismeretében, hiszen a külföldi országok közül először az Egyesült Királyságban alakult meg konduktív pedagógiai centrum és jött létre konduktorképzés Birminghamban. 10 fő rendelkezik amerikai tapasztalatokkal és 17 fő Németországban szerezte tapasztalatait. Németország szintén azon országok közé tartozik, amely hamar felfigyelt a Pető Módszerre és ott a mai napig nagyon aktívak a konduktor szakma érdekképviselői szervei. 1990-ben sorra alakultak meg a szülői társaságok, mint például Schrit-für-Schritt e.V. Hamburgban vagy FortSchritt Münchenben. 1998-ban megalakul a Federális Német Konduktorok szövetsége, majd 2004.-ben létre hozták az Európai Konduktív Társaságot.

2. táblázat: Konduktorok külföldi munkatapasztalatai országokra lebontva

Válaszok	100%	Válaszadók száma
1. Anglia	19.6 %	18
2. Németország	18.5 %	17
3. Egyéb	13%	12
4. Amerika	10.9 %	10
5. Norvégia	8.7 %	8
6. Ausztria	7.6 %	7
7. Írország	5.4 %	5
8. Svájc	3.3 %	3
9. Spanyolország	3.3 %	3
10. Finnország	2.2 %	2
11. Skócia	2.2 %	2
12. Ausztrália	1.1%	1
13. Izrael	1.1%	1
14. Kína	1.1%	1

Ha a külföldi konduktív pedagógia elterjedését szakmai területekre lebontva vizsgáljuk, amelyet a harmadik táblázat mutat be, a következő eredményeket láthatjuk leginkább az oktatás területén működnek a konduktív nevelés intézményei, amely meglepő lehet, hiszen Nyugat-Európában a rehabilitáció az egészségügy szerves része. A jelenség lehetséges magyarázata azonban az, hogy, a legtöbb külföldi országban a konduktív pedagógia központ mellett létre jött a konduktív nevelés szellemében működő óvodai, iskolai hálózat. Például ilyen a Joriel Általános Iskola Stockholmban vagy Ausztráliában a Carson utcai iskola.

3. táblázat: A külföldi konduktív nevelés szakmai területei

Válaszok	100%
1. Oktatásügyi	48.8%
2. Egyéb	30.2%
3. Egészségügyi	16.3%
4. Szociális	4.7%

Az intézmény fenntartójának szemszögéből vizsgálva a globális konduktív pedagógia hálózatát, amelyet a negyedik táblázat ismertet, azt láthatjuk, hogy az esetek 44% az adott állam támogatja, ami nagyon pozitív, annak ellenére, hogy a konduktor hivatalosan nem bejegyzett szakma Európában és más országokban.

4. táblázat: A külföldi konduktív nevelés finanszírozása

Válaszok	100%
1. Az adott állam támogatja.	44.2%
2. A fogyatékos gyermeket nevelő szülők összefogásával jön létre.	25.6%
4. Más hasonló szervezetek összefogásával jön létre.	14%
3. Magán személyek adományai.	9.3%
5. A magyar Pető Intézet támogatásával és közreműködésével valósul meg.	7%

”A konduktív pedagógia alanyai a központi idegrendszer eredetű károsodás következtében diszfunkciós egyének. Olyan gyermekek és felnőttek, akik mozgásukban, értelmi fejlődésükben, viselkedésükben, teljesítményükben és érzékszerveik károsodása következtében elsősorban tanulásban akadályozottak.” [17] A kérdőív kitért az ellátottak körére is, amelyet az ötödik táblázat tartalmaz. Az eredmények tükrében elmondható, hogy a szakemberek előszeretettel alkalmazzák a konduktív nevelést más tünet együttes esetében is. A táblázatban kiugró adat a kognitív fejlődési zavarral küzdők fejlesztése a konduktív neveléssel. Ezt a tényt megerősítette egy angliai konduktor a vele készült beszélgetés során, aki elmondta, hogy tapasztalata alapján az enyhe és középsúlyos szellemi sérülteknél a konduktív nevelésnek köszönhetően nagymértékű javulás következett be. A válaszadók 25 %

úgy tapasztalta, hogy a tanulásban akadályozottaknak is sokat segít a Pető Módszer. A módszerben nagyon hangsúlyos szerep jut a tanulásnak. A tanulás és az emlékezés neurális mechanizmusai azonosak, mert mind a kettő az idegsejtek átrendeződésével jön létre. Az implicit memória fejlesztése nagyon fontos a korai konduktív nevelésben, hiszen ez adja az alapot a készségek elsajátításához. Az explicit memóriának az adatokra és tényekre való emlékezésben van szerepe. A konduktív nevelés során tanulással kialakított aktív agyi reprezentáció következtében képes helyettesíteni a szenzomotoros információkat. Ez a magyarázata annak az agyat ért károsodás ellenére kialakítható a tanulási folyamat. A kognitív és figyelemi folyamatokban a munkamemória játszik nélkülözhetetlen szerepet. Az instrumentális kondicionálás adja a konduktív nevelés tanulás elméleti alapját, amelyben kulcsszerepet játszik a cselekvést értékelő pozitív konduktori visszajelzés.[16] A tanulásban való akadályozottságot segít legyőzni a konduktív komplex program feladatsora, amely úgy van összeállítva, hogy aktivizálja azon agyi területeket, amelyek a sikeres tanuláshoz és feladatvégzéshez elengedhetetlenek.

5. táblázat: Az ellátottak köre a külföldi konduktív nevelésben

Válaszok	100%
1. Központi idegrendszeri sérültek és eltérő értelmi fejlődésűek	31.3%
2. Központi idegrendszeri sérültek és tanulásukban akadályozottak	25%
3. Központi idegrendszeri sérültek és magatartási, beilleszkedési problémával küzdők	22.5%
4. Központi idegrendszeri sérültek és más szervi fogyatékkal élők	16.3%
5. Csak központi idegrendszeri sérültek	5%

4.7. A konduktív nevelés, mint a sikeres társadalmi integráció előszobája

Napjainkban az oktatáspolitikai fő törekvése a különböző társadalmi és népcsoportok integrációjának kérdése, köszönhetően annak, hogy az Európai Unió népessége egyre változatosabb. Az esélyegyenlőség fogalma azt jelenti, hogy egyenlő hozzáférést teremtenek, amit mindenki számára azonos módon biztosítanak. Az egyenlő esélyek fogalma, túlmutat az elméleten és szorgalmazza olyan feltételek és eszközök létrehozását, amelyek által a gyakorlatban is megvalósulhat az esélyegyenlőség. Újabban az esélyegyenlőség rokon értelmű megfelelőjeként a méltányosságot használják. Az integráció az esélyegyenlőség szempontjából megközelítve azt jelenti, hogy a különböző egyéneknek és csoportoknak lehetősége másokkal közös térben és másokkal azonos módon és arányban hozzáférni információkhoz, tevékenységekhez, szolgáltatásokhoz, eszközökhöz.[11] Az inklúzió pedagógiai szemléletű megközelítése azt jelenti, hogy a két gyermek csoport nem különül el egymástól. Ez az értelmezés magába foglaló jellegű. Vagyis minden gyermek egyformán része nevelésnek, beleértve a sérülteket is. Manapság az inklúzió fogalma egyre szélesebb körben értelmezett. Korábban kizárólag az oktatásban létező fogalom volt, de újabban nemcsak az oktatásra, hanem szélesebb társadalmi kontextusban értelmezik. Egy jelentésbővülésnek lehetünk tanúi. „Összegezve az inklúzió jelentéstartalmát azt mondhatjuk, hogy mindazokat a folyamatos, és célzott beavatkozásokat értjük alatta, amelyek az ökoszociális környezet befogadóvá (inkluzívá) válását azzal érik el, hogy megakadályozzák

az adott területen érintett személyek esetleges kizáródását és sikeressé teszik részvételüket.” [20]

A témával kapcsolatos fogalmak tisztázása után lássuk, hogy a konduktív nevelésben melyek azok a folyamatok, amelyek az integrációra/inklúzióra készítene fel. Norvégiában a konduktív nevelés 1998 óta törvényileg támogatott. Interjúalanyomtól D. E.-től 2016.03.04.-én megtudtam, hogy az Észak- Norvég Egyetemi Kórház gyermek rehabilitációs és felnőtt rehabilitációs részlegével van a Pető Intézet szerződéses kapcsolatban. Évente kétszer a felnőtt részlegen belül egy három hetes Életvitel Programot tartanak. Az első hét lazításokból és nyújtásokból áll leginkább, vissza viszik őket a mozgás világába, mert a többség kerekesszékes. Az étkezés ugyan olyan hangsúlyos része a programnak, mint az állás- járás tanulása, ezért második héttől van, az ún. ADL (Active Dayly Living= Aktív Napi Program) ahol reggel önállóan kell elkészülniük, meghatározni mit akarnak reggelizni, és elkészíteniük a saját reggelijüket.

Deák [7] Phd értekezése alaposan ismerteti a spanyolországi helyzetet. 1985-ben kezdődött meg egy Integrációs Program, mely hatással volt a speciális oktatási központok céljaira, majd 1990-ben született meg Oktatási Rendszer Rendezési Tervezetének Törvényét (LOGSE), ami alapvetően megváltoztatta a spanyol oktatási rendszert, törvényi háttérrel biztosítva az integráció megvalósulását az oktatásban. Spanyolországban Navarra tartományában jött létre a Speciális Pedagógiai Módszertani Központ 1993-ban. Sokáig ez a központ biztosította az intézményes hátterét a konduktív nevelésnek és a Pető András Főiskolával közösen irányított konduktorképzésnek. A Deákkal 2016.02.07.-én készült interjú során megtudtam, hogy mára a hivatalos kapcsolat megszűnt. Pamplonában azért, mert nem sikerült megnyerni a tartományi vezetőket a konduktív nevelés ügyének, Valenciában pedig a MOIRA tevékenysége nyomán.

A németországi helyzetet K. E. ismertette velem, 2016.03.02.-án. 2004. óta rendszeresen részt vesz a FortSchrift által szervezett húsvéti táborokban. A táborban a klasszikus petős programon túl biztosítani kell az élmény pedagógiát is a résztvevők számára. A résztvevőknek nemcsak a motoros fejlődését segítik, de nagy hangsúlyt fektetnek a szociális képességek, illetve a személyiség fejlesztésre is, mindezt persze a konduktív pedagógiai nevelés szemléletének megfelelően teszik, amelyre három hét áll a rendelkezésükre. A tábor 14 éves kortól javasolják. A tábor jó alkalom arra, hogy a fiatalok kipróbálják magukat egy számukra is új és ismeretlen közegben, ahol nekik kell beosztani három hétre a kapott zsebpénzt, hogy jusson vásárlásra és városnéző kirándulásokra is. A német országi sérült fiatalok nemcsak a táborozás élményével lehetnek gazdagabbak, hanem egyéb kulturális eseményeken való részvétellel is. Az államtól erre a célra kapnak egy havi 80- 200 euró közötti összeget, továbbá van, egy ún. szabadidő asszisztens büdcséjük, amelyből felbérelhetnek valakit, hogy elkísérje őket színházba vagy moziba.

Sajnos azonban nem minden országban ilyen kedvező a helyzet. Az interjúk során megtudtam, hogy Romániában és Oroszországban még a hazai viszonyoknál is rosszabb az integrációs helyzet. Romániában, mert sokszor az ellátórendszer nem tudja biztosítani a megfelelő méretű kifejezetten gyerekeknek készült kerekesszéket sem. Oroszországban a fő közlekedési eszköz a metró, amely nem akadálymentes. N. I. a vele készített 2016.02.09.-i beszélgetés során arról számolt be, hogy egy orosz anyuka úszással akarta fejleszteni gyermekét a lakóhelyükhöz közeli uszodában, de az uszodaközönség kérésére kitiltották őket onnan, mert féltek, hogy elkapnak valami betegséget a gyermektől a vízben. Említette, hogy nem jellemző az integrált oktatás sem, a legtöbben Skypon sajátítják el a kötelező tananyagot.

4.8. Külföldön tapasztalt pozitív tendenciák, amelyek gazdagítanák a hazai gyakorlatot

Az interjúk során fontosnak gondoltam azokra a jó gyakorlatokra rákérdezni, amelyek javítanák a sérültek és sérültekkel foglalkozó szakemberek helyzetét. Ezt illusztrálja a harmadik ábra. A válaszadók 33 % a társszakmák felé való nyitást nevezték meg. Ellentétben a hazai gyakorlattal ahol minden szakember az egyéni tudásának legjavát nyújtva fáradozik a gyermek állapotának javításán, külföldön már általánosan elterjedt, főleg Nyugat Európában, hogy a különféle szakemberek közös fejlesztési tervet dolgoznak ki. 25%-ban az önálló lakás biztosítását a sérült fiatal felnőttek számára, mert külföldön többek közt Norvégiában, Svédországban, Németországban, sőt még Oroszországban is ez már bevett gyakorlat. A szülőktől való leválás az önálló életvezetésre való képesség fontos tényező a sikeres integráció szempontjából. Magyarországon a legtöbb sérült fiatal felnőtt korú a szüleivel él, ezért eltolódik az önálló felnőtt élet megkezdésének ideje. 17%-ban a szülők nagyobb támogatását és oktatását gondolják jó gyakorlatnak. Norvégiában például az állam mindenféle tanfolyamra küldi a sérült gyermeket nevelő szülőt, hogy minél többet tudjon meg gyermeke diagnózisáról és az elérhető rehabilitációs eljárásokról. Itthon a szülők egymástól informálódva, vagy egyénileg kutatják fel a lehetőségeket. A rehabilitációs eljárásokban való továbbképzést ugyan ilyen fontosnak gondolták a megkérdezettek, hiszen ez elősegítené a hazai és külföldi munkavégzést más szakemberekkel.

3. ábra: Külföldi jó gyakorlatok

5. Összegzés

Tanulmányom a külföldi konduktív pedagógia feltételrendszerét mutatta be. A globális konduktív pedagógia elterjedése elsősorban Dr. Hári Mária munkásságának köszönhető. Külföldön először Anglia és az Egyesült Királyság figyelt fel a módszerre, a Standing Up for Joe című filmnek köszönhetően. A kutatás vizsgálta a külföldi konduktív nevelés hátterét, az ellátottak körét, a konduktorok munkakörülményeit és a sikeres munkavégzéshez szükséges kompetenciáikat. Mivel a nemzetközi elterjedés spontán indult legtöbbször szülői kezdeményezésre, különösen fontos az alapkoncepció minőségének megőrzése az átvétel

során. Fontos volna egy közös kritériumrendszer kidolgozása, amely garantálja a minőséget és segítené más szociokulturális közegbe való beillesztést. Továbbá foglalkozott az integráció és inklúzió témakörével nemzetközi és hazai viszonylatban. A kutatás leglényegesebb része a külföldön látott jó gyakorlatok bemutatása, hazai átvétele szükséges és fontos volna, hiszen nagymértékben javítanak a sérültek és a környezetükben élő családtagok és szakemberek minden napjait. Elősegítve a jobb és hatékonyabb társadalmi részvételt és szerepvállalást.

Köszönetnyilvánítás

Köszönettel tartozom Professzor Dr. Falus Ivánnak az Eszterházy Károly Főiskola Neveléstudományi Doktori Iskola alprogram igazgatójának és témavezetőmnnek Dr. Estefánné dr. Varga Magdolnának és a Pető András Főiskola rektorhelyettesének Feketéné Dr. Szabó Évának.

Irodalomjegyzék

- [1] Allport, G. W.: *Az előítélet* Budapest, Gondolat Kiadó.1977
- [2] Balogh, M.(szerk.) *Hári Mária(1923-2001)*.Budapest, MPANNI. 2005
- [3] Balogh, M., Horváth Dezsőné Dr. *Hári Mária (1923-2001.)* Budapest, Pető András Főiskola.2014
- [4] Balogh E.,Kozma I.(2009.): *A konduktív nevelés gyermekneurológiai indikációja* Ideggyógyászati Szemle 2009. 62.(1-2) sz. 12-22. Letöltve: http://elitmed.hu/kiadvanyaink/ideggyogyaszati_szemle/archivum/179/
- [5] Benyovszky A.: *The Replication of the System of Conductive Education in the United States* Acta Technologica Dubnicae volume 3, 2013, issue 2 66-72. Letöltve: [http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/\\$002fj\\$002fatd.2013.3.issue-2\\$002fatd-2015-0020\\$002fatd-2015-0020.pdf?t:ac=j\\$002fatd.2013.3.issue-2\\$002fatd-2015-0020\\$002fatd-2015-0020.xml](http://www.degruyter.com/dg/viewarticle.fullcontentlink:pdfeventlink/$002fj$002fatd.2013.3.issue-2$002fatd-2015-0020$002fatd-2015-0020.pdf?t:ac=j$002fatd.2013.3.issue-2$002fatd-2015-0020$002fatd-2015-0020.xml)
- [6] Csepeli, Gy: *Szociálpszichológia* Budapest, Osiris Kiadó.1997
- [7] Deák, A.: *Érvek és ellenérvek mozgássérültek integrált nevelésével kapcsolatban Empirikus vizsgálat Spanyolországban és Magyarországon* Doktori Disszertáció, 2007
- [8] Estefánné Varga Magdolna (szerk.): *Miben Más? Ismeretek a gyógypedagógia köréből a felsőoktatásban és felnőttképzésben oktatók számára* Eger, Eszterházy Károly Főiskola.2014
- [9] Fehér, Gy.: *A konduktív pedagógiai ellátás szakszolgálati protokollja* Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. 2015
- [10] Figula, E.: *Bántalmazók és bántalmazottak az iskolában* 2004. Letöltve: 2016.április.03.-án Web: <http://epa.oszk.hu/00000/00035/00083/2004-07-Mu-Figula-Bantalmazok.html>
- [11] Forray, R. K.,Varga, A.:*Inklúzió a felsőoktatásban* 2011. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Letöltve: 2016. április 5.-én Web: http://janus.ttk.pte.hu/tamop/tananyagok/inkluzio_a_felsooktatásban/index.html
- [12] Hány, M.: *A konduktív pedagógia története*. Budapest, MPANNI.1997
- [13] Horváth, J: *Training For Conductive Education A Case Study of an International Project* Published by University of Keele 1996
- [14] Kozma, Gyuláné: *Pető András (1893-1993)*. Budapest, MPANNI.1994
- [15] Künzel, S.: *The Development and the Current Situation of Conductive Education System in Israel* Published by Universitat Siegen 2007
- [16] Medveczky E. *A konduktív nevelés, mint a fejlesztés egyik a speciális pedagógia módszere* Phd. értekezés 2003. Letöltve: 2016. április 5. Web: http://phd.semmelweis.hu/mwp/phd_live/vedes/export/t%E9zisek.pdf

- [17] Medveczky E.: A konduktív nevelés, mint a neurorehabilitáció pedagógiai módszere Budapest, Graphitech Nyomdai Előkészítő és Kivitelező Kft.2004
- [18] Pintér, G.: Jacob Levi Moreno és Pető András 2002. Letöltve: 20016. április 10.-én Web: <http://www.morenocentrum.hu/index.php/jacob-es-zerka-moreno/jacob-levi-moreno-es-peto-andras>
- [19] Szabó, I.: *Bevezetés a szociálpszichológiába* Budapest, Nemzeti Tankönyv Kiadó. 1994
- [20] Varga, A.: *Az inkluzivitás vizsgálat modellje* 2014. Letöltve: 2016. április 4. Web: <http://www.kompetenspedagogus.hu/sites/default/files/05-autonomia-es-felelosseg-pte-btk-ni-2014-01szam.pdf>
- [21] Vekerdy-Nagy, Zs.: *Rehabilitációs orvoslás* Budapest, Medicina Könyvkiadó Zrt.2010

Lektorálta: Feketéné Dr. Szabó Éva, Pető András Főiskola, főiskolai tanár, mb. általános rektorhelyettes, Konduktív Pedagógiai Intézet igazgatója

PROTECTIVE ROLE OF SIGNIFICANT CHILDHOOD RELATIONSHIPS IN THE APPEARANCE OF CRIMINAL BEHAVIOUR IN MALE ADULTS GROWN UP IN FOSTER CARE

Viola Osváth

University of Pécs Faculty of Humanities, Doctoral Program in Personality and Health Psychology, University of Szeged Juhász Gyula Faculty of Education, Institute of Applied Health Science and Health Development, instructor, osvath@jgypk.szte.hu

László Lippai, Melinda Pohárnok

University of Szeged Juhász Gyula Faculty of Education, Institute of Applied Health Science and Health Development, assistant professor, lippail@jgypk.szte.hu
University of Pécs Faculty of Humanities, Doctoral Program in Personality and Health Psychology, assistant professor, poharnok.melinda@pte.hu

Abstract

Results of several studies indicate that young people who age out of foster care to “independent living” are more likely to experience homelessness, unemployment, unplanned pregnancy, legal issues, substance misuse, or they even lack the basic health care services (Courtney, Dworsky, Ruth, Havlick & Bost, 2007).

Research in developmental protective factors clearly showed that positive connections with parents or caregivers have an important role in healthy development (Masten et al., 1990, Cederblad et al., 1994).

Studies conducted with young adults raised in foster-care showed that those individuals, who lacked secure attachment or long-lasting supportive relations were more likely to experience homelessness, underage pregnancy, incarceration, victimization and poverty (Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor & Nesmith, 2001; Hook & Courtney, 2011).

In our retrospective study, we examined whether childhood connections of children growing up in foster care show specific features that can serve as protective factors against the occurrence of criminal behaviour.

Sample: 161 adult males participated in our study. Half of them grew up in foster care, and the other half grew up with their biological parents. Half of both groups were currently in prison, while the other half had no criminal records.

Method: Participants had a semi-structured interview made by the first author concerning their childhood connections. Firstly, they drew a Moreno’s social atom about those people who were important in their lives, then the stability of their childhood attachments were assessed. Finally they answered questions about their memories of their parents/foster parents. Since we got quite diverse results, we used discriminant analysis to analyse how these effects independently or jointly influenced the possibility of incarceration.

Results: Our results partly supported our hypotheses based upon our literature review. Our results supported that the more individuals were present in the childhood years of foster-children, with whom they could form long-term connections that lasted up to their adulthood, the less they were prone to exhibit criminal behaviour. Our results concerning connections with biological parents were seemingly surprising, but we could find studies conducted during the past few years that supported our results. It seemed that those who kept in touch with their biological parents and had good relationships with them were more likely to commit crime. A reason for this can be on the one hand that the relationship with their biological parents makes the deepening of alternative, compensatory relationships more difficult. On the other hand,

lifestyles of biological parents can function as a negative model for their children. Our results also confirmed that when more of the above mentioned risk factors co-occur, it results in a higher probability of antisocial development/ illegal activity compared to when these factors stand independently.

1. Introduction

In our retrospective study, we examined whether childhood connections of children growing up in foster care show specific features that can serve as protective factors in the occurrence of criminal behaviour. Results of several studies indicate that young people aging out of foster care to “independent living” are more likely to experience homelessness, unemployment, unplanned pregnancy, legal issues, substance misuse, or they don't even have access to basic health care services (Courtney, Dworsky, Ruth, Havlick and Bost, 2007).

Research in developmental psychopathology has clearly showed that positive connections with parents or caregivers have an important protective role in healthy development (Masten et al., 1990, Cederblad et al., 1994).

Studies conducted with young adults raised in foster-care showed that those individuals who lacked secure attachment or long-lasting supportive relations were more likely to experience homelessness, underage pregnancy, incarceration, victimization and poverty (Courtney, Piliavin, Grogan-Kaylor and Nesmith, 2001; Hook and Courtney, 2011).

The aim of our research was to investigate whether significant relationships in childhood (number and quality of relationships, frequent break ups in relationships, traumatic experiences in significant relationships) play a role in creating a criminal lifestyle. We intended to reveal which factors of significant relationships serve as protective factors against criminal behaviour in the development of those growing up in state care.

The modification of Child Protection Act conducted in recent years ensures that currently in Hungary, children under 12 taken away from their families are placed in foster care. This legal direction emphasizes the role of the foster parents and the network of social workers in the child's healthy development.

Our research question was therefore whether the number, quality and durability of childhood relationships, experiences with people they are attached to and possible traumas could lead to the increase in probability of incarceration.

2. Sample and procedure

Since our intention was to examine the relationship between early and present significant relationships and becoming an offender, we included people spending their imprisonment at the time. Men with a criminal record participating in the study were spending their prison-level imprisonment. It means that they have committed a crime punished with at least two years of prison-time, but not as serious as to be jailed (the misdemeanour was not homicide or involvement in a criminal organisation, terrorism, etc.). In other words, persons who were convicted for a minor offense were not included, only men who committed a real crime (Act C of 2012).

We were able to acquire the criminal records of people who grew up in state care with the help of the Foundation ÁGOTA (state care and support for vulnerable young people). People who stayed in contact with the foundation, people who left state care, and people known to their peers were included in the study group.

When compiling the group without any criminal records who grew up in the family, we had to search for less qualified men of a lower socio-economic status in order to have a control group with an equal educational level, and we asked them to complete the questionnaire.

Since the majority of people who left state care were living in large urban housing estates and small towns, the control group was recruited from the same environment by personal contact, with snowball method.

Altogether 161 men participated in the study, aged 19 to 46, 82 of them grew up in state care or have spent more than 5 years in state care in their childhood years.

The participating persons can therefore be grouped into 4 groups:

group 1: 42 (offender) people were serving their prison sentence at the time and they lived in state care in their childhood. Mean age was 26.5 years (SD = 8.6), they spent an average of 12.2 years in state care (SD = 5.6).

group 2: 40 (non-offender) people without criminal record (self-reported), who lived in state care in their childhood. Mean age was 27,8 years (SD = 5.9), they spent an average of 13.4 years in state care (SD = 5.8).

group 3: 39 (offender) people were serving their prison sentence at the time and have grown up with their biological family. Mean age was 27.3 years (SD = 6.9).

group 4: 40 (non-offender) people without criminal record (self-reported) and have grown up with their biological family. Mean age was 29.6 years (SD = 6.7).

According to qualification, mainly people with primary and secondary education were represented in all four groups (see Table no. 1):

Table 1: Distribution of education of people examined

	primary education	secondary education	higher education
group 1	26 people (62%)	16 people (38%)	0 people (0%)
group 2	20 people (50%)	18 people (45%)	2 people (5%)
group 3	25 people (64%)	11 people (28.5%)	3 people (7.5%)
group 4	24 people (60%)	13 people (32.5%)	3 people (7.5%)

3. Measures:

The participants took part in a structured interview designed by the authors. At the beginning of the interview we have recorded the Moreno social atom (Pintér, 1992). We have asked the subjects to name and place the people who play or (in case of the childhood atom) have played an important role in their lives in the figure containing concentric ellipses, in the centre of which is the word “ME” (see Fig. 1). We have emphasized they should indicate positive and negative relationships as well.

Firstly, participants completed a social atom regarding their adult relationships; secondly, they completed another social atom regarding their childhood relationships. In the original method, wished for relationships are considered to be related to the social atom as well. However, we have not included these relationships in our measure, since we were curious about perceptions of actual relationships and their quality.

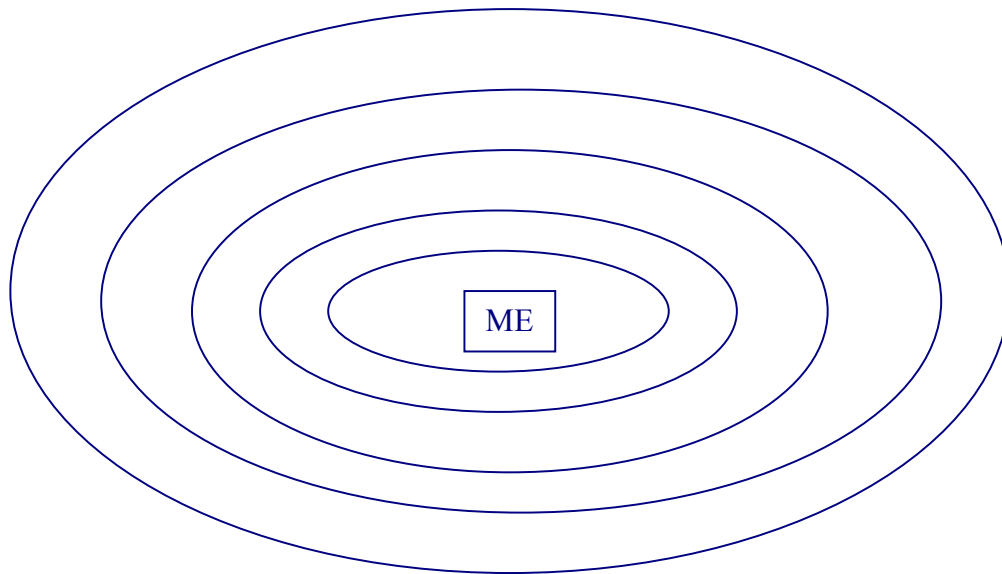

Figure 1: Social atom

The subjects were able to represent the importance of relationships, since they could place the names in 5 concentric circles, further and further away from the central “me” concept (less significant relationships were indicated in the more distant circles). We have not determined how many people should be included in the social atom, so the number of people might be informative, too.

After filling in the circles, a group of questions – considering information about every single indicated person – were asked from the participants. Participants had to assess the quality of the relationship experienced with each person on a scale from 1-to-5 (1 = completely negative, 3=variable, 5 = completely positive), and they were also asked to determine the length of the relationship and characterize the relationship in a few words.

The next part of the interview was different for those who grew up in a family and those who grew up in foster care. Adults raised up in state care were asked about the relationship they had with their biological parents and with their foster parents as well. Questions about the positive and negative experiences connected to their families were also included, since we wanted to investigate what kind of memories a person had related to their family of origin and one or more foster families.

Further questions considered the amount of support the participant had during the process of becoming an adult (18-20 year), since for those aging out of state care this is a particularly critical period, but it is also crucial for those living with their families from the perspective of their future life. Reaching the age of majority does not imply that those living in child protection care are ready for an independent life. Many leave the system with unfinished education and unfinished interpersonal connections as well as unprepared financially to live independently (Racusin et al., 2005). We have therefore asked them if anybody had helped them while they were growing up.

reaching the age of majority does not mean that the child protection care people are ready to live independently. A lot of people are out of the system so that neither finished their terms, not in terms of interpersonal relationships, but financially are not at that level, to live an independent life

From the interview data following variables had been extracted:

1. Number of childhood relationships
2. Durability of childhood relationships
 - The length of the longest relationship in years
 - Number of relationships lasting beyond childhood
 - Among peer figures how many are present in the current atom
3. Childhood relationships experienced with adults
 - Number of relationships
 - How many have lasted till present day
 - How many have lasted beyond childhood
 - Did anybody provide help when becoming an adult (yes or no)
4. Quality of childhood relationships
 - Evaluation of the relationship (on a scale from 1-to-5, the mean of results)
 - Closeness of relationships (distance of the person from ME in the social atom, the mean of results)
 - Number of positive memories regarding biological family
 - Number of negative memories regarding biological family

Variable groups 5, 6, and 7 are interpreted only with regards to subjects growing up in state care.

5. Time spent in state care (number of years)
6. Relationship with biological family
 - Did they keep in touch (yes/no)
7. Relationship with foster parents
 - Did they have foster parents
 - How many foster parents did they have
 - Do they currently keep in touch with at least one of them
 - Number of positive memories in connection with foster parents
 - Number of negative memories in connection with foster parents

4. Results

Since we received very differentiated data – continuous and binary variables- , we have used discriminant analysis to study how these factors separately and jointly impact the probability of avoiding imprisonment. We tried to look for factors which may serve as protective factors and those which should be avoided in order to prevent criminality from developing.

Table 1 contains the results of discriminant analysis with regards to the group of participants growing up in family, and Table 2 contains the results with regards to participants growing up in foster care.

Table 1: The results of discriminant analysis for subjects growing up with their biological parents; significant predictors are highlighted in bold.

	Explained ratio	Level of significance
Childhood variables together (variable groups 1 to 4)	.419	.001
1. Number of childhood relationships	.057	.035
2. Durability of childhood relationships	.216	.001
The length of the longest relationship in years	.119	.002
Number of relationships lasting beyond childhood	.162	< .001
Among peer figures how many are present in the current atom	.010	.385
3. Childhood relationships experienced with adults	.221	< .001
Number of relationships	.036	.093
How many have lasted till present day	.127	.001
How many have lasted beyond childhood	.114	.002
Did anybody provide help when becoming an adult	.116	.002
4. Quality of childhood relationships	.173	.009
Evaluation of the relationship	.055	.044
Closeness of relationships	.004	.568
Positive memories regarding biological family	.132	.001
Negative memories regarding biological family	.003	.608

Table 2: The results of discriminant analysis for subjects growing up in state care; significant predictors are highlighted in bold.

	Explained ratio	Level of significance
Childhood variables together (variable groups 1 to 7)	.436	.007
1. Number of childhood relationships	.014	.288
2. Durability of childhood relationships	.076	.185
The length of the longest relationship in years	.022	.177
Number of relationships lasting beyond childhood	.035	.093
Among peer figures how many are present in the current atom	.016	.262
3. Childhood relationships experienced with adults	.091	.115
Number of relationships	.013	.304
How many have lasted till present day	.054	.035
How many have lasted beyond childhood	.072	.015
Did anybody provide help when becoming an adult (1 = yes; 2 = no)	.003	.616
4. Quality of childhood relationships	.066	.309
Evaluation of the relationship	.015	.298
Closeness of relationships	.016	.252
Positive memories regarding biological family	.003	.660
Negative memories regarding biological family	.003	.643
5. Time spent in state care	.052	.038
6. Relationship with biological family (1 = yes; 2 = no)	.049	.046
7. Relationship with foster parents	.139	.020
Did they have foster parents	.011	.351
How many foster parents did they have	.008	.420
Do they currently keep in touch with them	.101	.004
Positive memories in connection with foster parents	.000	.939
Negative memories in connection with foster parents	.003	.872

Table number 1 illustrates which factors played a role in the development of criminal career for people who grew up with their family. It can be seen that almost all measured factors significantly impacted the outcome. Numbers on the arrows show the explained proportion, and only significant results are indicated. Based on our results factors that may protect from a criminal lifestyle are: multiple significant relationships in childhood, lasting and durable relationships, several adults in a person's life with whom they could keep in touch even after their childhood, positive memory of relationships, more positive memories related to their families. It is also unequivocal from these results, that a joint protective effect of all these factors is much stronger than the effect the factors have individually. Table number 2 shows that with regards to people who were in state care, less factor have relevance. There were only two factors which can be considered protective, and these mark almost the same thing, namely the durability of relationships developed in childhood with adult significant persons (how many have lasted till the present day, how many have lasted after the end of childhood). At the same time, we also see that the time spent in state care is related to criminality. These results however did not show what we would expect at first glance. Namely, the shorter period of time somebody spent in state care, the bigger the chances for them to have a criminal record.

Interestingly the fact that a person kept in touch with their biological parents in their childhood is also a factor that comes up with greater probability of having a criminal lifestyle. Both of these results mean that for the people grown up in state care the more time spend with their biological parents, the bigger the chances to become an offender.

5. Discussion

According to our results, in the case of adults growing up in state care fewer variables explain the outcome, but the explained proportion of variance is nearly the same in the two groups. It can be speculated, that the most significant factors have a greater impact on the development of criminality in adults growing up in foster care.

A part of our results are in line with previous results from the relevant literature (Lawrence, Carlson, Egeland, 2006, Cushing at all., 2014). Namely, the more people with whom a fostered child can develop a long lasting relationship, the less likely this person would become a criminal.

The result regarding the positive relation between keeping in contact with the biological parents and having a criminal record may be surprising at first, but we have found a recent study (Jones & LaLiberte, 2013) supporting this result in the literature from recent years. It has been found in several studies (Jones & LaLiberte, 2013) that the relationship with biological parents may pose difficulties to developing alternative, durable relationships. Furthermore, the lifestyle of the biological parents may set a negative example for the children. Our study also confirmed that the cumulative effect of these risk factors will result in a stronger probability than in each of the factors playing a role separately.

6. Limitations and future directions

The retrospective nature of the study should be noted. It is probable, that the self-reported evaluation of childhood relationships was heavily affected by the current state of mind and context. Therefore the reliability of the results is questionable.

In an ongoing study we wish to investigate a younger sample – between 18-25 years – just growing out of foster care to clarify the relationship between committing minor crimes in young adulthood and the stability of their significant relationships. The participants complete the same social atom as did the previous sample, with special regard to the quality of the

relationship to the biological parents and the occasions of changes in caregivers and significant others in his/her childhood. As coping mechanisms seem to be important mediators between childhood relationships and criminality, participants' coping mechanisms are also assessed.

References

- [1] Cederblad, M., Dahlin, L., Hagnell, O., Hansson, K. (1994). *Salutogenic childhood factors reported by middle-aged individuals. Follow-up of the children from the Lundby study grown up in families experiencing three or more childhood psychiatric risk factors.* European Archives of Psychiatry and Clinical Neuroscience, 244(1), 1-11
- [2] Courtney, M. E., Dworsky, A.L., Cusick, G.R., Havlicek, J., Perez, A. (2007). *Midwest Evaluation of the Adult Functioning of Former Foster Youth: outcomes at age 21.* Chicago: Chapin Hall Center for Children.
- [3] Courtney, M., Piliavin, I, Grogan-Kaylor, A., Nesmith, A., (2001). *Foster youth transitions to adulthood: a longitudinal view of youth leaving care.* Child welfare, LXX,6, 685-717.
- [4] Cushing, G., Samuels, G.M., Kerman, B., (2014). *Profiles of relational permanence at 22: Variability in parental supports and outcomes among young adults with foster care histories.* Children and Youth Services Review 39, 73-83
- [5] Hook, J.L., Courtney, M.E. (2011). *Employment outcomes of former foster youth as young adults: the importance of human, personal and social capital.* Children and Youth Services Review, 2011.
- [6] Jones, A.S., LaLiberte, T. (2013). *Measuring youth connections: A component of relational permanence for foster youth.* Children and Youth Service Review 35, 509-517.
- [7] Lawrence, C.R., Carlson, E.A., Egeland, B. (2006): *The impact of foster care on development.* Development and Psychopathology, 18, 57-76
- [8] Masten, A., Best, K., Garmezy, N. (1990). *Resilience and development: Contributions from the study of children who overcome adversity.* Development and Psychopathology, 2, 425-444
- [9] Pintér, G..(1992): *A szociális atom és az önkép a pszichoterápiában. Elmélet és kutatás [The social atom and self-image in psychotherapy. Theory and research]. In: Pszichoterápia 1992. október*
- [10] Racusin, R., Maerlender, A.C., Sengupta, A., Isquith, P.K., & Straus, M.B. (2005). *Community Psychiatric Practice. Psychosocial Treatment of Children in Foster Care: A review.* Community Mental Health Journal, 41(2), 199-221.

Reviewer: Dr. András Láng PhD, assistant professor, University of Pécs Faculty of Humanities, Institute of Psychology, Department for Developmental and Clinical Psychology

TANULÁSI ZAVAROK A SZAKKÉPZÉSBEN

Pap Anna

*Eötvös Loránd Tudományegyetem, Neveléstudományi Intézet,
Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató, anna.pap24@gmail.com*

Absztrakt

Andragógusként és gyógypedagógusként fontosnak tartom a felnőttképzés támogató, második esélyt nyújtó funkcióját. A hátrányos helyzetű csoportok és a fogyatékkal élő felnőttek képzése, tanulásának támogatása gazdasági-társadalmi előnyökkel is jár, képzésükkel segíthetjük munkába állásukat.

A felnőttképzésnek kezelnie kell azokat a speciális igényeket, melyekkel a tanulási zavarokkal küzdő felnőttek az oktatás világába lépnek (vissza), hiszen sokan küzdenek tanulási nehézségekkel (Illyés, 1987; Vassné, 1988; Fazekasné, 2011; Sós, 2011; Gerebenné, 2012; Gyarmathy, 2014). A gyógypedagógia széleskörű ismereteket nyújt a tanulási zavarok köréről, de jelenleg még csak kevesen foglalkoznak a felnőttkori tanulásra történő adaptálásával, a szak- és felnőttképzés felkészültségével.

A tanulási korlátoknak három fokozatát ismerjük, melyek súlyosság szerint különülnek el egymástól. A tanulási gyengeség problémát okozó tanulási és szociális viselkedés, az iskolai munka eredménytelensége. Megelőző intézkedésekkel, kompenzáló neveléssel, fejlesztő oktatással, az oktatás szervezeti-metodikai változtatásával kedvezően befolyásolható, akár meg is szüntethető a jelenség. A tanulási zavar tünetei a tanulás egyes részterületein jelennek meg (írás, olvasás, helyesírás, számolás), más területeken jó eredményeket produkál az érintett. Fejlesztő foglalkozások szükségesek az eredményes haladáshoz. A tanulásban akadályozottság átfogó, súlyos, tartós, a tanulás minden területén jelentkező probléma, mely során, hosszantartó fejlesztés, terápiás eljárás szükséges. (Mesterházi, 1998)

Doktori kutatásom célja, hogy megvizsgáljam a tanulási zavarokkal küzdő (fiatal) felnőtt tanulók helyzetét a szakképzési centrumokban, feltérképezem, hogy milyen módszertárral, eszközrendszerrel, szolgáltatásokkal, jó gyakorlatokkal segítik tanulásukat. Kutatási eredményeim alapján komplex andragógia módszertani javaslatcsomagot dolgozok ki, amely segítheti a tanulási zavarokkal küzdő felnőttek eredményes tanulását, figyelembe veszi speciális szükségleteiket.

Előadásom bemutatja kutatásom elméleti hátterének fő területeit, a tanulási zavarok körét és a szakképzési centrumokat.

Kulcsszavak: Tanulási zavar, diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia, szakképzési centrum.

1. Bevezetés

Hazánkban a felnőttképzés és a szakképzés területén az utóbbi évtizedekben folyamatos változások zajlottak és zajlanak, ezt jelzi a jogszabályok és a szakképzés intézményrendszerének átalakulása. A változások célja mindig az, hogy közelebb hozza a munka világát a tanulás világához, ezt az igényt azonban a munkaerőpiac gyors változása miatt nehéz kivitelezni az oktatás területén, ahol egy-egy változtatás maradéktalan megvalósításához hosszabb időre van szükség. Egy ilyen változás történt 2015-ben a szakképzési rendszer újragondolásával, amelynek része a szakképzési centrumok létrehozása.

Véleményem szerint az átalakuló intézményrendszerben hangsúlyos szerepet kell, hogy kapjon az a kérdés, hogy a tanulási zavarokkal küzdő személyek támogatottsága hogyan tehető hatékonyabbá, az átalakult intézmények hogyan tudnak alkalmazkodni a célcsoport speciális szükségleteihez, sajátos tanulási igényeihez. Kulcskérdés ez, hiszen az ő szükségleteikhez, igényeikhez alkalmazkodó képzések hatékonyabbá teszik oktatásukat, amivel növelni lehet a

munkaerőpiacon való elhelyezkedésük sikerességét. Ez nem csak a célcsoport saját életvitele szempontjából fontos, de a gazdaság és a társadalom számára is előnyös lehet.

Egyéb tényezők mellett a tanulási korlátok köre is eredményezheti az oktatás világából való korai kilépést. A tanulók bizonyos csoportjainál nagyobb kockázatot jelent a korai iskolaelhagyás, ilyenek a hátrányos társadalmi-gazdasági helyzetben lévők, valamint a sajátos nevelési igényű tanulók. A korai iskolaelhagyás mind az általános iskolai oktatás, mind a középiskolai oktatás, mind pedig a szak- és felnőttképzés szintjén jelen van és minden szintéren nagy veszteséget okoz az egyén és a társadalom számára egyaránt. A korai kilépésnek és az egyén és munkaerőpiac számára nem megfelelő képzéseknek magas költségei vannak, mind a tanuló, mind pedig a társadalom és a gazdaság számára. Az egyénre nézve nagyobb a munkanélküliség kockázata, nagyobb az esély a részmunkaidős állásra, ami alacsonyabb fizetést eredményez, kisebb az élethosszig tartó tanulásban való részvétel lehetősége, az érintett gyakrabban függ a szociális ellátástól, jobban veszélyezteteti a szegénység és a társadalmi kirekesztődés. Az *Európai Bizottság* jelentése felhívja a figyelmet arra a társadalom és a gazdaság szempontjából fontos jelenségre, hogy a fiatalok sokszor nem rendelkeznek azokkal a képességekkel, kompetenciákkal, amiket a gazdaság a munkaerőpiac elvár. Mindez hozzájárul a lassúbb gazdasági növekedéshez, a magasabb munkanélküliséghez, ami magasabb szociális kiadással jár, de csökkenő részvételt is eredményez a politikai, társadalmi és kulturális életben. [6] Mindezek miatt fontos kérdés, hogy a felnőttképzés hogyan tud hozzájárulni a leszakadó, a tanulás szempontjából hátrányokkal küzdő rétegek felzárkóztatásához, hogyan tudja kezelni azokat a speciális igényeket, melyekkel a tanulási zavarokkal küzdő, sajátos tanulási igényű felnőttek az oktatás világába lépnek (vissza).

Sok más országhoz hasonlóan hazánkban is nehézséget okoz a leszakadó rétegek, a hátrányos helyzetű csoportok integrálása a társadalomba, a munkaerőpiacra és az oktatásba. A tanulási nehézségekkel, zavarokkal küzdők magas száma [14,13,29,7,23,12,8] mutatja, hogy a felnőttképzésben és a szakképzésben is foglalkoznunk kell a sajátos tanulási igényekkel, hiszen a tanulási folyamat sikeressége ezen is múlik. Eddig azonban sajnos csak alig kutatott a tanulási zavarokkal küzdő felnőttek tanulás, a felnőttképzés felkészültsége, holott már az 1997-ben tartott hamburgi felnőttképzési világkonferencia kiemelte, hogy a tanulás minden fogyatékkal élő személy számára elérhető kell, hogy legyen. Szükséges, hogy állapotuknak és igényeiknek megfelelően szabadon hozzáférhessenek a felnőttoktatás szolgáltatásaihoz, az alapoktól a legmagasabb szintig, mindezt integrált körülmények között, nem pedig elkülönülten. A konferencia jelmondata volt, a „Tanulás mindenki számára kulcs a XXI. századhoz” és „A felnőttoktatás kulcs a huszonegyedik századhoz.” Így az egész életen át tartó tanulás eszméjét valóban kiterjesztették a hátrányokkal és akadályokkal küzdő célcsoportok számára is. [30] A gyógypedagógia bőséges és széleskörű ismereteket nyújt a tanulási zavarok köréről, de jelenleg még csak kevesen foglalkoznak mindezeknek a felnőttkori tanulásra történő adaptálásával. Doktori munkámmal ehhez kívánok hozzájárulni.

Kutatásom célja, hogy megvizsgáljam a tanulási zavarokkal küzdő felnőtt, fiatal felnőtt tanulók helyzetét és létszámát a szakképzési centrumokban, feltérképezem a tanulási zavarok enyhítésének lehetséges módjait, hogy milyen módszertárral, eszközrendszerrel, szolgáltatásokkal segítik őket, hogy van-e bármiféle szűrés, van-e különbség a diagnosztizált és a nem diagnosztizált tanulási zavarral küzdő személyek között, a tanulás és a tanulási eredményesség, a tanulás hasznosulása szempontjából, feltárom a jó gyakorlatokat. Kutatási tervem része, hogy kidolgozzak egy olyan komplex andragógia módszertani javaslatcsomagot, amely segítheti a tanulási zavarokkal küzdő fiatalok és felnőttek eredményes tanulását, figyelembe veszi speciális szükségleteiket. A javaslatcsomag kitérne a szűrésre, a javasolt módszertanra, az eszközrendszerre és a korszerű és kedvező tanulási környezetre is. Ezáltal a képzések hatékonysága növelhető, amivel növelni lehet a célcsoport munkaerő-piaci elhelyezkedésének sikerességét, mely a gazdaság számára is előnyös lehet.

2. A vonatkozó szakirodalom bemutatása

2.1 A felnőtt tanulást gátló tényezők

Diszlexia a digitális korszakban című könyvében Gyarmathy Éva [11] arra hívja fel a figyelmet, hogy a specifikus tanulási zavarok számának növekedése korunk kultúraváltásának következménye. Az eddigi literalitás, vagyis az írás-olvasás készségére épülő kultúra helyett beléptünk a digitális-információs korba, és a kultúra változásával együtt jár a képességek és az idegrendszer átalakulása is. Azok, akik lemaradnak a tanulás, a kompetenciafejlesztés folyamatában vagy nem tudnak bekapcsolódni az egész életen át tartó tanulás világába, önhibájukon kívül kerülnek hátrányba és a különböző diagnózisokkal való felruházás, megcímkezés nem jelent megoldást erre a problémára. Pedig a diagnózisok nagy részét kitevő diszlexia fajták fejlesztéssel, az új tanulási-tanítási kultúra eszközeivel (például számítógépes programok, prezentációs technikák, stb.) és speciális, e célra kifejlesztett oktatási módszerekkel megelőzhetőek lennének. [11] Az oktatási rendszernek fel kell ismernie és kezelnie kell a digitális világ következtében kialakult új helyzetet, meg kell előznie a tanulási akadályok halmozódását és a tanulási nehézségekre valódi megoldást kell nyújtania. Ebben pedig kulcsszerepe van a felnőttképzésnek is, hiszen nem csak a közoktatásban, hanem a szakképzésben is igaz a szerző gondolata, mely szerint „egyre több diák nem tud megfelelni az elvárásoknak, egyre nő a sajátos nevelési igényűek minősítettek száma.” [11]

A tanulás visszatartó tényezője a felnőttek esetében, ha nem látja világosan a számára eredményes célt, ha túl távoli vagy túl általános a cél, akkor irreálisnak, elérhetetlennek tűnik számára, ha nem kap a tanulás eredményességéről időben és kellő módon visszajelzést, vagy ha gyermekként, és nem felnőttként kezelik. A felnőttek gyakran lemorzsolódnak a képzésből, ha a tanulmányi rend nem veszi figyelembe az életkörülményeiket, a családi viszonyaikat és a munkája melletti korlátozott tanulóidejüket. A képzésből történő korai kilépéshez vezethet az is, ha nem kielégítő vagy fenyegető a csoportléggör, ide tartozik a túlzott teljesítménykényszer, a versenyszellem és az esélyegyenlőtlenség is. A tanulást a tanulási szokások és a tanulás körülményei is befolyásolják. A tanulás körülményei a felnőtt tanulóknál kiemelkedő jelentőséggel bírnak, sőt, megállapítható, hogy a motiváló tanulási környezet a minőségjavulás legfőbb feltétele. [30] A leírt jelenségek mind igazak a tanulási zavarokkal küzdő felnőtt tanulóakra is, de esetükben gyakrabban fordulhat elő az esélyegyenlőtlenség, hiszen a számukra adaptív, megfelelő tanulási körülmények még lényegesebbek és még nagyobb szerepük van, mint az átlagos tanulási képességekkel bíró társaiknál.

Az *Európai Bizottság* jelentése a szakképzés szerepével is foglalkozik a korai iskolaelhagyás elleni küzdelemben. A szakképzésnek kulcsszerepe van az alternatív tanulási utak előmozdításában és a képzési rendszerbe való visszatérésben. Az egész tanulási időszak alatt szükséges lenne a folyamatos támogatás, már a korai életkortól kezdve, továbbá elengedhetetlen lenne a munkaerő-piaci kompetenciák fejlesztése is. [6] A szakképzési centrumok megalapításának egyik célja a munkaerő-piaci kompetenciák hatékonyabb fejlesztése.

2.2 Szakképzési centrumok bemutatása

A szakképzési centrumokat 2015. július elsejétől alapította meg a szakképzésért és felnőttképzésért felelős miniszter, a 120/2015 (V. 21.) Korm. rendelet és a 146/2015. (VI. 12.) Korm. rendelet alapján. Ez is egy olyan változtatás a felnőttképzés területén, melynek célja, hogy az oktatás-képzés világát közelebb hozza a gazdasághoz és a munkaerőpiachoz.

A „Szakképzés a gazdaság szolgálatában” c. koncepció bemutatja, hogy milyen változtatások zajlottak le eddig a szak- és felnőttképzés területén, annak érdekében, hogy közelítse egymáshoz a gazdaság igényeit, a munkaerő-piaci keresletet, valamint a szakképzésből és felnőttképzésből kilépő munkaerő-kínálatot. A koncepció szerint a szakképző iskolai

intézményrendszer szakmai irányítását és fenntartását egy kézbe kell helyezni az eredményes működés és a változásokra és gazdasági igényekre való rugalmas reagálás érdekében. Ennek érdekében a *Nemzetgazdasági Minisztérium* kapja meg a szakmai irányítás mellett a fenntartás lehetőségét is, mely eddig a *Klebsberg Intézményfenntartó Központ* (KLIK) kezében volt. [25]

Ebben az esetben intézmények összevonásáról van szó, melynek során 44 központot hoztak létre, szakképzési centrum elnevezéssel. A központok szakképző iskolákat és szakközépiskolákat (a 120/2015. (V. 21.) Korm. rendelet 1. és 4. mellékletében megnevezett köznevelési intézményeket és többcélú intézményeket) fognak össze, irányításuk a szak- és felnőttképzés hatálya alá tartozik, ezzel is segítve a munkaerőpiac és a szakképzés összhangját.

Hazánk minden régiójában van a 44 új intézmény közül minimum egy, melyek nagyvárosokban alakultak. A *Nemzeti Szakképzési és Felnőttképzési Hivatal* oldalán található „Szakképzési centrumok és tagintézményeik elérhetőségi adatai” c. listából azonban látható, hogy ezek a szervezetek nem egyenlő nagyságúak, hiszen egy-egy központ alá különböző számú tagintézmény tartozik. Magyarország területi egyenlőtlenségeit tükrözi az a tény is, hogy míg a különböző nagyvárosokban egy-egy szakképzési centrum található, addig a fővárosban öt is van, ágazatok szerint.

A dokumentumokból látszik, hogy az átalakítási folyamat még egészen friss, a végrehajtás csak nemrég indult meg, így a változások eredményeit, hatását mérni még nem tudjuk. A cél, hogy a gazdaság és az oktatás közelebb kerüljön egymáshoz, már évek óta jelen van az oktatáspolitikában [5], a *Regionális Képző Központok*, később a *Térségi Integrált Szakképző Központok* is területi centrumai voltak a felnőttképzésnek [28], melyek alapításakor és átszervezésekor hasonló célok jelentek meg. Minden változtatás sikerességét csak bizonyos idő elteltével lehet mérni.

Kutatásomban azt vizsgálom, hogy ezek az új intézmények mennyire felkészültek a tanulási zavarok jelenségére és hogyan csökkentik a tanulási nehézségek okozta hátrányokat. Ennek érdekében dolgozatom következő fejezetében a tanulási zavarok fogalmkörével foglalkozom, ugyanis a speciális igényekhez való alkalmazkodás kötelezettsége a szakképzési centrumoknak is. A szakképzési törvény 11. §-a is azt erősíti meg, hogy a sajátos nevelési igényű tanulóknak, így a tanulási zavarral küzdő fiataloknak, felnőtteknek is, jár a szükségleteikhez igazodó megsegítés, mind a felkészítés, mind a vizsgázás során. [4]

2.3 Tanulási korlátok jelenségek

A tanulási zavarok fogalma világosan tisztázott a gyógypedagógiában, ahol főként gyermekkorra vonatkozó információkkal találkozhatunk, azonban nincs körülhatárolva az andragógiában, holott a felnőttképzés számára ez kiemelkedő jelentőséggel bírna. Éppen ezért tanulmányomban tisztázom a terminusokat és bemutatom a gyógypedagógiai fogalomrendszert, de szükséges lenne ezeket a fogalmakat adaptálni a felnőttkorra, hiszen a tanulási zavarokkal küzdő fiatalok és felnőttek kutatásom célcsoportját alkotják.

A tanulási zavarok fogalmaköre igen tág, a különböző szerzők, különböző korokban másként fogalmazták meg a jelenséget, így nincs egy egységes definíció a tanulási zavarokról. Az értelmezések tartalmilag azonosak vagy nagyrészt hasonlóak, de a megfogalmazásban vannak eltérések. Kutatásom során szükséges elkülönítenem a tanulási nehézség, a tanulási zavar és a tanulásban akadályozottság fogalmát. A gyógypedagógia a tanulási korlátok körét három csoportra osztja, a tanulási nehézség, a tanulási zavar és a tanulásban akadályozottság osztályára, melyek súlyosság szerint különülnek el egymástól.

2.3.1 Tanulási nehézség

A tanulási nehézség a legenyhébb fokozat, ez elég gyakori jelenség¹. A felnőttképzésben ez szinte nem is érzékelhető, nem feltűnő a képzés során az oktató számára.

Mesterházi Zsuzsa [18] tanulási gyengeségnek nevezi ezt a jelenséget. Ennek tüneteiként sorolja fel a kultúrtechnikák nehezített megtanulását, a feltűnő és problémát okozó tanulási és szociális viselkedést, az iskolai munka és a tanulás átmeneti, enyhébb eredménytelenségét. Megerősíti, hogy megelőző intézkedésekkel, kompenzáló neveléssel, fejlesztő oktatással, az oktatás szervezeti-metodikai változtatásával kedvezően befolyásolható, akár meg is szüntethető a jelenség, de szükséges az összefogás a különböző szakemberek és a környezet részéről. [18] Éppen emiatt létfontosságú, hogy a felnőttképzés ismerje ezeket a jelenségeket, tudja, hogy mire utalnak ezek a tünetek, és hogy hogyan lehet a nehézségeket hatékonyan legyőzni.

2.3.2 Tanulási zavar²

A tanulási zavar fogalma alatt a tanulásban felmerülő problémákat, nehézségeket értjük. Az általánosan ismert és széles körben használt SNI (=sajátos nevelési igény) fogalma alá tartozik, ennek egyik formája.

A tanulási képesség nehezített voltát, fejlődésének zavarát vagy gátját jelenti, általános értelemben azok a tünetek és megjelenési formák összessége, amik a tanulás eredménytelenségében mutatkoznak meg. A jelenség által érintetteknek tanulási nehézségeik vannak, fejlesztő segítségre van szükségük. A speciális tanulási nehézségek (a diszlexia, diszgráfia, diszkalkulia) bármelyik intelligencia-övezetben jelentkezhetnek, főként az olvasás, írás, helyesírás, számolás megtanulásának nehezítettségét eredményezik. [18] A *Mesterházi* [18] által különböző időtartamúnak tartott tanulási zavar tünetei a tanulás egyes részterületein jelennek meg (írás, olvasás, helyesírás, számolás), más területeken azonban jó eredményeket produkálhat az érintett. Fejlesztő foglalkozások, terápiás eljárások (koncentrációs tréning, feszültségoldás, viselkedésterápia, stb.), valamint különböző szakemberek (oktató, gyógypedagógus, pszichológus, terapeuta) együttműködése szükséges a hatékony és eredményes tanulási-tanítási folyamathoz.

Illyés Sándor a tanulási zavarokkal küzdőket a „kudarcot vallók” körébe sorolta, akik ép értelem mellett „egy vagy több alapvető képesség területén kórosan gyenge teljesítményt” [13] mutatnak. Megfogalmazása szerint „olyan készségek kialakulása szenved zavart, melyek a továbbiakban biztosítékai a sikeres előrehaladásnak.” [13] Kulcskérdés a megelőzés, a korai felismerés, mert az idejében elkezdett rehabilitáció sokat segíthet, még felnőttkorban is. A tanulási zavar lehetséges okai lehetnek külső okok, például különböző fertőzések, a kémiai vagy fizikai ártalmak, táplálkozási- és anyagcserezavarok, az anya különböző betegségei, légzési, keringési zavarok, agyi trauma, stb., de előfordulhatnak familiáris okok is. [13]

Spaller és munkatársa [24] a tanulási zavarokat különböző eredetű jelenségnek tartja, mely az egyes képességeknek jelentős eltérését eredményezi. A tanulási zavar funkciózavar, mely minden esetben más készséget, képességet érinthet és az életkori normától eltérő tanulási és szociális magatartást jelez. Az érintett személyek értelmi képessége átlagos vagy átlag feletti,

¹ *Gráf Rózsa* szerint iskoláskorban egy tantárgyból, rövid ideig tartó, egyszeri problémát jelent. Nincs szükség szakvéleményre, a nevelési tanácsadó, - jelenleg már pedagógiai szakszolgálat - diagnosztizálja, az iskolai fejlesztő pedagógus pedig elláthatja. [10]

² A tanulási zavar olyan jelenség, amely során a tanuló teljesítménye eltér intelligenciaszintje alapján elvárhatótól, az átlagos oktatási körülmények között sikertelen. Hosszabb ideig tartó, mélyebb nehézséget generál, de az is előfordulhat, hogy nem intenzív jellegű, és a fejlesztés sem tart hosszú ideig. Sajnos a tanulási zavarok nem szüntethetők meg teljesen, de a tünetek jelentős mértékben enyhíthetők fejlesztéssel. [10]

mégsem felelnek meg az elvárt követelményeknek. A későbbi életút szempontjából nem elhanyagolható, hogy az alulteljesítés és a sorozatos kudarcok hatnak a személyiségre is. [24]

2.3.3 Tanulásban akadályozottság³

A tanulásban akadályozottság a legsúlyosabb fokozat, ahol csak a speciális szakember, a tanulásban akadályozottak pedagógiája szakirányon végzett gyógypedagógus tud valódi segítséget nyújtani.

A tanulásban akadályozottság *Mesterházi* [18] értelmezésében generalizált, átfogó, súlyos, tartós, a tanulás minden területén jelentkező probléma, mely során gyógypedagógus által végzett, hosszantartó fejlesztés, terápiás eljárás szükséges. Ebben az esetben is elengedhetetlen a szakemberek összefogása (szakorvos, pszichológus, fejlesztő terapeuta, stb.). *Mesterházi Zsuzsa* ugyan gyermekekre vonatkozóan fogalmazta meg a tanulásban akadályozottság definícióját, de ugyanez igaz a felnőttekre is. „A tanulásban akadályozottak csoportjába tartoznak azok a gyermekek, akik az idegrendszer biológiai és/vagy genetikai okokra visszavezethető gyengébb funkcióképességei, illetve a kedvezőtlen környezeti hatások folytán tartós, átfogó tanulási nehézséget, tanulási képességzavart mutatnak.” [18] Látható tehát, hogy ez a súlyossági fok már nem az általános felnőttképzés kompetenciaköre, azonban fontos, hogy a szakképzésben dolgozók ismerjék a jelenséget, hiszen a tanulásban akadályozott felnőtt és fiatal felnőtt tanulók egy része a speciális szakképző iskolák tanulói.

2.4 Tanulási zavarok fajtái

A tanulási zavarok egyik fajtája az olvasási gyengeség (diszlexia), melyet *Illyés* [13] részleges fejlődési retardációnak tart. A több okra is visszavezethető, ám a speciális módszerekkel korrigálható diszlexia miatt létrejövő sorozatos iskolai kudarcok és kisebbségi érzés akadályozza az érintett intellektuális teljesítményét.

Gordosné [9] szerint a diszlexia jellemzője, hogy az ép intellektusú személy a hasonló formájú vagy hangzású betűket téveszti, szótagok hangjait felcseréli, nem tud összeolvasni. A diszgráfia legtöbbször együtt jelentkezik a diszlexiával. Az érintett összetéveszti, felcseréli és kihagyja a betűket, önálló fogalmazás során sok hibát vét. [9] *Illyés Sándor* [13] felhívja a figyelmet, hogy az olvasási gyengeség eredménye lehet a helyesírási gyengeség is. Az írástanulás nehézségéről (diszgráfia) úgy tartja, hogy a mozgásfejlődés elmaradása okozza.

Fazekasné Gönczi Rita [7] tisztázza a matematika tanulási nehézség és a matematika tanulási zavar fogalmát, mint a tanulási akadályok különböző fokozatait. Az első a matematika teljesítményében mutatkozó nehézség; míg a második a matematika teljesítményében mutatkozó zavar, ez a diszkalkulia. A diszkalkulia esetében az általános intelligenciaszintben nincs változás, a matematika teljesítmény zavara állapítható meg, melynek oka lehet a neurológiai funkció vagy struktúra sérülése, öröklött sérülés, de a környezet csak az erősségét vagy a terjedését határozza meg, nem oka a jelenségnek. [7] A számfogalom kialakulatlanságát, a diszkalkuliát a környezeti hatások is befolyásolják, *Illyés Sándor* szerint ez a tanulási probléma gyakrabban jelentkezik az ingerszegény környezetben élőknél, ebben az esetben a mennyiség elvont fogalma nem alakul ki, erre külön ösztönözni kell a személyt. [13]

2.5 Számadatok a tanulási korlátok köréről

3 Ez egy hosszú ideig tartó, masszív rendellenesség, melybe az enyhe értelmi fogyatékoság is beletartozik. Az érintett személy 70 alatti, de 50 feletti intelligenciaszinttel rendelkezik, a tanulásban sok energia és idő befektetése ellenére sem tud eredményesen tanulni. Ezért rossz énkép alakul ki, csökken az önbizalma. A tanulásban akadályozottnak több oka is lehet, így örökletes tényezők, részképesség kiesés, egyes területek fejlődésbeli elmaradása, melyek tünetei a tanulás több területén, de lelki tényezőkben is megjelenhetnek. [10]

A tanulási zavar arányának, számadatainak vizsgálatánál nehézséget okoz, hogy nem minden esetben beszélhetünk feltárt, diagnosztizált tanulási zavarról, nem minden akadállyal küzdő személyről derül ez ki, az érintettek az enyhébb fokú tanulási nehézséget, zavart, ha tehetik, nem vallják be. Olyan személyek is vannak, főleg a felnőttek és idősebbek körében, akik nem is tudnak róla, hogy tanulási zavarral küzdenek, a tanulás terén szerzett negatív tapasztalataikat és sikertelenségeiket más okoknak tudják be. A dolgozatomban bemutatott szakirodalmi adatokban legtöbbször gyermekekre utalnak, azonban vannak szerzők, akik a felnőtteket is beleértik a számokba, így mindig az adott forrás szerint kell értelmezni a leírt arányokat.

Illyés Sándor [13] a tanulási zavarral küzdő személyek hazai arányát 10-11%-ra becsülte, de hozzátette, hogy a hátrányos helyzetű rétegekben a 20%-ot is meghaladhatja ez az arány. *Papp Gabriella* a tanulásban akadályozott gyermekekre vonatkozóan 10-15%-os arányról beszélt. [12] A legtöbb szerző 10 és 20 % közé helyezi az előfordulási gyakoriságot. [14]

Sósné Pintye Mária cikkében a diszlexia számadatait említve így fogalmaz: „legalább 22 750 000 európai polgárt érint” [23] valamint „hazánkban a lakosság 3-5%-a küzd a legsúlyosabb olvasászavarral, ezt nevezzük diszlexiának.” [23] Ugyanitt a szerző kitér a jelenség gazdasági vonatkozásaira is, kiemelve, hogy ez nem csak egy személy problémája, hanem a társadalomnak is hátrányokat okozhat. [23] *Vassné* szerint az olvasás-helyesírás gyengeség 1/5 -20 % közötti arányban fordul elő, de felhívja a figyelmet arra, hogy más a számadat, ha az enyhe értelmi fogyatékoságot belevesszük az értelmezésbe. A sajátos írás-olvasási gyengeség gyakorisága 2-25% között van. [29]

A diszkalkulia nemzetközi arányszámairól *Fazekasné Gönczi Rita* tanulmányában találunk utalásokat: az általános iskolás gyerekeknél 3-6%, de ez országonként eltérő. Angliában 3,6 % a speciális számtani nehézséggel küzdő, Izraelben 6,4 % a diszkalkuliás, Norvégiában 10,9 % a matematikatanulási képességzavarral küzdő személy. [7]

Látható tendencia, hogy jelentősen nő azoknak a száma, akik valamilyen nehézséggel küzdenek a tanulási folyamat során. *Gereben Ferencné Dr. Várbíró Katalin* szerint „jelentősen megnőtt azoknak a gyerekeknek a száma, akik diszlexiával küzdenek”. [8] *Gyarmathy Éva* [11] a gyermekekre vonatkozóan ad meg adatokat, de mivel ezek a gyermekek felnőttként bekapcsolódhatnak a szakképzés és felnőttképzés világába is, így a felnőttképzés számára is relevánsak ezek a számok. A diszlexia fajtái közül a mély diszlexia a gyerekek 3-4 %-át érinti, a felszíni diszlexia pedig 10-15 %-ot, pedig ez utóbbi a környezeti hatásoktól függ. A diszlexián kívül a diszkalkuliában is vannak olyan helyzetek (ún. másodlagos diszkalkulia), amely valójában csak a kultúrától függ. Ilyen a figyelemzavar és hiperaktivitás okán kialakult számolási nehézség, a tanítási hibákból eredő akadályok vagy a szorongás és motivációhiány keltette lemaradás. Ezekben a helyzetekben sokkal nagyobb a környezet és a tanítási módszerek segítő szerepe. [11,22]

2.6 Tanulási zavarral küzdőket támogató tanulási környezet

A személyes tanulási környezetet a felnőtt tanulónak kell kialakítani. A kialakítás sokszor függ az intézményes tanulástól, azonban fontos lenne, hogy ne az intézményes környezet határozza meg a személyes tanulási környezet kialakítását, hanem lehetőség nyíljon arra, hogy ezt a személyes tanulási környezetet az intézményben is kialakíthassák a tanulók. [19] Ez még jelentősebb kérdés a fogyatékkal élő vagy a tanulási zavarokkal küzdő tanulók esetében, akiknek bizonyos eszközök adott esetben nélkülözhetetlenek tanulásukhoz. Ilyen helyzetben az oktatásnak, így a felnőttképzésnek is lehetőséget kell teremtenie arra, hogy ezeket az eszközöket a speciális igényekkel rendelkező felnőtt tanuló magával tudja hozni és használni tudja a tanulási-tanítási folyamat során.

A tanulási környezettel kapcsolatos irodalmak többsége [15,16,20] a digitális eszközökre helyezte a hangsúlyt, azonban elengedhetetlennek tartom megemlíteni a tárgyi környezetnek az offline, valós eszközeit is, hiszen a könyvek, a papíralapú jegyzetek, íróeszközök, a kézzelfogható tolltartó, vagy akár a színes írószerek, kiegészítők, rendszerezésre szolgáló eszközök is rendkívül fontosak. De ide tartozhatnak olyan segédeszközök is, amelyek a fogyatékkal élő személyek tanulását segítik, sőt, számukra a tanulási folyamathoz nélkülözhetetlenek. Ilyen lehet például egy látássérült számára a nagyító, egy vak felnőtt számára a Braille írásos könyv vagy jegyzet, vagy egy hallássérült számára a hallókészülék. Ezek ugyan alapvető, de mégis szükséges eszközök, a tanulás területén is.

Az andragógiai szakirodalmak taglalják a felnőttek tanulási nehézségeit. Ilyen lehet az időszervezés, a rögzült szokások, a (negatív) tapasztalatok, a képességek és a testi erő fogyatkozása vagy a fejletlen tanulási technikák. [26] Ezek azonban csak a nehézségek egy részét fedik le, hiszen még több akadályt jelenthet a nem megfelelő tanulási környezet. Ide tartozhatnak például a tanuló környezetének ellenállása, az oktatókkal, valamint a tanuló társakkal való rossz kapcsolat, vagy a fizikai környezet nem megfelelő volta. Ezek a tényezők mind-mind befolyásolják a tanulási környezet kialakítását, így tehát látható, hogy nem elegendő csak ergonómiai szempontokat figyelembe venni a fizikai környezetre vonatkozóan, hanem fontos odafigyelni az emberi kapcsolatok minőségére, a társas környezetre, valamint a módszertanra is. A diagnózisok nagy számát kitevő felszíni diszlexia és szövegértési zavar fejlesztéssel, a kultúra eszközeivel (például számítógépes programok, prezentációs technikák, stb.) és speciális, e célra kifejlesztett tanítási módszerekkel megelőzhetőek lennének. [11]

A korai iskolaelhagyáshoz vezető, veszélyeztető tényezők között is sok olyat találunk, melyek érintik a tanulási zavarokkal küzdőket is. A szociális tényezők között van a szülők alacsony iskolai végzettsége, a család rossz anyagi helyzete, valamint a kedvezőtlen társadalmi-gazdasági státusz is. Az oktatási rendszerhez kapcsolódó elemek rendkívül jelentősek a tanulási nehézségekkel küzdők esetében, ezek közül az osztályismétlés a várttal ellentétben növeli a korai iskolaelhagyás esélyét. A szegregált osztályok is növelik a kilépés lehetőségét, hiszen előfordul, hogy a jó képességű tanulókat és a gyenge tanulókat teljesítmény alapján választják szét az osztályokba sorolásnál. A tanterv is hatást gyakorol a diákok döntésére, hiszen a motiváló, lelkesítő tartalom és módszer eszköze lehet a kilépés elleni küzdelemnek. [6]

A digitális korban a figyelem megosztott és holisztikus, a koncentráció nem megfelelő, ezért az oktatásban változatos ingerekre van szükség. Folyamatosan új megerősítéseket kaphatunk a figyelmünk irányítására, ezáltal csökken a belső irányítás jelentősége. [11] Ez azért is problémás, mert a tanulási környezet kialakításánál a tanuló önállóságának és tudatosságának fontos szerepe van.[19,15] Gyarmathy Éva bőséges válogatást kínál a figyelemzavar kezelésének módszereiből. Ilyenek a tanulás közben végzett tevékenységek, például a zenehallgatás, valamint a szemkontaktus, amely fontos például akkor, amikor egy ideig ugyanarra a dologra kell koncentrálni. Az e-learning a speciális tanulási zavarral küzdők számára nagy lehetőséget biztosít azáltal, hogy térben és időben függetlenül, önállóan tudnak tanulni, gyakorolni, tesztelni, így szorongás nélkül időt és energiát lehet megspórolni. [11]

Gyarmathy Évától számos konkrét, alkalmazható módszert, eszközt és technikát hallhattam. Ilyen volt a mozgásművészetek, a stratégiai játékok, a szenzomotoros fejlesztések mindennapi tevékenységekbe való beillesztése, de a digitális eszközök, mint például a képernyővonalzó, vagy a RoboBraille fájl konverter, mely a legépelte dokumentumból készít hanganyagot. [21] Szekeres és Ari [27] kiemelik, hogy amennyiben a tanulási környezet az oktatási környezeten belül, így például a tantermen belül kerül kialakításra, különböző tereket érdemes kialakítanunk, melyekhez akár polcokat is használhatunk térelválasztóként. Így érdemes egy pihenő-, egy olvasó-, egy tájékoztató- vagy egy kiállító sarkot is kialakítanunk. Ez az

egyszerű technikai megoldás jól alkalmazható a felnőttképzésben is, ahol így könnyen biztosíthatjuk felnőtt tanulóink számára a felfrissülés, lazítás, a tájékozódás, informálódás lehetőségét, valamint, akár ki is emelhetjük a tanítási-tanulási folyamat főbb elemeit, vagy a fontosabb elért eredményeket.

Érdemes az eddig taglalt szempontokat figyelembe venni a tanulási nehézségekkel, zavarokkal küzdő személyek oktatása esetén, sőt, őket is megerősíteni abban, hogy tudatosan gondolkodjanak ezekről saját személyes tanulási környezetük kialakítása során is.

3. Befejezés

Összefoglalásként elmondható, hogy a szak- és felnőttképzés egészének és ebben az új szervezésű szakképzési centrumoknak, mint a szakképzés kulcsszereplőinek fontos feladata a tanulási zavarok megismerése, hogy a gyanújeleket fel tudja ismerni, szükség esetén az érintett tanulót szakemberhez tudja irányítani, annak érdekében, hogy hatékonyabb legyen a szakképzés és a munka világa közötti átjárás.

A tanulási zavarok jelen vannak a felnőttoktatás világában, így kutatásom több szempontból is releváns kérdéseket vet fel, és várhatóan az eredmények jól hasznosíthatóak lesznek a felnőttképzés gyakorlata szempontjából is. A tanulási zavarral küzdők magas számban jelennek meg a felnőttképzésben, gyakran azonban problémáik feltáratlanok maradnak, a tanulási zavarok köre jelenleg még kevésbé kutatott ezen a területen, az érintettek nehézségei még csak kevésbé ismertek, így a felnőttképző intézmények csak kis mértékben tudnak rá hatékonyan reagálni. Azonban az említett csoport sajátos tanulási igényeinek vizsgálata és tanulmányozása által a felnőttképzés egy nagy számú célcsoportjának képzését tudnánk hatékonyabbá tenni, munkaerő-piaci kompetenciáikat eredményesebben fejleszteni, ezáltal jobban képzett személyeket tudnánk a munka világába engedni, ami társadalmi és gazdasági előnyökkel jár. Munkám során feltérképezem a tanulási zavarokkal küzdő felnőttek, fiatal felnőttek tanulástámogatásának helyzetét az új szakképzési centrumokban, mely intézmények központi szerepet kapnak a szakképzésben. Kutatásom eredményeképpen javaslatcsomagot dolgozok ki az intézmények számára arról, hogy hogyan tudják eredményesen figyelembe venni a tanulási zavarokkal küzdő felnőtt tanulóik speciális szükségleteit, ezáltal a képzések hatékonysága is növelhető.

Jelen tanulmányom célja volt, hogy az andragógia tudományának széleskörű ismereteit bővítsem azzal, hogy betekintést nyújtok a tanulási nehézségek összetett fogalomrendszerében, mely a gyógypedagógia oldaláról már kidolgozott, rendszerezett definíciókkal van megalapozva.

Szükséges lenne a tudományterületek közötti szoros együttműködés, mely által mind a gyógypedagógia, mind az andragógia gazdagodhat. A tanulási akadályok együttesének ismerete által a felnőttképzés fel tud készülni a sajátos igényekkel és speciális szükségletekkel rendelkező tanulóinak és potenciális résztvevőinek egyéni igényeihez jobban alkalmazkodó oktatására, a főként gyermekekre koncentráló gyógypedagógiai tudást pedig bővíthetné a felnőttkorra vonatkozó különleges ismeretekkel, kompetenciákkal, módszertannal.

Köszönetnyilvánítás

Köszönöm mentoraimnak, oktatóimnak, műhelyvezetőmnek munkám folyamatos szakmai és emberi támogatását, az iránymutatást és a biztató szavakat! Külön köszönöm Kraiciné Dr. Szokoly Mária, Szabóné Dr. Molnár Anna, valamint Dr. Kereszty Orsolya segítségét.

Irodalomjegyzék

Könyvek

- [9] Gordosné Szabó Anna: *Gyógypedagógia*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1981
- [11] Gyarmathy Éva: *Diszlexia a digitális korszakban*. Budapest, Műszaki Kiadó. 2013
- [13] Illyés Sándor (szerk.): *Gyógypedagógiai alapismeretek*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1987
- [15] Kőfalvi Tamás: *e-Tanítás*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó. 2006
- [16] Kovács Ilma: *Az elektronikus tanulásról a 21. század első éveiben*. Budapest, magánkiadás. 2011
- [17] Kraiciné Szokoly Mária (szerk.): *Felnőttképzési kísérlet a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok felzárkóztatásában*. Pécs, PTE FEEK. 2006
- [18] Mesterházi Zsuzsa: *A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése*. Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola. 1998
- [24] Spaller Árpád és Spaller Katalin: *Gyógypedagógiai ismeretek tára*. Budapest, Timp Kiadó. 2006
- [27] Szekeres Ágota és Ari Pálma: *Inkluzív nevelés, Sérülésspecifikus eszköztár tanulásban akadályozott gyermekek, tanulók együttneveléséhez*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Közhasznú Társaság. 2008
- [29] Vassné Kovács Emőke (szerk.): *Szemelvények a dyslexia köréből*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1988
- [30] Zrinszky László: *A felnőttképzés tudománya, Bevezetés az andragógiába*. Budapest, Okker Kiadó. 2005

Könyvfejezetek

- [7] Fazekasné Gönczi Rita: *Diszkalkulia – terminológiaváltás, a diagnosztika forradalma, a terápia megújulása*. In Papp Gabriella (szerk.), *A diagnózistól a foglalkoztatási rehabilitációig*, ELTE-BGGYK, ELTE Eötvös Kiadó. 2011. pp 197-224.
- [8] Gerebenné Várbiro Katalin: *A tanulási zavar jelenségkörének gyógypedagógiai pszichológiai értelmezése*, In Zászkaliczky Péter (szerk.), *"...Önmagában véve senki sem..."*. 1995. pp 216-245.

Internetes hivatkozások

- [6] Európai Bizottság: *Tackling Early Leaving from Education and Training in Europe: Strategies, Policies and Measures, Eurydice and Cedefop Report*. 2014. Letöltve: 2015. október 24., http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/175EN.pdf
- [12] Hódi Adrienn: *A tanulásban akadályozott gyerekekről, Interjú Dr. Papp Gabriellával I-II. rész*. 2012. Letöltve 2012. 01. 20-án, 2012. 02. 09-én, <http://www.onlinepszichologia.hu/hirek/a-tanulasban-akadalyozott-gyerekekről-interju-dr-papp-gabriellával>, <http://onlinepszichologia.hu/hirek/a-tanulasban-akadalyozott-gyerekekről-interju-dr-papp-gabriellával-ii-resz>
- [19] Ollé János: *Az oktatás környezete, személyes tanulási környezet és információmenedzsment c. előadása*. 2014. Letöltve: 2014. március 5-én, https://www.youtube.com/watch?v=GW5M4fgXQ88&list=UU3ta_HYUrYmkWyP3D1lb_w&index=23

- [20] Ollé János, Papp-Danka Adrienn, Lévai Dóra, Tóth-Mózer Szilvia, Virányi Anita: *Oktatásinformatikai módszerek, Tanítás és tanulás az információs társadalomban*. 2013. Letöltve 2013. február 16-án, http://www.eltereader.hu/media/2013/11/Olle2_okt-inform_READER.pdf
- [25] „Szakképzés a gazdaság szolgálatában” c. koncepció kivonat. 2015. Letöltve 2015. október 20-án, <http://ngmszakmaiteruletek.kormany.hu/szakmai-dokumentumok-reszletes-informaciok>

Folyóiratcikkek

- [5] Czomba Sándor: *Az átalakuló szakképzés szerepe a gazdasági növekedésben*. Szak- és felnőttképzés, II. évf. 7-8. szám 2013.
- [14] Klasen, E.: *A tanulási képességek zavarai – új feladat korunk pedagógusai számára*. Gyógypedagógia, XIX. évf. 3. szám 1974.
- [21] Pap Anna: *Andragógia szakos hallgatók vélekedései a felnőtt tanulók sajátos tanulási igényeiről*. Tudományperspektíva, 1, 2013.
- [22] Pap Anna: *A digitális-információs kultúra a hiperaktivitás kultúrája*. Kultúra és Közösség, V. évf., I. szám 2014.
- [23] Sós né Pinye Mária: *Diszlexia útmutató felnőtteknek az élethosszig tartó tanulás jegyében*. Gyógypedagógiai Szemle, 3-4, 2011. Letöltve: http://www.prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=37&jaid=550
- [26] Sz. Molnár Anna: *A tanuló felnőtt*. Golnhofer Erzsébet (szerk.): *A tanulás sokszínű világa, Tanulásfelfogások különböző nézőpontokból, a Pedagógusképzés tematikus száma*, 2-3, 2009. Letöltve: http://www.diral.hu/publikaciok/A_tanul%C3%B3_feln%C5%91tt.pdf
- [28] Vámosi Tamás: *A térségi integrált szakképző központok szerepe és funkciója a magyar középfokú iskolarendszerű szakképzésben*. Tudásmenedzsment, XI. évf., 1. szám, 2010.

Jogszabályok

- [1] 120/2015 (V. 21.) Korm. rendelet a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ fenntartásában működő egyes szakképzési feladatot ellátó köznevelési intézmények fenntartóváltásával összefüggő intézkedésekről
- [2] 146/2015. (VI. 12.) Korm. rendelet a Klebelsberg Intézményfenntartó Központ fenntartásában működő egyes szakképző intézmények átadásáról, valamint egyes kormányrendeleteknek a szakképzés intézményrendszerének átalakításával összefüggő módosításáról
- [3] 2011. évi CXCV. törvény a nemzeti köznevelésről
- [4] 2011. évi CLXXXVII. törvény a szakképzésről

Előadások

- [10] Gráf Rózsa előadása ELTE-BGGYK, Bevezetés a pszichopedagógiába, 2011. nov. 23.

Lektorálta: Dr. Kovács Zsuzsa, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógia és Pszichológiai Kar, Felnőttképzés-kutatási és Tudásmenedzsment Intézet

NEVELÉSI ÉRTÉKEK ÉS ÉRTÉKRENDSZEREK

Simon Anikó

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar, Neveléstudományi
Doktori Iskola, PhD hallgató, simon.aniko.87@gmail.com*

Absztrakt

A Neveléstudományi Doktori Iskola hallgatójaként disszertációm témája a nevelési értékek és értékrendszerek vizsgálata a XXI. századi család életében.

Sokszor halljuk a mindennapokban, hogy a mai világ folyamatosan változik, felgyorsult fejlődéssel halad előre. Mindezek valószínűleg hatással vannak az emberek életére, véleményeik, attitűdjeik, vagy már kialakult nézeteik formálódására. Kutatásomban elsősorban a szülők értékvilágát vizsgálom. Pedagógusként gondolkodva úgy érzem, hogy az a nevelői közeg, ahol a gyermekek élnek, a körülöttük lévő nevelői hatások, meghatározzák a gyermek kialakulóban lévő értékstruktúráját, szemléletét a világról, gondolkodását a társadalomról.

Kutatásom célja, hogy feltárjam, hogy az óvodáskorú gyerekek szülei hogyan vélekednek az érték fogalmáról, milyen értékeket tartanak fontosnak, vagy kevésbé fontosnak saját életükben, illetve gyermekeik életében, mely tényezők befolyásolhatják értékválasztásaikat (pl. tradíciók, vallás, lakóhely, társadalmi státusz, családszerkezet). Kutatási módszeremet az írásbeli kikérdezés, valamint a fókuszcsoporthozos beszélgetés képezi. A minta nagyságában minél több résztvevőre törekszem, de minimum száz főt szeretnék megkérdezni a témában. A kérdőívek kipróbálása megtörtént, jelenleg a minta kiválasztása és az adatfelvétel folyamata zajlik. Első lépésben a kérdőívek kiosztását tervezem, majd ezek kiértékelése után kezdődnek el a fókuszcsoporthozos beszélgetések. A kérdőívek kiosztása először a főváros kerületeit érinti, ezen belül is vizsgálva a kedvezőtlenebb és a kedvezőbb szociokulturális környezetben élő családokat. Ezt követi majd a kisebb városban, valamint vidéken történő adatfelvétel. A válaszadók különböző kérdéstípusokkal találkozhatnak: nyílt- és zárt kérdések, rangsorolós kérdések, kategorizálás, állítások értékelése stb.

A konferencia előadásával célom, hogy röviden bemutassam kutatásom felépítését, és a főváros kerületeiből visszaérkező kérdőívek eredményeinek elsődleges tapasztalatait, benyomásait.

Kulcsszavak: Érték, nevelési érték, értékorientáció, értékelmélet, értékstruktúra.

1. Bevezetés

Készülő doktori disszertációm, kutatásom témája: Nevelési értékek és értékrendszerek a XXI. századi család életében. A nevelés már önmagában is értékteremtő, értékközvetítő folyamatként értelmezhető. Kisgyermekkorban a gyermekek számos információval találkozhatnak környezetükben. Különböző nézetekkel, véleményekkel, értékekkel szembesülnek mindennapjaikban, melyeket a körülöttük levő felnőttek (szülők, pedagógusok) sugallnak számukra viselkedésük spontán, olykor tudatos megnyilvánulásaival. A korai szocializációs hatások befolyással lehetnek a későbbi nézetek, vélemények, attitűdök, érékek formálódására, alakulására. A szocializáció legkiemelkedőbb szakasza a gyermekkort érinti. A gyerekek ekkor sajátítják el az adott társadalomra, kultúrára jellemző szokásokat, értékeket, normákat, viselkedési szabályokat. A gyerek a felnőttek, vagy társaik viselkedésében látja mindazt, ami számára érdekes, vonzó, utánozható, s amelyek révén kialakulhatnak a belső, szubjektív értékek a személyiségében. A társadalmi és egyéni értékek alakulását a nevelésben találjuk.

A szülők értékközvetítő szerepe fokozottan van jelen a gyerekek életében, hiszen tapasztalatok híján, a világ megismerésében, a saját értékrendszerük alakításában a közvetlen környezetükre vannak utalva. A szocializációban és az értékek elsajátítási folyamatában kiemelkedők a környezet által nyújtott minták, modellek. A modellek viselkedése, szociális hatásuk a gyermekre meghatározóak az értéktanulás szempontjából is. Személyiségünk, viselkedésünk fontos elemeit másoktól tanuljuk. [3]

Úgy gondolom, hogy az idő múlása, a társadalmi változások, számos változásokat eredményezhettek az értékvilág tekintetében. Nemcsak a nemzeti, vagy társadalmi szintet érthette változás e téren, hanem valószínűleg a társadalom egy kisebb csoportját is, a családot.

Eddigi tapasztalataim alapján elmondható az, hogy kevés olyan szakirodalom született, mely kifejezetten a családi nevelési értékeket vizsgálta, inkább az egész világot, valamint az egyes európai országokat érintő kutatások születtek. Pedagógusként fontosnak tartom, hogy a nevelői, oktatói intézmények minden esetben feltárják, megismerjék azt a szűkebb nevelői közeget, melyben a gyermek él (család), és azzal összhangban próbáljanak meg különböző hatásmechanizmusokat végrehajtani.

Továbbá az eddigi szakirodalmi tájékozódásom során azt tapasztaltam, hogy nincs határozott értékdefiníció a neveléstudományban, hiszen a fogalom több tudományág szempontjából is megközelíthető, emiatt megfogalmazása is sokrétű. Céлом, hogy családi értékdefiníciót állítsak fel a kutatás végén. Szeretném a mai családi nevelési értékeket feltárni, részletesen megismerni és a lehető legpontosabban jellemezni.

1.1. Elméleti háttér, előzmények

Az értéket sokáig az attitűd fogalmával azonosították. Az attitűd rendelkezik értékelő aspektussal, de nem azonos vele. Egy attitűd felértékelődhet, értékké válhat, de mindez fordítva nem igaz. Az értékek tudatosak, széleskörűen szabályozzák a személyiség cselekvéseit, az egyén véleményalkotását. [4] Thomas és Feonan Znaniecki az 1920-as és 1930-as vizsgálataik szerint megállapították, hogy az értékek empirikusan kutathatók. Az attitűd fogalmával szembehelyezték, elsősorban társadalmi jelenséggé kezelték. Allport, Vernon és Lindzey (1931, 1951) Spranger nyomán 6 értéktípust állítottak fel: elméleti, esztétikai, gazdasági, szociális, politikai és vallási. Allport volt az, aki bevezette az érték témáját, fogalmát és mérési kísérletét az amerikai szociálpszichológiában. Charles Morris szerint az értékeket emberekre jellemző eszmei törekvésekként lehet definiálni. Az értékfogalom szerinte 3 értelemben létezik. Van operatív értékaspektus, mely ténylegesen megszabja cselekvéseink, magatartásunk irányát. Az elgondolt értékaspektus azt tartalmazza, amiről azt gondoljuk, hogy ténylegesen preferálnunk kell. A tárgyi értékaspektus, pedig a túléléshez, a jóléthez szükséges értékeket jelenti. Morris életút listát készített a kutatásához, 13 értékmodellt fogalmazott meg. A kutatás eredményeként a reális és az ideális értékek tükröződtek. Ezért a vizsgálódás inkább magasan képzett körökben ajánlott a kapott eredmények alapján. [5] Clyde és Florence Kluckhohn házaspár az értékeket egyénre és csoportra vonatkozóan különböztették meg. Vélekedéseik szerint az érték befolyásolja a cselekvés módjainak, eszközeinek, céljainak kiválasztását. Érzelmi, akarati és ismereti elem is van az értékekben. Szerintük az értékek az attitűdök mögött húzódó elemek. [5] Milton Rokeach, kutatásai szerint arra a következtetésre jutott, hogy számtalan attitűd lehet érték, az értékek száma viszont korlátozott. Vizsgálta az értékek és a szükségletek kapcsolatát. Az értékek a szükségletek kognitív reprezentációi. Rokeach 18 eszközértéket (pl. értelmes, szavahihető, alkotó, önálló stb.) és 18 célértéket (pl. béke, család, boldogság stb.) fogalmazott meg. Ezek alapján értékskálát és empirikus tesztet készített. A vizsgálódások eredményei sajnos kimutatták, hogy kultúránként eltérő értelmezéseket kaptak az egyes kérdések. [4] [5] Geer Hofstede (1980), holland kutató, a tudatalatti értékekre és beállítódásokra kulturális

alkotóelemekként tekintett. Kultúra- modelljében felvázolta a szimbólumok, hősök, rítusok szerepét, végül a kultúra legbelsőbb részeként az értékeket jelölte meg. [5]

Külön szeretném kiemelni Shalom H. Schwartz értékelméletét, mely kutatásom egyik alappillért alkotja. Shalom H. Schwartz [6] és Wolfgang Bilsky [7] Rokeach megközelítése alapján létrehozták az érték definícióját, mely 5 lényeges jellemvonást egyesít magában. Olyan eszmékről, hiedelmekről van szó, melyek kioldhatatlanul érzelmekhez kötődnek, nem objektívek, az elérendő célok felé irányítják az embert. Fontosságuk relatív, egyénenként eltérő. Tíz értékorientációt foglaltak össze, mely két dimenzióba rendeződik. Az egyik az önértékesítés (hedonizmus, eredményesség, hatalom)- ön- felülmúlás (jóakarat, egyetemesség) dimenziója, a másik, pedig a világra, az újra való nyitottság (önirányítás, késztetés, hedonizmus), és a konzervativizmus vagy megőrzés (biztonság, konformitás, tradíció). Jól látható, hogy ebben az esetben már egy kidolgozott modellel találkozhatunk az eddigiekhez képest. Schwartz értékutatása (1987) 67 nemzet, 60 ország részvételével készült. Az országok közötti kulturális különbségek nem akadályozták a kutatás menetét. A kapott eredmények alapján az értékek választása függött az életkörülményektől, az anyagi jólétől, biztonságtól, életkortól, iskolai végzettségtől, nemtől, szocializációtól, szociális szerepektől, elvárásoktól. [6]

Kutatási folyamatomban nagy szerepet játszott még Ronald Inglehart neve, elmélete, aki három fő dimenzióban képzelte el az értékeket: posztmaterális (szabadság, esélyegyenlőség, békés világ, környezetvédelem, igazi boldogság, változatos élet, egység a természettel, önzetlenség, fantázia, függetlenség, kreativitás, tiszta, egyenlőség), materális (gazdagság, hatalom, pénz, anyagi jólét, magas fizetés) és *tradicionális értékek* (vallásos hit, tradíciók tisztelete, szabályok követése, szülők, felnőttek, idősek tisztelete, hazaszeretet, engedelmisség, családi szokások követése, haza biztonsága, üdvözülés).

Az eddigi szakirodalmi áttekintés, valamint az előzetes kutatások által létrehoztam egy „saját” érték koncepciót is, melyet két fő érték kategória alkot:

1. Személyiségértékek:

- *Intellektuális értékek* (pl. logikus gondolkodás, értelmes, hozzáértő, kreativitás, ésszerűség, jól nevelt, kritikai érzék, intelligens)
- *Emocionális értékek* (pl. szerelem, szeretet, belső harmónia, hűség, érzelmi biztonság)
- *Esztétikai értékek* (pl. szépség világa)
- *Individualisztikus értékek* (pl. önállóság, önbizalom, egészséges életmód, izgalmas élet)

2. Közösségi, szociális értékek:

- *Család és az egyén szűkebb társadalmi környezete* (pl. szülők tisztelete, igaz barátság, családi biztonság)
- *Tágabb társadalmi környezet* (pl. társadalmi megbecsülés, vezetésre és döntésre való jog, nemzeti biztonság, aktív állampolgárság).

További kutatók eredményeit, gondolatait szeretném még feltárni a jövőben, mely a külföldi szakirodalmak mellett a hazai értékutatásokra is kiterjednének, mint például: Hankiss Elemér, Füstös László, Manchin Róbert, Szokolczai Árpád, Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor, Keller Tamás, Heller Ágnes, Rudas János, Mihály Ottó, Boreczky Ágnes, Losonczy Ágnes, Vitányi Iván, Cseh- Szombathy László, Somlai Péter, Utsi Ágnes.

2. Kutatási kérdések, módszertani háttér

A kutatás megkezdése előtt, az elméleti háttér áttekintése után, valamint saját neveléstudományi érdeklődésem, nézőpontom alapján a következő kérdések fogalmazódtak meg bennem:

- 1) Hogyan definiálják a megkérdezettek az érték fogalmát? Mit jelent számukra az, hogy érték?
- 2) Az idő, a társadalmi változások, a világ változása, milyen hatást gyakorolt az értékek formálódására?
- 3) Milyen jellegzetességek figyelhetők meg a megkérdezettek értékvilágában?
- 4) Milyen nevelési értékeket tartanak fontosnak közvetíteni a szülők saját gyerekeik nevelésében?
- 5) A jövő nemzedékét (gyerekek), milyen értékek felé orientálja ma a család?
- 6) A kapott nevelési értékek alkotnak-e valamilyen rendszert (akár meglévő értékrendszert), és ha igen, akkor, melyekbe sorolhatóak be?
- 7) Mely tényezők (pl. vallás, tradíciók stb.) befolyásolják a megkérdezettek értékválasztását?
- 8) A családszerkezet és a családok társadalmi státusza mutat-e eltérést a nevelési értékek közvetítése mentén?
- 9) Az egyes családok értékvilága mutat-e különbséget a lakóhely meghatározottsága szerint (pl. vidék-város, főváros)?

A kutatás feltételezései, a szakirodalom tanulmányozása után, a kutatási kérdésekből adódóan fogalmazódtak meg. A hipotézisek értelmezése, valamint a kutatás átláthatósága érdekében a következő pontokban fő- és mellékhipotéziseket fogalmaztam meg.

- 1) *A nevelési értékek különbséget mutatnak a családszerkezet tekintetében.*
 - A szülők családi állapota befolyásolja a családokra jellemző értékek világát.

Egyik fő kutatási kérdésemhez kapcsolódó hipotézisem az, hogy a családi állapot meghatározza a szülők, a család értékvilágát. A mai gyorsan fejlődő, változó világban különböző családszerkezetekkel lehet találkozni. Vannak olyan családok, ahol „hagyományosan” megjelenik a szülők között a férj- feleség szerepkör, vagyis a házastársi viszony, azonban számos más családszerkezettel is lehet találkozni. Vannak az úgy nevezett egyszülős családok (gyermeküket egyedül nevelő szülők). Az utóbbi statisztikai felmérések még mindig azt mutatják, hogy nagyon sok az elvált szülők aránya az országban, és egyre kevesebb család vállal egy, vagy több gyermeket. Vannak olyan családmodellek, ahol a szülők együtt élnek, de nem házasodtak össze, vagy akár bejegyzett élettársi kapcsolatban élnek.

Valószínűsítem, hogy az egyes családmmodell, családszerkezet kialakulásának, vagy annak tudatos megválasztásának hátterében az egyénre vonatkozó értékorientációk fedezhetőek fel.

- 2) *A kialakult szülői nevelési értékek jellegzetes vonásaik alapján különálló értékrendszerek képezhetőek, vagy már meglévő modellbe beilleszthetőek.*

Feltételezem, hogy a vizsgálat után kapott eredmények alapján értékrendszerek képezhetőek. Az értékek témakörében számos olyan szakirodalom született, amely valamilyen értékstruktúrát hozott létre (lásd: Elméleti bevezető rész). Lehetséges, hogy a kapott adatok alkalmassá teszik majd a kutatást arra, hogy megvizsgáljam, vajon beilleszthetőek-e valamelyik tudományosan megalkotott értékdimenzióba a szülők értékvilága.

3) *A gyermek felé közvetített nevelési értékek a szülők elmondása szerint kongruensen történik a nevelés során.*

- A szülők nevelési értékei megegyeznek, vagy hasonlóságot mutatnak a gyermekeik felé közvetített értékekkel.

Minden nevelői hatás során nagyon fontos az, hogy a közvetítő személy mennyire hiteles neveltje, vagy neveltjei felé. Lényeges kérdésként merül fel bennem, hogy a szülők vajon milyen nevelési értékekkel rendelkeznek? Vajon ők mely értékeket tartanak fontosnak saját életükben? Ez vajon megegyezik azzal az értékvilággal, melyet gyermekeik felé közvetítenek, vagy attól eltérő? Feltételezésem szerint a szülők nevelési értékei hasonlóságot mutatnak a gyermekük felé közvetített értékekkel.

4) *A nevelési értékek jellemzői a szülők társadalmi státuszával összefüggést mutatnak.*

- A kutatásban résztvevő szülők értékvilága függhet:
 - az iskolai végzettségtől,
 - a foglalkozástól,
 - a társadalomban elfoglalt helyüktől.
- A szülők iskolai végzettsége, foglalkozása, társadalmi státusza meghatározza a vizsgált értékek rendszerezését, kategorizálását.

Igen fontos tényező az, hogy milyen szociokulturális háttérrel rendelkeznek a családok. A foglalkozás, az iskolai végzettség, a társadalmi státusz mind nagyon erős hatást gyakorolhatnak a mindennapi életre. Nemcsak a mindennapok, a tevékenységek, szokások, vagy épp az anyagi helyzet lehet változó ezek függvényében, hanem talán az egyénekben kialakult nézetek, vélemények, beállítódások és az értékvilág is. Más értékek lehetnek fontosak egy szociálisan hátrányos, több gyermekes, gyermekét egyedül nevelő, munkakereső szülőnek, mint egy olyan szülőnek, akinek társadalmi rangja van, kiegyensúlyozott, és nem küzd a mindennapi megélhetés problémáival. A társadalmi státusz alapján bizonyos értékek előtérbe, mások háttérbe szorulnak.

5) *A gyerekek boldogságához, érzelmi biztonságához szükséges értékek (pl. család, szerelem, igaz barátság) kiemelt helyen szerepelnek a szülők értékekre vonatkozó nézeteiben.*

Úgy gondolom, hogy folyamatosan változó, alakuló, megújuló világunkban a szülők számára elsősorban a gyermekek boldogsága, lelki jóléte a legfontosabb. Számptalan megoldásra váró problémával, kihívással találkoznak ma a szülők. Különböző szempontokat kell mérlegelniük akkor, amikor gyermekük jövőjének érdekében sok kérdésben hoznak döntést. Kiemelt céljuk ekkor csakis az lehet, hogy gyermekük életében a pozitív érzelmek legyenek jelen mindig, és az ehhez kapcsolódó értékeket közvetítik feléjük.

6) *A megkérdozettek értékvilágát annak formálódását meghatározza a vallás, a tradíciók, a családon belüli nézetek, vélekedések, a média.*

Az embereket életében igen változatos ingerek, hatások lehetnek. Ezek mind befolyásolhatják az egyének értékvilágát, akár meg is változtathatják. Vannak olyan tényezők, amelyek határozottan kialakíthatnak, létrehozhatnak bizonyos beállítódásokat, vagy egy korábban kialakultat átformálhatnak, eltörölhetnek. Ilyen lehet például a vallás, vagy a generációról generációra hagyományozódó családi tradíciók, vagy szokások, különböző nézetek, valamint a média hatása. Kutatásomban arra vagyok kíváncsi, hogy a mai családokban mi az, ami hatással lehet az értékek alakulására.

7) *A családok értékvilága különbséget mutat a lakóhely területi jellegzetessége szerint (vidék- város- főváros).*

- Kis lélekszámú faluban nagyobb hangsúlyt kapnak a tradíciókra vonatkozó értékek.

Kutatásom egyik lényeges pontja, hogy olyan családokat vonok be a minta összetételébe, akik más-más területen élnek. Feltételezem, hogy különbségek fedezhetőek fel a vidéki, városi, fővárosi családok értékvilágában. A területi meghatározottság jellege miatt a családok szokásaiban, életmódjában, szemléletében, gondolkodásában, értékeiben különbségek lehetnek.

8) *A szülők többsége a materiális értékeket is az érték fogalmába sorolja.*

- A kedvezőtlenebb szociokulturális közegben élő családok esetében a materiális, anyagi jólétre vonatkozó értékek dominánsabbak.

Az értékek sokasága között megtalálhatjuk a materiális értékeket is. Ezek az értékek is igen fontos részét képezik életünknek. Feltételezem, hogy a szülők értékfogalmában ezek az értékek is szerepelnek.

A kutatás módszertani felépítését megelőzte az, hogy az értékekre, azok rendszerezésére vonatkozó főbb szakirodalmat elolvastam, áttanulmányoztam. Találkoztam olyan rendszertani nézettel, melyet magam is felhasználtam, adaptáltam az eszköz elkészítésekor. Felkerestem meglévő, dokumentált értékutatásokat mind külföldi, mind hazai vonatkozásban. Mindezek, és saját gondolataim alapján legmegfelelőbb módszernek a kikérdezést választottam. A kutatás végrehajtásához szükséges eszközök létrehozását megelőzték kutatási kérdéseim, valamint a témával kapcsolatosan felállított hipotéziseim. A hipotézisek igazolása, megerősítése, vagy éppen elvetése céljából első lépésben az írásbeli kikérdezés módszerét választottam. A kérdőív szerkezeti felépítése tekintetében ügyeltem arra, hogy a kérdések a fokozatosság elvét kövessék, vagyis az általános kérdések felől indultam, majd folytattam tovább az egyre lényegre törőbb, a téma szempontjából érdekesnek tartott kérdések felé. A kérdőív négy oldalból, tizenhat kérdésből áll. Tartalmaz nyílt, illetve zárt kérdéseket is. Több olyan kérdés is szerepel benne, melyek szerint a megkérdezetteknek kategorizálniuk kell válaszaikat, bizonyos értékeket rangsorolniuk kell, állításokat kell értékelniük, vagy éppen fontossági sorrendet szükséges felállítaniuk.

Az írásbeli kikérdezés módszere mellett a fókuszcsoporthoz beszélgetést választottam kutatási eszközömmek. Céлом az, hogy a kérdőívől származó adatokat igazoljam, alátámasszam egy másik módszer alkalmazásával. A fókuszcsoporthoz beszélgetéssel szembeni elvárásaim között szerepel továbbá az is, hogy esetleg olyan területek kerüljenek felszínre, melyekre a kérdőív kérdései nem mutattak rá, vagy olyan gondolatokat, véleményeket tudjunk közösen megbeszélni, megvitatni, melyeket egy kötetlen beszélgetés során bátran ki lehet mondani. A fókuszcsoporthoz beszélgetéshez irányadó kérdéseket készítettem, de a spontán felvetődő gondolatokra voltam leginkább kíváncsi.

A kutatás mintájának megválasztásakor több szempontot igyekeztem figyelembe venni. A nagyságát tekintve minimum száz fő bevonását tervezem, de céloom, hogy minél több résztvevője legyen a vizsgálódásnak. Témámból, valamint a kutatás céljaiból, kérdéseiből, hipotéziseimből adódóan az egyes családokon belül az édesanyákat, édesapákat szólítom meg. A kutatás mintája elsősorban hozzáférés alapú tényezőket követ. Saját környezetem, szakmai és egyéb ismeretségem segítségével kerestem meg a szülőket. Fontos megemlítenem a vizsgált intézményi szintet. Jelen kutatásomban az óvodás korú szülők, családok nevelési értékeit vizsgálom meg. Kutatásom egy sarkalatos pontja, hogy megfigyeljem vannak-e különbségek a családok területi elrendeződése, lakóhelyük meghatározottsága között. Éppen ezért a minta kiválasztásakor figyeltem arra, hogy olyan óvodákat keressek fel, melyek más-más területen találhatóak. Egyik fő szempontom az volt, hogy válasszak vidéki, városi,

valamint fővárosi intézményeket. Van olyan hipotézisem, kutatási kérdésem, melyek miatt ez a lépés elengedhetetlen volt. A fővárosi intézmények kiválasztásakor azt is figyelembe vettem, hogy olyan kerületekben vizsgálódjam, melyek fejlettebbek, jobbak az életkörülmények, ahol az emberek kevesebb megélhetési, anyagi problémával találkozhatnak, de kerestem olyan óvodákat is, melyek éppen ellenkező szociokulturális háttérrel rendelkeznek. Ebben a tanulmányban az eddig visszaérkezett kérdőívek néhány válaszában tapasztalatait szeretném röviden bemutatni, melyekre a konferencián is sor került.

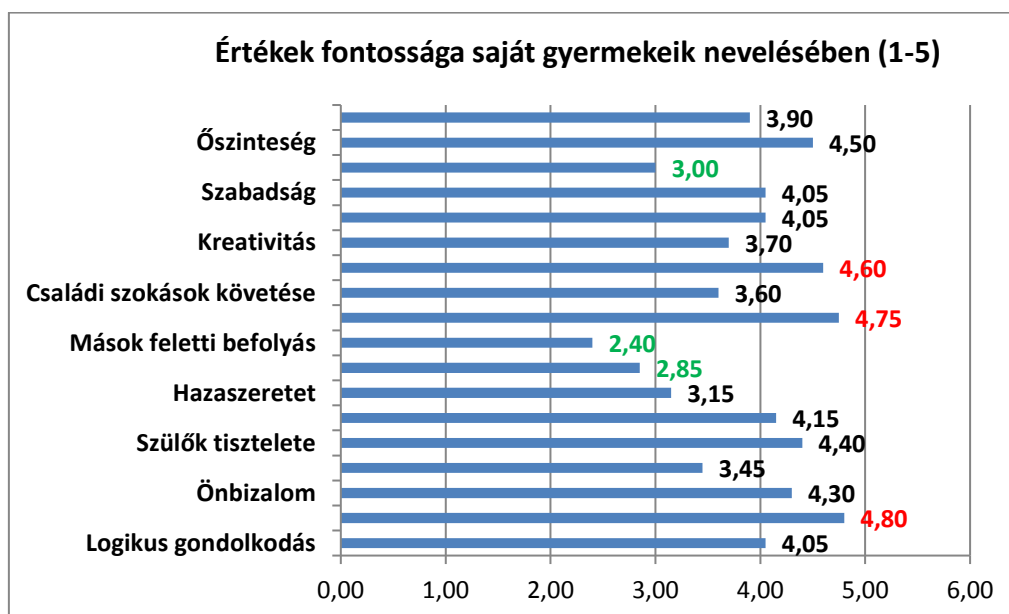
3. Kutatási eredmények, tapasztalatok

Az adatfelvétel első lépésben két budapesti nevelői intézményt érintett, mely szocioikulturális környezet tekintetében egy kedvezőtlenebb (VIII. kerületi), valamint egy kedvezőbb, budai (XI. kerületi) óvodát jelentett. A VIII. kerületi intézményben az óvodapedagógusok segítségével együtt választottuk ki azokat a családokat, ahol a szülők könnyen tudták értelmezni a kérdőívben található kérdéseket. Sajnos ez nem volt minden család esetében elmondható.

Eddig 48 kérdőívet sikerült összesítenem, melyek még csupán a kezdeti tapasztalatokat fedik le, vagyis határozott következtetések levonására még nem teszik lehetővé a kutatást. Erre a továbbiakban fog sor kerülni. A 48 kérdőívből 20 kérdőívet a VIII. kerületi, valamint 28 kérdőívet a XI. kerületi intézményből kaptam vissza. Az életkor megoszlása tekintetében egyértelműen a középkorú szülők aránya volt többségben (30-as, 40-es éveikben járó szülők). Kisebb fokú eltérés volt megfigyelhető az iskolai végzettségek tekintetében. A pesti intézményben inkább érettségivel (6 fő), valamint főiskolai végzettséggel rendelkezők, a budai intézményben, pedig már inkább a felsőfokú tanulmányokkal (főiskola: 11 fő, egyetem: 11 fő) rendelkező szülők domináltak.

A családi állapot vizsgálatánál azt tapasztaltam, hogy a VIII. kerületi intézményben jelentős volt az elváltak aránya, míg a XI. kerületben inkább a házasságok aránya volt többségben. E mellett közös vonásként került az élettársi kapcsolatban élő szülők száma, mely mindkét intézményben a második legtöbb családi kapcsolatot mutatta, mint alternatív együttélési formát.

3.1. Értékek fontossága, értékszemlélet

1. ábra: Az értékek fontosságának megítélése saját gyermekük nevelésében 1-5-ig terjedő skálán (VIII. kerület)

A kutatás egyik lényeges kérdése, hogy a megkérdezettek, mely értékeket tartják fontosnak saját gyermekeik nevelésében. A VIII. kerületi óvodában jól megfigyelhető az, hogy a gyermek állandó pozitív érzelmi állapotára összpontosítanak a szülők. Vagyis fontosnak, nagyon fontosnak, illetve legfontosabbnak tartják azokat az érzelmeket, melyek a gyermek érzelmi boldogulásához vezetnek a jövőben. Egyértelműen emocionális értékek jelennek meg (*boldogság- 4, 80, szeretet 4, 75, érzelmi biztonság- 4, 60*).

Ha a kevésbé fontosabb értékek mezőjét szemléljük, akkor azt tapasztaljuk, hogy inkább az úgy nevezett materiális értékek jelennek meg, úgy, mint *anyagi biztonság (3,00), mások feletti befolyás (2,40)*, valamint az esztétikai értékek világa (*szépség világa- 2, 85*).

Ugyanez a kérdés a másik, budai óvodában hasonló válaszokat eredményezett, így azokat nem tüntetem fel külön ábrával. Ugyanúgy az érzelmi boldogsághoz szükséges érzelmek kaptak hangsúlyt (kisebb tizednyi eltérésekkel), ugyanaz a három érték bizonyult kevésbé fontosnak. Az eredmények nagyon jól mutatják, hogy az *anyagi biztonság*, mint érték egyértelműen mindkét óvoda szüleinek *fontos (3,00)* besorolást kapott.

Shalom H. Schwartz értékesztjére alapozva a szülők különböző tulajdonságokat is megvizsgálhattak abból a szempontból, hogy mennyire szeretnék, ha gyermekük rendelkezne vele a jövőben. A következő eredmények születtek:

1. táblázat: Gyermekek elképzelése a jövőben (VIII. kerület)

„Szeretném, hogy gyermekem...	1-5 (skála)
<i>mindig betartsa a szabályokat.”</i>	3,90
<i>legyen kreatív, szeressen új dolgokat kitalálni.”</i>	4,15
<i>számára fontos legyen, hogy minden ember egyforma bánásmódban részesüljön.”</i>	3,95
<i>érzelmiileg kiegyensúlyozott legyen.”</i>	4,70
<i>életcéllal rendelkezzen.”</i>	4,85
<i>szeresse a hazáját.”</i>	3,80
<i>családi biztonságban éljen.”</i>	4,75
<i>önbizalommal rendelkezzen.”</i>	4,65
<i>ameddig csak lehet tanuljon.”</i>	4,00
<i>szerény és visszafogott legyen.”</i>	3,10
<i>segítsen a körülötte levő embereken.”</i>	3,95
<i>valósítsa meg önmagát.”</i>	4,50
<i>előítéletmentesen éjen.”</i>	4,10
<i>számára fontos legyen a pénz, a gazdagság.”</i>	3,15
<i>óvja, védje környezetét.”</i>	4,00
<i>egészséges életmódot folytasson.”</i>	4,35
<i>igazi barátai legyenek.”</i>	4,85
<i>számára fontosak legyenek a hagyományok.”</i>	3,70
<i>élvezze az életet.”</i>	4,65
<i>igazán boldog legyen.”</i>	4,90

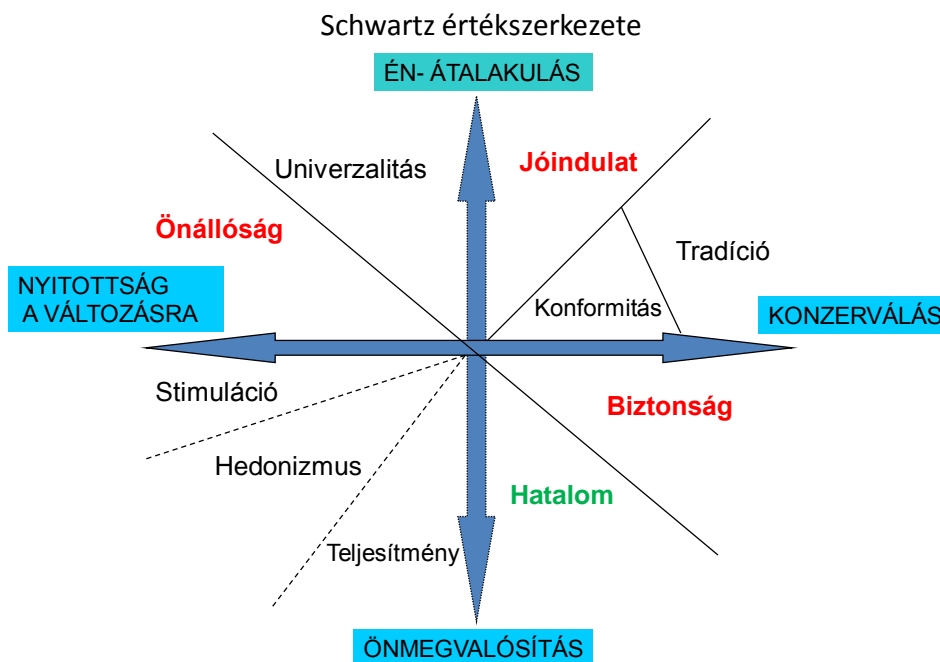
2. táblázat: Gyermek elképzelése a jövőben (XI. kerület)

„Szeretném, hogy gyermekem...	1-5
<i>mindig betartsa a szabályokat.</i> ”	3,54
<i>legyen kreatív, szeressen új dolgokat kitalálni.</i> ”	4,43
<i>számára fontos legyen, hogy minden emberegyforma bánásmódban részesüljön.</i> ”	4,04
<i>érzelmileg kiegyensúlyozott legyen.</i> ”	4,86
<i>életcéllal rendelkezzen.</i> ”	4,64
<i>szeresse a hazáját.</i> ”	3,71
<i>családi biztonságban éljen.</i> ”	4,82
<i>önbizalommal rendelkezzen.</i> ”	4,71
<i>ameddig csak lehet tanuljon.</i> ”	4,00
<i>szerény és visszafogott legyen.</i> ”	2,64
<i>segítsen a körülötte levő embereken.</i> ”	4,14
<i>valósítsa meg önmagát.</i> ”	4,43
<i>előítéletmentesen éjen.</i> ”	4,14
<i>számára fontos legyen a pénz, a gazdagság.</i> ”	2,82
<i>óvja, védje környezetét.</i> ”	4,29
<i>egészséges életmódot folytasson.</i> ”	4,54
<i>igazi barátai legyenek.</i> ”	4,75
<i>számára fontosak legyenek a hagyományok.</i> ”	3,89
<i>élvezze az életet.</i> ”	4,32
<i>igazán boldog legyen.</i> ”	4,86

Ha megfigyeljük a két kerület által lakott szülők válaszait, akkor jól látható az, hogy Schwartz értékszemplélete alapján a következő értékdimenziók kerülnek ki legfontosabbként:

VIII. kerületi óvoda:

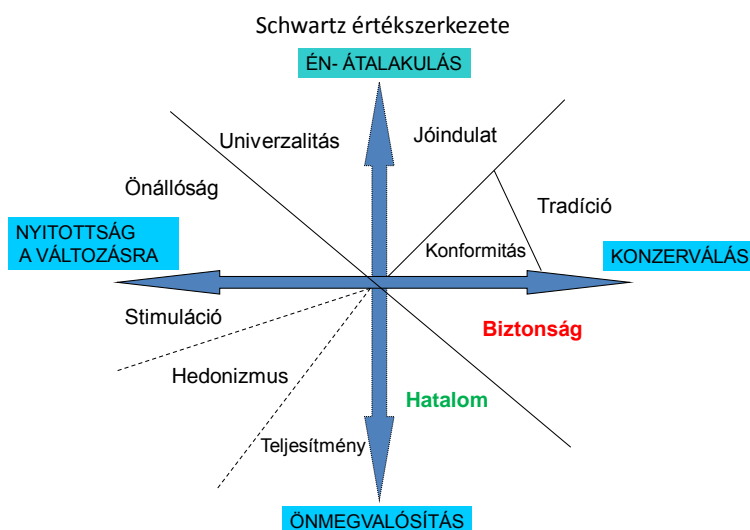
A szülők egyértelműen előnyben részesítik azokat a tulajdonságokat, melyek a gyermek boldogulásához, biztonságához vezetnek („Szeretném, hogy gyermekem igazán boldog legyen”- 4,90), saját jövőjük alakulását segítik („Szeretném, hogy gyermekem életcéllal rendelkezzen...”- 4,85), valamint a társas kapcsolatok terén biztonságot nyújtanak nekik („Szeretném, hogy gyermekemnek igaz barátai legyenek”). Csak részben tartják fontosnak a pénzt, a hatalmat, valamint azt, hogy gyermekük szerény és visszafogott legyen. Ha visszautalunk Schwartz értékszerkezetére, akkor a következő ábrában lehetne megjeleníteni a kapott eredményeket:

2. ábra: Eredmények Schwartz értékszerkezetében szemléltetve (VIII. kerület)

Jól látható, hogy az értékek szóródnak, ugyanakkor az önmegvalósítás dimenzióján található értékek a legkevésbé hangsúlyosak.

Ha a XI. kerületi családok válaszainak eredményeit szemléljük, akkor megállapítható, hogy elsősorban a gyermek érzelmi biztonsága kerül újra előtérbe. Szeretnék, hogy *gyermekük érzelmileg kiegyensúlyozott legyen (4,86), igazán boldog legyen (4,86), családi biztonságban éljen (4, 82)*. Ezek mind arra utalnak, hogy a szülők leginkább a biztonság értéke felé orientálódnak gyermekükkel kapcsolatban. Kevésbé fontosnak tartott képzetnek tűnik a szülők számára gyermekeikkel kapcsolatban a *pénz, hatalom (2, 82)*, valamint az, hogy *szerények és visszafogottak legyenek (2,62)*. Vagyis szintén az önmegvalósítás dimenziójában található elemek lesznek kevésbé fontosak, csakúgy, mint a másik kerületben. Schwartz értékszerkezetével a következő képen lehetne szemléltetni az eredményeket:

3. ábra: Eredmények Schwartz értékszerkezetében szemléltetve (XI. kerület)

3.2. Nyílt kérdések tapasztalatai, értékfogalom

Két kérdés is irányult arra, hogy mit gondolnak a szülők az érték fogalmáról, valamint mit gondolnak, melyek a legfontosabbak ma. Kategóriarendszer felállításával a következő tényezőket tudtam megállapítani sorrendben:

3. táblázat: Értékek a szülők saját véleményei alapján

Rangsor	VIII. kerület	XI. kerület
1.	Család, családi kapcsolatok <i>(„C” válaszadó: „Családi kapcsolatok, azok a dolgok, melyek hozzásegítenek a tartalmas, boldog élethez”)</i>	Család, családi kapcsolatok
2.	Tradíciók, szokások átadása <i>(„A” válaszadó: „Szokások, tradíciók összesítése” „T” válaszadó: „Amit a családomtól örökölttem, és a gyerekeimnek is átadok”)</i>	Emocionális értékek <i>(„O” válaszadó: „Az emberség, a tudatosság, a szeretet, a családi biztonság”)</i>
3.	Emocionális értékek: tolerancia, befogadás, szeretet, boldogság, öröm, őszinteség, szerelem, biztonság stb.	Hagyományok, szokások tisztelete, átadása <i>(„L” válaszadó: „Ami nem múlandó, ami boldogít, ami nemesít „K” válaszadó: „Érték, amit a szüleimtől, családtagjaimtól kaptam, és kapok. Szeretném én is ezeket az tulajdonságokat a gyermekembe beleplántálni”)</i>
4.	Pénz, anyagi jólét, anyagi biztonság	Tudás, tudatosság, önálló gondolkodás
5.	-	Egészség, egészséges életmód

A kapott válaszok alapján a következő értékfogalmat lehetett összesíteni a VIII. kerületi válaszok tekintetében:

Olyan társadalmilag elfogadott normák, elvek, szokások összessége, mely mindenki számára fontos, és amivel mindenki azonosulni tud.

Érzékelhető a válaszokon, hogy a legfontosabb értékek körét továbbra is az érzelmekhez kapcsolódó, emocionális, szociális értékek alkotják, a materiális értékek háttérbe szorulnak. Ugyanakkor az eredmények terén hangsúlyosan megfogalmazódott az, hogy a családoknak fontos a tradicionalitás is.

A XI. kerületi óvoda szüleinek a válaszaik alapján elmondható az, hogy a család, az emocionális értékek, valamint a tradíciók ugyanúgy fontosak számukra, mint a másik kerületben lakó szülőknek. Ugyanakkor új elemek is megjelennek a válaszokban, mint pl. a tudás, a tanulás, az ismeretelsajátítás, mely a gyermekek jövőjét erősen befolyásolhatja. Ez a

megközelítés viszont már sokkal jobban utal az *önmegvalósítás* érték koncepciója felé (Schwartz). Új, és többször előforduló elemként találkozhatunk az *egészség*, egészséges életmódra törekvés szemléletével, mely már az előző kérdéskörben is tapasztalható *biztonság* érték koncepcióra utal.

A kapott válaszok alapján a következő értékfogalmat lehetett összesíteni a XI. kerületi válaszok tekintetében:

Olyan célokat, cselekedeteket tartalmaz, mely az egyének számára fontosak, maradandóak, egész életen át tartanak. Folyamatosan változik, jellemet, viselkedést, döntést, s a mindennapjainkat befolyásolja, határozza meg.

A megkérdezettek saját véleményein túl arra is kíváncsi voltam, hogy mit gondolnak, melyek azok az értékek, melyek a közgondolkodás szerint ma fontosak. Erről a következő eredményeket tudtam felállítani szintén kategóriarendszer segítségével:

Rangsor	VIII. kerület	XI. kerület
1.	Pénz, anyagi jólét <i>(„R” válaszadó: „Sajnos a pénz” „U” válaszadó: „Az anyagi jólét, a csillogás, a népszerűség”)</i>	Pénz, anyagi jólét <i>(„E” válaszadó: „Családi ház, autó, ékszer, telefon, ruhák, PÉNZ” „J” válaszadó: „A pénz, amelyen mindent megkaphatunk”)</i>
2.	Külsőségek, külső tulajdonságok <i>(„P” válaszadó: „A pénz, az autó, a külső megjelenés”)</i>	Külsőségek, külső tulajdonságok <i>(„I” válaszadó: „Ami elfedi az igaz értékeket”)</i>
3.	Politikai nézetek, hozzáállás <i>(„Z” válaszadó: „A pénz, plusz, ha valaki fideszes jó barát”)</i>	Hatalom, mások feletti befolyás (kapcsolatok, előrejutás)
4.	Siker, népszerűség	Tudás, „iskolázottság”, önmegvalósítás

A kapott válaszok alapján jól megfigyelhető az, hogy ha a közgondolkodás szerint vélekednek a szülők, akkor elsősorban a materiális értékek kerülnek előtérbe, illetve az, hogy hogyan juthat az egyén előre akkor, ha csupán anyagi javakkal, előnyökkel rendelkezik. Feltűnő, hogy az eddig igen kiemelt helyen szereplő emocionális értékek a közgondolkodás szerint nem kerülnek elő, pedig a szülők igen fontosnak találták egyéni válaszaikban, valamint a gyermekük jövőjével kapcsolatos gondolataikban. Érdekes, hogy úgy vélik, ezek az értékek a köztudatban nem eléggé vannak jelen. Új elemként merült fel ebben a kategóriában a politikai nézet, meggyőződés, mely a szülők szerint szintén fontos az életben való előrejutáshoz a közgondolkodás szerint. Pozitívként jelent meg a tudás (XI. kerület), mely egyértelműen az önmegvalósítás felé orientálódik.

4. Összefoglalás

A kérdőívek kiosztásával, és összesítésével kutatásom empirikus része is elindult. Számos tapasztalatot adott, újabb lehetőségeket nyitott meg.

A kapott eredmények igen sokszínűek, ugyanakkor sok azonosság megfigyelhető bennük. A tanulmány készítésekor, illetve az azt megelőző előadás alkalmával még csak 48 kérdőívet sikerült összegyűjtenem és értékelnem. Az eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy a szülők elsősorban a gyermekük érzelmi biztonságához szükséges értékeket tartják fontosnak, ugyanakkor a közvélekedés nézeteiről mások az elképzeléseik, és úgy érzékelhető, hogy a kettő ütközik egymással, nem támogatja egymást, ami nem túlságosan kedvező. Az eddigi eredmények alapján úgy tűnik, hogy inkább vonzódnak (és szeretnék, hogy gyermekük is vonzódjon a jövőben) olyan értékekhez, mely a biztonsághoz kapcsolódó szükségleteiket kielégítik.

Határozott következtetéseket levonni, a hipotézisek igazolását elvégezni a minta nagyságának növelésével tudunk majd csak végrehajtani. Jelenleg egy vidéki óvodával sikerült felvennem a kapcsolatot, ahonnan 60 darab kérdőívet kaptam vissza. Célom a jövőben az, hogy a minta eloszlása tekintetében figyeljek arra, hogy megfelelő mennyiségű fővárosi, városi, vidéki szülőket tudjak megkérdezni, mely a kutatási kérdések megválaszolását szolgálja majd.

Továbbá szeretném elméleti tájékozottságomat is mélyíteni. Szeretném megvizsgálni a téma (a neveléstudomány szempontjából fontosnak tartott) egyéb társtudományokkal való kapcsolódási pontjait (pl. szociológia, szociálpszichológia, filozófia), és a nemzetközi kutatások eredményeit (European Values Surveys, World Values Surveys).

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Bábosik István: Neveléstudomány. Budapest, Osiris Kiadó. 2004.
- [2] Hankiss Elemér: Érték és társadalom. Budapest, Magvető Könyvkiadó. 1977.
- [3] Vajda Zsuzsanna: Lélektankönyv. Budapest, Műszaki Könyvkiadó. 2001.
- [4] Váriné Szilágyi Ibolya: Az ember, a világ és az értékek világa. Budapest, Gondolat Kiadó. 1987.
- [5] Varga Károly: Értékek fénykörében. Budapest, Akadémia Kiadó. 2003.

Internetes hivatkozások:

- [6] Shalom H. Schwartz: Basic Human Values: An Overview- Basic Human Values: Theory, Methods, and Applications. 2006. Letöltve 2010. 04. 27-én, a <http://segrdid2.fmag.unict.it/Allegati/convegno%207-8-10-05/Schwartzpaper.pdf> oldalról.
- [7] Wolfgang Bilsky and Karen A. Jehn: Organizational culture and individual values: evidence for a common structure. 2002. Letöltve 2010. 04. 27-én a http://miami.uni-muenster.de/servlets/DerivateServlet/Derivate-1535/Bilsky_Jehn.pdf oldalról.
- [8] Schaffhauser Franz: Értéktudomány és mai nevelésvalóság. 2006. Letöltve 2010. 03. 30-án a <http://mek.niif.hu/05400/05451/05451.pdf> oldalról.

Lektorálta: Dr. Schaffhauser Franz, főiskolai tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem

UNRAVELING LANGUAGE LEARNER IDENTITY IN THE ERA OF GLOBALIZATION

Dávid Smid

Eötvös Loránd University, School of English and American Studies, Doctoral School of Education; PhD-student, smiddav@yahoo.com

Abstract

Due to the arrival of the phenomenon of globalization, many aspects of our lives are going through changes, which, in turn, impacts the ways we define ourselves, act, and behave. The global spread of the English language and the necessity of its learning have triggered an interest in language learner identity recently. However, the area still has much to offer for research, especially due to the diversification of contexts language learner identity is influenced by. First, within the framework of globalization, this paper attempts to discuss the relevant ideas from the neighboring fields of sociology, psychology, second language acquisition, and pedagogy. Second, it provides a brief overview of the major empirical findings on language learner identity up to now, which is done by concentrating on a wide range of local contexts, including China, Germany, Indonesia, Hong Kong, and Sweden. The paper finishes with pedagogical implications, while some ideas for further research are also suggested.

Keywords: Globalization, language learner identity, English as a lingua franca, global context, local context

1. Introduction

The field of second language acquisition (henceforth SLA) has seen a burgeoning research interest in language learner identity in the last decade (e.g., Csillagh, 2015; Erling, 2007; Gu, 2010; Henry & Goddard, 2015; Sung, 2014; Xu & Gao, 2014). This can be attributed to what is often referred as the *social turn*, which is an interest in the effects of the different contexts on language learning (Dörnyei & Ushioda, 2011). Indeed, over the past years the contexts of English language learning (ELL) have diversified thanks to such phenomena as technological advances, migration, or multilingualism (Ushioda, 2013). It is without doubt that globalization plays a key role in all these changes.

This paper argues that, due to the phenomenon of globalization, the contexts of ELL can be distinguished at the global and local levels. As a consequence, language learners develop two identities: the global and the local. Specifically, based on the reviewed literature, this paper attempts to shed light on the fact that these two types of identity can manifest themselves either as a bicultural identity or a hybrid identity depending on the extent to which globalization is present in a language learner's circumstances. As a support, several pieces of research targeting these concepts are considered; however, due to the diversification of the learning context, much remains to be empirically investigated.

The central message of the present paper is that the contemporary world order raises new challenges in our lives, in which ELL plays a crucial role. Thus, investment in research in this area is highly needed. However, it is only by taking a multidisciplinary approach that one can understand the impact of a multifaceted concept like globalization (Marsella, 2012). After discussing the relevant ideas rooted in the fields of psychology, sociology, pedagogy, and SLA—in the light of globalization, this paper looks to support its argument with empirical findings, which were selected on the basis of their relevance. Then, it finishes with some pedagogical implications and ideas as to how research in the area could be advanced. It has to be emphasized that the literature reviewed here is by no means exhaustive; thus, this paper should be viewed as a short introduction to language learner identity as being conceptualized in the current era.

2. The era of globalization

The following subsections contain a brief overview of globalization with respect to its most prominent consequences, and, with the help of the relevant literature, show that the field of the psychology of globalization is applicable to ELL and English language teaching (ELT).

2.1 *Globalization as a social-psychological phenomenon*

The term *globalization* refers to a worldwide phenomenon through which human beings are “embedded in a complex interdependent global web of economic, political, social, technical, and environmental events, forces, and changes” (Marsella, 1998, p.1282). An often-cited metaphor in connection with globalization is the concept of *global village*, which stands for the state of the world as having become borderless and interconnected (Marsella, 2012).

The phenomenon of globalization is thought to have a wide range of both social and psychological outcomes, including culture shock, identity shock, cultural homogenization, or the global spread of the English language (Marsella, 2012). These consequences have also been recognized by the field of applied linguistics (Blommaert, 2010; Crystal, 2003). According to Arnett (2002), the most important concomitant of globalization concerns the transformations to which our identity is subjected. This is going to be the central topic of the following subsection.

2.2 *Identity in the era of globalization*

It goes without saying that globalization is experienced in most parts of the globe, which contributes to the emergence of a global context, alongside the local context. This duality, in turn, affects people's conception of themselves all over the world. As Arnett (2002) argues, one of the consequences of globalization with respect to one's identity is what he terms as *bicultural identity*, meaning that “in addition to their local identity, young people develop a global identity that gives them a sense of belonging to a worldwide culture and includes an awareness of the events, practices, styles, and information that are part of the global culture” (p.777). Although this notion was originally developed within the field of psychology, several SLA researchers (cf. Dörnyei, 2005; Dörnyei & Ryan, 2015; Lamb, 2004; Ushioda, 2011) have adopted it.

As a result of the variation in the extent to which a setting is globalized, the concept of bicultural identity may not be appropriate in every context. That is why Arnett (2002) also came up with the notion of *hybrid identity*, which is understood as the combination of global and local cultures. This means that we cannot distinguish between the global and local identities as the two are intertwined due to the fact that the local culture is altered by the global one. The meaning of hybrid identity also seems to be of relevance in the field of SLA. Henry and Goddard (2015) argue that places, such as the Scandinavian countries, are likely to be potential cases of the hybrid language identity since English is highly valued in these societies. This is reflected through the fact that people's lives abound with the various forms of contexts in which English is the dominant language, for example, the Internet, (subtitled) television programs, higher education, or workplaces (Henry & Goddard, 2015; Taavitsainen & Pahta, 2003).

2.3 *The role of English in today's world*

The impact of globalization manifests itself in all the spheres of our lives appreciably, including the way we communicate; with the help of the technological advances, it has become extremely fast and easy to contact someone in a different part of the world and our exposure to contexts outside our immediate environment has increased as well (Chiu, Gries, Torelli, & Cheng, 2011). This worldwide phenomenon is accompanied by one common linguistic means, that is, the English language—generally conceptualized as World Englishes, global English, or English as a lingua franca (ELF) (Jenkins, Cogo, Dewey, 2011). English has come to be the language of science, technology, media, and business (Crystal, 2003). In addition, there is an increasing tendency of adopting English-medium teaching in many tertiary institutions all over the world (Ushioda, 2013).

It was thirty years ago when Kachru (1985) divided the spread and the use of the English language—based on its variety and functions—into three distinct circles:

1. the *inner circle*, representing the traditionally English-speaking countries and their colonies (e.g., New Zealand, South Africa),
2. the *outer circle*, including Asian and African countries (e.g., India, Nigeria) that have historical or political ties with the countries of the previous group, and
3. the *expanding circle*, which features countries (e.g., China, Germany) where English is used as a foreign language or lingua franca (depending on one's interpretation, see below).

However, as Mollin (2007) argues, Kachru's tripartite model has become outdated in the sense that English is being used as a lingua franca all over the world now, not just in the expanding circle. Ushioda (2013) goes even further and claims that the expanding circle—citing the Scandinavian countries and the Netherlands as examples—has been going through diversification to such an extent that “the so-called ‘foreign language’ of English has a pervasive presence in society with more fluent bilingual English speakers than in many ‘outer circle’ contexts in which English has official second language status” (p.3). These recent changes overshadow the traditional conception of the English language as a primarily native language and presents a dilemma concerning its ownership (Crystal, 2003).

Today, there are more nonnative speakers of English than native speakers (Crystal, 2003). When talking about English as a global language or ELF, it is important to highlight how learners are conceptualized as opposed to when the acquisition of English is meant as a foreign language (EFL). The main differences, according to Jenkins, Cogo, and Dewey (2011), lie in the language learners' relationship to the native speakers and the types of interactions. That is to say, in the case of ELF, nonnative speakers are not compared to native speakers, they acquire their own distinct variety of English (deviations are seen as differences), and interact mostly with nonnative speakers. The EFL paradigm, on the other hand, considers nonnative speakers as learners who aim to adhere to the native model (deviations are seen as deficiencies) and who interact with native speakers. This paper is situated in the ELF strand, which seems to be in line with the issues of globalization.

Furthermore, it also has to be emphasized that ELF and English as a native language (ENL) are not to be regarded as the same: ELF can be characterized as a hybrid, flexible, and fluid form, which is online negotiated (Jenkins, Cogo, & Dewey, 2011). As Seidlhofer, Breiteneder, and Pitzl (2006) point out ELF “declares itself independent of the norms of ... ENL, and the authors who use it are confident that the ELF they use is better suited to express their identity, and more intelligible for their readers than a ‘better’ English” (p.6). This statement draws attention to how a language learner's identity can be influenced by the use of ELF. Next, this paper examines the fields of ELL and language learner identity more exhaustively, with the focus of how the present age of globalization has made its impact on these areas.

3. The current state of the field of SLA and language learner identity

Having discussed the importance of globalization in our lives with respect to the English language, the succeeding subsections outline how the field of SLA is reacting to the new state of the world. Specifically, the focus is narrowed down to the complexity of influences surrounding the language learner and its manifestation on the learner's identity.

3.1 Globalization and the field of SLA

Recently, the field of SLA has been hit by the social turn, whereby an increasing amount of attention has been dedicated to the impact of context—including both physical and psychological—with regard to the way people think and behave (Dörnyei & Ushioda, 2011). One could argue that this trend has been ignited by the spread of globalization. As Ushioda (2013) states, “the changing global landscape of ELT reflects an increasing diversity of geographical, political, social, cultural, linguistic, educational, institutional and technological contexts in which learning English is situated” (p.3). Moreover, she also adds that the complexity of language learning in today's world does not end here as one could further differentiate these global contexts into local ones, such as teaching methods, educational background of the teacher, educational policy, and so on. With these in mind, it seems plausible to establish that, as a result of globalization, the learning contexts of English has become very diverse, fluid, and difficult to define (Ushioda, 2013).

In an era that experiences constant change, it is rather not surprising that the field of SLA has witnessed several reconceptualizations over recent years. One of the most noteworthy transformations has been experienced by the concept of *integrative orientation* in the case of the English language (Gardner & Lambert, 1972). That is to say, due to the earlier presented global role of English, the dilemma regarding the ownership of the language, and the indefinite state of learning contexts, learners no longer have a distinct target group they intend to identify with (Ushioda, 2006). Thus, integrative orientation—in response to the current world order—has been replaced by *international posture*, which stands for an “interest in foreign or international affairs, willingness to go overseas to stay or work, readiness to interact with intercultural partners, and ... openness or a non-ethnocentric attitude towards different cultures” (Yashima, 2002, p.57). This understanding also seems to do justice to the recently reconceptualized, dichotomous identity, and explains fairly what is meant under a global identity.

It is worth mentioning that the problems, as to why the integrative orientation has become outdated, have caused another shift in the field: the external identification with native speakers to the internal identification with the global community (Ushioda, 2011). Although this change can be primarily attributed to language learning motivation research, it seems to be relevant in the present case as well since motivation has been reframed recently under the higher-order individual difference variables of self and identity—the former, a psychological construct, the latter, a sociological one. In so doing, researchers are interpreting the impact of the different contexts on language learners' actions and behaviors while placing the internal domain of the learner self or identity in the center (Ushioda, 2011). The present paper focuses on research done from the perspective of the learner identity, which is discussed in the next subsection.

3.2 Language learner identity as a sociohistorical construct

The arrival of the social turn in the field of SLA has initiated a growing interest in a new approach to language learning—the social perspective, which has its roots in sociology and anthropology (Norton, 2006). Language identity, understood as a sociocultural and sociohistorical variable, occupies a central position in this trend. Influenced by the poststructuralist theories of language, subjectivity, and positioning, language learner identity is viewed as socially constructed, fluid, dynamic, and context-dependent (Norton & Toohey, 2011). This conceptualization seems to be favorable to the current era of globalization as a result of which language learners are situated in a wide range of contexts (Ushioda, 2013), and their language acquisition and socialization processes are less structured and more dynamic (Darvin & Norton, 2015).

Norton and Toohey's (2011) description of language identity as “a site of struggle” (p.414) truly reflects the current situation of the learning of the English language. Given the complex relationship between the social world and the learner, it is becoming extremely challenging to find one's voice when learning a language (Darvin & Norton, 2015; Ushioda, 2011). By categorizing the learning of the English language within the framework of ELF, two basic arguments can be put forward as to the learners' construction of their identities. On the one hand, learners of English may wish to convey their local or national cultural background when using the language (Jenkins, 2005)—this idea supports Jenkins et al.'s (2011) statement about English being “a globalized phenomenon that is continuously being LOCALIZED during its countless interactions” (p.304). On the other hand, language learners may rather choose global affiliation or international posture (Yashima, 2002) as the dominating aspect of their self-expression. It has to be stressed, however, that these two orientations are only the end points of a continuum; thus, the extent to which they take shape can vary. Next, the various forms of language learner identity are illustrated with the help of empirical findings.

4. Global, local, bicultural, and hybrid identities in ELL

As pointed out earlier, language learning contexts have become extremely diverse in recent times. The globalization and its dividing effects on the landscapes (global versus local), and consequently, on our identities have prompted several SLA researchers to recognize that it is not enough anymore to take into account context in general, one needs to distinguish between global and local contexts (e.g., Erling, 2007; Ushioda, 2013). Also, there is a trend of situating research on language learner identity in the qualitative research paradigm as this seems to best bring forward the intricate links between the language learner and the social world (i.e., learning contexts) (Norton, 2010). The following paragraphs illustrate, with the help of empirical findings, how the global and local identities of language learners of English from various parts of the world are constructed within the framework of globalization.

Some examples point out that the appearance of a global identity is intricately linked to the local context. Gu's (2010) qualitative study with Chinese tertiary-level English learners found that the rising role of China as a world power had an influence on the participants' language identity. That is, they wanted to maintain their local or national identity when using the English language, but also strove to occupy their place within the global community as speaking English enjoys a high prestige in their society, and thus, gave them new opportunities. On a similar dimension, in Lamb's (2004) study young Indonesian adolescents also showed clear signs of what could be interpreted as a bicultural identity. What is interesting about his findings is that, as Lamb argues, it is likely that learners of English want to pursue global citizenship because of its highly esteemed role in society, that is, “providing access to financial, social and cultural resources” (p.16). Sung's (2014) study did not yield

such clear-cut results regarding the identity positions of university students learning English in Hong Kong. Specifically, the participants were split concerning the extent to which they wanted to identify with their local community in ELF interactions: half of them possessed a bicultural identity with clearly distinguishable global and local parts, while the other half of the participants had trouble expressing the two separately, which is indicative of a hybrid identity. There was one common thing among the participants, however; namely, they did not identify the global identity with the native speakers of English.

The German tertiary-level participants in Erling's (2007) study were likely to interpret the global identity with an expanding transnational culture. They perceived English as an indispensable means in today's world, which allowed them to exceed borders; however, they also wanted to keep their local roots in a way that is reminiscent of a hybrid identity: As Erling argues, "the ability to speak English is intricately tied in with the (re)definition of what it means to be German, or at least an educated, urban German" (p.128). At this point, one also has to take into account the fact that the study was done in Berlin, the German capital, which is associated with a significant international presence; thus, the picture regarding German language learners' identity might be different in less urban German cities. There is another piece of research in a European context that needs to be mentioned. Henry and Goddard's (2015) study—done in a Swedish context with university students—found instances of a genuine hybrid identity. Here one can find that English is interconnected with students' language identities to a large extent—thanks to the modern Swedish society, in which English occupies a central part. Accordingly, the local part of their language identity could not be distinguished from the global part—the images of cosmopolitan lifestyle, international career, participation in global discourses were some of the recurring themes in the participants' accounts. From these reports, one is led to the conclusion that the phenomenon of globalization, along with the merging of the local and global contexts in countless ways, exert significant influence over the acquisition of the English language nowadays.

5. Pedagogical implications

The above presented argument with regard to the emergence of the global-local, bicultural, and hybrid identities has several implications for ELT, one of which concerns the role of the language teachers who are native speakers of English. As English is becoming a global language, it is no longer primarily associated with its native speakers (Dörnyei, 2005). Thus, the prestige of a native speaker teacher may be losing its value for the favor of a local ELF teacher who has the same background as his or her students (Ushioda, 2013). This view is also supported by Seidlhofer (1999), who claims that nonnative English teachers are "double agents" (p.235) in that they are in the possession of the knowledge of both the local and the target language and their cultures; hence, are in the best position to assess and cater for the needs of their students.

Furthermore, as learners now want to learn English mainly for instrumental reasons—in order to be part of the global community—identifying with the native speakers of the language is becoming less probable (Ushioda, 2011). This requires teachers to place a significant emphasis on intercultural awareness and competence, including the acquirement of cross-cultural communication strategies (Kilickaya, 2009). That is, the exhibition of English for lingua franca interactions (Sewell, 2013) and the importance of mutual intelligibility in these interactions should be fostered in the language classrooms (Jenkins, 2005). With respect to the teaching of English, the use of appropriate language materials should also be mentioned. In order to prepare learners for the real-life use of the language, and thus, enhance the development of their global identity, they should be given learning materials that include a considerable amount of interactions among nonnative speakers of English. As Jenkins (2005)

argues, this condition is still not met or is simply ignored in the cases of several English language books.

Lastly, the learner's perspective should also be mentioned. It is often argued—in light of the importance given to the current learner-centered approach in language learning—that teachers should find a balance in their approach to learners and give learners freedom regarding their choices in language learning. To illustrate, Timmis (2002) emphasizes that teachers should consider learners' attitudes and preferences to the different varieties of English. Ushioda's (2011) view corroborates this argument by pointing out the importance of finding one's voice in learning English. Since learning and using a language entails the participation of a person in different contexts, which, in turn, requires the constant construction and negotiation of our identity, it is important to recognize that learners should be given autonomy and freedom in expressing themselves and in becoming who they want themselves to be (Ushioda, 2011).

6. Conclusion

This paper has briefly discussed the impact of globalization on language learner identity. With the above reviewed literature in mind, it is reasonable to conclude that the fields of ELL and ELT are going through substantial changes. Language learner identity has a central part in this arena. To find one's voice might not be easy today when a language learner is surrounded by the presence of extremely diverse landscapes for the learning of the English language. As language learners are faced with influences from several directions, their language identities become less clear-cut and subject to change over time (Norton & Toohey, 2011; Ushioda, 2013).

Further empirical research regarding the relationship between ELL, language learner identity, and globalization is much needed. Interesting and promising lines of inquiry include language teacher identity and the impact of the increasingly diverse contexts of language learning, especially the various sites of technology or ELF-mediated academic and professional environments (Norton, 2010; Norton & Toohey, 2011; Ushioda, 2013). Furthermore, in order to produce valuable research that is consistent with the present state of the world, researchers need to recognize the growing significance of the global-local dichotomy and consider both perspectives as potential sources of influence on ELL.

Acknowledgments

I would like to express my gratitude to my tutor, dr. habil. Edit H. Kontra for her valuable feedback on the first version of the paper and my supervisor, dr. habil. Kata Csizér for taking her precious time to do the review.

References

- Arnett, J. J. (2002). The psychology of globalization. *American Psychologist*, 57, 774–783.
- Blommaert, J. (2010). *The sociolinguistics of globalization*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chiu, C., Gries, P., Torelli, C. J., & Cheng, S. Y. Y. (2011). Toward a social psychology of globalization. *Journal of Social Issues*, 67(4), 663–676.
- Crystal, D. (2003). *English as a global language* (2nd ed.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Csillagh, V. (2015). Global trends and local realities: Lessons about economic benefits, selves and identity from a Swiss context. *Studies in Second Language Learning and Teaching*, 5(3), 431–453.

- Darvin, R., & Norton, B. (2015). Identity and a model of investment in applied linguistics. *Annual Review of Applied Linguistics*, 35, 36–56.
- Dewey, M. (2007). English as a lingua franca and globalization: An interconnected perspective. *International Journal of Applied Linguistics*, 17(3), 332–354.
- Dörnyei, Z. (2005). *The psychology of the language learner: Individual differences in second language acquisition*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Dörnyei, Z., & Ryan, S. (2015). *The psychology of the language learner revisited*. New York, NY: Routledge.
- Dörnyei, Z., & Ushioda, E. (2011). *Teaching and researching motivation* (2nd ed.). Harlow: Pearson Education.
- Erling, E. J. (2007). Local identities, global connections: Affinities to English among students at the Freie Universität Berlin. *World Englishes*, 26(2), 111–130.
- Gardner, R. C., & Lambert, W. E. (1972). *Attitudes and motivation in second-language learning*. Rowley, MA: Newbury House.
- Gu, M. M. (2010). Identities constructed in difference: English language learners in China. *Journal of Pragmatics*, 42, 139–152.
- Henry, A., & Goddard, A. (2015). Bicultural or hybrid? The second language identities of students on an English-mediated university program in Sweden. *Journal of Language, Identity & Education*, 14(4), 255–274.
- Jenkins, J. (2005). ELF at the gate: The position of English as a lingua franca. *Humanising Language Teaching*, 7(2). Retrieved from <http://www.hltmag.co.uk/mar05/idea.htm>
- Jenkins, J., Cogo, A., & Dewey, M. (2011). Review of developments in research into English as a lingua franca. *Language Teaching*, 44(3), 281–315.
- Kachru, B. B. (1985). Standards, codification and sociolinguistic realism: The English language in the outer circle. In R. Quirk, & H. G. Widdowson (Eds.), *English in the world: Teaching and learning the language and literatures* (pp.11–30), Cambridge: Cambridge University Press.
- Kilickaya, F. (2009). World Englishes, English as an international language and applied linguistics. *English Language Teaching*, 2(3), 35–38.
- Lamb, M. (2004). Integrative motivation in a globalizing world. *System*, 32, 3–19.
- Marsella, A. J. (1998). Toward a global-community psychology: Meeting the needs of a changing world. *American Psychologist*, 53, 1282–1291.
- Marsella, A. (2012). Psychology and globalization: Understanding a complex relationship. *Journal of Social Issues*, 68(3), 454–472.
- Mollin, S. (2007). English as a lingua franca: A new variety in the new expanding circle? *Nordic Journal of English Studies*, 5(2), 41–57.
- Norton, B. (2006). Identity: Second language. In K. Brown (Ed.), *Encyclopedia of language and linguistics* (2nd ed., Vol. 5, pp.502–508). Oxford: Elsevier.
- Norton, B. (2010). Language and identity. In N. Hornberger, & S. McKay (Eds.), *Sociolinguistics and language education* (pp.349–369). Bristol: Multilingual Matters.
- Norton, B., & Toohey, K. (2011). Identity, language learning, and social change. *Language Teaching*, 44, 412–446.
- Seidlhofer, B. (1999). Double standards: teacher education in the Expanding Circle. *World Englishes*, 18(2), 233–245.
- Seidlhofer, B., Breiteneder, A., & Pitzl, M. (2006). English as a lingua franca in Europe: Challenges for applied linguistics. *Annual Review of Applied Linguistics*, 26, 3–34.
- Sewell, A. (2013). English as a lingua franca: Ontology and ideology. *ELT Journal*, 67(1), 3–10.

- Sung, C. C. M. (2014). English as a lingua franca and global identities: Perspectives from four second language learners of English in Hong Kong. *Linguistics and Education*, 26, 31–39.
- Taavitsainen, I., & Pahta, P. (2003). English in Finland: Globalisation, language awareness and questions of identity. *English Today*, 19(4), 3–15.
- Timmis, I. (2002). Native-speaker norms and International English: A classroom view. *ELT Journal*, 56(3), 240–249.
- Ushioda, E. (2006). Language motivation in a reconfigured Europe: Access, identity, autonomy. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 7(2), 148–161.
- Ushioda, E. (2011). Language learning motivation, self and identity: Current theoretical perspectives. *Computer Assisted Language Learning*, 24(3), 199–210.
- Ushioda, E. (2013). Motivation and ELT: Global issues and local concerns. In E. Ushioda (Ed.), *International perspectives on motivation: Language learning and professional challenges* (pp.1–17). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Xu, H., & Gao, Y. (2014). The development of English learning motivation and learners' identities: A structural equation modeling analysis of longitudinal data from Chinese universities. *System*, 47, 102–115.
- Yashima, T. (2002). Willingness to communicate in a second language: The Japanese EFL context. *The Modern Language Journal*, 86(1), 54–66.

Reviewer: Dr. habil. Kata Csizér, Associate professor, Chair of Department, Eötvös Loránd University.

FOGYATÉKKAL ÉLŐ HALLGATÓK A FELSŐOKTATÁSBAN – ESÉLYEGYENLŐSÉG A KARRIERÉPÍTÉSBEN

Dr. Séllei Beatrix

Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem, adjunktus, selleib@erg.bme.hu

Soós Emese

Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem, PhD-hallgató, soosemese@erg.bme.hu

Absztrakt

Jelen tanulmányban a felsőoktatási esélyegyenlőség gyakorlati megvalósulásával foglalkozunk egy konkrét intézményben. Vizsgálatunk megalapozásaként áttekintettük, kik a fogyatékossgal élő vagy megváltozott munkaképességű emberek [3, 5], és arra kerestük a választ, hogy mennyire releváns kérdés számukra a karrierépítés. A WHO [2] újabb értelmezései (ICF/FNO) szerint, a magyar esélyegyenlőségi törvény [3] és a nemzetközi jog [1] alapján, valamint a pszichológiában elterjedt szalutogenikus [17] nézőpont és a pozitív pszichológiai szemlélet [például 18 vagy 19] alapján érdemes és kell is erről a kérdéstről beszélnünk. Mégis a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal országos adatai alapján a megváltozott munkaképességű embereknek kevesebb, mint 25 %-a rendelkezik munkaviszonnyal és csupán 5 % rendelkezik felsőfokú végzettséggel [33].

Kutatásunkban felmértük a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem Gazdaság- és Társadalomtudományi Karának fizikai akadálymentességét, valamint ezen egyetem hallgatói mintájának (n=400) attitűdjét a fogyatékossgal, fogyatékos emberekkel kapcsolatban. Eredményeink alapján a hallgatók határozottan elkülönítik egymástól az egyes fogyatékossgai csoportokat a Bogardus-féle szociális távolsági skála alapján [51], melyben a mozgáskorlátozott személyek a legelfogadottabbak és az értelmileg akadályozott emberek a leginkább elutasítottak – mindazonáltal az egyetemisták az ATDP [50] skálával vizsgálva nem kifejezetten elutasítók, sem túlzottan elfogadóak.

Ezen a kiinduló alapon megvizsgáltuk a fogyatékos emberek pályafejlődésének és karrierépítésének elméleti modelljeit [34], s ezzel összevetettük Seligman [41] általunk adaptált PERMA modelljét. Ezt árnyalando bemutatjuk a fogyatékos fiatalok pályaeorientációjának kulcskérdéseit, mint az önismeret, a motiváció [például 57] és az ezekre alapozott person-job-environment fit modellek [26]. Célunk egy olyan komplex és pozitív, az erőforrásokra alapozó modell bemutatása, mely képes facilitálni az egyéni karriermendzsmenetet és ily módon a társas-társadalmi integrációt.

Kulcsszavak: fogyatékossg, hallgatók, felsőoktatás, esélyegyenlőség, karrier

1. Bevezetés

Jelen tanulmány célja a fogyatékkal élő hallgatók esélyegyenlőségének vizsgálata a felsőoktatásban, mely a későbbi karrierépítésnek a kulcsa lehet. Az esélyegyenlőségbe beleértjük a fizikai környezet hozzáférhetőségét és a szemléleti aspektust is. Az integrált oktatás-nevelés térhódításával, az európai és nemzetközi elveknek megfelelően [1] elvben már létezik az esélyegyenlőség, azonban egy konkrét intézmény esetében megnézzük ennek az elvnek a gyakorlati megvalósulását is. Korábbi tapasztalataink, valamint jelen kutatás alapján arra is kíváncsiak vagyunk, vajon melyik feladat a nehezebb: a szemléleti vagy a fizikai akadálymentesítés.

2. Karrier és/vagy fogyatékoság

A szakirodalom alábbi áttekintésével keretbe helyezzük, és megpróbáljuk feloldani az és/vagy kérdését.

2.1. Fogyatékoság és társadalom

A fogyatékoság értelmezése, akár veleszületett, akár később kialakuló változás, mára jelentős átalakuláson ment keresztül. Az emberi jogok egyenlőségén túl, amely minden nemzet és nemzetközi szövetség alapelve, egyre inkább a kiszélesedő társadalmi részvétel, a fogyatékoság modern szemlélete kezd teret hódítani. Ennek a szemléletnek az elterjedéséhez nagyban hozzájárul a WHO újabb típusú klasszifikációs rendszere, a Funkcióképesség Nemzetközi Osztályozása [2].

A magyar jogalkotásban fogyatékos személy az Esélyegyenlőségi törvény [3] alapján az az ember, „aki tartósan vagy véglegesen olyan érzékszervi, kommunikációs, fizikai, értelmi, pszichoszociális károsodással – illetve ezek halmozódásával - él, amely a környezeti, társadalmi és egyéb jelentős akadályokkal kölcsönhatásban a hatékony és másokkal egyenlő társadalmi részvételt korlátozza vagy gátolja” (4§, a). A kiindulási alap a biológiai károsodás, azonban az FNO [2] bevezetése a hangsúlyt a testi struktúrák és/vagy funkciók sérülése helyett a funkcióképességre fordítja. Ily módon az a kérdés, hogy a környezet létrehozza-e a funkcionális akadályozottságot? Ez a szemléletváltás megváltoztatja a diagnosztikus protokollt, és a rehabilitációs folyamat egészét. Jelenleg a rehabilitáció a törvény értelmében „az egészségügyi, mentálhigiénés, oktatási, képzési, átképzési, foglalkoztatási, szociális rendszerekben megvalósuló folyamat, amelynek célja a fogyatékos személy képességének fejlesztése, szinten tartása, a társadalmi életben való részvételének, valamint önálló életvitelének elősegítése” (4§, b) [3]. Általában a rehabilitáció (...) orvosi, nevelési, foglalkoztatási és szociális intézkedések tervszerű, együttes és összehangolt, az egyénre adaptált alkalmazása, amelyben nélkülözhetetlen az érintett személy tevőleges részvétele” [4].

A fogyatékoság vagy a megváltozott munkaképesség megállapítására Magyarországon jelenleg gyermekkorban a fogyatékosági területileg illetékes Országos Szakértői és Rehabilitációs Bizottság, majd felnőttkorban a Nemzeti Rehabilitációs és Szociális Hivatal jogosult. Utóbbi hivatal már a foglalkozási rehabilitációban érintett populációval foglalkozik, akik hazánkban is az ILO [5] szerinti, 18. életévüket betöltött, felnőtt megváltozott munkaképességű munkavállalók. 18 éves korig - vagy a tanulmányok végéig -, az oktatási és gyógypedagógiai rehabilitáció területére tartoznak a fogyatékos fiatalok, ahol az adaptált vizsgálóeljárások segítségével a cél, hogy minél realisabb kép alakuljon ki a képességeikről és így részesülhessenek a célzott gyógypedagógiai rehabilitációban. Ide tartozik minden olyan szervezett társadalmi tevékenység, amely elősegíti a veleszületetten vagy szerzetten akadályozott gyermekeknek vagy felnőtteknek a társadalmi reintegrációját. A gyógypedagógiai rehabilitáció „a társadalom által biztosított, szervezett tevékenységek és támogatások rendszere, amelynek segítségével és a megmaradt képességeikre alapozva e személyeknek a közösség életében való részvétele javítható, kiteljesíthető [4].

Számokban kifejezve: a világon 1,3 milliárd fogyatékos ember él, ebből 470 millió a munkavállalás szerint aktív korú népesség [6]. Magyarországon a KSH 2011. évi felmérése szerint a 15-64 éves korú lakosság 13,6%-a vallotta magát korlátozottnak testi, érzékszervi vagy értelmi képességeiben, további 21,5 % említett legalább hat hónapos egészségi problémát, ez összesen 2.349.000 fő a magyar lakosságból. A leggyakoribb krónikus betegségek a keringési, és a hátproblémák, míg a fogyatékoságok esetében a mozgásszervi problémák, de gyakori, a problémák halmozódása is [7]. Ebből a populációból a KSH fenti

adatai szerint 767.000 fő megváltozott munkaképességű munkavállaló, őket hátráltatja a betegségük vagy fogyatékoságuk az aktív munkaerő-piaci jelenlétben. Az elhelyezkedést tovább nehezíti, hogy 80%-uk 45 év fölötti, valamint 71%-uk csak alapfokú vagy szakmai végzettséggel rendelkezik. Azaz az aktív korú megváltozott munkaképességű személyek 18,1%-a számolt be munkaviszonyról, és csak 11,5%-uk él a munkából származó jövedelméből. Ez a munkanélküliség jelentősen magasabb, mint az illesztett, nem megváltozott munkaképességű munkavállalók mintája esetében. A munkavégzés jelentős akadálya az alacsony munkaerő-piaci kereslet, az elérhető munkák jellege, illetve a munka mennyisége, valamint ezen munkavállalók alacsony képzettsége [7].

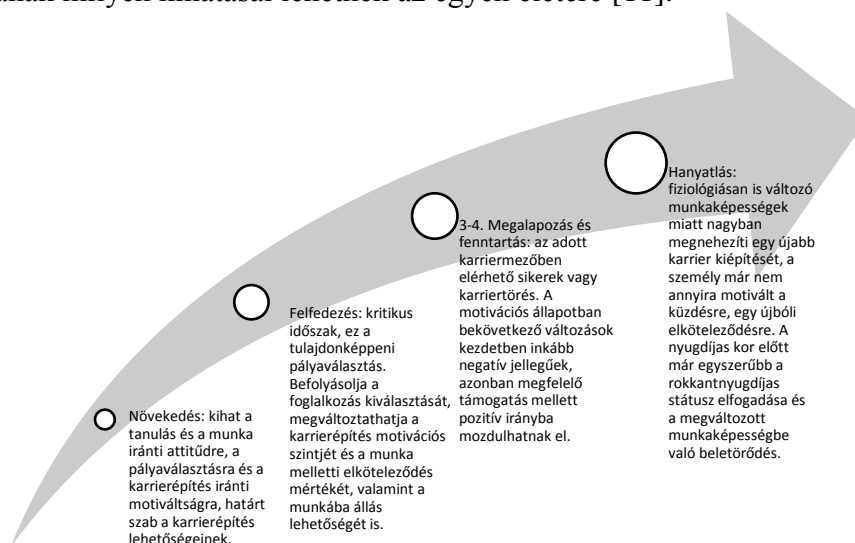
2.1.1. A fogyatékoság kialakulási idejének hatása

A veleszületett vagy egy éves korig szerzett fogyatékoság a testi, érzelmi struktúrák és funkciók mellett a személyiség területén is érezteti hatásait [8]. Mivel a mozgás, az észlelés és a gondolkodás együtt fejlődik, ezért a rendszer bármely elemének sérülése esetén az egész rendszerre kihatással van, ez pedig sajátos fejlődésmenetet eredményez [9]. Ezt részben kompenzálhatja vagy akár ronthatja is a környezet hatása [8, 2]. A megváltozott pszichológiai, személyiség és affektív profil a fogyatékosági csoport és a károsodás súlyossága mentén viszonylag jól elkülöníthető. Ennek oka a biológiai struktúra és a ráépülő funkciók károsodása miatt kompenzáló tényezők, valamint a külvilággal való eltérő kapcsolat és a megismerő funkciók eltérése. Ily módon az elsődleges sérülésre további pszichés és személyiségbeli következmények rakódnak, ami a társadalmi beilleszkedést is megnehezíti. [8, 9, 10].

A későbbi életkorban körülírhatóbb a fogyatékoság hatása, akár a biológiai, akár a pszichológiai fejlődést nézzük. Hozzávetőleg 4-5 éves kortól indul meg ez a differenciálódás, és ily módon a biológiai károsodásnak kisebb a hatása a személyiségre [8]. Megjelennek azonban a hatások a kompetencia területén, akár a cselekvések és akarati funkciók gátoltságában, kudarcélményekben és a kialakuló kisebbrendűségi érzésben vagy - ellenkező esetben - túlzott önértékelésben [10].

A fiatal- vagy felnőttkorban kialakuló fogyatékoság esetében egyrészt fel kell dolgozni a fogyatékoság okozta traumát, másrészt az új énképpel kell reintegrálódni a társadalomba [10].

A Super-féle életpálya szivárvány stádiumaiban szemléltetjük, hogy a képességek megváltozásának milyen hatásai lehetnek az egyén életére [11].

3. ábra: Az életpálya és a fogyatékoság összefüggései a foglalkozási rehabilitáció szempontjából [11 alapján]

A fogyatékos gyermekek nevelése a fejlesztésközpontú gyógypedagógiai pszichológia célja. A Köznevelési törvény [12] szerint ezek a gyerekek sajátos nevelési igényűek, ezért speciális többletelltatást és feltételeket biztosít számukra annak érdekében, hogy a személyi, tárgyi és anyagi feltételek rendelkezésre álljanak, így csökkentve a lehetséges hátrányokat. A fogyatékos tanulók pályaválasztási lehetőségei ennek ellenére korlátozottak, sztereotípiák befolyásolják a szakma kiválasztását is mind a tanulók, mind a szakmák részéről.

A sajátos nevelési igényű tanulók oktatása lehet szegregált vagy inkluzív, ahol ugyanazt a tananyagot sajátíthatják el a diákok, és együtt lehetnek a többségi iskolák tanulóival. Az Egységes Gyógypedagógiai Módszertani Intézmények létrehozásának is az volt a célja, hogy segítse a SNI-s diákok többségi iskolákban való nevelését például szakszolgálat és utazószakember-hálózat működtetésével [12]. Az érettségit adó középiskolákban már viszonylag alacsony, 6-7% az SNI-tanulók aránya [13]. A felsőoktatás területén még kedvezőtlenebb a fogyatékos diákok helyzete. Ezek az intézmények gyakran a környezeti adottságaik és gyógypedagógusok hiánya miatt sem felelnek meg az eltérő igényeknek. A 29/2002. sz. a fogyatékosssággal élő hallgatók tanulmányainak folytatásához esélyegyenlőséget biztosító OM rendelet meghatározza, hogy fogyatékosság szerint milyen esélyegyenlőséget biztosító kedvezményekkel élhetnek a rászoruló diákok, valamint előírja minden felsőoktatási intézmény vezetőjének évente a fogyatékos hallgatókat segítő koordinátor kijelölését [14].

Az esélyegyenlőség valódi megvalósításához hozzátartozik, hogy a kezdetektől inkluzív szemléletű iskolából kikerülve lehetnek elég motiváltak a sérült hallgatók a tanulmányaik felsőfokú folytatására. Speciális szükségletű diákként a felsőoktatásban végig bennmaradni nagy elköteleződést és motivációt igényel, valamint fontos a támogató család szerepe a színvonalas tanulás szempontjából. A nyugati országokban a sérült hallgatók számára biztosítják például, hogy a hallgató életszerű, de nem éles helyzetben kipróbálhassa, hogy képes-e a választott szakterületen eredményesen tevékenykedni [15].

Az inkluzív oktatási szemlélet és az akadálymentesség megvalósulásával remélhetőleg újabb területek is megnyílnak a megváltozott munkaképességű tanulók-munkavállalók előtt, hogy a számukra valóban megfelelő pályát megtalálják, és ne csak speciális mezőből, egy-egy intézmény közül választhassanak.

Akármikor alakul is ki a biológiai károsodás, a személyes jellemzőkön kívül meghatározó ereje van a környezetnek, a társas-társadalmi helyzetnek is a WHO értelmezése alapján [2]. A „handicapism”-ra hívjuk itt fel a figyelmet, vagyis a hiányosságok keresése helyett arra, hogy milyen társas erőforrások hatására tudnak a fogyatékos emberek is kiteljesedni, virágzó életet élni [16]. Ez összecseng az Antonovsky által meghatározott szalutogenezis koncepciójával [17] és a pozitív pszichológia nézőpontjával [18, 19] is.

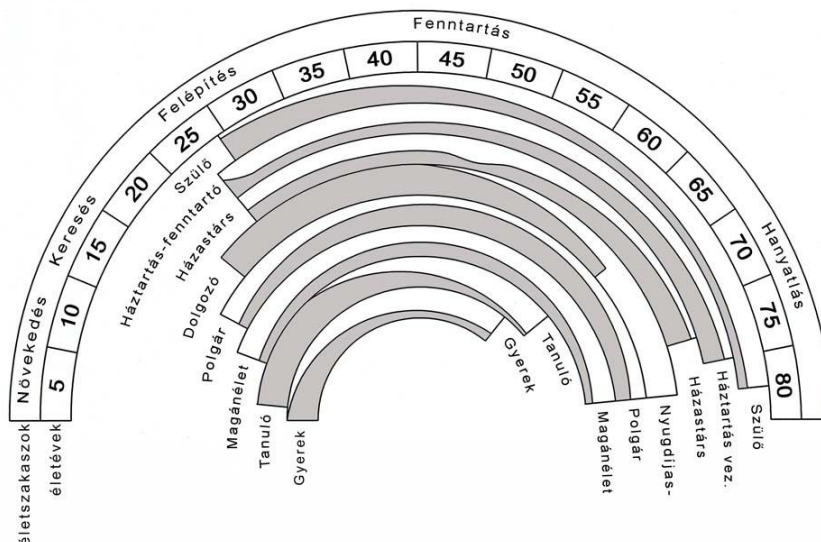
2.2. Karrier és/vagy fogyatékosság

A magyar törvények szerint a megváltozott munkaképességű embereknek joguk van integrált munkahelyen, vagy védett foglalkoztatás keretében részt venni a nyílt munkaerőpiacon [20]. Áttekintjük mi szükséges ahhoz, hogy egy fogyatékos személy eljusson addig a pontig, hogy a karrierjéről gondolkodjon.

2.2.1. Pályafejlődés és karrier

Az angol 'career' szó jelentése életpálya, amely a 'carriageway', kocsíút szóból haladó utat jelent. A magyar nyelvben a karrier főként a szakmai előmenetelt, az anyagi sikereket jelenti. Ezzel szemben az angolszász nyelvterületen a szó jelentése más, a személy munkával töltött idejét, önmegvalósítását, képességeinek kiteljesítését értik alatta – a karrier tehát a munkabeli

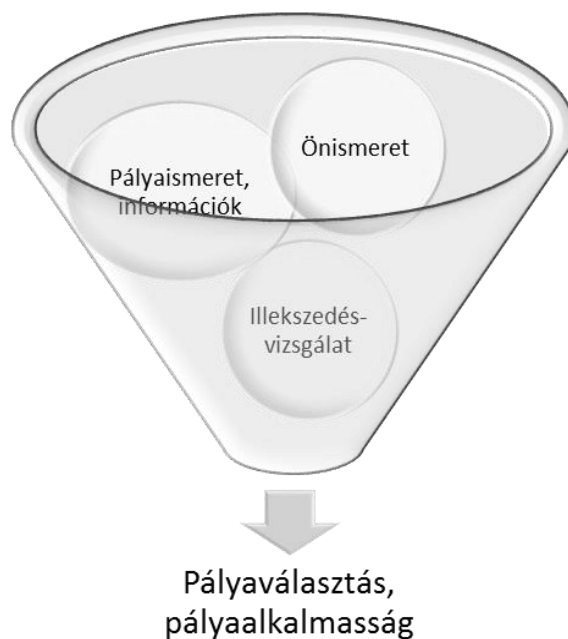
szerepek sora, mely eredményezhet növekvő presztízt és anyagi előmenetelt is [21]. A legismertebb karrierfejlődési elmélet a Super-féle életpálya modell, amely ábrázolja a személy élete során játszott szerepeinek szekvenciáját és kombinációját. Egy-egy szerep kiterjedtségét, időtartamát az egyén kora és helyzete szabja meg. A karrierfejlődés ennek alapján jól leírható az életszerepek számával és a bevonódás mértékével [22].

2. ábra: Életpályaszivárvány [11]

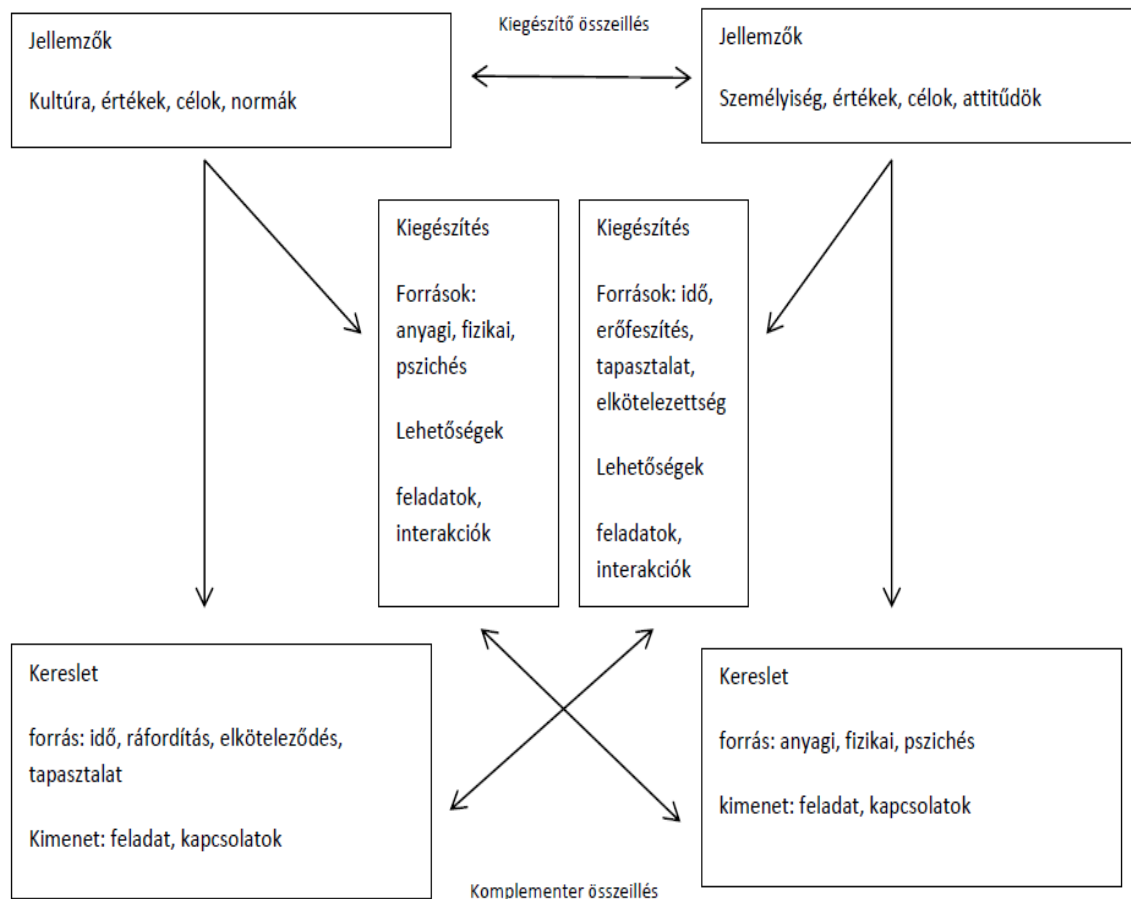
A pályafejlődés eszerint 5-6 éves korban kezdődik a diák szereppel, amely a formális oktatást követően is tart, magában foglalja a később elvégzett képzéseket, tréningeket, az informális tanulást, és a tudás gyakorlati alkalmazása is azt jelzi, hogy az egyén élethosszig tanul [21, 23, 24]. A pálya egyes szakaszaiban más-más értékek, célok lehetnek hangsúlyosak, és az egyes szerepek egymás után és párhuzamosan is jelen lehetnek [23, 24, 25].

A karrier megválasztásában három fontos tényező játszik szerepet:

3. ábra: A karrierválasztást befolyásoló tényezők [22]

Első az önismeret, azaz önmagunk fizikai, szellemi adottságainak, szükségleteinek és igényeinek ismerete szükséges ahhoz, hogy meghatározzuk számunkra elfogadható karrierutakat. A második az információ gyűjtése a különböző szakterületekről, és a harmadik összevetni és összehangolni a saját jellemzőiket az egyes karrier utak jellemzőivel [22]. Ez a folyamat véglegesen az ép munkavállalókban sem zárul le soha. Az illeszkedésvizsgálat komplexitását mutatjuk be az ábrán.

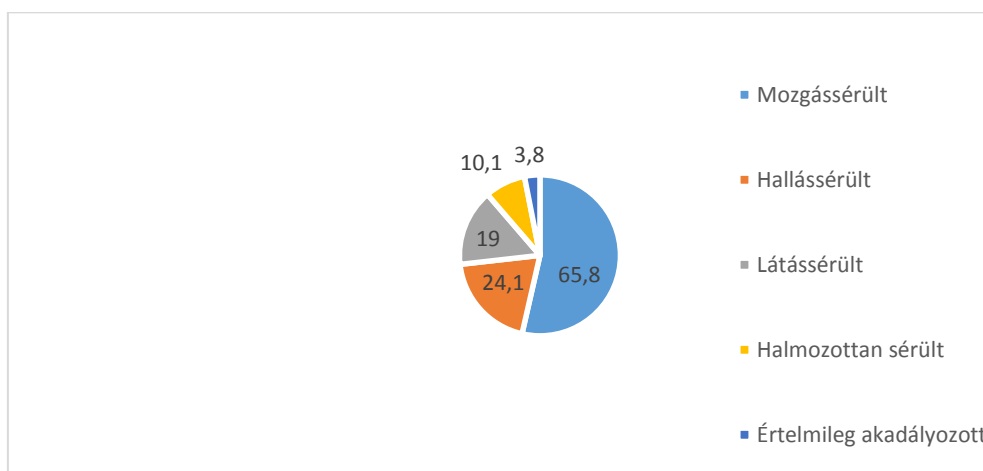
4. ábra: Az egyéni és szervezeti igények találkozása, azaz a Person-Organization Fit modell kiegészítve ([26] alapján)

A karrierút kialakítása, a személy-környezet-munka illeszkedés megtalálása és megalkotása soktényezős folyamat. Intrapszichés történések, fizikai adottságok, a környezet tárgyi lehetőségei és a társadalmi hatások mind befolyásolják. Tehát, sok ponton történhet változás, alakulhat ki inkongruencia a személy és eltervezett vagy meglévő karrierútja között – ezek a nehézségek az ép és a megváltozott munkaképességű személyek esetében is felmerülhetnek [26].

2.2.2. Megváltozott munkaképességű munkavállalók karrierlehetőségei

A munka a jóllét egyik forrása: az egészséges személyiség számára nem csak lehetőség, hanem igény és szükséglet is [27]. Magyarországon a megváltozott munkaképességű munkavállalók gyakran teli vannak gondokkal az álláskeresés során, mert a félnék az állás elvesztésétől, az anyagi ellehetetlenüléstől és az orvosi vizsgálatok bizonytalanságától, valamint a negatív tapasztalataik miatt is [28].

Kérdéses, hogy megváltozott munkaképességű munkavállalóként csak alacsony pozíciókban van-e lehetőség és igény elhelyezkedni? Természetesen nem, hiszen a megmaradt képességek nagyon sok pályát és karriert lehetővé tennének, és a diverzitás megjelenésével a munkahelyeken is egyre gyakrabban lehet találkozni megváltozott munkaképességű személyekkel. Az egyre jellemzőbb inklúzió az oktatásban remélhetőleg visszahat a gyermekekre és fiatalokra, kedvezően befolyásolva a majdani kollégák és munkaadók szemléletét. A személyes élmények és a közös idő segíthet az előítéletek leküzdésében [29]. A magyar gyakorlatban a munkavállalásnál számít a megváltozott munkaképességnek nem csak a mértéke, hanem a fogyatékoság formája is.

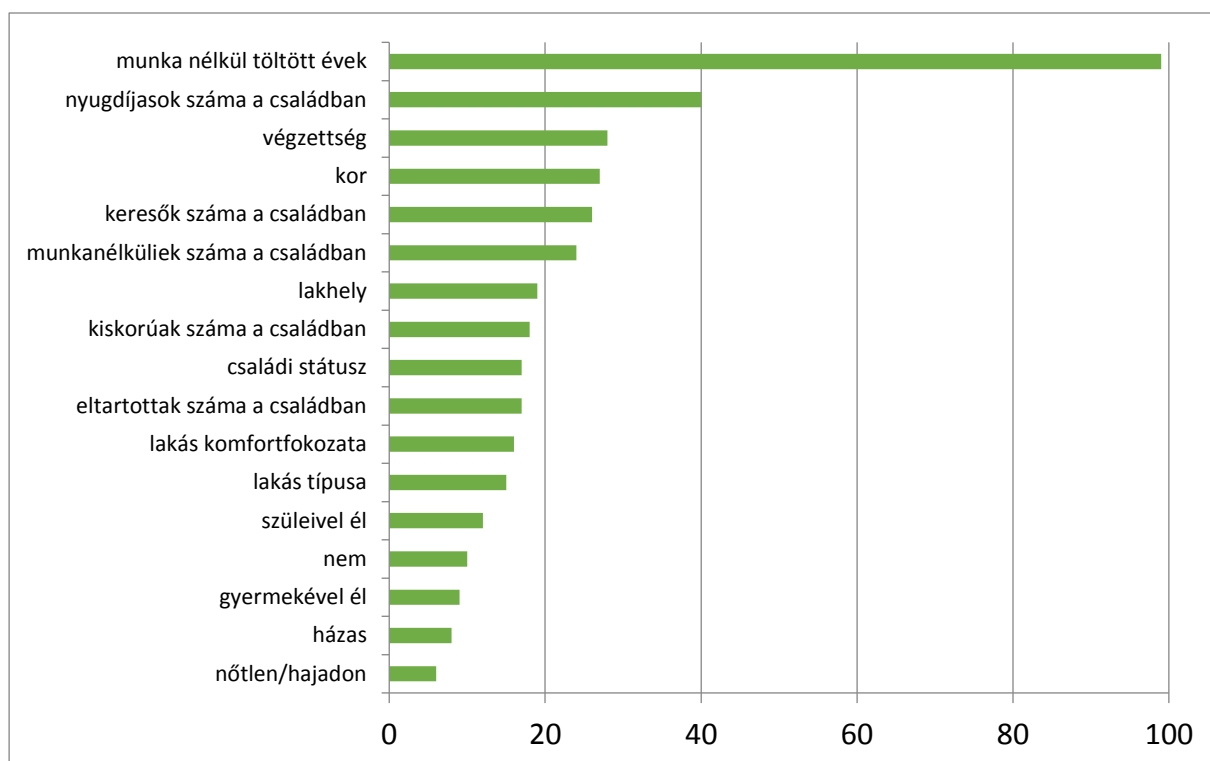

5. ábra: Foglalkoztatottsági megoszlás (%) sérülési típusonként [28]

Egyes területeken, a megváltozott munkaképességű emberek nagyjából egyenlő eséllyel vannak jelen, mint az adminisztratív munkák, az értékesítés vagy a kivitelező cégek, máshol viszonylag nagy arányban vannak jelen, mint a szolgáltatások, a termelés vagy a szállítmányozás, és alulreprezentáltak a menedzsment, a professzionális és technológiai munkák esetében [30]. Magyarországon egyrészt végezhető szakmákat jelölnek meg az egyes fogyatékos emberek számára, mint a látássérült személyek esetében a masszőr vagy értelmileg akadályozott személyek számára kertészeti és mezőgazdasági foglalkozások [31] másrészt van egy trend, miszerint a megváltozott munkaképességű személyeket inkább szellemi területeken alkalmazzák [28].

Mind Könczei [29], mind Séllei [32] adatai alapján kiderült az is, hogy a vegyes vagy külföldi tulajdonú vállalatokban, illetve az ország bizonyos régióiban jobb a megváltozott munkaképességű munkavállalók helyzete.

Egy korábbi kutatásunkban [33] megvizsgáltuk, hogy mi határozza meg a megváltozott munkaképességű munkavállalók munkamotivációját. Eredményeinket az alábbi ábra szemlélteti:

6. ábra: A motivációt prediktor változók normalizált fontosság értéke a neurális háló modellben [33]

Ennek alapján a végzettség 30%-ban befolyásolja a motivációt, és a legfontosabb a munka nélkül töltött évek száma. Megjegyezzük azonban, hogy a végzettségnek van hatása a munka nélkül töltött évekre, a munkakeresés sikerességére.

A munkavállalás és a karrierválasztás folyamatát elemzi a fogyatékkal élő munkavállalók pályafejlődésében Hershenson [34] az INCOME-modellben.

1. táblázat Az INCOME-modell [34, 35]

mozaik	szó		leírás
I	<i>imagining</i>	elképzelés	A készenlét, a fantázia és a realitások összehangolása.
N	<i>informing</i>	tájékozódás	Informálódás a saját képességekről és a munkákról, és az egyéni kompetenciák fejlesztése.
C	<i>choosing</i>	választás	A szakaszok eredményeinek összegzése és a megfelelő munka-személy illeszkedés megtalálása.
O	<i>obtaining</i>	megszerzés	A munka megszerzése, a biztonság előtérbe kerülése a munkavállaló oldaláról. A legjobban illeszkedő munka megszerzése.
M	<i>maintaining</i>	fenntartás	Az alkalmazkodás, a teljesítmény és a munkahely megtartása.
E	<i>exiting</i>	kilépés	A munkahelyről való kilépés okaitól függően jó esetben nem a foglalkozási rehabilitációs folyamat végét jelenti, hanem a modell újraindulását valamelyik kezdeti szakasztól.

A karrierút során az egyes szakaszokban más szükségletek és célok jellemzőek. A fenti hat státusz közül egyszerre akár több is aktív lehet, valamint a folyamat többször újraindulhat. A környezeti, személyi és munkahelyi faktorok egymással és a státuszokkal is interakcióban vannak, és lényeges a fogyatékoság kialakulásának időpontja is [34, 35].

A karrierépítésben első, hogy a munkába állás vagy visszatérés fizikai feltételei teljesüljenek. A munkaadó és a munkavállaló motiválása a helyzet másik kulcskérdése. Amennyiben a szervezet a foglalkozási rehabilitáció megszervezését partnerszervezetek segítségével végzi, gördülékenyebbé válhat a program beindítása, valamint az állami és civil szervezetek részvétele is hasznos lehet ebben a folyamatban. A munkamotiváció felkeltése történhet anyagi vagy más ösztönzőkkel. Mivel az anyagi ösztönzők egy életszínvonal felett nem jelentenek ösztönzést, ahogy az Herzberg vagy Warr elméleteinek modern értelmezése szerint ismert [36], ilyen esetekben ösztönző lehet a karrierépítés, mint az önmegvalósítás eszköze [37]. Azonban fontos, hogy a munkaképesség ne romoljon a munkavállalás következtében.

Számos nemzetközi dokumentum célja a méltó munka megtalálásának segítése - mint a Bécsi nyilatkozat vagy a Koppenhágai nyilatkozat, de az aktuális 2006-2015 közötti Európai Cselekvési Tervnek is fontos része a fogyatékos személyek foglalkozási rehabilitációja [6], az új Európa 2020 stratégiában pedig a fogyatékos hallgatók felsőoktatási arányszámának növelés egy ilyen cél [38].

Első lépés tehát a karrier felé a fogyatékos személyek minőségi oktatása, és a felsőoktatás szemléleti, gyakorlati és fizikai akadálymentesítése. A jelentős változások ellenére még nem megfelelő a felsőoktatási intézmények infrastrukturális, módszertani és szemléletbeli felkészültsége. Továbbá a környezet attitűdje lehet elutasító az inklúziót hirdető elvek ellenére, de sokszor maguk a fogyatékos tanulók is kontraszelekciót gyakorolnak a karrier-döntéseikben [39]. A fogyatékos hallgató és a hallgatótársak kölcsönösen befolyásolják egymás megítélését és közösen alkothatnak egy inkluzív teret. A felsőoktatásban a fogyatékos hallgató, mint kollégiumi lakótárs például a három legnehezebben elfogadható csoport között van, és a magyar hallgatók kevésbé befogadók, mint román vagy ukrán társaik [40].

A megváltozott munkaképességű személyeknek is joga van dolgozni, és feltételezzük, hogy képességeik függvényében és kompetenciáik határain belül szeretnének dolgozni. A tudatos, pszichés és fizikai, valamint környezeti lehetőségek összevetése révén felépíthető a karrierút - a rehabilitációs team és különféle nonprofit szervezetek segítségével. A munkában a sikeres teljesítés és előmenetel visszahat a rehabilitációs folyamat egészére, az egyén énképére és önértékelésére is, így erősítve tovább a fejlődési folyamatot [31]. Ebben a folyamatban, mind a képzés, mind a munkavállalás alatt hasznos lehet a PERMA modell [41] bevezetése és alkalmazása, melyet a táblázat szemléltet. Ez a modell a klasszikus munkával kapcsolatos motivációs elméletek egy továbbgondolt változata, melyet mi adaptáltunk erre a témára.

2. táblázat: A PERMA-modell alkalmazhatósága a foglalkozási rehabilitációban [41]

Elem	Intézkedés
Pozitív érzelmek, boldogság	Biztonságos és támogató légkör, visszajelzések megléte, elfogadás, siker lehetősége, támogató közösség, önállóság és teljesítmény elismerése
Elmélyülés, aktív elfoglaltság	Koncentráció lehetősége, zavaró tényezők kiiktatása, túlterhelés elkerülése, egyértelmű és jól szervezett feladatok
Pozitív kapcsolatok	Támogató érzelmi klíma, egyenlő bánásmód, megértő odafordulás, érdeklődés, társas támasz, közösségi események
Értelem, célok	Értelmes célok, képességeknek és érdeklődésnek megfelelő feladatok, változatosság, önállóság és egyéni törekvések támogatása
Teljesítmény, siker	Egyéni motívumok figyelembevétele, teljesítmény visszajelzése és elismerése, kreativitás és produktivitás bátorítása

2.3. Fizikai és/vagy szemléleti akadálymentesség

Hihetetlennek tűnhet, de a fizikai akadálymentesség megvalósítása könnyebb feladat, mint a szemléleti akadálymentesség, azaz a fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűd megváltoztatása. Mert a tervezők számára rendelkezésre állnak az OTÉK előírásai [42], amelyeket maradéktalanul betartva az újabb épületek már akadálymentesen készülnek, valamint folyamatos és támogatott törekvés a régi épületek akadálymentesítése is.

A fogyatékos személyekkel szembeni előítéletek, a sztereotípiák és a diszkrimináció mára sokat enyhültek [16]. Az ókori társadalmak attitűdjeihez képest pozitív elmozdulás történt, és szinte minden országban megfigyelhető e kedvező átalakulás, azaz egyre elfogadóbb a többségi társadalom. Mégis, a rögzült gondolkodásmód hosszú időn át befolyásolja az emberek viselkedését, és ezek a prekoncepciók egészen eltérőek lehetnek országonként, népcsoportonként vagy a nem és az életkor függvényében [43]. És bár a társadalmak attitűdje változik, az egyes egyének attitűdjében ez nem feltétlenül jelentkezik, úgy tűnik, az egyének lassabban válnak elfogadóbbá [44].

A legtöbb országban mára átfogó cél az előítéletek és a diszkrimináció csökkentése, hiszen a biológiai károsodás tényén túl a társított attribútumok miatt válnak stigmatizálttá a fogyatékos emberek [45]. Talán ezért is az attitűdök vizsgálatában megbújhat a szociális kíváncsisági torzítás, különösen azokban az országokban, ahol a törvény is kimondja a diszkriminációmentességet. Az életben azonban gyakran kirekesztést és hátrányokat tapasztalnak a megváltozott képességű emberek.

Illyés és Erdősi [46] alapján a különböző fogyatékoságok elfogadásában a látássérült személyek felé fordul a legnagyobb érdeklődés és az értelmi sérült emberek a legelutasítottabbak, a kerekesszéket használó mozgáskorlátozott embereket nagyon nehezen tartották elfogadhatónak a magyarok 30 évvel ezelőtt. Minél szembetűnőbb egy fogyatékoság, annál hamarabb társítottak hozzá a válaszolók ez alapján vélt hiányosságokat.

A társadalmi integrációval mára a legkisebbek is találkozhatnak, azonban a szülők attitűdje is jelentős befolyásoló tényező, és minél hamarabb találkozhatnak az ép és a fogyatékos gyermekek, annál természetesebb lehet az együttélés és a közös munka [47]. Fővárosi pedagógusok és szülők mintáját vizsgálva a szülők elfogadóbbak, és bár a pedagógusok kevésbé bizonyultak elfogadónak, a konklúzió az volt, hogy mindkét csoport támogatja az integrált oktatás gyakorlatát [48].

2.3.1. Változó attitűdök

Az elmúlt harminc évben átalakulni látszik az egyes fogyatékosággal élő csoportok elfogadottsága. Korábban a kevésbé látható fogyatékoságok voltak elfogadottabbak és a láthatóak elutasítottabbak, napjainkra a magyar társadalomban a legelfogadottabbak a mozgáskorlátozott személyek. Talán, mert velük lehet a legtöbbször találkozni a hétköznapi életben, így az embereknek konkrét tapasztalásuk van a csoportról. Az ő jobb elfogadásuk akadálymentesítési és egyben szemléletformálási kérdés. A látás- és hallássérült személyek a közepesen elfogadottak, a jellemző kommunikációs csatornák sérülése miatt velük nehezebb kapcsolatot teremteni. Megváltozott a láthatóság és feltűnőség alapján kategorizáló szemlélet, és napjainkra a korábban inkább elfogadott, kevésbé látható, érzékszervi fogyatékosággal élő csoportok kevésbé elfogadottak, különösen igaz ez a látássérült személyek esetében. A korábbi kutatásokkal összhangban az értelmileg akadályozott emberek a megjelenésük, kommunikációs nehézségeik miatt kevésbé elfogadottak. A válaszolóink szerint fontos, hogy a legtöbb fogyatékos személy ne legyen mások segítségére szorulva – nagyon nehezen elképzelhető, hogy az akár csak közepesen súlyos értelmi fogyatékosággal élő ember meg tudja oldani önmaga teljes körű ellátását. A

krónikus és pszichés megbetegedéssel élő emberek is a közepesen elfogadottak közé tartoznak. Sokukon nem látható a betegség, ezért gyakran a munkatársak nem is tudják, hogy megváltozott munkaképességű emberrel dolgoznak együtt. Mégis, amint kiderül az állapot ténye, változik a hozzáállásuk. Úgy tűnik, hogy ezek a „láthatatlan” betegségek még mindig stigmatizálóak, aminek oka véleményünk szerint ismét csak az ismeretek hiánya [33].

Összefoglalva a fentieket, a megváltozott munkaképességű személyek hátrányos helyzetből indulnak a munkaerőpiacon – ha egyáltalán elindulnak –, korábbi elemzéseinkből kiderült ugyanis, hogy sokan nem akarnak dolgozni, vagy nem tudnak olyan állást találni, amely számukra megfelelő gazdasági hasznot jelentene. A munkaerőpiac és a jogi környezet erős kontraszelekciót gyakorol – így csak magasan képzett és erős gazdasági régióban élő megváltozott munkaképességű személyek jutnak álláshoz. Sokan végzettségükhöz és érdeklődésükhöz kevésbé illő munkát végeznek, emiatt nagyon sok forrás marad kiaknázatlanul, mint például a lojalitás vagy egy új szemléletmód [32, 33].

3. Empirikus vizsgálatok

A kutatás célkitűzéseinek megfelelően mind a fizikai, mind a szemléleti akadálymentességet megvizsgáltuk, mivel ez a két feltétel szoros kapcsolatban van egymással. Jelen vizsgálatot a Budapesti Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetemen folytattuk le.

A fizikai akadálymentesség és a szolgáltatások elérhetőségét tekintve az egyetem Q-épületét vizsgáltuk meg, mely Budapest 11. kerületében, a Magyar Tudósok körútja 2. szám alatt található. Az akadálymentesség vizsgálatára egy ellenőrzőlistát készítettünk az OTÉK meghatározott paragrafusai alapján, amelyet az épület bejárása során ellenőriztünk, valamint elvégeztünk egy kerekesszékes bejárást is. A lista 14 kérdést, és a hozzájuk tartozó alkérdéseket tartalmazott [42].

A szemléleti akadálymentesség vizsgálatát kérdőíves felméréssel végeztük, amely 2014. 12-től 2015. 02-ig tartott. A BME hallgatóinak fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűdjét mértük, valamint olyan ezzel kapcsolatos háttérváltozókat, mint a korábbi oktatási tapasztalatok vagy az érzelmi intelligencia [33, 49]. A hallgatók a felkérést neptun-üzenetben kapták meg az online kérdőív kitöltésére. A válaszadási ráta 15 %-os volt, összesen 400 teljes kitöltéssel, a beérkezett adatok kvantitatívak. Jelen dolgozatban ezen kutatásból a demográfiai adatokat, valamint a fogyatékos személyekkel kapcsolatos tapasztalatokat és attitűdöt mutatjuk be.

Az attitűdmérést a magyarra lefordított Attitudes Towards Disabled Persons kérdőívvel végeztük [50], ez burkoltabban méri fel a fogyatékos emberekkel kapcsolatos attitűdöt, és három főbb részből áll. Minden egyes állítás esetén -3 és +3 közötti Likert-skálán kellett a hallgatóknak jelölniük az egyetértésük fokát, ahol a negatív tételek az egyet nem értést, míg a pozitív tételek az egyetértést fejezik ki. Ily módon -60 és 60 (O-skála), valamint -90 és +90 (A és B-skála) közötti pontot lehetett elérni. Elővizsgálataink alapján az egyetemisták kevésbé differenciált ismerettel rendelkeznek a fogyatékoságokkal kapcsolatban, mint a munka világában lévő emberek, ezért olyan mérőeszközt választottunk, amely a fogyatékos személyeket egy csoportként kezeli. Ezt a kérdőívet már más – a befogadással és az inklúzióval kapcsolatos attitűdöket vizsgáló – magyar vizsgálatokban is felhasználták [51]. Az egyetemisták vizsgálatában a társadalmi távolságok külön megkérdezése nélkül, egyszeri rangsorolást kértünk a különböző fogyatékosági formák elfogadottságáról.

4. Eredmények bemutatása, értelmezése

Az alábbiakban bemutatjuk, milyen eredményekre jutottunk vizsgálataink során.

4.1. A fizikai akadálymentesség

A könnyebb áttekintés miatt alább az ellenőrzés főbb szempontjait mutatjuk be az eredmények összefoglalásával.

Az épület megközelíthetőségét az első 6 kérdés kibontásával vizsgáltuk. Az egyik lehetőség az épület tömegközlekedéssel való megközelítése. Bár az épülethez legközelebb lévő 3 villamos- és 2 buszmegálló akadálymentesek, ezek 100 méter távolságon túl vannak a bejáratától és az így megteendő út közel sem akadálymentes a kátyúk és egyenetlen járdaszakaszok miatt. Elvben a mozgáskorlátozott személyek szempontjából megfelelne ez a szakasz az akadálymentességnek, mivel vannak rámpák helyett süllyesztett burkolatrészek, a jelzőlámpák hangjelzést adnak, bár a nyomógombjuk 145 cm magasan van, ami kerekesszékből nem biztos, hogy elérhető. Ha a látássérült személyek tájékozódását tekintjük, akkor ennél is rosszabb a helyzet, mert hiányoznak a tapintással jól olvasható információs táblák, vezetősávok és a megfelelő megvilágítás a tömegközlekedési megálló és az épület bejárata között. Az épület bejárata és a járda közötti szintkülönbséget minden felhasználó egy alacsony emelkedési százaléku (kevesebb, mint 5%), széles (több mint 120 cm) rámpával hidalja át. Azonban, a rámpának egyik oldalon sincs külön rámpakarja, és nincs megszakítva vízszintes pihenő résszel. Ez az egyetlen bejutási lehetőség, nem áll rendelkezésre sem emelőplatform, sem korlátlift, sem lift. Az autós közlekedés egyszerűbb, mivel a mélygarázsban több akadálymentes parkolóhely is található, ahonnan a lifttel könnyű a feljutás bárhova.

Az épületbe való bejutás megfelelő. A bejáratnál 6 ajtószárny található, melyből 3 szárnyhúzással nyitható és mellettük rendelkezésre áll az OTÉK 62. §-ban [42] meghatározott hely, valamint az ajtó megfelel az OTÉK 96. §-nak is [42]. Az első ajtón bejutva szélfogó található a második ajtó sor előtt, amely szintén kielégíti ezeket a követelményeket mivel nagyobb terület, mint 1,5*1,5 m [42]. A bejutás akadálymentes az ajtót tekintve, azonban sem az ajtó előtt, sem az épületbe bejutva nincsenek mindenki számára érthető, tájékozódást segítő jelzések. Ugyancsak nincs használható magasságú és térdszabad kialakítású információs pult. A pult elsősorban portásfülke, ahol jó esetben lehet információt szerezni, de semmilyen speciális módra nincsenek felkészülve (például jelnyelvi kommunikáció).

Összességében az épületen belül a vízszintes közlekedés akadálymentes: nincsenek 2 cm-t meghaladó szintkülönbségek, sem küszöbök. A közlekedők szélessége mindenhol eléri az 1,2 és 1,65 m-t. Látássérült felhasználók számára a közlekedőket szűkítik a lépcsőházi bejáratok és a tűzoltó készülékek, de jelentősebb probléma a burkolatokkal van: a főbb közlekedési és közösségi tereken a burkolat egy része száraz és nedves állapotban is csúszós, és ugyanitt tükröződik is a burkolat felülete [42].

Az épületen belüli függőleges közlekedés is kielégítő, hiszen az épület 4 pontján 8 lift található, melyekkel a -2. alagsori szinttől a 4. emeletig akadálymentesen el lehet jutni. A függőleges közlekedésre és liftre vonatkozó OTÉK 82. § [42] követelményeinek megfelelő az épület kialakítása. A lift előtti tér, a fülke nyílása és belső területe megfelel ezeknek az előírásoknak. A lift kezelőfelülete magasságát tekintve hozzáférhető mozgáskorlátozott felhasználók számára, valamint Braille-jelzések is találhatóak a kezelőfelületen a látássérült felhasználók számára. Látássérült személyek számára javasolt a személyfelvonó használata, mivel a lépcsőház kialakítása szinte semmilyen módon nem segíti az akadálymentes közlekedést (nincsenek például taktilis jelzések, csúszásgátlók).

Az illemhely akadálymentességével kapcsolatban az OTÉK 99. §-ban [42] foglaltak teljesülnek. Az épületben található, kifejezetten erre a célra létrehozott illemhelyek akadálymentesek, mind kialakításában, mind mennyiségében. Egyetlen gond, hogy az akadálymentes illemhelyet nehéz megtalálni, csak az ajtaján közvetlenül található az egyértelmű jelzés. A berendezések elhelyezése megfelelő, a WC csészére két irányból lehet átülni.

A szolgáltatások és az információk hozzáférhetőségét a 11-12. kérdésben vizsgáltuk. Az épület minden fő- és mellékfunkciója a felhasználók számára egyenlő eséllyel hozzáférhető [42]. Azonban az információkat mindenkinek magának kell felkutatnia: nincsenek tájékoztató rendszerek piktogramokkal, sem látássérült személyek számára tapintható felületek.

Az épület műszaki hátterében a megvilágítás minden esetben megfelelő, a vészvilágítás esetében is, valamint vannak árnyékolók. Az épület akusztikája azonban a hallássérült személyek számára nem kielégítő.

A tűzvédelmi és menekítési lehetőségek maximálisan akadálymentesek [42].

Összegzésként, a viszonylag új építésű épületben az akadálymentesség kielégítő. A legfontosabb hiányok az épület megközelíthetőségével és a tájékoztatással kapcsolatosak – ebből is látszik, hogy nem általános jelenség a fogyatékkal élő hallgatók jelenléte ebben az épületben. A mozgáskorlátozott hallgatók fogadására alkalmas az épület, a látássérült személyekre mintha nem gondoltak volna a tervezők, bár, ezek a hiányosság pótolhatóak kellő figyelemmel.

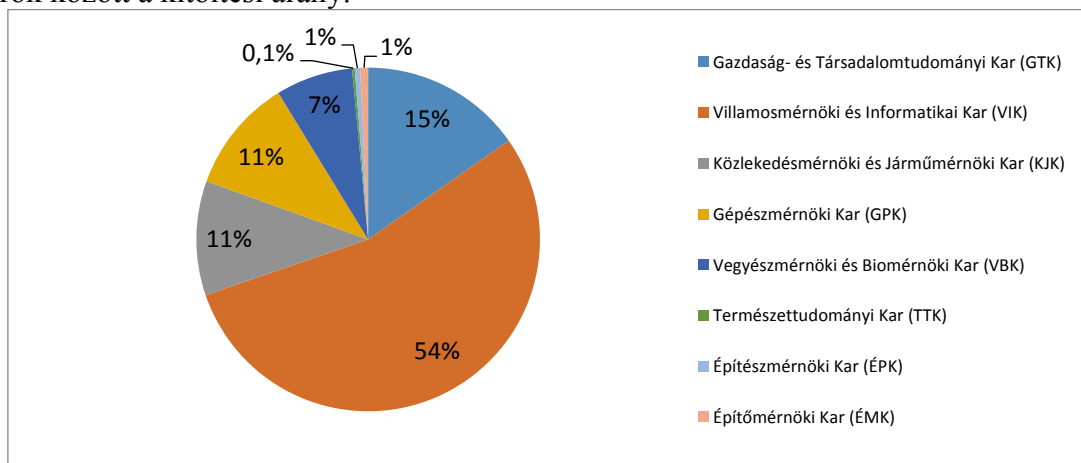
4.2. Szemléleti akadálymentesség

Az on-line kérdőívet a megkeresett 2500 főből 900-an kezdték el kitölteni, ebből 400 a teljes kitöltés. Az eredmények ismertetése előtt a minta leíró statisztikai jellemzőit összefoglaljuk a táblázatban.

3. táblázat: A minta leíró statisztikai jellemzői

	Egyetemisták
Elemszám	400
Átlagéletkor, szórás (év)	20,99 (szórás 2,52)
Nem megoszlás (f:n) (fő)	296:104
Lakóhely (főváros:város:falu: egyéb) (%)	30:50:19:1

A minta minden tagja a BME jelenlegi vagy nemrég hallgatója. Az alábbi módon oszlik meg a karok között a kitöltési arány:

7. ábra A BME szakjai közötti megoszlás a kitöltők között (n=400)

Az attitűdöt a fogyatékossgal élő személyek, mint csoport irányába az ATDP skála segítségével mértük. A három alskála leíró statisztikai jellemzőit az alábbi táblázatban mutatjuk be:

4. táblázat Az ATDP leíró statisztikai adatai az egyetemista mintán (n=390-392)

	Elméleti minimum	Tapasztalt minimum	Elméleti maximum	Tapasztalt maximum	Átlag	Szórás
ATDP-O	0	11	120	93	48,79	13,98
ATDP-A	0	21	180	125	75,52	16,78
ATDP-B	0	22	180	126	80,03	17,24

A szám adatok és a normál eloszlási görbe alapján az egyetemisták fogyatékos személyek iránti attitűdjé a normál eloszlás középső sávjában helyezkedik el, sem kiugróan elfogadó, sem nagyon elutasító emberek nincsenek a mintában.

T-próbával megvizsgáltuk, hogy a fogyatékossgal élő személyek, mint csoport felé irányuló attitűdben van-e statisztikailag jelentős különbség azok között, akiknek általános vagy középiskolában volt fogyatékossgal élő osztálytársa és azok között, akiknek nem volt. A próbák nem erősítették meg ezt - nincs különbség a két csoport között egyik attitűd skálán sem. Statisztikailag nem jelentős, de pár pontos különbség van azok között az ATDP-skálákon az elfogadás irányába, akiknek középiskolában volt fogyatékos tanuló az osztályában.

Az egyetemista mintától a különböző fogyatékossgai formák elfogadottságának egyszerű rangsorolását kértük, a társadalmi távolság meghatározása nélkül. Az eredményt az alábbi táblázatban mutatjuk be.

5. táblázat Az egyes fogyatékossgai csoportok elfogadottsága a mintán (n=399)

Elfogadottság	Fogyatékossgai forma
1. (legkönnyebb elfogadás)	Mozgáskorlátozott személyek
2.	Hallássérült személyek
3.	Látássérült személyek
4.	Krónikus betegséggel élő emberek
5.	Pszichés zavarokkal küzdő emberek
6. (legnehezebb elfogadás)	Értelmileg akadályozott személyek

Az egyetemista populáció fogyatékos személyekkel kapcsolatos attitűdjét megvizsgálva egyrészt azt látjuk, hogy a változó társadalmi elvek mentén rangsorolják az egyes fogyatékossgal élő csoportokat, átgondolva és beillesztve ebbe a kategorizálási rendszerbe a szokatlanabb funkcióváltozásokat is. Eredményeink alapján a fogyatékos személyek, mint csoport iránti attitűdben a nagyrészt műszaki hallgatók nem képviselnek szélsőségeket, átlagosan elfogadóak. Ugyan a minta jó részének tanulmányai során már volt tapasztalata fogyatékos diáktárral, ennek a hatása nem jelenik meg statisztikai erővel, azaz nem elfogadóbbak azok, akiknek van konkrét tapasztalata. Talán bízhatunk abban, hogy a fiatalabb korosztályban a nyitottság és a tudatosság általános állapot. Továbbá feltételezhető, hogy ha nem is osztálytársaként, de valamilyen formában ez a korosztály már a mindennapokban is találkozhat a fogyatékos személyekkel, tehát ez a generáció a társadalmi változást is szemlélteti.

Korábbi kutatásunk alapján láttuk, hogy az érzelmi kompetenciáknak szerepe van abban, hogy hogyan viszonyulnak a fogyatékossgal élő emberekhez a fiatalok. A társas felelősségtudat szerepe például egybecseng a zajló társadalmi változással. Olyan személyen belüli tényezők,

mint a magabiztosság, az önmegvalósítás és az optimizmus mintegy biztosítják, hogy pozitív várakozással tekintsenek a fogyatékos személyekre, bízva abban, hogy a helyzet megoldható, akár saját többletbefektetésükkel. A minta sajátossága is lehetett, hogy a műszaki emberek megoldandó feladatnak tekintik a helyzetet, a fogyatékossgal élő hallgató- vagy munkatársat, és megjelent náluk a problémamegoldás érzelmi képesség fontossága [33].

5. Összefoglalás

Sem az egyéni motiváció, sem a karrierépítés szempontjából nem kérdés, hogy a felsőoktatásban helye van a fogyatékkal élő fiataloknak is. Az esélyegyenlőség a hazai felsőoktatásban számos tényező együttes kölcsönhatásán múlik – az emberek gondolkodásmódja, a társadalmi felelősségvállalás és az akadálymentes épített környezet megvalósítása közös feladatunk – hiszen a fogyatékossgal élő személyek által hozzáadott érték mindannyiunk számára a jól élt élet egyik építőkövévé válhat.

Ahhoz, hogy ez megvalósuljon, nem elég a tárgyi környezet és a társas környezet akadálymentessége, hanem a fogyatékos hallgatók számára ki kell dolgoznunk egy komplex és pozitív, az erőforrásaikra alapozó modellt, mely képes facilitálni az egyéni karriermendzsmenst, és ily módon a társas-társadalmi integrációt. Mind a szakirodalom, mind a kutatásaink alapján arra következtetünk, hogy ennek a modellnek a kiinduló pontja a fogyatékos fiatalok önismerete, az erre alapozott tudatos életpályatervezés, beleértve a meglévő képességek fejlesztését, az intézményi képzéseket és a szociális- és érzelmi készségfejlesztést. A folyamat sikerességének a kulcsa pedig ezeknek az egyéni igényeknek, lehetőségeknek és elvárásoknak az összevetése és illesztése a fizikai és társas-társadalmi környezet kínálta lehetőségekkel és elvárásokkal. Fontos azonban azt is szem előtt tartanunk, hogy nem szabad ebben a komplex rendszerben egyedül hagynunk a fogyatékkal élő fiatalokat, sem az éveket, hiszen mindenkinek szüksége van társas, szociális támogatásra is a sikeres és boldog életvitelhez.

Irodalomjegyzék

- [1] Egyesült Nemzetek Szövetsége: Fogyatékossgal élő Személyek Jogairól szóló Egyezmény. 2006
- [2] World Health Organization: *International Classification of functioning/ Funkcióképesség nemzetközi Osztályozása*. Szegedi Kossuth Nyomda Kft., Szeged. 2001/2003
- [3] 1998. évi Esélyegyenlőségi törvény. Letöltés helye:
<http://www.vitalitas.hu/index.php?ctype=5&did=3695&cid=15> Letöltés ideje:
2008.04.20.
- [4] Kullmann L.: Különtámogatás és rehabilitáció a magyar közoktatásban. *Educatio*, 10, 267-277. 2001
- [5] International Labour Office: *Business as unusual: Making workplaces inclusive of people with disabilities*. ILO, Geneva. 2014
- [6] O'Reilly, A.: *The right to decent work of persons with disabilities*. International Labour Office, Geneva. 2007
- [7] Váradi R.: *Megváltozott munkaképességűek a munkaerőpiacon, 2011*. Központi Statisztikai Hivatal, Budapest. 2012
- [8] Lányiné E. Á.: A fejlődés gyógypedagógiai pszichológiai értelmezése. In: Illyés Gy-né, Illyés S., Jankovich L-né, Lányi M-né (szerk.): *Gyógypedagógiai pszichológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987. 30-46.
- [9] Illyés Gy-né: A gyógypedagógiai lélektani megismerés és tanácsadás. In: Illyés Gy-né, Illyés S., Jankovich L-né, Lányi M-né (szerk.): *Gyógypedagógiai pszichológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987. 263-424.

- [10] Jankovichné D. M.: A fogyatékosok személyiségéről általában. In: Illyés Gy-né, Illyés Gy., Jankovich L-né, Lányi M-né (szerk.): *Gyógypedagógiai pszichológia*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1987. 50-60.
- [11] Super, D. E.: A life-span, life space approach to career development. *Journal of Vocational Behavior*, 13, 282-298. 1980
- [12] 1993. évi LXXIX. törvény a közoktatásról. Letöltés helye: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99300079.TV Letöltés ideje: 2008.04.23.
- [13] Központi Statisztikai Hivatal: Oktatási adatok 2014/2015. *Statisztikai tükrök*, 2015/31. Budapest.
- [14] 29/2002. OM rendelet a fogyatékosokkal élő hallgatók tanulmányainak folytatásához szükséges esélyegyenlőséget biztosító feltételekről. Letöltés helye: http://www.bolcsweb.hu/page/szabalyzat/29_2002.html Letöltés ideje: 2008.04.18.
- [15] Kiss I.: Fogyatékkal élő hallgatók a felsőoktatásban FETA konferencia. 2002. Letöltés helye: http://www.feta.hu/konf2002/ritook01.html#_ftn6
- [16] Bogdan, R., Biklen, D.: Handicapism. Wappet, M., Arndt, K. (eds.): *Foundations of disability studies*. Palgrave Macmillan, New York. 2013. 1-16.
- [17] Antonovsky, A.: The salutogenic model as a theory to guide health promotion. *Health Promotion International*, 11, (1), 1996. 11-18.
- [18] Frederickson, B. L.: *The Value of positive emotions*. 2003 Letöltve: www.americanscientist.org
- [19] Seligman, M., Csikszentmihalyi, M.: Positive psychology. *American Psychologist*, 55, (:1), 2000.pp. 5-14.
- [19] 8/1983. miniszteri rendelet. Letöltés helye: <http://www.vitalitas.hu/index.php?ctype=5&did=3995&cid=42> Letöltés ideje: 2008.04.23.
- [21] Csányi Zs.: A karrier pszichológiai és szervezeti megközelítései. In: *Alkalmazott Pszichológia*, 5, 3-4., 2003. 37-59.
- [22] Super, D.: Önmegvalósítás munkában és szabadidőben. In: Ritoók P-né, Gillemontné T. M.: *Pályalélektan Szöveggyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994. 69-84.
- [23] Ritoók P-né, Gillemontné T.M.: *Pályalélektan Szöveggyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994.
- [24] Csányi Zs.: *Összefoglaló anyag a „Karrier a szervezetben” című szabadon választható kurzushoz*. Letöltés helye: <http://www.erg.bme.hu/szakkepzes/5felev/Karrieraszervezetben.PDF> Letöltés ideje: 2008. 04. 10.
- [25] Rókuszfalvy P.: A serdülők és az ifjak pályafejlődése, pályaalakulók tevékenysége. In: Ritoók P-né, Gillemontné T. M.: *Pályalélektan Szöveggyűjtemény*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest. 1994. 99-115.
- [26] Kristof, A. L.: Person-organization fit: An integrative review of its conceptualizations, measurement, and implications. *Personnel Psychology*, 49, (1), 1996. 1-49.
- [27] Freud, S.: *Rossz közérzet a kultúrában*. Kossuth Kiadó, Budapest. 1995/1992.
- [28] Könczei Gy., Komáromi R.: *Kutatási zárótanulmány a fogyatékos személy és megváltozott munkaképességű munkavállalók foglalkoztatásáról a TOP 200 adatbázis alapján*. Budapest. 2002.
- [29] Aronson, E.: *A társas lény*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 2008
- [30] EOP: Breaking down employment barriers. *Careers and the Disabled*, 2014, Fall. Letöltve: http://www.eop.com/cd_article.php?content=BreakingDownEmploymentBarriers
- [31] Séllei, B.: A megváltozott munkaképességű személyek karrierépítését akadályozó és segítő tényezők. In: Juhász Márta (szerk.): *A foglalkozási rehabilitáció támogatása*

- pszichológiai eszközökkel.* Budapest: BMGE GTK: Typotex, 2010. 303-329. (ISBN:9789632790961)
- [32] Pósfai G., Séllei B., Kertész A.: A megváltozott munkaképességű emberek munkamotivációját befolyásoló kognitív és érzelmi tényezők. *Alkalmazott Pszichológia*, 4., 2013. 47-57.
- [33] Séllei B.: *Az érzelmi intelligencia szerepe a foglalkozási rehabilitációban.* Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. Doktori disszertáció. 2015
- [34] Hershenson, D. D.: INCOME: a culturally inclusive and disability-sensitive framework for organizing career development concepts and interventions. *Career Development Quarterly*, 54. 2005. 150-161.
- [35] Beveridge, S., Craddock, S. H., Liesener, J., Stapleton, M., Hershenson, D.: Income: A Framework for Conceptualizing the Career Development of Persons with Disabilities. *Rehabilitation Counseling Bulletin*, (45), 4, 2002. 195-206.
- [36] Landy, F. J.: *Psychology of Work Behavior.* Dorsey Press, Chicago, Illinois. 1985
- [37] Maslow, A.: *A lét pszichológiája felé. Bevezetés a humanisztikus pszichológiába.* Ursus Libris Könyvkiadó, Budapest. 2003
- [38] Európa 2020 stratégia leírása. Letöltve: http://ec.europa.eu/europe2020/pdf/themes/28_tertiary_education.pdf
- [39] Holloway, S.: The Experience of Higher Education from the Perspective of Disabled Students. *Disability and Society*, 16, (4), 2001. 597-615.
- [40] Pusztai G., Szabó D.: Felsőoktatási hallgatók és fogyatékossgal élő társaik. *Kapocs*, 13,(4), 2014. 23-36.
- [41] Seligman, M.: *Flourish – élj boldogan!* Akadémiai Kiadó, Budapest. 2011.
- [42] Országos Településrendezési és Építési Követelményjegy. Letöltve: http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99700253.KOR Letöltés ideje: 2016.05.04.
- [43] Goreczny, A. J., Bender, E. E., Caruso, B., Feinstein, C. S.: Attitudes toward individuals with disabilities: Results of a recent survey and implications of those results. *Research in Developmental Disabilities*, 32, (:5), 2011. 1596-1609.
- [44] Daruwalla, P., Darcy, S.: Personal and societal attitudes to disability. *Annals of Tourism Research*, 32, (:3), 2005. 549-570.
- [45] Munyi, C. W.: Past and Present Perceptions Towards Disability: A Historical Perspective. *Disability Studies Quarterly*, 32, (:2). 2012. Letöltve: <http://dsq-sds.org/article/view/3197/3068>
- [46] Illyés S. Erdősi S.: Az épek fogyatékos személy képe és fogyatékosokhoz való viszonya. In: Kolozsi B, Münnich I. (szerk.): *Társadalmi beilleszkedési zavarok.* Bulletin VI. Budapest.1986. 3– 57.
- [47] Csányi, Y.: Integrált fejlesztés a kutatás szintjén. In: Csányi Y. (szerk.): *Együttnevelés – Speciális igényű tanulók az iskolában.* Iskolafejlesztési Alapítvány OKI Iskolafejlesztési Központ, Budapest.1995. 22–28.
- [48] Fischer G.: Az integrációval kapcsolatos attitűdök kutatása. *Gyógypedagógiai szemle*, (4), 2009. Letöltve: http://prae.hu/prae/gyosze.php?menu_id=102&jid=29&jaid=416
- [49] Bar-On, R.: *BarOn Emotional Quotient Inventory (EQ-i). A Measure of Emotional Intelligence. Technical Manual.* Multi-Health System Inc., Toronto. 2004.
- [50] Yunker, H. E., Block, J. R., Young, J. H.: *The measurement of attitudes toward disabled persons.* Human Resources Center, Albertson, New York. 1970
- [51] Szegő Á.: Pedagógusok attitűdje az integrált oktatással kapcsolatban. *Alkalmazott Pszichológia*, 10 (:3-4), 2008. 21-34.

Lektorálta: Dr. habil. Bodnár Gabriella PhD, egyetemi docens

TANULÁSI ZAVAROKKAL KÜZDŐ TANULÓK SEGÍTÉSE A ZENETANULÁS TRANSZFERHATÁSAIRA ÉPÍTVE

Surján Noémi

*Szegedi Tudományegyetem, Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
noemi.surjan@edu.u-szeged.hu*

Absztrakt

A tanulási zavarral és nehézséggel küzdő tanulók fejlesztése az iskolai nevelés-oktatás feladatrendszerének egyre fontosabb szegmensét képezi. Szakirodalmi áttekintésem ezen tanulók zenei fejlesztésének újabb eredményeit összefoglalva zenei oktatásuk lehetséges fejlesztési irányaira mutat rá.

A hazánkban a hetvenes években meginduló zenei transzferhatás-vizsgálatok a helyesírás, a matematika, a figyelem, a megoldási stratégiák és a kreativitás terén bizonyították a zenei oktatás jótékony hatását. Az utóbbi évtizedekben ezen területek további vizsgálatai rámutattak arra is, hogy a zene- és hangszertanulás a különböző tanulási zavarok kezelésében hatékony szerepet tölthet be. A zenei fejlesztések tanulási zavarokkal küzdő tanulókra gyakorolt hatásának legtöbbet vizsgált területét a diszlexiások fejlesztési lehetőségei képezik. Ezen rövidtávú fejlesztő programok a fonológiai tudatosság, a beszédfeldolgozás és az olvasási képesség mellett a végrehajtó funkciók, a mozgáskoordináció és a hallásfeldolgozás fejlődéséről is beszámolnak. Ezen eredmények nemcsak a diszlexia, hanem az azzal gyakran társuló diszgráfia kezelésében is fontos szerepet kaphatnak. Mindemellett a diszkalkuliás tanulók vizsgálata rámutatott arra is, hogy a zenei képzés a geometriai reprezentációra, a számmemóriára és az intelligenciára is pozitív hatással van.

A különböző vizsgálatok közös konklúziójaként megállapítható, hogy a zenei készségek, képességek közül a ritmikai készség és a hangmagasság-észlelés fejlesztése kiemelt jelentőséggel bír a tanulási zavarral küzdők segítésében. A fejlesztéshez a hangszertanulást társítva a vizuális, auditív, szenzoriális és motoros készségek, képességek intenzívebb fejlődése várható. Egy, az új eredményekre alapozott zeneoktatási tananyagstruktúra felépítése hatékonyan segítheti a tanulási zavarral küzdő tanulók tehetségének kibontakoztatását, fejlődésének és iskolai eredményességének elősegítését.

Kulcsszavak: tanulási zavarok, zenei fejlesztés, hangszeres játék, ritmika.

Bevezetés

A tanulási zavarral és nehézséggel küzdő tanulók fejlesztése az iskolarendszer felé újabb kihívásokat támasztó feladat. A fejlesztés, az egyéni fejlődési utak figyelembe vétele és segítése egyre hangsúlyosabban jelenik meg az iskolai nevelés-oktatás folyamatában, mely a társadalmi igények és az oktatás egymásra való hatását is jól tükrözi.

Az elmúlt évtizedekben a fejlesztés újabb lehetőségeinek keresése indult meg a pszichológiai, szociológiai és neveléstudományi kutatások eredményeire alapozva. Számos vizsgálat bizonyította a zenetanulásnak a személyiség fejlődésére és a tanulmányi teljesítményre gyakorolt pozitív transzferhatását. E vizsgálatokból építkezve indult el a zenei fejlesztés szerepének feltárása a tanulási zavar kezelésében. Ehhez az elsődlegesen népzenei alapokon nyugvó zeneoktatási koncepciónk megfelelő táptalajt biztosít, hiszen szorosan kötődik anyanyelvünkhöz, mind a zene, mind a beszélt nyelv viszonylatában. A már évtizedes hagyományai és módszertani kultúrája, tantervi követelményrendszere azonban nem alakult megfelelően a társadalmi változásokkal párhuzamosan, eltávolodva ezzel a mai gyermekektől. Hatékonyasága és népszerűsége új módszertani eszközök alkalmazásával növelhető, és a zene

transzferhatásaira építve a tanulási zavarral küzdő tanulók fejlesztésének új perspektívájául szolgálhat.

Tanulmányom célja egyfelől a tanulási zavar fogalmának, főbb típusainak bemutatása, a megjelenő deficitok területeinek ismertetése. Ezt követően kitérek a zenetanulásra, a zenei képességek modelljeinek elemzésére, és a zenei képességek fejlődésével együtt járó transzferhatások ismertetésére. Végezetül a feltárt hazai és nemzetközi szakirodalmakra támaszkodva ismertetem a tanulási zavar zenei fejlesztésének lehetőségeit, azok személyiségfejlődésre gyakorolt hatásait, és a tanulási zavar fő típusainak megelőzésében és kezelésében zenei oktatásuk lehetséges fejlesztési irányait.

1. A tanulási zavar, nehézség

1.1 A tanulási zavar

A tanulási zavar a pedagógiai gyakorlatban azon tünetek összefoglalása, amelyek a tanulás eredménytelenségében nyilvánulnak meg, és a tanulási képesség fejlődésének zavarával járnak együtt [37]. E kifejezés a tanulók egy olyan heterogén csoportjára utal, amelynek tagjai a beszéd, olvasás, írás, számolás és figyelem területén különböző képességdeficitekkel rendelkeznek. A tanulási zavar problémakörének összetettségét jelzi, hogy vizsgálata több tudományterületet, az orvostudományt, a pszichológiát, a neuropszichológiát, és a pedagógiát is érinti.

A tanulási zavar egy olyan tartós, egy vagy több képességet érintő deficit, melynek hátterében valamilyen neurológiai eltérés áll, és megjelenése intelligenciaszinttől független [23]. Kiváltó oka valamilyen genetikai rendellenesség és/vagy sajátos környezeti hatásban keresendő [7]. Megjelenésének ezek alapján két fő formáját különíthetjük el: a szerzett tanulási zavar valamilyen agyi trauma által kialakult sajátosság következtében lép fel, míg a fejlődési tanulási zavar alapját valamilyen kognitív deficit, eltérés képezi [23]. Az így jelentkező késedelmes éréstől, enharmonikus neurológiai működésből kialakuló problémák az iskolai, legtöbbször pedig az írás-olvasás készségek mentén jelentkeznek, melyek megfelelő fejlesztés mellett kezelhetők.

Fő típusait illetően megkülönböztethetjük az olvasási zavart, vagyis a diszlexiát, az írás zavarát, a diszgráfiát, és a matematikatanulási zavart, a diszkalkuliát. Ezek, bár az iskolai készségek különböző területeit érintik, a megjelenő deficitok terén közös kapcsolódási pontokat is mutatnak, jelezve a problémának a gyermek fejlődésére, iskolai eredményességére gyakorolt átfogó hatását.

1.2 A tanulási zavar típusai és a megjelenő deficitok területei

A *diszlexia* kifejezés az olvasás gyengeségére utal, mely hazánkban az általános iskolás populáció mintegy 15%-át érintő probléma [23], melyből súlyos zavarokkal 3-8%-uk küzd [8]. Mivel az olvasás és írás esetében társadalomszülte készségről beszélhetünk, ezért oki tényezőiként olyan alapvető kognitív hiányosságokat kell feltételeznünk, melyek az olvasás, írás elsajátításában érintett alapvető kognitív képességek zavaraiiban mutatkoznak meg [10].

Diszlexiások agyi folyamatainak vizsgálata a temporális lebeny graféma-fonéma átalakításban résztvevő területének alacsony aktivációs szintjét mutatta, amelynek olvasás közbeni alulműködését a frontális terület nagyobb fokú igénybevitelével kompenzálják a gyermekek [41]. A megjelenő nehézségek közös alapját képezheti az időzítési képességek deficitje, mely a diszlexia esetében a fonológiai gyengeség, hallási és vizuális észlelési nehézségek, a gyors megnevezés nehézsége, a nagy és finommotoros mozgás kivitelezésében is szerepet tölthet be [42].

A diszlexia mentén megjelenő neurológiai deficitok érinthetik a testséma kialakulását, az egyensúlyrendszert, a téri-orientációs képességeket, a szenzo-motoros integrációt, illetve

okozhatnak még szériális gyengeséget, szövegértési nehézségeket. Az olvasási nehézség így gyakran más problémákkal is együtt jár: megjelenhet írási nehézség, hiperaktív viselkedés, szorongás, figyelemzavar és magatartászavar is.

A *diszgráfia* az íráskészség és a helyesírás területén megmutatkozó speciális tanulási zavar, mely a szöveg felismerését, olvashatóságát jelentősen megnehezíti [49], és magasan korrelál az olvasási teljesítménnyel [9]. Az írási zavarok fejlődési rendellenességeinek előfordulási aránya az iskoláskorú gyermekek körében általánosan 7-15% közé tehető [9].

Háttérben az öröklődés mellett a graféma-fonéma átalakításhoz szükséges mentális lexikonban jelentkező problémák is állhatnak [48], melyek a fonológiai feldolgozás valamely részfunkciójának, a fonológiai tudatosságnak, a fonológiai munkamemóriának, valamint a fonológiai átkódolásnak hibájaként keletkeznek [9]. A háttérben még megjelenhet valamilyen beszédfeldolgozási zavar, de akár az írástanuláshoz kapcsolódó trauma vagy kommunikációs zavarok megléte is okozhatja a diszgráfiát [58].

Megjelenési formáit tekintve megkülönböztetjük a tartalmi és formai diszgráfiát. A tartalmi diszgráfia helyesírási és nyelvtani hibákban nyilvánul meg, oki tényezője lehet a már említett fonológiai dekódolás zavara [48] vagy a belső hallás fejletlensége, mely meghatározó szerepet tölt be a leírt szöveg milyenségében [36]. A formai diszgráfia esetében az írásmozgási és formaalkotási nehézségek teszik olvashatatlaná a leírt szöveget [48]. Az írás formai kivitelezését a különböző mozgástervezési nehézségek, a vizuális érzékelés hiányosságai, a vizuális emlékezet, a térbeli elhelyezés zavara és a ceruzafogás rendellenességei nehezíthetik meg.

A *diszkalkulia* a matematikatanulás terén megmutatkozó tartós zavar vagy nehézség, amely több matematikatanulási képesség fejlődésének elmaradásában is megnyilvánulhat, és háttérben komplex problémakör áll. A diszkalkulia esetében fellépő integrációs problémák a szenzoros és motoros területek mellett érintik a gondolkodási és nyelvi képességeket is [4], melynek következményeként említhető a számfogalom és mennyiségfogalom nem megfelelő kialakulása, a számlálásban résztvevő folyamatok hibás működése és az interiorizáció megkésettisége [5].

A matematikai tanulási zavar okozta deficit a mozgást, a taktilis, az akusztikus és a vizuális észlelés területét, valamint a szerialitást is érinthetik. Ezek a különböző számtani műveletek, matematikai jelek, kifejezések, szabályok megértésének, a számjegy, számkép felismerésének, egyeztetésének, ábrázolásának, a számok sorrendiségének, számneveket szimbolizáló számjegyek azonosításának nehézségeiben juthatnak kifejezésre [4]. Mindemellett gyakoriak a problémamegoldási képességben és a végrehajtó funkciók terén jelentkező deficit, illetve a figyelem fenntartásának nehézsége, és a különböző memóriaproblémák is [64].

Típusait tekintve többféle formáját különíthetjük el, melyekről a különböző szakirodalmak, azok elnevezését, számát és meghatározását illetően is eltérően nyilatkoznak. A verbális diszkalkulia elsődleges okaként a fogalmi tisztázatlanságot, a számjegyolvasás során megjelenő jelentés-hozzárendelési hibát és a megfelelő szókincs hiányát jelölik meg. A grafikus diszkalkulia az alaki szinten jelentkező deficitet foglalja magában, amelyek számjegyírási zavarokban nyilvánulnak meg [5]. A *Bódör* (1999) által gondolkodási diszkalkuliaként tárgyalt típus esetében a problémát a matematikai általánosítás zavara okozza, ami gátolja a fogalomalkotást, az absztrakt gondolkodási folyamatokat és a problémamegoldást is, mely jellemvonások további szakirodalmakban a mennyiségi diszkalkulia fogalmához társulnak.

A komplex képességzavarokat részképességekre bontva azonban egy sokkal árnyaltabb képet kaphatunk a tanulók egyéni vonásairól. A kognitív funkciók terén ez a gondolkodás (pl. szekvencialitás, absztrakció), az emlékezet, a figyelem, az észlelés (auditív, vizuális, szenzomotoros) sajátosságait jelenti, de a téri-orientációs képességeknek, a nagy- és finommozgásoknak, az egyensúlyrendszernek is hatása van az iskolai teljesítményre [23].

1.3 Megelőzés és kezelés

A megelőzés fontos kritériuma a megjelenő problémák minél korábbi felismerése, majd azok célzott fejlesztése játékos keretek között. Ennek hatékony felépítési vázát adhatja a szenzomotorium rendszere (1. táblázat), amelyben a három fő terület, a mozgás, észlelés és szekvencialitás fejlesztése a megfelelő szenzitív időszakokban a későbbi, esetleges tanulási zavar problémaköreire pozitív hatással van.

1. táblázat: A szenzomotorium rendszere [24]

A szenzomotorium	Mozgás	Térorientáció	kiscsoport
		Egyensúly	
		Testséma	
	Észlelés	Látás	középső csoport
		Hallás	
		Tapintás	
	Szekvencialitás	Téri	nagy csoport
		Idői	
		Nyelvi	

Az iskolai évek alatt ezen területek eltérő hangsúllyal jelennek meg a gyermekek fejlődésében, melynek elősegítésében a zenetanulás eredményes eszközül szolgálhat. A zenei képességek fejlődésének szenzitív periódusa három és kilenc éves kor közé esik [30], és összetettsége révén hatékony fejlesztési környezetet biztosíthat a tanulási zavarral küzdők számára. Mindemellett hatását növeli a sikerélmény nyújtásának lehetősége, a gyermekek zenei tehetségének kibontakoztatása, és a belső kontroll, az önbizalom növekedése, amelyek mindenféle tanulási folyamatban előremozdító hatásúak.

2. A zenetanulás

A zenélés és annak elsajátítása olyan komplex feladatok kivitelezését és ellenőrzését igényli, melyekhez magas kognitív követelmények végrehajtása szükséges. Az előadó elsődleges feladata a zenei anyag közvetítése, mely a zenemű struktúrájának kirajzolása mellett az érzelmi tartalmak, színezetek átadását is magában foglalja [44]. Mindezek megvalósulásához, történjen akár hangszeren, akár énekhangon, különböző magasabb rendű kognitív folyamatok és azok összhangja szükséges [59], melyek közül kiemelendő az idővel való játék, az időzítési képességek, melyek a hallási és motoros területeket is érintik [42].

A zenélés, a zenetanulás, komplexitása által hosszantartó, strukturális és funkcionális neurológiai változásokat eredményez, növeli a két agyfélteke közötti kapcsolódások számát [32][33][59]. A hivatásos zenészek neurológiai vizsgálata során emellett bebizonyosodott, hogy agyműködésük az agyi plaszticitás kitűnő modelljének számít [25]. A tanulási zavarral küzdő gyermekek zenei fejlesztése ezért az utóbbi években egyre több figyelmet kap. A megfelelő fejlesztéshez azonban elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk az egyes zenei képességekkel, illetőleg a fejlesztésük által bekövetkező transzferhatásokkal.

2.1. A zenei képességek modelljei

A zenei képességmodellek kutatásának kezdete a huszadik század elejéhez köthető, melynek kiindulópontjául a zenei tehetség, a muzikalitás jegyeinek meghatározása szolgált. A létrejövő modellek, bár a zenei képességet más-más szemszögből közelítették meg, alapvető vázukban megegyeznek, és a muzikalitást több képesség összeredményeként határozzák meg [11][28]. Ezen képességek alapjául a zenei észlelés szolgál [29], amely különböző kognitív feldolgozási folyamatok segítségével a zene értelmezését teszi lehetővé.

Az egyik leghíresebb modell *Seashore* 1919-ben megalkotott rendszerezése, mely huszonöt zenei képességet öt fő csoportban tárgyal (2. táblázat):

2. táblázat: Seashore zenei képességmodellje [56]

I. Zenei érzékelés és érzékenység	az érzékelés egyszerű formái	1. a hangmagasság-érzék 2. a hangerősség-érzék 3. idő-érzék 4. a hangkiterjedés iránti érzék (extensity)
	az érzékelés bonyolult formái	5. ritmusérzék 6. hangszínérzék 7. konszonancia iránti érzék 8. a hang testessége iránti érzék (volumen)
II. Zenei tevékenység		9. a magasság ellenőrzése 10. a hangerősség ellenőrzése 11. idő ellenőrzése 12. ritmus ellenőrzése 13. hangszín ellenőrzése 14. a hang testességének ellenőrzése
III. Zenei emlékezet és zenei képzelőerő		15. hallási képzetek 16. mozgásképzetek 17. alkotóképzetek 18. az emlékezés mértéke 19. a tanulásra való képesség
IV. Zenei értelem		20. szabad zenei képzettársítások 21. a zenei reflexiós képesség 22. általános értelmi adottság
V. Zenei érzelem		23. zenei ízlés 24. érzelmi reagálás a zenére 25. önmagunk emocionális kifejezése a zenében

Zenei képességmodellje az egyik legátfogóbb rendszerezés, mely affektív, zenén kívüli elemeket is tartalmaz. *Tjeplov* (1960) emellett kiemeli, hogy az első három, szenzorikus képesség – a hangmagasság-érzék, a hangerősség-érzék és az idő-érzék – olyan, egymástól független képességek, melyek a többi képesség kapcsán is befolyásoló szerepet kapnak, alapvető jelentőséggel bírnak. Ezt támasztja alá az is, hogy a későbbi modellekben is megjelennek, illetve, hogy a beszédfeldolgozás során is kiemelt szerepet kapnak, hiszen az időbeliségnek a hangzók elkülönítésében, a hangmagasságnak és –erősségnek pedig a hangsúlyozásban és az érzelmek megállapításában van szerepe.

Moles 1966-ban e három képességet mint a hang általános tulajdonsága emelte ki, és ezek kombinációiból a zenei hangot jellemző sajátosságként öt dimenziót hozott létre: ritmus, dinamika, melódia, hangszín és harmónia. Az *Erős* (1993) által felállított kétdimenziós zenei

képességmodellben ezen öt tulajdonság zenei tartalmakként szerepel, melyeknek értelmezése, észlelése a zenei tevékenységek dimenziója mentén valósul meg (3. táblázat).

3. táblázat: A zenei alapképességek kétdimenziós modellje [11]

Zenei tartalmak	Zenei tevékenységek			
	<i>Hallás</i>	<i>Közlés</i>	<i>Olvasás</i>	<i>Írás</i>
<i>Melódia</i>	Dallamhallás	Dallamközlés	Dallamolvasás	Dallamírás
<i>Harmónia</i>	Harmóniahallás	Hangzatközlés	Hangzatolvasás	Hangzatírás
<i>Ritmus</i>	Ritmushallás	Ritmusközlés	Ritmusolvasás	Ritmusírás
<i>Hangszín</i>	Hangszínhallás	–	–	–
<i>Dinamika</i>	Dinamikahallás	–	–	–

Ezen zenei tevékenységek szoros párhuzamba állíthatók a nyelvi kommunikációval, melyek közül a hallás dimenziója minden egyes zenei tartalom értelmezhető, elsődleges szerepe a zenei folyamat észlelésében, feldolgozásában vitathatatlan. E párhuzamot Gordon (1989) [20] egy új fogalom, zenei képesség megalkotásával próbálta jobban megfogni, melynek az audiáció (audiation) elnevezést adta. E fogalom a hallási észlelés által történő nyelvi feldolgozás zenei megfelelője [55], mely a zene értelmezésében alapvető funkcióval rendelkezik [20].

A zenei produkcióról összefoglalóan tehát elmondható, hogy számtalan kognitív, szenzoriális és affektív készség, képesség meglétét feltételezi. Ezek közül kiemelkedik a hallás útján történő feldolgozás, és ezért a zenei fejlesztések kapcsán is döntő szerepet játszik ezen készségek fejlesztése.

2.2 Zenei transzferhatás-vizsgálatok

A zene transzferhatásainak vizsgálata elsődlegesen olyan távoli transzferek azonosítására irányul, melyek az iskolai teljesítménnyel állnak kapcsolatban. Ennek alapját a zenei tevékenységek összetettsége képezi, melyek különböző agyi területek aktiválódásával és a két agyfélteke közötti kapcsolatok számának növekedésével megfelelő talajt képeznek ennek. Ezt támasztja alá az is, hogy a zenei teljesítményhez más területeken is alkalmazott kognitív funkciók szükségesek, és azok igénybevételének ilyen kettőssége nem pusztán a zenei képességek, hanem más képességek fejlődésére is jótékony hatást gyakorol [15].

Az iskolai teljesítményt érintő általános képességek közül a zenetanulás pozitív hatását igazolták az intelligencia [12][47], a figyelem [2][31], a megoldási stratégiák [31], a végrehajtó funkciók [53], a mozgáskoordináció [18][40], a munkamemória [2] és a kreativitás [1] esetében. A nyelvi készségeket illetően a zenei képzés a fonológiai tudatosságra [14][26][42], a beszédfeldolgozásra [3][6][60], az olvasási teljesítményre [33][35][39][52][53] és a helyesírásra [31] gyakorol pozitív hatást. Emellett a matematikai képességek, a geometriai reprezentáció [19] és a problémamegoldás, a matematikai megértés [20] felettségi szintje párhuzamba állítható a zenei képességek fejlettségével.

A zenetanulás a szociális készségek esetében is pozitív hatással bír. Zsolnai és Józsa [65] zeneterápiás módszereket használva bizonyított ezt kisiskolások körében, Barkóczy és Pléh [1] pedig a zenetanulás szociális háttérkompenzációra kifejtett pozitív hatásáról számol be. Emellett a zenélés közösségi tevékenységként való művelése segíti az együttműködést és az egymásra való odafigyelést, a másikkal való alkalmazkodást is.

3. A zenei fejlesztések perspektívái

3.1 Hangmagasság-észlelés

A zene és nyelv alapvető építőeleme a hang, mely mindkét esetben időbeli skálába és struktúrába rendeződve, jelentéssel telítődik, és emellett kognitív feldolgozásuk is hasonlóságokat mutat [54][62]. A zenei hangot leíró egyik tulajdonság a hangmagasság, melynek további kompetenseiként az intenzitást és a hangszínt különböztethetjük meg [56]. Ezen tulajdonságjegyek észlelése a beszéd esetében is kiemelt jelentőséggel rendelkezik, hiszen a hangsúlyozás, az érzelmi állapotok, és egyes nyelvek esetében a lexikai jelentések felismerésében kulcsfontosságú szerepet tölt be.

A zenetanulás során a hangmagasság-észlelési képesség fejlődése jótékonyan hat a nyelvi hangmagasság-információk dekódolására [60], illetve annak pontosabb észlelését és gyorsabb feldolgozását is segíti [40]. A hallás útján történő feldolgozás ilyen szempontú minőségi változása elősegíti a nyelvi észlelés, a beszédfeldolgozás javulását, amely nemcsak a diszlexia, hanem a diszgráfia esetében is jótékony hatású. Ennek alapját a zene és a nyelv párhuzamai képezik, melyek közül kiemelkedik a hallásfeldolgozási képességek fejlődésének javulása a zenetanulás hatására [43], melynek fő eleme a hangmagasság-észlelés [59][61], és a későbbiekben bemutatásra kerülő ritmikai készség. Az írászavar esetében a zenetanulás a helyesírási hibák csökkenését eredményezi [31], melynek megnyilvánulása, ahogy arra *Marton-Dévényi Éva* [36] is felhívja a figyelmet, a belső hallás fejletlenségéből is adódhat. Erre az íráskor erős aktivációt mutató hallólebeny enged következtetni, mely feltételezhetően ugyanis egyfajta belső beszéd alapján megy végbe, és így annak fejlettsége, tisztasága nagyban meghatározza a leírt szöveg milyenségét [36]. A diszkalkulia esetében a hangmagasság-megkülönböztetés fejlettségi szintje a problémamegoldó gondolkodással mutat erős korrelációt [20].

A hangszeres és énekórai zenetanulás alkalmával tehát érdemes lenne nagyobb figyelmet fordítani a tiszta hallás és éneklés, illetőleg hangszeres játék kialakítására, mert annak hatása az iskolai teljesítmények esetében is gyümölcsöző lehet.

3.2 Ritmikai készség

A zenei képességek fejlesztése kapcsán a legjelentősegteljesebb transzferhatás a feltárt szakirodalmak alapján a ritmikai készség fejlődésének tulajdonítható. Ennek magyarázatául a ritmika életünkben betöltött szervező ereje szolgál, hiszen napi rutinunk, biológiai szükségleteink kapcsán éppúgy megjelenik, mint mozgásunk tervezésében, illetve beszédünkben.

A ritmikai készségnek a nyelvvel, beszéddel való szoros párhuzamát támasztja alá, hogy a zenei ritmika kapcsán megkülönböztetett súlyos és súlytalan érzetet hordozó lüktetés a beszéd során alkalmazott hangsúlyozással állítható párhuzamba [21]. Emellett a zenei hangok időbeli viszonyulása, zenei ritmusa a hangzók megkülönböztetésében is fontos szerepet játszik [21]. A ritmikai készség fejlesztésének eredményeként a hallási feldolgozási képességek fejlődése megy végbe, mely a beszédfeldolgozás folyamatának javulását is magával hozza [6][42]. Ennek elsősorban a hangzók elkülönítésében, a gyorsabb időbeli feldolgozásban és a fonológiai tudatosságban van kiemelt szerepe [26][42].

A zenei tevékenységek során a metrikai eltérések [17][57] és a ritmuspercepció [45][50] hatékony fejlesztésének megvalósulása az audio-motoros területek együttes ingerlése által várható. Ez a fejlődés a figyelmi folyamatokat, az emlékezetet és a végrehajtó funkciókat is pozitívan befolyásolja [12][53]. Fejlődési diszlexia esetében mind ritmikai, mind metrikai feldolgozási nehézségeket is megfigyelhetünk [14][26], melyek közül a fonológiai tudatosság [14] és az olvasási teljesítmény [53] szoros korrelációt mutat azok fejlettségi szintjével. Az

olvasás- és írászavarok esetében a ritmikai készség fejlesztése ezeken túl a betűzés, a helyesírás javulásával is jár [42]. A tanulók zenei képességének fejlettsége és matematikai teljesítménye között is állíthatók hasonló párhuzamok, mely esetben a ritmikai készség szintje a matematikai megértéssel és problémamegoldással mutat szignifikáns korrelációt [20].

A zenei fejlesztések maximális kihasználása érdekében érdemes adott metrikai vázra épített ritmikai gyakorlatokat alkalmazni, melyek improvizációs vagy kötött jelleggel is történhetnek, és a hangszeres gyakorlat előkészítéseként is szolgálhatnak.

3.3 Hangszeres játék

A hangszeres játék során az előzőekben már bemutatott fejlesztése lehetőségek még összetettebb formában nyilvánulnak meg, hiszen a kognitív funkciók és érzelmek vezérelte produkció a szenzoriális és motoros készségek, képességek összehangolását is igényli, mely az agyféltekék közötti összeköttetés jobb kiéptítettségéhez vezet. Emellett a hangszeres játék a szürkeállomány auditív, motoros és vizuális feldolgozással kapcsolatos területeire is pozitív hatással van [18][40][63], mely változások élethosszig tartó potenciált hordoznak.

A hangszeres játék során fejlődő motoros képességek fontos szomatoszenzoriális területek aktiválását is igénylik, mint a tapintás, a légzés, és segítségünkre lehet a finommozgások koordinálásának és a lateralitásbeli problémák által okozott nehézségek orvoslásában is. Az írástanuláshoz szükséges akaratlagos kézmozdulatok, finom mozgásbeli különbségek a hangszerkezeléssel is fejleszthetők. A hangszertartás, a megfelelő hangok lefogása során szerzett tapintási tapasztalatok, azoknak akaratlagos irányítása a mozgás összerendezettségé által fontos szerepet kaphat az írászavarral való megküzdésben. Mindemellett a kottakép mint vizuális jelrendszer a rögzített hangoknak megfelelő fogások társításával a vizuomotoros koordinációt és az absztrakt gondolkodást is fejleszti. Emellé társul maga a zenei szövet, mely ritmikai és harmóniai struktúrájával, a folyamatos önmonitorozás által további pozitív hatásokat gyakorol a hallásfeldolgozási folyamatok, és ezáltal a beszédfeldolgozás fejlődésére [16][32][51].

Mint művészeti tevékenység, olyan kognitív funkciók fejlődésével jár együtt, mint a tanulás, az előadás, és pozitív hatással van a figyelmi folyamatokra, és a memóriára is [12]. Emellett olyan agyi területek aktivitását növeli, melyek kapcsolatban állnak a matematikatanulás eredményességével is, mint a szekvencialitás, észlelés, téri-vizuális és motoros képességekhez kapcsolódó agyi területek [35]. A zenetanulás során a téri-vizuális észlelést és az emlékezetet fejlesztő gyakorlatok hatékonyan segíthetik a tanulási zavarokkal való megküzdés folyamatát.

4. Összegzés

A tanulási zavarok megjelenésének okozati tényezői igen széles skálán mozognak, számtalan egyéni mintázatot követnek. A gyermekek fejlesztése épp ezért nagyon sokféle szempontból kell, hogy közelítsen az adott problémára. Ehhez a zeneoktatás során fejlődő képességek, széles transzferhatásaik következtében, megfelelő talajt biztosítanak, melyet az újabb transzferhatás-vizsgálatok is alátámasztanak.

A hetvenes években hazánkban lezajló vizsgálatok [31] olyan általános tanulási teljesítmények kapcsán mutatták ki a mindennapos zenei tevékenységek jótékony hatását, mint a helyesírás, a matematika, a figyelem, a megoldási stratégiák [31] és a kreativitás [1]. A zenei képzés vonatkozásában azóta lezajlott vizsgálatok annak az agyi plaszticitásra, kognitív és szociális fejlődésre gyakorolt pozitív hatásáról számolnak be, és az utóbbi években a zenei fejlesztés egyes elemeinek alaposabb vizsgálata is egyre nagyobb figyelmet kapott. Ezek elsősorban a hallási feldolgozás felől közelítve, rövid távú fejlesztéseket alkalmazva

bizonyították a ritmikai készség és hangmagasság-észlelés fejlesztésének jótékony hatását a tanulási zavarral, nehézséggel küzdő gyermekek esetében.

A zenei fejlesztések hatékonysága hangszertanulással párosítva nagy lehetőségeket rejt magában. Ez alapvetően a hangszeres játék komplexitásából és magas kognitív követelményeiből ered, melyhez a szenzoriális területek és a mozgásirányítás is szervesen hozzátartozik. Ehhez a most rendelkezésre álló hangszeres tananyag és tanítási módszerek bizonyos fokú megreformálása szükséges, mely a már ismertetett hazai és nemzetközi szakirodalmak tükrében a ritmikai készség és a hangmagasság-észlelés fejlesztésére való fokozottabb odafigyelést igényel. Elengedhetetlen feltétele azonban az élvezettel, örömmel végzett tevékenység és a sikerélmény biztosítása, amely a további lelkes munkára, gyakorlásra ösztönöz.

Irodalomjegyzék

- [1] Barkóczi, I., Pléh, Cs.: *Kodály zenei nevelési módszerének pszichológiai hatásvizsgálata*. Kecskemét, Kodály Zoltán Zenepedagógiai Intézet. 1978
- [2] Besson, M., Chobert, J., Marie, C.: *Transfer of training between music and speech: common processing, attention, and memory*. *Frontiers in Psychology*, 2. 2011. 94/1–12. doi: 10.3389/fpsyg.2011.00094i
- [3] Bishop-Liebler, P., Welch, G., Huss, M., Thomson, J. M., Goswami, U.: *Auditory Temporal Processing Skills in Musicians with Dyslexia*. *Dyslexia*, 3, 2014. 261–280.
- [4] Bodrogi, T., Pápai, N., Soltész, É., Vaskó, Gyné: *Sajátos nevelési igényűek pedagógiája és pszichológiája*. Budapest, Szent István Társulat. 2012
- [5] Bődör J.: *A diszkalkulia pszichológiája*. In: Mesterházi, Zs. (szerk.), *Diszkalkuliáról – pedagógusoknak*. Budapest, ELTE. 1999 pp. 17–38.
- [6] Cason, N., Astésano, C., Schön, D.: *Bridging music and speech rhythm: Rhythmic priming and audio-motor training affect speech perception*. *Acta Psychologica*, 155, 2015. 43–50. doi:10.1016/j.actpsy.2014.12.002
- [7] Csépe, V.: *Az olvasó agy*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 2006
- [8] Dékány, J., Mohai, K.: *Egyéb pszichés fejlődési zavarral küzdő gyermekek, tanulók komplex vizsgálatának diagnosztikus protokollja – Specifikus tanulási zavarok (írott nyelvhasználat zavarai, diszkalkulia)*. In: Torda, Á. (szerk.), *Diagnosztikai kézikönyv*. Budapest, Educatio Társadalmi Szolgáltató Nonprofit Kft. 2012 pp 1–88.
- [9] Döhla, D., Heim, S.: *Developmental Dyslexia and Dysgraphia: What can We Learn from the One About the Other?*. *Frontiers In Psychology*, 6, 2016. 2045. doi:10.3389/fpsyg.2015.02045
- [10] Ellis, A. W.: *Olvasás, írás, diszlexia*. Budapest, Tas-11 Kiadó. 2004
- [11] Erős Istvánné: *Zenei alapképesség*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1993
- [12] Esteki, M.: *Effectiveness of "Music Training" on reorganization of brain and poor intellectual abilities in female students with dyscalculia (7-9years old)*. *Global Journal of Arts Education*, 2, 2013. 16–20.
- [13] Fejes, J. B., Szenczi, B.: *Tanulási korlátok a magyar és az amerikai szakirodalomban*. *Gyógypedagógiai Szemle*, 4, 2010. 273–287.
- [14] Flaunacco, E., Lopez, L., Terribili, Ch., Zoia, S., Buda, S., Tilli, S., Monasta, L., Montico, M., Sila, A., Ronfani, L. és Schön, D. (2014): *Rhythm perception and production predict reading abilities in developmental dyslexia*. *Frontiers in Human Neuroscience*, 8, 2014. 392. doi: 10.3389/fnhum.2014.00392
- [15] Flaunacco, E., Zoia, S., Lopez, L., Terribili, C., Montico, M., & Schön, D.: *Music training increases phonological awareness and reading skills in developmental dyslexia: A randomized control trial*. *Plos ONE*, 9, 2015. 1-17. doi:10.1371/journal.pone.0138715

- [16] Francois, C., Chobert, J., Besson, M., Schön, D.: *Music Training for the Development of Speech Segmentation*. Cerebral Cortex, 9, 2012. 2038–2043.
- [17] Gaiser, E., Sandmann, P., Jancke, L., Meyer, M.: *Refinement of metre perception – training increases hierarchical metreprocessing*. European Journal of Neuroscience, 11, 2010. 1979–1985.
- [18] Gaser, Ch., Schlaug, G.: *Brain Structures Differ between Musicians and Non-Musicians*. The Journal of Neuroscience, 27, 2003. 9240–9245.
- [19] Gazzaniga, M. S.: *Arts and Cognition: Findings Show Strong Links*. In: 2008 Progress Report on Brain Research. New York, NY: Dana Press. 2008 pp 59-62.
- [20] Gombás J., Stachó L.: *Matematikai és zenei képességek vizsgálata 10-14 éves gyerekeknél*. In: Majoros P. (szerk.), BGF Tudományos Évkönyv 2006: Stratégiák 2007 és 2013 között. Konferencia helye, ideje: Budapest, Magyarország, 2006.11.09-2006.11.10. Budapest: Budapesti Gazdasági Főiskola, pp 404–416.
- [21] Gordon, R. L., Magne, C. L., Large, E. W.: *EEG correlates of song prosody: a new look at the relationship between linguistic and musical rhythm*. Frontiers in Psychology, 2, 2011. 352. doi: 10.3389/fpsyg.2011.00352
- [22] Goswami, U., Thomson, J., Richardson, U., Stainthorp, R., Hughes, D., Rosen, S., Scott, S. K.: *Amplitude Envelope Onsets and Developmental Dyslexia: A New Hypothesis*. Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 16, 2002. 10911–10916.
- [23] Gyarmathy, É.: *Diszlexia a digitális korszakban*. Budapest, Műszaki Kiadó. 2013
- [24] Gyarmathy, É.: *Tehetségvizsgálatok, Kognitív Profil teszt, Érdeklődés Térképe – fejlesztő pedagógusoknak*. Előadás. Budapest, ELTE PPK Kazinczy u. 23.-27. 2015.11.28. 09.00 – 17.00
- [25] Habib, M., Lardy, C., Desiles, T., Commeiras, C., Chobert, J., Besson, M.: *Music and Dyslexia: A New Musical Training Method to Improve Reading and Related Disorders*. Frontiers In Psychology, 26, 2016. 1–15. doi:10.3389/fpsyg.2016.00026
- [26] Huss, M., Verney, J.P., Fosker, T., Mead, N., Goswami, U.: *Music, rhythm, rise time perception and developmental dyslexia: Perception of musical meter predicts reading and phonology*. Cortex, 6, 2011. 674–689.
- [27] Ibbotson, N. R., Morton, J.: *Rhythm and dominance*. Cognition, 2, 1981. 125–138.
- [28] Janurik, M.: *A zenei képességek szerepe az olvasás elsajátításában*. Magyar Pedagógia, 4, 2008. 289–317.
- [29] Janurik, M., Józsa, K.: *A zenei képességek fejlődése 4 és 8 éves kor között*. Magyar Pedagógia, 2, 2013. 75–99.
- [30] Janurik, M., és Józsa, K.: *Zene és tanulás*. Tanító, 1, 2016. 21–24.
- [31] Kokas, K.: *Képességfejlesztés zenei neveléssel*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat. 1972
- [32] Kraus, N., Chandrasekaran, B.: *Music training for the development of auditory skills*. Nature Reviews Neuroscience, 8, 2010. 599–605.
- [33] Kraus, N., Slater, J., Thompson, E.C., Hornickel, J., Strait, D.L., Nicol, T., White-Schwoch, T. (2014): *Music Enrichment Programs Improve the Neural Encoding of Speech in At-Risk Children*. The Journal of Neuroscience, 36, 2014. 11913–11918.
- [34] Krings, T., Töpper, R. F., Foltys, H., Sparing, R., Erberich, S. G., Willmes, K., Thron, A. K. (2000): *Cortical activation patterns during complex motor tasks in piano players and control subjects. A functional magnetic resonance imaging study*. Neuroscience letters, 3, 2000. 189–193.
- [35] Levitin, D. J.: *This is your brain on music: the science of a human obsession*. Dutton, Bibliotheksverbund Bayern. 2006
- [36] Marton-Dévényi, É.: *Anyanyelvi-zenei helyesírás fejlesztés – diszgráfiakezelés*. Fejlesztő Pedagógia, 1, 2001. 33–37.

- [37] Mesterházi, Zs.: *Tudományos ismeretek a tanulási nehézségekről*. In: Mesterházi, Zs.: A nehezen tanuló gyermekek iskolai nevelése. Budapest, Eötvös Lóránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar. 1998 pp. 32–54.
- [38] Michel, P.: *Zenei képesség – zenei készség*. Budapest, Zeneműkiadó Vállalat. 1964
- [39] Moreno, S., Marques, C., Santos, A., Santos, M., Castro, S.L., Besson, M.: *Musical Training Influences Linguistic Abilities in 8-Year-Old Children: More Evidence for Brain Plasticity*. Cerebral Cortex, 3, 2009. 712–723. doi:10.1093/cercor/bhn120
- [40] Musacchia, G., Strait, D., Kraus, N.: *Relationships between behavior, brainstem and cortical encoding of seen and heard speech in musicians and non-musicians*. Hear Res. 1–2, 2008. 34–42. doi:10.1016/j.heares.2008.04.013.
- [41] OECD-tanulmány: *Az agy működése*. 2009. Letöltve 2015. április 13-án, az OFI weboldaláról: <http://www.ofi.hu/tudastar/oecd-tanulmanyok/agy-mukodese>
- [42] Overy, K.: *Dyslexia and music - From timing deficits to musical intervention*. The neurosciences and music. Annals of the New York Academy of Sciences, 1, 2003. 497–505.
- [43] Patel, A. D., Iversen, J. R.: *The linguistic benefits of musical abilities*. Trends in Cognitive Sciences, 9, 2007. 369–373.
- [44] Peretz, I., Zatorre, R. J.: *Brain organization for music processing*. Annual Review of Psychology, 56, 2005. 89–115.
- [45] Phillips-Silver, J., Trainor, L. J.: *Feeling the Beat: Movement Influences Infant Rhythm Perception*. Science, 308, 2005. 1430. DOI: 10.1126/science.1110922
- [46] Port, R. F.: *Meter and Speech*. Journal of Phonetics, 3-4, 2003. 599–611.
- [47] Schellenberg, E. G.: *Music lessons enhance IQ*. Psychological Science, 8, 2004. 511–514.
- [48] Selikowitz, M.: *Diszlexia és egyéb tanulási nehézségek*. Budapest, Medicina Könyvkiadó. 2005
- [49] Séra, L., Bernáth, L.: *Az iskolai tanulásra való készenlét, speciális tanulási nehézségek*. In: N. Kollár K., Szabó, É. (szerk), Pszichológia Pedagógusoknak. Budapest, Osiris Kiadó. 2004 pp. 265–276.
- [50] Su, Yi-Huang, Pöppel, E.: *Body movement inhances the extraction of temporal structures in auditory sequences*. Psychological Research, 3, 2012. 373–382. doi:10.1007/s00426-011-0346-3
- [51] Tallal, P., Gaab, N.: *Dynamic auditory processing, musical experience and language development*. Trends in Neurosciences, 7, 2006. 382–390. doi:10.1016/j.tins.2006.06.003
- [52] Thomson, J. M., Goswami, U.: *Rhythmic processing in children with developmental dyslexia: auditory and motor rhythms link to reading and spelling*. Journal of Physiology-Paris, 1–3, 2008. 120–129. doi:10.1016/j.jphysparis.2008. 03.007
- [53] Tierney, A. T., Kraus, N.: *The ability to tap to a beat relates to cognitive, linguistic, and perceptual skills*. Brain and Language, 124, 2013. 225–231.
- [54] Tillmann, B.: *Music and Language Perception: Expectations, Structural Integration, and Cognitive Sequencing*. Topics In Cognitive Science, 4, 2012. 568–584. doi:10.1111/j.1756-8765.2012.01209.x
- [55] Turmezeyné Heller, E., Máth, J., Balogh, L.: *Zenei képességek és iskolai fejlesztés*. Magyar Pedagógia, 2, 2005. 207–236.
- [56] Tyeplov, B. M.: *A zenei képességek pszichológiája*. Budapest, Tankönyvkiadó. 1960
- [57] Vuust, P., Pallesen, K. J., Bailey, Ch., van Zuijen, T. L., Gjedde, A., Roepstroff, A., Östergaard, L.: *To musicians, the message is in the meter: Pre-attentive neuronal responses to incongruent rhythm are left-lateralized in musicians*. NeuroImage, 2, 2005. 560–564.

- [58] W. Barna, E., Demeter, A.: *A grafoterápia alapjai - Az írászavarokról pedagógusoknak és szülőknek példákkal, gyakorlati tanácsokkal.* Budapest, Független Pedagógiai Intézet. 2007
- [59] Weiss, M. W., Gavin, X., Bidelman, M.: *Listening to the Brainstem: Musicianship Enhances Intelligibility of Subcortical Representations for Speech.* The Journal of Neuroscience, 4, 2015. 1687–1691.
- [60] Wong, P. C. M., Skoe, E., Russo, N. M., Dees, T., Kraus, N.: *Musical experience shapes human brainstem encoding of linguistic pitch patterns.* Nature Neuroscience, 4, 2007. 420–422.
- [61] Zatorre, R. J., Belin, P., Penhune, V. B.: *Structure and function of auditory cortex: music and speech.* Trends in Cognitive Sciences, 1, 2002. 37–46.
- [62] Zatorre, R., Baum, S.: *Musical melody and speech intonation: singing a different tune.* Plos Biology, 7, 2012. e1001372. doi:10.1371/journal.pbio.1001372
- [63] Zatorre, R. J.: *Predispositions and plasticity in music and speech learning: neural correlates and implications.* Science, 6158, 2013. 585–589.
- [64] Zera, D. A., Lucian, D. G.: *Self-Organization and Learning Disabilities: A Theoretical Perspective for the Interpretation and Understanding of Dysfunction.* Learning Disability Quarterly, 2, 2001. 107–118.
- [65] Zsolnai, A., Józsa, K.: *A szociális készségek kritériumorientált fejlesztésének lehetőségei.* Iskolakultúra, 4, 2012. 12–22.

Lektorálta: Dr. Gyarmathy Éva, docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem

KÖZÖSSÉGI FELSOÓKTATÁSI KÖZPONTOK ÉSZAKKELET-MAGYARSZÁGON

Tóth Dorina Anna

Debreceni Egyetem, Neveléstudományi MA-hallgató, II évf., anna.dorina.toth@gmail.com

Absztrakt

A nemzeti felsőoktatásról szóló törvény 2015. évi módosításának egyik kiemelkedő célja, hogy a felsőoktatási intézményeket helyi piachoz kössék és szinkronizálják azzal a meglévő képzéseket, fokozottan ügyelve arra, hogy a hátrányos helyzetű régiókban gazdaságélénkítő és népességmegtartó hatást fejtsenek ki.⁴ A közösségi felsőoktatási képzési központ (továbbiakban: KFKK) a nemzeti felsőoktatási törvényben foglaltak alapján egy többkampuszú rendszer része, nem önálló felsőoktatási intézmény.

A felsőoktatási intézmény összetett hatást gyakorol a régiójára: formálja a közösséget, előmozdítja az infrastrukturális változásokat, s kihat a gazdasági életre is.⁵ 2007-ben a fővároson kívül 12 felsőoktatási regionális centrum működött⁶, addig 2012-ben 7-re csökkent a számuk: Debrecen, Szeged, Pécs, Gödöllő, Miskolc, Sopron, Győr. Magyarországon a vidéki felsőoktatási intézmények (így a KFKK is) az elmaradott régiókban vállalhatnak nagy szerepet: diákokat, tanárokat, kutatókat vonzanak a térségbe. Az oktatók tudást termelnek és az a diplomával rendelkező diákok által direkt módon bekerül a gazdaságba is. A kutatásunkban több befogadó város önkormányzatának tagjaival és gesztor egyetemek vezetőivel készített interjúkból tükröződnek az intézményi és önkormányzati/városi érdekek, s már az indulás előtti ellentétek is kibontakoznak belőlük, továbbá vizsgáltuk a többkampuszú intézmények adminisztrációjának és irányításának lehetőségeit.

Kulcsszavak: közösségi felsőoktatási képzési központ, közösségi főiskola.

1. Bevezetés, célok

Az oktatáspolitikai a felsőoktatási intézmények működését a globális gazdasági és társadalmi folyamatokhoz kívánja igazítani, mint azt a kormány a 2014-es felsőoktatási koncepciója hangsúlyozza. Az intézmények irracionális rivalizálása helyett pedig egy olyan versenyhelyzetet kíván teremteni az új stratégia, melynek eredményeképpen minden tudásterület lefedhetővé válik a felsőoktatási intézményekkel. A hátrányos helyzetű régiókra különös gondot fordítottak versenyképességük növelése céljából. Ezen térségek teljes leszakadásának megakadályozására dolgozták ki a közösségi főiskolák koncepcióját. Ez a koncepció adott elméleti alapot a közösségi felsőoktatási képzési központ (KFKK) indításához. Vizsgálódásom középpontjába az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi régiók peremeire kihelyezett KFKK-k kerültek. Jelenlegi ismereteink a KFKK előzményeire irányulnak, s a régiók, kistérségek szociális indíttatásaira, melyek megalapozták az adott városok szükségét a KFKK-ra. Vizsgálódásom középpontjába az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi régiókba kihelyezett KFKK-k kerültek, hiszen a közeljövőben tervezett kutatásom ezen vidékek közösségi főiskoláira koncentrálok (Ózd, Salgótarján, Sátoraljaújhely és Kisvárd). Tanulmányomban bemutatom a sátoraljaújhelyi KFKK előzményeit, a képzések indulása előtti állapotokat a két régióban, az elemzést a rövid irodalom áttekintésén túl interjúkkal alapoztam meg, amelyeket Sátoraljaújhely és a Miskolci Egyetem (magát a képzést adó, önkormányzattal társuló egyetem, telephely) képviselőivel készítettem.

⁴ [1]

⁵ [8]

⁶ 10.000 főt meghaladóan.

Fontos azonban, hogy a régiók leszakadásának meggátolásához nem elég létrehozni a KFKK-t. Minden KFKK-nak megvan a lehetősége arra, hogy működésével pozitívan hasson a régiója gazdaságára, azonban ehhez elengedhetetlen az állami támogatás. (Rubin és Autry 1998 idézi: Márkus é.n.)

2. A közösségi felsőoktatási képzési központ

A nemzeti felsőoktatásról szóló törvény 2015. évi módosításának (87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet) egyik kiemelt célja, versenyképessé váljanak a képzések nemzetközi felsőoktatási viszonylatban, s továbbá az is célja, hogy a felsőoktatási intézményeket a helyi munkaerő-piachoz kössék és szinkronizálják azzal a képzéseket, fokozottan ügyelve arra, hogy a hátrányos helyzetű régiókban az intézmények gazdaságélénkítő és népességmegtartó hatást fejtsenek ki.⁷ A munkaerő-piac igényeire gyorsabban fog reagálni a felsőoktatás, ha a képzéseket specializálják és letisztítják a felsőoktatási intézmények profilját. Ez annyit tesz, hogy minden felsőoktatási intézménynek a saját profilját leginkább meghatározó képzésekre kell koncentrálnia, s az esetleges gyengébb képzéseit elengedve nem verseng olyan más felsőoktatási intézményekkel, amelyben ez utóbbi képzés dominál inkább – nyilatkozta a kormány a *Fokozatváltásban*. Előnye, hogy valóban könnyebben és gyorsabban alkalmazkodik egy szűkebb képzés a munkaerő-piaci igényekhez, azonban hátránya lehet az, hogy nehezebb pályát módosítani a hallgatónak a túlspecializált ismeretek miatt. Továbbá gondot okozhat a munkahelyváltás is – habár az önkormányzatok deklarált célja, hogy a KFKK képzéseivel helyben maradjon a fiatal munkaerő.

A törvényben foglalt definíció szerint a KFKK „a felsőoktatási intézmény székhelyén kívül működő, felsőoktatási intézménynek nem minősülő szervezet, amely a működési engedélyében meghatározott képzési terület és maximális hallgatói létszám erejéig a képzésre vonatkozó működési jogosultsággal, a szükséges oktatói karral rendelkező felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodás alapján a felsőoktatási intézmény és annak hallgatói számára biztosítja a felsőoktatási oktatási alaptevékenység, a képzés tárgyi és ingatlanhasználati – a felsőoktatási intézménnyel kötött megállapodásban foglaltak szerint pénzügyi – feltételeit.” (2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról, 108. §, 23a) A törvényben foglaltak alapján a KFKK egy többkampuszú rendszer része, nem önálló felsőoktatási intézmény. Ez alapján több kérdés is felmerülhet: miért nem létezhet önállóan a KFKK, vagy hogy mi a különbség a telephely és a KFKK között. Jelenlegi ismereteink és az interjúk alapján elmondható, hogy KFKK ugyanolyan értékű diplomát nyújt a hallgatóinak, mintha azt a hallgató a gesztor egyetemen, főiskolán szerezte volna. Lényegében egy többkampuszú rendszerként működik együtt a KFKK a telephelyével, s az együttműködés során a telephely meglévő oktatói igyekeznek biztosítani az akadémiai színvonalat a kihelyezett képzések során. A felsőoktatási stratégiában arról számolt be a kormány, hogy nem kívánják „felhígítani” a felsőoktatást, ezért nem önálló felsőoktatási intézményként jön létre a KFKK, hanem hozzákapcsolják egy már meglévő intézményhez, ami minőségbiztosítási szempontból lehet fontos. Ezzel a döntéssel a kormány – ahogy azt egy egyetem rektorhelyettesével felvett interjúban is elhangzott – az egyetemek pozícióját is megerősítheti.

A 87/2015. kormányrendelet alapján a KFKK létrehozásának lépései:

1. a KFKK és a vele együttműködő felsőoktatási intézmény megállapodást köt egymással,
2. a megállapodást követő 30 napban a KFKK működésének engedélyezését kéri az Oktatási Hivaltól.

⁷ [4]

3. Az engedélyezési eljáráshoz a legfontosabb dokumentumok:
- a. az oktatásügyi miniszter előzetes egyetértése,
 - b. a szervezet létesítő okirata,
 - c. együttműködési szándéknyilatkozat az önkormányzat és a felsőoktatási intézmény között
 - d. azon képzések esetében, ahol van egybefüggő szakmai gyakorlat, azon gyakorlóléhelyek szándéknyilatkozatát is csatolni kell, akik megállapodtak a felsőoktatási intézménnyel erről.

Összegezve: a KFKK új intézménytípus, melynek célja a régió versenyképességének fokozása, a képzés helyi munkaerő-piaci igényekhez való igazítása által. A KFKK szerződésben áll valamelyik felsőoktatási intézménnyel és ez a gesztor egyetem akkreditált képzéseket indíthat a KFKK-ban. Bizonyos képzések esetén (pl. mérnökképzés) egy harmadik fél (cég, szervezet, vállalat, stb.) biztosítja a KFKK képzéseihez szükséges gyakorlóléhelyeket. A jogi háttér felvázolása után röviden szeretném bemutatni a kutatásom során érintett két régió (az Észak-Magyarországi és az Észak-Alföldi régió) társadalmi, gazdasági helyzetét azért, hogy lássuk, milyen szükséglet, vagy hátrányos helyzet hívta életre a KFKK-t a régiókban.

3. Az Észak-Magyarországi régió gazdasági és társadalmi helyzete

Az Észak-Magyarországi régióhoz Borsod-Abaúj-Zemplén, Heves és Nógrád megyék tartoznak. A régióban 610 település (46 város és 564 község) van, ebből társadalmi, gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett⁸ 269 település, jelentős munkanélküliséggel nyújtott település közé tartozik a 105/2015. kormányrendelet alapján 229. A lakosság létszáma folyamatosan csökken a régióban, az odavándorlók száma nem haladja meg az elvándorlókét, így a régióban -5,11 ezrelék a vándorlási különbözet. A elvándorlók aránya több régióban is meghaladja a bevándorlókét (2013-as adatok szerint: Dél-Alföldi - 1,79, Dél-Dunántúli -2,96, Észak-Alföldi -3,68, Közép-Dunántúli -1,1), a Közép-Magyarországi (4,97) és a Nyugat-Dunántúli (2,96) régiókban van csupán növekedés. Az állandó népesség⁹ száma 2005 óta folyamatosan csökken, ennek oka a születések, halálozások és az elvándorlások száma. Míg 2005-ben 757.253 fő lakott a régióban, addig ez a létszám 2013-ra 707.957 főre csökkent. A regisztrált munkanélküliek száma a régiók tekintetében a második legjelentősebb az Észak-Magyarországi, de arányait tekintve felülreprezentált Magyarország adataihoz képest. A foglalkoztatottság tekintetében is elmarad a régió a magyarországi átlagtól: 2012-ben 100 lakosból 39 az országos átlag, a régióban ez 32 fő volt csupán, a regisztrált munkanélküliek száma pedig magasabb az országos átlagnál. (*Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer* adatai alapján, továbbiakban: *TeIR*)

Vagyis az adatok alapján olyan térségekről van szó, ahol a KFKK koncepciója érvényesülhet, mivel feltételezhetően sok hátrányos helyzetű ember él itt.

⁸ [3] alapján:

a) jelentős munkanélküliséggel sújtott települések: azok a települések, amelyekben a munkanélküliségi ráta meghaladja az országos átlag 1,75-szeresét,
b) kedvezményezett települések: társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett, illetve a jelentős munkanélküliséggel sújtott települések,
c) komplex mutató: társadalmi és demográfiai, lakás és életkörülmények, helyi gazdaság és munkaerő-piaci, valamint infrastruktúra és környezeti mutatókból képzett, összetett mutatószám,
d) munkanélküliségi ráta: a nyilvántartott álláskereső aránya a munkaképes korú állandó népességből,
e) társadalmi-gazdasági és infrastrukturális szempontból kedvezményezett települések: a komplex mutató alapján rangsorolt települések legkedvezőtlenebb harmada.

⁹ SZJA alapot képező nettó jövedelemmel száz állandó lakosra vetített összege. (TeIR)

4. Egy befogadó város, Sátoraljaújhely koncepciója

A következő fejezetet a sátoraljaújhelyi önkormányzat aljegyzőjével, dr. Rózsahegyi Ferencel felvett interjú alapján készítettem. Sátoraljaújhely város az észak-keleti határ mentén terül el. Közigazgatásilag jelentős központja a megyének (bíróság, ügyészség, rendőrhatalóság, vámhivatal, büntetés-végrehajtási intézet van a városban), habár mind a határközelisége mind a megyeszékhelytől való távolsága miatt perifériára szorul. A város polgármestere 2015 nyarán háromoldalú¹⁰ szándéknyilatkozatot írt alá a Miskolci Egyetem rektorával: a szándék a KFKK létesítésére irányult. A KFKK működésének érdekében az önkormányzat külön felhívására adatot szolgáltat partner szervezetnél, cégeknél betöltendő felsőfokú végzettséghez kötött álláshelyek számáról, az elvárt felsőfokú végzettség megnevezéséről a partner-szervezet várható jövőbeni humán erőforrás igénye alapján, évenkénti bontásban. Az aljegyző elmondása alapján jelenleg kb. 100 betöltetlen állás van a sátoraljaújhelyi vállalatoknál, cégeknél. Az említett adatszolgáltatás már megkezdődött, s a képzésekhez a gyakorlóhelyeket biztosító cégek és vállalatok illetékesei már tárgyalnak a Miskolci Egyetemmel a duális képzések kapcsán.

A szerződés nyers megfogalmazását megelőzően az önkormányzat saját apparátusa által végzett igényfelmérés zajlott a város kb. 50-60 km-es vonzáskörzetében, 6 város középiskoláinak végzős növendékeit keresték meg, kérdőíves lekérdezést alkalmaztak. A felmérésben közel 900 diák vett részt. A város határmenti településként a Felvidékről is várja a jövőben a hallgatókat, ezért több magyar ajkú középiskolást kérdeztek meg az igényeikről a határon túlról is. A kutatásból kiderült, hogy jelentős igény mutatkozott mind a kihelyezett képzésekre, mind a képzések közelségére. Az igények felmérését a városi önkormányzat 2016 őszében megismétli, ezzel is népszerűsítve a 2017-ben induló képzéseket.

A város aljegyzője alapvetően 4 pontban határozta meg, illetve foglalta össze a KFKK szükségét:

1. *Munkaerő-piaci igények:* a betöltetlen állások jelenleg 100 felett vannak, de nincs megfelelő képzettséggel, szakképzettséggel rendelkező munkás. Amennyiben a cég nem kap munkavállalót, nem tud fejlődni és fejleszteni, s ez a városból való kitelepüléshez is vezethet. A munkaerő-piaci igények teljesítésével a vállalkozásokat helyben tarthatja a város.
2. *Demográfiai statisztika javítása:* évente kb. 300 fővel a város lakossága (elvándorlás, születések száma és a halálozások száma miatt), főként az elvándorlás arányát kívánja csökkenteni a város.
3. *Financiális okok:* képzések által a cégek, vállalatok helyben tartásával adót fizet a városnak.
4. *Történelmi okok és presztízskérdés:* „az innen pár km-re lévő Sárospatakon meg a kultúra, az oktatás, a felsőoktatás sokkal intenzívebben gyökerezett az adott város, Sárospatak arányaihoz képest. Ott jelenleg két felsőoktatási intézmény működik, tehát valahol az Újhelyi, nagyon hosszú presztízs [Sátoraljaújhely 750 éve város – a szerző] nyilván közrejátszik. Szerintem ez sem elhanyagolható, mondhatnám azt is, meggyőződésből, hogy igen, van Újhelynek, volt is, van is olyan szerepe, ami miatt bocsánat, kijár neki ez a dolog.” – nyilatkozta az aljegyző. Azt érdemes megjegyezni, hogy a szomszédos Sárospatakon 2013-ig jelen volt a Miskolci Egyetem (Comenius Tanítóképző Főiskolai Kara). Leválásukat azzal indokolta az egyetem, hogy nem működött gazdaságosan alacsony létszáma miatt a tanítóképző. Jelenleg az Esterházy Károly Főiskola karaként működik és érdekes lesz megvizsgálni azt, hogy hogyan reagál majd Eger a sátoraljaújhelyi KFKK-ra.

¹⁰ Szereplői: a felsőoktatási intézmény, az önkormányzat és a cégek, vállalatok vezetői.

Ezen tényezők mentén haladva és az igényfelmérés alapján a következő képzésekre van kereslet a városban: valamilyen mérnökképzés, ápolóképzés és rendészeti képzés. A képzések nem fedhetők le egyetlen felsőoktatási intézmény együttműködésével, így egy további intézmény felé szeretne nyitni az önkormányzat. A város jelenleg is kapcsolatban áll az egyik egyetemmel, ugyanis az egyetem duális képzése révén szerződésben állnak két helyi munkáltatóval is. A másik egyetemnek még nem volt kapcsolata a várossal.

A képzések 2017 szeptemberével indulnak majd el, addig még az akkreditációs folyamatok zajlanak az egyik képzésről. Ez idő alatt folyamatos párbeszéd zajlik majd a város és a Miskolci Egyetem között, a jövőben a rendészeti képzés miatt az önkormányzat a nyitni fog a Nemzeti Községi Egyetem felé is.

Arról, hogy a hallgatókat milyen finanszírozású képzésre veszik fel, nincs megállapodás az egyetem és a KFKK között: *„Nem lesz, nem hiszem, hogy lehet és hogy szabad ilyen megállapodást tenni, ahol ily módon kell a hallgatók között valamiféle szelekciót tenni, hogy újhelyben csak önköltséges az oktatás. Az hogy egy adott hallgató elnyeri-e az állami finanszírozottságot, nyilván ez hallgató, vagy a felvételi teljesítményén múlik, meg a lehetséges keretszámokon meg egyebeken. Tehát nem az adott képzés finanszírozásába van a differencia specifikus, hanem itt a nagy polémiák, az egyezkedések még mindig arról zajlanak, hogy a tagozat milyen legyen, tehát abban van közmegegyezés két fél között, hogy például az egészségügyi ágazatban az egészségügyi képzéseknél nem látjuk a létjogosultságát például a nappali képzésnek. Mert így olyan közeget fog kiszolgálni egy olyan jövőbeni hallgatói bázist, ahol az adott hallgatók potenciális hallgatók koruk és legfőképpen már munkahelyük és kötelezettségeik miatt nem fognak tudni nappali képzésben részt venni. Tehát az ő érdekeiket és mindannyiunk érdekeit a levelező képzés és persze ezzel együtt a kórház, gyakorlóhelyet fogja szolgálni. Más a helyzet a mérnökképzéssel, tehát ott a nappali képzést mindenképpen várjuk, vagy elvárjuk az egyetemtől amíg vannak tárgyalási köreink.”* – fogalmazott az aljegyző úr. Szükségesnek tartom emiatt azt, hogy felhívják a potenciális hallgatók figyelmét a hátrányos helyzetűeket támogató ösztöndíjakra (Útravaló, Bursa Hungarica, Ut a felsőoktatásba, stb).

Az önkormányzat vállalja, hogy ingyen elszállásolja az oktatókat, viszont az utaztatás és az oktatók bérezése az egyetemi költségvetést fogja terhelni. Az önkormányzat tulajdonában lévő, jelenleg gimnáziumként működő épület egyik kiürült szárnyát pedig a diákok elszállásolására ajánlja fel, továbbá tantermeket is biztosít a képzésekhez. A kormányrendelet alapján megfogalmazott, még nem aláírt szerződésben fontos és kiemelt pont már most, hogy a KFKK többletköltséget nem okozhat az egyetemnek. Jelenleg azonban a szándéknyilatkozat az egyetlen olyan „alapdokumentum”, amely a város és az egyetem között született, s habár jogi kötőereje nincs, a város és az egyetem között folyamatos, intenzív kapcsolat van. A 2017-es kezdéshez a 2016-ban induló képzések (pl. Kisvárdai) tapasztalatait is szem előtt tartva kívánják „sikertörténeté” tenni a KFKK sátorlajuhelyi modelljét.

5. Egy gesztor egyetem, a Miskolci Egyetem álláspontja a KFKK-ról

A Miskolci Egyetem az Észak-Magyarországi régió egyik meghatározó regionális egyeteme (Eger mellett), az egyetem oktatási rektorhelyettese, dr. Horváth Zita szintén nyilatkozott a KFKK koncepciójáról, jelen fejezet erre az interjúra épül. Előzményként elmondható, hogy a város kezdeményezte a kapcsolatot az egyetemmel, de a rektorhelyettes elmondása alapján az egyetem vezetősége örömmel vette a megkeresést és szorgalmazta az együttműködést. Az egyetemnek korábban nem volt kapcsolata a várossal, a megye/regió gazdasági-társadalmi helyzetének feltérképezéséhez a KSH adatait használják, az igényfelmérést pedig a befogadó város végezte el. Érdekes volt megvizsgálni azt, hogy mit vár a város az egyetemtől, az egyetem szemszögéből. A rektorhelyettes szerint a városnak a KFKK lehetőséget teremt arra, hogy a munkaerő pótlásával új befektetők érkezzenek a városba és továbbá opciót jelent a fiatal, értelmiségi munkaerő megtartásához. Az egyetem vezetősége tehát tisztában van azzal,

hogy a KFKK nagyban elősegíti a gazdaságot, mozgatórugója lehet a leszakadó térségek fejlődésének. Az egyetemnek azonban ez így önmagában nem éri meg: saját pozíciójának erősödését is felfedezni véli a kihelyezett képzésekben, illetve hallgatói létszámnövekedést vár. A városi és az egyetemi érdekek a társadalmi felelősségvállalásban találkoznak, hiszen az egyetem támogatni szeretné a társadalmi felzárkózást és a megye fejlődését. A különböző szereplők (önkormányzat, egyetem, hallgatók) elvárásai és érdekeik artikulációja további érdekes kutatási irány lehet.

A Miskolci Egyetem fenntartója az Emberi Erőforrások Minisztériuma (EMMI), a partner KFKK fenntartója a Miskolci Egyetem és a KFKK városának önkormányzata. Ebben a többszereplős rendszerben az irányítás a következőképpen fog kinézni: a döntések az egyetem és az önkormányzat szintjén, közösen születnek és az egyetem fenntartója, az EMMI fogadhatja, vagy utasíthatja el azokat. A képzéseket továbbra is az egyetem koordinálja majd.

Az önkormányzat előzetes felmérése alapján ápolás és betegellátás alapszakra, rendészeti képzésre és valamely mérnökképzésre van igény, ezért az egyetem ezekhez alkalmazkodik a KFKK képzéseivel. Fontos szempont volt a munkaerő-piaci igényekhez alkalmazkodás is, s úgy tűnik, ez egybevág a potenciális hallgatók igényeivel, érdeklődésével. Segíti a képzéseket az is, hogy a város gyakorlóhelyeket biztosít a KFKK-nak, hiszen a város kórháznak, öntöde, zárgyártó cégnek és más egyéb vállalatoknak is otthont ad.

Az oktatói kart a levelező képzések¹¹ mellett a meglévő oktatók utaztatásával tudja biztosítani majd az egyetem, ezért nem terveznek nappali tagozatos képzést indítani. Ehhez a város tanári, oktatói szálláshelyeket biztosít.

A jelenlegi ismereteink alapján a KFKK oktató-köre a következő személyekből tevődhet össze:

1. felsőoktatási oktató,
2. mesteroktató,¹²
3. külső szakemberek, óraadók (cégek vezetői, gyakorlati szakemberek).

A Miskolci Egyetem vezetősége is tervez lokális munkaerőt bevonni az oktatásba: az előadások megtartására kérnének fel például a cégeknél dolgozó szakembereket, vagy a kórház dolgozóit. Az akadémiai minőség biztosítását nehéz feladatnak látja jelenleg a rektorhelyettes, mivel a kormány nem különít el külön forrást a KFKK humán erőforrásának biztosítására, s ezért is tartják indokoltnak a levelező és/vagy esti képzések indítását.

6. Összegzés

Az oktatás és a képzés színvonala és a bennük való részvétel lehetőségének esélye befolyásolja a régió versenyképességét. Az oktatás egyik funkciója a társadalmi mobilitás biztosítása, azonban a földrajzi és a gazdasági (tandíj, egyéb költségek) különbségek okozta eltérés mégis gátolja az esélyegyenlőséget. Az oktatásnak kulcsszerepe van tehát az esélyegyenlőség kialakításában és törekszik is erre (Süli-Zakar és Lenkey, 2014), ez a tendencia tükröződik a KFKK koncepcióiból is.

„Minden stratégia annyit ér, amennyire sikeres az implementálása” – közli a kormány a *Fokozatváltás a felsőoktatásban* dokumentumának felsőoktatást érintő, a lehetséges változtatási irányokról szóló fejezetében. A kutatásom tehát nem ért véget az előzmények és a jogi háttér feltárásával. A salgótarjáni, ózdi, sátoraljaújhelyi és kisvárdai KFKK-k kapcsán a terveim között szerepel a hallgatói rekrutációs bázis, a hallgatói motiváció vizsgálata, továbbá az a kérdés is, hogy a KFKK az oktatás gyakorlatában valóban az esélyegyenlőséget szolgálja-e.

¹¹ A képzések jelenleg még alakulóban vannak.

¹² Az egyéb oktatói munkakörökkel szemben a mesteroktatónak nem kell tudományos fokozattal rendelkeznie, illetve nem szükséges a doktori programban való részvétel sem. (2011. évi CCIV. tv. a felsőoktatásról, 2015. szeptember 1-jével módosították, s így került a törvénybe a mesteroktató kategória.)

Irodalomjegyzék

Elsődleges források:

- [1] 2011. évi CCIV. törvény a nemzeti felsőoktatásról. 2016. január 20-i megtekintés, <http://net.jogtar.hu/felsookt-tv>
- [2] Fokozatváltás a felsőoktatásban. 2016. január 6-i megtekintés, <http://www.kormany.hu/download/d/90/30000/fels%C5%91oktat%C3%A1si%20koncepti%C3%B3.pdf>
- [3] 105/2015. (IV. 23.) Korm. rendelet a kedvezményezett települések besorolásáról és a besorolás feltételrendszeréről alapján. 2016. február 10-i megtekintés, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1500105.KOR
- [4] 87/2015. (IV. 9.) Korm. rendelet a nemzeti felsőoktatásról szóló 2011. évi CCIV. törvény egyes rendelkezéseinek végrehajtásáról. 2016. január 28-i megtekintés, http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=A1500087.KOR
- [5] A Sátoraljaújhely városi önkormányzat aljegyzőjével, dr. Rózsahegyi Ferencsel készített interjú. (Ideje: 2016. 02. 01, 2016. 04. 04.)
- [6] A Miskolci Egyetem oktatási rektorhelyettesével, dr. Horváth Zitával készített interjú. (Ideje: 2016. 02. 08)
- [7] Országos Területfejlesztési és Területrendezési Információs Rendszer adatai. 2016. március 08-i megtekintés, <https://www.teir.hu/helyzet-ter-kep/>

Másodlagos források

- [8] Chatterton, P., Goddard, J. (1999): Regional Development Agencies and the knowledge economy: harnessing the potential of universities. 2016. január 10-i megtekintés, helye: <http://www.paulchatterton.com/wp-content/uploads/2009/05/e-and-p-d-goddard-and-chatterton-reg-dev-agencies-and-unis.pdf>
- [9] Keczer Gabriella (2015): A közösségi főiskola szervezeti modellje. In: Döbör András, T. Molnár Gizella (szerk.): Községi főiskola regionális megvalósíthatóságának megalapozása. 2016. január 08-i megtekintés, <https://www.u-szeged.hu/download.php?docID=52292>
- [10] Márkus Edina (é.n.): Community College az amerikai szakirodalomban. 2016. január 05-i megtekintés, <http://terd.unideb.hu/doc/markuse.pdf>
- [11] Süli-Zakar István – Lenkey Gábor (2014): A vidék mint földrajzi periféria és az oktatás mint kitörési pont. 2016. január 04-i megtekintés, http://folyoiratok.ofi.hu/sites/default/files/article_attachments/suli.pdf

Lektorálta: Prof. Dr. Polónyi István, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

ÓVODÁSKORÚ DADOGÓ GYERMEKEK BESZÉDFEJLŐDÉSE

Tóthné Aszalai Anett

*Szegedi Tudományegyetem Juhász Gyula Pedagógusképző Kar,
Gyógypedagógus-képző Intézet, adjunktus, aszanett@gmail.com*

Absztrakt

A logopédiai értelmezés szerint a dadogás a beszéd folyamatosságának a zavara, mely a kommunikáció súlyos gátlásához vezet (14). Leggyakrabban a korai években alakul ki (30, 18; 28). A nem kezelt beszédzavar további súlyos, másodlagos következményekkel járhat a pszichológiai, a szociális és az iskolai területeken egyaránt. A dadogás és nyelvi fejlődés, teljesítmény kapcsolata már régóta foglalkoztatja a kutatókat, ugyanakkor a kutatási eredmények ellentmondásosak a témában (22, 29, 2).

Tanulmányunkban a dadogás kialakulásával foglalkozó nemzetközi és hazai kutatási eredményeket ismertetünk (23, 24, 10, 8 27, 19, 4), másrészt saját vizsgálatunkat mutatjuk be. Kutatásunk középpontjában a dadogó gyermekek beszédfejlődésének megismerése áll. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy van-e kimutatható eltérés a dadogó gyerekek beszédfejlődésében a nem dadogó társakhoz képest. A vizsgálatban az általunk összeállított szülői kérdőívvel gyűjtöttünk adatokat (15). A szülői kérdőívek adatai szerint a vizsgált beszédfejlődési szakaszokat a dadogó gyermekek később érik el (pl. szociális mosoly megjelenése, gagyogás fejlődése, mondatok és összefüggő beszéd megjelenése). Ezek az eredmények azonban nem bizonyultak szignifikánsnak.

Az eredmények felhívják a figyelmet az új logopédiai diagnosztikus eljárások alkalmazásának szükségességére a dadogó személyekkel kapcsolatos tevékenységben is. Remélhető, hogy a korai kialakulásról szerzett tapasztalatok nagyobb hatással lehetnek az alkalmazott terápiás tevékenység sikerességére, illetve a prevenciós, reedukációs programok tartalmi elemeire.

Kulcsszavak: beszéd- és nyelvfejlődés, beszédfolyamatossági zavarok, beszédzavar, dadogás

1. Bevezetés

A dadogás sokszínű jelenség, jellemzők a légzésben, a hangadásban, a beszéd folyamatosságában, a vázizomzatban megjelenő tónusos, klónusos görcsök. A tünetek kialakulásában a nyelvi képességeknek kiemelkedő a szerepük, ugyanakkor a kommunikációs környezet, amiben a dadogó gyermek él fontos szerepet játszik a tünetek rögzítésében és fenntartásban, erősítve vagy gyengítve a dadogó ember társadalmi akadályozottságát. A beszédfejlődés megismerése, a korai diagnózis és terápia fontos szerepet játszik a tünetek hatékony kezelésében és a másodlagos tünetek kialakulásának megakadályozásában.

Kutatásunkban az óvodáskorú dadogó gyermekek beszédfejlődéséről gyűjtöttünk adatokat. Arra a kérdésre keressük a választ, hogy vannak-e különbségek a beszédfejlődés tekintetében az óvodáskorú dadogó és nem dadogó gyermekek között?

2. A dadogás meghatározásai

Kanizsai hagyományosnak számító meghatározása szerint „a dadogás a beszéd összerendezettségének a zavara, amely a ritmus és az ütem felbomlásában, a beszéd görcös szaggatottságában jelentkezik” (idézi *Mérei és Vinczéné*, 21). Ez a definíció a dadogást szűken értelmezi, megragadva azokat a főbb beszédtüneteket, amelyeket a beszélőpartner észlel, amikor egy dadogó emberrel kommunikál. *Lajos* kétféle dadogásfelfogásról ír, az egyik szerint a dadogás szűk értelemben „beszédhiba”, míg a másik megközelítés szerint nem

elhatárolható beszédhiba, hanem egymással kapcsolatban álló tünetek csoportjának a tagja (17). Eszerint a beszédben megfigyelhető megnyilvánulás csak egyetlen jellemző a multifaktoriális tünetegyüttesből, mely a személyiség pszichoszomatikus hátterén speciális hajlam és összetett hatások együtteseként jelentkezik, vagyis a dadogás komplex jelenség, a beszédtünet csak egyetlen tünet a tünetegyüttesből (26).

Az *American Speech-Language-Hearing Association* (ASHA) a *kommunikációs zavar* főfogalmon belül tárgyalja a dadogás kérdéskörét (1). A meghatározás szerint a *kommunikációs zavar* a verbális, nem verbális és grafikus szimbólumrendszerekkel való üzenetküldés, -fogadás, -feldolgozás és -megértés képességének károsodása. Megjelenhet a hallás, nyelv és/vagy a beszéd folyamataiban, lehet enyhébb vagy súlyosabb, szerzett vagy fejlődéses. A kommunikációs zavar elsődleges akadályozottságot eredményezhet, de más akadályozottsághoz képest másodlagos is maradhat. A *beszédfolyamatosság zavara* a beszédfolyamatban megjelenő félbeszakításban nyilvánul meg; atipikus sebesség, ritmus és hangok, szótagok, szavak, frázisok ismétlése jellemzi. Mindezt túlzott feszültség, modorosság kísérheti a viselkedésben (1).

Magyarországon az új szakmai terminológia szerint a dadogás és a hadarás a *beszédzavar* főcsoportban a *beszédfolyamatosági zavarok* között helyezkedik el (13).

3. A beszéd és nyelvi képességek kutatása dadogó személyeknél

A dadogás komplex, sokdimenziós jelenségeként értelmezhető, kialakulásának a kutatása több tudományterület tárgya (pszichológia, neurolingvisztika, szociológia, logopédia). A dadogás okait pontosan nem ismerjük, hátterében számos tényező húzódhat meg. Ezek egy része a dadogó személy képességeivel, örökletes tényezőkkel kapcsolatos, más része környezeti tényezőkkel. A nyelvészeti, logopédiai kutatások a beszéd és nyelvi képességek fejlődését, teljesítményét kutatják. Összehasonlítják a folyamatosan beszélők és a dadogó gyermekek beszédfejlődését, beszédállapotát, a beszédteljesítmény különböző szintjeit (pl. szókincs, átlagos mondathossz, álszóismétlés). Ezek a vizsgálatok különböző, gyakran ellentmondásos eredményre jutottak. Ennek okai között számos tényező áll, ami részben a populáció specifikusságából, valamint módszertani nehézségekből ered. *Nippold* felhívja a figyelmet arra, hogy ahhoz, hogy a dadogó személyekkel kapcsolatos kutatások megbízhatósága növekedjen, nagyobb hangsúlyt kell fektetni a dadogó és kontroll minta pontosabb illesztésére (pl: életkor, nem és társadalmi-gazdasági státus). Az időre meghatározott beszédfeladatok használatát sem javasolja, hiszen ezek elkerülhetetlenül hátrányba helyezik a dadogókat (22).

A dadogás a populáció kis százalékában fordul elő (1-2%), a reprezentatív vizsgálati minta gyűjtése nehézségekbe ütközik. Másik problémát az okozza, hogy mit is tekintünk dadogásnak, kit tekintünk vizsgálati személynek. A dadogás ugyanis nem egy „állandó jelenség”, tünetei nagyon változatos képet mutatnak, akár hetekig, hónapokig tartó tünetmentes időszakok után jelentkezhetnek ismét.

A dadogó gyermekek beszéd és nyelvi képességének kutatása különböző és gyakran egymásnak ellentmondó eredményeket mutat. A vizsgálatok fő kérdésköre az, hogy van-e különbség a dadogó és kortársak között, és ha van, akkor ez milyen területeket érint.

Azt az elképzelést, hogy a dadogás gyengébb nyelvi képességekkel jár együtt több magyarázat is indokolhatja. *Yairi* szerint az egyik tényező az, hogy a dadogás általában 2-4 éves korban kezdődik, mivel ebben az időszakban nagyon gyors mondattani, alaki és lexikális fejlődés történik, amikor is a gyerekek igénylik, hogy egyre komplexebb és fejlődő kiejtésük legyen (29).

A Követelés–Kapacitás dadogási modell is azt mutatja be, hogy ha a külső vagy belső hatások folytonossága meghaladja egy gyermek kapacitását a fejlődés egy vagy több területén (pl: nyelvi, kognitív, motoros, érzelmi), akkor a dadogás kialakulásának nagyobb a valószínűsége.

Ez azt jelenti, hogy pl. egy nyelvi probléma folytonossága miatt sokkal nagyobb a dadogás kialakulásának esélye (6). A *Bosshardt* Kognitív interferencia modellje, *Bernstein Ratner* Kompromisszum hipotézise, vagy *Postma* és *Kolk* lingvisztikai modellje szintén a nyelvi tényezők szerepét hangsúlyozza a dadogás kialakulásában (29).

Egy másik tényező szerint a dadogás akkor alakul ki, amikor a gyerekek egyre hosszabb és összetettebb kifejezéseket kezdenek használni. A nyelvi területen tapasztalható gyengeség megnehezítheti egy dadogó gyermek számára, hogy kezelje a problémáját és emellett összetetten fejezze ki magát (5, 20).

Bloodstein a dadogást a nyelvi nehézségek egyik típusaként értelmezi, ami kialakulásához több tényező is hozzájárulhat. Klinikai tapasztalatai azt mutatják, hogy a beszédfejlődés késése, az artikulációs zavarok, a pöszeség, az olvasási nehézségek, a diszlexia, a hadarás, a hangképzési problémák a gyermeket fogékonyabbá teszi a görcskészségre, a beszédbeli megakadásokra. A dadogásra hajlamos gyermekekre erős kommunikációs nyomás nehezől. Ugyanakkor a szüleiknek gyakran irrealisztikusan magasak az elvárásaik és gyakran hasonlítják őket a jól beszélő testvéreikhez. A dadogásra hajlamosító tényezők kommunikációs nyomással párosulva hozzák létre a dadogást (7).

Babaj 7 dadogó gyermek morfológiai, szintaktikai és narratív képességeit vizsgálta 44 fő óvodás, 1. és 2. osztályos gyermeknél (22 dadogó és 22 nem dadogó) a *Frog Goes to Dinner* című képeskönyvvel. Minden gyermek történetét hangfelvételen rögzítették, leírták majd több szempont szerint elemezték pl. a történet hosszúsága, az igeidő használat, morfológiai fejlettség, szintaktikai komplexitás, nyelvtani komponensek használata. Az óvodás dadogó gyermekeknél azt az eredményt kapták, hogy lényegesen alacsonyabb szintet értek el a Narrative Scoring Scheme skálán a folyamatosan beszélő társakhoz képest, ami megközelítette a statisztikailag szignifikáns szintet (4).

Byrd és *Cooper* 5-9 éves dadogó gyermekek expresszív és receptív nyelvi képességeit vizsgálta. Feltételezésük szerint a dadogás korlátozza a gyermekek nyelvi fejlődését, így a dadogó gyermekek receptív nyelvi készségei normál ütemben fejlődnek, az expresszív nyelvi készségeik azonban késnek. Az eredmények nem mutattak különbséget a fiatal dadogó gyermekek receptív nyelvi képességében, azonban az expresszív nyelvi területen megkésett fejlődést tapasztaltak, ami amellet a feltételezés mellett szól, hogy a dadogó gyermekeknél nyelvi deficit figyelhető meg. Magyarázatuk szerint a dadogó gyermekek azon próbálkozása, hogy egyszerűsítsék a verbális válaszaikat egy eszköz lehet a dadogással való megküzdésben (9).

Anderson és *Conture* a receptív és expresszív nyelvet, ill. a receptív szókincset vizsgálták 20 dadogó (átlag életkor: 46,8 hó) és 20 kontroll (átlag életkor: 47,55 hó) gyermeknél. A vizsgálat során 30 perces lazán strukturált beszélgetést folytattak a gyermekekkel és a hanganyagot rögzítették. E mellett sztenderdizált nyelvi tesztekkel vizsgálták a gyermekek szintaktikai, szemantikai és fonológiai képességeit és fejlettségét. Az eredmények szerint nagyobb volt a különbség a receptív/expresszív nyelv és receptív szókincsben a dadogó gyermekek csoportjában. Az eredmények szerint a dadogók szemantikai fejlődése elmarad a szintaktikai mögött, a dadogók beszéd-nyelvi rendszerének egyes komponenseiben kiegyensúlyozatlanság figyelhető meg, ami hozzájárulhat a folyamatossági nehézségekhez (2).

Ntourou, *Conture* és *Lipsey* 22 tanulmány metaanalízisével gyűjtött adatokat 2-8 éves dadogó és nem dadogó gyermek nyelvi fejlettségéről. 10 nyelvi képességet vizsgáltak (pl. nyelvi képességek közötti különbség, az expresszív- és receptív szókincs, szintaktikai komplexitás). Az eredmények szerint a dadogó személyek számos nyelvi tényezőben különbséget mutattak a kontroll csoporthoz képest. Több területen a nem dadogó csoport túlteljesítette a dadogókat (általános nyelvi képességek, az expresszív- és receptív szókincs, átlagos mondathossz). A

szerzők szerint azonban általánosságban nem jelenthető ki, hogy minden dadogó gyermek nyelvi teljesítménye gyengébb lenne (23).

Ryan 20 iskoláskor előtti dadogó (átlag életkor: 4,4 hó) és 20 nem dadogó gyermeket (átlag életkor: 4.5 hó) hasonlított össze. A csoportokat az életkor, a nem és az anyjuk iskolai végzettsége szerint illesztették. Vizsgálati eszközként a PPVT-R és a Nyelvi fejlettség vizsgáló teszteket (TOLD-P) alkalmazták. Mindkét csoport a normál határértéken belül teljesített a PPVT-R (átlag: dadogó=105,4; nem dadogó=111,2) és a TOLD-P teszteken (átlag: dadogó=92,2, nem dadogó=100,8). Ugyanakkor a TOLD-P feladataiban a nem dadogó csoport túlteljesítette a dadogó csoportot, a különbség statisztikailag szignifikáns volt. Mindazonáltal a vizsgálat nem talált bizonyítékot arra, hogy támogassa azt a hipotézist, miszerint a dadogó gyermekeknek nagyobb valószínűséggel van nyelvi zavaruk, mint a nem dadogó társaiknak (25).

Anderson, Pellowski és Conture 3;0-5;11 éves dadogó gyermekek nyelvi fejlettségét vizsgálta (N=90, 45 dadogó és 45 kontroll gyermek). A két csoport korban, nemben, fajban és szociál-ökonómiai státuszban megegyezett. A vizsgálat során a gyermekek szintaktikai, morfológiai és lexikai fejlettségét hasonlították össze. A vizsgálati eszközök: Peabody szókincs teszt (PPVT-III), Expresszív Szókincs teszt (EVT) és a Korai nyelvi fejlettség teszt (TELD-3). Az eredmények azt mutatták, hogy mindkét csoport a normál határértéken belül teljesített minden tesztben, jelentős különbséget a PPVT-III és EVT teszteknel nem tudtak kimutatni. Azonban a kontroll gyermekek csoportja lényegesen jobb eredményt ért el a TELD-3 receptív és expresszív szubtesztjeiben a dadogó gyermekek csoportjánál. A szerző szerint a dadogó gyermekek összességében gyengébb nyelvi képességet mutattak a nem dadogó társaikhoz képest. *Coulter, Anderson és Conture* ugyanazokat a nyelvi teszteket alkalmazta, amelyeket *Anderson és mtsai* (N=80, 40 dadogó, 40 nem dadogót). A vizsgálatban résztvevő gyermekek kora 3;0-5;8 év között volt. A nagyobb statisztikai erő elérése érdekében a kutatók egyesítették a 2 vizsgálatból származó adatokat. Az eredmények azt mutatták, hogy a nem dadogó csoport jelentősen túlteljesítette a dadogó csoportot minden normareferenciált nyelvi tesztben (3).

Más kutatások szerint a dadogó gyermekek nyelvi fejlődése gyorsabb ütemben zajlik és bizonyos területeken jobbak a kortársakhoz képest. *Yairi* szerint asszociációs kapcsolat van a dadogás és számos nyelvi tényező között, de nem tisztázott az oki kapcsolatuk, pontos szerepük, mint rizikótényezők a dadogás kialakulásában (29). A gyógyult dadogó eseteknél megfigyelték, hogy a zavar kialakulásakor a nyelvi tesztekben a normál szint felett teljesítettek, azonban amint gyógyultak megközelítették a normál szintet (30). Furcsa tény, hogy a magasabb nyelvi képességek inkább lehetnek a dadogás rizikótényezői, mint az alacsonyak. Számos gyógyult eset mutatta, hogy ez a korai gyorsított ütemű nyelvi fejlődés az idővel csökkent. A szerző szerint nincs egyetértés abban, hogy a nyelvi képességek rizikótényezők lennének a korai dadogás kialakulásában (29).

Watkins hosszútávú nyelvfejlődési kutatásai nem mutattak bizonyítékot arra, hogy a dadogó gyermekek nyelvi fejlődése érintett lenne. Elmélete szerint néhány gyermeknél a fejlettebb nyelvi eszközök lehetnek a felelősek a dadogás kialakulásért, talán azért, hogy a túlzott igények egy éretlen motoros beszédrendszerre épülnek (27, 22).

Reilly, Onslow, Packman, Wake, Bavin, Prior, Eadie, Cini, Bolzonello, és Ukoumunne a dadogás kezdetét vizsgálta 1619 ausztrál gyermeknél. Arra a kérdésre keresték a választ, hogy vajon a gyermek, a család ill. a környezeti tényezők előre tudják-e jelezni a gyermek dadogását. A vizsgálati személyek egy nagyobb korai fejlődést vizsgáló longitudinális vizsgálatban vettek részt, mely akkor kezdődött, amikor a gyermekek 8 hónaposak voltak. A gyermekek 24 hónapos korában a szülőket tájékoztatták a korai dadogás jellemzőiről és megkérték őket, hogy lépjenek kapcsolatba a kutatókkal, ha a gyermekük a dadogás tüneteit kezdi mutatni. Az eredmények azt mutatták, hogy 137 gyermek (8,5%) 36 hónapos korban

kezdett el dadogni, gyakran akkor, amikor 2 és 3 szavas szókapcsolatokat kezdett produkálni. A nyelvi fejlődést a MacArthur-Bates Communicative Development Inventories teszttel végezték. Az eredmények szerint 11-en a 137 dadogó gyermekből (8%) megkésett beszédfejlődésűek voltak és 268-an az 1482 nem dadogó gyermekből (18%). A különbség statisztikailag szignifikáns. Azt is találták, hogy az összes nyelvi teszten szerzett nyerspont szignifikánsan magasabb volt a dadogó csoportnál. Ez alapján a szerzők nem támogatják azt a feltételezést, miszerint a nyelvi problémák kapcsolatban állnak a dadogás kezdetével. Inkább úgy gondolják, hogy azon gyermekek, akik 36 hónapos koruktól kezdtek el dadogni, azok nyelvi képességei megfelelően fejlődnek és néhány esetben átlag felett vannak (24).

Magyarországon *Lajos* és *Lőrik* vizsgálta a dadogás és a nyelvi kifejezőképesség kapcsolatát. Eredményeik szerint az óvodáskorú dadogó gyermekek nyelvi teljesítményében egyenetlenséget találtak. Hipotéziseik között a megkésett beszédfejlődést és a nyelvi képességek gyengébb voltát jelölték meg. Vizsgálatukban 15 dadogó és 15 nem dadogó óvodás aktív és passzív szókinccséről, morfológiai tudásáról, mondat- és szövegalkotási képességeikről, valamint rövid idejű verbális emlékezetükről, hallási megkülönböztető képességükről, metanyelvi tudatosságáról gyűjtöttek adatokat, valamint egy szülői kérdőívet is kitöltettek. Nem találtak értékelhető különbséget a két csoport teljesítménye között, sőt két feladatban (mondatalkotás, hallási megkülönböztető képesség) a dadogók bizonyultak jobbnak (19).

Más kutatók megcáfolták a dadogás-nyelv összefüggését. *Nippold* a dadogó gyermekek mondattani, alaktani, és lexikális fejlődését vizsgálta. Eredményei azt mutatták, hogy mindkét csoport teljes nyelvi fejlődési skálát mutatott (magas, átlagos, alacsony); a nyelvi hátrányosságokat nem tudták azonosítani a dadogás kezdetével vagy tartósságával, véleményük szerint a dadogásnak nincsen hatása a nyelvi fejlődésre (22).

4. Az empirikus vizsgálatunk bemutatása

Kutatásunkban óvodáskorú dadogó gyermekek beszédfejlődését vizsgáltuk.

A vizsgálat hipotézisei:

Feltételezzük, hogy:

1. a dadogó gyermekek általános fejlődése különbséget mutat a nem dadogó társakhoz képest,
2. a dadogó óvodások beszédfejlődése különbséget mutat a nem dadogó társakhoz képest,
 - 2.1. alhipotézis: a dadogó gyermekek beszédfejlődése lassabb ütemű, a beszédfejlődés főbb szakaszait később éri el, ami megmutatkozik a gagyogásban, az első jelentéssel bíró hangok, hangkapcsolatok, szavak, mondatok és az összefüggő beszéd megjelenésében,
 - 2.2. alhipotézis: a dadogó gyermekek beszédfejlődése egyenetlenséget mutat,
 - 2.3. alhipotézis: a dadogó gyermekek beszédérthetősége rosszabb.

4.1. A vizsgálati minta jellemzői

A vizsgálatba összesen 100 fő 3-7 éves korú óvodás gyermeket és édesanyját vontuk be, 50 dadogót és 50 folyamatosan beszélőt. Az életkori övezet választásakor fontos szempontnak tartottuk a dadogás kialakulásához legközelebbi időpont választását, hiszen Magyarországon ebben az életkorban kevés hasonló kutatás ismert, valamint remélhető, hogy a korai kialakulásról szerzett tapasztalatok nagyobb hatással lehetnek az alkalmazott terápia sikerességére, illetve a prevencióra. A statisztikai elemzésbe végül 94 fő, 47 dadogó és 47 folyamatosan beszélő gyermek adatait értékeltük.

A teljes minta nemek szerinti megoszlása: 78 fiú (82,97%), 16 lány (17,02%). A nemi megoszlás nem tekinthető kiegyenlítettnek, lényegesen magasabb volt a fiúk részvétele (közel 5:1). A mintavétel hozzáférés alapján történt, az elért minta jól mutatja, a szakirodalomban is leírt magas nemi különbségeket. *Craig* és *Tran* a fiúk és lányok arányáról azt írják, hogy 3:1 a 2-10 éves gyermekek között, 4:1 a 11-20 évesek és 2:1 a 21-49 évesek között (11). *Bloodstein* 3:1 arányról számol be (8), *Craig, Hancock, Tran, Craig*, és *Peters* 2.3:1 aránytól 4:1 arányig az óvodáskorú gyermekeknél (12).

A teljes minta megoszlása településtípus szerint: fővárosi: 4, városi: 84, városnál kisebb településről való (falu, község): 6 gyermek.

A dadogó gyermekhez és szüleikhez a logopédus szakemberek, valamint a dadogó személyekkel foglalkozó szakmai szervezetek, alapítványok, szakszolgálati intézmények megkeresésével jutottunk. A mintavétel hozzáférés alapján történt.

A dadogó minta nem szerinti megoszlása: 39 fiú és 8 lány.

A dadogó gyermekek mintájába (életkori átlag = 67,38 hó) olyan gyermekek kerültek, akiket a logopédus szakemberek dadogónak értékelték és kizárták az élettani dadogást. A mintába kerüléskor több szempontot is figyelembe vettünk:

- az életkor 3-tól 7 éves korú gyerekek,
- a dadogás súlyossági foka 8-as skálán legalább 1 a szülők szerint (0=normál, 1=határeseti, 2=enyhe, 3=enyhétől a mérsékeltig, 4=mérsékelt, 5=mérsékelttől a súlyosig, 6=súlyos, 7=nagyon súlyos);
- 2 vagy magasabb súlyosságú a vizsgálatvezető szerint,
- a dadogás kialakulásának története: 3 hónapnál régebbi, az élettani esetek kiszűrése céljából.

A kontroll gyermekeket (N=47, életkori átlag: 67,06 hó) óvodák megkeresésével értük el. A mintavétel hozzáférés alapján történt.

A kontroll csoportba olyan 3-7 éves korú gyermekek kerültek, akik a vizsgálat idején a vizsgálatvezető, a szülő és az óvónő szerint is folyamatosan beszélők.

A vizsgálati helyszíneken célzottan olyan kontroll gyermekeket kerestünk, akiket több szempont alapján egy-egy dadogó gyermekhez tudtunk illeszteni. Az illesztési szempontok a következők voltak: a) életkor, b) nem, c) az anya legmagasabb iskolai végzettsége, d) lakóhely típusa. Az életkor szerinti illesztéskor maximum ± 6 hónapos eltérést fogadtunk el.

Összesen 8 megyében (Csongrád, Békés, Bács-Kiskun, Hajdú-Bihar, Baranya, Tolna, Jász-Nagykun-Szolnok megye, Pest megye) 50 helyszínen, óvodában végeztünk vizsgálatokat. A minta nem tekinthető reprezentatívnak.

Mindkét gyermekcsoport esetében önkéntességi alapon történt a személyek vizsgálati részvétele. A kiskorú gyermekeket aktív, írásos szülői beleegyező nyilatkozatot követően vontuk be a vizsgálatba. A szülők számára rövid szóbeli tájékoztatást adtunk a vizsgálat menetéről, biztosítottuk őket az anonimitásról, az adatok bizalmas kezeléséről.

A vizsgálatok lebonyolítására minden vizsgálati helyszínen engedélyt kértünk az óvodavezetőtől, szakmai vezetőtől, igazgatótól. A vizsgálatok során betartottuk a Magyar Gyógypedagógusok Egyesülete Etikai Kódexét.

4.2. A kutatás módszerei, eszközei

A kutatás során a szülői kikérdezés módszerét alkalmaztuk. A kikérdezés módszere a gyógypedagógiai kutatások gyakran alkalmazott módszere önállóan vagy más módszerekkel kombinálva. A kérdésekkel megismerhetővé válik a beszédképesség jelenlegi állapota, a beszédfejlődés és annak eltérései.

Vizsgálatunkban a kérdéseket a vizsgálatvezető tette fel az édesanyának előre rögzített körülmények között.

Nagy hangsúlyt fektettünk a kérdezők kiválasztására. Logopédus szakemberek, valamint logopédus hallgatók vették fel az adatokat 20-30 órás felkészítő tréninget követően.

A vizsgálat eszközeként az általunk összeállított 45 kérdésből álló szülői kérdőívet alkalmaztuk (15). 10 kérdés a demográfiai jellegű adatokra (pl. szülők iskolai végzettsége, anyagi körülmények), 10 az általános fejlődésre (pl. *Hányadik hétre született? Hány hónapos koráig szopott?*), 14 a beszédfejlődésre (pl. *Mikor jelentek meg az első jelentéssel bíró hangjai? Mikor kezdte el összekapcsolni a szavakat rövid mondatokká?*), 3 a beszédállapot és környezet összefüggésére (pl. *Élt-e idegen nyelvi környezetben? Igénybe vettek-e terápiát a gyermek dadogása, beszédhibája miatt?*), 8 a beszédhiba kialakulásának történetére vonatkozott (pl. *Hány éves korban figyeltek fel a beszéd rendellenességére? A szülők szerint mi a beszédhiba oka?*). E tanulmányban az általános- és beszédfejlődés eredményeire fókuszálunk.

Az adatfelvételre egy tanév során 2013 augusztusától 2014 májusáig terjedő időszakban került sor 100 alkalommal. A szülői kérdőív felvétele kétszemélyes helyzetben történt a közoktatási intézményekben kijelölt külön szobában. Az adatfelvétel során a vizsgálatvezető olvasta fel a kérdőív kérdéseit, majd a vizsgálati személy azonosítójával ellátott jegyzőkönyvre vezette fel a szó szerinti válaszokat. A kérdőívek felvétele egy ülésben történt és 15-20 percet vett igénybe. Ezt követően az adatokat kódoltuk és adatbázisban rögzítettük. Az adatelemzést IBM SPSS Statistics 22 programmal végeztük.

4.3. Eredmények

A kérdőív adatainak elemzésére kétmintás t-próbát és khí-négyzet próbát alkalmaztunk.

A következőkben az általunk vizsgált általános fejlődési adatok eredményeit mutatjuk be.

A *születési hét* tekintetében a kétmintás t-próba alapján nincs szignifikáns különbség a dadogó (átlag = 38,851 hét) és a kontroll gyermekek (átlag = 39,362 hét) csoportjai között ($t(92) = -1.087, p = 0,280$). Az adatelemzés szerint a dadogó gyermekek hamarabb születnek 0.5 héttel, ez a különbség azonban nem szignifikáns.

A *születési súly* tekintetében nem találtunk szignifikáns különbséget a dadogó (átlag = 3312,766 g) és kontroll gyermekek (átlag = 3496,723 g) csoportjai között ($t(92) = -1,472, p = 0,144$). Ugyanakkor az is látható, hogy a dadogó gyermekek születési súlya közel 200 grammal kevesebb, mint a kontroll gyermekeké.

A *szopás időtartamában* nem találtunk szignifikáns különbséget a dadogó (átlag = 10,851 hó) és kontroll gyermekek (átlag = 11,277 hó) között. A dadogó gyermekek rövidebb ideig szopnak, a különbség közel fél hónap.

A *születéskori komplikációk* előfordulását a csoportokban khí-négyzet próba segítségével hasonlítottuk össze. Az eredmények alapján szignifikáns különbséget találtunk a két csoport között. A dadogók csoportjában 34 gyermek, míg a kontroll csoportban 14 gyermek esetében jeleztek az anyák komplikációt ($\chi^2(1) = 17,029, p = 0.00$). Az adatok szerint 2,5-szer gyakrabban fordult elő komplikáció a dadogó gyermekek születésekor.

A *komplikáció fajtája* tekintetében a csoportokban császármetszés, köldökzsinór probléma, élesztés, vákuum, koraszülés, spiráció fordult elő. A dadogók csoportjában (N=47) 23 anyánál (49%) míg a kontroll gyermekek csoportjában 8 anyánál volt császármetszés (17%). Az adatelemzés szerint a különbség szignifikáns ($\chi^2(7) = 17,414, p = 0,015$).

A következőkben a vizsgált beszédfejlődési adatokat mutatjuk be.

A *szociális mosoly megjelenésében* nem találtunk szignifikáns különbséget a dadogó (átlag = 2,8 hó) és a kontroll gyermekek (átlag = 2,51 hó) között ($t(76) = 1,033, p = 0,305$). A szociális mosoly a dadogó gyermekeknél később jelenik meg (0,3 hó), ez a különbség azonban nem szignifikáns.

Az első jelentéssel bíró hangok a dadogó gyermekeknél (átlag = 8,18 hó) 8 hónaposan, míg a kontroll gyermekeknél hamarabb (átlag = 6,39 hó) jelennek meg ($t(69)=1,033$, $p = 0,074$). A dadogó gyermekeknél az első jelentéssel bíró hangok 2 hónappal később alakulnak ki, mint a kontroll gyermekeknél; a csoportok közötti különbség tendencia szintű.

Az első jelentéssel bíró hangkapcsolatok a dadogó gyermekeknél (átlag = 12,75 hó) később jelennek meg, míg a kontroll gyermekeknél (átlag = 9,79 hó) hamarabb ($t(62) = 1,903$, $p = 0,062$). A dadogó gyermekeknél az első jelentéssel bíró hangkapcsolatok 3 hónappal később alakulnak ki, mint a kontroll gyermekeknél; a csoportok közötti különbség tendencia szintű.

A gagyogás gazdagságának megítélésére 5 fokú skálát alkalmaztunk (1=keves, monoton; 5=gyakori, változatos). Az eredmények szerint nem volt különbség a két csoport között (dadogó átlag = 4,02; kontroll átlag = 4,21) ($t(91) = -0,902$, $p = 0,369$). A gagyogás időszakában egyik csoportban sem volt jelentős visszaesés (dadogó csoportban 3 gyermeknél, a kontroll csoportban 1 gyermeknél).

A hangkapcsolatok fejlődésében (gyorsan, lassan hozott új hangkapcsolatokat) nem volt különbség a két csoport között (dadogó N=45, 30 gyorsan, 13 lassan, kontroll N=47, 35 gyorsan, 12 lassan) ($\chi^2(3) = 4,425$, $p = 0,219$).

Az első értelmes szavak megjelenése a dadogó gyermekeknél hamarabb történik meg (átlag = 16,41 hó), míg a kontroll gyermekeknél később (átlag = 19,15 hó) ($t(90) = -0,579$, $p = ,564$). Az eredmények szerint a dadogó gyermekek 3 hónappal korábban mondják az első szavakat, mint a kontroll társaik.

A szókincsfejlődés tempójának megítélésére 5 fokú skálát (1=visszalépésekkel, 2=lassan, 3=közepes tempóban, 4=megfelelő tempóban, 5=az átlagnál gyorsabban) alkalmaztunk. Az eredmények szerint nem volt különbség a két csoport között (dadogó átlag = 3,54; kontroll átlag = 3,83) ($t(91) = -1,388$, $p = 0,169$).

A különleges szavak megléte a dadogó gyermekek esetében jellemzőbb volt (N=47 jellemző=28 (fő)), míg a kontroll gyermekeknél ez kevésbé fordult elő (N=47 jellemző=15 (fő)). Az eredmények alapján a különbség szignifikánsnak tekinthető a két csoport között. ($\chi^2(2) = 8,850$, $p = 0,012$).

A rövid mondatok megjelenése a dadogók csoportjában átlagosan 1 éves korban (átlag = 24,16 hó) jelenik meg, míg a kontroll gyermekeknél 1 hónappal hamarabb (átlag = 23,24) ($t(84) = 0,573$, $p = 0,568$).

Az összefüggő beszéd kialakulása tekintetében a kétmintás t-próba alapján nincs szignifikáns különbség a dadogó (átlag = 30,89) és a kontroll gyermekek (átlag = 30,06) csoportjai között ($t(90) = 0,466$, $p = 0,642$). Az adatelemzés szerint a dadogó gyermekek a kontrollhoz hasonlítva 1 hónapos késéssel kezdenek el összefüggően beszélni, ez a különbség azonban nem szignifikáns.

A beszédérthetőség megítélésére 5 fokú skálát (nagyon nehezen, nehezen, közepesen, jól érthető, teljesen érthető) alkalmaztunk. A dadogó csoport átlaga: 3,936, míg a kontroll csoporté: 4,489. Az eredmények alapján a különbség szignifikánsnak tekinthető a két csoport között. ($t(92) = -3,107$, $p = 0,003$). Az adatelemzés szerint a dadogó gyermekek beszédérthetősége az anyák megítélése szerint rosszabb, mint a kontroll gyermekeké.

5. Összegzés

Vizsgálatunkban dadogó és nem dadogó óvodáskorú gyermekek (N=96) általános- és beszédfejlődésének egyes adatait hasonlítottuk össze. Hipotéziseink szerint a dadogó és kontroll gyermekek általános és beszédfejlődése különbséget mutat; a dadogók esetében lassabb ütemű és egyenetlen fejlődést tapasztalunk. Hipotéziseink részben beigazolódtak.

Az általános fejlődési adatok elemzése szerint a dadogó gyermekek hamarabb születnek, kisebb súllyal és kevesebb ideig szoptak. Szignifikáns különbséget találtunk a születési

komplikációk és annak típusa vonatkozásában. Az adatok szerint a dadogók csoportjában 2,5-szer gyakrabban fordult elő születési komplikáció és 3-szor annyi császármetszés (49%), míg a kontroll gyermekek csoportjában (17%).

A beszédfejlődési szakaszokat tekintve a dadogó gyermekeknél az első jelentéssel bíró hangok 2 hónappal később alakulnak ki, mint a kontroll gyermekeknél. A csoportok közötti különbség tendencia szintű. A dadogó gyermekeknél az első jelentéssel bíró hangkapcsolatok 3 hónappal később alakulnak ki, mint a kontroll gyermekeknél, a csoportok közötti különbség tendencia szintű. A rövid mondatok és az összefüggő beszéd kialakulása a dadogók csoportjában 1 hónapos késést mutat a kortársakhoz viszonyítva. A különleges szavak megléte a dadogó gyermekek esetében jellemzőbb volt, míg a kontroll gyermekeknél ez kevésbé fordult elő. Az eredmények alapján a különbség szignifikánsnak tekinthető a két csoport között. A dadogó gyermekek beszédérthetősége az anyák megítélése szerint rosszabb, mint a kontroll gyermekeké. A különbség szignifikánsnak tekinthető a két csoport között.

A szülői kérdőívek elemzése során kisebb különbségeket találtunk a dadogó és nem dadogó gyermekek általános- és beszédfejlődésében. A különbségek jobb megismeréséhez új logopédiai diagnosztikus eljárásokra van szükség. A dadogó gyermekek beszédfejlődéséről szerzett ismeretek hozzájárulhatnak a sikeresebb terápiás tevékenység megtervezéséhez.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton mondok köszönetet habil Dr. Lajos Péternek tanácsaiért és a lektori vélemény elkészítéséért.

Irodalomjegyzék

- [1.] American Speech-Language-Hearing Association (ASHA): *Definitions of Communication Disorders and Variations*. 1993. Letöltve 2016. február 08-án, <http://www.asha.org/policy/RP1993-00208/>
- [2.] Anderson, J. D. és Conture, E. G.: Language abilities of children who stutter: a preliminary study. *Journal of Fluency Disorders*, 25, 2000. 4. pp. 283–304. Letöltve 2016. március 10-én, DOI:10.1016/S0094-730X(00)00089-9
- [3.] Anderson, J. D., PelloWSki, M. W. és Conture, E. G.: Childhood stuttering and dissociations across linguistic domains. *Journal of Fluency Disorders*, 30, 2005. pp. 219–253. Letöltve 2016. március 15-én, DOI:10.1016/j.jfludis.2005.05.006
- [4.] Bajaj, A.: Analysis of oral narratives of children who stutter and their fluent peers: Kindergarten through second grade. *Clinical Linguistics & Phonetics*, 21, 2007. pp. 227–245. Letöltve 2016. január 11-én, DOI: 10.1080/02699200601075896
- [5.] Bernstein Ratner, N., és Sih, C. C.: Effects of gradual increases in sentence length and complexity on children's dysfluency. *Journal of Speech and Hearing Disorders*. 52, 1987. pp. 278–287.
- [6.] Blood, G. W., Ridenour, V. J., Qualls, C. D., és Hammer, C. S.: Co-occurring disorders in children who stutter. *Journal of Communication Disorders*, 36, 2003. pp. 427–448.
- [7.] Bloodstein, O.: Early stuttering as a type of language difficulty. *Journal of Fluency Disorders*. 27, 2002. pp. 163–167. Letöltve 2016. január 02-án, DOI:10.1016/S0094-730X(02)00111-0
- [8.] Bloodstein, O. és Nan Bernstein Ratner: *The handbook on stuttering*. Delmar, Cengage Learning. 2008
- [9.] Byrd, K. és Cooper, E.: Expressive and receptive language skills in stuttering children. *Journal of Fluency Disorders*, 14, 1989. pp. 121–126. Letöltve 2016. február 18-án, DOI:10.1016/0094-730X(89)90005-3

- [10.] Coulter, C. E., Anderson, J. D. és Conture, E. G.: Childhood stuttering and dissociations across linguistic domains: A replication and extension. *Journal of Fluency Disorders*, 34, 2009. pp. 257–278.
- [11.] Craig, A. és Tran, Y.: The epidemiology of stuttering: The need for reliable estimates of prevalence and anxiety levels over the lifespan. *Advances in Speech Language Pathology*, 7, 2005. pp. 41–46.
- [12.] Craig, A., Hancock, K., Tran, Y., Craig, M. és Peters K.: Epidemiology of Stuttering in the Community Across the Entire Life Span. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research*, 45, 2002. pp. 1097–1105. Letöltve 2016. február 18-án, DOI:10.1044/1092-4388(2002/088)
- [13.] Gereben Ferencné, Fehérné Kovács Zsuzsa, Kas Bence, Mészáros Andrea: *Beszédfogyatékosok diagnosztikus protokollja*. Educatio, Budapest. 2015
- [14.] Hirschberg Jenő, Hacki Tamás, Mészáros Krisztina: *Foniatríia és társtudományok. A hangképzés, a beszéd és a nyelv, a hallás és a nyelvés élettana, kórtana, diagnosztikája és terápiája*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 2013
- [15.] Juhász Ágnes (szerk.): *Logopédiai vizsgálatok kézikönyve*. Logopédia Kiadó, Budapest. 2007
- [16.] Kloth, S., Janssen, P., Kraaimaat, F. és Brutten, G. J.: Child and mother variables in the development of stuttering among high-risk children: A longitudinal study. *Journal of Fluency Disorders*, 23, 1998. pp. 217–230. Letöltve 2016. február 18-án, DOI: 10.1016/S0094-730X(98)00009-6
- [17.] Lajos Péter: A dadogás tüneteinek hálózatos szerkezete. *Gyógypedagógiai Szemle*, 23, 1995. pp. 2-12.
- [18.] Lajos Péter: *Dadogásról mindenkinek*. Pont Kiadó, Budapest. 2009
- [19.] Lajos Péter és Lőrök József: A dadogás, mint a nyelvi képességek funkciójának zavara. *Gyógypedagógiai Szemle. Különszám*, 2002. pp. 94–105.
- [20.] Melnick, K. S. és Conture, E. G.: Relationship of length and grammatical complexity and nonsystematic speech errors and stuttering of children who stutter. *Journal of Fluency Disorders*, 25, 2000. pp. 21–45. Letöltve 2016. február 18-án, DOI:10.1016/S0094-730X(99)00028-5
- [21.] Mérei Vera és Vinczéné Bíró Etelka: *Dadogás I*. Tankönyvkiadó, Budapest. 1991
- [22.] Nippold, M. A.: Stuttering and Language Ability in Children: Questioning the Connection. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 21, 2012. pp. 183–196. Letöltve 2016. február 20-án, DOI: 10.1044/1058-0360(2012/11-0078)
- [23.] Ntourou, K., Conture, E. G. és Lipsey, M. W.: Language Abilities of Children Who Stutter: A Meta-Analytical Review. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 20, 2011. pp. 163–179. Letöltve 2016. február 01-én, DOI: 10.1044/1058-0360(2011/09-0102)
- [24.] Reilly, S., Onslow, M., Packman, A., Wake, M., Bavin, EL., Prior, M., Eadie, P., Cini E., Bolzonello, C. és Ukoumunne, O. C.: Predictingstutteringonsetbytheage of 3 years: A prospective, communitycohortstudy. *Pediatrics*, 123, 2009. pp. 270–277. Letöltve 2016. február 01-én, DOI:10.1542/peds.2007-3219
- [25.] Ryan, B. P.: Articulation, language, rate, and fluency characteristics of stuttering and nonstuttering children. *Journal of Speech and Hearing Research*, 35, 1992. pp. 333-342. Letöltve 2016. március 18-án, <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/1573873>
- [26.] Vékassy László: *A dadogók komplex kezelése*. Medicina, Budapest. 1987
- [27.] Watkins, R. V.: Language abilities of young children who stutter. In: Yairi, E. és Ambrose, N. G. (szerk.): *Early childhood stuttering: For clinicians by clinicians*. 2005. Austin, TX: Pro-Ed.

- [28.] Yairi, E.: Research on Incidence and Prevalence of Stuttering. Letöltve 2016. március 30-án, <http://www.stutteringhelp.org/research-incidence-and-prevalence-stuttering>. 2005
- [29.] Yairi, E.: *Is Language A Risk Factor in Stuttering?* The Stuttering Foundation. Letöltve 2016. február 02-án, <http://www.stutteringhelp.org/language-risk-factor-stuttering>. 2006
- [30.] Yairi, E. és Ambrose, N.: Epidemiology of stuttering: 21st century advances. *Journal of Fluency Disorders*, 38, 2013. pp. 66–87.

Lektorálta: Dr. habil. Lajos Péter, főiskolai tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar

REGULÁCIÓ FÓKUSZ KAPCSOLATA A KOCKÁZATVÁLLALÁSSAL

Uatkán Ajna

Eötvös Loránd Tudományegyetem, PhD-hallgató, uatkan.ajna@ppk.elte.hu

Dr. Faragó Klára

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Professzor emerita, farago.klara@ppk.elte.hu

Absztrakt

Háttér és célkitűzések: Higgins (1997) regulációs fókusz elméletében attól függően, hogy egy személy nyereségekre vagy veszteségekre fókuszál, megkülönböztet promóciófókuszú és prevenciófókuszú törekvést. Az elméleti feltevések és empirikus kutatási eredmények is támogatják a regulációfókusz kockázatvállalással mutatott összefüggését, egyéni befektetési helyzetben ezt az összefüggést még nem mutatták ki.

Módszer: Egy szekvenciális befektetési szimulációban 71 résztvevő kockázatvállalását vizsgáltuk véletlenszerűen váltakozó nyerő és veszteső részvényekkel. A részvény árfolyama 1:2 vagy 2:1 valószínűséggel felfele vagy lefele mozdult el, így a részvény típusa (nyerő vagy veszteső) felismerhető volt. A kockázatvállalás mértékét a befektetett mennyiség jelezte. A regulációfókusz felméréséhez a Regulációs Fókusz Kérdőív (Regulatory Focus Questionnaire, RFQ) és az Általános Regulációs Fókusz (General Regulatory Focus Measure, GRFM) kérdőívet vettük fel. A kockázatvállalás mértéke és promóció- illetve prevenciófókusz alskálák közötti kapcsolatot korrelációs számítással és átlag mentén kettébontott független mintás t próbával vizsgáltuk.

Eredmények: Nem találtunk kimutatható kapcsolatot a kockázatvállalás és a regulációfókusz között egyik kérdőív szerint sem. Érdekes együtt járás mutatkozott azonban a regulációfókusz és a résztvevő saját játékának szubjektív megítélése valamint a nyerő vagy veszteső részvénytől való kereskedés megítélésének bizonyossága között. Minél prevenciófókuszúbb volt valaki a GRFM szerint, annál kevésbé gondolta magát jónak a játékban. Ez a hatás a nyereség mértékétől függetlenül fennállt. Továbbá a nyerő részvénytől kereskedett napokon a prevenciófókuszúbb (GRFM) résztvevők alábecsülték a nyerő részvénytől való kereskedés valószínűségét. Ezek alapján arra következtetünk, hogy a regulációfókusz inkább a kockázatvállalással kapcsolatos önbizalomra és kockázatterzékelésre hat, de magát a kockázatvállalást közvetlenül nem érinti egyéni befektetési helyzetben.

Kulcsszavak: kockázatvállalás, regulációs fókusz, RFQ, GRFM, befektetés szimuláció

1. Bevezetés

1.1. Reguláció fókusz

Van-e különbség a befektetési döntések kockázatvállalásban aszerint, hogy nyereségekre vagy veszteségekre fókuszálunk?

Higgins 1997-es regulációs fókusz elmélete (E. T. Higgins, 1997) két motivációs megközelítést határoz meg aszerint, hogy nyereségekre vagy veszteségekre fókuszál-e a személy. Amikor a nyereségek elérésére és az nyereségek elmaradásának elkerülésére törekszik, a promóciófókuszú, amikor pedig veszteségeket igyekszik elkerülni és veszteségmentes állapotot fenntartani, prevenciófókuszú az egyén megközelítése.

A promóciófókuszú motiváció fejlődésvezérelt, míg a prevenciófókuszú biztonságközpontú (Bowlby, 1969; Maslow, 1955; idézi Faragó, Kiss & Fekete, 2014). A promóciófókuszú az előrébb jutásra összpontosít; a növekedés, kiteljesedés és fejlődés érdekli. A prevenciófókuszú biztonságra törekszik; a védelem, megóvás és biztonság fontos a számára.

Különbség mutatkozik a különböző regulációfókuszú személyek érzéseiben és motivációs szintjében, amikor elérik a kívánt állapotot, vagy ha kudarcot vallanak. Amíg a promóciófókuszúak örülnek és lelkesek, amikor elérik a nyereséget, addig a prevenciófókuszúak megnyugodnak, ha sikerül veszteséget elkerülniük. Ez náluk viszont alacsony motivációs arousal szinttel jár együtt, szemben a promóciófókuszúak örömteli magas arousal szintjével. A prevenciófókuszúaknál a veszteség elszenvedése emeli meg az arousal szintet, amikor erős nyugtalanságot és izgatottságot éreznek. A promóciófókuszúak ezzel szemben szomorúak és kedvetlenek, ha elmaradt nyereséggel szembesülnek, ami viszont alacsony arousal szinttel jár együtt. Ebből következően a promóciófókuszúak nyereségekkel, míg prevenciófókuszúak veszteségekkel jobban ösztönözhetőek.

Megkülönböztethetünk krónikus, személyre jellemző és szituációs regulációfókuszot. Ez utóbbit többféleképpen aktiválhatjuk, attól függően, hogy hogyan keretezzük a feladatot, mivel jutalmazunk, vagy milyen regulációfókusszal kongruens érzéseket keltünk az egyénben. Ha például nyereségekkel jutalmazunk, vagy annak elmaradásával büntetünk, akkor a promóciófókuszot aktiváljuk (Crowe és Higgins, 1997; Idson et al, 2000; Shah és Higgins 1997; idézi Faragó, Kiss & Fekete, 2014). Míg ha veszteségekben keretezzük a feladatot, akkor a prevenciófókuszot hívjuk elő. Feldobott vagy kedvetlen, illetve nyugodt vagy nyugtalan érzésekkel járó élmények promóció- illetve prevenciófókuszú motivációs állapotot hívhatnak elő (Roese et al, 1999; Higgins, 2000; LeDoux, 1996; idézi Faragó, Kiss & Fekete, 2014).

Amikor a krónikus és szituációs regulációfókusz egybeesik, akkor kongruens promóció- vagy prevenciófókuszról beszélhetünk, azonban amikor egy adott krónikus regulációfókusz beállítódottságú személynél az ellentétes szituációs regulációfókusz lép fel, akkor divergens helyzet áll elő és az egymással ellentétes hatások miatt a keletkezett hatások nehezen bejósolhatóakká válnak.

Summerville és Roese (2008) szerint Higgins regulációs fókusz elmélete két konstruktumot mos össze. Egyrészt az ideálok, illetve a kötelességek motivációs bázisát (önvezérlést), másrészt a nyereség megszerzésének, illetve a veszteségek elkerülésének vágyát (referenciapont). Az első koncepciót az RFQ teszt, a másodikat a GRFM teszt vizsgálja. Faragó, Kiss és Fekete (2014) szintén nem találtak együttjárást a két skála eredményei között.

1.2. Empirikus eredmények

Számos különbséget sikerült kimutatni a különböző regulációfókuszúak érzékelésében, emlékezésben és döntési stílusában, valamint vélekedésük bizonyosságában és kreativitásunkban is. A promóciófókuszúak például hajlamosabbak voltak gyorsabban és pontatlanabban válaszolni szignáldetekciós feladatokban (Friedman & Förster, 2001). A hibázások tekintetében pedig inkább elfogadták a kimenetelt, azaz az igének felé torzított a válaszáadásuk. A prevenciófókuszúak ezzel szemben inkább elutasították a kimenetelt, így a nemek felé torzított a válaszáadásuk. A promóciófókuszúak a nyereségekre emlékeznek jobban, könnyebben dolgoznak fel és jegyeznek meg avval kapcsolatos információt, míg a prevenciófókuszúak a veszteségekre emlékeznek jobban, és avval kapcsolatos információt jegyeznek meg könnyebben (T. Higgins & Tykocinski, 1992). A promóciófókuszúak jobban teljesítenek nyereségmotivált feladatokban (Markman, Baldwin, & Maddox, 2005).

Különböző területek kockázatvállalását vizsgálva Zou és Scholer (2016) azt találták, hogy a prevenciófókuszúak kevesebb kockázatot vállalnak egészség/biztonság, etika, rekreáció, szerencsejáték, befektetések és társas területeken, míg a promóciófókuszúak több kockázatot vállalnak társas és befektetési területeken (Zou & Scholer, 2016).

Bár vannak területenként és kontextustól függően eltérések, általában a promóciófókusz kockázatkereséshez vezet, míg a prevenciófókusz kockázatkerülést eredményez. A krónikus

regulációfókusszal vagy annak szituációs előhívásával többek között az etika (Gino & Margolis, 2011), online vásárlás (Kiss & Faragó, 2013) vállalkozók időallokációja (Burmeister-Lamp, Lévesque, & Schade, 2012), CEO-k kutatás és fejlesztésbe történő invesztálása (Kammerlander, Burger, Fust, & Fueglistaller, 2015) vagy pénzfeldobásra való fogadás (Harinck, Van Beest, Van Dijk, & Van Zeeland, 2012) kontextusában sikerült már empirikusan is alátámasztani ezt az összefüggést. A pénzérme feldobásra történő fogadásnál a veszteség könyvelése szituációs prevenciófókuszra hívott elő a résztvevőknél, aminek hatására veszteségkerülésük erősödött (Harinck et al., 2012). A krónikus promóciófókuszú CEO-k szignifikánsan többet áldoztak kutatás és fejlesztésre, ami egy kockázatos megtérülésű befektetés. A prevenciófókuszú vezetők pedig nem voltak hajlandók annyit kockáztatni. Ez a hatás erős versenyhelyzetben a promóciófókuszú CEO-knál tovább erősödött (Kammerlander et al., 2015). Az online vásárlást a prevenciófókuszú vásárlók kockázatosabbnak érezték és ez befolyásolta a vásárlási forma megválasztását is (Kiss & Faragó, 2013).

Scholer (2010) arra a kivételes szituációra hívta fel a figyelmet, amikor a prevenciófókuszú személy kockáztat többet. Ha az egyén veszteséget szenvedett el és prevenciófókuszú állapotban van (mindegy, hogy krónikus vagy szituációs) és az egyetlen lehetőség a kiinduló állapot visszaszerzésére a kockázatvállalás, akkor motivációs szükséglete, hogy kockázatot vállaljon (Scholer, Zou, Fujita, Stroessner, & Higgins, 2010).

Higgins (Crowe & Higgins, 1997) önszabályozói fókusz elméletét számos területen alátámasztották empirikus eredmények, azonban pénzügyi kockázatvállalással csak kevés kutatás foglalkozott. Figyelembe véve a kockázatvállalás terület specifikus voltát, a következő kísérletben arra keresem a választ, hogy befektetési helyzetben is elősegíti-e a kockázatvállalást a magas promóció, illetve visszaveti-e a maga prevenciófókusz, mint tartós személyiségvonás.

1.3. Hipotézisek

Mivel a promóció/prevenciófókusz dimenziók nem tekinthetők egyetlen dimenzió két végpontjának (Faragó, Kiss & Fekete, 2014), hanem vannak olyan személyek, akik mindkét skálán magas illetve alacsony értéket mutatnak, ezért az összehasonlítás nem a prevenció/promóciófókuszú személyek között történik, hanem a magas/alacsony promóció, illetve a magas/alacsony prevenciófókuszú személyek között.

1. A magas krónikus promóció fókuszú személyek összességében többet kockáztatnak, mint az alacsonyabb krónikus promóciófókuszú résztvevők (Kammerlander et al., 2015).
2. A magas krónikus promóció fókuszú személyek 0 várható értékű 50-50%-os nyerési és veszteségi valószínűségű helyzetben többet kockáztatnak, mint az alacsonyabb krónikus promóciófókuszú résztvevők.
3. Amikor pozitív várható értékű a befektetés és tudják, hogy nyerő részvénnel folyik a kereskedés, a magas promóció fókuszúak többet kockáztatnak, mint az alacsony promóció fókuszúak (Zou & Scholer, 2016).
4. Amikor negatív várható értékű a befektetés és tudják, hogy veszteső részvénnel folyik a kereskedés, a magas prevenció fókuszúak kevesebbet kockáztatnak, mint az alacsony prevenció fókuszúak (Zou & Scholer, 2016).
5. A magas promóció fókuszúak hajlamosabbak felülbecsülni a nyerő részvénnel történő kereskedés valószínűségét, mint az alacsony promóció fókuszúak, mert jobban emlékeznek az árfolyam emelkedésekre (Friedman & Förster, 2001; T. Higgins & Tykocinski, 1992).

6. A magas prevenció fókuszúak hajlamosabbak felülbecsülni a veszteséggel történő kereskedés valószínűségét, mint az alacsony prevenció fókuszúak, mert jobban emlékeznek az árfolyamcsökkenésekre (T. Higgins & Tykocinski, 1992).
7. Mivel a befektetési szimuláció egy nyereségmotivált feladat, a magas promóció fókuszúak jobban teljesítenek benne, mint az alacsony promóció fókuszúak (Markman, Baldwin, & Maddox, 2005).
8. Feltételezzük, hogy a jelen sikereire, kudarcaira, aspirációira rákérdező, a személy teljesítményeivel összefüggő GRMF skála szorosabb összefüggést mutat a kockázatvállalással, mint a gyerekkori tapasztalatokat felidéző RFQ skála. A különbségeket főként a prevenció alskála estében várjuk, ahol a fenti különbségek élesebben jelentkeznek (1. melléklet).

2. Módszer

2.1. Résztvevők

A szimulációban 71 egyetemi vagy főiskolai hallgató és felsőfokú végzettségű személy (23 férfi) vett részt. Életkoruk 18 és 31 év között volt, $M=21.3$ év ($SD=3.4$). A kísérlet érvényes etikai engedéllyel (regisztrációs szám: 2016/93) rendelkezett.

2.2. Regulációfókusz mérő kérdőívek

A regulációfókusz mérésére a résztvevők kitöltötték mind a Regulációs Fókusz Kérdőív (Regulatory Focus Questionnaire, RFQ) (E. T. Higgins et al., 2001) és az Általános Regulációs Fókusz (General Regulatory Focus Measure, GRFM) kérdőíveket (Lockwood, Jordan, & Kunda, 2002), amelyben az egyetemi tanulmányokra irányuló kérdéseket munkahelyi értelmezésbe ültette át Faragó (K. Faragó, Kiss, & Fekete, 2014). Az RFQ 11 tétele (7 fordított) 9 pontos Likert skálán mér (1=„egyáltalán nem értek egyet” és 9=„teljes mértékben egyetértek”), míg a GRFM 18 tétele 5 pontos Likert skálát (1=„egyáltalán nem értek egyet” és 5=„teljes mértékben egyetértek”) alkalmaz (1. melléklet).

A két skála használatát Summerville és Roese (Summerville & Roese, 2008) kritikája indokolta. Amikor az önvezérlést az RFQ méri, a személy szubjektív történetének promóciós és prevenció stratégiainak sikerességére kérdez rá. Azt feltételezi, hogy a múltbeli tapasztalatok határozzák meg a nyereségekben és veszteségekben való gondolkodást és ez által a viselkedést.

Főkomponens elemzést végeztünk a két mérőeszközön külön-külön. Ahogy a GRFM és RFQ skálákon történő főkomponenselemzés összefoglaló táblázatából (1. táblázat) leolvasható, az adott mintán a mérőeszközök megbízhatónak bizonyultak. A Cronbach alfa érték elérték a 0.8-as értéket. Az elméleti promóció- és prevenciófókusz felosztás miatt két faktort azonosítottunk, ami elfogadható mennyiségű varianciát ragadott meg az eredeti itemek variabilitásából. Varimax rotációval az elmélet szerint elvárt faktorstruktúrát kaptuk. A GRFM 3., 5., 6., 8., 12., 14., 16., 17., 18. promóciófókusz tételei és 1., 2., 4., 7., 9., 10., 11., 13., 15. prevenciófókusz tételei különváltak. Mindegyik 0.6 feletti faktortöltéssel és maximum 0.3-as keresztöltésekkel rendelkezett (kivételek a 18. tétel, ami -0.4). Az RFQ 1., 3., 7., 9., 10., 11. promóciófókusz tételei és 2., 4., 5., 6., 8. prevenciófókusz tételei is két faktorra kerültek rá, csak a 8. tétel csúszott át a promóció alskálára. Ez a tétel alacsonyabb faktortöltéssel (0.45) és magasabb keresztöltéssel (0.31) rendelkezett, ami mutatja bizonytalan elhelyezkedését. Kummunalitása is alacsony volt (0.3) és Faragó et al. (K. Faragó et al., 2014) is kivették az elemzésükből. A többi item 0.5 feletti faktortöltéssel (kivételek a 3. tétel, ami 0.4) és maximum 0.3-as keresztöltésekkel bírt.

2. táblázat: Regulációfókusz kérdőívek főkomponens elemzés eredménye

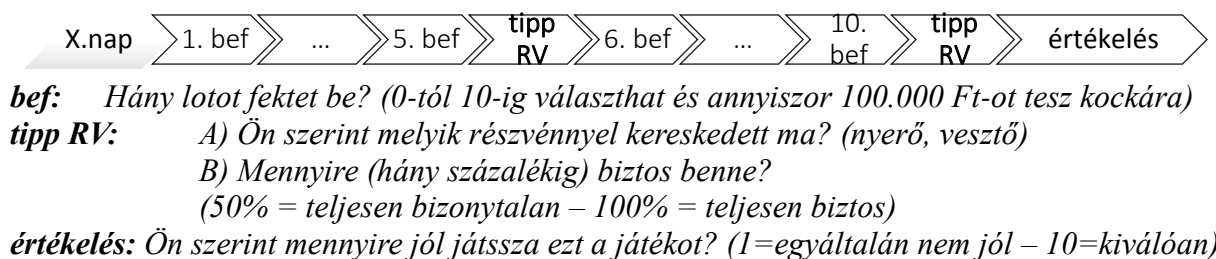
Kérdőív	KMO	Bartlett teszt	Cronbach alfa	Magyarázott variancia	Átlagos faktortöltés
RFQ	0.75	< .001	0.80	54%	0.74
GRFM	0.82	< .001	0.85	63%	0.76

Jegyzetek: KMO= Kaiser-Meyer-Olkin teszt, RFQ=Regulációs Fókusz Kérdőív, GRFM=Általános Regulációs Fókusz

2.3. Szimuláció leírása

A befektetési szimulációban 10x10 döntésen keresztül mértük a résztvevők kockázatvállalását; hogy hány lotot¹³ vásárolnak egy ismeretlen típusú részvényből, aminek adott valószínűséggel vagy inkább felfele vagy inkább lefele mozdul el az árfolyama (1.ábra). Egy lot 100.000 Ft-nak felelt meg és maximum 10-et lehetett vásárolni belőle egyszerre. A részvényárfolyam emelkedésének valamint csökkenésének esélye 2:1, illetve 1:2 volt, így a részvény típusa (nyerő vagy vesztes) felismerhető volt. A nyerő vagy vesztes részvények a 10 képzeletbeli nap során véletlenszerűen (50-50%-ban) váltakoztak, de a napon belüli 10 döntésen keresztül a részvény típusának megfelelő nyerési illetve veszteségi valószínűségek állandóak maradtak. Ha a részvény árfolyama felment, akkor a befektetett összeggel (lot x 100.000Ft) nőtt a résztvevő vagyona, ellenkező esetben pedig ugyanennyivel csökkent. A szimuláció részletes leírása megtalálható „Kockázatvállalás empirikus vizsgálata egy szekvenciális befektetésszimulációban” (Uatkán, 2015).

A naponkénti legelső döntésnél a szimmetrikus elrendezésnek köszönhetően az árfolyamemelkedésnek vagy -csökkenésnek a valószínűsége egyaránt 50-50% volt és így a befektetés várható értéke 0 volt. A 2. hipotézisben azt feltételezzük, hogy aki a nyereségeket nagyobbra értékeli, mint a veszteségeket, az kockáztat többet ebben a helyzetben.

4. ábra: A befektetési szimuláció folyamata és kérdései

A résztvevő a játék folyamán folyamatos visszajelzést kapott befektetése eredményéről, és az előző időszaki árfolyamváltozásról. Ez alapján rájöhetett, hogy az adott napon inkább nyerő vagy inkább vesztes részvény van-e forgalomban. Erre rákérdeztünk minden nap közepén (5. befektetés után) és minden nap legvégén (10. befektetés után), amikor a résztvevők megtippelték, hogy aznap 'inkább nyerő' vagy 'inkább vesztes' részvénnel kereskedtek, és hogy mennyire biztosak ebben.

A virtuális napok végén egy tíz pontos skálán értékelték, hogy szerintük az adott napon mennyire jól kereskedtek a szimulációban (1. ábra). A programot Visual Basicben írtuk és a szimulációt számítógépen keresztül vettük fel. Az egyes döntésekre nem volt időkorlátozás, a kísérlet 20-30 percig tartott a program kipróbálásával együtt. A sorozatot véletlenszámgenerátor állította elő, aminek eredményeképp a nyerő napok aránya 7:3 (nyerő vs. vesztes), míg az árfolyamváltozások aránya 60:40 (emelkedés vs. csökkenés) lett.

¹³ Tőzsdei kereskedésben használt befektetési mennyiség.

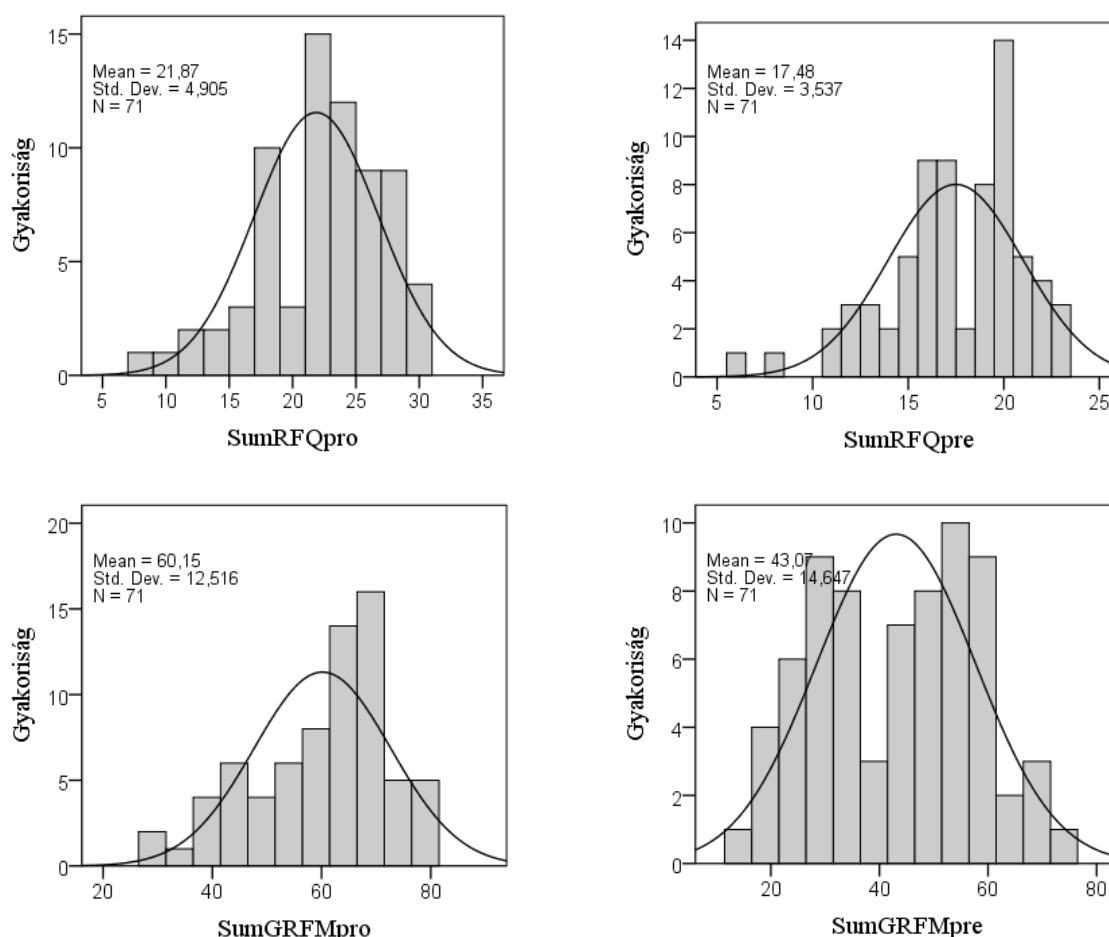
Valójában minden résztvevő ugyanavval az árfolyamváltozási idősorral találkozott, azaz az áremelkedések és csökkenések ugyanabban a sorrendben követték egymást a szimuláció során.

A résztvevők kockázatvállalásának összehasonlítását segítette, hogy 1) limitálva volt az egyszerre befektethető mennyiség: 0-10 lotig (diszkrét változó) lehetett befektetni, valamint hogy 2) mindenki ugyanavval az árfolyam változási idősorral találkozott. Mivel a résztvevők számára korlátlan hitel állt rendelkezésre, így 3) mindenki végig tudta játszani a játékot, 100 befektetési döntést lehetett elemezni.

3. Eredmények

3.1. A regulációfókusz kérdőívek alszájai

Az RFQ fordított tételeinek megfordítása után a promóció alszáján 6-30, míg a prevenció 5-25 pontot lehet szerezni. A GRFM kérdőív mind a promóció, mind a prevenció alszája esetében 9-81 pontig terjed. A magasabb érték erősebb promóció- ill. prevenciófókuszot jelent. A válaszadók két mérőeszköz két alszáján elért pontértékeinek gyakorisági eloszlását azonos átlagú és szórású normál eloszlás görbével láthatjuk az 2. ábrán. A GRFM prevenció alszája két móduszú, közel szimmetrikus eloszlást mutat, a többi eloszlás enyhén jobbra ferde, balra hosszabban elnyúló. Egyedül a GRFM promóció alszája különbözik szignifikánsan a normális eloszlástól (Kolmogorov-Smirnov teszt, $p = .002$).

5. ábra: Regulációfókusz kérdőívek promóció és prevenció alszáján szerzett pontjainak gyakorisági eloszlása

Jegyzetek: GRFM=Általános Regulációs Fókusz, RFQ=Regulációs Fókusz Kérdőív, pro=promóciófókusz, pre=prevenciófókusz

A mintán jelentős negatív korreláció mutatkozott a GRFM prevenció és az RFQ promóció alskálája között $r=-0.57$, $p<.001$, valamint közepes pozitív együttjárás a két kérdőív promóció alskálája között $r=0.38$, $p<.001$. Amíg a GRFM alskálái függetlenek voltak egymástól, addig az RFQ promóció és prevenció alskálája között enyhe negatív együttjárást figyelhattunk meg $r=-0.25$, $p=.034$.

3.2. A promóciófókuszú és prevenciófókuszú kockázatvállalás

A befektetési szimuláció nyerő és veszteségi részvényei az 1:2 esélyhányadosok révén viszonylag könnyen felismerhetőek voltak, a résztvevők az esetek több mint 84%-ában eltalálták a részvény típusát. Így a kikövetkeztethető nyerési valószínűségek révén létezett domináns nyerő stratégia (Uatkán, 2015). Az intuitívan is megfejtendő legegyszerűbb stratégia szerint nyerő részvénnel kereskedett napokon érdemes befektetni, míg veszteségi részvény esetén nem érdemes vásárolni (2. táblázat). Ez a hüvelykujjszabály a promóció- és prevenciófókuszú résztvevőkre egyaránt érvényes marad, amíg nem értékelik az egységnyi nyereséget egyenértékűnek 2 egységnyi veszteséggel és fordítva.

3. táblázat: Egységnyi befektetés várható értéke nyerő és veszteségi részvény esetén különböző promóció- és prevenciófókuszúak számára

	Promóciófókusz NY>V	Semleges NY=V	Prevenciófókusz NY<V
Nyerő részvény nyereség valószínűsége=2/3 vesztés valószínűsége=1/3	2/3NY-1/3V >1/3	1/3 megéri befektetni	2/3NY-1/3V <1/3
Veszteségi részvény nyereség valószínűsége=1/3 vesztés valószínűsége=2/3	1/3NY-2/3V >-1/3	-1/3 nem éri meg befektetni	1/3NY-2/3V <-1/3

Jegyzetek: NY=befektetésből származó nyereség (Ft), V=befektetésből származó veszteség (Ft)

A kockázatvállalás mérőszáma a befektetett mennyiség, lot, volt. Ahogy a 3. táblázatból leolvasható, egyik mérőeszköz egyik alskálája sem mutatott együttjárást a szimuláció alatt kockára tett értékkel, ami a kumulált befektetett mennyiség volt.

A nyerő vagy veszteségi részvénnel való kereskedés valószínűségére alapuló nyerő stratégia és az optimális döntést torzító hiedelmek, heurisztikák, mint a kis számok törvénye (Uatkán, 2015), tehát nagyobb mértékben határozták meg a kockázatvállalást, mint a krónikus regulációs fókusz.

4. táblázat: Promóció- és prevenciófókuszú alskálák együttjárása a kumulált kockázatvállalással

Mérőeszköz alskála	GRFM pro	GRFM pre	RFQ pro	RFQ pre
r (Pearson lineáris korreláció)	-.02	.02	-.05	.10
p (szignifikancia)	.88	.80	.64	.31

Jegyzetek: GRFM=Általános Regulációs Fókusz, RFQ=Regulációs Fókusz Kérdőív, pro=promóciófókusz, pre=prevenciófókusz

Nem volt kimutatható különbség az átlag illetve medián mentén kettébontott magas illetve alacsony promóció- illetve prevenciófókuszú személyek kockázatvállalása között sem (4. táblázat). Az összes befektetett mennyiségen (szumma lot) kívül megvizsgáltuk, hogy van-e

különbség a virtuális napok első befektetési döntéseiben, a nap közepi tipp után hozott döntésekben (minden nap 6. befektetés) és a fajlagos nyereségességben, ami az eredményességet tükrözte. Ez utóbbit az egy kockáztatott értékre jutó profitként határoztam meg: (összes nyereség-összes veszteség)/szumma lot. A nap eleji és közepi befektetések közül 78 nem szignifikáns eredmény született (összesen 10nap x 2döntés x 4alskála =80 független mintás t próbát futtattam), ezek közül az első nap legelső döntése (1. lot) szerepel a táblázatban.

5. táblázat: Átlag feletti illetve alatti promóció- és prevenciófókuszú személyek kockázatvállalásának és eredményességének összehasonlítása

Mérőeszköz alskála	GRFM pro		GRFM pre		RFQ pro		RFQ pre	
	t	p	t	p	t	p	t	p
szumma lot	-0.20	.843	-0.57	.568	0.78	.436	-0.10	.923
1.lot	-0.20	.844	0.51	.613	-0.25	.805	0.19	.851
eredményesség	0.28	.781	1.06	.294	0.14	.889	0.04	.967

Jegyzetek: GRFM=Általános Regulációs Fókusz, RFQ=Regulációs Fókusz Kérdőív, pro=promóciófókusz, pre=prevenciófókusz, t=Független mintás t próba tesztértéke, p=szignifikancia

A nap eleji befektetésnél még nem volt domináns nyerő stratégia és a szimmetrikus kísérleti elrendezés következtében az árfolyam emelkedésnek vagy csökkenésnek a valószínűsége egyaránt 50-50% volt. Így a napok első döntéseinél, de legalább a legelső befektetési döntésnél a regulációfókusz hatása kellett volna, hogy érvényesüljön. Ennek ellenére sem a legelső befektetésnél, sem a nap eleji döntéseknél nem volt kimutatható különbség a befektetett összegben egyik mérőeszközzel sem.

Összességében elmondható, hogy nem volt kimutatható együttjárás sem a szimuláció alatti összes kockázatvállalás, sem pedig meghatározó időpontokban (napi 1. és 6.) befektetett összegek és a regulációfókusz egyik alszála között sem.

Napokra lebontva a befektetett mennyiséget, napi szinten sem volt kimutatható különbség a magas illetve alacsony promóció- illetve prevenciófókuszú személyek kockázatvállalása között. Külön a nyerő illetve veszteső napokon számított befektetett összegben sincs különbség a regulációfókusz tekintetében.

Kiszűrtük azokat az eseteket, amikor a résztvevő rosszul érzékelte a részvény nyerő vagy veszteső voltát. Továbbá elkülönítettük a kockázatvállalást aszerint, hogy majdnem bizonyos volt (legalább 70%) vagy pedig bizonytalan a részvény típusát illetően, hogy a kockázatvállalásban bekövetkező különbséget percepciók különbségekké ne lehessen magyarázni.

Azoknál a délutáni befektetéseknél (6-10. befektetés), amikor a résztvevő nap közepén eltalálta és legalább 70%-ig biztos volt benne, hogy milyen típusú részvényt kereskedik, nem találtunk szignifikáns különbséget a magas illetve alacsony promóció- vagy prevenciófókuszú befektetők kockázatvállalása között. A bizonytalan eseteknél ugyanez volt tapasztalható. (5. táblázat)

6. táblázat: Átlag feletti illetve alatti promóció- és prevenciófókusz kockázatvállalásának összehasonlítása nyerő és veszteső napokon bizonyosság szerinti bontásban

Mérőeszköz alszála	GRFM pro		GRFM pre		RFQ pro		RFQ pre	
	t	p	t	p	t	p	t	p
Tudta és legalább 70%-ig biztos volt a részvény típusában								
összesen	-.02	.98	-1.25	.22	1.63	.11	-.97	.33
nyerő napokon	.23	.82	-1.33	.19	1.73	.09	-.94	.35

vesztő napokon	-.97	.34	.01	.99	.03	.98	-.38	.70
Eltalálta, de bizonytalan volt (<70%) a részvény típusában								
összesen	-1.68	.10	1.19	.24	-1.10	.28	.94	.35
nyerő napokon	-1.73	.09	1.14	.26	-.90	.37	.79	.43
vesztő napokon	-1.01	.32	.90	.37	-1.13	.26	.92	.36

Jegyzetek: GRFM=Általános Regulációs Fókusz, RFQ=Regulációs Fókusz Kérdőív, pro=promóciófókusz, pre=prevenciófókusz, t=Független mintás t próba tesztértéke, p=szignifikancia

3.3. A promóciófókuszú és prevenciófókuszú személyek valószínűségértékelése (vagy bizonyossága)

Együttjárás mutatkozott a regulációfókusz és a résztvevő az iránti bizonyosságában, hogy a nap folyamán nyerő vagy vesztes részvény volt-e forgalomban.

Négy olyan nap volt a szimuláció során, amikor az eloszlás jól érzékelhetően pozitív volt, de még nem egyértelműen meghatározható; jellemzően 7-8 nyerő elmozdulás a 10-ből. Ezekre a nyerő napokra a GRFM szerint minél prevenciófókuszúbb volt a személy, annál inkább alábecsülte a nyerő részvénnyel való kereskedésben való bizonyosságot $r=-0.27$, $p=.025$. Az RFQ promóciófókuszú alskálája két hasonló nyerő napon (2. és 5.) mutatott pozitív együttjárást $r=0.30$, $p=.012$. Minél promóciófókuszúbb volt valaki az RFQ szerint, annál inkább felülbecsülte a nyerő részvénnyel való kereskedés valószínűségét.

3.4. A promóciófókuszú és prevenciófókuszú értékelése saját teljesítményéről

A regulációfókusz és a résztvevő saját játékának szubjektív megítélése között is együttjárás mutatkozott. A GRFM skálával mért prevenciófókusz negatívan járt együtt a teljesítmény szubjektív értékelésével. Minél prevenciófókuszúbb volt valaki, annál kevésbé gondolta magát jónak a játékban $r=-0.32$, $p=.007$. Míg minél promóciófókuszúbb volt a személy, annál inkább jónak gondolta magát a játékban. A promóciófókusz esetében az RFQ-val volt kimutatható a pozitív együttjárás $r=0.27$, $p=.021$.

Ez a korreláció a nyereség mértékének kiparciálása után is megmaradt. A GRFM prevenciófókusz alskálája esetében $r=-0.27$, $p=.025$; az RFQ promóciófókusz alskálájánál azonban már nem volt szignifikáns $r=0.22$, $p=.066$.

Az eredményességben, ami indokolhatná a teljesítménnyel való szubjektív megelégedésben való különbséget, nem mutatkozott különbség a különböző regulációfókuszúak között (4. táblázat).

3.5. Az eredmények összefoglaló értékelése a hipotézisek fényében

1. Ahogy a 3. táblázatban és a 4. táblázat 1. soránál láthatjuk, a krónikusan magas promóciófókuszú személyek összességében nem kockáztattak többet, mint az alacsony promóciófókuszúak.
2. A magas krónikus promóciófókuszú személyek 0 várható értékű 50-50%-os nyeresi és vesztesési valószínűségű helyzetben, a legelső befektetési döntésüknél, nem kockáztattak többet, mint az alacsony promóciófókuszúak (4. táblázat 2. sor).
3. Amikor pozitív várható értékű volt a befektetés és tudták, hogy nyerő részvénnyel folyik a kereskedés, a promóciófókuszúak nem kockáztattak többet, mint az alacsony promóciófókuszúak (5. táblázat 1. rész 1. sor).

4. Amikor negatív várható értékű volt a befektetés és tudták, hogy veszteséssel folytatódik a kereskedés, a magas prevenció fókuszúak nem kockáztattak kevesebbet, mint az alacsony prevenció fókuszúak (5. táblázat 1. rész 2. sor).
5. A magas promóció fókuszúak (RFQ) hajlamosak voltak felülbecsülni a nyereséssel történő kereskedés valószínűségét. A GRFM promóciófókusz alskála azonban nem mutatott ilyen összefüggést.
6. A magas prevenció fókuszúak nem becsülték felül a veszteséssel történő kereskedés valószínűségét. Ugyanakkor nyereséssel kereskedett napokon a prevenciófókuszúbb (GRFM) résztvevők alábecsülték a nyereséssel való kereskedés valószínűségét $r=-0.26$.
7. A promóció fókuszúak nem teljesítettek jobban a befektetés szimulációban egyik objektív eredményességet mérő változó szerint sem, viszont szubjektíven elégedettebbek voltak saját teljesítményükkel. Minél prevenciófókuszúbb (GRFM) volt valaki, annál kevésbé gondolta magát jónak a játékban $r=-0.32$, míg minél promóciófókuszúbb (RFQ) volt az illető, annál jobbnak érezte magát a játékban $r=0.27$.
8. Sem a referenciapontot (GRMF), sem az önvezérlést (RFQ) mérő skálával nem tudtuk kimutatni a promóció/prevenciófókusz kockázatvállalással való összefüggését.

4. Diskusszió

4.1. Összefoglalás

Egy befektetési szimulációban összehasonlítottuk különböző regulációfókuszú résztvevők kockázatvállalását, kockázatesztelését és szubjektív teljesítményértékelését. A kockázatvállalás és a krónikus regulációfókusz között nem találtunk szignifikáns összefüggést sem a GRFM, sem az RFQ kérdőív szerint. A két mérőeszköz vonatkozásában arra a következtetésre juthatunk, hogy a kockázatvállalással egyik skála egyik alskálája sem jár együtt, viszont a kockázatvállalásban fontos szerepet játszó önbizalommal és a valószínűségek megbecslésével kapcsolatban találtunk összefüggést. Az RFQ promóció skálája a pozitív önértékelést (mennyire jól játszom a játékot), valamint nyereséges helyzetben a felülbecslési hajlamot, míg a GRMF prevenció skálája a negatív önértékelést és nyereséges helyzetben az alulbecslési hajlamot mutatta ki.

4.2. Megvitatás

Zou és Scholer (2016) befektetési területen kimutatott eredményeitől eltérően, nem sikerült kimutatni együttjárást a kockázatvállalás és regulációfókusz között. Az összefüggést egyik tesztben sem lehetett kimutatni, a várt eltérés nem igazolódott.

Ennek egyik oka az lehet, hogy megtanulható stratégiai helyzetekben a helyzeti hatás sokkal erősebb, mint a személyiség hatása. Mint rámutattunk, a legegyszerűbb nyereséges stratégia nyilvánvaló volt mindenki számára, és többnyire e szerint a racionális megfontolás szerint viselkedtek a résztvevők.

Egy másik ok a laboratóriumi helyzetben keresendő. Habár a szimuláció célja az volt, hogy a befektetők minél több pénzt gyűjtsenek össze a játék folyamán, az eredmény virtuális maradt és a nyereség nem került kifizetésre a játék végén. Mivel a befektetők korlátlan hitellel rendelkeztek, így semmilyen valódi negatív vagy pozitív következménnyel nem járt a kockázatvállalás vagy annak elmaradása. A szimulációt így inkább hipotetikus kockázatvállalási hajlandóságnak tekinthetjük. Faragó és Uatkán (K. Faragó, Uatkán, A., 2016) laboratóriumi és terepkísérleti helyzeteket összehasonlítva azt találták, hogy a kockázatvállalás megváltozik akkor, ha valódi és jelentős tét forog kockán. Amennyiben a regulációfókusz az affektív hatások révén mediálja a kockázatvállalást, úgy a laboratóriumi

helyzetben a pozitív és negatív érzelmi állapotok elmaradása magyarázhatja, hogy nem volt kimutatható különbség a promóciófókuszúak és prevenciófókuszúak kockázatvállalásában.

A harmadik ok az lehet, hogy a kockázatvállalás mégsem függ olyan egyértelműen össze a regulációs fókusszal, közbeékelődik a helyzet percepciója és az aktuális célok megfogalmazása. A prevenciófókuszúak számára például a veszteség elkerülésére éppen a kockázat felvállalása mutatkozhat az egyetlen kivezető útnak.

Az elmaradt hatást a szituációs regulációfókusz számlájára is írhatjuk. Egyrészt a nyereségmotivált feladat önmagában szituációs promóciófókuszt hívhatott elő. Másrészt a szimulációban a nyerő napok aránya volt túlsúlyban (7:3; nyerő vs. vesztes), és az árfolyamváltozások aránya is számottevően az emelkedésnek kedvezett (60:40; emelkedés vs. csökkenés), ami szintén promóciófókuszt indukálhatott. A regulációfókusz elmélet hangsúlyozza, hogy kongruens regulációfókusz esetén, amikor a szituációs és krónikus regulációfókusz egybeesik, hatásaik erősítik egymást, viszont divergens helyzetben, például szituációs promóciófókusz és krónikus prevenciófókusz esetén, a hatások ellentétesek és kiszámíthatatlanok. Amennyiben a szituációs promóciófókusz ebben az esetben erősebb volt a krónikus prevenciófókusznál, úgy elmoshatta a különbséget a krónikus promóció és prevenciófókuszúak kockázatvállalásában. Ugyanakkor ez a magyarázat azt implikálja, hogy a krónikus regulációfókusz hatása csak konvergens helyzetekben érvényesül.

A krónikus regulációfókusz hatása a viselkedésben nem, de a helyzet percepciójában és az önbizalomban kimutatható volt. A személyiség befolyásáról árulkodik az az eredményünk, hogy az eredményességben nincs szignifikáns különbség a promóció és prevenciófókuszú csoportok között, mégis nagyobb önbizalomról számolnak be a promóciófókuszú résztvevők.

Megállapíthatjuk azonban azt, hogy a mi kísérleti helyzetünkben ez a két tényező nem befolyásolta a viselkedést. Itt megint arra kell gondolni, hogy a nyerő stratégia megtanulhatósága és a tét trivialitása játszott szerepet. A GRFM prevenciófókuszú résztvevők, úgy tűnik, kevésbé emlékeztek a pozitív kimenetelekre, mert az árfolyamemelkedések arányát nyerő napokon alábecsülték. A promóciófókusz esetében csupán két napon találtunk gyenge kapcsolatot fordított irányú összefüggésre, amennyiben RFQ mérőeszközzel számítottuk. Ez egybevág Higgins és Tykocinski (1992) regulációfókusz kongruens memóriával és teljesítménnyel kapcsolatos eredményeivel. Ez a hatás azonban vesztes napokon vagy egyértelműen meghatározható nyerő napokon nem érvényesült.

Vizsgálatunk alapján arra következtethetünk, hogy a krónikus regulációfókusz inkább a kockázatvállalással kapcsolatos önbizalomra és percepcióra hat, de magát a kockázatvállaló viselkedést közvetlenül nem érinti.

4.3. Kísérlet korlátai és jövőbeli irányok

Vizsgálatunkban a regulációfókusz két vizsgálati eljárását alkalmaztuk, amely kétféle koncepció alapján tekint a regulációfókuszra (önvezérlés és referenciapont). További vizsgálatoknak kellene felderíteni azt, hogy a kockázatvállalás miért nem mutatta a várt összefüggést egyik teszt esetében sem, illetve más helyzetekben is meg tudjuk-e erősíteni azt az a megállapításunkat, hogy a kockázatvállalást kísérő percepciók és érzelmek vizsgálatára az RFQ promóció, míg a GRMF prevenció alszkálája érzékenyebb.

További vizsgálatot érdemel az a kérdés, hogy a promóciófókuszúak és prevenciófókuszúak önbizalma hogyan változik a nyerő illetve vesztes szituációk által indukált helyzeti promóció/prevenciófókusz hatására. Érdemes lenne megismételni a kísérletet úgy, 1) hogy a vesztes napok legyenek túlsúlyban és veszteségekben keretezni a feladatot, hogy szituációs prevenciófókuszt hívjon elő. 2) Teljesen szimmetrikus eloszlás révén biztosítani, hogy ne aktiválódjon szituációs regulációfókusz; egyenlő számban előforduló nyerő és vesztes napok, valamint áremelkedések és –csökkenések. 3) Valódi anyagi ösztönzőkkel motiválni a résztvevőket, hogy intenzívebb affektív hatásokat éljenek át.

Irodalomjegyzék

- Burmeister-Lamp, K., Lévesque, M., & Schade, C. (2012). *Are entrepreneurs influenced by risk attitude, regulatory focus or both? An experiment on entrepreneurs' time allocation*. Journal of Business Venturing, 27(4), 456-476.
- Crowe, E., & Higgins, E. T. (1997). *Regulatory focus and strategic inclinations: Promotion and prevention in decision-making*. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 69(2), 117-132.
- Faragó, K., Kiss, O. E., & Fekete, S. (2014). *Validity test of the self-report measurement tools of regulatory focus*. Magyar Pszichológiai Szemle, 69(2), 363-395.
- Faragó, K., Uatkán, A. (2016). *Would the rich or the poor take risks? Do people know how they would really behave? Comparison of risk taking of people with different amount of resources in a field and a laboratory experiment*. (megjelenés alatt)
- Friedman, R. S., & Förster, J. (2001). *The effects of promotion and prevention cues on creativity*. Journal of personality and social psychology, 81(6), 1001.
- Gino, F., & Margolis, J. D. (2011). *Bringing ethics into focus: How regulatory focus and risk preferences influence (un) ethical behavior*. Organizational Behavior and Human Decision Processes, 115(2), 145-156.
- Harinck, F., Van Beest, I., Van Dijk, E., & Van Zeeland, M. (2012). *Measurement-induced focusing and the magnitude of loss aversion: The difference between comparing gains to losses and losses to gains*. Judgment and Decision Making, 7(4), 462.
- Higgins, E. T. (1997). *Beyond pleasure and pain*. American psychologist, 52(12), 1280.
- Higgins, E. T., Friedman, R. S., Harlow, R. E., Idson, L. C., Ayduk, O. N., & Taylor, A. (2001). *Achievement orientations from subjective histories of success: Promotion pride versus prevention pride*. European Journal of Social Psychology, 31(1), 3-23.
- Higgins, T., & Tykocinski, O. (1992). *Self-Discrepancies and Biographical Memory: Personality and Cognition at the Level of Psychological Situation*. Personality and social psychology bulletin, 18(5), 527-535.
- Kammerlander, N., Burger, D., Fust, A., & Fueglistaller, U. (2015). *Exploration and exploitation in established small and medium-sized enterprises: The effect of CEOs' regulatory focus*. Journal of Business Venturing, 30(4), 582-602.
- Kiss, O. E., & Faragó, K. (2013). *Internetes vásárlás a kockázátészlelés vonatkozásában*. Alkalmazott Pszichológia, 13(2), 35-56.
- Lockwood, P., Jordan, C. H., & Kunda, Z. (2002). *Motivation by positive or negative role models: regulatory focus determines who will best inspire us*. Journal of personality and social psychology, 83(4), 854.
- Markman, A. B., Baldwin, G. C., & Maddox, W. T. (2005). *The interaction of payoff structure and regulatory focus in classification*. Psychological Science, 16(11), 852-855.
- Scholer, A. A., Zou, X., Fujita, K., Stroessner, S. J., & Higgins, E. T. (2010). *When risk seeking becomes a motivational necessity*. Journal of personality and social psychology, 99(2), 215.
- Summerville, A., & Roese, N. J. (2008). *Self-report measures of individual differences in regulatory focus: A cautionary note*. Journal of Research in Personality, 42(1), 247-254.
- Uatkán, A. (2015). *Kockázatvállalás empirikus vizsgálata egy szekvenciális befektetési szimulációban*. Tavaszi Szél 2015 Konferenciakötet, IV., 139-150.
- Zou, X., & Scholer, A. A. (2016). *Motivational Affordance and Risk-Taking Across Decision Domains*. Personality and social psychology bulletin, 0146167215626706.

Lektorálta: Dr. Móra László Xavér, adjunktus, Eötvös Loránd Tudományegyetem, Környezet- és Gazdaságpszichológiai Tanszék

1. Melléklet: Regulációs Fókusz Kérdőív (RFQ) és az Általános Regulációs Fókusz (GRFM) kérdőív tételei

<i>tétel</i>	<i>RFQ (1-5) promóció alskála</i>	<i>tétel</i>	<i>RFQ (1-5) prevenció alskála</i>
1	Másokkal összehasonlítva kevésbé vagyok képes megszerezni azt, amit szeretnék az életben.	2	Gyerekkoromban előfordult, hogy viselkedésemmel átléptem a szüleim által tolerált határokat.
3	Egy feladat sikeres elvégzése után bepörgök, s még keményebben kezdek dolgozni.	4	Gyerekkoromban a szüleim idegeire mentem.
7	Általában jól sikerülnek azok a dolgok, amikbe belefogok.	5	Milyen gyakran követte a szülei által felállított előírásokat és szabályokat?
9	Amikor fontos dolgokat el akarok érni, úgy érzem, nem tudok olyan jól teljesíteni, mint ahogy ideális esetben szeretnék.	6	Gyerekkorában előfordult-e, hogy a viselkedését a szülei kifogásolhatónak találták?
10	Úgy érzem, jól haladok afelé, hogy sikeres legyek az életben.	8	Származott már bajom abból, hogy nem voltam elég elővigyázatos.
11	Nagyon kevés olyan tevékenységet vagy hobbit találtam az életemben, ami valóban lekötne, vagy komolyabb erőfeszítésre motiválna.		
<i>tétel</i>	<i>GRFM (1-9) promóció alskála</i>	<i>tétel</i>	<i>GRFM (1-9) prevenció alskála</i>
3	Sokszor gondolkodom arra, hogy hogyan valósítsam meg céljaimat és törekvéseimet.	1	Általában az életemben bekövetkező negatív események elkerülésére összpontosítok.
5	Sokszor képzelem el, hogy milyen emberré szeretnék válni a jövőben.	2	Aggódok amiatt, hogy nem felelek meg a feladataimnak és kötelezettségeimnek.
6	Jellemző rám, hogy a jövőben elérendő sikereimre összpontosítok.	4	Gyakran félve gondolkodom arra, hogy milyen emberré fogok válni a jövőben.
8	Sokszor gondolkodom arra, hogy munkámban sikereket érek el.	7	Gyakran aggódok, hogy nem tudom teljesíteni a munkahelyi céljaimat.
12	A munkámban jelenleg az a legfőbb célom, hogy megvalósítsam az ambícióimat.	9	Gyakran képzelem el, ahogy átélem azokat a kellemetlen dolgokat, amiktől félek, hogy megtörténnek velem.
14	Úgy látom magamat, mint aki elsősorban arra törekszik, hogy beteljesítse reményeit, vágyait, törekvéseit, azaz az ideális énjét.	10	Gyakran gondolkodom arra, hogyan tudnám megelőzni a kudarcokat az életemben.
16	Általában a pozitív eredmények elérésére koncentrálok.	11	Inkább a veszteségek elkerülésére, mint a célok elérésére koncentrálok.
17	Gyakran elképzelem azokat a dolgokat, amik szeretném, ha megtörténnének velem.	13	A legfőbb célom most az, hogy elkerüljem, hogy kudarcként könyveljenek el a munkahelyemen.
18	Általánosságban inkább a sikerek elérésére, mint a kudarcok elkerülésére koncentrálok.	15	Úgy látom magamat, mint aki elsősorban arra törekszik, hogy az legyen, akinek lennie „kellene” – hogy teljesítsem a kötelezettségeimet, felelősségeimet és kötelezettségeimet.

RÓKA, NYUSZI VAGY VÁMPÍR? MESEHŐSÖK A KISISKOLÁSOK VILÁGÁBAN

Vass Dorottea

*Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar „Oktatás és Társadalom”
Neveléstudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató, vass.dorottea@gmail.com*

Absztrakt

Nap mint nap tapasztalhatjuk, hogy a gyerekek alig, vagy egyáltalán nem olvasnak. Ez különösen az irodalmi szövegek olvasásában nyilvánul meg, ugyanis háttérbe szorulni látszik ez a cselekvési forma. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy régebben több gyerek olvasott, mint ma. Ennek oka, hogy régen a gyerekek fikcióigényének az olvasás tett eleget, manapság a szülők ezt számos más, a gyerekek számára az olvasástól nem kevésbé izgalmasabb technikai eszközök segítségével nyújtják, ugyanis ez mind a szülő, mind a gyerek részéről kisebb erőfeszítést igényel. Arról kevés szülő vesz tudomást, hogy a mesélés milyen pozitív hatással tud lenni a fejlődő gyermekükre. Kevés szülőben tudatosul, hogy a mesének fejlesztő ereje van, hogy a mesén keresztül a kisgyerekek megismerik az élet nagy dolgait, megtanulják összekapcsolni a megélt élethelyzeteket a belső világukkal. Ám mindezek mellett sok olyan családi otthon van, ahol a mese mindennapos vendég, ahol a gyerek szeret mesét hallgatni és izgalommal várja az első osztályba való indulást. Mind a szakirodalom mind a tapasztalat azt bizonyítja, hogy ezek a gyerekek többsége harmadik osztályra valami okból kifolyólag már nem lelkesednek annyira az olvasás iránt, mint azt tették iskolába indulás előtt; azok a családok gyerekei, akik odahaza nem részesültek mindennapos mesélésben alig, vagy egyáltalán nincsenek ráhangolódva iskolakezdekéskor az olvasástanulásra. Úgy vélem, ha a gyerek első osztályban nem szereti meg, illetve valamilyen negatív élmény hatására „kiszeret” az olvasásból, sokkal nehezebb lesz a további évfolyamok során éreztetni vele azt, hogy az olvasás milyen csodás élményekkel jár. Ezért fontos, hogy a már kialakult illetve a még ki nem alakult mesélés és olvasás iránti szeretetet figyelembe vegyük az iskolába indulás alkalmával, amelynek egyik lényeges eszköze az ábécés olvasókönyv. Véleményem szerint, ha az ábécéskönyv a megfelelő olvasástanítási módszer mellett olyan releváns irodalmi szövegeket tartalmaz, amelynek mesehőseivel azonosulni tudnak a gyerekek, az olvasás sokkal könnyebb és élményszerűbb lehet a kezdő olvasók számára.

Tóth Béla közel ötven évvel ezelőtt foglalkozott a 6-7 éves gyerekek irodalmi igényeivel. Kutatásai arra világítottak rá, milyen mesehősöket kedvelt a hatvanas évek közepén az említett korosztály.

A dolgozat az olvasóvá nevelés problematikájának bemutatását követően az említett *Tóth*-féle kutatás továbbgondolt, a mai kor igényeihez megfelelő kutatás bemutatását szorgalmazza, melynek gyakorlati megvalósítása folyamatban van.

Kulcsszavak: olvasóvá nevelés, mesélés, mesehősök, *Tóth Béla*

1. Bevezetés, célok

Tanulmányok sokasága ([1], [2], [3], [5], [8], [9], [10], [11], [13], [14], [15]) és konferenciák, de külön weboldalak is ([6], [7]) foglalkoznak azzal a létező problémával, miszerint a tanulók manapság már nagyon keveset, sőt, egyáltalán nem olvasnak. A problémával foglalkozó tanulmányok két korosztály olvasási szokásainak a problémáját tárgyalja és igyekszik ennek a végére járni. Az egyik kutatócsoport a kamaszok, a másik pedig az iskoláskor előtti, azaz a családon belüli olvasási szokások problematikájára igyekszik fektetni a hangsúlyt és megpróbálja ennek a kiküszöböléséhez szükséges legjobb módszert megtalálni, hogy a gyerekek a lehető legkorábban barátkozzanak meg az olvasás élményével, illetve hogy a

kamaszodó tanulóknak ne hunyjon ki az olvasás iránt kialakult szeretet. Ám, ha az olvasás iránti szeretet helyzetét figyeljük, ezek nem olyan egyszerű problémák, ugyanis fontos azt figyelem előtt tartanunk, hogy a gyerekeket olvasóvá nevelni folyamatosan kell. Ehhez viszont az iskoláskor előtti olvasóvá nevelés és a kamaszkori olvasóvá nevelés mellett az első osztályos tanulók olvasásszeretetének kialakításával is nagyon fontos foglalkoznunk.

Ezért célom, hogy rámutassak, milyen fontos a hat-hét éves gyerekek irodalmi igényeivel is foglalkozni, hiszen nem mindegy, hogy a tanulók a róka típusú, a nyúl típusú vagy a vámpír féle mesehősök iránt vonzódnak leginkább, hiszen fontos, hogy az olvasás kezdetén olyan szövegekkel találkozzanak, amelyeknek szereplői meg tudnak felelni az ízlésviláguknak. Hogy erre fény derüljön, egy jó kutatási módszer birtokában kell legyünk.

A kutatásaim során *Tóth Béla Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén* [16] című munkáját volt szerencsém áttanulmányozni, amely egy részletes felmérés a 6-8 éves tanulók irodalmi érdeklődéséről. *Tóth* kutatásának részletesebb elemzésével célom a kutató által alkalmazott kérdéssorokat a mai korra jellemző releváns kérdésekkel kibővíteni, továbbá célom *Tóth Béla* feldolgozásának szempontjait is továbbgondolni és a szükséges, korszerűbb feldolgozás fő kérdéseivel bővíteni. Mindezt azért tartom fontosnak, mert érdemes az első osztályos tanulók körében jelenleg aktuális mesehősökkel is foglalkozni, amely több szempontból is hasznosítható: tankönyvszerkesztéskor, meseíráskor, olvasástanuláskor és könyvtári könyvek bővítésekor egyaránt.

2. Az olvasás helyzetképe/ téma felvezetése, a vonatkozó szakirodalom bemutatása

Amellett, hogy egy olvasókönyv milyen olvasástanítási módszerrel ismerteti meg az elsős tanulókat az olvasás technikájával, érdemes felfigyelni azokra a szövegekre is, amelyeket az elsős kisdíjak először olvasnak el, ugyanis ezek a szövegek jelentik számukra az első olvasási élményt. *Bárdos* [2] rámutat, hogy „a gyerek [...], amikor azt tapasztalja, hogy olvasókönyve, szöveggyűjteménye [...] gyenge irodalmi szövegeket (is), és esetleg téves, elavult nem irodalmi szövegeket is tartalmaz, mindenestől el fog fordulni nem csak az iskolai kínálattól, de az olvasástól is” (44.o.). Ezért fontos, hogy ezeknek a történeteknek a szövegei és szereplői olyan élményt nyújtsanak a gyerekek számára, amelyek által könnyen azonosulni tudnak a szereplőkkel és magával a történettel. Ahogy *Boldizsár* [4] írja, az alsó tagozat az az utolsó állomás, amikor még a gyerekekben fel lehet ébreszteni az olvasókedvet. Ez szerintem is csak akkor lehetséges, ha az olvasókönyvbe olyan szövegek kerülnek, amelyekhez az alsós korosztály érzelmileg kötődhet, amelyekben érdekes olvasmányok vannak, és amelyek alkalmasak a figyelem fenntartására.

Jászó Anna Alexander Bernátnak az olvasókönyv szerkezetéről szóló munkájából kiemeli, hogy a jó olvasókönyvet a „gondosan megválogatott népies mondák, mesék, versek, elbeszélések” és a humor alkotják ([1], 117.o.).

Fűzfá Balázs [8] rámutat, hogy manapság az iskola is nagy szerepet játszik az olvasás iránti szeretet kialakításában. Az olvasás iránti szeretet kialakulását többek között úgy segítheti az iskola, ha megfelelő olvasókönyvekkel látjuk el a gyerekeket. Ehhez viszont olvasókönyvek elemzésére van szükség, abból a célból, hogy betekintést nyerjünk, melyek tartalmazzanak a tanulók ízlésvilágának megfelelő irodalmi műveket.

Meglátásom szerint, ahhoz, hogy ezt megtegyük, szükségünk van arra, hogy magukat a gyerekeket kérdezzük meg arról, milyen irodalmi műveket olvasnának és milyen mesehősökkel találkoznának szívesen. *Petrolay Margit Tanulmányok meséről, gyermekirodalomról* című kötetében [13] írt a Magyar Pedagógiai Társaság által megszervezett vizsgálatról, amelyet pszichológusok és pedagógusok végeztek el az első osztályosok körében arról, milyen mese érdekli őket a legjobban. A Magyar Pedagógiai Társaság felmérését előzte meg néhány évvel *Tóth Béla*, aki a hatvanas években tárta fel a

gyerekek irodalmi érdeklődési körét. Ő volt az a kutató, aki ötven évvel a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság* felmérése után újra felmérte a gyerekek irodalmi érdeklődését. Az alsó tagozatok közül a harmadik és negyedik osztályos tanulókat és ötödik osztálytól nyolcadik osztályos felső tagozatos általános iskolás tanulókat kérdezte meg arról, miről szeretnek leginkább olvasni [17]. Rámutatott, hogy különbség van a fiúk és a lányok közkedvelt motívumai között. Azt írja, hogy „a nemek szerinti differenciálódás már a kezdő iskolásoknál is jól megfigyelhető. Nemcsak a kedvelt mesék, olvasmányok és témák kiválasztása árulja el az igények különbségeit, hanem a tetszés, az olvasmányhős iránti szimpátia és antipátia motivációja is” ([17], 207.o.). A felmérést követően a kedvelt mesék alapján öt csoportját hozta létre: (1.) mesék (különösen a tündérmesék), (2.) különböző életkorú és foglalkozású emberek, (3.) a mese és a valóság állatszereplői, (4.) valóságos történetek és események, (5.) vegyes csoport (erdőről, játékról, csillagokról). Eredményei alapján a fiúknak harmadik osztályban 371 kedvenc motívuma van, ami nyolcadik osztályban már 425-re emelkedik. A lányoknál harmadik osztályban már kevesebb a közkedvelt motívum, 321, de nyolcadik osztályra meghaladja a fiúkét, 479-re növekszik.

Külön könyvet írt Tóth [16] a hat-nyolc éves tanulók olvasás iránti érdeklődéséről *Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén* címmel. A gyerekekkel itt is interjút készített. Az interjú nem csak egy egyszerű frontális beszélgetés volt, hanem hívóképeket és meséket is alkalmazott. Kutatásai során meserajzokat is begyűjtött a gyerekektől. A rajzokat azért tartotta fontosnak, mert tudta, hogy vannak visszahúzódebb gyerekek, akik a képi ábrázolásban jobban képesek kifejezni magukat. A beszélgetés során előbb általános dolgokról kérdezte a gyerekeket: mivel töltik a szabadidejüket, szoktak-e nekik odahaza mesét olvasni, szoktak-e egyedül olvasni, miről szeretnek olvasni, ezek közül melyik mesét kedvelik a legjobban, és az miről szól. E beszélgetés után képeket mutatott fel a gyerekeknek, amelyekkel megmozgatta a fantáziájukat, majd ezután tért át a belső érzelmekre, amelyek által megtudhatta, milyen élményeket szeretnek átélni a gyerekek, ha egy mesét hallgatnak (pl. sírni, félni, nevetni).

Úgy vélem, ezt a kutatást érdemes lenne újragondolva megismételni, hiszen a 60-70-es évek óta jelentősen megváltozhattak a gyerekek igényei. Tóth módszere segítséget nyújthat egy új diagnózis felállításához az irodalmi szövegek iránti igény feltérképezéséhez. Ugyanis ha az olvasókönyv az olvasástanítási módszer jó megválasztása mellett vonzó történeteket nyújt a gyerekeknek, akkor ezek a kisiskolások nagyobb kedvvel fogják fellapozni az olvasókönyvet, és nagyobb valószínűséggel kapnak kedvet az olvasáshoz is. A kutatás megismétlése széles betekintést nyújthat korunk gyermekeinek világába.

3. Tóth Béla kutatása: az alkalmazott módszerek

Tóth Béla kutatása az általános iskola első és második osztályos tanulóinak irodalmi érdeklődéséről szól. Az *Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén* című munkájának bevezetőjében Tóth elmondja, hogy a kezdő iskolás tanulókról 1910-ben Nagy László kezdeményezésére végzett hazai vizsgálatot a *Magyar Gyermektanulmányi Társaság*, amelyet hét évvel később, 1917-ben Nógrády László dolgozott fel [12]. Ez a felmérés egy ankét volt. Ahogyan arra már rámutattam, a kezdő kisiskolások olvasási szokásaira érdemes felfigyelni; Tóth is hasonló véleményen van, amikor kutatásának kérdéseit sorolja fel: „[...] a betűvel most ismerkedő kisiskolás egy-két éven belül megtanul olvasni. [...] Milyen változások játszódnak le a gyermekben? Az olvasási készség milyen következményekkel jár a gyermek irodalomhoz fűződő kapcsolatára? [...] Nem ritka eset, hogy a tanulók kitűnő érdemjegyet szereznek az olvasás tantárgyból, ugyanakkor közömbösek a könyvvel, az irodalommal szemben. Az érzelemfejlesztés elszalasztott alkalmait pedig később még a jó irodalomtanárnak is nehéz pótolni a magasabb osztályokban.” ([16], 8.o.)

Tóth szerint 9-10 éves korig az iskolásokat „nem veszik olvasószámba” ([16], 9.o.). Azt állítja, hogy az iskolai könyvtárakban a kezdő olvasók nehezen találnak megfelelő könyvet maguknak, ugyanis számukra „nagyon gyér számban” ([16], 9.o.) vannak könyvek. Ebből azonban *Tóth* szerint egészen komoly hátrányok is szülehetnek, ugyanis a kezdő kisiskolás évek azok az évek, amikor „az irodalmi hatások befogadására kezdenek megérni az értelmi és érzelmi feldolgozás pszichológiai feltételei” (Uo.) Ezért *Tóth* célja bebizonyítani, hogy a 6-8 éves gyerekek érdeklődési köre már eléggé fejlett ahhoz, hogy különböző művek és műfajok iránt tudjanak érdeklődni. *Tóth* szerint „a gyermekek többsége megértett arra, hogy rendszeres, céltudatos nevelő munkával fejlesszék ébredező önállósági törekvésüket az irodalomolvasás területén is” (Uo.). *Tóth* már a bevezetőben hangsúlyozza, hogy munkája nem csak tudományos eredményeket, hanem pedagógiai útmutatásokat és tanácsokat is igyekszik közre adni.

3.1. Adatgyűjtés

*Tóth*nak az említett felméréséhez adatgyűjtésre volt szüksége. Ezt, és a vizsgálatok feldolgozását általános iskolai nevelők és szakfelügyelők segítségével végezte el. Az adatgyűjtés 1964 januárjától áprilisáig folyt, fővárosi és vidéki általános iskolákban egyaránt. A nevelők és szakfelügyelők összesen 944 első és második osztályos általános iskolás tanulóval, négy helyszínen, Budapest XIV. kerületi általános iskolájában, Miskolcon, Borsod-Abaúj-Zemplén megye községeiben és Heves megye községeiben végeztek egyedi felmérést és vettek fel jegyzőkönyvet; emellett a megvizsgált tanulók közül négyszáz budapesti diák meserajzait is sikerült begyűjteniük; továbbá *Tóth* egy fiúról tartalmas feljegyzést készített hét éven keresztül (1955-1962 között) és mindezek mellett a IX. kerület Vendel utcai tanítóképző gyakorló iskola negyven tanulójáról készített külön feljegyzéseket egy éven keresztül, 1954-1955 folyamán. A felmérésben az adatgyűjtés háromféle módszer (naplószerű feljegyzések, tanulókkal folytatott egyéni beszélgetések és meserajzok vizsgálata) alapján valósult meg.

3.1.1. Naplószerű feljegyzések

A szerző állítása szerint a naplószerű feljegyzés azért fontos, mert csak a fejlődési fokok közötti átmenetek vizsgálásával tudjuk megérteni a gyerek fejlődésének dinamikáját. A szerző a kiválasztott fiút családi környezetében figyelte mesehallgatás és mesefelolvasás közben, később pedig a hallottakról beszélgetett vele, amikor is kikérdezte tőle, mi az, ami tetszett, és mi volt az, ami nem tetszett a fiúnak a hallottakból. *Tóth* az alábbi megfigyelési szempontokat tartotta fontosnak: „hogyan foglalkozik könyveivel, melyek a gyakran kért, forgatott, nézegetett olvasmányok, a legszívesebben hallgatott mesék, történetek; melyek foglalkoztatják intenzívebben képzeletvilágát és gondolkodását, melyekről beszélget és mesél maga is szívesen, kérdez, rajzokat készít, játszótársainak mutogatja stb.” ([16], 14.o.). A szerző azokat a kérdéseket is feljegyezte, amelyeket a gyerek tett fel a felnőtteknek. A feljegyzések mellett fényképeket illetve rajzos vázlatokat is készített. Ezek közül a mesehallgatás rajzvázlatát, a könyvvel való foglalkozást és a fiú viselkedését rajzolta le.

Feltételezem, hogy a szerző az 1955-62 között készített naplószerű feljegyzései és az 1964-ben készített felmérés tapasztalatai alapján hívja fel a figyelmünket a következőre: „egyedi esethez akkor nyúljon a kutató, amikor a jelenséget gazdag vizsgálati anyagon már tanulmányozta. Amikor az általánosítást elvégezte és a törvényszerűséget feltárta, előveheti a teljesebb, tartalmilag gazdagabb individuális esetet, hogy megvizsgálja az általános és az egyes kapcsolatát: miben hasonlítanak egymáshoz és miben térnek el egymástól?” (Uo.)

3.1.2. Egyéni beszélgetések a tanulókkal

A szerző a fent említett iskolák tanulóival beszélgetéseket folytatott, amelyen keresztül a gyerekek irodalmi érdeklődésük sajátosságait próbálta feltárni. Leírásában az egyéni beszélgetés módszerének fontosságát hangsúlyozza. Szerinte nagyon fontos, hogy a 6-8 éves korosztálytól beszélgetés formájában gyűjtsünk információt, hiszen a gyerekek „élőbeszéddel [...] már eléggé megbízhatóan számot tudnak adni irodalmi élményeikről, olvasmányaikról, a tetszés vagy nemtetszés indítékairól” ([16], 15.o.). Meglátása szerint ennek fontos tényezője, hogy a gyerekeknek szánt kérdések érthetőek legyenek, és, hogy ezekkel a kérdésekkel oldott hangulat alakuljon ki a kérdező és a kérdezett alany között.

Az 1964-es 944 tanulóval elvégzett kutatómunkát egy 1954-55-ös hasonló kutatómunka előzte meg, amelyet többször is megismételtek, így az 1964-ben végzett felmérés már céltudatosabban működhetett. A szerző által nevezett foglalkozások gyerekenként körülbelül 30-35 percet vettek igénybe, amelybe beletartozott a rajzolás és az olvasókönyvből való felolvasás, továbbá az illusztrációk megtekintése és válogatása is. Tóth szerint a változatos feladatok bátorságot nyújtottak a gyerekeknek, ezeknek köszönhetően nem idegenkedtek. A vizsgálatokat igyekeztek akkor végezni, amikor a tanulók az iskola által kevésbé voltak megterhelve. A szerző nem szerette volna túlterhelni a nevelőket sem, így minden osztály névsorából csak az első tíz fiú és az első tíz lány vett részt a beszélgetésben, csak a nevelő kérésére vehetett részt minden tanuló. Az egyéni vizsgálatok kérdéssorait az első számú melléklet mutatja be.

A szempontsorok közül Tóth az első (Mivel szoktad eltölteni a szabadidődet?), a negyedik (Szoktál-e egyedül olvasni? Ilyenkor hangosan olvasol vagy némán?), az ötödik (Miről szeretsz olvasni vagy mesét hallgatni?), a hatodik (Az eddig hallott (vagy olvasott) versek és olvasmányok közül melyik tetszett nagyon? Miről szólt? ...), a hetedik (Vannak-e otthon saját könyveid?) a tizenegyedik (Amikor olvasol, vagy mesét hallgatsz, mit szeretsz jobban?) és a tizenkettedik (Rajzolj ide egy mesét!) vizsgálati szempontokat dolgozta fel.

3.1.3. A meserajzok vizsgálata

Az összegyűjtött 400 meserajznál Tóth megfigyelte, hogy azok a gyerekek, akiknél a nyelvi közléskor valamilyen gátlást észlelt, könnyebben fejezték ki magukat a rajzban. Meglátása szerint a félénkebb és szorongó gyerek „jobban belemélyedt a rajzi feladatba, mint a bátrabb és beszédesebb gyermek. A szorongó gyermek számára a rajz adekvátabb közlési és kifejezési eszköznek bizonyult, mint a szó. A kész rajzról szívesen elbeszélgettek, ami könnyebbé tette a vizsgálat verbális feladatainak elvégzését” ([16], 20.o.). A rajzolás a felmérés része volt, a szerző szabadkezet adott minden nevelőnek, aki a kutatást végezte, hogy szabadon dönthessenek, mikor rajzoltassanak a gyerekekkel. Így a rajzoltatás történhetett a beszélgetés elején, a beszélgetés közben illetve a vizsgálat végén. A kész rajzra a nevelő felírta a tanuló adatait, azaz a mese címét, a jelenet részletét és annak (a gyermek által adott) értelmezését.

3.2. A feldolgozás szempontjai

Tóth Béla az adatok feldolgozásakor több szempontot is figyelemmel kísért. Fontosnak tartom kiemelni, hogy adatfeldolgozáskor a szerző külön figyelmet fordított a két nem közötti érdeklődés azonosságára és különbözőségére; a budapesti és vidéki tanulók differenciált ízlésére, ahol újra külön figyelmet fordított a nemek ízlésvilágának azonosságaira és eltéréseire. A kapott eredményeket kapcsolatba kívánta hozni a család, az iskola és a könyvtár nevelő munkájával. Fontosnak tartotta, hogy a kapott eredmények többszempontú vizsgálatokon essenek át, mert ez teszi megbízhatóbbá az eredményeket.

Az adafeldolgozások során *Tóth* az alábbi kérdésekre kereste a választ: „Melyek a gyermekek kedvelt meséi és olvasmányai a 6-8 éves korban? Melyek a gyermekek tetszését befolyásoló motívumok? Melyek a mese- és olvasmányhősök rokonszenvet és ellenszenvet kiváltó tulajdonságai? Hogyan fejeződik ki a gyermek irodalmi érdeklődése a kedvelt meséről készült rajzokon?” ([16], 22.o.)

4. Tóth Béla kutatásának továbbgondolása és adaptálása a mai gyerekekre

Azt gondolom, hogy *Tóth* kutatása óta jelentősen megváltozott a gyerekek érdeklődési köre. Elég már csak a sok különféle technikai eszközre és a velük járó vizuális élményre gondolni, és máris biztosan látjuk magunk előtt a gyerekek zömét, akik a mesehallgatás és meseolvasás helyett inkább a rajzfilmek vagy filmek mellett döntenek. Erről nem kevés tanulmány ad számot ([2], [9], [10], [11], [14], [15])

Kutatásom középpontjában az általános iskolák első osztályos tanulói állnak, akikkel személyes, egyéni interjút szeretnék folytatni az első számú mellékletben ismertetett *Tóth*-féle kérdőív alapján. Az általános adatfeldolgozások mellett céлом megfigyelni külön a lányok és külön a fiúk, valamint a falusi és a városi gyerekek ízlésvilágát. Külön figyelmet szeretnék szentelni azokra a gyerekekre, akiknek keveset olvasnak és külön azokra, akiknek olvastak illetve olvasnak még a mai napig is odahaza. Mindhárom csoportnál (az érdeklődési körök mellett) arra vagyok kíváncsi, vajon azok a gyerekek, akik odahaza részesültek az olvasás élményében, vajon azokat a meséket kedvelik, amelyek megtalálhatóak az olvasókönyvben, vagy inkább azok a gyerekek választják az olvasókönyvben lévő meséket kedvencként, akiknek nem olvasnak odahaza. Ehhez a vizsgálathoz az első ábra alatt bemutatott kérdéseket veszem majd figyelembe.

Szoktak-e neked otthon mesélni vagy felolvasni?
Miről szeretsz olvasni vagy mesét hallgatni?
Az eddig hallott/olvasott versek és olvasmányok közül melyik tetszett a legjobban?
Miért tetszett?
Melyik szereplőre emlékezel?
Melyik cselekedete tetszett különösképpen?
Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?
Miért?
Melyikhez nem szeretnél hasonlítani?
Miért?
Vannak-e otthon saját könyveid?
Ki olvas a családban minden nap?

1. ábra: Kedvenc mese vizsgálatához alkalmazott kérdések

Külön kíváncsi vagyok arra, hogy a gyerekek által kiválasztott illusztrációk közül melyek a gyerekek kedvenc mesehőstípusai. Többek között arra figyelhetünk fel, melyik mesehős típust szeretnék leginkább főhősként, melyiket mellékszereplőként és melyiket gonoszként látni az általuk elképzelt mesében.

Ez utóbbi vizsgálati szempont szerint a második ábra alatt bemutatott kérdéseket veszem majd figyelembe.

Nézd meg jól ezeket a képeket, sorold fel, mit látsz!
 Válaszd ki közülük, melyikkel találkoznál szívesen a mesében?
 Ki(k) legyen(ek) a főszereplő(k)?
 Ki(k) legyen(ek) a mellékszereplő(k)?
 Ki(k) legyen(ek) a gonosz(ak)?
 Mi legyen benne még a mesében?

2. ábra: Mesehős típusok vizsgálatához alkalmazott

Ennél a csoportosításnál azt is meg szeretném figyelni, hogy az illusztrációk közül milyen hősöket választanak majd a tanulók, pontosabban arra szeretnék fókuszálni, hogy a gyerekek által kiválasztott mesehősök átlaga megegyezik-e az olvasókönyvben lévő mesehősökkel. Azt is feltételezem, hogy a kisgyermek és a kamaszok körében is az egyik legkedveltebb időtöltési forma a televíziózás, vagy a számítógépes játékokkal való játszás. Ezért érdemesnek találom a *Tóth* által összeállított felmérés kérdéseit kibővíteni olyan kérdésekkel, amelyek segítségével választ kaphatunk arra is, milyen gyakran néznek rajzfilmet vagy filmet az első osztályos gyerekek, illetve kikkel teszik ezt, és melyik a kedvenc rajzfilmjük vagy filmjük. Rajzfilm/film szempontjából is érdemes ugyanúgy, ugyanazokat a kérdéseket feltenni a gyerekeknek, mint amit *Tóth* a mesével kapcsolatban kérdezett tőlük. Az alábbi kérdésekkel bővíteném ki *Tóth* beszélgetési szempontjait:

- Szoktál-e otthon rajzfilmet vagy filmet nézni?
 (amit szívesebben vagy többet néz, azt aláhúzni!) igen – nem
- Milyen gyakran szoktál rajzfilmet nézni?
 gyakran – ritkán – sosem
 csak régebben – mostanában is
 egyedül – apa – anya – testvérem – nagyszülő – egyéb:
- Miről szeretsz rajzfilmet vagy filmet nézni? Többfélét is felsorolhatsz! Melyik érdekel ezek közül a legjobban? (aláhúzni ezt a témát!)
- Az eddig látott rajzfilmek és filmek közül melyik tetszett a legjobban? Miről szólt? Meséld el röviden!
 Miért tetszett?
 Melyik szereplőre emlékszel jobban?
 Melyik cselekedete tetszett különösképpen?
 Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?
 Miért?
 Melyik szereplőhöz nem szeretnél hasonlítani?
 Miért?
 Amikor rajzfilmet/filmet nézel, mit szeretsz jobban?
 izgulni – sírni – nevetni – gondolkodni – félni – egyéb:

3. ábra: Kérdések, amelyekkel ki lesznek bővíve Tóth kérdéssorai

A kérdéseket ugyanúgy fogalmaztam meg, mint a meséknél, mert így a megfogalmazás nem befolyásolhatja a válaszokat, nem helyezek semmit előtérbe, nem hangsúlyozok valamit jobban, mint azt a mesei kérdéseknél tettem volna. Érdemesnek találom ezeket a kérdéseket is feltenni a gyerekeknek, mert (mindamelllett, hogy majd egy általános információt kapunk arról, milyen típusú filmeket vagy rajzfilmeket szeretnek a 6-7 évesek) megtudhatjuk, hogy az illusztrációk közül kiválasztott szereplők a jelenlegi irodalmi szövegekben, vagy a gyerekek

által kedvel rajzfilmekben és filmekben találhatóak meg. Emellett arra is kíváncsi vagyok, megegyezik-e a gyerekek által kedvelt mese fabulája és kiemelt hőse az általa leginkább kedvelt rajzfilm illetve film tartalmával és szereplőivel. Ez a vizsgálati szempont szerint a 3. számú ábra alatt bemutatott kérdéseket veszem majd figyelembe.

Nézd meg jól ezeket a képeket, sorold fel, mit látsz! Válaszd ki közülük, melyikkel találkoznál szívesen a mesékben! Ki legyen a főszereplője ennek a mesének? Ki legyen a mellékszereplője? Ki legyen a gonosz? Van-e még olyan rajz, ami Neked tetszik?
Miről szeretsz mesét olvasni, vagy hallgatni?
Az eddig hallott/olvasott mesék közül melyik tetszett a legjobban?
Miért tetszett?
Melyik szereplőre emlékezel?
Melyik cselekedete tetszett különösképpen?
Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?
Miért?
Melyikhez nem szeretnél hasonlítani?
Miért?
Miről szeretsz rajzfilmet vagy filmet nézni?
Az eddig látott rajzfilmek/filmek közül melyik tetszett a legjobban?
Miért tetszett?
Melyik szereplőre emlékezel?
Melyik cselekedete tetszett különösképpen?
Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?
Miért?
Melyikhez nem szeretnél hasonlítani?
Miért?

4. ábra: A mesehősök, az illusztrációk és rajzfilmek szereplőinek komparatív vizsgálatához alkalmazott kérdések

Az interjút két kérdéssel zárom. Az egyikkel célom az volt, hogy döntés elé állítsam a gyereket, akinek választani kell, hogy mesét hallgatni, mesét olvasni, filmet nézni vagy rajzfilmet nézni szeret jobban. A kérdést a következőképpen fogalmaztam meg:

A felsoroltak közül mit szeretsz leginkább csinálni? (Aláhúzni a választ!)

mesét hallgatni – rajzfilmet nézni – filmet nézni – mesét olvasni

Választási lehetőségnek azért választottam ezt a sorrendet, mert nem szerettem volna befolyásolni a gyerekek válaszadását. Mivel feltételezem, hogy a rajzfilmet vagy a filmet fogja választani a többség, ezért ezt a két választ a felsorolt lehetőségek közé tettem, mert a gyerek gondolatban így még vissza tud térni a meséhez. Ha a rajzfilm és film választási lehetőséget az első két helyre teszem, akkor félő, hogy a harmadik és a negyedik választási lehetőséget már meg sem fogja hallgatni, ám, ha a mesével kapcsolatos választási lehetőségeket sorolom fel először, akkor lehet, hogy túlságosan befolyásolnám a választását, illetve lehet, hogy a harmadik választási lehetőség hallatán megfeledkezne az első kettőről. Ezt a sorrendet találtam a legcélravezetőbbnek.

Utolsó kérdésem a következő volt: *Szeretsz-e olvasni? igen – nem; Miért?*

Azért zárom ezzel a kérdéssel a beszélgetést, mert a kutatók általában csak a problémamegoldásra fókuszálnak. Ha a Google-be három nyelven, magyarul, angolul és szerbül is beírjuk azt, hogy *miért szeretnek a gyerekek olvasni*, sajnos csak arról szóló írásokat listáz nekünk, hogy miért *nem* szeretnek a gyerekek olvasni. Úgy vélem, pozitívan kell hozzáállni a kérdéshez, és nem csak a létező problémával, hanem annak a megelőzésével is

értelmes foglalkozni. Tehát érdemes megtudni, miért ~~nem~~ szeretnek a gyerekek olvasni. Hiszem, hogy vannak ilyen gyerekek, különösen az első osztályban, akikben még nem égett ki az olvasásszeretet érzése.

Mivel a kötetben *Tóth* nem ismerteti, a későbbiekben pedig nem dolgozza fel az általa alkalmazott illusztrációkat, ezért önállóan szeretném összeállítani ehhez a szükséges mesehősöket illusztráló képsorozatot. Mivel a kibővített beszélgetési szempontok már a játékhősökre is vonatkoznak, ezért fontosnak tartom, hogy az illusztrációk tervezésekor ne csak a klasszikus mesék hőseire, hanem a modern mese- és játékhősökre is fókuszáljunk. Ezzel máris két csoportra oszlanak majd az illusztrációk: az egyik csoportot a klasszikus mesehősök, a másik csoportot pedig a kortárs mese- és játékhősök szereplői fogják alkotni. Mindkét csoporton belül olyan hősöket is szeretnék beiktatni, amelyekről a gyerekek már olvastak az olvasókönyvben. Ez azért fontos, mert a felmérés eredményeinek feldolgozása után vissza tudunk majd arra is csatolni, vajon vonzódnak-e még a gyerekek azokhoz a hőshöz, amelyek megtalálhatóak az olvasókönyvben.

Már említettem, hogy a *Tóth*-féle kutatást felkért nevelők végezték. Fontosnak tartom, hogy az általam végzett felmérést én személyesen végezzem el minden gyerekkel. Szerintem fontos, hogy a beszélgetésnek én magam is a tanúja legyek, mert minden embernek különbözik a kisugárzása és más a dolgokhoz való hozzáállása, ezáltal pedig minden kérdezőnek az interjúalanyhoz való viszonya is más. Hiszem, hogy minden tanulóval azonos hangnemben el tudok beszélgetni, így a tanulók és a köztem folytatott beszélgetések hangulata is azonos lesz. Emelett személyes jelenlétemmel biztos lehetek abban, hogy a válaszokat nem befolyásolja senki sem, csakis a gyerekek őszinte gondolatát, és kevésbé a tanító által várt gondolatot fogom rögzíteni. Azok a nevelők, akik a *Tóth*nak szánt inértjút készítették a gyerekekkel, rajzokat is készíttettek velük. Mint már említettem, a felmérést magam végzem, ezért úgy vélem, hogy ha minden gyerek egyedül, a beszélgetés alkalmá alatt rajzol, nem tudok elég gördülékenyen haladni a felméréssel, mert ez a rajzolás mellett is elég időigényesnek bizonyul. Ezért azt a megoldást látom, hogy személyesen kérjem fel a gyerekeket egy rajz készítésére a kedvenc meséjükéről, de csak a beszélgetést követően, és megkérem a tanulók pedagógusait, készíttessék el a tanulókkal. Így az összegyűjtött rajzokat ki tudom majd elemezni.

5. Következtetések/ összefoglaló

A fentiek alapján *Tóth* tizenkét beszélgetési szempontja húsz beszélgetési szempontra bővült. A teljes kérdéssor a második számú mellékletben tekinthető meg.

Az eredmények betekintést nyújtanak majd abba, hogy a 6-7 éves korosztály mivel szereti eltölteni a szabadidejét, milyen gyakran és ki szokott nekik olvasni, emellett rálátást kapunk arra is, milyen szinten olvas az első osztályos tanulók átlaga, továbbá a családon belüli meseolvasás gyakoriságára is rálátást kaphatunk. Ezek az általános kérdések mellett megtudhatjuk, hogy az említett korosztály milyen típusú meséket szeret olvasni, de betekintést kaphatunk a kedvenc mesék tartalmába is, továbbá arra is fény derül, mi okból kedvelik a gyerekek az általuk említett kedvenc mesét, kinek a szereplőjére és annak melyik tulajdonságára emlékeznek a legjobban, illetve kire szeretnének hasonlítani a kedvenc meséjükben, és kire nem. Az illusztrációk segítséget nyújtanak majd abban, hogy a gyerekek kedvenc mesehőstípusait meg tudjuk ismerni, illetve abban is, melyik mesehős típust szeretnék főhősként, melyiket mellékszereplőként és melyiket gonoszként látni az általuk elképzelt mesében. Az illusztrációk segítségével arra is fény derül majd, hogy a gyerekek a klasszikus, vagy inkább a kortárs és játékhősöket kedvelik leginkább, továbbá, hogy az általuk kedvelt szereplők a mesékben, és ezen belül az olvasókönyvben, vagy inkább a filmekben és rajzfilmekben fordulnak elő többnyire. Mindezek mellett arra is választ kaphatunk, hogy

létezik-e olvasásszeretetbéli különbség azok a gyerekek között, akiknek olvastak és nem olvastak odahaza, illetve arra is, hogy ennek a két csoportnak milyen az ízlésvilága, és melyik csoport kedvenc meséje található meg az általuk alkalmazott olvasókönyvben.

A feldolgozott eredmények egy átfogó képet mutatnak majd a 6-7 éves korosztály olvasási szokásainak világáról. A kapott eredményeket mind az olvasáskultúra fejlesztését tekintve, mind az első osztályos olvasókönyvek irodalmi szövegeinek felújításakor hasznos információvá válhatnak, de ugyanúgy fontos lehet a könyvtárak részére is, hiszen a gyerekek által kedvelt témájú könyvekkel tudják majd bővíteni állományukat. A kapott eredmények nem utolsó sorban íróknak és költőknek is fontos útmutatóul szolgálhatnak.

Köszönetnyilvánítás

Ezúton szeretnék köszönetet mondani a Pécsi Tudományegyetem Doktorandusz Önkormányzatának (továbbiakban PTE DOK), aki a PTE DOK Pályázati Szabályzata alapján, a 2016. január 1. és 2016. augusztus 1. közötti időszakra kiírt ösztöndíjpályázatának keretén belül támogatásban részesített a fent ismertetett felmérés megvalósításában; továbbá köszönetet szeretnék mondani Somorai Renátának, a Pécsi Tudományegyetem Művészeti Kar hallgatójának, aki önfeláldozó munkával készítette el a felméréshez szükséges minőséges illusztrációkat.

Irodalomjegyzék

- [1] Adamikné Jászó Anna (2006): *Az olvasás múltja és jelene. Az olvasás grammatikai, pragmatikai és retorikai megközelítésben.* Trezor Kiadó, Budapest.
- [2] Bárdos József (2009): *Az olvasástanítás nyomorúsága.* In: Szávai Ilona (szerk.): *Olvadni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról.* Pont Kiadó, Budapest, 43-50.o.
- [3] Benczik Vilmos (2009): *Az olvasás alkonya?* In: Szávai Ilona (szerk.): *Olvadni jó! Tanulmányok az olvasás fontosságáról.* Pont Kiadó, Budapest, 7-14.o.
- [4] Boldizsár Ildikó (2001): *Olvasókönyvek az általános iskola 2., 3., 4. osztálya számára.* Iskolakultúra. 11.évf. 01/5. sz. Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécs. 68-70.o.
- [5] Boldizsár Ildikó (2010): *Meseterápia. Mesék a gyógyításban és a mindennapokban.* Magvető Kiadó, Budapest
- [6] Drop Everything and Read – D.E.A.R Time.
<http://dropeverythingandread.com/index.html>
- [7] ELINET. European Literacy: <http://www.eli-net.eu/>
- [8] Füzfa Balázs (2012): *Mentés másként.* Pont Kiadó, Budapest
- [9] Gombos Péter – Hevérté Kanyó Andrea – Kiss Gábor (2015): A netgeneráció olvasási attitűdje – 14-18 évesek véleménye könyvekről, olvasásról, irodalomról – egy felmérés tanulságai. Új Pedagógiai Szemle, 65./1-2. Letöltés:
http://ofi.hu/sites/default/files/attachments/upsz_2015_1_2_belivnet.pdf (2016.05.20.)
- [10] Gombos Péter (2009): „Ó mondd, te mit választanál!” *A tanár felelőssége és lehetőségei a kötelező olvasmányok kiválasztásában.* Könyv és Nevelés. 11. évf. 2. szám. 43-48.o. Letöltés: <http://olvasas.opkm.hu/index.php?menuId=125&action=article&id=984> (2016.03.12.)
- [11] Gombos Péter (2010): *A kötelező olvasmányoktól a szívesen olvasott könyvekig.* In: Szávai Ilona (szerk.): *Az olvasás védelmében.* Oktatókutatási tanulmányok. Pont Kiadó, Budapest, 145-152.o.
- [12] Nógrády László (1917): *A mese.* Kiadja a Magyar Gyermektanulmányi Társaság, Budapest.

- [13] Petrolay Margit (2013): *Tanulmányok meséről, gyermekirodalomról*. Fapadoskönyv Kiadó, Budapest
- [14] Pompor Zoltán (2014): *Közös szenvedélyünk az olvasás* In: Gombos Péter (szerk.): *Kié az olvasás? Tanulmányok az olvasóvá nevelésről*. Magyar Olvasástársaság, Budapest.
- [15] Szunyogh Zsuzsanna (szerk., 2013): *Kulturálódási szokásaink. A lakosság televíziózási, olvasási jellemzőinek vizsgálata az időmérleg-felvételek segítségével*. Központi Statisztikai Hivatal. Letöltés: https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/pdf/kult_szokasok.pdf (2016.05.20.)
- [16] Tóth Béla (1967): *Irodalmi érdeklődés az olvasástanulás kezdetén*. Akadémiai Kiadó, Budapest
- [17] Tóth Béla (1969): *Az általános iskolás tanulók irodalmi érdeklődésének pszichológiai vizsgálata*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Lektorálta: Dr. habil. Trencsényi László, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Mellékletek

1. számú melléklet

1. Mivel szoktad eltölteni a szabadidődöt? Többfélét is felsorolhatsz! Melyik ezek közül a legkedvesebb időtöltésed? (A legkedvesebbet húzzuk alá!)
2. Szoktak-e neked otthon mesélni vagy felolvasni?
szoktak mesélni – nem szoktak mesélni
szoktak felolvasni – nem szoktak felolvasni
gyakran – ritkán – sohasem
csak régebben – mostanában is
apám – anyám – testvérem – nagyszülő – vagy:
(A megfelelő válaszokat húzzuk alá!)
3. Tudsz-e már olvasni? (Ha csak kicsit is tud már olvasni, akkor az I. osztályos olvasókönyvből felolvastatunk vele. Ennek alapján állapíthatjuk meg olvasási készségének fokát.)
folyamatosan olvas
a szóolvasás fokán van
szótagolva olvas
betűzve olvas
nem tud olvasni
sok hibával – kevés hibával – hibátlanul
4. Szoktál – e egyedül olvasni? igen – nem
Ilyenkor hangosan olvasol-e vagy némán (magadban)? hangosan – némán
5. Miről szeretsz olvasni, vagy mesét hallgatni? Többfélét is felsorolhatsz! Melyik érdekel ezek közül a legjobban? (Húzzuk alá ezt a témát!)
6. Az eddig hallott (vagy olvasott) versek és olvasmányok közül melyik tetszett nagyon?
Miről szól? Meséld el röviden! Miért tetszett? Melyik szereplőre emlékszel jobban?
Melyik cselekedete tetszett különösképpen? Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?
Miért? Melyikhez nem szeretnél hasonlítani? Miért?
7. Vannak-e otthon saját könyveid? (a tankönyveket nem számítjuk ide) Melyiknek a címe és írójára emlékszel?
8. Milyen mesék vagy történetek érdekelnek jobban?
amelyik csak versben van írva
amelyik nem versben van írva
amelyikben vers és nem mese is van
(a megfelelő választ húzzuk alá)
9. Ki olvas a családban minden nap? Ki olvas ritkán? Ki nem olvas?

apa	gyakran	ritkán	nem olvas
anya	gyakran	ritkán	nem olvas
testvér	gyakran	ritkán	nem olvas
nagyszülő	gyakran	ritkán	nem olvas

(a megfelelő választ húzzuk alá!)
10. Nézd meg jól ezeket a képeket! Válaszd ki közülük azt, amelyik a legjobban tetszik! Miért tetszik a választott kép? (A képek számát tüntessük fel!) Melyik kép nem tetszik? Miért? (A képek számát tüntessük fel!)

11. Amikor olvasol, vagy mesét hallgatsz, mit szeretsz jobban?

izgulni gondolkodni sírni félni nevetni

12. Rajzolj ide egy mesét! Több képből is állhat. (Legalább hat színesceruza legyen a gyermek kezeügyében. Ha elkészült, írjuk a kép alá, hogy melyik mese melyik jelenetét rajzolta le.)

2.számú melléklet: Beszélgetési szempontok

1. Mivel szoktad eltölteni a szabadidődöt? Többfélét is felsorolhatsz! Melyik ezek közül a legkedvesebb időtöltésed? (A legkedvesebbet aláhúzni!)
2. Szoktak-e neked otthon mesélni vagy felolvasni?
szoktak mesélni – nem szoktak mesélni
szoktak felolvasni – nem szoktak felolvasni
3. Milyen gyakran szoktak neked mesélni/felolvasni? Ki szokott?
gyakran – ritkán – sohasem
csak régebben – mostanában is
apa – anya – testvérem – nagyszülő – egyéb:
4. Tudsz-e már olvasni? (Ha csak kicsit is tud már olvasni, akkor az I. osztályos olvasókönyvből felolvastatunk vele. Ennek alapján állapíthatjuk meg olvasási készségének fokát.)
folyamatosan olvas
a szóolvasás fokán van
szótagolva olvas
betűzve olvas
nem tud olvasni
sok hibával – kevés hibával – hibátlanul
5. Szoktál – e egyedül olvasni? igen – nem
Ilyenkor hangosan olvasol-e vagy némán? hangosan – némán
6. Miről szeretsz olvasni, vagy mesét hallgatni? Többfélét is felsorolhatsz! Melyik érdekel ezek közül a legjobban? (Aláhúzni ezt a témát!)
7. Az eddig hallott/ olvasott versek és olvasmányok közül melyik tetszett a legjobban?
Miről szólt? Meséld el röviden!
Miért tetszett
Melyik szereplőre emlékezel jobban?
Melyik cselekedete tetszett különösképpen?
Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?
Miért? Melyikhez nem szeretnél hasonlítani?
Miért?
Vannak-e otthon saját könyveid? (a tankönyveket nem számítjuk ide)
Kb.kötet.
Melyiknek a címére és írójára emlékszel?
8. Milyen mesék vagy történetek érdekelnek jobban? (aláhúzni)
amelyik csak versben van írva
amelyik nincs versben írva
amelyikben mindkettő előfordul

10. Ki olvas a családban minden nap? Ki olvas ritkán? Ki nem olvas?

apa	gyakran	ritkán	nem olvas
anya	gyakran	ritkán	nem olvas
testvér	gyakran	ritkán	nem olvas
nagyszülő	gyakran	ritkán	nem olvas

11. Nézd meg jól ezeket a képeket, sorold fel, mit látsz! Válaszd ki közülük, melyikkel találkoznál szívesen a mesében? Ki(k) legyen(ek) a főszereplő(k)? Ki(k) legyen(ek) a mellékszereplő(k)? Ki(k) legyen(ek) a gonosz(ak)? Mi legyen benne még a mesében? (képek számát feltüntetni!)

Főszereplő - Mellékszereplő - Gonosz - Mi legyen még benne

12. Amikor olvasol, vagy mesét hallgatsz, mit szeretsz jobban?

izgulni gondolkodni sírni nevetni félni egyéb

13. Rajzolj ide egy mesét! Több képből is állhat.

(min. 6 színesceruza. A kép alá leírni, melyik mese melyik jelenete van ábrázolva)

A rajz kódja

14. Szoktál-e otthon rajzfilmet nézni? igen – nem

15. Milyen gyakran szoktál rajzfilmet nézni? Kivel szoktál rajzfilmet nézni?

gyakran – ritkán – sohasem

csak régebben – mostanában is

egyedül - apa – anya – testvérem – nagyszülő – egyéb:

16. Miről szeretsz rajzfilmet vagy filmet nézni? Többfélet is felsorolhatsz!

Melyik érdekel ezek közül a legjobban? (Aláhúzni ezt a témát!)

17. Az eddig látott rajzfilmek és filmek közül melyik tetszett a legjobban?

Miről szólt? Meséld el röviden!

Miért tetszett?

Melyik szereplőre emlékezel jobban?

Melyik cselekedete tetszett különösképpen?

Melyik szereplőhöz szeretnél hasonlítani?

Miért?

Melyikhez nem szeretnél hasonlítani?

Miért?

18. Amikor rajzfilmet/filmet nézel, mit szeretsz jobban?

izgulni sírni nevetni gondolkodni félni egyéb

19. A felsoroltak közül mit szeretsz leginkább csinálni? (Aláhúzni a választ!)

mesét hallgatni – rajzfilmet nézni – filmet nézni – mesét olvasni

20. Amikor rajzfilmet/filmet nézel, mit szeretsz jobban?

izgulni sírni nevetni gondolkodni félni egyéb

21. A felsoroltak közül mit szeretsz leginkább csinálni? (Aláhúzni a választ!)

mesét hallgatni – rajzfilmet nézni – filmet nézni – mesét olvasni

22. Miért szeretsz olvasni?/ Miért nem szeretsz olvasni?

Sporttudományi szekció

SPORTOLÓK ÉS SPORTEGYESÜLETEK KÖZÖTTI MINŐSÉGI SZERZŐDÉSKÖTÉSEK ÉS ÁTIGAZOLÁSOK

Zimányi Róbert G.

*Testnevelési Egyetem, Sporttudományok Doktori Iskola, PhD-hallgató,
zimanyi.robert@evopro-sc.com*

Absztrakt

A sportegyesületek szignifikánsan akkor kerülnek a figyelem középpontjába, ha komoly sportsikert érnek el, vagy csillagászati összegekért szerződtenek sportolókat. Valóban csak ezek számítanak? Egy sportegyesület tagjai révén érhet el sikereket, amely a menedzsment funkciók és eszközök mellett az utánpótlás-nevelés, a képzés és a szerződtetések függvénye. Utánpótlás-nevelés során tisztában kell lenni, milyen értékeink vannak – azonban honnan lehet tudni, hogy jól döntenek egy játékosal történő szerződés megkötésekor? Eleinte a hit és a bizalom él – nem elég csak látni egy sportolót a pályán, többször meg kell figyelni, előrelátni, beleillik-e a sportegyesület elképzeléseibe, hozzá tud-e járulni értékteremtéssel a jövőbeni sikerekhez. A sportegyesületeknek jobban meg kell ismerniük a kiszemelt sportolókat, hogy valóban fel tudják kelteni érdeklődésüket egy szerződéssel – a csábítás egyik legegyszerűbb módszere a rendszeres magas fizetés. Azonban mitől tekintünk minőséginek egy szerződéskötést vagy átigazolást, milyen dimenziói vannak az értékteremtésnek, valóban csak a fizetés dominál? Valós, személy-specifikus motivációra van szükség, hogy érezzék a leendő játékosok, valóban őket szeretné egy sportegyesület szerződteni és ezért egyéni megoldásokra is hajlandóak. A feltérképezéssel kiderül, melyek azok a további motivációs tényezők, amelyek alapján a sportolók rangsorolnak, majd döntenek sportegyesületek között, mielőtt elköteleződnek és aláírják a kontraktust. Nincs két egyforma ember, ráadásul a döntések egyedi, szubjektívek és sokszor kiszámíthatatlanok, mégis alkalmazkodnak állandóan változó világunk körülményeihez. A versenyelőny egyik faktora a minőségi szerződtes: a sportolók játéktudását és értékteremtő képességét, készségét „vásárolják” meg a sportegyesületek, akiknek közben törekedniük kell a „win-win” szituációra, hogy a szerződéskötés ne csak egy pillanatnyi megállapodás legyen, hanem egy hosszú távú gyümölcsöző együttműködés. Mindez egyben értékteremtés is minden szerződő fél számára, komoly versenyelőnyt generálva (amely az élet bármely, akár társadalmi, technológiai, gazdasági, környezeti, jogi területén közvetett és közvetlen módon érvényesülhet). A tanulmányban több szerződés is vizsgálat alá lett helyezve, melyek egyrészt összehasonlítási alappal szolgálnak, másrészt a benchmarking és a best practice elvek érvényesülésének is teret ad a többi sportegyesület számára, hogy milyen elemekre érdemes odafigyelni egy-egy kulcsjátékos meggyőzése során. Létezik tökéletes szerződés? Elképzelhető, hogy adott pillanatban úgy gondolják a szerződő felek a körülményeknek megfelelően, hogy igen. Turbulensen változó világunkban nem törekedhetnek a sportegyesületek a szerződés aláírásakor aspirációs szintre, a „life long learning” eszméjét szem előtt tartva nap, mint nap azon kell gondolkodni, hogyan lehetne jobb és jobb, „minőségi” szerződéseket kötni és megtartani értékeiket (jelen esetben minőségi játékosait). A tanulmány továbbgondolásaként és –viteleként a játékosok szerződtesése mellett érdemes vizsgálni többek között a minőségi sportszakemberekkel (például edzőkkel, gyúrókkal, játékos-megfigyelőkkel, stb...) kapcsolatos minőségi szerződéskötéseket, a minőségi eszközbeszerzést, létesítmény-vásárlást, bérletet, üzemeltetést.

Kulcsszavak: minőség, specifikáció, motiváció, versenyelőny, értékteremtés

1. Bevezetés, célok

Napjainkban sorra hallunk csillagászati összegekről szóló szerződéskötésekről és átigazolásokról. A figyelem középpontjába emellett akkor kerül még egy-egy sportegyesület, ha komoly eredményt érnek el sportolói. De valóban ezek a külsőségek számítanak csak? Lehet-e minőséginek tekinteni úgy egy szerződéskötést, hogy annak nincs komolyabb média felhajtása? Illetve ha van is média felhajtás, attól még keletkezik később realizálható érték? Minőségi szerződéskötések akkor is létrejönnek, ha az egyének életében minőségi javulás lép életbe, amelyet közvetett vagy közvetlen módon a szerződéskötések vagy átigazolások feltételei teremtenek meg. Ez nagyon egyén specifikus, ehhez meg kell találni az egyének személyre szabott egyedi motivációját, amely alapján minőségi szerződéskötésekről vagy átigazolásokról tudunk beszélni. Ennek megfelelően külön kell választani a belső (egyéni) és külső (stakeholder csoportok) jókat – minőségi szerződéskötéseknek és átigazolásoknak a tanulmány azt tekinti, ha értékteremtés jön létre a felek között, amelyre lehet építeni egy hosszú távú megtérülő „win-win” kapcsolatot. Egy sportegyesület a tagjai révén érhet el sikereket, amely a menedzsment funkciók és eszközök mellett az utánpótlás-nevelés, a képzés és a szerződtetések függvénye. Utánpótlás-nevelés során tudjuk, milyen értékeink vannak, azonban egy szerződtetés révén honnan tudjuk, hogy jól döntöttünk egy szerződés megkötésekor? Az érték sokszor csak később teremődik, eleinte „csak” a bizalom él és a hit van jelen. Nem elég csak látni egy sportembert a pályán, előre látni kell beleillik-e a sportegyesület elképzeléseibe és hozzá tud-e járulni értékteremtéssel a közös sportegyesületi sikerekhez, amely a különböző társadalmi érdekcsoportokat is érinti, mint például a szurkolókat, szponzorokat. A sportegyesületeknek egy nagy családként kell működniük, ennek érdekében a vezetőknek és a kompetens személyeknek jobban meg kell ismerniük a kiszemelt sportolókat, hogy valóban fel tudják kelteni az érdeklődésüket az odaszerződéssel. A csábítás egyik közismert és a laikusok számára egyik legegyszerűbb módszere a magas, rendszeres fizetés. A tanulmány azonban be szeretné bizonyítani, hogy szerződéskötésekkor nemcsak az anyagi szempontok játszanak (kulcs)szerepet, és főleg nem ettől lesz minőségi egy szerződéskötés, hanem komoly más motivációs tényezők és mozgatórugók is szerepet kapnak. Melyek ezek, és mitől tekintünk minőséginek egy átigazolást, és milyen dimenziói vannak az értékteremtésnek? A kérdéskör megválaszolása komolyabb kutatást igényel, amellyel a tanulmány a főbb eredmények bemutatása és a következtetések fejezetben foglalkozik részletesen.

2. A téma felvezetése

Először is tisztázni kell, mi a szerződéskötés és az átigazolás „telos”-a. Arisztotelész teleologikus gondolkodását követve meg kell határoznunk, mi a lényegi természete, milyen célt hivatott szolgálni egy-egy szerződéskötés és átigazolás.

A tanulmány a profi sportolók és sportegyesületek szerződéskötéseivel és átigazolásaival foglalkozik. Cél: minden egyes szerződéskötésnek (akár átigazolásról is van szó) értékteremtő hatással kell rendelkeznie, amelynek alapfeltétele, hogy hosszú távú és elkötelezett együttműködés alakuljon ki és maradjon is fent sportoló és klub között. Ugyanis így érhető el a „win-win” szituáció, amely fenntartásához további minőségi lépések szükségesek, a folyamatos visszacsatolások mellett hatékony, és turbulensen változó világunknak megfelelő változásmenedzsment. Az értékteremtő hatást úgy kell érteni, hogy mind a sportoló, mind a sportegyesület számára érvényesüljön, emellett pozitív externáliaként egyéb stakeholder csoportoknál is keletkezhet értékteremtés, amely további potenciális versenyelőnyre ad lehetőséget: stakeholderek pozicionálása, például szurkolók identitásának manifesztációi, amely további szurkolók toborzását teszi lehetővé vagy újrapozicionálja a sportegyesületet).

Illetve ha a versenysportban is érdekelt sportegyesületről beszélünk, nem elhanyagolható a hosszú távú gazdasági és társadalmi haszon – nem titkoltan a versenysport komoly üzlet!

A „telos”-nak minden esetben, azaz mind a sportegyesület (csapat), mind a sportoló számára teljesülnie kell. Itt kialakulhatnak érdekellentétek, hiszen többek között a sportegyesület számára fontos az eredményesség, a siker, az üzlet, emellett befolyásoló szerepre is törekszik, diplomáciai kapcsolatokra, márkaépítés és márkakiterjesztés, hagyomány-teremtés, társadalmi megítélés, valamint elsőnek lenni a piacon egy „nagy név” szerződtetésével, és nem utolsósorban az a „know-how” megbirtoklásának a vágya, hogyan lehet példaképeket kreálni az utánpótlásnak. A sportolók számára más a cél, például figyelembe kell venni az életkori sajátosságokat, célokat, a sportmigrációs csatornákat, a nemzetközi szereplési lehetőséget, anyagi okok előtérbe helyezése, szerződéskötési-kultúrához való alkalmazkodás, a sportoló saját márkájának építése profi karrierje után... Akármelyik oldalt is nézzük kijelenthető: amiben van megfelelő potenciál, az megtalálja a maga keresletét, csak egyensúlyban kell lenni a motivációs tényezők keresletének és kínálatának.

Látni lehet, mennyire összetett a rendszer, de a fentiek fényében közelebb jutunk ahhoz, hogy definiálni tudjuk, mitől minőségi egy szerződéskötés és mitől minőségi egy átigazolás. Valamint meg lehet találni azokat a minőségi faktorokat, amelyek releváns szerepet játszanak a szerződéskötések és átigazolások létrejöttében. Az nem kérdés, hogy meg kell vizsgálni a sportegyesület (ezen belül a csapat), valamint a sportoló szemszögéből is a kérdéskört és közös értékteremtő konszenzusra kell törekedni. Fontos azonban megjegyezni, hogy a „telos”-t nem mindenki ugyanannak gondolja, lehetnek felfogásbeli különbségek. A „telos” kapcsán érdek-különbségeknek nem szabadna lenniük, azonban ritkán van olyan eset, amikor egy szerződéskötés vagy átigazolás kapcsán mindkét fél vagy akár mind a 4 fél (a kettő sportegyesület, a játékos és családja, valamint menedzsere) ugyanolyan kiinduló helyzetből indul. Sikeres egyezségről akkor beszélhetünk, ha mindegyik fél kíváncsian legalább aspirációs szinten teljesül. Milyen esetek fordulhatnak elő? Turbulensen változó világunkban a költség és minőség mellett kiemelt szerep jut az időnek. Aki későn kapcsol, vagy gyengébb valamelyik minőségi faktorban, vagy drágább megoldásokat kínál – gyorsabban vagy hatékonyabban kell cselekednie, sokszor ilyenkor engednie kell, lejjebb kell vinni az aspirációs szintet, főleg akkor, ha nagyobb a szüksége egy bizonyos dologra (esetünkben egy-egy játékos szerződtetésére vagy átigazolására) a többi szereplőhöz képest. Ilyen és hasonló esetekben nem mi dirigálunk, a befolyásoló szerep elkerül tőlünk, alkalmazkodó taktikát kell választanunk és követnünk.

Miután a szerződéskötések és átigazolások lényegét a teleologikus gondolkodásnak megfelelően tisztáztuk, különbséget kell tennünk szerződéskötések és átigazolások között. Kijelenthető: minden átigazolás szerződéskötés, de nem minden szerződéskötés átigazolás – mindkettőt menedzselni kell, vagy erre kompetens szakembert felkérni. Lényeges különbség a tanulmány szempontjából, hogy egy szerződéskötés a múlt alapján történik a jelen megélésével, amely szerződés napjainkban is tarthat, miközben gyűjtjük a tapasztalatokat, ellenben az átigazolás az egy jövőbe vetett hit, a múltbeli tapasztalatok értékelésével – illetve utóbbinál a jövőnkét építhetjük, hiszen ekkor lehetőségünk van bizonyos változtatásokra, megfogalmazhatjuk kíváncsainkat, céljainkat. Szerződésmódosítás esetén (amely szintén bármikor előfordulhat) az átigazolás néhány eleme érvényesülhet, hiszen lehetőség nyílik újratárgyalni bizonyos részleteket, ha valamiért megváltozott volna a helyzet. Ennek gyakori megjelenési formája egy sportoló le-, illetve felértékelése vagy le-, és felértékelődése. Ennek különböző okai lehetnek, a konkrét esetpéldákra a tanulmány a későbbiekben kitér.

A versenysportolókat foglalkoztató sportegyesületeknek napjaink globális versenypiacán kell megfelelniük. A versenyelőny egyik formája a minőségi szerződtetés, a sportolók játéktudását és értékteremtő képességét és készségét „vásárolják meg” a sportegyesületek – azonban emberekről van szó, akik egyéni és sokszor kiszámíthatatlan döntéseket hoznak és a

közgazdaságtudománynak megfelelően a legjobb döntésekre törekednek, amely minden körülménynek megfelelően más és más optimalizációt jelent.

A tanulmány kísérletet tesz arra, hogy bebizonyítsa, nemcsak a közvetlen várható anyagi hasznok számítanak, hanem minden sportegyesületnek értékteremtéssel is kell foglalkoznia, amely szintén egy versenyelőny-faktor. Ehhez kulcselem az új szerződést kívánt személy ismerete, megtalálni melyek azok a motivációs tényezők, amelyek alapján a sportolók rangsorolnak, majd döntenek sportegyesületek között, és miért éppen azt a szerződést írják alá? Minden embert máshogy kell motiválni, a sportegyesületeknek meg kell találniuk azokat a motivációs tényezőket, amelyekkel a kiszemelték számára a leginkább megfelelő, személyre szabott és szerintük a visszautasíthatatlanság érzését keltő ajánlatot tudják tenni.

3. Kutatásmódszertan

A tanulmányban a hatékonyság érdekében trianguláció figyelhető meg: az elméleti irodalomkutatás és forráselemzés mellett, empirikus kutatás révén több profi labdarúgó szerződés is vizsgálat alá lett helyezve. Kiemelve azon motivációs tényezőket, amelyek egyrészt összehasonlítási alappal szolgálnak, másrészt a benchmarking és best practice elvek érvényesülésének is teret adnak, a jelen mellett akár a jövőre is nézve: hogyan és miként érdemes megkötni egy-egy élsportolóval a minőségi, mindkét fél számára értékteremtő szerződést.

4. Főbb eredmények bemutatása

A következőkben konkrét minőséginek tekintett profi labdarúgó szerződéskötések vizsgálatára kerül sor, amelyek háttere és mozgatórugói kerülnek elemzésre.

4.1. Rijad Mahrez esete¹

A Leicester City labdarúgóját, Rijad Mahrezt választották az angol élvonalbeli Premier League bajnokság legjobb játékosának a 2015-2016-os labdarúgó szezonban. Nagyon jó, minőségi igazolást kötött az angol bajnokcsapat, hiszen bajnok lett az együttes, amihez természetesen a társakra is szükség volt. Így felértékelődött a játékos piaci értéke, ennek ellenére nem menne nagyobb presztízsű csapathoz, ahogy mondta, Leicester az ő városa és nem vonzza az, ami várná őt a dúsgazdag PSG-nél. Megfigyelhető, hogy ebben az esetben a szociológiai szempontok játsszák a főszerepet, ahogy a játékos fogalmaz: „Leicester az én városom, nem látok rá esélyt, hogy visszatérjek Franciaországba. Nem hoz lázba az ország, szeretem az életet Angliában.”

4.2. Francesco Totti esete²

Az AS Roma idoljával nem tervezik meghosszabbítani a szerződést, azonban érkezett megkeresése az angol Leicester Citytől is, amely csapat angol bajnok lett az élvonalban – ellenben inkább egy másodligás egyesült államokbeli csapatot választana? A kihívás is sokféleképpen értelmezhető, az azonban nem kérdéses, hogy az angol él klubnál nemzetközi szereplés és rivaldafény is várhatna rá, ellenben az Egyesült Államokban az új kihívás is motiválhatja, nem mellesleg New York városában, így mindkét fél minőségi szerződést köthet, Tottinak kitűnő levezetés és megélhetés, míg a New York Cosmos számára egy komoly hírnevű korábbi sztárfutballista marketing értéke kamatozhatna.

4.3. Demy de Zeeuw esete³

A 27-szeres holland válogatott sportolója kijelentette: „Nem akarok olyan országokban játszani, mint Lengyelország vagy Magyarország”. A példán látszik, a holland labdarúgónál abszolút nem a gazdasági érdek áll az első helyen. A kijelentése alapján akármennyit fizethetne az előbb említett két ország bármely klubja, a játékos nem választana az innen érkező ajánlatok közül. Mindenkinek fontos a pénzszerzés, azonban a 32 éves középpályás már sokat látott, egy világbajnoki elődöntőt is játszó, sok sikert megélt sportolóról van szó, aki tudhatja, mit akar a következő néhány profi labdarúgó évében. A futballista nem lát elég potenciált és fantáziát a lengyel és magyar labdarúgásban (még sportmigrációs szempontból, tranzit országként sem), ilyenkor a motiválás sem egyszerű – annak ellenére, hogy a lengyel élvonal mérkőzéseit az egyik legnagyobb európai sporttelevíziós csatorna is sokszor élőben közvetíti, amely hozzájárulhat a megfigyelők érdeklődésének felkeltéséhez. Megjegyzendő, hogy külső dolgok alapján ítél a labdarúgó, hiszen még nem játszott a sportoló a fent említett országokban. Természetesen korral változhatnak az igények és a motiváció is más lehet 20 és 32 évesen – meg kell találni mindig az aktuális mozgatórugót, amivel minőségi szerződést lehet felkínálni és a sportegyesület számára is elfogadható.

4.4. Mario Götze esete⁴

A 2014-es labdarúgó világbajnokság döntőjét góljával eldöntő német csatár helyzete az utóbbi években nagyon nehézé vált. Nagy sikereket ért el, közönség kedvenc volt a Borussia Dortmund csapatánál, azonban vélhetően a még nagyobb sikerek elérése érdekében átigazolt a nagy rivális Bayern Münchenhez. A gazdasági érdekek társadalmi feszültségeket is szültek, egy futballközösségnek a szurkolók is szerves részei, akik nehezen felejtenek. Mivel a sport a társadalom alrendszere, így a labdarúgó eredményeknél fontosabb egy-egy játékos hozzáállása, megítélése. Mario Götzt Dortmundban már nem valószínű, hogy szívesen fogják látni valaha, a szurkolók nagy részének komoly csalódást okozott, így Götze nem menne vissza Dortmundba, még csillagászati összegekért sem – így a két klub között a minőségi szerződéskötés a probléma komplexitása miatt lehetetlennek tűnik.

4.5. Mario Gomez esete⁵

A sokat megélt német labdarúgóval bátran kijelenthető minőségi, egyelőre kölcsönszerződést kötött a török élvonalbeli klub, a Besiktas. A transfermarkt.de 12 millió euróra becsüli a játékos piaci értékét, aki jelenleg az olasz Fiorentina labdarúgója, azonban a szerződésében szerepel egy 1000 eurós kivásárlási ár. Utóbbinak oka az lehet, hogy Gomez nem találta a formáját a Fiorentinában, ezért szívesen eladták volna, csak ne kelljen fizetnie a bérét. A székhely-változás azonban jól tett a német válogatott labdarúgónak, Törökországban magára talált, 34 tétmérkőzésen 21 gólt szerzett. Így a Besiktas hatalmas üzletet kaszálhat, hiszen a 3,5 milliós kölcsönvételi szerződés fejében, jelképes összegért megszerezhetik a labdarúgót a Fiorentinától. Az olasz csapat azonban kötött egy „biztosítékot”, ha továbbértékesítik a labdarúgót, akkor abból 35%-ban a Fiorentina részesül. Gomez és a Besiktas minőségi szerződést kötöttek, „win-win” helyzet alakult ki mindkettejüknek – a Fiorentina szemszögéből közel sem lehet minőségi átigazolásról beszélni, nem érezték már a potenciált a német válogatott játékában, amire ráfizettek. Azonban előre sosem lehet látni mi fog történni, ennek ellenére látszik a történetből, hogy az olaszok nem tudták kellőképpen motiválni Gomezt, ez azonban a törököknek sikerült, lehetőséget adtak neki, bíztak benne, ami elég motivációt adott Gomeznek a szárnyra kapáshoz.

4.6. Marcus Rashford esete^{6,7,8}

Az utóbbi évek legjobb korábbi szerződéskötésének tűnik a 18 esztendő Manchester United labdarúgójának példája. Nagyon komoly manchesteri felderítői (scout) tevékenység figyelhető meg, akik látták a potenciált Marcus Rashfordban, aki a Manchester United tartalékcsoportnál játszott, majd felkerült a „nagyokhoz”, ahol 2 mérkőzésen 4 gólt szerzett, köztük a nagy rivális Arsenal ellen is duplázott. Ekkor a fiatal támadó még csak heti 500 angol fontot kapott, ami éves szinten 500 fonttal kevesebb, mint az átlagbér az Egyesült Királyságban. A labdarúgó élvezte, hogy egy ilyen presztízsszerű klubban játszhat, amely top futballklubnak a legnagyobb a vállalati értéke a Real Madrid mellett, azaz nem az anyagiak vezérelték, a klubban játszani, még a tartalékok között is elég motiváció. Azonban miután megszerezte egymás után 2 tétmérkőzésen a duplát, felértékelődött (egy komoly bemutatkozás felviszi a piaci és marketing értéket), a korábbi potenciálba vetett hit realizálódott, így a fizetését harmincszorosára emelték. Ez komoly motiváló tényező a maradásra, de a labdarúgót az is motiválhatja, hogy a kiemelkedő teljesítményét egyből jutalmazták, odafigyelnek rá és továbbra is él a bizalom, hogy nemcsak néhány mérkőzésen tudta nyújtani ezt a kimagasló teljesítményt, hanem hosszútávon is számítanak rá.

5. Következtetések

A profi labdarúgó esetpéldákból megállapítható, hogy nagyon fontos a sportegyesületek eredményessége szempontjából egy-egy kiemelt sportoló, azonban a siker a csapaton múlik. Egy csapat több, mint a játékosok „tudásának összege”, a hosszú távú eredményességhez kohézióra és kooperációra van szükség, amelyhez a kulcssportolóknak is alkalmazkodniuk kell.

A pénz és a várható gazdasági haszon relevanciája elsődleges szempontnak tűnik, azonban a forráselemzés alapján bizonyított: nem csak a pénz és a várható gazdasági haszon dominál – sokkal inkább az egyéni motivációs tényezőkre terelődik a hangsúly, valamint a sportolóba vetett hit, bizalom és potenciál.

Kiderült, hogy nagyon különböző motivációs szempontok játszanak szerepet, amelyeket különbözőképpen rendszerezhetünk, például a külső (társadalmi, technológiai, gazdasági, környezeti és jogi, politikai) szempontokat figyelembe vevő STEEP-analízis⁹ alapján. Azonban ha az egyén specifikus motivációs faktorokat megtaláljuk, akkor mindkét fél számára közös értékteremtésről beszélhetünk, amelynek aspektusa és megtérülési üteme különböző lehet. Ennek ellenére minden kapott eredményt a célolat lehetőségének megléte mellett kell kezelni és értékelni, hiszen például a szabadon igazolható sportolóknál kérdéses miért nincs, vagy mióta nincs csapatuk és mik lehetnek ennek kiváltó okai. Komoly felderítő (scout) tevékenység kell, amiből valós és reális konzekvenciákat kell levonni és előrelátási képességet is feltételez, hogy az a kiszemelt játékos valóban be fog-e válni. Ehhez természetesen egyéb hatékony lépésekre és tevékenységekre is szükség van. Emellett a sportolók is változhatnak, az életük különböző stádiumában más és más motivációs eszközökkel kell őket meggyőzni, nem beszélve az olyan személyes és puha tényezőkről, hogy minden új „szerzeményt”, azaz sportolót segíteni kell a beilleszkedésben. Ebben az alkalmazkodási fázisban nagy segítségre lehet egy csapattárs, egy edző, vagy akár a coach, akiken sok múlhat, milyen lesz egy játékos, mennyire válik be, hogyan és milyen gyorsan illeszkedik be a csapatba, összegezve tud-e gyakorlati haszonná realizálódni az eleinte csak elméleti szintű és bizalmi alapú értékteremtésbe vetett hit (ennek felszínre hozása sportegyesületi menedzsment kompetenciát és funkciót igényel).

Megállapítható, hogy az átigazolások mozgatórugói között kiemelt szerepet kap a „jobbát remél” érzés, illetve a váltás oka a változásra való szükség is lehet – de a lényeg: megtalálni,

mi motiválja a kiszemelt sportolókat, ezt kell megtudni és eszerint kell tervezni a konkrét lépéseket.

Hogy valóban sikeres legyen egy szerződéskötés, ehhez mindkét félnek (és akár a közvetítőknél, menedzsereknek is) sokat kell tenni, őszinte valódi odafigyelés és elkötelezettség, hogy ne csak a külső jóknak feleljünk meg, hanem valódi értékteremtés történhessen, amelybe mindkét fél beleveti hitét és közvetett, közvetlen hasznot vár a közel vagy távolabbi jövőben. Bebizonyosodott, hogy a külső jóknak és a csábító motivációs tényezőknek is komoly szerepük van, gondoljunk csak a leendő új klub presztízsére, a jövőbeni kilátásokra és kihívásokra, beleértve akár egy nemzetközi szereplési lehetőséget (a sport egy komoly migrációs csatorna).

Az egyéni szükségletek feltérképezése és igények kielégítése szempontjából kötött minőségi szerződéskötések és átigazolások meglehetősen szükséges, de nem elégséges feltétel. Egy szerződéskötést is lehet sikeresnek értékelni, azonban a sikert megtartani nehezebb, mint elérni – azaz folyamatos nyomon követésre van szükség, hogy mik a sportegyesületi tagjaink pillanatnyi igényei, ezt a folyamatot menedzselni kell, ahol a belső jók mellett a külső jók szerepe felértékelődhet. Gondoljunk itt például a marketing és PR területére, a publicitásra, amelyek a külső szemlélődőknek adhatnak téves vagy a valóságnak nem teljesen megfelelő információt az új szerzeményekről, és így tovább...

A lényeg és a közös érdekű kiindulópont továbbra is az, hogy mindenképpen minőségi szerződéskötéseket kell kötni. Akkor lehet csak értékteremtésről beszélni (bár a sikerek megmaradnak, de elkötelezetten egymásért dolgozni csak akkor lehetséges), ha folyamatosan törekszünk a „win-win” szituációra, hogy a szerződéskötés ne csak egy pillanatnyi megállapodás legyen, hanem egy hosszú távú gyümölcsöző együttműködés alapja, amely értéket jelent minden szerződő fél számára, és amitől nem szívesen válna meg egyik fél sem. Az más kérdés és sportegyesületenként változik, hogy miként és milyen formában jelenik meg a minőség és hogyan lesz a hozzáadott érték fizikailag is realizálható eredmény. Utóbbinak mindenképpen lennie kell, hiszen ki kell fizetni a sportolókat, a sportolókhöz és sportegyesületekhez köthető és kötődő szakembereket, a személyzetet, a létesítmények üzemeltetését, stb...

Az esetpéldákból bizonyítható, hogy a szerződéskötéskor felajánlott összeg és az esetleges magas, netán csillagászati fizetés nem minden – komolyabb sportolók esetében ennél többre van szükség, valós személy-specifikus motivációra, hogy érezzék, valóban őket szeretné egy klub szerződtetni és ezért egyéni megoldásokra is hajlandóak. Az elégedettség fenntartása komoly feladat, amelyet problémamegoldó eszközökkel kell orvosolni egyén specifikusan – mindig újat és újat tanulva az egyénről.

Felmerülhet a kérdés: létezik tökéletes szerződés? Elképzelhető, hogy adott pillanatban úgy gondolják a szerződő felek a körülményeknek megfelelően, hogy igen. Azonban turbulensen változó világunkban nem törekedhetünk a szerződés aláírásakor optimalizált aspirációs szintre, az életen át tartó tanulás (idegen nyelvű terminus technikussal élve: life long learning) eszméjét szem előtt kell tartanunk és nap, mint nap azon kell gondolkoznunk, hogyan tudnánk jobb és jobb szerződéseket kötni, hogyan tudnánk leginkább magunkhoz csalogatni a kiszemelt játékosokat – megtaláljuk az egyén számára a döntő motivációs tényezőt? Ha meg is találjuk, figyelni kell és alkalmazkodni a változásokhoz, nem elég megszerezni a legjobb sportolókat, hanem meg is kell őket hosszútávon úgy tartani, hogy mindkét fél értékteremtésként értékelje az együttműködést és kölcsönösen pozitív értelemben ragaszkodjanak egymáshoz. Mindemellett kijelenthető: minél inkább sikerül a minőségi szerződéskötések és átigazolások révén akár több dimenziós komplex értékteremtést végrehajtani egy sportegyesületnek, és minél nagyobb ennek a határfoka (amely sokszor csak közvetetten és időben is késleltetve érvényesül), annál nagyobb versenyelőnyre tehet szert és érhet el hosszabb távon komolyabb (sport)sikereket.

6. Jövőbeni kutatási lehetőségek, iránymutatás

A tanulmány továbbgondolásaként és –viteleként a STEEP-analízis szerinti csoportosítás egy hatékony rendszere a különböző motivációs tényezőknek, emellett még kutatni érdemes a folyamatosan változó sportegyesületi és sportolói igényeket, koncentrálni a sportolók alaposabb és mélyebb megismerésére. Emellett vagy ezzel párhuzamosan egy lehetséges út az újabb motivációs tényezők és elméletek felkutatása és elemzése (például Alderfer ERG-modellje, Herzberg motivációs modellje), akár más sportágakból vett példák alapján vagy pszichológiai ismeretekre, módszerekre támaszkodva. A sportolói elégedettség-mérést egy gyakori és pontosabb visszacsatolási rendszer is segítheti, amely révén egy versenysportolónál a motivációt egy bizonyos szint alatt tudjuk úgy tartani, hogy ne legyen érdeke elhagyni jelenlegi sportegyesületét, ennek az őszinte és elkötelezett odafigyelés mellett a leghatékonyabb metodikája, amely révén a legtöbb visszajelzést kapjuk, a személyes interjú lehet. Több motiváció-ellenőrző rendszert is kidolgozhatunk, például egy valós sportegyesületi SWOT-analízis segítségével a belső szervezeti tényezők meghatározásához, valamint a döntéstámogató, közvetlen sportági környezetre alkalmazott Porter-elemzés. A motivációs tényezők pszichológiai aspektusa mellett további menedzsment-vizsgálatokat is végezhetünk, kiemelten a változásmenedzsmentre fókuszálva, ahol a szerződésmódosítás (kisebb-nagyobb) lépéseit és fokozatait elemezhetjük. Valamint a sportolók szerződtetése mellett vizsgálni lehet a minőségi sportszakemberekkel (például edzőkkel, gyúrókkal, játékos-megfigyelőkkel, stb...) kapcsolatos minőségi és best practice, azaz legjobb piaci szerződéskötéseket, valamint a minőségi eszközbeszerzéseket, a létesítmény vásárlásokat és bérleteket is.

Köszönetnyilvánítás

A tanulmány nagyon komoly interdiszciplinaritást követel, amely a társadalom-, és gazdaságtudomány területén jelentkezik elsősorban. Szeretném megköszönni a Testnevelési Egyetem sportszociológia oktatóinak (elsősorban Földesiné Szabó Gyöngyi tanárnőnek, Gál Andrea tanárnőnek, Dóczi Tamás tanár úrnak) a terület szerteágazódására való felhívást, és a komoly ismeretanyag rendszerezését és tanítását. Emellett szintén a Testnevelési Egyetemről Vermes Katalin tanárnőnek a filozófiai oktatást, a minőség arisztoteliánusi felfogását és az Alasdair MacIntyre-féle külső és belső jó közötti különbség megvilágítását. Valamint nem utolsósorban a sportmenedzsment területén nyújtott segítséget, a Testnevelési Egyetem rektor-helyettesének, Sterbenz Tamás tanár úrnak!

Irodalomjegyzék

- [1] http://www.nemzetisport.hu/angol_labdarugas/pl-irany-a-sztarcsapat-a-szezon-legjobbja-nem-izgatja-2497943 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [2] http://www.nemzetisport.hu/olasz_labdarugas/roma-totti-leicester-helyett-new-yorkba-menne-sajtohir-2496391 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [3] http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/hollandia-nem-akarok-olyan-oroszokban-jatszani-mint-lengyelorszag-vagy-magyarorszag-2494877 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [4] http://www.nemzetisport.hu/nemet_labdarugas/kep-gotze-ujra-dortmundban-a-sarga-fal-a-lelatorol-uzent-2493111 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [5] http://www.nemzetisport.hu/nemet_labdarugas/nemetorszag-12-millio-eurot-er-1000-euroert-kivasarolható-2492225 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [6] http://www.nemzetisport.hu/angol_labdarugas/mu-dobbenetes-szam-ennyit-keres-az-uj-kedvenc-sajtohir-2486657 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [7] http://www.nemzetisport.hu/angol_labdarugas/mu-3000-szazalekkal-emelik-a-tinisztar-fizeteset-2486769 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [8] http://www.nemzetisport.hu/minden_mas_foci/manchester-lepipalja-londont-a-juve-pedig-milanot-2503341 Letöltve 2016.05.26-án a Nemzeti Sport Online weboldáról.
- [9] <http://pestleanalysis.com/difference-swot-pest-steep-steep-analysis/> Letöltve 2016.05.26-án a Pestleanalysis weboldáról.
- [10] Földesiné Szabó Gyöngyi, Gál Andrea, Dóczi Tamás: Sportszociológia. Budapest. Semmelweis Egyetem Testnevelési és Sporttudományi Kar (TF). 2010
- [11] Arisztotelész: Nikomakhoszi Etika. Budapest. Európa Könyvkiadó. 1997
- [12] Alasdair MacIntyre: Az erény nyomában. Budapest. Osiris Kiadó. 1999

Lektorálta: Dr. Chaudhuri Sujit CSc., egyetemi docens, Testnevelési Egyetem

**Szociológiai és
multidiszciplináris
társadalomtudományi
szekció**

„MIÉRT KÉRDEZI MEG, HOGY ITT HAGYOM-E A KISBABÁT?” ANYÁK ELBESZÉLT ÉLETTÖRTÉNETEI.

*Az Esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? OTKA 111917K kutatás
részeredményei.*

Hernádi Ilona PhD

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, adjunktus,
ilonahernadi@yahoo.com*

Kunt Zsuzsanna Drs.

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
tudományos segédmunkatárs, kunt.zs.uni@gmail.com*

Absztrakt

Tanulmányunk az Esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? OTKA 111917K kutatás keretében azt a kérdést járja körül, hogy a várandósságuk idején a magzatra vonatkozó pozitív Down-szindróma diagnózist kapott anyák a várandósságuk folytatására vonatkozó döntését milyen személyek és milyen események befolyásolták. Feltesszük továbbá a kérdést, hogy mit jelent fogyatékosnak tekintett magzatot anyaként várni. Milyen társadalmi-kulturális tényezők szövik körbe az anyaságról, a normális magzatról, a kockázatos terhességről, a társadalmi felelősségvállalásról való képzeleteinket és gyakorlatunkat? Mindezt a hatalom hogyan hálózza be? Mit jelöl ki kockázatként, normálisként, fogyatékosként, felelős viselkedésként? Hipotézisünk, hogy az átvilágító, ellenőrző technikák kibővítik a kirekesztő gyakorlatokat a magzati test megfigyelésével, normalizálásával, és a tudományos tudás normatív és kizáró jellege miatt hatalmas nyomás nehezedik a várandós nőkre a diagnózist követően. A kutatás a kritikai feminista fogyatékoságtudomány elméleti és szemléleti alapjain az említett élethelyzetet átélt nők narratív életútinterjúinak felvételével és azok elemzésével próbálja megválaszolni a kutatási kérdéseket. Megközelítésünk interdiszciplináris bázist nyújt a kutatásnak: értelmező keretként használjuk az antropológia, a szociológia, a történelem és a jog elméleteit és a géndiagnosztika eredményeit. A kutatási és elemzési módszer az életút-narratívát diszkurzív eseménynek tekintve az elmondott élettörténet törésvonalainak (szökésvonalainak) mentén konstruálódó narratív szubjektum folytonos valakivé válására összpontosít. Elsődleges célunk, hogy feltárjuk, megértsük és megmutassuk azokat a makroszintű kulturális és társadalmi mechanizmusokat, hatalmi dinamizmusokat és folyamatokat, amelyek szerepet játszhattak a döntés meghozatalában.

Kulcsszavak: feminista fogyatékoságtudomány, magzati diagnosztika, hatalom, rizikó.

1. Előszó

Az OTKA-kutatás részeként narratív interjúkat készítettünk 10 nővel, akik az abortusz mellett döntöttek azt követően, hogy pozitív Down-szindróma diagnózist kaptak a magzatra vonatkozóan és 10 nővel, akik megszülték fogyatékosnak tekintett gyermeküket. Nem csupán a kutatás ránk eső részében, hanem az egész kutatáson végigvonul a nők megélt tapasztalatainak megértési és megismerési törekvése. Reményeink szerint a kutatás kitérít, meghaladhatja a nőiség, az anyaság, s ezen keresztül a normalitás, a fogyatékoság sztereotipikus definícióját, feltárhatja konstruáltságát, illetve komplexitását. Ezt a konstruáltságot és komplexitást pedig kik által is érthetnének meg a legjobban, ha nem az anyák tapasztalatainak elbeszélése által? Cikkünkben ezért a kutatási kérdések elméleti beágyazottságának ismertetése, illetve az elemzés bemutatása mellett szó szerinti idézeteket is közlünk a narratív interjúkból.

2. Kutatásunk

Kutatásunk során arra vagyunk kíváncsiak, hogy a meginterjúvölt nőket milyen személyek és milyen események befolyásolják elhatározásaikban. Célunk, hogy feltárjuk, megértsük és megmutassuk azokat a makroszintű kulturális és társadalmi mechanizmusokat, azt a kulturális kontextust, ami szerepet játszhat döntéseik meghozatalában. Elsődleges kutatási kérdésünk az, hogy milyen kulturális diskurzusban, milyen információk, attitűdök, elvárások, ideák között születik meg a döntés a várandósság megszakításáról vagy folytatásáról, vagyis hogy az interjúalanyok történetei hogyan kapcsolódnak, milyen párbeszédben állnak a társadalmi diskurzussal.

Hangsúlyozzuk álláspontunkat, miszerint sem kutatóként, sem magánemberként a nők narratíváinak megítéléséhez nincsen jogunk, így az interjúalanyok elbeszéléseit nem minősítjük, nem formálunk tanácsokat, javaslatokat, ítéleteket. Olyan társadalmi reflexiókat gyűjtünk össze, amelyek rámutatnak a téma rendkívüli bonyolultságára és kulturális meghatározottságára.

Abból az alapfelvetésből indulunk ki, hogy napjainkra a test a veszély és az aggodás metaforájává alakult, „olyan tulajdonná vált, amelynek birtoklása felelősséggel jár” [6]. Az egyén felelősségvállalása pedig egyre hangsúlyosabban a fegyelmezés és a kontroll elfogadásában, fenntartásában, illetve a rizikós viselkedés elkerülésében nyilvánul meg. A társadalom által elvárt fegyelmezettség eléréséhez az egészségügyi vizsgálatok és szolgáltatások, s maga a rizikós viselkedéssel kapcsolatos diskurzus mutatnak utat számunkra a várandósság ideje alatt a táplálkozással, testmozgással, viselkedéssel kapcsolatban, megtestesítve mindazt, amit a társadalom fittnek, normálisnak, rizikókerülőnek, egészségesnek tart. Kutatásunkra vonatkozóan fegyelmezés alatt azokat a mikromechanismusokként működő megfigyelő (pl. ultrahangvizsgálatok), tárgyiasító (pl. a magzat orvosi objektumként való kezelése), normalizáló (pl. genetikai szűrések) ellenőrző Foucault-i [8] [9] értelemben vett hatalmi technikákat értjük, amelyekben alávetetté válnak a női, illetve a várandós női és a magzati testek. Arra vagyunk kíváncsiak, hogy a biomedicina fennhatósága alá vont reprodukcióval kapcsolatos gyakorlatok hogyan hatnak az egyén gondolkodására, magatartására.

Kutatásunkban az úgynevezett narratív interjútechnikát alkalmazzuk. A narratív elemzés gyűjtőfogalom, amely tudományos megismerési módokat, módszertanok sokaságát foglalja magába. Közös jellemzője, hogy az interjúzási technikák közül ez a legkevésbé direktív módszer. Miközben a kutató jelenléte, neme, kora, viselkedése hatással van az interjúhelyzetre, kevésbé befolyásolja az interjúalany gondolatmenetét, nyelvhasználatát, mint ahogy az egy előre megírt kérdéssor alkalmazása esetén történik [5] [4]. Az interjú során a kutatási alany tájékozott beleegyezését követően elmondjuk a kutatás fő témáját, és megkérjük az interjúalanyt, hogy mesélje el az élete történetét. Így az interjúalany azokat a történeteket mondja el saját szavaival, az általa választott sorrendben és stílusban, amelyeket ő tart fontosnak. A narratív interjú második szakaszában, az élettörténet elmesélése után megkérjük az interjúalanyt, hogy az interjúban korábban említett, de teljesen nem kifejtett bizonyos eseményekről, történésekről beszéljen részletesebben. Az interjúalany beleegyezésével az interjú hanganyaga rögzítésre, később leképezésre kerül.

A módszertan lehetővé teszi, hogy a marginalizáltság pozíciójából cselekvő alanyként szólaljanak meg a nők, a sztereotipikus narratívák interjúalanyok általi átírása kritikai stratégiaként is felfogható, amely lehetővé teszi nemcsak a nőkről szóló kulturális narratívák revízióját, de például a fogyatékoság újraértelmezését is. Ezen rendkívül kényes témákat felsorakoztató narratívák segítségével tudjuk a társadalmi, illetve egyéni önreprezentációs gyakorlatok közötti hasonlóságokat és különbségeket megragadni.

„Cavarero (2000) Hannah Arendt nyomán úgy véli, hogy a narráció mint »műfajon túli műfaj« biográfiai tudásban nyilvánul meg, s alapvetően azt a kérdést kutatja, hogy ki az Ember. Erre a kérdésre a filozófia nyelve azért nem tud válaszolni, mert minden ember abszolút egyedülálló és kivételes a maga nemében, vagyis »egyedi létező«. Ez az egyediség, megfoghatatlanság az, amit a filozófia nem tud megnevezni. Azt, hogy valaki kicsoda, csak az illető személy életrajzából tudhatjuk meg. Az egyediség azonban nem elszigeteltséget jelent. Mindig találkozásokról, kapcsolódásokról szól, mert az »egyéni létezők« egymást kölcsönösen létrehozó, aktív és folyamatos interakcióban vannak egymással. Ebből következik, hogy mindannyian elbeszélhetők vagyunk a másik által, vagyis az egyén elbeszélhetősége mindig kapcsolati jellegű tapasztalat, függőség.» [13]. Ez a kapcsolati jelleg megjelenik az elmondott történetek létrehozásában, megfogalmazásában és értelmezésében. Miközben tehát az önálló alakzatot öltő narratívákat a kutatók és az interjúalanyok közösen rajzolják ki, az egyéni létezők sokféleségét megmutató személyes narratívák és a kulturális narratívák kapcsolódási pontjai, a hatalmi erőterek mintázatai tisztán feltárhatóvá válnak. A kutatásban részt vevő alanyokat közösségi médiákban közzétett kutatási felkérő levelek útján, illetve a témában érintett kulcs emberek segítségével találtuk meg. A kutatásban való részvétel minden esetben önkéntes és anonim. Az így jelentkezett alanyok mindegyike közép- vagy felsőosztálybeli, heteroszexuális párkapcsolatban élő nő. Kutatásunk nem terjed ki mélyszegénységben, halmozottan hátrányos helyzetben élő nők narratíváinak gyűjtésére, de a későbbiekben mindenképpen fontosnak tartjuk az ezzel a populációval történő hasonló kutatás elvégzését, ahol az interszekcionalitás bonyolult hatásrendszere még markánsabban tetten érhető.

3. Kutatási részeredmények

Jelen írásunkban részeredményeket mutatunk be. Azon első öt interjú konzekvenciáit foglaljuk össze, amelyeket azokkal a nőkkel készítettünk, akik a pozitív diagnózist követően úgy döntöttek, hogy megtartják a magzatukat, folytatják a várandósságot. Az elemzésben a jelenlegi fókuszunk a várandósság ideje alatt az egészségügyben meg tapasztalt reakciókra koncentrál a diagnózis és a várandós nők döntéshozatalának kontextusában. Arra vállalkozunk, hogy a mindennapi életben, a mindennapi gondolkodás előtt rejtve maradó fegyelmező és normalizáló hatalmi gyakorlatokból felmutassunk néhányat, s ennek kapcsán kérdéseket vessünk fel, miközben hangsúlyozzuk, hogy nem szeretnénk az igazság egyedüli kimondójaként fellépni.

A feminizmus és a feminista fogvatékosságtudomány is sokat foglalkozik az anyaság testi, illetve annak identitást alakító aspektusaival. Foucault-i perspektívából az anyaság mint a társadalom egyik kulcsfontosságú intézménye egyrészt az alávetettség megerősítésének, másrészt az önmeghatározás és a hatalommal való felruházás, a cselekvő alanyiség létrehozásának lehetőségét kínálja fel. Az anyaság a nőiség sztereotipikus konstrukciójának hangsúlyos része. Miután mára már biotechnikai kritériumok alapján reprodukálunk (pl. asszisztált reprodukciós eljárások), az anyaság esszencializált definícióját (amely a fent említett női alávetettség hivatkozási alapja) örömmel feloldhatnánk, akár örökre el is hagyhatnánk [2]. Csakhogy különösen nehéz elveszíteni, hiszen – Kristeva gondolatával egyetértve – a nyugati társadalmakban még mindig a keresztényi gondolkodás hatja át az anyaságról kialakult diskurzust, így a tudományos retorika is „szent evilágiként” beszél az anyai alanyiságról [16]. A fogvatékosságtudomány rávilágít arra, hogy az épségterror perspektívájából pontosításra szorul Kristeva gondolata: a diskurzus csak és kizárólag az egészséges utódokat szülő ép nők szent anyaságáról folyik.

A szent anyaság, a nemzet épsége és az új technológiák problematikája szervesen összekapcsolódik a szabályozás, az ellenőrzés, a normalizálás kérdésével. Ennek egyik

hangsúlyos megjelenési formája a várandósság maradéktalan medikalizálódása. Az orvosi tekintet (medical gaze) állandó jelenléte és kontrolláló figyelme átszövi a várandósság mindennapjait. Rizikós viselkedéssé vált a saját test érzékelésébe vetett bizonyosság, amely kevésbé veszi figyelembe az orvosi diagnosztikus eredményeket [18] [21] [22] [17]. Természetessé vált, hogy a nőket várandósságuk ideje alatt egyre több vizsgálatra, szűrésre irányítják.

„Mert én egy kisbabát vártam és közben meg terhes voltam. Tehát maga ez a terhes szó, ez tényleg teher volt, mert ide rohanjál, oda rohanjál, és már ilyen idős vagy, ezt vizsgáltasd! És ez szörnyű, ez katasztrófa... Dehogy csinálnám én ezt már így! Lehet hogy fele vizsgálatra sem mennék el, töredékére sem mennék el, hanem szépen, nyugodtan nézném a TV-t, vagy a Holdat, vagy a csillagot, vagy a Napot, vagy bármit. És örülnék annak a kisbabának, aki a hasamba lakik. Nem hagynám magam még egyszer terhesnek titulálni, holott én csak kisbabát vártam”

A születések száma Magyarországon évek óta nem éri el a 100 000-et, [15] s ebből évente kb. 150-170 Down-szindrómás gyermek születik. A Veleszületett Rendellenességek Országos Nyilvántartása (VRONY) adataiból az derül ki, hogy az elmúlt 15 évben ez a szám nem változik. 1985 óta van lehetőség a szindróma prenatális vizsgálatára. A VRONY adatbázisa szerint hazánkban a Down-szindróma előfordulásának gyakorisága, beleértve a várandósság alatt diagnosztizált eseteket, 1,64 ‰ [7]. A legutóbbi, 2013-as adat szerint 151 magzatot diagnosztizáltak Down-szindrómával, amelyből 24 gyermek született meg, 126 esetben pedig a prenatális diagnózis után megszakításra került a várandósság. A 24 élve született gyermeknél magzati korban nem diagnosztizálták a Down-szindrómát [23].

A fogyatékosügy területén dolgozó kutatók és mozgalmárok, szülők és érintettek között éles vita folyik a prenatális szűrések (rendellenességek kiszűrését célzó, szülést megelőző diagnosztikus eljárások) és a szelektív abortusz megítélésében. Egyrészt hallhatóak a támogatók hangjai, akik örülnek a technikai fejlődésnek, a diagnosztikus eljárások pontosabbá válásának. Magától értetődően jó dolognak tartják azokat az eljárásokat, amelyek elérhetővé teszik a magzattal kapcsolatos információkat. Az interneten található olyan felhívás is például, amelyben az anyák azért harcolnak, hogy a legfejlettebb tesztek is ingyenesen elérhetővé váljanak a várandós nők számára. Mások viszont veszélyesnek tartják ezeket a teszteket. Ők úgy gondolják, hogy ezek a vizsgálatok adott szindrómával élő emberek elleni előítéleteket közvetítenek, s azt üzenik, hogy a kiszűrendő fogyatékossgal nem érdemes élni. Attól tartanak, hogy a szűrések elterjedésével az egyéni választási lehetőségek nagyon hamar „társadalmi imperatívusszá” válhatnak [24].

Tom Shakespeare vélekedése szerint a terhességmegszakítások zöme nem azért történik, mert a leendő szülők morális ítéletet hoznak, s a fogyatékossgal élő embereket értéktelennek gondolják. A szerző úgy véli, hogy a nők döntése sokkal inkább azon a meggyőződésen alapul, miszerint a fogyatékossg fájdalommal, szenvedéssel jár, s az abortusz választásával leendő gyermeküket, illetve önmagukat védik a negatív tapasztalatoktól, a nehézségektől [20]. A fogyatékossgal, azon belül is a Down-szindrómával kapcsolatos általános ellenérzésekről nyilatkozott Dr. Heksch Katalin is: *„Az igazsághoz hozzátartozik, hogy ezek az aggályok itthon nem is egészen alaptalanok. Ma Magyarországon a nyugati országokhoz képest sokkal kevesebb Down-kóros babát vállalnak a szülei, a magzati korban felállított diagnózis hazánkban szinte egyet jelent az abortusszal, a rendellenességgel megszületett gyermeket pedig sokszor a kórházban hagyják. (Ezzel szemben például az angol anyák 70 százaléka vállalja egy bizonyítottan beteg gyermek megszületését és felnevelését.)”* [12]

Habár az Egészségügyi Minisztérium 2012-es szakmai protokolljában a „Down-kór prenatális szűréséről és diagnosztikájáról” megjelenik, hogy a diagnosztikus eljárások nem 100%-osan

megbízható eredményekkel szolgálnak, illetve hogy a genetikai tanácsadáson a szakemberek kötelesek a várandós nőket informálni, döntéseiket elősegíteni, „az előny/kockázat korrekt bemutatására” [7], a prenatális szűréseket végző központok felhívásait, illetve az interjúalanyok élettörténeteit hallgatva az alábbi kérdések merülnek fel:

- valóban elegendő információval látja el az egészségügy a várandós nőket a Down-szindrómával, a Down-szindrómás emberek életével, a hazánkban elérhető szolgáltatásokkal kapcsolatban?
- valóban semleges, pártatlan az egészségügy által nyújtott információ?
- valóban független a fogyatékoság társadalmi, kulturális sztereotipikus, negatív meghatározottságától?
- valóban nem szándékozik az egészségügy befolyásolni a nő döntését?
- valóban megbízhatóak a diagnosztikus eljárások eredményei?
- az egészségügy egyáltalán mit tekint releváns információnak, és mennyire megbízhatóak ezek az információk?

Az interjúk azt mutatják, hogy a diagnosztikus jelek alapján a Down-szindróma százalékos valószínűsége az elsődleges és legtöbb esetben az egyetlen információ, amelyet az egészségügy megoszt a várandós nővel, miközben számtalan példa van arra, hogy az eredmények nem megbízhatóak, a magas százalék sem jelent biztos diagnózist.

„1:40-hez az esélye annak, hogy Down szindrómás a gyerek”

„És akkor mondták meg, hogy, hogy a kisbaba Down szindrómás 99,9%-os valószínűséggel.”

„Tényleg ahogy volt ez a vastagabb tarkóredő, és tényleg a nyaka is, úgy tartotta még mindig, hogy egy kicsit ilyen sálja volt neki.”

Tájékoztatásképpen ismertetik még az orvosok a várandós nőkkel a további vizsgálati lehetőségeket:

„[...] elővette a prospektust a választható fizetős további vizsgálatokról”, „[...] tovább kéne menni erre a chorionbiopsziára, meg nem tudom én milyen vizsgálatokra”, „[...] valami nagyon nem tetszett az orvosnak, úgyhogy mondta, hogy ő is mindenképp javasolja az amniocentézist. És döntsem el, hogy mit akarok, de neki ez a gyerek gyanús.”

Azonban nincsen tájékoztatás szülőcsoportokról, az érintett emberek mindennapjairól, nincsen szervezett lehetőség családokkal való találkozásra. *„Úgyhogy mindent magunknak kellett kikaparni. És ez, ez úgy nem jó, na”* Az interjúalanyok többsége saját információ-szerző tevékenysége révén találta meg a Down Alapítvány, Down Dada sorstársi segítői szolgálattal kapcsolatos információkat, és nem az egészségügy iránymutatása alapján.

„És a férjemnek volt a gondolata, ami nagyon-nagyon jó, az, hogy a Down Alapítványt keressük meg azonnal és beszéljünk ott valakivel.”

„[...] a férjem volt az, aki éjjel-nappal bújt a netet és olvasott ennek utána. És úgy a lényegét átadta nekem.”

A témában ismert szakirodalomban is alapvető kérdésként merül fel az információ mennyiségének és tartalmának problematikája, illetve az a dilemma, hogy vajon életünk fontos helyzetében valóban kizárólag a birtokunkban lévő információk alapján, illetve csak racionális szempontok által vezérelve hozunk-e döntéseket [10].

Az interjúalanyok közül egy nő számolt be arról, hogy először az ő álláspontjukat kérdezték volna meg. Az eddig elemzett interjúk közül egyetlen elbeszélésben hallhattuk azt, hogy az interjúalany által választott nőgyógyász nem fogalmaz meg tanácsot, ítéletet a várandósság alatt a döntésre irányulóan – még kérdés formájában sem. *„Én azért vagyok, hogy segítek, nem azért, hogy véleményt nyilvánítsak”* – idézte az orvos szavait egyik interjúalanyunk. Az interjúalanyok többsége úgy fogalmazott, hogy a végleges döntés meghozatala után – bár előzetesen sokszori kérdezést és megkérdőjelezést tapasztaltak – az egészségügyi dolgozók a döntést tudomásul véve támogatóan viselkedtek a szülésig.

„És akkor minden ilyen ultrahang után mondta, hogy még mindig lehet dönteni. Tudjuk! És mondtuk, hogy nincs miről dönteni. Aztán egy idő után már nem kérdezte.”

A szülés után azonban többnyire kezdődött minden előről...

„Nem tudták? Hát sejtettük. De akkor azt gondolják, hogy mi, mi felelőtlen szülők vagyunk”
„és nem értettem meg, hogy miért kérdezi meg, hogy itt hagyom-e a kisbabát?... Hát nem, csak kérdezi, merthogy itt szokták hagyni”

Újra és újra felmerül a kérdés, hogy társadalmunk megszállott tökéletességre törekvése vajon mennyire teszi lehetővé a nők számára, hogy önálló döntést hozzanak a reprodukcióval kapcsolatban. A racionális döntéseméletek figyelembevétele mellett azt találtuk, hogy hangsúlyos az individuális döntések társadalmi-kulturális beágyazottsága, általánosságban a fogyatékoság negatív társadalmi megítélése, az az elterjedt megközelítés, amely a fogyatékoságot egyrészt személyes problémává, abnormális állapottá, egyéni sorssá egyszerűsíti, másrészt gazdasági teherként jeleníti meg [1] [11]. Ennek értelmében vajon elvárható-e a semleges tájékoztatás az egészségügyi dolgozók részéről egy olyan társadalomban, ahol a fogyatékoság mindig negatív, értéktelen, a normálistól való eltérést szimbolizálja, s amelyben konszenzus van azzal kapcsolatban, hogy milyen a boldog, létezésre érdemes életforma? [19] [14].

„És közölte velem, hogy Magyarország nincs berendezkedve arra – szó szerint –, hogy idióta emberek kart karba ölje, öltve sétálgassanak.”
„És ő előjött nekem azzal, hogy milyen terhet fogunk mi róni a társadalomra. Meg az egészségügyre ezzel, hogyha esetleg beteg.”

Implicit módon, kérdés formájában is többször megjelent ez a hatásgyakorlás.

„És akkor rá is kérdezett rögtön, hogy akkor, akkor megtartjuk a babát? Akkor viszont így kérdezte. És akkor ezen én már elkezdtem fölverteződni és akkor én már ezen fölháborodtam, hogy, hogy gondolja, hogy ezt megkérdézi. Hogy nem érzi a felelősségét annak, amit kérdez?”

4. Összefoglalás

Cikkünkben a várandósság idején pozitív Down-szindróma diagnózist kapott és a magzatukat megtartó, a várandósságukat folytató nőkkel készített öt narratív interjúból, a diagnózis és a gyermek megszületése közötti egészségügyben megélt, illetve elbeszélte tapasztalatokra fókuszáltunk. Elsősorban a felkínált információ tartalmára, mennyiségére és pártatlanságára, társadalmi, kulturális kontextusba ágyazottságára koncentráltunk, melynek segítségével megvilágíthatjuk a várandósság, az anyaság, a normalitás, a fogyatékos, a kockázatvállalás, a biomedicina és a test összefonódásának komplex kérdéseit. Munkánk során bepillantást nyerhettünk a várandós nők mindennapjait átszövő medikális jelenlét és társadalmi normaállítást összekapcsolódásának bonyolult többrétűségébe, gyakran rejtetten jelenlévő cselekvési imperatívuszainak feszültségébe és az elérhető információk egyensúlytalanságának nehézségeibe. Az interjúalanyok elbeszélte élettörténetei azt mutatták számunkra, hogy az egészségügyben kapott információk elsősorban és leghangúlyosabban a Down-szindróma diagnosztikus jeleire és módszereire és a diagnózis százalékban kifejezett bizonyosságára vonatkoznak. Az egészségügyi dolgozók kommunikációja és viselkedése gyakran explicit módon nemcsak kifejezi értékállásukat a várandós nők döntésével kapcsolatban, hanem konkrét tanácsok is megfogalmazódnak a magzat elvetetésére vonatkozóan. Az interjúk is rámutatnak arra az ismert, de sokszor kevésbé hangsúlyozott tényre, hogy a jelenlegi diagnosztikus eljárások megbízhatósága nem 100%-os, hiszen a nekünk elbeszélte élettörténetekben is hallottunk olyan tapasztalatról, amikor a várandós nő pozitív Down-szindróma diagnózist kapott a magzatot illetően, gyermeke mégsem született Down-szindrómával, illetve megismerhettük ennek a tapasztalatnak az ellenkezőjét is.

A következő kutatási évben munkánkat tovább folytatjuk a narratívák szélesebb spektrumú elemzésével, amely már mind a 20 interjút magába foglalja. Elsődleges célunk, hogy tapasztalatok gyűjtése és társadalmi, kulturális összefüggésekben való értelmezése mellett az elemzésünk során továbbra is figyeljünk a válaszokban megbújó kérdésekre is, rávilágítva ezzel kutatási témánk szövevényességére.

Befejezésképpen a téma bonyolultságának pontosabb megragadása érdekében álljon itt néhány, a felmerülő kérdésekre adott válaszokban megmutatkozó újabb kérdés:

Hogyan dől el, hogy melyik sérülést tolerálja magzati szinten az orvoslás, és melyiknek a kiküszöbölésére fordít energiát?

Mit eredményez, ha a fogyatékos, a személy legfontosabb tulajdonságának tekintjük?

Milyen jövőhöz vezethet, ha a különbözőséget genetikai magyarázattá egyszerűsítjük?

Valóban van-e szabad választása a nőnek azzal kapcsolatban, hogy igénybe vegye a prenatális szűréseket?

Vajon ezek a tesztek biztosítják-e azt, hogy tájékozott döntést hozzanak a nők?

Milyen információk állnak rendelkezésre, és milyen információk hiányoznak a tájékozott döntéshez? Vajon a rendszer mennyire támogatja azokat a nőket, akik a diagnózis után nem vetetik el, és mennyire azokat, akik elvetetik a magzatukat?

Milyen hatalmi és ideológiai struktúrák veszik körül a várandósság folyamatát?

Mik a társadalmi jólét és a saját test kontrolljának ideái és a reprodukív gyakorlat összefüggései?

Irodalomjegyzék

- [1] Barberic, L.: *Genetic Knowledge and Genetic Reproduction Technologies as New Modes of Governance – are We Witnessing a New Form of Eugenics?* CIRR XIX(69). 2013.
- [2] Braidotti, R.: *Nomadic Subjects. Embodiment and Sexual Difference in Contemporary Feminist Theory*. Second Edition. 2011. Columbia University Press: New York. pp. 201:244.
- [3] Cavarero, A.: *Relating Narratives: storytelling and selfhood*. London: Routledge. 2000.
- [4] Creswell, J.: *Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches*. Thousand Oaks CA: Sage. 2007.
- [5] Curie, M.: *Postmodern Narrative Theory*. London: Macmillen Press LTD. 1998.
- [6] Csabai M. – Erős F. (szerk.): *Freud titokzatos tárgya. Pszichoanalízis és női szexualitás*. Budapest: Új Mandátum Kiadó. 2000:142.
- [7] Egészségügyi Minisztérium 2012. *A Down-kór prenatális szűréséről és diagnosztikájáról. szakmai protokoll*. Letöltve 2016. április 03-án a következő honlapról: http://www.kk.pte.hu/docs/protokollok/KL.GENDown_szures_P.pdf
- [8] Foucault, M.: *A szexualitás története*. Budapest: Atlantisz Kiadó. 1996.
- [9] Foucault, M.: *A szubjektum és a hatalom*. (ford. Kis Attila Attila) In Kis A. A., Kovács S., Odorics F. (szerk.), *Testes Könyv II*. Szeged: Ictus és JATE. pp. 267–293. 1997.
- [10] Gál R. I., Szántó Z. (szerk.): *Cselekvésemélet és társadalomkutatás*. In Memoriam Csontos László. Budapest: Közgazdasági Szemle Alapítvány. 2003.
- [11] Goodley, D.: *Dis/ability Studies. Theorising disablism and ableism*. New York, London: Routledge. 2014.
- [12] Heksch Katalin: *A Down-kór szűrése. Hazai helyzetkép*. Letöltve 2016. április 30-án: <http://www.babavilag.com/index.php?cikk=249>
- [13] Hernádi I.: *Problémás testek. Nőiség, szexualitás és anyaság testi fogyatékkal élő magyar nők önreprezentációiban*. Doktori disszertáció. Pécs: PTE. 2015.
- [14] Hubbard, R.: *Abortion and Disability: Who Should and Who Should Not Inhabit the World*. In Lenard. J. Davis (szerk.), *The Disability Studies Reader*, 2nd ed., New York: Routledge. 2006. pp. 93–105.
- [15] Kapitány B., Spéder Zs.: *Gyermekvállalás*. In Monostori J., Őri P., Spéder Zs. (szerk.), *Demográfiai portré 2015*. Budapest: KSH NKI. 2015.
- [16] Kristeva, J.: *Az anyaságról*. Magyar Lettre International. 25. szám. Nyár. 1997.
- [17] Parens, E., Asch, A. (szerk.): *Prenatal Testing and Disability Rights*. Washington DC: Georgetown University Press. 2000.
- [18] Sawicki, J.: *Disciplining Mothers: Feminism and the New Reproductive Technologies*. In Price, J., Shildrick, M. (szerk.), *Feminist Theory and the Body*. New York: Routledge. 1999.
- [19] Saxton, M.: *Disability Rights and Selective Abortion*. In Lenard. J. D. (szerk.), *The Disability Studies Reader*, 2nd ed. New York: Routledge. 2006. pp. 105–117.
- [20] Shakespeare, T.: *The social context of individual choice*. In Wassermann, D., Bickenbach, J., Wachbroit, R. (szerk.), *Quality of Life and Human Difference. Genetic Testing, Health Care and Disability*. Cambridge University Press. 2005. pp. 217–237.
- [21] Tremain, S. (szerk.): *Foucault and the Government of Disability*. The University of Michigan Press. 2005.
- [22] Tremain, S.: *Reproductive freedom, self-regulation, and the government of impairment in Utero*. Hypatia, Vol. 21. No. 1, 2006. pp. 35–53.
- [23] VRONY, *Veleszületett Rendellenességek Országos Nyilvántartása*. 2015.
- [24] Wendell, S.: *Az elutasított test. Feminista filozófiai elmélkedés a fogyatéklóságról*. Budapest: ELTE BGGYK-ELTE Eötvös Kiadó, 2010.

Lektorálta: Dr. Agárdi Izabella PhD, tudományos munkatárs, Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete, Kőszeg (iASK)

ÉN IS SZERETNÉK CSALÁDOT! KÜLÖNLEGES ELLÁTÁSI IGÉNYŰ GYEREKEK ÖRÖKBEOFOGADÁSA MAGYARORSZÁGON

Horváth Péter László

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, mestertanár,
horvath.peter@barczy.elte.hu*

Sándor Anikó

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar, tanársegéd,
sador.aniko@barczy.elte.hu*

Absztrakt

A gyermekvédelmi törvény előírásai alapján 2014. január 1-től a 12 év alatti gyerekeket a származási családból való kiemelés követően befogadó családban kell elhelyezni és nem intézményben. A különleges ellátási igényű (fogyatékos) gyerekek kivételt jelenthetnek.

A KSH adatai szerint 2009-2012 között az örökbe adható gyerekek közül minden 3. gyereknek találtak örökbefogadó családot, a különleges ellátási igényű gyerekek esetében csak minden 75. gyereknek van esélye erre. Az esélyek közötti jelentős különbség egyik oka lehet, hogy kevés a különleges ellátási igényű gyereket tudatosan örökbefogadó családokról az ismeret; gyakorlatilag nem állnak rendelkezésre hazai tudományos eredmények.

Az empirikus, megismerés-elméleti szempontból (poszt)strukturalista és fogyatékoságtudományi megközelítésű alapkutatásunk során ezeknek a családoknak a jellemzőit tárjuk fel kvantitatív és kvalitatív módszerrel.

Az örökbefogadó szülőkkel felvett narratív interjúk elemzésének első, alapvetően statisztikai jellegű eredményei közül kiemeljük, hogy ezek a családok a különleges ellátási igényt tudatosan választották, a gyereknevelés kezdeti szakaszában nincs szükség a „fogyatékoság” feldolgozására; a gyerek sajátos nevelési igényét nem tekintik fogyatékoságnak, sokkal inkább környezeti akadályokkal kell megküzdeniük. Családi erőforrásnak tekinthetők a gyerekvállalási, a fogyatékoságügyi vagy a gyermekvédelmi tapasztalatok. Jellemző a büszkeség, a környezet elismerése; az örökbefogadás kedvező hatása a szűkebb-tágabb családra.

Eredményeink alapján javaslatot tehetünk a szabályozás és a folyamatok finomhangolására. Támpontokat kaphatunk örökbefogadó szülők toborzásához; az örökbefogadó szülői felkészítés az igazolt szükségletekhez és jellemzőkhöz igazítható. Közvetett hatásként növekedhet a családban nevelkedő különleges ellátási igényű gyerekek aránya.

Kulcsszavak: család, fogyatékoság, fogyatékoságtudomány, különleges ellátási igény, örökbefogadás

Mottó: „Meg hogy ez egy élhető dolog.

Tehát ez abszolút vállalható, élhető, örömteli dolog.”

A tanulmány keretei között, az 1. fejezetben elhelyezzük a különleges ellátási igényű gyereket tudatosan örökbefogadó szülők világát feltáró, hiánypótló alapkutatásunkat az OTKA K111917. sz. kutatási program keretei között, ismertetjük a kutatás célját, elméleti alapjait, a kutatás témáját és kijelöljük a témahatárokat. Az elméleti háttérrel bemutatkozó 2. fejezetben kerül sorra a „különleges ellátási igényű gyerek” fogalmának, mint a kutatás alapfogalmának, ill. a kutatás szakmapolitikai előzményeinek, a célcsoportról ismerhető statisztikai adatoknak, a hazai szakirodalmi háttérnek és a közvetlen hazai kutatási előzményeknek a vázlatos

bemutatása. A kutatásban alkalmazott narratív interjúról, mint módszerről, a módszer alkalmazásáról és a szövegek elemzésre való előkészítéséről szól a 3. fejezet. A 4. fejezetben mutatjuk be a narratív kutatás első és vázlatos eredményeit, amit az 5. fejezetben az összefoglalás és a következtetések követnek. A tanulmányt a köszönetnyilvánítás és az irodalomjegyzék zárja.

Tanulmányunk fókuszában azonos súllyal jelenik meg a különleges ellátási igényű gyerekek örökbefogadását célzó kutatásunk elméleti háttérének és a narratív interjúzás első és vázlatos tapasztalatainak a bemutatása.

1. A kutatási programunk kerete, célja, elméleti alapja és célcsoportja

1.1. A kutatási programunk kerete

Kutatásunk dr. Könczei György által vezetett, az „Esélyegyenlőségtől a Taigetoszig?” c., OTKA K111917. sz. három tématerülettel foglalkozó, átfogó kutatási programjának az egyik eleme. Külön-külön munkacsoport foglalkozik azon édesanyákkal, akik áldott állapotban a magzat várható Down-szindrómájáról kapnak tájékoztatást; ill. azon értelmi sérült felnőttekkel, akik szeretnének családot alapítani. A szerzők a különleges ellátási igényű gyerekeket örökbefogadó családok világát kutatják. A három részkutatást egy jogtudományi és fogyatékoságtörténeti szempontú elemzés egészíti ki.

1.2. A kutatási programunk célja

Kutatási programunk végső célja, hogy az örökbefogadó családok világának a megismerésével hozzájárulhassunk ahhoz, hogy a gyerekjogi és a fogyatékosügyei ENSZ egyezményekkel összhangban minél több különleges ellátási igényű gyerek kerülhessen családba az intézményes ellátás helyett. [6] [8] [12] Feltáró alapkutatásunk kérdése: mi jellemzi a különleges ellátási igényű gyereket tudatosan örökbefogadó családokat.

1.3. A kutatási programunk elméleti alapja

Kutatásunkban a fogyatékoságtudomány értékeit és módszereit alkalmazzuk. A fogyatékoságtudományi módszerek közül kiemeljük a participativitást: az egyik kutató maga is egy Down-szindrómás gyerek örökbefogadója; ill. a kutatói team tagja szülői tapasztalatokkal is rendelkező, Down-szindrómás gyerekek örökbeadásában/örökbefogadásában közreműködő kulcsembert.

1.4. A kutatási programunk célcsoportja

Kutatásunkba kizárólag örökbefogadó szülőket vontunk be, nevelőszülőket nem. A nevelőszülőség több szempontból, lényegi tulajdonságokban különbözik az örökbefogadói státusztól. A nevelőszülői tevékenység munkajogi értelemben munkaként értelmezhető, amiért nevelőszülői díjazás és nevelőszülői ellátmány jár; míg az örökbefogadó szülőket ilyen, folyamatosan biztosított díjazás nem illeti meg, ill. munkavégzésre irányuló jogviszony létesítésére nem kerül sor. A nevelőszülői tevékenység szakmapolitikai célja a vérszerinti családba történő visszahelyezés támogatása vagy ennek sikertelensége esetén az örökbefogadás előkészítése. A nevelőszülőség átmeneti jellegű (kellene, hogy legyen). Az örökbefogadás hosszú távú, tartós kapcsolatot jelent, teljes értékű családtaggá válik az örökre befogadott gyerek.

A kutatási elemzésbe csak azok a szülők kerülhettek be, akik az örökbefogadást megelőzően tudatosan döntöttek arról, hogy kifejezetten különleges ellátási igényű gyereket szeretnének

örökbe fogadni. Azokat a szülőket kizártuk, akiknek az esetében a különleges ellátási igény az örökbefogadást követően derült ki. A két célcsoport közötti legfontosabb lényegi különbség a „fogyatékoság” tudatos és megfontolt választása, ill. ezzel a szemben a „fogyatékosággal való” véletlenszerű találkozás. Előbbi csoportnál nagy biztonsággal kizárható a fogyatékoság elfogadásának, a váratlan helyzet feldolgozásának szükségessége, míg a második csoport esetében várható a veszteség-élménnyel való találkozás.

2. A kutatás elméleti háttere

2.1. Az örökbefogadott gyerek meghatározó tulajdonságára utaló kifejezésről, a „kulcsfogalomról”

Kutatásunk nem tér ki a „*speciális ellátási igényű*” gyerekek örökbefogadására, kizárólag a „*különleges ellátási igényű*” gyerekekre fókuszál. Ez a fogalom könnyen összekeverhető a köznevelésben alkalmazott „*különleges bánásmódot igénylő*” gyerek fogalmával. Mindemellett a gyermekvédelem a statisztikai adatgyűjtés során a „*fogyatékos gyerek*” kifejezést alkalmazza a köznevelésben használt „*sajátos nevelési igény*” definícióját alapul véve. A gyermekvédelem az örökbe fogadni szándékozó szülők szempontjából alkalmazza még az „*egészségi problémával küzdő*” és az „*egészségileg károsodott*” gyerek fogalmát is, amelyen belül megkülönbözteti a „*korrigálható*” és a „*nem korrigálható*” *egészségi állapotot*. A következő alfejezetekben ezeket a fogalmakat járjuk körbe.

2.1.1. A gyermekvédelem és a köznevelés alapfogalmainak összehasonlítása

A gyermekvédelem *különleges ellátási igényként* tartja számon a „mozgás-, látás-, hallás- és értelmi sérüléseket”, *speciális ellátási igényként* pedig az „érzelmi, akaratí sérüléseket, a beilleszkedési zavarokat, a disszociális és a pszichoszociális tüneteket”. A köznevelés a „*különleges bánásmódot igénylő gyerekek*” csoportján belül határozza meg a „*sajátos nevelési igényt (SNI)*”, ill. a „*beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézséget*” és „*kiemelt tehetséget*”. Az SNI körébe tartoznak a „*mozgásszervi, érzékszervi, értelmi vagy beszéd fogyatékos, több fogyatékoság együttes előfordulása esetén halmozottan fogyatékos, autizmus spektrum zavarral vagy egyéb pszichés fejlődési zavarral (súlyos tanulási, figyelem- vagy magatartásszabályozási zavarral) küzdő gyerekek*”. [17]

gyermekvédelem		köznevelés		
különleges ellátási igény	speciális ellátási igény	különleges bánásmód		
		sajátos nevelési igény	beilleszkedési, tanulási, magatartási nehézség	kiemelt tehetség

1. ábra: A gyermekvédelem és a köznevelés célcsoportjainak megjelölésére használt fogalmak

2.1.2. A Központi Statisztikai Hivatal adatgyűjtése során alkalmazott „fogyatékoság” fogalomról

A Központi Statisztikai Hivatal az örökbe adható, fogyatékos gyerekekről, ill. a fogyatékos minősítéssel örökbeadott gyerekekről a „1210 Jelentés a gyámhatóság tevékenységéről” és a „1209 Jelentés a területi gyermekvédelmi szakszolgálatok helyzetéről” c. adatszolgáltatási űrlap segítségével gyűjt adatot. Mindkét űrlapon a „fogyatékos” fogalom szerepel, melynek definíciója a szociális statisztikai évkönyv alapján: „fogyatékkal élő a gyermekvédelmi szakellátásban: az a gondozott, akit a Tanulási Képességet Vizsgáló Szakértői és

Rehabilitációs Bizottság, ill. az Országos Szakértői és Rehabilitációs Bizottságok valamelyike annak minősített.” [26] A gyermekvédelmi statisztikai adatok értelmezésekor a köznevelésben használatos „sajátos nevelési igény” fogalmát kell alapul vennünk. Ez egyúttal azt is jelenti, hogy az a gyermekvédelmi rendszerben különleges ellátási igényű gyerek, aki pl. életkoránál fogva még nem kapta meg a köznevelésben a „sajátos nevelési igény”-ről a szakértői véleményt, a gyerekvédelemben sem minősül „fogyatékosnak”.

2.1.3. A „különleges ellátási igényű gyerekek” potenciális örökbefogadó szüleinek választási lehetőségéről

A kormány gyámügyi eljárást szabályozó rendelete alapján “a gyermekvédelmi szakszolgálatnál előterjesztett kérelemben az örökbe fogadni szándékozó személy nyilatkozik arról, hogy vállalja-e egészségi problémával küzdő gyerek örökbefogadását.” Az örökbefogadásra való alkalmasságot megállapító határozatnak tartalmaznia kell azt is, hogy az örökbe fogadni szándékozó személy alkalmas-e egészségi problémával küzdő gyerek örökbefogadására. [7]

Az egészségi probléma alapján három állapot különböztethető meg:

- “egészséges
- korrigálható egészségi állapot: olyan betegség, ami előreláthatólag műtéttel, gyógykezeléssel vagy gyógytornával gyógyítható, vagy olyan fejlődésbeli lemaradás, ami fejlesztéssel behozható
- nem korrigálható vagy szinten tartható egészségi állapot: súlyos tartós betegség, testi, szellemi fogyatékoság.” [2]

Az örökbefogadó szülőknek a (nem) korrigálható állapotok tekintetében három lehetőség közül kell választaniuk: az állapot elfogadható számukra, bővebb tájékoztatás után szeretnének dönteni vagy kizáró oknak tartják.

A korrigálható és nem korrigálható állapotokat felsoroló listán az alábbiak szerepelnek (a szövegen nem változtattunk):

- „a családi háttérben előforduló betegségek és állapotok tekintetében: értelmi fogyatékos szülők, testvérek vagy örökletes betegségben szenvedő szülők, testvérek vagy alkoholbeteg szülők vagy drogfogyasztó szülők pszichiátriai beteg szülők, testvérek vagy nemi beteg szülők vagy HIV pozitív szülők vagy Hepatitisz “B” vagy “C” hordozó szülők;
- a gyerek aktuális állapotát tekintve genetikai károsodások, magzati életben történt károsodások, alkohol-szindróma, ajak és/vagy szájpadahasadék, veleszületett szívbetegségek (pl. szívsvény-hiány), húgy-ivarszervi fejlődési rendellenességek, szülési sérülések (agyvérzés, oxigénhiány, törések), koraszülöttség (36 hétnél előbb született gyerek), fejlődési elmaradások mozgásfejlődésben, fejlődési elmaradások értelmi fejlődésben, fejlődési elmaradások a beszéd terén, jóindulatú daganatos betegségek, rosszindulatú daganatos betegségek, asztma és allergia, fehérjeérzékenység, lisztérzékenység, cukorbetegség, reflux, halláskárosodás esetében hallókészülékkel korrigálható vagy teljes sükettség, látáskárosodás esetén gyengénlátó vagy teljes vakság, végtaghiány, dongaláb, csípőficam, mozgássérült gyerek, autizmus, epilepszia, vérzékenység, vízfejűség és végül autoimmun betegség.”

A kormány hivatkozott rendelete előírja, hogy titkos örökbeadás esetén a szülő az egészségileg károsodott gyereke örökbefogadásához csak a gyámhivatal engedélyével járulhat hozzá. A gyámhivatalnak a gyermekvédelmi szakszolgálat bevonásával, szakorvosi vélemény beszerzésével meg kell vizsgálnia, hogy a gyerek örökbefogadására egészségi károsodása miatt mekkora valószínűséggel kerülhet sor. [7] A rendelkezés háttérében a különleges ellátási igényű gyerekekkel kapcsolatos költségek viselésének problematikája húzódik meg.

2.2. A kutatási program szakmapolitikai előzményeiről

A hazai gyermekvédelem közelmúltbeli történetéből kiemeljük, hogy a fogyatékos gyerekek 1997-ig szinte kizárólag valamilyen gyógypedagógiai célú nevelési-oktatási intézmény mellett működő, igen nagy létszámú, akkori nevükön nevelőotthonokban éltek.

Ebben a rendszerben az 1997-es gyermekvédelmi törvény hozta az első komolyabb változást. Ekkor keresztelték át a nevelőotthonokat gyerekotthonokká. Elkezdődött a nevelőotthonok átalakítása max. 40 fős gyerekotthonokká, ill. lakásotthonokká. Ebben az időszakban a fogyatékos gyerekek gyermekvédelmi ellátásáról való gondoskodás, a fogyatékos gyerekek nevelőotthonainak szakmai irányítása a közoktatási ágazathoz tartozott, így annak szellemiségét a fogyatékos gyerekek gyógypedagógiai oktatási-nevelési-fejlesztési célú támogatása hatotta át. A gyermekvédelmi törvény ebben is változást hozott, hiszen megkezdődött a fogyatékos gyerekek gyermekvédelmi ellátásáról való gondoskodás főáramba helyezése, azaz ettől az időponttól kezdődően a gyermekvédelmi ágazat tartozik felelősséggel értük is, más gyerekekkel azonos alapon. Az intézményes ellátás mellett, figyelemmel a gyermekvédelmi szakmai irányelvek megújulására, a családi gondoskodás előtérbe kerülésére, elkezdődött a nevelőszülői hálózat tudatosabb kiépítése; ennek részeként megjelent a kifejezetten különleges ellátási igényű gyerekeket fogadó „különleges nevelőszülő” fogalma. [9]

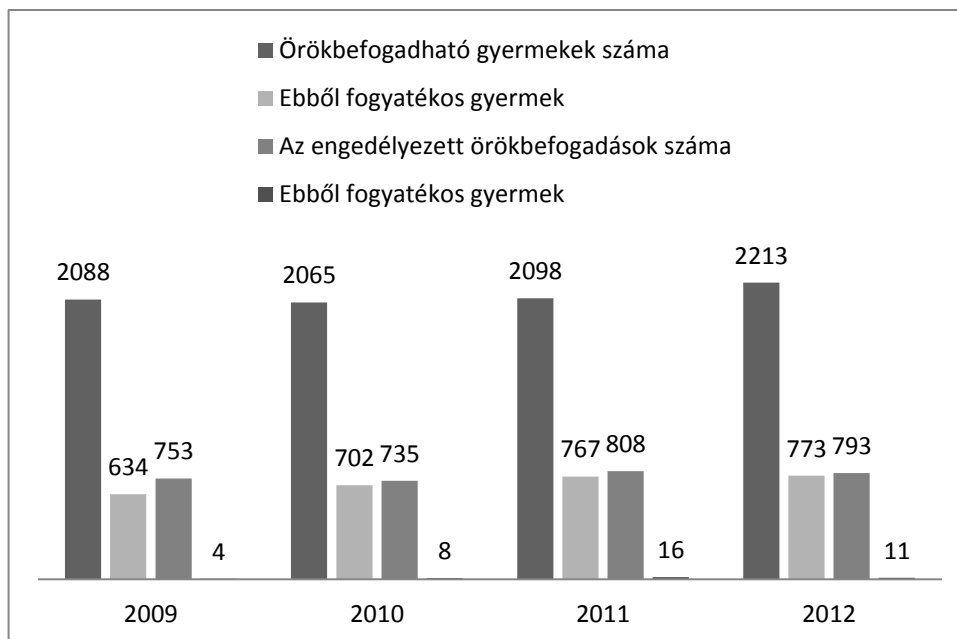
A gyermekvédelmi törvény 2014. január 1-től hatályos szabályozása a következő mérföldkő, amikor a családszerű és az intézményes ellátások közötti egyensúly újrarajzolódott, az elmozdulás a családok irányába történt. 2014. január 1-től kezdődően 12 év alatti gyerekeket főszabály szerint nem lehet intézményes keretek között elhelyezni, számukra mindenképpen befogadó családot kell biztosítani. [9]

Ezt a törvényi rendelkezést azonban – más kivételek mellett – nem kötelező alkalmazni a fogyatékos gyerekekre, akik továbbra is elhelyezhetők intézményben. A gyermekvédelmi törvény 7. § (1) bekezdése értelmében „A gyermek szüleitől vagy más hozzátartozóitól csak saját érdekében, törvényben meghatározott esetekben és módon választható el. A gyermeket kizárólag anyagi okból fennálló veszélyeztetettség miatt nem szabad családjától elválasztani.” A (2) bekezdésben a jogalkotó arról rendelkezik, hogy „A gyermeknek joga van – örökbefogadó családban vagy más, családot pótló ellátás formájában – a szülői vagy más hozzátartozói gondoskodást helyettesítő védelemhez. A tizenkét év alatti gyermek átmeneti gondozását és otthont nyújtó ellátását befogadó szülőnél kell biztosítani.” Ugyanezen bekezdés értelmében a főszabálytól el lehet térni, „ha a gyermek tartósan beteg, súlyosan fogyatékos, a testvéreket nem lehet együttesen a befogadó szülőnél elhelyezni vagy más okból szükséges az intézményes elhelyezés biztosítása”. [9]

Röviden utalunk a romániai hasonló szabályozásra és annak hatására: a fogyatékos gyerekek Romániában csakúgy, mint Magyarországon, a nehezen közvetíthető gyerekek csoportjába tartoznak. Megfigyelték, hogy, ha nem sikerül adott gyereket befogadó családnál elhelyezni, akkor annak érdekében, hogy számára gyerekotthon mégis kijelölhető legyen, megtörténhet a gyerek gyermekvédelmi szempontú fogyatékoská minősítése. [11]

2.3. A kutatás célcsoportjának nagyságáról

A Központi Statisztikai Hivatal által kiadott 2012-es szociális statisztikai évkönyv adatai szerint 2009 és 2012 között az örökbe adható gyerekek száma és közülük a fogyatékos gyerekként minősített gyerekek száma, ill. az engedélyezett örökbefogadások száma és közülük a fogyatékos gyerekként örökbeadott gyerekek száma az alábbiak szerint alakult [26]:

2. ábra: fogyatékos/nem fogyatékos örökbe adható/örökbeadott gyerekek száma

Az örökbeadások aránya általában 35-39% között mozog, azaz minden harmadik gyereknek találnak örökbefogadó családot. A fogyatékos gyerekek esetében az arány 0,5-2% között mozog, azaz csak minden ötvenedik-századik fogyatékos gyereknek van esélye arra, hogy örökbefogadó családba kerüljön. A statisztikai adatszolgáltatás alapján látható négy év alatt 39 „fogyatékos gyerek” kapott új esélyt egy jobb életre. Megjegyezzük, hogy a fogyatékosként örökbe adott gyerekekről 2009 óta gyűjtene adatot.

2.4. A kutatási program releváns hazai kutatási előzményeiről

A kutatásnak hazai kutatási előzménye gyakorlatilag nincsen; a nemzetközi szakirodalmi háttérrel külön tanulmányban foglaltuk össze. [23]

2.4.1. Források az ELTE könyvtárban

A kutatáshoz szükséges intézményes háttérrel biztosító Eötvös Lóránd Tudományegyetem online könyvtári katalógusában az összes tagkönyvtári adatbázisban, az „örökbefogadás” tárgyszóra keresve 59 találatot kapunk, míg az „örökbefogadás/fogyatékos” szavak közös előfordulását keresve egy a találatok száma. [3] A „fogyatékoságügy/gyerekvédelem” tárgyszavakra keresve további egy, de a nevelőszülőséggel foglalkozó találatunk lesz. [15] Az „örökbefogadás/család/Down-kórosok” [27] és az „örökbefogadás/mozgáskorlátozott gyerekek” [10] tárgyszóra egy-egy további találattal számolhatunk.

Bertók Csilla szakdolgozatában [3] 28 forrást jelöl meg, melyek közül egyik sem a fogyatékos gyereket tudatosan örökbefogadó szülők világát feltáró kutatási előzmény és nem is elméleti munka. Mindössze két, a Magyar Narancsban [13] és a Nők Lapja Pszichében [25] megjelent újságcikk szól kifejezetten erről a témáról. A szakdolgozó – eredeti szándékának megfelelően – nem tesz különbséget a nevelőszülői és az örökbefogadói családok között, és nem különíti el azt sem, hogy a különleges ellátási igényű gyerek örökbefogadása volt-e a szándék vagy a fogyatékoság az örökbefogadást követően derült ki. Célcsoportját 8 örökbefogadó család, 3 hagyományos nevelőszülői család, ill. 1 örökbefogadásra és nevelőszülői feladatok ellátására egyaránt vállalkozó család alkotja.

Kérdőívében 5 kérdéscsoport szerepelt: a szülők és a gyerekek adatai, az örökbefogadás előzményei, a felkészülés és a jövőkép. A kérdőívet az alanyok részben önállóan, részben a kutatónak közvetlenül választ adva töltötték ki. A felmérésben 12 család vett részt: 10 esetben az anyák voltak a válaszadók, 2 esetben mindkét szülő. A válaszadók szocio-demográfiai adataira jellemző, hogy nagyvárosban élnek, legalább szakközépiskolai végzettséggel és érettségivel vagy főiskolai, egyetemi végzettséggel rendelkeznek; 7 esetben házasságban élnek, 2-2 fő elvált vagy egyedülálló.

9 örökbefogadott, fogyatékos gyerek 1 éves kora előtt került az örökbefogadó családba, 5 fő 1-2 éves, míg 4 fő 2-6 éves korában. A 18 örökbefogadott gyerek közül 16 fő Down-szindrómás, míg 2 fő az autista spektrumba tartozik. Ennek az aránynak elsősorban a szakértői mintaválasztásban kereshetjük a magyarázatát: az interjúalanyok felkutatását a Down Alapítvány segítette; az a szervezet, amelyik a Down-dada hálózaton keresztül Magyarországon egyedülálló módon éppen a Down-szindrómás gyerekek családba kerülését segíti. A 18 gyerekből 7 fő került örökbefogadó családba gyerekotthonból, 11 fő közvetlenül a kórházból vagy a családból (3 esetben a kórház és az örökbefogadó család között átmenetileg helyettes családnál tartózkodott a gyerek).

A felmérés egyik fontos megállapítása, hogy a fogyatékos gyereket tudatosan örökbefogadó családok jellemzően konkrét, már általuk ismert gyereket szerettek volna örökbe fogadni, és ezzel a szándékkal kezdték el az örökbefogadásra irányuló eljárást.

2.4.2. Források a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárban

A Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár online katalógusában, a tárgy mezőben a “fogyatékos/ság és örökbefogadás” kifejezések egyidejű előfordulását keresve 15 találatot kapunk, a “Down-szindróma/mozgáskorlátozott/siket és örökbefogadás” kifejezések egyidejű előfordulására nincs találat. A 15 forrást áttanulmányozva a fogyatékos gyerekek örökbefogadásáról szóló elméleti munkát vagy kutatási előzményt nem találtunk.

Releváns irodalomként csak Neményi Mária és Takács Judit örökbefogadást érintő hazai diszkriminációról szóló kutatásának beszámolója értékelhető. A kutatók általában az örökbefogadást vizsgálták. Ugyanakkor a kérvények áttekintéséből arra a megállapításra jutottak, hogy az örökbe fogadni szándékozó szülőknek csupán 1%-a az, aki tartósan beteg vagy fogyatékos gyereket vállalna. [22]

2.4.3. Források a MATARKA-ban

A MATARKA magyar folyóirat-keresőben a részletes keresést alkalmazva a kulcsszó lehetőséget választva, 1800 és 2016 között a „fogyatékos/Down-szindróma/siket/vak/értelmi sérült” és „örökbefogadás/örökbeadás” szópárra nincs közös találat.

A címben az „örökbefogadás” kifejezésre keresve, a teljes szöveggel elérhető, 2000-2016 között megjelent cikkek száma 26 db. Ezeket a szövegeket egyesével letöltve, majd abban a „fogyatékos” szótőre keresve 10 cikket találtunk (az egyik a [22]-es).

A cikkek egyike kifejezetten a Down-szindrómás gyerekek örökbefogadásáról szól, de az egy 2001-es francia kutatás eredményeit mutatja be. [14] A további hat cikk egy-egy gondolatot fogalmaz meg a fogyatékos gyerekek örökbeadásának nehezített körülményeiről [28]; a fogyatékos gyerek nem tudatos nemzeti és nemzetközi örökbefogadásának veszélyeiről [1] [4] [18] [21], ill. arról, hogy az egyedülálló szülő könnyebben tud „beteg” gyereket örökbe fogadni [16].

Deli Judit 2006-ban ezt írta: „A Fővárosi TEGYESZ nyilvántartásába évente újonnan bekerült örökbefogadható gyerekek 65-70%-ának mozdítható elő az örökbefogadása. Ez azt jelenti, hogy 30-35%-uk csak statisztikailag fogja növelni az örökbefogadható gyerekek számát.

Általában a 3-5%-uk nem egészséges vagy fogyatékkal élő, akiknek örökbefogadók híján jó esetben nevelőszülői elhelyezést lehet biztosítani.” [5]

Molnár és Radoszav szerint „Az örökbe nem adható, az örökbefogadók által el nem fogadott gyerekek örökbefogadását nem mozdítaná-e elő, ha az állam pozitív diszkriminációval a nevelőszülőkhöz hasonlóan a sérült gyereket örökbefogadó családokat anyagilag támogatná? Biztosak vagyunk benne, hogy számos nevelőszülő és örökbefogadó nyújtana ilyen segítség mellett végleges otthont fogyatékkal élő, beteg gyerekeknek!” [20]

2.4.4. Blogos kutatás

Mártonffy Zsuzsa örökbefogadással foglalkozó blogjában találtunk egy 2015. évi kutatási eredményeket bemutató, de nem tudományos igényű helyzetfeltárást. A felmérésben alapvetően a blog használói vettek részt, akik maguk is jellemzően örökbefogadó szülők vagy örökbefogadásra várnak, de valószínűsíthetően a téma iránt érdeklődők. A blog olvasói körében végzett online kérdőíves kutatásban a nehezen közvetíthető gyerekekkel kapcsolatos attitűdöket vizsgálta: nehezen kerülnek családba a 3 évesnél idősebb gyerekek, a roma gyerekek, ill. a legnehezebb megfelelő örökbefogadó családot találni a fogyatékos gyerekeknek. [19]

3. Alkalmazott módszer: a narratív interjú

3.1. A narratív interjúzás, mint módszer kiválasztásáról

A különleges ellátási igényű gyerekek örökbefogadó családjainak világát feltáró kvalitatív és kvantitatív kutatásunk négy szakaszból áll: a nemzetközi [23] és hazai szakirodalmi források és kutatási előzmények feltárása, kérdőíves kutatás [24], narratív interjúzás, fókuszcsoporthoz. A továbbiakban ezek közül a narratív interjúzásról és annak elsősorban adatjellegű eredményeiről adunk számot.

A narratív interjú az interjútechnikák között a legalkalmasabb arra, hogy az interjúalany leginkább befolyásolás-mentesen mesélhessen életéről. Poszt/strukturális kutatói pozíciónk alapján meggyőződésünk, hogy a kutató kérdéseiben mindenképpen megjelennek, ha rejtetten is, a kutató értékei, kulturális és politikai meggyőződései, ill. előítéletei, amelyeket pl. éppen az előzetes szakmai, ill. szituált tudásából merít. Másfelől ez az a technika, amelyik a fogyatékoságtudomány alapelveinek megfelelően képes a hatalommal való felruházásra (empowerment): hatalmat ad a megkérdezetteknek azért, mert nincsenek előre meghatározott kérdések és tartalmak; az interjúalany arról, olyan mélységben és olyan módon beszél, amiről és ahogyan szeretne; ezáltal ő irányítja a beszélgetést.

3.2. A módszer alkalmazásáról

A narratív interjúhelyzetben – a megszokottól eltérő módon – két interjúalany vett részt (édesanya és édesapa), ill. a narratív interjút két személy (egy nő és egy férfi; egyikőjük örökbefogadó szülő) készítette el. Hasonló, négy személyes narratív interjúhelyzetről nincs tudomásunk. A két interjúalany megszólítását az ebbe indokoltta, hogy kutatásunk az örökbefogadó családra irányul; arra vagyunk elsősorban kíváncsiak, hogy a szülők hogyan jutottak arra a döntésre, hogy különleges ellátási igényű gyereket fogadjanak örökbe. A döntés nem egyénileg, az egyik vagy a másik szülőben született meg, hanem azt a szülők interakcióik eredményeként, közösen hozták meg. Ezért gondoltuk úgy, hogy erről a kérdésről őket együtt, mint családot kell megkérdeznünk. Az interjúkészítők oldalán a női és a férfi szerepminta segíthette az interjúalanyok feloldódását, ill. lehetőséget biztosított arra, hogy a jegyzetelés, a

kérdezés és az odafigyelés feladatait megosztva az interjúalanyok mindvégig érezhessék, figyelünk rájuk és valóban kíváncsiak vagyunk a történetükre.

Az interjúalanyok felkérésekor küldtük meg a kutatásról szóló tájékoztató levelünket. Az interjúzás megkezdése előtt, helyben töltötték ki a beleegyező nyilatkozatukat. Az interjúk felvételére 11 esetben az örökbefogadó családnál, 1 esetben az egyik örökbefogadó szülő munkahelyén (munkaidőt követően), 2 esetben külső helyszínen (kávézóban, étteremben) és 2 esetben a kutatók munkahelyén, az irodában került sor. Úgy véljük, hogy a különböző helyszínek érdemben nem befolyásolták a narratív interjúk menetét.

Valamennyi narratív interjút azonos kérdéssel kezdtünk: „Kérem, meséljenek az életükről, hogyan jutottak arra a döntésre, hogy „fogyatékos” gyereket fogadnak örökbe!” A „fogyatékos” kifejezés helyén az örökbefogadott gyerek nevét vagy a köznevelési értelemben vett sajátos nevelési igény típusának megnevezését alkalmaztuk, pl. Down-szindrómás, siket vagy gyengénlátó stb.

A felvett narratív interjúkat a szerződésében titoktartási kötelezettséget vállaló vak személy gépelte, aki a hanganyagot és a gépelt szöveget a munka elvégzését követően törölte az adathordozójáról. A szövegek 15-50 oldalasak.

3.3. A szövegek elemzésre való előkészítése

Először előkészítettük a szövegeket az elemzésre. Szűrőpróbaszerűen ellenőriztük a hangzó és a gépelt szöveg azonosságát, mert a négyes interjúhelyzet és a környezeti zajok nehezített feltételeket jelentettek a gépelés során. A kutatásetikai elvekre figyelemmel elvégeztük az anonimizálást. Az életeseményeket időrendi sorrendbe állítottuk: kérdésünk az örökbefogadásról szóló döntésre irányult, miközben éppen a narratív interjú technikájából következő módon az interjúalanyok meséltek az örökbefogadásról szóló döntéstől a jogi örökbefogadás tényleges pillanatáig tartó és az örökbefogadást követő időszakról is. A szövegben elkülönítettük az életeseményeket a nem életeseményektől. Végezetül az interjúszövegekből adatokat és mottókat gyűjtöttünk.

4. A narratív kutatás első, vázlatos eredményei

4.1. A narratív kutatás és az abban résztvevők adatai

2015. októbere és 2016. márciusa között 16 narratív interjút vettünk fel 12 szülőpárral (11 szülőpár házasságban él, 1 szülőpár között élettársi a kapcsolat) és 4 édesanyával (közülük 2 fő házasságban él, de a férj jelenléte nem volt biztosítható; 2 fő elvált, egyikőjük az örökbefogadást megelőzően, a másik édesanyja azt követően). Az 16 családba 21 gyereket fogadtak örökbe (3 családban kettőt, egy másik családban hármat), közülük – sajnos – egy gyerek, az örökbefogadáskor már ismert súlyos betegségben elhunyt.

Az interjúk átlagos hossza 120 perc, amelyből az első narratív szakasz átlagosan 30 perc volt. A legrövidebb interjú 90 perc, a leghosszabb közel 3 óra volt. Az édesanyák és édesapák megszólalásai kiegyenlítettek voltak, egy család kivételével, ahol túlnyomórészt az édesanya beszélt. Az első narratív szakaszt követően 20-60 további történetmesélésre irányuló kérdést tettünk fel.

A 16 családból 7 család fővárosi, 9 család vidéken él. A 16-ból 13 családban (81%) az örökbefogadáskor már van vagy volt vagy azóta született vérszerinti gyerek. Ez az arány azt mutatja, hogy ebben a csoportban az örökbefogadás alapvetően nem a gyerektelenségre jelent megoldást; így a gyerektelenség okozta esetleges veszteségélmény feldolgozása nem releváns kihívás. A családbővítésnek más, alapvetően karitatív oka van. Másképpen fogalmazva: a különleges ellátási igényű gyerekek örökbefogadása valóban a gyerekről szól(hat).

A narratív interjúk során megszólaló családokban az örökbefogadott gyerekek jellemzően Down-szindrómásak. Ennek oka a szakértői mintaválasztásban keresendő, hiszen az interjúalanyok nagyobb részben a Down Alapítvány közreműködésével kerültek a látóterünkbe. Egy-egy családban találkoztunk gyengénlátó, siket, ill. tanulásban akadályozott és az autizmus spektrumba tartozó gyerekekkel. Külön kiemelendő, hogy két család magas támogatási szükségletű gyereket vállalt, akik mozgás- és értelmi sérültek is egyben.

4.2. A narratív interjúk első tapasztalatai

A narratív interjúk kvalitatív tartalomelemzésére a tanulmány elkészítéséig nem került sor. Ugyanakkor rendelkezésünkre álltak a narratív interjút követő kutatói reflexiók gépelt szövegei, ill. többször átolvastuk a narratív interjúkat is. Az itt kifejtettek miatt az alábbiakban bemutatandó eredmények inkább tekinthetők tapasztalatoknak.

A szülőknek minden esetben van fogyatékoságügyi és/vagy gyermekvédelmi tapasztalata, és ez a mindennapi élet során adódó helyzetek és feladatok megoldásában erőforrásként funkcionál. A különleges ellátási igényű gyerekeket tudatosan örökbefogadó szülőkre jellemző, hogy az örökbefogadásról büszkeséggel mesélnek, és rövid, de hosszabb időtávon biztosan kiváltják a szűkebb és a tágabb környezet elismerését. A különleges ellátási igényű gyerekeket az örökbefogadottság miatt nem rekesztik ki a lakókörnyezetben, sem a köznevelés, sem az egészségügy intézményrendszerében. A narratív interjúban részvevő család egyike sem bánta meg döntését és egyik családban sem kérdés, hogy újra örökbe fogadnának-e.

A családoknak a gyerekvállaláskor és a gyereknevelés kezdeti szakaszában nincs szükségük a fogyatékoság feldolgozására; el- és befogadják a különleges ellátási igényű gyereket, hiszen ezt a helyzetet ők választották, és „nem kapták a sorstól”. Nem tekintik a gyereküket fogyatékosnak, ezt a fogalmat gyakorlatilag saját és nem másoktól idézett kifejezésként nem használják. Jellemző a történetekre, hogy nem vagy csak nagyon kevésbé használnak negatív tartalmú kifejezést a gyerekükre, miközben részletesen beszámolnak a környezetben lévő, az életvitelt megnehezítő fizikai akadályokról, személyi attitűdökről.

Érdekes néhány szót ejtenünk az örökbeadó szülőkkel kapcsolatos megnyilvánulásokról: az örökbefogadó szülők nyílt örökbefogadások esetén, amikor a gyerek családból került családba, az esetek zömében nem hibáztatják az örökbeadó szülőket, pozitívan beszélnek róluk. Úgy vélik, hogy az örökbeadó szülők így és ilyen módon voltak képesek arra, hogy gondoskodjanak az ő szemükben sérülten született gyerekükről. A megismert helyzetekben, az örökbeadó szülőknek gyakran vannak további gyerekeik, akiket ők nevelnek. Az örökbeadó szülők valójában nem alkalmatlanok a szülői szerepre, inkább arról van szó, hogy a megszületett gyerek sérültségét nem tudták feldolgozni és ehhez valószínűsíthetően nem kaptak elegendő segítséget.

Végezetül kiemeljük, hogy a narratív interjúzás során olyan örökbefogadó szülővel is találkoztunk, aki maga is érintett. Ez azért fontos, mert úgy látjuk, hogy a fogyatékos szülők örökbefogadásáról ugyancsak kevés ismerettel rendelkezünk. [22]

5. Összefoglalás és következtetések

A bemutatott hazai kutatási előzmények, a rendelkezésre álló statisztikai adatok, ill. a narratív interjúk első olvasata alapján a különleges ellátási igényű gyerekek az örökbeadás szempontjából a mai Magyarországon valóban a nehezen közvetíthető gyerekek heterogén csoportjába tartoznak, ugyanakkor vannak olyan szülők, akik a családbővítésnek ezt a formáját is vállalják. Rájuk jellemző, hogy döntésük mögött tudatos megfontolás áll; általában már van gyerekük és még lehetne is. A sikeres örökbefogadás kritériumaként értékelhető az

örökbefogadást megelőző fogyatékoságügyi és/vagy gyermekvédelmi tapasztalat. A narratív interjú során megszólalt családok gyereküket általában nem tekintik fogyatékosnak, azonban tisztában vannak azokkal a feladatokkal, amelyekkel a gyerek nevelése során találkozhatnak.

Néhány, egyelőre csak előzetes javaslatunk:

- Indokolt lenne szakmapolitikai javaslatokat kidolgozni annak érdekében, hogy a mainál sokkal nagyobb arányban kerülhessenek különleges ellátási igényű gyerekek tartós kapcsolatot jelentő örökbefogadó családokba!
- Javasoljuk, hogy a társadalmi tudatformálás, az örökbefogadással kapcsolatos sztereotípiák megváltoztatása, ill. újabb örökbefogadó családok toborzása érdekében kapjanak nagyobb szakmai és médianyilvánosságot a különleges ellátási igényű gyereket sikeresen családjukba integráló örökbefogadó szülők és testvérek, valamint az örökbefogadott gyerekek!
- Várhatóan célszerű lesz az örökbefogadási folyamatnak, kiemelten az örökbefogadásra való alkalmassági kritériumoknak és vizsgálatuknak, az örökbefogadásra felkészítő képzéseknek, a gyámhivatali és gyermekvédelmi szakszolgálati ügyintézésnek a kutatási eredmények mentén történő újragondolása!

Bízunk abban, hogy újszerű kutatási eredményeinkkel hozzájárulhatunk a szélesebb értelemben vett társadalom fogyatékoságról alkotott képének formálásához, a fogyatékoság/normáltság fogalmának dekonstruálásához.

Köszönetnyilvánítás

Az első helyen a köszönet a kutatásban részt vevő édesanyákat és édesapákat illeti, akik vállalták az akár több órás interjú-helyzetet, ill. beengedtek minket a családi térbe és láthatóvá tették életüket.

Köszönet jár dr. Köncei György professzor úrnak, aki a kutatás vezetőjeként emberi és a szakmai támogatást nyújt. Köszönjük továbbá a kutatói csoport tagjainak a feminizmusról, a fogyatékoságtudományról és kutatásmódszertani kérdésekről folytatott beszélgetéseket. A narratív interjúk gépelésében Tajti Gábor állt kimagasló szorgalommal és precizitással a rendelkezésünkre. Köszönet a kutatási program lebonyolításához infrastrukturális és pénzügyi adminisztrációs háttérrel biztosító ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar dékánjának, dr. Zászkaliczky Péternek és a Gazdasági Hivatal munkatársainak.

Köszönettel tartozunk a Down-dada szolgálat kiemelkedő alakjának, Steinbach Évának, aki az örökbeadás/örökbefogadás során szerzett tapasztalataival, rendkívül értékes tanácsokkal és örökbefogadó szülők ajánlásával támogatta a munkánkat. A Kézenfogva Alapítványtól Kovács Éva nyújtott segítséget az „Otthont mindenkinek!” program tapasztalatának a megosztásával. A KSH munkatársai személyes konzultációs lehetőséget biztosítottak és rendelkezésünkre bocsátottak a fogyatékos gyerekek örökbe adásával összefüggő, nem publikált adatokat. A kutatási eredmények az Országos Tudományos Kutatási Alapprogramok anyagi támogatásával születhettek meg.

Köszönjük a Doktoranduszok Országos Szövetségének a Tavaszi Szél Konferencián való részvétel és a kutatási beszámoló megjelentetésének lehetőségét. Köszönjük Gurbai Sándornak, szakmai lektorunknak értékes észrevételeit.

Irodalomjegyzék

- [1] András, J.: *Örökbe-fogadás? Országos felmérés az örökbe-fogadásból gyermekvédelmi gondoskodásba visszakerült gyerekek helyzetéről.* In: Család, Gyerek, Ifjúság XVIII.2. 2009. pp.15-26.
- [2] Bán, Iné – Domján, Lné – Gombos, Jné – Kántor, N. – Nagy, B. – Nagyné Erdélyi, I. – Pluhár, B. – Száva, A. – Székely, Zs.: *Módszertan kiadványok II. Örök befogadás, örökbe-fogadás.* Budapest, Budapest Főváros Önkormányzatának Módszertani Gyermekvédelmi Szakszolgálat - Emberi Erőforrások Minisztériuma. 2012.
- [3] Bertók, Cs.: *Gyermeknevelés másként: Örökbe-fogadás, nevelőszülőség, családbefogadás.* Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. 2011.
- [4] Bogár, Zs. fordítása: *A gyerekek jogai hazai és külföldi örökbe-fogadás esetén.* In: Család, gyermek, ifjúság X.2. 2001. pp.2.
- [5] Deli, J.: *Kinek az érdeke?* Család, Gyerek, Ifjúság 2006. XV.1. pp.34.
- [6] *a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény*
- [7] *a gyámhatóságokról, valamint a gyermekvédelmi és gyámügyi eljárásról szóló 149/1997. (IX. 10.) Korm. rendelet*
- [8] *a gyermek jogairól szóló, New Yorkban, 1989. november 20-án kelt Egyezmény kihirdetéséről szóló 1991. évi LXIV. törvény*
- [9] *a gyermekek védelméről és a gyámügyi igazgatásról szóló 1997. évi XXXI. törvény*
- [10] Györi, M.: *Az örökbe-fogadás elméleti kérdései és gyakorlati megvalósulása mozgáskorlátozott gyerek esetében.* Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskolai Kar. 2004.
- [11] Herczog, M. (szerk.): *Figyeljete Ránk! A gyermekjogok helyzete Magyarországon 2006-2012.* Budapest, Család, Gyerek, Ifjúság Egyesület. 2013.
- [12] Horváth, P. – Sándor A.: *Családot! Minden gyermeknek!* In: Carissimi. VII.1. 2016. pp.8-10.
- [13] Kempf, Z.: *Örökbe-fogadás másként. A kiskutya és a mackók.* In: Magyar Narancs. XXII.50. 2010. Letöltve 2016. április 24-én a Magyar Narancs weboldaláról: http://magyarnarancs.hu/lokal/orokbefogadas_maskent_-_a_kiskutya_es_a_mackok-75192
- [14] Kibicher, O.: *A Down-szindrómás gyerekek örökbe-fogadása.* In: Család, Gyerek, Ifjúság XIII.3. 2004. pp.20-22.
- [15] Kiss, Zs.: *Sérült gyereket nevelő nevelőszülők.* Budapest, ELTE Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar. 2011.
- [16] Kollár, J.: *Beszélgetések az örökbe-fogadásról.* In: Mozgó világ 2002.XVIII.7. pp.65-80.
- [17] *a nemzeti köznevelésről szóló 2011. évi CXCV. törvény*
- [18] Marschalkó, L.: *Nemzetközi örökbe-fogadás és a gyermek legjobb érdeke.* In: Iustum aequum salutare. IX. 4. 2013. pp.221-239.
- [19] Mártonffy, Zs.: *Olvasói felmérés: idősebb, roma és beteg gyerek örökbe-fogadása.* 2015. Letöltve: 2016. április 1-én, az orokbe.hu weboldalról: <https://orokbe.hu/2015/02/26/olvasoi-felmeres-idosebb-roma-es-beteg-gyerek-orokbefogadasa/>
- [20] Molnár, L. – Radoszav, M.: *Árnyékból a fényre.* In: Család, Gyerek, Ifjúság 2006. XV.1. pp.5.
- [21] Neményi, E.: *Nemzetközi örökbe-fogadás.* In: Család, gyermek, ifjúság X.2. 2001. pp.11.
- [22] Neményi, M. – Takács, J.: *Örökbe-fogadás és diszkrimináció Magyarországon.* In: Esély 2015/2. pp.67-96.

- [23]Sándor, A. – Horváth, P.: *Miért teszik ki a fogyatékossgal született csecsemőket, gyerekeket és miért fogadják örökbe őket?* Budapest, L'Harmattan. (megjelenés alatt)
- [24]Sándor, A. – Horváth, P.: *"Kann ich auch eine Familie haben?" Über das Recht behinderter Kinder auf eine Familie.* In: Hedderich, I. – Zahnd, R. (szerk.): *Teilhabe und Vielfalt: Herausforderungen einer Weltgesellschaft.* Bad Heilbrunn, Klinkhardt. 2016. pp.407-416.
- [25]Sándor, H.: *Örökbe fogadott életek.* In: Nők Lapja Psziché I.4. 2010. pp.80.
- [26]*Szociális Statisztikai Évkönyv - 2012.* Budapest, Központi Statisztikai Hivatal. 2013.
- [27]Tarró, O.: *Az értelmi fogyatékos gyerek helyzete a családban.* Budapest, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola. 1999.
- [28]Vida, Zs.: *Örökbefogadás a nevelőszülői családokban élő gyerekek esetében.* In: Kapocs II.8. 2013.

Lektorálta: Dr. Gurbai Sándor PhD, jogász; Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

ÁRVÍZVÉDELMI BERUHÁZÁSOK PARTICIPÁCIÓ SZEMPONTÚ VIZSGÁLATA SZEGEDEN ÉS SZOLNOKON - ÖSSZEHASONLÍTÓ ELEMZÉS

Kincses Boglárka

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
Geográfus MSc-hallgató*

Kispál Judit

*Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék,
Földrajz BSc-hallgató*

Nagy Gyula

Szegedi Tudományegyetem, Gazdaság- és Társadalomföldrajz Tanszék, tanársegéd

Absztrakt

Tanulmányunkban kvantitatív és kvalitatív kutatási módszerekkel a szegedi és a szolnoki árvízvédelmi beruházás példáján keresztül hasonlítjuk össze a participáció, mint kötelezően előírt Európai Unió alapelv gyakorlatban történő megvalósulását.

A tanulmány első részében röviden ismertetjük a participáció és a partnerség elvének területfejlesztésben való megjelenését. Ezután átfogó képet adunk a szolnoki és a szegedi projektekről és azok indokoltságáról.

A tanulmány második része empirikus kutatáson alapszik. Kérdőíves kutatásunkat a szolnoki és a szegedi Tisza-parton végeztük. Mintavételkor az egyszerűen elérhető alanyok módszerét alkalmaztuk szakértői becsléssel, amely során a szegedi Tisza-parton 154 fővel, a szolnoki Tisza-parton 70 fővel személyesen töltöttünk ki kérdőívet. A két árvízvédelmi beruházással kapcsolatban kiderült, hogy a szegediek és a szolnokiak is rendszeresen és sokszínűen használják a Tisza-partot, amely egyfajta közösségi térként is szolgál. A kérdőíves felmérések eredményeiből kiderült, hogy sem Szegeden, sem Szolnokon a lakosok nem kellően tájékozottak a témában, a válaszadók többsége nem ismerte a projektek részleteit. A megkérdezettek hiányolták a szélesebb körű tájékoztatást. A kérdőíves felmérés mellett Szegeden kilenc fővel, Szolnokon hat fővel interjút is készítettünk, amely lehetővé tette, hogy jobban megismerjük az emberek személyes véleményét és érintettségét a kérdőívben tárgyalt témákkal kapcsolatban. Az interjúalanyok eltérően nyilatkoztak a beruházásokat illetően. A szegedi interjúalanyok aggályosnak tartják a közösségi részvétel és zöldfelület-gazdálkodás megvalósulását és mértékét a projekt során. A szolnoki interjúalanyok műszaki fejlesztésként tekintenek a beruházásra és úgy vélik, a kötelezően előírt tájékoztatás meglétéén kívül nem szükséges az érintettek bevonása, mert az egyes fejlesztéseket a megfelelő szakemberekre kell bízni.

Kérdőíves és interjú kutatásunk is igazolta, hogy a szegedi és a szolnoki Tisza-part is többfunkciós városi térrész, emiatt fejlesztése fontos, méghozzá a rendszeres „használók” bevonásával. Mindkét projekt esetében az emberek nem megfelelően lettek tájékoztatva, annak ellenére, hogy az európai uniós normák ezt megkövetelik. Összességében mindkét projekt sikeresnek mondható városfejlesztés szempontjából, azonban a participáció és a közösségi tervezés terén további lépésekre lett volna szükség. Mindez tapasztalatul szolgálhat következő fejlesztések végrehajtásában.

Kulcsszavak: árvízvédelem, tájékoztatás, vélemény, részvétel, Tisza-part

Bevezetés: Probléma- és kérdésfelvetés

A folyó a települések életében mindig is fontos helyi és helyzeti energiaként jelent meg [1] a történelem során. Ennek oka, hogy a már letelepedő ember számára is létfenntartást (ivóvíz, élelem, halászat), közlekedést, kereskedelmet, védelmet biztosított. A folyó használata az évszázadok alatt átalakult, így napjainkban a folyó és a hozzá tartozó vízpart teret ad a rekreációs tevékenységeknek (sport, strand, horgászat), továbbá az energiatermelés egyik forrásává vált. A folyó egy település arculatát nagymértékben meghatározza, annak szerves részét képezi, mindemellett egészségügyi és mikroklimatikus hatása is van [2]. Folyóink azonban pozitív értékek mellett negatív hatásai miatt is számos alkalommal kerültek már a figyelem középpontjába. Egyik ilyen negatív hatás a mértékadó árvízi magasságok emelkedése, amely által az árvíz elleni védekezés a városok életében is egyre fontosabbá válik.

Az Európai Unió minden beruháznál alapelveket fektet le, hogy az érintettek nézőpontjait és véleményét figyelembe vegyék, a felszólalást biztosítsák. Fontos, hogy az emberek kellő szinten tájékoztatva legyenek a tervekről, munkálatokról, hiszen a beruházás az általuk használt tér befolyásolását eredményező projekt.

Tanulmányunkban a szegedi és a szolnoki árvízvédelmi projektet mutatjuk be a nyilvánosság, participáció és partnerség alapelveinek szempontjából.

A tanulmány két fő egységre tagolható. Az első szerkezeti egység elméleti jellegű, szakirodalmi elemzésen alapszik. Elsőként a participáció és a partnerségi elvek településfejlesztésben való megjelenését ismertetjük, majd a szegedi és a szolnoki árvízvédelmi projekt indokoltságát, rövid bemutatását. A második egység kérdőíves és interjú kutatásra épül. Egyrészt arra kerestük a választ, hogy a szegediek és a szolnokiak mire használják a Tisza-partot, és hogy mi a véleményük az árvízvédelmi projekttel kapcsolatban, másrészt arra, hogy az Európai Unió egyes alapelvei, a nyilvánosság és a partnerség milyen mértékben volt jelen a szolnoki és szegedi műszaki jellegű, fizikai, mérnöki árvízvédelmi beruházás előkészületei és megvalósítása közben.

Módszertan

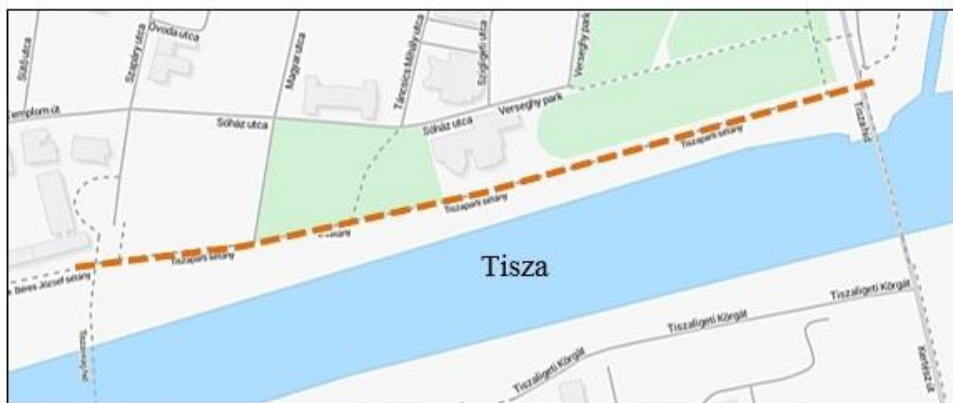
A tanulmány elméleti háttérének kidolgozásához a témával kapcsolatos szakirodalmat, folyóiratokat és a két árvízvédelmi beruházás projektdokumentumait is tanulmányoztunk. Kérdőíves és interjú felmérést készítettünk a szegedi és a szolnoki lakosokkal, mely során azt vizsgáltuk, mire használják a Tisza-partot, mennyi információval rendelkeznek az beruházással kapcsolatban és mi a véleményük róla.

Kérdőíves kutatásunkat a szegedi és a szolnoki Tisza-parton végeztük. A két kutatás eltérő időpontban történt: a szegedi kutatás 2014. március – októberben, a szolnoki 2015. áprilisában. Szeged esetében a projekt megvalósulása közbeni tájékoztatást próbáltuk feltárni, Szolnok város árvízvédelmi beruházásánál pedig a projekt átadása utáni tájékozottságot. A kutatás mintaterülete a két árvízvédelmi projekt megvalósulásának helyszíne volt, a szegedi és a szolnoki belvárosi Tisza-part (1. és 2. ábra). Mivel nem a teljes lakosságot kérdeztük meg, illetve a mintavételi stratégia az egyszerűen elérhető alanyokra hagyatkozás [3] szakértői becsléssel, ezért nem mondható reprezentatívnak kutatásunk eredménye. Kérdőíves felmérésünk során a szegedi belvárosi Tisza-parton két fázisban 154 főt, Szolnokon 70 ténylegesen személynél kérdeztünk meg.

1. ábra: A szegedi mintavétel területe

Forrás: Google Maps, saját szerkesztés

2. ábra A szolnoki mintavétel területe

Forrás: Google Maps, saját szerkesztés

A kérdőívezés mellett előre szerkesztett, strukturált és félig strukturált interjúkat is készítettünk. Az interjúalanyok kiválasztásánál törekedtünk arra, minél több, a projektben résztvevőt (döntéshozót, műszaki szakembert, térhasználót) megkérdezzünk. Szegeden ez 9 személlyel történt meg, Szolnokon 6 fővel (1. táblázat).

1. táblázat: A kutatás során megkérdezett interjúalanyok

Szeged (9 fő)	Szolnok (6 fő)
1 fő középiskolai diák	1 fő középiskolai diák
1 fő egyetemi hallgató	1 fő középiskolai tanár
2 fő egyetemi tanár	1 fő középiskolai igazgató
2 fő önkormányzati képviselő	1 fő önkormányzati képviselő
2 fő helyi lakos	2 fő KÖTIVIZIG szakember
1 fő ATIVIZIG munkatárs	

Forrás: saját kutatás

Összességében megállapíthatjuk, hogy az emberek szívesen válaszoltak a kérdéseinkre, mindenkinek meg volt a saját véleménye a témával kapcsolatban.

1. Európai Unió egyes alapelveinek fontossága- partnerség, nyilvánosság, participáció

Minden olyan fejlesztés, amely Uniós támogatású, valamint a társadalmat közvetlenül érinti, a közösségi tervezés kritériumainak kell, hogy megfeleljen. A településfejlesztés alapelveit minden fejlesztés tervezése és végrehajtása során be kellene tartani.

A társadalmi részvétel jelentőségét számos szakirodalom tárgyalja [4, 5, 6, 7], hosszú évtizedes hagyománya van a településfejlesztésben, mely eleinte még nem a mai, ismert formájában jelent meg a várostervezésben. A participáció, mint fogalom, a társadalom részvételét, bevonását jelenti, egy közösségi részvéten alapuló tervezési folyamatot, mely hatékonyságának fokozása a „nyitottság, a részvétel, a felelősség, hatékonyság, és az összhang” segítségével érhető el [5 p.2].

Az IVS-ek 2008-tól kötelező elemként írják elő a társadalmi részvételt, amely az Európai Uniós támogatások elnyerésének formális feltétele lett [6, 8], melyet a 218/2009. (X. 6.) Korm. rendelet ír elő [6, 9].

A 2014-2020. évi programozási időszakban a korábbi IVS-eket az Integrált Településfejlesztési Stratégia váltja fel [10]. A fejlesztés városi mikro szinten történik, így alulról jövő (bottom-up) kezdeményezés valósulhat meg. Azonban amikor a lakosok aktív bevonása megtörténik, néhány szereplő erősebben érvényesítheti elképzeléseit a lakossági fórumokon, vagy éppen mások szándékainak érvényesülését lehetetleníti el akaratával. A fejlesztésbe szélesebb rétegek bevonásával az elitizmus — a „közösségi részvétel egyik csapdája” [6 p.37] — elkerülhető. Ehhez a lakosokat tájékoztatni kell a részvétel lehetőségről, felvilágosítani, hogy joguk van a véleménynyilvánításra [6], döntési folyamatokban történő beleszólásra.

Burgers és Vranken 2004-ben egy olyan modellt hoztak létre, amelyen a társadalmi részvételt egy létra fokainak hasonlatán mutatják be (4. ábra). A létra első fokán csupán csak információval szolgálnak, azonban felfele haladva a lakosságnak egyre nagyobb részvételt biztosítanak, nagyobb beleszólásuk van a fejlesztési folyamatokba [6]. Arnstein (1969) részvételi létrája Burgers és Vranken munkájához hasonlóan a részvétel megnyilvánulását mutatja be. „Munkájának kiindulópontja, hogy a részvételi folyamat a hatalom újraelosztásáról szól: a hatalom nélkülieket ruházza fel az őket érintő döntések befolyásolásának képességével.” [11p.6].”

A közösségi tervezés a szubszidiaritásra, nyilvánosságra, participációra és partnerségre épül. A szubszidiaritás vertikális, hierarchikus szemléletet mutat a döntési szintek között. Ettől eltérően a nyilvánosság, participáció és a partnerség elve horizontális szemléletű, a közösségi tervezés különböző lépcsőfokain nyilvánulnak meg [5].

Egy projekt megvalósítása esetén, a nyilvánosság biztosítása során a lakosságot csupán tájékoztatás szintjén vonják be. Ha a társadalmi részvétel felerősödik, a participáció elve érvényesül, ekkor egyfajta együttműködés alakul ki a résztvevő stakeholderek között. Ez a partnerség elvének alkalmazásával teljesebbé válik. Ekkor beszélhetünk a közösségi tervezésről, ami a szubszidiaritás megvalósulása

Napjainkban több országban, köztük hazánkban is, a városi környezet tervezése és átalakítása során a demokrácia részvételi formája csupán formailag jelenik meg [12, 6]. Sok esetben a lakosok a településeiken létrejövő új fejlesztésekről keveset tudnak a nyilvánosság, tájékoztatás teljes vagy részleges hiánya, valamint a közösségi bevonás tényleges alkalmazásának hiányossága miatt.

Ez a folyamat azonban nem csak egyoldalú, több esetben a lakosok részéről sincs megfelelő hajlandóság a részvételre. Ennek ellenére a helyi képviseletnek törekednie kell azok meghallgatására, akik szívesen véleményt nyilvánítanak, valamint a minél szélesebb rétegek érdekeltté tételében és megszólításában. A közösségi részvétel hiánya miatt a lakosok nem tekintik magukénak a fejlesztéseket, nem érznek felelősséget egy-egy elkészült projekt

elemei iránt, amely akár a közterületek rongálása és szemetelése során nyilvánulhat meg [9]. E folyamatnak a megakadályozása és visszafordítása a felülről jövő irányítási módszerek megváltoztatásával lehetséges.

2. Az árvízvédelmi projektek indokoltsága, rövid bemutatása

A 19. században a Tisza-völgyében elinduló folyamszabályozási munkák több ezer hektár területet tettek árvízmentessé, azonban hosszú távon növelték a folyó mellett elhelyezkedő települések árvízi kitétttségét [13,14]. Az átvágások következtében megváltozott a Tisza egyes szakaszainak esése, az esési növekedés a Szolnok és Szeged alatti szakaszon volt a legkisebb, így az árhullámok levonulási sebessége jóval kisebb, mint a felsőbb szakaszokon [15]. Ennek következménye, hogy a felsőbb szakaszokon meginduló árhullámok a folyó alsó szakaszain feltorlódnak [15]. A töltések közé szorított árvizek vízszintje megemelkedett, ennek következtében egyre nagyobb volt a gátszakadás kockázata is [16].

A 19. századi folyóvízi munkálatokat akkoriban eredményesnek remélték, ám ezek ellenére hazánk árvízi veszélyeztetettsége nem csökkent. Egy-egy árvíz esetén a veszély helyi szinten érzékelhető, de miként a probléma forrását (vízgyűjtőterületen végzett erdőirtások), így a megoldást sem feltétlen azon a helyen kell keresni, ahol az kifejtette hatását.

A mértékadó árvízi magasságok emelkedésével a Tisza évszázadok alatt számos alkalommal öntötte el mindkét vizsgált települést, veszélyeztetve ezzel az emberek életét, értékeit. Szegeden a legutóbbi, 2006-os árvíz (1009 centiméter), Szolnokon főként 2000-es évi 1041 cm-es árvíz irányította rá a városvezetések figyelmét arra, hogy a jelenlegi árvízvédelmi rendszer nem megfelelően védi a városokat, szükség van azok modernizálására.

A két árvízvédelmi projekt műszaki megvalósítása egymáshoz nagyon hasonló. Mindkét projekt a rekordmagasságú árvízkor felmerülő műszaki problémák kezelését célozta meg: a magassági hiány megszüntetését és a mélyben átszivárgó vizek kezelését. A szegedi partfal esetében a magassági hiány megszüntetésére az egyes szakaszokon mobilgátat helyeztek el. Szolnoknál a korábbihoz képest magasabb támfal kiépítése történt meg. A mélyben átszivárgó vizek kezelésére mindkét projektben kétféle megoldást alkalmaztak. Egyrészt a mélyben, a felszín alatt vasbeton vízzáró résfalat építettek, amely megakadályozza, hogy a víz a város irányába szivároгjon. Másrészt az átszivárgó vizek összegyűjtésére a partfal menti sétányok alatt egy árokszivárgó rendszer épült ki. Szegednél a partfal vízzáróságát növeli az is, hogy a Tisza felől a régi támfal elé egy vasbeton köpenyfal épült (4. ábra).

4. ábra: A szegedi partfal és a rakparti lépcsősor a felújítás után

Forrás: <http://www.szegedipartfal.hu>

Elmondható, hogy mindkét településen történt közteret érintő fejlesztés is az árvízvédelmi munkálatokon kívül. Szegeden a partfal-rekonstrukció mellett a rakpart lépcsősorait is felújították, illetve a partfal mentén új, kövezett parti sétányt is kialakítottak. A szolnoki árvízvédelmi beruházás komplexitását az tükrözi, hogy a partfal-munkálatokon kívül a sétányt is felújították (5. ábra), valamint biciklisávval is kiegészítették a gyalogos sétányt, amely szükségessé tette az új partfal 3 méterrel a Tisza meder irányába történő átépítését. A megkérdezettek többsége (68 fő) a projekt erre vonatkozó részére „pozitív változásként” tekintenek, „hasznos” és „nagyszerű” ötletnek tartják. Ezt is mutatja, hogy „jelentősen megnövekedett a kerékpárosok száma”, hiszen „új közlekedési módra nyitott lehetőséget.” Ketten vélik negatívumnak a bicikli út kiépülését, ők ezt azzal indokolták, hogy „a sétány kiegészítésével és kiépítésével a Tisza árteréből vettünk el”. Mindemellett nagylépcsős szakaszokat is kialakítottak, amely következtében olyan közteret állítottak elő, mellyel korábban a szolnoki Tisza-part nem, vagy kezdetleges szinten rendelkezett.

5. ábra: Szolnok sétány a fejlesztés előtt és után
 Forrás: <http://www.panoramio.com/photo/70827539>

Mindkét projekt a Környezet és Energia Operatív Program keretén belül valósult meg, 100%-os vissza nem térítendő uniós és állami támogatásból finanszírozva. Szegeden a fejlesztés költsége 2,21 milliárd forint [20], Szolnokon 2,412 milliárd forint [21]. A beruházási munkálatok Szegeden 2014 januárjában kezdődtek és 2015 májusában fejeződött be. Szolnokon 2012 szeptemberében kezdték a beruházást és 2014 júliusában adták át. A továbbiakban a kérdőíves és interjúk kutatásunk eredményeit mutatjuk be.

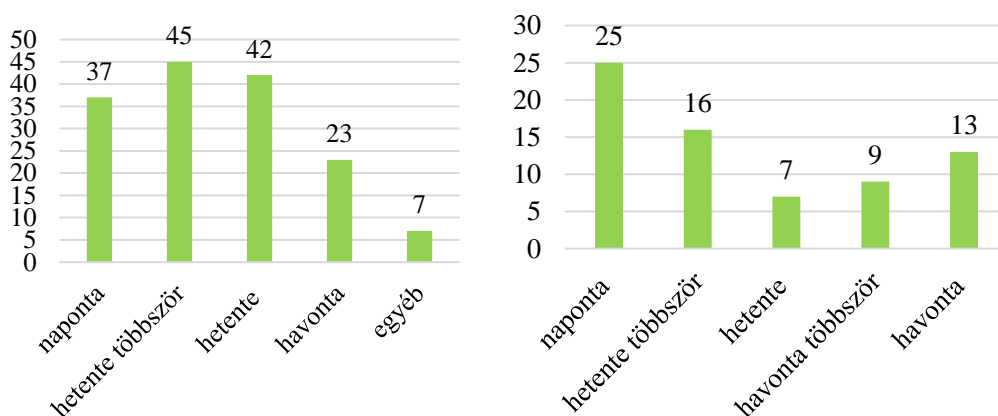
3. A kutatás eredményei

3.1. A szegedi és a szolnoki Tisza-part használata a kérdőíves és interjúk kutatás alapján

Kérdőíves kutatásunk igazolta azt a feltételezésünket, miszerint a szegedi és szolnoki Tisza-part is egy többfunkciós, használt és megélt városi térrész. A megkérdezettek elmondása alapján a két településen a Tisza-part és környéke szórakozó- és kapcsolódási helyként szolgál, tökéletes környezet a családdal, barátokkal, való közös kapcsolódásra, sétálásra. Többen megemlítették, hogy szeretnek a Tiszán a csónakázni, horgászni. Főként a fiatalok napfényes időben szívesen ülnek ki a rakpart lépcsőire olvasni, napozni, tanulni, beszélgetni. A Tisza-parton megrendezett fesztiválok Szegeden és Szolnokon is egyaránt vonzzák a lakosságot. A szegedi Tisza-parton gyakran látogatott helyek a Tiszán lévő szórakozóhelyként használt úszóhajók is. Emellett a gyermekes családok is sokszor járnak le a játszótérre gyermekeikkel. A válaszadók véleménye szerint a Tisza-part turisztikai szempontból kiaknázatlan, pedig számtalan lehetőséget kínál. A kérdőíves kutatásból levont egyik következtetést, miszerint a Tisza-part egy többfunkciós térrész, az interjúk is igazolták.

Interjúalanyaink mind különböző módon használták és használják a két városban a Tisza-partot. A szegedi interjúalanyok elsősorban szórakozásra, kikapcsolódásra, sportolásra veszik igénybe: a Tiszán kajakozni, úszni; a Tisza-parton kutyát sétáltatni, a rakpart lépcsőin beszélgetni, a rakparton tartott fesztiválokon részt venni. Két szegedi interjúalany esetében lakásuk megvásárláskor az elsődleges szempont a Tisza-part közelsége volt. Másik két interjúalanyhoz a Tisza-part elsősorban a munkájuk során kötődik, közülük az egyik a Tisza menti gátrendszer vizsgálatában vesz részt. Egy másik interjúalany irodája a Tiszára néz, így mindennapi látvány számára a folyó, „melynek minden változását és szépségét folyamatosan látja”. A szolnoki középiskolai tanárnak kiskorától fogva kedvenc szórakozó- és kikapcsolódási helyként szolgál a Tisza-part és környéke. Egy szolnoki fiatal pedig nem tudná elképzelni az életét a folyó nélkül, hiszen szolnoki születésű és mivel a környezetében nagyon sok víz van, így „szokatlan lenne, ha nem lenne folyó” a közelében.

A Tisza-partnak a szegediek és a szolnokiak életében betöltött fontos szerepét a széles körű használata mellett a látogatottsága is tovább erősíti. Ezt tükrözi a Tisza-part látogatottságát bemutató diagram (6. ábra). Mindkét településen a vizsgálat időpontjában a megkérdezettek több mint a fele naponta, esetleg hetente többször látogatott el a Tisza-partra.

6. ábra: Szeged (bal) és Szolnok Tisza-part használati gyakorisága a vizsgálat ideje alatt
Forrás: saját szerkesztés

A két településen megkérdezettek többsége szerint a Tisza-part, állapotát tekintve el van hanyagolva, ennek ellenére láthattuk, hogy mégis sokan látogatják. Az elhanyagolt állapot főként a zöldterületekre és a rakpartra vonatkozik. A szegediek és a szolnokiak szerint a partfal menti zöldterület nem tiszta és nem rendezett. A szegediek közül sokan említették, hogy nem szakszerű a park-és fagondozás az egész városban sem. A szegedi és szolnoki válaszadók szerint a rakpartok lépcsőin, sok a szemét, mert az ott találkozók fiatalok nem a szemetesbe dobják maguk után a szemetet, hanem otthagyják a lépcsőn. Ezzel kapcsolatban többen is megjegyezték, hogy sokszor nincs is elegendő szeméttartó elhelyezve a rakpart lépcsőinél.

A szolnoki megkérdezett tanuló úgy gondolja, hogy „mivel a Tisza a belváros szívében van, így helyenként rendben van tartva, de nagyon sok fiatal van úgy vele, hogy eldobhatjuk a szemetet, úgy is összeszedik”. A szegedi Tisza-parthoz kapcsolódó ártéri erdővel kapcsolatosan egyesek azt mondják, hogy azok több helyen (pl. a Foka környékén, Boszorkányszigeten) rendezetlenek, sok bennük a szemét, ráadásul a kidőlt fákat sem szállítják el. Mások arra panaszkodnak, hogy egyes helyeken az ártéri erdők fáit túlságosan is kiirtották, pedig az erdők befolyásolják a légkör összetételét és ez által módosítják az adott terület éghajlatát [17], ezért is fontos lenne, hogy ne csak magát a rakpartot fejlesszék, hanem

gondozzák a hozzá tartozó ártéri erdőket is. A város szempontjából a nagy kiterjedésű zöldterületek különösen fontosak, hiszen hozzájárulnak a kedvezőbb éghajlathoz, levegő- és vízminőséghez, illetve a városlakók jobb életkörülményeihez [18].

Mivel sokan és sokféleképpen használják a Tisza-partot Szegeden és Szolnokon is, így azzal az állítással, hogy ez egy köztér, a megkérdezettek mindkét településen szinte mindannyian egyetértettek. A válaszadók a Tisza-partra a város közösségi tereként tekintenek, hiszen alkalmas családi programokra, barátokkal kikapcsolódásra, szabadidő eltöltésre. A Tisza-part „kikapcsolódás a város zajából”, „a város közösségi tere”, „szép, és megnyugtatja az embereket”.

A fentiek alapján megállapíthatjuk, hogy a Tisza-partot a szegediek és a szolnokiak is használják, több funkciója is van és nem csak egy „átmentő, áramló térként” [19] szolgál. Épp emiatt érdemes rá nagyobb figyelmet fordítani, fejlesztése kívánatos, méghozzá a közösség bevonásával. A közösségi tervezésen alapuló fejlesztések sikeresebbek, ugyanis ekkor a tényleges térhasználók igényei szerint történnek a változtatások, újítások.

3.2. Participáció és nyilvánosság a projektek kapcsán

A kérdőívben a Tisza-part használatán kívül a kérdések másik része arra vonatkozott, hogy a Tisza-partot használó szolnoki és szegedi lakosok figyelemmel kísérik-e, kísérték-e az árvízvédelemmel kapcsolatos projektet, a megkérdezettek mennyire voltak tájékoztatva az új árvízvédelmi beruházásról, illetve, hogy mi a véleményük arról.

Szegeden nagyon kevés volt azon válaszadók száma (12 fő), akik részletesen be tudtak számolni arról, hogy milyen munkálatokat végeztek a partfal felújítása során. Az összes válaszadó közül 18-an semmit nem tudtak a munkálatokról. Másoknak is csak annyiról volt tudomásuk, hogy a partfalat megerősítik, de ennél bővebb információval nemigen tudtak szolgálni. A legtöbben azzal sem voltak tisztában, hogy mobilgát lesz, sőt akadt olyan is, aki azt sem tudta, hogy már elkezdődtek a rekonstrukciós munkálatok. Szolnokon volt, aki valamilyen formában értesült az árvízvédelmi beruházásról, de a válaszok leginkább itt is azt mutatják, hogy a tájékoztatás számukra sem volt teljes körű. Szeged esetében a nem megfelelő tájékoztatást erősíti az is, hogy a megkérdezettek azzal sem voltak tisztában, hogy milyen is lesz majd a partfal, ha elkészül, ugyanis az interneten és az újságokban többféle látványtervet is közzé tettek. A szolnokiak úgy vélekedtek, hogy az építkezést természetesen látták, hiszen „elkerülhetetlen volt nem észrevenni azt, ami a szemünk előtt történik”, de mivel volt, aki csak a végeredményt látta, így sokan nem voltak tisztában a munkálatok közben azzal, hogy mi zajlik a Tisza-parton. Kiemelték, hogy a kihelyezett táblák adtak valamennyi tájékoztatást, azonban más csak annyi információval rendelkezett, amennyit a televízió közölt. Szolnokon csak azok számára voltak ismertek a beruházás részletei, akik kérdezősködtek, személyesen is érdeklődtek.

Annak ellenére, hogy mindkét településen a megkérdezettek többsége kevés információval rendelkezett az árvízi beruházással kapcsolatosan, a szegediek és a szolnokiak is egyértelműen hasznosnak és fontosnak találják azt, mert „az elmúlt évek árvízi tapasztalatai után ráfér a partfalra a felújítás”, „esztétikai szempontból jobb lesz az új partfal”, „jobban véd majd az árvíz ellen”, „jobban rá lehet majd látni a Tiszára”. Természetesen akadtak olyanok is, akik nem tartják hasznosnak, mondván „teljesen fölösleges pénzkidobás, a jelenlegi partfal is jó, az árvízvédelmi célnak megfelel”; „árvíz idején egyébként sem önthette volna el a várost, mert máshova vezették volna el a vizét, illetve ezt a pénzt másra is, hasznosabban el lehetett volna költeni. „Inkább csak látványterv volt”, a „folyót mindúttal beszorítják a védelmi töltések közé, de ha ki akar, úgy is ki fog törni a medréből”. A szegedi interjúalanyok közül két fő saját érdekeikből kiindulva egyáltalán nem támogatja a fejlesztést, mert attól félnek, hogy ami számukra a legkedvesebb a Tisza-parton, azaz a Stefánián a parkrész és a

partfal mellett lévő fák az építkezések áldozatául fognak esni. Mindketten úgy vélik, hogy ha kivágják a partfal mentén a környező fákat, még árnyék se lesz, ez pedig még jobban el fogja idegeníteni az emberek többségét a folyótól.

Az árvízvédelmi beruházással kapcsolatban Szegeden és Szolnokon is tartottak lakossági fórumot. Szegeden a kérdőívezés során megkérdezett 154 főből csak hatan vettek részt a partfal felújításával kapcsolatos lakossági fórumon, mondván úgysem lett volna rá idejük, illetve amúgy sem érdekelte volna őket. Úgy gondolják, hogy ők úgysem szólhatnak bele, mert „ez már előre el van döntve”, „nem befolyásolhatjuk a fejlesztést”. Szolnokon volt, aki részt vett, többen későbbiekben is szívesen elmennének és el is mondanák véleményüket a városi gyűléseken. A szolnoki kérdőívezés során sokan megemlítették, hogy ha gyakrabban tartanának összejöveteleket, akkor mindenki tudná érvényesíteni az akaratát, gondolatait. Szolnok esetében igény mutatkozik a lakossági fórumok szervezésére, Szegeddel ellentétben, ahol a lakosok hátrányban érzik magukat a fejlesztések döntéshozatalánál.

A Szolnokon megkérdezettek többsége, csak úgy, mint Szegeden, kiemelte, hogy az elkövetkezendő fejlesztések során nagyobb publicitásra lenne szükség. Ennek egyik lépése lehetne a közösségi oldalon történő internetes közvélemény kutatás, hiszen „manapság minden háztartásban van számítógép, vagy laptop.” Az egyik szolnoki interjúalany szerint közvélemény kutatások, az érintettek megkeresése is jó megoldás lehetne arra, hogy a lakosokat jobban bevonják a fejlesztésekbe. Úgy gondolja a szolnoki példánál az internetes kérdőívekkel növelni lehetett volna a meglévő tájékoztatást és ezzel a bevonást is.

A szolnoki válaszadók többsége azt mondta, hogy meg kell kérdezni a helyi lakosok véleményét egy-egy árvízvédelmi és egyéb más fejlesztés tervezésekor, hiszen ők ismerik legjobban a várost (2. táblázat). Akik a lakosok közvetlenebb bevonását nem tartották szükségesnek, ők úgy gondolják, egy városi, műszaki beruházás során ők nem értenek a fejlesztési kérdésekhez.

2. táblázat A tájékoztatásra vonatkozó állítások egyetértés mértéke Szolnokon.

Állítások	Egyetértés mértéke (válaszadók száma)				
	1. Nem, vagy egyáltalán nem	2. inkább nem	3. inkább igen	4. Teljes mértékben	Nem tudja
A lakosok nem értenek a fejlesztési kérdésekhez, ezért nem kell őket megkérdezni.	36	22	3	8	1
Több konzultációra lenne szükség a fejlesztéssel kapcsolatban.	4	16	28	21	1

Forrás: saját szerkesztés

A szegedi interjúalanyok is kiemelték, hogy szükség van a lakosság fejlesztésekbe való bevonásába. Az egyetemi tanár szerint a Tisza-part funkciója nem csak az árvízvédelem, hanem szociális és ökológiai szerepet is betölt. „a funkciókat együttesen kellene fejleszteni, és erre egy optimális megoldást kellene találni”. De ki mondja meg, hogy mi az optimális? A pénz, a politikusok vagy a lakosság? „Sokféle érdeket kell figyelembe venni és ez alapján kellene fejleszteni”. Az önkormányzati képviselő szerint a fejlesztésekbe „a társadalmat is be kell vonni és ezzel felmérni a reális társadalmi igényeket.”

A szolnoki interjú kutatás során a vízügyi szakemberektől és a Városüzemeltetési Osztály képviselőjétől megkérdeztük, hogy véleményük szerint biztosítottak-e megfelelő nyilvánosságot a projektnek. A vízügyi szakemberek elmondták, hogy véleményük szerint ők mindent megtettek annak érdekében, hogy a lakosokat bevonják a fórumokon keresztül. Panaszkezelő, telefonos vonalat is fenntartottak részükre, valamint az átadás is nyilvános volt. A Városüzemeltetési Osztály képviselője is úgy nyilatkozott, hogy „nyilvánvaló, hogy az

Önkormányzatnak is érdeke, hogy a lakosok ne szenvedjenek kárt semmiben, így időben tájékoztassák őket a fejlesztendő területekről”. Ennek érdekében segítenek a lakosoknak, valamint ennél a beruházásnál is kihirdették, hogy, amíg lezárásra került a sétány, addig azt nem lehet használni. A megkérdezett úgy gondolja, ezek a tevékenységek megfelelő tájékoztatást nyújtanak a helyszínen kihelyezett táblákkal kiegészülve. Mindamellet, hogy a városvezetés lehetőséget ad arra, hogy a lakosok érdeklődjenek a folyamatban lévő fejlesztésekről, kérdésként merül fel bennünk, hogy a közösségi tervezés érvényesülése kimerül az utólagos tájékoztatásban? A szubszidiaritás és a paricipáció elvének megfelelően a lakosokat már a döntési folyamatokba, a kezdetleges lépésekbe is be kellene vonni.

Összességében megállapíthatjuk, hogy sem a szegedi, sem a szolnoki árvízvédelmi fejlesztéssel kapcsolatban az emberek nem kellőképpen lettek tájékoztatva. Mindkét településen az emberek kevés információval rendelkeznek az árvízvédelmi fejlesztéssel kapcsolatban, és úgy érzik, hogy nincs is beleszólásuk a környezetük átalakítását célzó tervekbe, annak ellenére, hogy némely lakos szívesen érvényesítené elképzeléseit, akaratát. Ennek egyik fő oka a nem megfelelő tájékoztatás, pedig a fejlesztéseknek igazodniuk kellene az Európai Unió regionális politikájának alapelveihez. A partnerség elvének megfelelően a területfejlesztés helyi és területi szereplőit be kell vonni az előkészítésbe, programozási és ellenőrzési folyamatba. A nyilvánosság és részvétel elve szerint pedig a területfejlesztési döntések előkészítésében széles körű nyilvánosságot kell biztosítani.

4. A szegedi és a szolnoki Tisza-part jövője, fejlesztési javaslatok

A kérdőíves kutatásból és az interjúkból is kiderült, hogy az emberek nincsenek megelégedve sem a szolnoki, sem a szegedi Tisza-part állapotával, szerintük el van hanyagolva, ráadásul a folyó adta lehetőségek sincsenek kihasználva. Interjúalanyaink és a kérdőíves vizsgálat során megkérdezettek sokféle fejlesztési javaslatot tettek a Tisza-part és a folyó jobb hasznosítására (7. ábra). Természetesen mind tisztában vannak azzal, hogy a fejlesztési javaslataik megvalósítása és a fejlesztés utáni fenntartása is sok pénzbe kerülne.

7. ábra: A megkérdezettek által leggyakrabban mondott kulcsszavak a Tisza-part fejlesztésére

Forrás: saját szerkesztés

A szolnokiak és a szegediek közül is legtöbben azt szeretnék, ha ismét fellendülne a vízi élet a Tiszán: népszerűsíteni kellene a vízi sportokat, fejleszteni a szabadstrandot. A Tisza-part turisztikai szempontból történő továbbfejlesztését is sokan fontosnak tartják. A Tisza kihasználatlanságát is erőteljesen kihangsúlyozták mindkét településen. A szolnokiak úgy vélekednek, Szolnok városának meleg vízi adottságait jobban ki lehetne használni, ezért több

strandot, uszodát, gyógyfürdőt kellene építeni, ezzel a turisztikai potenciál is növekedhetne. A szegediek főként az szeretnék, hogy újra induljon a rendszeres sétahajókázás a Tiszán, illetve, ha ismét megnyitna a szabadstrand.

A szegedi egyetemi tanár szerint a szegedi Tisza-part társadalmi hasznosítására civil szervezeteknek kellene alakulniuk, akik az igényeket felmérve újfajta használati lehetőségeket biztosítanának szervezett keretek között.

Sokan megemlítették, hogy mindkét Tisza-parton több zöldövezetet, parkokat kellene létrehozni, illetve többen gondolják úgy, hogy a meglévő „zöldeket” is jobban rendbe kellene tartani. Két szegedi interjúalany, mint természetszerető emberek azt szeretnék, ha visszaállítanák a Tisza-part korábbi, természet közelebbi állapotát: nem kellene tovább folytatni az ártéri erdők kivágását, a Stefániát tartsák rendben, illetve meg kellene az embereket tanítani a Tisza-part rendeltetésszerű használatára (a part nem hulladéklerakó, nem hajléktalanok szálláshelye), akár szankciók árán is.

A megkérdezettek azt is szeretnék, ha sokkal több programot szerveznének a Tisza-partra. A szolnoki földrajz-biológia tanár úgy vélekedik, hogy mivel „a város legnagyobb folyójáról van szó, a mellette lévő ártér kiválóan alkalmas közösségi rendezvények megtartására, így koncerteket lehetne szervezni, színpadot felállítani”. A szolnoki Tisza-parton megtartott rendezvényeken az általunk megkérdezettek általában részt szoktak venni, bár nagyon sokan kifogásolták, hogy éves szinten keveset rendeznek meg, illetve csupán szezonális programokat tűznek ki célul. A szegediek szerint több „kiülős” vendéglátóhelynek kellene kitelepednie a Tisza-partra, illetve a Laposon szabadtéri főzőhelyeket kellene kialakítani, hogy ott a családok és a fiatalok szabadidejükben ingyen szórakozhassanak. A szegedi önkormányzati képviselő azt szeretné, ha úgy fejlesztenék a Tisza-partot, hogy az széles tömegek számára elérhető szórakozási lehetőségeket biztosítson. „Fel kellene mérni a társadalmi igényeket és azok alapján kellene fejleszteni, nem üzleti szempontok alapján”.

5. Összefoglalás

Tanulmányunkban a szolnoki és a szegedi lakosság árvízvédelmi fejlesztésébe történő bevonását, a projekttel kapcsolatos tájékoztatásukat vizsgáltuk.

Kutatásunkat a témával kapcsolatos szakirodalmak, folyóiratok tanulmányozásával kezdtük. A 19. századtól megkezdődött tiszai folyószabályozások következtében az árvizek hatásai egyre nagyobb mértékben jelentkeztek, évről-évre több település került víz alá. Ezek megelőzése érdekében van szükség az árvizek elleni védekezésre.

Tanulmányunk egyik célja az volt, hogy bemutassuk az egyes Európai Uniók alapelvek fontosságát a településfejlesztésben és, hogy miért szükségesek azok gyakorlati alkalmazása a fejlesztések megvalósulása esetén. A közösségi részvételen alapuló modellek alapján láthattuk, hogy a fejlesztésbe különböző szinten lehet bevonni a társadalmat. Nyugat-Európában az ilyen fajta városfejlesztés már elterjedt, de hazánkban nem fektetnek nagy hangsúlyt a közösség részvételére, így a lakosság bevonása a településfejlesztésbe csupán a tájékoztatás szintjén történik. Ezt alátámasztották a kutatásunk eredményei is, amelyet Szolnokon és Szegeden a Tisza-parton végeztünk.

A szegedi és a szolnoki árvízvédelmi projekt a Környezet és Energia Operatív Program keretén belül 100%-os vissza nem térítendő uniós támogatásból valósult meg. A két város életében a legnagyobb árvíz idején a partfalon átszivárgó víz miatt bebizonyosodott, hogy a védmű már nem korszerű, már nem védi meg biztonságosan a várost, így annak felújítására van szükség.

Tanulmányunk másik célja az volt, hogy feltárjuk, hogy a szegediek és a szolnokiak mire használják a Tisza-partot, és hogy mi a véleményük az árvízvédelmi projekttel kapcsolatban. A kérdőíves és az interjúkutatásunk is igazolta, hogy a szegedi és a szolnoki Tisza-part egy

többfunkciós városi térrész, amelyet a legtöbben kikapcsolódásra, sportolásra és szórakozásra használnak, illetve egy fontos találkozóhely is.

Az árvízvédelmi beruházással kapcsolatos vélemények rendkívül eltérőek voltak. A kérdőíves kutatás során a megkérdezettek többsége védelmi szempontból tartotta fontosnak a projektet. Néhányan elleneztek, mert szerintük csak felesleges pénzkidobás, a jelenlegi partfal is képes megvédeni a várost.

Kérdőíves kutatásunkban azt is vizsgáltuk, hogy a szegedi és a szolnoki lakosság mennyi információval rendelkezik a projekttel kapcsolatban. A kutatás eredményeiből kiderült, hogy az emberek semmit vagy csak nagyon keveset tudtak a fejlesztésről. Akadt olyan is, aki ezt sem tudta, hogy már elkezdődtek a felújítások. Ez azt bizonyítja, hogy az emberek nem megfelelően lettek tájékoztatva, ezt a válaszadók többsége is megjegyezte. Emellett azt is tapasztaltuk, hogy az emberek többségét nem is igazán érdekli a környezetében zajló fejlesztések, mert úgy érzik, hogy nincsen beleszólásuk. A szegediekkel szemben a megkérdezett szolnoki alanyok közül azonban többen szívesen részt vennének lakossági fórumokon, hiszen érdeklődnek a településükön zajló fejlesztések iránt.

Interjúk kutatásunk lehetőséget adott arra, hogy interjúalanyaink véleményét jobban megismerjük a témával kapcsolatban. A megkérdezettek közül legtöbben, csakúgy, mint a kérdőíves vizsgálatnál is, árvízvédelmi szempontból tartják fontosnak a partfal felújítását. Szegeden az interjú során megkérdezett kilenc főből két fő saját érdekében kiindulva teljes mértékben ellenezte a partfal rekonstrukcióját. A szolnoki interjúk alatt betekintettünk a vízügyi és az önkormányzatot képviselő szakemberek nézőpontjába is. A KÖTIVIZIG és az Önkormányzat is műszaki fejlesztésként tekinti a szolnoki átalakításokat, és úgy vélik, a kötelezően előírt tájékoztatás meglétéén kívül nem szükséges az érintettek bevonása, mert az egyes fejlesztéseket a megfelelő szakemberekre kell bízni.

A kérdőíves és interjúk kutatásaink eredményeképpen megállapítottuk, hogy a szegedi és a szolnoki társadalom is csupán a haszon élvezője lehet egy-egy várost érintő beruházásnak, a város nem vonja be őket azok fejlesztést megelőző tervezési szakaszába.

A kutatás végén elmondhatjuk, hogy a szegedi és a szolnoki Tisza-part széles körű és gyakori használata miatt egy megélt városi tér, ezért fejlesztése mindenképpen szükséges, méghozzá az érintettek, a lakosság és a helyi gazdasági szervezetek széles körű bevonásával, igényeik feltárásával. Emellett fontos a megfelelő tájékoztatás is, nem csak a Tisza-part fejlesztése során, hanem a későbbi, jövőbeli fejlesztésekre nézve is.

Irodalomjegyzék

- [1] Kovács Z.: *Népesség-és településföldrajz*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. 2010 p. 239.
- [2] Dobi I.- Baranka Gy.- Unger J. : *A városi hősziget-jelenség Közép-Európában* – In: Természet Világa: természettudományi közlöny, 2013, 9. szám, pp. 397-400.
- [3] Babbie, E. : *A társadalomkutatás gyakorlata*, Balassi Kiadó, Budapest. 2003 p. 700
- [4] Csanádi G. et al.: *Nyilvánosság és részvétel a településtervezési folyamatban*– Tér és Társadalom 24. évf. 1. sz. 2010 pp. 15-36.
- [5] Sós E. : *Regionalizmus Európában* – Jog-és Politikatudományi Folyóirat 6. évf. 3. sz. 2002 pp. 129-139.
- [6] Földi Zs. : *A társadalmi részvétel szerepe a városfejlesztés gyakorlatában -Európai és hazai tapasztalatok* – Tér és Társadalom 23. évf. 3. sz. 2009 pp. 27-43.
- [7] Fejes Zs. : *Európaizáció és a kormányzás új formái az Európai Unióban* – Jog-és Politikatudományi Folyóirat 7. évf. 3. sz. 2013 pp. 43-56
- [8] Barta Gy. : *Integrált Városfejlesztési Stratégia: A városfejlesztés megújítása* – Tér és Társadalom 23. évf. 3. sz. 2009 pp. 1-12.
- [9] Sain M.: *Területfejlesztési füzetek 1. Segédlet a közösségi tervezéshez*, Nemzeti Fejlesztési és Gazdasági Minisztérium, VÁTI Nonprofit Kft. 2010 p. 92.
- [10] 314/2012. (XI.8) Kormány Rendelet
- [11] Bajmóczy Z. – Gébert J. –Málovics Gy. – Elekes Z. – Dombi J.: *Beszélünk a részvételről..., Megyei jogú városok fejlesztési dokumentumainak elemzése az érintetti részvétel aspektusából*, Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, 2015. Szeged
- [12] Pataki Gy.: *Bölcs „laikusok”*.– Közösségek és Civil Társadalom, 4. évf. 4. sz. 2007 pp. 144-156.
- [13] Váradi L.: *Halászat az Alföldön*.– In: Pálfai I. (szerk.): *A víz szerepe és jelentősége az Alföldön*, Nagyalföld Alapítvány, Békéscsaba. 2000 pp.154-163.
- [14] Somogyi S.: *A vízrajzi viszonyok mesterséges átalakításának kezdetei, helyei és főbb típusai*. –In: Somogyi S. (szerk.): *A XIX. századi folyószabályozások és ármentesítések földrajzi és ökológiai hatásai*, MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, Budapest. 2000 pp. 142-148
- [15] Lászlóffy W. : *A Tisza – Vízi munkálatok és vízgazdálkodás a tiszai vízrendszerben*, Akadémiai Kiadó, 1982. Budapest
- [16] Marosi S. – Szilárd J. : *A tiszai Alföld*, Akadémiai Kiadó, 1969. Budapest
- [17] Rakonczai J.: *Globális környezeti kihívásaink*, Universitas Szeged Kiadó, 2008. Szeged
- [18] Nagy I.: *Városökológia*, Dialóg Campus Kiadó, 2008. Budapest-Pécs
- [19] Meggyesi T.: *Városépítészeti alaktan*, Terc kiadó, Budapest. 2009 p. 312

Internetes forrás

- [20] <http://www.szegedipartfal.hu/index.php/a-projekt> (letöltve: 2014. április 19.)
- [21] http://www.keop7211.komplextiszato.hu/index.php?option=com_content&view=category&layout=blog&id=6&Itemid=16 (letöltve: 2015.május 13.)

Lektorálta: Dr. Boros Lajos, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem

KÉRDÉSEK A MÓDSZERRŐL, AVAGY TAPASZTALATI ADALÉKOK A PARTICIPATÍV KUTATÁS ELMÉLETÉHEZ ÉS GYAKORLATÁHOZ (OTKA 111917K)

Könczei György PhD, DSc, dr habil.

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
kutatásvezető, konczeigyorgy@gmail.com*

Antal Zsuzsanna

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
participatív kutatótárs, zsantalbp@gmail.com*

Kolonics Krisztián

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
participatív kutatótárs, k.kolonics@gmail.com*

„...Ez fölveti azt a kényelmetlen kérdést, hogy vajon a fogyatékoságkutatók 'tesznek'-e az érintett emberekre, midőn azon tapasztalataikról írnak, amelyeket nem tapasztaltak meg – azért, hogy ezáltal mentsék saját kutatói technikáikat” [6]

Absztrakt

Előadásunk és annak jelen, szerkesztett formája újszerű kezdeményezés, mint ahogy csoportunk kutatási módszere is az. Az OTKA 111917K kutatás inkluzív kutatás, amely a maga módján úttörő, hiszen teljesen modern alapokon nyugvó módszertant alkalmaz, amely megfelel a fogyatékosággal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezmény (a továbbiakban: Egyezmény, vagy az Egyezmény) követelményeinek.

Kutatócsoportunk interdiszciplináris gondolkodását kiterjeszti az érintett személyek megélt tapasztalataiból merített tudással. Természetesként értelmezi és alkalmazza a „semmit róluk nélkülük” alapelvet. A kutatás ideje alatt a csoport együtt dolgozik két fogyatékosággal élő participatív kutatótárssal, akik közvetlen érintettségük okán, többlet-aspektusból is vizsgálják az kutatási kérdéseket. A kutatócsoport – rajtuk, kettőjükön kívül – további érintetteket is bevon az egyes részkutatásokba. Ez a gyakorlat összhangban van ez az Egyezmény számos más cikkével is, így az Egyezmény céljáról szóló 1., az alapelveket tartalmazó 3. vagy a hátrányos megkülönböztetés ellen fellépő 5. cikkével, sőt, végső soron háttérben húzódó emberi jogi modellel és szociális modellel.

Kulcsszavak: fogyatékosággal élő emberek, érintettség, tapasztalat, participatív kutatás, semmit róluk nélkülük

1. Bevezetés

1.1. Kutatásunk, mint kontextus

Az OTKA 111917K kutatás „Az esélyegyenlőségtől a Taigetoszig” címet viseli. Címe és tematikája egy 2002-ben magyar nyelven publikált kötet: „A Taigetosztól az esélyegyenlőségig” – Kámán – Könczei 2002 – címének a megfordítása. A 2002-es kötet *fogyatékoságiügyi üdvtörténetet* sugalló, tételmondatyszerű címével szemben az, az empirikus és teoretikus tapasztalaton alapuló a feltevés fogalmazódott meg a Könczei György vezette kutatócsoport tagjaiban, hogy nem feltétlenül „előre” haladunk. Legalábbis gyakran vannak visszafelé-fordulások, és nem, vagy legalábbis nem feltétlenül csökken *az elnyomás*

intenzitása a modern társadalmakban. Emiatt magyarországi terepen több részterületen foglalmaztunk meg kutatási kérdéseket, hipotéziseket és kutatási módszereket annak érdekében, hogy nyomára jussunk a fogyatékossgal élő személyeket érintő elnyomás természetének.

A mai társadalmakban milliós nagyságrenddel mérhető az általa *közvetlenül érintett* személyek száma. Az akadályozottság/fogyatékossg/sérültség – bizonyos határok között úgyszólván bármit is értsünk e szavakon – elsősorban nem egyéni problémák, vagy károsodás eredménye. Azt *úgyszólván mindig a társadalmi működés* teremti meg. Egyszerűen szólva, az ún. fogyatékossg tevő (*disabling*) társadalmi tények és mechanizmusok által. Ezek pedig mélyen összefüggvén a domináns diskurzussal és a szociális működés rejtett hatalmi (nem politikai) elemeivel, sajátos, sőt: esszenciális társadalmi mechanizmusokat fednek. Ilyenformán a téma vizsgálata nem csupán az érintettek élethelyzetének megismeréséhez vezet, hanem a társadalmak rejtett működési módjait is feltárja.

1.2. A fogyatékossgtudományi (Disability Studies) unikális értelmezési kerete

- i) Diszciplínánk kritikai és önmagára is kritikailag reflektáló társadalomtudomány, amely egyebek mellett a *normalitás*, a *fogyatékossgelutasítás* (az angol nyelvben: *disablism*), az *elnyomás*, az ún. *modellek* kulcsfogalmi bázisán nyugszik.
- ii) Szakadatlan törekvése a *rejtett* hatalmi mechanizmusok és struktúrák feltárása.
- iii) Kizárólag úgy képes működni, hogy hallja és hallatja az érintett személyek *saját hangját* (ennek egyes tapasztalatait mutatja be mostani tanulmányunk).
- iv) Alapját képezi az emberi méltóságunk iránti kölcsönös és korlátokat nem ismerő respektus.

A kritikai társadalomelmélet sokszínűvé válása számos új kutatási területet nyit meg. A társadalmi igazságosság és a sokszínűség értéktartalmi, eszköztára és terminológiája folyamatosan bővül. A fogyatékossgal élő személyek helyzetét magyarázó individuális és orvosi megközelítések kritikai elemzése új szemlélethez vezetett: kezdetben a bölcsészettudományok és a társadalomtudományok, s mára az alkalmazott tudományok területén is. A „fogyatékossgtudomány” (*Disability Studies*) terminust arra a kritikai interdiszciplináris, ill. transzdiszciplináris akadémiai területre használjuk, amely a jelenség gazdasági, kulturális, politikai, szociológiai, nyelvi aspektusainak komplex elemzését célozza meg. A terület kutatói szakítanak a korábbi mesternarratívákkal. A posztmodern világ változásaira válaszul, utat engednek az ún. „*poszt*”-megközelítések sokaságának, újraértelmezve, fellazítva a korábban használt határozott, egyértelmű kategóriákat. A fogyatékossgtudományi tudás folyamatos bővítése során a fogyatékossgal élő személyek tapasztalatát figyelembe véve teszik egyértelművé a fogyatékossg-jelenség megközelítésének sokszínűségét.

A fogyatékossgtudományt diszciplináris területek átmetszése, eddig zárt határok megnyitása és a biztonságot sugárzó elméleti rendszerek folytonos újraértelmezése jellemzi. A folyamatos belső differenciálódás, a gyakori diszciplináris összeütközések az egységességében is rendkívül sokszínű, társadalom-, tudománykritikai, és önmagára is kritikailag reflektáló látásmódja „*kihívást jelentő diszciplínának*” (Martin Kusch) mutatják [4]. Miközben *tényezővé válik*, jelenlétét szándéka ellenére, átmenetileg fenyegetésként fogják fel egyes érintkező tudományterületek. (Ez a – megfelelően széles léptékben tekintve – átmeneti jelenség a tudománytörténet számára nem ismeretlen. Éppen ilyen kihívást jelentő diszciplínának mutatkozott pl. a pszichológia a 19. században a filozófusok számára. A tisztulás útját szenvedélyes viták, német nyelvterületen egyenesen tudományos háborúk jelezték.)

1.3. Vizsgálódásaink részterületei dióhéjban

A domináns, azaz hatalmi helyzetben lévő társadalmi aktorok által erőltetett terhesség-megszakítás: a Down-szindrómával születő gyermekeket váró nők horizontja. A Tavaszi Szél-konferencián látásmódunk egyik Archimedesi pontját: *a pozitív feminizmust* mutatta be Hernádi Ilona és Kunt Zsuzsanna.

Örökbefogadás: a Down-szindrómával élő gyermekek esete. A kutatás ezen részterülete a fogyatékosnak bélyegzett és a Taigetoszra kitett gyermekeket tudatosan örökbe fogadó családokról szól (kérdőíves felmérés, narratív interjúk és fókuszcsoportos vizsgálat). Ezen a területen Sándor Anikó és Horváth Péter kutat. Az ő tanulmányukat is a jelen kötet hozza. Katona Vanda és Szücs Marianna, doktori fokozattal már rendelkező kutatók az intellektuális fogyatékossgal élő személyek család-alapítása terén vizsgálódnak empirikus módszerekkel. Akadályokat, domináns attitűdöket kívánnak feltárni a különféle lakhatási formák és gender-szerepek relációiban.

A történeti kontextust a kutatás vezetője igyekszik feltárni, a jogi kontextust pedig szintén két poszt doktor: Jakab Nóra és Hoffman István, ám ezek a jelen kötetben nem kapnak helyet.

OTKA-kutatásunk egyik részeredménye olvasható tehát az alábbi tanulmányban, amely a Tavaszi Szél-konferencia szerkesztett előadás-szövegét hozza és *három irányból* tekint *a participatív kutatás* működési módjaira.

Az elsőben néhány, a címben említett konkrét kutatási tapasztalat jelenik meg, úgy, hogy itt-ott összefüggésbe kerül egyes – jelen munkánkban még csak egyes – szakirodalmi eredményekkel (ld. ezek közül különösen pl: [0], [2], [5], [7]).

A másodikban és a harmadikban a *saját hang* (ld. később) szólal meg: két participatív kutatótárs saját tapasztalata és eredményei alapján.

Vizsgálódásaink hazai viszonylatban újszerű kezdeményezésen alapszanak, mint ahogy csoportunk sajátosan *rétegzett* kutatási módszertana is. Mivel az OTKA 111917K kutatás participatív kutatás, amely a maga módján úttörő, hiszen a hagyományos metodikai felfogásoktól részben eltérő módszertant alkalmaz. Mindez a Szerzők szándékai szerint megfelel a fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ Egyezmény követelményeinek.

Kutatócsoportunk interdiszciplináris gondolkodását szélesíti és mélyíti az érintett személyek megélt tapasztalataiból merített tudás. Három esztendő kutatómunkánk során természetesként fogjuk fel és alkalmazzuk a „Semmit róluk nélkülünk” alapelvet. A kutatás ideje alatt a csoport plenáris közös gondolkodásának terében együtt dolgozik két fogyatékossgal élő participatív kutatótárssal, e szöveg két szerzőjével, akik közvetlen érintettségük okán, más aspektusból is vizsgálják a felmerülő kérdéseket. Eközben a kutatócsoport – rajtuk kívül – további személyes élettapasztalattal bíró érintett személyeket is bevon a kutatás egyes területeibe.

Mindeközben a participatív kutatótársak feladatai felölelik az alábbiakat: az érintettségükből származó tapasztalatok átadása a témában szerzett tudással bíró kutatóknak, továbbá az együttgondolkodás ebből a közös tudásbázisból, a másképpen-látás okainak feltárása, az álláspontok különbözőségeinek vizsgálata. Feladata a személyes megélésen túl az adott csoport, jelen esetben a fogyatékossgal élő emberek csoportjának közös tapasztalati elemeinek feltárása, átadása és továbbgondolása. A participatív kutatótársakkal együtt végzett munka magában hordozza az együtt gondolkodásból származó többlet lehetőségeket, ám ugyanakkor számos kihívással is jár.

2. Kérdések és válaszok: a participatív kutatás néhány empirikus és elméleti összefüggése az OTKA-kutatás tapasztalatai alapján

2.1. Honnan ered és mit jelent a participatív kutatás a fogyatékoságtudományban?

Az eredet kétségtől a „saját hang” és a „szituált tudás” tájékán keresendő – tanulmányunkban részletesebben ld. Kolonics Krisztián s Antal Zsuzsanna kifejtésében később. A „mit jelent” – pedig nem jelez vissza mást, mint kemény és *egyenrangú* együttműködést. (Ennek kifejezetten egyszerű, minimalista-design-ját ld. pl.: [0]).

2.2. Lehet-e kutató egyáltalán olyasvalaki, akinek nincsen doktori fokozata? Beengedünk-e outsidersket a tudomány szent, hófehér csarnokaiba?

E kérdés föltevését az indokolja, hogy számos támadás éri a participatív kutatókat a *mainstream* tudomány oldaláról. Megfigyelés, hogy le is néznek bennünket, de mi ezt is vállaljuk. Hiszen mindenki úgy kezdi, hogy nem rendelkezik tudományos fokozattal. Ráadásul előadásunk, melynek e szöveg szerkesztett változata, éppen egy doktorandusz-konferencián hangzott el, ahol – legalábbis alapértelmezésben – csak a levezető elnököknek volt fokozatuk. De a fogyatékoságtudomány a saját hang és a megélt tapasztalatból fakadó tudás értelmezése által ki is forgatja a sarkaiból a *mainstream*-logika gyöpös szemléleteit.

Ráadásul a participatív kutatás sajátosságai és hozadécai *minőségek* – számadatokkal kevésbé megragadhatóak. Így a következő „támadás” a magukat az igazság és a *módszer* kizárólagos birtokosaiként értelmező kvantitatív kutatók oldaláról érkezik.

Mi úgy tapasztaltuk a saját tudományterületünkön, hogy, ha nem figyelünk eléggé, meglehetősen gyorsasággal magunk válunk outsidersré. A válasz tehát: feltétlenül *igen*, beengedjük. Sőt: nélkülük nem is kívánunk ott tartózkodni. Ugyanis a kutatáshoz és az eredmények értelmezéséhez szükséges tapasztalat egyik része nálunk, „tradicionális” kutatóknál van, de a másik része az érintettek tapasztalásában.

2.3. Hasznosak-e a participatív kutatások egyáltalán?

Az inkluzív kutatások hazánkban kevésbé elterjedtek. Bár a *participatív és az emancipatív kutatási irányzat* új módszereket keres és távlatosan majd nyújt is hátrányos helyzetű csoportok és társadalmi szerepük vizsgálatában – egyelőre még kevés tapasztalattal rendelkezünk. Itt a fogyatékosággal élő személyek nem a vizsgálatok tárgyaként, hanem alanyaként, sőt, aktív résztvevőiként jelennek meg. Ezen kutatások egyik törekvése a kisebbség és a többség közötti szemléleti határok kocsonyássá tétele mellett a sztenderd hatalmi viszonyok átértelmezése. Céljuk olyan tudás termelése, amely hozzásegít az érintett személyek hatalommal való felruházásához (*empowerment*), sőt, akár kutatói szerepük kiformálásához is.

A participativitás a vizsgálati eredmények nagyobb fokú *érvényességét* is támogatja, mivel a kutatási kérdések, az adatgyűjtés folyamata módszertanilag erősödik azáltal, hogy a célcsoport belső sajátosságait is figyelembe veszi.

2.4. Van ennek köze a „Semmit rólunk nélkülünk” elvhez?

Van, de ez nem fontos. A „Semmit rólunk nélkülünk” elv ugyanis külsődleges és előíró. A participatív kutatótárs ezzel szemben *belül van* és nem ír elő semmit. Nem azért kutatunk együtt, mert azt *parancsba kaptuk*, hanem azért, mert nem tehetünk másként.

2.5. Hol húzódnak a participatív kutatás határai?

Az „illetékességben” bizonyosan van határ. A „teljes” vagy „részleges” illetékességben. Finoman lépdélünk. A participatív kutatótárs lehet, hogy nem a Down-szindrómával élést tapasztalta meg, hanem *az érintettséget és az elnyomást*.

2.6. Mik a participatív kutatás nehézségei és veszélyei, ha vannak egyáltalán?

Kétségkívül vannak. Hiszen „mi” (a mainstream-kutatók) nem ismerjük legfőljebb sejtjük az érintettség tapasztalatát. „Ők” pedig – azaz a participatív kutatótársak – p. o.: nem tudják hogyan kell hivatkozni. De máris itt van ez a megkettőződés. Úgy indulunk el a közös munkában, a legelején mindenképpen: „az ismeretlenben”, miként a társdalom maga is működik: „ők és mi”. Ebből gyúrandó az összeszokott csapat; tehát feladatként jelenik meg az összehangolódás, ami ha csak mainstream-kutatók állnak össze kutatócsoporttá, lényegesen kisebb kihívás.

Ám, ha ez megoldódik, akkor a – talán egyetlen, általunk eddig regisztrált – veszély *a szerepek esetleges fölcserélésében* áll. Abban, az esetenként előálló helyzetben, amikor a „mainstream-kutató” „saját” megélt tapasztalataival, a participatív kutató pedig mainstream kutatási gyakorlatával operál.

3. Egyes szám első személyben: a kutatásban részt vevő érintett szakértők saját értelmezései

3.1. Antal Zsuzsanna participatív kutatói narratívája

3.1.1. Személyes érintettség

Antal Zsuzsa vagyok. Miért veszek részt az OTKA-kutatásban? Érintettségem okán. Magasnyaki gerincsérült vagyok, nyaktól lefelé bék. Autóbalesetben sérültem. 16 éve élek kerekesszékekben, kerek ágyban. Nekem így kerek a világ. Mozgásképtelenségem a jéghegy csúcsa. Számítalan háttértevékenységet kell másoknak rendszeresen elvégezniük velem ahhoz, hogy képes legyek aktívan, kreatívan élni az életem. Az ún. Maslow-féle szükséglet-piramis alapját adó létfeltételek biztosításához *a nap 24 órájában* segítségre van szükségem.

1. kép: Létfenntartás – segítséggel

2. kép: NASA-fejlesztette eszközzel működtetem (használok?) a számítógépet. Ezzel dolgozom, írok, olvasok. (Mindkét kezem szabad. ...ha tudnám mozgatni őket ... Nos! ilyen és hasonló gondolatok – a tudomány mai állása szerinti létben – nem foglalkoztatnak!)

A műszaki tudományok fejlődése nagymértékben befolyásolja az érintett személyek életét és az átalakuló társadalmi közegben való részvételét is. Reményeket táplál.

3.1.2. Kapcsolatkeresés és –találás

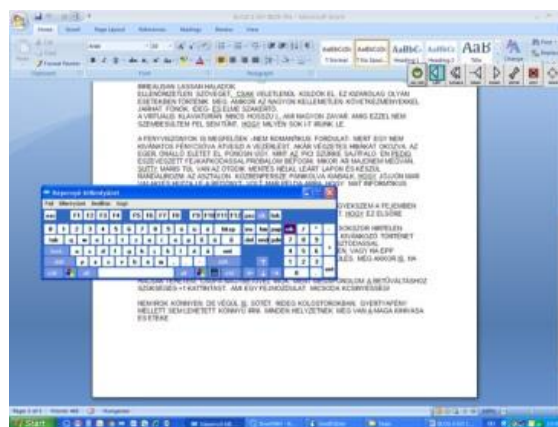
Közel egy éve gondolkodom együtt a fogyatékoságtudomány művelőivel. Úgy indult, hogy miután meggyőződtem arról, hogy fogyatékoságtudomány valóban létezik, beleástam magam az elérhető szakirodalomba. Az „ásást” számítógépen egy speciális, NASA-fejlesztésű készülékkel végeztem.

E-mailben jelentkeztem, és felajánlottam a tapasztalataimat, tudásom átadását és együttgondolkodási szándékomat. Az első személyes találkozásom a tudomány művelőivel 2015 szeptemberében, a Magyar Szociológia Társaság Fogyatékoságtudományi Szakosztályának alakuló ülésén esett meg. Begurultam a sok résztvevő közé és csendes szemlélőként hallgattam a diskurzust. Így is terveztem.

Felkészületlenül ért, amikor a hozzám fordult az üléselnök és megkérdezte, hogy érintettként, mi a véleményem az éppen akkor vitatott témáról. Először hezitáltam, majd megosztottam velük a gondolataimat, a magam stílusában. Más álláspontot képviseltem, mint a kutatók, tanárok, az elméleti és gyakorlati szakemberek. Ott hirtelen egy pillanatra nagy és mély csend vett körül. Senki nem tett fel kérdéseket. Letettem a névjegyem, de egy cseppet sem voltam biztos abban, hogy még egyszer meghívnak és kíváncsiak lesznek a véleményemre. Tévedtem.

3.1.3. Hogyan dolgozunk együtt?

Hosszú ideje rendszeresen részt veszek a címben jelzett OTKA kutatásban. Első feladatomban az volt, hogy kritikai szemlélettel olvassam el a kutatók kiadásra előkészített könyvét és írjam le az észrevételeimet, erősítve ezzel a kutatási eredmények konzisztenciáját.

3. kép: Így írok – például saját blogot

Érintettségem okán, más nézőpontból néztem és láttam az egyes kutatások elemeit. Értékelem, hogy elvárják tőlem, hogy érveljek és vitatkozzak. A viták során voltak emlékezetesen meglepő pillanatok. Felvettem, hogy „fordítsuk le” a tudományos nyelvezetű írásokat közérthetőre. Ezt a javaslatomat le is írtam, egy megbeszélésen szóban is említettem. A kutatás vezetője, felnézett a papírjából, mélyen a szemembe és megkérdezte: „Jól értem? Az a javaslatod, hogy fordítsuk le?” A teremben penge élessé vált levegőben nem volt könnyű kimondani azt a meggyőződés, hogy „Igen, éppen ezt javaslom!”

Feltétlen elvárás velem szemben, hogy hitelesen nyilvánuljak meg minden esetben. A megbeszéléseinken és minden más fórumon. Sok saját történetem és álláspontom elmondása után vált egyértelművé és kölcsönössé az a felismerés, hogy ha tüpontosan értjük egymást, akkor van valódi hozadéka az együttgondolkodásunknak. A közös munka során is meggyőződtem annak fontosságáról, hogy *az ember ne ijedjen meg a saját gondolataitól, de közben értőn figyelje, mások gondolatait is.*

4. és 5. kép: Kutatási megbeszélésünk

3.1.4. Ki a szakértő?

Számtalan kérdés, vetődött fel bennem a közös munka során. Az egyik legfontosabb, hogy szakértőnek kell-e lennem? Úgy vélem, hogy *szakértő* mindenekelőtt a saját szakmájában lehet valaki. Az akadémiai tudományokban képzett kutatónak tanult szaktudása van kutatási területének témáiban. De arra jó esély van, hogy nincsen közvetlen tudása a fogyatékoság személyes, életmódszerű megélésében. Még akkor sem, ha valakinek volt eltörve már keze, lába, már belekóstolt abba, hogy milyen is –alkalmi, „átmeneti” mozgáskorlátozottak lenni. A fogyatékosággal élőknek személyes folyamatosan, hosszútávon megélt tapasztalata van. Értelmezés kérdése, hogy az én fogyatékos létben élt életem egyfajta szakma-e, amiben, érintettségem okán váltam szakértővé. A magam álláspontja szerint ebben a sajátos értelemben *szakértő vagyok*.

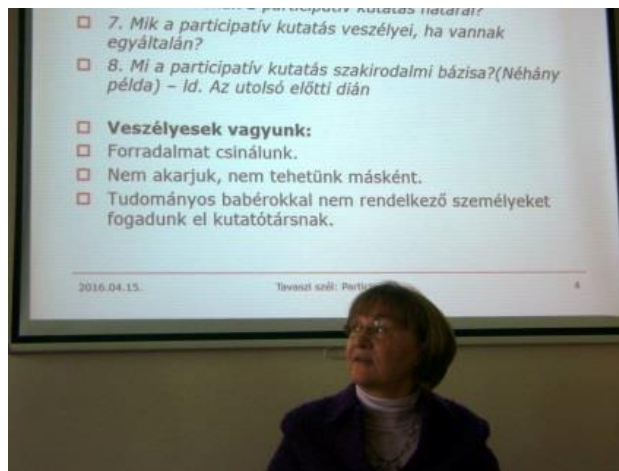
Sokat tépelődtem azon is, hogy vajon meg tudok-e felelni az elvárásoknak? Fel tudok-e zárkózni a tudomány művelőjéhez? Az egyértelműen nemleges válaszhoz fel kellett ismernem, hogy ez nem feladatom. Az ő tanult tudásukhoz történő felzárkózás reménytelen céltalan, irreális küzdelem lenne. Nem ez az elvárás. Részemről belső igény, hogy minél többet tanuljak és tudjak a számomra új területekről. Megtanultam, hogy a tudomány és a kutatás szempontjából a saját mindennapi gyakorlatom, tapasztalatom hiteles átadása értéknek minősül.

Igénylem is a kontrollt, a visszajelzéseket. Fontos számomra, hogy egy-egy témában addig vitatkozzunk, amíg biztossá válok abban, hogy jól értem a kérdéseket és a kollégák is jól értik a válaszaimat és fordítva.

Sok beszélgetés után körvonalazódott, hogy mi a feladatom, felelősségem, mint participatív kutatótársnak. Feladatom, hogy tapasztalásaimat, viszonyulásaimat adjam át szóban, írásban.

Mindig reagáljak, ha van véleményem és ne vegyem le a „másképp látás” szemüvegét. Ne érezzem magam másodrendűnek, a közös munkában. A közös felismerések juttatnak minket közelebb az egyes helyzetek társadalmi szintű feltárásához.

A participatív kutatásban egyelőre, íratlan szabályok mentén dolgozunk. Munkánk során, együtt alakítjuk ki gyakorlatát és a közös munka küzdelmei írják a szabályokat.

6. kép: Előadás a Tavaszi Szél Konferencián

Publikált nemzetközi tapasztalatok, és egy kevés elkötelezett, többnyire fiatal fogyatékoságtudományi kutató gyakorlatán túl nincsen előttünk konkrét, követendő, követhető példa. Ugyanakkor ránk, participatív kutatókra is vonatkozik a kutatók számára is mértékadó, pl. kutatásetikai működési rend. A diszciplína művelőivel együtt elköteleződtem abba az irányba, hogy a két tudásbázis – a megélés és a tanult tudás közös elemeinek sokoldalú kibontása, megvitatása exponenciálisan megnövelt többlettudáshoz vezet és ez társadalmi szinten is értelmezhető kutatási eredményeket hoz.

3.1.5. Mi a közös bennünk?

Nem kell szakértőnek lennie annak, aki az alábbi képre tekintve ránézésre látja, feltűnő hasonlóságainkat és különbözőségeinket.

7. kép: Mindannyian emberek vagyunk

Különbségeink egy része szembetűnő. Ahhoz azonban már *kíváncsiság*, sokrétű tudományokon átívelő (interdiszciplináris) *tudás, kitartás, szorgalom* kell, hogy megismerjük a különbségeinkben rejlő azonosságainkat, ill. értelmezzük és leírjuk azokat. Ezekből lehet következtetni arra, hogy jelentős életmódbeli eltérések vannak közöttünk. Ennél többet akkor tudunk meg, amikor beszélünk a helyzetünkről, feltárjuk a megoldásra váró szituációkat és a kijelöljük a megoldási módokat. (*Különbségeinkben is közösségeinket keressük.*)

Figyelembe véve a fogyatékoságtudomány normalitás-kritikáját szándékosan kerülöm itt a „normális” kifejezést. A „probléma” szót pedig azért, mert oda nem illő módon használják azt miránk, emberekre. A fogyatékoság szót is kerülöm, miként Kolonics Krisztián is.

Az életem nagyon más és mégis nagyon hasonló, mint bárki másnak az életéhez. A közös bennünk, mindannyiunkban, hogy emberek vagyunk, a magunk hibáival, erényeivel, tudásával, tapasztalataival és esendőségével együtt. A fogyatékoságtudomány terepet nyújt, hogy együtt dolgozzunk azért, hogy az esélyeink is egyenlők legyenek.

3.2. Kolonics Krisztián *participatív* kutatói tapasztalatai

Kolonics Krisztián vagyok, érintett személy, *participatív* kutatóként szerepelek az OTKA-kutatásban, előzőleg Katona Vandával vettem részt egy doktori kutatásban.

A *participatív* kutatás számomra rendkívül fontos, hiszen ebben megvalósul az, amiért olyan sokan küzdünk. A „Semmit rólunk, nélkülünk!” alapelve szerint az érintetteknek lehetőséget kell kapniuk ahhoz, hogy képviseljék magukat a róluk születő döntéseknél, az őket érintő dolgokban, akár a kutatásban is és ez egyben lehetőség arra is, hogy aktívan vegyenek részt a mindennapi életüket befolyásoló döntésekben.

A *participatív* kutatásokban érintett *participatív* társkutatók és a többi kutató kooperatívan, sőt, mi több: *egyenrangúan* dolgoznak együtt. Mindeközben elengedhetetlen, hogy az érintett személyek a kutatás folyamatában ne szoruljanak se elnyomotti, se háttérszerepbe. A közös munka során a személyes részvétel maga erősíti meg, ruházza fel hatalommal (*empowerment*) őket [5].

A fogyatékosággal élő személyek és a nem fogyatékosággal élő emberek között is van távolság. Következésképpen egy kívülálló a fogyatékoság tapasztalatát még a legnagyobb empátiával sem feltétlenül képes rekonstruálni [1].

A mindenekelőtt a fogyatékoságtudományra jellemző sajátos módszertan, a *participatív* kutatás gyakorlatában az insider perspektíva szükségessé teszi, hogy érintett személy(ek) is részt vegyen(ek) a munkában, lehetőleg rögtön a kezdeti, tervezési szakaszban. Hasznos, ha *éppen azokban a helyzetekben van személyes tapasztalata*, amelyeket a kutatás lefed, de ez nem elengedhetetlen, tekintettel arra, hogy a kutatott területek szélesebbek lehetnek az insider kutató saját tapasztalatainak terénél. Személyes tapasztalatai, a vizsgált kérdések testközelből való megtapasztalása sikerrel támogatják mind a kutatási kérdések, mind a vizsgálati módszerek megfelelő kiválasztásához. Alkalmanként az egész perspektíva megfordítását is hozhatja, ha nem kívülálló, hanem *bennfentes* személy nyújt többlettudást egyéni, megélt tapasztalatairól. Az általa nyújtott szemlélet segít a sztereotípiák lepattogtatásában, a címkék lefejtésében, sőt: szubjektív értelmezései magasabb szintű megismerést, nyújthat, megmutatván, hogy a kutatás alanyát hogyan és hol rejti el a viszonyokra és az értelmezésekre ráboruló *mitikus háló* [2].

Az *érintett kutatótárs* munkája nem kevés kihívással és ugyanakkor felelősséggel is jár. Feladata az érintett emberek tapasztalatainak képviselete, alkalmanként élethelyzeiteiknek, sőt: szenvedéseiknek és ezek okainak a megmutatása. Még mozgássérült emberként sem egyszerű olyan látásmód érvényesítése, ami *minden* mozgássérült személyre jellemző, de nem is ez a cél. A *participatív* kutatótárs felelősségét jelzi – tudományunk és módszertanunk jelen fejlettségi szintjén – az is, hogy sikerrel járjon, mert ezzel is hozzájárul e tárgyban *közös*

kutatói létünk igazolásához. Sokfélék vagyunk, sokféleképpen látjuk a világot. Ez igaz a nem fogyatékossgal élő kutatókra is, akik szintén beleviszik a szubjektivitásukat a kutatásba, ami elkerülhetetlen. A szubjektivitástól a régivágású tudományos világban sokan megijednek. Pedig a vállalt szubjektivitás éppen azt segíti elő, hogy egy minél életszerűbb, valóság közelebb megismerés jöjjön létre, s a megélt tapasztalat így kiegészítse az anélkül szerzett tudást. Az kutatási kérdés szemszögéből az érintett személy egy sajátos, *kettősen szituált tudás* (N.B.: ez az eredeti – Haraway 1991 – *situated knowledge*-fogalom kibővítése!) birtokában van, amelyet egy külső, *outsider* kutató nem tud elsajátítani [3].

Az érintett szakértőnek háromféle ismerete van: az egyik a saját helyzetének megtapasztalt tudása. A másik *a helyzetéből fakadó alapvető szükségletek* hajszálpontos ismeretéből származik. E kettő eredője pedig a harmadik: a *megélésnek* és az ebből fakadó *élettapasztalatnak* a kutatási kérdés vonatkoztatási terében való értelmezése, amit a többi kutatóval együtt végeznek el.

A szubjektivitásnak is van határa. Helyes hát, ha a participatív kutatótárs törekszik arra, hogy ne csak saját magát lássa ebben a helyzetben, hanem kísérelje meg az általa reprezentált csoport helyzetét szélesebb kontextusban tekinteni. Tehát, amikor kérdéseket fogalmazunk meg, vagy kipróbálunk egy interjúhelyzetet, akkor a lehetőség szerinti mértékben szükséges képviselni a többi sorstársat is – lehetőség szerint tekintettel kell lenni az ő tapasztalataikra is.

4. Összegzés

A participatív kutatótársakkal együtt végzett munka magában hordozza az együttgondolkodásból származó többlet lehetőségeket, de kihívásokkal, veszélyekkel is jár.

A participatív kutatótársak feladata az érintettségükből származó tapasztalatok közösbe adása; a személyes megélésen túl az adott csoport, jelen esetben a fogyatékossgal élő emberek csoportjának közös tapasztalati elemeinek feltárása, átadása és továbbgondolása.. A kutatócsoport többi tagjának, a saját maga szerezte tudástartalmak kapcsán hasonló a feladata. Így a participatív kutatás során létrejön az együttgondolkodás, az immár közös és folyamatosan frissített közös ismeretháttérből, tudásbázisból sarjadó, de ugyanígy a *másképpen-látás* okainak feltárása, az álláspontok különbözőségei okainak vizsgálata is.

A fogyatékossgatudomány – (critical) disability studies – erőfeszítéseinek egyik célja, az érintettek helyzetének javítása. Mi ezt velük együtt tesszük, nem nélkülük. Együttműködésünk a kölcsönös bizalmon és tiszteleten alapszik. Tanulmányunkat ezzel a gondolkodással és az együttgondolkodás gyakorlatának bemutatási szándékával állítottuk össze. Megszólaltak benne a kutatásban személyesen érintett participatív kutatótársak is, és a maguk narratívájaként mondták el kutatásban való részvételhez fűződő tapasztalataikat. Elmondták, hogy miért tartják fontosnak a részvétel lehetőségét és azt is, hogyan dolgozunk együtt a társadalom fogyatékossg-képének formálásán.

Összegezve: participatív kutatásban részt venni megtisztelő és felelősségteljes feladat, amelynek során lehetőség nyílik arra, hogy a tudományos munka folyamatában megnyilatkozzon egy olyan élő tapasztalat, amelyre egy kívülállónak (outsider) nincs rálátása. Nem más ez, mint amire tanulmányunk mottója is utalt a Mike Oliver-idézettel [6].

Irodalomjegyzék

Az alábbiakban – a bevett megoldástól eltérően – nem csupán olyan szakirodalmakat jelzünk, amelyekre a tanulmányban hivatkoztunk, hanem olyanokat is, amelyeket az Olvasó további tájékozódása szempontjából relevánsnak találtunk.

Hivatkozott irodalom

- [0] Björnsdóttir, K.: *Gambling for capital: learning disability, inclusive research and collaborative life histories*. British Journal of Learning Disabilities, 36, 2008. pp. 263-270.
- [1] Diprose, R.: *Corporeal Generosity on giving with Nietzsche, Merleau-Ponty and Levinas*. New York: State University of New York Press, Albany. 2002.
- [2] Goodley, D.: *Tales of hidden lives: A critical examination of life history research with people who have learning difficulties*. Disability & Society, 1996, [2] 11 (3), 333-348.
- [3] Haraway, D.: *Situated Knowledges*. In Haraway, D.: *Simians, Cyborgs, and Women*, New York: Routledge. 1991. pp.183-202.
- [4] Kusch, M.: *Psychologism. A case study on the sociology of philosophical knowledge*. Routledge, London, 1995
- [5] Marton K., Könczei Gy.: *Új kutatási irányzatok a fogyatékoságtudományban*. Fogyatékoság és társadalom 2009/1. pp.5-12.
- [6] Oliver, M.: *Final accounts and the parasite people*. pp.187. In M. Corker, S. French (eds): *Disability Discourse*. Buckingham: Open University Press, 1998. pp. 183–191.
- [7] van der Riet, M., Boettiger, M.: *Shifting Research Dynamics: Addressing Power and Maximising Participation through Participatory Research Techniques in Participatory Research*. South African Journal of Psychology, 39 (1), 2009. pp. 1-18.

További, ajánlott irodalom

- French, S., Swain, J.: *Changing disability research: Participating and emancipatory research with disabled people*. Physiotherapy, 83 (1), 1997. pp. 26-32.
- French, S., Swain, J. *Researching Together: A Participatory Approach*. In French, S., Sim, J (szerk.) *Physiotherapy: A psychosocial approach*. 3rd ed.. Oxford: Butterworth-Heinemann. 2004.
- Letöltés helye: <http://disability-studies.leeds.ac.uk/files/library/French-A-PARTICIPATORY-APPROACH-TO-RESEARCH.pdf>; A letöltés ideje: 2016. 02. 11.
- Lewis, A.: *Accessing, through research interviews, the views of children with difficulties in learning*. In Nind, M., Rix, J., Sheehy, K., & Simmons, K. (szerk.) *Inclusive Education. Diverse Perspectives*. London: David Fulton Publishers. 2003. pp. 193-205.
- Marton K.: *Participation of children and adults with disability in participatory and emancipatory research*. Neveléstudomány, (3), 2014. pp. 23-32.
- Letöltés helye: <http://nevelestudomany.elte.hu/index.php/2014/11/participation-of-children-and-adults-with-disability-in-participatory-and-emancipatory-research/>; A letöltés ideje: 2016. 02. 11.
- Mercer, G.: *Emancipatory Disability Research*. In Barnes, C., Oliver, M., & Barton, L. (szerk.) *Disability Studies Today*. Cambridge: Polity Press. 2002. pp. 228-249.

Lektorálta: Dr. Gurbai Sándor PhD, jogász főreferens, Alapvető Jogok Biztosának Hivatala

„NÁLAM IS VAN FEGYELMEZETLENSÉG, DE CSAK ADDIG, AMÍG MINDEN OSZTÁLYT BE NEM IDOMÍTOK...”¹⁴

AVAGY FEGYELMEZÉS NAPJAINK ÁLTALÁNOS ISKOLÁIBAN

Kósa Rita Diána

Debreceni Egyetem, PhD-hallgató, kryta90@gmail.com

Absztrakt

Az iskoláról sok helyen sok mindent olvashatunk, azonban arról, hogy pontosan mi is történik az iskola mindennapjaiban már kevesebbet. Mi történik, mikor a diák belép az iskola kapuján? Mi történik, miután a pedagógus bezárja a terem ajtaját és elkezdődik egy tanóra? Mi játszódik le a tanárok-diákok és diákok-diákok között nap mint nap? Milyen a kapcsolat a tanárok és az iskolavezetés, a tanárok és a szülők között? Hogyan kommunikálnak az iskolapolgárok egymással és mit közvetítenek közben?

Demokratikus viselkedésmódra csak demokratikusan működő iskola tud eredményesen szocializálni, a sikeres értékátadáshoz a leírt és a szóban vallott elvek szerint kell a gyakorlatban eljárni az iskolában. A diákok hiába tanulják meg, hogy a köztársaság a lehető legjobb államforma, ha az iskola falain belül nem ezt tapasztalják. Hiába tanulják meg, hogy toleránsnak kell lenniük embertársaik iránt, ha közben az iskola elkülöníti a cigány osztálytársaikat. Milyen értékeket ad át az iskola? Hogyan kezeli a konfliktusokat? Az iskolapolgárok jogainak mekkora teret enged? Milyen elvárásokat támaszt a társadalom az iskolával szemben? A hivatalosan megfogalmazott és leírt kritériumok és a közgondolkodás informális elvárása gyakran nem azonos az iskola falain belül. A társadalom számára fontos, hogy készítse fel a diákokat a munkaerőpiacon való boldogulásra, továbbtanulásra, legyen kulturális mobilitási csatorna, de valóban ez történik az iskola falai között? Mennyire alkalmas arra, hogy az általa demokratikusnak nevezett magatartásformákat habitussá tegye a diákokban?

Doktori kutatásomban meghatározó az *iskolai fegyelem és fegyelmezés* kérdésköre, de egyáltalán szükség van-e ezekre az iskola falain belül, és ha igen, milyen mértékben? Pedagógus és diák élete sajátos módon összekapcsolódik az iskolában, melyben érzelmek és indulatok is szerepet kapnak. Az iskola egy hierarchizált környezet, a hatalom, a rangkülönbségek jelen vannak a falain belül. Felvetődik a kérdés vajon napjainkban is szükség van-e az alá-és fölérendeltségi viszonyok megtartására, miközben az egyre nagyobb társadalmi részvétel elérése lenne az oktatás célja. Az iskola a munka világára készíti föl a diákokat: de mégis hogyan tegye ezt? Tagadja a hierarchiát vagy tanítsa meg tanulóit az uralkodás és engedelmesség élményére? A tér, mint fegyelmezési eszköz, hogyan jelenik meg az iskolában? Mindezekre *Michel Foucault* munkásságára alapozva keresem a válaszokat. Doktori kutatásom kvalitatív jellegű, 60 általános iskolai pedagógussal készíték félig strukturált egyéni interjút. Az dolgozat keretein belül szeretném bemutatni az első 20 interjú tapasztalatait és eredményeit.

Kulcsszavak: iskola, rejtett tanterv, iskolai fegyelmezés, iskolai térhasználat

¹⁴ Részlet egy 32 éve magyart, színjátékot tanító pedagógussal (nő) készített interjúból.

1. Bevezetés

A rejtett tanterv fogalma az 1960-as évek vége óta ismert, azóta számos kutató törekedett ezen implicit tanterv mechanizmusainak feltárására (Green 1977; Rosenthal-Jacobson 1968; Ulich 1976; Vallance 1973, 1985; Wellendorf 1974; Szabó 1979, 1988, 2009). A rejtett tanterv egy olyan absztrakció, mely nincs leírva vagy szabályos tantervben rögzítve, de megjelenési formájában mindig konkrét, hatása pedig akár a szándékos pedagógiai ráhatásokéval is azonos jelentőségű lehet. Ide sorolható bármilyen implicit norma, meggyőződés és érték melyek átadása főként tantermi, iskolai interakciók révén valósul meg (Vogel 2010).

A dolgozatban a rejtett tanterv megjelenésének egyik fontos területével, az iskola egyik mindennapos problémájával, a fegyelem és a fegyelmezés kérdésével kívánok foglalkozni, ennek két nyílt elemén, az iskolai házirenden és fegyelmi eljáráson keresztül. Iskolarendszerünk sajátos kettősége, hogy némely elemeknél megrögzött állandóságot mutat, míg máshol jelentős átalakulásokat. Pedagógus és diák élete sajátos módon összekapcsolódik az iskolában, ahol érzelmek és indulatok is szerepet kapnak. Az iskola egy hierarchizált környezet, a hatalom, a rangkülönbségek jelen vannak a falain belül. Felvetődik a kérdés vajon napjainkban is szükség van-e az alá-és fölérendeltségi viszonyok megtartására, miközben az egyre nagyobb társadalmi részvétel elérése lenne az oktatás célja. Az iskola a munka világára készíti föl a diákokat: de mégis hogyan tegye ezt? Tagadja a hierarchiát vagy tanítsa meg tanulóit az uralkodás és engedelmisség élményére?

Az iskolában, ami szolidaritásra, demokráciára és kölcsönösségre, értékekre nevel az az iskola légköre, működési rendje, a tanítás módja és a tanárok gesztusai. A különböző értékek sikeres átadásának módja nem az információközlés, a magoltatás, hanem az iskolai kommunikációnak, a tér és idő, a személyes kapcsolatok szervezésének módja. Az iskolában meglévő korlátok jelenleg a társadalmi különbségeket kulturális különbségekké transzformálják (Ligeti 2001).

Doktori kutatásom kvalitatív jellegű, hatvan falusi általános iskolában tanító pedagógussal készíték félig strukturált interjút. E dolgozat keretein belül az első 20 interjú tapasztalatainak egy részét kívánom bemutatni.

2. A fegyelmezett osztály

A közhiedelem és az általam megkérdezett pedagógusok egy része szerint egy tanóra akkor fegyelmezett, akkor jó, ha mindenki csendben ül, figyel és jegyzetel. Gondoljuk végig, ez a csend vajon mit jelent? Feszült, kíváncsi figyelmet vagy unalmat, közömbösséget és álmodóságot? A fegyelem általában az alárendeltséggel párosul, és mint alárendeltek nem szívesen vagyunk fegyelmezettek, kényszernek érezzük azt, amit elvárnak tőlünk. Nincs ez másképp az iskolában sem.

Fontos megemlíteni, hogy az iskolai fegyelem mindig az adott társadalom és közösség kultúrájának része. A megjelenített érték-és normarendszer befolyásolja az egész oktatási rendszert és az egyes diákok magatartását is (Mihály 2005).

Fenyő D. György (1999) tette fel azt a kérdést, hogy vajon fegyelmezettebb-e az az osztály, amelyik csendben részt tud venni a tanórákon, mint amelyik önállóan betanul egy táncot vagy képes egymásra, a növényekre vigyázva kirándulni, vagy esetleg feszült figyelemmel követ végig egy színházi előadást? Fenyő (1999) szerint a tanórán kívül felborul az ott még látszólag működő hierarchia, az iskolán kívüli rendezvényeknek általában nincs előre eltervezett rendje és nem egyértelmű a pedagógus „felsőbbrendűsége” sem.

Eddigi interjúim ezt cáfolták, hiszen napjaink iskolájában minden rendezvénynek pontos forgatókönyvet készítenek, a pedagógusok így képesek „uralni” akár egy többnapos osztálykirándulást is, az első perctől az utolsóig, miközben a diákban fel sem vetődik, hogy a tanár-diák hierarchia talán ilyen körülmények között nem érvényes. A diák ugyanúgy az

iskola falainak szabályai között érzi magát, az egyik alsós pedagógus interjúalany így vélekedett:

„13:20-tól én 13:40-ig a buszindulásig úgy közvetlenül velük játszok, vagy csak úgy leülünk és akkor én is elmesélek valamit, ők is, hogy mennyire megnyílik a gyerek, mint ott tanítási órán, hogy elmondja, hogy az ő kiscicája hogy csinál és én is mondom el. (...) Tudod, az ilyenek nagyon jók, amikor így szabadon, mert ha elmegyünk egy kirándulásra, akkor is idemegyünk, odamegyünk, csendben legyetek, stb. Mint ahogy maga a felnőtt, hogy legyen olyan pillanat, amikor nincsenek ezek a korlátok, hogy azt csinálunk, amit akarunk egy kicsit, mert abban tud igazán bármelyik gyerek megnyilvánulni.” (23 éve alsó tagozatban tanító pedagógus, nő)

Az iskolai rendezvények fegyelme nem demokratikus viszonyokon alapul, a diákközösség behódol az iskola, pedagógusok irányításának, pedig ez az iskolai fegyelem alapulhatna a diákok önirányításán, az együttlét az együttes cselekvés élményén is. Az ilyen jellegű fegyelem már teljesen más minőségű lenne, mint amit most tapasztalhatunk az osztálytermekben és az iskolai rendezvényeken. Néhány esetben egy-egy kisebb osztályközösségnél ez a más minőségű fegyelem is megvalósul az interjúk tapasztalatai szerint.

„Vannak olyan osztályok, hogy tanulmányi szinten nagyon-nagyon gyengék, viszont a közösségi élet meg kimagaslóan jó, nagyon jól tudnak együtt dolgozni, nem a tanítási óráról beszélek, hanem egyéb dolgokról, szabadidős meg egyéb tevékenység során.” (30 éve magyart tanító pedagógus, nő)

„Például tavaly írtak nekem pedagógusnapra egy mesét, és még mese is volt, mert valóban volt benne próbatétel és elő is adták. Nyilván 1-2 óra volt megírni, meg megtanulni és mindenki egyformán tudta, hogy mi a dolga. Ezt úgy meg kellett szervezni.” (31 éve magyart tanító pedagógus, nő)

3. Az iskolai házirend

„Hát lobogtatni szoktuk, hogy van ilyen, minden szeptemberben alá is íratjuk, olyan durva házirend sértésünk nincs, ami miatt elő kéne cibálni én értelmetlennek tartom, ez így felesleges.” (32 éve magyart tanító pedagógus, nő)

A fenti interjúrészlet sokat elmond arról, hogy napjaink iskolájában a pedagógusok egy része milyen szerepet szán az iskolai házirendnek, mely az iskolai élet legfontosabb dokumentuma, ezáltal az iskolai fegyelmezésnek is. Egy olyan iskolai jogforrás, mely tartalma mellett nagyon fontos üzenetet hordoz szocializáció szempontjából, egy olyan dokumentum, melynek pontjai mindenkire nézve kötelezőek az iskola falain belül, diákra és tanárra egyaránt, jó mutatója annak, hogy az iskolapolgárok mennyire tartják fontosnak iskolájuk jogszerű működését.

Természetesen szó sincs arról, hogy tanár és diák között teljes egyenlőség lenne, hiszen életkorukból adódón különböznek, más emocionális, szellemi és fizikai szinten állnak. Egyenjogúak, de nem egyenrangúak. A pedagógusoknak éppúgy be kell tartani a közösen hozott szabályokat, ahogy a diákoknak. Olyan magatartásbeli képességeket kell átadniuk a diákoknak, melyek segítségével valóban partnerekké válnak a demokratikus iskola játszmájában (Ligeti 2001).

Több vizsgálat kutatta már, hogy mennyire törvényesek az iskolák házirendjei (Gönczöl 1998, Bíró 1998, Ligeti 2001). Ligeti (2001) által vizsgált középiskolai házirendek kivétel nélkül tartalmaztak a törvényi szabályozáson kívül eső szabályokat: erkölcsi, ízlési, magatartási szabályokat, előfordult, hogy akár jogszabályba ütköző módon is. Általában a kutatók azt találták, hogy e dokumentumban egy átfogó iskolabemutatóra törekszenek, miközben alapszabályokat hangoztatnak. Bíró Endre (1998) vezetésével 133 iskolai házirend került

tartalomelemzés alá, vizsgálták a formai kellékeket, a szabályozott kérdések körét, a diákjogok gyakorlásával, érvényesítésével és védelmével kapcsolatos módszereket, a jogszerűséget és az eljárási kérdéseket.

A jó házirendet ismerik a diákok, a pedagógusok és a szülők, annak pontjait jogosnak és magukénak érzik, ehhez pedig szükséges, hogy széleskörű iskolai konszenzuson alapuljon, megfelelően legyen kihirdetve és nyilvánosságra hozva. Ezzel szemben sok esetben nem volt elérhető a dokumentum az iskolapolgárok számára, nem az előírt eljárási rend szerint jött létre, vagy nem e szerint módosították. Sokat elárul a házirend elfogadási rendjéről, hogy sok esetben csak az iskolaigazgató írta alá, holott ezt a dokumentumot a tantestület képviselőjének, a szülők képviselőjének, a diákönkormányzat képviselőjének is alá kell írnia.

„Elvileg beleszólhatnak, a diákönkormányzatnak, az osztály képviselőinek lenne beleszólása, de szerintem inkább csak ilyen jóváhagyási szerepkörük van nekik. Úgy igazán nem szólhatnak bele.” (30 éve magyart tanító pedagógus, nő)

Természetesen minden esetben érzékelhető volt a dokumentum mögött álló pozitív pedagógiai szándék áll, de ha ezt nem jogszerű formában prezentálják, akkor nem a kívánatos szocializációs hatást éri el, jogsértés, csak újabb jogsértéshez vezet, és nem alakul ki jogtudatos magatartás a gyerekekben. Az általam vizsgált iskolák mindegyikében év elején, az első osztályfőnöki órán kerül sor a házirend pontjainak ismertetésére, 1-8. osztályig, minden esetben a legnagyobb hangsúlyt a diákokra vonatkozó passzusokra fektetik, ezután a diákokkal alá is íratnak egy dokumentumot, melyen elismerik, hogy megértették a házirend pontjait.

„Én azért elég gyakran felhívom a figyelmét a társaságnak arra, hogy azt aláírtad ezt elfogadtad, szülő elfogadta, tehát a házirend a szülői munkaközösségnek meg kellett szavaznia, akkor ezt be kell tartani. És ráadásul a házirend vonatkozik nálunk buszon való utazásra, mivel mi utaztatjuk a gyerekeket. Ugyanúgy, tehát az ellenőrzőt el kell venni, elveszem én a buszon is. Sőt akkor is, ha nem én vagyok a kísérő, mert a házirendet aláírtad és nincs kivétel.” (14 éve magyart, színjátékot tanító pedagógus, nő)

A szülőkkel az első szülői értekezleten szintén ismertetik a házirend főbb pontjait, ők is aláírják, hogy megértették azt. Több helyen a szülőknek adnak egy egyszerűsített, kivonatolt verziót is a házirendből.

„És arra hivatkozunk. Nagyon sok mindenbe muszáj, mert eleve ezek a gyerekek nem tanulnak otthon rendet, muszáj, hogy itt rendet tanuljanak. Tehát tudják, hogy nyalóka nincs, rágógumi nincs, ha van, akkor kirakatom. Második felszólításnál már írásbeli felszólítást írunk be, ugyanez vonatkozik a verekedésre, rongálásra, testékszerre, hajfestésre, sminkelésre. Van olyan gyerek, hogy bemegyek órára, és azaz első, hogy menjél ki a mosdóba és takarítsd le magadat, ott van a házirend, fel tudom neki mutatni, ott van.” (14 éve magyart, színjátékot tanító pedagógus, nő)

Lényeges kérdés, hogy a házirend szabályozza-e a konfliktusok rendezésének módozatait. Sok iskolai házirendben nem esik szó arról, hogy a felek hogyan ütköztethetik véleményüket törvényesen, az iskola falain belül. A házirend azt sugallja, hogy a diákok jogait az iskola, a pedagógus adja és veheti el, a diákoknak csak akkor vannak jogaik, ha kötelességeiket már teljesítették, és alapigazság, hogy mindig a tanárnak van igaza, de abban az esetben, ha a házirendet az iskola vezetése, pedagógusaival és diákjaival együtt alakítaná ki, más lenne a helyzet (Ligeti 2005).

„Hát nálunk ez most egy sarkalatos pont, mert pont az összetételből következően nagyon-nagyon sok a probléma és szinte napról napra ezt kell szajkózni. És akkor vannak ilyen dolgok, hogy na megint ez történt, holott a házirend szerint nem szabad, nálunk nem szabad rágózni, nem szabad rágót vinni, nyalókát vinni és ezt ugye naponta megszegik.” (30 éve magyart tanító pedagógus, nő)

Minden interjúban megjelent a házirend erőltetett, szabálygyűjtemény jellege.

„1 hétig beteg a gyerek, felmegy az orvoshoz és mondjuk, 2 hétig van, hogy nincs orvos. Hát most hogy kérjem a következő osztályfőnöki órára az igazolást? Hát tudom nagyon jól. Én betartanám a házirendet! Ők hogy tartásák be, ha nincsen rá lehetőségük?” (14 éve magyart, színjátékot tanító pedagógus, nő)

4. Fegyelmi eljárások

Interjúim alapján azt mondhatom, hogy az általam megkérdezett pedagógusok iskoláiban nincsenek nagyobb konfliktusok. A pedagógusok egyike sem emlékezett rá, hogy valaha is sor került volna fegyelmi eljárásra az intézményükben. Ami egyrészt pozitív, hiszen ezek szerint soha, semmilyen iskolai konfliktus nem jutott el erre a szintre, ami az iskolai nyílt konfliktuskezelés legmagasabb szintje. Bár kissé hihetetlen mindez a pedagógusok által elmesélt konfliktusok függvényében, megítélésem szerint fegyelmi eljárásra több esetben is szükség lett volna. Az iskolák mindig próbálták a nyilvánosság bevonása nélkül, nyomtalanul megoldani a konfliktusokat, úgymond a szőnyeg alá seperi azokat, a szülőt megnyerve, általában a diák magántanulóvá nyilvánításával, hiszen kinek hiányzik egy nyilvános konfliktus? Az iskolának nem, hiszen ezzel az addig kialakított, makulátlan presztízse kerülne veszélybe, a szülők is félnek tőle, hiszen nem tudják, hogy egy fegyelmi eljárással a háta mögött melyik környékbéli iskola venné fel a gyermeküket. A helyes megfogalmazás úgy szól tehát, hogy csak látszólag nincsenek konfliktusok ezekben az iskolákban.

„Nálunk rongálások vannak, ajtóbetörések, most már egyre kevesebb, mert kiszűrtük azokat a gyerekeket, egyrészt azok már magántanulók lettek, akik ilyen szinten nem tudnak közösségben lenni, hogy tehát rongálnak és verekednek és konfliktusok voltak, nagyon sok probléma volt velük és úgymond a szülők kérésére magántanulói státuszba helyeztük, mert egyszerűen nem tudtuk másképp, nem közösségbe való.” (30 éve magyart tanító pedagógus, nő)

Tehát, ha konfliktusokról beszélünk, akkor nem azok meglétének vagy hiányának van a hangsúly, sokkal inkább a konfliktusok kezelésének módozatainak. A konfliktusoknak jelentős nevelési ereje és szocializációs funkciója van. A demokratikus szocializáció során a konfliktusok kezelése minden érintett érdekének figyelembevételével, partneri viszonyban történik, konstruktív feloldással, a következő idézetben említett konfliktus megoldási módozat, mely azzal zárult, hogy a diák családjával elköltözött a környékről, nem ilyen volt.

„Ha a gyerek hátrányos helyzetű vagy ilyesmi, akkor gyermekjóléti szolgálat felé is jelezzük a problémát, sőt volt már olyan tanulóm mikor már a rendőrség is volt kint. Megtesszük a megfelelő lépéseket, de az hogy változik e valamelyest a helyzet... mondjuk ezzel a tanulóval változott, ők el is költöztek innen, tehát már nem jelent problémát.” (12 éve magyart-történelmet tanító pedagógus, nő)

A fegyelmi eljárásoknak demokratikusan és jogszerűen kell lezajlaniuk. A diákbíróság működése kifejezetten jótékony hatással bírna a magyar iskolákban, hiszen nem megtorló, megalázó büntetést hozna, sokkal inkább figyelemfelkeltőket. Ligeti György (2000) szerint a diákbíróság betölthetné egy mediációs szervezet funkcióját, mely kommunikációt indukál a sértett és jogsértő között, azt szem előtt tartva, hogy a cél nem a megtorlás, hanem a jóvátétel. Sok konfliktushelyzet csak arról szól, hogy 1-1 diákot továbbtessékelhessenek egy másik iskola irányába, jogi megoldásokhoz fordulnak pedagógiai, mentális problémák orvoslásához. Egy jó példa az igazlító nap (Pál 1992), mely egy érdekérvényesítő és véleményartikuláló technika. Az érvelésnek, vitázásnak az iskolai oktatás feladatául kell válnia, ezt tűzte célul a Nemzeti Alaptanterv is, az ember és társadalom műveltségterület részeként (Ligeti 2001).

Az alábbi interjúrészlet egy 32 éve a pályán lévő pedagógustól származik, melyben a fegyelmi eljárásról beszél:

„Soha, nem is tudom, hogyha egyszer lenne, mit csinálnánk, mert még a menetét sem tudjuk. Fogalmunk sincs, hogy mit kell olyankor csinálni, amúgy le van írva azt hiszem az SZMSZ-ben vagy hol, mert egyszer ki kellett kérni a diákönkormányzat vagy nem tudom kiknek a véleményét. És akkor fel kellett nekik olvasni, de ők szegények maguk sem értették, hogy mit motyogunk nekik, mi sem értettük, hogy mit kell csinálni. Tehát addig, amíg ilyen 100 méterre laksz az anyjától, addig milyen fegyelmi? Akkor hazaviszed a gyereket és akkor a helyszínen megpróbálsz tisztázni, hogy mi a probléma.” (32 éve magyart tanító pedagógus, nő)

5. Fegyelmező pedagógusok

Az eddigiekben, akár a házirendről, akár a fegyelmi eljárásról volt szó, mindig előkerült egy tényező, mely nem kiküszöbölhető az iskola falain belül, ez a tényező a pedagógus. Az eddig elkészített 20 interjú alapján alapvetően két típusba (modern fegyelmező és tradicionális fegyelmező) tudom elkülöníteni a pedagógusokat, fegyelmezési módszereik alapján. Kirajzolódni látszik további két-két típus (talán ezt nevezhetnénk demokratikus és autoriter típusoknak) a két főtípuson belül, de ezekkel az interjúk jelenlegi kevés száma miatt még nem kívánok foglalkozni, mindenesetre az megállapítható, hogy az iskolai fegyelmezés eszköztára kifogyhatatlan, határokat csupán a tanári kreativitás szabhat.

A *modern fegyelmező* kategóriába olyan pedagógusokat kerültek, akik jellemzően fiatalabbak, kevesebb éve vannak a pedagógusi pályán és főként nők. A fegyelmezéshez kevésbé vagy egyáltalán nem használják a hagyományos tanár-diák szerepek elkülönüléséből adódó lehetőségeket és tradicionális tanári tekintélyüket, elképzelhetetlennek tartották, hogy fizikailag bántalmazzanak egy diákot.

„Inkább a humor, próbálok közelebb kerülni hozzájuk, vagy egyáltalán a figyelmüket felkelteni az óra elején egy kicsit is, hogy tudjunk együtt dolgozni és ez is nehéz, mert egyáltalán nem akarnak tanulni, nincs motiváció.” (30 éve magyart tanító pedagógus, nő)

„Van egy magatartásfánk. Ez egy nikecel egy ilyen vastag nikecel, festettünk egy rajz szakos kolleganővel egy fát és akkor letöltöttem az internetről mosolygó almát, igazi mosolygó alma és akkor a kis levelére az óvodai jelüket raktam rá és akkor olyan rangsorban vannak a fán, amilyen jó magaviseletűek. Ha bántja egyik a másikat, ha verekszenek, akkor gyorsan lepottyan és akkor kukacos alma lesz. Na, ez a gyerek most emiatt és tudja is, hogy emiatt. És akkor: tanító néni visszakérülhetek a fára? Megígérem, hogy jó leszek, soha többet nem fogok verekedni.” (34 éve alsósokat tanító pedagógus, nő)

Ide soroltam azokat a pedagógusokat is, aki úgy vélekedtek, hogy ők még soha nem fegyelmezték a gyerekeket, mert nem volt rá szükségük eddigi tanári pályafutásuk során.

„Vagy olyan hogy pont, pont, vesszőcske, meg mindenféle mondóka és akkor rajzolgattuk a nyuszi füleket, meg a kis nyuszikat a gyerekekkel. Most ugye ez fontos, hogy jobbról-balra, merre haladjunk, mert ennek szerepe lesz majd a betűknél, azt mondja István: "Én már több nyuszit nem rajzolok. Rajzoljon a tanító néni." Mondom Neki: "Istvánka, már csak ebbe a sorba 2 nyuszi, segíték Neked, jó?". Egyet, kettőt megrajzoltam Neki, de István akkor sem akart több nyuszit rajzolni, mert van ott már elég nyuszi. Azt mondja Neki Attila: "Istvánka, ha nem rajzolsz le a nyuszit, nem vagy többé a barátom." Istvánka megfogta a ceruzát és végigrajzolta az egészet.” (24 éve alsósokat tanító pedagógus, nő)

A *tradicionális fegyelmező* kategóriába 30-40 éve a pályán lévő pedagógusok és főként férfiak kerültek, akik leggyakrabban tradicionális tanári tekintélyükkel fegyelmeznek. Az ide sorolt pedagógusok nagy hangsúlyt fektetnek a hagyományos tanár és diák szerepek elkülönítésére és fenntartására, ők azok, akik a fizikai bántalmazást sem tartják kizártnak, ha fegyelmezésről van szó.

„Amikor az ember bemegy az órára és akkor hatalmas zaj, rendetlenség, szemét, egyebek, akkor nem lehet nyugodtan, szépen, de nem az, hogy akkor ordítok egyet, hanem beállok középre és akkor így felemelem a kezem, hogy gyerekek, hát itt vagyok. És akkor megvárom, míg elcsendesednek és akkor azért is nagyon halkan, gyerekek, most ha szétnéztek, akkor rájöttek, hogy mi a helyzet. Vagy 3 másodpercen belül igyekszik rendet csinálni vagy akkor az egész osztály írni fog.” (35 éve földrajzot, biológiát tanító pedagógus, férfi)

„A mozgásérzékelő lámpára azt mondtam nekik, hogy igazgató néni ül a monitor előtt és mindent lát, mert az egy kamera. És mikor véletlenül igazgatónő bejön, amikor valaki rosszkedű volt, akkor én rákérdezek, hogy "Igazgató néni, azért tetszett jönni, mert tetszett látni a videót?" Azt mondja: "Igen, láttam". Ugye már mi Igazgatónővel tudjuk. És hallod ezek úgy bevették ezt kanyar nélkül, hogy eszméletlen.” (23 éve alsó tagozatosokat tanító pedagógus, nő)

„Arra büszke vagyok fizikailag nem kellett fegyelmeznem, nem kellett alkalmaznom a férfi tanári fizikai erőmet, bár néha nyilván az lett volna a legrövidebb út, meg nem lett volna feltűnő, meg szokatlan a gyereknek sem.” (35 éve földrajzot, biológiát tanító pedagógus, férfi)

6. Összegzés

Feltételezésem szerint az iskola által átadott nyílt tartalmak (ez esetben a házirendek, fegyelmi eljárások, pedagógusok fegyelmezési módszerei) burkolt társadalmi értékeket hordoznak, melyek rejtettek, így sokkal mélyebben berögzülnek a gyerekek tudatába. A gyakorlatban hiába áll pozitív pedagógiai szándék az iskolai házirend, vagy egy-egy fegyelmezési módszer mögött, nem biztos, hogy a kívánt szocializációs hatást éri el.

A magyar iskoláknak mindenféleképpen meg kell találni a konfliktuskezelés azt az intézményes és személyes módját, mely előítéletek, személyi jó vagy rosszindulat helyett racionális helyzetelemzésen nyugszik. A tanárok, iskolaigazgatók olykor az iskolai tápláléklánc „csúcsragadozóiként” kezelik a problémákat, mint a hatalom egyedüli birtokosai. A cél, hogy a diákokban és a pedagógusokban olyan szemlélet alakuljon ki, mely a konfliktusokat az élet természetes, leküzdendő és szükséges velejárójaként értékeli (Ligeti 2001).

A házirendek kapcsán hatalmas előrelépés lenne, ha a diákokban tudatosulna, hogy nem egy rájuk erőltetett szabálygyűjteményről van szó, ehhez elengedhetetlen, hogy közvetett módon ők is részt vegyenek a kialakításában, az általuk törvényes módon megválasztott diákönkormányzaton keresztül. Fontos lenne annak felismerése, hogy bármikor kezdeményezhetik a házirend módosítását törvényes módosító indítvánnyal.

Gyakran elhangzott a pedagógus interjúk során, hogy csak oktatnak az iskolában, mert nevelésre már nincs idő. Feltételezésem szerint ez nem így van. A rejtett tanterv az iskola minden szegletét, minden szereplőjét és minden másodpercét áthatja. Hivatalosan az alapvető emberi értékekre tanítja a diákokat napjaink általános iskolája, de a diákok mégis mást tapasztalnak és sajátítanak el.

Irodalomjegyzék

- [1] Bíró Endre: Jog a pedagógiában. Budapest, Pedagógus-továbbképzési Módszertani Központ, Jogismereti Alapítvány. 1998
- [2] Fenyő D. György: Az én iskolám. Esszék. Krónika Nova Kiadó. 1999
- [3] Gönczöl Katalin: A diákokat megillető jogok érvényesüléséről a középfokú oktatási intézményekben. Budapest, Az Állampolgári jogok országgyűlési biztosának OBH 6213/1998. sz. jelentése. 1998
- [4] Green, Anthony: Structural Features of the Classroom. In: School Experience-Explorations in the Sociology of Education. Ed. by Peter Woods – Martyn Hammersley, London, Croom Helm. 1977
- [5] Ligeti György: Értékek helyett érdekek. Értékátadási folyamatok a mai magyar középiskolában. Esély 2000/4. pp. 72-82.
- [6] Ligeti György: Hasadékok: valóság és jogszerűség a középiskolákban. Az egyenrangúság és egyenjogúság kérdései a középiskolákban. Esély 2001/3. pp. 39-60.
- [7] Ligeti György: Gyűjtős. Iskola, demokrácia, civilizáció. Budapest, Új Mandátum Könyvkiadó. 2003
- [8] Ligeti György: Gyűjtős-iskola, demokrácia, civilizáció. Iskolakultúra 2005/2. pp. 107-115.
- [9] Mihály Ildikó: Fegyelem és fegyelmezetlenség az iskolákban régen és ma. Új Pedagógiai Szemle, 2005. október. pp. 103-109.
- [10] Pál Tamás: Spontán szocializáció és korrekciós kísérletek az iskola világában. In: Csepeli-Strump-Kéri: Állam és polgár. Politikai szocializációs tanulmányok 1. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete. 1992. pp. 155-171.
- [11] Rosenthal, Robert – Jacobson, Lenore: Pygmalion in the Classroom: Teacher Expectation and Pupils Intellectual Development. Holt Rinehart and Winston. 1968
- [12] Szabó László Tamás: A „rejtett tanterv”. Budapest, Magvető Kiadó. 1998
- [13] Szabó László Tamás: A „rejtett tanterv”. Budapest, Magvető Kiadó. 1988
- [14] Szabó László Tamás: A látens hatásrendszer fogalma és vizsgálata. Tantervelméleti füzetek 2. OPI. 1979
- [15] Szabó László Tamás: A tanár visszanéz. Neveléstudomány – Iskola - Pedagógia. Budapest, Új Mandátum Tankönyvkiadó. 2009
- [16] Ulich, Dieter: Pädagogische Interaktion. Theorien erzieherischen Handelns und sozialen Lernens. Beltz, Weinheim-Basel. 1976
- [17] Vallance, Elizabeth: Hidden Curriculum. In: The International Encyclopedia of Education. Vol. 4. New York, Pergamon Press. 1985
- [18] Vallance, Elizabeth: Hiding the Hidden Curriculum: an Interpretation of the Language of Justification in Nineteenth-Century Education Reform. Curriculum Theory Network, 1973/1974. 4:1. 1973
- [19] Vogel Zsuzsa: Iskolaépítész - rejtett tanterv - holland és magyar szemmel. In: Iskolakultúra, 9. 2010. pp. 85-98.
- [20] Wellendorf, Franz: Schulische Sozialization und Identität: Zur Sozialpsychology der Schule als Institution. Beltz, Weinheim-Basel. 1974

Lektorálta: Dr. Szekeres Melinda, ny. egyetemi docens, Debreceni Egyetem, Szociológia és Szociálpolitika Tanszék

MIGRÁNSOK INTEGRÁCIÓJA SZÁMOKBAN EGYESÜLT KIRÁLYSÁG, NÉMETORSZÁG

Rácz Péter

Szabadfoglalkozású szociológus, 85.racz.peter@gmail.com

Absztrakt

Napjainkban Európa migrációs válságot él át. Kutatásom témája a bevándorlás az egyes nyugat-európai országokba. Szubjektív szempontok alapján két olyan országot választottam, melyek a bevándorlás célországai, továbbá az integráció hosszú időre tekint vissza. Tanulmányomban a két társadalmon belül feltételezhető zárványokat, párhuzamos világokat szeretném körvonalazni.

Az integrációt a többségi társadalomtól való eltérés alapján vizsgálom, a bűnözés, az oktatás, a háztartásméret dimenzióiban. Nem szeretnék mérleget vonni a multikulturális társadalom sikeréről, ám kifejezett célom a fent említett dimenziókban a migráns csoportok közti eltérések, egyezőségek bemutatása. Ahol lehetséges, a két országban, az azonos országból bevándorlókat összehasonlítom a már említett dimenziók mentén.

Tágabb értelemben migránsnak, bevándorlónak tekintek minden olyan személyt, aki az adott ország határain kívül született. Elkülönítem az Európán belüli és kívüli bevándorlókat. A népesedési adatok gerincét a Statistisches Bundesamt, valamint az Office for National Statistics adja.

A bűnözés vizsgálatát az Egyesült Királyság esetében a Metropolitan Police 2012-es adataira támaszkodva végzem, míg Németország tekintetében a Bundeskriminalamt 2014-es adatfelvételével dolgozom. Mindkét esetben 2011-re vonatkozó adatokat vettem figyelembe. A rendőri, bírósági gyakorlat és módszertani eltérések nem teszik lehetővé a tökéletes összehasonlíthatóságot a két ország között, a főbb trendek bemutatására viszont írásom megfelel.

Az oktatásnál Németország esetében ismételten a Statistisches Bundesamt felvételére támaszkodom, az Egyesült Királyság kapcsán főként Eurostat adatokkal operálok, végig szem előtt tartva a többségi társadalomhoz tartozók ill. migránsok, vagy migráns háttérrel rendelkezők elkülönítését.

Kulcsszavak: migráció, oktatás, háztartásméret, bűnözés, integráció

1. Bevezetés

Az európai gazdaság sarokköve a szabad munkaerő áramlás. A gazdaság fő mozgató ereje hogy a képzett vagy képzetlen munkaerő ott tegyen erőfeszítéseket, ahol a legnagyobb értéket tudja megteremteni, a közösség vagy éppen a gazdaság számára.

Nem szabad elfelejtenünk, hogy hosszabb távon az elvándorlás igen kedvezőtlenül hat a kibocsátó országok szociális ellátó rendszerére. Rövidtávon viszont politikai stabilitást is eredményezhet az elvándorlás, mivel a kivándorlók nem szavazócédulákkal, hanem a lábukkal adják le a voksukat. Más kérdés hogy a feltételezhető kontraszelekció milyen hatást fejt ki a politikai rendszerre. Igen dinamikus rendszerről beszélünk, vagyis bármikor érkezhetsz olyan hatás, ami miatt a folyamatok más irányt vesznek fel. Elképzelhető, hogy a migrációs válság éppen egy ilyen fordulatot fog indukálni.

A válsághelyzet valamilyen megoldását, a közeljövőben fogjuk megtapasztalni. Az egyik lehetséges út az integráció. Éppen ezért, két olyan országot választottam, ahol a más kultúrákból származó személyekkel való bánásmódnak hosszabb időre visszanyúló hagyományai vannak. Németország és az Egyesült Királyság úgy tűnik, hogy a jelenlegi bevándorlási hullám fő célpontjai. Nyelvtudásom indokolja, hogy jelen tanulmányban az

említett két országra fókuszáljak. Közeli ismerősöm lakik a szigetország területén, így közvetve érintettnek érzem magam a témában és emiatt közel áll hozzám az Egyesült Királyság.

További kutatás témája a működő integrációs stratégiák összegyűjtése és rendszerezése. A mostani tanulmány a helyzet leírására szorítkozik. Egy összképet szeretnék bemutatni, mellyel releváns hipotéziseket tudunk alkotni a későbbiekben.

Mint azt a fentebb említett rendezvényen Maróth Miklós kifejtette, a későbbiekben reális alternatíva, hogy a bevándorlók nem a többségi, hanem a saját referencia csoportjaikhoz igazodnak. Továbbá az is elképzelhető, hogy éppen a többség fog integrálódni a kisebbséghez. Rövid írásom utóbbi esetben is adhat igazodási pontokat.

2. Integráció mérése

2.1. Operacionalizálás

Az integrációnak számos dimenziója létezik. A tanulmányban olyan változókat emeltem ki, melyek a gördülékenyebb együttélés fokmérői. A három dimenzió a népesedés, az oktatás, végül a bűnözés.

Az integráció további indikátorai, melyet-e tanulmány bővebben nem tárgyal, a nyelvhasználat. A nyelvhasználat, a nyelvvizsgák megszerzése kulturális dimenzió mérőeszköze. Hasonlóan az itt tárgyalt oktatáshoz, de mint látni fogjuk, az iskolai szintek nem egyértelműen jelzik a befogadó országhoz való kötöttséget. Az integráció fokmérője az értékek összehasonlítása. Gördülékenyebbé teszi az együttélést, ha az alapelvekben, a társadalom különböző csoportjai egyetértenek. Az idegenellenesség mérésével szintén kimutathatjuk, hogy adott kisebbség mennyire fogadta el a többségi társadalmat és fordítva, esetleg harmadik csoportról van akár pozitív, akár negatív előítéletük. A biológiai keveredés a többségi és kisebbségi társadalmakon belül, ismételten fokmérője az integrációnak.[1]

Integráció alatt Robert Ezra és munkatársai által kidolgozott definíciót veszem alapul. „[...] bevándorlók és befogadó társadalom között az együttélés során olyan érintkezési felületek mutatkoznak, amelyek elmélyítik a bevándorlók részvételét a társadalmi életben, az eleinte formális és haszonelvű együttműködést egyre inkább a kulturális és egyéni azonosulás felé terelik”¹⁵[2]

Póczik Szilveszter átfogó képet fest a migrációról. Látnunk kel, hogy heterogén csoportokról van szó, a beilleszkedés fázisai (strukturális, kulturális, azonosulási és biológiai asszimiláció) a konfliktusoktól sem mentesek.¹⁶ [3]

2.2. A demográfiai helyzet

A demográfiai helyzet, kézenfekvő magyarázatot nyújt a bevándorláspárti politika magyarázatára. A fogyatkozó, aktív korú lakosság fenyegető jövőképet fest fel az elkövetkezendő generációk elé.

Úgy vélem, hogy a szociális, gazdasági körülmények mellett, a kulturális különbségek is befolyásolják a gyermekvállalási hajlandóságot. A bázis minden esetben az anyaországban születettek szokásai, ez esetben a gyermekvállalás.

Ez a dimenzió időben előre mutat, mivel a ma gyerekei fogják alkotni a jövő társadalmát. Az ember tíz éves kora körül, „A pusztán egyéni indítékokat kezdi felváltani a családhoz, szülők hagyományaihoz való kötődés. Az ország szülőfölddé válik [...]”[4].

¹⁵ Póczik Szilveszter: A nemzetközi migráció tendenciái a 20. és 21. században elméleti és történelmi nézőpontból: Nemzetközi Migráció – Nemzetközi Kockázatok: hvgorac Budapest, 2008. 74.o.

¹⁶ Uo.

Feltehetőleg mélyebb az integráció azon csoportok esetében, akiknél a népesedés mintázata jobban hasonlít a többségi társadalom gyermekvállalási hajlandóságához, és kevésbé, akiknél markánsabb eltérés mutatkozik.

2.3. Az oktatás

Az oktatás, mint magyarázó változó elsősorban az oktatás funkciói miatt került be az elemzésbe. Ugyanakkor az iskola egyre inkább a szocializáció színtere is, mivel a gyerekek egyre több időt töltenek az iskolákban, ami a barátok, valamint a családdal közösen töltött idő rovására megy. A mobilitás egyik eszközeként szeretném feltüntetni az iskolát, ami szintén elősegíti, az integrációt, mivel a társadalom által felállított célok irányába lendíti az egyéneket.

Az iskola, mint a közösségteremtés terepe szintén hozzájárul az integrációhoz.

A fenti funkciók némelyike természetesen nem, vagy csak részben valósul meg. Írásom azonban nem fókuszál az oktatás problémáira.

2.4. Bűnözés

Az előző mérési dimenziókhoz hasonlóan itt is elsősorban a többségi társadalomhoz viszonyítom a bevándorlók adatait. A rendőrséggel való találkozás, Németország esetében gyanúsított, míg az Egyesült Királyság esetében letartóztatott személyekről van szó, jó mérőeszköze, hogy adott bevándorló csoport milyen mértékben tudja internalizálni a befogadó ország jogi normáit.

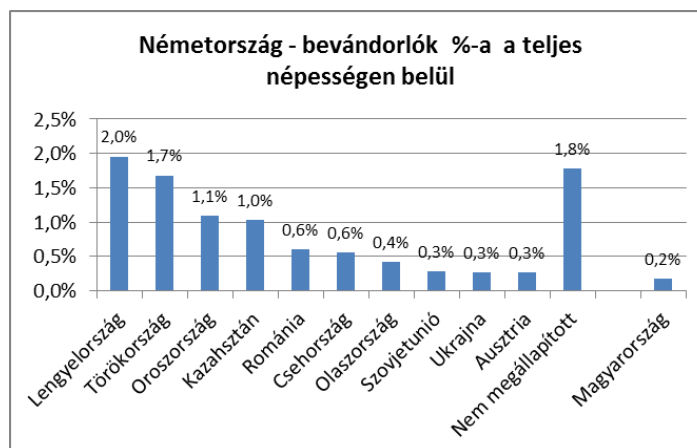
3. Integráció dimenziói

3.1. Népesedés

3.1.1. Németország

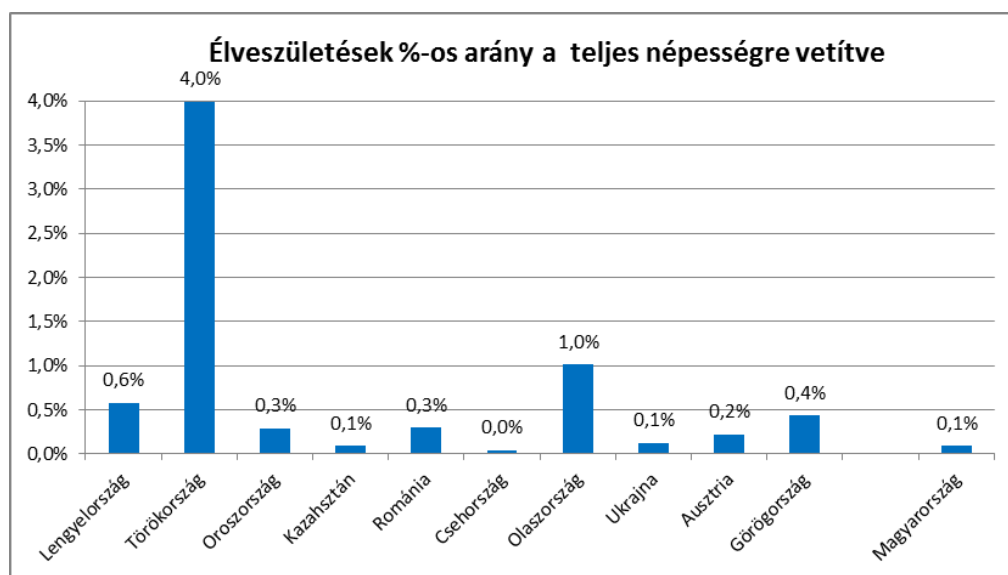
Németország lakossága a 2011-es census idején 80.424.000 fő 2016-ban a kétszázezer fővel növekszik, de már 2036-ban fogyatkozó lakosságszámot, találunk, 78.198.000 fővel, amennyiben a trendek nem változnak. [5].

2011-ben Németország lakosságának 14,7%-a külföldön, Németország határain kívül született. A legnagyobb számban lengyelek képviseltetik magukat, az összlakossághoz viszonyítva közel 2 %-ról beszélünk. Őket szorosan követik a törökök 1,7 %-al. A lengyelek esetében másfél, utóbbi esetben pedig 1,3 millió emberről beszélünk.

6. ábra: Németországba vándoroltak aránya a teljes lakosság százalékában, születési hely szerint. 2011 [6]

Jelentős azok száma, akik nem nyilatkoztak állampolgárságukról. Róluk mindössze annyit tudunk, hogy a lakosság 1,8 százalékát teszik ki, valamivel több, mint 1,4 millió főt. Ahogy a fejezet elején már említettem az egyik kulcskérdés a gyerekvállalási hajlandóság.

7. ábra: Az egyes bevándorló csoportok aránya az összes élveszületésen belül Németországban 2012 [7]

Szembevetendő a Törökök kiugró értéke. A számarányukhoz képest (2%) dupla akkora az élveszületések száma (4 %). Fontos aláhúznunk, hogy azokról a törökökről van szó, akik még Törökországban születtek, akik Németországban látták meg a napvilágot, ezen az ábrán nem szerepelnek. Az Egyesült Királyság adataival így lehet a legszerencsésebben összehasonlítani a német adatot. A Német Szövetségi Statisztikai Hivatal azonban közli a migráns háttérű személyek számát is¹⁷. A Törökök esetében 2.714.240 főről beszélünk. A lengyelek valamivel több, mint kétmillióan vannak. Vagyis, ha a migráns háttérrel rendelkezők számát vesszük figyelembe, akkor máris fordul a sorrend. Fontos kiemelni továbbá, hogy önbevallásról beszélünk. Vagyis, ha migráns háttérrel rendelkező Törököket vesszük figyelembe, akkor 8%-ra becsülhetjük, a török bevándorlási háttérrel rendelkezők arányát, ami óvatos becsléssel is ötvenezres csecsemő számot takar.

A továbbiakban az Olaszok a Lengyelek, valamint a Görögök születési arányszáma tűnik szembe. Kézenfekvő magyarázat, a magasabb élveszületésekre, hogy mindhárom ország esetében erősen vallásos közösséggel van dolgunk. Ismert tény, hogy a németországi születésszám csökkenő tendenciát mutat. Számszerűsítve idézzük fel, hogy a Németországban születettek adják a lakosság 85,3 százalékát, az élveszületéseken belül azonban már csak 77,8 százalékot érnek el, és ebben már szerepelnek az imént említett török gyökerű németek is.

Tehát összességében egy fogyatkozó lakosságról beszélünk. A német születési arány 2011-2015 között 1,4. Megjegyezzük, hogy ugyanez az arány Magyarország esetében ugyanebben az időszakban 1,3.[8] Mindemellett úgy tűnik, hogy az erős vallási háttérrel rendelkező országok születésszáma valamivel magasabb, azonban csak részben magyarázza a törökök kiugró gyermekvállalási hajlandóságát.

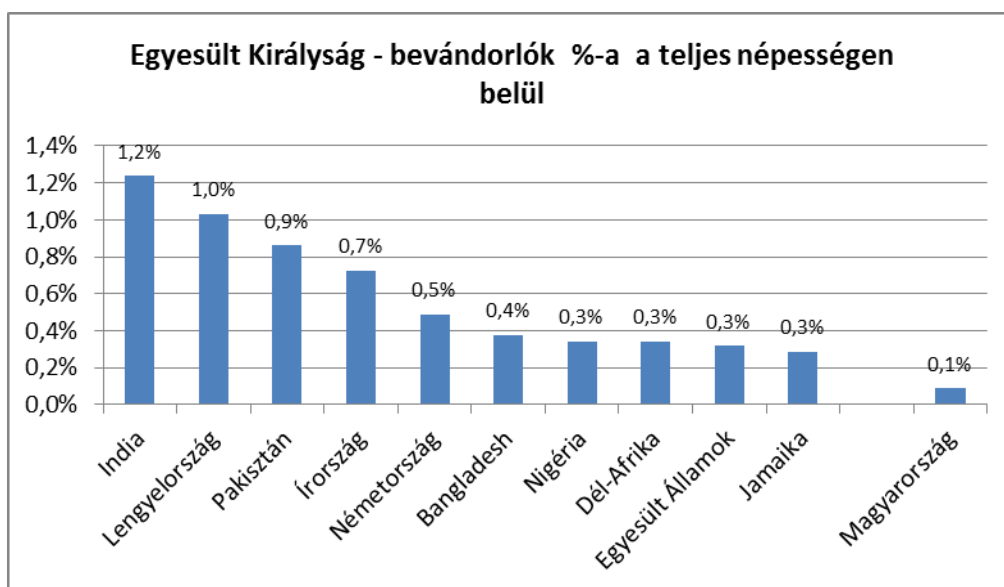
Hagyjuk el egy kis időre az öreg kontinenst, és ezzel a kitüntetett Németországot, nézzük meg népesedés szempontjából, az Egyesült Királyságot!

¹⁷ Migráns háttérűnek tart a Statistisches Bundesamt, Wiesbaden minden olyan személyt, akinek legalább egyik szülője, vagy ő maga 1955-t követően Németország ország területére vándorolt és nem rendelkeztek állampolgársággal.

3.1.2 Egyesült Királyság

A szigetország lakosságszáma 2011 és 2036-közi jövőben előreláthatólag végig növekvő népességet tud felmutatni. A 2011-es 65 millió főről 2036-ra közel 72 milliós lakossággal számolhatunk [9]. A növekvő népesség ebben az esetben előregedő társadalmat is jelez, vagyis az összkép kedvezőbb Németországhoz képest, de előreláthatólag a nyugdíjrendszer itt is komoly terheléseket fog elszenvedni.

A bevándorlók százaléka a szigetországban nem sokkal marad el a németországi helyzettől 13,4%[10]

8. ábra: Az Egyesült Királyságba vándoroltak aránya a teljes lakosság százalékában, születési hely szerint. 2011 [11]

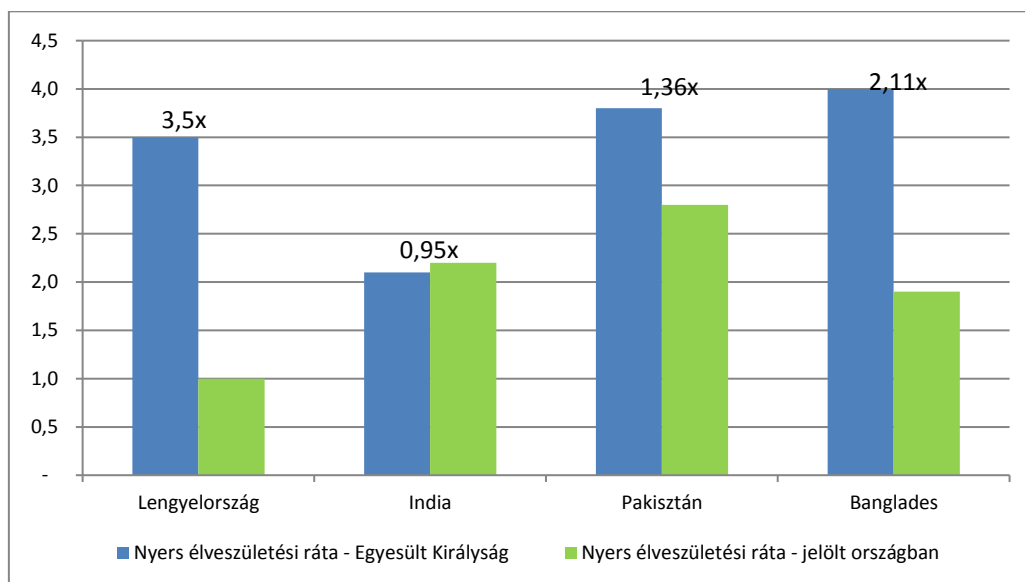
A legnagyobb arányban az Indiaiak képviseltetik magukat, az összlakosság 1,2 %-át adják, 3. ábra. A Lengyelek itt is felzárkóznak a dobogóra, a bevándoroltak valamivel több, mint 1 százalékát adják. Jól látható, hogy az egyes bevándorlók, tehát a külföldön születettek százalékos aránya elmarad az összlakossághoz képest. Lengyelek a szigetországban szám szerint 579.000-en voltak 2011-ben, Németországban ez a szám, ahogy láttuk korábban, 1,5 millió fő.

Érdeemes megfigyelnünk, hogy Nagy-Britanniánál az első tíz bevándorló csoport között megtaláljuk Németországot 0,5%-al. Azonban, Nagy-Britannia csak a 26.-helyen áll a németországi bevándoroltak, tehát az összlakossághoz képest, beleértve azokat is, akik nem nyilatkoztak az állampolgárságukról. [12]

Az élve születéseket a brit statisztikai hivatal nem közli olyan részletességgel, mint a német statisztikai hivatal. Az új EU tagok oszlop magába foglalja a lengyel adatot is. A lengyelek az összes élve születések 2,8 %-át adják, ami jelentősen meghaladja a németországi 0,6 százalékot. Nagy-Britanniában a lakosság 1%-át teszik ki a lengyelek, addig az újszülöttek körében közel háromszor akkora az arányuk. Németországban ez fordítva van, ami feltehetően azért van így, mert Angliába főként 2004 után vándoroltak be, azaz nagyon sok köztük a fiatal, szülőképeskorú, míg Németországban ez korábban indulhatott, s több az idősebb.

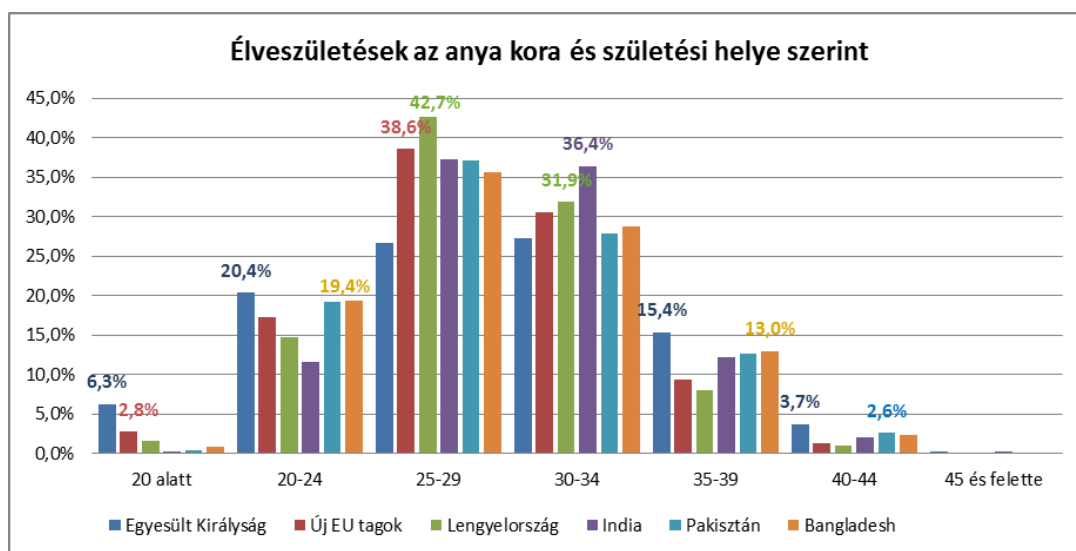
A lengyeleket a pakisztániak követik 2,5 százalékkal, majd az Indiaiak 2,1 százalékkal. közel-keleti és az ázsiai bevándorlókat egy körbe vették, ők adják az élve születések legnagyobb százalékát a bevándorlók között, 9,5 százalékról beszélünk.

A nyers élveszületéseket össze tudjuk hasonlítani a kibocsátó ország adataival, 5. ábra. A bevándorlókra vonatkozóan kevesebb adat áll rendelkezésre, így a szülőképés korú nők számáról egyelőre nem rendelkezünk információval. A nyers élveszületést azonban meg tudjuk adni. Jól látható, hogy a lengyelek nyers születési rátája a szigetországban 3,5-ször magasabb, mint az anyaországban. Természetesen ennek oka lehet, hogy az aktívabb korosztály vállalkozik az ország váltásra, így értelemszerűen magasabb azoknak az aránya, akik potenciálisan gyereket tudnak vállalni. Megjegyezzük, hogy az Indiaiak nyers születési rátája az Egyesült Királyságban 0,1%-al elmarad az indiai számoktól¹⁸.

4. ábra: A nyers élveszületési ráta az Egyesült Királyságban, (kék oszlop) valamint a kibocsátó országban (zöld). 2011 [13]

A brit statisztikai hivatal jóvoltából, néhány ország esetében, a szülő kismamák korát is megfigyelhetjük, 5. ábra.

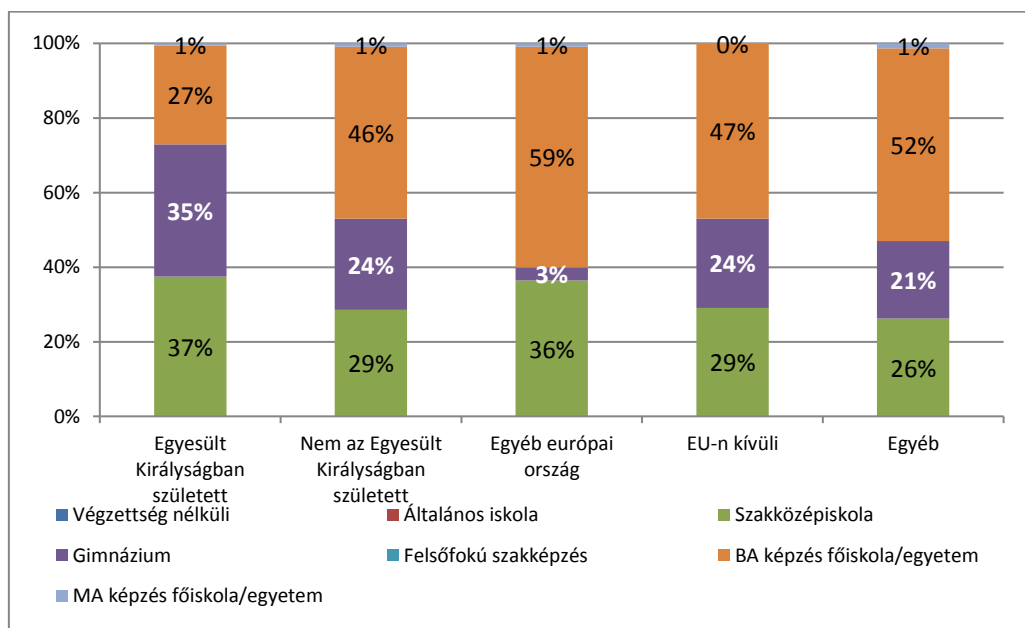
5. ábra: élveszületések százalékos megoszlása az anya életkora szerint. 2011 [14]

¹⁸ Tehát az indiaiak 0,95-ször annyi gyereknek adnak életet az Egyesült Királyságban, mint Indiában, adott pl. 1000 indiai lakosra vetítve. Egyesült Királyság 2,1, míg Indiában 2,2 az arány.

Megközelítőleg normális eloszlást látunk. Meglepő módon az Egyesült Királyságban született hölgyek több mint 27%-a még 24 éves kora előtt világra hozta világra gyermekét. Több mint 6 %-uk 33.778 fő, még 20 éves kora előtt szül. Őket követik az új EU tagállamok, amiben a lengyel adat is szerepel! A Pakisztániak az előbbi összehasonlításban csak 40-44 éves korukra törnek az élre.

Mind a két vizsgált országban jelentős számú lengyel kisebbség él, más-más attitűdökkel. További vizsgálatok szükségesek, de feltételezhetjük, hogy Németországba régebben bevándorolt egyben idősebb, megkockáztatjuk, jobban beilleszkedett lengyel kisebbségről van szó, mint Nagy-Britannia esetében. Utóbbi országba feltehetően, a szülőképes korú, aktív fiatalok vándoroltak ki 2004-után. Az 5. ábra alátámasztja feltevésünket, hiszen 25-29 éves lengyelek adják a lengyel élveszületések 42,7%-át.

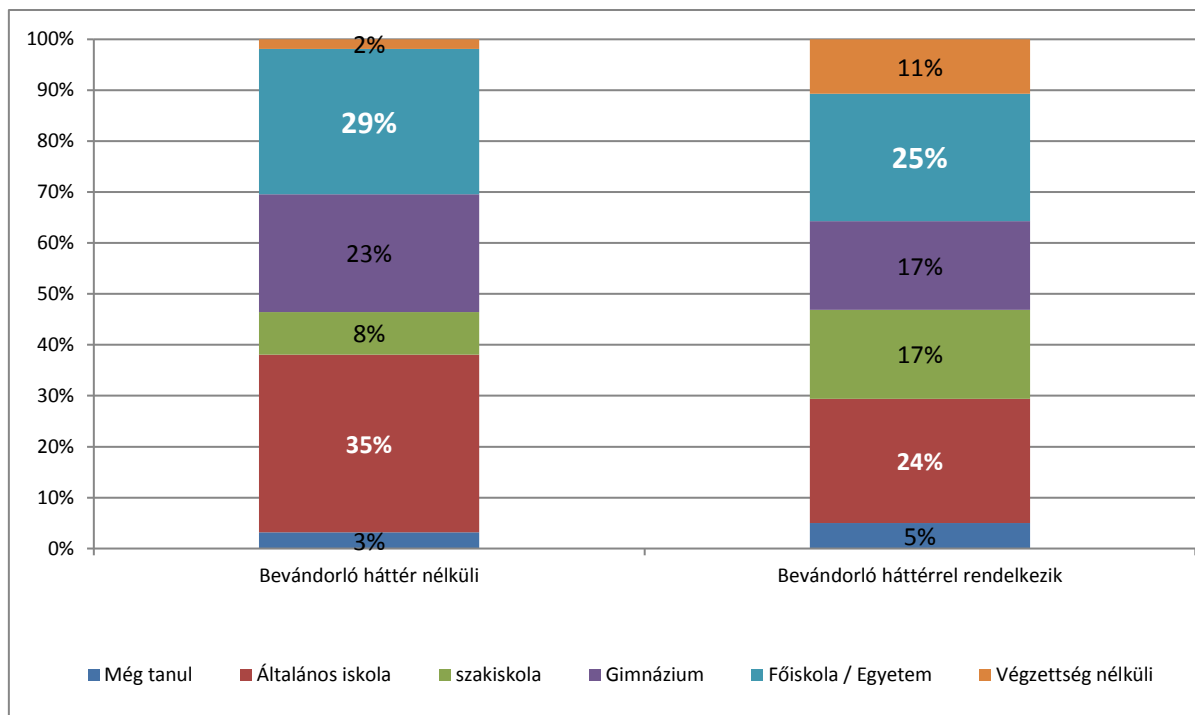
3.2. Az Oktatás

6. ábra: Az Egyesült Királyságban és azon kívül született bevándorlók iskolai végzettsége 2011 [15]

Ahogy egy brit migrációkutató intézet megjegyzi, „A külföldön született munkavállalók képzettebbek” [16]. Az 5. és a 6. ábrát összefoglalva: a szigetországban születettek korábban vállaltak utódot, mint az odavándorlók, iskolai végzettségük pedig átlagosan elmarad az odavándoroltakhoz képest, méghozzá a felsőfokú végzettségük esetében nem csekély 19 százalékkal.

Németország felé kanyarodva, a bevándorlási háttérrel nem rendelkezők esetében négy százalékkal magasabb a felsőfokú iskolai végzettséggel rendelkezők aránya, mint a bevándorló háttérrel rendelkezőknél. Azon személyek aránya pedig, akik nem rendelkeznek semmilyen iskolai végzettséggel, a bevándorlók esetében 11 százalék, az anyaországbeliek esetében mindössze 2 százalék.

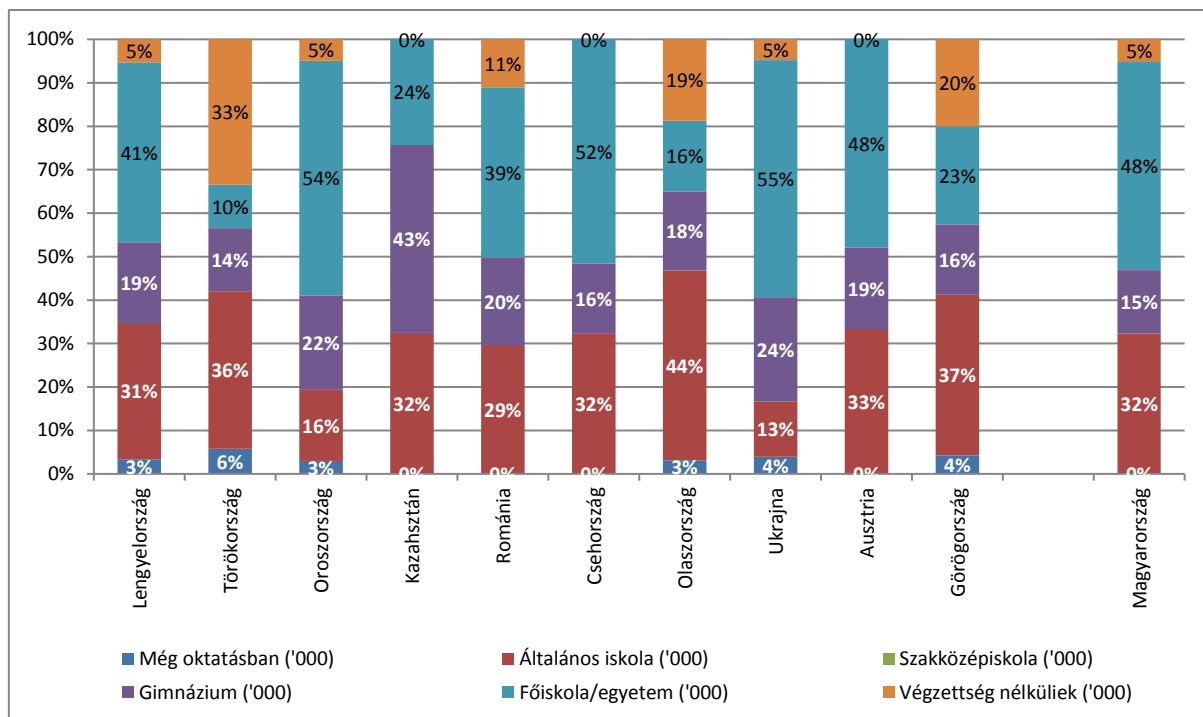
7. ábra: Német és bevándorló háttérrel rendelkezők megoszlása iskolai végzettség szerint 2014 [17]

Ezen adatok alapján úgy tűnik, hogy az Egyesült Királyság sikeresebben integrálja az odaérkezőket, vagy eleve olyan személyek érkeztek ezidáig a szigetország területére, akik vélhetően elkötelezettebbek a többségi kultúra felvételében. Azonban még egyszer megjegyezzük, hogy a Nagy-Britanniába vándorlók iskolai végzettsége is eltér, de pozitív irányban az anyaországbeliekétől. A pozitív eltérést mélyebb integrációként értelmezhetjük, azonban kérdés, hogy a végzettséget, a befogadó országban szerezték-e vagy sem. Amennyiben a befogadó országban, úgy feltételezhetjük, hogy a szakismeret átadásán túl a kultúra mélyebb elsajátításáról lehet szó, valamint a kapcsolati háló kiépítését is feltételezhetjük. Mindkettő mutathat az integráció irányába. Későbbi kutatások tárgya, hogy ezen végzettségeket a bevándorlók milyen arányban szerezték meg, a szigetországon belül? A többségi társadalom és a bevándorlók ilyen irányú végzettségbeli eltérése is vezethet feszültségekhez. Itt feltétlenül szükség van további vizsgálatokra is.

Visszakanyarodva Németországhoz és megvizsgálva a 8. ábrát a cseh vagy éppen az osztrák bevándorlók iskolaivégzettség megoszlása, talán nem okoz meglepetést, kiemeljük, hogy ezen két országból nem érkeztek végzettség nélküli egyének.¹⁹ Ebbe a körbe tartozik Kazahsztán is, körükben szintén mindenki rendelkezik valamilyen iskolai végzettséggel.

A Törökországból érkezők kiugróan magas, 33,5 százalékának nincs besorolható végzettsége. Ez az adat azért figyelemreméltó, mert úgy tűnik, hogy egyre inkább tudásalapú társadalmakat építünk. Szinte naponta olvassuk a híreket, a robotizáció előretöréséről, hogy a képzetlen munkaerőt, az ismétlődő monoton feladatokat gépek váltják fel. Ilyen környezetben végzettség nélküli személyek tömegei, egyre erősebb kihívást jelentenek a szociális és jó esetben az iskolarendszere is.

¹⁹ Iskolaköteles vagy azoknál idősebb személyek esetén.

8. ábra: A németországi bevándorlók iskolai végzettsége 2014 [18]

Összefoglalva az oktatás esetében azt tapasztaljuk, hogy Nagy-Britannia többet nyert a bevándorlókkal, amennyiben a magasabb iskolai végzettséget hasznosabbnak fogjuk fel. A szigetország esetében elhanyagolható azok aránya, akik nem vettek részt formális képzésben. Lényeges különbség a két adatgyűjtés között, „az iskolai végzettség nélküli”, valamint a „formális oktatásban nem vett részt”.

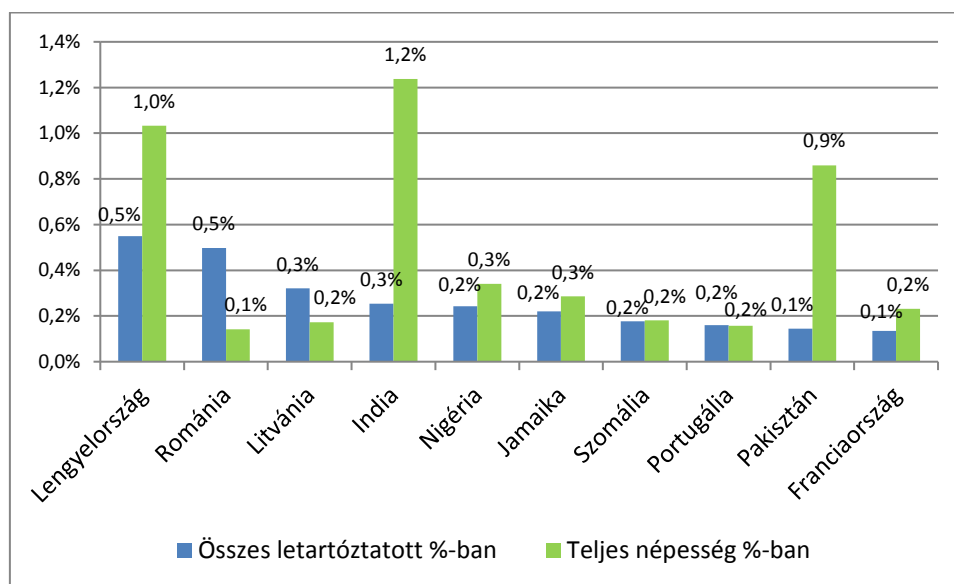
Tetten érhető az a közvélekedés, miszerint Német gazdaság könnyedén felszívja a képzetlen munkaerőt, ami a német gazdaság motorját adja, vagyis ezidáig nem jelenthetjük, ki egyértelműen, hogy a brit metódus sikeresebb. A jövőbeli kockázatokat az imént jeleztük.

Integráció szempontjából az eltérésekre helyezük a hangsúlyt, felhívjuk a figyelmet, hogy bár az Egyesült Királyságba vándorlók átlagosan képzettebbek, a szigetországban születetteknél, ez mégsem jelenti, automatikusan az integráció magasabb fokát, mivel a pozitív eltérés is indukálhat feszültséget a többségi társadalom és a kisebbségek között.

3.3. Bűnözés

A Bundeskriminalamt adatai nem vehetők tökéletesen egybe a Metropolitan Police adataival. Az előbbiben gyanúsítottokról, míg a Metropolitan statisztikáiban letartóztatottokról van szó. A számok mindkét esetben 2011-re vonatkoznak.

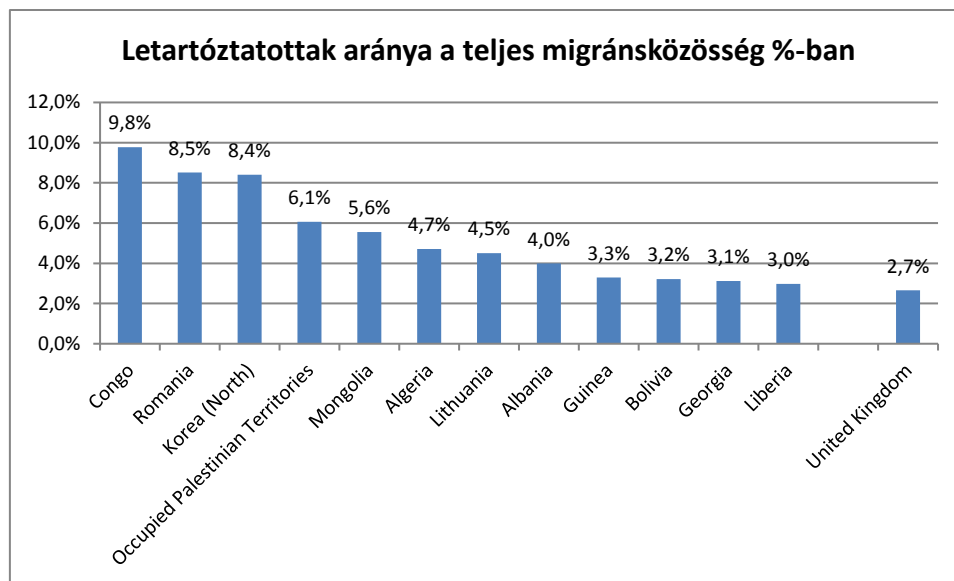
3.3.1. Letartóztatottak Angliában

9. ábra: A 10 legtöbb letartóztatottal bíró bevándorló csoport aránya az összes letartóztatott körében Nagy-Britanniában, 2011 [19]

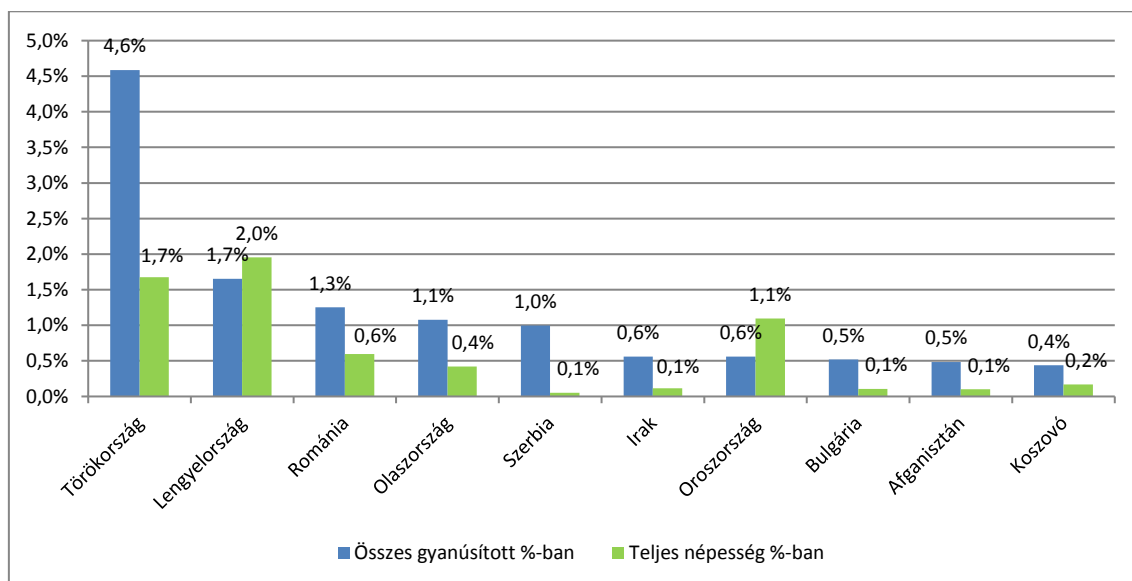
A 9. ábrán látjuk, hogy az országon kívül született letartóztatottak közül a lengyelek aránya a legmagasabb (0,5%), viszont az összlakosságon belül 1% ot tesznek ki, mint azt korábban már láttuk. Az indiaiak valamint a pakisztániak kiugróan jól boldogulnak a jogi szabályok betartásával. A litvánokról és a románokról ezt már nem mondhatjuk el, mindkét csoport az országos számarányaihoz képest legalább kétszeres, utóbbi egyenesen háromszorosan felülreprezentált a letartóztatottak között.

Ha a letartóztatott bevándorlók számát nem az összes letartóztatotthoz, hanem a saját sokaságuk méretéhez arányítjuk, akkor megkapjuk, hogy adott országból származók mekkora része volt letartóztatva az adott évben, feltéve, hogy egy embert csak egyszer számoltunk. Ez alapján, közel minden tizedik kongóinak meggyűlik a baja a hatóságokkal. Tehát a 8037 Kongóira 2011-ben 786 letartóztatás jutott. Ki kell még emelnünk szomszédunkat, Romániát. Már a 9. ábrán is szerepelt, ami azért is megjegyzendő, mert számarányuk az összlakosságon belül nem éri el a 0,2 %-ot.

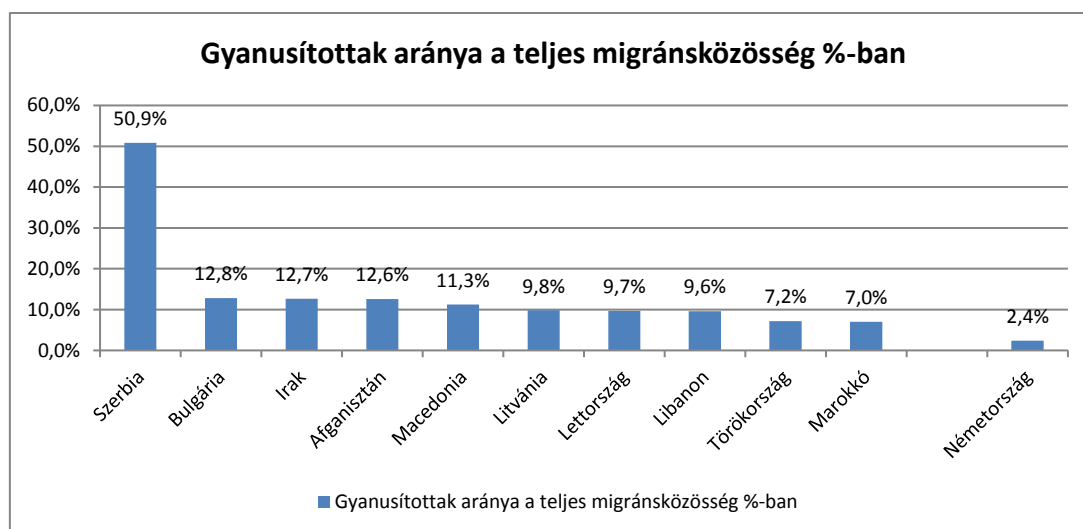
10. ábra: Az egyes letartóztatott bevándorlók százaléka az egyes országok arányához mérve. Nagy-Britannia 2011 [20]

3.3.2. Gyanúsítottak Németországban.

11. ábra: A 10 legtöbb letartóztatottal bíró bevándorló csoport az összes letartóztatott arányában. Németország esetében 2011[21]

Ami azonnal szembetűnik, hogy a 10 legtöbbet gyanúsított népcsoport lényegesen magasabb arányban képviselteti magát a gyanúsítottak között, mint azt Nagy-Britannia esetében tapasztaltuk. Ennek több oka is lehet, én mindenekelőtt az adatgyűjtés módszertanára hívom fel a figyelmet. Egyrészt különböző rendőri gyakorlatokról beszélünk, másrészt jogilag is más státuszt hasonlítunk össze, amikor az egyik esetben letartóztatottokról, a másokban pedig gyanúsítottokról beszélünk. Ezen felül fentebb láttuk, hogy a bevándorlók a szigetországban heterogénebbek, mint Németország esetében. Utóbbi esetben csak a lengyelek és az oroszok azok, akik kevesebbet bűnöznek számarányaikhoz képest.

12. ábra: Az egyes letartóztatott bevándorlók százaléka az egyes országok arányához mérve Németország esetében 2011 [22]

Jól látható, hogy a többségi társadalom bűnözési dinamikája (2,4%) összevethető, a Nagy-Britanniánál tapasztaltakkal (2,7%). A benchmark országunkhoz képest igen intenzív a jogszabályok elutasítása Németországban. Az utolsó előtti helyen találjuk a törököket 7,2%-al. Szerbia esetében igen erős értékkel találkozunk, ha a fentebb már említett egyszerűsítéseket elvégezzük, tehát kikötjük, hogy minden embert csak egyszer lehet letartóztatni akkor tulajdonképpen, minden második Németországban élő szerb már volt egyszer meggyanúsítva. Számszerűsítve a 45288 szerbre 2011-ben 20837,4 gyanúsított jutott. Természetesen, ahogy fentebb már írtuk, egy személyt többször is lehet gyanúsítani, így valójában nem arról van szó, hogy minden második Németországba letelepedő Szerb potenciálisan bűnöző lenne.

4. Következtetések

Három dimenzió mentén vizsgáltuk, az integráció sikerességét. Láttuk, hogy a közös nevező keresésében Nagy-Britannia több sikert könyvelhetett el, mint az integráció területén szintén komoly tapasztalatokkal bíró Németország. Ennek okát nem tártuk fel, két irány tűnik valószínűnek. Ahogy már említettük, vagy elkötelezettebbek a beilleszkedés mellett a szigetországra érkezők, vagy a brit integrációs rendszer működik hatékonyabban. Természetesen ezen lehetséges két ok kombinációja is elképzelhető. A szigetország bevándorlói heterogénebbek, ami megint csak a sikeres beilleszkedés felé mutat.

Az előbbieket mellett tehetjük azt a megfontolást, hogy a két célországba vándorlóknak más a társadalmi összetételük és a migrációs történetük. Egy adott célországba érkező azonos nemzetiségű bevándorlókra is igaz, hogy más-más rétegből, más időpontban vándoroltak be, mások a motivációik- Vagyis korántsem beszélhetünk homogén csoportokról, akkor sem ha adott országból érkezőkről beszélünk.

Németországban az első tíz legnagyobb létszámú kisebbség összesen nagyobb szeletet hasít ki az összlakosságból, mint Nagy-Britanniában, miközben a két országban összességében közel azonos azok részaránya, akik az országon kívül születtek. Ez a tény erősebb zárványokhoz vezethet.

A három indikátor koránt sem adott teljes képet a bevándorlók integrációjáról a két vizsgált országban. Nem tudunk semmit a társadalmi kapcsolataikról, a szegregáció fokáról, a nyelvtudásról, a beilleszkedési hajlandóságról stb. További országok bevonása előtt ezen finomabb és keményebb mutatókat érdemes körülnézni.

Az előző pont tisztázását követően, további országok bevonására azért van szükség, hogy kirajzolódjon, az Európába irányuló vándorlás, valamint az Európán belüli vándorlás képe. A Nézőpont Intézet 2016 március 24.-ei kerekasztal-beszélgetésén²⁰ a szakértők²¹ Hollandiát hozták fel példának, mely ország sikeresen integrálta a betelepülőket. A titok a meglehetősen szabad életmódban és a törvények rendkívül szigorú betartatásában rejlik.

A következő vizsgálandó helyszín pedig Svédország lehet, melyre a DOSz konferencia résztvevői (ezúton is köszönet érte) hívták fel a figyelmemet. Svédország a kiválóan kiépített befogadói intézményrendszer miatt élvezhet prioritást a későbbiekben.

Köszönetnyilvánítás

Szeretném megköszönni, Galambos Lászlónak, hogy felhívta a figyelmemet a DOSz rendezvényére valamint, bátorított, hogy megírjam a tanulmányt. Kovács Annának, az adatgyűjtést, nélküle biztosan nem tudtam volna időben befejezni a tanulmányt. A Konferencia résztvevőinek, akik észrevételeikkel segítettek a későbbi munkámat. Végül, de nem utolsósorban Rosta Gergelynek, aki elvállalta a dolgozat lektorálását ezzel lehetővé téve, hogy írásos formába is materializálódjon a pályamű. Végül pedig neked kedves olvasó, aki még a köszönetnyilvánítás elolvasására is veszed a fáradságot.

Irodalomjegyzék

- [1] Póczik Szilveszter: A nemzetközi migráció tendenciái a 20. és 21. században elméleti és történelmi nézőpontból: Nemzetközi Migráció – Nemzetközi Kockázatok: hvgorac Budapest, 2008. 74.o.
- [2] Park, Robert: Race and Culture. The Collected Papers of Robert Ezra Park. Vol.I.Ed. Hughes, Everett Cherington, et. al. Glencoe, IL: The Free Press, 1950. A chicagói iskola szociológiai tevékenységéről összefoglalóan: Bulmer, Martin. The Chicago School of Sociology: Institutionalization, Diversity, and the Rise of Sociological Research. University of Chicago Press. Chicago 1984.
- [3] Gordon Milton M.: Assimilation in American Life The Role of Race, Religion and National Origins Oxford University Press . New York 1964.
- [4] Jean Piaget.: Szociológiai tanulmányok: A haza fogalmának és a külföldhöz fűződő viszonynak a fejlődése a gyermekeknél, Budapest: Osiris. 2005. 305. o.
- [5] <http://populationpyramid.net/germany/2011/>; Letöltve 2016. február 19.
- [6] https://ergebnisse.zensus2011.de/?locale=en#dynTable:statUnit=PERSON;absRel=ANZAHL;ags=00;agsAxis=X;yAxis=GEBURTLAND_LAND; Letöltve 2016. február 19.
- [7] Statistisches Bundesamt: Bevölkerung und Erwerbstätigkeit 2014. március 28. https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/Bevoelkerungsbewegung/Bevoelkerungsbewegung2010110127004.pdf?__blob=publicationFile; Letöltve 2016. február 19.
- [8] <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.TFRT.IN>; Letöltve 2016. február 19.
- [9] <https://populationpyramid.net/united-kingdom/2011/>; Letöltve 2016. február 19.
- [10] Office for National Statistics , Census 2011 table QS213EW; http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwi1_vdqPzMAhXBBYwKHdz6CT4QFggbMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ons.gov.uk%2Fons%2Frel%2Fcensus%2F2011-census%2Fquick-statistics-for-england-and-wales-on-national-identity--passports-held-and-country-of-birth%2Frft-qs213ew.xls&usq=AFQjCNEoYhX-OXN_CHHH0VQjoyK71og3Yw; Letöltve 2016. február 19.

²⁰ Iszlamizálódik Európa? Hogyan változtatja meg Európát 40 millió muszlim

²¹ Maróth Miklós, Fodor Pál, Sayfo Omar, Nógrádi György

- [11] Office for National Statistics , Census 2011 table QS213EW;
http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwi1_vdQpZMAhXBBYwKHdz6CT4QFggbMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ons.gov.uk%2Fons%2Frel%2Fcensus%2F2011-census%2Fquick-statistics-for-england-and-wales-on-national-identity--passports-held-and-country-of-birth%2Frft-qs213ew.xls&usg=AFQjCNEoYhX-OXN_CHHH0VQjoyK71og3Yw; Letöltve 2016. február 19.
- [12] Result of the 2011 Census at the reference date 9th May 2011,
https://ergebnisse.zensus2011.de/?locale=en#dynTable:statUnit=PERSON;absRel=ANZ_AHL;ags=00;agsAxis=X;yAxis=GEBURTLAND_LAND; Letöltve 2016. február 19.
- [13] Születések UK: Office for National Statistics (ONS), Parents' Country of Birth, 2011 <http://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/livebirths/datasets/parentscountryofbirth>; Letöltve 2016. február 19. Többi ország népesedés: Worldometers <http://www.worldometers.info/hu/> Nyers élve születések: <http://data.worldbank.org/indicator/SP.DYN.CBRT.IN>; Letöltve 2016 február 19
- [14] National Statistics (ONS), Parents' Country of Birth, 2011;
<http://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/birthsdeathsandmarriages/livebirths/datasets/parentscountryofbirth>; Letöltve 2016 február 19
- [15], [16] <http://www.migrationobservatory.ox.ac.uk/briefings/characteristics-and-outcomes-migrants-uk-labour-market>; Letöltve 2016 február 19
- [17],[18] Statistisches Bundesamt, Bildungsstand der Bevölkerung 2015
<https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/BildungForschungKultur/Bildungsstand/BildungsstandBevoelkerung.html;jsessionid=276A983737067409B1997E7D0D7F4790.cae4>; Letöltve 2016 február 19
- [19],[20] Metropolitan Police; Office; Arrests of Foreign Nationals by Nationality and Specifid Areas;
http://www.met.police.uk/foi/pdfs/disclosure_2013/feb_2013/2013010000160.pdf;
 Office for National Statistics , Census 2011 table QS213EW;
http://www.google.hu/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwi1_vdQpZMAhXBBYwKHdz6CT4QFggbMAA&url=http%3A%2F%2Fwww.ons.gov.uk%2Fons%2Frel%2Fcensus%2F2011-census%2Fquick-statistics-for-england-and-wales-on-national-identity--passports-held-and-country-of-birth%2Frft-qs213ew.xls&usg=AFQjCNEoYhX-OXN_CHHH0VQjoyK71og3Yw; Letöltve 2016. február 2.
- [21],[22] Polizeiliche Kriminalstatistik 2014 - Bundesministerium des Innern; Jahrbuch
http://www.bka.de/nn_193232/DE/Publikationen/PolizeilicheKriminalstatistik/2014/pks2014__node.html?__nnn=true ;
https://ergebnisse.zensus2011.de/?locale=en#dynTable:statUnit=PERSON;absRel=ANZ_AHL;ags=00;agsAxis=X;yAxis=GEBURTLAND_LAND; Letöltve 2016 február 19.
- Statistisches Bundesamt: Bevölkerung und Erwerbstätigkeit 2014 március 28.
https://www.destatis.de/DE/Publikationen/Thematisch/Bevoelkerung/Bevoelkerungsbewegung/Bevoelkerungsbewegung2010110127004.pdf?__blob=publicationFile; Letöltve 2016 február 19.

Lektorálta: Dr. Rosta Gergely, tudományos munkatárs, Münsteri Egyetem, Exzellenzcluster „Religion und Politik”

KÉTNYELVŰ OKTATÁS A MURAVIDÉKEN

Szendi Anna

*Pécsi Tudományegyetem, Demográfia és Szociológia Doktori Iskola, PhD-hallgató,
szendian@gmail.com*

Absztrakt

Tanulmányomban a Szlovéniában, a magyarlakta területen érvényes oktatási rendszerről írok. Arra a kérdésre keresem a választ, hogy milyen hátrányai és előnyei vannak a kétnyelvű oktatásnak. Bemutatom, miért volt szükséges az 1959/60-as tanévben áttérni ezen típusú oktatásra a nemzetiségileg vegyesen lakott terület általános iskoláiban. Részletezem a bevezetés körülményeit, célját; azt, hogy milyen reakciókat váltott ki ez az oktatási forma a szlovén szülők körében. Kitérek arra, hogy mikor vezették be ezt a modellt az óvodában és a középiskolában. Megemlítem a maribori Magyar Tanszék megalakulását is. Ezt követően kiemelem időrendben azokat a fontosabb változásokat, amelyek meghatározták a kétnyelvű oktatás működését. Így például hangsúlyozom majd írásomban az 1990/91-es tanévet, amikortól a szülő eldöntheti, hogy a magyar és szlovén közül, melyik nyelvet tanulja a gyermek anyanyelvi szinten, és melyiket második nyelvként. Bemutatom röviden, hogyan működik a gyakorlatban ez a típusú felosztás. Lesz szó a tanóra nyelvi arányairól, a nemzetiségi programról, mely a szlovén tantervtől különböző tantervet tesz lehetővé a kétnyelvű iskolákban bizonyos tantárgyak esetében. Ezt követően rátérek a kétnyelvű oktatás hátrányainak és előnyeinek részletezésére. Kitérek például arra, hogy a szlovén diákok mennyire tanulnak meg magyarul, milyen a kétnyelvű iskolákban tanító tanárok magyar nyelvtudása. Hangsúlyozom majd a többnyelvűség pozitívumait. Az elemzés során hivatkozom kérdőíves kutatási eredményekre, kiadványban megjelent, diákokkal készült interjúkra. Tanulmányomba az általam készített interjúkat is beépítem. Írásomat összegzéssel zárom. Forrásként főként a Lendvai Könyvtárban elért könyveket, tanulmányokat, a lendvai Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet és a Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola által adott kiadványokat használok fel. A szerzők nagy többsége pedagógus, nyelvész.

Kulcsszavak: kétnyelvű oktatás, Muravidék, muravidéki magyarság

1. Bevezetés

Szlovéniában 2002-ben csupán 6243 magyar nemzetiségű személyt jegyeztek fel, így egy igen kis létszámú (kulturális) szórvány magyarságról beszélhetünk. [1] Közel 85 százalékuk (5212 fő) a Mura folyótól északkeletre, illetve keletre fekvő Muravidéken, azon belül is a szlovén-magyar államhatár mentén fekvő, 50 km hosszú és 3-15 km széles sávot felölelő területen él. [2] A Szlovéniában élő két őshonos kisebbséget – az olaszokat és a magyarokat – egyedülálló kisebbségi jogok illetik meg, köztük a széles körű nyelvhasználati jogok. A nemzetiségileg vegyesen lakott területen a magyar nyelv hivatalos. Így a helyi közigazgatás, nyomtatványok, helységnévtáblák, feliratok magyar és szlovén nyelvűek is. A magyar kisebbséget az általuk lakott községekben²² megilleti az anyanyelvű oktatás joga. Ma négy kétnyelvű (szlovén-magyar) általános iskola működik (Lendván, Göntérházán, Dobronakon és Pártosfalván), és egy kétnyelvű középiskola Lendván. A nemzetiségileg vegyesen lakott területen csak kétnyelvű iskolák működnek, amelyek látogatása a szlovén és a magyar diákok számára is kötelező.

²² Délvidéki magyar szak- és köznyelvben, beleértve a szlovéniai magyart is, a „község” kifejezést használják az olyan közigazgatási egység megjelölésére, amely legközelebb a magyar járásokhoz áll. Ez a közigazgatási egység egy központi településből, (amely rendszerint egy város) és a környező, rendszerint falusi településekből áll.

2. A kétnyelvű oktatás működésének bemutatása

A második világháború után a jugoszláv hatalom 1958-ig a nemzetiségileg vegyesen lakott területen külön magyar és szlovén tagozatokat (osztályokat) működtetett általános iskolai szinten. [3] Egy kisebbségi tagozat nyitásához 20 tanuló volt előírva. A hátrányok azonban hamar megmutatkoztak. Rossz anyagi körülmények, nem megfelelő tanítási feltételek, nagyfokú tanerőhiány, továbbá a meglévő pedagógusok képzetlensége hátráltatta a magyar nyelvű oktatást a muravidéki magyarlakta településeken. [4] Mivel nem volt Szlovéniában magyar nyelvű középiskola, ezért az a szülő, aki úgy gondolta, hogy szeretné gyermekét továbbtaníttatni, szlovén tagozatba íratta, hogy tanuljon meg szlovénul, és mehessen középiskolába, egyetemre. Magyar nyelven továbbtanulási lehetőség egyedül Vajdaságban volt, azonban a nagy távolság miatt (600-700 km) e magyar iskolák a muravidéki magyarok számára elérhetetlenek voltak. A magyar tagozatok fokozatosan kezdtek elnéptelenedni. Az ötvenes évek közepére a magyar nemzetiségű tanulók több mint fele szlovén tagozatba járt. [5] Ennek a problémának a megoldásaként vezették be a kétnyelvű oktatást az 1959/60-as tanévben. Az ausztriai Karintiában 1945 és 1959 között működő kétnyelvű modellt vették alapul, amely biztosította mindkét nyelv egyenrangú használatát. [6] Kísérleti jelleggel, az első kétnyelvű tagozatok Csentében, Dobronakon, Göntérházán, Gyertyánosban, Hosszúfaluban és Lendván indultak. [7] Kezdetben könnyebb helyzetben voltak a magyar gyerekek, mivel ők már korábban tantárgyként tanulták a szlovén nyelvet, ugyanakkor a szlovén tanulóknak ez ideáig nem kellett magyart tanulniuk. [8] Óvodai szinten a kétnyelvű modellt az 1962/63-as tanévben vezették be a nemzetiségileg vegyesen lakott területen.

A kétnyelvű oktatás célja volt, hogy a szlovén és a magyar diákok megtanulják egymás nyelvét, a tanulókkal megismertessék mindkét nép kultúráját, történelmét; kölcsönös együttélésre neveljék mindkét nemzet hozzátartozóit, továbbá, hogy biztosítsák az anyanyelvhez való jogot, és fejlesszék a környezetnyelvet. [9] A szlovén szülők egy része azonban negatívan viszonyult ezen újonnan kialakított oktatási modellhez. 1968-ban a Lendva-vidéki szlovén szülők kezdeményezésére, a Szlavisztikai Egyesület 681 aláírás kíséretében petíciós nyilatkozatot nyújtott be az alkotmánybíróságra a kétnyelvű oktatás ellen. A nyilatkozatban nehezményezik a szlovén szülők gyermekeik megterheltségét, továbbá azzal fenyegetőznek, hogy átíratják gyermekeiket távolabbi szlovén iskolába. [4] A tárgyalások 1971-ben zárultak le a Szlovén Alkotmánybíróságon, ahol kis többséggel (öten mellette, négyen ellene), de megszavazták a kétnyelvű oktatás fennmaradását. A tárgyaláson megállapították, hogy a kis létszámú muravidéki magyarság asszimilációra van ítélve, amennyiben nem teszik kötelezővé a nemzetiségi nyelv tanítását a többségi nemzet számára is. [10]

Tíz évvel később, 1981-ben Lendván elindult a pedagógiai, közgazdasági és fémipari szakosítású kétnyelvű középiskola, továbbá megkezdte működését Mariborban a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék. A tanszék mellett ekkor már működött a Magyar Nyelvi Lektorátus²³. [11] A tanszék és lektorátus fő feladata a magyartanárok képzése, illetve a kétnyelvű oktatásból kikerülő más szakos egyetemi hallgatók magyar nyelvi tudásának fejlesztése.²⁴

Harminc évvel a bevezetést követően, átalakították a kétnyelvű iskolai rendszert. Az 1990/91-es tanévtől eldöntheti a szülő, hogy a magyar és szlovén közül, melyik nyelvet tanulja a gyermek anyanyelvi szinten, és melyiket második nyelvként. [12] Előtte mind a két nyelvet együtt tanulta a vegyes összetételű osztály. Ekkortól a szülő választhat, hogy gyermeke anyanyelvi magyarra (magyar1) vagy környezetnyelvi magyarra (magyar2), illetve anyanyelvi

²³ A Lektorátus 1966 őszén kezdte meg működését a Maribori Pedagógia Akadémián.

²⁴ Pisnjak Mária - a Szlovén Köztársaság Oktatási Intézetének magyar nyelvi szaktanácsadója – előadásának kézírata

szlovénra (szlovén1) vagy második nyelvi szlovénra (szlovén2) járjon. Az anyanyelvi magyarhoz csak második nyelvi szlovén, és az anyanyelvi szlovénhoz pedig csak környezetnyelvi/második nyelvi magyar párosítható. [13] A másik fontos újítás, hogy a Szlovén Köztársaság Köznevelési Szakbizottsága 2002. május 15-én engedélyezte a 9-osztályos program bevezetését a muravidéki kétnyelvű általános iskolákban. Ettől kezdve az általános iskolai program 1-3. osztályra, 4-6. osztályra, és 7-9. osztályra bontható. Nem plusz egy kilencedik osztályt vezettek be, hanem egyfajta nulladikat. Ezen újításhoz kapcsolható az első harmad egy személy – egy nyelv elve. „Ez azt jelenti, hogy az első három tanévben két tanító van az osztályban minden órán (első osztályban az egyikük óvónő), az egyikük csak szlovénul, a másikuk csak magyarul tanít és beszél.” [14] Tehát minden egyes tanítási órán belül váltakozik a két nyelv, nem tantárgyanként.²⁵ Csak első osztályban lehet a tanító mellett óvónő. Az óvónő jelenlétére azért van szükség, mert késleltetett, lassú írás-olvasás tanítás van, így csak a második osztály végére kell, hogy megtanuljanak a gyerekek írni-olvasni. A két tanító jelenléte alól kivételt képeznek az anyanyelvi és környezetnyelvi órák.

Negyedik osztálytól kezdve változás következik be, ugyanis ekkortól már csak egy pedagógus tanít az órákon. Szintén negyedik osztálytól a szlovén, mint második nyelvről át kell váltani a szlovén, mint első nyelvre. Ekkortól kezdve minden diáknak anyanyelvi szinten kell tanulnia a szlovén nyelvet. Ugyanakkor megmarad a magyar nyelv két szinten való tanítása egészen a gimnázium végéig; így ha a diák úgy dönt, tanulhatja a szlovén és a magyar nyelvet is anyanyelvi szinten. Fontos azt is hangsúlyozni, hogy a magyar nyelv teljesen egyenrangú, és értékű a szlovénnel. A magyar anyanyelvű tanulók minden vizsgán választhatják a magyar nyelvet a szlovén helyett. Ez a gyakorlatban például azt jelenti, hogy a magyarból, mint anyanyelvből érettségiző diáknak nem kell szlovénból is érettségiznie.²⁶ Kétnyelvűek a dolgozatok és az érettségi feladatlapok; a diákok döntenek el, milyen nyelven szeretnének válaszolni. A tanórai és az érettségi szóbeli feleletnél is a diák választhatja meg a nyelvet.

A diákok tanulmányaik előrehaladtával egyre kisebb arányban találkoznak a magyar nyelvvel a tanórákon. Az óra nyelvi felosztása az alsó tagozatban a nyelvi órák kivételével úgy valósul meg, hogy 50-50 százalékosan használják a magyar és a szlovén nyelvet a pedagógusok. A II. és III. oktatási periódusban, tehát a felső tagozatban, a „tananyag ismertetése szlovénul történik, az írásos elmélyítés, rögzítés és összefoglalás a szakkifejezések kiegészítésével pedig magyarul.” [15] Így felső tagozatban az addigi 50-50 százalékos arány, 70-30 százalékra módosul a szlovén nyelv javára. [16] Középiskolai szinten még kevesebb (10-20 százalék) az órai magyar nyelvhasználat.²⁷ A lendvai középiskolán kívül, lehetőség van még magyart, mint tantárgyat tanulni Muraszombatban, Rakičánban, Radenciben és Ljutomerben. Máshol is megszervezhető a magyar nyelv tanítása, amennyiben legalább ötven jelentkező van rá. [7]

A kétnyelvű oktatás során a magyar nyelv és a Magyarországhoz kapcsolódó tananyag ismertetése leginkább a nemzetiségi programon, és a homogén magyar csoportokon keresztül valósul meg. A nemzetiségi program azt jelenti, hogy a történelem, földrajz, zeneművészet, képzőművészet tantárgyak esetében a Szlovéniában érvényes általános tantervből kivesznek bizonyos részeket, hogy a magyar tartalmaknak helyet adjanak. Így például Magyarország földrajzát a szlovén diák is tanulja. Felkínálhatja továbbá az iskola azt, amennyiben van rá igény, hogy bizonyos tantárgyakat szinte homogén magyar csoportokban tanulhassanak a felső tagozatos magyar anyanyelvű tanulók. Létrehoznak az igényelt tantárgyak esetében egy plusz csoportot a magyar anyanyelvű diákok számára. Nagy iskolánál, mint például a lendvai általános iskola esetében ez úgy valósul meg, hogy például a heti két földrajzórán külön van dominánsan szlovén és külön dominánsan magyar tanítású óra. Az utóbbi azt jelenti, hogy zömében magyarul folyik az óra, az összefoglalás pedig szlovén nyelvű. Kis iskolák esetében,

²⁵ Pisnjak Mária tanulmányának kézírata

²⁶ Pisnjak Mária előadásának kézírata

²⁷ Pisnjak Máriával 2016. január 15-én készített interjú kivonata

ahol kevés a gyerek, és nem lehet párhuzamosan egy plusz csoportot indítani, csak heti egy órában kínálják fel a magyar nyelven való tanítást. A héten az első óránál az osztály együtt van, hagyományos kétnyelvű az óra, a második óránál pedig kettéválik a csoport. Párhuzamosan egy időben van mind a kettő csoportnak az órája. Az iskola olyan tantárgy esetében kínálja fel a dominánsan magyar nyelvű tanítást, amelyhez biztosítani tud olyan pedagógust, aki kilencven százalékban képes magyarul tanítani.²⁸

3. A kétnyelvű oktatás hiányosságai

A kétnyelvű oktatással és az oktatókkal kapcsolatban számos kritika olvasható. Elsősorban az anyanyelv és a környezetnyelv két szinten való oktatásával kapcsolatban fogalmazódott meg az a probléma, hogy egyre több szülő írta magyar elsőnyelvű gyermekét magyar2-es csoportba. [12] Ennek oka, hogy a szülők úgy vélik, hogy hátrányba kerülnek gyermekeik a negyedik osztályban, amikor automatikusan átkerülnek a szlovén anyanyelvi csoportba. [17] Kolláth Anna, a maribori Magyar Tanszék vezetője hangsúlyozza, azzal, „hogy a szülő szlovén1-es csoportba írta magyar anyanyelvű gyermekét, radikális változást idéz elő a gyerek nyelvi környezetében: addig elsősorban az anyanyelv fejlődését serkentette a környezet, ezután pedig a második nyelv fejlődéséhez alakulnak ki a megfelelő feltételek. Ennek az a következménye, hogy az első nyelv megtorpan, sorvadni kezd, helyébe egy másik nyelv lép, amely azonban késéssel kezd el (intenzívebben) fejlődni.” [18] Az alábbi táblázatban látható, hogyan oszlott meg a tanulók aránya a magyar anyanyelv és környezetnyelv tekintetében, a kétnyelvű általános iskolákban és a középiskolában a 2004/2005-ös tanévben.

1. Táblázat: Tanulók megoszlása a magyar nyelv tanulásának szintje alapján [16]

Tanév 2004/2005	1. sz. Lendvai Kétnyelvű Általános Iskola	Kétnyelvű Általános Iskola Dobronak	Göntérházi Kétnyelvű Általános Iskola	Kétnyelvű Általános Iskola Pártosfalva	Kétnyelvű Középiskola, Lendva
magyar1	29,40%	55,89%	41,17%	37,23%	32,37%
magyar2	70,60%	44,11%	58,38%	62,77%	67,63%

A dobbronaki és a göntérházi általános iskolában közel fele-fele arányban választották a magyar nyelv két szintjét; a lendvai általános és középiskolában, illetve Pártosfalván a tanulók körülbelül 30 százaléka járt anyanyelvi, és 70 százaléka környezetnyelvi magyarra.

A környezetnyelvi csoportok összetétele kapcsán fogalmazta meg Kolláth Anna, hogy azok heterogenitása minden képeletet felülmúl. Óriási a különbség az egy csoportban lévők nyelvi kompetenciája között. Ugyanazon csoportban vannak például a magyar, mint környezetnyelv esetében a magyar anyanyelvű, a különböző szintű magyar tudással rendelkező szlovén anyanyelvű, valamint a más nemzetiségű diákok. [8]

A kétnyelvű oktatás 50. évfordulója alkalmából jelent meg egy kötet a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet kiadásában. A kétnyelvű oktatás története mellett olvashatunk véleményeket az iskolarendszerről tanároktól, nyelvészekről, oktatási szakértőktől, diákoktól. Varga István például, aki a magyar nemzetiségi közösség oktatási bizottságának elnöke,

²⁸ Pisnjak Máriával készített interjú kivonata

egyrészt azt nehezményezi, hogy nem tűnik ki a bizonyítványokból, hogy milyen szinten tanulja a diák a magyar nyelvet, csak az szerepel a bizonyítványban, hogy magyar nyelv. Ezért sok diák a magyar2-t választja, mert ott könnyebben szerez jó jegyet, ami pedig fontos a középiskolai továbbtanulás szempontjából. Fontos hangsúlyozni, hogy problémának látja Varga azt is, hogy nem alakultak ki a magyarul jól oktató pedagógus példaképek, akik a fiatalabb tanárok mentoraivá, irányítóivá válhattak volna. Megjegyezte, hogy a kétnyelvű oktatás 50. évfordulója kapcsán sem kapott egyetlen tanár sem díjat, színvonalas magyar nyelvű oktatásáért, magyar nyelvű vetélkedők felkészítéséért, vagy pedig a tankönyvek fordításáért. [15]

Dr. Albina Nečak-Lük egyetemi tanár, kutató, a szlovénok részéről elemezte a kétnyelvű oktatási modellt az évforduló kapcsán. Azt emelte ki, hogy nem tanulnak meg a szlovén diákok magyarul. „A magyar nyelvtudás szintje, amelyet a szlovéneknek el kellene érni, nincs meghatározva és az egyéntől függ.” [19] Az általános iskolákban, és a középiskolában tanuló diákok véleménye is helyet kap a kötetben. Több, kétnyelvű diák a vele készült interjúban kiemelte, hogy nem érti, miért kell a szlovén anyanyelvűeknek is magyarul tanulniuk. Volt, aki úgy nyilatkozott, hogy nehezebb az iskolában a szlovén anyanyelvűeknek, „mert aki tud magyarul, az könnyebben megtanul szlovénul, mint fordítva”. [20] Egy másik diák pedig e képpen fogalmazott: „nem tartom okosnak, hogy mindenkinek kell írni az anyagot magyarul is, azoknak is, akik semmit sem értenek magyarul. Vannak néhányan ilyenek, ők tisztán szlovénok. Szerintem csak azoknak kellene kötelezően magyarul tanulni, akik tudnak magyarul, akik szlovénok, azoknak nem kellene.” [20] Egy középiskolás fiú pedig azt hangsúlyozta, hogy vannak barátai, „akik már 12 éve tanulnak magyart, és mégsem tudnak, talán nem is akarnak tudni, mert osztályozzák és kötelező”. [20]

Általános iskolai szinten teljesnek mondható a kétnyelvű tankönyvkínálat, amióta bevezették a kilenc osztályos rendszert. A középiskolában azonban csak 2007-ben indult meg a szlovén tankönyvek magyarra fordítása, [8] és a mai napig nem teljes körű a lefedettség. 2008-ban készült egy kérdőíves kutatás a középiskolai kétnyelvű tankönyvek bevezetésével kapcsolatban. Kolláth Anna végzett vizsgálatot a lendvai Kétnyelvű Középiskola diákjai körében. [21] A 156 válaszadó diák közül csupán 33,3 százalék szerint van szükség kétnyelvű tankönyvekre, és csupán 4 diák válaszolta azt, hogy csak magyarul fogja elolvasni a tananyagot. Elenyésző volt még a magyar elsőnyelvűek körében is azok aránya, akik úgy nyilatkoztak, hogy csak magyarul tanulnának a kétnyelvű tankönyvekből. A 156 kérdőívet kitöltő közül 141 csak szlovénul tanulna kétnyelvű tankönyvek esetén is. A feleléseknél is a szlovén nyelv dominanciája érvényesül. A válaszadók többsége akkor is szlovénul felel az órán, ha megválaszthatja a nyelvet.

Gróf Annamária a maribori Magyar Tanszék egyetemi oktatója, a Magyar Nyelvi Lektorátuson tanuló hallgatók magyar nyelvtudásának hiányosságaira hívja fel a figyelmet. Azon hallgatók esetében, akik középiskolai szinten már nem kétnyelvű oktatásban vettek részt, a nyelvtan minden területén tetten érhetők a hiányosságok. Magyar nyelvtudásuk alapszintű, maximum küszöbszintű, amely az alapszint és a középszint között helyezkedik el. A kétnyelvű középiskolából érkező hallgatók esetében nagyobb a szórás. Alapszintű, küszöbszintű, középszintű, ritkább esetben pedig felsőfokú szintű a nyelvtudásuk. Jellemző, hogy nagy részben vagy teljesen hiányzik a szaktárgyak és a hivatali ügyintézés szókinése, továbbá, hogy nem ismerik a szavak írásmódját. „Sajnos ez mutatja, hogy milyen keveset kell írni magyar nyelven az iskolákban, ahol a beszélt nyelv elsajátítása az elsődleges. A hallgatók ugyanakkor sokat panaszkodnak, hogy nem mernek magyarul írni, mert nem jó a helyesírásuk, illetve az írott nyelv sajátosságait nem ismerik.” [12] Az előbbieket igazolja Kolláth Anna kutatása, melynek során 8 maribori másod- és harmadéves magyar szakos hallgató helyesírását vizsgálata. Az eredmények kapcsán Kolláth „helytelen íráskultúráról” beszél. [16] A hallgatók teljesítményének átlaga 63,3%-os volt, „ez nem több az alig

elfogadható szintnél.” [16] Bokor József, egyetemi tanár, nyelvész kritikaként fogalmazta meg, hogy nem minden pedagógus tud a kétnyelvű oktatási intézményekben megfelelően magyarul. Szomorú tapasztalatnak nevezte, hogy a Maribori Egyetemen még a lektori órákra sem jár el minden leendő kétnyelvű pedagógus. [7] Probléma az is, hogy még mindig megoldatlan a tanító szakosok magyar nyelvi képzése. Szlovénul végzik az egyetemi tanulmányaikat azok is, akik később a kétnyelvű iskolákban tanítanak magyarul. [13]

4. Pozitívumok és kitekintés

A kétnyelvű oktatásról szóló könyvekben, tanulmányokban sajnos kevesebb szó esik a rendszer pozitívumairól. E fejezet célja, hogy nyelvészekre, igazgatóra, diákokra hivatkozva bemutassam ezen oktatási modell előnyeit.

Kolláth Anna és Gróf Annamária az alábbiak szerint értékelte ezt az oktatási típust: „Jóllehet mind a tudományos kutatások eredményei, mind az iskolai gyakorlat tendenciái rámutatnak a kétnyelvű oktatási modell megvalósításában és eredményeiben megmutatkozó problémákra, a kisebbségi anyanyelv állandó és fokozatos dominanciavesztésére, mégis egyértelmű, hogy a magyar nyelv megmaradása csak a kétnyelvű oktatáson belül képzelhető el.” [22] Bokor József hasonlóan vélekedik. Úgy gondolja, hogy a kis létszámú muravidéki magyarságnak nincs elég ereje és lehetősége ahhoz, hogy újra magyar osztályokat nyisson. „Magam hosszú évek tapasztalata alapján úgy ítélem meg, hogy a kétnyelvű oktatásban elsősorban a módszertani megújítás, az anyanyelvi dominancia elvének következetesebb érvényesítése enyhíthetne valamelyest a magyar anyanyelv számára előnytelenebb helyzetet.” [7]

A lendvai kétnyelvű általános iskola igazgatónöje a vele készült interjúban a többnyelvűség előnyeit hangsúlyozta. Az igazgatónő 2015 nyarán arról beszélt, hogy „Idén először Magyarországról is jöttek gyerekek. Főleg a nyelvi tanulás végett. Az, aki tudja, hogy mit jelent a nyelvi tudása, az tudja értékelni.”²⁹ Az igazgatónő azt is megjegyezte, hogy haza hozta a kislányát Ljubljanából. „Azt szerettem volna, hogy itt négy nyelvet tanuljon. Ilyen nincs Európában sehol.” A kétnyelvű oktatás sikereként könyvelhető el az, hogy az utóbbi néhány évben egyre több, egynyelvű szlovén iskolából, más területről érkező diák választja a kétnyelvű iskolákat, ezáltal növekszik a magyar nyelvvel kapcsolatba kerülő nem magyar anyanyelvűek száma.³⁰ A kétnyelvű oktatással való elégedettséget fejezi ki a Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet által 2009 júliusában végzett, nem reprezentatív telefonos közvélemény-kutatás eredményei. A 149 válaszadónak három lehetséges válasz közül (megfelelő, nem megfelelő, változtatni kellene) kellett eldönteni, hogy milyennek látja, illetve értékeli a kétnyelvű oktatási modellt. A megkérdezettek 80 százaléka értékelte megfelelőre a modellt. [23] Ugyanakkor elhangzott az a kérdés is, hogy beíratná-e a válaszadó gyermekét magyar tannyelvű osztályba, ha lenne rá lehetőség. 52 százalék válaszolt igennel, 43 százalék nemmel.

A diákok pozitív véleményét is fontos kiemelni a kétnyelvű oktatási rendszer bemutatása kapcsán. Egy kilencedik osztályos diák így fogalmazott: „Az, hogy két nyelven tanulhatok, plusz még harmadik nyelvként angolul, mindenképpen csak hasznos lehet a jövőben.” [20] A kétnyelvű középiskola 2009-es diáklapjában pedig egy tanuló, Muršič Ines fogalmazott meg pozitív gondolatokat a kétnyelvű oktatásról. „A mi iskolánk valami különleges, ez tény, hisz oktatásunk kétnyelvűleg folyik. Néha úgy véljük, hogy a két nyelv párhuzamos használata nagy teher, de itt-ott nagyon is hasznosnak bizonyulhat.” [24] A *Szlovén-magyar kapcsolatok* című beszámolójából kiderül, hogy egy szlovén és egy magyar gimnázium találkozája kapcsán, segítőnek kérték fel a kétnyelvű középiskola diákjait. Ines a beszámoló végén az alábbiakat fogalmazza meg: „Többnyelvűségünk újból lehetővé tette, hogy a lendvai

²⁹ Az igazgatónővel 2015 júliusában készítettem interjút.

³⁰ Pisnjak Mária előadásának kézírata

középiskolából jövő diákok egyfajta összekötő elemmé váljunk a szlovén és magyar testvériskolák között.” [24] A többnyelvű iskola előnyei közül ez csupán az egyik. Átolvasva az évente megjelenő diáklap számait, rendkívül színvonalas írások jelentek meg a magyar és szlovén nyelv mellett németül és angolul is. Így nem csak a szlovén és magyar, hanem egyéb nemzetközi kapcsolatok terén is kiemelkedő szerepet tölthetnek be a kétnyelvű oktatási intézményben végzett fiatalok. A négy nyelven való kommunikációs készség, ahogy azt a lendvai általános iskola igazgatónője is kiemelte, egyedülálló Európában.

5. Összefoglalás

A kétnyelvű oktatásnak számos hátránya és előnye van. Az órai magyar nyelvhasználat középiskolai szinten már alig kap helyet, ugyanakkor igen alacsony azon diákok száma, akik anyanyelvi szinten kívánják tanulni a magyar nyelvet. Elmondható továbbá az is, hogy kevés diák tanulja a tananyagot kizárólag magyar nyelven a kétnyelvű tankönyvekből. A Magyar Nyelvi Lektorátus oktatói pedig arra panaszkodnak, hogy nem tanulnak meg megfelelően magyarul a kétnyelvű iskola tanulói. Azonban hangsúlyozni kell a nyelvválasztás szabadságának lehetőségét, mellyel minden diák élhet, és dönthet, hogy magyarul vagy szlovénul szeretné a szóbeli vagy az írásbeli követelményt teljesíteni. Ki kell emelni azokat a törekvéseket is, amelyek a magyar nyelv, és a Magyarországgal kapcsolatos széleskörű ismeretek átadására irányulnak. Így fontos hangsúlyozni a nemzetiségi tanterv meglétét, és a homogén magyar csoportok létrehozásának lehetőségét. Ugyanakkor azt is fontos megjegyezni, hogy a kétnyelvű oktatás több szakértője szerint csak a kétnyelvű oktatási rendszer keretében képzelhető el a magyar nyelv megmaradása. Véleményem szerint a többnyelvűség még inkább való hangsúlyozásával lehetne elérni, hogy a magyar és szlovén diákok törekedjenek az idegen nyelvek mellett, a magyar nyelv minél magasabb fokú elsajátítására is.

Irodalomjegyzék

- [1] Györi Szabó Róbert: *Kisebbség, autonómia, regionalizmus*. Budapest, Osiris Kiadó. 2006
- [2] Kovács Attila: *A muravidéki magyarok számának változása a 20. században a statisztikák tükrében*. Muratáj, 1, 2004. pp. 47-76.
- [3] Székely András: *A szlovéniai magyarság oktatásügyének változásairól*. Muratáj, 2, 1995. pp. 37-58.
- [4] Bence Lajos: *A kétnyelvű oktatás problémái Szlovéniában*. In Baráth Árpád, Barics Ernő, Fodor István, Majdán János, Sokcsevits Dénes (szerk.), *Érintkező kultúrák, kisebbségi értékek*. Pécs, MTA Pécsi Akadémiai Bizottság. 2001. pp. 237-244.
- [5] Tarján Gábor: „*A kisebbség csak kisebbség még a pokolban is*”. Muratáj, 1-2, 1993. pp. 72-91.
- [6] Lük, Albina Nečak: *A múltból a jövőért: a kétnyelvű oktatás fél évszázada a Muravidéken*. In Herman, Jožefa, Sabo, Tatjana (szerk.), *Együtt egymásért*. Lendva, 2010. pp. 15-27.
- [7] Bokor József: *Nyelviség és magyarság a Muravidéken*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Művelődési Intézet. 2009
- [8] Kolláth Anna: *Két nyelv és oktatás*. In Kolláth Anna (szerk.), *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor, 2009a. pp. 36-59.
- [9] Sabo, Tatjana, Herman, Jožefa: *Együtt egymásért*. Lendva, 2010
- [10] Bence Lajos: *A kétnyelvű oktatás története*. In Király M. Jutka (szerk.), *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Tájékoztatói Intézet. 2011. pp. 13-54.

- [11] Gróf Annamária: *A Magyar Nyelvi Lektorátus a Magyar Nyelv és Irodalom Tanszék életében*. In Kolláth Anna, Gróf Annamária, Merényi Annamária (szerk.), 30 éves a Maribori Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke. Maribor, 2012. pp. 59-61.
- [12] Gróf Annamária: *A magyar mint idegen nyelv tananyagainak használhatósága a magyart környezetnyelvként tanulók oktatásában*. Muratáj, 1-2, 2010. pp. 103-109.
- [13] Kolláth Anna: *A szlovéniai Muravidék kétnyelvű oktatása*. 2011 Letöltve 2016. március 14-én, az Újszó weboldáról: <http://uj szo.com/napilap/europai-unio/2011/01/11/a-szloveniai-muravidek-ketnyelvu-oktatasa>
- [14] Gasparics Judit: *Nyelvhasználat és írásbeli szövegalkotás a kétnyelvű Muravidéken*. In Kolláth Anna (szerk.), *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor, 2009. pp. 159-169.
- [15] Varga István Štefan: *Azt kellene elérnünk, hogy a bizonyítványból kitűnjön, milyen szinten tanulta a tanuló a magyar nyelvet*. In Király M. Jutka (szerk.), *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet. 2011. pp. 126-131.
- [16] Kolláth Anna: *Magyarul a Muravidéken*. Maribor, 2005
- [17] Kolláth Anna: *A felsőoktatás a kétnyelvűség kontextusában*. In Ruda Gábor (szerk.), *Muravidéki iskolák és könyvtárak az anyanyelv megmaradásáért*. Pilisvörösvár – Göntérháza, Muravidéki Baráti Kör Kulturális Egyesület – Hetés Kultúregyesület. 2010a. pp. 53-63.
- [18] Kolláth Anna, Varga István Štefan, Göncz Lajos: *Magyar1 vagy magyar2? Tannyelvválasztás a Muravidéken. Útmutató a kisebbségi helyzetű szülőknek és pedagógusoknak*. In Kolláth Anna (szerk.), *A muravidéki kétnyelvű oktatás fél évszázada*. Maribor, 2009b. pp. 115-120.
- [19] Lük, Albina Nećak: *Tény, hogy a magyar nyelvet elsősorban a kisebbségnek kell használnia*. In Király M. Jutka (szerk.), *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet. 2011. pp. 120-125.
- [20] Abraham Klaudia: *Diákok, tanárok a kétnyelvű oktatásról*. In Király M. Jutka (szerk.), *50 éves a kétnyelvű oktatás a Muravidéken*. Lendva, Magyar Nemzetiségi Tájékoztatási Intézet. 2011. pp. 91-101.
- [21] Kolláth Anna: *Kétnyelvű tankönyvek és hasznuk a kétnyelvű oktatásban*. Muratáj, 1-2, 2010b. pp. 138-149.
- [22] Kolláth Anna, Gróf Annamária: *A szlovéniai magyar nyelv*. 2014 Letöltve 2016. január 13-án: <https://fedora.phaidra.univie.ac.at/fedora/get/o:356645/bdef:Content/get>
- [23] Sabo, Tatjana, Herman, Jožefa: *Együtt egymásért*. Lendva, 2010
- [24] Lapsus Diáklap 2009. Letöltve 2016. április 9-én, a Lendvai Kétnyelvű Középiskola weboldaláról: http://www.dssl.si/wp-content/documents/lapsusi/lapsus4_2009.pdf

Lektorálta: Prof. Dr. Kovács Teréz, egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Társadalom- és Médiatudományi Intézet, Szociológia Tanszék

INTELLEKTUÁLIS FOGYATÉKOSSÁGGAL ÉLŐ FELNÖTTEK PÁRKAPCSOLATAI ÉS GYERMEKVÁLLALÁSA (AZ ESÉLYEGYENLŐSÉGTŐL A TAIGETOSZIG? OTKA 111917K KUTATÁS RÉSZEREDMÉNYEI)

Szücs Marianna PhD

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
fogyatékoságtudomány, kvalitatív kutatások, főiskolai docens, szociológus,
szucs.marianna@barczy.elte.hu*

Katona Vanda PhD

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar,
fogyatékoságtudomány, kvalitatív kutatások, adjunktus, szociológus,
katona.vanda@barczy.elte.hu*

Absztrakt

Az intellektuális fogyatékosággal élő személyek párkapcsolatainak, gyermekvállalásának, kérdése marginális mind a kutatásokban, mind a szakmai gyakorlatban. A szülővé válás nem szükséges feltétele a felnőttiségnek, de a felnőtt identitásnak mai napig meghatározó eleme lehet a szülővé válás élménye. Leginkább a választás, az önrendelkezés lehetőségén van a hangsúly. Bár a nemzetközi irányelvek a fogyatékosággal élő emberek teljes társadalmi részvételét és önrendelkezését hangsúlyozzák, a szexualitás és a szülő válás területe a legsérülékenyebb ebből a szempontból különösen az intellektuális fogyatékosággal élő emberekkel kapcsolatban, és helyi szinten leginkább a védelem válik meghatározóvá. Felmerül a kérdés, hogy mi alapján tudjuk megjósolni, hogy valakiből "jó szülő", "elég jó szülő" lesz-e. Számos kutatás kimutatta, hogy az intellektuális képesség nem áll feltétlen összefüggésben ezzel. A szülőséget egyre inkább értelmezik a szakirodalmak társas tevékenységként, ahol nem csak az anya és az apa képességein múlik, hogy valaki milyen szülő lesz. A szülőség komplex összjáték a gyermek és szülei, az otthoni és a közösségi környezet, a családi és a szolgáltatási rendszerek között. Kutatásunkban ezért is próbálunk erre a kapcsolati közegre is koncentrálni és páros, interaktív interjúkat készíteni a fogyatékos személlyel, illetve egy hozzá kapcsolódó kulcsemberral. Kutatásunk során arra vagyunk kíváncsiak, hogy a különböző lakhatási formákban milyen lehetőségei és korlátai vannak az intellektuális fogyatékosággal élő személyek szülővé válásának, hogyan jellemezhető a szülő szerep az intellektuális fogyatékosággal élő nőknél és férfiaknál. Tanulmányunkban bemutatjuk vizsgálatunk fő célkitűzéseit, rövid elméleti háttérét, kutatási kérdéseinket, az alkalmazott kutatási módszert, valamint ismertetjük eddigi empirikus kutatásunk eredményeit. *Kulcsszavak:* intellektuális fogyatékosággal élő emberek, párkapcsolatok, gyermekvállalás, fogyatékoságtudomány

1. Bevezetés, célok

Tanulmányunkban az Esélyegyenlőségtől a Taigetoszig? című OTKA kutatás részeként intellektuális fogyatékosággal élő felnőttek szülővé válási esélyeit vizsgáljuk, az eddig rendelkezésünkre álló húsz interjú eredményeinek tükrében. Az intellektuális fogyatékosággal élő személyek felnőtt korukban számos akadállyal találkozhatnak. Az önrendelkezés és a társadalmi inklúzió tekintetében a gyermekvállalás a legképlékenyebb terület az életükben, amit gyakran hallgatás övez. Célunk hogy részeredményeink alapján

bemutassuk, hogy milyen lehetőségeik vannak a gyermekvállalásra, milyen attitűdök jelennek meg ezzel kapcsolatban, különös figyelmet fordítva a lakhatási formákra és a nemi (gender-szintű) különbségekre.

2. A kutatási probléma és elméleti háttér

Az intellektuális fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatban alapvetően számos sztereotípiát, előítélet él a társadalomban. Ha a párkapcsolataikra, gyermekvállalásukra gondolunk, ezek mellett a tabu, a mély hallgatás és bizonytalanság is meghatározó. Az intellektuális fogyatékossgal élő személyek párkapcsolatainak, gyermekvállalásának, kérdése marginális mind a kutatásokban, mind a szakmai gyakorlatban. Bár a kötelező érvényű *A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ-egyezmény* a fogyatékossgal élő emberek teljes társadalmi részvételét, önrendelkezését és a családalapítás egyenlő jogát fogalmazza meg (ENSZ, 2006), a szexualitás és a szülővé válás területe a legsérülékenyebb ebből a szempontból, különösen az intellektuális fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatban, és helyi szinten leginkább a kockázatok és akadályok uralják a diskurzust, amelyek alapján a védelem és a biztonság élveznek prioritást. [4] [9]

Nemzetközi kutatások több területtel összefüggésben vizsgálták a fogyatékos személyek párkapcsolataival, gyermekvállalásával kapcsolatos attitűdöket. Az egyik ilyen vizsgálódási pont, hogy mennyire határozza meg a hozzáállást a lakhatási forma. A kutatások eltérő eredményekre jutottak, azonban az egyértelműen látszik, hogy a közösségi lakhatási formák liberálisabbak, lehetővé teszik a közvetlenebb kapcsolatot és a személyesebb beszélgetéseket a segítőkkel. Ugyanakkor a témában való bizonytalanság minden lakhatási formában megfigyelhető a szakemberek, segítők részéről. [5]

Más kutatások pedig összefüggéseket találtak az intellektuális fogyatékossgal élő személy neme és a szakemberek attitűdje között, mégpedig abban az irányban, hogy felerősödnek a tradicionális nemi sztereotípiák, ha az intellektuális fogyatékossgal élő személyek szexualitásával kapcsolatban mondanak véleményt. Az egyik visszatérő válasz szerint az intellektuális fogyatékossgal élő nők kevésbé érdeklődnek a szexualitás iránt. Naivitásuk miatt sérülékenyebbek is, és nagyobb védelemre van szükségük. A második gyakran előbukkanó téma a szakemberek elbeszéléseiben, hogy az intellektuális fogyatékossgal élő férfiak a szexualitás által jobban vezéreltek. Néhány elbeszélésben az agressziót is említik, amely veszélyt jelent az intellektuális fogyatékossgal élő nőkre, felmerül az erőszak és a terhesség kockázata. A harmadik meghatározó vélemény a nemenként eltérő motivációk az intim kapcsolatokra. Úgy gondolják, hogy a férfiakban erősebb a szexuális motiváció, míg a nők inkább az érzelmi közelségre vágyanak egy párkapcsolatban. [11]

A szakemberek fogyatékossgal élő emberekkel kapcsolatos elvárásai jelentősen behatárolhatják az érintett személyek lehetőségeit. Ha például kisebb az elvárás azzal kapcsolatban, hogy teljes értékű felnőtt életet éljenek, amelynek része lehet a családalapítás is - sőt ezzel ellentétes a szocializációjuk - akkor azonosulhatnak is ezzel az érintett emberek. [8]

A szülőség értelmezésében azokból a nemzetközi szakirodalmakból indulunk ki, amelyek bemutatják, hogy a kutatások alapján nincs rendszerszintű korreláció aközött, hogy valakinek milyen az intellektuális képessége és hogy milyen sikeres szülő válhat belőle. [1]

Felmerül a kérdés, hogy mi alapján tudjuk megjósolni, hogy valakiből "jó szülő", "elég jó szülő" lesz-e. Willems és munkatársai fogyatékossgal élő embereknél vizsgálták ezt a fogalmat Hollandiában. Definíciójuk szerint az „elég jó szülő” alapkritériumaihoz tartozik, hogy nincs abúzus, nem hanyagolják el a gyermeket, nincs gyermekvédelmi, jogi ügy folyamatban a családban. A kutatásban megkérdezett segítők személyek úgy nyilatkoztak,

hogy klienseik 51%-a nem lenne „elég jó szülő.” A kutatás védő faktorként, vagyis az “elég jó szülőséget” elősegítő tényezőként azonosították, ha az intellektuális fogyatékossgal élő személy akarja és tudja követni a szakemberi tanácsokat, ha a társas háló magas minőségű, ha a környezet elfogadja őt szülőként. Sikertényező lehet a nem fogyatékossgal élő társ, a magasabb IQ, a segítségkérés képessége, és az erős szakmai háttér és támogatás. A legnagyobb nehézséget pedig az elfogadás hiánya és a rossz szocio-ökonómiai státus jelenti. Viszont hangsúlyozzák, hogy a pozitív és negatív tényezők kölcsönhatását kell szemlélni. [10] A szülőséget egyre inkább értelmezik a szakirodalmak társas tevékenységként, ahol nem csak az anya és az apa képességein múlik, hogy valaki milyen szülő lesz. A szülőség komplex összjáték a gyermek és szülei, az otthoni és a közösségi környezet, a családi és a szolgáltatási rendszerek között. Ezért az adott személyt körülvevő közvetlen környezet, az életében megjelenő kulcsemberek hozzáállása rendkívül meghatározó lehet. [6]

3. A kutatás módszertana

A szülőség társas tevékenység jellege miatt is próbálunk a kapcsolati közegre is koncentrálni és páros, interaktív interjúkat készítenk a fogyatékos személlyel, illetve egy hozzá kapcsolódó kulcsemberral. Azért a páros interjú módszerét választottuk, hogy figyelemmel tudjunk kísérni az egymás közötti interakciókat az érintett személy és a segítő között, hogy miként viszonyulnak egymáshoz a téma kapcsán, milyen az a megélt tapasztalat, amit a közös diskurzus megteremt. A kulcsember (szülő, segítő) kommunikációs akadályokat is segíthet áthidalni, feloldhatja a bizalmatlanságot egy idegen interjúkészítővel kapcsolatban, és olykor „tolmácsként” is közreműködhet. Ha külön-külön születnének az interjúk, másféle információk birtokába (is) juthatnánk, mivel azonban a szülőség társas tevékenység, és ebben meghatározóak a közvetlen kapcsolatok, ezért kutatómunkánkban e kapcsolatokban megjelenő diskurzusokra koncentrálnak, amely tükrözheti a témával kapcsolatos attitűdöket.

A kutatás a fogyatékossgtudomány bázisán készül, amely szerint kiemelt fontosságú az érintett személyek hatalommal való felruházása, a kutatásokban való aktív részvételük. [7]

Ezért participatív eleme vizsgálódásunknak, hogy egy intellektuális fogyatékossgal élő szülő pár helyi tapasztalatára, “szakértelmére” is támaszkodunk a kutatás különböző szakaszaiban. A pár segített a kérdéseink kidolgozásában, kipróbálásában, illetve az eredmények értelmezésében is közreműködnek majd.

Kvalitatív módszerekkel dolgozunk, összesen 32 félig strukturált páros interjú készül, amelyből jelen tanulmányban 20 áll rendelkezésünkre az elemzéshez. A vizsgált intellektuális fogyatékossgal élő interjúalanyaink közül 9 nő és 11 férfi, nagyjából arányosan a különböző lakhatási formákból. Életkori megoszlást tekintve interjúalanyaink 21 és 47 év közöttiek, átlagéletkoruk 35,5 év.

A következőkben néhány kutatási kérdésünk mentén tárgyaljuk meg részeredményeinket, azokra az interjúalanyainkra koncentrálnak, akik még nem szülők.

4. Részeredmények

4.1. Milyen hasonlóságok és különbségek vannak a különböző lakhatási formákban élő intellektuális fogyatékossgal élő emberek szülővé válásában?

Kutatásunkban négy lakhatási formában kerestük fel interjúalanyainkat: nagylétszámú bentlakásos intézményi, kiscsoportos lakóotthoni és támogatott lakhatási formában, illetve családban élő személyeket is bevontunk.

Eddigi eredményeink alapján azt tapasztaltuk, hogy az adott segítő személyes attitűdje gyakran meghatározóbb, mint hogy milyen lakhatási formában járunk. Bár a nagylétszámú bentlakásos intézmények jóval szabályozottabbak, a szabályozottság szinte minden lakhatási

formára jellemző, még a köztudottan nagyobb önállóságot engedő támogatott lakhatásra is. Például ez utóbbi típusban is kötelező a fogamzásgátlás, csak jóval egyénre szabottabb, az adott személyek számára világosabb.

A gyermekvállalás magasabb társadalmi szintű, strukturális akadályaival minden lakhatási formában találkozunk, számos bizonytalan, tisztázatlan körülménnyel együtt. Ilyen bizonytalan helyzetet teremt a gondnoksági rendszer, amely önmagában nem korlátozza a gyermekvállalást, viszont ha ez mégis megtörténik, nagy az esélye, hogy a gyermeket azonnal elhelyezi a gyámügy az értelmi fogyatékossgal élő szülőktől. Másrészt a támogatott lakhatási forma esetében nem tisztázott, hogy lehetséges-e, hogy ott éljen egy gyermek, mivel önmagában ez egy felnőttek számára meghatározott ellátási forma.

*„A Z. is, meg a H. is **gondnokság alatt állnak**. Ez az egyik kérdés. Ez önmagában nem korlátozza, hogy gyerek legyen. Ott nekem inkább egy kérdés van, hogy nem lenne jó, hogyha a gyerek születése után **a gyámügy azonnal rácuppanna**, vagy esetleg elvennék tőlük erre hivatkozva még akkor is, hogyha teljesen jól funkcionálón el tudnak látni egy babát... Kettő: hogy fogalmam sincs, hogy ennek az intézménynek a fenntartója megengedi-e a, hogy egy TL házban gyermek legyen. Ugye **ez egy felnőtteknek kitalált ellátási forma**.” (támogatott lakhatás segítő)*

A nemzetközi szakirodalmakban is megjelenő bizonytalanság a témával kapcsolatban a különféle lakhatási formák segítőiben visszaköszön saját kutatásunkban is. [5]

Ami jellemző még összességében minden lakhatási formára, hogy a védelem és a biztonság nagyobb prioritást élvez az önrendelkezéssel szemben, megerősítve a nemzetközi szakirodalmak megállapításait. [2]

4.2. Milyen hasonlóságok és különbségek vannak az intellektuális fogyatékossgal élő nők és férfiak között a szülővé válással kapcsolatban?

Elemzésünk jelenlegi szakaszában azt tapasztaltuk, hogy a „fogyatékos szerep” sok esetben felülírja a nemi szerepeket, a gyermekvállalással kapcsolatos aggodalmak mindkét nem esetén megjelennek. Ha egy személy támogatja az intellektuális fogyatékossgal élő felnőttek gyermekvállalását, nem találtunk különbséget arra vonatkozóan, hogy ezt másképpen gondolja nőknél és férfiaknál. A védelem azonban a nők esetében hangsúlyosabb, náluk van a felelősség pl. a fogamzásgátlás kapcsán is a legtöbb esetben.

A védettebb közegben szocializáltak, akik akár a nagylétszámú intézmények hospitalizált lakói, vagy akár családokban élő gyerek-szerepben ragadt felnőttek, bizonytalanok és gyakran nincs reális képük a szülő szereppel kapcsolatban, vagyis amikor arra kérdeztünk rá, hogy szerintük milyen egy jó szülő nem tudtak egyértelmű választ adni.

Keveseket találtunk, akik értelmi fogyatékos emberként szülők, de akiknél ez nem valósul meg, különféle módjai vannak a szülőszerep pótlásának.

Mind nőknél és férfiaknál előfordult, hogy a nagynéni, nagybácsi szerepben élik meg a szülői ambícióikat.

„De én elfogadtam azt, hogy, tehát hogy beletörődtem abba, hogy, hogy apa már nem leszek, de, de, de viszont annak örülök, hogy van egy unokaöcsém.” (31 éves férfi)

Női interjúanyainknál fordult elő többször, hogy játékbabák töltenek be fontos szerepet az életükben, akiket úgy szeretnek, és akiről úgy gondoskodnak, mint saját gyermekükről.

„Nekem igazi gyerekem nem lehet, mert meddő vagyok. És játék babáim vannak és hát, nagyon nehezen tudom őket is eltartani. Mert én nagyon szeretem a babákat.” (34 éves nő)

Emellett női interjúalanyainknál többször találkoztunk azzal a jelenséggel, hogy próbálnak valamilyen módon mindennapjaikban kisgyerekekkel foglalkozni akár úgy, hogy informálisan vigyáznak valakinek a gyerekére, vagy akár munka szinten is szeretnének ezzel foglalkozni. Az ezzel kapcsolatos dilemmákat fogalmazza meg egy segítő, aki szerint egyébként a hölgy teljesen alkalmas lenne egy ilyen munkakörre, de félnek elindítani őt egy dajka-képzésen, mivel nagy az esélye, hogy úgy sem kapna munkát.

„Tényleg ugye az van, hogy nagyon szeretne kisgyerekekkel. ...ugye óvodai dajka képesítés, meg munkakörbe szerintem nem biztos, hogy engedné a munka-alkalmassági vizsgálat... Én azt gondolom elsősre, hogy munka-alkalmasságin kilövik.” (támogatott lakhatás segítő)

Amikor arról kérdeztük az intellektuális fogyatékossgal élő személyeket, hogy szerintük milyen a jó szülő, azt tapasztaltuk, hogy valószínűleg azért is, mert nem volt jó példa előttük a szülőségre, így legtöbbször azt tartják jó szülőnek, aki nem dobja el a gyermekét és nem bántja, ami kapcsolódik a korábban ismertetett „elég jó szülő” fogalmához is. [10]

„Aki, aki tud bánni a gyerekkel, nem adja intézetbe... Aki nem kiabál vele, hanem izé, úgy dédelgeti, meg nem üt, nem kiabál, meg ilyenek.” (29 éves nő)

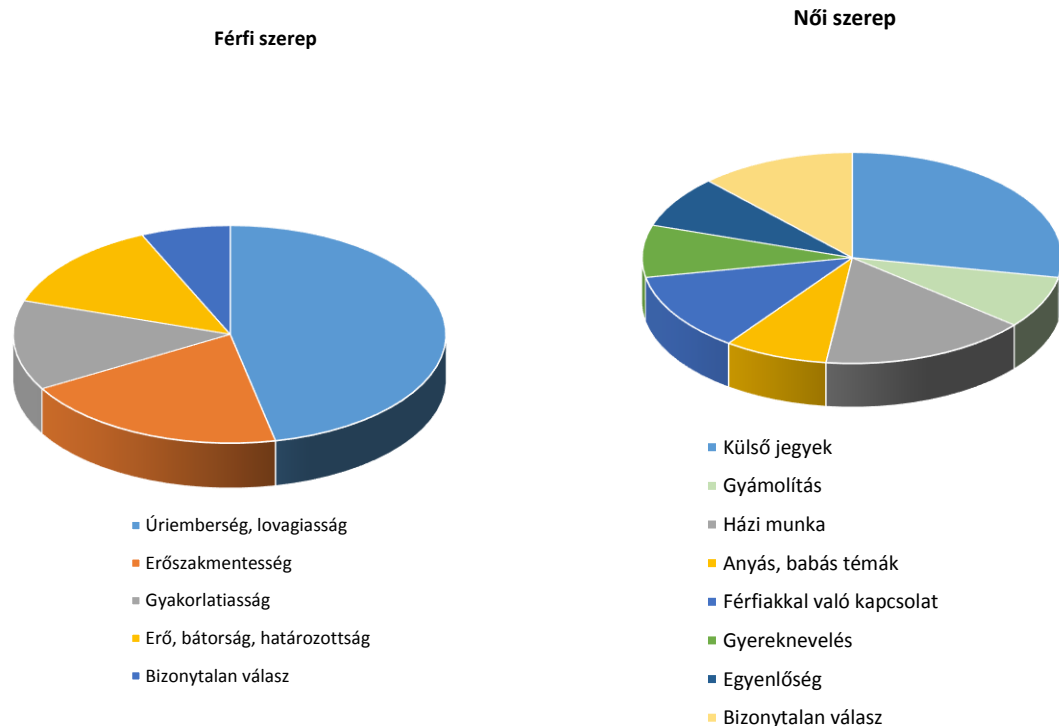
Emellett megfigyelhető még, hogy többen praktikusabb oldalról fogják meg a szülő-szerepet, vagyis, hogy milyen feladatok vannak egy kisgyerek (elsősorban egy kisbaba körül), és milyen pénzügyi kiadásokkal jár. Csak kevesen fogalmaznak meg felelősségteljes, nevelési feladatokat.

4.3. Mi rajzolódik ki az érintett személyek által megfogalmazott női és férfi szerep alapján?

Az érintettek női és a férfi szerepét olyan kérdésekkel próbáltunk körüljárni, hogy szerintük milyen jellemzői vannak egy nőnek/férfinak, mikor érzik magukat nőiesnek/férfiasnak. Az eddigi eredmények alapján azt találtuk, hogy a női szereppel kapcsolatban gyakrabban hangzanak el külső jegyek pl. ápolt, divatos, míg a férfi szereppel kapcsolatban inkább belső tulajdonságokra térnek ki az elbeszélésekben. Érdekes észrevételünk még, hogy a női szerep részeként az anyaság, gyermekvállalás nagyon kis számban jelenik meg, ami nem erősíti azt a tradicionális attitűdöt, hogy a nők életének elsődleges célja az anyaság. A korábban idézett nemzetközi kutatás hasonlóan arra jutott, hogy intellektuális fogyatékossgal nőknél bár jellemzőek a tradicionális nemi szerepek, de az anyaság ennek nem része. [11]

A férfi szerepnél az „elég jó szülő” szerephez hasonlóan előkerül, hogy az ideális férfi nem erőszakos, nem kezeli tárgyként a nőt. Nőknél és férfiaknál is előfordult a zártabb közegben szocializáltaknál a bizonytalanság ennél a kérdésnél. Ilyenkor többször volt arra példa, hogy a segítők tettek fel pontosító kérdéseket, hoztak példákat.

-

1. ábra: Az intellektális fogyatékossgal élő interjúalanyok elbeszéléseiben megjelenő női és férfi szerep

4.4. Melyek azok a tényezők, amelyeket az interjúalanyok a szülővé válással kapcsolatban problémának élnék meg?

4.4.1. A társadalom oldaláról fennálló akadályok, nehezítő tényezők

Minden interjúalany megfogalmazta azt, hogy a gyermekvállalás mekkora *pénzügyi terheket* jelent a szülők számára. Jóval alacsonyabb jövedelemmel rendelkeznek, mint a munkavállalók többsége, napi hat óra munkáért átlagosan ötven ezer forint a havi keresetük. Azoknál a személyeknél, akik gondnokság alatt állnak, további gyermekvállalás ellen ható tényező az, hogy a gondnok határozza meg, hogy milyen kiadásra és mekkora összeget vehet fel az illető felnőtt a munkabéréből. (Találtunk olyan párt, akiknek hetente fejenként négy ezer forintból kell fedezniük a reggeli, esti és a hétvégi étkezésüket).

További akadályt jelent a gyermek felnevelését lehetővé tévő *kulcsemberek (nagy szülő) hiánya, vagy annak magas életkora*. A szülőszerep sikeres megvalósításához nélkülözhetetlen feltétel az „épek” társadalmában az olyan, magától értetődőnek tartott képességek megléte és sikeres kivitelezése, mint pl. a gyermek gondozásával kapcsolatos feladatok ellátása, a pénz beosztása, a vásárlás, stb. Azt tapasztaltuk, hogy az intellektuális fogyatékossgal élő emberek esetében mindezek elsajátítása és begyakorlása jóval hosszadalmasabb és energia igényesebb feladat, mint a többségi társadalomban, és segítő személy(ek) nélkül szinte lehetetlen. Ha a segítőre valamilyen ok (pl. magas életkora) miatt nem lehet a jövőbeni gyermek felnevelésében számítani, akkor ez gyakran megszünteti a gyermekvállalás szándékát..

„...én szeretnék gyereket, de megmondom, hogy nincs értelme, mert egyrészt idős vagyok, másrészt meg a mama már nem tudná felnevelni...az ember ne vállaljon gyereket, ha nem tudja felnevelni”. (43 éves nő).

A megfelelő szülői minta hiánya (pl. intézeti elhelyezés) miatt a szülőségre való felkészülés akadályokba ütközik. Több interjúalany azzal indokolta a szülőszerepre való alkalmatlanságát, hogy nem rendelkezik megfelelő szülői mintával, mivel kora gyermekkorától nevelőotthonban él.

„...intézetbe kerültem nyolc éves koromban. Azért lettem bekerülve, mert a szüleim azok olyanok voltak, hogy nem tudtak már semmit...biztosítani...mert olyanok voltak” (43 éves férfi)

Önmagában a gyermekvállalás elé is akadályokat állítanak a társkeresés, és a párkapcsolatok kialakításának nehézségei.

Több példát találtunk arra vonatkozóan, hogy az enyhe fokban értelmileg sérült embereknek nehézséget jelent a társkeresés abban az esetben, ha a környezetükben található potenciális partnerek gyengébb értelmi képességűek, mint ők. Segítségre szorulnak a megfelelő (internetes) társkeresési lehetőségek megtalálásában is.

„...ők nincsenek olyan szinten, mint én. És innentől már ez eléggé egyoldalú lenne...Nem tudna mély lenni.” (36 éves férfi)

A társadalom hozzáállása szintén jelentős akadályokat jelent, főleg, hogy ezek a korábban említetteknek megfelelően akár jogszabályi, ellátórendszerbeli akadályokban is megtestesülnek.

4.4.2. Az intellektuális fogyatékból származó egyéni akadályok

Egyéni akadályként jelenik meg a „betegség”-tudat, vagyis interjúalanyaink gyakran betegségként élik meg fogyatékbójukat, amelyet a szülővé válást kizáró tényezőként is említeneek.

„...én álmodtam arról, hogy nekem is lesz családom. De...lemondtam erről az álmomról, pont a betegségem miatt...el kell fogadjam azt, hogy ...nekem nem lehet saját családom”. (31 éves férfi)

Több példát találtunk arra vonatkozóan is, hogy a saját család utáni erős vágy ellenére erősen tartanak attól, hogy állapotuk – melyet ők nagyrészt betegségnek tartanak – öröklődni fog, vagyis az *ismétlődéstől való félelem* is egy meghatározó gátja a gyermekvállalásnak, amely még erősebb, ha a párjuk szintén intellektuális fogyatékbóval él.

„Nem is tudom. Belegondoltam, hogy a Jóisten tudja, hogy jó vagy nem jó...ha beteg gyerek születik, akkor...nem fogja az anyja elfogadni. Mert a gyerek beteg és azt nem fogják úgy elfogadni...namost, ha születik egy gyerek, az lehet, hogy sérült lesz, mert az apa is beteg.” (43 éves nő).

Emellett többször találkoztunk *irracionális feltételezésekkel és félelmekkel a szülés folyamatáról és annak következményeitől.*

„Mert én attól rettegek, hogy gyereket szüljek...lehet, hogy leszakad a vesém a sok erőlködéstől”. (24 éves nő)

Figyelemre méltó, hogy a vizsgált személyek egy része erős félelmet fogalmaz meg azzal kapcsolatban, hogy az anya 40 év feletti életkora esetén a gyermek károsodással jön a világra, illetve olyan életkort (esetünkben pl. 37 év) is akadályozó tényezőnek tartanak a gyermekvállalás szempontjából, amely az ép értelmű embereknel a gyermekvállalás terén nem kizáró tényező.

„...elvileg 40 fölött már kockázatos gyereket csinálni, mert bármi lehet. Fogyatékoság, vagy ilyesmi”. (24 éves férfi)

Egyéni szinten megfigyelhető még az önbizalomhiány, illetve asaját személyükkel kapcsolatos *erős inkompetencia-érzés* a szülőszereppel kapcsolatos feladatok ellátása tekintetében. Az interjúalanyok többsége úgy gondolja, hogy nem képesek arra, hogy fölneveljenek egy gyermeket. Ennek a lelkiileg fájdalmas érzésnek a kialakításában a családtagoknak, elsősorban az anyáknak és a felnőtt, már családdal rendelkező testvéreknek volt jelentős szerepük. Ez utóbbiak több esetben lehetővé tették azt, hogy – mint tanulmányunk előző részében szó volt róla -, sérült családtagjaik legalább nagybácsiként/nagynéniként megszerezhessék azt az örömet és nevelésbeli sikerélményt, amelyet szülőként feltehetően soha nem lesz alkalmuk megélni. Az inkompetencia-érzés hátterében az áll, hogy nem érzik képesnek magukat arra a sok „munkára” – ezek között a gyerek ruháztatását, iskoláztatását, etetését, továbbtanulásának fizetését jelölték meg -, valamint arra a felelősségvállalásra, amit egy gyermek felnevelése jelent, amelynek hátterében előzetes szocializációjuk is állhat. Többen megfogalmazták azt is, hogy a gyermeknevelés 5-7 éven keresztül erősen lerövidítené azt az időt, amelyet a pár tagjai önmagukra és közös, kedvelt tevékenységeikre tudnának fordítani. A gyermekvállalás ellenható tényező több interjúalanynál az attól való félelem is, hogy nem lesz majd képes arra, hogy a kellő figyelmet és törődést biztosítson gyermeke számára. További ellenérvként megfogalmazódott a gyermek nevelése során fellépő problémák kezelésének képtelensége, valamint az ezzel kapcsolatos tudás hiány is, pl. mi lesz majd, „ha felsírna a gyerek éjszaka is”. A nagyobb gyerekekkel való bánásmódot könnyebbnek élik meg, mivel idősebb gyermekek esetében már nincsenek jelen az intellektuális fogyatékos emberek számára inkompetenciaként megélt és ezért szorongást jelentő gondozási szükségletek, pl. a gyermek tisztába tévése.

Megállapítható, hogy nagyobb értéket jelent a stabil, mindkét fél számára kielégítő párkapcsolat megléte az interjúalanyok számára, mint a szülőség megélése.

„...inkább jó így, ahogy vagyunk”. (43 éves férfi)

Azt tapasztaltuk, hogy interjúalanyaink az eljegyzés és házasságkötés vonatkozásában szinte kizárólag külsőségekhez kapcsolódnak (pl. eljegyzési-és jegygyűrű megvásárlása, csillogó menyasszonyi ruha viselése), míg a gyermek utáni vágy motivációja a kisgyerekek külső szépségéből és szerethetőségéből származik elsősorban.

„K: Szeretnétek gyereket?

V: Igen, szeretnénk. Mert mindig, amikor nézzük, hogy jaj, de cuki, jaj, ilyet akarunk”. (24 éves férfi)

Figyelemre méltó, hogy még azoknál az interjúalanyoknál is ambivalencia figyelhető meg a szülővé válással kapcsolatosan, akik explicite megfogalmazták a gyermek utáni vágyukat.

„ Háát, nem is tudom...a mai világban nehéz a gyerek felnevelés” (43 éves férfi)

4.5. A segítő személy viszonyulása a párkapcsolatokhoz, gyermekvállaláshoz

4.5.1. Családban élő, intellektuális fogyatékos embereknél

A segítő személy az esetek többségében az anya, kisebb részben a felnőtt testvér. Szoros és partneri a viszony a segítő és segített között. A rokonsági kapcsolat közeli volta és a mindennapi együttélés miatt a segítők számára a legnehezebb feladatot az jelenti, hogy tiszteletben tartásuk az intellektuális fogyatékossgal élő családtag önállóságának határait, ebbe bele tartozik az is, hogy ne erőltessék rá saját elképzeléseiket annak párkapcsolatait illetően. Mindezek ellenére felelősnek érzik magukat szerettük magánéletének alakulása tekintetében, emellett egyfajta védelmező szerepet is betöltenek, pl. „büntetésből” megszakítják a kapcsolatot gyermekük partnerével abban az esetben, ha szerettüket annak társa részéről sérelem éri.

Bár szóban támogatólag állnak ahhoz, hogy intellektuális fogyatékossgal álló gyermeküknek, családtagjuknak párkapcsolata legyen, és úgy gondolják, hogy az érintett személyeknek is szükségük van erre, egyúttal arra is utalnak elbeszéléseikben, hogy kevésbé látják megvalósíthatónak, hogy érintett családtagjuk ne a biztonságos családi környezetben éljen. Több esetben azt tapasztaltuk, hogy hajlandóságot mutatnak arra, hogy hosszú és stabil párkapcsolat létesítése esetén gyermekük/testvérük partnerét is otthonukba fogadják.

„Na, mondom, hogyha találsz valakit, aki a te cefet rossz természetteddel együtt így elfogad olyannak, amilyen, ...megígérem, hogy lányommá fogadom” (37 éves férfi anyja)

Találtunk arra is példát, hogy az egyik szülő olyan intézmény keresését tartja potenciális megoldásnak, ahol a párok számára lehetséges az együtt lakás, valamint mindennapi tevékenységeik során is hatékony segítséget kapnak.

„Gondolkodtunk azon, hogy együtt, de nem önállóan...Ezekbe az intézetekbe látjuk azt, hogy párok tudnak együtt maradni. Egy olyat tudok neki elképzelni. Tehát ahol...őket kiszolgálják. Hát, nagyon klassz ilyen intézmények vannak.” (48 éves nő anyja)

Kivételesen minden esetben a családtagok fokozott figyelmet fordítanak a terhesség elleni védekezésre. Figyelemre méltó, hogy az egyik családban fia önként vállalt sterilizálásának tervét is támogatta az anya. Erős frusztrációt okozott számára az a tény, hogy az egészségügyi intézmény megtagadta a művi meddővé tétel végrehajtását.

„Egyszer csak úgy azt mondta teljesen magától, hogy...akkor ő ezt bevállalja...És amikor legközelebb már úgy mentünk a kórházba, hogy akkor most megkapja a műtét időpontját, akkor az egyik főnővér meglátta egy ilyen orvosi papírban, hogy önálló életvitel, izé. És mondta, hogy szó sem lehet róla. És olyan módon tárgyalt velem, mintha én egy sehonnai bitang lennék, aki nem tudom én, milyen gaz, galád dolgokra venném rá a saját fiamat...agyon, vissza voltam alázva...és én úgy jöttem el onnan a kórházból, hogy most mi van, az állam kimondottan az én fiamtól akarja a szaporulatot?...nem áll gondnokság alatt. Tehát a nyilatkozatát el kellett volna fogadni.” (37 éves férfi anyja)

Az egészségügyről szóló 1997. évi CLIV. törvény 187. § (1) és (1a) bekezdése értelmében családtervezési okból csak akkor kerülhet sor a művi meddővé tételre, ha az érintett személy betöltötte a 40. életévét, vagy legalább három vér szerinti gyermekkel rendelkezik. Mivel az interjúalany esetében nem álltak fenn ezek a feltételek a kérelem benyújtásakor, a kórház valószínűsíthetően nem a fogyatékoság okán tagadta meg a művi meddővé tétel elvégzését és jogszerűen járt el. Az interjúból egyértelműen kiderül, hogy az anya frusztrációját az okozta, hogy az egészségügyi intézmény elmulasztotta az említett jogszabályra vonatkozó tájékoztatási kötelezettségét, másrészt kifogásolható kommunikációs stílusban tárgyalt a szülővel.

Megjelenik az a hozzáállás, hogy az értelmileg sérült fiatal képtelen lenne a születendő gyermekről gondoskodni, ezért annak felnevelése kizárólag a már idős nagyszülőre és/vagy a felnőtt testvérré, a legrosszabb esetben egy gyermekvédelmi intézményre hárulna.

„Hogy szülessen gyerekük? Nem biztos, hogy kell az. Nem biztos. Mert...nagyon jó háttérnek kell lenni, segítő családnak. Annak feltétlen, hogy maga ne legyen. Vagy az, hogy most ő szül egy gyereket, és...beteszik egy intézetbe. Na most ez akkor miért jó? Ha meg van védőhely otthon, hát akkor is születhet, nagyobb a valószínűsége, hogy fogyatékos gyerek születik. Nem tudom, merném-e még egyszer. Nem tudom.” (48 éves nő anyja)

Az intellektuális fogyatékosággal élő felnőttek szülei aggódnak, hogy ők már elsősorban életkoruk, kimerültségük miatt nem alkalmasak arra, hogy akár egy esetlegesen sérülten született unoka felnevelését vállalják. Nagy felelőtlenségnek tartják azt, ha egy intellektuális fogyatékos ember vagy annak szülője azért hív életre egy gyermeket, mert „babázni” akarnak, vagy unokára vágynak. Elrettentően hatnak számukra az értelmi fogyatékos emberek gyerekei sorsának általuk ismert példái is.

„...én tudom, hogy egyébként most nagyon szorgalmazták is, hogy adott esetben vállalhasson gyereket. De én igencsak hallottam, vagy belegondoltam, hogy ha egyébként a két szülő olyan állapotban van, hogy...igazából nem képes azt a gyereket fölnevelni, nem képes gondoskodni a megfelelő tanítatásáról, meg ilyenek, akkor most mi van? Azért szüljön, mert jogában áll és akkor szüljön bele egy állami gondozásba egy gyereket, vagy többet...hallottam már olyasmiről is, hogy utána a gyerek teljesen szellemileg ép, viszont ahogy cseperedett és körülnézett a családjába, akkor meg nagyon ronda identitás problémái támadtak.” (37 éves férfi anyja)

A gyermekvállalás lehetőségének háritása illetve rejtett elutasítása még azokra a szülőkre is jellemző, akik a felszínen támogatólag állnak gyermekük párkapcsolatához. Az egyik 24 éves fiatal számára például még egy éves párkapcsolat és a házasságkötés tervezése ellenére sem megengedett az, hogy társával együtt az éjszakát a szülők otthonában töltsse. A teljes interjú és

a fiatal segítőjének szóbeli közlése alapján egyértelműen kijelenthető, hogy a szülők a nem kívánt terhesség megakadályozása céljából, és nem más ok, például vallási meggyőződés miatt ellenzik gyermekük szexuális együttlétét partnerével.

4.5.2. Kiscsoportos lakóotthonban élő személyeknél

Az általunk vizsgált lakóotthonokban megállapítható, hogy a segítők elfogadóan állnak a párkapcsolat létesítésének kérdéséhez, és szoros, jól funkcionáló kapcsolatban állnak a segített személyekkel. Különösen érvényes ez az olyan hosszú és stabil párkapcsolatokra, amelyekben a felek amellet, hogy magánéleti kérdésekben is kikéri segítőik véleményét, az intézmény által elvárt normáknak és előírásoknak is megfelelnek.

*„Mindig rend van és tisztaság...tényleg rendesek.” „Rendben tartják a szobát”.
„Mind a ketten ápoltak”. (Segítők észrevételei)*

Azonban a párkapcsolat létrejöttének ténye és az együttlakás szándéka bejelentési kötelezettség alá esik az intézmény vezetősége és a segítő felé egyaránt.

„Mindenről tudni kell a vezetőnek, a segítőnek, de megengedett”. (47 éves nő segítője)

A gyermekvállalás is lehetséges elviekben, azonban a segítők többsége úgy véli, hogy az intellektuális fogyatékossgal élő emberek magas támogatási szükséglete nem teszi ezt lehetővé, mivel még az enyhe fokban értelmi sérült szülők is folyamatos segítői jelenlétet igényelnek.

*„...a gyerekneveléshez hihetetlen sok segítséget igényelnek. Tehát minden, ami az iskolával kapcsolatos, kórházi ellátással kapcsolatos, neveléssel, oktatással. Mindennapi szükségletek terén, mindenben, mindenben segítséget igényelnek”.
(37 éves férfi segítője)*

Olyan segítői attitűddel is találkoztunk kutatásunk során, mely szerint az állami ellátórendszer hiányosságai miatt mind a családnak, mind pedig az intézményeknek jogában áll mérlegelni azt, hogy felvállalja-e az értelmi-, vagy mozgáskorlátozott gyermek felnevelését.

„...addig, ameddig nincsen egy olyan kiépült és igénybe vehető rendszer, amelyik segítséget tud nyújtani egy értelmi fogyatékos, vagy akár mozgáskorlátozott családban született gyermek felnevelésében, addig nem lehet elvenni a döntés lehetőségét akár az intézménytől, akár a családtól, hogy bevállalja-e a gyermek felnevelését, vagy sem”. (37 éves férfi segítője)

4.5.3. A „TL-házak” (támogatott lakhatás) segítői

A TL-házak keretében lehetőség nyílik arra, hogy fogyatékossgal élő felnőttek közösségi lakhatási formában, vagyis külön házakban éljenek minél önállóbb körülmények között. Az általunk vizsgált támogatott lakhatási formákban olyan párok kaptak lehetőséget az együttélésre, akik partnerkapcsolata már legalább egy éve fennáll. A felkészítő tanfolyam elvégzése után közösségi létbe ágyazottan, de önálló szobában vagy apartmanokban élnek a felek. Ez az ellátási forma nagy önállóságot tesz lehetővé tagjai számára a szükséges segítségnyújtás mellett, és rendkívül kedvez a párkapcsolatok kialakulásának és fennmaradásának.

Az intellektuális fogyatékossgal élő emberek önálló életvitele segítők közreműködésével válik lehetővé. A segítők és a támogatott lakhatásban élő személyek között partneri a viszony. Tapasztalataink szerint a segítők nagyon nyitott szemléletűek és támogató attitűdökkel rendelkeznek a párkapcsolatok létesítése, - és ha a felek mentális és pszichés érettségbeli állapota ezt lehetővé teszi - a házasságkötés és gyermekvállalás kérdésében is. Fő elvük az, hogy csakis olyan kérdésekben nyújtanak segítséget, amelyekben a felek ezt igénylik, illetve kifejezetten kérik. Álláspontjuk szerint nem a gyermek vállalása a fő kritérium egy emberpár önállósodási folyamata során, hanem olyan, a mindennapi élethez szükséges rutinok és készségek megtanulása, mint a pénz beosztása, a háztartás vezetése, vagy a tetteikkel és a másik személlyel kapcsolatos felelősségvállalás kialakítása. Ahogy már korábban említettük viszont ebben a lakhatási formában is jellemzőek a strukturális akadályok, és a segítőkben lévő bizonytalanság a keretekkel kapcsolatban. A gyermekvállalás lényeges feltételének azt tartják, hogy legalább az egyik szülő kikerüljön a gondnokság alól, önálló lakhatásuk megoldott legyen (pl. albérletben), és a pár tagjai házi segítségnyújtás keretén belül hathatós segítséget kapjanak a gyermek neveléséhez, a megfelelő munkahely megtalálásához és a háztartási munkák elvégzésének megtanulásához.

A jelenleg hatályos jogrend szerint a részlegesen korlátozó gondnokság alatt álló személyek szabadon köthetnek házasságot, míg a korlátozó gondnokság alatt álló személyek házasságkötése érvénytelen. (Ptk 4:10. § (1) bek.) Ha egy teljesen korlátozó gondnokság alatt álló személy szeretne házasságot kötni, akkor vagy meg kell szüntetni a gondnokság alá helyezést, vagy kérelmezni kell azt, hogy a gondnokság részlegesen korlátozó gondnokságra módosuljon. A mindenkor gondnokok részéről a gondnokság alá helyezés megszüntetésének hivatalos, a segítők közreműködésével történő elindítása nagy ellenállásba ütközik rendszerint. Fő ellenérvként azt fogalmazzák meg, hogy mi történik az egykor gondnokság alatt álló személlyel, ha a jövőben valamikor magára marad, mert elveszíti a társát. A gondnokok ellenállásának hátterében a segítők szerint nem az intellektuális fogyatékossgal élő emberek jogainak indokolatlan korlátozása, hanem az ő biztonságot nyújtó létformájuk megőrzésének szándéka áll, még olyan áron is, hogy ez gátat szab az ő önállósodási folyamatuknak.

5. Összefoglalás

Kutatásunk során intellektuális fogyatékossgal élő felnőttek gyermekvállalási lehetőségeit jártuk körül első részeredményeink alapján. Ez alapján azt tapasztaltuk, hogy a szülővé válásuk irányába számos társadalmi korlát jelenik meg, amely gyakran leképeződik a személyes kapcsolataikban is. Közvetlen környezetüknek, elsősorban a hozzájuk közel álló embereknek rendkívül meghatározó szerepe van abban, hogy a rendelkezésre álló társadalmi feltételek között hogyan igazodnak el, túl tudnak-e lendülni a korlátokon. Viszont gyakran még a támogató attitűdű személyek is olyan akadályokkal találkoznak, amelyek őket is bizonytalanná teszik, így a gyermekvállalással kapcsolatban halmozottan jelennek meg ezek a nehezítő tényezők. Bízunk benne, hogy további kutatási eredményeink közelebb visznek minket ahhoz, hogy az érintett személyek megélt tapasztalatát megismerjük a párkapcsolatok és gyermekvállalás tekintetében.

Irodalomjegyzék

- [1] Aunos, M., Feldman, M., Goupil, G.: *Mothering with Intellectual Disabilities: Relationship Between Social Support, Health and Well-Being, Parenting and Child Behaviour Outcomes*. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21, 2008. 320-330. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=4&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [2] Bernert, D. J.: *Sexuality and Disability in the Lives of Women with Intellectual Disabilities*. Sexuality & Disability, 29, 2, 2011. 129-141. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=6&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [3] ENSZ: *A fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló ENSZ egyezmény*. 2006. Letöltve 2016. április 22-én, a United Nations weboldaláról: <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=150>, A magyar jogszabályban: a Fogyatékossgal élő személyek jogairól szóló egyezmény és az ahhoz kapcsolódó Fakultatív Jegyzőkönyv kihirdetéséről szóló 2007. évi XCII. törvény.
- [4] Foley, S.: *The UN Convention on the Rights of Person with Disabilities: A Paradigm Shift in the Sexual Empowerment of Adults with Down Syndrome or More Sound and Fury Signifying Nothing?* Sex Disabil, 30, 2002. 381-393. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=8&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [5] Grieve, A., McLaren, S., Lindsay, W., Culling, E. (2009): *Staff attitudes towards the sexuality of people with learning disabilities: a comparison of different professional groups and residential facilities*. British Journal of Learning Disabilities, 37, 1, 2009. 76-84. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=10&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [6] IASSID SIRG: *Parents labelled with Intellectual Disability: Position of the IASSID Special Interest Research Group on Parents and Parenting with Intellectual Disabilities*. Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities, 21, 2008. 296-307. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=12&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [7] Mercer, G.: *Emancipatory Disability Research*. In Barnes, C., Oliver, M., Barton, L. (szerk.), Disability Studies Today. Cambridge: Polity Press. 2002 pp. 228-249.
- [8] Olsen R., Clarke, H.: *Parenting and Disability. Disabled parents' experiences of raising children*. Bristol: The Policy Press, Bristol, 2003.
- [9] Taylor Gomez, M.: *The S Words: Sexuality, Sensuality, Sexual Expression and People with Intellectual Disability*. Sexuality & Disability, 30, 2, 2012. 237-245. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=14&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [10] Willems, D. L., De Vries, J. N., Isarin, J., Reinders, J. S.: *Parenting by Persons with intellectual disability: an explorative study in the Netherlands*. Journal of Intellectual Disability Research, 51, 7, 2007. 537-544. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=16&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>
- [11] Young, R., Gore, N. McCarthy, M.: *Staff attitudes towards sexuality in relation to gender of people with intellectual disability: A qualitative study*. Journal of Intellectual & Developmental Disability, 37, 4, 2012. 343-347. Letöltve: <http://web.b.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=18&sid=39c97776-f821-4758-a9fe-46baff32d61b%40sessionmgr105&hid=125>

Lektorálta: Dr. Gurbai Sándor PhD, jogász, főreferens, Alapvető Jogos Bizottságának Hivatala

PÉNZBEN MÉRT TÁRSADALOM

Tikász Gáspár Bendegúz

Debreceni Egyetem, Humán Tudományok Doktori Iskola, Modern Filozófia Doktori Program,

Absztrakt

„[A]bból, hogy rendelkezünk [having] a piacgazdaság intézményével átsodródtunk egy piaci társadalomba [being].” Írja Michael Sandel *What Money Can't Buy* című munkájában. Ezt a problémát, azaz a piaci folyamatok betörését és eluralkodását az élet különböző területein, sokan és sokféleképpen felvetették és vizsgálták már. Most én mégis egy újabb szereplő szeretnék lenni ebben a sorban.

Az első biopszia során remegő rezidensi kezem vezetőinek Micael Walzer *Spheres of Justice*, Michael Sandel *What Money Can't Buy* és Zsolnai László *Ökológia, Gazdaság, Etika* című munkáit szeretném használni.

Hogy megállapíthassuk valóban betegséggel van-e dolgunk, és ha igen, akkor mi lehet a helyes kezelési mód, a társadalom testéből kiemelt szövetmintához az alábbi kérdésekkel kell fordulnunk.

Valóban tapasztalható-e a piaci folyamatok, normák és legfőképpen a pénz jelenléte az élet azon területein, olyan társadalmi javak elosztásánál, ahol korábban nem volt szerepük? Amennyiben megjelentek, miért érezhetjük visszásnak, milyen tüneteket okoznak? Mi alapozhatja meg azt a gondolatot, miszerint a közgazdaságtan és korunk azon fősodrású általános gondolkodása, hogy a pénz, a GDP és a növekedés a legfontosabb és legpontosabb mérőszámok az életünknek, hibás? (Zsolnai)

A méltányosságra és a korrupcióra épülő két féle ellenvetés ezen folyamatok ellen valóban megalapozott és elfogadható? (Sandel) A kettő együtt érvényes marad vagy kioltják egymást, és csak az egyikkel élhetünk-e?

Végezetül pedig mi lehet a gyógymód? Az-e a megoldás, ha bizonyos javak cseréjénél letiltjuk a pénz használatát és a piaci logikát? (Walzer) Mik ezek a javak? Képesek vagyunk-e arra, hogy más elosztási módokat vezessünk be vagy hozzunk vissza?

Analízisünk valószínűleg nem nevezhető teljes mértékben objektívnek és sebészi pontosságúnak, hiszen a kiemelt mintánál a festékanyag és a fluoreszcens jelölő csak az eddigi vizsgálatainkban megformálódó lelkiismeretünk lehet. Azonban a kapott eredményeket megpróbáljuk objektíven, racionálisan értékelni. Más dimenziók és metrikák mentén elhelyezni. Mások által, más körülmények között, más módszerekkel végzett megfigyelésekkel is összevetni.

Kulcsszavak: Sandel, Walzer, Zsolnai, társadalom, pénz.

1. Pénzben mért társadalom

„[A]bból, hogy rendelkezünk [having] a piacgazdaság intézményével átsodródtunk egy piaci társadalomba [being].”³¹ [3, 10. o.] – írja Michael Sandel *What Money Can't Buy* című könyvében. De mit is jelent ez, mi a probléma?

Egyszerűen úgy fogalmazhatunk, hogy a pénznek túl nagy szerep jutott a társadalmunkban, a pénz és a piaci logika az élet olyan területein lett meghatározó, elsődleges vagy egyetlen elosztási forma, ahol korábban ez nem volt jellemző, ahol ezt nem érezzük helyesnek. Valamint számos olyan területe van az életünknek és világunknak, ahol bár a felmerülő kérdésekre és versenyhelyzetekre szükséges válaszokat adnunk és döntéseket hoznunk, a pénznek, mint egyetlen vagy elsődleges mérőszámnak a használata már vitathatóvá válik.

³¹ [W]e drifted from having a market economy to being a market society.

Sandel szerint sok közgazdász úgy gondolja, hogy a gazdaságtudomány az emberei viselkedést is értelmezi és leírja, nem csak a materiális javak termelését és fogyasztását. Mindezt arra az ideára alapozzák, hogy az emberek igyekeznek a legnagyobb haszonnal és jóléttel járó cselekvést választani a különböző kockázatok és lehetőségek mérlegelése alapján. És ez a feltevés életünk minden területére érvényes. [3, 48. o.]

Zsolnai László *Ökológia, Gazdaság, Etika* című könyvében is vitatja a közgazdaság mai rendszerének mindenhatóságát. Szerinte a társadalmi fejlődés GDP-ben való kifejezése hibás. Ennek egyik oka, hogy a közgazdaságtan csak a monetizált társadalmi tevékenységeket tekinti tárgyának. Ez a rendszer azonban figyelmen kívül hagyja a gazdaság egyéb, nagyobb rendszereit, mint a közösségek és háztartások egymást segítő gazdasága, valamint a természeti ökoszisztémák tevékenységei. [5, 30. o.] Így a GDP csak olyan tevékenységeket képes mérni, melyeket a piacon realizáltak. A másik ok, amiért a GDP nem megfelelő mérőrendszer, hogy nem képes kifejezni a társadalmi jólétet.

Ezért két lehetőségünk van. Az egyik, hogy elvetjük a GDP-t és a hozzá hasonló mutatókat, vagy pedig korrigáljuk azt. Hozzáadunk mindent, ami növeli és kivonunk mindent, ami csökkenti a társadalmi jólétet. A társadalmi jólétben, Zsolnai meglátása szerint, kiemelt szerep jut a szabadságnak.

A szabadság értelmezése során Isaiah Berlin megközelítését követi: „*A szabadság negatív értelme benne foglaltatik a következő kérdésre adott válaszban: »Mekkora az a terület, amelyen belül a szubjektum – egy személy vagy személyek csoportja – számára megengedhető, hogy megtegye, amit megtenni képes, vagy olyan legyen, amilyen lenni tud, más személyek közbeavatkozása nélkül?*» A szabadság második értelmét, amit pozitívnak fogok nevezni, a következő kérdésre adott válasz tartalmazza: *»Mi, vagy ki a forrása annak a hatalomnak, amely megszabhatja valakinek, hogy ezt és ne azt cselekedje, illetve ilyen és ne olyan legyen?*»” [1, 341-342. o.]

Zsolnai mint korrigált GDP-t az ISEW (Index of Sustainable Economic Welfare), azaz a Fenntartható Gazdasági Jóléti Mutatót, másnéven a Daly & Cobb-mutatót ismerteti részletesen. [5, 57. o.] Az új ISEW és a GDP-mutatóval is megvizsgálták az USA gazdaságát 1950 és '86 között. Míg utóbbi megháromszorozódott, a jóléti növekedés csak 1977-ig növekedett, sokkal lassabb tempóban, majd megtört, és azóta csökkenést mutat. Nagy-Britanniában pedig bár a GDP megduplázódott 1950 és '90 között, de a jólét szintje a mért időszak végén visszazuhant az ötvenes évek szintjére. Mindez azt jelenti, hogy a növekedési pálya nem jólétnövelő, hanem jólétsökkentő volt.

A jelenség magyarázatára Zsolnai Jackson és Marks választ adja [5, 58. o.], mely szerint a közjavak jelentősen pusztulnak és közben az emberek védekezési kiadásokra fordítják jövedelmük egyre nagyobb részét, mint a környezetvédelem és társadalmi anómiák megoldása.

Egy ilyen módosított mutatót azonban tekinthetünk rész megoldásnak is, mivel nem csak a végső mutató mértékegysége marad a pénz (USD), de szükségszerűen minden, az újbóli megfontolásoknak köszönhető kalkulációt is pénzben fogunk végezni. Tehát továbbra is fennáll a veszélye, hogy olyan dolgokat kell ebbe a keretbe erőszakolnunk, amelyek valójában nem férnek bele.

Amennyiben el is fogadunk egy ilyen korrigált, új mutatót a társadalmi fejlődés vizsgálatának alapjául, akkor is felmerül a kérdés, hogy mit tekinthetünk valódi fejlődésnek, mivel egyetlen mércével nem leszünk képesek megfogni azt.

Egy többdimenziós vizsgálatra van szükségünk, ha valóban pontos képet akarunk kapni. Az általában vett gazdasági fejlődést, legyen az GDP-ben vagy ISEW-ben kifejezve, nem kell elvetnünk, de mellette más mutatókat is analizálnunk kell. Ezért van szükség a környezetminőség és a társadalmi jólét monitorozására.

Miután meghatároztuk azon dimenziókat, melyek mentén a társadalmi fejlődést vizsgáljuk, még marad egy kérdésünk. Egy ilyen többdimenziós térben mikor beszélhetünk valódi fejlődésről? A közgazdaságtanban népszerű Pareto-szabály szerint csak akkor beszélhetünk valódi fejlődésről, ha a dimenziók egyikében anélkül történik előrelépés, hogy bármelyik másikban visszalépést tapasztalnánk. [5, 61. o.]

Zsolnai ezt tovább szigorítja és azt javasolja, hogy a Pareto-szabály helyett a Rawls-elvet alkalmazzuk. [5, 61-62. o.] A hivatkozott elmélet a következőt mondja ki: „*Minden társadalmi értéknek – szabadságnak és lehetőségnek, jövedelemnek és vagyonnak, valamint az önbecsülés alapjainak – egyenlően kell megoszlania, hacsak valamelyikük vagy mindegyikük egyenlőtlensége nem előnyös mindenki számára*” [2, 88. o.] Ez azt jelenti, hogy mindig a leghátrányosabb helyzetűek helyzetének javítására kell törekedni, amely az egész társadalom fejlődését és jólétét fogja szolgálni.

Ha ezt az elvet átfordítjuk a gazdasági fejlődés többdimenziós térben való vizsgálatára, az azt jelenti, hogy csak abban az esetben beszélhetünk fejlődésről, hogyha a legrosszabb mutató fejlődik, a többi mutató romlása nélkül.

Láthatjuk tehát, hogy a közgazdaság és a piaci logika megkérdőjelezhető a társadalmi fejlődés és élet vizsgálata során. De nem ez az egyetlen terület, ahol a piaci logika invazív fajként viselkedik, és nem is itt okozza a legnagyobb problémákat.

A társadalom bizonyos szféráiban olyan erősen határozzák meg a javak eloszlását a vagyon megléte vagy hiánya, ami minden más elosztási elvet kikezdhethet és felülírhat. Michael Sandel rengeteg példán keresztül mutatja be ezeket a folyamatokat *What Money Can't Buy* című könyvében.

A repülőtéri biztonsági átvilágításnál a sor elejére kerülhetünk, hogyha többet fizetünk, ugyanígy a vidámparkban sem kell várakoznunk. Más esetekben az emberek fizetnek valakinek, hogy sorban álljon helyettük, megjelentek a fizetett sorbanállók és a jegyüzérek a különböző bizottsági meghallgatásoknál, a minden évben megjelenő új iPhone modellek értékesítésének kezdetekor, Kínában az orvosoknál, vagy a pápai látogatásoknál.

Sandel példáinak következő kategóriája a különböző ösztönzők. Drogfüggő nőknek fizetnek a sterilizálásért, iskolásoknak a jobb jegyekért vagy minden elolvasott könyvért. Sok helyen fizet az állam vagy a munkáltató, hogy egészségesebben éljünk, szokjunk le a dohányzásról, fogjunk le, járjunk biciklivel munkába, stb.

Michael Walzer szerint az egyesszámú társadalmi jó a tagság [4, 31. o.], a tartozás valahová, és Sandel rámutat, hogy itt is megjelent a piaci logika, amikor letelepedési kötvényeket árulunk, vagy pénzért kiváltható menekültkvótákról vitatkozunk.

A piac torzító folyamata az is, mikor a bírságból díj lesz. Ilyen a gyorsajtás a környezetszennyezési adók. Vannak olyan kezdeményezések is, amelyek azt mondják, nem kell zöldebben élned, inkább fizess nekünk és mi ebből megmentünk egy esőerdőt. Az emberek ahelyett, hogy magukban változtatnának, csak fizetnek és ugyanúgy élnek tovább az életüket. Ugyanez történik nagyobb léptékben az országok közötti emisszióskereskedésnél.

A személyes kapcsolatokban is megjelentek a piaci szereplők. Születésnapi, esküvői köszöntőket vehetünk, irathatunk meg másokkal. Kínában lehetőségünk van felbérelni valakit, aki elmegy és bocsánatot kér a nevünkben. Ez történik, amikor valakinek ajándék helyett vásárlási utalványt veszünk.

Sandel példáinak utolsó nagy kategóriája a névadási jogok köré épül. Ebben a szakaszban arról ír, hogy minden eladóvá vált és mindenhol reklámok jelennek meg az autogramtól kezdve, baseball labdán, stadionon, VIP-látón, úrhajón át, a rendőrautóig, az ember homlokáig vagy a gyerek nevéig. Csak gondoljunk a legutóbbi Star Wars film bemutatója előtt, hogyan néztek ki a boltok polcai.

Sandel szerint ezzel az a probléma, hogy a társadalom nem akar fizetni semmiért, hanem minden „*brought to you by [...]*” [3, 188. o.] Ha mi magunk nem vagyunk hajlandóak

áldozatot hozni a saját közösségünkért, társadalmunkért, akkor lealacsonyítjuk azt, értéktelenné és működésképtelenné válik.

Szerinte politikai hatalomra került az a hit, hogy a piac az elsődleges eszköz, amivel megteremthető a közjó. [3, 6. o.] Ma azonban már kételkedünk ebben, és általában két ellenvetést szoktak megfogalmazni. Az egyik az egyenlőtlenségről, a másik pedig a a korrupcióról, megrontásról szól.

Az egyenlőtlenségről szóló ellenvetés három további részre osztható. Az első azt mondja ki, hogy a piaci árakat nem tekinthetjük mindig megfelelő értékbecslőnek, mivel nem csak a fizetési hajlandósággal állnak kapcsolatban, hanem a képességgel is. Hiába vágyik valaki egy jóra nagyon, ha nem tudja megfizetni, nem ő viszi el, hanem az, akinek pénze van rá.

A második szerint az utóbbi évtizedekben nem egyszerűen a szegények és gazdagok közötti különbségek nőttek. Az, hogy minden áruvá vált élesítette az egyenlőtlenségeket, mivel „[a]hol minden jót vesznek és eladnak, ott a pénz jelenti az egyetlen különbséget a világon.”³² [3, 8. o.]

Ha valakinek több pénze van, az több lehetőséget is jelent. Nem vagyok elégedett az oktatás vagy egészségügy színvonalával, de van pénzem? Akkor megveszem magamnak a jobb szolgáltatást. Így egyrészt megszűnnek a társadalom különböző rétegei által használt közös terek, másrészt pedig a a tehetségesebb emberek a magánszféra felé indulnak meg, tovább erősítve az ellátások színvonalának különbségét, míg el nem jutunk addig, hogy a vagyon nem minőségbeli különbséget fog jelenteni. A gazdagok számára lesz egészségügy, a szegényeknek pedig nem.

Az egyenlőtlenségi ellenvetés harmadik része abban áll, hogy a piaci tranzakciókról úgy beszélünk, mint amik egyenlő felek között jön létre. De ha valaki nagyon szegény, vagy más okból kifolyólag kilátástalan helyzetbe kerül, akkor elveszíti alkupozícióját és a választási lehetőségét. Amikor a súlyos drogfüggéssel rendelkező nőknek felajánlják, hogy fizetnek nekik a sterilizálásáért, akkor az valójában nem egy egyenlő felek között létrejött, mindenki számára előnyös csere. Az addikcióval küzdő félnek nincs valódi választási lehetősége. Kényszerhelyzetben van, szüksége van a drogra és a pénzre, ezért szinte bármire hajlandóvá válik.

A korrupcióról szóló ellenvetés talán könnyebben érthető, ha megrontásról beszélünk. Akik ez alapján érvelnek, nem foglalkoznak a felek közötti viszonyokkal. Lehetnek bármennyire is egyenlőek az adott jó adás-vételében résztvevők, akkor sem tekinthető helyesnek, mivel ezzel megrontják, lealacsonyítják, áruvá transzformálják az adott jót, a piac nyomot hagy rajta.

Úgy gondolják, hogy például az oktatásnak olyan társadalmi értéke és funkciói vannak, amely megromlik, ha a vagyon függésébe kerül. Olyan jelentései és értéke van, amit nemcsak nem lehet megfizetni, de ha megpróbáljuk, akkor fenyegetjük is ezeket az értékeket.

Michael Walzer *Spheres of Justice* című könyvében különböző társadalmi javakat különít el, melyek elosztási rendszere határozza meg, hogy egy társadalmat igazságosnak vagy igazságtalannak találunk. Ezek a javak, a javak jelentése és elosztási rendje a különböző társadalmakban különbözőek lehetnek, mivel az adott közösség történelme, kultúrája és az általuk a javaknak tulajdonított jelentés határozza meg ezeket a változókat.

Ami azonban a javak készletétől független az a dominancia és monopólium rendszere. Ha valamelyik jó birtoklása könnyen előnyként realizálható a többi jó szférájában is, akkor domináns jóról beszélünk. A történelem során ilyen domináns társadalmi jó volt például a föld vagy a rokonsági kapcsolat. Ha valaki földdel rendelkezett, akkor az jólétet, jobb oktatást és politikai hatalmat is birtokolt, vagy könnyebben megszerezte ezeket; míg az, akinek nem jutott föld, lényegében semmi más sem.

³² Where all good things are bought and sold, having money makes all the difference in the world.

Monopóliumról pedig akkor beszélhetünk, hogyha egy jó egy ember vagy egy szűk csoport kezébe kerül és ők rendelkeznek felette. Ha a domináns jó monopol helyzetbe kerül, akkor zsarnokságról beszélhetünk.

Walzer a szerinte a nyugati társadalomban meghatározó társadalmi javakat külön fejezetekben tárgyalja. Mivel a pénzt is egy ilyen jónak gondolja el, csak a fejezetcímekből is kirajzolódik egy kép arról, hogy melyek azok a dolgok, amelyeket nem lehet, vagy nem volna szabad, pénzért megvenni, ahol nem a szabad cserének, hanem az érdemnek vagy szükségnek kell lennie az elosztási alapelvnek. Ezek a következők: tagság, biztonság és jólét, hivatal, nehéz munka, szabadidő, oktatás, rokonság és szeretet, isteni kegyelem, elismerés, politikai hatalom. De Walzer ennél pontosabban is meghúzza a pénz határait. Egyrészt ad egy univerzális elvet, másrészt Okun nyomán meghatároz tizennégy tiltást, amelyekben határt szab a vagyon dominanciájának.

Az univerzális elv szerinte az őszinteség hiánya. Ha egy tranzakció vagy jó kapcsán próbáljuk eltitkolni, hogy az anyagiaknak fontos szerepe volt benne, akkor az mindig jól kirajzolja az erkölcsi mércéket.³³ [4, 98. o.]

A tizennégy tiltás pedig, melyek egyben egy jog létrehozását is jelentik, amelyet másképpen kell elosztani, a következők: (1) Emberi lényeket nem lehet adni-venni. (2) Politikai hatalmat és befolyást nem lehet pénzért vásárolni. (3) Az igazságszolgáltatás nem eladó. (4) A szólásszabadság, a sajtó szabadsága, vallásszabadság és a gyülekezési jog nem vásárolható és nem lehet róla pénzért lemondani. (5) A házasság és a gyermekvállalás jogát nem lehet megvásárolhatóvá tenni. (6) A politikai közösség elhagyásának jogát nem lehet árulni. (7) A katonai szolgálatot, az esküdti köteleességeket vagy bármilyen egyéb a közösség által kiszabott munkát nem lehet pénzért kiváltani. (8) A politikai tisztségek nem megvásárolhatók. (9) Az alapvető jóléti szolgáltatások minimuma, mint a rendőri védelem, alsó- és középszintű iskola, minden polgár számára ingyenesen biztosított és nem kell egyénileg fizetni érte, kivéve, ha valaki magasabb szintű szolgáltatást kíván magának. (10) A kétségbeesés vezérelte cserék korlátozottak. Ezért szükségesek bizonyos alapszabályok a munkát illetően. A nyolcórás munkanap, minimálbér, egészségügyi és biztonsági előírások azért kellenek, hogy legyen egy alap, ami alá nem mennek a munkások a munkáért folytatott versengésben. A munkát lehet árverésre bocsátani, de csak ezen határokon belül. Ez a piacgazdaság korlátozása a személyes szabadságról alkotott felfogás oltárán. (11) Állami és magán díjakat és kitüntetések nem lehet pénzért venni. (12) Isteni kegyelem nem vásárolható. (13) Szeretet és barátság nem kapható pénzért. (14) Minden bűntény ki van zárva a vásárolható dolgok sorából. (Gyilkosság, vesztegetés, drogok, orvgazdaság, államtitkok eladása.) [4, 100-103. o.]

A pénz és jogok szférája folyamatos felülvizsgálat alatt áll. „[És] amikor a piaci elosztást nem tudjuk a saját határain belül tartani, akkor meg kell vizsgálni a politikai újraelosztás lehetőségét.”³⁴ [4, 120. o.]

Sandel szerint nincsenek egyértelmű válaszok arra, hogy a pénznek van-e helye a különböző területeken és szférákon, lehet érvelni mindkét álláspont mellett és ellen. A probléma az, hogy úgy tört be ezekbe a piaci logika és a vagyon jelentősége úgy uralkodott el, hogy a vita nem történt meg. Vitákra, politikai vitákra van szükség a kérdések eldöntéséhez. A megoldáshoz nem gyalázkodásra van szükség, hanem el kell dönteni, hogy milyen értékeknek kellene irányítania a szociális, társadalmi, polgári élet különböző területeit. [3, 9. o.] Meg van a lehetősége annak is, hogy a viták lezajlása ellenére semmi sem fog változni, de ez nem jelenti azt, hogy megspórolhatnánk a problémákkal és egymással való konfrontációt.

A piac előre törésében nem az egyenlőség hiánya jelenti a gondot, mivel a tökéletes egyenlőség nem szükséges egy demokráciához. Az azonban igen, hogy a polgárok

³³ Dishonesty is always a useful guide to the existence of moral standards.

³⁴ [W]hen market distributions can't be contained within their proper limits, we must look to the possibility of political redistributions.

osztózzanak egy közös életben. „És így, végül, a piacról feltett kérdés valójában arról szól, hogy hogyan akarunk egymással élni. Akarunk egy olyan társadalmat, ahol minden eladó? Vagy vannak bizonyos erkölcsi és polgári javak, amiket a piac nem tud értékelni és a pénz nem tud megvenni?”³⁵ [3, 203. o.]

Irodalomjegyzék

- [1] Berlin, Isaiah: *Négy esszé a szabadságról*. (Ford.: Erős Ferenc, Berényi Gábor). Budapest: Európa Kiadó. 1990.
- [2] Rawls, John: *Az igazságosság elmélete*. (Ford.: Krokovay Zsolt). Budapest: Osiris Kiadó. 1997.
- [3] Sandel, Michael J.: *What Money Can't Buy: The Moral Limits of Markets*. New York, N.Y.: Penguin Books. 2013.
- [4] Walzer, Michael: *Spheres of Justice: A Defence of Pluralism and Equality*. Newcastle-upon-Tyne: Blackwell Publishers. 1993.
- [5] Zsolnai László: *Ökológia, Gazdaság, Etika*. Budapest: Helikon Kiadó. 2001.

Lektorálta: Dr. Horváth Lajos, tanársegéd, Debreceni Egyetem, Filozófia Intézet

³⁵ And so, in the end, the question of markets is really a question about how we want to live together. Do we want a society where everything is up for sale? Or are there certain moral and civic goods that markets do not honor and money cannot buy?

KÖZÉLET ÉS KÖZTÉR KAPCSOLATA EGY BÉKÉSCSABAI PÉLDÁN KERESZTÜL

Tóth Balázs - Nagy Gyula

*Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar,
Geográfus, MSc-hallgató,*

*Szegedi Tudományegyetem Természettudományi és Informatikai Kar,
tanársegéd, tothbalazsbmx@gmail.com*

Absztrakt

A tanulmányban a városok élıhetőségének egyik legfontosabb elemével, a köztérrel foglalkozik. A dolgozat alapját a köztér tervezésének, átalakításának egyik legújabb szemléletű módszere adja, a közélet és köztér viszonyának vizsgálata. A téma aktualitását újszerűsége adja, a lakóhely és közélet viszonyáról korábban születtek már kutatások, azonban a szűken értelmezett köztér és közélet viszonyának vizsgálata hazánkban szinte alig ismert, alkalmazása a fejlett országokban is csak az elmúlt években kezdett terjedni. Ezzel a módszerrel, a feltárt kapcsolatokra reagálva, az emberek számára sokkal használhatóbbá, élhetőbbé, vonzóbbá tehetők közttereink, ezáltal városaink is. Ez a városok közti versenyben is előnyt jelentenek. A kutatási módszert világszerte több városban, azok közterein már elvégezték, majd a megfogalmazott javaslatokkal mindenhol kiemelkedő eredményeket értek el a köztér minőségének javításában.

Munkánk arra a fő kérdésre keresi a választ, hogy milyen eredménnyel implementálhatók egy közélet-köztér kapcsolatot vizsgáló tanulmány eredményei egy magyar középvárosban? A kérdés megválaszolásához a köztér városban betöltött funkcióit, szerepét vizsgáljuk, szakirodalmi elemzés alapján. Ezután pedig a közélet-köztér városi társadalom számára optimális kapcsolatának fontosságát, jellemzőit, hiányának következményeit részletezzük.

Mintaterületünk Békéscsaba rehabilitált belvárosa, amit 2013-ban adtak át. A mintaterület választását indokolja, hogy az átadás óta eltelt idő alatt használói már megszokhatták, emellett lehetőség nyílt rendszeres megfigyelést végezni. Előzetes vizsgálataink során sem találtuk kifogástalannak a beruházást, noha számos előnye is van, mely a további vizsgálatokat indokolta. Korábban feltárt hiba többek közt, hogy nem konzultáltak a tervezés során a helyiekkel, a tér elrendezése és kialakítása kirekesztő számos térhasználati móddal szemben, így esélyegyenlőtlenséget teremt. Az eddig elvégzett kutatómunka kezdeti fázisban van, feltáró jellegű. Az összetettebb, nagyobb időtávban érzékelhető folyamatokat további megfigyelési adatok alapján vizsgáljuk.

Az elemzéshez résztvevő megfigyelést alkalmaztunk, a térhasználókat valamint a térhasználati módokat is több, tudatosan választott időpontban megfigyelve összeszámoltuk a térben való elhelyezkedésüknek megfelelően. A megfigyelési eredmények értékelésével pedig a térrel kapcsolatos szükséges beavatkozási pontokat határozzuk meg.

A feltárt problémák, mint például a diverz térhasználati módok hiánya, kevés funkció többféle kontextusnak megfelelő módszerrel is javítható, melyet tanulmányunkban javasolunk.

A hasonló közélet-köztér kapcsolat rendszerrel foglalkozó kutatások javaslatai alapvető változást hozhatnak a városok életébe, felporzódítják, élővé teszik a köztérket. Legfontosabb azonban a városvezetők gondolkodására, városfejlesztési politikájára gyakorolt hatása lenne, ami szerint hatékony, pozitív beavatkozások csak a helyiek bevonásával, a köztér és társadalom kapcsolatának értelmezése alapján és arra reflektálva születhetnek.

Kulcsszavak: köztér, közélet, best practice, rehabilitáció, revitalizáció

1. Bevezetés

Tanulmányunkban közélet-köztér viszony vizsgálatát végezzük el egy alföldi középváros, Békéscsaba főterén. A tanulmány egy korábbi kutatás által felvetett, a főtérről kapcsolatos problémára kíván reflektálni. A kutatás a közterek virtuális térben való megjelenését vizsgálta az Instagramon. Az elemzés egyik eredménye, hogy a főtérről készült képek meglehetősen kevés mindennapos térhasználatot ábrázoltak. A módszer korlátai miatt döntöttünk úgy, hogy terepi megfigyelést alkalmazunk a mintaterületen.

Az említett közélet-vizsgálatokat korábban jellemzően nagyvárosokban, olyan környékeken végeztek el, melyek a túlzott városiasodás, modernizáció, autóforgalom „áldozatai” lettek. A tanulmányok rávilágítanak arra, hogy a jó közterek serkentő hatással vannak az ott lakókra, nem csak esztétikai és rekreációs, például az 'experience society' elv szerint, hanem a közélet, közösség szempontjából is. A közélet és a közösség egyidejű fejlesztése egy a társadalmi kihívásokra adható, hosszú távon is fenntartható válasz, amivel megtarthatóak a megfelelő képzettségű és tenni akaró, aktív közösségi szerepet vállaló társadalmi rétegek. A vizsgált példa azonban ezektől eltér, más jellegű ok miatt érdekes kérdés a köztéren megavalósuló közélet.

Békéscsaba egy erősen öregedő és elvándorlás sújtotta régióban található, alközponti szerepű város. Ilyen környezetben kiemelten fontos az élénk közélet megteremtése annak érdekében, hogy az emberek lássanak perspektívát, potenciált a helyben maradásra. Ennek érdekében az 2007-2013-as EU-s költségvetési időszakban a gépjárműforgalomtól elzárt főtér került kialakításra. A fejlesztés egyrészt hozzájárul a város életminőségének javításához, másrészt identitásképző, növeli a társadalmi tőkét, ezáltal pedig a népességmegtartó-képességet. A fejlesztés részben és közvetetten hozzájárulhat a negatív demográfiai folyamatok mérsékléséhez, visszafordításához is azáltal, hogy a közösség szempontjából fontos, élhető, jó minőségű és jól használható közteret biztosít a város.

A tanulmányt két fő elvi alapot nyújtó munkásság köré építettük. Az egyik William H. Whyte kutatásaiban gyökerező *Project for Public Spaces* „mozgalom”, amit Fred Kent indított el. A másik pedig Jan Gehl élhető várossal és a köztér-közélet kapcsolat rendszerrel foglalkozó munkái. Az említett emberek elsődleges célja a döntéshozók, a városfejlesztés szereplőinek meggyőzése, mely a mintaterület szempontjából is releváns. Emellett előbbi egy bottom-up, utóbbi pedig egy top-down szemléletű megoldás, melyek közös pontja, hogy mindkettő az emberi léptéket és a helyi igényeket veszi alapul.

Hipotézisünk, hogy a korábbi kutatás által feltárt hiányosságokat, mint például a tér hibás elrendezése, az üres tér, az általunk használt kutatási módszer is igazolja majd. Fontos megjegyezni, hogy nem csak az általunk vizsgált köztér hordoz különféle hiányosságokat. Az elmúlt Európai Unió támogatási ciklusban különösen sok köztér, főtér és belváros rehabilitáció valósult meg, több esetben teljesen élettelen köztereket létrehozva. Ezen közterek hibái utólagosan feltárhatóak és kijavíthatók.

A tanulmány első felében definiáljuk alapfogalmakat, majd a közterekkel kapcsolatos jelenlegi gondolkodásmódot, specifikusan a magyarországi helyzetre. Ezután pedig a megfigyeléseink eredményeit közöljük rövid módszertani áttekintés után. Végül pedig megoldási javaslatokat illetve ajánlásokat fogalmazunk meg a vizsgált terület problémáira, melyek sokat javíthatnak bármely önkormányzat településtervezési, menedzselési gyakorlatán.

2. Szakirodalmi és fogalmi áttekintés

Először tehát szükséges, néhány fontos fogalmat definiálnom annak érdekében, hogy egyértelmű legyen mi is az, amit felmértünk és miért. A pontos definíció ugyanis a leíró kutatásnál különösen fontos (BABBIE E. 2008). Emellett a fogalmak kapcsolatát is megvizsgáljuk. Mi is az a köztér és milyen szerepe van a városi térben? Ezután az ember és a tér kapcsolatát kell értelmezni, a hatásait leírni. A kutatás fő kérdéskörét adó fogalom a közélet tisztázása is elengedhetetlen. Végül pedig a köztér és a közélet hatásait, funkcióit mutatjuk be a városban.

2.1. A köztér és főtér fogalmi meghatározásai, jellemzői

A települések esetében fontos, az élhetőség biztosítása és az emberi igények kielégítése. Ennek megvalósulásában szerepe van a jó környezeti viszonyoknak, megfelelő társadalmi körülményeknek, a jól működő infrastruktúrának és a fenntartható gazdasági helyzetnek. A városi miliő legfontosabb alkotóelemei a városi szövet be nem épített részei, a közterületek, melyek az önkormányzatok által fenntartottak és szabályozottak. Jelenleg a 1999. évi LXIII tv. 27.§[1] definiálja a közterületet, mely szerint a közterület „a közhasználatra szolgáló minden olyan állami vagy önkormányzati tulajdonban álló terület, amelyet rendeltetésének megfelelően bárki használhat, ideértve a közterületnek közútként szolgáló és a magánterületnek a közforgalom számára a tulajdonos (használó) által megnyitott és kijelölt részét, továbbá az a magánterület, amelyet azonos feltételekkel bárki használhat”. Azonban a közterület a köztérnél átfogóbb térkategória, így a köztér fogalma törvényileg nincs definiálva. Noha a közteret nem is lehetséges átfogóan definiálni, hiszen mindig a vizsgáló tudományágtól [2] és a vizsgált kérdéstől függően változik, hogy inkább a társadalmi, gazdasági, vagy környezeti oldalával foglalkozunk. Nem feledkezhetünk meg arról, hogy mindhárom szférára hatással van bármely beavatkozás, hiszen a szférák egymással kölcsönöskapcsolatban állnak. Emellett pedig a köztér felhasználása időben és térben is változik, például a vele szemben támasztott igények különbözőségével. Mára az infrastrukturális szerep mellett a rekreációs, egyéntől függő használati módok és a turizmus dominálnak (VARGA P. I. 2011), úgy, hogy közben eredeti funkciójuk, változatlan, azaz állandóan a társas élet meghatározó színterei kell, hogy legyenek. Ez a funkció azonban sérül részben amiatt, hogy mind a társadalom, mind a gazdaság és ezáltal a települések is drasztikus átalakuláson mentek keresztül és kialakulásuk körülményeihez képest elvesztették korábbi szerepüket, ami odavonzotta az embereket, így ez napjaink egyik legnagyobb feladata, hogy a korábbi vonzóerőt új funkciókkal, lehetőségekkel pótoljuk.

A köztér lehetőséget ad kapcsolatok ápolására, kultúra közvetítésére, mivel bárki látogathatja, ezáltal a közösséget nemcsak fizikai tekintetben, de társadalmilag is szolgálja. Bizonyos tekintetben átmenetet képez a magán és a közösségi élet és tér között, mivel magánjellegű találkozások történnek, és a szabadidejüket töltik itt el emberek (GEHL, J. - MATAN, A. 2009, VEDRÉDI K. 2012). A meghatározott funkciók kielégítése mellett a köztérnek biztosítania kell az egyéb, nem tervezett felhasználások lehetőségét is (VARGA P. I. 2011).

Tanulmányunkban a köztér és a főtér munkadefinícióját a következőképpen határozhatjuk meg: *A köztér a városi szövetben található, jól körülhatárolható, általában csomóponti, azaz több közlekedési útvonal metszésében elhelyezkedő, így könnyen megközelíthető, nem beépített közterület, mely demokratikus, mindenki számára hozzáférhető több funkcióval rendelkező és rendeltetésszerűen korlátozás nélkül használható, helyet biztosít társadalmi életnek és kultúrának egyaránt, valamint rendelkezik közösségi szellemmel* (GREGORY, D. (szerk.) 2009, SOMFAI A. (szerk.) 2008, GEHL, J. - MATAN, A. 2009, VEDRÉDI K. 2012, UDVAHELYI É. 2010, [1]). A főtér pedig a köztér egy speciális formája, mely definíciója ehhez a meghatározáshoz

képest annyiban bővül, hogy *központi helyen található, jellemzően több ember befogadására képes, nagy rendezvények lebonyolítására alkalmas, a város imázs, városkép szempontjából kiemelten meghatározó.*

Mivel a különböző közterek felhasználása összetett és eltérő, fontos ismernünk, az adott tér felhasználási módjait, hogy annak megfelelően lehessen fejleszteni, karbantartani. A közterek funkciója, felhasználási módja a városi rendeltetés és a helyi használat fogalom kettős összessége (VARGA P. I. 2011). A városi rendeltetés az, amire a teret tervezték, mint például a közlekedés, „ücsörgés”, míg a helyi használat az, amire a tervezettek felül egy adott ember/csoport éppen felhasználja, például gördeszkázás. Mind a két elem megfigyelése és feltárása fontos, hiszen több esetben eltérhet a rendeltetés és a helyi használat egymástól, ami a közteret kirekesztővé is teheti, amennyiben az eredeti rendeltetéshez mereven ragaszkodik a fenntartó.

A minőségi közterek megléte nem csak a települési térhasználatot befolyásolja, de számos más szférára is hatást gyakorol, például a *gazdaságra*. A rendezett közterek, parkok emelik az ingatlanárakat, befektetéseket vonzanak, és mivel szívesebben tartózkodnak az emberek rendezett városrészekben, így növelik az üzletek forgalmát. A forgalomnövekedés több emberhez, a városi élet fejlődéséhez vezet, ami gyarapítja a társadalmi tőkét (GEHL, J. 2014, MADDEN, K. 2006). A jó minőségű közterek további pozitív hatása a városi *környezet* zöldebbé, élhetőbbé tétele, hiszen a városi mikroklimát is kellemesebbé teszi és a városi fauna számára is pozitív. A jó köztér gyaloglásra, sétálásra sarkallja az embereket, mert élményszerűvé válik az utazás ezen formája, így pedig csökken az autóforgalom, ami további környezeti pozitívum. A hétköznapi események mellett a jó közterek színvonalas kulturális eseményeknek is helyet biztosítanak, mint például Békéscsabán a Csabai Nyár program sorozat. Ahol jó sétálni, ott megjelennek az utcai zenészek, művészek is, akik a *kultúrát* képviselik. A fentiek összegzéseként pedig kialakulhat a városoknak egy *egyedi arcú*, saját kellemes miliővel, rendezvényeivel és pezsgő életével. Ez vonzó részben a turistáknak a nagyobb rendezvényekkel és impozáns terekkel, de a kicsi, napi használatú rekreációs terek a város lakóinak is fontossá teszik a köztereket, *közéleti szerepük lesz*. Azzal, hogy az emberek a sajátjuknak érzik a várost, belakják azt és élmények kötik a helyekhez, kialakul a helyi identitásuk. A többi lakossal közös élmények pedig közösséget kovácsolnak az emberekből. Az ilyen közösségek pedig valódi helyeket alkotnak, ami nem olyan, mint akármelyik másik globalizáció teremtette környék a világban, hanem az adott közösség képét mutatja (MADDEN, K. 2006).

A fenti gondolat elvezet az ember és tér kapcsolatához. LEFEBVRE elméletének megfelelően a tér és a társadalom kapcsolatban van, a helyi társadalom a saját értékeiknek, sajátosságaiknak megfelelően alakítja, termeli a teret, ami befolyásolja a mindennapi eseményeket. Persze ez nem ennyire egyszerű, hiszen többségében olyan lesz a tér, amilyenre a döntéshozók alakítják, viszont a helyi közösségek érdekérvényesítése ezt optimális esetben képes érdemben befolyásolni (LEFEBVRE, H. 1991). A kialakult tér pedig majd tovább formálja az embereket és a használókat (SOJA, E. 1989). Az persze nyitott kérdés, hogy milyen irányba, hiszen ha például az autóforgalomnak kedveznek, az csak még több autót eredményez, ugyanígy a gyalogosok esetében pedig nagyobb közéletet (GEHL, J. 2014).

Egy jó köztér fizikai paramétereit tekintve rendelkezik a megfelelő atmoszférával, megvalósul a *kényelem és az összkép harmóniája*. Jó megközelíthetőség és a város többi részével intenzív kapcsolat jellemzi. A harmadik tényező a *funkciók és tevékenységek* megléte. A *közösségi szellem*, vagyis az, hogy ösztönzi-e, lehetővé teszi-e a közösségi kapcsolatok kialakulását és gyakorlását a tér szintén meghatározó elem. A közösség megragadásához a közösség véleményét is érdemes kikérni, de ezt szolgálhatja általánosságban például egy szobor, ami mellett megállnak beszélni az emberek, van róla véleményük, amit meg is osztanak (MADDEN, K. 2006). Fontos, hogy több szféra együttes érdekeit kell egy térben érvényesíteni.

2.2. A közélet fogalmi meghatározása és kapcsolata a sikeres köztérrel

A fizikai tulajdonságokon túl azonban a terek másik legfontosabb eleme az ember. *Gyakorlatilag minden, ami az épületek között történik* (iskolába vagy munkába eljutás, séta, egy kávézó teraszán ücsörgés) *közéletnek tekinthető*. A szakirodalom három kulcselemet határoz meg a közélet fogalmának definiálására. Az első a *szükséges aktivitások*, a második a *választható* tevékenységek, a harmadik pedig a *társasági élet, társasági tevékenységek* „élése” a köztéren (GEHL, J. 2011, GEHL, J. – SVARRE, B. 2013). Az említett kategóriák alakulása szoros összefüggésben van a köztér minőségével, valós kapcsolat van az épített környezet tehát a köztér és a köztér-használat, vagyis közélet között. Minél jobb minőségű egy köztér annál többen választják tevékenységeik helyszínékként, a szociális interakciókhoz (1. ábra).

Volumen	A fizikai környezet állapota	
	Rossz	Jó
Szükségszerű tevékenységek	●	●
Választható tevékenységek	●	●
Társasági élet	●	●

1. ábra. A különböző aktivitások gyakorisága a városi környezet minőségének függvényében.

Forrás: GEHL, J. 2011 alapján saját szerkesztés

A közélet segít élő, biztonságos, fenntartható és egészséges várost létrehozni, mindez azonban egy folyamat eredményeként érhető el. A közélet-köztér kapcsolatrendszer optimális működése, amihez a városvezetés aktív részvétele is szükséges, lehetővé teszi a város mindennapi életének hatékonyabb, fenntarthatóbb működését. A közéletet középpontba helyező városfejlesztési elméletek végeredményben az embert, a város hajtó erejének tekintik. (GEHL, J. 2014). Mivel az embereknek készül a tér, a közösséget kell szakértőként „fogadni”, hogy mire is van szükség, hiszen a közösség éli ott mindennapjait, így ők tudják a legjobban milyenek a körülmények, így a tervezési folyamat egészében szükség van a tapasztalataikra. A nagy beavatkozásokat hasznos *kis lelkesítő elemekkel* felvezetni, amik esetleg könnyebben átlendítik a lakosságot a munkálatok okozta kellemetlenségeken.

A közterek rengeteg féle használatot bonyolítanak és elkészítésük, menedzsmentjük is rengeteg féle tudást igényel. Ehhez hasznos lehet bevonni a *helyi szakértőket*, így a társadalmasítás mellett a működés és az együttműködés is gördülékenyebb lesz. A széles körű bevonással kialakult elképzelések gyakran túl merészek tűnhetnek, azonban ésszerű kereteken belül bármilyen bonyolult feladat megoldható. Mielőtt azonban módosítanánk a meglévő körülményeken, megfigyelések alapján *dokumentáljuk az állapotokat*, mind fizikai, mind közéleti téren. Ez sok kezelendő problémát is feltárhat, emellett pedig az új állapotokkal való összehasonlíthatóság is lehetővé teszi.

Nagyon fontos a városi terekben, hogy a *funkciók háromszögelésnek* megfelelően helyezkedjenek el, így szinergia alakul ki, ennek köszönhetően pedig sokkal nagyobb aktivitás lesz tapasztalható, mintha a térben elszórnánk a használható elemeket. A *használatnak és a funkcióknak alárendelten*, azokat erősítve kell megalkotni a formákat és a *dizájnt*. Emellett az is kulcskérdés, hogy mekkora összefüggő terekkel operálunk. Jellemzően a *kisebb téregységekben* alakul ki személyes kapcsolat, ahol az emberek egymáshoz közelebb tudnak elhelyezkedni.

A problémás közterek esetében *nem a pénz a legfontosabb* eszköz, így ez nem lehet indok a beavatkozás halogatására. A kicsi, de valós problémára reflektáló beavatkozások is hatalmas sikert eredményezhetnek, valamint befektetőket vonzhatnak, ami lehetővé teszi a további nagyobb szabású munkát. Az építési munka befejeztével pedig csak a további munka folytatódik, pályázati forrású projekteknél a *fenntartás mellett a monitoring és benchmarking* feladatokkal is kiegészülve. Az utóvizsgálati módszerek alkalmazása önerős beavatkozások esetében is fontos, a pozitív hatások értékelésére és a jövőben jó példa szolgáltatására (MADDEN, K. 2006).

William H. Whyte számos kulcs tényezőt meghatározott, ami az emberi tényező alapján a közösségi terek sikerességét jelzi. *A legelső kulcspont egy köztér esetében ugyanis az, mi vonzotta oda az első embert, hiszen az embereket elsősorban a többi ember vonzza.* A sikeres terek igen fontos további tulajdonsága a *csoportok* magas aránya, az ő jelenlétük Whyte tapasztalata szerint ugyanis tudatos hely választás eredménye. Szintén a sikert mutatja, ha magas a *nők aránya*, ők ugyanis jobban megválogatják, hol töltsék az idejüket, valamint előnyben részesítik a biztonságos köztereket. Mivel a közösségi tér az egész közösség számára készül, így mindenképp a siker fontos indikátora a *különböző korcsoportok jelenléte*, azonban nem szükségszerűen egy azon időben. Ebből a sokszínűségből adódik a következő jelző, a fellelhető *tevékenységek széles tárháza*. Ez a népszerűségből ered, nem pedig feltétlenül a különleges felszereltségből, noha fontos, hogy ne legyen kirekesztő a tér például tiltó táblákkal, vagy túlzó felügyelettel. Végül pedig a sikeres közösségi terek, mint arról már szó volt a magán és nyilvános tevékenységek határmezsgyéi, így az, ha az emberekben kialakul a kényelem és biztonságérzet, megjelenhetnek a *szeretet jelei*, mint mosolygás, ölelés vagy a csók.

2.3. A hazai közterek jelenlegi helyzetének háttere

A kialakult állapotok szakirodalmi kutatás alapján *három fő okból* erednek, ezek a *modernista gondolkodásmód maradványai a tervezésben és az épített környezetben*, továbbá két posztiszocialista sajátosság, az *elérhető források és azok felhasználási módja*, valamint a *szocializmus gondolkodásbeli kártékony maradványai* (ONGJERTH R. 2009).

Az első ezek közül egy globálisan megjelenő tényező. A városok a motorizációig alapvetően gyalogos forgalom kezelésére épültek (JACOBS, J. 1961, GEHL, J. 2011, GEHL, J. – SVARRE, B. 2013). Az első probléma, hogy a *motorizációs* robbanás során a gyalogos közlekedést és a városi köztereket elkezdték alárendelni a gépjármű forgalomnak, ráadásul a modernista szemlélet, a *funkciók vegyítése nélkül, a gyaloglást, mint közlekedési formát szinte mellőzve* alakított ki városokat például *nem emberi léptékű* épületek vagy az autókat előnyben részesítő jelzőlámpás keresztezések segítségével (FLEISCHER T. 2012).

Szintén globális trend az, hogy az épületek, terek tervezésénél a *dizájn az elsődleges*, és ennek alárendelt a használhatóság, ha foglalkoznak vele egyáltalán. Ez változóban van, de sok helyen megmaradtak a hatalmas burkolt felületek, zöldterületek nélkül, amik a városi hősziget jelenséget nagyban súlyosbítják. Sajnálatos jellemző, hogy hazánkban a díszkő a köztér rehabilitációk „szimbóluma”.

A hazai köztereket is meghatározza a *posztiszocialista* jelleg, ami a szocializmus kultúrpolitikájából ered (ONGJERTH R. 2009). Az első, talán leg súlyosabb probléma, hogy kevés az *olyan szakember, aki a lakosság érdekeit szem előtt tartva képes meggyőzni a politikusokat a tényleges közösségi tervezés létjogosultságáról*. Ezért a közösségi részvételi tervezésű projekteket szükséges lenne széles körben ismerté tenni, hogy bekerüljön a várostervezési mainstreamben (MÓRA V. 2009). Fontos tudatosítani azt is, hogy a közösségi részvétellel készülő terek esetében, nem minden elem a szakmai igényeket elégíti ki, hanem a helyiekét, ahol a helyieknek fontossá válik a tudat, hogy a saját munkájuk eredménye a

köztér, ezáltal elkötelezettebbé válnak. Az együttműködést nehezíti a lakosság oldaláról az a több évtizedes *beidegződés, hogy az embereknek nem volt beleszólása a város ügyeinek alakulásába*. Ez a paternalista szemlélet az önkormányzatok részéről is megfigyelhető, még mindig a *planning for people* és nem a *planning with people* a mérvadó (NAGY GY. 2014). Így csak nehézkesen alakul ki a kommunikáció, az együttműködés pedig még ritkábban.

A legtöbb hazai közterefejlesztő beruházás Európai Unió forrásokból valósul meg, viszont komoly *problémák vannak az ilyen források elosztásának rendszerében*. A szervezeti feltételek mellett a *tervdokumentumok előkészítése és minősége is rossz*, a helyi sajátosságok ismerete és az integrált szemlélet hiánya miatt (FINTA I. 2015). Az időhiány az egyes projekteket is sújtja, a pályázat megírása során, rendszerint nincs elegendő idő a jó példák áttanulmányozására, igényes munka kidolgozására. Ezen a ponton bukik el a közösségi tervezés is, hiszen ez az időigényes eljárás rendszerint elsikkad, vagy látszattervekenységekkel pótolják, noha nem jelentene számottevő többletköltséget. A már említettek mellett gondolkodásbeli eltérés hazánkban, hogy a stratégiai célok elérése helyett, a *fő cél a források lehívása*. Az önerőt nem igénylő források másik hátránya, hogy a pályázók hajlamosak a nyertes projekteken felelőtlenül kezelni a pénzt. Ezt jól bizonyítja a korrupciós ügyek száma Magyarországon, amikre a Transparency International is felhívja a figyelmet [5]. Szintén nemzeti szintű probléma, hogy a stratégiák nem a helyi erősségekre letről alapozódva íródnak, hanem egy *központi célnak rendelik alá a helyi fejlesztési irányokat*.

Látható, hogy a közterekkel kapcsolatos kérdések változatos problémakör eredményei, hogyan vizsgálható tehát mindez?

3. Módszertan

Az elméleti háttér kidolgozására a releváns és aktuális szakirodalmak elemzését végeztük el. A tanulmány második fele empirikus vizsgálat eredményeit mutatja be, az itt alkalmazott kvalitatív módszer a terepi megfigyelés volt. Ennek során, a mintaterületen különféle vizsgálatokat végeztünk. A megfigyelések azon részét, amelyeknél az egész területre vonatkozó részletes információk szükségesek, video felvételen rögzítettük annak érdekében, hogy később, az eredmények tükrében újra gyűjthessünk információt, ha szükséges. Mivel a megfigyelés tárgya a köztér és az emberek interakciója valamint az emberek közti interakció a téren, így a vizsgált populáció az összes, a területen tartózkodó, áthaladó ember. A videofelvétel elkészítése nem ütközik személyiségi jogokba, hiszen a közterén video megfigyelés működik, így a közteret használók beleegyeznek abba, hogy róluk videofelvétel készülhet. A kutatói etikusságnak megfelelően a felvételeket harmadik személy számára nem tettük elérhetővé. A felvételeket a másodelemzés után megsemmisítettük. A módszer előnye, hogy a vizsgálatról az emberek nem tudtak, így nem befolyásoltuk őket a cselekvéseikben. (BABBIE E. 2008).

A felmérés első szakasza forgalmas időpontokban zajlott az egész mintaterületen. Ekkor elsősorban a használat módját, és pontos helyszínét mértük fel, hogy feltárhassuk, hogy melyek azok a térrészek, amiket később érdemes részletesebben vizsgálni. *Tehát ebben a fázisban a használati módok, a téren jelenlevő közéleti formák feltárása a cél*.

Sajnos gyakori, hogy a közterek utólagos beavatkozásra szorulnának. Kérdés, hogyan állapítsuk meg, hogy sikeres-e egy közösségi tér?

A kutatás folytatásában szisztematikusan a hét több napján több időpontban végeztünk felmérést, hogy pontosabb képet alkothassunk a köztér-közélet viszonyról, ezzel kiküszöbölve a kutatás azon hiányosságát, hogy az eltérő napszakokban eltérőek a használók a használati módok, és a köztér képe. Olyan időpontokat és időjárési körülményeket választottunk, amik alkalmasak a szabadidő kültéri eltöltésére. Ez jellemzően februártól májusig a délután 1 órától sötétedésig terjedő időtartam hétköznap és hétvégén. A vizsgálat utolsó időszakában már 20

Az első vizsgált tényező a térhasználattal kapcsolatban, hogy *helyhez kötött tevékenységet végez, vagy mozgásban van (áthalad)* a térhasználó, a helyhez kötött tevékenységen belül *áll vagy ül*. Ez szintén fontos információval szolgálhat arról, hogy a tér mely részeit részesítik előnyben azok, akik rövidebb ideig tartózkodnak ott, mint a hosszabban tartózkodók. A helyváltoztatással járó használatokat is kategorizáltuk *gyalogos, biciklis és egyéb* kategóriákra. Ezután a szakirodalmi kategóriáknak megfelelően megállapítottuk, hogy *szükséges vagy választható tevékenységet* végeznek-e az emberek. A harmadik megfigyelési tényező, hogy *egyedül, vagy társaságban* vannak-e az emberek. Ez ugyanis több dologra is utal, például feltételezhetően tudatos választásra a találkozóhoz, valamint a közösségi élet meglétére. Itt külön figyelemmel kísértük a párokat. Az ilyen típusú személyes kontaktusok ugyanis azt feltételezik, hogy az adott emberek kényelmesen és biztonságban érzik magukat, ami a tér egy pozitív tulajdonságát mutatja.

4. Kutatási eredmények

2. ábra. A rehabilitált terület [6]

4.1. A tér általános jellemzői

322

második legmeghatározóbb, melyet a tér kialakítása is erősen hangsúlyoz, a polgármesteri hivatal épülete. Békéscsaba egyik leghíresebb épülete a Jókai Színház is itt található.

A rehabilitált területen az átadás óta több vendéglátóhely nyílt, de sajnos volt olyan is, ami bezárt. Több üres ingatlan volt és van is a területen, ezek hasznosítása részleges. A terület jelentős gazdasági potenciállal bír, a vállalkozóknak azonban fontos felmérni, hogy valóban szükség van-e az adott új üzletre, vendéglátóhelyre, hiszen a bérleti díjak magasak ezért a profit szükséges. A kutatások azt mutatják, hogy a város tulajdona szinte az összes a területen található ingatlan azonban nem kezeli őket megfelelően. Az utóbbi időben ugyanis nem a főtér közléte gyarapodott, hanem a már 1984 óta sétálóutca jellegű területé, ráadásul a terület egyik legforgalmasabb része lett kisebb részen átjárható egy kiülő létrejötte miatt. Itt fokozódhat a már meglévő kerékpáros gyalogos konfliktus. Hasonló a helyzet a kézműves söröző és mellette levő bár kiülői esetében is, ahol azok mellett elvezet egy autóval megközelíthető rész a Justh Gyula utcára.

A funkciókon túl a két vizsgált térrész szerkezetében és fekvésében is alapvetően eltér. Az Andrássy úti szakasz DNy-ÉK irányú, ezzel szemben a főtér É-D fekvésű, ez pedig a Nap besugárzási szögét nagyban befolyásolja. Ennek köszönhető, hogy az Andrássy úti szakasz állandóbb napsütést kap, ezzel szemben pedig a Szent István tér napszaktól függően nagymértékben árnyékos. A főtéren nagy nyílt terület van, ami jól beláthatóvá, biztonságosabbá teszi a teret, azonban egybeningerszegényebbé is. Ahogy az elméleti részben utaltunk rá, a minél kisebb összefüggő, különböző módon osztott terek tölthetők meg hatékonyan étellel. Emellett az Andrássy úti szakasz előnye, hogy ott több másodlagos és többféleképp használható ülőhely van, ami sokkal népszerűbb, még úgy is, hogy nem a legoptimálisabb az anyagválasztása, ugyanis kőből készültek. Ennek ellenére gyakran használják ugyanis lehetővé teszi a csoportok számára, a kényelmes beszélgetést, mert nem csak egymás mellett, hanem egymással szemben valamint félkör alakban is leülhetnek. Az előnyöknek köszönhető, hogy utcazenészek is ezen a térrészen szoktak előadni. A felújított épített környezet, a kényelmesebb ülőhelyek, és a komfortosabb tér-elosztás hatására itt több ember van, több a napos és az árnyékos hely is a fák valamint a fekvés miatt. Ebből eredően pedig az itt letelepedő emberek bevonzzák egymást, hiszen a közélet egy öngerjesztő folyamat.

4.2. Az elméleti szempontoknak való megfeleléség

A 2016.03.01-ei állapot alapján értékeljük a teret. A terület, a város szívében van, tömegközlekedéssel a város minden részéről és helyközi járatokkal is megközelíthető Békés és Gyula irányából, *megközelíthetőség és kapcsolat* alapján illeszkedik a városszövetbe. Gyalogosan is könnyen elérhető, az egyetlen problémás pont a kerékpáros megközelíthetőség. A város nyugati oldala felől az Andrássy úton keresztül, valamint a vele párhuzamos Csaba – Justh Gyula utcán megközelíthető, azonban a város déli valamint, keleti oldala felől nagyjából 400-400 méteren már csak autót és járda vezet a térre. A város északi oldala felől pedig 600 métert kell megtenni kerékpárút nélkül, hogy elérjük a főteret és környékét.

A *kényelem és összkép*et tekintve rendezett, esztétikus területről van szó, a tervező 2014-ben az év tájépítésze díjat kapta [4], így a dizájn és az összkép minőségi. A padok is kényelmesek, elhelyezkedésük azonban sok esetben gátolja például csoportok számára a kényelmes elhelyezkedést. A további ülőhelyek, melyeken már több ember is kényelmesen tud egymással beszélgetni viszont anyagukban nem kedvezőek ugyanis kőből vannak, ami a melegebb hónapokon kívül igen hideg. A padok elhelyezése szintén limitálja a használatukat a hidegebb hónapokban ugyanis délután javarészü árnyékban van, így nem veszik igénybe őket. Hibaként róható fel az is, hogy a város ingatlan kezelése miatt több üres, vagy passzív

homlokzatú ingatlan van a főtéren, emiatt ingerszegény. Emellett pedig, a kevésbé forgalmas időszakokban a kevés ember és a nagy nyílt tér miatt kifejezetten kihalt érzést kelt a főtér.

Funkciók és tevékenységek tekintetében, révén, hogy egy főtérről van szó, fontos a helyszín biztosítása különböző rendezvények számára, aminek maximálisan eleget tesz, a Szent István tér, kialakítását tekintve ennek a funkciónak van alárendelve. Emellett a főtéren ingyenes wifi hálózatot is kiépítettek, ami napjainkra szükségletként fogalmazható meg. További funkciók, a kellemes sétakörnyezet és hely biztosítása a különböző vendéglátóhelyeknek, szolgáltatásoknak, ez is teljesül javarészt. Azonban a templommal szemben a kiülők létesítése korlátozott a meghagyott és az ideiglenes autóforgalom miatt, holott indokolt volna ott több helyet biztosítani, hiszen ez a térész kevesebb embernek tud így helyet biztosítani, amit a megfigyelési eredmények is alátámasztanak. Pozitívum, hogy a téren számos tevékenység megtalálható és jól megfér egymás mellett. Hiányként fogalmazható meg, hogy nincs egy jellegzetes, összetéveszthetetlen landmark jellegű elem a téren (BOROS L. 2010). Ennek kiküszöbölésére a város pályázatot írt ki egy Szent István szobor elkészítésére, melynek kiválasztásából gyakorlatilag teljesen kizárták a lakosságot, ami ellen több internetes fórumon fel is szólaltak, ám nem lett eredménye. A rehabilitáció összességében nem mutat túl a belváros hagyományos, padot és szökőkutat tartalmazó térkialakításán. Nem támogat semmi plusz lehetőséget, a plusz funkciókat, például sportlehetőségek, a megszokottól eltérő, többféleképpen használható padok, street art, vagy más jellegű köztéri alkotás, mozgatható ülőhelyek, vagy utcai árusok.

A *közösségi szellem* megléte, jelen tér esetében nehézkesen értelmezhető, hiszen ez nem elsősorban egy szűkebb közösség lakótere. Azonban a rendezvények, fellelhető szolgáltatások hozzásegítik a teret ahhoz, hogy a lakosok élményeket szerezzenek és kapcsolatba lépjenek egymással, ilyen tekintetben teljesül a feltétel. A közösség bevonása azonban mind a tervezésbe, mind például a Szent István szobor kiválasztásában elhanyagolt volt, így sérült a közösségi jelleg (VEDRÉDI K., BOROS L. 2012).

Milyen vonzó tényezők is vannak a békéscsabai főtéren és a hozzá kapcsolódó rehabilitált szakaszon?

Mint a sikeres köztéri közélet kulcsa a legfontosabb tényező az, ami az első, majd a többi embert is odavonzza. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a főtér nem bír annyi vonzó tulajdonsággal, mint az Andrássy úti szakasz. Utóbbi ugyanis a megfigyelés alapján sokszor több ember választja célpontul. A főtéren rengeteg ülőhely van, a templom és a polgármesteri hivatal épületének látványa is ott élvezhető. Található a téren még két szökőkút is, valamint egy harangjáték, ami vonzó lehet. Emellett a templommal szemben van 5 vendéglátóhely, a patinás Fiume hotel és étterem. Ezekről elmondható, hogy árazásuk a fekvésnek megfelelő, tehát csak a középréteg, vagy a gazdagabbak engedhetik meg maguknak rendszeresen. Ezen lehetőségek mellett a nagy szabad terület vonzó a kisgyerekes szülőknek, ugyanis a jól belátható téren szemmel követhetik gyerekeiket, míg ők egy padon pihennek.

A másik vizsgált terület ezzel szemben számos előnnyel bír a főtérről szemben. Noha itt kevesebb az építészeti látnivaló, a tapasztalatok szerint sokkal pezsgőbb a közélet. Emiatt itt olyan vonzó tényezők lelhetők fel, mint az utcai zenészek, vagy a többi ember és a többféleképpen használható ülőhelyek, amit a BMX-esek is szívesen igénybe vesznek alkalom adtán, így beindulhat a közélet öngerjesztő folyamata. Emellett, itt is megtalálható négy drágább vendéglátóhely, de olcsóbb fagyizó, étterem és élelmiszerbolt is van ahol akár szendvics is vásárolható, ami növeli a tér társadalmi diverzitását. Fontos tényező az is, hogy a tér elrendezéséből adódó szűkülés miatt az átmenő forgalom lassul, valamint az áruház vásárlói is többlet forgalmat eredményeznek. A tér más szempontú szerkezeti sajátossága, hogy mivel nincsenek akkora nyílt terek, könnyebben kialakulnak társas és akár személyes kapcsolatok is.

A fentiek alapján a köztér együttes jellemzője, hogy funkciókat, és a tér életét tekintve a közösségnek, civil szervezeteknek kevés behatása van a rendezvények szervezésén kívül. Emellett a város sem avatkozik be érdemben, a háromszögelés gyakorlata is csak véletlenszerűen valósul meg, nincs mögötte tudatos cselekvés. A forgalmas helyen több lehetőség nyílik időtöltésre különböző okokból, így oda települnek az új funkciók is.

Jelenleg nem zajlik a közteret vizsgáló monitoring, valamint összehasonlítás sem készült más közterekkel, így nem mérhető a sikeressége.

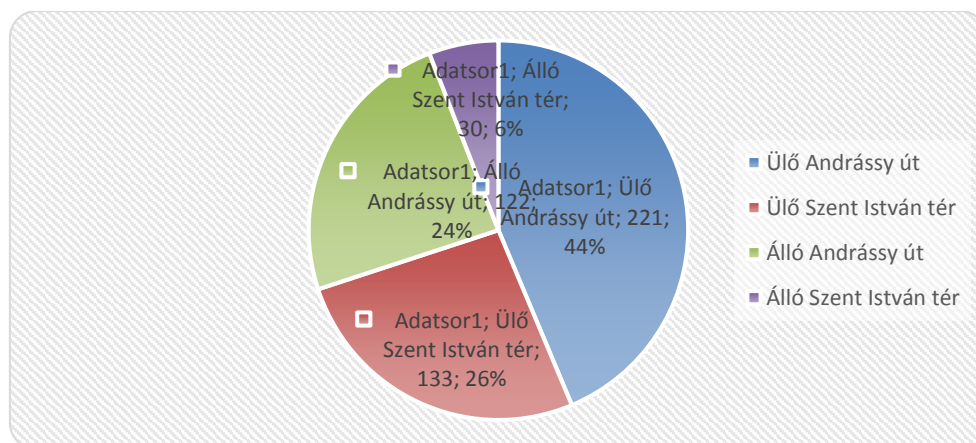
4.3. Közélet-megfigyelés eredményei

Hat alkalommal végeztünk felmérést, 1044 ember cselekvését rögzítettük. Helyhez kötött tevékenységet 506 ember végzett, míg aktív, mozgással járó tevékenységet 538 ember végzett. Ezek alapján elmondható, hogy a megfigyelt időpontokban a helyhez kötött tevékenységek voltak megtalálhatóak kisebb mennyiségben, azonban korábbi kutatásokkal szemben ez meglepően magas arány (NAGY GY. 2015).

A térhasználók több mint 25%-a csoportokban volt, ami jó jel a közösségi élet tekintetében közülük összesen 54 pár volt, továbbá 89 csoport, ahol három vagy több fő volt együtt. A külföldi köztérvizsgálatok egyik fontos sarokpontja a nők reprezentációja. A vizsgálat szerint a nők mindenhol jelen voltak, köszönhető ez annak, hogy újszerű, igényes és biztonságos a köztér. A tapasztalatok alapján minden korosztály reprezentálta magát.

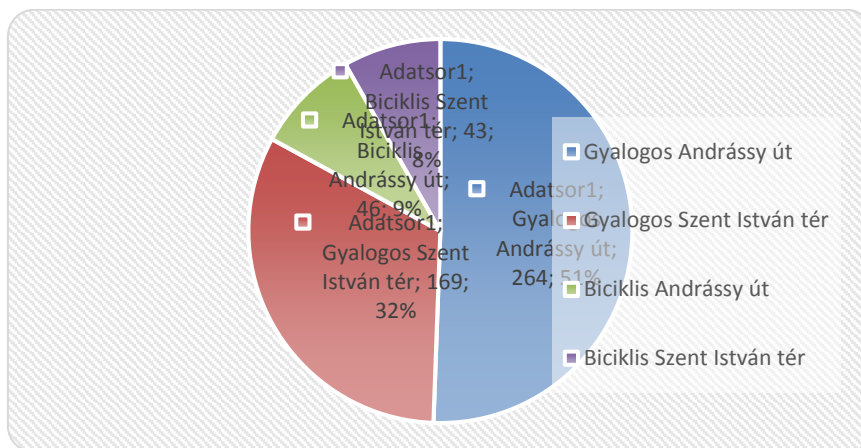
Tevékenységeket tekintve jellemző a diverzitás, azonban a használati módok közül a legnagyobb részt a vendéglátó egységek vonzása okozza. Emellett gyakori a kisgyermekes anyukák, családok jelenléte. Fellelhetők még olvasó, valamint padokon pihenő emberek és más egyéb céllal összegyűlt csoportok, van utcazenész is a területen, valamint a kutyasétáltatás is egy fellelhető tevékenység. A terület célpontja a városban élő hajléktalan kéregetőknek is, így ez is egy jelenlévő tevékenység. Közlekedési eszközöket tekintve a kerékpár mellett fellelhető a gördeszka, görkorcsolya, hoverboard, elektromos kerékpár, egykerekes és a bmx és gördeszka is extrém sportolási céllal.

A Szent István téri rész csupán 2013 óta sétáló utca, az Andrássy úti résztől való különbözőségnek az eltelt idő a kulcsfontja. A Szent István téren a rehabilitáció előtt kevés funkció volt jelen, ami a szabadidő eltöltésével volt kapcsolatos valamint több üres ingatlan is volt, melyet felújítottak és funkcióval láttak el. Ilyenek a katolikus templom előtt található épületek, ahol irodák és vendéglátóhelyek létesültek, ami serkentőleg hat a közéletre. A tér többi részén megmaradtak az eredeti funkciók, amik azonban a közélet szempontjából nem vonzóak. Emellett azonban több inaktív utcafront is van. Ez látható a lenti ábrán is, hiszen az Andrássy úton több a helyhez kötött tevékenység.

3. ábra. Helyhez kötött tevékenységek megoszlása a két térrész között saját szerkesztés)

Tovább erősíti az Andrássy úti sétáló utca szerepét, hogy a kisebb áteresztőképesség, tagoltabb tér lassítja a forgalom sebességét, így több időt töltenek ott az emberek, nagyobbban tűnik az élet, ami jól észrevehető a közlekedési módokat bemutató ábrán. Ezzel szemben pedig a Szent István téren feltehetően gyorsabban végighaladnak az emberek, mert nincs, ami felkeltené a figyelmüket, amennyiben nem egy pad elfoglalása a cél. Ez az elmélet igazolható különböző, nemzetközi gyakorlatban alkalmazott felméréssel.

4. ábra. A fő közlekedési formák megoszlása a két térrész között (saját szerkesztés)

Az összes megfigyelési időpontban látható koncentrációk a Szent István tér esetében a 41-es pont (bár), 44-es pont (kézműves söröző) előtti területeken, ezen kívül a padok is használatban vannak. Az Andrássy úti szakasz esetében azonban több helyen is megfigyelhető a sok térhasználó, ezek a 11-es pont (fagyizó), az 51-es pont (Jókai Színház) előtti rész, 9-es pont (étterem) 2-es és 3-as pontok (Cafe Frei és kézműves fagyizó). Ezen a területen a padok is sokkal kihasználtabbak, másodlagos ülőhelyeket is igénybe vesznek az emberek. A két rész közötti különbségek tehát jól észlelhetőek. Ennek megfelelően különböző módon van szükség beavatkozásra.

5. ábra. Békéscsaba főterén a helyhez kötött tevékenységek elhelyezkedése, az álló és ülő emberek (háromszög és négyzet) [3] (Saját szerkesztés)

1. üres ingatlan, 2. kávézó (új, Café Frei), 3. kézműves fagyizó (új), 4. üres ingatlan, 5. zárva tartó szendvicsező, 6. bördízműves, 7. étterem, cukrászda, 8. ruhabolt, 9. étterem, (új, Duna-Döner), 10. lépcsőház, 11. fagyizó, 12. színház kirakat, 13. Interaktív színház kirakat, 14. bank, 15. százforintos, 16. buszmegálló, 17. buszmegálló, 18. üres ingatlan, 19. irodák, 20. irodák, 21. bank, 22. szórakozóhely (Narancs Klub), 23. bank, 24. polgármesteri hivatal, 25. utazási iroda, 26. szépségszalon, 27. lépcsőház, 28. ingatlan közvetítő, 29. reklámügynökség iroda, 30. irodák, 31. Páduai Szent Antal római katolikus templom, 32. üres ingatlan, 33. orvosi rendelő, 34. lépcsőház, 35. étterem, 36. pékség, 37. dohánybolt, 38. irodák, 39. kézműves cukrászda, 40. koktél bár, 41. bár, 42. fodrász, 43. esküvői ruha szalon, 44. kézműves söröző, 45. Tourinform iroda, 46. gyógyszertár és rendelő (Sas), 47. üres ingatlan, 48. robot porszívó bemutatóterem, 49. hotel és étterem (Fiume), 50. üres ingatlan (McDonald's volt), 51. Jókai Színház, 52. kávéház (új), 53. színház, kultúra, étterem (Ibsen ház), 54. élelmiszerüzlet (Reál), 55. áruház (Univerzál), 56. drogéria (Rossmann), 57. parkolóház

5. Összegzés és javaslatok

Munkánk fő kérdése az volt, hogy a közélet vizsgálatára szolgáló koncepció hogyan hasznosítható egy hazai köztér esetében. Ennek érdekében több szempont alapján vizsgáltuk meg a békéscsabai rehabilitált főteret és a főutcát, majd empirikus úton mértük fel a térhasználat módját.

A megfigyelés és a téren töltött idő számos hasznos következtetéshez vezetett, mind a köztérrel, mind a közélettel kapcsolatban. A kutatási idő alatt bekövetkező változások a város

köztterekkel kapcsolatos elmaradott gondolkodásáról, hozzáállásáról is árulkodnak. A Szent István tér autóforgalom elől történő elzárása egy pozitív döntés, amitől a belváros gyalogos és kerékpáros-barátabbá vált, valamint egy nagy és jól kihasználható rendezvényterülettel bővült. Kialakítása és menedzsmentje azonban nem hatékony.

A sikeresség elérése érdekében a különböző területeket érintő beavatkozásokat minden esetben közösségi részvételű fórummal kell kezdeni, ahol az emberek véleményére, igényeire alapozva dolgoznak ki beavatkozási tervet. Számos társadalmassítási, közösségi tervezési módszer alkalmazható, a lényeg mindenhol az, hogy széles rétegeket vonjunk be a tervezésbe, ami nem valósult meg a kialakítás során. Ezután pedig vizsgálatokat kell elvégezni a beavatkozások hatásainak becslésére, valós igény igazolására. Ez lehet például forgalomszámlálás, közvélemény kutatás bizonyos javaslatok támogatottságáról, melyet jelenleg sem követnek nyomon. Ezeken kívül a köztterekkel kapcsolatos sikeres példák nyújtotta tapasztalatok, gyakorlatok alapján megfogalmazható néhány alapvető beavatkozás, ami nagyban javítana a mintaterület közéletén.

A kutatási tapasztalatok azt mutatták, hogy sok ember szokott összegyűlni a területen, ami könnyedén megtölti a kiülők kapacitását. A főtér templommal szembeni része nagyon vonzó, rendszeresen megtelnek a vendéglátóhelyek kiülői, ez pedig konfliktushelyzethez vezet, a közlekedőkkel. A közélet szempontjából kívánatos volna ezen ülőhelyek növelése, azonban a tér kialakítása ezt nem engedi, ugyanis az engedéllyel rendelkező áthaladó forgalom útjában lennének. A Justh Gyula utca autós forgalmának elzárásával elegendő terület állna rendelkezésre, a fekvésnek köszönhetően, jó kilátás nyílna a templomra is. További a Szent István teret érintő beavatkozás az áthaladó gyalogos, kerékpáros forgalom lassítása a tér felosztásával, szűkítésekkel, ami mobil növénytartó konténerekkel, padokkal, és más elemekkel megoldható. Ezek rendezvények idejére könnyedén elmozdíthatók. Ezzel elérhető lenne a közélet pezsgőbb látszata, ami vonzó az emberek számára, így pedig további embereket vonzana.

A fizikai tér változtatásai mellett a terület ingatlan, közterület kezelésében is szükség volna beavatkozásra. Nem szabad üres ingatlanokat hagyni, akár ideiglenes funkciókat is lehet oda telepíteni. Azonban már az is hasznos volna, ha a kirakatokat, homlokzatokat érdekessé teszik például helyi művészeti iskolások alkotásaival. Hasonló alkotások elhelyezhetőek volnának a téren is, egy adott ponton, hirdetőoszlop szerű kiállító helyen, mindig változó tartalommal. Ez az érdeklődőket mindig odavonzaná, elidőznének, beszélgetésbe elegyednének egymással, emellett pedig a turistáknak is egy látnivalót jelentene.

A következő kérdéskör, amivel javítható volna a közélet, a köztér menedzsment. Szükség volna egy önkormányzati alkalmazottra, aki a térre állandó látványosság, szolgáltatás jellegű elemeket (utcai árusok, karikaturisták stb.) szervez, ami embereket vonz, okot ad az embereknek ottmaradni, hogy előbbé váljon a Szent István tér. Emellett pedig szükség volna, (nem csak a főtér esetében) közösségi médiákban való aktív megjelenésre. Ez alatt nem elsősorban a Facebookot értem, hanem a direktebb médiumok, mint az Instagram, Twitter és a Snapchat. Ezek mind a fiatalok által használt és kedvelt alkalmazások, ahol személyesebb kapcsolat alakulhat ki. Megfelelő használatukkal naprakészen tarthatók az érdeklődők szolgáltatásokról, funkciókról, eseményekről és életszerű, napi képeket kaphatnak a terület értékeiről, életéről. Ezzel a módszerrel távolról is részesei lehetnek a közéletnek, kialakulhat az igény, hogy felkeressék a teret. Jól használható eszközök ezek, hiszen a nagyvárosok is sikerrel használják, de kisebb terek, épületek is rendelkeznek ilyen felülettel, például a szegedi József Attila Tanulmányi és Információs Központ Instagram fiókja. Végeredményben a városi köztér is egy szereplő a települések közti versenyben és szükséges megnyernie a térhasználókat, turistákat, befektetőket, potenciális lakosokat (BOROS L. 2010).

Az Andrássy úti térrész számos, már tárgyalt szerkezeti pozitívummal bír, mint a forgalomlassító szűkülés valamint a kisebb így személyesebb tér elemek, a szolgáltatások

szélesebb tárháza, melyek részben a hosszabb 1984 óta tartó sétálóutca jelegű fejlődés eredményei. Emellett pedig a vállalkozók által észlelt gazdasági potenciál kiaknázása is előbbé teszi ezt a területet, ami minden réteget vonz. Ezen a területen tehát más feladatok válnak szükségessé.

Ezen köztér esetében gyalogos kerékpáros forgalom kezelése lehet egy fontos pont, ugyanis ezek elválasztására van törekvés a burkolat színében megjelölt kerékpáros sávval, ezt azonban egyik fél sem tiszteli. A teljes elszeparálás nem célravezető, hiszen korlátozná a gyalogosok mozgását, azonban hasznos volna szélesíteni a kerékpáros sávot, annak érdekében, hogy nagyobb területen figyeljenek a gyalogosok és nagyobb manőverezési terület álljon rendelkezésre a kerékpárosoknak is reagálni. Itt is vannak kevésbé aktív homlokzati részek, melyek hasznosításával még pezsgőbbé élénkebbé válhat a terület.

Emellett mindkét térrésszel kapcsolatban megfogalmazható a padok elhelyezésének régimódi szemlélete, aminek fő szempontja az épített környezet kinézetének kiegészítése. Elrendezésükkel, szembefordításukkal, vagy más megoldásokkal ezek is szolgálhatnak lassítóként, valamint csoportok számára kényelmes beszélgető helyként. Tovább javítaná a helyzetet olyan nem hagyományos ülőhelyek alkalmazása, amik egyben műalkotások is, persze a kényelmi funkciónak alárendelve, ezek ugyanis mindenhol népszerűek és szinte mindig használatban vannak, vonzzák az embert, nem mellesleg a készülő Szent István szobor mellett további landmark jellegű hely lehetne.

Korábbi, Instagramon végzett kutatási eredmények (Tóth B. 2015) részben beigazolódik, miszerint a Szent István tér a rendezvényeken kívül kevés lehetőséget nyújt az embereknek a használatra. Ezt szükséges megváltoztatni azért, hogy lehetőségekben gazdag vonzó környezetet biztosítson a városlakóknak.

Vizsgálataink rámutatnak a terület kettősségére, mind az előnyök, mind a feladatok terén. Elmondható, hogy a terület használatban van, a szerkezeti, funkcionális és társadalmisítási hibák, hiányosságok azonban korlátozzák a kihasználtságát, használhatóságát. A vizsgálatok alapján a köztereket érintő differenciált és kutatáson alapuló beavatkozásra és menedzsmentre van szükséges a mintaterületen.

A mintaterületen kívül is igaz, hogy napjaink köztereinek legfontosabb és legkívánatosabb tulajdonsága a vonzóság, ez szükséges ahhoz, hogy az embereket kimozdítsuk, a közterekre az otthonaikból, a virtuális közegből a valódi társadalmi közösségbe. Az elméleti és gyakorlati tapasztalataink azt mutatják, hogy ezt csak tudatos, megfigyelésen és jó gyakorlatokon alapuló beavatkozásokkal lehet megvalósítani. Mindezt pedig alapos menedzsment és utókövetés kell, hogy kísérjen az átadást követően.

A minőségi közterek ugyanis elengedhetetlenek egy versenyképes és vonzó 21. századi város számára. A köztereknek pedig elsődleges feladata a funkciók biztosítása mind rekreáció, mind közösségi élet területén, hiszen a gazdag közélet a hosszú távú sikerük és fenntarthatóságuk záloga.

Irodalomjegyzék

- Babbie E.: *A társadalomtudományi kutatás gyakorlata*. Budapest: Balassi Kiadó. 2008
- Boros L.: *City Branding – márkateremtés a helymarketingben*. Budapest: Falu Város Régió 2010. 17 (2-3) pp. 44-51
- Finta I.: *Az integrált terület- és vidékfejlesztés eszközei és korlátai Magyarországon*. Budapest: Tér és társadalom, 29. 1. 2015. pp. 132-148.
- Fleischer T.: *Városi tevékenységi terek és áramlási terek harmonikus együttélése*. 2012 Letöltve: 2016.03.01. http://www.vki.hu/~tfleisch/fleischer_tamas.shtml
- Ongjerth R.: *Hol vagy vitruvius? Közösségi zöldterület-fejlesztés a nagyvárosokban*. Budapest: Földrajzi közlemények. 133. szám 2009 pp. 489-494.

- Gehl, J.: *Life Between Buildings*. Washington: Island Press. 2011
- Gehl, J.: *Élhető városok*. Budapest: TERC Kft. 2014
- Gehl, J. - Matan, A.: *Two perspectives on public spaces*. London: Building Research & Information, Routledge, 37. 1. 2009. pp. 106-109.
- Gehl, J. – Svarre, B.: *How to Study Public Life*. Washington: Island Press. 2013
- Gregory, D. (szerk.): *The Dictionary of Human Geography, 5th edition*. Singapore: Wiley-Blackwell. 2009. pp. 602.
- Jacobs, J.: *The Death and Life of Great American Cities*. New York: Random House. 1961. pp.
- Lefebvre, H.: *The production of space*. Oxford: Basil Blackwell. 1991. 454 p.
- Madden, K.: *Hogyan varázsoljunk újjá egy közteret?: kézikönyv jól működő közösségi terek létrehozásához*. Budapest: Ökotárs Alapítvány. 2006
- Móra V.: *Zöldövezet program: Községi zöldfelület-fejlesztés civil módra*. Budapest: Földrajzi közlemények. 133. szám 2009 pp. 501-505.
- Nagy Gy.: 2014
- Nagy Gy.: 2015
- Somfai A. (szerk.): *Beépített területek új közterület-szabályozását előkészítő kutatások zárójelentése*. Győr: Regioplan. 2008
- Udvarhelyi É. T.: *Köztér, demokrácia és kulturális sokszínűség*. Budapest: In: Régi-új magyar építőművészet, IV. évfolyam. 2010. pp. 19-26.
- Varga P. I.: *Köz-Tér-Alakítás, A városi rendeltetés és a helyi használat a köztertervezés gyakorlatának tükrében. DLA értekezés*. Budapest: BME Építésztechnológiai kar, Urbanisztika tanszék 2011
- Vedrédi K.: *A köztér fogalmának különféle értelmezései és területfejlesztési aspektusai*. in. Pál V. (szerk.) 2012: *A társadalomföldrajz lokális és globális kérdései*. Szeged: SZTE Gazdaság- és társadalomföldrajz Tanszék. pp. 291-299. 2012
- Vedrédi K., Boros L.: *Szegedi közösségi terek fejlesztése*. Szeged: A virtuális intézet Közép-Európa kutatására közleményei IV. 2012. pp. 208-222.

Források

- [1] Nemzeti Jogszabálytár: 1999. évi LXIII tv. 27.§. Letöltve: 2016.03.01. <http://njt.hu>
- [2] Wessely A. (előadás) 2010: XV. Országos Főépítészeti Konferencia. Letöltve: 2016.03.01. <http://epiteszforum.hu/a-kozterek-politikaja-wessely-anna-eloadasa-az-orszagos-foepiteszi-konferencian>
- [3] Letöltve: 2016.03.01. <http://www.gartenstudio.hu/hu/>
- [4] Letöltve: 2016.03.01. <http://epiteszforum.hu/helyet-teremteni-a-nem-helybol-zsuppan-andras-laudacioja-szloszjar-gyorgyrol>
- [5] Egyre rosszabb Magyarország korrupciós megítélése Letöltve: 2016.03.01. http://transparency.hu/cpi_2015?bind_info=page&bind_id=77
- [6] Békéscsaba város honlapja www.bekescsaba.hu Letöltve: 2016.03.01.

Lektorálta: Dr. Boros Lajos, adjunktus, Szegedi Tudományegyetem

BEING AN ARAB IN ISRAEL

Ujvári Anna

*Eötvös Loránd University Faculty of Law, Department of Political Science, PhD student,
ujvarianna@gmail.com*

Abstract

When we are talking about Israel our first thought is often the Israeli-Palestinian conflict despite there are many other exciting points of this part of the Middle East. The living conditions of Arab people in Israel, Gaza Strip and West Bank are changing with time. I want to show mostly the recent conditions within a historical approach and through personal stories of people living there.

I know that this topic involves many emotions but the aim is not discussing the conflict or deciding who has right for which territories. The aim of the research is talking about the different situation of people living on the different places.

On a quite small territory there are many people living together with different background, history, culture, language, religion. Society and politics are quickly changing in the area because of wars, heavy immigration and high birth rates. Observing the extremely mixed society is really edifying.

I concentrate on the Arab speaking people living in the Jewish majority territories of Israel, living in the Gaza strip and the A, B, C areas of West Bank. There are differences between people living in cities or villages, between Bedouins, Circassians, Druze people, Christian Arabs. The difference can be cultural, political, social. Interesting how the Jewish state handles the different groups of people and how the differences amongst Arab speaking people appear regardless on the broader political environment. Decades ago they had no countrywide organizations, there were no common institutes at any level. This parameter of the society and politics is also changing.

For Europe it can be useful to see how a democratic country handles her Muslim minorities. How they can manage the differences in culture, language and religion. Very important to see how the members of the Muslim minority (and on some areas majority) feel, how they live, what are they motivations and perspectives. It is also exciting to see the approach of Muslim and Arab countries to the Israeli Arab people.

Keywords: Israel, Palestinian people, society, minority

1. General introduction

When thinking about Israel and the different people living in the area one can easily focus only on the Israeli-Palestinian conflict. But actually there are many more exciting issues about Israel and Arab people despite the conflict is an inseparable part of people living there. Below I am trying to have a look at life of Arab speaking people in Israel and the Territories, namely the Gaza Strip and the West Bank. I need to mind the historical reasons about any recent situation and I will rely not only on written sources but on my own observations as well.

I will call Israel the Jewish majority areas more or less within the 1967 borders and I will mention separately the West Bank and Gaza strip. I need to distinguish between people living in West Bank, Gaza, Golan heights, between Muslims and Christians, Druze, Bedouin, Circassian, Aramean people.

Instead of talking about Palestinian people I will say “Arab speaking population” or simply “Arabs” because Arab speaking people living in the territory of the historical Palestine did not call themselves “Palestinians” until the seventies. I will talk about Palestinians only within political correlations and institutions.

2. Sources of the research

As mentioned above historical sources are essential, one cannot understand the situation of the Middle East without seeing at least the close past of the area. The latest basic data about Israel and the Territories are available also online. And as mentioned I need to talk about things that I experienced while living and traveling in the area and I will report the narratives of local people as well.

It is essential to make our own observation locally in this research first of all because of the distance: it is not possible to see the truth about a society from thousands of kilometers. Second the media is showing us a very simple and distorted picture about the life of people there. The news on television and also the social media turnout shows – let's name it – propaganda from both sides.

3. About history in a nutshell

At the end of the XIX. century Jewish immigrants arrived from Europe to the historical Palestine, together with the appearance of the political Zionism. This area was the part of the Ottoman Empire then. With the end of the World War I. and the Empire the era of British Mandate started. Britain could not cope with the growing number of Jewish refugees and the clashes between Jewish and Arab residents so after the World War II. withdrew and the UN tried to settle the situation. According to the UN Partition Plan an Arab and a Jewish state were to create in Palestine.³⁶ Israel was founded in 1948 but not the Arab state. The Jewish land should have been on 5500 km². Hours after founding Israel four Arab countries attacked her but she won the 1948 Independence War, or as the Arab people call it, Nakba (catastrophe). Around 700.000 Arab people left their land and many became refugees, mostly went to the bordering countries. Only 160.000 of them became Israeli citizens. Residents of the West Bank got Jordanian citizenship.

In 1967, the Six Day War Israel tripled her territory. Among others the West Bank and the Gaza strip went under Israeli ruling and the status of them are still not settled. Israel had more wars with her neighbors and from time to time has clashes with militant organizations from the Territories and neighboring countries.

Many efforts were made to settle the status of the Territories, myriads of peace plans were published in the past decades. The 1993 and 1995 signed Oslo accords somewhat changed the status of the West Bank: it had been divided to Area A, B and C. The big cities (Area A) went under the ruling of the Palestinian Authority (PA). Now the cities are like islands in the West Bank, they are under Palestinian leadership but not the space between them.

In 2005 Israel unilaterally, unconditionally withdrew from the Gaza strip and vacated all Jewish settlements there. On the following elections the Hamas (considered by many as a terrorist organization) won, while in the West Bank the Fatah-run Palestinian Authority is ruling. The PA is not able to take control over the Gaza strip and the latter is quite isolated because of its political situation.

4. Basic data

In 2016 the population of Israel on about 22.000 km² is 8.522.000 people. 6.377.000 of them are Jewish, 1.771.000, so around 20% of them are Arab. [1] At the establishment of the state the population was 806,000, and latest 2025 it will reach 10 million. The Arab population is growing quicker (2,2%) than the Jewish (1,7%). [2]

³⁶ The wider look has to be at least on Syria and Jordan as well. The residents of the latter are actually „Palestinians“, Arab people from the area.

About 24% of the population of Israel is non-Jewish. The minorities, such as Muslims or Christians have full civil rights. The Arab community constitutes many different groups.[3]

The biggest of them is Muslim Arabs, they are about 1.2 million people and most of them are Sunni. They live mainly in smaller towns and in villages mostly on the North. There are around 250,000 Bedouins living particularly on the South. They used to be nomadic shepherds and still living mostly in tribal social framework, belonging to about 30 tribes. Around 123,000 Arabs are Christians, most of them living in cities like Nazareth, Shfar'am and Haifa. They typically belong to Greek Catholic, Greek Orthodox and Roman Catholic churches. There are some 122,000 (Muslim) Druze people living in 22 villages on the North. They constitute a separate community but their religion calls for loyalty for their government. The Circassians and Arameans are special minorities with low population. There are around 4,000 Circassians living in two Northern villages. They are Sunni Muslims but they don't have Arab origins and they are not the part of the larger Islamic community, also not assimilating into the Jewish society. The ancient origins of Arameans are well known from Biblical times. There are about 200 Aramean families living in the state and from 2014 they are not considered as Arabs but a separate ethnic group who are Israeli Christians.

The Arab speaking minority of Israel belongs mainly to the working class or the middle class. Politically they are not very active and they are non-assimilative. The second official language in Israel is Arabic, they have separate school system, media and cultural institutions, and even Muslim, Druze and Christian denominational courts. As being the part of the compulsory education and the participation in the democratic process the traditional, tribal and patriarchal lifestyle is changing. By rights women are equal to men, polygamy and child marriage is prohibited.

Usually the political activity of Arab citizens is confined to the national and municipal elections. They can run their own political and administrative affairs at the municipalities and there are some elected representatives in the Parliament. Currently they hold ten seats from the 120 in the Knesset. [4] They are exempted from the compulsory army service but volunteering is possible and encouraged. Amongst the Muslim minorities serving in the Israeli army, the Israel Defence Forces (IDF) is not compulsory, only for Druze and Circassian men, and there are many Bedouins voluntarily serving there. The first Muslim-Arab deputy police commissioner works in his position from February 2016.

The informal segregation patterns are very common in Israel, this multi-ethnic, multicultural, multi-religious and multi-lingual country. But I have to underline that these patterns are noticeable not within between the Jewish and non-Jewish society. The biggest social differences in Israel are not between the Jewish and non-Jewish people but between the different Jewish ethnical groups.[5]

The second biggest difference is between the religious (orthodox) Jews and the secularized ones. These groups of people are living a totally different lifestyle from each other. [6] Therefore if we take a look at the whole Israeli society the differences between Jewish majority and the minorities could be mentioned only on the third place.

5. Arab people in Israel and the Territories

An important research of Ian Lustick was made at the end of 1970's and published in 1980. All the book of Lustick is to prove that a consciously planned Israeli control is functioning over the Arab speaking minority. Interesting that he is not naming this minority Palestinians but Arabs. He expansively speaks about the above mentioned historical facts. According to them in my opinion he is right about that the Jewish immigrants who later built up Israel and founded a state somehow forgot to treat well the Arab speaking people living on this territory. The Jewish immigrants were working hard to build up a new country from zero, and they forgot to integrate the people already living there, there was no comprehensive strategy about

how to have good relations with minorities. Israel was improving extremely quickly but for many reasons Arabs were not included in this progress. Lustick is talking about three main problems of the period of the first decades period: the confiscation of Arab lands, the economical discrimination and the hopeless situation of well educated young Arab people.

At time of the research of Lustick Arab people had no general political parties, neither were general civil organizations or terrorist organizations in the seventies. Today it is changing, for example in 2015 they finally had a United Arab List on the general elections. The society (also economy and politics) was based on family connections, clans then. Arabs were, and still are living somewhat separated from Jewish people even in Israel, even in the mixed cities.

About the question of economy on the Territories I need to tell that it works by the Western type market economy, with many restrictions from Israel. The restrictions are among others about the import because of security reasons. Without international aid the economy could not work. Most Arab speaking people do speak Hebrew well. Many people are going to work to Israel every day, typically blue-collar workers. The situation of white-collar workers are even more difficult because they are usually not employed in Israel to positions that need a lot of trust, they cannot be doctors, architects, teachers there. Also there are a lot of positions where the assumption is that the applicant had served in the IDF, but Arab people from the Territories are not doing that.

Lustick is talking about the aim of the Israeli government to keep the Arabs dependent, to keep the control over them. Practically over the economics it is clearly evidently true. Israel justifies this with security issues that she wants to check all goods entering the Territories. For example from time to time smugglers are captured who are illegally bringing weapons to the Territories. During the 2014 Operation Protective Edge the Hamas launched rockets made by other countries, supposedly also smuggled ones.

Despite all the above the official standpoint and communication of Israel and before the Jewish establishment always was that all people living in Israel have equal rights. Israel is a parliamentary democracy where ideally each and every citizen has the same possibilities in their lives. Practically there are huge social differences, but I believe that these differences are not more significant than in any other developed country.

The life strategy of groups of different Arab people can be divided, so are the reactions on the status of the Territories. We can see in the news that some are choosing terrorism, from suicide bombing through launching rockets until stabbing people on the street. Some are moving from the West Bank, or even from Gaza to Israel, hoping to have better living conditions. Some are becoming refugees, or residents or citizens of other states. And most of the Arab people are staying and trying to live where they are.

According to the Interim Agreement on the West Bank and the Gaza Strip (Oslo II) signed by Israel and the Palestinian Authority on 28 September 1995 the Israeli redeployments started from the populated areas of the West Bank – cities, towns, villages, refugee camps, hamlets.[7]

As mentioned above, despite the Oslo process stuck in an early phase Israel redeployed from the big cities of West Bank and later unilaterally from the Gaza Strip. These territories are under Palestinian control and today one cannot enter to these areas with Israeli passport.

We are often tend to think that the Palestinian areas are poor ones, houses and cities are destroyed because of the permanent wars or we think that it is mostly desert there. This is only part of the truth. Gaza city should be a beautiful and modern place, but at the 2014 Operation Protective Edge a huge part of it has been destroyed, not for the first time. In the West Bank there are also beautiful and modern cities and the contrast between the poor villages and the rich districts is really shocking. My personal opinion is that the contrast

between the look of a refugee camp and a rich Arab city is not bigger than between a poorer Israeli city and the streets around Tel Aviv stock exchange.

The amount of international aid per capita is the biggest in the world in the Palestinian areas. They receive about 2 billion USD aid a year. According to statistics in 2011 18% of West Bank residents were living under the poverty line. The same percentage in Israel is 21. More than 90 thousand West Bank resident Arabs are working in Israel. The work conditions are much better there than in the PA areas so if they can choose, they will choose Israel to work in.

According to a data from 1 July 2014 there were 762,288 refugees living in 19 refugee camps of the West Bank. The refugees and their descendants are living there for more than sixty years. There are refugee camps even in the Gaza Strip. The Palestinian Authority keeps the citizens ruled by the PA living in camps instead of living in stock cities. But actually these refugee camps consist of 4-5-storeyed houses with water, electricity and satellite television. 99,8 percent of the refugee camps are connected to water networks. Anyways next to the camps there is a parallel society coming up in the West Bank consisting Arabs living in wellbeing. The landscape of West Bank cities are changing. There are new hotels, restaurants, luxury car salons, villas and skyscrapers.[8]

6. Personal observation

Besides the well knows cases and the various available data about Israel and the Territories we need to talk about the personal element of them. This is much more subjective and it is much more difficult to observe than observing statistics. I believe that the personal stories can reveal the bald face of this area and the nuances of everyday life can shape our knowledge and opinion about the area and life of people there.

I have met Jimmy (Jamal) who works in a shwarma restaurant in Petach Tikva. The owners of the restaurant are Jewish Israelis. Jimmy was 14 years old when he moved from Nablus to Israel with his family. The reason why they left their city is that in Israel they have the possibility to work and live well. He considers himself as a Palestinian Israeli and he is happy with his life where he is.

I have had an interview with Jeries Qumsieh in Betlehem, in the Ministry of Tourism of Palestine. He is the leader of the office of the minister so works in quite a high position. During our conversation from time to time he got back to the topic of the Israeli occupation. Looked like that the most important point in life is this question.

He has a very bad opinion about Arab people leaving the West Bank mainly to West European countries. As a patriot he is staying where he is and he is not agreeing that one should live their homeland for a promising better life.

Jeries were talking a lot about the effects of the Israeli occupation. He mentioned many cases while acts of Israelis - the government, the army and civilians as well - are offending the interests of Arab people. Many of these acts are not appearing in the Israeli and international media, or another version is appearing about them. For example the Israeli news are talking about someone who tried to stab a soldier and the assassin was shot. Jeries was talking about that the same person was shot with no reason.

In my personal conversations with Israelis and Arab people I experienced that sometimes they are talking about the totally different sides of the same cases so both sides have their own point of view and own truth about the situation, even about the simplest questions. The more extremist opinions are talking about that the other side is evil and does not want peace, for example Jeries told me that most of the Israelis (civilians as well) are enjoying or do want to kill Palestinian children. I don't know that this is what he really thinks or he just wanted me to stand on his side. If this is his true opinion, that Israelis want the death of all Palestinian

people than it is understandable that the status of the Territories is the central question of his life.

On the way there and back to the interview I was talking with the taxi driver who was an Arab living in (West) Jerusalem, the Israeli part of the city. His family, just like the family of Jeries is living there for many generations. As a driver he works both in Israel and the West Bank and he prefers the living conditions of Israel. He did not mention the occupation, he has a good job and he was satisfied with his life.

I have mentioned that the restaurant where Jimmy works is owned by Jewish people. I asked the wife of the owner (introduces herself as Shirley Shtivi) about the life in Israel. The most important issue that she mentioned was the security question. Just a week before there was a terror attack in their city, Petach Tikva. The city is usually peaceful, terror is not typical there. She has fears for her children, because of local crimes and terror attacks as well. Shirley did not mention something like that all Palestinians are terrorists, but some Israelis who I know do it regularly.

I have attended a lecture on May 2, 2016 held by the Palestinian foreign minister on Budapest, Institute for Foreign Affairs and Trade. The minister mentioned many different problems of people living in the West Bank and Gaza. He spoke about the problem of transport in the West Bank because there are checkpoints in every 2-3 kilometers. I have been traveling on different roads of the West Bank but never seen so frequent checkpoints. He mentioned that the day before Israelis were walking to the Al-Aqsa Mosque of the Temple Mount and caused difficulties. I have been in the old city of Jerusalem many times and I know that it is not possible for Israelis to just walk up until the mosque. The roads going there are closed and strictly guarded. But the version of the minister is well known and often repeated by Arabs living there and according to my personal experience also by Arabs living in other countries, and also by any anti-Israeli platform.

Meanwhile there are many civilian, organizational, international, state initiatives for peaceful coexistence. Below I will show some of them beside facts that prove that Israeli Arabs could have the same right as Israeli Jews.

In the social media from time to time we can see photos, articles and short posts about Arab and Jewish people living in peace together, about Arab Israelis being totally equal part of the Israeli society. The IDF likes a lot showing personal examples. One of them is Corporal Mahmoud, a Bedouin soldier who is serving in the IDF. He is a combat medic, and he is not an exception in his family serving in the Israeli army, all his family did it. [9]

The highest ranked Muslim officer at the IDF is Major Alaa Waheeb who is ready to tell his opinion against the views that there is apartheid in Israel or that Israel is a racist country. As he says he himself is the living proof that it is not true. In his childhood he was raised to believe that Israel is an evil entity, but now he is training Israeli soldiers. [10]

There are many civilian initiatives and organizations of volunteers that are working for a peaceful coexistence. A well known, popular one is a hummus bar that gives 50% off for guests if Jewish and Arab people are having a meal there together. [11] There are private Facebook pages trying to advance the Jewish-Arab coexistence.[12] A media platform made a video while asked Arab and Jewish people kissing each other in front of the camera.[13] One can see Muslim people and orthodox Jews next to each other traveling on the bus, shopping on the market, bathing in the sea.

7. Summary

Lustick has an important realization: Arab people there have equal rights only individually, but not in groups, not as organizations. Until someone wants to learn, to make a career, to assimilate, they get all the support they need. True that Arab people as organized groups are

in a much more difficult situation but Israel has understandable security reasons to be mistrustful about some of the groups. And as we could see some tendencies are changing. In my opinion Arab people of Israel and the Territories could improve their living standard more effectively if they could concentrate on the daily practical issues and resolving problems instead of speaking out about their situation. I can hear Palestinian politicians talking untrue, but this helps only in getting the international aid. Call me idealistic but if everyone would face the clear truth than it could be easier to improve the life there. All together as I can see one can get much information about the area and life of people living there. These information are usually inconsistent, the “truth” differs on our point of view. The superficial news that we can see about these people are far not showing everything. There is still a lot to research about the topic and still a lot to understand.

8. References

- [1] Israel Central Bureau of Statistics.
http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201611134
- [2] Israel Central Bureau of Statistics.
http://www.cbs.gov.il/reader/newhodaot/hodaa_template.html?hodaa=201611134
- [3]http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Society_&_Culture/Minority_communities.html
- [4]http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Society_&_Culture/Minority_communities.html
- [5] Arian, Asher: The second republic. Politics in Israel. Chatham House Publishers, New Jersey, 1998. p32.
- [6] Cohen, Asher – Susser, Bernard: Israel and the Politics of Jewish Identity. The Secular-Religious Impasse. The Johns Hopkins University Press, 2000. p6.
- [7] <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Peace/interim.html>
- [8] The Jerusalem Center: Luxury Alongside Poverty in the Palestinian Authority. 5 November 2015. <http://jcpa.org/article/luxury-alongside-poverty-in-the-palestinian-authority/>
- [9]<https://www.facebook.com/idfonline/photos/a.250335824989295.62131.125249070831305/1147513508604851/?type=3&theater>
- [10] <http://www.jewishnews.co.uk/theres-only-one-country-in-the-middle-east-that-could-produce-a-soldier-like-me/>
- [11] <http://www.jewishnews.co.uk/theres-only-one-country-in-the-middle-east-that-could-produce-a-soldier-like-me/>
- [12] Udi Shaham: Write this down: I am an Israeli-Arab. <http://m.jpost.com/Arab-Israeli-Conflict/Write-this-down-I-am-an-Israeli-Arab-453192#article=6018NzE2OEM2N0REMjUzQzFFNzY0NjMyMjU2MDhBRDg0MEE=>
- [13] <http://www.haaretz.com/israel-news/1.696197>

Reviewer: Dr. Zoltán Fleck, Head of Department, Center for Theory of Law and Society, Eötvös Loránd University Faculty of Law

Történelem- és politikatudományi szekció

EGY VÁROS, KÉT VALLÁS – VEGYES HÁZASSÁGÚ CSALÁDOK A 18. SZÁZADI CSETNEKI EVANGÉLIKUS ÉS KATOLIKUS ANYAKÖNYVEK LAPJAIN

Baros-Gyimóthy Eszter Márta

*Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészeti és Társadalomtudományi Kar,
Történettudományi Doktori Iskola Társadalom- és Életmód-történeti Műhely,
PhD-hallgató, eszgyimothy@gmail.com*

Absztrakt

„...senkit ... kézfogásra se eresszenek addig eretnekkel lépni, míg ez meg nem igéri, hogy a' kath. hitre térend” [1]– fogalmazta meg Lippai György esztergomi érsek 1651-ben a vallásilag vegyes házasságokról alkotott véleményét. Előadásomban Csetnek oppidum 18. századi vegyes vallású házaspárai, illetve gyermekeik életét kívánom az evangélikus és katolikus anyakönyvek feljegyzései alapján bemutatni. Milyen mértékű volt a két egyház hívei között a házassági kapcsolat; volt-e áttérés, és ha igen, mekkora mértékű volt az; a törvényi szabályozásnak megfelelően történet-e a gyermekek keresztsége, egyházba történő felvétele; hatott-e a vegyes vallású családokban nevelkedő gyermekek párválasztására a szülői hitkülönbség? Családok, egyéni döntések példáin keresztül mutatom be az egy városban élő, két egyházhoz tartozók párválasztási szokásait.

A kutatás forrását a gömöri evangélikusság egyik tartóoszlopának számító Csetnek mezőváros és filiái 1692-től folyamatosan vezetett evangélikus és az 1735-től – kezdetben igen hiányosan – írt római katolikus anyakönyvei adják. A vizsgált korszak végét – 1807. december 31. – az evangélikus egyházkerület módosítása zárja le. Az oppidumban mindvégig magasabb volt az evangélikusok aránya; Fényes Elek idején Csetneken 546 katolikus (24%) és 1728 evangélikus (76%) vallású lakos élt.

A római katolikus és az evangélikus egyház vegyes házasságokról alkotott nézetei ismertek, ahogy III. Károly (1711–1740) és Mária Terézia (1740–1780) „türelmetlensége”, II. József (1780–1790) és II. Lipót 1790–1792) gazdasági alapokon nyugvó „türelme” is. A csetneki evangélikus anyakönyvek csupán 3 elegyített frigyről emlékeznek meg 1799-ből és 1804-ből. A katolikus házasságkötési anyakönyvek adataiból kitűnik, hogy számos katolikus vőlegény, illetve menyasszony választott magának evangélikus vallású társat, akik közül sokan megtartották vallásukat, ugyanakkor a házasságkötés alkalmával nagy számban tértek át a katolikus hitre, amelyet a katolikus papok jelöltek is az esketések adatainak rögzítésekor. Az elegyített házasságok száma az 1770-es évektől ugrik meg. Az 1735–1807 között bejegyzett 612 esküvő 18,95%-a volt vallási tekintetben exogám – ezek azon házasságok, ahol az evangélikus fél megtartotta vallását. Ezen kívül 60 db olyan frigy került feljegyzésre, ahol az egyik fél elhagyta evangélikus vallását és a házasságkötés előtt a katolikus hitre tért át – 46 esetben a feleség, 14 esetben a férj.

A csetneki vegyes házasságok is két tanú előtt kötöttek, amelyek közül legalább az egyik biztosan az evangélikus félhez tartozott. A vizsgálataim kiterjedtek a gyermekek keresztszüleinek vallási hovatartozására is: a feljegyzések alapján a kereszta és keresztanya kiválasztásakor a nemesi rang, a társadalomban betöltött magasabb pozíció meghatározóbb volt, mint a vallási hovatartozás. Sikertől néhány vegyes házasságból származó gyermek életét a matrikulákban továbbkövetni. Meglepő módon a katolikus templomban keresztelt ifjak és hajadonok közül néhányan az evangélikus házasságkötési anyakönyv lapjaiban köszönnek vissza anélkül, hogy az evangélikus lelkész az átkeresztelésükről informálná az utókat.

Kulcsszavak: vegyes házasság, anyakönyv, Csetnek, családrekonstrukció.

1. Bevezetés, célok

„A' szent Házasságokat az Isten szerkezteti, a' többbit az ördög”, fogalmazta meg a vegyes házasságokról alkotott véleményét Bod Péter prédikátor. [2] A „szent Házasság”, ahogy ő fogalmazott, tehát az azonos vallású féllel kötött frigy minden egyház számára a leginkább pártolt családforma. Az 1606-os bécsi békébe becikkelyezett protestáns vallásszabadság jogi alapot adott arra, hogy a római katolikus és a protestáns egyházhoz tartozó nők és férfiak egymással is házasságra lépjenek, Isten akaratából családot alapítsanak és gyermekeket neveljenek. A keresztény felekezetek minden vallásilag vegyes házasságot egyházuk gyengüléseként, jogaik csorbulásaként értelmezték, hiszen a szabad vallásgyakorlatot, illetve a születendő gyermekek vallási neveltetését nem látták biztosítva. Luther Márton azt kívánta híveitől, hogy *„ollyan személyt válasszanak, kivel istenes életet élhessenek: idegen vallásút távoztassanak.”* [3] Hasonlóan vélekedett Kálvin János is, ugyan ő nem ellenezte a hívek nem felekezetbelivel történő házasságát, amennyiben a másik fél *„Krisztus igaz vallására”* áttér. [4] Lippai György esztergomi érsek 1651-ben arra utasította a plébánosokat, hogy *„senkit, legyen az hajadon vagy özvegy, kézfogásra se eresszenek addig eretnekkel lépni, míg ez meg nem ígéri, hogy a kath. hitre térend.”* [5] Az egyházak e kérdésben kialakított véleményében a következő évszázadokban sem tapasztalhatunk enyhülést. [6] S bár a házassági rítusokat elsősorban az egyházak szabályozták, a 18. században egyre gyakrabban foglalkoztak az uralkodók az e területen felvetődő jogi kérdésekkel is. A tanulmánynak nem célja az egyházi jogi változások, a kánonjogi viták, a reverzális témakörének, a katolikus egyház hegemoniájáért folytatott küzdelmének bemutatása. A fontosabb jogi változásokat kiemelve, a 18. századi evangélikus és katolikus anyakönyvek feljegyzésein keresztül szeretnék bepillantást nyújtani a csetneki hívek mindennapi életébe: Milyen mértékű volt az egy városban élő, két egyházhoz tartozó hívek házassági kapcsolata? Mi jellemezte a házasságkötési szokásaikat? Hogyan alakult a vegyes házasságokban született gyermekek keresztelése, illetve kimutatható-e valami törvényszerűség ezen gyermekek párválasztásában? Megvalósult-e a törvényi szabályozás a csetneki, vallásilag exogám házasságkötésekben? Készülő PhD-dolgozat témája a csetneki evangélikus népmozgalmi adatok családrekonstrukciós módszerrel történő feldolgozása, [7] jelen tanulmány a folyamatban lévő kutatás egy részeredményét mutatja be.

2. Forrás

A kutatás forrását a csetneki római katolikus és evangélikus [8] anyaegyházak matrikulái adják, amelyeket 1735-től – a katolikus feljegyzések indulási éve – 1807 decemberéig vizsgáltam, amikor az evangélikus egyházkerület beosztása módosult. Az egykori Gömör megyei település [9] a környező hegyekben található vasérc bányászata és feldolgozása révén vált ismertté és híressé; városi jogot 1328-ban kapott. A Bebek család által a 14. században építtetett katolikus templom már az 1530-as években az evangélikusok hívek kezére került. A katolikus élet csak az 1730-as években éledt újjá. A tágas főtéren található katolikus templomot 1754-ben szentelték fel Szent Júdás és Tádé tiszteletére, s így vált az egyházközség az 1776-ban életre hívott rozsnyói püspökség egyik anyaegyházává. Az oppidumnak a józsefi népszámláláskor 2011 lakosa volt, és mindvégig magasabb volt az evangélikusok aránya.

Az evangélikus anyakönyveket [10] folyamatosan vezették az 1690-es évektől, alig találtam bennük csonka évet. Ezzel szemben a táblázatba rögzített katolikus bejegyzések [11] az 1750-es évekig rendkívül hiányosak, és a regisztrált adatokban is gyakori a tévedés. Germani János plébános az evangélikus vallásban nevelkedett Mihus Dorottyát 1737. novemberi házasságkötésekor katolikusnak regisztrálta, majd a gyermeke keresztelésekor már ismét

evangélikus vallásúnak írja. Mindkét egyház bejegyzéseinek hiányossága és változó tartalma azt támasztja alá, hogy erősen függött a lelkészek személyiségétől, képzettségétől és az adminisztrációra fordított idejétől, hogy mit és milyen pontosan regisztráltak. [12] Még az sem elképzelhetetlen, hogy az evangélikus lelkész, ill. a plébános azért írta áttértnek az összeadandó felet vagy feleket, hogy azzal az esetleges egyházi ellenőrzés kifogását elkerülje, netán önmaga buzgóságát akarta azzal bizonyítani.

3. Elegyes házasságok a katolikus és az evangélikus anyakönyvekben

A vizsgált korszakban érvényben lévő törvények határozottan kimondják, hogy katolikus és más keresztény vallású fél közötti házasságot csak katolikus templomban lehet megkötni. [13] Ezt támasztja alá a csetneki katolikus házasságkötési matrikula is: az 1735 és 1807 decembere között feljegyzett 612 házasságkötés jelentős aránya, 18,46%-a volt vallásilag vegyes. Az evangélikus anyakönyvekben 1792 után találtunk exogám házasságra utaló bejegyzést: 3 esetben katolikus, újabb 3 esetben református vallású féllel léptek házasságra az egyházközség tagjai.

1. táblázat: A vallásilag exogám házasságkötések száma és aránya a csetneki katolikus házasságkötési anyakönyvekben 1735–1807 között

	A katolikus anyakönyvbe bejegyzett összes esküvő, esetszám	Az egyik jegyes katolikus – a másik evangélikus vallású, esetszám	Az egyik jegyes katolikus – a másik evangélikus vallású, %
1735–1739	12	6	50
1744–1749	35	4	11,43
1750–1759	42	0	0
1760–1769	72	5	6,94
1770–1779	131	26	19,84
1780–1789	116	29	25
1790–1799	109	27	24,77
1800–1807	95	16	16,84
Összesen	612	113	18,46

Az elegyes házasságok kohorszonzkenti bontása azt mutatja, hogy 1770-es évek elejéig minimális, évtizedenkénti 4–6 esetben lépett más vallású a katolikus oltár elé. Az 1750-es évtizedben nem is jegyezték fel ilyen esetet – ennek az egyik oka minden bizonnyal az 1747 októberétől 1760 májusáig Csetneken papi szolgálatot teljesítő Penzsinsky Imre személye volt; az ő idejében igen foghíjasok a táblázatok. Ahogy a házasságkötések száma, úgy a vegyes házasságoké is az 1770-es évtizedtől emelkedtek meg: a plébánosok a század végéig évtizedenként 26–29 elegyes házasságot regisztráltak. A 19. század első évtizede csonka kohorsz, azonban a vegyes házasságok száma nagyobb mértékben csökken, mint az összes regisztrált házasságé. Bácskai Vera kutatása alapján ismert, hogy Pesten 1788–1790 között az összes házasságkötés 2,2%-a, 1808–1810 között 7,2%-a, 1828–1830 között 10,6%-a volt matrimonium mixtum. [14] Örsi Julianna a jászok és a kunok magatartását vizsgálva arra az eredményre jutott, hogy körükben a vallási endogámia erősebb volt a lakóhelyi endogámiánál. [15] A Tóth Árpád által vizsgált 1817 és 1848 közötti pozsonyi evangélikus házasságok ezzel szemben rendkívül magas arányában, 31,98%-ban volt valamelyik fél római katolikus vallású, [16] és ahogy a pesti adatok is mutatják, a vegyes házasságok száma évről évre nőtt Pozsonyban is. [17]

A csetneki 113 db, felekezetiileg exogam házasságban 85 katolikus vőlegény választott magának idegen vallású menyasszonyt, és mindössze 28 alkalommal állt evangélikus templomban keresztelt férfi a katolikus oltár előtt. [18] A két nem közötti arány tulajdonképpen csak az 1800–1807 közötti időszakban volt kiegyenlített, amikor 9 evangélikus menyasszonyt és 7 evangélikus vőlegényt regisztráltak a katolikus anyakönyvekben.

A plébánosok 1747 januárjától 60 esetben, az esküvők 9,8%-ában jegyezték fel Csetneken, hogy a jegyespár legalább egyik fele a házasság megkötése előtt elhagyta vallását és a római katolikus hitet vette fel. Három alkalommal a jegyespár mindkét tagja csak a házasságkötés előtt vált a katolikus egyház tagjává; egy esetben azt is rögzítette Dudik Ádám plébános, hogy a vőlegény rutén vallását hagyta el. Példaként Talian Mátyást mutatjuk be: Mátyás 1732-ben született Talian János és Griger Mária evangélikus vallású családjában. Az akkor már katolikus hitre áttért Mátyás 1766 augusztusában vezette oltár elé katolikus menyasszonyát, Kristof Zsófiát. Sajnos Zsófia áldott állapotát már nem lehetett eltitkolni, erre utal a Fabricius József plébános „sine flore” megjegyzése is. Valóban, a házaspár október 25-én tartotta keresztvíz alá elsőszülött fiát a katolikus templomban, akit még három leány is követett. A feleség 34 évesen, 1776 augusztusában halt meg. Négy évvel később a katolikus Mátyást újra az oltár előtt találjuk, oldalán egy evangélikus hajadonnal, Gentsy Judittal. A házasságból 4 lány és két fiú született; az apát 1809 februárjában a katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. Talian Mátyás újraházasodásakor más vallású menyasszonyt választott – esete nem egyedi Csetneken, de nem is általános. A meglévő adatokból nem tudtunk általános következtetést levonni az egykor vallásukat elhagyók újraházasodási szokásairól – ezekben az esetekben az egyéni döntések motivációját az anyakönyvi bejegyzések nem világítják meg.

A katolikus keresztelési adatsorok nem tartalmazzák a felnőtt kori kereszteléseket. Elsősorban nők tértek át, évtizedenként maximum 6 esetben, kivéve az 1760-as és 1770-es évtizedekben, amikor 20, illetve 23 esetet regisztráltak a plébánosok! Az 1770-es évtizedben közel azonos számú esetben fordult elő, hogy az evangélikus vallású házastárs a frigý után megtartotta vagy elhagyta vallását. A vallásukat elhagyó evangélikus menyasszonyok és vőlegények száma az 1780-as években erőteljesen lecsökken. Mi lehetett ennek az oka? Miért tértek át eddig oly magas arányban az evangélikus jegyesek és miért változtattak a magatartásukon az 1780-as években? Nézzük először a törvényi hátteret! Az 1731-es Carolina Resolutio [19] úgy rendelkezett, hogy a vegyes házasságokban a gyerekek nem szerint kövessék szüleiket a keresztségben. Ezzel szemben a katolikus püspöki kar továbbra is az evangélikus jegyes által kiállított írásbeli ígért mellett [20] adott engedélyt a vegyes házasságokra. A reverzális adó fél fogadalmat tett, hogy a katolikus házastársát vallása szabad gyakorlásában nem fogja gátolni, illetve megengedi, hogy az összes gyermekük katolikus neveltetésben részesüljön. [21] Mária Terézia 1749. és 1756. évi rendeletei megerősítik ezt a gyakorlatot, sőt 1768 júliusától csakis reverzális adása esetén engedélyezte a vegyes házasságok megáldását. [22] II. József Türelmi Rendelete 1781 októberében eltörölte a reverzálisokat. [23] Ugyanakkor a gyermekek kereszteléséről II. József úgy rendelkezett, hogy az elegyes házasságokban a protestáns anya lányai tarthassák meg édesanyjuk hitét, minden más esetben pedig minden nemű utódokat katolikus hitre kereszteljék. Csetneken az 1780-as évektől újra több evangélikus menyasszony tartja meg hitét, holott a törvény szava nem kedvezett ez esetben a gyermekek evangélikus neveltetését tekintve, s ezáltal az evangélikus egyház is több hívet veszített. Magyarázatul szolgálhat a plébánosok hanyagabb adminisztrációja is: Fabricius József 1760 májusától közel 18 éven át szolgált Csetneken, utóda Dipetris József 1781 júniusáig. Az átkeresztelkedettek száma ebben a két évtizedben mutat kiugró értéket! Úgy gondoljuk, hogy az 1781 júliusától szolgálatot teljesítő Dudik Ádám, illetve utódai, Pelikán József és Makkay Tádé plébánosok nem tartották fontosnak rögzíteni, hogy valamelyik fél születése óta katolikus volt, vagy az oltár előtt választotta-e azt! Végezetül a római katolikus

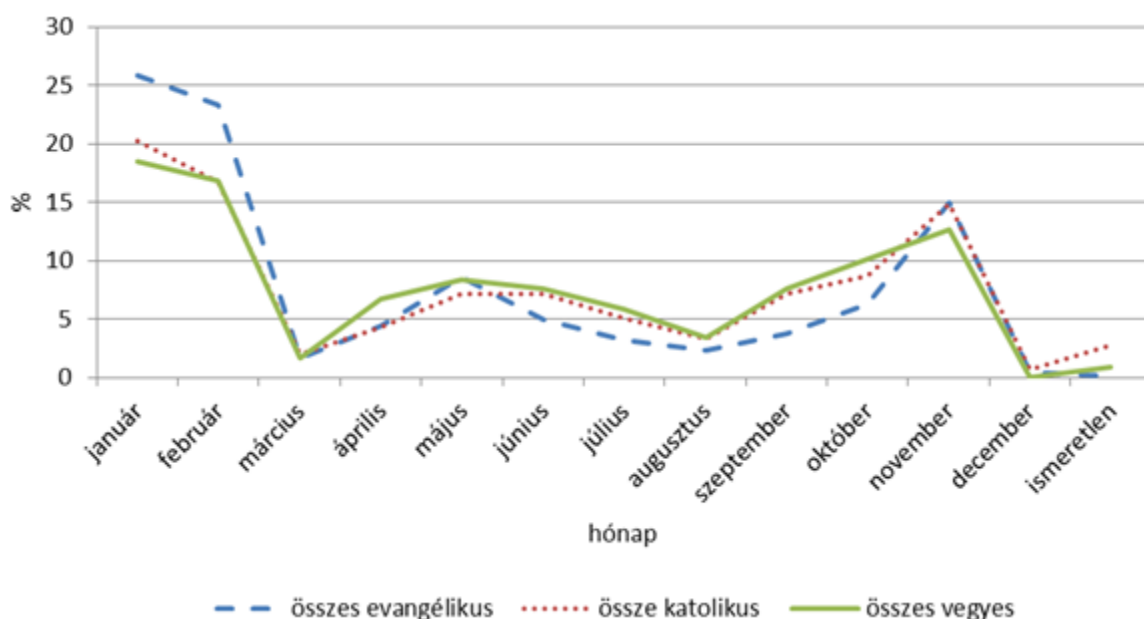
egyház erős befolyása is magyarázatul szolgálhat, amelyet a plébános és a katolikus vallású házastárs családja is képviselhetett. Báró Andrássy Antal rozsnyói püspök különösen kitűnt a katolikus egyháznak a vegyes házasságokra vonatkozó elveinek védelmezésében. [24] A pontos számok megismeréséhez elengedhetetlen a katolikus családlapok összeállítása is, amelyek segítségével egyértelműen kirajzolódik minden jegyes vallása és a plébánosok munkájának precizitása is.

Meglepő módon négy olyan házasságkötést is találtunk a katolikus házasságkötési anyakönyvekben, amelyeknél a bejegyzés szerint mindkét jegyes evangélikus vallású volt! A négy esetből egyet Ambrosius György lelkész is feljegyzett: 1744. január 8-án lépett házasságra Benda Jakab evangélikus csetneki lakos a szintén evangélikus vallású jolsvai hajadonnal, Bubelini Máriával. A vőlegény családi állapotát a két matrikulában kétféleképpen jegyezték fel: a katolikusban ifjúként, míg az evangélikusban özvegyként szerepel. 1746 februárjában Fogas János csetneki evangélikus nemes ifjú vezette a katolikus oltár elé a szintén csetneki nemes Feledházy Barbarát, aki Valentiny Martin özvegye volt. A harmadik esetben csucsomi Domiko Mihállyal és gencsi Juhász Máriával találkozunk, akinek apja katolikus vallású volt. Az utolsó esetben sejteni lehet a katolikus templomi esküvő okát: a 30 éves Otsenas György evangélikus katona Sebespatakról 1786. december 17-én vezette oltárhoz a 19 éves, szintén evangélikus vallású, geczefalvi Ádam Zsófiát. Már a házasságkötés dátuma is különleges, hiszen adventi időben léptek oltár elé. A lehetséges magyarázatra az evangélikus keresztelési anyakönyvek bejegyzéseiben bukkantunk: egy évvel korábban, 1785. december 22-én kereszttették a parázna pár házasságon kívül született fiát, akit Institorius Sámuel lelkész joggal látott el a spurius jelzővel. Ezen a spurius gyermekén kívül egyik párnak sem találtam nyomát sem a katolikus, sem az evangélikus keresztelési anyakönyvekben.

Az evangélikus esketési anyakönyvekben 1792 és 1804 között jegyezték fel 6 vallásilag exogám házasságot: háromban református, háromban katolikus volt a más vallású fél. Ez utóbbi házasságokat nem találtam meg a katolikus matrikulákban, holott az 1791. évi 26. törvénycikk 15. pontja kimondja, hogy a vallásilag vegyes házasságokat továbbra is katolikus pap előtt kell megkötni. Az egyik esetben, 1792 júliusában Kirschner András evangélikus ifjú és Bentskó Zsuzsanna katolikus hajadon – az édesanyja evangélikus volt – esketésénél a következő bejegyzés olvasható: *„azért, mert a testimóniális levelet a hét hatodikára napjára nem adták ki, a megye határozatot hozott, hogy ebben a templomban eskessék őket.”* A házaspár négy fiúgyermeküket az evangélikus templomban tartották keresztség alá. Sajnos a további két házassági bejegyzésben nem találtam semmilyen információt és gyermekáldásról sem tudunk.

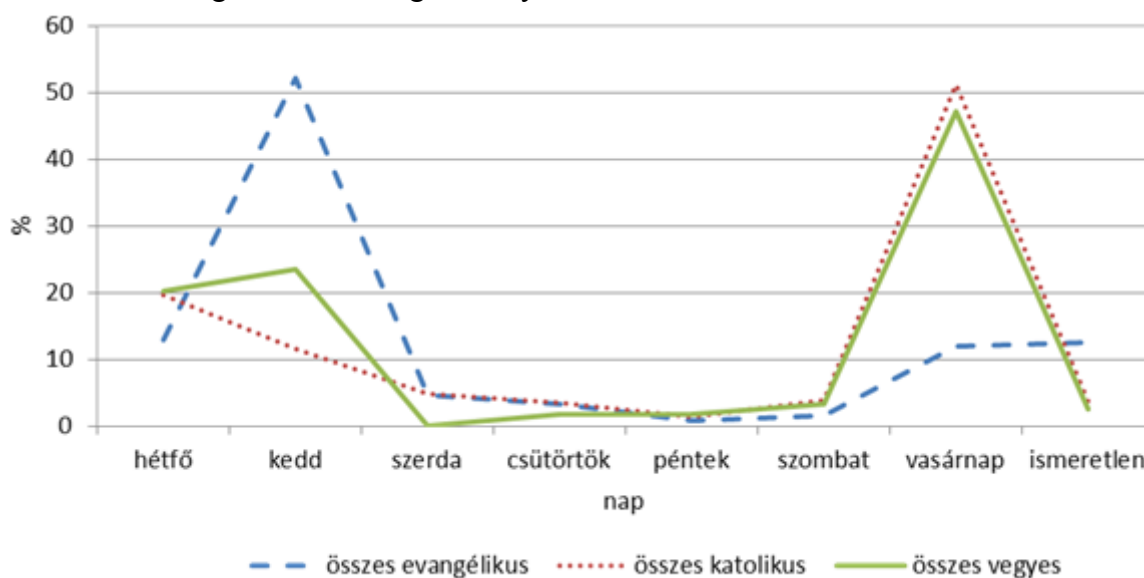
4. A vegyes házasságok szezonálisága és napi bontása

A csetneki vallásilag exogám házasságokat az egyházi törvények és a mezőgazdasági munkák ritmusának megfelelően kötötték. [25] A házasságok szezonálisága azt mutatja, hogy inkább a katolikus fél házasságkötési hagyományai érvényesültek: a szezonáliság görbéje jobban hasonlít a katolikus görbéhez.

1. grafikon: A katolikus, az evangélikus és a vegyes házasságok szezonálisága, Csetnek katolikus és evangélikus anyakönyvek, 1730–1807

A legtöbb elegyes esküvőt a farsangi időszakban és novemberben kötötték; a böjt után arányait tekintve több volt az áprilisi, májusi és júniusi vegyes házasság. A nyári munkák és az üresedő kamra nem adott lehetőséget a mulatozásra, viszont az őszi adatok egyenletesebb növekedést mutatnak a novemberi csúsig, ami azonban kb. 2%-kal marad el a tisztán katolikus és evangélikus házasságok arányától.

2. grafikon: A katolikus, az evangélikus és a vegyes házasságok napi bontása, Csetnek katolikus és evangélikus anyakönyvek, 1730–1807

A házasságkötés napját vizsgálva még hangsúlyosabb a katolikus szokások érvényre jutása: a legtöbb elegyes házasságot vasárnap kötötték meg, azonban a keddi házasságok közel 24%-os aránya meglepő. Magyarázatul a házasságok kohorszonszerinti bontása szolgál.

A feljegyzett esetek alapján az 1770-es és 1780-as években döntően – 73% és 58,6% – az Úr napján kötöttek házasságot az eltérő vallású párok is, majd a következő évtizedben a jegyesek

40,7%-a hétfőt, és azonos arányban, 25,9%-ban választották a keddet és a vasárnapot. A 19. század első évtizedében a keddi arány 43,76%-ra emelkedett fel, maga mögé utasítva a 25%-nyi hétfői és 18,75%-nyi vasárnapi esküvőt. A szintiszta katolikus házasságoknál ugyanebben az időszakban és hasonló mértékű eltolódást, pozícióvesztést tapasztaltam. [26]

5. Csetneki vegyes párok esetei

A továbbiakban néhány csetneki családot mutatunk be, az ő példájukon keresztül érzékeltetjük, mit tudunk az anyakönyvi bejegyzések alapján az egy városban élő, két egyházhoz tartozó lakosok kapcsolataiból rekonstruálni. Az első az evangélikus vallású nemes Kálai Sámuel és a katolikus Vitalis Erzsébet családja. A Kálai család az evangélikus anyakönyvekből az 1690-es évektől ismert csetneki nemesi család, a menyasszonyról, ill. családjáról semmit sem tudunk. A kor szokásainak megfelelően a menyasszony lakhelyén tartották a templomi szertartást, feltehetően ezért nincs adatunk a házasságkötéséről. Öt lány és egy fiúgyermek, Sámuel kereszteléséről informálnak a katolikus anyakönyvek; a lányok sajnos eltűnnek a szemünk elől. Sámuel fiúk viszont az evangélikus házasságkötési bejegyzések között lép újra elénk: 1778. február 10-én vezette oltár elé a rozsnói születésű evangélikus Straus Erzsébetet. A bejegyzés nem utal arra, hogy Sámuel a katolikus templomban tartották keresztség alá. Mindkettejüket evangélikus szertartás mellett helyezték örök nyugalomba. Ifjabb Kálai Sámuel esete nem egyedi: további 8 olyan gyermeket találtam, akik 1781 előtt kötött elegyes házasságban születtek, katolikus templomban kereszttették meg őket, majd az evangélikus házasságkötési anyakönyvekben jelennek meg, ahol nem térnek ki vallási hovatartozásukra; 1 esetben evangélikusnak tüntetik fel a menyasszonyt. Az ő áttérésükről sem emlékeznek meg az evangélikus keresztelési anyakönyvek. Ide tartozik Greczár János esete: János apja, Martin evangélikus, édesanyja, Philpitsay Zsófia katolikus vallású volt – házasságukat 1773. május 16-án szentesítették a katolikus templomban. Egy évvel később látta meg a napvilágot egyetlen fiúk, akit a katolikus templomban kereszttettek. A 28 éves János az evangélikus templomban vezette oltár elé Noszko Zsuzsannát, mert a bejegyzés tanúsága szerint a katolikus pap ellenállása miatt Pászár András lelkész adta össze a jegyespárt. Öt gyermeküket evangélikus hitben nevelték, a férjet az evangélikus temetőben temették el.

Georch Illés, a 19. századi jogtudós szavaival élve a protestánsok „*csendes eltemetése*”-nek [27] a Türelmi Rendelet vetett véget. A bemutatást egy nemes családdal folytatom: Generosus Dominus Antony de Rozvacz Ferenc és Generosa Domina Nemessány de Réthi Zsófia házasságkötési dátuma nem ismert, 1782 májusára tehető. [28] Feltételezzük, hogy a feleség katolikus vallású és a szülőhelyén történt az esketés. A rendelet utasítása szerint a lányok katolikus anyjuk vallását követik, ám a család mind a hét gyermekét a csetneki evangélikus templomban kereszttették. Az apa 1798-ban bekövetkezett halála után azonban – az elsőszülött lány, Zsófia házasságán kívül – a családtagok a katolikus anyakönyv lapjain tűnnek fel. Feltehetőleg az anya ezzel vétett az edictum tolerantiae ellen, amely kimondta, hogy a protestáns vallású apa halála után az anya nem módosíthat a gyermekek vallásán. Az evangélikus anyakönyv tanúsága szerint az anya még 1807-ben is vállalt keresztyáni feladatot; a katolikus templomban csak egyszer, 1783-ban tartott gyermeket keresztség alá.

Az 1781 és 1791 között kötött csetneki elegyes házasságokban az apa 15 esetben katolikus, 4 esetben pedig evangélikus vallású volt. Ez utóbbiakban, a törvény értelmében a fiúgyermek evangélikus nevelésben részesülhetett volna, ám a csetneki adatok nem mutatnak ilyen egyöntetű képet. Az előbb említett Antony Ferenc fiú és lány gyermekeit is evangélikus templomban kereszttették, de a férj halála után az özvegy katolikus szellemiségben folytatta a gyermekek nevelését; Gallo Jánosnak és Traisz Máriának csak lányai születtek – ők katolikus nevelésben részesültek; Koleszar János és Zachar Zsuzsanna 3 fia és 4 lánya is katolikus

templomban nyerte el a keresztséget, ahogy Kovács György és Hritz Katalin fia és lánya is. Ugyan kevés az esetszám, de úgy tűnik, hogy a csetneki katolikus egyház befolyása az 1780-as években erősebb volt a gyermekek keresztelese és neveltetése terén. Ne feledjük, báró Andrassy Antalt 1780-ban szentelték fel megyéspüspöknek, akinek neve összeforrt az egyházi hegemoniáért folytatott harccal!

1791 után a csetneki elegyes családok magatartása megváltozott. Az ez évi törvény 26. törvénycikkének 15. pontja megismételte a Türelmi Rendelet határozatait, de nem szó szerint: nyitva hagyta a lehetőséget, hogy „*ha pedig az anya katolikus, akkor csak a fiugyermekek követhessék atyjok vallását.*” [29] Öt olyan csetneki házasságot tudtunk megvizsgálni, ahol az apa továbbadhatta volna fiának evangélikus hitét. Kettőben nem született gyermek; a harmadik a már említett Kirschner–Bucskó házaspár, ahol mind a 4 fiúgyermek az apjuk evangélikus vallását követte. Hasonlóan Vaskó Dániel és Ulitsny Zsuzsanna családjához, ahol egy szem fiúk, János evangélikus, míg három lányuk katolikus neveltetésben részesült. Jánost evangélikus, legidősebb lányukat katolikus temetőben helyezték nyugalomra. Az utolsó család élt a törvény adta lehetőséggel: Schvetsz Martinnak és Juhász Zsuzsannának egy fia és egy lánya született – mindkettejük a katolikus egyházba nyert felvételt. Ugyanakkor több, már 1791 előtt megkötött házasságban is alkalmazták a törvényt. Példaként az 1770. november 25-én, Gyuris György, katolikus ifjú és az evangélikus hajadon, Biriny Mária között kötött házasságot említem. A házassági tanúi a menyasszony evangélikus vallású nagybátyja, Biriny Ádám és a katolikus csetneki lakos, Hrbaty János voltak. A vőlegény apja a csetneki katolikus iskola rectora volt! Az ekkor hatályban lévő törvényeknek megfelelően az ifjú pár a megszületett gyermekeit nemtől függetlenül a katolikus templomban kereszteltette meg, ám az utolsó lányuk, Eszter kereszteleését 1791. december 27-i dátummal már az evangélikus bejegyzések között találtam meg. Szintén az evangélikus szertartás mellett helyezték örök nyugalomra 1791 áprilisában György fiúkat és egy év múlva Esztert. Mária és Zsuzsanna lányuk evangélikus párt választott maguknak, ugyanakkor a lelkészek semmilyen formában sem jelezték a lányok esetlegesen eltérő vallási hovatartozását. Ezek után talán nem is meglepő, hogy a katolikus neveltetésben részesülő, ám hitét elhagyó apát 1808. augusztus 4-én evangélikus szertartás szerint helyezték örök nyugalomra. Ezzel pedig 1791. évi 26. törvénycikk 13. pontját sértette meg a környezete, amely kimondta, hogy: „*senki se merészeljen valamely katolikust bármiféle módon az evangélikus vallás fölvételére csábítani.*” [30]

Végezetül egy evangélikus leányanya és katolikus pártfogójának esetét szeretném bemutatni. Az evangélikus házaspár Greczjár Martin és Paczes Mária 1788 áprilisában tartották keresztség alá Anna lányukat. Ezután 1809-ben és 1811-ben szintén az evangélikus kereszteleési anyakönyvekben találkozunk Annával, aki mindkét esetben törvénytelen leánygyermekait hozta kereszteltetni. Az első esetben nem ismert az apa, a másodikban, zárójelben László Mátyás nevét jegyezték fel, amely ismeretlen volt az evangélikus matrikulákból. A katolikus házasságkötési és kereszteleési bejegyzéseket kutatva kiderült, hogy László Mátyás bécsi származású katolikus szabómester volt, aki 1788 májusában vezette oltár elé özvegy Balogh Erzsébetet Csetneken. A férjnek ez volt az első házassága, amelyet azonban nem kísért gyermekáldás. A katolikus anyakönyvi bejegyzések szerint László Mátyás 10-szer volt házassági tanú és 21-szer vállalt keresztszülei feladatát; a feleség mindössze egyszer szerepel hasonló szerepben. Elmondhatjuk, hogy László a közösség megbecsült tagja volt – legalábbis a katolikus matrikulák ezt a képet mutatják. Ugyanakkor a 40–45 közötti férfi neve 1811-ben feltételezett apaként merült fel az evangélikus anyakönyvben! A megesezt lány és a köztisztviselőben álló mesterember története ezzel még nem ért véget: 1813 júniusában a rozsnyói születésű katolikus ifjú, Gran Mihály vezette a katolikus oltár elé az akkor már 25 éves Greczjár Annát. Az esemény tanúi két tisztes katolikus csetneki lakos, Brojek Pál és László Mátyás voltak!

6. Elegyes családok gyermekei

Vizsgálat alá vettük a két egyház „gyermek-veszteségét”, tehát, hogy hány fővel lett volna nagyobb például a csetneki evangélikus egyház, amennyiben az ifjak és hajadonok saját vallásukhoz tartozó párt választottak volna!

2. táblázat: Az evangélikus és a katolikus kereszteltek száma és a két egyház „gyermek-vesztesége” [31]

	Evangélikus kereszteltek, fő	Evangélikus "gyermek- veszteség", fő	Katolikus kereszteltek, fő	Katolikus "gyermek- veszteség", fő
1730–1739	501	2	13	0
1740–1749	635	2	76	0
1750–1759	675	4	163	0
1760–1769	843	5	266	0
1770–1779	881	32	405	0
1780–1789	1019	54	469	4
1790–1799	797	65	373	7
1800–1807	706	37	276	2

Az adatokat az 1770-es évektől érdemes vizsgálni, az ezt megelőző időszakban igen kicsi az esetek száma. A keresztelési adatokat tekintve 1770-től évi 3–6 fő nyeresége volt a katolikus egyháznak, míg az evangélikusok mindössze 13 fővel többet kereszteltek közel 30 év alatt. Az 1770-es években született gyermekek a törvény szerint mind katolikus keresztségben részesültek. A Türelmi rendelet és az 1791. évi törvény is azt mondta ki, hogy amennyiben az apa katolikus, minden gyermek az ő vallását követi: Csetneken az 1781–1790 között megkötött 18 elegyes házasság közül 14-ben állt fenn ez az eset. Sőt, – ahogy azt már kimutattuk – a 4 fennmaradó családból 3-ban is minden gyermeket katolikusnak kereszteltek. Az 1791 után regisztrált házasságoknál is hasonlóan magas, 22 a katolikus férfi és evangélikus nő közötti frigy, s mindössze 3 esetben volt az apa protestáns vallású. Ahogy azonban a csetneki adatok is mutatják, a sok esetben katolikusnak kereszтелt újszülöttek házasságkötés után az evangélikus egyház tagjaiként éltek le életük nagyobb részét, és evangélikus szertartással kísérik őket utolsó útjukra.

Csetneken a vizsgált korszakban 70 matrimonium mixtumot kísért gyermekáldás: 214 gyermekből mindössze 8 fiúról és 10 lányról tudjuk biztosan, hogy házasságra lépett. Az utódok nagyobb része az 1781 előtt kötött házasságokban született – szám szerint 7 fiú és 7 lány. A katolikus keresztségben részesült gyermekek közül 4 fiú katolikus, 3 fiú evangélikus vallású menyasszonyt választott. Az utóbbi három fiúnak az apja volt evangélikus, míg a négynek az anyja volt evangélikus vallású! Mind a 7 lány evangélikus férfival lépett házasságra, közülük 6 főnek az édesanyja volt evangélikus. Az 1781 és 1791 között kötött házasságokból csupán 3 evangélikus apától származó menyasszony adata biztos: kettő katolikus neveltetésben részesült és azonos vallású férjet választott; az evangélikus templomban kereszтелt harmadik lány evangélikus vallású társsal lépett házasságra. Csupán egy evangélikus fiúgyermek alapított családot, akinek a szülei 1791 után házasodtak: ő evangélikus menyasszonnyal lépett az oltár elé.

Összességében elmondhatjuk, hogy Csetneken a vizsgált korszakban az elegyes házasságban élő evangélikus apa minden fia vallási neveltetésétől függetlenül evangélikus párt választott, a lányaiknál ez az arány azonban csak 50%. A lányok inkább az anyjuk vallását követve választottak párt: 10 lányból 6-nak volt az édesanyja evangélikus – ők mindannyian evangélikus férfival kötötték össze életüket. Ugyan alacsonyok az esetszámok, de úgy tűnik, hogy a fiatalokat a nemük szerinti szülő vallása némileg befolyásolhatta a párválasztásban.

7. Összegzés

A katolikus egyház anyakönyveit megvizsgálva meglepően sok evangélikus névvel találkoztunk, [32] akiket katolikus barátaik keresztszülőnek és – nem egyszer színtiszta katolikus jegyespároknál – házasságkötési tanúnak kértek fel. Ugyan a komaválasztási szokásokat még alaposabban meg kell vizsgálnunk, de az már most biztosnak látszik, hogy a 18. századi Csetneken a keresztszülők kiválasztásánál a társadalmi pozíció előre valóbb szempont volt a vallási hovatartozásnál. Az sem volt ritka, hogy evangélikus lányanyák a katolikus templomba vitték keresztteltetni törvénytelen gyermekeiket. Ennek hátterében – a szegénység mellett – az is állhatott, hogy a be nem vallott apa katolikus vallású volt.

A bemutatott családok is jól illusztrálják, hogy szabálykövető, törvényiszta viselkedéssel éppúgy találkoztunk Csetneken, ahogy be nem sorolható családokkal és kényszerhelyzetekkel is, amit meg kellett oldani például egy leányanyának. Újra hangsúlyoznunk kell, hogy a matrikulák csak az adatokat őrizték meg, amelyeket a plébánosok vagy lelkészek nem voltak restek feljegyezni! A két egyház anyakönyvei alátámasztják és kiegészítik egymást: így kaphatunk csak kerek egész képet a lakosok kapcsolati rendszeréről. Az alacsony esetszámok nem engednek messzemenő következtetést levonni, ezért is lenne érdemes és érdekes a katolikus családlapok felállítása valamint a kutatást a 19. századi bejegyzésekre is kiterjeszteni.

Irodalomjegyzék

- [1] Beke Incze Kristóf: *A vegyes házasságok egyházi ünnepélyesítése körül fennforgó kérdések második kiadásban bővebben megfejtve*. Pest: 1841. 42.
- [2] Bod Péter: *Házassági rajz, avagy a házassági törvényekről való tanítás*. Ford.: Kisbaconi Benkő László Kolosvárt: 1836 p. 86.
- [3] Beke Incze Kristóf: *A vegyes házasságok egyházi ünnepélyesítése körül fennforgó kérdések második kiadásban bővebben megfejtve*. Pest: 1841 p. 44.
- [4] Idézi Örsi Julianna: *A vegyes házasságok jogtörténeti megközelítése*. Confessio, 2015/2. Letöltve 2016. április 24-én a Confessio honlapjáról: <http://confessio.reformatus.hu/a-vegyes-hazassagok-jogtorteneti-megkozelitese>
- [5] Beke Incze Kristóf: i. m. p. 42.
- [6] A kérdéskörrel foglalkozó irodalom igen nagy, számos összefoglalás, tanulmány és forrásközlés áll a kutatók rendelkezésére. A teljesség igénye nélkül néhány cím: Mályusz Elemér: *A Türelmi Rendelet. II. József és a magyar protestantizmus*. Budapest: 1939; Bucsay Mihály: *A protestantizmus története Magyarországon 1521–1945*. Budapest: 1985; Fazekas Csaba: *Válogatott források és irodalom a vegyes házasságokkal kapcsolatos belpolitikai vita történetéhez a reformkori Magyarországon*. Gesta, 5, 1998/1. pp. 86–101.; Hanuy Ferenc: *A vegyes házasságok jogtörténete különös tekintettel Magyarországon*. Pécs: 1904; Pokoly József: *A magyar protestáns házassági jog rövid története 1786-ig*. Protestáns Szemle, 6, 1894.; Nemes István: *A vegyes házasságok jogi szabályozásának története az Erdélyi Nagyfejedelemségben 1841 előtt*. Egyháztörténeti Szemle, 12, 2011.; Vanyó Tihamér Aladár: *Püspöki jelentések. A Magyar Szent Korona Országainak Egyházmegyéiből 1600–1850*. Pannonhalma: 1933; Tanczik Balázs PhD-disszertációja: *Egyházzogi változások és azok civiljogi hatásai Magyarországon a XIX. század második felében* címmel. Letöltve 2016. április 3. http://www.htk.ppke.hu/uploads/File/disszertaciok/Tanczik_Balazs_dissertatio.pdf
- [7] Köszönettel és tisztelettel tartozom Zimányi Vera professzor asszonynak és J. Újváry Zsuzsanna docens asszonynak, témavezetőmnek.

- [8] A katolikus anyakönyvek a Kassai Megyei Levéltárban kutathatók: Štatny archív v Košiciach (ŠA KE) Zbierka cirkevných matrik (Egyházi anyakönyvek gyűjteménye) 821–825. Az evangélikus anyakönyvek Magyarországon a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár, Mikrofilmtár C 1589 jelzet alatt és a Kassai Megyei Levéltárban is kutathatóak: Štatny archív v Košiciach (ŠA KE) Zbierka cirkevných matrik (Egyházi anyakönyvek gyűjteménye) 826–829. Meg kell említeni, hogy mindkét egyházi dokumentum az interneten is elérhető: az evangélikus anyakönyvek: <https://familysearch.org/search/image/index?owc=9P3P-JWP%3A107654101%2C113017701%2C129716101%3Fcc%3D1554443>, a katolikus anyakönyvek: <https://familysearch.org/search/image/index?owc=9P3P-VZ9%3A107654301%2C113017701%2C129716101%3Fcc%3D1554443> oldalon. Az itt található kópiák megegyeznek a mikrofilmgyűjteményekben kutathatókkal.
- [9] Csetnek ma a Kassai kerület Rozsnyói járásban található, mai neve: Štítnik. A megye, a város és az egyházközségek történetéről lásd: Baros-Gyimóthy Eszter Márta: *Házasságkötési szokások Csetneken az evangélikus és a katolikus anyakönyvek tükrében 1730 és 1807 között*. In J. Újváry Zsuzsanna (szerk.), Társadalmi- és életmód-történeti kalandozások térben és időben. A nyugat dunántúli végektől a Kárpátokig. Piliscsaba: PPKE BTK. 2014 pp. 154–157.
- [10] Tartalmazza Csetnek oppidum anyaegyház, Gencs – ma Honca, Rekenye – ma Rakovnica, és Sebespatak – ma Rožňavské Bystré filiák adatait.
- [11] A csetneki római katolikus anyaegyház a rozsnyói alesperesi kerülethez tartozott a 11 filiájával együtt, úgymint Gencs, Sebespatak, Feketelehota – ma Čierna Lehota, Geczelfalva – ma Kocel'ovce, Hamorfalva – ma Rozložná, Kuntaplócza – ma Kunova Teplica, Martonháza – ma Ochtiná, Pétermány – ma Petrovo, Restér – ma Roštár, Rochfalva – ma Rochovce, Szlabos – ma Slavošovce.
- [12] Elter András: *A házasságkötések demográfiája Dunabogdányban az anyakönyvek tükrében 1724–1895*. In Faragó Tamás és Öri Péter (szerk.), KSH–NKI 2002. évi Történeti Demográfia Évkönyve. Budapest: 2002 p. 147.
- [13] Lásd például: Hanuy Ferenc: i. m. pp. 62–73.; Tanczik Balázs: i. m.
- [14] A zártság tehát fokozatosan oldódik Pesten is. 1788–1790 közötti protestánsok elsősorban vidékről érkeztek. Bácskai Vera: *Pest társadalomtörténetének vizsgálata a házasságkötések alapján (1735–1830)*. In Tanulmányok Budapest múltjából, XXI. kötet, Budapest. 1979 p. 74.
- [15] Örsi Julianna: *Exogámia és endogámia Magyarországon a 18–20. században*. In Novák László, Újváry Zoltán (szerk.), Lakodalom. Debrecen: 1983. p. 45.
- [16] Tóth Árpád: *A pozsonyi német evangélikus egyházközségben 1780–1848 között vezetett házassági anyakönyvek vizsgálatának első eredményei*. Sic itur ad astra 17, 2004/3. pp. 40–42.
- [17] Hasonló következtetést von le Iványos-Szabó Tibor is a kecskeméti adatok alapján. Iványos-Szabó Tibor: *Kecskemét társadalma 1770 táján*. Levéltári Közlemények, 1987, p. 124.
- [18] Az első négy évtizedben maximum 5 evangélikus menyasszonyt találunk a bejegyzések között, míg 1770-től 1807-ig évtizedenként 16, 26, 23 és 9 esetben vezetett oltár elé katolikus férfi protestáns jegyesét. A legtöbb, 10 evangélikus vőlegény az 1770-es években állt a katolikus oltár előtt, kohorszontkénti számuk – az utolsó évtized kivételével – nem érte el az 5-öt sem.
- [19] A első Carolina Resolutio megismételte az 1681. évi 25. és 26. törvénycikkeit, az 1687. évi 21. törvénycikket, „az *Explanatio Leopoldina* és az *ellenreformáció korszakának valamennyi, protestánsokra nézve hátrányos állami rendelkezését*.” Bucsay Mihály: i. m. p. 143.

- [20] A reverzálisok intézménye az esztergomi érsek 1715. és 1716. évi körlevelével vette kezdetét, azonban a legrégebbi magyar reverzális nyomát egy 1604-es eskü szövege tartalmazza. Hanuy Ferenc: i. m. p. 57 és p. 62.
- [21] Bod Péter prédikátor az 1763-ban napvilágot látott művének 138. pontjában azt olvashatjuk, hogy a különböző vallásúak gyermekeik esetében „*a' férfi magzatok apjok vallását – a' leányok pedig, rendszerént az anyyokét követték, hanemha az elmátkásodáskor másképen edgyeztek egymásközött.*” Bod Péter: i. m. p. 89.
- [22] Tanczik Balázs: i. m. p. 124.
- [23] A reverzalist II Lipót nem törölte el, sőt 1791. november 17-én kiadott határozatában kimondta azoknak érvényességét és megengedte további követelésüket. A reverzálisok ügyének végleges szabályozása 1807 októberéig váratott magára. Hanuy Ferenc: i. m. p. 73.
- [24] Hanuy Ferenc: i. m. p. 70. és Vanyo Tihamér Aladár: i. m. p. 56.
- [25] Baros-Gyimóthy Eszter Márta: i. m. pp. 161–165.
- [26] Baros-Gyimóthy Eszter Márta: i. m. pp. 165–171.
- [27] Georch Illés: Honni törvény. I-III. Pozsony: 1804–1808 p. 151.
- [28] A családrekonstitúciós módszerben elfogadott a házasságkötés időpontjának megbecslése. Ehhez az azonos évtized átlagos első intervallumot, tehát a házasságkötések és az első gyermek keresztelese között eltelt átlagos időt kell kiszámolni. A módszer leírását lásd Andorka Rudolf: *A családrekonstitúciós vizsgálat módszerei*. Történeti Demográfiai Füzetek. Budapest: KSH. 1988.
- [29] Letöltve az 1000 év törvényei c. honlapról 2016. április 4.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4900>
- [30] Letöltve az 1000 év törvényei c. honlapról 2016. április 4.
<http://www.1000ev.hu/index.php?a=3¶m=4900>
- [31] A katolikus kereszteleési anyakönyveket az első évtizedekben csak 1737–1739, illetve 1744–1749 között vezették. Az 1780–1789 kohorsz bontása: 1780 elejétől a Türelmi rendeletig 16, majd a kohorsz végéig 38 keresztség. 1790-ben 7 gyermek, 1791-től az évtized végéig újabb 58 fő.
- [32] A katolikus plébánosok elsősorban csak a vizsgált korszak elején jegyezték fel a tanúk vallási hovatartozása.

Lektorálta: Dr. J. Újváry Zsuzsanna, egyetemi docens, Pázmány Péter Katolikus Egyetem

JÁSZBERÉNY A SZOVJET MEGSZÁLLÁS ELSŐ ÉVEIBEN (1944–1948)

Cseh Dániel

*Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
daniel.cseh89@gmail.com*

Absztrakt

Tanulmányomban arra teszek kísérletet, hogy bemutassam Jászberény 1944 és 1948 közötti társadalomtörténetét a szovjet megszállás okozta megrázkódtatások és városvezetési nehézségek aspektusából. Ez a néhány év a kollektív traumák és a módszeres elitváltás időszaka volt, amelynek hatósági szervei és szereplői a teljes illegitimitástól (szovjet városparancsnokság) a homályos jogkörökkel felruházott állegitim testületeken át (Nemzeti, Igazoló, Földigénylő Bizottságok) egészen az egykor legitim, de valós kompetenciákkal nem rendelkező tisztikarig (polgármester stb.) terjedtek. Jelen dolgozat célkitűzése a szovjet megszállás és elitváltás mikroszintű narratívájának felépítése, amely a megszállt társadalom kollektív traumáira és az „örségváltás”³⁷ egy kis közösségen belüli megvalósulásának állomásaira, módszereire reflektál.

Kutatásomban elsősorban levéltári forrásokra támaszkodtam, amelyek közül releváns információkat találtam a Nemzeti Bizottság üléseinek a jegyzőkönyveiben, de az örségváltás és a tisztogatás módszereiről a földigénylő bizottsági és népügyészügyi iratok is illusztris példákkal szolgáltak. A primer forrásokon kívül egykorú sajtótermékek (megyei és helyi lapok) anyagát is felhasználtam, valamint az események kontextusának megértéséhez és árnyalt interpretálásához az érintettek visszaemlékezéseit is bevontam a történelmi konstrukcióba.

Jelen dolgozat témája egy hosszabb kutatás részét képezi, amelynek keretén belül a település 1945 és 1962 közötti politikai társadalomtörténetét kívánom megkonstruálni. A további kutatások célkitűzései a makrotörténetileg jól feldolgozott hatalom- és elitváltás mikroszintű narratívájának megalkotása.

Kulcsszavak: Jászberény, szovjet megszállás, Nemzeti Bizottság, elitváltás, MKP

1. Bevezetés

A magyar történetírói hagyomány többféleképpen interpretálta az 1945 és 1948 közötti eseményeket. A marxista-leninista ideológia által megrajzolt kép szerint a magyar társadalom többségét kitevő „dolgozó magyar nép” évszázadokon át elfojtott önszerveződési és érdekvédelmi igénye kapott itt szabad folyást, és az 1944–1945-ben megalakult pártok a „demokrácia”, a „népképviselő” szellemében fogantak [9; 11, 13, p.], és történelmi küldetésüket hajtották végre, amikor átrendezték a tulajdonviszonyokat [13; 7. p.], kriminalizálták az előző időszak köztisztviselőit, nagytökéseit.

Más megközelítés szerint a szovjet bevonulással megszűnt Magyarország szuverenitása – vagy csak folytatódott a megszállása –, és nem lehet „demokratikus önszerveződésről” beszélni a települési szovjet hadparancsnokságok árnyékában [25]. Eszerint a közéleti pluralizmus csak látszólagos, demokratikus díszlet volt, ami nem a hazai kommunisták gyengeségével, jó szándékával, engedékenységgel, hanem Sztálin fokozatossági politikájával

³⁷ Az örségváltás kifejezést használom minden olyan politikai törekvésre, amely a társadalom alrendszeiből ki akar szorítani egy meghatározott csoportot, s helyüket más csoportokból érkezőkkel kívánja betölteni. Egyaránt örségváltás tehát a zsidószármazásúak kiszorítása a kultúrából, a gazdaságból nem zsidószármazásúakkal, valamint a kulákszármazásúak kiszorítása a városirányításból munkásszármazásúakkal.

magyarázható. Az ágensi perspektíva felől közelítve azt láthatjuk, hogy a gazdasági-társadalmi struktúra átalakítása egy durva – katonai és politikai – intervenció [11; 223. p.] eredménye volt. A szovjet katonák vagy a politikai agitátorok, hatósági személyek által elkövetett erőszakcselekmények beivódtak különösen a vidéki társadalom kollektív élményanyagába, és sok esetben máig fel nem oldott traumákként terhelik az egykori áldozatokat [14; 74. p.]. Ezek fényében a „koalíciós időszak” három-négy évét a „presztalinizáció”³⁸ időszakának nevezhetjük.

A témának korlátozott a helytörténeti feldolgozottsága. Az 1945 utáni helytörténetírás első tudományos helyi értékkel is bíró állomása Nagy József és Tóth János Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig c. 1970-ben kiadott monográfiája. Ez – bár megfelelt a kommunista indoktrinációnak – széles körű és alapos levéltári kutatáson, sajtófigyelésen és az érintettek megszólaltatásán alapuló munka volt, korrekt hivatkozási szisztémával és bőséges adatközléssel. A monográfia nagy hiányossága, hogy az ideológiai konformizmus miatt éppen a szovjetek okozta társadalmi sokk és a hatalomváltás gyakorlata iránt érzéketlen a narrációja, pedig ezek egyetemes relevanciával bíró témák. A legújabb kutatások közül Csöngé Attila munkássága említendő meg, akinek az 1945. és 1947. évi választásokkal, valamint a jászberényi földosztással kapcsolatban jelentek meg tanulmányai [19] [20] [21].

2. Jászberény politikai kultúrája 1945 előtt

A dualizmus időszaka óta a gazdasági-társadalmi folytonosságot támogató jelöltek nyerték az országgyűlési/nemzetgyűlési választásokat, úgymint a balközépi, majd a fúziót támogató Sipos Orbán (1865–1875), később pedig a települést félévszázadig képviselő gróf Apponyi Albert (1881–1933), aki ellenzéki volt ugyan, de a 67-es rendezést elfogadta, tehát kormányellenzéki volt és nem rendszerellenzéki.³⁹ Apponyi 1933-as halála után a jászberényi mandátumot sorra kormánypárti (Nemzeti Egység Pártja, NEP; Magyar Élet Pártja, MÉP) jelöltek (Imrédy Béla, Antal István, Takách-Tolvay József) nyerte el. Két esetben indult ellenük kispazda jelölt, 1933-ban Baráth Endre és 1939-ben Jenes András.⁴⁰

1. táblázat: Az 1939. évi nemzetgyűlési választások Jászberény választókerületi eredményei⁴¹

	Takách-Tolvay József	Jenes András	Összes érvényes szavazat
Jászberény belterület	2 743 (73,36%)	996 (26,64%)	3 739
Jászberény külterület	1 152 (55,20%)	935 (44,80%)	2 087
Egyéb települések	1 309 (48,57%)	1 386 (51,43%)	2 695
Összesen⁴²	5 235 (61,19%)	3 321 (38,81%)	8 556

Forrás: Jász Hírlap (21) 23. 1.

Kiolvasható az adatokból Jászberény kormánypárti elkötelezettsége mellett, hogy megszerveződött egy jelentős ellenzéki csoport, amely a centrum felől próbálta előzni a domináns politikai erőt, és nem a szélsőjobbról vagy a forradalmi baloldal irányából. Megugrott a választási részvétel is, ami egyértelműen a Kispazdapártot erősítette.

³⁸ A fogalmat Gyarmati György használja az 1945–1947-es időszakra, ahol párhuzamosan futottak a demokratizálás reményei a szovjetizálás előkészítésével, amely versenyfutásból az utóbbi rendszeralternatíva került ki győztesen [10].

³⁹ Jászberény politikai kultúrájának alakulásáról bővebben itt olvashat: [18].

⁴⁰ Jászberény 1930-as évekbeli országgyűlési választásairól lásd [7].

⁴¹ Saját szerkesztésű táblázat.

⁴² Az adatok ellentmondások, hiszen a hivatalos végeredménytől eltérő érték jön ki mindkét jelölt esetében, ha összeadjuk az egyes részkerületi eredményeket. Az „Összesen” mezőben a hivatalos végeredményeket szerepeltettem.

A városirányítási elit genezise a dualizmus második fele óta ugyanazon családokból (Koncsek, Friedvalszky, Bathó, Tarnay, Pénzes) került ki, egyes személyek évtizedekig viselték a hivatalukat. A város polgármestere 1918 végétől Friedvalszky Ferenc volt, aki 1940-ben megromlott egészségi állapota miatt hat hónapos betegszabadságot kért, majd az év végén lemondott [16; 89. p.]. Utódjául Pénzes Sándort választották meg Koncsek László ellenében [5; (22) 49. 1.]. Az említett családok mind Apponyi lelkes híveinek számítottak, a képviselő halála után pedig a helyi – változó nevű – kormánypárt tagjai és funkcionáriusai voltak. Jelentős szerepet töltöttek be Főtemplom plébánosai is a város közéletében, úgymint Koncz Menyhért a dualizmus második felében és Kele István a két világháború között. Mindketten a mindenkori győztes képviselőt és holdudvarát támogatták.

Jászberény egy lassan polgárosodó, dominánsan római katolikus agrártársadalommal rendelkező város volt, ahol több évtizedes kontinuitás mutatható ki a main-stream politikai aktorok és koncepciók tekintetében. A társadalom széles rétege rendelkezett földmagántulajdonnal, igen alacsony a „nincstelenek” aránya, akiket a kis- és középbirtok munkaerő-igénye képes volt felszívni. Az ellenzéki hangulatot pedig nem a szélsőségek, hanem a jobbközép pozíciót elfoglaló FKGP csatornázza be. A két világháború között nem volt sem illegális kommunista szervezkedés, sem nyilas mozgalom, és a Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP) sem rendelkezett jelentős társadalmi bázissal [12; 15. p.]. A kormánypárti helyi elit támogatottságát a „jó kormányzás” is biztosította, hiszen Friedvalszky Ferenc polgármester számos eredményt (infrastrukturális fejlesztések, a Tanítóképző megalapítása és campusának felépülése stb.) tudott felmutatni 22 éves hivatalviselése alatt.⁴³

3. Színre lépnek a kommunisták – a munkáspártok és a Nemzeti Bizottság megalakulása

Már 1944. szeptember elejétől érkeztek a hírek a szovjet csapatok előrenyomulásáról főként az előlük menekülők részéről. Ami a társadalom többségét riadalommal töltötte el, az a hithű kommunisták számára a reményteli és várva várt lehetőség volt. Tóth-György István visszaemlékezéséből [4; 25–26. p.] nyilvánvalóvá válik, hogy a tizenkilences kommunisták tudatosan készültek a szovjet csapatok bevonulására, az „új Tanácsköztársaságra”. Ennek érdekében hallgatták az illegális moszkvai rádiót, keresték fel egymást [12; 25. p.].

A szovjet városparancsnok a bevonulás (1944. november 15.) másnapján felvette a kapcsolatot a helyi kommunistákkal, és sürgette a Magyar Kommunista Párt (MKP) jászberényi szervezetének megalapítását. Utasította őket, hogy segítsék elő a többi demokratikus párt megalakulását és vegyék kezükbe a közigazgatás ellenőrzését [12; 26. p.]. „Nagyszerű támogatást kaptunk, mi, kommunisták és a Kommunista Párt az akkori szovjet városparancsnoktól” [3; 4. p.] – emlékezett vissza Tóth Mihály 1956-ban. Ebből is látszik, hogy mind a pártok megalapítása, mind a későbbi nemzeti bizottságok megalakítása szovjet szándékok szerint és ösztönzésre történt, a helyi kommunisták agitálásával. Azok a vélemények, melyek szerint 1945-ben tabula rasa volt, és a társadalom saját maga fogott önmaga megszervezésébe a naiv önkormányzati szervek létrehozásával (a demokratikus önszerveződés mítosza) [23], nem számolnak azzal, hogy amit a szovjet városparancsnokok ösztönöztek, azokat maga Sztálin kívánta.

1944. december végén tehát három párt alakult meg: az MKP, az SZDP és a Független Kisgazdapárt (FKGP).⁴⁴ Az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe sorhúzással a kisgazda Baráth Endrét küldték [3; 17. p.]. A fenti három párt tartotta a 1945. január 8-i tanácskozást, ahol a felállítandó Nemzeti Bizottság szervezeti körvonalairól egyeztettek [1; 1945. 01. 08.].

⁴³ Bővebben lásd [22].

⁴⁴ Az FKGP megalakulását újjáalakulásnak is lehet tekinteni, hiszen a két világháború között a kormánypárt egyetlen látható ellenzéke az FKGP volt.

A Jászberényi Nemzeti Bizottság (NB) 1945. január 24-én alakult meg. Az NB tagjait öt párt delegálta, mindegyik 5-5 főt, függetlenül a pártok taglétszámától vagy feltételezhető társadalmi támogatottságuktól. Az elnök személyéről titkos szavazással döntöttek, ahol a papírforma érvényesült: 15 szavazattal (a három baloldali párt együtt) az MKP-s Tóth-György Istvánt választották meg a bizottság elnökéül. A társadalomban hozzávetőlegesen egyharmados támogatottsággal rendelkező baloldali pártok⁴⁵ kétszeresen felülreprezentálva, 60%-os többségbe kerültek az NB-ben, aminek így az elnöke is kommunista lett. Ezzel gyakorlatilag már 1945 elején átvették a hatalmat a kommunisták a városban, hiszen az NB jogkörét a későbbiekben kitágítóan értelmezték és olyan ügyekben is döntéseket hoztak (pl. lemondatások), amelyekben való eljárásra nem volt törvényi felhatalmazása a bizottságnak. És azért lehet a három baloldali párt kapcsán összefoglaló kategóriaként kommunistákról beszélni, mivel az SZDP-tagok közül kettő bizonyíthatóan kommunista volt, ráadásul a közös pártalapítási terv árulkodik a többi szociáldemokrata elköteleződéséről is. Továbbá azért, mert Tóth-György István maga írta visszaemlékezésében, hogy ő agitálta Szarvas Ferencet a Nemzeti Parasztpárt (NPP) helyi szervezetének megalapítására [4; 27. p.], amely párt orientációja megint nem lehet kérdéses.

2. táblázat: A Jászberényi Nemzeti Bizottság tagjai 1945. január 24. – február 19.⁴⁶

Pártok	Tagok		
MKP	Tóth-György István pártelnök	20%	60%
	Tóth Mihály		
	Vasas Márton		
	Pokorny Gusztáv		
	Vass János		
SZDP	Farkas János pártelnök	20%	
	Iványi Pál		
	Cseh Demeter		
	Kiss Ernő		
	Suba János		
NPP	Szarvas Ferenc pártelnök	20%	
	Badari Imre		
	Szapannos János		
	Oláh János		
	Mizsei András		
FKGP	Baráth Endre pártelnök	20%	40%
	Árva József		
	Friedvalszky Béla		
	Sárközy Imre		
	Baráth János		
PDP ⁴⁷	Merza István pártelnök	20%	
	Németh Ferenc		
	Válenti Demeter		
	Nyitó József		
	Zámboi Pál		

Forrás: MNL JNSZML XVII-17. JNB jkv. 1945–1947. 5. p.

⁴⁵ Pontos információink nincsenek a pártok 1945 eleji támogattságáról, viszont rendelkezésünkre állnak az 1945. novemberi választások eredményei (részletes ismertetés a későbbiekben), illetve Sárosi Zoltán szóbeli közlése (tartalmilag idézi [12; 26. p.], miszerint 1945 január elején 37, a hónap végére száznál több tagja volt az MKP-nek, az FKGP viszont jóval nagyobb taglétszámmal rendelkezett.

⁴⁶ Saját szerkesztésű táblázat.

⁴⁷ Polgári Demokrata Párt.

4. Megszállás és társadalom

Négy nappal később a pártelnökök arról határoztak, hogy haladéktalanul értesíteniük kell a szovjet városparancsnokot az NB megalakításáról [1; 9. p.]. Tetten érhető ebben a szándékban a megszállt közösség ösztönös reflexe, hogy tájékoztassa a megszállókat a dolgok rendben haladtáról, s arról, hogy minden a megszállók tervei szerint alakul. Ugyanis több forrás is (levéltári iratok, visszaemlékezések) egybehangzóan állítják, hogy a helyi szovjet parancsnok sürgette az NB megalakítását és támogatta a minél jobb pozíciószerezésben az MKP-t [1; 1. p.] [3; 4. p.] [4; 27. p.]. A kommunisták részéről ez persze karrier-érdek is volt, hiszen ezzel jelezhetnék, hogy ők 'jó-kommunisták', vagyis eredményesen végrehajtják a központi akaratot.

A szovjetekkel való későbbi viszony a következő kettősség szerint alakult: egyrészt félték tőlük, másrészt önérdékből keresték a kegyeiket. Bár konkrét eseteket értelemszerűen nem említenek a jegyzőkönyvek, de az apró félmondatos utalásokból is nyilvánvalóvá válik, hogy a szovjet katonák valamilyen módon zaklatták a lakosságot. A vonatkozó idézetek a következők:

„Az elnök újból tárgyalás alá bocsájítja a karhatalom kérdésének rendezését. Ezen kérdés rendezése halasztást nem tűr, annál is inkább, mivel ezen kérdés szorosan összefügg a lakosság közbiztonságának kérdésével, s ezzel kapcsolatosan az orosz katonák a városban még ma is tapasztalható viselkedésével, eljárásával.”

„A bizottság az orosz katonáknak központi elhelyezését tartja célszerűnek, hogy ennek révén a lakosság a zaklatásoktól szabaduljon.” [1; 10. p.]

Ezekben a rövid megjegyzésekben benne van a háború és megszállás sújtotta lakosság mindennapi megpróbáltatásainak a metszete. A legitim városi közigazgatás összeomlásával – amit részben a német megszállás és az azt követő nyilas hatalomátvétel eredményezett, majd pedig a pusztításokkal teli német kivonulás és a szovjet bevonulás tett teljessé – szabad kezet kaptak a törvényen kívüli csoportosulások, amelyek a városban garázdálkodtak. Ilyenek lehettek a lakosságot zaklató és kifosztó szovjet katonák és helyi zavarosban halászók is. Nem volt illetékes hatóság, ami rendre utasíthatta volna a visszaélőket. A szovjet katonákkal senki sem mert szembeszállni, de kapacitása sem volt a rendőrségnek, mivel a közmunkákat kellett felügyelnie. Jól érzett rá az NB, hogy ha a rendőrség erőforrásai felszabadulnak, akkor a kis értékű vagyon ellenes bűncselekmények száma csökkenthető, illetve a rendőri jelenlét a város különböző pontjain visszatartó erővel hathat az alkalom szülte szovjet elkövetőkkel szemben is. Viszont értékes időt és energiákat pazarolt el arra a bizottság a kommunista többség miatt, hogy megtisztítsa a rendőrséget a szerinte oda nem illő elemektől.

Az NB tehát két úton indult el az érinthetetlen szovjet katonák okozta nehézségek csökkentése érdekében: egyrészt tehermentesíteni és megtisztítani akarta a rendőrséget, másrészt elkülöníteni a szovjet katonákat a város lakosságától. Az elhelyezésre vonatkozóan egy üresen álló nagy épületet kerestek, amelynek fűtését az olajütőknél és a malmokban felhalmozódott fával kívánták biztosítani. Azt nem tisztázták, hogy a fatartalék felhasználása hatósági lefoglalás (kárpótlás nélküli elkobzás) vagy kötelező hatósági értékesítés formájában valósul-e majd meg. Végül a Pannónia Szálló (Főtér, a Városháza szomszédságában) épületét választották ki, ahol az emeleti részt a tiszteknek, a földszintet pedig a közkatonák részére rendezték be [1; 14. p.]. Bár a városparancsnok mindig készségesnek mutatkozott, az elhelyezésre még hónapokig nem történtek lépések [1; 1945. 03. 02./7.].

Kijelenthető ezek után, hogy az NB-nek még a kommunista tagjai sem voltak elragadtatva a szovjetek jelenlététől és viselkedésétől, de ezt távlati politikai céljaik eléréséhez szükséges

rossznak, illetve a háborús nemzetközi erőmezők átalakulásával járó elkerülhetetlen következményeknek tartották. Emellett tisztában voltak azzal is, hogy a szovjetek ellen két dolog miatt sem léphetnek fel erélyesen: egyrészt ők a fölényben lévő megszálló hadsereg, másrészt a kommunisták saját pozícióikat is a szovjeteknek köszönhették, így az elűzésükkel saját magukat is elűznék a hatalomból.

A szovjet hadsereg igénybe vette és lefoglalta a város emberi és anyagi erőforrásait. A villanyvezetékek és a porcelánbiztosítók kisstílű ellopásán túl nem hagyta, hogy a közmunkások elvégezzék a halaszhatatlan tisztító munkákat, pl. az emberi és állati tetemek eltakarítását. Ezen kívül elvették a gazdától a mezőgazdasági gépeiket, amelyeket saját célra használtak fel. Ezzel nemcsak a magántulajdon eszméje sérült, hanem a mezőgazdasági termelés is ellehetetlenült, és az fenyegetett csak igazi katasztrófával. Épp ezért javasolta Sárközy Sándor (FKGP), hogy az NB elnöke és a polgármester együttesen keresse fel a szovjet városparancsnokot a traktorok visszaszolgáltatása ügyében, hiszen a szovjetek a neki szükséges munkát gőzgépekkel is el tudták végezni, míg a traktorok nélkülözhetetlenek voltak a termelés beindításához [1; 28. p.]. A városparancsnok lezáratta a városi nyomdát, sőt hozzá kellett fordulni, hogy bármilyen nyomdai termék megjelenhessen [1; 27. p.]. Ezzel Jászberényben kikerült a sajtószabadság kérdése a hatályos magyar, illetve helyi jogrend alól. Kizárólag a levéltári forrásokat olvasva nem tárul elénk a maga teljességében a szovjet bevonulás után eltelt évek történetének a képe. A jegyzőkönyvek politikusokról tanúskodnak, a belső pártiratok között lehet találni olyan fondokat, amelyek a kihallgatások brutalitásáról tudósítanak, de még ezek sem beszélnek a civil társadalom megpróbáltatásairól. Az ágensek megszólaltatása roppant nehéz feladat – egyrészt az időbeli távolság, másrészt a később végbemenő tabusítás miatt. A diktatúra társadalmiasításának lényege éppen az, hogy a foglyul ejtett társadalmat résztvevővé, érintetté tették, amely elősegítette az (ön)tabusítás, lelkiileg maradandó károkat okozó folyamatát [14]. Az elfojtás okai persze azok a szörnyűségek is, amelyeket az ember szégyell (holott nem ő követte el, hanem rajta követték el mások), illetve annak felidézésével nem akar újra átélni.

A jegyzőkönyvek utalásaiból csak sejteni, következtetni lehet az egykor létező valóság egyes momentumaira, megalkotásuk sok esetben történészi feltételezés, spekuláció. A vidékkutatás egyik legfőbb feladata az érintettek megszólaltatása, a vidékiek beszéltetése. Álljon itt két történet arról, hogy a jászberényi tanyavilág két sarkában (Peres, Öregerdő) lakók hogyan élték meg a háború végét és az utána következő éveket.

Peres (a Jászberény-Jászárokszállás közötti főút bal oldala):

„A ruszók összeszedték a holmikat, esküvői öltönyt, vekkerórát – az óráé’ odavoltak. O. K.-ék átvitték a szomszédba a vekkert, az meg fel volt húzva, hajnalban csörgött, megijedt és szétlőtte a ruszki. Időközönként megint jött egy banda, [O. K.-ék] vagy tudták, vagy nem. Egyik éjjel hallották, hogy ugat a kutya, azt’ kopogtattak. Amíg az ember beengedte őket, addig az asszony kimászott az ablakon egy szál pendelyben. Kapott magára valami kendőt és bemenekült a szárkúpba. Meztláb bújt el oda, majd’ megfagyott, de a szomszédba (G. V. és G.-né E.) se mert átmenni, hátha ott is vannak [oruszok]. Amikor már csend volt, átment a szomszéd istállójába, ahol ismerte a cselédet, s mondta, hogy szökik, s a cseléd szólt az gazdának, aki beengedte a házába. [Ott voltak más menekült nők is, akik közösen imádkoztak.] Aztán hajnalban meging jöttek az ruszók, de ezúttal oda [a szomszédba], és sorra vették [megerőszakolták] a nőket. Sorra került O.-né M. is. A ruszki bevitte a szobába, de ő elkezdett rimánkodni, hogy beteg, vannak kisgyerekei. A ruszki kilökte, s mondta »Ej, M.! Ej, M.!«, s hívta a következőt [G. M.]. Az előtte és az utána lévőket is [megerőszakolták]. Reggelre elmentek a ruszók, és akkor jöttek az asszonyokért az uraik. Folyt tovább a hétköznapi élet, és félni, hogy megint jön egy banda.” [3]

Öregerdő (a Jászberény-Nagykáta közötti főút jobb oldala):

„Cs. R. fürdette B.-t [B. 1944-ben született], amikor jöttek az oroszok, s rögtön szemet vetettek rá, meg már mondott is nekik valamit, s várták, hogy megfürdesse a gyereket. [Cs. R.] mondta, hogy mindjárt, csak kiönti a vizet. Kivitte a lavort és rohant az erdőbe, ahol beleugrott egy gyökerestül kivett nagy fa gödrébe, tett magára gallyakat, leveleket. Aztán keresték, kiabáltak, lövöldöztek [sorozatot lőttek], s [Cs. R.] hallotta, hogy a mellette lévő fába fúródott a golyó. Ezalatt a szülei mentek a kommandóhoz [szovjet tiszt, valamekkora egység parancsnoka] – aki M.-ékhez, egy gazdagabb családhoz vette be magát –, szóltak neki az incidensről, aki kiment, s ott helyben agyonlőtte a katonáját. [...]

„Azokat szerették, akik nem adták olyan könnyen alájuk magukat: volt egy lány, aki ajánlkozott, ellőtték maguktól, kilőtték a szobából mondván, hogy »kurva«.”
[3]

Ezek a sorsok csak töredékét képezik a megannyi megpróbáltatásnak, amin a tanyai lakosságnak át kellett mennie. Ezek feltárása még az elkövetkező kutatásokra vár. A fentebb felvillantott képek köztörténeti vonatkozása, hogy Sára Sándor *A vád* c. filmjét (1996) jászberényi és kiskunfélegyházi tanyavilágbeli tragédiák ihlették.

5. A polgármester elmozdítása

Alig több mint egy hónapja működött a Nemzeti Bizottság, máris megkezdődött a „fasisztázás”. A közigazgatás „megtisztítását” összekötötték a polgármester lemondatására irányuló nyomásgyakorlással. Érvelésükben a „fejétől bűzlik a hal”-motívum jelent meg, a valós indok viszont Pénzes Sándor polgármester és hivatalának erőközpontként való működése volt. Ő és a tisztikara volt az utolsó és egyetlen legitimen megválasztott grémium a városban, s miután a kommunisták egyre inkább kimutatták a szándékukat a tulajdon- és jogbiztonsághoz való hozzáállásukban, azok számára is szimpatikusabb lett Pénzes, akik korábban politikai riválisai voltak (kisgazdák).

A polgármester elmozdításának forrásait feldolgozva egy tragikomikus dráma bontakozik ki a szemünk előtt, amelynek komikumát a jogilag értelmezhetetlen érvek és vádak, tragédiáját pedig a meghurcolt emberek sorsa jelenti.

Vass János (MKP):

„A városháza a *reakciós elemek gyűjtőhelye és búvóhelye*, innen kelnek szárnyra a *legfantasztikusabb rémhírek*, amelyek a németekkel kapcsolatosak. Mindeztideig túrtük, hogy ezeknek az eljárásoknak vége lesz és *megértik az idők szavát*, hogy a *demokratikus átalakulásnak be kell következnie*. *Fasisztamentes városházát akarunk*. [...] A polgármester, akinek égisze alatt történik mindez, a polgármesteri állástól mentessék fel és a polgármesteri teendők ellátásával nyomban mást bízzanak meg.” [1; 1945. 03. 01./2.]⁴⁸

A dráma megértéséhez meg kell fejteni a szereplők által használt nyelvet, dekódolni kell a szituatív valóságban evidens, történeti távlatban viszont magyarázatra szoruló utalásokat, referenciapontokat. A kommunisták a politikai ellenfeleikre a következő becsmérő jelzőket használták: „fasiszták”, „reakciósok”, „oda nem illők”, „nem megfelelők” – súlyosságukat tekintve csökkenő sorrendben. Kik kaphatták meg ezt a bélyeget? Amint azt az idézett

⁴⁸ Kiemelések a szerzőtől.

szövegrészből is látni fogjuk, bárki, aki 1945 előtt közhivatalt viselt. Vass szerint a Városháza a reakciósook, fasiszták búvóhelye volt. 1945 után a Polgármesteri Hivatal egyetlen új alkalmazottat sem vett fel, inkább elbocsátott. A tisztikarba csak egy új személy, az NB által megválasztott Koncsek János került. Vagyis a „búvóhely” metaforának csak úgy van értelme, ha mindenkit, aki 1945 előtt is hivatalnok volt, fasisztának tekintettek. A „legfantasztikusabb rémhírek” alatt azokat a városilegenda-számba menő híreszteléseket értette Vass, miszerint a németek visszajönnek majd, és megbüntetik azokat, akik lepaktáltak az oroszokkal stb. Visszatérő motívum a kommunisták érvelésében az „idők szavá”-ra, vagyis a történelmi szükségszerűsége való hivatkozás, és saját kiépíteni vágyott rendszerükre, a kommunista egypártrendszerre mint demokratikus berendezkedésre.

Merza István (PDP):

„A háborús fejlemények a polgármestert teljesen igénybe vették, s az oka annak, hogy nem avatkozhatott kellő mértékben bele a városháza életébe. Egyébként is *a Nemzeti Bizottság nem bír hatáskörrel* ezen kérdés megoldására, *bízzuk azt a képviselőtestületre.*” [1; 1945. 03. 01./2.]⁴⁹

Merza, talán a kommunistáktól való félelmében, talán valós megértésből, együttérzést tanúsított a 'vádolt' iránt. Mondandójának magva mégis az volt, hogy a polgármester-választás a hatályos községi törvény szerint a képviselőtestület kompetenciái közé tartozik, erre nincs joga az NB-nek. Első ránézésre szembeűnő a különbség a két megközelítési mód között: amíg Vass hosszasan moralizált és vádolt, addig Merza egy rövid félmondattal semlegesítette az érvelést, mondván, az irreleváns.

Az FKGP és a PDP képviselői jelezték, hogy nem kívánnak részt venni a határozathozatali eljárásban. A szavazást megejtették, s várható eredmény született: a baloldaliak a polgármester lemondatása mellett szavaztak, a jobboldaliak pedig tartózkodtak. Hasonlóképpen szavaztak arról is, hogy betöltsék-e az így „megüresedő” állást. A háromfős kijelölő bizottság Tóth-György Istvánt, az NB elnökét jelölte, aki ezt el is fogadta.

A következő hetekben felgyorsultak az események. Egymást érték a főispáni leiratok, megsemmisítő végzések és az erre születő, igencsak sajátos nemzeti bizottsági reakciók. A kispazdák a főispánhoz fellebbeztek a polgármester-választás ügyében. Március 10-én tárgyalta az NB a főispán leiratát, amelyben „arról értesíti a Nemzeti Bizottságot, hogy értesülései szerint olyan ügyekben tesz intézkedést, amelyek elintézése más hatóságok jogkörébe tartozik, és olyan intézkedéseket tesz, amelyek a Nemzeti Bizottság *hatáskörébe nem tartoznak*. [...] Ugyancsak hatáskörét lépik túl a Nemzeti Bizottságok, amikor tisztviselői állások betöltése körül járnak el.” [1; 1945. 03. 10./1.]⁵⁰ Az NB baloldali többsége határozatilag nem vette tudomásul a főispáni leiratot és megküldte azt a Belügyminisztériumnak.

A kommunisták nyomást gyakoroltak a polgármesterre, aki végül beadta a lemondását, amit az április 3-ai NB-űlésen ismertetett az elnök. Tóth-György István április 4-én foglalta el a hivatalát. Az FKGP újból fellebbezett, mire az alispán a polgármester-választást megsemmisítette. Jogi indoklása szerint az előző polgármester lemondása nem volt törvény szerinti, ezért a helyette való választás sem volt az. A probléma azt volt, hogy akkor töltötte be az NB a polgármesteri állást Tóth-Györggyel, amikor Pénzes még nem mondott le. Utóbbi fellebbezett a lemondatása ellen, majd később – feltehetően a személyes nyomásgyakorlásra – bejelentette, hogy rendelkezésre bocsátja a hivatalát. De ezt azonban nem tekintette törvényes lemondásnak a vármegye, és az egész eljárást megsemmisítette [1; 67. p]. A leiratra jogilag értelmezhetetlen sértegetések hangoztak el a kommunisták részéről.

⁴⁹ Kiemelések a szerzőtől.

⁵⁰ Kiemelések a szerzőtől.

Csik Péter (MKP):

„*Reakciós papírronggyal* nem érdemes foglalkozni. Indítványozom: Ne vegyük tudomásul.”

Vass János (MKP):

„Ismerjük már ezt a *komolytalan levelezést*. Most ezt folytatja az alispán is. Ezeknek a *komolytalan embereknek* az eljárását nem vesszük tudomásul.” [1; 62. p.]⁵¹

Egyértelműen látszik a reakciókból, hogy nem is akartak együttműködni a vármegyei hatósággal vagy betartani a hatályos jogszabályokat. Érzékelték, hogy a szovjet jelenlét miatt jelentősen kitágult a mozgásterük, és láthatóan úgy voltak vele, hogy elmennek a határig, a lehető legtöbbet kihozzák a jelenlegi helyzetből. Feltehetően értették a főispán és az alispán kifogásait, elvégre Kiss Ernő és Csik Péter doktori fokozattal is rendelkezett, tehát mindannyiuk esetében nem lehet az alacsony kvalifikáltságra fogni reakcióik bárdolatlanságát és szakmaiatlanságát. A baloldali többség határozatot hozott arról, hogy nem veszik tudomásul az alispán leiratát és fellebbeznek ellene.

Az alispán május 3-án érkezett a városba egy békítő nemzeti bizottsági ülésre, ahol először dióhéjban összefoglalta a vármegye jogi kifogásait, majd morális jó tanácsokkal látta el a bizottság tagjait. Például, hogy ne fasisztázzanak le mindenkit úton-útfélen,⁵² s hogy a vezetéshez nem elég forradalmi lelkület, hanem szakértelem is kellene hozzá.⁵³ Viszont mivel Pénzes Sándor már kérte a nyugdíjazását,⁵⁴ és még nem volt megalakítva a képviselőtestület, az alispán a kész helyzetre nem talált jobb megoldást, minthogy ismételjék meg a polgármester-választást. A kommunistáknak ez valóban a diadal napja volt: 10%-os társadalmi bázisukkal legyőzték a Kiszgazdapártot és a vármegyét is. Az NB ezúttal már egyhangúan választotta meg Tóth-György Istvánt polgármesternek [1; 68. p.]. Jászberény is belecsúszott a szervezett kisebbség uralmába.

6. Összegzés

A kutatás során arra a kérdésre szerettem volna választ kapni, hogy a jászberényi források mint a mikrokontextus instrumentumai milyen kölcsönhatásban lesznek a köztörténeti narratívákkal. Ezzel kapcsolatban azt a célt tűztem ki magam elé, hogy megkonstruáljam mint történeti drámát a szervezett kisebbség egy kis közösségen belüli hatalomátvitelének metodológiáját és stációit. A dolgozat elején nagyvonalúan – korántsem a teljesség igényével – felvillantottam két értelmezési és narrációs lehetőséget az átmenet éveinek történészi konstrukciójára. Nem kívánok makrotörténeti következtetéseket levonni, megállapításaim és eredményeim Jászberényre vonatkoznak. De mint rész az egészben, úgy a jászberényi történet is egy újabb mozaikkal gazdagíthatja a magyar történetet.⁵⁵

⁵¹ Kiemelések a szerzőtől.

⁵² „De viszont ne süssük rá kellő ténybeli alap nélkül senkire, hogy fasiszta. [...] Ehhez ténybeli alap kell! Ily kifejezés használata ma már ténybeli alap nélkül becsületsértő, büntetőtörvénykönyvbe ütköző.” [1; 67. p.]

⁵³ „Azt se gondolják, hogy baj az, ha hozzáértő ember áll azon a ponton.” [1; 67. p.]

⁵⁴ Pénzes 1945-ben letartóztatták, majd az 1947-es tárgyalásán a szolnoki népbíróság felmentette [16; 181. p.]

⁵⁵ Az ezredforduló óta számos olyan monográfia és tanulmány jelent meg, amely egy adott település társadalomtörténetével, elitjével foglalkozik a 20. század első felében, vagy éppen az 1940-es évek elitváltásait vizsgálja. Lásd [8], [15], [17].

A közelmúltban a Rubicon folyóirat online felületén kibontakozó vita is érinti a helyi társadalmak és a represszív hatalom viszonyát [23], [24], [25], [26], [27].

Erős kétségek férnek a későbbi baloldali pártok „demokratikus” elköteleződéséhez, hiszen Jászberényben például a helyi kommunisták 1944-ben egy pártot szerettek volna alapítani a '19-es idők mintájára, csak a szovjet városparancsnok utasítására alakítottak két pártot: a harciasabb MKP-t, és a mérsékeltebb SZDP-t. A jászberényi MKP vezetője, a '19-es kommunista Tóth-György István visszaemlékezése szerint ő maga agitálta Szarvas Istvánt, hogy alakítsa meg a Nemzeti Parasztpártot, hogy még inkább biztosítsák a kommunisták nemzeti bizottsági többségét. És a nemzeti bizottságok sem a társadalom bázis-demokratikus igényei nyomán jöttek lére, hanem a szovjet városparancsnok sürgetése révén. Mindez ellentmondani látszik a „demokratikus önszerveződés” mítoszának, hiszen korlátozottan lehet „demokratikus önszerveződésnek” nevezni valamit, amit a megszálló hatalom katonai képviselője erőltet, s amiben a társadalom kisebbségét képviselő személyek többséget szerezhetnek.

Jászberényben nem létezett fragmentált, demokratikus baloldal: a baloldali politikát reprezentáló szereplők mind egy bolsevik típusú társadalom-átalakításon munkálkodtak, többségük tizenkilences kommunista volt. A pluralizmus látszatát úgy valósították meg, hogy a tizenkilences kör felosztotta magát a két megalakítandó munkáspárt között: egy részük az MKP, egy részük az SZDP alapítói és meghatározó funkcionáriusai lettek, valamint rávettek néhány szegényparasztot az NPP megalakítására

Az NB nem népképviselői alapon jött létre, nem reprezentálta a jászberényi társadalom valós preferenciáit, hanem a mandátumképzés manipulációjával a baloldali-kommunista kisebbséget többséggé transzformálták. A baloldali pártok arányossági együtthatója 2 volt, míg jobboldaliaké 0,6. Hasonló módon történt a képviselő-testület megalakítása is. A kommunisták végig élvezték a szovjet hadsereg támogatását, amely érthető módon – politikai erőszakcselekmények nélkül is – nyomatókkal bíró pressziót jelentett a társadalmi többségüket érvényesíteni kívánó jobboldali pártokkal szemben.

A politikai ellenfelekkel való leszámolásban a kommunisták Jászberényben is a fokozatosság elvét alkalmazták. Az Ideiglenes Nemzetgyűlésre még sorolták a képviselőt (tehát akkor sem volt a társadalmi támogatottság mérését legalább megkísérlő szándék, pl. a párttagság arányának figyelembe vétele), a Nemzeti Bizottság összetételét már manipulálták, az operatív őrsegváltást végrehajtó intézményekből (Igazoló Bizottság, Földigénylő Bizottság) már ki is zárták a jobboldaliakat, végül pedig politikai és sajtótámadásokat intéztek a politikai ellenfeleikkel (polgármester, egyes kisgazda politikusok) szemben.

Összességében kijelenthető, hogy a forradalmi baloldal által megfogalmazott rendszerváltó igények nem találkoztak a társadalom jelentékeny hányadának értékvilágaival (római katolikus vallásosság, tulajdonszerető, állagörző konzervativizmus). A vonatkozó adatokból kitűnik, hogy a városban nem volt számottevő bázisa a kommunista ideológiának, a gazdasági helyzetből adódóan nem volt jogalapja az érvelésüknek, hanem éppen ellenkezőleg, a helyi társadalom nagy többsége egy magántulajdonra és jogbiztonságra épülő berendezkedésben akart élni, amit a történelem fonákjaként a tömegdemokráciával szintén hadilábon álló úri-konzervatívok és az állam gazdasági szerepvállalását azért elfogadhatónak tartó kisgazdák jelentettek meg.

Köszönetnyilvánítás

Szeretnék köszönetet mondani Dr. Szilágyi Zsolt témavezetőmnek, aki hasznos tanácsaival és építő jellegű bírálataival segített a kutatói munkámat, ezeken felül pedig elvállalta a jelen dolgozat lektori véleményezését. Köszönet illeti a Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár munkatársait, akik mindig készséggel segítettek levéltári kutatásaimat.

Irodalomjegyzék

Levéltári források

- [1] Magyar Nemzeti Levéltár Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltára XVII-17. A Jászberényi Nemzeti Bizottság iratai. Ülésjegyzőkönyvek (JNB jkv.). 1945–1947

Szóbeli források:

- [2] Cseh János: *Személyes interjú*. Készítette: Cseh Dániel. Jászberény, 2016. február 20.
[3] *Munkásmozgalmi hagyományok Jászberényben I. A Kommunista Párt harcai a Tanácsköztársaság idején és a felszabadulás után*. Elmondta: Tóth Mihály mozi-üzemvezető. Magnetofonygyűjtés. Gyűjtötte: Erdész Sándor. Jászberény, Jász Múzeum Adattára 48-68. 1956. február
[4] Tóth-György István visszaemlékezése. Idézi Nagy József – Tóth János: *Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig*. Jászberény, Jászberény Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 1970

Sajtó:

- [5] Jász Hírlap (4–26.)

Kéziratok:

- [6] Erdész Sándor: *Jászberény város története 1945-től az 1956. évi ellenforradalomig* [kézirat]. Jászberény, Jász Múzeum Adattára 208-79. 1956
[7] Kiss Erika: *Apponyi utáni képviselők* [kézirat]. Jászberény. 2012
[8] Szilágyi Zsolt: *Város és elit. A Horthy-kori Kecskemét történeti földrajzi és társadalomtörténeti megközelítésben. [Doktori értekezés kéziratban]* Témavezető: Timár Lajos. Debrecen, DE BTK Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola. 2011 Letöltve: <https://dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/2437/118052/8/Ertekezés-t.pdf>

Könyvek:

- [9] Donáth Ferenc: *Demokratikus földreform Magyarországon 1945–1947*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 1969
[10] Gyarmati György: *A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL–Rubicon. 2011
[11] Kovách Imre (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A posztoszocializmus vége. Szociológiai tanulmányok*. Budapest, Napvilág Kiadó. 2002
[12] Nagy József – Tóth János: *Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig*. Jászberény, Jászberény Városi Tanács Végrehajtó Bizottsága. 1970
[13] Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon. (Demokratikus és szocialista agrárátalakulás 1945–1961)*. Budapest, Akadémiai Kiadó. 1972
[14] Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása. A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest, Korall. 2012
[15] Rigó Róbert: *Elitváltások évtizede Kecskeméten (1938–1948)*. Budapest–Pécs, ABTL Kronosz. 2014
[16] Sugárné Koncsek Aranka: *Jász történelemi arcképcsarnok*. (Jászsági Füzetek) Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány. 2003
[17] Takács Tibor: *Döntéshozók – Városi elit és városi önkormányzat Nyíregyházán a XX. század első felében*. Budapest, L'Harmattan Kiadó. 2008

Könyvfejezetek:

- [18] Cseh Dániel: *A várospolitikai szereplői és konfliktusai (1867–1914)*. In: Pethő László (szerk.), Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány. 2015 pp. 95–177.
- [19] Csöngé Attila: „*Nehogy a reakció idejében észrevegye*”. *Az 1947-es választási csalássorozat Jász-Nagykun-Szolnok vármegyében*. In: Fülöp Tamás (szerk.), Zounuk 25. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, JNSZML. 2010 pp. 431–472.
- [20] Csöngé Attila: „*A földért harcolni kell!*” *Adalékok a második világháborút követő földosztás történetéhez*. In: Fülöp Tamás (szerk.), Zounuk 26. A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve. Szolnok, JNSZML. 2011 pp. 407–438.
- [21] Csöngé Attila: *Földosztás Jászberényben (1945–1948)*. In: Bánkiné Molnár Erzsébet (szerk.), Vízöntő. Ünnepi kötet a Jászságról Bathó Edit tiszteletére. Szolnok, Damjanich János Múzeum. 2016 pp. 207–214.
- [22] Frivaldszky Ferenc: *Friedvalszky polgármester működésének első szakasza*. In: Pethő László (szerk.), Jászberény története a reformkortól a harmincas évekig. Jászberény, Jászsági Évkönyv Alapítvány. 2015 pp. 318–336.

Internetes hivatkozások:

- [23] Barta Tamás: *Hozzászólás egy furcsa cikkhez*. Letöltve 2016. február 7-én, a RUBICONline weboldáról:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/hozzaszolas_egy_furcsa_cikkhez/
- [24] Gulyás Martin: *Az 1945-ös csongrádi földosztás sajátosságai és vesztesei*. Letöltve 2016. február 7-én, a RUBICONline weboldáról:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/az_1945_os_csongradi_foldosztas_sajatossagai_es_vestesei/
- [25] Gyarmati György: *Furcsa cikk vagy furcsa hozzászólás*. Letöltve 2016. február 7-én, a RUBICONline weboldáról:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/furcsa_cikk_vagy_furcsa_hozzaszolas/
- [26] Horváth Gergely Krisztián: *Földosztás vagy földfosztás? Az egyházakkal szembeni gyakorlatról, 1945*. Letöltve 2016. február 7-én, a RUBICONline weboldáról:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/foldosztas_vagy_foldfosztas_az_egyhaziakkal szembeni_gyakorlatrol_1945/
- [27] Ö. Kovács József: *A demokratikus földreform mítosza. A földelkobzás és földosztás új értelmezési kísérlete*. Letöltve 2016. február 7-én, a RUBICONline weboldáról:
http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/o_kovacs_jozsef_a_demokratikus_foldreform_mitosza_a_foldelkobzas_es_foldosztas_uj_ertelmezesi_kiserl/

Lektorálta: Dr. Szilágyi Zsolt PhD, adjunktus, Debreceni Egyetem, Történelemtudományi Intézet Modernkori Magyar Történeti Tanszék

UTAK A NEMZETISÉGI TÖRVÉNYCIKKIG

Csernus-Lukács Szilveszter

*Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, PhD-hallgató,
Állam- és Jogtudományi Kar, hallgató, csernus.sz@gmail.com*

Absztrakt

Kutatómunkám során az 1860-as évek Magyarországnak nemzetiségpolitikáját vettem vizsgálat alá, mégpedig egy eddig nem vizsgált szemszögből. A korszakot elsősorban a viszontagságos alkotmányos helyzet és az uralkodóval, illetve az Osztrák Császársággal való közjogi viszony rendezése fémjelezte, ugyanakkor a nemzetiségi viszonyok, a nemzetiségi egyenjogúság kérdése a legfontosabb megoldásra váró feladatok egyike volt.

1848-1849 keserű tapasztalatait követően a magyar politikai elit konzervatív és liberális szárnya mind Magyarországon, mind az emigrációban átfogó, tartós megoldást keresett az ország lakosságának több mint felét kitevő nem-magyar ajkúak nyelvhasználati és nemzetiségi érdekeik érvényesítésére irányuló törekvéseik tárgyában. Emellett az érintett nemzetiségi közösségek, nemzetek is megfogalmazták memorandumaikat az 1861-es rövid alkotmányos időszakban, és Ferenc József is siettetett egy, a nemzetiségi viszonyokat rendező kódex elkészítését.

Kutatásom során hat dokumentumot tanulmányoztam, melyeket a Helytartótanács 1862 őszén készült, a magyar történetírás által eddig nem elemzett nemzetiségi törvényjavaslatával hasonlítottam össze. Az uralkodó megbízásából készült, a Helytartótanács által felkért bizottság segítségével kidolgozott, 1862. október 25-én kelt „Felírási Javaslat” összehasonlítási alapjául a következő dokumentumok szolgáltak: az Eötvös József indítványára létrehozott országgyűlési nemzetiségi bizottság által kidolgozott és 1861. augusztus 8-án beterjesztett törvényjavaslat, e bizottság kisebbségének törvényjavaslata, az újonnan összehívott országgyűlés nemzetiségi bizottsága által 1867 júniusában beterjesztett törvényjavaslat, az ezzel egy időben a nemzetiségi képviselők által készített törvényjavaslat, az 1868 novemberében a Képviselőház elé került törvényjavaslat és a végül szentesítésre került 1868. évi XLIV. törvénycikk.⁵⁶

A dolgozat több szemponton keresztül mutatja be a szabályozandó tárgyköröket (a magyar politikai nemzet tétele, az országgyűlés, a közigazgatás, az igazságszolgáltatás, az egyházak és a közoktatás nyelvhasználata, az egyesülési jog kérdései és az állampolgárok nyelvhasználati jogai), melyek vizsgálata révén képet kaphatunk arról, hogy az 1862-es Felírási Javaslat mennyiben különbözik az említett törvényjavaslatoktól, illetve a nemzetiségi törvénycikkektől.

⁵⁶ Számos tanulmány jelent már meg a liberális tábor elképzeléseiről, a konzervatívok vonatkozásában azonban csak a reformkorra vonatkozóan születtek elemzések. Vö.: Péter László: Az 1868:XLIV. tc. „a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában”. In: Az Elbától keletre. Tanulmányok a magyar és kelet-európai történelemből. Szerk.: Péter László. Osiris Kiadó, Budapest, 1998. 264-275.; Arató Endre: A magyarországi nemzetiségek nemzeti ideológiája. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1983.; Arató Endre: A magyar politikai nemzet fogalmának vitája az 1860-as évek országgyűlésein. In: Történelmi Szemle 1970/3. 444-448. Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzetiségpolitika Magyarországon 1849-1860. Osiris Kiadó, Budapest 2000.; Dénes Iván Zoltán: Közügyé emelt kiváltságörzés. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1989.; Katus László: Egy kisebbségi törvény születése. Az 1868. évi nemzetiségi törvény évfordulójára. Regio 1993/4, 99-128.; Magyarország története a 19. században. Szerk.: Gergely András. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.; A nemzetiségi törvényjavaslat országgyűlési vitája 1868. Szerk.: Schlett István. Kortárs Kiadó, Budapest, 2002.; Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom korában Kossuth, Budapest, 1980.; Szász Zoltán: Erdély története. (3. köt.), Akadémiai Kiadó, Budapest, 1986.; Tevesz László: Eötvös József nemzetiségpolitikai koncepciója és a Deák párt által képviselt alkotmányos-nemzeti hagyomány, 1860-1868. Aetas 2012/1, 105-124.; Tevesz László: A magyar liberális elit közös nemzetiségpolitikai koncepciója, 1849-1868. KÚT 2005/2, 43-66.

A Helytartótanács javaslata több tárgykörben is eltért az országgyűlés elé került dokumentumok rendelkezéseitől. A törvényhatósági ügykezelési nyelvet illetően a magyar nyelv használatához ragaszkodik, a törvényhatóságok egymás közti érintkezésében kizárólag a magyart engedi használni. Ugyanakkor községi szinten engedélyezné a többnyelvű ügykezelést, és a pesti egyetem nyelvhasználatában is egyedi álláspontot képvisel. Az egyesülési jogot elsőként szabályozta, de csak irodalmi egyesületekre nézve javasolt rendelkezéseket. Az állami segélyezést nem nemzetiségi, hanem községi jogként határozta meg, illetve nem tartalmazott egyházjogi szabályozást az egyházközségi szinten felül. Emellett csak ezen dokumentum deklarálta az állampolgárok számára az anyanyelvhasználat jogát valamennyi hatósághoz benyújtott beadvány esetén.

A törvényjavaslatok – köztük az 1862-es Felírási Javaslat – képet adnak arról, hogy milyen módon kívánta rendezni a magyar politikai elitnek az úgynevezett Schmerling-provizórium idején vezető hivatali pozíciókat vállaló része a nemzetiségi egyenjogúságot, hogyan képzelte el a magyarok és nem magyarok viszonyát a polgári államban, és miként szabályozta a nyelvhasználat kérdését. Ezért tartom elsősorban történettudományi szempontból a dualizmus korát szabályozó nemzetiségi törvénycikkhez vezető tendenciák fontos fejezetének.

Kulcsszavak: Schmerling-provizórium, nyelvtörvény, nemzetiségek, Helytartótanács, 1862.

1. A Felírási javaslat előtörténete

Az 1860. október 20-án kihirdetett császári diplomához csatolt, Báró Vay Miklós magyar kancellárhoz intézett egyik kabineti irat elfogadta a nemzetiségek egyenjogúságának elvét. A magyarországi közigazgatás és igazságszolgáltatás belső ügykezelési és a hatóságok egymással való érintkezési nyelve a magyar lett, fenntartva az állampolgároknak biztosítandó jogot, hogy anyanyelvükön érintkezhessenek a megyei és a járási hatóságokkal. A községi választmányok emellett szabadon határozhatták meg igazgatási nyelvüket. Ugyanígy a községekkel való érintkezéseik során a megyei és járási hatóságok a községek nyelvét voltak kötelesek használni. A Helytartótanács rendelkezése folytán ekkor lett a magyar a pesti egyetem tannyelve. (Az iratot közli: [1]; [8]; [9]).

A következő év áprilisára összehívott országgyűlés is a legfontosabb megoldandó feladatok egyikének tekintette a nemzetiségi kérdés átfogó szabályozását, ahogy az uralkodó is. Ferenc József 1861. július 6-i leiratában felhívta a törvényhozást egy törvényjavaslat kidolgozására, amely szabályozza a nem magyar ajkúak nemzetiségi és nyelvhasználati jogait. ([7]; [8]).

Az alkotmányos élet helyreállítása megnyitotta az utat a szabad politizálás előtt, így nem csak a magyar politikai elit de – 1848-hoz hasonlóan – a nemzetiségi közösségek is hallatták hangjukat mind az országgyűlésben, mind azon kívül. A Karlócán 1861. április 2-án kongresszust tartó szerbek és a június 6-7-én Turócszentmártonban összegyűlő szlovák értelmiségiek nemcsak nemzetként való elismerésüket kérték, de nemzetiségi alapú területi autonómiát is (a szerbek esetén ez az 1861-re már megszüntetett Vajdaság kibővített változatát, míg a szlovákok esetén egy szlovákok lakta területet felölelő „Hornouhorské-Slovenské Kolie”, azaz Felsőmagyarországi Szláv Kerületet jelentett).

A szlovák határozat az országgyűlésben minden honi nyelven való felszólalás jogát kérte a magyar nyelv szupremáciájának megszüntetése mellett. A két autonóm terület polgári ügykezelési nyelve a szerb, illetve a szlovák lett volna, de a karlócai határozat (a szlovákkal ellentétben) a községeknek megadta a jogot saját nyelvük megválasztására, sőt felsőbb hatóságokkal is azon nyelven kommunikálhatnak, míg a szlovák határozat csak az állampolgároknak biztosította volna a jogot, hogy a községben „divatozó” nyelvek bármelyikén küldhessenek beadványt. A határozatok nem rendelkeztek átfogóan a nyelvhasználati és a nemzetiségi kérdés minden aspektusáról. A nemzetiségi politikusok a nemzeti gyűlések fórumain kívül a pesti országgyűlésben is hallatták hangjukat. Két

politikusuk, Popovics Zsigmond Arad vármegyéből és Wlad Alajos Krassó vármegyéből készítette el a kisebbségi törvényjavaslatot a nemzetiségi kérdés rendezése tárgyában, amit az e kérdésben kiküldött parlamenti bizottság törvényjavaslata alternatívájának szántak.

Az Anton Schmerling államminiszter nevével fémjelzett provizórium időszakában (1861. november – 1865. június) a kérdés változatlanul megoldásra várt, de a szabályozás kidolgozása egyelőre az országgyűlésen kívül folytatódott. A Rainer Ferdinánd főherceg vezette osztrák kormány és a császár tanácsadó testülete, az Államtanács (Staatsrat) is foglalkozott több alkalommal a magyarországi nyelvkérdés ügyével. A magyar nyelv egyeduralma ugyanis kivívta a nem magyar nemzetiségű állampolgárok rosszállását, akik egyre több panaszt juttattak el felsőbb hatóságokhoz és az uralkodóhoz. A megyei hatóságok ugyanis nem tartották be az október 20-i uralkodói rendelkezéseket. 1862-ben az Arad vármegyei román értelmiségiek egy memorandumot küldtek az uralkodóhoz, melyben nyelvhasználati jogokat követeltek községi szinten. ([9] 53-54.)

A császári vezetés az Arad, Temes és Közép-Szolnok megyékből érkezett román panaszok [8] kapcsán lépett a cselekvés útjára a községek nyelvhasználatának kérdésében, mivel az uralkodó elrendelte a panaszok kivizsgálását. Gróf Pálffy Mór⁵⁷ királyi helytartó a községek lakossága esetleges „megszavaztatásának” pártján állt, melynek eredményét a megyei hatóságok figyelembe vennének a község igazgatási nyelvének meghatározásakor (helytartósága alatti politikájáról lásd: [7]; [8]; [9]). A helytartó álláspontját az Államtanács is támogatta. Gróf Forgách Antal kancellár⁵⁸ szerint azonban a szavazások csak tovább szítanák a feszültséget, egyszerűen a templomi istentiszteletek nyelvét kell választani a község igazgatási nyelvül, és csak tiltakozás esetén kerülne sor községi szavazásra (kancellársága alatti politikájáról lásd: [2]; [3]). Gróf Nádasdy Ferenc erdélyi kancellár azonban rámutatott Forgách javaslatának gyenge pontjára, azaz arra, hogy több templomi nyelv is létezhet egy településen. Ekkor statisztikai kimutatás alapján vélte eldöntendőnek a kérdést, lehetővé téve, hogy akár több nyelven is folyhasson egy község belső igazgatása. [9].

Az uralkodó végül 1862. július 27-i rendeletében szabályozta a községi nyelvhasználatot a hozzá „érkezett több rendű panaszok orvoslása s lehetőleg megszüntetése” céljából. A határozat hatálya a nem magyarajkú községekre terjedt ki, s a rendelkezésre álló statisztikai adatokat alapul véve kellett a községben azon nyelvet hivatalossá tenni, „amellyel ... általában nagy többség él”. Vegyes ajkú községek esetén, amennyiben ezen döntés után érdemi panaszok érkeznek, a járási szolgabírónak kellett egyezséget tető alá hozni. Amennyiben ez sem sikerült, vagy alapos kétely támadt, hogy a község lakosainak akarata ettől eltérő, a megyei kormányzónak kellett megkísérelnie a közvetítést. Amennyiben ez sem eredményezett „az érdekelteket megnyugtató egyezményt”, a község választópolgárai szavazással dönthettek az ügykezelési nyelvről. A lakosságnak még ezt követően is megvolt a joga, hogy a szavazás eredménye ellen fellebbezhessen. ([10], idézetek: ugyanott).⁵⁹

Az 1862-es statisztikai adatok szerint Magyarország 7459 községéből 5981 (80%) folytatta belső ügykezelését magyarul, ugyanakkor csak 4395-nek (59%) lakossága volt magyar többségű ([7], idézi: [9] 61.). 1286 község használt nem magyar nyelvet használt, míg 192-ben többnyelvű közigazgatás folyt ([9] 61.). Pálffy Arad vármegyében tett 1862-es látogatásakor is úgy ítélte meg, hogy az októberi diploma kibocsátása után 1861 őszéig valóban „üldözték” a románokat ([9], 62.).

⁵⁷ Gróf Pálffy Mór (1812-1897) altábornagy, a szabadságharc megtorlásában való részvétele után csendőrpáncsnok, a provizórium időszakában magyar királyi helytartó.

⁵⁸ Gróf Forgách Antal (1819-1885) 1848-1849-ben császári oldalon harcoló katonatiszt, az ún. „muszkavezetők” egyike, majd kerületi főispán, később Csehország helytartója. 1861 júliusától 1864 májusáig magyar kancellár, a később országgyűlési képviselő.

⁵⁹ A magyar nyelvű levéltári forrásokat a mai helyesírási szabályoknak megfelelő formában közlöm.

A községek nyelvhasználatáról szóló döntést követően bízta meg az uralkodó 1862 júliusában Forgách kancellárt egy nemzetiségi törvényjavaslat megalkotásával, hogy azt a majd valamikor összehívandó országgyűlés elé terjesszék. Az országgyűlést 1861. augusztus 22-én feloszlato leiratban az uralkodó egy újabb országgyűlés hat hónapon belüli összehívásának lehetőségét villantotta fel, ám arra csak négy év halogatást követően került sor.

Forgách kancellár Bécsből utasította Pálffy egy előkészítő bizottmány létrehozására ([9] 58.). A bizottmányba elsősorban a Helytartótanács kebeléből választott tagokat Pálffy, elnökül Privitzer István valóságos belső titkos tanácsost, alelnökül Péchy Ferencet – Pálffy helyetteseit – nevezte ki. A bizottmányban továbbá helyet foglalt Danielik János címzetes püspök, Dobrzánszky Adolf,⁶⁰ a rutén nemzeti mozgalom egyik irányítója ([9], 60.), Hueber Zsigmond udvari tanácsos, Korizmics László püspök, Jakab István irodalmár, a Délvidékről származó szerb Mandics Tivadar, a máramarosi román Mihályi Gábor, Palló Sándor és Abonyi István, mindannyian helytartótanácsi tanácsosok. [11]

A tizenegy tanácsoson túl az uralkodó engedélyezte, hogy „külső” tagokat is bevonjanak a bizottmány munkájába, ugyanis egyrészt alaposabb munkát tud végezni egy tágabb testület, illetve a honi nemzetiségek kebeléből kinevezettek részvétele „megnyugtató erővel bírna” a nem magyar ajkú nemzetiségekre nézve. A bizottmány nem hivatali tagjaiul Pópa Györgyöt⁶¹ a románok, Francisci Jánost⁶² a szlovákok ([4], 35.), míg a huszti ügyvéd Pásztélyi Jánost a rutének közül választotta Pálffy [11]. A Pásztélyi Jánosnak írott felkérő levél tartalmából kitűnik, hogy a bizottmány külső tagjait olyan köztisztvisletben álló egyének közül választották, kik tapasztalataik, képességeik és a tárgyban való érdekeltségük folytán „jó tanáccsal” segíthetik a bizottmány munkáját. A külső tagoknak – akik sem útiköltséget, sem napidíjat nem kaptak részvételükért – megszabták, hogy a bizottmány munkájáról nem szivároghat ki semmi információ, mert azzal „az óhajtott cél csak nehezítettnek”. ([12], idézetek: ugyanott). A bizottság működésének mikéntjéről nem állnak rendelkezésre információk Abonyi István aláírásával azonban fennmaradt egy törvényjavaslat 1862. októberi keltezéssel két változatban is egy az uralkodónak szóló bevezető résszel. Nem tudjuk, hogy a felirat csak Abonyi javaslata-e vagy egyáltalán tárgyalta, esetleg elfogadta a szűkebb vagy a tágabb bizottság.

2. A Felírási javaslat, 1862⁶³

A továbbiakban ismertetjük a felírási javaslatban foglaltakat, összehasonlítva azokat a bevezetőben említett többi szabályozással.

2.1. Politikai nemzet, nemzetiségek meghatározása, országegység

Az 1862-es javaslat egy, „a magyar állam historikai fogalmának és jogainak megfelelő egységes és oszthatatlan magyar politikai nemzet”-ről ír, melyet Magyarország hat nemzetisége (köztük a magyar) alkot. Az 1861-es országgyűlési javaslat is magáévá tette

⁶⁰ A rutén Dobrzánszky Adolf helytartótanácsos, majd udvari tanácsosnak már 1861 őszétől nézeteltérése támadt feletteseivel, amikor arra buzdította a görög katolikus rutén espereseket, hogy petícióban követeljék a rutén területi autonómiát, illetve aláírásgyűjtés nyomán hatalmazzák fel őt a rutén nemzet képviseletére. A személyneveket a korabeli forrásokban szereplő magyaros alakban közlöm.

⁶¹ Pópa György, magyarországi román nemzetiségi politikus, 1861-ben országgyűlési képviselő, 1864-1867 között Arad vármegye főispánja.

⁶² Francisci János (1822-1905) szlovák nemzetiségi politikus. Az 1848-1849-es szlovák felkelésben való részvétele után megyei tisztviselő, 1861-től a *Pešť budinské Vedomosti* c. lap szerkesztője, az 1861-es *turócszentmártoni szlovák nemzetgyűlés elnöke*. 1863-tól helytartósági tanácsos, a következő évtől *Liptó vármegye főispánja*. A kiegyezést követően a *Matica Slovenska* alelnöke.

⁶³ Köszönöm Deák Ágnesnek, hogy felhívta a figyelmemet erre a forrásra!

preambulumában az egy politikai nemzet tételét („a magyar állam historiai fogalmának megfelelő egységes és oszthatatlan magyar nemzet”), melyet „Magyarországnak minden ajkú polgárai alkotnak”. Az 1868. évi XLIV. törvénycikk szintén előjáró részében deklarálja az „oszthatatlan, egységes magyar nemzetet”, de utolsó, 29. §-a Horvát-Szlavón- és Dalmátországek lakosait is külön területtel bíró politikai nemzetként ismerte el. Az 1861-es országgyűlési és a helytartótanácsi törvényjavaslat szerint Magyarország polgárai, illetve nemzetiségei képezik a nemzet alkotórészeit, míg a törvénycikk nem definiál a nemzetről kisebb kollektívumokat.

A „nemzet” meghatározása ugyanakkor az 1861-es és 1867-es kisebbségi és az 1868-as javaslatokból kimaradt. Ezen törvényjavaslatok nem szóltak „politikai nemzet”-ről, e helyett a kisebbségi javaslatok hat különböző nemzetet nevesítettek, köztük a magyart.

Teljesen egyedi sajátossága viszont az 1862-ben született törvényjavaslatnak az, hogy a „politikai nemzet” alatt csak az „országban összes keresztény lakosai” közösségét érti, miközben a polgári egyenjogúságot minden lakosra kiterjeszti. A zsidókat tehát vallási alapon kirekeszti a magyar politikai nemzet fogalmából.

Az 1862-es törvényjavaslat a politikai nemzet fogalmából vezeti le az egyetlen államnyelv szükségességének tételét, de már a preambulumban leszögezi, hogy minden állampolgárnak joga van saját anyanyelvén érintkezni az állami szervekkel.

A „népfajokból kiálló nemzetiségek”-et külön felsorolja az 1862-es javaslat, ezek a „magyar, német, szláv [szlovák], román, ruthen, és szerb”, amelyek „polgári és vallási tekintetben egyenjogú nemzetiségek”. A magyar így nemzetiség és a politikai nemzet titulás nemzet is, ugyanakkor a felsorolás nyitottá is tette a nemzetiségek csoportját és az egyenlőségi elv elfogadását is jelezte. Az 1861-es törvényjavaslat ugyancsak felsorolta Magyarország hat nemzetiségét, köztük a magyart (ahogy természetesen az 1867-es kisebbségi törvényjavaslat is, de már nemzetként), míg a törvénycikkből már kimaradt.

Az 1862-es felírási javaslat hangsúlyozta az ország politikai egységét, amelyet a két nem-magyar és az 1868-as törvényjavaslat, valamint a törvénycikk is leszögezett. Az 1861-es javaslat annyival egészítette ezt ki, hogy a területi autonómia kérdését az ország politikai egységének megóvására tekintettel elvetendőnek minősítette.

Az állampolgári egyenjogúság elvét mindegyik törvényjavaslatban és a törvénycikkben is deklarálták a betervezők, jogalkotók.

2.2. Fogalomhasználat

A nemzeti csoportokat mint közösségeket többféle fogalommal jelölték igen következetesen az 1860-as évek törvényjavaslatai. Az 1862-es felirat alapvetően a „nemzetiség” elnevezést használta, de a vizsgált dokumentumok közül a legtöbbször, öt alkalommal említi a „magyar politikai nemzet”, illetve az „országos politikai nemzetiség” fogalmakat. Emellett ugyanilyen gyakorisággal szerepel benne a „népiség” és a „fivér népség” elnevezés is. A „népfaj”-t a felirat a nemzetiség összetevőjeként írta le. A fogalomhasználatot kapcsolatosan megfigyelhető a német nyelvű terminológia, a „Volkstum” („népiség”), illetve „Volksstamm” („néptörzs”) fogalmak hatása.

A Felírási Javaslathoz hasonlóan az 1861-es törvényjavaslat is a leggyakrabban, míg az 1867-es és 1868-as kizárólag a „nemzetiség” fogalmat használta (az 1861-es egy esetben írt „népek”-et) a Magyarországon lakó népcsoportok megnevezésére. A törvénycikk is hasonlóan jelölte az adott közösségeket, ám abban a „nemzet” szó is szerepelt. A „nemzeti” jelzőt az 1861-es törvényjavaslat a „nemzeti képviselők” (mint a Képviselőház tagjainak) megjelölésére és a magyar politikai nemzetre vonatkozóan alkalmazta. A törvénycikk a „nemzet”-et a magyar, illetve a horvát-szlavón politikai nemzet megjelölésére használta.

A nem-magyar képviselők által kidolgozott törvényjavaslatok közül a Wlad-Popovics-féle a „nemzet”, „nép”, „nemzetiség” kifejezéseket használja (de valamennyi népcsoportot nemzetnek nevezve), míg az 1867-ben készült kisebbségi javaslat sajátos módon felváltva és azonos tartalommal használja a „nemzet” és a „nemzetiség” fogalmait, kiegészítve a „történeti országos népség” egyszeri meghatározásával.

2.3. Sorrendiség

Politikai, sőt adott esetben „taktikai” jelentősége volt annak, milyen sorrendben rendelkeztek a vizsgált dokumentumok a különböző tárgykörökről. Az 1862-es felírási javaslat, amint arra már kitértünk, tartalmaz preambulomot, melyben az egy politikai nemzet elve és az állampolgári egyenjogúság deklarálása mellett helyet kapott a nemzetiségek felsorolása, a nemzetiségek egyenjogúságának elismerése. A rendelkező részekben a 3. §-tól az állampolgári jogoknak a közigazgatásban való érvényesülése tárgyalására kerül sor, majd a községek, a közoktatás, a törvényhatóságok, az igazságszolgáltatás, ismét a törvényhatóságok, a központi államigazgatási hatóságok taglalása után tér ki a javaslat az országgyűlés ügyeire. A felírási javaslat tehát a nemzeti deklarációkat követően „alulról fölfelé” haladva szól a nyelvhasználati jogok érvényesüléséről.

Az 1861-es többségi és az 1867-es javaslat felépítése szinte megegyezik az 1862-es felíratéval azzal a különbséggel, hogy az utóbbi – preambulom hiányában – a rendelkező részekkel és pedig az állampolgár jogaival kezdi a tárgyalást. A végleges törvénycikk tartalmaz preambulomot, melyben az egy politikai nemzet és a polgári egyenjogúság elve található. Ezt követően az eddig vizsgáltakkal ellentétben „felülről lefelé” halad a tárgykörök taglalásánál, így a sorrend: az országgyűlés és az állami közigazgatás, törvényhatóságok, igazságszolgáltatás, egyházügy, közoktatás, községek, újfent közoktatás, végül a politikai nemzet kiegészítése a 29.§-ban. Ez a szerkezet inkább a megszorításokkal kezd, így azok a többi dokumentumhoz képest nagyobb súlyt kapnak.

2.4. Törvényhozás

Az országgyűlés tanácskozási és ügykezelési nyelvül az 1862-es felírási javaslat a magyart határozta, emellett azonban a törvényeknek a nevesített nemzetiségek nyelvén való kihirdetését is előírta. A magyar ügykezelési és tanácskozási nyelv az 1861-es, az 1867-es törvényjavaslatokba és a törvénycikkbe is bekerült, az utóbbiba azzal a kiegészítéssel, hogy a magyar-horvát-szlavón közös országgyűlésen a szábor követi anyanyelvükön is felszólalhatnak.⁶⁴ Az 1868-as törvényjavaslat egyszerűen mellőzi e kérdést.

A két nem-magyar törvényjavaslat szerint az országgyűlésen minden képviselőnek joga van anyanyelvén (Wlad-Popovics), illetve a nevezett nemzetek képviselőiknek azon nemzet nyelvén felszólalni, és mindkettő tartalmazta a törvények kihirdetését minden nemzet nyelvén.

2.5. Nemzetiségi elv a közigazgatásban

A kormány ügykezelési nyelvül az 1862-es felírási javaslat a magyart írja elő, ugyanakkor kötelességévé téve a kormánynak a különajkú nemzetiségek kebeléből való választást az állami hivatalok betöltésénél (a főispáni poszt esetén elég lehet a nyelvismeretre figyelemmel lenni).

⁶⁴ A nemzetiségi egyenjogúságról szóló 1868. évi XLIV. törvénycikket megelőző 1868. évi XXX. törvénycikk, a „magyar-horvát kiegyezés” 59. §-a a horvát nyelven való felszólalás jogát deklarálja a közös országgyűlésben, míg a nemzetiségi egyenjogúságról szóló törvény az anyanyelvi felszólalást (ez a horvát-szlavónországi szerb képviselők esetén lehetett fontos).

Az 1861-es, 1867-es és 1868-as törvényjavaslatok és a törvénycikk szintén a magyart határozzák meg a kormány nyelveként, s az államhivatalnokok alkalmazását illetően is a felírási javaslattal azonos rendelkezést tartalmaznak. Az 1861-es és az 1867-es törvényjavaslat emellett előírja, hogy a kormány köteles a minisztériumokban és a főispáni karban olyan személyeket alkalmazni akik szükséges nyelvismerettel bírnak. Az 1868-as javaslat már adott nemzetiségekbeli személyek alkalmazásáról ír a közigazgatásban, ami a törvénycikkbe olyan változtatással került be, hogy azok „lehetőségig alkalmaztassanak” – azaz a rendelkezés elvesztette kötelező erejét.

A vizsgált dokumentumok az önkormányzatokat illetően tartalmazták a legrészletesebb szabályozásokat. A közigazgatási, területi önkormányzati egységek átszabását, csak a két kisebbségi törvényjavaslat írta elő oly módon, hogy a vármegyék, kerületek és az országgyűlési választókerületek (a Wlad-Popovics féle javaslat emellett a járásokat is megnevezi) határait újraszabják, hogy területükön egy nemzetiség minél nagyobb többségben legyen. A Wlad-Popovics féle javaslat minden területi önkormányzat „törvénykezési, köztanácskozási, azaz általános hivatalos” nyelvét az illető terület lakossága abszolút többségének nyelve alapján kívánta meghatározni. Amennyiben egyik nemzet létszáma sem éri el a lakosság több mint felét, a hivatalos nyelv „szabadon választható” (a választás részleteire azonban nem tér ki). Az 1867-es kisebbségi javaslat szintén általános hivatalos nyelvet határozott meg a törvényhatóságokat és a községeket illetően, melyet az adott területben akár egyszerű többséget képező nemzetiség nyelve határoz meg, de azt „számra és jelentőségre” megközelítő egyéb nemzetiség (amennyiben a hat felsorolt közé tartozik) nyelve második hivatalos nyelvvül használható.

Törvényhatóságok

A törvényhatósági közgyűléseken a három magyar és a két kisebbségi törvényjavaslat, majd a törvénycikk – ahogyan az 1862-es felirat is – minden tagnak biztosította az anyanyelvi szólás jogát.

Az 1862-es felirat a magyart jelölte meg elsődleges jegyzőkönyvi nyelvvül, de minden nemzetiségnek fönnhagyta a jogot (létszamarány meghatározása nélkül), hogy saját nyelvén is kérhesse a jegyzőkönyvezést. Feltehetőleg az 1861-es törvényjavaslat szellemét követték, ami azonos rendelkezést fogalmaz meg. Az 1867-es javaslat ezzel szemben a közgyűlés abszolút többségére bízta volna a jegyzőkönyvi nyelv meghatározását, de a képviselők legalább 20%-ának kérelmére második nyelvként további nyelv alkalmazását is lehetővé tette. A nyelvhasználat kérdését a gyűlés tagjai 2/3-ának kérelmére tűzhette napirendre a törvényhatóság, a tisztválasztást megelőzően. Az 1868-as javaslat ismét a magyart jelölte meg a törvényhatóságok első számú jegyzőkönyvi nyelvvül, fenntartva a tagok legalább 20%-ának a jogát a többnyelvű jegyzőkönyvezés indítványozására. A törvénycikk végül ezt a változatot tette kötelezővé.

A törvényhatóságok belső ügykezelési nyelvvül az 1862-es felírási javaslat a magyart írta elő. Az 1868-as törvényjavaslat ugyanezt a rendelkezést követte, ahogy a törvénycikk is azzal a kiegészítéssel, hogy mellette használhatják a jegyzőkönyvi nyelvek egyikét is. Ezzel szemben a törvényhatósági hivatalok nyelvét a többségi 1861-es törvényjavaslat a közgyűlés döntésére bízta volna, ahogy az 1867-es többségi javaslat is, mely ugyanakkor részletesebben szolt erről. Eszerint abszolút közgyűlési többség kellett a nyelv megválasztásához. Ezek a javaslatok lehetővé tették volna, hogy egész vármegyék belső ügykezelési gyakorlata nélkülözze a magyar nyelvet.

Az alárendelt viszonyban lévő községekkel való kapcsolattartás

Az 1862-es felirat a községek nyelvének kötelező használatát írta elő a törvényhatóságok és a köztük lévő kommunikáció nyelvét illetően. A rendelkezés már az 1861-es törvényjavaslatban megjelent, az 1867-es többségi javaslat ahhoz a társulatokat is hozzásorolta, az 1868-as

törvényjavaslat pedig a felsőbb egyházi hatóságokra is kiterjeszti ezt az elvet, de a törvényhatóság „lefelé” irányuló kommunikációjára vonatkozólag már csak „lehetőleg” írta elő azok nyelvének használatát. Az elfogadott törvénycikk ez utóbbi rendelkezést vette át, de az egyházi hatóságok kikerültek a szabályozásból.

A Wlad-Popovics féle javaslat a vármegyei hatóságok nyelvét határozta meg a kerületekkel és a járásokkal való érintkezés nyelvül, ami a nemzetiségi nyelveknek kedvezett tekintve, hogy a dokumentum nemzetiségi alapon újjászervezett vármegyék létrehozását irányozta elő. Az 1867-es kisebbségi javaslat szintén a vármegye ügykezelési nyelvét tekinti irányadónak a községekkel való érintkezés során.

Kapcsolattartás más törvényhatóságokkal

Az 1862-es felírás minden „mellérendelő” érintkezésre a magyar nyelv használatát írta elő, ahogy az 1861-es és az 1867-es törvényjavaslat is. Ez utóbbiak viszont lehetővé tették volna, hogy ha a két érintett törvényhatóság ügyviteli nyelve azonos, akkor azt a nyelvet is használhassák. Az 1868-as törvényjavaslat szerint magyarul érintkeznek egymással a törvényhatóságok, de hasábosan használhatják jegyzőkönyvi nyelveik egyikét is. A törvénycikk viszont választást engedett az iratot elindító törvényhatóságnak a címzett törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei (köztük a magyar) közül.

A Wlad-Popovics féle javaslat szintén a magyar nyelv használatát írta elő meghagyván a jogot a törvényhatóságoknak, hogy a célzott közeg nyelvét is használhassák. Az 1867-es kisebbségi javaslat szerint az egyenrangú hatóságok csak akkor kötelesek a „központi hatóságok” nyelvét használni, ha belső ügykezelési nyelvük nem azonos.

Kapcsolattartás a felettes állami hatóságokkal

A törvényhatóság az országos állami szervekkel való érintkezésében a magyart köteles használni az 1861-es, 1862-es és az 1867-es törvényjavaslat szerint, míg az 1868-as javaslat a magyar mellett a jegyzőkönyvi nyelvein való hasábos felterjesztést is lehetővé tesz s ezt tartalmazza az elfogadott törvénycikk is. A Wlad-Popovics féle javaslat a viszonyosság elvére épít, ugyanis a „felfelé” irányuló érintkezésben a magyart, attól eltérő törvényhatósági nyelv esetén kétnyelvű érintkezést tesz kötelezővé. Az 1867-es kisebbségi javaslat ezzel szemben a törvényhatóság ügykezelési nyelvét tekinti irányadónak a fellebbvaló hatóságokkal való érintkezésben is.

Községek

A községi vezető testületekben való felszólalást illetően mindegyik vizsgált törvényjavaslat, ahogy az 1862-es felírás és az elfogadott törvénycikk is az anyanyelvhasználat jogát biztosította.

A községi gyűlések jegyzőkönyvi nyelvéről elsőként az 1867-es törvényjavaslat szól. Elsődleges jegyzőkönyvi nyelvhasználat megválasztásának módját a javaslat az ügykezelési nyelvével azonosan rendezi, azzal az eltéréssel, hogy legalább 20%-os arányt elérő kisebbség kérheti saját nyelvének használatát is. Az 1861-es, illetve az 1862-es törvényjavaslatok erre a kérdésre nem tértek ki.

A Wlad-Popovics féle javaslat a községek „általános hivatalos” nyelvét a lakosság abszolút többségének nyelvéhez köti, amennyiben ilyen nincs, az „szabadon választható”. Az 1867-es kisebbségi nemzetiségi törvényjavaslat is ezt tartalmazza.

A községi ügyvitel nyelvének megválasztását az 1861-es javaslat már a községi vezető testületre bízta volna, de minden kisebbség kérhette volna nyelvének használatát is. Az 1862-es felírás, ahogy a később született dokumentumok is, ugyanezt irányozták elő.

Második nyelv használatát az 1861-es javaslat „tekintélyes” kisebbség kérelméhez köti, pontosabb szabályozás nélkül. Az 1867-es javaslat már abszolút közgyűlési többség jogának minősítette a nyelvválasztást (ha a szavazáson egyik jelölt nyelv sem érne el ilyen többséget, a

két legtöbb szavazatot kapó nyelv között kell a szavazás második fordulóját megtartani). Erre vonatkozó rendelkezéseket az 1862-es javaslat nem tartalmazott.

A községek állampolgáraikkal szemben azok nyelvét kötelesek használni valamennyi törvényjavaslat szerint – így az 1862-es dokumentum is ezt képviselte. A községek egymás közötti érintkezésének nyelvére azonban először az 1867–1868-ban született dokumentumok térnek ki.

Az 1862-es tervezet „felsőbb hatósággal” való érintkezésben, ahogy erre már kitértünk, a község nyelvét írta elő érintkezési nyelvként, de azzal a nem részletezett kiegészítéssel, hogy a „kisebbség anyanyelvének is illő befolyás engedendő”.

2.6. Igazságszolgáltatás

Az 1862-es törvényjavaslat az igazságszolgáltatásnak csak a törvényhatósági, törvényszéki szintjét szabályozta.⁶⁵ Törvényhatósági szinten a tárgyalásokon a hivatalnokok a magánosok nyelvét kötelesek használni, de ezen bíróságok ügykezelési nyelvül a magyart írja elő a javaslat. A kihallgatások, vallomástételek, vizsgálatok az érintett anyanyelvén intézendők, a végzéseket pedig az „eredeti szövegen kívül” az érintett anyanyelvén is köteles kiadni a hatóság.

Az 1861-es törvényjavaslat nem érintette az igazságszolgáltatást, míg az 1867-es, 1868-as és a törvénycikk is átfogó, részletes tárgyalásba bocsátkozott annak nyelvhasználata iránt. Az 1867-es javaslat a törvényhatóságok előtt zajló ügyvéd nélküli eljárások esetén engedte a feleknek az anyanyelvhasználat jogát, de idegen törvényszék előtt az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelveinek egyikét használhatták. Tárgyalás és bírósági cselekmények nyelvét illetően a felek anyanyelve – amennyiben az nem azonos – a felek, megegyezése szerinti nyelv az irányadó. Megegyezés hiányában a bíró dönthette el, milyen nyelven folyjon az eljárás. Ügyvédet igénylő eljárások esetén a felek a törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei közül választhattak, megegyezés hiányában azonban a per nyelve a magyar. Idézet, végzést a bíróság a beadvány vagy az érintett anyanyelvén eszközöl, amennyiben az nem megállapítható, magyarul. Minden más okmány, végzés, határozat és az ítélet magyarul és szükség esetén az érintettek nyelvén is születik és a per valamennyi nyelvén, ahogy magyarul is kihirdetendő. Az 1868-as törvényjavaslat a törvényszéki szinten az adott törvényhatóság jegyzőkönyvi nyelvei közé szorította a felek nyelvválasztás jogát, megegyezés hiányában a bíróra ruházva azt. Ez a törvényjavaslat már tolmácsok igénybevételét is előírta. A törvénycikk az 1868-as törvényjavaslat rendelkezéseit vette át ebben a tárgykörben.

Az országos szintű bíróságok nyelvül a felírási javaslat és az 1867-es és 1868-as javaslatok – ahogy a törvénycikk is – a magyart írta elő.

2.7. Állampolgári nyelvhasználati jogok

A nemzetiségi törvényjavaslatok mindegyike külön foglalkozott az állampolgárok és az állami/önkormányzati közegek érintkezési módjával. Az 1861-es javaslat szerint minden állampolgár anyanyelvén küldhetett beadványt a törvényhatóságához és az állami szervekhez. Idegen községhez vagy törvényhatósághoz intézett irat esetén választania kellett az annak területén „divatozó” nyelvek közül. Az 1862-es felírás egyik változata megismételte az 1861-es javaslatot a saját törvényhatósághoz és az államhoz intézett beadványok esetén, míg a másik változat azt deklarálta, hogy minden állampolgár bármely hatósághoz anyanyelvén folyamodhat, hozzátéve, hogy „közvetlen felsősége által” hozzá intézett végzések anyanyelvén adassanak ki. A későbbi szabályozások az 1861-ben lefektetett elveket követték. A községekhez intézett beadványok esetén mindegyik törvényjavaslat, így az 1862-es felírás is deklarálta az anyanyelvhasználat jogát.

⁶⁵ A megyei törvényszékek részben elsőfokú és fellebbviteli (a járásbíróságok fölött), míg a főtörvényszékek csak fellebbviteli fórumként működtek. A törvényjavaslat feltehetőleg a megyei törvényszékeket tárgyalja.

2.8. Közoktatásügy

Az oktatásüggyel mindegyik törvényjavaslat és maga a törvény is behatóan foglalkozott. Az állami, egyházi és a magán oktatási intézmények tannyelve egyaránt foglalkoztatta a javaslattevőket, jogalkotókat. Valamennyi dokumentum szerint az (egyházi) elemi iskolák vagy népiskolák⁶⁶ [5] tannyelvét az egyházközség határozta meg, az 1862-es felirat is ezt vallotta.

A középfokú iskolák esetén az 1862-es felírás az állami tanintézetekben az oktatásügyért felelős miniszter hatáskörébe utalta a nyelvhasználattal kapcsolatos döntéseket hozzáfűzve, hogy a miniszter legyen tekintettel a nemzetiségi viszonyokra.⁶⁷ [6] Ezzel a felirat az 1861-es javaslat rendelkezését ismételte meg, ami az 1867-es, az 1868-as törvényjavaslatokba, majd a törvénycikkbe is bekerült. Az 1867-es kisebbségi javaslat szerint az állami közép- és felső iskolákban a status quo fenntartva az oda járó tanulók többségének nemzetisége határozza meg a tannyelvet.

Az 1862-es felirat – az 1861-es törvényjavaslathoz hasonlóan – a vallási vagy nemzetiségi közösségek számára biztosítja iskolák alapításának jogát, s intézményeikben az oktatási nyelvet maguk határozhatják meg, a kormány felügyeleti jogának fönntartásával. Ugyanezt tartalmazták a későbbi javaslatok is. A felírás a „felsőbb tanodák” tannyelvének meghatározását a kormányra bízta, de tekintettel kell lennie a nemzetiségi viszonyokra.

A Pesti Egyetemen a felírási javaslaton kívül mindegyik törvényjavaslat, és maga a törvénycikk is külön foglalkozott. A nemzetiségi nyelvek részére felállítandó külön nyelvtan- és irodalom tanszékek felállítása mindegyik vizsgált dokumentumban megtalálható. Az 1862-es felírás a magyart jelölte meg oktatási nyelvként, de a kormány engedélyéhez kötve lehetővé tette, hogy kérelemre más nyelven is folyhassanak rendkívüli órák.

Ebben e dokumentum teljesen egyedi, mindössze az 1867-es kisebbségi javaslat követelése között szerepelt, hogy magántanítások és vizsgáztatások folyhassanak nemzetiségi nyelveken is.

Az oktatásügyet illetően az állami segély kérdése egészen 1867-ig említésre került a vizsgált törvényjavaslatokban. A különbség nem a segélyre szorult intézmények köre, hanem a segély igénylésének jogalanyait illetően állapítható meg a dokumentumok között. A felírási javaslat községi jogként, nemzetiségre való tekintet nélkül határozza meg államsegély igénylését, amennyiben az egyházi és nevelési terheit a község viselni nem képes. Az 1861-es többségi és kisebbségi törvényjavaslat nemzetiségi vagy vallási közösség jogaként nevesíti állami segély igénylését községek részére, melyek nem bírják „egyházi és nevelési terheiket” viselni. Az 1867-es törvényjavaslat azután államsegély kiutalását az országgyűlés hatáskörébe utalta. Az 1867-es kisebbségi nemzetiségi törvényjavaslat csak újonnan létrehozandó nemzeti közép- és felső iskoláknál vagy tanintézeteknél szól államsegélyről. Ezt követően a kérdés teljesen kikerült a törvényi szabályozás látóköréből.

2.10. Egyházügy

A törvényjavaslatok, majd a nemzetiségi törvénycikk is külön kitért az egyházak belső nyelvhasználatának kérdésére. Az 1862-es felírási javaslat az 1861-es többségi és kisebbségi javaslatokhoz hasonlóan csak az egyházközségek nyelvhasználatáról szól, miszerint azok szabadon választhatják meg anyakönyvi és ügyviteli nyelvüket. A későbbi szabályozások emellett kitértek a felsőbb egyházi szervek nyelvhasználatának különböző elemeire is.

⁶⁶ A szintén Eötvös József vallás- és közoktatásügyi miniszter nevével fémjelzett 1868. évi XXXVIII. törvénycikk megszületéséig kizárólag az egyházak voltak az alapfokú oktatás szervezői.

⁶⁷ 1861-től a gimnáziumok nyelvének meghatározásához a tanulók többségének anyanyelve volt a zsinórmérték, Mészáros István szavaival élve mintegy „bábéli zürzavart” okozva ezzel.

2.11. Egyesülési jog

Az 1862-es felírási javaslat irodalmi egyesületek létrehozását mint nemzetiségeket megillető jogot említi, de azok csak tudományos–művészeti tevékenységet folytathatnak, a javaslat második változata pedig iskolák és nyelvművelő egyesületek alapítását kifejezetten a kormány engedélyéhez kötné. Ebben a szabályozásban tehát a nemzetiség szerepel kollektívum jogalanyként.

Az 1861-es többségi törvényjavaslat szerint szintén jogában áll a vallásfelekezeteknek és a nemzetiségeknek közép- és felső tanintézeteket alapítani, míg az egyesülési szabadságot, jogot már nem nemzetiségi, hanem állampolgári és önkormányzati jogként deklarálta az 1867-es törvényjavaslat. Eszerint az említetteken túl művészeti, tudományos, gazdasági, ipari vagy kereskedelmi célokra is létesíthetnek az állampolgárok vagy területi önkormányzatok a kormány engedélyével (az alapszabály jóváhagyásával) intézeteket, társulatokat, melyek egymás közt saját nyelvükön is érintkezhetnek. Ezt az irányt követték azután az 1868-as viták során a magyar politikusok.

A nemzeti kisebbségek képviselői által benyújtott törvényjavaslatok az 1861-es törvényjavaslathoz és az 1862-es felíráshoz hasonlóan a nemzetiségi csoportokat határozzák meg a nyelvi, irodalmi, művészeti egyesületek és kaszinók alapításának jogalanyaiként (azzal a különbséggel, hogy a kisebbségi javaslatok „nemzet”-ként írják le e közösségeket). Az 1867-es kisebbségi javaslat emellett a „nemzeti oktatás” ügyeinek intézésére nemzeti kongresszusok összehívásának jogát is igényli.

A Helytartótanács javaslata több tárgykörben is eltért az országgyűlés elé került dokumentumok rendelkezéseitől. A javaslat bizonyos kérdésekben merevebb, másokban inkább engedékenyebb álláspontot képviselt az évtized törvényjavaslataihoz képest. A törvényhatósági ügykezelési nyelvet illetően a felírás a magyar nyelv használatához ragaszkodik, a törvényhatóságok egymás közti érintkezésében is csak a magyart engedi használni. Az állami segély igénylésének jogát nemzetiségi csoportok helyett a községekre ruházta. Ugyanakkor községi szinten engedte a többnyelvű ügykezelést, és a pesti egyetem nyelvhasználatában is egyedi álláspontot képviselt. A törvényhatóságok második jegyzőkönyvi nyelvét nem kötötte a vezető testületen belüli szavazási számarányhoz, hanem bármely, az adott területen nagyobb számban élő nemzetiségnek fennhagyta a jogot, hogy kérelmére több nyelven folyjon a jegyzőkönyvezés. Az egyesülési jogot elsőként szabályozta, mégpedig a nemzetiségeket megillető kollektív jogként, de csak irodalmi egyesületekre nézve javasolt rendelkezéseket. Az egyházak nyelvhasználatát egyáltalán nem kívánta korlátozni. Emellett csak ez – pontosabban a javaslat egyik változata – (és a Wlad-Popovics féle dokumentum) deklarálta az állampolgárok számára anyanyelvhasználat jogát minden hatósághoz adott beadvány esetén. A felírási javaslat a magyarral egyenjogúnak ismerte el hazánk öt egyéb nemzetiségét, de a nemzetként való elismeréstől elhatárolódott.

Ugyanakkor hangsúlyoznunk kell, hogy e dokumentum nem „a” konzervatívok álláspontja. A Gróf Apponyi György és Gróf Dessewffy Emil vezette csoport ellenzékben volt a provizórium alatt. Ennek ellenére a törvényjavaslatok – köztük az 1862-es Felírási Javaslat – képet adnak arról, hogy milyen módon kívánta rendezni a magyar politikai elit a nemzetiségi egyenjogúságot, hogyan képzelte el a magyarok és nem magyarok viszonyát a polgári államban, és miként szabályozta a nyelvhasználat kérdését. Ezért tartom elsősorban történettudományi szempontból fontos fejezetének a dualizmus korát szabályozó nemzetiségi törvénycikkhez vezető tendenciák szempontjából. Azonban nem tudjuk, hogy a javaslat kizárólag Abonyi műve vagy valóban a bizottság érdemi munkája volt-e. Arról sem áll rendelkezésünkre adat, hogy a bizottság vagy egyáltalán a Helytartótanács tárgyalta-e a javaslatot.

Irodalomjegyzék

Könyvek:

- [1] Kónyi Manó (szerk.): *Deák Ferencz beszédei*. (2. kiadás). Budapest, Franklin Társulat, 1903.
- [2] Berzeviczy Albert: *Az abszolutizmus kora Magyarországon 1849-1865*. (IV. kötet). Budapest, Franklin, 1922.
- [3] Szabad György: *Forradalom és kiegyezés választóján*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967.
- [4] Kemény G. Gábor: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában I. 1867-1892*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1952., 35.
- [5] Mészáros István: *Magyar Iskola: 996-1996*. Budapest, Eötvös József Könyvkiadó, 1997.
- [6] Mészáros István: *Magyar Iskolatípusok 996-1990. (A magyar neveléstörténet forrásai VI.)*. (2. kiadás). Budapest, Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum, 1995. 90.

Könyvfejezetek:

- [7] Stefan Malfër: „*Empfangen, nicht verstanden*” (*Überlegungen zur Nationalitätenfrage und zu einem Nationalitätengesetz für Ungarn in der Zeit des Provisoriums*). In Somogyi Éva (szerk.), *Polgárosodás Közép-Európában – Verligbürgerlichung in Mitteleuropa*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1991. 169-180.

Folyóiratcikkek:

- [8] Deák Ágnes: *Az 1868-as nemzetiségi törvény ausztriai előzményei*. Magyar Kisebbség 2009/1-2, 17-37, 29.
- [9] Deák Ágnes: *Soknemzetiségű nemzetállam és soknemzetiségű birodalom erőterében – Nemzetiségpolitikai alternatívák 1868 előtt*. Századvég 2008/4. 51-77, 53-54.

Levéltári források:

- [10] A román és egyéb nem magyar ajkú községekben használandó hivatalos nyelv iránt júl. 27-i legmagasabb határozat. Károlyi László és Beke Kálmán aláírásával leirat az uralkodó parancsából a helytartótanácshoz, Bécs, 1862. aug. 20. (másolat). Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár D191, Abszolutizmus kori levéltár, M. Kir. Helytartótanács, elnöki iratok D191 16521.III.1862.
- [11] Pálffy levélfogalmazványa a főkancellárnak 1862. aug. 19. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár D191, Abszolutizmus kori levéltár, M. Kir. Helytartótanács, elnöki iratok D191 16823.III.1862.
- [12] Magánlevél Pásztélyi Jánosnak, Buda, 1862. nov. 3. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltár D191, Abszolutizmus kori levéltár, M. Kir. Helytartótanács, elnöki iratok D191.

Lektorálta: Dr. Deák Ágnes, egyetemi tanár, Szegedi Tudományegyetem

A PESSZIMIZMUS HASZNA A KONZERVATÍV GONDOLKODÁSBAN

Flick László

*Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, PhD-hallgató,
laszlo.flick@gmail.com*

Absztrakt

A konzervatív gondolkodásmód megközelítése tartalmi szempontból problematikus, hiszen annak tartalmi meghatározhatósága kontextus-függő. A konzervativizmus ezért nem mint ideológiai, hanem mint zárt gondolati rendszerekre *reagáló* műfaj kerül tárgyalásra. Olyan „izmus” tehát, mely egy markáns stílus; inkább attitűd, mintsem ideológiai program. Az ilyen értelemben szemügyre vett konzervatív beállítottságtól az intézmények szerepének megítélésén át a racionalizmus kritikájáig több olyan probléma-megközelítés kapcsolódik össze az „aggályos optimista” fogalmában, melyek segíthetnek megérteni a konzervatív „pesszimizmus” mérséklő jellegét, és hozzájárulhatnak ezen gondolkodási stílus megközelítéséhez. Az eszerint tárgyalt szemlélet alapján a konzervatív beállítottság az emberi tökéletlenség termékeivel szembeni attitűd. Ily módon tartja indokoltnak Roger Scruton a remény táplálta illúziókkal szemben az egészséges pesszimizmust. A hamis remény szülte megoldásokkal szembeni szkepticizmus az, mely megalapozza ezt a gondolati stílust, mikor megfogalmazza az általa bírált téveszméket. A realitás és naivitás dilemmája az értelmezési kontextusa a pesszimista emberkép talaján álló, irreálisan optimista módszerekkel szembeni konzervatív szkepticizmusnak. Ez a kontextus lehetőséget ad arra, hogy a konzervativizmust az ideológiai versenyen kívüli pozícióba helyezzük. Ennek az ideológiákkal szembeni, de nem ideológiai szembenállásnak *differentia specifiája* az aggályos optimizmus, mely nem mond le a jobbító változtatásokról, tudja, hogy a pesszimizmust mikor kell terveiben elvegyíteni, és szkeptikus az emberi tökéletlenséget figyelmen kívül hagyó, annak teret engedő illúziókkal szemben. Hayek kritikájához hasonlóan, ahogyan a konzervativizmus is elfogad az idő rostáján áthulló változásokat, úgy lehetséges a konzervatív attitűd ideológián belüli jelentősége. Ebből a nézőpontból elképzelhető a mérséklő és belátásos szempont ideológiai hasznossága.

Kulcsszavak: konzervativizmus, gondolati stílus, aggályos optimizmus, pesszimizmus

1. Bevezetés és problémafelvetés: a konzervatív attitűd

A konzervatív gondolkodásmód értelmezésének sajátos kérdése a politikához és a politikai tudáshoz való viszonya. A Hayek által is kritizált, az ideológiai eszközökkel fel nem vértezett szemléletmód eltér a zárt eszmerendszerek természetétől, így az nem is eshet annak mércéje szerinti megítélés alá. Sőt, az ideologikus mérce maga is konzervatív kritika tárgya. Ebből következik a konzervativizmus önellentmondása, miszerint saját dogmájává válhat dogmaellenessége, azaz nem más, mint az ideológiaellenesség ideológiája. Felmerül tehát a kérdés, hogy hogyan lehet úgy beszélni a konzervativizmus dolgokhoz való viszonyáról, hogy az ne egy ideologikus, zárt eszmerendszer viszonyát jelentse. A tárgyalandó probléma a konzervatív gondolkodásmód pozíciójának kérdése az eszmék harcában. Ennek megközelítéséhez szükséges először a gondolati stílus természetének meghatározása, melynek kiindulópontja a tökéletlenség elfogadása. Ezt követően pedig az eszmék harcában való mondanivalóját kell kiemelni. Ez azonban nem egy ideológiába tömörített tudás, hanem a változások és változtatások módjáról való gondolkodásmód. Végül pedig a konzervatív gondolati stílus és az ideológiák viszonyára vonhatunk le következtetéseket.

Ha a tárgyalt gondolatvilág nem jelent feltétlenül versengő, ideológiai választ a felvilágosodást követően létrejövő ideológiákkal szemben, akkor a konzervatív gondolkodást nem feltétlenül az általa védett eszmény világában, hanem sokkal inkább formai, minőségi viszonyában kell megragadni. Nem kizárt, hogy a politikai harcok hevében egy romantikus, ideológiai stílusú politizálás alakul ki, ugyanakkor a konzervatív gondolkodás reaktív karakterének hangsúlyozásával rámutathatunk annak attitűd-természetének elsődlegességére. Meg kell különböztetni tehát a konzervatív pozíciót és a konzervatív politikai eszközt, mely akár felveheti politikai megfontolásból az ideológiai érvelés formáit is.

A konzervativizmus programszerű, zárt eszmerendszerként való felfogásától eltér a konzervativizmus mint gondolati pozíció megközelítése. Mannheim Károly áttekintésében elválasztotta a gondolati stílust a politikai intencióktól. [1] Az elválasztást követően, mikor egy-egy történeti alak politikai hovatartozása nem egyértelmű számunkra, módszertanilag a gondolati stílus segítségünkre lehet. Bár Mannheim a konzervativizmust politikai eszmeként tárgyalta, rámutatott arra is, hogy az egyben egy olyan pozíció, melybe különböző időkben különböző közösségi rétegek nőhetnek bele. A politikai intenciók, célkitűzések, elhatározások mind valami szociológiai összefüggésben álló vágy vagy érdek képviseléről szólnak. A politikai szándékot összekötötte tehát egyrészt egy-egy rétegbeli helyzettel, másrészt egyfajta gondolati stílussal. Előbbi a kauzalitást magyarázta, utóbbi pedig az ideológiai hovatartozás leleplezését segítette. Számunkra az utóbbi releváns: Mannheim politikai tudásra vonatkozó szociológiai módszertanából merítve a gondolati stílus és intenció, melyre jellemző lehet a konzervatív gondolkodás közös sajátossága. Kérdés azonban, hogy miben ragadható meg a politikai gondolkodás eszerint felfogott konzervatív stílusa.

Anthony Quinton három fogalommal ragadta meg a konzervativizmus sajátosságait. [2] Ebben a tradicionalizmust, az organicizmust és a szkepticizmust különböztette meg, meghatározó jellegüket tekintve ebben a sorrendben. Az áthagyományozódó tudás, a szerves fejlődés és a dolgok ezek irányából való megkérdőjelezhetőségének hármásával írta le a konzervatív gondolkodás ismertető jegyeit. Mivel a konzervativizmust attitűd mivoltában tárgyaljuk, a szkepticizmus pillére mutatja meg számunkra, hogy mi is a viszonya bizonyos emberi döntésekkel szemben. E viszonyulás szerint a „tökéletlenség politikája” annak beismerését jelenti, hogy az ember képes hibás döntéseket hozni morális és intellektuális tökéletlenségéből fakadóan. [3] Az efféle szkepticizmus alapja tehát az antropológiai pesszimizmus, mely a következőkben alapját képezi a konzervatív gondolati stílus tárgyalásának.

Ha (akár Mannheim intenciójelölő módszerével) elfogadjuk, hogy Roger Scruton konzervatív gondolkodó, miután fellelhetjük írásában a konzervatív gondolati stílust, az általa is körbejárt pesszimizmus (mint a hamis remény veszélye elleni attitűd) segítségünkre lehet a konzervatív pozíció megközelítésének egy sajátos, közös kiindulópontjaként. A hamis reménnyel szembeni szkepticizmus az, mely megalapozza Scruton gondolati stílusát, melyben megfogalmazza az általa bírált téveszméket. [4]

2. Pesszimizmus és illúziók

A konzervatív beállítottság az emberi tökéletlenség termékeivel szembeni attitűd. Ily módon tartja indokoltnak Roger Scruton a remény táplálta illúziókkal szemben az egészséges pesszimizmust. A fentebbi gondolati ideológiai és konzervatív stílust elválasztó megkülönböztetés igaz erre a beállítottságra, nem válik világmozgató ideológiává, hiszen nem fordul a pesszimizmus átfogó nihilbe. Fontos, hogy ez a pesszimizmus nem univerzális reláció, ettől megkülönbözteti az attitűd esetisége. Ez nem jelent tehát módszeres pesszimista viszonyulást, ennek érzékeltetésére használja az „aggályos optimista” kifejezést. Ez tehát nem egy általánosan aktív beállítottság, sokkal inkább az emberi tökéletlenség által fenntartott

éberség, melynek indokoltságát az egyik legérdekesebb vonása bizonyítja, hogy „a nyilvánvaló tévedéseket a legnehezebb megcáfolni”. [5] Scruton olyan téveszméket vázolt fel, „amelyek igazolni látszanak a reményt, vagy legalábbis elviselhetővé tenni a csalódást.” [6] Példáiban gondolati szándéka tehát a pesszimista attitűdben leledzik, melynek igazolására számos területről vett példákat. A továbbiakban egy-egy kiválasztott, a Scruton által körvonalazott és illusztrált téveszméhez kapcsolódó más konzervatív gondolkodók pozícióján keresztül kerül megerősítésre, hogy a tárgyalt gondolatvilág pesszimista beállítottsága közös pont a konzervatív gondolati stílusban.

2.1. Legkedvezőbb élet téveszméje

Scruton a legkedvezőbb élet téveszméjét a szerencsejátékos példájával illusztrálta. [7] A kockázatok helytelen megítélése, vagy annak hiánya nem bátorságot jelent, hanem irreális biztonságérzetet. Az a hit motiválja, hogy egy „mesteri kockavetés biztosítja szerencsénket, és ez az a kimenetel, amely felé feltartóztathatatlanul közelednek”. Ezzel szemben az aggályos optimista „felméri a probléma nagyságát, a létező tudásanyag és a tekintélyek segítségével próbál megoldást találni rá.” [8] A józan ész megbéklyózó ítéletalkotásra hajlamos ember képe jelent meg Edmund Burke filozófiai vizsgálódásaiban is [9], mikor megkülönböztette a fenséges és a gyönyörű esztétikáját. Előbbi egy erőteljes, újító érzés: „korlátlan, romboló, hatalmas, elborzasztó, energikus...” [10] A gyönyörű pedig „kicsi, puha, sima, az erő hiánya jellemzi”. [11] Burke esztétikájában a gyönyörű ellentéte a fenségesnek; míg a fenséges tiszteletet, hódolatot vált ki, szétöri a korlátokat, és egyéni gondolatként önmaga határozza meg saját határait, addig a gyönyörű mint társadalmi termék és társadalmi szenvedély, vonzalmat vált ki, békülékeny. [12] A harmonikus politikai társadalmi léthez azonban mindkettő szükséges, egyik sem kerekedhet a másik fölé. A fenséges természete azonban, hogy magával ragadó, és potenciális forrása az irreális ítéletalkotásnak. Burke a francia forradalom kritikájában is ezt a gyönyörű által nem korlátozott fenségest okolta, mely végül a vak hit terrorjához vezetett. A szerencsejátékos téveszméjét nevezhetnénk az irreális ítéletalkotás téveszméjének is.

2.2. Tervezés téveszméje

Scruton a tervezés téveszméjét [13] az Európai Unió példájával illusztrálta, melynek döntéshozatalát bürokraták és idealisták határozzák meg úgy, hogy azok terveinek utólagos korrigálására kevés lehetőséget hagynak nyitva. Az „Európa-terv építészai” az „egyre szorosabb egység” nevében a „szabványosítás” rendszerét hozták létre. [14] Scruton kritikája szerint ez már nem működhet reális célként, ugyanakkor mégis ez alkotja a rendszer működésének keretét, ezért kijavítani sem lehet. Michael Oakeshott az efféle politikai tervezésbe vetett emberi hitet látta a karteziánus racionalizmus politikai híveinek ambíciójában. [15] A modern racionalista „gondolkodási attitűdje egyszerre szkeptikus és optimista: szkeptikus azért, mert nincs az a mélyen gyökerező vagy széles körben osztott vélemény, szokás vagy meggyőződés, amit ne kérdőjelezne meg habozás nélkül, és amit ne ítélne meg aszerint, amit ő az adott dolog »értelmének« nevez; optimista pedig azért, mert a racionalista soha nem kételkedik abban, hogy (ha megfelelően alkalmazza) »értelme« mindig meg tudja határozni egy dolog valós értékét, egy vélemény igazságtartalmát vagy egy cselekedet helyes vagy nem helyes voltát”. [16] Később megjegyzi, hogy „[b]eállítottsága folytán a racionalista számára könnyebb a rombolás vagy alkotás megértése és megvalósítása, mint az elfogadás vagy a reformálás. Időpocsékolásnak tartja a toldozgatást, a javítgatást (vagyis bármit, ami a dolgok alapos megismerését igényli); és mindig szívesebben talál ki egy új eszközt, semhogy egy használatban lévő és jól beváltat alkalmazzon. [...] Ebben a

tevékenységben a racionalista a mérnök tulajdonságait kívánja magára öltetni, akinek gondolkodását (feltételezése szerint) mindvégig a megfelelő technika szabja meg, s aki első lépésként kirekeszt látóköréből mindent, ami nem függ össze közvetlenül meghatározott szándékaival.” [17] A racionalista a problémák megoldására törekszik, és ehhez a felsőbbrendűnek gondolt technikai tudásra támaszkodik. Ez pedig tanítható, tanulható, leírható és könnyen megmutatható másnak. Mint egy kapszulába zárt megoldás, melyről leválasztották a gyakorlatra jellemző nehézségeket. „Ami a lényeg: a racionalista a bizonyosságot keresi.” [18] A bizonyosság illúziójával szembeni emberi gyengeség Scruton és Oakeshott pesszimizmusának egy közös pontja.

2.3. „Szabadnak születünk” téveszméje

Scruton a „szabadnak születünk” téveszméjét [19] a felvilágosodás romantikus természeti állapot fikciójáig vezette vissza. Eszerint a szabadságnak külső korlátai, nem pedig járulékos határai vannak. „Maga a szabadság eszméje, mint az emberiség természetes állapotáé, amelynek megvalósításához csak az intézmények, struktúrák és hierarchiák kiiktatására van szükség, tovább élt a politikában, nevelésben és művészetfilozófiában, egészen napjainkig.” [20] Ebben pedig olyan korlátozó elemek szerepe kérdőjeleződik meg, mint az intézményeké, törvényeké és erkölcsi szabályoké. Ezek szerepének kérdése jelenti az egyik központi problémáját John Kekes gonoszság-konceptiójának is. [21] A gonoszság ugyanis állandó fenyegetés, létezésének magyarázata viszont nem lehet pusztán a rossz intézmények vagy a kedvezőtlen társadalmi körülmények létezése. Kekes szerint ez az okozati irány téves, sokkal inkább igaz ez megfordítva, a gonoszság eredménye lehet az ártalmas intézmények és kedvezőtlen körülmények létrejötte. Míg Oakeshott a fentebbi példában az intellektuális tökéletlenségre, Kekes a morális tökéletlenségre hívja fel a figyelmet. A gonoszság gyökerei ugyanis lélektaniak. Ezért ezeket kell orvosolni, nem pedig annak következményeit, a gonoszság kifejezőmódjait. Igaz, a gonoszság orvoslása során a pozitív emberkép és az értelemben vetett hit is csődöt mond: „A felvilágosodás világnézetének egyik domináns vonása az, hogy a gonoszságot az értelem kudarcával magyarázza. Ez abból indul ki, hogy az értelem megköveteli, hogy törődjünk a jól-létünkkel, s megtiltja a gonoszságot, mivel az árt az előbbinek. [...] A gonoszság magyarázatához föl kell [azonban] ismerni, hogy az önérdék és az emberi élet feltételei miatt a gonosz cselekedetek gyakran ésszerűnek tűnnek.” [22] Kekes Scrutonhoz hasonlóan a naiv optimizmusra hívja fel a figyelmet, ugyanis a körülmények hibáztatása tévúthoz és kudarchoz vezet. A realitás és naivitás dilemmájáról van itt is szó, mely dilemma jelenti az értelmezési kontextusát a pesszimista emberkép talaján álló, irreálisan optimista módszerekkel szembeni konzervatív szkepticizmusnak.

3. Következtetések

Mannheim vizsgálati módszerében megkülönböztette a politikai intenciót a gondolati intenciótól. Ennek nyomán a mindenkor politikai érdekről leválasztott, a világról alkotott gondolatok kifejezőmódjainak összehasonlítására adódik lehetőség. Amennyiben a konzervatív gondolati stílus megkülönböztető jegyül, Quinton sorrendjét megfordítva, a szkepticizmust emeljük ki, és azt nem emeljük egy ideológia alapjává, hanem az antropológiai pesszimizmusból gyökerező viszonyként tekintünk rá, akkor felvetődik a kérdés, hogy az efféle aggályosság létezhet-e az ideológiai gondolkodáson belül is. Oakeshott Konzervatívnak lenni című esszéjében [23] írta meg, hogy konzervatív beállítottság valamilyen foka minden emberben megvan, hiszen az ismert és ismerős szeretete az alapja számos emberi kapcsolatnak. Az ismerős és jelenlevő tisztelete a tökéletlenség állapotában biztos támpont. Mivel az ideológia a változtatásban érdekelt, a konzervativizmus pedig a „változásokhoz való

alkalmazkodásunk egyik módja, és egy minden emberre rákényszerített tevékenység is” [24], a konzervativizmust nem helyezhetjük abszolút módon az ideológiai gondolkodáson kívülre. Egyrészt nem ellenideológiai gondolati stílus, másrészt pedig a konzervatív attitűd egy bizonyos foka a változás feltétele: „A változás ugyanis az azonosságot veszélyezteti, és minden változás a pusztulást jelképezi [...] ha teljes súlyunkkal az egyelőre még szilárd talajra nehezedünk, ha ragaszkodunk minden ismert dologhoz, azokhoz is, amelyek még nincsenek közvetlen veszélyben, és ilyenformán úgy fogadjuk be az újat, hogy nem válunk még a magunk számára is felismerhetetlenné.” [25] A konzervatív attitűd tehát az ideológiai cselekvőképesség minimális megőrzésének feltételeként is felfogható, ha azt mérséklő szempontként, és az emberi tökéletlenségből eredő tökéletlen tervek garanciájaként fogjuk fel.

Irodalomjegyzék

- [1] Mannheim, Károly: *Konzervativizmus*. Budapest, Cserépfalvi. 1994. pp. 12-19.
- [2] Quinton, Anthony: *A tökéletlenség politikája*. Pécs, Tanulmány. 1995.
- [3] Uo.: 16.
- [4] Scruton, Roger: *A pesszimizmus haszna és a hamis remény veszélyei*. Budapest, Noran Libro. 2011.
- [5] Uo.: 8. (kiemelés)
- [6] Uo. (kiemelés)
- [7] Uo.: 23-39.
- [8] Uo.: 23-24. (kiemelés)
- [9] Burke, Edmund: *Filozófiai vizsgálódás a fenségesről és a szépről való ideáink eredetét illetően*. Budapest, Magvető.
- [10] Molnár Attila Károly: *Edmund Burke*. Budapest, Századvég. 2000. pp. 126.
- [11] Uo.: 130.
- [12] Uo.: 128-131.
- [13] Scruton, Roger i.m. pp. 85-108.
- [14] Uo.: 88-89.
- [15] Oakeshott, Michael: *A politikai racionalizmus*. In Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum. 2001. pp. 123-151.
- [16] Uo.: 123-124.
- [17] Uo.: 125-126.
- [18] Uo.: 131.
- [19] Scruton, Roger i.m. pp. 41-55.
- [20] Uo.: 42.
- [21] Kekes, John: *A gonoszság gyökerei*. Máriabesnyő-Gödöllő, Attraktor. 2007.
- [22] Uo.: 16-17.
- [23] Oakeshott, Michael: *Konzervatívnak lenni*. In Molnár Attila Károly (szerk.): *Politikai racionalizmus*. Budapest, Új Mandátum. 2001. pp. 431-453.
- [24] Uo.: 433. (kiemelés)
- [25] Uo.

Lektorálta: Prof. Dr. Karácsony András, egyetemi tanár, Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar

A CIOLOȘ-KABINET – AZ ELSŐ ROMÁN SZAKÉRTŐI KORMÁNY?

Galambos László

*Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
galamboslaszlo1@gmail.com*

Absztrakt

2015 novemberében – Victor Ponta miniszterelnök lemondása után – Dacian Cioloș vezetésével szakértői kormány alakult Romániában. Bár Cioloșt megelőzően több kormányfő is volt a rendszerváltás óta, aki pártonkívüli szakértőként került a kabinet élére (Stolojan, Văcăroiu, Isărescu), azt mondhatjuk, hogy a jelenlegi román kormány az első olyan testület, amely a leginkább független a politikai pártoktól.

Írásomban azt vizsgálom, hogy a vonatkozó szakirodalom, illetve az abban alkalmazott tipológiák alapján a Cioloș-kabinet szakértői kormánynak tekinthető-e. Emellett szemügyre kell venni Románia azon kormányait is, melyeket a szerzők hasonlóan tipizáltak. Azok a szituációkat vizsgálom, amelyek adott parlamenti ciklus közben nem pártpolitikai vezetésű kabinetek kinevezését eredményezték, ehhez pedig nem hanyagolható el az intézményi háttér és a politikai környezet – az államfő jogköre, pozíciója, szerepe, illetve a kormányok és a pártrendszer stabilitása – mint esetleges facilitáló tényezők vizsgálata.

A román elnök sajátosan erős pozícióval rendelkezik (félprezidenciális rendszer), ezért fontos megvizsgálni Morlino állítását, mely szerint szakértői kormányok – az államfő semleges pozíciójának szükségessége okán – csak parlamentáris köztársaságokban jöhetnek létre. Azt állítom, hogy nem pusztán az intézményi feltételek és a politikai környezet határozhatják meg, hogy létrejöhet-e szakértői kabinet, az államfő szerepfelfogása, a miniszterelnök mozgástere legalább ennyire relevánsak. A jelenlegi román belpolitikai konstelláció – viszonylag erős pozíciójú, ám semleges államfő (Klaus Iohannis), illetve egy széleskörű autonómiával rendelkező technokrata kormányfő (Dacian Cioloș) közreműködése – révén lehetővé válhatott tehát, hogy Romániában szakértői kormány alakuljon.

Kulcsszavak: szakértői kormány, államfő, kormányfő, parlamentáris rendszer, félprezidenciális rendszer

1. Bevezetés

A szakértői kormányok problémaköre az utóbbi pár évben került a közéleti és az akadémiai viták homlokterébe, mint a gazdasági és politikai válságra adott reakció és megoldási kísérlet. Az Európában regnált szakértői/technokrata kormányokról (technocratic governments)⁶⁸ komparatív megközelítésben így több tanulmány és konferencia-előadás is született (Brunclík, 2015; McDonnell-Valbruzzi, 2014; Pastorella, 2013; 2014; 2015). A technokrata kormányokra alkalmazott tipológiák között több 1990 utáni román kabinet (Stolojan, Văcăroiu, Isărescu) is helyet kapott. A 2015 őszén alakult Cioloș-kormány viszont értelemszerűen még nem kaphatott helyet a tipológiák között, azonban ez az első olyan román kabinet, mely a szakértői kormány jelzővel illelhető az államfő – megalakításakor játszott – pártsemleges szerepe és a miniszterelnök erős pozíciója miatt.

Írásomban bemutatom a Cioloș-kormány megalakulásának körülményeit, igyekszem a technokrata kormányok paradigmájában elhelyezni a kabinetet, vizsgálni kívánom az

⁶⁸ Az angol nyelvű szakirodalom a technocratic government kifejezést használja arra, amit magyarul szakértői kormánynak nevezünk, a technokrata kormány és a szakértői kormány fogalmak ezért magyarul szinonimaként használhatók. A szakértői jelző azonban hangsúlyozottan nem a szakszerű kormányzásra vonatkozik.

intézményi környezetet, melyben létrejött, illetve össze kívánom vetni azokkal a román kormányokkal, melyeket technokrata miniszterelnök vezetett. Nem foglalkozom azonban az egyes kabinetek kormányzati tevékenységével, elsősorban megalakulásuk „peremfeltételeit” veszem szemügyre, amelyek meghatározhatták egy szakértői kormány megalakításának lehetőségét.

2. Szakértői kormány – értelmezési keretek

A szakértői/technokrata kormányok általában nem választások eredményeként alakulnak – nélkülözve a választói legitimitációt –, létrejöttük kiváltó oka lehet gazdasági és/vagy politikai válság, valamint általában értékeslegesen agendával rendelkeznek (Pastorella, 2014:2-6). Protsyk (2005) szerint technokratának tekinthető egy kabinet, ha sem a miniszterelnöknek, sem a kormánytagok többségének nincs formális pártkötődése, és a parlamenti frakciók, amelyek támogatják a kormányt, deklaráltan távol tartják magukat tőle, hangsúlyozva annak nem-pártalapú természetét (Protsyk, 2005:140-141).

A szerzők többsége a technokrata jelzőt használja azokra a kabinetekre, melyeknek összetétele eltér a hagyományos kabinetektől (normal government – Pastorella, 2015). McDonnell és Valbruzzi (2014) azonban összetétel és megbízatás szerint is differenciálnak az egyes technokrata-vezetésű kormányok (technocrat-led governments) között, vagyis a technokrata és politikus miniszterek arányától,⁶⁹ illetve a mandátum hosszától és tartalmától⁷⁰ függően csoportosítják őket. Ennek megfelelően három kategóriát alakítottak ki: 1. technokrata-vezetésű pártalapú kormányok (technocrat-led partisan governments), 2. nem-pártalapú ügyvezető kormányok (nonpartisan caretaker governments), 3. abszolút technokrata kormányok (full technocratic governments). Utóbbi csoportba hat kabinetet sorolnak: Berov (1992-1994) – Bulgária, Văcăroiu első kormánya (1992-1994) – Románia, Bajnai (2009-2010) – Magyarország, Fischer (2009-2010) – Csehország, Dini (1995-1996) és Monti (2011-2013) – Olaszország. Ezek a kabinetek különböznek ugyan egymástól, mégis úgy ítélik meg, hogy – egyfajta minimális kritériumokként – mindre igaz, hogy a miniszterelnök és a miniszterek többsége technokrata, továbbá felhatalmazással rendelkeznek a status quo megváltoztatására is.

Bár osztom a szerzők álláspontját a differenciálás szükségességéről, pusztán a fenti – igen minimális – kritériumok teljesülése esetén még nem nevezhetünk egy kabinetet abszolút technokrata kormánynak. Ahhoz, hogy így tehesünk, további kritériumok figyelembevétele – az államfő erős/gyenge pozíciója, szerepfelfogása és a technokrata kormányfő erős/gyenge pozíciója (például a kormánytagok szelekciójakor) – is indokolt. Az abszolút technokrata kormány terminust ugyanakkor jól alkalmazható munkafogalomnak tekintem. Ezért amikor ezt követően szakértői kormányról beszélek, az alatt az abszolút technokrata kormányt értem. McDonnell és Valbruzzi gyakorlatilag az okozattal foglalkozott, azzal nem, hogy milyen tényezők határozhatják meg egy technokrata kormány létrejöttét. Pastorella (2014) megalakulásuk okára keresett választ,⁷¹ illetve Brunclík (2015) is igyekezett összegyűjteni azokat a faktorokat, melyek elősegítik azt, hogy technokrata kabinetek jöhessenek létre.⁷² A szerzőpárostól eltérően azonban nem differenciáltak az egyes kormányok között jellemvonásaik alapján, egyformán technokrataként aposztrofálták őket. A fogalomzavar

⁶⁹ A technokrata miniszterek legalább a felét adják a kormánynak.

⁷⁰ Rendelkeznek-e a status quo megváltoztatására és önálló közpolitika kialakítására is felhatalmazással, vagy csupán ügyvezető funkciójuk van.

⁷¹ Pastorella elemzése azt mutatja, hogy a „botrányok”, a „gazdasági válság” és a „fragmentált pártrendszer” növelik a technokrata kabinetek létrejöttének valószínűségét (Pastorella, 2014:13).

⁷² 1) Gazdasági válság, 2) pártok kudarca (parlamenti választást követően képtelenek kormányt alakítani; az előző kabinet felbomlik; legitimitációs válság; nem tudják megteremteni a kormányzás személyi feltételeit; a kabinet veresége az ellenzéki pártokkal szemben), 3) elnöki tényező, 4) egyéb tényezők (Brunclík, 2015:63).

elkerülése érdekében ezért korábbi írásomban (Galambos, 2016) a nem-pártalapú kormányokat tekintettem olyan nagyobb halmaznak, amelybe az összes általuk tárgyalt kabinet beletartozik, és amelynek az abszolút technokrata kormányok egy részhalmaza.

Morlino (2012) szintén értekezett egy technokrata kormány (governo tecnico) megalakításának feltételeiről. Úgy vélem, amely kabinet megalakításának lehetőségét kutatja, arra szintén alkalmazhatjuk az abszolút technokrata kormány kifejezést. Vizsgálatát, feltett kérdéseit ezért adekvátnak tartom jelen írásomban is.

Morlino szerint egy technokrata kormány létrejöttének feltételei 1. a ténylegesen semleges államfő, 2. a nem választott tradicionális intézmények (monarchia) hiánya, illetve 3. ha elfogy a parlamenti többség, és a pártok nem tudnak, vagy nem akarnak előrehozott választásokhoz folyamodni.⁷³ A szerző ennek megfelelően úgy ítéli meg, hogy technokrata kormányok csak bizonyos kormányformájú országokban alakulhatnak, míg más kormányforma esetén valószínűtlen a létrejöttük.

A prezidenciális rendszerekben nem áll fenn a technokrata kormány problémája, hiszen a választott államfő egyben a kormány feje is. A félprezidenciális rendszerekben az államfő szintén választott és gyakran a kormány tényleges vezetője, mint Franciaországban. A technokrata kormány problémája itt sem merül fel, mert az elnök, aki lényegében a kormány vezetője, rendelkezik a parlamenti többség támogatásával. „Társbérlet” esetén a miniszterelnök ugyan más párthoz tartozik, mint az államfő – aki ekkor már nem vezetője a kormánynak –, de a kormányfő is rendelkezik a parlament többségének bizalmával. Az olyan rendszerekben, ahol az államfőt közvetlenül választják – aki mögött tulajdonképpen pártalapú többség áll –, valószínűtlen a (párt)semleges (végrehajtó) hatalom – mint a technokrata kormány – kialakulása.

Alkotmányos monarchiákban szintén nehezen képzelhető el, hogy az uralkodó pártsemleges kormányfőt nevezzen ki. A politikai tradíció szerint ezekben az országokban a miniszterelnök az uralkodó akaratát közvetítette a kormány élén, vagyis a technokrata kormány egyfajta oligarchikus képződményként a múltba történő visszalépést jelentené.

Technokrata kormányok tehát csak parlamentáris köztársaságokban lehetségesek, ahol az államfőt – gyakran széles többséggel – a parlament választja, és ez a semleges hatalmi pozíció biztosítja a legitimitását a pártok részéről. Ennek köszönhetően – az elnök közvetítésével – jöhet létre megegyezés a pártok között egy technokrata kabinet támogatásáról, mely ezáltal tulajdonképpen elnöki kormánynak tekinthető. Ehhez azonban nélkülözhetetlen, hogy az elnök ténylegesen (párt)semleges szerepet játsszon, a pártok pedig hajlandók legyenek egyet hátra lépni.

Morlino szerint technokrata kormányok voltaképpen csak Olaszországban jöttek létre, elsősorban négy feltételnek köszönhetően, amelyek elősegítették a megalakulásukat: 1. ténylegesen semleges államfői hatalom, 2. tradicionális – nem választott – intézmények (monarchia) hiánya, 3. stabil parlamenti többség hiánya, 4. képtelenség kisebbségi vagy ügyvezető kormányok megalakítására – mindkét oldalon az erős, egyértelmű többség preferálása miatt.

Morlino meglátásait valószínűleg nem osztaták azok a szerzők, akik az erős elnöki befolyásnak, illetve a félelnöki rendszer sajátosságainak tulajdonítják a független technokraták kormányzati pozícióba történő emelését. Neto és Strøm (2002) úgy véli, hogy az ügyvezető kabinetek gyakoriak a félprezidenciális rendszerekben, és a szakértők, valamint a pártfüggetlen kormányok kinevezése is az erős elnöki hatalomnak köszönhető (Neto-Strøm, (2002:7). Protsyk (2005) pedig azt találja, hogy a poszt-kommunista térség félelnöki berendezkedésű országaiban, ahol kevésbé intézményesült a pártrendszer, relatíve magas volt a technokrata kabinetek aránya a rendszerváltást követő első évtizedben (Protsyk, 2005:141).

⁷³ Ez azonban még nem elégséges feltétel, a többség hiánya ugyanis eredményezheti kisebbségi vagy ügyvezető – és nem feltétlenül technokrata – kabinetek megalakítását is (Morlino, 2012:3).

Az utóbbi szerzők megállapításai részben helytállóak, ugyanakkor az erős elnöki befolyás miatt ezek a kabinetek sokkal inkább tekinthetők elnöki kormányoknak, mint ahogy Morlino vélte az olasz technokrata kormányokról, hiszen míg Olaszországban az államfő csak egyezsége igyekezett juttatni a politikai pártokat, addig az erős, befolyásos elnök a kormány tagjainak szelekciójára, esetleg a kormány tevékenységére is befolyással lehet.⁷⁴ Egy „elnöki kormány” viszont nem nevezhető abszolút technokrata kormányoknak, ugyanis utóbbi jellemzője kell legyen, hogy a kormányfő rendelkezzen a miniszteri szelekció lehetőségével és a kormányzás során autonómiát élvezzen.⁷⁵ Ezt figyelembe véve a posztkommunista térségben, az erős elnöki befolyásnak köszönhetően alakult, összetételüket tekintve – részben – technokrata kabinetek nem tekinthetők abszolút technokrata kormányoknak.

Úgy vélem, Morlino állítása is helytálló abban a tekintetben, hogy írása megjelenéséig nem alakult, csak Olaszországban (abszolút) technokrata kormány. Azt azonban vitatom, hogy ilyen kabinet csak parlamentáris kormányformájú köztársaságban alakulhatna. Nem a formális elnöki hatalom határozza meg ugyanis, hogy az államfő mennyire kíván semleges maradni – mennyire avatkozik bele a kormányalakításba, a miniszterek kiválasztásába és a kormányzásba –, hanem saját szerepfelfogása. A Cioloş-kormány példája azt mutatja, hogy pártsemleges elnöki közreműködés és a pártok támogatása mellett, erős kormányfői autonómiával Romániában (abszolút) technokrata kormány jöhetett létre.

3. Államfő és kormány alkotmányos viszonya Romániában

Az 1991-ben megalkotott és népszavazáson elfogadott alkotmány félelnöki típusú kormányformát⁷⁶ hozott létre (Blondel-Penescu, 2001; Veress, 2006). Az államfő a végrehajtó hatalom része, Romániát a végrehajtó hatalom dualizmusa jellemzi,⁷⁷ az elnök hatásköre azonban gyakorlatilag megfelel a parlamentáris rendszer államfői hatásköreinek – kivéve a kormánnyal szembeni viszonyában gyakorolt néhány jog –, így Románia olyan – lényegében a parlamentáris és a félelnöki szisztéma ötvözéseként létrejött – vegyes rendszer, amelyben a mérleg nyelve a parlament javára billen (Veress, 2006:302). Az alkotmány bár francia mintára jött létre, attól több ponton eltér, és a román államfő politikai rendszerben betöltött szerepe jóval kisebb, mint a francia köztársasági elnöké (uo. 302-303).

Kormányalakításkor az alkotmány (103. szakasz) értelmében Románia elnöke kijelöl egy személyt a miniszterelnöki tisztségre, miután tanácskozott a parlamentben abszolút többséggel rendelkező párttal vagy koalícióval, és a kormányfőjelöltnek tíz napon belül, a miniszterek személyének és kormányprogram ismertetése után kell kérnie a parlament – a Képviselőház és a Szenátus – bizalmát, majd a szavazás eredményétől függően az államfő kinevezi a kormány tagjait (85. szakasz 1. bekezdés). A kormány tehát csak a parlamentnek tartozik felelősséggel (109. szakasz).

A román államfő részt vehet és elnököl azokon a kormányüléseken, amelyeken olyan országos érdekű – külpolitikával, a honvédelemmel, a közrend biztosításával kapcsolatos – kérdéseket vitatnak meg (illetve a miniszterelnök kérésére, más helyzetekben is) (87. szakasz,

⁷⁴ Egy elnöki kormányban a miniszterelnök személyét és a kormányprogram főbb pontjait is az államfő határozza meg (Verzichelli-Cotta, 2013).

⁷⁵ Ahogy Mario Monti is szabad kezet kapott kormánya tagjainak kiválasztásakor, illetve kormányzása idején vitathatatlan vezetője volt a törvényalkotási folyamatnak (Marangoni-Verzichelli, 2014:43).

⁷⁶ Duverger (1980) a félelnöki rendszer főbb jellemvonásainak a következőket tekintette: 1. közvetlenül választott elnök, 2. széles államfői jogkör, 3. a miniszterelnök és kormánya azonban a parlamentnek felelős, amelytől a bizalmat is kapja.

⁷⁷ A végrehajtó hatalomnak Romániában tulajdonképpen három alrendszere van: a) az elnök, b) a kormány és a neki alárendelt szakigazgatás és c) az autonóm jogállású központi közigazgatás (Veress, 2006:302).

1-2. bekezdés),⁷⁸ de a kormányt nem irányítja (Veress, 2006:303). Az elnök formális szerepe a kormány megalakításában jelentősebb azáltal, hogy a kormánytagok eskütétele az államfő előtt történik, aki elnöki dekrétummal nevezi ki a kormányt (uo. 310). Az elnök alkotmányos rendeltetése szerint a pártok felett álló, politikai szempontból semleges személy kellene legyen, aki a nemzet egységét hivatott kifejezni, a valóságban azonban az egyes államfők pártpolitikai hovatartozása egyértelmű (uo. 306). Az alaptörvénynek megfelelően az államfő bízza meg a miniszterelnök-jelöltet a pártokkal folytatott konzultáció eredményeként, a gyakorlatban viszont nagy az államfői diszkrecionalitás lehetősége (uo. 310).⁷⁹ A román elnök erős befolyása a miniszterelnök és kormánya felett tehát sokkal inkább informális jellegű, mint alkotmányosan garantált hatalom (Blondel-Penescu, 2001:118).

4. Szakértői kormány Romániában

4.1. Technokrata-vezetésű kormányok a Cioloș-kabinet előtt

1991 szeptemberében a rohamos léptékű gazdasági hanyatlás és a társadalmi elégedetlenség következtében lemondott Petre Roman miniszterelnök, Ion Iliescu elnök pedig Theodor Stolojan közgazdászt nevezi ki kormányfővé (aki Roman második kabinetjében pénzügyminiszter volt). A kormány egy „kiskoalíció” volt, a kabinet vezető erejét adó Nemzeti Megmentési Front (amelynek korábbi vezetője Iliescu volt, és ahová az előző miniszterelnök is tartozott) mellé három kis párt társult, és a következő évi – az új alkotmány elfogadása utáni első – választásokig vezették az országot (Blondel-Penescu, 2001:110).

Az 1992-es választások eredményeként az anyapártból – pártszakadás után – alakult Demokratikus Nemzeti Megmentési Front győzött ugyan, de nem szerzett abszolút többséget. Az ellenzéki konzervatív Demokratikus Konvenció nem volt hajlandó velük együtt részt venni a kormányban, így az újraválasztott Iliescu egy újabb független közgazdászt, Nicolae Văcăroiu-t bízta meg a kormányalakítással. A miniszterelnök négy évig hivatalban maradt – ez idő alatt több kabinetet is alakított – annak ellenére, hogy kisebbségben volt a parlamentben. Pozíciója mindvégig bizonytalan volt, a parlamenti többséget kisebb baloldali pártok támogatásával érte el, egy ideig pedig két nacionalista párt is jelent volt a kormányban (uo. 110-111).

Az 1996-ban győztes jobboldali koalíció is több miniszterelnököt „fogyasztott el”. Victor Ciorbea 1998. márciusi lemondása után Radu Vasile vette át a kormányfői posztot, ám sem a politikai, sem a gazdasági folyamatokat nem volt képes kontrollálni (uo. 111).

1999 év végén a Kereszténydemokrata Nemzeti Parasztpárt megvonta támogatását a miniszterelnöktől, Vasile viszont nem volt hajlandó lemondani, ezért Emil Constantinescu elnök rendeleti úton távolította el pozíciójából, majd Mugur Isărescut, a jegybank vezetőjét nevezte ki miniszterelnökké. Az államfő Isărescu szakértelmével és elismertségével indokolta döntését, valamint arra hivatkozott, hogy a kormányfő nem pártpolitikus, és mivel 2000-ben választási év következik, tisztségét bizonyosan nem fogja szavazatszerzésre használni (Kovács, 2009). Az Isărescu-kabinet technokrata-vezetésű, de pártalapú kormány, a jobboldali pártok koalíciója volt.

Az országot a rendszerváltást követő évtizedben kormányzati, az 1992-től 1996-ig tartó parlamenti ciklust leszámítva pedig miniszterelnöki instabilitás is jellemezte (Blondel-Penescu, 2001:112), az államfők pozíciója viszont különösen erős volt. Az évtized első

⁷⁸ Társbérlet esetén ez konfliktusforrás lehet, hiszen az EU-val, illetve külpolitikai kérdésekkel kapcsolatos kormányüléseken vezető szerep juthat az elnöknek (Veress, 2006:311).

⁷⁹ 2004-ben a parlamenti és elnökválasztások eltérő politikai hovatartozású pártokat és államfőt hoztak ki győztesen. A koalíciós többségtől eltérő „színezetű” elnök nem akart kormányfői megbízást adni a győztes pártok által jelölt személynek, így a kezdetben ellenzéki szerepre készülő pártok vezetésével olyan új kormánytöbbség jött létre, amely az államfő számára is elfogadható volt (Veress, 2006:310).

felében Ilescu Stolojan és – különösen – Văcăroiu segítségével sikeresen kézben tudta tartani még a parlamentet is (uo.). Romániában tehát, ahol félelnöki rendszer működik, a korábbi államfők aktív szerepet játszottak kormányalakításkor, ám az elnökök pozíciója nem volt semleges, és a – nekik köszönhetően alakult – technokrata-vezetésű kabinetek sem nevezhetők függetlennek a pártoktól vagy az államfőtől.

4.2. A Cioloş-kabinet megalakítása

Victor Ponta szociáldemokrata miniszterelnök 2015 novemberében mondott le tisztségéről a Colectiv nevű szórakozóhelyen több tucat halálos áldozatot követelő tűzvész utáni – kormányellenessé váló – tüntetést követően. A több tízezres megmozdulás azonban csak a tetőpontja volt a kormányfővel szembeni elégedetlenségnek.

Ponta ellen szeptemberben vádat emelt a korrupcióellenes ügyészség (DNA) okirat-hamisítás, pénzmosás és adócsalásban való bűnrészesség miatt, ezt megelőzően pedig már vagyonát is zárolta. A román kormányfő ezzel a nemzetközi szinten is kényelmetlen partnerré vált uniós kollégái számára (Thüringer, 2015).

Az elégedetlenségből táplálkozó utcai tüntetések miatt egyik párt sem kívánta vállalni a kormányzást, így valószínűvé vált a szakértői kormány forgatókönyve. Klaus Iohannis elnök több konzultációt is folytatott a parlamenti pártokkal az új miniszterelnök személyéről. A Szociáldemokrata Párt (PSD) – eredeti szándékától eltántorodva – lemondott a kormányzás folytatásáról, az ellenzéki Nemzeti Liberális Párt (PNL), mely kezdetben előrehozott választást követelt (kormányfőjelöltje Catalin Predoiu volt),⁸⁰ szintén elállt tőle, és a szakértői kormányzást támogatta. A pártok végül saját kormányfőjelöltek nélkül tárgyaltak az elnökkel a helyzet megoldásáról. Az idő sürgetett, ugyanis a következő évi költségvetést – amelyet ügyvezető kormány nem terjeszthetett elő – mihamarabb el kellett fogadni (Szócs, 2015).

Az államfő Dacian Cioloş volt Európai Unió mezőgazdasági biztost kérte fel arra, hogy lássa el a miniszterelnöki teendőket és alakítson szakértői kabinetet, amely a soron következő, 2016 őszi parlamenti választásokig vezetné Romániát. Cioloşt bár független szakemberként jelölte a miniszterelnöki posztra az államfő, mégsem volt ismeretlen és tapasztalatlan a politikában. Popescu-Tăriceanu jobboldali kormányában államtitkár-helyettesi, majd mezőgazdasági és vidékfejlesztési miniszteri tisztséget viselt, 2010-től 2014-ig uniós agrárbiztos volt, majd az Európai Bizottságot vezető Jean-Claude Juncker élelmiszer-biztonsági főtanácsadója lett, párttagságot azonban sosem viselt, elismert szakembernek számított (MTI, 2015).

Iohannis a jelölt bemutatásakor ismertette, hogy a parlamenti pártok a konzultációk alkalmával a szakértői kormány megalakítását támogatták (Szócs, 2015). A pártokkal és a civilekkel folytatott egyeztetéseket követően az államfő úgy nyilatkozott, hogy *„a kormányzási feladatok elvégése érdekében egy független, technokrata miniszterelnökre van szükség, aki nem volt soha semmilyen politikai vagy egyéb botrány részese. Egy olyan személyt nevezek ki, aki már bizonyította, hogy megfelel a nehéz körülmények közt is”* (Transindex, 2015).

Cioloş hídszerepet kívánt vállalni a társadalmi elvárások és a politika között, bár úgy ítélte meg *„egy év hosszabb időszak annál, hogy a kormány kizárólag a hétköznapi ügyek adminisztrálására szorítkozhatna, de túl rövid idő ahhoz, hogy életbe léptethetné a társadalom által elvárt gyökeres változásokat”* (MTI, 2015). Kijelölt miniszterelnökként a közigazgatás hatékonyságának javítását, a társadalom bizalmának visszaszerzését az állam intézményeiben és a demokrácia megerősítését tűzte ki célként (Vásárhely.ro, 2015).

Cioloş konzultált a parlamenti pártokkal leendő kormánya tagjairól és várható tevékenységéről, aminek eredményeként a kabinetben politikusok nem kaptak tisztséget, csak

⁸⁰ Iohannis azonban nem akar előrehozott választást, ugyanis kerülni akarta a látszatot, hogy saját pártját (PNL) akarná előnyhöz juttatni.

a kormányfő által választott, pártpolitikai szerepet nem vállaló – magánszférában, közigazgatásban, civil szervezetekben dolgozó – szakemberek, a kormány tagjainak egyharmada pedig nő lett (Balogh, 2015).⁸¹

Cioloș bár rendelkezett a szelekció jogával és lehetőségével, a kabinet egyes tagjainak delegálása politikai alkuk eredményeként születhetett, vagy a pártoknak kívánhatott kedvezni a miniszterelnök a jelölésükkel a politikai támogatás biztosítása érdekében (akárcsak Cioloș jelölése esetében, mely szintén kompromisszumként – az államfő és a politikai osztály között – jöhetett létre) (Surubaru, 2015). A miniszterek között találunk az egyes pártokhoz közel álló személyeket, a szociáldemokratákhoz kötődő kormánytagokat (például Vasile Dâncu szociológus, miniszterelnök-helyettes, a regionális fejlesztési tárca vezetője), de egykori parasztpárti politikusokat is (Bogdán, 2015; Surubaru, 2015).

A kabinetnek nagy többséggel szavazott bizalmat a parlament, 509 képviselő és szenátor közül 389-en támogatták, 115-en voksoltak ellene. A pártok előzetes nyilatkozatai alapján feltehetően a PSD, a PNL, az RMDSZ és az UNPR támogatta a Cioloș-kormányt, az ALDE és a PMP pedig nemmel szavazott (Vásárhely.ro, 2015). Liviu Dragnea, a PSD elnöke korábban azt mondta, a kormányprogram⁸² és a kabinetnévsor függvényében fognak voksolni, arra a kérdésre pedig, hogy ellenzékben lesznek-e, azt válaszolta: „mindenki ellenzékben lesz, ha a kormányfő és a miniszterek is pártfüggetlenek” (Szócs, 2015).

5. Következtetések

5.1. Morlino érvelésének kritikája

Morlino értelmezése alapján a technokrata kormány létrejötte az államfőtől és annak végrehajtó hatalomhoz való viszonyától függ, vagyis hogy politikailag elkötelezett vagy semleges pozíciójától függően kinevezhet-e ilyen típusú kabinetet. A prezidenciális rendszerben az államfő a végrehajtó hatalom feje, a félprezidenciális rendszerben a végrehajtó hatalomnak csak része, a legtöbb parlamentáris kormányformájú országban pedig nem részese a végrehajtó hatalomnak, politikai szempontból semleges a pozíciója (Veress, 2006:299). Morlino felfogása szerint tehát a szakértői kormány kinevezésének lehetőségét az egyes kormányzati rendszerekben alapvetően az elkötelezettség-semlegesség tengelyen érdemes tárgyalni: 1. az államfő a végrehajtó hatalom feje, 2. része, 3. nem része annak, és pozíciója semleges. Az első esetben nem is jöhetne létre szakértői kormány, illetve az elnöki szisztémában, ahol a kormány az államfőnek felelős – aki saját belátása szerint választja meg kormány tagjait – valójában értelmetlen kérdés, hogy alakulhat-e szakértői kormány (az elnök akár technokratákat is kinevezhet bármikor). A végrehajtó hatalom egysége okán a kormány független a parlamenti erőviszonyoktól, választói legitimitással nem rendelkezik, azt az elnök legitimitásától nyeri.

A félelnöki és a parlamentáris rendszert az elnöki szisztémától külön érdemes tárgyalni, a félprezidenciális ugyanis a parlamentáris rendszer egyik fejlődési iránya (Veress, 2006:300). A félelnöki szisztéma a parlamentáris rendszertől az államfői tisztség jellege szerint különbözik, a közvetlen választás által az államfőnek erősebb a legitimitása és szélesebb a hatásköre is, a kormány azonban mindkét rendszerben a parlamentnek felelős (uo. 301). Egy szakértői kormány kinevezését tehát a pártoknak is jóvá kell hagyniuk. Az elnök lehetőségét,

⁸¹ A Cioloș által előterjesztett kormánylista hamar módosult, az egészségügyi minisztérium élére Andrei Băciu helyett Patriciu Achimaș-Cadariu került, illetve a parlamenti bizottsági meghallgatáson rosszul teljesítő Cristina Guseth helyére Raluca Prună javasolta igazságügyi miniszternek.

⁸² Cioloș programja több elemet tartalmazott, melyet a demonstrációk hatására emelt a kormányprogramba, de a kritikák hatására elállt a tervezett megvalósításától, belátván hogy egyéves mandátummal nem fogja tudni végrehajtani ezeket a reformokat (törölte azt az elképzelést, mely hasonlóan az európai parlamenti képviselők és az államfő mandátumához, öt évben egységesítette volna az önkormányzati és a parlamenti képviselői megbízatások idejét is) (Vásárhely.ro, 2015).

hogy szakértői kormányt nevezzen ki ezért nemcsak az ő politikailag elkötelezett vagy semleges pozíciója határozza meg,⁸³ hanem a pártrendszer, illetve a parlament fragmentáltsága (Pastorella, 2014), a pártrendszer intézményesültsége (Protysk, 2005), valamint a pártok „hajlandósága” a kormányzásra (Zulianello, 2013).

5.2. A szakértői kormány kérdése Romániában

A technokrata kormányfők jelölésekor a miniszterelnöki szelekció – mint általában mindegyik kormányfő esetében – mind Iliescu, mind Constantinescu elnöksége idején az államfői döntésen múltott (Blondel-Penescu, 2001:115). Egyes kabinetek kapcsán az, hogy a miniszterek között többségben voltak a pártháttérrel nem rendelkező kormánytagok, nemcsak a miniszterelnök, de az államfő patronázshatalmának is köszönhető volt (Ilonszki-Stefan, 2014). Romániában Iliescu elnök meghatározó szerepet játszott az egyes kormányok minisztereinek szelekciójában, növelve a pártonkívüli szakértők arányát, így neki köszönhető Stolojan és Văcăroiu, valamint egyes minisztereik – mint független szakértők – kormányzati pozícióba kerülése. Văcăroiu kormányaival tulajdonképpen Iliescu elnök konszenzuális, nem pártpolitikai, nemzetiegyeség-alapú politikai víziójának megtestesüléseként tekinthetünk (uo.). 2015 végén, Ponta távozása után mindkét politikai oldal pártjai lemondtak a kormányzás lehetőségéről és felelősségéről, így a szakértői kormány megalakítása tűnt plauzibilis megoldásnak. Iohannis elnök újdonságként, a korábbi román „hagyományoktól” eltérően konzultációsorozatot folytatott mind a civil, mind a politikai szféra képviselőivel (Surubaru, 2015), így Dacian Cioloș jelölése egy széles körű kompromisszum eredménye. A román államfő tehát – bár főelnöki berendezkedésű országról beszélünk – valóban politikailag semleges szerepet játszott. Cioloș szabad kezet kapott a miniszteri szelekció során, az pedig, hogy találunk az egyes pártokhoz kötődő, vagy korábban kötődő személyeket a kormánytagok között, a kabinet politikai stabilitásának biztosítását szolgálja. Egy parlamenti támogatást kereső szakértői kormány esetében természetes, hogy igyekszik kialakítani parlamenti háttországot, értelemszerűen a kabinet támogatottságának biztos alapokra helyezését szolgálták a pártokkal folytatott egyeztetések is.

Az írásomban ismertetett diszkusszióval tehát azt az állításomat kívántam igazolni, hogy Romániában – bár korábban is álltak technokraták az egyes kormányok élén az államfők befolyásának köszönhetően – Dacian Cioloș kabinetje az első, melyet szakértői (vagy abszolút technokrata) kormánynak nevezhetünk.

Köszönetnyilvánítás

Írásomhoz fűzött kritikai megjegyzéseikért és értékes tanácsaikért szeretnék köszönetet mondani Ilonszki Gabriellának.

⁸³ Morlino azzal sem számol, hogy közvetlen elnökválasztáson független, illetve technokrata jelölt is elnyerheti az elnöki tisztséget. Közvetlen elnökválasztáson indult korábban több volt szakértő kormányfő is – Maria de Lourdes Pintasilgo Portugáliában, 1986-ban, Isărescu Romániában, 2000-ben, Jan Fischer Csehországban, 2013-ban –, azonban mindegyikük szerény eredményt ért el.

Irodalomjegyzék

- Balogh Levente (2015): *Összeállt Dacian Ciolos szakértői „válogatottja”*. Krónika Online, 2015. november 15. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://www.kronika.ro/belfold/osszeallt-dacian-ciolo-szakertoi-kormanya>
- Blondel, Jean – Ioanna Penescu (2001): *Romania*. In: Jean Blondel – Ferdinand Müller Rommel (szerk.): *Cabinets in Eastern Europe*. Palgrave, pp. 109-119.
- Bogdán Tibor (2015): *Mennyire technokrata a Dacian Ciolos vezette szakértői kormány?* Maszol – Új Magyar Szó Online, 2015. november 25. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://www.maszol.ro/index.php/belfold/56511-mennyire-technokrata-a-dacian-ciolo-vezette-szakert-i-kormany>
- Brunclík, Miloš (2015): *The Rise of Technocratic Cabinets. What We Know, and What We Should Like to Know*. OZP – Austrian Journal of Political Science. Vol. 44. 57-67.
- Duverger, Maurice (1980): *A new political-system model: semi-presidential government*. European Journal of Political Research 8 (2), 165-187.
- Galambos László (2016): *Nem-pártalapú kormányok Csehországban – Aktorok és intézmények összehasonlító perspektívából*. (MS)
- Ilonzski Gabriella – Laurentiu Stefan (2014): *Variations in the expert ministerial framework in Hungary and Romania: Personal and institutional explanations*. (MS)
- Kovács Áron (2009): *Csőd ellen jó az átmeneti kormány, bukás ellen nem*. Origo, 2009. március 22. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://www.origo.hu/nagyvilag/20090322-atmeneti-kormanyok-csehorszagban-es-romaniaban.html>
- Marangoni, Francesco – Luca Verzichelli (2014): *From a Technocratic Solution to a Fragile Grand Coalition: The Impact of the Economic Crisis on Parliamentary Government in Italy*. The Journal of Legislative Studies, Vol. 21 (1), 35-53.
- McDonnell, Duncan – Marco Valbruzzi (2014): *Defining and Classifying Technocrat-led and Technocratic Governments*. European Journal of Political Research 53. 654-671.
- Morlino, Leonardo (2012): *Governo tecnico e cittadini in Italia*. Fondazione Bruno Visentini. 7 novembre 2012.
- Neto, Octavio Amorim – Kaare Strøm (2002): *Presidents, Voters, and Non-Partisan Cabinet Members in European Parliamentary Democracies*. Workshop: “Politiske Valg og Offentlig Opinion,” conveners Hanne Marthe Narud and Ola Listhaug, at the Joint Sessions of the Nordic Political Science Association, Aalborg, Denmark, August 15-17, 2002. 1-33. (Letöltve: 2015. január 30.)
http://datastrategia.com/ciafi/presidentes_y_votantes.pdf
- Pastorella, Giulia (2013): *Technocratic governments during the Eurocrisis: nothing new under the sun?* Theseus PhD Workshop. Paris, 21-22 May 2013. (Letöltve: 2013. október 31.)
- Pastorella, Giulia (2014): *Why have technocrats been appointed to govern European democracies?* UACES General Conference. Cork, 1-3 September 2014. 1-20. (Letöltve: 2014. október 15.)
http://uaces.org/documents/papers/1401/pastorella_2.pdf
- Pastorella, Giulia (2015) *Technocratic Governments in Europe: Getting the Critique Right*. Political Studies, 1-17.
- Protsyk, Oleh (2005): *Politics of Intraexecutive Conflict in Semipresidential Regimes in Eastern Europe*. East European Politics & Societies 19 (2), 135-160.

- Surubaru, Neculai-Cristian (2015): *Governing a dysfunctional state: The challenges facing Romania's new technocratic government*. (Letöltve: 2016. április 8.)
<http://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2015/11/25/governing-a-dysfunctional-state-the-challenges-facing-romania-s-new-technocratic-government/>
- Szőcs Levente (2015): *Menekülés a kormánytól*. NOL.hu – Népszabadság Online, 2015. november. 10. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://nol.hu/kulfold/menekules-a-kormanytol-1574193>
- Thüringer Barbara (2015): *Lemondott Victor Ponta*. Index, 2015. november 4. (Letöltve: 2016. május 20.)
http://index.hu/kulfold/2015/11/04/romania_victor_ponta_lemondas/
- Veress Emőd (2006): *Elnök és kormány viszonya Romániában: a félparlamentarizmus gyakorlata*. Magyar Kisebbség, 2006/1-2. (39-40.) szám, 299-311.
- Verzichelli, Luca – Maurizio Cotta (2013): *"Taking the field" or "rising to politics"? Technical governments, Technicians and non-partisan policy makers in Italy*. Workshop: Experts and Non-partisan Ministers in European Democracies. Lisbon, 22-23 March 2013. (MS)
- Zulianello, Mattia (2013): *When Political Parties Decided Not to Govern. Party Strategies and the Winners and Losers of the Monti Technocratic Government*. Contemporary Italian Politics, Vol. 5 (3). 244-261.

Egyéb források

- MTI (2015): *Román kormányalakítás – Dacian Ciolos volt uniós biztost jelölte miniszterelnöknek Iohannis*. 2015. november 10.
www.mti.hu
- Románia Alkotmánya (1991): In: Románia Hivatalos Közlönye, 171. (XV) évfolyam – 188. szám, 2003. november 3., 2-39. (Letöltve: 2016. május 24.)
[http://www.prefecturacv.ro/site%20nou/I/Legislatie%20\(organizarea%20si%20functionarea%20institutiilor\)/Romania%20Alkotmánya.pdf](http://www.prefecturacv.ro/site%20nou/I/Legislatie%20(organizarea%20si%20functionarea%20institutiilor)/Romania%20Alkotmánya.pdf)
- Transindex (2015): *Dacian Ciolos-t kéri fel kormányalakításra Iohannis*. 2015. november 10. (Letöltve: 2016. május 20.)
<http://itthon.transindex.ro/?cikk=25610>
- Vásárhely.ro (2015): *Átment a parlamenten a Ciolos-kabinet*. 2015. november 17. (Letöltve: 2016. május 20.)
http://www.vasarhely.ro/kozter/atment_a_parlamenten_a_Ciolos_kabinet#.Vz8eiqNf3IX

Lektorálta: Prof. Dr. Ilonszki Gabriella DSc, professor emerita, Budapesti Corvinus Egyetem, Politikatudományi Intézet

LEVEDIA ÉS ATELKUZU: IDŐREND ÉS FÖLDRAJZI HELY A DAI ÉS A MUSZLIM FORRÁSOK TANÚSÁGA

Juhász Péter

*Szegedi Tudományegyetem, Történeti Intézet, PhD-hallgató
pjuhasz2003@gmail.com*

Absztrakt

A 9. századi magyar szállásterületekről 10. század közepi bizánci forrásunk, a *De Administrando Imperio* (DAI) 8, 37, 38, 39, 40. és 42. fejezete szól. A muszlim földrajzi irodalomban a magyarok lakóhelyéről Ibn Hordādbēh, Al-Hamadānī, a Ġayhānī-hagyomány szerzői írnak. A kutatás nyelvtörténeti alapon a DAI időrendjét megkérdőjelezte, azonban indokolatlan a DAI 38. fejezetét a 9. század elé helyezni, hiszen Levedi Álmos kortársa volt. A DAI 37, 38. fejezete alapján a besenyők (kangarok) a türköktől vették el a Jaik (Urál) és Etil (Volga) közötti területet. A 9. századi muszlim szerzők is tudnak a magyarok kimekek és guzzok utáni, baġānāk előtti lakóhelyéről, illetve a besenyők és a bolgár 'sk.l-ek közötti országaról. Ez nem lehet a magyar Levedia, mert az a Don vidékén kereshető, ott, ahol Atelkuzu is. A DAI szerint a besenyők 50-55 évvel ez [948/952] előtt a türköket elűzték és földjükre települtek. A türkök ma besenyők lakta földjét az ottani öt folyóról nevezik, ám ezt nem mondja forrásunk Atelkuzu-nek. A Ġayhānī-hagyomány a magyaroknak a Rüm-tengerrel határos országaról és az abba torkolló két folyójáról, az Atilról és a Dunáról szól. Atel/Etil néven csak a Volga/Don ismert, a Kuzu~Kubu a DAI szerint a Bug, Atelkuzu e két folyó között kereshető, a besenyők 10. századi földjének keleti felén. Az öt folyó vidéke (Dnyeper-Szeret között), a magyarok 9. század végi lakóhelye nem azonos Atelkuzu-vel, hanem időben későbbi szállásterület.

Kulcsszavak: DAI, muszlim források, Levedia, Atelkuzu, Öt folyó.

Bevezetés, célok

A 10. századi bizánci *De Administrando Imperio* című kézikönyv 38, 39. és 40. fejezete a 9-10. századi magyar történelem egyedi történeti forrása. Időrendjük és történeti képük realitásának megítélése ezért kulcsfontosságú. Az elmúlt fél évszázadban a kutatók többsége mindhárom fejezet forrásának a magyar mondai hagyományt tekintette, eseményeit a nyelvtörténeti adatok alapján több évszázadnyi időre értette. Mások időrendjüket szó szerint értelmezve csak a 9. században számoltak a magyarok kelet-európai jelenlétével. [1] Újabb álláspont szerint a 38. fejezet szövege 9. századi követjelentés lehetett, amely a bizánci politikai vezetés számára mutatta be a magyarok belső állapotait, úgy, mint később ugyanott a besenyőket, Bizánc stratégiai céljai érdekében. Kapitánffy úgy vélte, hogy a gyakorlati politikai útmutatóként a bizánci trónörökösnek készült kézikönyv aligha a magyar előkelők hatalmi ambícióit kívánta megörökíteni, így adatai hitelesek, nem torzítottak. [2] Úgy vélem, a leírtakkal egykorú követjelentés esetében nem gondolhatunk több évszázad eseményeinek összesűritésére a mondai emlékezetben. A 38. fejezet információit az időrend, a földrajzi viszonyok, és a politikai szervezet tekintetében is a 9. századra kell érvényesnek tekintenünk. Tóth Sándor László a 38. fejezet időrendjét vizsgálva kiemelten foglalkozott a Levedi korabeli három éves kazár-magyar szövetséggel. A kutatók döntő többsége a 11. század végi másolatban fennmaradt szövegben elírást feltételezve a három évet 30, 200 vagy 300 évre javította, a nyelvtörténeti koncepcióval történő egyeztetés nyilvánvaló céljával. A DAI párizsi kéziratában a számnév betűvel kiírva szerepel (treis), miközben a számok döntő többsége betűszámmal van megjelölve. A másoló tehát jellemzően nem írta át a betűszámokat, a háromévnnyi idő realitása nem kérdőjelezhető meg. [3] Tóth Sándor László a 38. fejezetről azt is megállapította, hogy két, 9. század végi, illetve 10. század közepi magyar információ téves egybeszerkesztésével készülhetett. [4]

1. A magyar szállásterületek a DAI-ban

A 9. századi magyar szállásterületek kronológiájáról és földrajzi helyéről a DAI 8. és 37. besenyő, 38. magyar, 39. kabar, 40. kabar-magyar és 42. fejezetéből kapunk információkat. A 37. fejezetben a következőket olvashatjuk. A jelent [948/952] 50 évvel megelőzően a besenyők az Atil (Volga) és a Jaik (Urál) folyók között, a kazárok és úzok szomszédságában. 50 esztendeje azonban az úzok a kazárokkal szövetségbe megtámadták őket, és 55 évvel ezelőtt kénytelenek voltak a türköket elűzve, azok földjére, mai lakóhelyükre települni. A besenyők földje nyugaton a bolgárokkal és a türkökkel határos, közepén folyik a Dnyeper, északon a szláv földekig ér, délen Cherson és a (kimmeriai) Bosporus a határa. Keleten Úzia, Kazária, Alánia a szomszédja. A 8. fejezetből kiderül, hogy Besenyőországba Konstantinápoly felől a Duna, Dnyeper és Dnyeszter folyókon lehetséges hajóval eljutni. A 40. fejezet szerint azt a helyet, ahol korábban a türkök éltek, azután a folyó után nevezik, amelyik keresztülfolyik rajta, Etel-nek és Kouzou-nak, és most a besenyők lakják. A 42. fejezet elmondja, hogy Besenyőország a Duna folyó alsó szakaszától 60 napi távolságra egészen Sarkelig terjed, a kazárok erődjéig, amely a Tanais folyó mentén van. A besenyők földjén belül található legnagyobb folyók a Dnyeszter és a Dnyeper. A többi folyó a Szüngül, Üvül, Almatai, Kúfisz, a Bogú, és még sok más. Besenyőország kiterjed a Dnyeper felső szakaszán élő oroszokig, Boszporoszig és Cherszónig, Szaratig és Buratig. Boszporosz után van a tengernek mondott Meótisz-tó torkolata, amelybe sok és nagy folyó ömlik. A Meótisz-tenger északi részén van a Dnyeper-folyó, ahonnét az oroszok Fekete-Bulgáriába, Kazáriába és Szíriába járnak át. A Meótisz-tó keletibb részébe sok folyó torkollik, a Sarkel erődje felől jövő Tanaisz, Charákul, Bal, Burlík, Chadír és sok más folyó. [5] A 38. fejezet szerint régen, Levedi vajdájuk idejében, az akkor sabartoi asphaloi-nak nevezett türkök Kazáriához közel éltek, a vezérükről nevezett Levediában. Ennek folyója a Chidmas/Chingilus nevet viselte. Három évig együtt laktak és háborúikban együtt harcoltak a kazárokkal. Levedi ezért nemes kazár nőt nyert feleségül. A korábban kangarnak nevezett besenyők a kazárokat megtámadva, vereséget szenvedtek, és a saját földjüket elhagyva, a türkökére kellett telepedniük. A türkök a besenyőkkel való harcban kettészakadtak, egy részük kelet felé, Perzsia vidékén települt le. A másik rész, Levedivel nyugatra húzódott, az Atelkuzu nevű helyekre, ahol ma a besenyők élnek. Itt történt Árpád fejedelemmé választása, amely szorosabb kazár függést jelentett. Néhány év múlva a besenyők rájuk törtek, és vereséget szenvedve a türkök Nagy Moravia földjére költöztek (ahol ma is élnek). A türkök ma besenyők lakta földjét az ott levő folyók után nevezik. Ezek a Baruch (Dnyeper), Kubu (Bug), Trullos (Dnyeszter), Prut és a Szeret. [6] A 39-40. fejezet elmondja, hogy a kabarok a kazárok közül valók, a kormányzat ellen felkelve elmenekültek, és a türkökkel együtt a besenyők földjén települtek meg, amelyet az ott keresztülmenő folyó nevére Etelnek és Kuzunak neveznek. Ez után Leó császár kérésére rátámadtak a dunai bulgárokra, és legyőzték őket. Ám a bulgárok szövetségesül hívták a besenyőket, akik a hadban járó türkök őrét elűzték. A visszatérő türkök elhagyták pusztává lett földjüket, és mai földjükre telepedtek, amit a fent mondott folyók után neveznek. [7]

2. A DAI 38-39-40. fejezetének időrendje

A 38. fejezet időrendi egységével szemben két okból is kétely merülhet fel. Egyrészt a levediai és Atelkuzu-i események feltűnően egyeznek (új szállásterület szerzése, kazár kapcsolat, besenyő támadás), másrészt Levedi történetének realitását is sokan megkérdőjelezték. A 37. besenyő fejezet viszont csak egyetlen besenyő-türk összeütközésről szól, így sokan az események kétszeri, más és más forrásra visszamenő előadására gondoltak a 38. fejezet esetében. [8] Ellentmond a duplikálás lehetőségének, hogy említésre kerül Levedia – nyilván Atelkuzu-hoz és Konstantinápolyhoz képest való – közelsége Kazáriához,

és a türkök nyugatra húzódása Levediából Atelkuzu-ba költözve. Rögzítésre került az is, hogy mostanában (948/952) a besenyők Atelkuzu területén élnek, míg régen – a 37. fejezet szerint – az Atil és Jaik folyók között éltek, tehát a türkökkel párhuzamosnak látszóan ők is elmozdultak nyugat felé. [9] Többszöri összeütközésre utal annak említése, hogy a türkök az általuk máig (948/952) lakott Nagy Moráviába költözésük után többé nem harcoltak a besenyőkkel, [10] a besenyőkkel szembeni többszöri, a fentiek értelmében 893-902 előtti vereségük említése, [11] és a Gábriel klerikusnak a besenyők megtámadására adott nemleges türk válasz is. [12] A türkök és besenyők földrajzilag párhuzamos szállásterület váltásai többszöri összeütközésükkel hozhatók tehát okozati kapcsolatba. Emellett a nomád gyakorlat, a legyőzött és alávetett ellenség vezérének a győző családjába házassággal történő bevonása Levedi és türkjei esetében kazár részről nélkülözte a háborúban történő legyőzést és alávetést. A kazárokénál jóval nagyobb haderejű türkök csak a kangarnak nevezett besenyők általi legyőzésük, két részre szakadásuk utáni meggyengülésük és menekülésük után kerülhettek kazár függésbe. Logikus tehát a 38. fejezet előadása, a házasság az egyenlő erejű szövetséges hűségét biztosította, a vazallus fejedelem címe a türkök meggyengülése után kerülhetett felajánlásra, akár a magyarokhoz csatlakozott kavarok feletti uralom visszaszerzésének igényével. [13] A 37. fejezet egyetlen besenyő-türk háborúról szól, amikor a besenyők Etil-Jaik közötti szállásaikat elhagyva a Don-Al-Duna közét elfoglalták a türköktől, a DAI megírása, 948/952 előtt 50 vagy 55 évvel, tehát a 893-902 közötti évtizedben. A PVL 898-ra, illetve Oleg idejére teszi a besenyők és magyarok megjelenését Kijevnél. [14] A DAI szerint ezt közvetlenül megelőzte a magyarok bulgáriai hadjárata, amely után a besenyők rátámadtak a magyar szállásokra. A bulgáriai magyar hadjárat 893 utánra datálható. [15] Így a besenyő támadást 893-898 közé helyezhetjük időben, pontosan a DAI megadta időintervallumba. A 38. fejezet viszont két besenyő támadásról tud, egyikről Levedi idején, amely után a türkök Atelkuzu-ba települtek, és egy másikról, amelyet követően a türkök Nagy Moráviába költöztek. Ez utóbbi, a Bölcs Leó császár idején (886-912) lezajlott háború, a 37. fejezetben leírt háborúval lehet azonos. Amennyiben a DAI-nak az első háború, a fejedelemválasztás és a második háború időközeire vonatkozó 'kevés idő múltával' illetve 'bizonyos idő múlva' vagy 'néhány év után' időmeghatározásait egyaránt néhány évnyi időkülönbségnek értékeljük, nem lehetetlen, hogy mindkét besenyő támadás Bölcs Leó uralma (886-912) idején zajlott le. Ez esetben a magyarok három éves együtt harcolása a kazárokkal 886 tájára lenne datálható. [16] Mégis úgy vélem, mivel a szerző az eltelt időt az első esettel szemben a második esetben nem ítélte 'kevés'-nek, néhány évet vagy bizonyos időt jelzett, aligha gondolhatunk kis időkülönbségre. Figyelembe véve a 'régen' kifejezés sok évtizednyi vagy évszázadnyi idő jelentését is, a fejedelemválasztás és a honfoglaláshoz vezető besenyő támadás időkülönbségét fél évszázadnál rövidebb, két-három, vagy négy évtizednyi időre becsülhetjük. [17] Az Atelkuzu-ban eltöltött időszak kronológiai helyzetéről a következők állapíthatók meg. A Fuldai Évkönyvek szerint a magyarok elsőként 892-ben, majd 894-ben is jelentős, nem alkalmi szerepet vállaltak a Kárpát-medence katonai-politikai eseményeiben, így valószínűsíthető, hogy korabeli lakóhelyük vagy közvetlen érdekszférájuk az érintett Pannonia viszonylagos közelségében lehetett. [18] A 39. fejezet a kabarok és türkök által Atelkuzu-ban együtt eltöltött idő hosszúságára is ad utalást. A szöveg szerint ebben az időben tanították meg a kabarok a türköket a kazárok nyelvére, amit tehát előzőleg nem ismertek. Itt értesülünk még a kabarok háborúban való élenjárásáról, és a törzsszövetség átalakításával járó beszerzésükről is. A kazár nyelv megismerésével, a kétnyelvűség kialakulásával számolhatunk a török jövevényszavainkból tükröződő életmód és terminológiája átvételével is, a kabar-magyar együttélés ezen időszakában. A hosszú lefolyású nyelvi folyamatok, közös háború(k), a politikai szervezet átalakítása legalább egy emberöltőnyi időt igényeltek. A költözés és a bulgáriai hadjárat között tehát 25-30 évnyi időközzel is számolhatunk. Abszolút kronológiai támpontot a Salzburgi Évkönyvek nyújt a Bécs melletti 881-es kabar-magyar

katonai akció megőrkítésével. A kabarok szereplése nyomán a magyarok lakóhelyét 881-ben már bizonyosan Atelkuzu-ban kereshetjük. [19] Ezzel szemben az Annales Bertiniani 862-es híradásában a Német Lajos országára támadó ungrok egyedül szerepelnek, kabarokról nincsen szó. [20] Konstantin legendájában 867-ben a gothi, obri, toursii/tourci, kozari népekről olvashatunk, a szomszédság alapján a „turk” (türk) név Kazáriától nyugatra élő magyarokat takarhat. A térítő 861-es kazáriai útja során pedig a krími Kherszón közelében találkozott egy kazár, majd egy ugor csapattal. [21] A 860-as évek elején tehát számolhatunk magyarokkal a Krím közelében, ahol Atelkuzu kereshető. Nincsen információnk arról, hogy a 38. fejezetben leírt levediai események és a 39. fejezetből ismert kazáriai belháború milyen kronológiai viszonyban van egymással. Egyedüli viszonyítási lehetőségünk az a tény, hogy a kangarok Levedi türkjei előtt a kazárokat támadták meg, akik azonban visszaverték őket. Erre aligha kerülhetett volna sor a leírásból igen súlyosnak tűnő kazár belháború folyamán. Mivel a kazáriai harcok a kabarok és türkök Atelkuzu-ba települését mindenképpen megelőzték, úgy vélem, a kazáriai belháború a türkök kangar megtámadása és kettészakadásuk után kezdődhetett meg, talán éppen a türkök kazáriai megjelenésével oksági összefüggésben. A 40. fejezetben a belháború és a költözés eseményei az „ezután” szóval kapcsolódnak, szemben az eltelt idő hosszának a 38. fejezetben tapasztalható gondos megkülönböztetéseivel, így gyors egymás utáni bekövetkezésük valószínűsíthető. Erre a belháborúra és a közel egyidejű besenyő és türk támadásra vonatkozhat az ún. Schechter-level 10. század közepi adata, amely szerint József (890 táján született) akkori kazár uralkodó nagyapja, Benjámín idejében (850-860 körül) az Asiyā/Arsiya nép (hwarezmi származású kazáriai muszlimok), türkök, besenyők, makedónok (a bizánci makedón-dinasztia) támadtak Kazáriára. [22] [23] A fentiek alapján úgy vélem, a fejedelemválasztás és a kabar csatlakozás 860 tájára keltezhető. Ezt kevéssel, talán csak néhány évvel előzhette meg a három éves szövetség, a kangar támadás, és a türkök kettészakadása, amennyiben hitelt adunk szövegbeli helyzetüknek.

A levediai kor kezdetére is léteznek adataink. Az Annales Bertiniani a 839. évnél beszámol a Konstantinápolyból valószínűleg a Dnyeper folyón hazatérő rusz küldöttekre támadó „barbár és igen vad” népről. [24] A Bajor Geográfus 860 körül ugyanezen jelzőket használta e táj török népeinek egyikére: „Sebbirozi habent ciuitates XC. Vnlizi, populus multus, ciuitates CCCXVIII. Neriui habent ciuitates LXXVIII. Attorozi habent CXL VIII, populus ferocissimus. Eptaradici habent ciuitates CCLXIII. Vuillerozi habent ciuitates CLXXX. Zabrozi habent ciuitates CCXII. Znetalici habent ciuitates LXXIII. Aturezani habent ciuitates CIII. Chozirozi habent ciuitates CCL.” Az –i és -(j)ani végződésű nevek szlávokat, az –ozi végűek törököket takarhatnak: Sebbir(ozi)~Szabir, Attor(ozi)~Turk, Vuiller(ozi)~Bilar/Volgai bolgár, Zabr(ozi)~Szabir, Chozir(ozi)~Kazár. [25] [26] A DAI Theophilosz császár idején számol be a kazár kagán kérésére a Don alsó folyásánál a bizánciak által felépített Sarkel erődjéről. [27] Sarkel 838-842 közötti építése Bizánc és Kazária a status quót felborító magyarokkal szembeni együttműködésének eredménye lehet. Levedi kazár házasságát a DAI szerint csak a kangar támadás, a magyarok kettészakadása után követte a fejedelmi cím felajánlása a kazár kagán által. Ez korábbi önállóságukra és jelentős katonai erejükre utal, a kazárok a magyarok 840 körüli Don-vidéki feltűnésekor védekezésre kényszerülhettek. [28] Álláspontom szerint az Al-Dunánál 838-ra vonatkozóan György barát folytatójánál hun, türk és ungri néven is említett ellenség a bolgárok által már előzőleg (811, 814) is segítségül hívott, és általuk „vegre, ugre” néven ismert avarokra érthető. [29] Citált forrásunk a 10. század közepéről származik (950-960), amikor a bizánci irodalomban türknek nevezett magyarok népies „ungri” neve már ismert volt (941), így a két név utólagos azonosítása feltehető. [30]

A DAI közlése szerint Árpád a bulgáriai háború és Atelkuzu elhagyása, a Nagy Morávia földjére településkor már nagyfejedelem volt, ennek időpontja pedig a 37. besenyő fejezet alapján 893-902 közé tehető, a bulgáriai háború kezdetének fentebb megállapított legkorábbi

időpontja alapján pedig 893-ban már számolhatunk fejedelemségével. Fia, Liuntika „ebben az időben” már fejedelem (arkhón) volt, e bizonytalan időmeghatározás legkésőbb 912-re értelmezhető. [31] Amennyiben Liuntika valóban azonos a harmadik fiúval, Jutocsával, apja 880-890 tájára tehető születésekor akár 40-50 éves is lehetett. Árpád születését így 830-850-közé helyezhetjük, fejedelemmé választása 30 éves kora körül, 860-880 között történhetett. Mint láttuk, a 860 körül a Krímben feltűnő magyarok ekkor már Atelkuzu-ben élhettek, így a 860-865 körüli fejedelemválasztás látszik reálisnak. A honfoglalás időszakát közel két nemzedékkel, mintegy 40 évvel megelőzve, 860 tájára tehetjük Levedi uralmának végét, aki 840 körül már a magyarok élén állhatott.

3. A szállásterületek földrajzi helyéről. Levedia.

A DAI szerint az első besenyő-magyar háború előzménye a besenyőknek (kangaroknak) a kazárok elleni sikertelen támadása volt. A kazároktól vereséget szenvedett besenyők aligha fordulhattak a türkök ellen a győztes kazárokon keresztül, így arra gondolhatunk, hogy a 9. század első felében Kazáriától keletre, a Volga alsó szakaszának keleti partján élt besenyők [32] türk szomszédjai szintén a keleti parton, a folyó mentén feljebb éltek, a későbbi Baskíria területén. A Szamara és Orenburg környékén előkerült régészeti leletanyag a 9. század eleji magyarság hagyatéka lehet. [33] [34] A 37-38. fejezetek alapján a Levedi idejében a türköktől elfoglalt, régeinek mondott Etil és Jaik közötti besenyő szállásterület azonosítható Levediával is. Forrásunkban a Chidmas/Chingilus nevet viselő folyóját azonban Kazária közelében egyedül a Dontól nyugatra található mai Szüngül folyóval azonosíthatjuk, a többi lehetséges mai földrajzi azonosítás a Bug vidékén nem Kazária, hanem Bizánc közelében helyezkedik el. [35] Ezért a türkök Volgán túl hagyott szállásai a későbbi Baskíriával azonosíthatóak, a kazár területen való helykeresés, „kóborlás” első, három éves időszakára vonatkozhat a 38. fejezet első szakasza, amikor a kazárokkal még csak Levedi nemzetsége vagy törzse került közelebbi kontaktusba, az új, Meotisz-Don vidéki szállásokon. A 38. fejezet forrásainak téves összeszerkesztése eredményezhette azt a látszatot, mintha a kangar támadáskor Levediát hagyták volna el, amelyet időben követett volna Atelkuzu megszállása.

A muszlim szerzők egyhangúan állítják, hogy a magyarok Horaszánból, Perzsia északkeleti határvidékéről jöttek. [36] Ibn Hurdābih 847 előtti leírásában a ġ.f.r (maġġar) nép a kimekek és a guzzok után, a baġānāk előtt szerepel. Ha a névazonosítás helyes, elődeink a 9. század közepe előtt az Aral-tó és a Volga közötti steppén éltek. Al-Hamadānī 290 (894) körüli munkájában a turkok (magyarok) már a guzzok és a baġānāk után, tehát a besenyőktől nyugatra helyezkednek el. [37] E két forrás híven tükrözi tehát a besenyők és a magyarok mozgását. A 9. század végi Ġayhānī-hagyomány mégis a besenyők és a bolgár ’skl-ek közé helyezi a magyarok határát. [38] A besenyőktől szerinte „...északra a ħifġāh országa; dél-nyugatra a ħazar országa; keletre a guzzīya országa; és nyugatra a saqlab országa terül el. [39] [40] [41] Ez a terület a DAI-ban megörökített régebbi besenyő szállásterülettel azonos, az Etil (Volga)- és a Jaik (Urál)-folyó között, ahol egy besenyő csoport az oguzok kötelékében hátramaradt. Figyelemre méltó, hogy a baskírok később ugyanezen a területen jelentek meg. Ibn Fadlān szerint 922-ben a baskírok a (keleti) besenyők és a volgai bolgárok között helyezkedtek el. [42] Kmoskó szerint Al-Ġayhānī ismeretlen forrása a magyarok egyik határát az Aral-tó vidéki besenyők és a (volgai) bulgár ’skl-ek közé helyezve a valóságban a baskírokról írt, akiket a muszlim földrajzi irodalom azonosít a magyarokkal. [43] A muszlim szerzők húszezer baskírról tudnak nyugaton és kétezerről keleten. [44] A kazárok és kimekek között kétezer emberrel élt Bašgirt nevű kazár előkelő története a baskírok kazár alárendeltségét igazolja a Levedi korabeli magyarokhoz hasonlóan. A baskírok 842/47-ben már az Urál (Jaik)-folyó vidékén, a volgai bolgárok mögött éltek. [45] [46] [47] A magyarok pedig 840 körül már a Volgától nyugatra bukkantak fel. Úgy tűnik, hogy a Levedi népét ért besenyő támadás állhat a baskír-magyar szétválás hátterében.

4. Atelkuzu földrajzi helye.

A türkök fejedelmének Atelkuzu-ben a kazárok szokása és törvénye szerint, a kagán akaratából történt megválasztása, kazár hierarchiába tartozása (künde), a türköknek kazár fennhatóságú területre történt költözésére utal. Kazária a 10. században József kagán levele szerint a Donnál a Donyec torkolat fölött fekvő Sarkel, a Don-Volga szoros és a Volga torkolat között helyezkedett el. József kazár uralkodó a neki adózó népek között a Volga-menti népek mellett a szeverjánokat, vjaticsokat és a szlovéneket említi. [48] Sarkel és a Don vonala csak a 10. században, a besenyők beköltözése után lett Kazária nyugati határa. A 9. században a kazár terület jóval nyugatabbra is kiterjedhetett, amire a PVL 852-es és 859-es bejegyzéséből a keleti szlávok, 856-ból pedig Kijev kazár adóztatásából következtethetünk, amelynek a ruszok kijevi beköltözése vetett véget. A PVL tanúsága szerint 884-ig azonban a Kijevtől keletre élt szeverjánok, 885-ig a Dnyepertől keletre élt radimicsek még a kazároknak adóztak, amit az Oleg vezette ruszok szüntettek csak meg. [49] A kazár fennhatóság a 880-as évek közepéig tehát a Dnyeper vonaláig elért, Kijev táján már az önálló ruszok éltek. A magyarok ekkor kazár fennhatóság alatt csak a Volga-Don és a Dnyeper között élhettek, nyugatabbra nem.

A DAI 37. fejezetében a besenyők eredeti lakóhelye határaiként elsőként az Atil, majd a Jaik folyó szerepel, utána pedig a kazárokkal, majd az úzokkal közös határaik olvashatók. A sorrend alapján az Atilnál a kazárok, a Jaik-nál az úzok határa kereshető. [50] A Kazáriától keletre fekvő régi besenyő szállásterület nyugati határát alkotta tehát az Atil, Etil folyó, amely így csak a Volga lehetett. Már a 7. századi örmény Földrajz is közli, hogy a Kasbic' tengerbe torkolló hetvenágú folyót nevezik a t'urk'ok At'l néven, amely Sarmatia és Skiwt'ia határa. [51] Az „Atelkuzu” és „Atel kai Kuzu” neveknek magyar „Etelköz” tájnévként, vagy „folyóköz” köznévként értelmezése hagyományos a kutatásban. [52] [53] Ám a DAI „Atel” folyójának egyes száma azt mutatja, Konstantin pontosan tudta, hogy egy bizonyos folyó tulajdonnévvel van dolga, nem köznévvvel. Az „atel, etil” szavak „víz, folyó” jelentése ismeretlen a magyarban, utóbbiak ősi, finnugor-kori kifejezések. [54] [55] Csak néhány, többnyire Volga-vidéki (!) török nép nyelvében van „atil” köznév, folyó jelentéssel. [56] Az Árpád-korban szinte az összes víznév-típusból alakult folyóköz név, van „Vízköz”, „Jóköz”, „Sárköz” és „Tóköz” alakú területnév, éppen csak „Etelköz” névnek nincs nyoma. Emellett az Árpád-kor jó részében a két határfolyóról nevezték meg a közbenső területet, „Tisza-Bodrogköz” alakban, a nagyobb folyó neve csak a későbbiekben kopott le. Így a 9. században mindenképpen túl korainak látszik „Etelköz” név létezésének feltételezése. Emellett forrásaink alapján Atelkuzu igen nagy terület elnevezése lehetett, az Árpád-kori magyar folyóköz nevek viszont többnyire kis területek elnevezései. Egyik forrás sem szól folyó+köz összetételű névről, hanem az egyes folyók nevére elnevezettnek mondja a szállásterületeket. Talán az Anonymusnál jellegzetes, de ténylegesen is létezett folyónév+melléke tájnevekre gondolhatunk, a Tisza melléke, Körös melléke alakokhoz hasonló „Etel melléke” formában. [57] Míg a 38. fejezetben Atelkuzu egy névnek írva, de többes számban „helyek”-nek van nevezve, addig a 40. fejezetben Etel és Kuzu alakban két néven szerepel, de átszelő folyója egyes számban olvasható. Az ellentmondás nyilvánvaló. A többes számú „helyek” szó több, egymással szomszédos, elkülönülő területre utal, a steppén ilyen helyzet csak több folyó által átszelt térség esetén képzelhető el, mint amilyenek az azokról megnevezett besenyő és magyar szállásterületek is. Éppen csak Atelkuzu vagy Atel és Kuzu lenne a kivétel?

A magyar szállásterület folyóiról a szintén 9. századi muszlim Ġayhānī-hagyomány nyújt további információkat. E forráscsoport a magyaroknak a Rūm-tengerrel határos országáról és az abba torkolló két folyójáról szól, akik télen a hozzájuk éppen közelebb található folyóhoz húzódnak, és halászáttal tartják fenn magukat. [58] E folyók nevét a források Āt.l/Atil/At.l/Ātīl és Dūbā/Rūnā/W.fā/Waqā alakban adják meg. [60] A kutatás az Etilnek és

Dub(n)ának értelmezett folyókat a konstantinosi Etelköz folyóival azonosítja. [59] A második folyó az (Al-)Duna, az elsőt a Donnal tartom azonosíthatónak. Ibn Hurdābih szerint a rus' kereskedők a saqliba folyóján, a Tanaison(!) utazva Hamliḥ, a kazárok városa mellett haladnak el, ez pedig a Volga alsó szakasza mellett volt. Ám ismert tény, hogy a Don és a Volga alsó szakaszát ugyanazon folyó, az Atil két ágának tekintették akkoriban, így Tanais néven nyilván a Don felső szakasza szerepelhet. A Volga felső szakasza nem a szlávok, hanem a volgai bolgárok földjén haladt keresztül. A Ġayhānī-hagyomány a magyarok mindkét folyóját a Fekete-tengerbe ömlőnek tudja, tehát nem lehet a Volgáról szó. A 13. században Magyarországon a Dont nevezték Ätil-nak. Benedictus Polonus szerint az oroszok által Volgának nevezett folyó a Thanais [61] Gardīzī a magyaroktól jobbra (keletre) található folyóról azt írja, hogy a saqlāb-ok felé, majd onnan a hazar-ok vidékei felé folyik, ez a nagyobbik. Al-Mas'ūdī szerint a Pontos tengerbe torkollik a Tanāis folyó, amelynek mentén a saqliba lakóhelyei találhatók, itt is a Donról van szó. Al-Bakrī szerint a Mānaytiš-tengerbe szakadó hatalmas folyó, a Tanā'is mellett Yāfaṭ több fia él (szlávok). Al-Istahrī és Ibn Hauqal szerint az Ätil Rūs és Bulgār felől folyik al-Hazar-ba, tehát ez a Volga, Al-Dimišqī viszont a Dont nevezhette a szlávok és ruszok folyójának. [62] [63]

Nyugat-európai, latin nyelvű forrásaink közül Regino a lotaringiai Prüm apátja 908-ban befejezett műve számol be arról, hogy az Úr 889. évében az ungrok... "a szkíta tartományból, a Thanais mocsaraiból jöttek elő. A szkítákat a szomszédos besenyők üzték ki, akik számban és vitézségben is felülmúlták őket. Azok pedig mindezek után elsőként a pannonok és avarok pusztaságát kóborolták be." [64] A Thanais szereplése az Etilnek a Meotis mocsaraiba torkolló Donnal való azonosságát valószínűsíti. Az anonymusi „Dentumoger” földrajzi név, a „Don” folyónév és a magyar népnév „moger” alakja összetételeként Atelkuzu-vel azonosítható. [65]

5. Atelkuzu és az Öt folyó

Atelkuzu-nek a Dunáig való kiterjedése erősen kérdéses. A DAI 38. fejezete szerint az a föld lett a türkök után a besenyőké, amelyet az ott levő folyók, a Dnyeper, Bug, Dnyeszer, Prut és Szeret után neveznek, ám ezek között sem Atel, sem Kuzu nevű folyó nem szerepel. A besenyők szempontjából nézve szintén ellentmondásos a helyzet. A 37. fejezet szerint a besenyők földje az Al-Dunától a Donig/Volgáig terjedt, és a népesség nagyjából fele, 4 törzs a Dnyepertől keletre, Kazária felé élt. Eszerint tehát a Dnyeper a besenyők földjét középen szelte át. Ezzel szemben a 38. fejezet a besenyők új hazáját a Dnyeper-Szeret térségben jelöli ki, egyértelműen a Dnyepertől nyugat felé, az öt folyó vidékére kiterjedve. Aligha lehet véletlen, hogy a kifejezetten a besenyőkről szóló 37. fejezettel szemben, amely az Al-Dunától a Donig terjedően jelöli meg a besenyők 10. századi országát, a 38. fejezet ennek csak nyugati részét adja meg, mint a türkök korábbi hazáját. A DAI nyomán a 9. századi magyar szállásterületnek egy szűkebb (Szeret-Dnyeper közötti) és egy tágabb (Al-Duna-Don, Sarkel) értelmezése lehetséges. [66] Úgy látszik, hogy a 9. század végi magyar és a 10. századi besenyő szállásterület földrajzilag csak részben fedte egymást.

Vajon mi lehet e jelenség magyarázata? A 38. és 39. fejezet tanúsága szerint bizonyos, hogy Levedia elhagyása után a türkök Levedivel, illetve a kabarok a türkökkel együtt Atelkuzu-ben települtek meg, mert ezt a szöveg mindkét helyen, világosan megmondja. Az öt folyó vidéke említésekor azonban nem szerepel az „Atelkuzu” kifejezés, és az „Atel” folyónév, sem a 37. sem a 38. fejezetben, holott előbbi ugyanúgy az ott található folyók után elnevezettnek mondja, miként Atelkuzut is. A DAI 37. fejezetében a 9. századi besenyő területet meghatározó ᾿Ατῆλ és Γεῆχ folyók közül az első helyen szereplő kétségtől azonos a 38. fejezetben olvasható ᾿Ατελ(κούζου) és a 40. fejezetben szereplő ᾿Ετέλ folyókkal. [67] Így Atelkuzu nevének előtagja a Volga és a Don török „Ätil” nevével azonosítható. [68] A fentiek

értelmében Atelkuzu és az öt folyó vidéke valószínűleg nem azonosítható egymással, hanem két, egymással földrajzilag ugyan részben egybeeső, de időben egymást követő magyar szállásterületről lehet szó. [69] Amennyiben Atelkuzu utótagja, a Kouζου azonos a Kouβοῦ, azaz a Bug folyóval, az öt folyó egyikével, a két terület kis részben fedhette egymást, ez pedig magyarázhatja az azonosítási zavart. A nyugati magyar határvonal 9. századi megváltozásának talán a muszlim írott hagyományban is van nyoma. A DAI 42. fejezete a Dnyesztert és a Dnyepert jelöli meg a besenyők Bulgária (Al-Duna) és Kazária (Don) közötti területének legnagyobb folyóiként. [70] A magyarok korábban mégsem ezekhez, hanem a bolgárokkal és besenyőkkel határos folyókhoz vonultak téli szállásaikra, az Al-Dunához és a Donhoz. Talán azért, mert nem egy időben voltak a magyarok határfolyói. Gardīzī azt is közli, hogy a magyaroktól balra, saqlāb-ok oldalán levő folyónál, van egy nép a rümök közül, akik mind keresztények, n.nd.r.-nek nevezik őket. A Hudūd al-'Ālam pedig W.n.nd.r országot a tőle keletre található barādāsok, délre lakó kazárok, a nyugatra található hegység és az északra élő magyarok közé helyezi. A kutatás a „nándor”-ként értelmezett n.nd.r. nevet a dunai bolgárok „onoyundur” nevével egyeztetni, és így a folyót az Al-Dunával azonosítja. [71] Azonban a Hudūd al-'Ālam leírása országuk helyéről inkább a Fekete-tenger Don-Dnyeper torkolat közötti partvidékére utal, ahol kazár uralom alatt létezhetett még egy bolgár néptörzsedék ebben az időben. Ide kapcsolódik e forrás információja, amely szerint a magyarok téli tartózkodásának helye a köztük és a rüsek között levő folyó partja. [72] E két adat a magyarok nyugati határfolyójaként a rusz Kijevnél elhaladó Dnyeper folyóra utalhat, az Al-Dunáig csak később terjedhetett ki a magyar fennhatóság.

6. Következtetések

Forrásainkból kirajzolódik a 9. századi magyarság három, időben egymást követő, északkelet-délnyugati irányban elhelyezkedő szállásterülete. A magyarok század első felében a besenyők, Kazária és a volgai bolgár eszkiek között, a Volga balpartján, a későbbi Baskíriában élhettek. E lakóhelyükről a szomszédos kangarok (besenyők) valamikor a 840-es években üzhették el Levedi türkjeit, akik a Volgán és Donon (Ätel) átkelve egészen a Dnyeperig és a Bugig (Kuvu~Kubu) kiterjedő Ätel kai Kuzu-ben (Atel és Kuzu) leltek új hazára. Levedi lakóhelye, Levedia ezen belül, a Don közelében, Kazária közeli szomszédságában kereshető. A belső viszályoktól fokozatosan gyengülő Kazár Kaganátus északi területeit az úzok elől nyugatra húzódó besenyők ragadták el, akik az ott élt magyarokat még nyugatabbra szorították, a Dnyeper és a Keleti Kárpátok közé. A magyarok szállásaikat a 890-es évek végén, esetleg a 898. év folyamán, egy újabb besenyő támadás nyomán helyezték át végleg a Kárpát-medencébe.

Irodalomjegyzék

- [1] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség politikai életrajza. (A magyarság a 9-10. században)*. Belvedere Meridionale, Szeged, 2015. 28-74, 96-104.
- [2] Kapitánffy István: *Konstantinos magyarokra vonatkozó tudósításainak forrásai*. Antik Tanulmányok 43, 1999. 283-285.
- [3] Tóth Sándor László: *Három esztendő vagy 300 év? Megjegyzések a DAI 38. fejezete időviszonyaihoz*. Acta Universitatis Scientiarum Szegediensis Acta Historica Tomus CXXXVII, 2015. 3-17.
- [4] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i. m.* 153-154.

- [5] Constantine Porphyrogenitus: *De Administrando Imperio*. Greek text edited by Gyula Moravcsik. English translation by R. J. H. Jenkins. New, Revised edition. Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies. Trustees for Harvard University. Washington, District of Columbia. 1967. Továbbiakban: DAI 1967. cap. 37: 166-169. cap. 8: 54-55. cap. 40: 176-177. cap. 42: 182-187.
- [6] DAI 1967. cap. 38: 170-175.
- [7] DAI 1967, cap. 39-40: 175-177.
- [8] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i. m.* 95-104.
- [9] DAI 1967, cap. 38, 172-173, cap. 37, 166-167.
- [10] DAI 1967, cap. 38, 172-173.
- [11] DAI 1967, cap. 3, 50-51.
- [12] DAI 1967, cap. 8, 56-57.
- [13] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i. m.* 153-154, 158-162.
- [14] *Повесть временных лет. Часть I.* Текст и перевод. Подготовка текста Д.С.Лихачева. Перевод Д.С.Лихачева и Б.А.Романова. Под редакцией В.П.Адриановой Перетц. (Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. Серия «Литературные памятники») (PVL) 18-19, 39-47.
- [15] *A Magyar Honfoglalás Kútfüi.* Szerk.: Pauler Gyula-Szilágyi Sándor. Bp. 2000, 93-94.
- [16] Czeglédy Károly: *Megjegyzések a honfoglalás előtti magyar királyság intézményéhez.* In: *A magyar nyelv története és rendszere.* Szerk. Imre S. Szathmári I., Nyelvtudományi Értesítő 58, 1967. 83-87. 85.
- [17] Tóth Sándor László: *Három esztendő vagy 300 év? i. m.* 5-7.
- [18] *A honfoglalás korának írott forrásai.* Olajos Teréz, H. Tóth Imre és Zimonyi István közreműködésével szerkesztette Kristó Gyula. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. Szeged. 1995. Továbbiakban: HKIF. 188-190.
- [19] HKIF 209.
- [20] HKIF 184.
- [21] HKIF 162.
- [22] Hunyadi László: *A Schechter-féle szöveg: egy névtelen kazár zsidó levele Haszdai Ibn Sapruthoz.* In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Sor.szerk: Zimonyi István. Szerk: Róna-Tas András. Bp. 2001, 162-175.
- [23] Róna-Tas András: *Magyarok korai történelmünk forrásaiban.* In: *Források a korai magyar történelem ismeretéhez.* Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Sor.szerk: Zimonyi István. Szerk: Róna-Tas András. Bp. 2001, 23.
- [24] HKIF 183.
- [25] *Geographus Bavarensis.* Letöltve: <http://www.idrisi.narod.ru/geo-bavar.htm>
- [26] Witczak, K. T.: *Dwa studia nad Geografem Bawarskim. Zwei Studien zum Geographus Bawarus.* Roczniki Historyczne 59 (1993), 5-17. 13-17.
- [27] DAI 1967, cap. 182-183.
- [28] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i. m.* 139-140.
- [29] Olajos Teréz: *A IX. századi avar történelem görög nyelvű forrásai.* Szeged, 2001. 54-57.
- [30] Moravcsik Gyula: *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai.* Bp. 1988. 52-56, 28-29. Továbbiakban: ÁMBF.
- [31] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i.m.* 218-219.
- [32] Katona-Kiss Attila: *Az oguz és a karluk törzsek szállásváltása a VIII. században.* In: *Hadak útján XX. Népvándorlásokor Fiatal Kutatóinak XX. Összejuvételének konferenciakötete.* Budapest-Szigethalom 2010. október 28-30. 191.
- [33] Türk Attila Antal: *A magyar őstörténet és a szaltovói régészeti kultúrkör.* SZTE-BTK Történettudományi Doktori Iskola Medievalisztika Program. Doktori (PhD) disszertáció. Szeged, 2011. 197-198.

- [34] Türk Attila Antal: *A korai magyar történelem régészeti kutatása Magyarországon*. In: magyar őstörténet. Tudomány és hagyományörzés. Szerk. Sudár Balázs–Szentpétery József–Petkes Zsolt–Lezsák Gabriella–Zsidai Zsuzsanna. Budapest, 2015. 19–29. 21–25.
- [35] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i.m.* 122–133, 127. 7. ábra.
- [36] Zimonyi István: *Muszlim források a honfoglalás előtti magyarokról*. A Ğayhānī-hagyomány magyar fejezete. Magyar Őstörténeti Könyvtár 22. Balassi Kiadó. Budapest. 2005. 73, 79, 81. Balassi Kiadó. Budapest. 2005.
- [37] Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom I/1, Magyar Őstörténeti Könyvtár 10. 1997. Szerk.: Zimonyi István. Balassi Kiadó, Budapest. 106–108, 154, 45.
- [38] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 57: Ibn Rusta, al-Bakrī, Abū-l-Fidā.
- [39] Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók a steppe népeiről*. Földrajzi irodalom I/2. Magyar Őstörténeti Könyvtár 13. Szerk.: Zimonyi I. Balassi Kiadó, Budapest 2000. 252.
- [40] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 59: Al-Marwazī, Gardīzī, al-Bakrī.
- [41] Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók I/1 i.m.* 203.
- [42] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 60: Hudūd al-'Ālam, Balhī-hagyomány, Kāšgarī.
- [43] Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók I/1 i.m.* 200–201, 207.
- [44] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 66, 51.
- [45] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 26, 65–66, 205: Gardīzi.
- [46] HKIF 25–26.
- [47] Váczy Péter: *A magyarok vándorútja keletről nyugatra*. Antik Tanulmányok 22 (1975), 283–285. 287.
- [48] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 144. 146. térkép.
- [49] *Повесть временных лет. Часть I.* Текст и перевод. Подготовка текста Д.С.Лихачева. Перевод Д.С.Лихачева и Б.А.Романова. Под редакцией В.П.Адриановой Перетц. (Москва-Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1950. Серия «Литературные памятники») (PVL) 18–19, 39–47.
- [50] DAI 1967, cap. 37. 166–167.
- [51] Paulik Ágnes: „*A világ bemutatása*”. Egy 7. századi örmény Földrajz a steppe népeiről. In: Források a korai magyar történelem ismeretéhez. Szerk.: Róna-Tas András. Magyar Őstörténeti Könyvtár 16. Bp. 2001, 28–68. 47. 14, 19, 20, 21. sor.
- [52] Tóth Sándor László: *A magyar törzsszövetség i.m.* 228–249.
- [53] Zimonyi István: *Muszlim források i.m.* 210.
- [54] Fehér Géza: *Atelkuzu területe és neve*. Századok 47 (1913), 577–590, 670–685, 675, 673.
- [55] Györffy Erzsébet: *Folyóvíznevek a korai ómagyar korban*. Egyetemi doktori (PhD) értekezés tézisei. Debreceni Egyetem Nyelvtudományok Doktori Iskola, Debrecen 2009. további irodalommal.
- [56] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 210.
- [57] Kristó Gyula: *Tájszemlélet és térszervezés a középkori Magyarországon*. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 19 (Szeged 2003). 18–19, 16–17, 23–24.
- [58] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 152. 20–22: a Ğayhānī-hagyomány, Ibn Rusta (903–913?), Gardīzī (1050–53), a Hudūd al-'Ālam (982).
- [59] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 209.
- [60] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 197: Gardīzī, Al-Marwazī, 'Aufī, Šukrallah, Šukrallah, Muhammad Kātib.
- [61] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 201, 210.
- [62] Kmoskó Mihály: *Mohamedán írók I/2. i. m.* 27, 74, 207, 233.
- [63] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 215, 218, 156, 51.
- [64] MEH 196–199.

- [65] Márton Alfréd: *Dentümgöyer*. In: Korai magyar történeti lexikon (9–14. század). Főszerk. Kristó Gyula. Szerk. Engel Pál – Makk Ferenc. Budapest, 1994. 166.
- [66] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 152.
- [67] DAI 1967. cap. 37: 166-167, cap. 38: 172-173, cap. 40. 176-177.
- [68] Zimonyi István: *Muszlim források i. m.* 208-209.
- [69] Czeglédy Károly: *A magyarság Dél-Oroszországban*. In: A magyarság őstörténete. Szerk. Ligeti L. Budapest 1943, 100-122. 104.
- [70] DAI 1967, cap. 42. 184-185.
- [71] Zimonyi István: Muszlim források i 179-182.
- [72] Zimonyi István: Muszlim források i.m. 152. 20-22: Hudūd al-'Ālam (982).

Lektorálta: Dr. habil. Tóth Sándor László, egyetemi docens, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Történeti Intézet, Középkori és Kora Újkori Magyar Történeti Tanszék

A FRANCIA FELSOÓKTATÁS 1968-1990 KÖZÖTT

Kiss Andrea

Debreceni Egyetem, Történelem és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató

Absztrakt

Franciaország mindig azon államok közé tartozott, amely hagyományosan nagy hangsúlyt fektetett és komoly összegeket szánt a felsőoktatására. A helyzet azonban a második világháború után némiképp megváltozott. A felsőoktatási struktúra elmaradottá vált és nem volt képes megfelelő színvonalú oktatást nyújtani a tömegesen a felsőoktatásba belépni kívánó hallgatók számára. Korábbi kutatásaim során megvizsgáltam, hogy a hallgatói létszám hogyan változott 1953-1968-as időszakra vonatkozóan. Kutatásaimat folytatva, most az 1968-1990-es évekre vonatkozóan próbálom a francia felsőoktatás egyetemi részét feltérképezni.

Tanulmányomban ezért azt szeretném bemutatni, hogy az 1968-as diákmozgalmakat követően a hallgatói létszám hogyan változik: mennyien tesznek érettségi vizsgát, hányan kezdik meg tanulmányaikat a felsőoktatásban. Be kívánom mutatni, hogy az adott korszakra vonatkozóan melyik egyetem volt a legnépszerűbb, vagyis melyik egyetemre jelentkeztek a legtöbben, illetve, mely karok élveztek kitüntetett figyelmet. (Ebből a szempontból Párizs a legproblémásabb, hiszen a forrásul használt INSEE (Institut national de la statistique et des études économiques- Francia Statisztikai hivatal) évkönyvei az adatokat tankerületekre bontva adják közre, míg Párizsban pedig nagyon sok egyetem és főiskola működik!) Előadásomban Franciaország európai részének, vagyis a *Métropolitaine*-nek a felsőoktatási adatait kívánom bemutatni, a tengeren túli területek és tartományok a vizsgálatból kimaradnak. Az ismertetés jelen esetben csupán az egyetemi rendszerre vonatkozik, így a *Grandes Écoles* (az elit főiskolák) rendszere kimarad belőle.

A következő tanulmányomban azt próbálom vázolni, hogy a francia felsőoktatás az 1968-1990 közötti időszakban milyen helyzetben volt. Ehhez elsősorban az 1968-as Fauré törvényt kívánom jobban vizsgálat alávonni, hiszen a törvényi keretet ez adja a vizsgált korszak első felében. Milyen problémákra tudott választ adni, és azokat milyen eszközökkel kívánta megoldani, továbbá melyek maradtak továbbra is megoldatlanok. Kerültek-e felszínre újabb konfliktus források a korszak folyamán?

Mindezek megértéséhez úgy gondolom, szükség van arra, hogy a francia felsőoktatásról egy átfogóbb képet adjak a korszakra vonatkozóan. A struktúra mellett a hallgatói létszámokat és a területi megosztottságot is próbálom egy feltárni!

Kulcsszavak: oktatás, felsőoktatás, Franciaország, 1968

1. Bevezetés

Amikor valaki a francia oktatásra, felsőoktatásra gondol, nagy valószínűséggel az 1968-as események jutnak eszébe először. Valóban nagy hatást gyakoroltak a diákok következő nemzedékeire a tavaszi és májusi események, azonban az akkor felmerült problémákat nem sikerült maradéktalanul megoldani. Melyek voltak akkor a diákok által felvetett legnagyobb problémák? Többek között az intézmények túlnépesedése, a tananyag elavultsága, a tanári kar rugalmatlansága az új eszközökkel, kollégákkal szemben, valamint az infrastruktúra elmaradottsága szerepelt a kritikák között előkelő helyen. [1]

A májusban kezdődött diákmegmozdulások azonban ősre veszítettek lendületükből, és szépen lassan maguktól megszűntek. Köszönhetően annak is, hogy ideológiailag nem voltak egységesek (a baloldali gondolkodásúak mellett jobboldaliak és anarchisták is feltűntek soraikban), és a kormányzat sem tudta őket komolyan venni. A diákvezető szerint a legnagyobb előnyök a spontaneitásuk, ugyanakkor a hátrányuk is ez volt.[2] A több kisebb

szerveződés nem volt képes összehangolni a követeléseiket. Valamint De Gaulle határozottan visszautasította annak lehetőségét, hogy tárgyalóasztalhoz üljön velük, annak érdekében, hogy olyan megoldást dolgozzanak ki, amely mindkét fél számára elfogadható lett volna.[3] A problémák és a követelések megoldására meghozták 1968. novemberében a Fauré törvényt, ami 1969 januárjától lépett életbe. A problémákat teljes körűen viszont ez sem tudta megoldani.

A következő tanulmányomban azt próbálom vázolni, hogy a francia felsőoktatás az 1968-1990 közötti időszakban milyen helyzetben volt. Ehhez elsősorban a Fauré törvényt kívánom jobban vizsgálat alá vonni, hiszen a törvényi keretet ez adja a vizsgált korszak első felében. Milyen problémákra tudott választ adni, és azokat milyen eszközökkel kívánta megoldani. Melyek voltak azok, amik továbbra is megoldatlanok maradtak? Kerültek-e felszínre újabb konfliktus források a korszak folyamán.

Mindezek megértéséhez úgy gondolom, szükség van arra, hogy a francia felsőoktatásról egy átfogóbb képet adjak a korszakra vonatkozóan. A struktúra mellett a hallgatói létszámokat és a területi megosztottságot is próbálom egy kicsit feltárni.

Mielőtt rátérnék a hallgatók létszámának vizsgálatára szeretném tisztázni a térbeli és időbeli elhelyezést. Az általam vizsgált területet franciául *France métropolitaine*-nak nevezik. Ez Franciaország Európán belüli részét jelenti Korzikával kiegészülve. A vizsgálatból kihagyom tehát a DOM és TOM, vagyis a tengerentúli területeket és tartományokat, (melyek száma igen magas). Ezeken a területeken is vannak felsőoktatási intézmények, azonban mivel ezek nagyon távol esnek, illetve a problémák itt izoláltabban jelentek meg, így a vizsgálatból ezeket kihagyom. Tehát elemzés alá kerül: Franciaország területén a korszak végére kialakított 25 *académie*, azaz tankerület valamint a korzikai tankerülettel együtt 26 egyetemi helyszín. Az egyes *académie*-k területén található egyetemmel (ahol több található ott összevontan az egyetemekkel), főiskolákkal foglalkozom. A kutatásom tárgyát nem képezi továbbá a sajátosan francia *Grandes Écoles* rendszere, amelyet magyarul elit egyetemnek, vagy szakfőiskolának is szoktak fordítani. Ebből a sajátos intézménytípusból minden tudományágnak van egy vagy több intézménye, így a számuk igen magas, a hallgatói létszám azonban jóval az egyetemi átlagos létszám alatt mozog. Már a felvételnél nagyon erős szelekció megy végbe, amely azt eredményezi, hogy csak a legjobb képességű és eredményű hallgatók kerülnek be. A végzés után az elhelyezkedés is sokkal egyszerűbb, mivel ezen intézmények alumni rendszere igen jól működik, és az itt kiállított diplomák már csak az alacsony számuk miatt sem értéktelenednek el.

2. Hallgatói létszámok 1968-1990 között

A vizsgálat időkorlátjának kezdő éve 1968, amikor a francia egyetemi rendszeren belül általános megmozduláshullám megy végbe. A záró dátum pedig 1990, amikor a mai Bolognai-rendszerhez nagyon sokban hasonlító rendszer alakul ki, a tömegoktatás igényeinek minél jobb kiszolgálására törekedve.

Vizsgálataimhoz az *I.N.S.E.E.* Vagyis az *Insitut national de la statistique des études économiques*, a Francia Statisztikai Hivatal évkönyveit használtam fel.[4] A hivatal minden évre vonatkozóan közreadja az oktatásra vonatkozó fontosabb adatokat: alapszinttől a legfelsőbb szintekig a résztvevő tanulók arányát és számát, az érettségizettek számát és szintén az arányát, a felsőoktatásba felvételt nyert hallgatók, illetve a diplomát szerzettek létszámát is.

Fontos kiemelni, hogy a felsőoktatásba felvételt nyert tanulók létszámával tudok dolgozni, mert arra, hogy valójában mennyien kezdték meg tanulmányaikat az egyes tankerületekben, nagyon kevés esetben van adat. Tovább nehezíti a kutatást, hogy a statisztikai hivatal kétféle évkönyvet ad közre. Az egyik típus az *annuaire*, vagyis az éves hagyományos évkönyv.

Azonban vannak olyan évek, amikor a kiadott évkönyv *rétrospectif*, vagyis olyan kiadvány, amely általában 4-5 évre visszamenően a fontosabb adatokat adja meg. Ez azt jelenti, hogy nem az adott *académie*-re lebontva adja meg az adatokat, hanem csak a végösszeget, így a változási, növekedési tendenciák vizsgálhatóak, mélyreható elemzés azonban nem végezhető. (Szerencsére az időszakra vonatkozóan összesen 2 ilyen kiadvány akad a *Bibliothèque nationale de France* elektronikus rendszerében a *Gallica*-ban. Az 1974-1975 és 1975-76-os tanévekre vonatkozóan akad ilyen évkönyv.)

A kutatásban problémát okoz időnként az is, hogy a DOM és TOM területén működő felsőoktatási intézmények hallgatói létszáma nem külön táblázatban, hanem a 26 *académie* közül vagy az Aix Marseilles-i vagy a párizsi tankerület hallgatói létszámához hozzáadva jelenik meg. Van olyan év, amikor a pontos létszámot lábjegyzetben feltüntetik, de olyan év is akad, hogy ez a pontosítás nem történik meg.

A korábbi korszakoktól eltérően (előző kutatásaimat az 1953-1968 közötti időszakra vonatkozóan végeztem el) az adatfelvétel sokkal pontosabb lett és több tényezőt vesz figyelembe, így sok olyan eredmény derülhet majd ki, ami árnyaltabbá teheti a korábban a korszakról kialakult képet. Azonban a vizsgált korszakra eltűnik a női hallgatók létszámának oszlopa az statisztikából. Míg korábban vizsgálható volt az adott intézmény női és férfi hallgatóinak létszáma (így természetesen az arányuk is, ami a bölcsészkarokon volt a legmagasabb, de az 50 %-ot sosem érte el!), így ez a tényező most az évkönyvek alapján már nem vizsgálható.

A hallgatói létszám továbbra is növekedést mutat, azonban az előző évtizedekhez mért nagyobb kilengések nem tapasztalhatóak. Az 1986-1987-es tanévről az 1987-1988-as tanévre van egy nagyobb arányú növekedés, amikor is egy év alatt a hallgatói létszám 265.429-el nőtt. Az 1968-as évben a francia egyetemi rendszerbe 508.119 fő nyert felvételt, ez a szám 1988-1989-es tanévben 1.388.858 főre emelkedett.

A legnagyobb hallgatói létszámmal bíró tankerület nem meglepő módon a párizsi volt. Itt a felsőoktatásban tanulók létszáma a korszakban tovább nőtt, ám megduplázódni nem tudott. 1968-1969-es tanévben 185.663 fő nyert felvételt valamelyik az *académie* területén működő egyetemre vagy főiskolára. A korszak végén 1988-1989-ben ez a szám 271.919 fő volt. Hozzá kell tenni, hozzá kell tenni, hogy Créteil és Versailles 1973-ban kiválik Párizsból és önálló *académie*-vé szervezik át, ezek területén több felsőoktatási intézmény is található. A hallgatói létszámok itt intenzívebben növekednek. Créteil tankerülete 1973-1974-es tanévben 19.509 hallgatóval kezdi meg a munkát, és létszámot sikerül megtripláznia 1988-1989-re, amikor is a hallgatók száma 60.523 fő. Versailles 1973-1974-ben 37.759 fővel kezd, és ez a létszám 1988-1989-re 77.081-re nő. (A táblázatot az I.N.S.E.E évkönyvei alapján készítettem)

1. táblázat Hallgatói létszámok 1968-1990 között

tankerület	1969-1970	1980-1981	1988-1989
<i>Aix-Marseilles</i>	37.487	48.451	68.343
<i>Amiens</i>	6.638	9.910	22.622
<i>Besancon</i>	9.667	10.986	20.290
<i>Bordeaux</i>	33.262	43.563	67.547
<i>Caen</i>	13.550	11.669	23.072
<i>Clermont-Ferrand</i>	13.855	14.870	27.266
<i>Corse</i>		374	2.286
<i>Créteil</i>		24.457	60.523
<i>Dijon</i>	11.704	13.573	25.224
<i>Grenoble</i>	23.042	29.803	51.311
<i>Lille</i>	31.071	40.190	87.650

<i>Limoges</i>	5.382	7.753	12.657
<i>Lyon</i>	38.558	52.903	90.684
<i>Montpellier</i>	27.901	35.785	55.349
<i>Nancy-Metz</i>	20.311	27.104	49.700
<i>Nantes</i>	15.988	26.238	56.445
<i>Nice</i>	13.539	19.179	28.851
<i>Orléans-Tours</i>	14.089	19.295	33.724
<i>Paris</i>	185.663	217.032	271.913
<i>Poitiers</i>	11.088	13.490	23.550
<i>Reims</i>	8.938	12.388	23.201
<i>Rennes</i>	24.129	34.229	62.082
<i>Rouen</i>	9.306	13.507	27.806
<i>Strasbourg</i>	24.735	28.642	45.660
<i>Toulouse</i>	35.423	44.725	74.021
<i>Versailles</i>		47.900	77.081
Összesen	615.326	848.016	1.388.858

A legnagyobb vidéki egyetemi központnak Lyon tekinthető. 1968-1969-es tanévben 32.588 fő tanult valamelyik lyoni felsőoktatási intézményben, a korszak végén 1988-1989-ben ez a szám 90.684-re nő. A legkisebb vidéki egyetemnek 1980-1981-es tanévig a limoges-i tekinthető, hallgatóinak száma az 1960-as évek végén 5.000 körül mozog és a 1990-es évekre sem nő 12.000 fölé. Az 1980-as években kezdi meg működését a 26. *académie* Corse, vagyis Korzika szigetén. Az időszak utolsó éveire ez válik a legkisebb hallgatói létszámmal bíró tankerületté. A kezdetekkor összesen 374 hallgatója volt az egyetemnek, mely az 1988-1989-es tanévre 2.286-ra nőtt. Az egyetem azért is különleges helyzetű, mivel itt a francia mellett olasz és helyi korzikai nyelven is folyik az oktatás. Az ország másik különleges oktatási struktúrával bíró intézménye a strasbourgi egyetemen, ahol egyedülálló módon protestánsok számára folytatnak teológiai oktatást. Azonban hozzá kell tennem, hogy nagyon nehéz pontos elemzéssel szolgálni. Az *académie*-k területén ugyanis eltérő számú felsőoktatási intézmény működik. Míg Limoges-ban vagy Korzikán egyetlen egyetem működik, addig Lyonban vagy Párizsban több intézmény közül is választhatnak a felvételizni kívánó diákok.

A statisztikai évkönyvekből az is látható, hogy az egyetemen melyik karra, mennyi hallgató nyert felvételt. A legnépszerűbb végig a bölcsészkar volt. Ez nem meglepő, hiszen a tanárképzés is ezen a karon folyt, valamint a magyartól eltérően olyan szakok is ezen karon kaptak helyet, amelyeket hazánkban a társadalomtudományi karon oktatnak. A második legnépszerűbb kar az 1970-es évek közepéig az egysége keretben működő a jogi és közgazdasági kar volt. Ez azonban ketté vált és így a második legnépszerűbbé az orvosi kar vált. Ezt követte a jogi majd a közgazdasági. A természettudományi karra is sokan jártak, ám a hallgatói létszám egy idő után megoszlott az újabb technológiai karok között. Mivel a francia egyetemek pluridiszciplinaritásra törekedtek, így minden tankerületben, minden szak megtalálható volt. Természetesen voltak kivételek. Ilyen volt például Korzika, ahol az egyetemen csak bölcsész, jogi és természettudomány oktatás folyt az az összes többi hiányzott. Az egyetemek nagy részén voltak időbeli eltérések abban, hogy az újabb karok mikor kezdték meg működésüket. Korzikán azonban működés megkezdésekor csak a bölcsészkar működött, és pár évvel később a jogi és természettudományi karok is megkezdtek az oktatást, azonban a többi kar a vizsgált korszakban a szigeten nem jelent meg.

3. Fauré törvény

Amint már korábban említettem a korszakra vonatkozó egyik legfontosabb döntést a *loi Fauré*, a Fauré törvény jelentette.[5] Nevét a Murville kormány (1968. július 13-1969. április 28.) közoktatásügyi miniszteréről Edgar Fauré-ról, korábbi kormányfőről kapta. (A vizsgált időszakban fontos még megemlíteni a loi Savary-t, 1984-ből, illetve a Lionel Jospin által beterjesztett 1989-es szerződéses módosítást.) A törvényt 1968 november 12-én hozták meg. Hivatalosan a *L'orientation de l'enseignement supérieur* címet viseli (Irányadás a felsőoktatásra vonatkozóan), röviden azonban Fauré törvényként ismeretes. A törvény sok elemet vett át a diákok követeléseiből, illetve a Francia Kommunista Párt által kidolgozott oktatási tervetből is. A legfontosabb feladata az volt, hogy az 1968-as problémákat orvosolja. A meglévő és jól működő szabályozásokat részben megtartotta, ahol szükség volt rá, ott pedig kiegészítette a korábbi szabályozásokat.

Ennek értelmében a legfontosabb követelés az egyetemi autonómia megteremtése bekerült a rendelkezések közé. Továbbá az egyetemeket pluridiszciplináris intézményekké alakították át. A törvény 6. cikkelyének értelmében az adott egyetemnek rendelkezhet domináns karral, de amennyire lehet, az adott egyetemen törekedni kell a karok lehetőség szerinti minél jobb összekapcsolására. Így a korszakban megfigyelhető, hogy minden egyetemen a tudományterületek minden szegmensét lefedve kezdtek meg működésüket az új karok. Kivétel ez alól Korzika, ahogy már említettem, ahol egyértelműen a bölcsészkar dominált.

A felvételi döntést az egyetemek hatáskörébe helyezték, a bejutás feltétele azonban továbbra is az érettségi maradt. A további képzésről viszont az egyetem maga rendelkezett, így a korábban sokat hiányolt autonómia megvalósult. Az egyetemet és a hozzájuk kapcsolódó kutatási intézményeket, egységeket egy választott tanács vezette. A tanács tagságába választható személyek köréről és végzettségéről a törvény külön rendelkezett. Önállóságot kapott továbbá az egyetem az adminisztráció területén is, valamint az oktatási struktúráját, vizsgaszabályzatát és a fokozatszerzés módozatait is saját hatáskörében szabta meg. Pénzügyi téren is önállóságot kapott. Az állam által az egyetem számára megítélt összegén kívül szabadon gazdálkodhat más magán- és közforrásból származó forrásokkal is. Saját költségvetését önállóan határozhatja meg, a kormányzattól csupán utólagos ellenőrzésre számíthatnak az intézmények.

A 4. cikkely egy új tisztséget vezet be, ez a *recteur d'académie*, a tankerületi rektori cím. A tankerületi rektor az általa felügyelt tankerületben az alapfokútól a felsőfokúig felügyelte a francia oktatás valamennyi szintjét. A közoktatásügyi minisztert képviseli a tankerületében. Az új tisztség új jogköröket is maga után von. Az egyetemen kancellári minőségben képviseli a közoktatásügyi minisztert annak távollétében. Jogköréből adódóan amennyiben úgy ítéli meg, hogy az adott tankerületben szükség van rá egy vagy több új intézmény, kar létrehozására van lehetősége. Az okok között szerepelhet a zsúfoltság enyhítése, a tudományos munkaszínvonalának emelése is.

A törvény kimondta, hogy az Oktatási Minisztérium kulturális és tudományos munkát folytató intézményeket hoz létre. Ezek létrehozására az ajánlást a *Conseil national de l'enseignement supérieur et de la recherche*, az Országos Felsőoktatási és Kutatási Bizottság teheti meg. Ennek elnöke az oktatási miniszter, tagjai között az egyetemek képviselői, más kulturális és kutatási intézmények vezetői, továbbá egyharmad részben olyan külső személyek találhatók, akik a nemzeti érdeket képviselik. A tagok pozíciójukat választással tölthetik be. Ezeknek a bizottságoknak helyi szervezeteit is létrehozzák Felsőoktatási és Kutatási Regionális Bizottságok néven. A regionális bizottságok elnöki tisztségét a tankerületi rektor tölti be.

A diákok elsődleges követelése volt 1968-ban, hogy ők is véleményt nyilváníthassanak az egyetem vezetése felé azokban a kérdésekben, amelyek őket is érintik. A törvény lehetőséget teremtett a hallgatók számára, hogy az érdekeiket képviselő szervezetet állítsanak fel az

egyetemen. A hallgatói önkormányzat lehetőséget teremtett a diákoknak arra, hogy az egyetemi vezetéssel az őket érintő döntésekkel és változtatásokkal kapcsolatban véleményt nyilváníthassanak. Szigorúan szabályozta, hogy melyik karról és melyik évfolyamról hányan kerülhetnek be a szervezetbe. Továbbá lehetőséget teremtett a külföldi hallgatók számára is az érdekvédelemre.

Mindezek ellenére ez a törvény sem volt képes teljes körű megoldást nyújtani a problémákra. Az egyetemi autonómia ugyan megvalósult és az oktatás szabadsága is érvényesült, azonban a mélyebb strukturális és infrastrukturális problémák egy része megmaradt, melyet csak a későbbi felsőoktatást érintő rendelkezések tudnak véglegesen felszámolni.

A tanulmányomban próbáltam röviden áttekintést nyújtani a francia felsőoktatásra fejlődésére vonatkozóan az 1968-1990 korszakot illetően. Bemutattam, hogy a 26 tankerületben a hallgatói létszámok hogyan változtak. Összegzésként elmondható, hogy a legnagyobb vidéki egyetemi központ Lyonban volt, és a párizsi egyetemek népszerűsége valamelyest megcsappant. Amíg korábban a felsőoktatásban résztvevő hallgatók közel fele a főváros valamelyik felsőoktatási intézményében kezdte meg tanulmányait, addig ez az arány a vizsgált korszak végére csupán a hallgatók ötödét tette ki. A legkisebb egyetemi hallgatói létszámmal pedig előbb Limoges majd Korzika tankerülete rendelkezett.

A loi Fauré értelmében az egyetemek az eddiginél sokkal nagyobb autonómiát kaptak, és a hallgatóknak is lehetőségük nyílt a saját érdekeik képviselésére. Továbbá egy új jogkört is létrehozott a tankerületi rektor személyében.

Irodalomjegyzék

Könyvek

[1]Frei, Norbert: *1968 Diáklázadások és globális tiltakozás*, Corvina Kiadó, 2008

[2] Gazdag Ferenc: *Franciaország 1945-1995*, Zrínyi Kiadó, 1996

Internetes hivatkozások:

[3] Ferwagner Péter Ákos: *De Gaulle májusa*,

elérhető:<http://epa.oszk.hu/00900/00995/00016/pdf/ferwagnerpa08-4.pdf>

[4] *Annuaire statistique de la France*,

http://gallica.bnf.fr/services/engine/search/sru?operation=searchRetrieve&version=1.2&collapsing=disabled&query=%28gallica%20all%20%22livres%20annuel%20statistique%201953%22%29%20and%20arkPress%20all%20%22cb34349577d_date%22

[5] A törvény szövege eredeti nyelven itt érhető el:

https://www.legifrance.gouv.fr/jo_pdf.do?id=JORFTEXT000000693185&pageCourante=10579,

A törvény szövege magyar nyelven itt érhető el:

Reform vagy forradalom- Diákság, egyetem, társadalom Nyugat-Európában, Szerk.:

Köpeczi Béla, Kozmosz Könyvek, 1970

Lektorálta: Dr. habil. Györkös Attila, adjunktus, Debreceni Egyetem, Történelmi Intézet

MEGAKASZTOTT FEJLŐDÉS VAGY AZ ÚJ LEHETŐSÉGEK IDŐSZAKA

Kiss Márton

*Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, Interdiszciplináris Doktori Iskola
kiss.marton1990@gmail.com*

Absztrakt

A török elleni felszabadító háborúval (1683-1699) szinte egy időben megkezdődött a visszafoglalt területeken az igazgatás megszervezése. A növekvő háborús terhek, illetve a helyi uralkodó réteg érdekei miatt a Dunántúl déli részén fekvő vármegyék újjászervezése is megkezdődött, először katonai-kamarai, majd a század fordulóján polgári alapon. Az itteni vármegyék igazgatásának megújítását legtöbbször siker fogadta, amely során megkezdődhetett a hosszú török uralom alóli regeneráció és több esetben azok benépesítése egyaránt. Ezt a folyamatot többek szerint megakasztotta a Rákóczi-szabadságharc kitörése, majd a térségbe érkezett kuruc, rác és császári hadak sorozatos egymás elleni hadakozása.

Vizsgálatunk fókuszában a Dél-Dunántúl vármegyei (Baranya, Somogy, Tolna vármegyék) állnak, amelyek szinte a háború elején megszabadultak az oszmán uralomtól. A fokozódó terhek és a különböző rablóbandák miatt a közbiztonsággal állandó problémák akadtak. A 17-18. század fordulóján úgy tűnt, hogy a vármegyék újjáalakították politikai gyűléseiket és effektíven tudják kezelni a lokális problémákat, amikor megérkezett az ország keleti felén kitörő Rákóczi-szabadságharc híre, majd 1704 elején annak lovasai. Az előadás során a térség történelmének főbb csomópontjait kívánom áttekinteni, úgy mint vármegyék reagálása a felszabadító háború eredményeire, az egyre nagyobb volumenű adóztatás, végül a kurucok előretörésének problematikája egészen a szabadságharc végéig.

A kutatást több tényező is nehezíti, úgy mint az egy egységben fennmaradó források hiánya, a szabadságharc iratképző szerveinek anyagainak hiányos volta valamint a vármegyei levéltárak nagyarányú pusztulása, eltűnése. Ezt ellensúlyozandó, szükség van egy olyan vizsgálati modell kialakítására, amelynek segítségével egységes véleményt tudunk kialakítani e három, a korszak kihívásaira különbözőképpen reagáló vármegyéről. A vizsgálathoz szükséges bevonni a vármegyei közgyűlések iratanyagát, illetve a kuruc hadsereg vezető személyiségeinek magánlevelezését, különösen a vármegyei tisztségviselőkre vonatkozóan. Az országos történeti irodalom áttekintése és vizsgálata mellett szükséges az úgynevezett „helytörténeti” irodalom alapos elemzése is, hiszen a szabadságharc mikro szintű vizsgálati eredményei árnyalhatják és befolyásolhatják az „országos” nézőpontokat.

A tanulmány célja hogy választ adjon arra a kérdésre, hogy a Rákóczi-szabadságharc hogyan hatott a Dél-Dunántúl közigazgatási fejlődésére: megakasztotta-e a felszabadító háború után kiépülő folyamatot, ami során először katonai-kamarai, majd polgári igazgatás alakult ki vagy esetleg előnyösen formálta azt. Vagyis egy polgárháborúval felérő konfliktus, amely során a Dunántúl népei kölcsönösen egymást gyilkolták, hozhatott-e pozícióbeli emelkedést, ha csak egy rövid időre is.

Kulcsszavak: Dél-Dunántúl, közigazgatás, Rákóczi-szabadságharc

1. Bevezetés

Hazánk történelmének fordulópontjait több esetben az oszmán uralomhoz, illetve annak megszűnéséhez kötjük. Az 1526-os mohácsi vereség után külön útra kerülő ország két nagybirodalom – a Habsburgok Monarchiája és az Oszmán Birodalom – között élte mindennapjait, megszenvedve az állandósuló háborús állapotokat. Bécs 1683-as sikertelen ostromát követően ismét felcsillant a remény, hogy az oszmánok kiűzésével visszaállításra

kerülhet a független Magyar Királyság. Azonban a török kiűzése Magyarországról nem történt zökkenőmentesen: a katonai hadjáratok gyors sikerei mellett a Habsburgok nyugati (franciák) háborúja miatt nem sikerült azonnali és biztos eredményeket elérni a térségben. A korszak sajátossága, hogy mindkét oldalon harcoltak magyarok: a nádor vezetésével a Habsburgok, illetve Thököly Imre vezetésével az oszmánok oldalán (egészen 1684-ig, Thököly oszmán elfogatásáig).

A korszak megítélését legtöbbször az elszalasztott lehetőségek és a Habsburg kormányzat előretörésének időszakának tekintik. Legtöbbször a felszabadulás élményét összekötik a Rákóczi-szabadságharcra való felkészüléssel, hiszen ez a „nemzeti szabadságharc” ami megállította a Habsburg kormányzati körök erőteljes hatalmát az országban és a szatmári békével (1711) visszaállították a rendi dualizmus intézményét. Magyarországon ezzel megindulhatott a háborús időszakok kárainak helyreállítása, majd később a prosperálás is.

De vajon tényleg ennyire egyszerű a kép? Az országot elnyomó oszmán uralmat valóban egy másik „zsarnok” kormányzat vette át? Mennyire érhető tetten a hosszú oszmán uralom alóli felszabadulás élménye és a szabadságharc nyolcéves küzdelmének leverése közötti ambivalens helyzet? Létezett-e olyan vidéke az országnak, ami gyarapodott a polgárháborús időszak alatt vagy Rákóczi kurucái csak rosszat hoztak a helyi lakosságra?

Írásomban pontosan ilyen kérdésekre keresek a választ egy kisebb régió, a Dunántúli déli részének három vármegyéjének – Baranya, Somogy és Tolna – példáján keresztül. A legfőbb kérdés, hogy hogyan élték meg ezek a vármegyék az impériumváltás időszakát; léteztek-e alternatívák a fejlődés számára, illetve a legfontosabb: milyen változást okozott az először 1704-ben, majd 1705-től tartósan itt tartózkodó kuruc uralom a térségben. Elfogadható-e az a kép, miszerint mindenki egyöntetűen a kurucok mellé állt azok 1704-es betörésétől egészen a szatmári békéig vagy az állandósuló polgárháborús állapotban esély sem volt a gyarapodásra?

2. Az 1683-1711-es korszak historiográfiai vázlata

Nagy László 1987-as tanulmányában hiányolta a török kiűzésének több szempontból való elemzését, kiemelve, hogy nagyon sokszor a régi beidegződések munkálódnak az emberekben a korszakkal kapcsolatban. Fontosnak tartja, hogy az ország akkori jövője szempontból a „kettős biztosítás” rendszere működött: míg az ország nyugati részén élő főnemesek a Habsburg udvartól várták kiváltságaik védelmét és az ország felszabadítását, addig a keleti részen élők Erdélytől és így közvetlenül az Oszmán Birodalomtól.

A Rákóczi-szabadságharc (1703-1711) megítélését legjobban a nemzeti hősiességhez való tartozás jellemzi, aminek legjobb példái Thaly Kálmán munkásságában és az 1950-es években keletkezett monográfiákban érhetők tetten. Ezekben a főszereplők (Dózsa György, Bocskai István, Rákóczi Ferenc, Kossuth Lajos) a külső, elnyomónak titulált Habsburgokkal szemben vívtak függetlenségi küzdelmet, inkább több, mint kevesebb sikerrel. A két világháború közötti időszakban pedig II. Rákóczi Ferenc személye Zrínyi Miklóst és Széchenyi Istvánt összekötő elemmé vált, mint az önálló magyar államhoz vezető út egyik képviselője.[2]

A 17-18. század fordulójának eseménysorozatának értelmezését nagyban nehezíti, hogy milyen időkeretek között vizsgáljuk azt. Így fordulhat elő, hogy többen 1711-et tekintik fordulópontnak a magyar kora újkor és újkor vizsgálata között, amit több történeti szintézis tematikája is követ. A főként 1989 után megerősödő történeti irányzat a fentieket olyan országgyejesítőknak tartotta, akik egyben Habsburg-ellenes küzdelmeket is folytattak.[3]

Pálffy Géza tanulmányában egy másik strukturált álláspontot javasol a 17. századi magyar történelem vizsgálatához. Véleménye szerint ezt az időszakot a fenti „függetlenségi” küzdelmekkel együtt öt nagy háború és kompromisszum határozta meg, kezdve az 1608-os országgyűléstől egészen az 1711-es szatmári megegyezésig. Ő ezt egybekötötte a magyar rendek törekvéseivel, bizonyítva, hogy ezekből a küzdelmekből a magyar rendek legtöbbször

győztesen kerültek ki – mindig javítottak valamit addigi politikai helyzetükön. Ezek alapján kijelenti, hogy a magyarok a korszakban hangoztatott és sajnos több esetben sztereotípiaként élő örökös felkelők helyett ugyanúgy megérdemlik az örökös kiegyező elnevezést is.[4]

A magyar történeti szintézisek elemzése során látszik a korszak egységben való kezelésének problematikája. Az első általános tendencia, hogy korszakhatár jellege miatt a legtöbb – esetleg többkötetes – szintézis általában itt, a 17. század végén szakítja meg mondanivalóját, átengedve magát a Rákóczi-szabadságharc eseményeinek vizsgálatára. Vagyis a magyar történelmet általában a mohácsi csatavesztéstől (1526) a török elleni felszabadító háborúig vizsgálják, végpontként Buda sikeres keresztény bevételét (1686) vagy a karlócai békét (1699) téve meg. Itt következik egy hiátus, ami a Rákóczi-szabadságharcra való „felkészülés” jegyében történik, míg Esze Tamás katonai zendülése és Rákóczi hazajövetele után megkezdődik a fegyveres konfliktus egészen 1711-ig. Ilyen szempontból az 1683-1711 közötti időszak két külön korszakból építhető fel, ami általában nem segíti a megértést – és a hosszabb távú történelmi fejlődés megismerését sem.

Másik ilyen lehetőség a szabadságharc végét lezáró szatmári békekötés (1711) korszakhatárként való kezelése. A békének számos történelmi interpretációjával találkozhatunk a szakirodalomban, de biztosan állíthatjuk, hogy egy küzdelmes, polgárháborús időszakot egy viszonylag előnyös béke zárt, amivel tényleg megindulhatott az ország átalakítása és felkészítése az „új időkre”. Pálffy Géza ezt jelöli meg a „hosszú 17. század” végének, mint a fegyveres rendi politizálás lezárulását. A küzdelmek mellett kiemeli, hogy a magyar rendek a küzdés mellett nagyon jó kompromisszumképességről is tanúbizonyságot tettek ebben az időszakban.[4]

A helyi és megyei szint korszakbeli (1683-1711) történetének vizsgálatra ezek a nézőpontrendszerek nem alkalmasak, hiszen így elvesznek mindazok a regionális sajátosságok, amivel a Dél-Dunántúl rendelkezett ebben az időszakban. Az ilyen történelmi munkák hiányát az utóbbi időben többen kívánták orvosolni, így például Oross András, aki az országos kamarai szervezet szempontjából foglalkozott a térség berendezkedésével.

3. A felszabadító háború eseményei a Dél-Dunántúlon

3.1. Katonai események és tervezetek

A három vármegye a Hódoltságban helyezkedett el, aminek központja Buda volt. Birtoklása magával vonta a Drávától északra lévő rész feletti hatalmat is. A császári haditanács feladatai között első helyen szerepelt a központi várnak visszaszerzése, azonban ez sem 1684-ben, sem a következő évben nem sikerült. Az 1686-os sikeres ostrom után a környék – és a dél-dunántúli vármegyék – várai támogatók nélkül maradtak, amit a következő évi Harsány-hegyi ütközet (1687) pecsételt meg. A vármegyék várai szinte pontosan ezekben az években szabadultak fel a török uralom alól: Simontornya 1686. szeptemberében, Pécs ugyanezen év októberében, Szigetvár viszont csak 1689-ben.[5]

A várak ostroma mellett nagyobb pusztulást okozott a két fél hadseregének folyamatos vonulása a térségben. A „felperzselt föld” taktikájának oszmán részről való alkalmazása nagyban nehezítette a császári seregek gyors előrenyomulását déli irányba, akik a következő évek balkáni hadjáratai során sem tudtak nagy távolságra eltávolodni az utánpótlást szállító vízi útvonalaktól.[6]

A várak állapotára jellemző, hogy legtöbbször a régi (középkorias) jellegükre őrizték meg, mint például Simontornya, amit még Gergelylaci Buzlay Mózes építtetett át a 16. század első felében.[7] A hadtörténeti fejlődés azonban már túlhaladta az ilyen erődítéseket és helyettük az új, matematikai módszerekkel megtervezett várakat részesítette előnyben, amik már ellent tudtak állni a mobil tüzérség irtózatossá tüzének is. Erre tipikus példa a francia Vauban marsall által kidolgozott „vasöv”, ami védelemre és támadásra egyaránt alkalmas volt.[8] Egyedül

Szigetvárral számoltak a térség várai közül, amit a folyamatos katonai építkezések és a megnövelt katonai létszám is bizonyít.[9]

Ennek a pozícióvesztésnek illetve a hadtechnikai és gondolkodásbeli változásnak köszönhető, hogy az ország közepén lévő várakról igyekeztek megszabadulni, mivel azok finanszírozását nem tette lehetővé a korabeli pénzügyi potenciál. Ennek tipikus dokumentumai az 1699 és 1702 között kiadott ún. „várfelrobbantási rendeletek”. Oross András kutatásaiból látszik, hogy a térségben több vár bekerült a lerombolandó erődítmények körébe.[10] Magát a betartást nagyban nehezítette, hogy ezek több esetben uradalmak központjai voltak, amiknek tulajdonosai igyekeztek minden lehetséges módon megvédeni azokat. Ennek nem sok sikere volt, egyedül Simontornya volt csak képes elkerülni a rombolást, köszönhetően az időközbeni tulajdonosváltásnak.[11] Szigetvárat már visszafoglalásának idejében erősíteni és fejleszteni kezdték, hogy képes legyen ellátni a megnövekvő katonai és rendészeti feladatokat, amivel megbízták ebben az időszakban.[9]

Szintén ehhez a folyamathoz köthető a magyar rendek tervezetei a fennálló katonai struktúra átalakítására. Az oszmán előretöréssel szinte egy időben kiépülő végvárrendszer két pillérre támaszkodott: a végvidéki főkapitányságok alá tartoztak az adott térség várai és erődítményei, míg a kerületi főkapitányságok rendelkeztek az adott terület katonaságával.[12].

Ezen a struktúrán mind a császári kormányzat, mind a magyar rendek változtatni kívántak. Előbbiek szinte már Buda felszabadulása után korszerűsíteni kívánták a védelmi rendszert, elismerve, hogy az oszmánok még mindig katonai fenyegetést jelentettek. Céljuk egy természeti akadályokra (legtöbbször folyókra) támaszkodó védelmi hálózat létrehozása volt a szlavón területektől egészen Erdélyig. Az események csak a karlóciai béke aláírása (1699. január 26) után gyorsultak fel igazán, amikor a nagyobb várakat modernizálni és fejleszteni kezdték a megnövekvő katonai feladatok számára.[13]

A magyar rendek sem maradtak tétlenek a tervezetek ügyében, különösen az ország katonai védelmi potenciáljának átalakításával foglalkoztak többet. Kollonich Lipót felkérésére Esterházy Pál nádor egy külön tervezetet készített a magyar védelmi berendezkedés reformjára vonatkozóan. Az 1688-ban kiadott és később a Einrichtungswerkhez csatolt jelentésében a nádor voltaképpen a fennálló főkapitányi struktúra átmentésére tett javaslatot, egyszerűen áthelyezve a régi egységeket délre. Itt „nemzeti milíciák” felállítását javasolta, saját nemzeti főkapitányok alatt, nemzetenként 12 000 fővel, akik kötelesek voltak a kinevezett parancsnoknak engedelmeskedni. Hasonló úton haladt a pozsonyi rendi bizottság, akik kiemelték, hogy a bizonytalan katonai kiváltságokat vissza kell szorítani és lépéseket kell tenni az állandó katonaság létrehozására. Ők sem új rendszert akartak felépíteni, hanem a meglévő struktúrát igyekeztek transzformálni a kor viszonyaira, ami nem talált politikai támogatásra.[14]

A fennálló háborús állapotok miatt szükség volt a korábban működő struktúra továbbvitelére. A Győri Főkapitányság felügyelete alá helyezték térségünkben a balatoni végházak mellett Simontornyát és Szigetvárat is, ami rendkívül megnövelte a biztosítandó területet és feladatokat. Ennek pénzügyi ellátására hozták létre a kamarai igazgatást a térségben, amiről a következő fejezetben szólnunk.

3.2. Berendezkedési tervek az ország átszervezésére

A korszak politikai történetét nagyban meghatározta az 1687-1688-as pozsonyi országgyűlés és az ott hozott döntések sorozata. Ezek közül kiemelendők a magyar rendek szabad királyválasztó jogának eltörlése, illetve az Aranybullában biztosított ius resistendi elv megszűnte. Ezután ugyanitt hoztak döntést egy, az ország berendezkedését átalakító bizottság összehívásáról is, ami a magyar rendek kérése és követelésére ellenére az udvari körök kezébe került.[16] A rendkívül széles látókörű tervezet (Einrichtungswerk) számos olyan pontot

tartalmazott, ami a helyi lakosság számára is hozott volna pozitívumokat. A kamarai részben – ami szintén a költséglefaragás jegyében született – kikelt a helyi katonaság erőszakoskodásai és agresszív adóztatási politika ellen. Azonban pontosan ez okozta a tervezet halálát: Kollonich túl élesen kelt ki a katonaság, különösen Caraffa tábornok módszerei ellen, aki személyes támadásnak vélte az ügyet. A két udvari fél politikai küzdelme – aminek egyik színtere éppenséggel a magyar lakosság feletti adózás kérdése volt – azonban akadályozta a nagyobb állami célt, a háborúk sikeres folytatását. Ezért mondhatjuk azt, hogy Kollonich és az általa vezetett bizottság munkája egy kordokumentum, nem pedig egy operatív terv az ország átszervezésére és a mai napig megfelelő forrás a korabeli magyar viszonyok elemzésére. [17]

A magyar rendek is dolgoztak ki hasonló tervezeteket az ország átszervezésére. Itt szintén meg kell említenünk Esterházy Pál nádor nevét, aki 1688. áprilisában adta be javaslatát az ország igazgatási struktúrájának korszerűsítésére. Ennek alapja, hogy a nádori hivatal régi fényében való visszaállítása volt, ami mellé egy új központi kormányzékot kívánt állítani. Maga a javaslat legnagyobb részletességgel a hadügyi kérdésekről szólt, külön kiemelve a tervek finanszírozási oldalait. A másik magyar tervezetet a szakirodalom csak „Magyar Einrichtungswerk”-ként tartja számon, ami a pozsonyi bizottság munkálatait jelöli, szoros összefüggésben a nádor tervezetével. Munkájuk azonban inkább a magyar rendek panaszainak gyűjteményének tekinthető, vagyis a nemesi kiváltságok maximális és teljes védelmére helyezkedett. Magára a javaslatra Kollonich válaszolt 1689 augusztusában, amiben látszik a bécsi kormányzat ellenkező álláspontja, hiszen csak a tervezet néhány javaslatával értettek egyet, úgy mint a kamarai szervezet új alapokra való helyezése, amivel már nem a korábbi (középkori) szervezetet kívánták átalakítani, hanem egy modernebb struktúrát szerettek volna létrehozni. [18]

Összességében elmondható, hogy a felszabadító háború lehetőséget biztosított az ország politikai és katonai átalakítására. Az elkészült tervezeteket két részre oszthatjuk: egyik részről a császári kormányzat (és annak háborús pártja) kívánta biztosítani magának a háború folytatásához szükséges erőforrásokat, illetve az ehhez szükséges politikai hatalmat; másrészről a magyar rendek különböző tervezetei, amiknek Esterházy Pál nádor a fő zászlóvivője. Céljuk szintén az ország politikai és katonai átalakítása volt, azonban a módszerekben lényeges különbséget vélhetünk felfedezni. Míg a kormányzat a professzionális, az állami szempontokat figyelembe vevő bürokratikus hivatalokat kívánt létrehozni, addig a magyar rendi bizottságok inkább a meglévő struktúrát kívánták a kor fejleményeihez igazítani, kvázi átmenteni hatalmukat az új idősakra. A két gondolkodás kizárólagosságára pedig jó példa az a kamarai igazgatási szervezet helyzete korszakunkban, hiszen ez a transzformációs időszak elbírt, hogy mindkét rendszert élesben is kipróbálják, hogy egy viszonylag új és hagyomány nélküli szervezet után a régi – vármegyei – keretekhez térjenek vissza a századforduló idején.

4. A kamarai igazgatás struktúrája a dél-Dunántúlon

Mint már a fentiekből kiderült, a háború további folytatása nagyban függött a Habsburg kormányzat katonai és gazdasági potenciáljától. A legnagyobb katonai feladatnak Buda visszavételét tekintették, mivel annak birtoklása megszüntette az oszmánok által hódoltsági várainak támogatottságát. Láthattuk, hogy már 1684-ben több tárgyalást folytattak az ország jövőbeli berendezkedésével kapcsolatban, azonban voltak olyan intézkedések, amelyek a Dunántúlon vonuló hadseregek ellátását célozták. Egy ilyen bizottságnak a munkáját H. Pálffy Ilona követte végig és kiemelte, hogy az udvari körök által kinevezett Belchamps helyett már ekkor, tehát 1684-ben előtérbe került Stephan Werlein neve, aki később még fontos szerepet játszott a visszafoglalt területek megszerzésében. [17]

Legnagyobb kérdés természetesen az volt, hogy ez a feladat mikor és miként fog megkezdődni. A magyar rendek természetesen tartották, hogy a volt főváros és az ország területének visszavételével megnövekednek a „magyar” intézmények – például a Magyar Kamara – feladatai, vagyis hogy ők lesznek felelősek az ország igazgatásáért. Ezzel szemben a császári kormányzat többször hangsúlyozta, hogy a visszafoglalt területeket nem a magyarok, hanem maga a császár (I. Lipót) és fegyverei foglalták vissza, vagyis a császár „vi armorum” alapján szerezte meg azokat. Ilyen értelemben az újonnan elfoglalt magyar szempontból visszafoglalt területek igazgatását nem a magyar rendekre, hanem a császárhoz hű és ő általa függő kormányzati szervek fogják igazgatni.[13]

Ezt a törekvést a háborús terhek exponenciális emelkedése alakította így, amire a császári kormányzat egyszerűen nem volt kész, köszönhetően az egyidejű nyugati és keleti fenyegetésnek. A korszak sajátosságának tekinthető, hogy az ekkor megerősödő uralkodói hatalom egyre inkább professzionális szervekkel váltja fel a korábbi „rendi” intézményeket a növekvő háborús költségek finanszírozására. Ezért nem lepődhetünk meg azon, hogy a Habsburg uralkodó (I. Lipót) is hasonló erő kifejtésre szánta el magát a 17. század nyolcvanas éveiben, különösen pedig Buda visszafoglalása (1686) után. Ennek ékes bizonyítéka a korábban már bemutatott 1687-88-as pozsonyi országgyűlésen hozott döntések, amik a rendi dualizmus ideiglenes megbomlásáról tesznek tanúbizonyságot.

Az újonnan meghódított részek (neoacquistica) irányítását Budai Kamarai Adminisztráció végezte. A nagyobb központokba (Pécs, Csáktornya) prefektusokat (jósághalkormányzókat) neveztek ki, ezek alá pedig provizorokat (tiszttartókat) helyeztek. A kereskedelmi bevételek növeléséhez ismét felállították a harmincadigazgatást, amibe többnyire a fent említett kamarai tisztségviselők kerültek. Külön érdekesség, hogy az intézmények között erős rivalizálás folyt a bevételek körül, így a Budai és a Csáktornyai Adminisztráció kemény versenyt folytatott a Dunántúl déli részének birtoklásáért. Ez az állapot 1694-ig állt fel, amikor az utóbbi kamarai szervezet vezetőjét, Nagy György Lászlót Makár János ezredes meggyilkolta.[11]

A szervezet feladatai leginkább az újonnan visszafoglalt (neoacquistica) területek adózhatóvá tétele volt, mivel ők kezelték a visszafoglalt birtokokat (felügyelték és összeírták őket); behajtották az itteni jövedelmeket úgy a királyi, mind a földesúri részre egyaránt. Az ország belső részén a már említett harmincadigazgatást állították vissza, aminek sajátossága az volt, hogy a korábbi rendszer mellett a belső kereskedelmet is terhelni kívánták. Az intézkedés kettős eredménnyel járt: az állami bevételek növekedése mellett egyre többen a rendszer megkerülésére is kísérletet tettek, amiben a marhakereskedők élen jártak. Természetesen ezek az intézkedések egy nagyobb célt – a török elleni háború folytatását – szolgálták: egyfelől a harcoló alakulatokat látták el élelmiszerrel és fizetéssel, másrészt a védelmet ellátó várakat is ők finanszírozták ebben az időszakban.[13] Külön meg kell jegyezni, hogy a kamarai tisztségviselők sokszor jelentek meg a volt szabad királyi városok vezetésében, vagy mint felügyelők képviselték a bécsi Udvari Kamara igényeit, éles összetűzésbe kerülve a kinevezett katonai parancsnokokkal.[30]

A fenti struktúra alapjába véve az egész korszakot túlélte, csak kisebb módosításokat eszközöltek rajta. A központja mindvégig Buda maradt, kisebb helyi centrumokként pedig főként Székesfehérvár, Szigetvár és Pécs jelentek meg. A Rákóczi-szabadságharc kitörésével és annak elhúzódásával azonban egyre inkább megnöttek a panaszok az intézménnyel szemben, ráadásul az új uralkodó, I. József is hajlandónak mutatkozott egy politikai alku megtételére, így az intézményt 1709 júniusában felszámolták.[11]

5. Vármegyei igazgatás a 17-18. század fordulóján

A kamarai igazgatás idegensége egyre inkább megmutatkozott a volt vármegyei keretek kialakítása során. A helyismerettel és helyi nyelveket beszélő tisztségviselők több esetben alkalmatlanok voltak arra, hogy a helyi birtokos nemességet motiválni tudják – ebben az esetben arra, az adóztatásból tevékenyen részt vegyen. A „gyökértelen” intézmény helyett egyre inkább felmerült az igény, hogy megkezdődjön a nemesi vármegyék visszaállítása, amik nem minden esetben szűntek meg az oszmán hódítás hatására, így például Somogy vármegye az 1596. évi 41. törvénycikk keretében Zalához került és egészen az 1715. évi 86. törvénycikkig ott is maradt.[9]. Tolna és Baranya esetében szinte a nulláról kezdték el az építkezést a háború után, aminek példája Radonay Mátyás kálváriája a főispáni címmel kapcsolatban. Pécsi püspökként szembekerült a kinevezett kamarai tiszttel és katonai parancsnokkal, akik nem kívánták neki visszaadni hatalmát, ezért előbb vált Tolna vármegye főispánjává, mint saját birtokaként számon tartott Baranyában.[31]

Tolna megye és Simontornya megszenvedte a katonai felszabadítást, ami során a települések többsége lakatlanná vált. Nem hagyható figyelmen kívül, hogy Simontornyán új tulajdonos jelent meg, aki 1701-ben kedvező telepítési szerződést kötött az ide érkező (vagy már itt élő) jobbágyokkal.[19] A vármegyei igazgatás visszaállításával is gondok adódtak, mivel nem volt számottevő a itt élő nemesek aránya, akiknek politikai gyakorlatuk sem volt. A kamarai igazgatásban már helyzeténél fogva is fontos szerepet bíztak Simontornyára, mivel a „császári út” fontos állomásaként harmincados hely és révátkelő is volt egyben.[20]

A megyei közigazgatás kiépítése nehezebb feladat volt, mivel a háborús pusztítások során a terület lakossága eltűnt a térségből. Csak 1698 után tettek lépéseket ez ügyben, amikor a régi kamarai adminisztráció embereivel töltötték be az új, immáron vármegyei tisztségeket. Simontornya a kamarai rendszerben betöltött szerepei miatt alkalmassá vált arra, hogy az új szervezetben is vezető pozíciót foglalhasson el. A megyei élet vezetését a pécsi püspök látta el, aki egy kézben egyesítette Baranya-Tolna megye főispáni posztját. Az alispán tisztségének betöltése körül több vitára került sor, a lehetséges jelöltek között egy simontornyai személyt, Dallos András Györgyöt is találhatunk. A megyei pénzügyek vezetésére megbízott pénztárnokok között több simontornyai személyt is feltűnik.[21]

1699-re állandósult a megye hivatali kara, továbbá ekkoriban kérvényeztek I. Lipót királytól új címet és pecsétet is. A megyei közélet legfontosabb fóruma a megyei közgyűlés volt, aminek helyszínei között Simontornyát az esetek nagy többségében megtalálhatjuk.[21] A település fokozatosan a megyei ellenzék központjává vált, ami azt eredményezte, hogy már a szabadságharc előestéjén Szekszárd helyett már ezt tekintették a vármegye központjának. A Rákóczi-szabadságharc előtti utolsó közgyűlést is itt tartották (1703.02.26), ahol konstatálták az háború utáni újjáépítés befejeződését.[22]

Baranya vármegyében a megyei igazgatás az 1690-es évek elején állt helyre, az első olyan közgyűlés, amiről források is fennmaradtak, az 1698. június 3-a. Nagyobb problémát jelentett, hogy 1700. decemberig nem vagy csak alig találunk forrásokat a vármegyei közgyűlés működéséről. Külön ki kell emelni, hogy a kamarai igazgatással teljesen összefonódott a vármegyei szerveződés, így Nagy György László töltötte be a megye alispáni tisztségét először, még 1693-ban. Nem tudták elválasztani egymástól a két hivatalt, így több esetben ugyanabban az épületben döntöttek kamarai és vármegyei kérdésekről.[24]

6. A Rákóczi-szabadságharc a Dunántúlon

Az először 1704-ben ideiglenesen, majd 1705-től magabiztosabban berendezkedő kuruc uralom zavart okozott a térség korábbi igazgatási gyakorlatába. Az újonnan érkezők hatalomszerzésének folyamatát nagyban meghatározta a korábban bemutatott vármegyei szervezet stabilitása és a kuruc fegyverek eredményessége. Bottyán János 1705-ös őszi

hadjárata után beszélhetünk viszonylag biztos kuruc uralomról a térségben, amikor a vármegyék viszonylag hosszú ideig (1708-1709) egy kéz irányítása alá kerültek.

A magyar történetírás számos munkában mutatta be a Rákóczi-szabadságharc eseményeit úgy országos, mint helyi szinten egyaránt. A dél-dunántúli eseményekkel eddig is többen foglalkoztak történészeink közül, főként két kategóriában. Az egyik ilyen a térség – és ezzel együtt a szabadságharc – legnagyobb problémájaként beállított ún. ráckérdés elemzése volt. A másik kategória a vármegyei keretek bemutatása a szabadságharc ideje során, így szinte mindegyik vármegyéből rendelkezünk egy, a megye „kuruc” történetét bemutató írással.[23] Baranya vármegyéről azonban nem készült egyenlőre ilyen jellegű összefoglaló, aminek a kurucok negatív emlékezete lehet az oka: 1704-ben kettős pusztítás és fosztogatás érintette a települést, úgy a kuruc, mint rác részről egyaránt.[25] Utóbbi módszer veszélye abban áll, hogy csak az adott vármegyei határok mentén értelmezi a szabadságharc komplex kereteit, nem pedig egy nagyobb, dunántúli nézőpont szerint. Ezért szükséges egy olyan szempontszer alkalmazása, amivel összehasonlíthatóvá válhatnak a vármegyei keretek és kurucokkal való viszonyrendszerük egyaránt.

6.1. A vármegyék reagálása a kuruc uralomra

Áttekintve a vármegyék rövid korszakbeli történetét láthatóvá válik, milyen azonosságok és különbségek léteztek ebben az időszakban a vármegyék között. Két vármegyéről (Somogy, Tolna) részletes történeti elemzésekkel rendelkezünk, míg Baranya vármegyéről csak adatokkal rendelkezünk ebből az időszakból. Általánosságban látszik, hogy a vármegyéket vezető főispánok (a mindenkorai pécsi püspök vezette Baranya és Tolna vármegyét, aki Radonay Mátyás, majd Nesselrode Ferenc voltak; Somogynál pedig Nádasdy Tamás) nem támogatták a kurucok hatalomátvételét, így egyedül az alispáni pozícióban várhatunk valamilyen eltolódást.[31]

A kuruc támadásra a Somogy vármegyei tisztikar nagyobbik része átállt, míg a korábban kinevezett alispán (Szegedy Pál) császárhű maradt egészen 1709-es haláláig. A vármegyét ezért Bogay György képviselte Rákóczinál Gyöngyösön. A felmerülő igazgatási problémákat, amit a kettős hatalomgyakorlás okozott, csak Esterházy Antal 1708-as fellépése tudta megoldani, amikor Lengyel Miklóst jelölte ki a vármegye alispánjának.[26] Tolna vármegye ezzel szemben a kurucok előretörésével elvesztette kisebb várait és magát a központját, Simontornyát is, így szinte automatikusan csatlakozott a kuruc államszervezethez. A részletes vizsgálatból látszódik, hogy Simontornya jól sáfárkodott a szabadságharc adta keretekkel, így Szigetvárhoz hasonlóan jelentős funkciókat volt képes magához vonzani és így vált a kelet-Dunántúl katonai, igazgatási, és gazdasági központjává korszakunkban.[27] A két vármegye tehát összességében elfogadóan viseltetett a betörő kurucokkal, aminek több oka lehetett. Az egyik ilyen az ellenállás lehetőségének minimális volta: a helyben maradottaknak kevés esélyük volt arra, hogy a közigazgatást (és saját magukat) elmenekítsék a betörő portyázók elől. Tolna – mint láthattuk – központi várát elvesztve került a kurucok kezébe, míg Somogynak ilyen típusú erődítménye Szigetvár volt, ami távol állt a vármegye központi részétől.[9] Másrészről látszik az is, hogy a korabeli vármegyei ellenzék volt az, aki aktívan támogatta a kurucok igényeit, a korábban elvesztett pozíciók visszaszerzésért. Ilyen értelemben tehát az elfogadás mellett megfigyelhető bizonyos szakadás a vármegyékben, amit a hatalomból kiszoruló megyei ellenzék vitt véghez a jogilag teljesen magabiztos lábakon álló, de éppen nem helyben lévő tisztviselőkkel szemben.[24]

Baranya vármegye ezzel szemben egyenesen a szabadságharcot opponáló, vagyis a kurucokkal szembeszálló viselkedést tanúsított ebben az időszakban. Ennek alapja a már említett 1704-es kuruc dúlás, majd az ezt követő rác akció lehetett. Továbbá számottevő vármegyei ellenzék hiányában csak kis mértékben csatlakoztak nemesek a támadó

felkelőkhöz, ami miatt nem tudott meggyökeresedni a „kuruckodás” a térségben.[24] Emellett a pusztai földrajzi lehetősége is megengedte, hogy ellen tudjon állni ezen hatalmi törekvéseknek. Ennek alapja a vármegyétől délre állomásoztatott és ott élő rác határőrök katonai ereje illetve a közelben elhelyezkedő és mindvégig császári kézben lévő Szigetvár volt. Ennek leképződése, hogy ha hihetünk Esterházy Antal bejegyzésének, akkor Baranya vármegye nem tette le esküjét az 1705-ös szécsényi gyűlésre. Éppen ezért több esetben van bizonyítékunk arra, hogy a Baranya északi részét összevonják a biztos kurucnak számító Tolna vármegyével, általában egy alispán keze alatt. 1705 és 1709 között ezt a feladatot Vlasics János töltötte be, akit egy rövid ideig (1708-ban) Bezerédj János váltott.

6.2. A szabadságharc utáni állapotok

A kurucok kiszorulásával megkezdődhetett a vármegyei igazgatás helyreállítása, amit csak kis mértékben zavart meg Béri Balogh Ádám rövid, mondhatni kurucos betörése a térségbe 1710-ben. Az ekkoriban megtartott közgyűléseken olyan, még 1703 előtt választott személyeket választottak meg a vármegyék élére, akik nem kompromittálódtak a szabadságharc során, vagy akkor „emigrációjukat” éltek. Tolna vármegyében az első nemesi közgyűlést 1714 januárjában tartották Nagyszékelyen, Gyurekovics Péter alispán elnökletével. Ő még 1698-ban vállalt megyei tisztséget, mint Tolna megye jegyzője, később pedig megbízotti feladatokat is ellátott a vármegyében.[28]

Somogy vármegye ténylegesen önálló közgyűlését először a sokat említett Szigetváron tartották 1710. május 11-én, Madarász László helyettes alispán elnökletével. Feladatuk a vármegyére kirótt katonai terhek megfizetése lett volna, azonban a katonai tisztségviselők távolmaradásával ennek realizálására nem kerülhetett sor.[29] Vagyis látható, hogy Szigetvár szerepe egyre inkább fontosabbá vált a kuruc küzdelmeket megszenvedett és többször felgyújtott Kaposvárral szemben, ami egészen a 18. század közepéig fennállt.[9]

Baranya vármegyéből a zavaros időszak miatt csak kevés forrás áll rendelkezésre a közigazgatás vizsgálatához, az első biztos adatunk 1710. május 26-ára vonatkozik, ahol szintén Madarász Lászlót választják meg a vármegye alispánjává.[31]

Ebből is látszik, hogy mi is lett a szabadságharc következménye: visszahívták a háború előtt szolgált vagy éppen vezetőségben lévő tisztségviselőket. Az állandósuló polgárháború után világosnak tűnik az igény, hogy az emberek nyugalomra és biztonságra vágytak, ezért nem támogatták a kurucok 1710-es visszatértét és megkezdték életüknek újabb szakaszát.

7. Befejezés

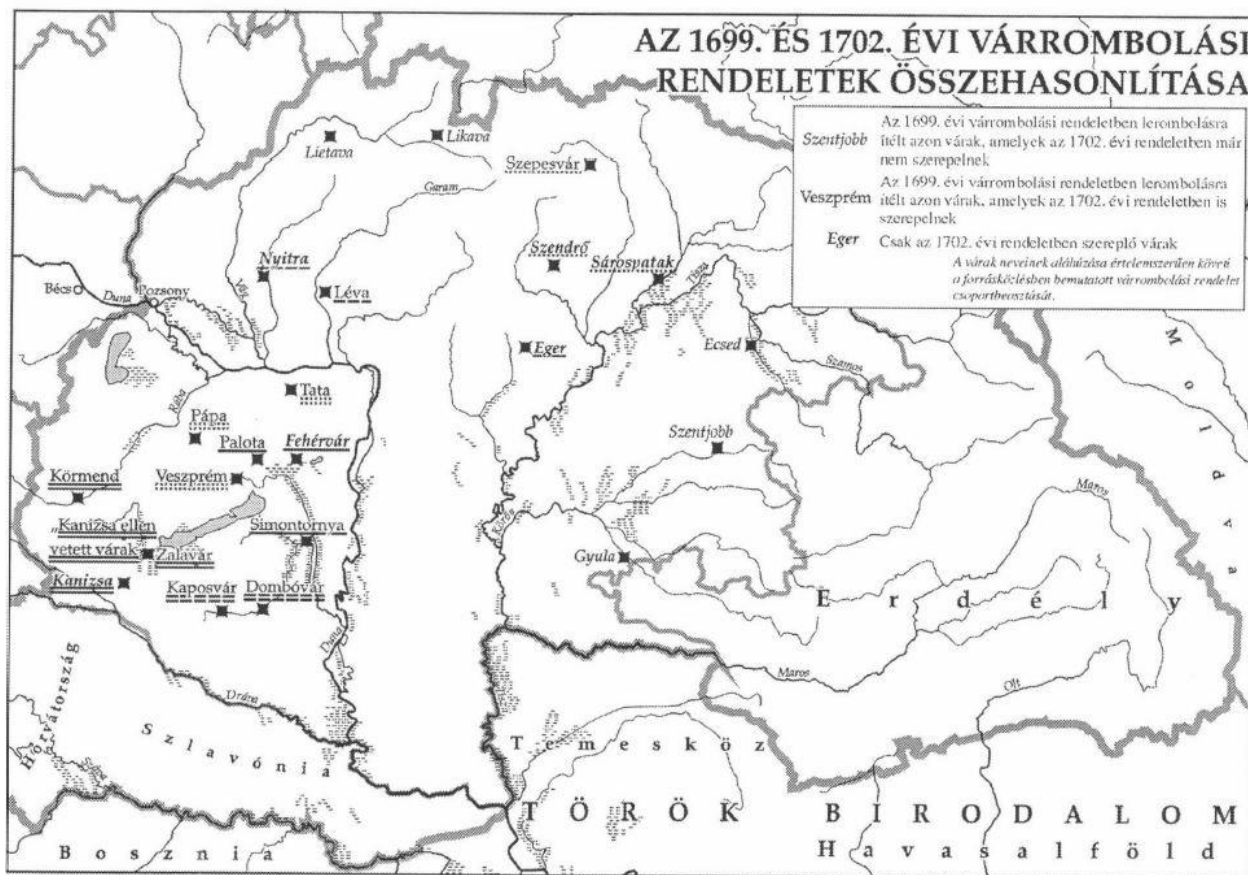
Bécs sikertelen oszmán ostroma utáni időkben azonnal megkezdődött az ország átszervezésének vitája úgy a kormányzat, mint a magyar rendek között egyaránt. A korszakot történeti szemmel vizsgálva láthatóvá vált a korszakváltó jelleg, ami nehezíti a vizsgálódást, kizárva ezzel a hosszú távú folyamatok megfigyelésének lehetőségét. Buda híres ostroma után legtöbbször azaz érzésünk, hogy a kutató „várja” a Rákóczi-szabadságharc kitörését, vagy ha nem is, akkor rendkívül erős kontúrral és fekete színnel rajzolja meg ezt az átmeneti időszakot. Egyedüli pozitívum a szatmári béke tárgyalása jelenti, amelyet az utóbbi időkben egyre szebb színekkel rajzolnak fel, mint egy vesztes háborút követő győzedelmes béke. E békekötés lehetőséget adott arra, hogy a nyolc év polgárháborúja után helyreálljon az élet és megkezdődhessen a két fél – a Habsburg kormányzat és a magyar rendek – egyenrangú politizálása és az országgyűlési viták időszaka.

Újdonságként egy kis régió, a Dél-Dunántúl három vármegyéjének (Baranya, Somogy, Tolna) együttes történetét figyelhettük meg e transzformációs időszak alatt. Láthatók voltak a felszabadulás (1686-1689) utáni időszak minden nehézségei: elnéptelenedett vidék, alacsony

adózási potenciál, elmenekült és hiányzó helyi nemesség, tényleges funkciók nélküli vármegyék. Ezeket együttesen a kamarai adminisztráció vette át, amiben mindegyiket – elméletileg – egységes szempontrendszer alatt irányították, céljuk kezdetben az adóztatás megszervezése, majd a vármegyei keretek visszaállítása volt. Az 1690-es évek végére azonban a császári kormányzat akarata ellenére maga a kamarai igazgatás kezdte meg a vármegyei keretek helyreállítását, mivel nehézségekbe ütköztek a helyi viszonyok kiismerésekor, illetve politikai támogatást kívántak nyerni a helyi nemességtől. A korszakban ekkor alakult újra Tolna és Baranya vármegye, Somogy vármegyében pedig még csak csírázni kezdett az önállósodás gondolata. A 18. század elejére ezek a vármegyék helyreálltak és ténylegesen működni kezdtek, amikor betört a Rákóczi-szabadságharc híre, majd 1704-1705-ben pedig a kuruc csapatok Boyán János vezetésével.

A vármegyék összehasonlításából kiderült, hogy Somogy és Tolna vármegyében a számottevő helyi politikai ellenzék volt az, akik örömmel fogadták a kurucok betörését és támogatták katonai hatalomátvételüket. Az impériumváltás őket helyezte immáron a vármegye élére, míg a korábban törvényesen, legitim módon megválasztott tisztségviselők magukat mentve igyekeztek távolabb kerülni a kurucok fegyvereitől. A szabadságharc során a Dél-Dunántúl rendkívül megszenvedte a rácok és kurucok párbaját, ami során számos esetben égettek fel településeket, mint például Kaposvárt. E cselekedet jelképesnek tekinthető, hiszen a vármegyék esetében bizonyított, hogy számukra negatív hatással járt a kurucok betörése, hiszen megakasztotta azt az ívet, amit a kamarai kormányzat indított el még az 1690-es évek második felében. Ennek bizonyítéka, hogy a szabadságharc lezárulta után azonnal a régi tisztségviselőket hívták vissza és nem kerestek kapcsolatot a kuruc időkben kompromittálódott személyekkel.

Két település esetében azonban bizonyított, hogy számukra pozitív változást okozott a Rákóczi-szabadságharc. A Tolna vármegyei Simontornya a korszakos fejlődését, ami során katonai pozíciókat politikai, majd gazdasági hatalommá konvertált sikerült tovább vinnie a 18. század 20-as éveire is, amikor is őt teszik meg Tolna vármegye központjává. A másik példánk Szigetvár volt, ami már a berendezkedési tervekben jelentős szerepet kapott, mint császári erőd, amit az idő folyamán gazdasági, politikai és kulturális funkcióval egészített ki, szinte meg sem érezve a szabadságharc időszakát. Így mondhatjuk azt, hogy bizonyos esetekben igenis megérte „kuruckodni”, bármilyen nehéz és bizonytalan volt ez az időszak.

1. ábra. A 1699. és 1702. évi várrombolási rendeletek összehasonlítása.[10]

Irodalomjegyzék

- [1] Nagy, László: *A visszafoglaló háború értékelésének változásai a magyar történetírásban és hadtörténetírásban*. Somogy Megye Múltjából, 18. (1987), 127-148.
- [2] Hóman, Bálint - Szekfű, Gyula: *Magyar Történet IV. kötet. A tizennyolcadik század*. Budapest, Maecenas Kiadó, 1990.
- [3] *Magyarország története*. (Szerk. Romsics, Ignác). Budapest, Akadémiai Kiadó, 2010.
- [4] Pálffy, Géza: *A szakítások és kiegyezések évszázada: a Magyar Királyság 17. századi története új megvilágításban*. Történelmi Szemle, 57. (2015), 1. szám. 51-65.
- [5] Szakály, Ferenc: *Hungaria eliberata. Budavár visszavétele és Magyarország felszabadítása a török uralom alól. 1683-1718*. Budapest, Corvina Kiadó, 1986.
- [6] Nagy Lajos: *Budától–Belgrádig. Válogatott dokumentumrészletek az 1686-1688. évi törökellenes hadjáratok történetéhez. A nagyharsányi csata 300. évfordulójának emlékére*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1987
- [7] Kiss, István: *Simontornya krónikája*. Simontornya, 1938.
- [8] Keegan, John: *A hadviselés története*. Budapest, Corvina Kiadó, 2002.
- [9] Gözsy, Zoltán: *Szigetvár története a 18. században*. Szigetvár, 2012.
- [10] Oross, András: *Rendeletek és intézkedés-tervezetek a magyarországi várak lerombolásáról (1699-1702)*. Fons, 12. (2005), 2. 257-294.
- [11] Oross, András: *A Dél-Dunántúl kamarai és katonai igazgatása a 17–18. század fordulóján*. In: Katolikus megújulás és a barokk Magyarországon: különös tekintettel a Dél-Dunántúlra (1700-1740). Szerk.: Gözsy Zoltán, Varga Szabolcs, Vértesi Lázár. Pécs, 2009. 121-140.
- [12] Pálffy, Géza: *A török elleni védelmi rendszer szervezetének története a kezdetektől a 18. század elejéig*. Történelmi Szemle, 39. (1996), 2-3. szám, 163-217.
- [13] Oross, András: *Végvárakból kaszárnyák. A Budai Kamarai Adminisztráció szerepe Magyarország új katonai berendezkedésében a 17-18. század fordulóján*. Hadtörténelmi Közlemények, 140. (2006), 1441-1473.
- [14] Czigány, István: *Új katonai berendezkedés Magyarországon, 1683-1703*. Hadtörténelmi Közlemények, 116. (2003), 3-4. szám. 714-741.
- [15] Oross, András: *A Magyar Királyság törökellenes határvédelmi rendszerének felszámolása és átszervezése*. Budapest, Szentpétery Imre Történettudományi Alapítvány 2013.
- [16] Varga, J. János: *Berendezkedési tervek a török kiűzésének az idején*. Századok, 1991. 5-6.sz. 449-486.
- [17] H. Pálffy, Ilona: *A kamarai igazgatás bevezetése a töröktől visszafoglalt területeken*. In: Emlékkönyv Domanovszky Sándor születésének hatvanadik évfordulójára. Budapest, 1937, 474-487.
- [18] Iványi, Emma: *A „magyar Einrichtungswerk”*. In: *Gazdaság, mentalitás Magyarországon a török kiűzésének az idején*. Szerk.: Praznovszky Mihály-Bagyinszky Istvánné. Salgótarján, 1987. 159-180.
- [19] Hadnagy, Albert: *II. Rákóczi Ferenc és kora a Szekszárdi Állami Levéltár iratainak tükrében*. In.: A főlevéltárnok: Dr. Hadnagy Albert élete és munkássága. Tolna megyei Levéltári Füzetek, I. Szerk.: Dobos Gyula, Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár, 1991.
- [20] Holub, József: *Az újjáépítés megindulása Tolna megyében a török kiűzése után 1686-1703-ig*. In: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár. 1974. 5-124.
- [21] Várady, Zoltán: *Tolna vármegye közigazgatásának helyreállítása a török kiűzése után*. In.: Új Dunatáj. Tudományos és Művészeti Szemle. IX. évf. (2004) 4. sz.

- [22] Horváth, Árpád: *Megyei önkormányzati szervezet Tolna megyében a XVIII. század első évtizedeiben (1703-1704)*. In.: Tanulmányok Tolna megye történetéből V. kötet. Szerk.: K. Balog János. Szekszárd, Tolna Megyei Levéltár, 1974. 125-182.
- [23] Béli, Gábor: *A vármegyei önkormányzat újjáéledése Baranyában a török kiűzése után (1693-1703)*. Baranyai Helytörténetírás 1987/1988. A Baranya Megyei Levéltár évkönyve. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1988.
- [24] Gözsy, Zoltán: *A Rákóczi-szabadságharc eseményei Somogyban*. In: Szabó Ernő: *A Rákóczi-szabadságharc a numizmatika tükrében*. Kaposvár, 2003. 129-136.
- [25] Bánkúti, Imre: *1704: két hadsereg a dél-Dunántúlon, két tragédia Pécssett*. In: *A pécsi egyházmegye a 17-18. században*. Szerk.: Fedeles Tamás – Varga Szabolcs. Pécs, 2005. 33-51.
- [26] Gözsy, Zoltán: *Adalékok Somogy vármegye világi és egyházi közigazgatásához a 17. század végén és a 18. század első harmadában*. In: *Somogy megye múltjából*. Szerk. Bősze Sándor. Kaposvár, 2007.
- [27] Bánkúti, Imre: *Tolna megye a Rákóczi-szabadságharcban (1703-1711)* In: *Tanulmányok Tolna megye történetéből II.* (Szerk. Puskás Attila). Szekszárd, 1969. 87-166.
- [28] Link, Dóra: *Tolna vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái, 1714-1717*. Szekszárd, 2004.
- [29] Tóth Péter: *Somogy vármegye közgyűlési jegyzőkönyvei*. In: *Somogy Megye Múltjából*. Szerk.: Kanyar József. Kaposvár, 1990. 15-62.
- [30] Babics András: *A kamarai igazgatás Pécs városában, 1686-1703*. Pécs, 1937.
- [31] Nagy Imre Gábor: *Baranya megye évszázadai (1000-1918). Tanulmányok és források Baranya megye történetéből*. Baranya Megyei Levéltár, Pécs, 1996.

Lektorálta: Dr. habil. Gözsy Zoltán, egyetemi docens, Pécsi Tudományegyetem

A MENEKÜLTÜGY A MAGYAR POLITIKAI DISKURZUSBAN (1920-AS ÉVEK)⁸⁴

Kránitz Péter Pál

Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
kranitz_peti@hotmail.com

Absztrakt

Tanulmányom bemutatta a nemzetközi és magyar jogrendszerben az 1920-as évek során kialakult menekült-meghatározásokat, s rámutatott, hogy a modern menekültjoggal ellentétben az 1920-as évek népszövetségi menekültügye, exkluzív jellegéből fakadóan a menekültek csupán egy szűk csoportját emelte a nemzetközi védelem szintjére. A magyar menekültügyi jog- és intézményrendszer ezalatt az elcsatolt területekről érkező félmillió magyar menekülthullám feltartóztatását tűzte céljául, annak érdekében, hogy megakadályozza a régi és új államhatárokon belül közelgő demográfiai katasztrófát, társadalmi instabilitást – amelyek végül be is következtek a magyar kisebbségeket az utódállamokban ért üldöztetések, az éveken át meghatározó kényszerszermigrációs folyamatok, az optáns-perek, a numerus clausus, és számos egyéb társadalmi kataklizma képében. A modern menekültügyi és humanitárius megközelítések alapján a katonai megszállás alá került, majd elcsatolt területekről érkező személyek nem optánsoknak, hanem menekülteknek tekintendők, menekültlétük tagadása korunk szakirodalmá által elavult és messzemenően nem korrekt megközelítés. A trianoni sokkhatás és a revíziós hangulat talán leginkább kézzelfogható megtestesülése volt a magyar menekültáradat, így vált a *magyar menekült* a nyilvánosság egy szimbolikus szereplőjévé. Mindez megragadható a korabeli irodalom, színjátszás, sajtó és politikai narrációk (beszéd, viták) szintjén, amelyet a MTI jelentéseinek, a Nemzetgyűlési iratok, politikai beszéd és egyéb források ismertetésével kíván bemutatni.

1. Bevezetés

Nemesi Attila László 2015. évi tanulmánya⁸⁵ a jelenkor kényszerszermigrációs (menekült-) válságához fűződő európai politikai diskurzusnak⁸⁶ egy szűk metszetét elemzi, a multikulturalizmust és a migrációt korunk nyilvánosságának *csomóponti diskurzusaiként*, „mesternarratíváiként” látta, amelynek társdiskurzusai (globalizmus és antiglobalizmus, monokulturalizmus, etc.), azt kiegészítve, korunk tematizált közbeszédének meghatározó témáit (csomópontjait) adják. Egy évszázaddal korábban, az első világháború alatt és azt követően hazánkban a menekültügy a magyar közbeszédnek, nyilvánosságnak és politikai diskurzusnak szintén egy kulcsfontosságú kérdéskörét jelentette – Nemesi tanulmányának logikája alapján a menekültügy *Trianon* csomóponti diskurzusának társdiskurzusaként értelmezhető. Megfigyelhető ez a Magyar Távirati Iroda jelentéseinek, a Nemzetgyűlés által

⁸⁴ A tanulmány egy folyamatban lévő kutatás eredményeinek rövid ismertetése.

⁸⁵ Nemesi Attila László, *A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok*, Replika 95 (2015), VI, 153-167.

⁸⁶ A diskurzuselemzés jelen tanulmányban található terminusait Nemesi Attila László tanulmánya alapján határozom meg: a *nyilvánosság* „különböző ideológiák és hatalmi célok által motivált versengő és társdiskurzusok szimbolikus tereként” értelmezhető, míg a *diskurzus*, mint valóságinterpretáció, „a társadalmi-politikai kommunikáció írott, szóbeli, képi és multimodális műfajaiban ölt alakot: nyelvi és nem nyelvi kifejezőmódok, jelentésalkotási stratégiák együttese, amelyekkel a kommunikátorok előmozdítják vagy fenntartják egy ideológia széles körű elfogadását (miközben nem egyszerűen készen kapják, hanem bizonyos mértékig konstruálják is azt), így legitimálva az általuk szorgalmazott társadalmi rendet és politikát”. Vö.: Nemesi, *A nyelv a nyilvánosságban...*, i. m., 154.

vitatott kérdéskörök, korabeli politikai beszédek, a sajtó, az irodalom és színművészet tematizációjában egyaránt. Kiemelt figyelem övezte a menekültügyet, a békediktátum és a megszállás társadalmi kommunikációs értelmezéskereteiben „a menekült” vált az elvesztett területek egyik legfőbb szimbólumává (*perszónifikáció*). Különös *konnotáció*val ruházták fel a *menekültet*, mint jelzöt egyaránt, hiszen az 1920-as évek nyilvánosságában nem csupán személyeket, de intézményeket is érinthetett, így az elcsatolt területekről Magyarországra települt különféle intézmények, egyetemek rendre, mint „menekült intézmények”, vagy „menekült egyetemek” kerültek említésre, sőt, közkedvelt magyar történelmi személyiségeket is erőszertettel ábrázoltak menekültekként; a menekültlétet, a *menekült* jelzöt sajátosan pozitív érzelmi töltetű kifejezéssé téve.

Tanulmányom négy részre oszlik. Az első, bevezető fejezetet követően a menekült, mint (elsősorban jogi) terminus, az első világháborút követő évtizedben kialakult magyar és nemzetközi megközelítéseit ismerteti. Az első világháborút követően a Népszövetség égisze alatt megkötött nemzetközi menekültügyi egyezmények – melyek a menekült fogalmát először határozták meg multilaterális egyezmények képében –, és az azokban foglalt kötelezettségek a magyar állam által nem csupán ratifikáltak, de az azokat megelőző és övező tárgyalások során a magyar diplomácia aktív részvételével kerültek megfogalmazásra. Bár a konferenciákon a magyar diplomácia által képviselt irányelvek, Baranyai Zoltán magyar követ felszólalásai érdekes adalékokat nyújtanak tanulmányunk témájához, a terjedelmi korlátokra való tekintettel jelen tanulmányban nem kerülnek ismertetésre. Az ezt követő fejezetben az első világháborút követő évtized magyar nyilvánosságának és politikai diskurzusának egy kiemelt fontosságú kérdéskörét, a menekültügyet, mint Trianon csomóponti diskurzusának társdiskurzusát kívánom röviden bemutatni. Tanulmányomat végül konklúzióimmal zárom.

2. Menekült-meghatározások a nemzetközi és magyar jogrendszerben az 1920-as években

A menekültügy történetét tekintve a nemzetközi menekültjog és menekültügyi intézményrendszer kialakulásának első lépcsőfokaival az első világháborút követő évtizedben, a Népszövetség égisze alatt találkozhatunk. Az orosz és örmény menekültek részére kibocsátandó, státuszukat részben rendező személyazonossági igazolványok rendszerére és a menekültek ellátását célzó humanitárius mozgalomra vonatkozó konferenciákon került először meghatározásra a menekült fogalma, majd az 1922., 1924. és 1926. évi nemzetközi egyezmények képében került multilaterális szinten számos állam – egyebek mellett a Magyar Királyság – által ratifikálásra, jogrendszerébe átültetésre.⁸⁷ A máig jogerős, a legtöbb állam által elfogadott 1951. évi genfi egyezmény és annak 1967. évi New York-i jegyzőkönyve univerzális jelleggel bír: „alkalmazandó minden olyan személyre, aki [...] faji, vallási okok, nemzeti hovatartozása, illetve meghatározott társadalmi csoporthoz való tartozása, avagy politikai meggyőződése miatti üldözéstől való megalapozott félelme miatt” kényszerszermigrációra kényszerül.⁸⁸ Ezzel ellentétben az 1920-as évek nemzetközi menekültügyi egyezményei a kizárólagosság elvét követve, exkluzív módon, csupán az orosz és örmény menekülteket emelte nemzetközi védelem alá, a következő meghatározást alkalmazva:

⁸⁷ Bővebb információkkal szolgál: Kránitz Péter Pál, Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra. Világtörténet, 37, no. 3. (2015): 461-483.

⁸⁸ Convention Relating to the Status of Refugees. United Nations – Treaty Series Vol. CLIV, No. 2545. 134-220. Lásd: treaties.un.org [letöltve: 2016.05.31.]

„A Konferencia a »menekült« fogalmának következő meghatározását fogadja el:

Orosz: Bármely orosz származású személy, aki nem áll, vagy többé már nem állhat a Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége Kormányának védelmében, s nem szerzett más állampolgárságot.

Örmény: Bármely örmény származású személy, aki az Oszmán Birodalom egykori alattvalója, s nem áll, vagy többé már nem állhat a Török Köztársaság Kormányának védelmében, s nem szerzett más állampolgárságot.”⁸⁹

A fenti meghatározások alapján jól láthatóvá válik, hogy a humanitárius, nemzetközi jogi megközelítések között – a két világháború közötti és mai legáldefiníciók közti különbségek tekintetében – milyen óriási szakadék tátongott menekült és menekült között az elmúlt évszázad során. Mindez a magyar jogalkotásra is kivetíthető. Míg a nemzetközi jog az 1920-as évek során menekültként csupán orosz és örmény származású személyeket ismert el, addig a Magyar Királyság – bár a Nansen-útlevelék kibocsájtása által az orosz és örmény menekülteket is elismerte menekültekként – jogalkotásában csupán az elcsatolt területekről érkező menekültek ügyét érintette.

1918. október 30. és 1924. június 30. között összesen 350,000 magyar menekült érkezett az új államhatárokon belülré,⁹⁰ ám ez az érték idővel tovább növekedett, a legújabb kutatások alapján a két világháború közötti években Erdélyből, a Felvidékről, az elszakított nyugat-magyarországi és délvidéki területekről hozzávetőlegesen 504,000 magyar menekült érkezett Magyarországra.⁹¹ A Minisztertanács 1920. április 28-án tartott ülésén felállításra került az Országos Menekültügyi Hivatal, amely kezdetben a Miniszterelnökség, majd 1922-től a Népjóléti és Munkaügyi Minisztérium hatáskörébe tartozott. A hivatal vezetését báró Petrichevich Horváth Emil népjóléti és munkaügyi államtitkára bízta. Petrichevich szavaival élve a hivatal által megoldásra váró, a menekültekkel kapcsolatos legégetőbb feladatok a következők voltak: „élelmezésük, közszükségleti cikkek beszerzése, lakáshoz, álláshoz juttatásuk, s hogy végül a hivatal oly intézkedésekre térjen át, a melyek eredményükben a menekültügy teljes megszüntetését célozzák.”⁹² Az 1920. április 19-én elfogadott 3240/1920 M. E. számú kormányrendelet értelmében megalapításra került az Országos Menekültügyi Tanács is, élén Bethlen Istvánnal, amely a Minisztertanács munkáját támogatva szintén a hazánktól elcsatolt területekről érkező menekültáradat migrációs és integrációs folyamatait volt hivatott támogatni. Szintén ebben az évben állították fel a Beköltözőket Ellenőrző Kirendeltséget is, amely a „menekülteknek az ellenséges megszállás alatt levő területekről való beözönlését” volt hivatott szabályozni, mérsékelni.⁹³ Az 1920. október 27-én elfogadott 8352/1920. számú kormányrendelet végül rendezte a beutazási és letelepedési engedély jogi alapjait is. A rendelet fogalomhasználata igen következetlen, hiszen míg címében nem a menekültek, hanem „a megszállott területekről beutazók” meghatározásával él, addig törzsszövegében a menekült személyekre *menekülő*ként hivatkozik. A rendelet szerinte „feltétlenül bebocsátandó” személyek a következők:

⁸⁹ Arrangement of 12 May 1926 relating to the Issue of Identity Certificates to Russian and Armenian Refugees. League of Nations, Treaty Series Vol. LXXXIX, No. 2004. Lásd: treaties.un.org [letöltve: 2016.05.31.]

⁹⁰ Petrichevich Horváth Emil, *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924. 37.

⁹¹ Tóth Judit, *Státuszjogok*, Budapest: Lucidus, 2004. 97.

⁹² Petrichevich Horváth, *Jelentés...* i. m.

⁹³ A kirendeltség két tagból állott, egyet az Országos Menekültügyi Hivatal, egyet a Belügyminisztérium rendelt ki, s döntött a beutazást igénylő személy sorsáról. Lásd: A magy. kir. minisztériumnak 8352/1920. M.E.sz. rendelete a megszállott területekről beutazók ellenőrzése tárgyában. *MNL, K26/XLIII. 1299. cs.*

- „a) olyan családfők, kiknek családjuk már az anyaországban tartózkodik, vagy oly családtagok, kiknek családfője már előbb beköltözött;
 b) tanulók és főiskolai hallgatók, kik tanulmányaik folytatása céljából költöznek be;
 c) oly közszolgálati alkalmazottak, kiknek számára előzetes alkalmaztatási rendelet adatott ki, a beköltözésük ezen állás elfoglalása céljából történt;”
 míg a „mértányos esetekben bebocsáthatók” között találjuk azokat, „akiket a megszálló hatalmak katonai vagy polgári hatóságai kiutasítanak s e tényt kiutasítási határozattal igazolják, továbbá oly egyének, kiknek számára a megszállott területeken való tartózkodás lehetetlenné vált, vagy akiknek beköltözése egyéni körülményeknél fogva kívánatos.”⁹⁴

A menekültek beáramlásának feltartóztatását – amely, mint láthatjuk, egyik elsődleges célkitűzése volt a magyar menekültügyi intézményrendszernek – elsősorban a határokon felállított kirendeltségek beutazási engedély-kérelmeket (nem menekültstátuszt!) elbíráló tevékenységével kívánták elérni. A beutazási engedély megtagadására a jogalapot mindazonáltal a bevándorlási engedélyt kérelmező személy menekült-, illetve nem menekült mivolta szolgáltatta – magyarul: optánsnak vagy menekültnek tekinthetők? Kielezett vita zajlott erről az 1920. évben a Minisztertanács és Bethlen István között, miszerint a Minisztertanács „nem vállalhatna az ügyek vitelért felelősséget, mert naponta 3-500 menekült érkezik, és ha ez a folyamat tovább is tart, a megszállott területek magyar intelligenciájukat teljesen elveszítik, itt pedig az ország egy olyan nagy csomó elégedetlen elemmel szaporodik meg, hogy az ebből származó sociális bajok orvoslása jóformán lehetetlenné válik. [...] Bethlen gróf erre válaszolva közölte, hogy a kérdés nehézségeivel tisztában van, maga is tudja, hogy ez nagyon népszerűtlen intézkedés, de az állapoton feltétlenül változtatni kell. Nézete szerint csak abban az esetben lehetne szó a menekültek befogadásáról, ha például egyetemi hallgatók jönnek, akiknek a megszállott területen tanulmányaik folytatása lehetetlen.”⁹⁵ Az Országos Menekültügyi Hivatal 1920. szeptember 16-án kelt levele Teleki Pál miniszterelnök részére szintén erről tesz tanúbizonyságot: „Idecsatolt kimutatás szerint egyetlen napon 390 menekült érkezik. Mint hivatalosan megállapítottam, e kiköltözők igen tekintélyes része /: mintegy 70%-a /: önként távozik és így voltaképpen nem esik szoros értelemben vett menekült számba. [...] Ezen alapon a kivándorlók többsége elegendő ok nélkül legtöbbször könnyű elhelyezkedést keresve vándorol ki, mely törekvésében igen természetesen nagymértékben támogatja őket a megszálló hatalom is. Ingyen szállítási eszközt, vámmentességet, stb. bocsát rendelkezésükre, hogy ezáltal is elősegítse kivándorlási szándékukat.”⁹⁶

Láthatjuk, a menekültáradat feltartóztatásának szükségességét a Miniszterelnökség az elcsatolt területeken várható demográfiai katasztrófa, valamint a menekültek ellátásával járó nehézségek szolgáltatták, s mindegyike a jogi (és morális) alapot a menekültek menekültlétének tagadásában, optánsokként való meghatározásában vélték fellelni. Mindazonáltal megjegyzendő, hogy a mai nemzetközi jog – legyen szó az (általánosan elfogadott nézet szerint messzemenően hiányos és idejétmúlt) 1951. évi genfi egyezményről, vagy az (azon jócskán túlmutató) Afrikai Egység Szervezete 1969. évi menekültügyi egyezményéről – alapján, a frontvonal áthaladásával járó hadműveletek, a katonai megszállás, az oly sokszor tapasztalt diszkrimináció és üldöztetés,⁹⁷ és számos egyéb társadalmi kataklizma – újra hangsúlyozva: a mai

⁹⁴ *Magyarországi rendeletek tára*. Ötvennegyedik folyam, 1920. Budapest: Magyar Királyi Belügyminisztérium, 1920. 544-546.

⁹⁵ 2142/1920. sz. ME rendelet. *MNL, K26/XLIII. 1299. cs.*

⁹⁶ 2141/1920. sz. *MNL, K26/XLIII. 1299. cs.*

⁹⁷ Az utódállamok agrárparasztságának üldöztetéséről lásd: Simon Attila – Kovács Attila 2008: Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (szerk.): Kisebbségi magyar közösségek a 20. században. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet. 118–123.

értelemben – bőséges jogalapot szolgáltat(hat)ott (volna) minden személynek (legyen szó magyarról, örményről, görög-katolikusról, etc.) a menekültstátusz elnyerésére.⁹⁸

3. A menekültügyi diskurzus az 1920-as évek magyar nyilvánosságában

A nagy részben diplomás, szakképzett magyar menekültek tömegei fenekestül forgatták fel a magyar politikai-, gazdasági- és közéletet, egyre inkább elfogadott nézet szerint a menekülthullám munkaerő-piaci és demográfiai hatásai szolgáltak a Numerus Clausus (1920:XXV tc.) egyik legfőbb kiváltó okául.⁹⁹ A trianoni sokkhatás és a revíziós hangulat talán leginkább kézzelfogható megtestesülése volt a menekültáradat, ezért a nyilvánosság – a sajtó, irodalom, művészet, politikai beszédek – szimbolikus szereplőjévé vált a magyar menekült, kinek kilátástalansága az ország kilátástalanságával, hazatérésének reménye az elcsatolt területek hazatérésének reményével vált egyenlővé.

Számtalan író dolgozta fel a témát, így Szabó Dezső *Az elsodort falu* című, 1919. évi regényében; Beczássy Judit *A menekültek* című regényében; Ignác Rózsa *Urak, úrfiak...* című regényében, etc.¹⁰⁰ A *Nyugat* hasábjain Schöpflin Aladár műkritikus és író az 1933. évben az első világháborús magyar menekülthullámot pusztán „a nagy menekülés” kifejezéssel illette, az első világháborút követő menekülthullám egyértelmű azonosíthatóságát feltételezve.¹⁰¹ A Szabó Dezső regénye címében szereplő *elsodort* befejezett melléknévi igenév értelmezhető a *menekült* egyfajta szinonimájaként, hiszen a hírhedten képekben gondolkodó író az elsodrás folyamatában a román hadsereg által kényszermigrációra kényszerült magyar lakosságot ábrázolja. Ehhez hasonlóan a regényben gyakran előforduló *futó* melléknévi igenév használata szintén a vizuális retorika egyik eszközeként a menekülés folyamatának képi ábrázolásával szolgál: „Sepsiszentgyörgynél a futó falu beleszakadt a futó városba. Valahonnan valaki azt a hirt hozta, hogy Brassó felé már nem lehet menekülni, a város már román kézen van s hogy csak Udvarhely megyén át van menekülés és az engedelmes rémület arra vette útját.”¹⁰² E mondataiból egyértelműen kitetszik a menekülthullámról alkotott véleménye (amely által minden bizonnyal sok olvasója véleményét formálta), miszerint a menekültek tömegei *engedelmesen* viseltettek – tehát a menekültek egyfajta felelősségét fogalmazza meg az ellenállás hiányára utalva –, mindazonáltal a menekülést a *rémület*, tehát a háború és a megszállás borzalmai vezérelték. Beczássy és Ignác említett regényei az előkelő, gazdag erdélyi magyar (és örmény) családok menekülését, hányattatott magyarországi (budapesti) sorsát mutatják be – ez jól érzékelteti a kor menekültügyi diskurzusának egyik fő csapásirányát, mégpedig az optánsok és menekültek

⁹⁸ Sajnálatos, hogy a magyar szakirodalom sok esetben még mindig optánsokként említi e több mint félmillió magyar menekültet. Lásd: Nagy Boldizsár, *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politika-filozófiai és jogi vizsgálódások*. Budapest: Gondolat, 2012.

⁹⁹ A Magyarországon menedéket lelet magyar menekülthullám óriási felesleget teremtett diplomás szakemberekből, köztisztviselőkből a hazai munkaerőpiacon. Az utódállamokban hozzávetőleg 150 000 köztisztviselőt bocsátottak el, az 1920-as években Budapesten dolgozó mérnökök 47,5%-a, 1930-ban az orvosok 28,5%-a, 1920 és 1925 között a magyar egyetemeken tanuló hallgatók 24%-a származott az elcsatolt területekről. Petrichevich Horváth Emil szavaival élve a menekülthullámnak „különös társadalmi jelentősége van amiatt, hogy tagjai nagyrészt intelligens középosztályhoz tartozók...” Általánossá kezd válni az elképzelés, hogy a Numerus Clausust a menekülthullám kiváltotta munkaerő-piaci változásokra adott válaszként volna érdemes értelmezni, mindazonáltal ez a kérdés egy külön kutatás tárgyát kell, hogy képezze. Vö.: Kovács M. Mária, A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években, Budapesti Negyed, 3 (1995), II, 137-158., Petrichevich Horvát, i. m., 1.

¹⁰⁰ Ablonczy Balázs előadása alapján, vö.: Maróti Zsolt Viktor, Konfliktuszóna: Magyarország – menekültek a huszadik század első felében. Forrás: <http://ujkor.hu/content/konfliktuszona-magyarorszag-menekultek-husadik-szazad-első-feleben> [Letöltve: 2016.05.31.]

¹⁰¹ Schöpflin Aladár, *A menekültek*, *Nyugat*, 26 (1933), IX, 552.

¹⁰² Szabó Dezső, *Az elsodort falu* II., Budapest: Táltos, 1919. 90.

megkülönböztethetőségének kérdéskörét. Mindez elsősorban Ignác 1946. évi művében jelenik meg, aki a háború alatt és azt követően elődeinél jóval kritikusabb hangot ütött meg.¹⁰³ A színpályaiban is megjelent a két világháború közötti években a magyar menekültek témája, ennek egyik legmeghatározóbb példájául Zilahy Lajos *A Fehér Szarvas* című, 1929. évi négy felvonásos színműve szolgál.¹⁰⁴ Az MTI tudósítása szerint a darab „szereplői menekült magyarok”, így „a legmaibb embereket, és ama legégetőbb problémáit adja Zilahy ebben az új vígjátékban”.¹⁰⁵ Schöpflin Aladár a *Nyugat* hasábjain megjelent kritikájában hiányolta a valóban fontos problémakörrel kapcsolatos határozott véleménynyilvánítást: „a téma magvát nem fogta meg keményen és teljes bátorsággal, tapintatos akart lenni jobbra is, balra is...”¹⁰⁶ A magyar és nemzetközi menekültek a magyar sajtóban való reprezentációjának empirikus vizsgálatát a Magyar Távirati Iroda online archív anyagainak feldolgozása során végeztem el. Az 1920 és 1929 közötti időszak tekintetében 123 458 dokumentum áll rendelkezésünkre, amelyből 1186 tartalmazza a menekült kifejezést. A dokumentumok túlnyomó többsége hírkiadás, kisebb része lapszemle, a Magyar Országos Tudósító hírei, bizalmas értesítések, etc. (1. ábra).

1. ábra. A vizsgált jelentések forrásai

Forrás: mti.hu

A legtöbb dokumentum az 1929. évre datálható, míg a legkevesebb az 1920. évre, hiszen csupán 1920. októberével kezdődően elérhető az adatbázis forrásanyaga (2. ábra). Az 1186 dokumentum több mint fele, 631 irat a menekülni ige múltidejeként tartalmazza a menekült

¹⁰³ Regénye egyik hőse, Nótás Sándor, a második világháborúról való gondolatmenetét a következő idézettel lehetne legszebben példázni: „Nem azért léptünk háborúba, hogy felszabadítsunk minden elnyomottat! Nem azért, hogy hódítsunk, szerezzünk, elnyomjunk és uralkodjunk. Úgy érezte, hogy csak kis, piszkos stréberségből kockáztattuk a borzalmat, a véget: hogyha az elnyomók szereznének: mi le ne maradjunk. Nekünk is vessenek valamit: véres, tragikus koncot: országdarabokat. Mint a rossz, az útszéli kibic, aki az éppen nyerő lapjára megteszi, — egye fene, úgysincs több, a többit már elherdálta — a családjának az utolsó fillérjeit. Vagy meggazdagodunk, vagy pusztuljon az egész család, mert a kibic hazárdőr!” Vö.: Ignác Rózsa, *Urak, úrfiak...* II. Budapest: Fővárosi Könyvkiadó, 1946.

¹⁰⁴ A darabot Kiss Irén, Környey Paula, Tőkés Anna, Vaszari Piroska, Kiss Ferenc, Petheő Attila, Sugár Károly, Lehotai Árpád és Horváth Jenő színészek főszereplése mellett a Nemzeti Színházban mutatták be 1927 márciusában. Vö.: MTI Híradás, 1927. március 12. 14 óra 25 perc, 9. kiadás. Forrás: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> [Letöltve: 2016.05.31.]

¹⁰⁵ MTI Híradás, 1927. március 14. 14 óra 05 perc, 10. kiadás. Forrás: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> [Letöltve: 2016.05.31.]

¹⁰⁶ Schöpflin Aladár, *A Fehér Szarvas*, *Nyugat*, 20 (1927), VII, 593.

kifejezést, melyek kritikai diskurzuselemzése egy másik kutatás témáját alkothatja. A fennmaradó 556 találat a kényszmigráció mai fogalomrendszerének csaknem minden kategóriáját érinti, így a politikai konfliktusok vagy természeti katasztrófák következtében lakhelyüket elhagyni kényszerült személyeket, az ún. belső menekülteket (IDP) is menekültekként jelöli. Az egyetlen kivételt a politikai menekültek kategóriája jelenti, e meghatározást előszeretettel és változatosan alkalmazták a híradások.

2. ábra. A vizsgált jelentések számarányos megoszlása (1920-1929)

Forrás: mti.hu

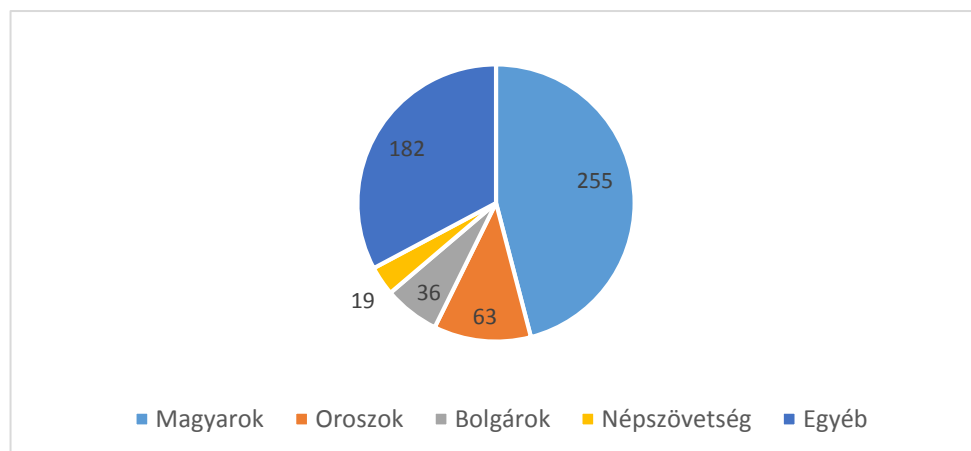
Az 556 menekültet érintő hírnek, úgy az egész időszak tekintetében, mint éves szintű bontásban túlnyomó többsége, összesen 255 irat, az elcsatolt területekről érkező menekültekkel foglalkozik. Jellemző ezekre a híradásokra, hogy minden, az elcsatolt területekről kitelepült személy kapcsán, aki a híradásokban említésre került, menekültléte, mint titulus, neve előtt következetesen megjelenik,¹⁰⁷ sőt, sok esetben – hovatovább –, mint erény értelmezhető, számos narrációban az adott egyén menekültléte személyéhez egyértelműen pozitív értékeket konnotál. Erre számtalan példát említhetnék, azonban talán a legjobban az 1926. évi „kaposvári kétszáz milliós postalopás ügyében” végzett eljárást ismertető jelentés érzékelteti e jelenséget, miszerint a fiumei származású vádlottat, Takács Lajost, 1919-ben „[j]ó bizonyítványai és menekült mivolta segítették állásba a kaposvári postahivatalnál.”¹⁰⁸

A második leggyakrabban említett menekültcsoport az oroszoké volt, összesen 63 hírrel, melyek nem csupán a hazánkba érkező orosz menekülteket érintették, de Törökországtól kezdve, Dánián át, egészen Kínáig, egész Euráziára kiterjedő földrajzi spektrummal bíró híreket közölve. A harmadik csoport a bolgár menekülteké volt, összesen 36 hírrel, gyakran párhuzamot állítva a bolgár és magyar menekültek között. A népszövetségi menekültügy is élénken foglalkoztatta a távirati irodát, összesen 19 alkalommal tudósítva Genfből. A görög, trákiai, albán és örmény menekültek mellett számos hír szólt a Tanácsköztársaság leverését

¹⁰⁷ Például: „Dobozy Vilmos nagyenyedi menekült tisztifőorvos”, „Demeter Gyula dr, menekült vármegyei másodfőjegyző”, „Dr. Buday Gyula menekült jogtanár”, etc. Lásd: MTI Híradás, 1921. június 1., 1923. december 18., 1924. március 28. Forrás: : <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> [Letöltve: 2016.05.31.]

¹⁰⁸ MTI Híradás (belpolitika, külpolitika), 1926. április 10. 18 óra 20 perc. 13. kiadás. Forrás: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> [Letöltve: 2016.05.31.]

követően külföldre emigrált magyar politikai menekültekről, valamint számos, egy-egy konfliktushelyzet, hadi tevékenység és természeti katasztrófa következtében lakóhelyüket elhagyni kényszerült személyekről például Erdélyben, Szmirnában, Kínában, vagy éppen Jáva szigetén (3. ábra).

3. ábra. A menekültügyi diskurzus menekültcsoportonkénti tematizációjának számarányos kimutatása az MTI jelentéseiben (1920-1929)

A nyilvános politikai diskurzusban bár megjelent a külföldi származású, elsősorban az orosz, bolgár, görög és örmény menekültek kérdése, a magyar menekültek ügye csaknem abszolút prioritást élvezett. Az 1920 és 1926 közötti nemzetgyűlési iratok között 64 bejegyzés, összesen 90 alkalommal tartalmazza a menekült kifejezést, hat esetben, mint a menekülni ige múltidejét, a többi 84 esetben, egyetlen német menekültet érintő irat kivételével, kizárólag a magyar menekültek értelmében. Ezek túlnyomó többségben, 36 esetben a menekült tisztviselők kérdésével foglalkozott a nemzetgyűlés, hiszen az ő integrációjuk jelentette a menekültkérdés egyik legnagyobb gazdaságpolitikai kihívását. A második legtöbbet tárgyalt csoport, mely összesen 28 említést érdemelt, az ún. menekült (kolozsvári és pozsonyi) egyetemek, klinikák és főiskolák voltak, valamint a menekült tanerő (5). A menekült iparosok (7), nyugdíjasok (1) és vagonlakók (1), tehát a menekültszállításokon kívül, vasúti kocsikban elhelyezett hajléktalan menekültek kérdése is többször említésre került. A nemzetgyűlésen, általánosságban elmondható, hogy a menekültekről, mint olyan személyekről beszéltek, akik a gazdasági és anyagi támogatásra „szociális, nemzeti és keresztény erkölcsi szempontok szerint leginkább számot tarthatnak” [1920. március 27.].¹⁰⁹

Számtalan politikai beszédben érhetjük nyomon a menekültek ügyét az 1920-as évek Magyarországon. 1929. októberében emlékeztek meg a Magyar Királyi Állami Tanítóképző Intézet Cinkotára való költözésének tízedik évfordulójára. A megemlékezésen elhangzott Zsitvay Tibor igazságügy-miniszter üdvözlő beszéde, amelyben a „szülőföldről menekült intézet” költői képével élt a politikus (költői, hiszen csupán intézetek alkalmazottjai képesek a menekülésre, maga az intézet nem).¹¹⁰ Gróf Klebelsberg Kunó vallás- és közoktatásügyi miniszter 1925. október 20-án a „menekült egyetemekről” és a menekült egyetemistákról a berlini egyetem aulájában tartott beszédet, amely magyar fordításban több helyütt (pl. Budapesti Szemle) is megjelent, s a Magyarországra áttelepült egyetemeket következetesen a

¹⁰⁹ Vö.: Az 1920. évi február hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Nyomtatványai. Nemzetgyűlés. — Irományok. I. – XIII. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1920–1922., Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott Nemzetgyűlés Irományai. I. – XIX. kötet. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1922–1926.

¹¹⁰ MTI Híradás (belpolitika, külpolitika), 1929. október 18. 19 óra 25 perc. 26. kiadás. Forrás: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> [Letöltve: 2016.05.31.]

menekült egyetemek kifejezéssel illeti – csakúgy, mint későbbi beszédeiben is.¹¹¹ A menekültlét kiemelése feltűnő és kiemelt helyen szerepelt a kor politikai és kulturális eseményein tartott előadások, beszédek során, idővel egyfajta retorikai fogássá vált a menekültekre, illetve a menekülésre való hivatkozás. Erre szolgáltat példát a vallás- és közoktatásügyi miniszter egy másik, 1926. augusztus 29-én, a mohácsi csata 400. évfordulója alkalmából Mohácson tartott beszéde, amelyben Báthory Istvánt és az udvari párt híveit menekültekként ábrázolta.¹¹² Egy másik, érzékletes példát nyújt a fejedelem halálának 300. évfordulója alkalmából rendezett 1929. évi Országos Bethlen Gábor-ünnepségek befejezéséül szolgáló, a Gellért-szállóban tartott Bethlen Gábor Kupa-avató díszvacsorán Ravasz László református püspök által tartott beszéd is, amelyben a püspök a fejedelmet „szegény menekült”-nek nevezte.¹¹³

4. Konklúziók

Tanulmányom bemutatta a nemzetközi és magyar jogrendszerben az 1920-as évek során kialakult menekült-meghatározásokat, s rámutatott, hogy a modern menekültjoggal ellentétben az 1920-as évek népszövetségi menekültügye, exkluzív jellegéből fakadóan a menekültek csupán egy szűk csoportját emelte a nemzetközi védelem szintjére. A magyar menekültügyi jog- és intézményrendszer ezalatt az elcsatolt területekről érkező félmillió magyar menekülthullám feltartóztatását tűzte céljául, annak érdekében, hogy megakadályozza a régi és új államhatárokon belül közelgő demográfiai katasztrófát, társadalmi instabilitást – amelyek végül be is következtek a magyar kisebbségeket az utódállamokban ért üldöztetések, az éveken át meghatározó kényszermigrációs folyamatok, az optáns-perek, a numerus clausus, és számos egyéb társadalmi kataklizma képében. A modern menekültügyi és humanitárius megközelítések alapján a katonai megszállás alá került, majd elcsatolt területekről érkező személyek nem optánsoknak, hanem menekülteknek tekintendők, menekültlétük tagadása korunk szakirodalmá által elavult és messzemenően nem korrekt megközelítés. A trianoni sokkhatás és a revíziós hangulat talán leginkább kézzelfogható megtestesülése volt a magyar menekültáradat, így vált a *magyar menekült* a nyilvánosság egy szimbolikus szereplőjévé. Mindez megragadható a korabeli irodalom, színjátszás, sajtó és politikai narrációk (beszédek, viták) szintjén, amelyet a MTI jelentéseinek, a Nemzetgyűlési iratok, politikai beszédek és egyéb források ismertetésével kívántam bemutatni.

¹¹¹ Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Budapest: Athenaeum, 1927. 217.

¹¹² Gróf Klebelsberg Kunó beszédei..., i. m., 667.

¹¹³ Magyar Országos Tudósító, XI. évf. 257. szám, kilencedik kiadás, 1929. november 11. Forrás: <http://archiv1920-1944.mti.hu/Pages/PDFSearch.aspx?Pmd=1> [Letöltve: 2016.05.31.]

Irodalomjegyzék

- [1] Kovács M. Mária: *A numerus clausus és az orvosi antiszemitizmus a húszas években*, Budapesti Negyed, 3 (1995), II. pp. 137-158.
- [2] Kránitz Péter Pál: *Orosz és örmény menekültek és a menekültügy az I. világháborút követően Kelet-Európában, különös tekintettel Magyarországra*. Világtörténet, 37 (2015), III. pp. 461-483.
- [3] Maróti Zsolt Viktor: *Konfliktuszóna: Magyarország – menekültek a huszadik század első felében*. Letöltve 2016.05.31-én, az ujkor.hu weboldaltól: <http://ujkor.hu/content/konfliktuszona-magyarorszag-menekultek-huszasdik-szazad-elso-feleben>
- [4] Gróf Klebelsberg Kunó beszédei, cikkei és törvényjavaslatai 1916-1926. Budapest: Athenaeum, 1927.
- [5] Nagy Boldizsár: *A magyar menekültjog és menekültügy a rendszerváltozástól az Európai Unióba lépésig. Erkölcsi, politika-filozófiai és jogi vizsgálódások*. Budapest: Gondolat, 2012.
- [6] Nemesi Attila László: *A nyelv a nyilvánosságban: versengő és társdiskurzusok*. Replika, 95 (2015), VI. pp. 153-167.
- [7] Petrichevich Horváth Emil: *Jelentés az Országos Menekültügyi Hivatal négy évi működéséről*. Budapest: Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1924.
- [8] Schöpflin Aladár, *A Fehér Szarvas*, Nyugat, 20 (1927), VII. pp. 592-594.
- [9] Schöpflin Aladár: *A menekültek*. Nyugat, 26 (1933), IX. pp. 552-553.
- [10] Simon Attila, Kovács Attila: *Gazdaság és nacionalizmus. Földreformok az utódállamokban*. In Bárdi Nándor, Fedinec Csilla, Szarka László (szerk.), *Kisebbségi magyar közösségek a 20. században*. Budapest, Gondolat, MTA Kisebbségkutató Intézet. pp. 118–123.
- [11] Tóth Judit: *Státuszjogok*. Budapest: Lucidus, 2004.

Lektorálta: Prof. Dr. Őze Sándor, intézetvezető, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar, Történettudományi Intézet

A RÉPACUKOR BEVEZETÉSE ÉS ELFOGADTATÁSA MAGYARORSZÁGON

A RÉPACUKOR ELTERJEDÉSÉT ELŐSEGÍTŐ ÉS HÁTRÁLTATÓ TÉNYEZŐK

Lakatos Hajnalka

Eötvös Loránd Tudományegyetem, PhD-hallgató, lakatos.hajnalka1988@gmail.com

Absztrakt

A középkortól a XIX. század közepéig luxuscikknek számító cukor, akárcsak az előző századokban, napjainkban is nagy jelentőséggel bír. Korábban a fehér aranyként emlegetett nádcukor kizárólag a tehetős rétegek kiváltsága volt, napjainkra azonban ez az édes anyag tömegcikké vált, s már az alapvetően cukrot nem tartalmazó élelmiszerekben is megtalálható. E jelenség teszi időszerré a cukor mindennapi használatban való megjelenésének és elterjedésének vizsgálatát. Előadásom célja tehát elsődlegesen azoknak a körülményeknek a bemutatása, melyeknek köszönhetően az 1747-ben Poroszországban felfedezett répacukor Magyarországon is elterjedt. A nemesítéssel létrejött cukorrépa magjait elsőként Tessedik Sámuel evangélikus lelkész hozta Magyarországra az 1790-es évek elején, s cukorrépa ültetését szorgalmazta a parasztság körében. A magyarországi lakosság azonban nehezen barátkozott meg a cukorrépával annak ellenére, hogy a répafélék kerti termesztése már megszokott volt. Tessedik mellett magyarországi gyógyszerészek, arisztokraták, földbirtokosok és kereskedők kísérleteztek cukorrépa termesztésével és cukorgyárak felállításával. Ez a folyamat azonban több esetben is nehézségekbe ütközött. A megfelelő gazdasági háttér, a jó minőségű és elegendő nagyságú földterület és a szakképzett munkaerő hiánya, valamint a lakosság idegenkedése az új típusú cukorral szemben, megnehezítették a répacukor elterjedését Magyarországon. Az 1830-as évekre ugyan megnövekedett a gyáralapítások száma, de az 1848-49-es forradalom következtében számos üzem leállította a gyártást. Bár e témában több ipartörténeti munka is született, ezek a művek a répacukor elterjedésének nehézségeivel, s a lakosság körében való elfogadtatásával kellő részletességgel nem foglalkoznak. Előadásomban és dolgozatomban az imént említett akadályok bemutatásával kívánok foglalkozni, egyben kitérve a répacukor elterjedését elősegítő tényezőkre is.

Kulcsszavak: Cukorrépa, répacukor

1. Bevezetés

A XX-XXI. századi modern életmód egyik alapvető problémájaként jelentkezik a cukorfogyasztás túlzott mértéke. A korábbi századok táplálkozásánál azonban ez a probléma nem érintette, a cukor ára ugyanis olyan magas volt, hogy az európai, s köztük a magyar lakosság nagy része nem engedhette meg magának a fogyasztását. A gyarmatokról Európába szállított nádcukor árát elsősorban a távolságból adódó szállítási költségek és a finomítás növelte, ám a répacukor felfedezése lehetővé tette, hogy egy Európában, mérsékelt éghajlaton termeszthető növényből állítsanak elő cukrot, kiküszöbölve az említett árnövelő tényezők egy részét. Ennek köszönhetően a cukor ára csökkent, s fogyasztásába mind a kontinens, mind hazánk alsóbb társadalmi rétegei is fokozatosan bekapcsolódhattak. Magyarországon ez a folyamat csaknem másfél évszázadot vett igénybe, ugyanis a répacukor 1747-es

felfedezését¹¹⁴ körülbelül az I. világháború végéig tartott a cukor fogyasztásának a teljes lakosság étrendjébe való beillesztése. A cukorfogyasztás rendszeressé válása a városlakók és a paraszti rétegek körében lassan, s nem is egyidőben zajlott. A folyamat lassúságát, illetve fellendülését több tényező is befolyásolta, hátráltatva, vagy éppen elősegítve a cukorrépa termesztésének, s a cukorgyártásnak hazai elterjedését, a répacukor elfogadását. Természetesen számos ilyen tényező sorolható fel, e tanulmányban azonban a terjedelmi korlátok miatt, a négy legfontosabbra kívánok kitérni. A répacukoripar fejlődése elé gördülő akadályok és az azokra talált megoldások áttekintésével szeretném röviden bemutatni, miért volt a cukorfogyasztás növekedése hosszú folyamat, s minek köszönhetően vált mégis tömegcikké a cukor.

A magyar cukoripar történetét taglaló szakirodalom bőségesnek mondható, legtöbbjük azonban gyártörténettel, a technikai fejlődéssel foglalkozik, s csak részben terjed ki a fent felvetett kérdésekre. Az alábbiakban szeretném ismertetni, a teljesség igénye nélkül, az általam felhasznált legfontosabb szakirodalmat és forrásokat. Alapvető műnek tekinthető a témában Wiener Moszkó 1902-ben megjelent kétkötetes munkája, „A magyar cukoripar fejlődése”, mely nemcsak ipar- és gazdaságtörténeti, hanem kultúrtörténeti szempontból is vizsgálja a magyar cukorfogyasztás, s a répacukor múltját. Használatakor azonban körültekintőnek kell lennünk, ugyanis helyenként pontatlanságok figyelhetők meg, de egy cukortörténeti kutatás kiindulópontjaként feltétlenül alkalmazható. Wiener kötetén kívül átfogó képet ad a 2013-ban megjelent Borbély Ákos, Monory Zénó és Tömördi Máté által írt „Volt egyszer egy cukoripar” című munka is, mely a cukornádtermesztés kezdeteitől napjainkig követi végig a cukor és a fejlődő magyar cukoripar útját. Ugyan ez a mű is tartalmaz kultúrtörténeti elemeket, elsősorban ipar- és gazdaságtörténeti szemléletet követ, s átfogó képet kíván nyújtani a magyar cukoriparról, bár terminológiai és egyéb pontatlanságokat ez a kötet is tartalmaz. A Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkész tevékenységéről és gazdasági iskolájáról, valamint a keszthelyi Georgikonról szóló történeti művek szintén számos adattal szolgálnak a cukorrépa terjedését illetően. Kiváló forrásként szolgálnak Tessedik magyar mezőgazdaság fejlesztéséről szóló írásai, a különböző XIX. századi folyóiratok cikkei, tanulmányai, így például a *Patriotisches Wochenblatt für Ungern*, *Zeitschrift von und für Ungern*, a *Gazdasági Tudósítások*, a *Magyar Gazda*, a *Köztelek*, a *Gazdasági Lapok*, a *Hetilap*, a *Pesti Hírlap*, a *Vasárnapi Újság*, de ezek teljesmértékű felhasználása jelen tanulmányban érthető módon nem megoldható. A rendelkezésre álló források egyértelműen arra utalnak, hogy a répacukorgyártással kapcsolatban felmerülő problémák a XIX. század első felében jelentkeztek, míg a század második felében találtak rájuk megoldást. Az alábbiakban ezeket a legszembetűnőbb problémákat és megoldásokat szeretném bemutatni, illetve megvizsgálni.

2. A lakosság idegenkedése a cukorrépától és a répacukortól

Bár a répaféléket a magyar lakosság kerti növényként már a XVII–XVIII. században is ismerte és termesztette, mégis idegenkedett a cukorrépa termesztésétől és a répacukor fogyasztásától. Ennek hátterében különböző okok húzódnak meg. Először is, az ember alapvetően idegenkedik az új dolgoktól, s ahogy a gyarmatokról Európába hozott új növényektől, úgy a XVIII. századi felvilágosodás és a tudományos fejlődés során tett új felfedezésektől is, melyek eredményeit sokáig vitatták, az ismeretlentől való félelem következtében. Ahogy a XVIII. században a burgonya elterjedése is nehézségekkel járt, s népszerűsítő intézkedésekre volt szükség (Kósa 1980: 17–20.), úgy a cukorrépa

¹¹⁴ A répában található cukrot Andreas Sigismund Marggraf fedezte fel 1747-ben Berlinben. Kísérletei során rájött, hogy az általa vizsgált növények nemcsak egy cukorhoz hasonló anyagot tartalmaznak, hanem valódi cukrot, mely megegyezik a cukornádból nyert cukorral. (Marggraf 1767: 70–72.)

termesztéséhez sem szokott hamar hozzá a parasztság. Nem is állt érdekében, hiszen a cukor drága volta miatt amúgy sem fogyasztotta azt, étrendjéből teljesen kimaradt, édesítésre mézet használt, s valószínűleg az édes ételek nélküli élethez hozzászokott, így nem is hiányolta azokat (Kisbán 1987: 253–257.). Igaz, hogy a XIX. század folyamán a cukorrépa folyamatos terjedésének köszönhetően idővel, különösen a század vége felé a cukorrépát már felhasználták ételkészítéshez, több esetben mint édesítőt, ez azonban csak a növény és nem a cukor felhasználását jelentette. Így fordult elő borsodi településeken cselédek vacsorájaként a cukorrépa-cibere (Nagy 1972: 437.), vagy szegény emberek ebédjeként a cukorrépa-galuska, mely esetben a „megfőzött cukorrépát lereszelve és zsírban megdinsztelve hintették rá a galuskatésztára”(Bódi 1965: 154.). Apátfalván a cukorrépa-levest tejjel vagy vízzel főzték, de „émelygősen édes íze miatt nem tartozott a kedvenc levesek közé” (Szigeti 1971: 220.). A század első felében tehát a cukorrépát inkább csak takarmányként használták a parasztok, majd fokozatosan tértek át a fogyasztására.

Az új típusú felhasználástól való idegenkedésen túl, problémát jelentett még a jobbágyok munkához való negatív hozzáállása. Nem állt ugyanis érdekükben a földesúr földjét a roboton kívül további megmunkálás alá venni, pedig a talaj minősége és az éghajlat sok esetben lehetővé tette volna a jó termést. A minőségre nem fordítottak figyelmet (Wiener 1902a: 162.), csak a minél nagyobb és nehezebb répa termesztése volt a cél. Csakhogy egy sikeres gyár felállításához, magas cukortartalmú nyersanyagra lett volna szükség. Mivel azonban a répatermelés sok munkaerőt és gondozást igényelt, a cukorrépa termesztése nem tartozott a szívesen termelt növények közé. Érdekes ez az ellenállás, hiszen a parasztok „lustaságának” megoldását a jobbágyfelszabadításban remélték, ez azonban, ahogy a kortársak is panaszolták, nem következett be. A munkamorál, melyhez évszázadokon át hozzászoktak, melyet elődeiktől is láttak, nem változhatott meg egyik-napról a másikra, pusztán egy törvény hatására (Fónagy 2014: 62–75.). Így a felszabadított jobbágyok nem jelentettek teljes megoldást az állandó munkaerőhiányban szenvedő répacukoripar számára. Részleges könnyítést jelentettek különösen a XIX. század utolsó harmadától kezdve a vándor- és idénymunkások (summások), napszámosok, akik elsősorban a Kárpát-medence északi és nyugati peremvidékeiről jöttek (Lukács 1996: 83.), s lakóhelyüktől 10-15 km-re eljártak cukorrépát kapálni, de sok esetben elmentek akár messzebbre is (Viga 1996: 80.). Bár a napszámban történő munka válasz lehetett a problémára, Wiener Moszkó szerint még ez sem jelentett teljes megoldást, hiszen a napszámosok által követelt magas bérek rontottak a helyzeten (Wiener 1902a: 181.).

A parasztsággal ellentétben a városi lakosság gyakrabban fogyasztott cukrot már a répacukor megjelenése előtti időkben is, igaz, hogy ez társadalmi rétegenként a városon belül is változott. A répacukor elterjedésével, s így a cukor olcsóbbá válásával a cukorfogyasztás természetesen növekedésnek indult, ám a kezdeti időszakban, 1848 előtt, ahogy Wiener Moszkó fogalmazott, a „közép- és felső osztályunknak... a belföldi gyártmány jósága felől előítéletei voltak.” (Wiener 1902a: 161.) Ezt megerősíti Sibrik Bálint cukorgyáros is, aki szerint megnehezíti a gyáralapítást a „sok buta és tudatlan emberek azon képzelődése, miszerint ha megtudják, hogy e’ vagy ama’ czukor honi, és nem hamburgi; azonnal állítják, hogy az bűdös, keserű, kellemetlen szagu, vagy nem elég édes, belőle két annyi kell a’ kávé megédesítésére, mind a nádcukorból”. (Sibrik 1841: 30–31.) Ezekre a legtöbbször alaptalan panaszokra hivatkozva a hazai cukrot az importcukor árának feléért voltak csak hajlandóak megvásárolni. (Sibrik 1841: 30–31.) Mivel tehát a magyar finomított cukor csak nagyon nehezen kelt el, s jóval olcsóbb áron, mint a hamburgi, nehézkesen lehetett a gyárat haszonnal fenntartani. A répacukor gyártásának technikai fejlődése, a szakismeretek terjedése azonban lehetővé tette, hogy a gyárak nyereségesek legyenek, s a század végére jelentősen kiszorult a gyarmati cukor az országból, s a lakosság is hozzászokott a magyar répacukorhoz.

3. Szakismeretek hiánya

Mint korábban említésre került, a répa konyhakerti termesztése nem volt újdonság a XIX. század elején, ám a cukorrépát nem ismerték annyira, hogy nagy területeken, kifejezetten cukorgyártás céljából sikeresen, s haszonnal termeljék. A század első felében jelentkező termésproblémák, a gyárak sikertelensége, részben ennek a szakismeret-hiánynak tudható be. Bár a répacukor felfedezőjének tanítványa, Franz Karl Achard több évtizedes munkája során a takarmányrépát cukorrépává nemesítette, s kidolgozta a magasabb cukortartalom érdekében szükséges termesztési módszereket (Tannenberg 1942: 90–91.), ezeket a tanult szakemberek közül kevesen ismerték, ráadásul a hazai éghajlati és talajviszonyok eltértek a sziléziaitól, ahol Achard kísérleteit végezte, így a répaművelés módszereit a magyarországi viszonyokhoz kellett igazítani. Ezt a problémát ismertette 1842-ben a Pesti Hírlap és az előbbivel szoros kapcsolatban álló Kossuth Lajos is. A Pesti Hírlap felhívta a figyelmet, hogy a hazai cukorgyárak csaknem haszon nélkül működnek, mivel „az illy vállalat igazgatására meghívott egyének elegendő szakismerettel 's belátással csak ritkán bírnak, a' miből megbocsáthatlan hibák következnek. Reá bírnak a' földbirtokosokat, hogy répát termeszszenek olly földben, melly arra egyáltalában nem alkalmas; – arra, hogy a' répaföld, kivált majus hónapban, gyomtisztán tartassék, elegendő gondot nem fordítanak; mi által a' czukoranyag a' répatermésben kimondhatlanul csökken, s' azért másutt erre legnagyobb gond fordittatik.” (Pesti Hírlap 1842: 368.) A földbirtokosok és a parasztok tehát jól láthatóan nem rendelkeztek megfelelő szakismeretekkel, de ugyanez igaz volt a gyári dolgozókra, sőt még a vezetőségre is. A Pesti Hírlap erre a problémára is kitér: „szerfelett drága' mégis czélszerűtlen nedvsajtókat 's egyéb készületeket csináltatnak; nem eléggé vigyáznak, hogy a' kisajtolt czukornedv (syrup és mélasse) forrásba át ne menjen, mi által a' czukorgyárak inkább ecetfőzőházakká változnak, 's így az egész haszon természetesen elenyészik.” (Pesti Hírlap 1842: 368.) A cikk szerzője szerint egyes esetekben a legfőbb gondot az okozta, hogy a cukorgyárak egyben finomítókként is üzemelni akartak, mely határozottan veszteséges volt, hiszen egy gyár általában nem termelt ki annyi cukornedvet, amennyinek a feldolgozásával a finomítás haszonnal járt volna. (Pesti Hírlap 1842: 368.) Mint korábban említettem, az imént felsorolt problémákra Kossuth is felhívta a figyelmet, s kiemelte, hogy a védvámok segítségére nem szoruló répacukoripar érdekében „a' népnek meg kell tanulni a lehető legjobb répát a' lehetségig kevés költséggel termesztetni, a czukorgyártás külön ágainak a' munkafelosztás elvei szerint műveltetni, répatermesztőknek nyerscukor-főzőknél, ezeknek pedig czukorfinomítóknál mindig biztos, gyors, állandó keletre számithatni, 's a' gyártás minden ágához értelmes tárgyavatott embereknek képeztetni kell, nehogy egyetlen ember halála, vagy kilépése az egész gyár munkásságát megakaszthassa, avagy ügyetlen, gyakorlatlan munkások sok akadályt, sok veszteséget okozzanak”. (Kossuth 1843: 12.) Kossuth szavai egyértelműen rávilágítottak a szakmai ismeretek bővítésének és szakemberek képzésének szükségességére. De milyen módon valósulhatott meg a szakmai ismeretek terjesztése? A válasz erre szinte egyértelmű: mezőgazdasági iskolák működtetésével, s a tapasztalatok folyóiratokban, tanulmányokban való megosztásával. Valójában a cukorrépa-termesztéssel kapcsolatos ismeretek terjesztésének fontosságát már korábban felismerték, s igyekeztek a parasztokat több-kevesebb sikerrel kiképezni. Az első, aki kísérletet tett a mezőgazdasági oktatás bevezetésére, Tessedik Sámuel szarvasi evangélikus lelkész volt. 1779-80-ban hozta létre mezőgazdasági mintaiskoláját Szarvason, hogy „értelmes embereket, jó keresztyéneket, munkás polgárokat, ügyes gazdákat és gazdaasszonyokat” (Tessedik 2002: 19.) képezzen, de 1806-ban be kellett zárnia az iskolát. Tessedik, aki 1791-ben ismerkedett meg kupferezelli tanulmányútja során a répa takarmányozásban való felhasználásával, (Tessedik 2002: 21, 35.) a paplak kertjében, illetve intézetének földjén kezdett répaművelésbe. (Tessedik 1804: 2–6.) A helyi parasztoknak is nagy mennyiségű répamagot

osztott ki ingyen. (Ploetz 1845: 941.) Tessedik azonban nemcsak a répatermesztésben, hanem a cukorkészítésben is az elsők között szerepel Magyarországon. Egy a második feleségéről, Lissoviny Carolina-ról szóló megemlékezés szerint neje takarmányrépából cukorszirupot készített¹¹⁵, bár Tessedik önéletírásában sárgarépat említ. (Tessedik 2002: 32.) A szarvasi lelkész nemcsak az általa alapított iskola tervezetében iktatta be a takarmányrépa művelését, hanem a nagyszentmiklósi intézetébe és a keszthelyi Georgikonéba is. Tessediket 1801-ben felkérték az 1802-ben felállítandó nagyszentmiklósi tanintézet tervezetének kialakítására. Terveiben kiemelte, hogy az intézet földjén minden lehetséges, de különösen az új kiváló hazai termékeket, köztük a takarmányrépát is termesztetni kell. (Zeitschrift von und für Ungern 1802: 254–255.) A Georgikonban 1797. július 1-én kezdték meg a munkát. Tessedik intézete példaként állt az alapító Festetics György előtt, így a lelkésztől rendszeresen kért tanácsot gazdatisztképzője felállításával kapcsolatban, s a Georgikon tantárgyfelosztása is Tessedik hatását mutatja. Bár kapásnövényt a kultúrák különböző talajigénye miatt csak minden tizedik évben vetettek, de a cukorrépa megtalálható volt e növények között. Emellett a ritka vetés okaként jelentkezett a kevés munkaerő és az is, hogy kukoricára és répára nem volt nagyobb igény. Az ipari, kereskedelmi növényeket, köztük a cukorrépat is, csak kis területen termesztették (Süle 1967: 20–24, 84, 171, 194.). Tehát mindkét intézmény alapítása során felkérték Tessediket, hogy a szarvasi iskola mintájára alakítson ki egy tanrendet és tervezetet, melynek szerves részét képezte a takarmányrépa/cukorrépa termesztése is. Az említetteken kívül jelentősebb mezőgazdasági iskolaként működött még a Magyaróvári Gazdasági Szakiskola, de cukorgyártás szempontjából feltétlenül megemlítendő még a (magyaróvári és keszthelyi iskola mintájára) Rohoncon, Károlyi Lajos gróf és Klauzál Imre által 1840-ben létrehozott intézmény, ahol a répacukorfőzés módszereit is oktatták (Borbély–Monory–Tömördi 2013: 61.). Sajnálatos módon azonban ezek az iskolák csak rövid ideig működtek, s csak a nagyszentmiklósi tanintézet működött 1848 után is, de fennállásuk alatt több olyan szakembert képeztek, akik később országos hírnévre tettek szert. Közéjük sorolható Balásházy János is (Süle 1967: 139.), aki 1830-ban megjelent „Okos Gazda” című művében részletesen foglalkozik a burgundi répával, s cukorfőzésre való alkalmasságát is megemlíti (Szemző: 1979: 30.). Az felsorolt intézmények jelentős szerepet játszottak a szakemberképzésben, mely hozzájárult a mezőgazdaság fejlesztéséhez és a földek észszerű felhasználásához, javítva a répatermesztés sikerességét a képzett szakemberek által írt tanulmányok, cikkek megjelenésével. Bár a parasztság legnagyobb része egyáltalán nem tudott olvasni, s az említett tanulmányokat nem olvasták, többszörösen közvetett úton, ha lassan is, de hozzájuk is eljutottak az újítások. Meg kell jegyezni azonban, hogy a cukorgyártás technikáját illetően még nem volt egységes előállítási eljárás, s a módszerek megválasztásában való bizonytalanság kárára is vált a magyar cukoriparnak. Általában feltéve őrizték a gyárosok saját eljárásukat, s bizonygatták, hogy aki egyszer látta, hogy történik az előállítás, már maga is meg tudja csinálni (Wiener 1902a: 161.). A titokzatoskodás ellenére itt-ott jelentek meg cikkek a cukorgyártás folyamatáról. (Vasárnapi Újság 1856: 339.)

A század második felében az iskolák létrehozásában és az ismeretterjesztésben szerepet játszott a Gazdasági Egyesület is, emellett felkarolta a répacukor ügyét az Országos Iparegyesület (Gelléri 1912: 87, 142, 224, 319, 387, 411, 850, 925.), a Cukorgyárosok Központi Egylete (Centralverein für Rübenzucker-Industrie in der Österreichisch-Ungarischen Monarchie),¹¹⁶ a század végén pedig a Magyar Cukorgyárosok Országos Egyesülete (Wiener 1902b: 624.). Az egyesületek ilyen irányú tevékenységét azonban ebben a dolgozatban nem kívánom részletezni, ez majd egy soron következő tanulmány részét képezi.

¹¹⁵ Denkmal der Carolina von Tessedik gebornen von Lissowiny gewidmet den Lebenden. Pesth, 1820. 35. o.

¹¹⁶ Der Centralverein für Rübenzuckerindustrie in der Österr.-Ungar. Monarchie (Verein für Rübenzuckerindustrie im Kaiserthum Österreich) 1854–1904. Festschrift anlässlich der Feier des fünfzigjährigen Bestandes des Vereines. Wien, 1904. 1. o.

4. A répatermesztés és a gyárak helyének megválasztása

A cukoripar fejlődését jelentősen gátolta, hogy a XIX. század első felében a gyáralapítások során nem vették figyelembe a gyár felállításához, illetve a répatermesztéshez kiszemelt föld éghajlati- és talajviszonyait. Ez feltehetően abból adódik, hogy nem ismerték a cukorrépa tulajdonságait és igényeit, így magától értetődően a fent kifejtett szakember- és szakismerethiány ezt a területet is érintette. Hiába jelentek meg külföldön répatermesztéssel kapcsolatos művek, ezeket egyáltalán nem, vagy csak kevesen olvasták (Szemző 1979: 30.), s e munkák legtöbbször egymást másolták, nem saját tapasztalatról számoltak be. Nehéz is lett volna, hiszen ez az iparág még nagyon fiatal volt, s a répa kifejlődéséhez, feldolgozásához is hosszabb időre volt szükség, ebből következően a megfigyeléseket is csak bizonyos idő elteltével tudták lejegyezni. Imhoff Henrik, a nagyföldemesi cukorgyár igazgatója (Vadkerty 1972: 27.), tíz év alatt gyűjtött tapasztalatait foglalta össze többek között a Magyar Gazda c. folyóiratban 1841-ben, melyben a föld kiválasztásának és előkészítésének fontosságát ecsetelte. Eszerint a répa minden típusú földben megterem, kivéve a homokot és a posványos földet, „de ha olly répát akarunk termesztetni, melly czukor tartalmával a' gyárnak ne csak költségeit fedezze, hanem nyereséget is nyujtson, fő fontosságú dolog azon földnek megválasztása, melly a felállítandó gyár számára alkalmas répát teremjen. A' közép összefüggésű agyagos föld, mellynek homokkal 's mészrészecskékkel vegyült termő rétege 5 – 12 hüvelyknyi mélységű, czélszerűen mívelve legtöbb czukortartalmu répát terem.” (Imhoff 1841a: 513–514.) A cikk részletesen bemutatja, mire kellett ügyelni a répatermesztésnél a növény igényeinek és a föld tulajdonságainak ismeretétől, a föld előkészítésén át, a répa megműveléséig, s egyértelműen kitűnik, hogy az egyszerű parasztok megfelelő tudás, illetve szakember segítsége nélkül nem tudtak sikeresen répát termelni, vagy ha tudtak volna, kezdetben a komplikált folyamat miatt inkább nem is próbálkoztak vele. Ezt már Imhoff is felismerte, s úgy gondolta, a cukorrépa művelésének tökéletesebb módja fogja ösztönözni a falusi népet a termesztésre. (Imhoff 1841b: 543.) A magyarországi talaj minősége répatermesztés szempontjából kitűnőnek bizonyult, ennek ellenére akadtak olyan vidékek, melyek a művelésre nem feltétlenül voltak alkalmasak, mégis gyárat létesítettek az adott területre. A termesztésre alkalmatlan földet talajjavítással, trágyázással készítették elő, de erre sajnálatos módon nem mindig fordítottak figyelmet. Emellett, hiába volt megfelelő a talaj minősége és hiába művelték gondosan a cukorrépát, ha nem megfelelő magot használtak, illetve ha az éghajlat nem kedvezett a növény növekedésének (Wiener 1902b: 1003.). Az éghajlati viszonyokat tekintve, a cukorrépának mérsékelt meleg, kevésbé száraz klímára van szüksége. Rossz időjárás mellett a répa kicsi marad és alacsony lesz a cukortartalma. Bár Magyarországon különböző klimatikus viszonyok állnak fenn, mindig volt lehetőség sikeres cukorrépa-termelésre, mivel ezek az időjárási viszonyok önmagukban nem határozták meg a répa jó minőségét. Kevésbé jó időjárási feltételek mellett, de megfelelő talajviszonyokkal és gondozással még lehetett jó répát termesztetni. Az egyes tényezők tehát általában jól kiegyenlítették egymást (Ötvös 1941: 4.). A kezdeti időszakban azonban a gyárak alapításánál az említett szempontokat nem nagyon vették figyelembe. A nem megfelelő időjárási körülményekkel több cukorgyár is küzdött. Az 1830-ban alapított záhonyi gyár egyik gondja a Tisza rendszeres tavaszi áradása volt. Az 1831-ben létrehozott csákgorbói üzemnek szintén hasonló problémákkal kellett megbirkóznia, ott ugyanis a folytonos nyári eső miatt a gyár nem tudott épülni, a répa pedig a vízben elrohadt (Wiener 1902a: 87–89.). Emellett egyes esetekben az üzemek korábban műveletlen területre lettek telepítve, így a talajt a répatermesztéshez megfelelő minőségűre kellett javítani. A záhonyi gyár esetében is ez a helyzet állt fenn, illetve Csepinken például irtásokat és lecsapolásokat is végezni kellett (Wiener 1902a: 88, 98.). Ez azonban nem volt olyan egyszerű, hiszen sok esetben a munkálatokhoz hiányzott a megfelelő mennyiségű és minőségű munkaerő.

A talajminőség, az éghajlat és a munkaerő kérdésén kívül, mely közvetlenül a répatermesztést és csak közvetetten a gyártást befolyásolta, a gyárak helyének megválasztásában szerepet kellett volna játszania a tüzelőanyag beszerezhetőségének is, erre azonban az első időszakban még nem fordítottak nagy figyelmet. A cukorfőzéshez a tüzelőanyag elengedhetetlen volt, ezért célszerű lett volna a gyárakat olyan helyre telepíteni, ahol vagy nagy erdőségek vannak, vagy szénbánya található a közelben. A XIX. század első felében inkább fával tüzeltek a cukorfőző üstököt, de ahol lehetőség nyílt rá, elsősorban szénrel fűtötték a gyárat. 1854-ben kihirdették a bányatörvényt, melynek köszönhetően a kőszén szabad bányászatát nem akadályozta többé a birtokjog, így az 1850-es években a szénrel való tüzelés került előtérbe. Voltak azonban olyan üzemek is, melyek már kezdettől fogva a helyi szénbányászatra alapoztak. Ilyen volt az edelényi és a kishalápi gyár is. Itt a cukortermelés lendítette fel a szénbányászatot. A nagysurányi gyár az ebedeci szénlelőhelyet használta, míg a tatai, almásfüzitői és pázmándi gyárak szükségleteit az Eszterházy-féle zsemlyei barnaszénbánya fedezte (Borbély–Monory–Tömördi 2013: 96.). Nagyon szerencsésnek bizonyult a soproni finomító és cukorgyár is, hiszen kezdettől fogva a közelben levő brennbergi szénbánya látta el tüzelővel (A. Szála 2004: 134.). A Sibrik Bálint által 1836-ban Csécsényben alapított gyár már nem volt olyan szerencsés. Az üzem fejlődését akadályozta a faanyag magas ára, a széntelepektől való nagy távolság és a rossz utak, melyek miatt lehetetlenné vált a szállítás. Részben ezért is szüntette be a gyár 1848-ban a termelést (Wiener 1902a: 99.). A vasút kiépítése után a helyzet sokat javult, a debreceni cukorgyár például Diósgyőrből és a Mecsekből hozatta a szenet vasúton (Borbély–Monory–Tömördi 2013: 97.). Mindebből jól látszik, hogy a szénbányák közelsége is az északi és észak-nyugati országrészbe összpontosította a gyárakat. A szállítás lehetősége tehát a tüzelőanyaghoz való hozzájutást is nagyban elősegítette, de egyes esetekben, ahol a környéken nem volt biztosított a gyár ellátásához szükséges mennyiségű répa, a nyersanyag beszerzéséhez is elengedhetetlen volt a szállítás. Ezen kívül a késztermékek elszállításához is feltétlenül szükségesek voltak a megfelelő útviszonyok. Előfordult, mint például a csákgigorbói gyár esetében, melyet Jósika János báró özvegye (szül. Csáky grófnő) létesített Erdélyben (Mildenberg 1837: 72–73.), hogy az esőzések során járhatatlanná vált utak már a gyár berendezésekor akadályozták a gépek elszállítását, s a drága eszközök, a reszelők, prések és más Bécsben vásárolt gépek szállítás közben elakadtak, s az úton heverték (Wiener 1902a: 88.). A helyzeten a vasút kiépülése sokat javított. A vonatközlekedés megindulása után, különösen az 1850-es évektől kezdve, az ország nyugati területei, főleg Sopron és Pozsony vármegye már bőven el voltak látva vasútvonalakkal, így nem csodálkozhatunk, hogy a későbbi években a cukorgyártás ezen a vidéken összpontosult (A. Szála 2004: 134.). Magyarország nyugati felébe tömörült a cukoripar azért is, mert a Bécs felé kiépülő vasút ebbe az országrészbe vonzotta az alapítókat. Bécs a felvevőpiac szempontjából is fontosnak bizonyult. Mivel hazánkban hiányzott a megfelelő piac, ezért a magyarországi termények fő lerakata Bécs lett (Deák 1977: 197.). Természetesen a kezdeti időszakban a gyárak helyének megválasztásában azért sem vehették feltétlenül figyelembe a fent említett tényezőket, mivel a gyárakat a XIX. század első felében nagyrészt arisztokraták, nagybirtokosok alapították, akik saját földjükön termesztették a répát, így a terület talaja és éghajlata nem volt feltétlenül kedvező. Mivel a század elején az indulóban levő répacukoripart még csak kevesen támogatták, uralkodói szinten pedig egyáltalán nem, ezért a századra jellemző módon az arisztokrácia karolta fel az új iparágat, hiszen ez a társadalmi réteg rendelkezett megfelelő tőkével, földterülettel, munkaerővel és kapcsolatokkal, hogy cukorrépat termesszen és gyárat alapítson.

5. A répacukoripar anyagi támogatása, vám- és adókedvezmények

A cukorrépává nemesített takarmányrépa cukor előállításához való felhasználása, a XIX. század elején a napóleoni kontinentális zárlat idején ugyan támogatottságnak örvendett Franciaországban, illetve más európai országokban, s hazánkban is megindultak a gyáralapítások, a zárlat előtt azonban a répacukor iránti érdeklődés Magyarországon csekély volt. Néhányan próbálkoztak répacukor előállításával, de a legtöbb esetben anyagi akadályokba ütköztek. Elsőként Gertinger János Sámuel eperjesi gyógyszerész gyártott cukrot takarmányrépából, s Tessedik Sámueltól kapott répamagokat kísérleteihez.¹¹⁷ 1803-ban kérvényt nyújtott át a nádornak, hogy támogatást kapjon egy répacukorgyár felállítására, de a támogatást nem kapta meg.¹¹⁸ Végül 1811-ben, saját költségén felállított egy épületet a cukorgyártásra,¹¹⁹ de támogatás hiányában üzembe helyezni nem tudta. (Wiener 1902a: 77.) A kontinentális zárlat idején több kísérlet történt répacukorgyár felállítására, ezekről azonban nem kívánok szólni. Gertinger próbálkozásai után az első, aki valóban fel tudta állítani tervezett gyárát, Lilien József báró volt, az 1808-ban Ercsiben felállított kis üzem azonban csak néhány évig működött. (Szemző 1979: 28–29.) Lilien bárón kívül sok más arisztokrata alapított gyárat a későbbiekben, hiszen, mint fent említettem, ők rendelkeztek elegendő pénzzel és eszközökkel a répatermesztéshez és cukorgyártáshoz.

A gyáralapításokat tekintve a XIX. század első éveiben a vámkedvezmények hiánya is tompította a répacukorgyártás népszerűségét. A kontinentális zárlat előtti időszak vámpolitikáját ugyan nem kívánom elemezni, mivel ebben az időszakban magyar répacukorgyártásról még nem beszélhetünk, annyit azonban érdemes megjegyezni, hogy a Habsburg Birodalomban, a hazai finomítók és cukor-kereskedelem védelme érdekében, a külföldi finomított cukorra magas behozatali vámot vetettek ki, ugyanis a fiumei gyár jóval drágábban dolgozott, mint a hamburgi. Ez, valamint a magas védővámok magas magyarországi cukorárakat eredményeztek. (Siki–Tóth-Zsiga 1997: 54–55.) A behozatali váموkat a XVIII. század végén, XIX. század elején folyamatosan emelték, a kereskedelmi zárlat idején a cukor behozatalát meg is tiltották, a kiviteli váموkat pedig növelték a tengeri kereskedelmi forgalom megakadályozására. (Wiener 1902a: 145.) Ez ekkor még csak a nádcukorra vonatkozott, de hatással volt a répacukorral kísérletezőkre. Ekkor indult meg Európában és Magyarországon a répacukorgyárak alapításának első hulláma. Mivel a répából való cukorelőállítás az 1830-as években nagyobb lendületet vett, így ezekben az években a vámtörvények már a répacukrot is érintették. (Kérdéses persze, hogy a valóságban mennyiben érintette az elvámolás a répacukrot, a gyártott cukor mennyisége elérte-e egyáltalán azt a

¹¹⁷ „Den ersten Runkelrübensamen verdanke ich der Güte des hochehrwürdigen Herrn Samuel Teschedik, Direktors des ökonomischen Institutes zu Szarwasch...” („Az első répamagokat a tiszteletreméltó Tessedik Sámuel úr jóindulatának köszönhetem, aki a szarvasi gazdasági iskola igazgatója...”) (Gertinger 1804: 18.)

¹¹⁸ „Ich überreichte Sr. kön. Hoheit, dem Reichspalatin, bei der Durchreise durch Eperies im vorigen Jahre, eine Probe des von mir bereiteten Zuckers aus Runkelrüben, und unterfing mich zugleich in einer Instanz, eine patriotische Aufforderung zur Aufnahme dieses Produktes, beizulegen. Auf diese Instanz kam am 3. August 1803 von Ofen, Ex Canc. Palatinal. Ein gnädiges Rescript an den hiesigen löbl. Stadtmagistrat, in welchen es demselben aufgetragen wurde, meine Arbeiten bei der Zuckerfabrikatur von Seite der Stadt zu unterstützen... Weil aber die Stadtkasse kein Geld im Vorrath habe; ...so wurde ich mit meinem Gesuch ganz abgewiesen.” („Múlt évben átadtam az Eperjesen átutazó ő királyi fenségének, a nádornak, egy mintadarabot az általam répából készített cukorból, és egyidejűleg bátorkodtam egy folyamodványban hazafias felhívást mellékelni e termék előállítása érdekében. Erre a kérvényre 1804. augusztus 3-án jött a leirat Budáról az Ex. Canc. Palatinal-ból az itteni városi magistratus részére, melyben a magistratust bízták meg, hogy cukorgyártási mukálataimat a város részéről támogassák... De mivel a város pénztárában nem volt pénz; ...így kérvénnyel teljesen elutasítottak.”) (Gertinger 1804: 198–199.)

¹¹⁹ „Der Apotheker Samuel Gertinger lässt in Eperies auf seine Kosten ein Gebäude aufführen, in welchem er aus Runkelrüben und Ahornsafte Zucker bereiten will.” (Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat. 1811: 276.)

szintet, hogy kivitelre lehessen szállítani.) I. Ferenc király 1831. február 1-én kiadott udvari kancelláriai dekrétumában a belföldi növényekből cukrot előállító ipari vállalatoknak tíz évi adómentességet adott, de vámmentességet továbbra sem kaptak, annak ellenére, hogy az 1836. évi udvari kamarai dekrétum szerint, a belföldi finomítók által finomított cukor és szirup a Magyarországgal és Erdéllyel folytatott kereskedelemben vám- és harmincadmentesek voltak. Ezzel szemben a cukorrépából és más belföldi anyagból előállított cukrot az általános kiviteli vám mellett az általános beviteli vám fele is terhelte.¹²⁰ Az 1840-es években, mikor a répacukoripar egyre fejlettebb lett, felismerték, hogy a jövőben ez a cukorfajta pótolhatja a nádcukrot. Ezért a külföldi cukorra magas vámokat vetettek ki, hogy védjék a kialakulóban levő répacukoripart. A répacukor-termelés folyamatosan növekedett, de ezzel párhuzamosan a külföldi cukor fogyasztása is emelkedett. A '40-es évek végére a répacukor védvámja kétszerese lett a gyarmati cukor védvámjának, mely a korszak hazai iparvédelmi tevékenységét jelzi. A 1848/49-es szabadságharc azonban felborította a korábbi A répacukor utáni adót tekintve, a korábbi tíz évig tartó adómentességet meghosszabbították, de idővel, mivel az állam kiadásait újabb forrásokkal kívánta fedezni, a cukor megadóztatását is tervbe vették, s a pénzügyminisztérium 1849. november 19-i rendeletével be is vezette. (Wiener 1902a: 190–191.) Ez természetesen a cukorgyárosok körében nagy ellenkezést váltott ki. (Wiener 1902a: 195.) A cukoradó bevezetésével megkezdődött tehát a nádcukor és a répacukor közötti harc, hiszen a nádcukor váma és a répacukor adója egymás kiegyenlítésére szolgált, (Wiener 1902a: 17.) így azonban egyik sem tudott felülkerekedni a másikon. A XIX. század második felét végig kísérték az adózással szemben folytatott küzdelmek, erről azonban ebben a dolgozatban nem kívánok szólni, hiszen e téma már az elterjedt és kifejlődött répacukoripar időszakára vonatkozik, mely túllépi az általam kijelölt kereteket, de természetesen, mint minden kevésbé részletezett szakasza a répacukor történetének, ez a terület is mélyebb elemzést érdemel.

6. Összegzés

A fent bemutatott tényezők, melyek a magyar répacukor elterjedését hátráltatták, a kezdeti időszakban egyszerre jelentkeztek, s mégis sikerült a répacukoriparnak előrelépést mutatnia, hiszen a fennálló problémák fokozatosan megoldódtak. A lakosság legnagyobb részét kitevő parasztság, ha rendkívül lassan és tökéletlenül is, de megtanulta a répatermesztés módszereit, a cukor táplálkozásának részévé vált. A cukorrépát mint takarmányozásra és cukorelőállításra szolgáló növényt mind a parasztság, mind a gyárak üzemeltetői megismerték, szakemberek tanulmányozták, s a gazdasági iskolákban szerzett ismereteiket, illetve tapasztalataikat cikkekben, tanulmányokban, s valószínűleg személyesen is továbbadták. A szakmai ismereteknek köszönhetően a répa művelése is fejlettebb szintet ért el, a növény cukortartalma a kezdeti 6,4 %-ról (Schumann 1997: 270.) a század közepére 10 %-ra (Dorner 1859: 8.) emelkedett, s ez az érték napjainkban körülbelül 15 %-ot tesz ki. Az 1800-as évek elején fennálló érdektelenség ugyan anyagi korlátokat állított a cukorgyárak felállítására elé, de, ahogy a legtöbb XIX. századi kezdeményezést, az arisztokraták ezt az ügyet is felkarolták, bár feltehetően ebben személyes érdekek is szerepet játszottak. A legfelsőbb társadalmi rétegen kívül, miután felismerte a répacukor gazdasági jelentőségét, hamarosan az állam is részt vállalt. Kezdetben ugyan elsősorban a finomítók külföldi cukortól való védelme és nem a répacukorgyártás került előtérbe, ám európai, különösen francia és német mintára a répacukor adómentességet kapott, melyet azonban megszüntettek, felismerve a cukoradóban rejlő bevételi forrásokat, majd az adót fokozatosan növelték. A cukoripar fejlődésével a fogyasztás

¹²⁰ Neue Zollbestimmungen für die Ein- und Ausfuhr der verschiedenen Zuckergattungen. (1836. november 29.) In: Sr. k.k. Majestät Ferdinand des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen. Wien, 1838. 898–901. o.

mértéke emelkedett, s hamarosan az ipar és a fogyasztás kölcsönösen generálta egymás növekedését. Ennek köszönhetően a XIX. század végére Magyarország már kivitelre is termelt, s a cukorfogyasztás az 1847-es 0,61 kg-ról (Wiener 1902a: 156.) a századfordulóra 4.05 kg-ra (Wiener 1902b: 1106.) emelkedett.

Irodalomjegyzék

- A' honi cukorgyártás ügyében. *Pesti Hírlap*. 1842. május 26. 146. sz. 368. o.
- A répa-cukor készítésének módja. *Vasárnapi Újság*. 1856. szeptember 28. 3. évf. 39. sz.
- A. Szála E. (2004): *Nyugat-Magyarország művelődés- és ipartörténetéből*. Piliscsaba – Sopron, 2004.
- Borbély Á.–Monory Z.–Tömördi M. (2013): *Volt egyszer egy cukoripar. A cukor szerepe a magyar gazdaság- és társadalomtörténetben*. Budapest, 2013.
- Bódi E. (1965): *Növényi alapanyagú táplálékok*. In: Szabadfalvi József (szerk.): *Néprajzi tanulmányok a Zempléni-hegyvidékről* (A miskolci Herman Ottó Múzeum néprajzi kiadványai 10.) Miskolc, 1965.
- Deák E. (1977): *A határmenti úthálózat az iparosítást megelőző korban és az iparosítás korai szakaszában Alsó-Ausztria és Nyugat-Magyarország – Burgenland területén*. In: *A Közlekedési összeköttetések fejlődése Pannónia térségében 1918-ig*. Nemzetközi Kultúrtörténeti Szimpozium Mogersdorf 1977. Maribor. 1977.
- Denkmal der Carolina von Tessedik geboren von Lissowiny gewidmet den Lebenden*. Pesth, 1820.
- Der Centralverein für Rübenzuckerindustrie in der Österr.-Ungar. Monarchie (Verein für Rübenzuckerindustrie im Kaiserthum Österreich) 1854–1904*. Festschrift anlässlich der Feier des fünfzigjährigen Bestandes des Vereines. Wien, 1904.
- Errichtung einer neuen praktisch-ökonomischen Industrie-Schule zu Szent-Miklós im Torontaler Comitate. *Zeitschrift von und für Ungern*. I. Band, I. Heft. Pesth, 1802.
- Fónagy Z. (2014): *A "lusta paraszt" és a piacgazdaság : a hagyományos és a modern gazdasági mentalitás konfliktusa a jobbágyszabadítás korában*. In: szerk. Halmos K., Kiss Zs., Klement J. (szerk.): *Piacok a társadalomban és a történelemben : a Hajnal István Kör - Társadalomtörténeti Egyesület 2012. évi, debreceni konferenciájának kötete*. Budapest, 2014.
- Fortgang der Zuckererzeugung in Ungarn. *Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat*. 46. 8. Juny 1811.
- Gelléri M. (1912): *Hetven év a magyar ipar történetéből. Az Országos Iparegyesület működése 1842–1912*. Budapest, 1912.
- Gertinger, J. S.: Runkelrübenzucker in Ungern. *Patriotisches Wochenblatt für Ungern*. Erster Band, Nro. 7. Pesth, 15. Februar 1804. 17–23. o.
- Imhoff H. (1841a): Cukorrépa termesztés. *Magyar Gazda*. 1841. október 21. I. évf. 33. sz. 513–521. o.
- Imhoff H. (1841b): Cukorrépa termesztés. *Magyar Gazda*. 1841. október 24. I. évf. 34. sz. 535–544. o.
- Kisbán E. (1987): *„Köleskását hoztam, mégpedig cukrozva...” (A cukor bevezetése a parasztnál Magyarországon)* In: *Agria XXIII. (Az Egri Múzeum Évkönyve - Annales Musei Agriensis)* Eger, 1987.
- Kósa L. (1980): *A burgonya Magyarországon*. Budapest, 1980.
- Kossuth L. (1843): *Jelentés az első magyar Iparműkiállításról 1842. A' Magyar Iparegyesület igazgató-választmánya megbízásából szerkeszté Kossuth Lajos választmányi aligazgató. Pesten 1843.*

- Lukács L. (1996): *Észak-déli kapcsolatok (In memoriam Vaclav Frolec (1934-1992))* In: Katona J.–Viga Gy. (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc 1996.
- Marggraf, A. S. (1767): *Chymische Schriften*. 2. köt. Berlin, 1767.
- Neue Zollbestimmungen für die Ein- und Ausfuhr der verschiedenen Zuckergattungen. (1836. november 29.) In: *Sr. k.k. Majestät Ferdinand des Ersten politische Gesetze und Verordnungen für sämtliche Provinzen des Oesterreichischen Kaiserstaates, mit Ausnahme von Ungarn und Siebenbürgen*. Wien, 1838. (Zollbestimmungen 1836)
- Mildenberg, J. H. B. Edl. von (1837): *Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthums Siebenbürgen*. Hermannstadt, 1837.
- Nagy G. (1972): *Cselédélet a Karcsához tartozó volt uradalmi tanyákon*. In: A Herman Ottó Múzeum Évkönyve 11. Miskolc 1972.
- Ötvös J. (1941): *A cukorrépa termelés éghajlati feltételei*. Debrecen, 1941.
- Ploetz A.: Emlékbeszéd Teschedik Sámuel felett. *Magyar Gazda* 1845. 56. sz. 939–944. o.
- Schumann, Ch. (1997): *Der Anteil deutscher Apotheker an der Entwicklung der technischen Chemie zwischen 1750 und 1850*. Frankfurt am Main, 1997.
- Sibrik B. (1841): Honi cukorgyárak. *Műipar* 1841. július 11. I. évf. 4. sz. 25–32. o.
- Síki J.–Tóth-Zsiga I. (szerk.) (1997): *A magyar élelmiszeripar története*. Pécs, 1997.
- Süle S. (1967): *A keszthelyi Georgikon 1797–1848*. Budapest, 1967.
- Szemző B. (1979): *A cukorrépa-termesztés Magyarországon 1808–1938*. Budapest, 1979.
- Szigeti Gy. (1971): *Az apátfalvi nép táplálkozása I.* In: A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1. Szeged, 1971.
- Tannenberg, G. (1942): *Der Kampf um den Zucker. Deutsche Forschung und Tatkraft brechen ein Monopol*. Leipzig, 1942.
- Teschedick, S. (1804): Ueber die Kultur und Benutzung der sogenannten Székes-Felder, in der Gegend an der Theiß. *Patriotisches Wochenblatt für Ungern*. Dritter Band. Nro. 1. 4. Januar 1804. 1–16. o.
- Tessedik S. (2002): *Önéletírás*. In: A reformer Tessedik. (Tessedik Sámuel összegyűjtött írásai). Szarvas, 2002.
- Vadkerty K. (1972): *Dejiny cukrovarníckeho priemyslu a pestovania cukrovej repy na Slovensku /1800–1918/*. Pozsony, 1972.
- Viga Gy. (1996): *Hármas határon*. Miskolc, 1996.
- Wiener M. (1902a/b): *A magyar cukoripar fejlődése*. I–II. köt. Budapest, 1902.

Lektorálta: Dr. Géra Eleonóra, egyetemi docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem

„A JÓ GYERMEK JÉZUSÉ.” TÁRSADALOMALKÍTÓ TÖREKVÉSEK A JEZSUITÁK SZÍVGÁRDA MOZGALMÁBAN

Nagyillés Anikó

Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori iskola, nagyilles.aniko@gmail.com

Absztrakt

Tanulmányomban a jezsuiták gyermeknevelési törekvéseit, gyermekpasztoráció által történő társadalom(át)alakító stratégiáit mutatom be. A rend kezdettől felvállalta a külső és belső misszók, illetve a tanítás feladatát, ezért nem véletlen, hogy nagy szerepük volt a 19-20. században a gyermeknevelés megújításában is. Azt vizsgálom, hogy miként változott meg a gyermekekről való gondolkodás, hogyan differenciálódott a 19. században a vallásosság, s ezáltal milyen módon újították meg a gyermekek vallásos nevelését a modern kor kihívásaira válaszul. A téma mérete meghaladná az előadás kereteit, ezért a jelenséget a Jézus Szíve Szövetség gyermektagozatának, a szegedi kötődésű Szívgárdának a tükrében vizsgálom, a korszakban kiadott kézikönyvek, kiadványok, regények segítségével.

A 6 és 14 év közötti gyermekeket összefogó szívgárdától hosszabb távon a társadalom megújítását, jobbátételét várták. Ennek megvalósítását egy gyakorlatias nevelésben látták, amely főként a gyakorlati erényekre (egymásra való odafigyelésre, szülők tiszteletére, szegények, betegek támogatására) helyezte a hangsúlyt. A mozgalom egyúttal válaszreakció volt az első világháború következtében létrejött társadalmi, gazdasági változásokra, a családi közösségi modellek felbomlására. A XI. Pius pápa által 1922-ben meghirdetett Actio Catholica (amely magyarországi működését ténylegesen csak 1935-ben kezdte meg) előtt két évvel jött létre az első szívgárda csapat, melynek elvei, célkitűzései, illetve az az elgondolás, hogy minden hívő apostol, több ponton megegyeztek az AC elveivel. Ezért a mozgalom az Actio Catholica fontos előfutárának tekinthető, amely a hozzá hasonló egyesületekkel együtt jelentős szerepet játszott a két világháború közötti vallási megújulásban.

Kulcsszavak: Szívgárda, jezsuiták, vallási megújulás, Jézus Szíve tisztelet, családfelajánlás

1. Problémafelvetés

Tanulmányomban a jezsuiták gyermeknevelési törekvéseit, gyermekpasztoráció által történő társadalom(át)alakító stratégiáit mutatom be. A rend kezdettől felvállalta a külső és belső misszók, illetve a tanítás feladatát, ezért nem véletlen, hogy nagy szerepük volt a 19-20. században a gyermeknevelés megújításában is. A jelenség nem csak a Jézus Szíve tiszteletre és a katolikus egyházra volt jellemző, hanem korabeli tendenciákba illeszkedett, amely nemcsak a különböző felekezeteket, hanem a világi közösségeket is jellemezte.

Az első világháborút követő társadalmi, gazdasági problémákra az egyházon belül a szerzetesrendek, illetve a 19. században, világi mintára létrejött vallási egyesületek reagáltak a leggyorsabban, leghatékonyabban. Az 1920-ban létrehozott Szívgárda célja a gyermekek másodlagos szocializációja, nevelése, illetve rajtuk keresztül a családok egyházba történő bevonása volt.

A témával a hazai tudományosság keveset, többnyire egy-egy tanulmány erejéig foglalkozott. A tisztelettel kapcsolatos könyvek nagy része azonban a két világháború között íródott, leíró jellegű munka, amelyet részletessége miatt forrásként használtam fel. Külföldön a jelenség több kutató figyelmét keltette fel.¹²¹ A német társadalomtörténeti érdeklődés, az angolszász

¹²¹ A teljesség igénye nélkül: Norbert Busch, Josef Stierli, David Morgan, Kelly Bowring és Raymond Jonas

vallásszociológia mellett, az utóbbi időkben felfigyelt, egyfelől a hívek és a katolikus egyház modernitáshoz való viszonyára, másfelől a különböző katolikus életvilágokra (Sozialmilieu). Mindkét érdeklődési kört érinti a vallásilag elfogadhatónak tekintett tömegirodalom és a vallási szempontokat érvényesítő, eszmehirdető sajtó problémája.¹²²

2. Társadalmi folyamatok és következményeik

A 19. századtól a modern társadalom valláshoz való viszonya, megítélése gyökeresen megváltozott. A polgárosult társadalmakban az állam a polgárait individuális voltukban próbálta megragadni. Korábban a premodern társadalmakban számos kérdéskört a helyi hagyományok körébe utaltak. Az állam új befolyásolási technikái közé tartoztak a szerződéses viszonyok, amelyek különböző intézmények eltérő normáit vitték be az egyén életébe, valamint nem szerződéses befolyásolási technikaként megjelent a divat és a fogyasztás. A vallás világmagyarázó szerepe, különösen a városokban fokozatosan háttérbe szorult, az élet különféle problémáira egyre inkább világi válaszokat adtak. A vallásosság fokozatosan visszaszorult a magánáhitatra és a vallásgyakorlás intézményesült alkalmaira.¹²³

Az állam mellett az egyház is felismerte azt, hogy nem tekintheti a híveket homogén tömegnek, hiszen a különböző rétegeket eltérő igények és célok vezérelték, ezért megkezdődött a 19-20. században nagy számban létrejött egyesületek, társulatok differenciálódása.¹²⁴ Ettől kezdve kisgyermek kortól egészen felnőtt korig minden réteg megtalálta a neki megfelelő egyesületet, mozgalmat. Az egyház támogatta ezeket a közösségeket, hiszen alkalmasnak tartotta őket arra, hogy a híveket erősebben kapcsolja az egyházhoz. Ugyanakkor a hívek számára ezek a vallási közösségek támogató közeget, az összetartozás érzését is jelentették.¹²⁵

A társadalmi változások, a nagyvárosi lét és az iparosodás a családoktól is új stratégiákat, új életformát várt el. A közösségi hagyományok meggyengülésével együttjárt az új értékrend és erkölcsi normák kialakítása.¹²⁶ Az első világháborúban megváltoztak a hagyományos szerepek, illetve családmodellek. A férfiak hadba vonulásával feladataikat a nőknek, illetve a gyermekeknek kellett ellátniuk, a család fenntartásáról gondoskodniuk.¹²⁷ A gazdasági problémák mellett ez a gyermekek nappali felügyeletének kérdését is felvetette, különösen az iskolák szükségkórházzá való átalakítása után. A Nagy Háborút követő években a sajtó is felhívta a figyelmet a gyermekek elkallódásának veszélyére.¹²⁸ Az új tendenciákra az egyház is reagált, a megoldást pedig az egyén helyett a közösségre építő, vallásosságban gyökerező gondolkodásban, nevelésben látta.

3. Szívgyárda és „A Szív”

A 6 és 14 év közötti gyermekek vallásos nevelését a Szívgyárda vállalta magára. Előzményeként tekinthető P. Bíró Ferenc jezsuita atya munkássága, aki 1915-ben szeptemberében elindította *A Szív* című hetilapot, amelynek fontos feladata volt a Jézus Szívét tisztelő hívek összefogása, egységes irányítása volt. 1916 őszétől az újság német és szlovák nyelven is megjelent. Az újság terjesztésébe budapesti iskolások is bekapcsolódtak, akiket

¹²² vö. Busch 1997. 14-15.

¹²³ vö. Kapitány-Kapitány 2007. 383-384.

¹²⁴ vö. Barna 2011. 27.

¹²⁵ vö. Barna 2011. 25.

¹²⁶ vö. Deáky 2012. 40.

¹²⁷ vö. Deáky 2012. 43.

¹²⁸ Szegedi Napló 1921. február 19. p. 3.

„Jézus Szíve Postagalambjainak” is nevezett. A kis rikkancsok jutalmazására Bíró Ferenc létrehozta *A Szív* újság gyermekrovatát.¹²⁹

A gyermekrovat szerkesztője Blaskó Mária író- tanár volt, aki a gyermekeket játékos formában, egy-egy történet, illetve jelképes alakok (Szív Gabi, Szíves Misi) segítségével buzdította Jézus Szíve tiszteletére. Ő használta először jelképesen a „gárda”, „gárdista” szavakat. A gyermekek – írta Müller Lajos – „ezt a jelképes elgondolást valóra váltották. Levélben jelentkeztek, hogy „szívgárdisták” akarnak lenni. Ekkor Szegeden 1920-ban P. Sinkovics Frigyes ferencendi atya és M. Modeszta iskolanővér segítségével meg is alakította az első gárdacsapatot. A felvételt 1920. március 25-én tartották. Ez adta a gondolatot, hogy a Szívgárda valóságos gyermekszervezetté legyen. Boldogult P. Bíró Ferenc S.J., „A Szív” újság alapítója megbízásából, s dr. Czapik Gyula, „A Szív” akkori felelős szerkesztője segítségével meg is szervezte azt az egész országban.”¹³⁰

4. A Szívgárda társadalmi szerepvállalása

A Szívgárda fontosnak tartotta a „gyakorlatias” vallásosságot, vagyis a lelkiesség mellett nagy hangsúlyt fektetett a jótekonyságra, illetve a társadalom átformálására.¹³¹ A kis gárdisták tehát nemcsak a plébánia vagy az iskola falain belül tevékenykedtek, hanem előadásokat is vállaltak például a Vöröskeresztnél és a kórházakban, részt vettek A Szív újság terjesztésében. A plébános irányításával részt vettek a jótekonyságban, jótekonysági műsor vagy gyűjtések formájában. A Szívgárda csapatok hetente vagy kéthetente tartottak gyűlést, amelyen minden szívgárdista köteles volt megjelenni. A gyűlések menete a következő volt: ima vagy ének, rövid oktatás, beszámolók. Az imákat és énekeket többnyire a gyerekek élethelyzetéhez, a Szívgárda működéséhez igazították.

A foglalkozások egyik legfontosabb pontja a hetiparancs volt. Ez minden esetben egy-egy gyakorlati utasítás volt, például, hogy segítsen otthon, tanuljon, legyen kedves, türelmes a társaival, stb. A hetiparancsokat az egyházi évhez, a Haza, a lakóhely és az iskola legfontosabb eseményeihez igazították. Annak érdekében, hogy ez a parancs a gyerekek számára eredményesen átadható legyen, történetek, mesék, játékok, énekek, illetve más szórakoztató dolgok, például rejtvények vagy bábszínház segítségével tanították meg a gárdistáknak. Az oktatás fontos részét képezte az önismeret és a „megjavulásra” való törekvés, amelyet szintén játékos formában sajátítottak el, a gárdavezető fantáziájától függően.¹³²

A gyűléseken kívül is tartottak foglalkozásokat, amelynek nagy része a mindennapi életben fontos feladatok elsajátításában segített a gyerekeknek: a lányoknak főző- és varrótanfolyamot, a fiúknak kézimunka- és sportfoglalkozásokat szerveztek.¹³³ A foglalkozások mellett a gyermekeknek szerveztek lelkigyakorlatokat, részt vettek körmentekben, ünnepélyekben, gárdanapokon és kirándulásokon, nyári táborokban vettek részt.

A gyermekeknek a kegyelemtan elvei alapján nagy jelentőséget tulajdonítottak az imameghallgatás terén. Ezért gyakran bevonták őket az úgynevezett „imahadjáratokba,” amelyeknek célja egy-egy komolyabb kérés kieszközölése Jézustól és az Atyától.¹³⁴ A gyermekek fontos feladata volt emellett az apostolkodás, amely a vallásgyakorlásba, azon belüli is főként Jézus Szívének tiszteletébe való minél több ember bevonását jelentette.¹³⁵

¹²⁹ vö. Frauhammer 2014. 139-140.

¹³⁰ Müller 1944. 403.

¹³¹ vö. Farkas 1943.3., 8-9.

¹³² vö. Farkas 1943. 6-7.

¹³³ vö. Farkas 1943. 7-8.

¹³⁴ vö. Farkas 1943. 8.

¹³⁵ vö. Farkas 1943. 9.

5. Sajtóapostolság és a katolikus regények

A második vatikáni zsinat előtt a katolikus egyház nagyrészt negatív módon foglalt állást a „modern világgal szemben”. Ugyanakkor 19-20. század új fórumai, mint például a sajtó rendkívül fontos szerepet töltek be a hírközlésben és a véleményformálásban, ezért nem hagyhatták figyelmen kívül sem. XIII. Leó pápa 1879-ben úgy vélte, hogy az „egyház ellenfeleinek” lapjai fokozatosan és észrevétlenül elidegenítik a híveket a vallástól. A katolikus világ íróinak ennek megállítására azt javasolta, hogy fordítsák az egyház javára azt, amit az ellenfelei a társadalom és az egyház „megrontására” használnak. Figyelmeztetését követően a 19. század folyamán az egyes országokban (például Hollandia, Belgium, Németország) kiterjedt katolikus sajtóhálózatok kezdtek meg működésüket.¹³⁶

Magyarországon ugyanakkor a klerikusok sajtó iránti általános idegenkedése miatt a pápa szavai kevés visszhangra találtak. Ez a helyzet 1890-ben, az egyházpolitikai küzdelem során változott meg.¹³⁷ Ezt követően a sajtópártoló kezdeményezések hatására a katolikus sajtó fejlődésnek indult. Ez minőségi és mennyiségi javulást egyaránt jelentett. A papi folyóiratok és a vidéki népújságok mellett képes újságok, gyermek- és ifjúsági lapok, női folyóiratok, hitbuzgalmi lapok jelentek meg. A katolikus egyesületek a nemzetiségek nyelvén is adtak ki közlönyöket.¹³⁸

Ezek az újságok fontos szerepet töltek be a felnőttek és a gyermekek megszólításában. Az egyik kiemelkedő újság az 1915 szeptemberében elindult *A Szív* volt, amely nemcsak a városokba, hanem a kisebb településekre is eljutott. Az újság gyermekrovatának nagy szerepe volt a Szívgárda mozgalom megalakulásában, népszerűsítésében is.

A megszólítás fontos eszközei voltak a szórólapok, plakátok is, amelyek élénk színeikkel, figyelemfelhívó szövegeikkel sokakat tudtak megszólítani. Témájuk lehetett egy-egy körmenet, más vallási esemény, illetve a gyermekek számára szervezett nyári tábor is.

A sajtóapostolság mellett hatékony eszköz volt a regény és más rövid elbeszélések olcsó füzetek formájában történő kiadása. Ezek fő célja a gyermekek szórakoztató formában történő nevelése, illetve a példamutatás volt. A hosszabb-rövidebb olvasnivalók különböző életszakaszban lévő fiataloknak adtak tanácsot, főként a lányoknak, az egészen kicsiktől a serdülőkön át a házasságra készülő fiatal felnőttekig. A könyvek a divatos, világi, többnyire szerelmi témájú regényekkel szemben akartak alternatívaként, hasznos olvasmányokként szolgálni a fiatalok számára. Ezek a regények jól tükrözték a 19-20. század vallásos női ideált. A 18-19. században az általános vélekedés szerint a férfi élettere a nyilvánosság, a nőé pedig a privát szféra volt. Ennek értelmében a nő legfontosabb feladata az anyaság, az otthon harmóniájának megteremtése, legfontosabb erényei a másokért való munkálkodás, az önmeztartás, a lemondás, szorgalom, takarékoság, tisztaság.¹³⁹ Ez a 19. századtól, a nők tömeges munkába állásától, illetve az első világháború alatt megváltozott, ugyanakkor a regények továbbra is a hagyományos női szerepek fontosságát hangsúlyozták a világi mintákkal szemben.

A szívgárdistáknak, illetve vezetőiknek szánt kézikönyvekben hangsúlyozták ezeknek a műveknek a fontosságát, hasznosságát. Ezért – főként a középréteg gyermekeinek körében – ezek a művek sok családhoz eljutottak.

¹³⁶ vö. Klestenitz 2013. 32.

¹³⁷ vö. Klestenitz 2013. 35.

¹³⁸ vö. Klestenitz 2013. 44.

¹³⁹ lsd. pl. Ruschek 1898. 11.

6. A család felajánlása Jézus Szívének

A szívgárdisták egyik fontos feladata az apostolkodás volt, vagyis minél több ember vallásos életre való buzdítása. Ennek elsődleges közege a család volt. A gyermekek igyekeztek meggyőzni a szüleiket, hogy ajánják fel magukat és családjukat Jézus Szívének. A család személyes motivációja ezen túl változó lehetett. A felajánló ima szerint a felajánlás napján, illetve évfordulóján a család teljes búcsút nyert, ha áldozott a pápa szándékára egy Miatyánkot, Üdvözlégyet és egy Dicsőséget. A család ezáltal hitük szerint elnyerte azt a 12 ígéretet is, amelyet az Üdvözítő a Szívét tisztelőinek tett: „1. Megvigasztalom őket szenvedéseikben. 2. Megadom nekik mindazon kegyelmet, melyekre szükségük van. 3. Családjukban békességet szerzek. 4. Biztos menedékük leszek életükben, de főleg haláluk óráján. 5. Minden dolgukat, vállalatukat megáldom. 6. A bűnösök Szívemben az irgalom forrására, tengerére találnak. 7. A lanyha lelkek buzgókká válnak. 8. A buzgó lelkek még nagyobb tökéletességre emelkednek. 9. Azoknak, kik a lelkek megmentésén dolgoznak, olyan erőt adok, hogy még a legmegrögzöttebb bűnösöket is megtérítik. 10. Megáldom a házakat, melyekben Szívem képét felfüggesztik és tisztelik. 11. Szívem túláradozó irgalmából megígérem neked, hogy Szívemnek mindenható szeretete mindazoknak, akik kilenc egymásutáni hónapon át minden hó első péntekén megáldoznak, megadja a végső töredelem kegyelmét: azok nem fognak az én kegyelmemen kívül, sem a nekik szükséges szentségek nélkül meghalni, s az én isteni Szívem biztos menedékük lesz az utolsó pillanatban. 12. Szívembe írom és onnan soha ki nem törölöm azok neveit, akik ezen ájtatosságot terjesztik.”¹⁴⁰

Csávossy Elemér jezsuita atya szerint a 20. században lévő egykézés, a válások és más „testi és erkölcsi nyomor” a család szentségének megbomlásával jött létre, amelynek egyik eredményes „ellenszere” a családfelajánlás.¹⁴¹ A jezsuita Laczika Ferenc a családot a társadalommal állította párhuzamba: „Az emberi társadalom a családokból tevődik össze. A társadalmi élet hű tükörképe a családi életnek. Ha a családban uralkodik Jézus Krisztus és az ő szentséges Szíve, uralkodik majd a társadalomban is. Az ő uralma pedig áldást és boldogulást jelent.” – írta.¹⁴²

A családfelajánlási imát X. Pius pápa 1908. május 19-én hagyta jóvá.¹⁴³ A felajánlás és a tisztelt eredete azonban a 17. századra tehető. Alacoque Szent Margitnak 1673 és 1675 között látomásban nyilvánította ki Jézus Szíve az új ájtatosság módját. Az első családfelajánlások ennek megfelelően Franciaországban történtek meg 1882-től, majd fokozatosan terjedt el a világban. Magyarországon 1920-tól ajánlották fel magukat a családok Jézus Szívének és került a nevük az „Aranykönyvbe.”¹⁴⁴

Csávossy Elemér szerint a pap, ahogyan a házasságnál, úgy a családfelajánlásnál is csak képviselője az egyháznak, hivatalos tanúja az eseménynek. Ezért azt javasolta, hogy ne az atya, hanem a családfő végezze a felajánlást. A családok nem csak egyesével, hanem lelkigyakorlatok és más családi programok, ájtatosságok alkalmával az Oltáriszentség előtt közösen is felajánlhatták magukat Jézus Szívének. Jézust a „családok királyának” is tartották, ezért a felajánlást „Jézus Szíve trónraemelésének” is nevezték. A család ezt követően igyekezett minél inkább Jézus Szívének tetsző módon élni. Ennek fontos eleme volt a gyakori szentáldozás, a böjt, illetve az egyház más parancsainak és az egymással szembeni

¹⁴⁰ Az ígéretek megfogalmazása kis mértékben eltérő lehetett. A felsorolt ígéretek a szerző tulajdonában lévő ígekártján találhatóak.

¹⁴¹ vö. Csávossy 1942. 211.

¹⁴² Laczika 1925. 4.

¹⁴³ Szabó 1930. 127.

¹⁴⁴ vö. Laczika 1925. 41-55.

kötelezettségeik betartása. Kerülték ugyanakkor a rágalmozást, a káromkodást és természetesen az erkölcstelen tetteket is. Ahhoz, hogy a felajánlás „maradandó hatású legyen”, ajánlatos volt a közös gyónás, áldozás, kilenced végzése, illetve a felajánlás időközönkénti megújítása.

7. Tanulságok

Tanulmányomban azt vizsgáltam, hogyan reagált az egyház a megváltozott helyzetére, illetve az első világháborút követően miként törekedett a gyermekek és a családok által a társadalom (át)formálására. A téma egy jelenségét, a Szívárdát vizsgálva azt mutattam be, ahogyan az egyház a gyermekeken, illetve a családokon keresztül az egyénről a közösségre, a világról a vallásra helyezte a hangsúlyt. Mindezt a közös programok, a közösségi tudat kialakításával, illetve ezen keresztül egy másodlagos szocializációval akarta elérni.

Irodalomjegyzék

- Barna Gábor: *Az élő Rózsafüzér társulata: Imádság és imaközösség a 19-21. századi vallási kultúrában*. Budapest, Szent István Társulat. 2011
- Busch, Norbert: *Katholische Frömmigkeit und Moderne: Die Sozial- und Mentalitaetsgeschichte des Herz-Jesu-Kultes in Deutschland zwischen Kulturkampf und Erstem Weltkrieg*. Gütersloh, Gütersloher Verlagshaus. 1997
- Deáky Zita: *A gyermekmunkát meghatározó tényezők Magyarországon a 19-20. század elején*. In Örsi Julianna (szerk.), *Központban a család 2. kötet*. Túrkeve-Szolnok, 2012 pp. 37-50.
- Frauhammer Krisztina: *A Szívárda kiadványai a gyermeknevelés szolgálatában*. In Barna Gábor – Povedák Kinga (szerk.), Szeged, SZTE BTK Néprajzi és Kulturális Antropológiai Tanszék, 2014 pp. 137-145.
- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: *Túlélési stratégiák: Társadalmi adaptációs módok*. Budapest, Kossuth Kiadó. 2007
- Klestenitz Tibor: *A katolikus sajtómozgalom Magyarországon 1896-1932*. Budapest, CompLex Kiadó. 2013

Források

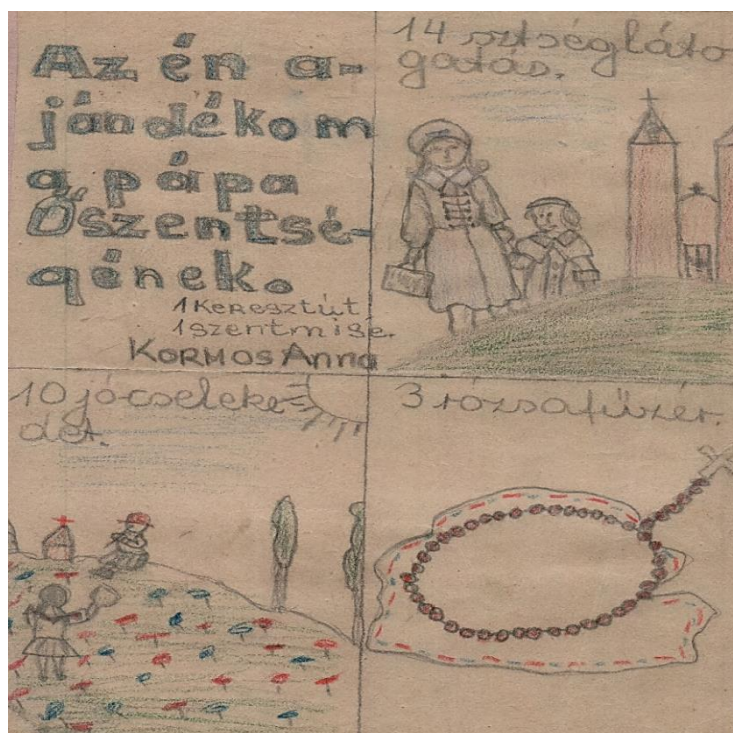
- Csávossy Elemér: *A századok nagy jele: A Jézus Szíve-Tisztelet mivolta, gyakorlata és jelentősége*. Budapest, Korda R.T. 1942
- Farkas Lajos: *A gyermekegyetek pasztorális és pedagógiai jelentősége (különös tekintettel a Szívárdára)*. Szeged. 1943
- Laczika Ferenc: *A család felajánlása Jézus Szent Szívének*. Budapest, „A Szív” Kiadása, 1925
- Müller Lajos: *A Jézus-Szíve tisztelet története*. Budapest, Korda R.T. 1944
- Rusчек Antal: *A keresztény nő*. Budapest, Szent István Társulat. 1898
- Név Nélkül: *Szaporodnak a fiatalok bűnösök*. Szegedi Napló február 19, 1921. 3.
- Szabó Dömjén: *Jézus Szíve kultusz. Főként Gárdavezetőknek*. Cluj-Kolozsvár, Szent Bonaventura Könyvnyomda. 1930

Lektorálta: Dr. Frauhammer Krisztina, Magyar Tudományos Akadémia -Szegedi Tudományegyetem Vallási Kultúrakutató Csoport munkatársa

Képek

1. ábra: Szívgárdista Jézus előtt

2. ábra: „Az én ajándékom a pápa Öszentségének.” Szívgárdista rajza

3. ábra: Szívgyárdisták.

A CSALÁD RENDJÉT ÉS A NEMI ERKÖLCSÖT SÉRTŐ BÜNTETTEK DEBRECENBEN 1693 ÉS 1705 KÖZÖTT

Papp Rita

*Debreceni Egyetem, Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
papprita1988@freemail.hu*

Absztrakt

Dolgozatomban a címben megadott időszak paráznasággal kapcsolatos pereskedéseit vizsgálom Debrecen idevonatkozó magisztrátusi jegyzőkönyvei alapján. Ezen jegyzőkönyvek, s a hozzájuk kapcsolódó büntető-törvényszéki jegyzőkönyvek bővelkednek az efféle peranyagokban, így számos érdekes esetet ismerhet meg belőlük a kutató.

A paráznaság kategóriájába sok minden beletartozott a korszakban, hiszen a kora újkorban a mainál jóval szigorúbb erkölcsi szabályok szerint éltek az emberek. Ezeket pedig az illetékesek igyekeztek is szigorúan betartatni. Idesorolták többek között a szabados szexuális életet, a házasságtörést, a házasság előtti szexuális együttlétet, a homoszexualitást. Az efféle erkölcsi vétkeket nem mindig lehetett bizonyítani, ilyenkor csak a vádlottak és a tanúk vallomásaira hagyatkozhattak az eljárást lefolytató szenátorok, valamint egy-egy eset kivizsgálásakor nagy segítséget jelentett a szakértő tanúként fellépő bábák vallomása is.

A bűncselekmények és büntetések témakörével – s így a paráznasággal – már többen is foglalkoztak. Érdemes kiemelni például M. Antalóczy Ildikó, Hajdu Lajos, Kállay István vagy Vajda Mária idevonatkozó kutatásait.

Dolgozatomban elsősorban azt mutatom be, mennyire volt gyakori ez a fajta bűn a puritán Debrecenben, milyen típusai jelentek meg, kik voltak a perek szereplői, megállapítható-e a vizsgált források alapján a családi állapotuk, életkoruk, illetve, hogy mely társadalmi réteghez tartoztak. Ezekkel kapcsolatban kitérek a kutatás esetleges nehézségeire is. Vizsgálom a kiszabott büntetéseket is. Az ítéletek bemutatásakor ezek ismertetése mellett a következetességre, a szenátorok emberségére is igyekszem rámutatni.

A téma részletesebb bemutatása hozzájárulhat a korabeli emberek gondolkodásmódjának, családhöz, házassághoz, erkölcsöz való viszonyának alaposabb megismeréséhez.

Kulcsszavak: Debrecen, kora újkor, bűnesetek, paráznaság.

1. Bevezetés

Jelen dolgozatban elsősorban azt kívánom bemutatni, mennyire volt gyakori ez a fajta bűn a puritán Debrecenben, mely fajtái kerültek elő a vizsgált években, kik voltak a perek szereplői, milyen volt a nemek szerinti megoszlásuk. Kitérek arra is, hogy a felhasznált források alapján vizsgálható-e a családi állapotuk, életkoruk vagy a társadalmi háttérük. Az ítéletek bemutatásakor pedig a büntetések ismertetése mellett a következetességre, esetleg ennek hiányára, a szenátorok emberségére, az esetleges enyhítő és súlyosbító körülményekre is igyekszem rámutatni.

A bűncselekmények és büntetések témakörével – s így a paráznasággal – már többen is foglalkoztak. Az 1960-as évek elején jelent meg Bónis György Buda és Pest török kiűzése utáni bírósági gyakorlatával foglalkozó munkája, mely, sok más mellett, a Praxis Criminalis szerepét mutatja be a büntető eljárásban.¹⁴⁵ Szintén alapműnek számít a témában Kállay István városi bíraskodásról szóló műve, amelyben a szerző főként fehérvári példákon keresztül mutatja be az 1686 és 1848 közötti városi joggyakorlat, bíraskodás legfőbb

¹⁴⁵ BÓNIS GYÖRGY: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686-1708)*. Budapest várostörténeti monográfiái 23. Budapest, 1962.

vonásait.¹⁴⁶ A rabtabellák felhasználásával az egész ország területéről hoz példákat Hajdu Lajos monográfiájában, amelyben a 18. század utolsó harmadának büntetéstörténetét tárja fel.¹⁴⁷ Mindenképpen ki kell emelnünk M. Antalóczy Ildikó kutatásait is, aki Debrecen 18. század közepi idevonatkozó anyagát dolgozta fel, különös tekintettel a perek szereplőire. Kutatásából több tanulmány mellett monográfia is született, amely igen nagy segítséget nyújt a téma kutatásához.¹⁴⁸ De érdemes megemlíteni például Kristóf Ildikó vonatkozó munkásságát, aki vizsgálta többek között a paráznaság és boszorkányság vádja közötti összefüggéseket, valamint az ún. Orvos Asszonyok boszorkánysággal való megvádolásának hátterét.¹⁴⁹ De említhetnénk még Vajda Mária vagy Kovács Ildikó idevonatkozó kutatásait is. Munkáik nagy segítséget nyújtottak a kutatáshoz és a téma megértéséhez, azonban dolgozatomat elsősorban az általam vizsgált forrásokra támaszkodva, ezekre alapozva építem fel.

A leginkább nélkülözhetetlen forrás, amelyet felhasználtam, a város magisztrátusi jegyzőkönyveinek vonatkozó anyaga, hiszen ezek a jegyzőkönyvek tartalmazzák magukat a pereket. Emellett számos olyan információt is találunk bennük, amelyek segítenek a korszak, illetve a lakosok gondolkodásának, életének jobb megértésében. Sajnos az 1705. évi jegyzőkönyv nem tartalmaz a témához kapcsolódó bejegyzéseket, így csupán 1704-ig tudtam áttanulmányozni a paráznasággal kapcsolatos ügyeket. Szintén nagyon hasznosak a város büntető-törvényszéki jegyzőkönyvei, amelyekben a perekhez tartozó tanúvallomásokat rögzítették. Ezek a források is bővelkednek érdekes szövegrészekben, a korszak és a város életét megérteni segítő bejegyzésekben. S a perekkel kapcsolatban a tanúvallomásokból nem csak az egyes bűncselekmények körülményeit ismerhetjük meg, de olyan esettel is találkozunk, amikor ezek nélkül a bejegyzések nélkül még a pontos vád sem derülhet ki. Ilyen a Dániel Ferencné Kórhöny Erzsébet esete. A magisztrátusi jegyzőkönyvben csak azt jegyezték fel róla 1701 januárjában, hogy „*vadnak nehéz sorok ellene*”, amely miatt nyakvasra és a városból való kitiltásra ítélték.¹⁵⁰ A vádról semmiféle információt nem kapunk a szövegrészből, csupán a büntetés jellege segít némiképp a találgatásban. Szerencsére az ügyben fennmaradt tanúvallomásokról egyértelműen kiderül, hogy az asszony elleni vád egy katonával való paráználkodás volt, amelyet nem sikerült teljesen bizonyítani.¹⁵¹ Ezek mellett a források mellett a perek szereplőinek beazonosítása érdekében átnéztem a város népszámlálási adatait is, valamint a polgárkönyv anyagát, de sajnos az ezekben szereplő adatok még nem elegendőek messzemenő következtetések levonásához.¹⁵²

2. A család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő büntettek

A család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő büntettek körébe sok minden beletartozott a vizsgált időszakban, így számos különböző és igen érdekes esettel találkozhatunk. Kállay István például a szajhálkodást (ezen belül a kerítést), a házasságtörést, a többszörös házasságkötést, a vérfertőzést, az erőszakos nemi közösülést, valamint a fajtalankodás különböző típusait

¹⁴⁶ KÁLLAY ISTVÁN: *Városi bíraskodás Magyarországon 1686-1848*. Budapest, 1996.

¹⁴⁷ HAJDU LAJOS: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985.

¹⁴⁸ M. ANTALÓCZY ILDIKÓ: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, Csokonai, cop. 2001.

¹⁴⁹ KRISTÓF ILDIKÓ: Boszorkányok, „Orvos Asszonyok” és „Parázna Személyek” a XVI-XVIII. századi Debrecenben. *Ethnographia*, 1990. 3-4. sz. 438-466.

¹⁵⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 47. 1701. jan. 29.

¹⁵¹ MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. 340-341. 1701. jan. 15.

¹⁵² MNL HBML IV. A. 1011./a. Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek; MNL HBML IV. A. 1018./e. Büntető-törvényszéki jegyzőkönyvek; MNL HBML IV. A. 1011./t. Népszámlálások; MNL HBML IV. A. 1011./s. Polgárkönyv.

sorolja ide.¹⁵³ Vajda Mária a szexuális bűnökről szóló tanulmányában a család és nemi erkölcs védelmében elítélendő bűnök közé szintén ezeket sorolja, kiegészítve a paráznasággal.¹⁵⁴ Hajdu Lajos is hasonló kategóriákat használ említett munkájában, de ő említi még az ágyasságot, vadházasságot, valamint a nőrablást is.¹⁵⁵ Ezek alapján elmondható, hogy a vizsgált korszakban nagy valószínűséggel idesorolták a paráznaságot¹⁵⁶ (amely jelentette például a szabados szexuális életet, vagy a házasság előtti együttlétet), a szajhalkodást, a kerítést, a házasságtörést, a többszörös házasságkötést. A forrásokból kiderül, hogy ez utóbbihoz nem kellett tényleges megkötni a második házasságot, már magát a szándékot, például egy eljegyzést, kézbeadást is büntettek. De idetartozott a vérfertőzés, az erőszakos nemi közösülés, a természet elleni fajtalankodás, a vadházasság, valamint a nőrablás is. Büntették még a paráznakat segítő, védő személyeket, illetve azokat is, akik elítélt paráznákkal éltek.

2.1. Az esetek gyakorisága

Az általam vizsgált forrásokban körülbelül 278 paráznasággal foglalkozó per szerepel. Ennek a megfogalmazásnak az az oka, hogy van néhány olyan tényező, amely óvatosságra inti a kutatót a perek számának meghatározásakor. Az első, hogy nem derül ki minden bejegyzésből egyértelműen, mi a vád, miről van szó pontosan. Ez szerencsére nem olyan gyakori ezeknél az ügyeknél, mint az egyéb polgári peres eseteknél, de előfordul. Az is nehezíti egy pontos szám megadását, hogy a paráznalkodó párok tagjai ellen hol egyszerre, hol külön-külön emeltek vádat, s ugyanígy olyan is előfordul, hogy egymástól független ügyeket egyszerre, egy eljárás keretében tárgyaltak. Vagy, ha az eljárás nem is így történt, a jegyzőkönyvbe így került be. Ezek hasonló, de egymással közvetlenül nem összekapcsolódó ügyek, melyeket én különálló esetekként értelmeztem. Ez a 280 körüli per igen soknak számít. Összehasonlításként érdemes megnéznünk a többi bűneset számát, pontosabban az ezekkel foglalkozó perekét ezekben az években. 1693 és 1705 között körülbelül 130 per kapcsolódott lopáshoz, csaláshoz, 140 erőszakos bűncselekményekhez (például testi sértéshez, hatalmaskodáshoz, emberöléshez), a káromkodásokkal foglalkozó bejegyzések száma nem érte el a százat, s csupán a mocskolódás, rágalmazás, szidalmazás körébe tartozó büntettek 210 körüli száma közelíti meg a paráznaságét. Itt érdemes megemlíteni, hogy a káromkodást és a szidalmazást nem minden esetben lehet egyértelműen elválasztani egymástól. Az azonban kétséget kizáróan megállapítható, hogy a paráznasággal kapcsolatos ügyek igen gyakoriak voltak a vizsgált 12 évben.

2.2. Az ügyek csoportosítása

A bejegyzések többségéből csupán annyi derül ki, hogy a vádlott paráznalkodott, magát fajtalan életre adta, de szinte semmit nem tudunk meg a körülményekről. Azonban számos olyan szövegrészt is találunk, ahol kiderül a részletes vád, amely alapján csoportosíthatjuk az esetek egy részét.

52 olyan ügygel találkozhatunk, ahol egyértelműen házasságtörés történt. Az, hogy melyik fél volt házas, nem mindig egyértelmű, így az sem, hogy kettős vagy egyszerű házasságtörésről volt-e szó. 32 esetben biztos, hogy az asszony volt férjénél, 6 esetben szintén erre vannak

¹⁵³ KÁLLAY, i. m. 9. A kerítésre I. Uo. 220.

¹⁵⁴ VAJDA MÁRIA: Szexuális bűnök és büntetések a XVIII. századi puritán Debrecenben és környékén. In: *Tiscium: a Jász-Nagykún-Szolnok megyei múzeumok évkönyve XIV.* Szolnok, 2004. 251-267.

¹⁵⁵ HAJDU, i. m. 291-323.

¹⁵⁶ A továbbiakban a paráznaság kifejezést egyfajta gyűjtőfogalomként használom, amely minden ilyen típusú, a dolgozat címében szereplő cselekményt lefed.

utalások, 8 esetben a férfi volt nő, s egyszer szintén ez a valószínű. A házasságtörést igen komolyan vették a korszakban. Debrecenben nem egy esetben halálos ítéletet is kiszabtak az elkövetőkre, de többségében veréssel büntették, illetve gyakran a verés utáni kitiltással.¹⁵⁷ Fejvesztésre ítélték például az egymással a nagy temetőben paráználkodó Kövér Jánost és Pap Györgyné Sebestyén Kis Annát. A férfi volt a házas, az asszony özvegyasszony lehetett, ugyanis az ellene hozott ítélet során csak azt hangsúlyozták, hogy „köteles, feleséges személlyel” paráználkodott.¹⁵⁸ A hűtlen személynek megbocsátó, mellette kitartó házastársat is megbüntették a korszakban. Ezzel kapcsolatban némiképp ellentmondásos adatokat is találhatunk. Több példa is mutatja, hogy a házasságtörő félnek megbocsátó nőt vagy férfit megbüntették. Így Kassai István feleségét is megvesszőzték, mert „magát reá atta, hogy férjének megkegyelmez”.¹⁵⁹ Ugyanígy Kígyós Ferencné férjét is, mert „mellállván magát paráznává tette”.¹⁶⁰ Mégis találunk olyan szövegrészt, melyből az derül ki, hogy a megcsalt házastárs megbocsátása révén enyhébb büntetést szabhattak ki. Ecsedi Gergelyné halálra ítélték, mert többször is félrelépett, de az ítéletet elhalasztották, amikor férje megbocsátott neki, s hajlandó volt magához venni. Ám, miután férje „elméje változván, s gratiázni ne[m] akarván”, vagyis meggondolta magát és mégsem kegyelmezett meg neki, maradt a halálbüntetés, s lefejezték az asszonyt.¹⁶¹ De a szakirodalomban is olvashatunk hasonló esetekről.¹⁶² Érdemes itt megemlíteni azt a két személyt – Kovács Istvánnét és Isó Mihályt –, akiket azzal vádoltak, hogy külön laknak a házastársuktól, hiszen a házastárs elhagyását, s az ebből következő hosszabb távollétet házasságtörésként értelmezték a korszakban.¹⁶³ Sajnos egyik esetben sem maradt fenn ítélet.

48 olyan esettel találkoztam, ahol házasság előtti nemi kapcsolatról tanúskodnak a források. Ebből 16 eljárásban olyan párok szerepelnek, akik az eset óta már összeházasodtak, vagy kötelezték magukat a házasságra, négyben, akik szintén megházasodtak, de mással, nem a perben szereplő partnerükkel. De idesorolhatjuk a hajadonokat említő ügyeket is, ezekből 15 volt, valamint a szüzesség elvételét említő két esetet, s azt a 11 bejegyzést is, amelyek arról szólnak, hogy valakit házasság ígéretével csábítottak el. Ez utóbbiak büntetése általában verés, megvesszőzés volt. Akadtak azonban súlyosabb büntetések is. Seres Borbálát például megverte és megbélyegezte a hóhér, mert paráznasága elfedésére „más, jámbor emberhez házasságra advánn magát az sz[ent] házasságot megmocskolta”.¹⁶⁴ Azokat, akik az együttlét után egymással léptek házasságra, vagy erre kötelezték magukat, nem büntették ilyen szigorúan. Nekik általában pénzbüntetést, rendszerint 12-12 forintot kellett fizetniük, és megkövetniük az egyházat, s ha eddig nem tették meg, akkor össze kellett házasodniuk. Erre kötelezték például Kozma Istvánt és Szabó Annát, akik „minekelőtte házasságra egyb[en] esküttek volna, edgyütt paráználkodtanak”.¹⁶⁵

12 alkalommal azért indítottak eljárást férfiak ellen, mert parázna személy vallott rájuk.¹⁶⁶ A vádemelést el lehetett kerülni, ha a megnevezett férfi mihamarabb rágalmozási pert indított, s sikeresen tisztázta magát. Ilyenkor őt nem tüntették fel vádlottként a paráznaság

¹⁵⁷ Kállay István Fehérvárral kapcsolatos vizsgálatai során megállapítja, hogy ott a korszakban már nem alkalmaztak halálbüntetést házasságtörés esetében. Ehelyett rendszerint pénzbüntetést vagy testi fenyítést szabtak ki. Azonban utal rá, hogy más városokban még szabtak ki halálos ítélet ezért a bűnért. KÁLLAY, i. m. 222-223.

¹⁵⁸ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 312. 1698. szept. 15. Kövér ítéletét I. Uo.

¹⁵⁹ Uo. 32. 1697. febr. 28.

¹⁶⁰ Uo. 452. 1699. ápr. 2.

¹⁶¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 763. 1704. ápr. 14.

¹⁶² L. pl. KÁLLAY, i. m. 224-226., VAJDA i. m. 259-260.

¹⁶³ KÁLLAY, i. m. 224. Szabónéra I. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 68. 1701. febr. 19.; Isó Mihályra I. Uo. 71. 1701. febr. 21., 75. 1701. febr. 28., 84. 1701. márc. 10.

¹⁶⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 23. 1693. jún. 1.

¹⁶⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 70-71. 1701. febr. 21.

¹⁶⁶ A bűntársak előállítására vonatkozóan M. Antalóczy Ildikó is több adatot talált. L. M. ANTALÓCZY, i. m. 140.

tárgyalásakor. Ha azonban nem sikerült tisztázni magát, legtöbbször testi fenytéssel büntették. Megfigyelhető a korábbiakhoz hasonló pénzbüntetés, sőt gyerektartás is. Lakatos Jánost is ez utóbbira büntették, miután bebizonyosodott, hogy valóban ő ejtette teherbe a törvényszék elé állított Simon Erzsébetet.¹⁶⁷ A jegyzőkönyv szövegéből úgy tűnik, a nőt nem büntették meg külön, csak a férfinál olvashatjuk, hogy „*maga váltságáb[an] fizessen f. 12, a' más személyért is annyit. A gyermek tartására is gondgya legyen*”.¹⁶⁸

Tizenegyszer jelenik meg a jegyzőkönyvekben a többszörös házasságkötés. Ahogyan arról már korábban szó volt, az eljáráshoz nem kellett tényleges megkötni egy második házasságot, már az erre való szándékot, a feleséggel való meg nem elégedést is büntetendőnek tartották. Ebből az említett 11 esetből is kettő még csupán eljegyzés, kézbeadás.¹⁶⁹ A legtöbb ítélet nem maradt fenn. Csupán két ügyben találjuk meg, mindkettőnél halálbüntetést, lefejezést szabott ki a bíróság. Ki kell azonban emelnünk, hogy mindkét esetben voltak súlyosbító körülmények. Herczeg Pál például visszaeső volt, aki ráadásul ígérete ellenére el is szökött korábbi büntetése elől. A férfit először Gyöngyösön ítélték halálra bigámiáért, ám megkegyelmeztek neki azzal a feltétellel, ha „*három esztendeig hóhérságot visel*”. Herczeg azonban „*hiti elle[n] a' terminus előtt elszökött, és újjonna[n] Ujváraszon megházasodván harmadszor, mind hamis hitűség[ne]k, mind polygamiának vétkében ejtette magát*”, ami miatt Debrecenben ismét halálra, fővételre ítélték.¹⁷⁰ A vádlottak gyakran védték magukat azzal, hogy az új házasság előtt elváltak, vagy úgy tudták, előző házastársuk elhunyt, esetleg nem hallottak róla, keresték, de nem találták, s kivárva a törvényes hét esztendőt, úgy házasodtak újra. Ezekről a tanács rendszerint igazolást kért.¹⁷¹ Oláh Jánosné Kovács Erzsébet is hasonlóan védekezett, miután első férje azzal vádolta, hogy őt elhagyva újránházasodott. Az asszony nem tagadta, hogy hozzáment az őt vádló férfihoz, de azt állította, hogy ennek már tizenkét éve, s a férfi négy évvel később hitetlenül el is hagyta. Sokáig kereste, de nem találta, s „*eltelvén a' törvényes hét esztendő*”, úgy ment ismét férjhez.¹⁷²

Szintén tizenegyszer jelenik meg a szajhálkodás. Ezt általában veréssel büntették, melyhez párosulhatott szalmakoszorú tétele a fejre, megbélyegzés vagy kitiltás. A szajhálkodással vádolt nők egy részét boszorkánysággal is vádolták, s ezeknél az eseteknél, a bizonyítás mértékétől függően, már találunk súlyosabb ítéletet is.¹⁷³ Kis Istvánnét például lefejezésre ítélték, mert a vád szerint „*bűvös-bájos, oldó, kötő, varásló, Sz[ent] Gellért hegyire járó, ördögökkel czimboráló, boszorkányos személy, s egyszersmind kurva [sic] is*”.¹⁷⁴ Csika Mártonné Kovács Erzsébetre is fejvesztést kért férje, mert az asszony többször félrelépett, és „*azt is megvallotta, hogy három forintot is vett fel valami legéntül paráznaság fejéb[en]*”.¹⁷⁵

Hatszor olvashatunk a vizsgált forrásokban kerítésről. Az esetek nagyon különbözőek, volt például olyan férfi, aki saját feleségét árulta, s olyan is, aki férfiakat kerített más férfiakkal – a kor megítélése szerint – bűnös viszonyra. Előbbi ítélete nem maradt fenn, utóbbit, Dányádi Mihályt, mivel a kerítés mellett saját maga is paráználkodott, s a homoszexualitás halálos bűnnek számított, máglyahalálra ítélték.¹⁷⁶ Fennmaradt Horváth András hóhér ítélete is, akire

¹⁶⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 83. 1701. márc. 10., 84-85. 1701. márc. 12.

¹⁶⁸ Uo.

¹⁶⁹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 22. 1693. máj. 18., MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 616-617. 1703. júl. 11.

¹⁷⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 196. 1695. jan. 17.

¹⁷¹ Az igazolás (pl. halotti levél) kérése természetesen nem csak Debrecenre volt jellemző. L. pl. KÁLLAY, i. m. 229.

¹⁷² MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 409. 1702. júl. 20.

¹⁷³ A boszorkányság és paráznaság vádjának kapcsolatával részletesebben foglalkozott Kristóf Ildikó, aki izgalmas részleteket tárt fel az ezzel kapcsolatos ügyek hátteréről. KRISTÓF, i. m.

¹⁷⁴ Uo. 814. 1700. nov. 27. Az ítéletre l. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 44. 1701. jan. 27.

¹⁷⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 219-220. 1698. márc. 17.

¹⁷⁶ Az első esetre l. Uo. 199-200. 1701. szept. 8. A második esetre l. Uo. 444. 1702. szept. 28., 448. 1702. okt. 2.

az ügyész szintén halálbüntetést, lófarkon való meghordoztatást követő lefejezést kért, mivel a férfi „*parázna, tisztátalan személyeket házában fogadván, kiadgya paráznaságra és vélek kereskedik*”. Ezt azonban elvetették, és megkegyelmeztek neki azzal a feltétellel, hogy ha a legkisebb gonosz cselekedetet is elköveti, hasonló büntetés vár rá.¹⁷⁷

Hatszor jelenik meg vádként a paráznak segítése, védelmezése is. Azokat is idesorolva, akik tudtak a környezetükben zajló paráznaságról, de nem jelentették azt. Az esetek többségében nem maradt fenn ítélet, csupán Háló Erzsébettel kapcsolatban találtam meg, hogy „*azon büntetéssel büntetessék, azzal a' kinek szolgált*”, vagyis ugyanazzal büntették, mint az általa segített, bujtatott parázna nőt, Kalmár Juditot, aki egy német katonával csókolózott.¹⁷⁸ Az asszonyt emellett kerítéssel is vádolták, ami tovább súlyosbította vétkét. A Kalmár Judit elleni ítélethozatalnál kiemelték, hogy verést érdemelne, azonban idős szülei kérésére ettől eltekintettek, és végül vessző kivitelére ítélték.¹⁷⁹ Az idevonatkozó bejegyzésekből nem derül ki egyértelműen, hogy Háló Erzsébetet a „megérdemelt” verésre, vagy az enyhébb vesszővitelre ítélték-e.

Öt férfit talált a bíróság büntetésre méltónak, amiért tudva paráznával éltek. Már láthattunk példát rá, hogy a paráznaságért elítélt házastársnak megbocsátó személyeket megbüntették, így nem meglepő, hogy ez vádként is előkerült. Hasonlóan az említett példákhoz, a büntetés rendszerint testi fenytetés volt. Született felmentő ítélet is. Nagy János nejét megbüntette a törvényszék, mert férjhez menése előtt teherbe esett, s a férfit azzal vádolták, hogy az után is vele maradt, hogy észrevette, felesége mástól vár gyermeket. Azonban ezt nem sikerült bizonyítani, így a férjet felmentették.¹⁸⁰ Két férfinak pedig azért kellett törvényszék elé állnia, mert tudtak arról, hogy kiszemeltjük házas, mégis elvették. Ilyenkor rendszerint az asszonyt vádolták bigámiával. Az egyik férfi azzal védekezett, hogy úgy tudta, özvegyasszonyként vette el feleségét, és amikor felmerült a gyanú, hogy életben lehet az előző férj, azonnal elküldte a háztól. S csak az után vette ismét magához, hogy apósa biztosította a férfi haláláról.¹⁸¹ Az ítélet egyik ügy kapcsán sem maradt ránk.

Háromszor találkozunk szodómiával, vagyis azonos neműek közti kapcsolattal. Ez nagyon súlyos, halálos bűnnek számított, ahogyan azt már a kerítéssel kapcsolatban is láttuk. Az egyik megvádolt férfinak sikerült tisztáznia magát, de a másik kettőt – köztük az említett Dányádit – máglyahalálra ítélték.¹⁸² Dévai Mihálynál ráadásként azt is kiemelték, hogy a „*maga házának fájával, nádgyával*” megrakott máglyán égessék meg, valamint, hogy „*háza is annak emlékeztire földig levonattassék és elhányattassék*”.¹⁸³ Az ügy komolyságát a tanúvallomások terjedelme is jól mutatja. Huszonegy oldalon keresztül olvashatjuk a Dévai ellen állított tanúk vallomásait, holott a legtöbb ügy kapcsán általában csupán 1-2 oldalnyi tanúvallomást rögzítettek. Összesen 35 tanút hallgattak ki, ami szintén soknak számít.¹⁸⁴ Ritkán találkozunk ekkora számmal, az ügyek többségében tíz körül mozgott a megkérdezettek száma, sok esetben nem is érte el a tízet.

Szintén halálra, de lefejezésre ítélték azt a Rácz Istvánt, aki erőszakos nemi közösülést követett el. Rácz a vád szerint „*egy Beszerményb[en] menni akaró kisleányon fényes nappal a' mezőben erőszakot tett*”, melyet kezdetben tagadott, majd – talán a tortúra során – végül beismert.¹⁸⁵ Ő volt az egyetlen, akit a magisztrátusi jegyzőkönyvek alapján ekkor nemi erőszakkal vádoltak. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy más formában ennél jóval többször

¹⁷⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 302. 1698. szept. 1.

¹⁷⁸ Uo. 529-530. 1699. júl. 16.

¹⁷⁹ Uo. 529-530. 1699. júl. 16.

¹⁸⁰ Uo. 260-261. 1698. jún. 16., 266. 1698. jún. 26. Az asszonyra l. Uo. 254. 1698. jún. 12., 264. 1698. jún. 23.

¹⁸¹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 140. 1701. jún. 4.

¹⁸² A felmentő ítéletre l. Uo. 533. 1703. márc. 1.

¹⁸³ Uo. 440-442. 1702. szept. 25.

¹⁸⁴ MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. 481-498., 501-503. 1702. szept. 2.

¹⁸⁵ MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 292. 1695. jún. 18., 294. 1695. jún. 23.

találkozunk ezzel a bűncselekménnyel. Nem egy olyan esetről olvashatunk, ahol egy paráznasággal vádolt nőről kiderült, hogy erőszak áldozata lett.¹⁸⁶

Szintén egyszer szerepel vádként a bestialitás, amely ugyancsak halálos bűn volt. Dobonyi Istvánt vádolták azzal, hogy „*oktalan állatokkal való vétkezésre adta magát*”.¹⁸⁷ A férfira az ügy első tárgyalásakor azt kérte a vád, hogy az állattal együtt égessék meg, azonban kiderült, hogy csupán az őt vádló és elfogató anyósa próbálta így elválasztani tőle a lányát. A férfit ennek következtében felmentették, s ő alig több mint egy hónap múlva perbe is fogta az asszonyt a rágalmozás miatt.¹⁸⁸

Érdemes még megemlítenünk Karácson Gergely ügyét is, akit törvénytelen házassággal vádoltak. A férfi előző felesége „*tatár kézben esvén, a' mostanival hitetlenül él, ne[m] törvényesse[n], s annak rendi szerint, hane[m] csak hajdú esküttette össze őket*”. Karácson nem tagadott, beismerte, hogy egy Mosik nevű hadnagy eskette össze feleségével, ám azt állította, hogy hírt akart tenni erről a prédikátoroknak, csak még nem sikerült neki.¹⁸⁹ Az ítélet sajnos nem maradt fenn.

Az itt bemutatott vétkek, vádak között voltak átfedések, ugyanis gyakran előfordult, hogy egy személyt többféle bűnnel is vádoltak. Emellett többször tapasztalhatjuk, hogy egy paráznasággal vádolt személyt más típusú bűncselekménnyel is megvádoltak. Nőket például boszorkánysággal, csecsemőgyilkossággal, lopással, férfiakat pedig általában testi sértéssel, hatalmaskodással vagy káromkodással.

3. Az érintett személyek

3.1. Nemek szerinti megoszlás

A család rendjét és a nemi erkölcsöt sértő bűntettek tehát igen gyakoriak voltak Debrecenben a vizsgált tizenkét évben. Érdemes megnézni azt is, hányan keveredtek bele efféle ügyekbe. Összesen 427 személy jelenik meg a perekben, 222 nő és 205 férfi. Van, aki többször is. De közülük nem mindenki ellen indult eljárás. A nők közül négyet csak megemléstettek, vagy más formában kerültek elő, és 218 főt pereltek vagy büntettek meg. Olvashatunk például egy Morvai Judit nevű hajadonról, aki egy Bakos Mihály nevű legényt perelt, mivel állítása szerint a férfi elvette a szüzességét, de ígérete ellenére nem akarta feleségül venni. Végül már a leány sem óhajtott a házasságot, így megítélték neki 12 forintot a deflorációért, vagyis a szüzesség elvételeért.¹⁹⁰ Arra utaló szövegrészt nem találtam, hogy Morvai Judit ellen eljárás indult volna, pedig ezzel a perrel egyértelműen bevallotta a házasság előtti együttlétet. Ez természetesen nem zárja ki egy ellene folytatott per lehetőségét. Könnyen lehet, hogy volt az ügyében vizsgálat, csak nem maradt fenn róla forrás. Férfiaknál mást tapasztalhatunk. A 205 említett férfi közül csupán 117-et pereltek vagy büntettek meg, 14 parázna által vádolt férfi indított rágalmozási pert, elkerülve így az ellene indítandó eljárást, s volt 74 olyan férfi, akire paráznak vallottak, de mégsem találkozunk velük többször a jegyzőkönyvben. Természetesen itt sem kizárt, hogy indult eljárás, csak megsemmisült a hozzá kapcsolódó bejegyzés.¹⁹¹

¹⁸⁶ L. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 760-761. 1704. ápr. 10.

¹⁸⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 434. 1699. márc. 19.

¹⁸⁸ A felmentő ítéletre l. Uo. 456-457. 1699. ápr. 6. A rágalmozási perre l. Uo. 473. 1699. máj. 14., 509. 1699. júl. 2.

¹⁸⁹ MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 287. 1695. jún. 16.

¹⁹⁰ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 612. 1703. jún. 11., 615. 1703. jún. 11.

¹⁹¹ M. Antalóczy Ildikó kutatásai során szintén azt tapasztalta, hogy a paráznaságért perbe fogottak között több nő volt, mint férfi. M. ANTALÓCZY, i. m. 139.

3.2. A családi állapot, az életkor és a társadalmi háttér vizsgálata

Az első, amelyet a perekben szereplőkkel kapcsolatban érdemes megnéznünk, a családi állapotuk. Ennek meghatározása nem könnyű feladat. Nők esetében azt gondolhatnánk, hogy viszonylag egyszerű a dolgunk, csak meg kell néznünk, hogy a lánykori vagy az asszonynév szerepel-e a szövegben. Azonban ez nem ilyen egyszerű. A lánykori néven rögzített nő még lehetett férjnél, s az asszonynéven bejegyzettek is lehetek özvegyasszonyok, vagy akár elvált nők, hiszen a válás nem volt ismeretlen a korszakban. A férfiak családi állapotát pedig gyakorlatilag lehetetlen megmondani a nevük alapján. Igaz, a becenevek (pl. Mihok, Gyurka) használata utalhat rá, hogy az illető még legény volt, nem nősült meg, de ez nem jelent teljes bizonyosságot. Ha szerencsénk van, a bejegyzésekben találhatunk konkrét utalásokat is. Ilyen például, ha valakit házasságtöréssel és nem egyszerűen paráznességgel vádolnak, vagy ha valaki házasság ígéretével csábít el valakit, stb. A legegyszerűbb dolgunk pedig akkor van, amikor egyértelműen feljegyezték az illető családi állapotát.

Ezek alapján megállapítható, hogy a megjelenő nők közül 25 biztosan hajadon, 42 biztosan férjezett, kettő pedig egyértelműen özvegyasszony. Ezen kívül 75-en nagy valószínűséggel hajadonok, mert egyrészt lánykori néven vagy becézve szerepelnek a szövegben, másrészt semmiféle említés nincs férjéről, házasságtörésről velük kapcsolatban, s vannak közöttük, akiknek házasságot ígért a csábító. Öten valószínű, hogy férjezettek. Őket házasságtöréssel vádolják, de nem tesznek említést nős szeretőről. Tizenhárman pedig nagy valószínűséggel özvegyasszonyok, vagy esetleg elvált nők, mert asszonynéven szerepelnek, de házasság ígérete mellett estek bűnbe. Mellettük 56 olyan nőt találunk, akik asszonynéven szerepelnek ugyan, de semmilyen utalás nincs velük kapcsolatban férjre vagy házasságtörésre. A férfiak közül 34-en biztosan nős emberek és húszan biztosan egyedülállók. Ketten valószínű, hogy nők, mert házasságtöréssel vádolják őket, de nincs szó férjezett partnerről, és 39-en valószínű, hogy egyedülállók. Ők azok, akik házasság ígéretével csábítottak. Igaz, ez nem zárja ki, hogy házasság legyenek, hiszen hazudhattak is az együttlét reményében. Illetve 40 olyan férfit találunk, akiknél nincs említés sem feleségről, sem házasságtörésről, s a perüket olvasva az a kutató érzése, hogy egyedülállók, de információ hiányában ez annyi bizonyossággal sem jelenthető ki, mint az előbb említett férfiak esetében. A többi forrásban szereplő személlyel kapcsolatban pedig még ennyi utalást sem találunk.

Jó példa az itt felsoroltakra a Horvát Erzsébet elleni per. A nőt azzal vádolták, hogy disznópásztorokkal paráználkodott, ám ő azt állította, hogy egy bizonyos Gyalai Jankó neki „*hitit, kezit atta*”, hogy elveszi, s úgy csalta ki a Kondoros mellé borjút terelgetni. Ám Gyalainak gonoszabb szándékai voltak vele. Társaihoz vitte, Hajnal Istókhoz és Kovács Jankóhoz, s négy napig fogva tartották. Az utolsó napon megjelent még két férfi, Deák Mátyás és Borsi György, „*edgyik felől azt monda Hajnal Istók, hogy felesége vagyon*”.¹⁹² Minden bizonnyal Borsi Györgyről beszélt, mert őt mint nős személyt fogták perbe az eset után.¹⁹³ Még egy adalékot találunk az esethez. Gyalai Jankó édesapja ellen is eljárás indult, mert tudott a történetekről, de nem jelentette azt, ráadásul még ki is fosztotta a lányt. De a mi szempontunkból most nem ez a lényeges, hanem az, hogy a bejegyzésből kiderül, hogy elhangzott egy olyan kijelentés, miszerint: „*Ha idehoztátok, szűzen innen el ne bocsássátok*”, amely Horvát Erzsébet leányságára utal.¹⁹⁴ Összefoglalva arra következtethetünk, hogy a leány még hajadon volt, az őt elcsaló Gyalai Jankó, s társai, Hajnal Istók és Kovács Jankó, valamint a később érkező Deák Mátyás pedig minden bizonnyal nőtlen legények, s csak a külön is perbe fogott Borsi György volt házasember.

¹⁹² MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 543. 1699. szept. 7., 555. 1699. szept. 28.

¹⁹³ Uo. 546-547. 1699. szept. 14.

¹⁹⁴ Uo. 546. 1699. szept. 14.

Az életkorra vonatkozóan szinte semmilyen adatot nem találunk ezekben a forrásokban. Néha találunk utalást rá, hogy valaki ifjú legénnyel paráználkodott, mint például Kis Istvánné Tót Kata, aki szintén házasság reményében engedett egy ifjú legénynek.¹⁹⁵ Illetve a hajadonok és a legények többsége is fiatal lehetett. Szintén fiatalságra utalhat a becenevek használata is, mint például a Jankó, Ferke, Panda vagy Kató, ahogyan azt a fenti példában, Gyalai Jankóék esetében is láthattuk.

Az ügyekben szereplők társadalmi háttéréről szintén csak minimális adatot kapunk a vizsgált forrásokból. Jelennek meg szolgálólányok, szolgák, deákok, katonák, mesteremberek és legények, disznópásztorok, kocsisok, egy csősz erdópásztor, két hóhér, vagy például egy iparos asszony, akit saját mesterlegényével gyanúsítanak.¹⁹⁶ Találunk lakókat éppúgy, mint háztulajdonosokat.¹⁹⁷ Am ahhoz, hogy messzemenő következtetéseket vonhassunk le, nem elegendő ennyi információ.

4. A büntetések

A városvezetés igyekezett óvni a lakosságot az efféle erkölcstelenségektől, ezért rendszerint szigorú, elrettentő büntetéseket szabott ki. Leggyakrabban testi fenyítést, vagyis hóhér általi verést, nők esetében gyakran megvesszőzést. Ehhez párosulhatott a városból való kicsapás, kitiltás is, valamint alkalmakként a megbélyegzés. Ez utóbbival rendszerint a visszaesőket büntették. Petri Annánál jól megfigyelhető, hogyan alkalmazták ezeket a büntetéseket. A nő amellet, hogy parázna volt, még szitkozódott és lopott is, ráadásul már egyszer elküldték a városból, de ő nem ment el, ezért arra ítélték, hogy „*csapja meg az hóhér, s többé itt ne talál tassék*”.¹⁹⁸ Alig néhány hónappal később ismét elítélték, ezúttal már a kitiltás mellett megbélyegzésre is, mivel „*sokszori kiverettetéssel is ne[m] gondolván, fajtalanságit újjította, a' tömlőczöt is megásta, magát ismét fajtalan társaságba[n] attá*”.¹⁹⁹ Tehát többször is kitiltották, megverték, tömlőcbe zárták, s végül megbélyegezték. Láttuk, hogy a törvényszéken többször szabtak ki halálos ítéletet is, így elmondható, hogy Petri Annával igen türelmesek voltak a szenátorok.

Máshol is megfigyelhető a szenátorok embersége, és találkozunk enyhébb büntetésekkal is. Ilyen volt nők esetében, hogy vesszőt kellett kivinniük a büntetés helyére, vagy nyakvasba tették őket, de többször találkozunk pénzbüntetéssel és az egyház megkövetésével is. A bíróság ugyanis figyelembe vette az olyan enyhítő körülményeket, mint például, hogy valaki önként jelentkezett bevallani bűnét, vagy közel járt a szüléshez. Víg Pálné esetében mindkét körülményt feljegyezték. Vélhetően egy özvegyasszonyról van szó, akit házasság ígéretével csábítottak el. Az ítéletben azt olvashatjuk, hogy „*az szüléshez közel lévén az I[ncatta], s magátul jővén elő, poenája mitigáltatik, hóhér vitessen ki vesszőt velle*”.²⁰⁰ De olyanról is olvashatunk, hogy valaki „*féleszü forma személy*”, vagy „*félkezű, nyomorult személy*”.²⁰¹

¹⁹⁵ Uo. 539. 1699. aug. 27.

¹⁹⁶ Szolgálólányra l. pl. Uo. 627. 1700. jan. 21.; Szolgára l. pl. Uo. 466-467. 1699. máj. 11.; Deákra l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 249. 1701. dec. 8.; Katonára l. pl. Uo. 153-154. 1701. jún. 16.; Mesteremberre l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. 444. 1696. okt. 4.; Legényre l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 403. 1702. júl. 15., 407. 1702. júl. 17.; Disznópásztorra l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 546-547. 1699. szept. 14.; Kocsisra l. pl. Uo. 488. 1699. jún. 18.; Csősz erdópásztorra l. Uo. 630-631. 1700. jan. 28.; Hóhérra l. pl. Uo. 302. 1698. szept. 1.; Iparos asszonyra l. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 403. 1702. júl. 15., 407. 1702. júl. 17.

¹⁹⁷ Lakóra l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 601. 1699. dec. 19.; Háztulajdonosra l. pl. MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 440-442. 1702. szept. 25.

¹⁹⁸ Uo. 70. 1701. febr. 21., 73. 1701. febr. 26.

¹⁹⁹ Uo. 153. 1701. jún. 16.

²⁰⁰ Uo. 218. 1701. szept. 29.

²⁰¹ Előbbire l. MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 587. 1699. dec. 10.; Utóbbira l. Uo. 243. 1698. máj. 12.

Az ítélelhozók nem voltak könnyű helyzetben, hiszen az ilyen erkölcsi vétkeket nem mindig lehetett bizonyítani, nagy szükség volt a vádlottak és a tanúk vallomásaira. Emellett a nyomozásban szakértő tanúk, bábák is segédkeztek. Természetesen volt olyan helyzet, amikor nem volt értelme tagadni, például, ha egy hajadon vagy egy özvegyasszony teherbe esett. A bábák vizsgálták például a csecsemők fejlettségét, a leányok ártatlanságát, vagy a csecsemőgyilkosság áldozatának vélt újszülöttek sérüléseit. Olyan esettel is találkozunk, amikor azt kellett megállapítaniuk, hogy a házasságtörésért halálraítélt Kurucz Istvánné valóban terhes-e, ahogyan azt állította. Az asszony lefejezését azért halasztották el, mert azt állította, hogy gyermeket vár, ám a bábák szerint hazudott. „*Vagyon ugyan valami kis csomó méhe körül, de az sem gyermek*”.²⁰²

Az ítéletet nem mindig könnyű megérteni. Erre példa Szabó András és szolgálólánya, Oláh Panda esete. A leány teherbe esett, és először egy legényre vallott, de a tanúvallomásokból kiderült, hogy minden bizonnyal a gazdája ejtette teherbe. A tanúk beszámolóiból kirajzolódik a teljes történet. Például, hogy amikor a férfi megtudta, hogy Panda teherbe esett, próbálta rávenni – mint utóbb kiderült sikerrel – hogy valljon másra, ne gyalázza meg őt. Megpróbálta elküldeni a háztól, csizmával megvenni a hallgatását, rávenni, hogy hajtsa el a magzatot, stb. A beszámolók egyértelműek, bőven igazolták a házasságtörést.²⁰³ Ennek ellenére egy jóval későbbi bejegyzésben mégis azt olvashatjuk, hogy a férfi „*magát hittal purgálta*”, és így felmentették.²⁰⁴ Nagy valószínűséggel a férfi kapcsolatai, esetleg vagyona vezetett ehhez a felmentő ítélethez, de ennek megállapításához további vizsgálatok szükségesek. Az sem kizárt, hogy kitartó tagadásának köszönhette a kedvező eredményt.

5. Összegzés

Végezetül nézzük meg, hogy a városvezetés milyen egyéb eszközökkel igyekezett óvni a házasságokat. Ez azért is érdekes, mert így még jobban megérthetjük a korabeli emberek felfogását, házassághoz és erkölchöz való hozzáállását. A házastársak közti konfliktusok rendezését gyakran ún. összebékítéssel (reconciliatio) próbálták megoldani. Ezeknek mindig az volt a lényege, hogy mindkét félnek meg kellett esküdnie, hogy ezentúl jól bánik a másikkal, kellő tisztelettel kezeli, megbecsüli. Volt, ahol azt is kiemelték, hogy még ha az anyós és az após az oka a konfliktusnak, akkor sem viselkedhetnek durván egymással.²⁰⁵ Ezek kibékítések nem mindig voltak sikeresek. Víg Jánosné Nyíró Erzsébet például egy évvel a fogadkozás után már perelte is a férjét, mert az sokszor megverte és mocskolta is.²⁰⁶

A lakosok erkölcsére más eszközökkel is vigyázott a városvezetés. 1698-ban például arról rendelkeztek, hogy „*a' váras népinek felvött némelly kevélységre szolgáló szokások[na]k, s ruházattok[na]k megtekintésére*” becsületes embereket, vagyis tanácstagokat kell kirendelni.²⁰⁷

Annak ellenére, hogy az esküdtek igyekeztek szigorú büntetéseket kiszabni azokra, akik valamilyen módon megsértették a család rendjét és a nemi erkölcsöt, az efféle bűnök igen gyakoriak voltak Debrecenben, és visszaesőkkel is találkozunk.

²⁰² Uo. 724-725. 1700. jún. 7., 729. 1700. jún. 13., 738. 1700. jún. 21., 787. 1700. szept. 2.

²⁰³ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 611. 1703. jún. 11., 621. 1703. jún. 24.; MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k., 543-544. 1703. jún. 11.

²⁰⁴ MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. 751. 1704. márc. 13.

²⁰⁵ Uo. 789. 1704. jún. 2.

²⁰⁶ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 208-209. 1698. febr. 13., 406. 1699. febr. 16., 412-413. 1699. febr. 23.

²⁰⁷ MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. 258. 1698. jún. 15.

Irodalomjegyzék

Felhasznált források:

MNL HBML IV. A. 1011./a. 23. k. Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek, 1693-1696.
MNL HBML IV. A. 1011./a. 24. k. Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek, 1697-1700.
MNL HBML IV. A. 1011./a. 25. k. Tanácsulési és közgyűlési jegyzőkönyvek, 1701-1705.
MNL HBML IV. A. 1011./s. 1. k. Polgárkönyv (Matricula civium).
MNL HBML IV. A. 1011./t. 1. k. Népszámlálások.
MNL HBML IV. A. 1018./e. 2. k. Büntető-törvényszéki jegyzőkönyvek.

Felhasznált szakirodalom:

Bónis, Gy.: *Buda és Pest bírósági gyakorlata a török kiűzése után (1686-1708)*. Budapest várostörténeti monográfiái 23. Budapest, 1962.
Hajdu, L.: *Büntett és büntetés Magyarországon a XVIII. század utolsó harmadában*. Budapest, 1985.
Kállay, I.: *Városi bíráskodás Magyarországon 1686-1848*. Budapest, 1996.
Kristóf, I.: *Boszorkányok, „Orvos Asszonyok” és „Parázna Személyek” a XVI-XVIII. századi Debrecenben*. Ethnographia, 1990. 3-4. sz. 438-466.
M. Antalóczy, I.: *Bűnözés és büntetés Debrecenben a XVIII. század közepén*. Debrecen, Csokonai, cop. 2001.
Vajda, M.: *Szexuális bűnök és büntetések a XVIII. századi puritán Debrecenben és környékén*. In: Tiscium: a Jász–Nagykún–Szolnok megyei múzeumok évkönyve XIV. Szolnok, 2004. 251-267. Online:
http://library.hungaricana.hu/hu/view/MEGY_JNSZ_Evkonyv_2004/?pg=252&layout=s

Lektorálta: Dr. Papp Klára, egyetemi tanár, Debreceni Egyetem

A FORGALOMNAK MENNIE KELL! A MAGYAR ÁLLAMVASUTAK ÚJJÁÉPÍTÉSE 1945-1948

Péterffy Gergely

*Eszterházy Károly Egyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola, PhD-hallgató,
petroszjan@gmail.com*

Absztrakt

A II. világháborúban a mezőgazdaság mellett a közlekedés szenvedte el a legsúlyosabb károkat, az összes háborús kár 16,8%-a a közlekedést érte, különösen a vasút vált a harci cselekmények célpontjává. Mind a vasúti pálya, mind a járműpark, mind a különböző vasúti berendezések súlyos veszteségei jelentősen akadályozta a gazdaság, és általában a hétköznapi élet újraindulását, hiszen más közlekedési mód gyakorlatilag nem volt. Az 1938-as teljesítőképességéhez képest az ország vasútjai alig 30%-os kapacitást értek el 1945 tavaszán. Tanulmányunkban a Magyar Államvasutak Igazgatóságán havonta készített üzemgazdasági jelentések felhasználásával szeretnénk bemutatni –köztörténeti és gazdaságtörténeti módszerrel- az országos vasúti közlekedés helyreállításának ütemét. Nem csak az anyagi eszközök hiányával, a vasutasok élelmezésének nehézségeivel, kellett szembesülnie a MÁV vezetésének, de meghatározó volt a békeszerződés aláírásáig a szovjet megszállói akarat, és esetenként kormányzati/politikai döntések is akadályozták a gyors helyreállítást. Mindezek felül a vasútnak kellett biztosítania a nyugatról hazatérők, valamint a hadifoglyok szállítását, az 1946 elejétől meginduló sváb kitelepítést, miközben a szállítási kapacitást jelentősen leterhelő jóvátételi fuvarozást is meg kellett oldani, a szlovák-magyar lakosságcsere nem is említve. Mindezekre rendkívül „adatgazdag” –és még fel nem tárt- forrást jelentenek az üzemgazdasági jelentések, hiszen a vasút általános helyzete mellett az egyes szakszolgálatok teljesítményét is következetesen tárgyalják. Az üzemgazdasági jelentésekből tehát jól nyomon követhető a helyreállítási munkák dinamikájának hullámmozása, ahogy az is, hogy a vasút és a gazdaság közötti szoros kapcsolat alapvetően határozta meg az ország újjáépítését.

A jelentéseket egybevetve az egykorú szakemberi elképzelésekkel érdekes kép rajzolódik ki: nem csak az eredeti állapot helyreállításában gondolkodtak, hanem meglátták a vasúti hálózat korszerű, a kor kívánalmait szem előtt tartó átépítésének lehetőségét is. Több szakember, közlekedésmérnök is nagyszerű fejlesztéseket vizionált, amelyek bár szükségesek lettek volna, megvalósulásukra jobb esetben is hosszú éveket kellett várni. Ezzel ellentétben a fokozatosan kiépülő tervutasításos gazdaságpolitika révén már ekkor új iparvágányokat kezdtek építeni, az állami kézbe került nehézipari vállalatok fejlesztéseként.

A vasút újjáépítéséről teljes képet persze csak a hatalmi centrumok (állam, szovjet hadsereg-SZEB, pártok) elképzeléseinek feltárásával és azok összevetésével kaphatunk, ami az elkövetkező kutatásaink fő célkitűzése.

Kulcsszavak: vasút, helyreállítás, II. világháború, gazdaság, lakosságcsere.

1. Bevezetés

A modern gazdaság egyik alapja a jól működő közlekedési hálózat, amely biztonságos, kiszámítható és gyors eljutást biztosít a javaknak, országok között is. A technikai fejlődés azonban nem csak a közlekedési eszközöket és megoldásokat érintette, hanem a fegyvereket is, amellyel a hadviselő felek igyekeztek nem csak az ellenség katonai potenciálját összezúzni, de ezt elősegítendő a gazdaságát is szétzúzni. A II. világháború alatt tehát már nem csak a frontvonalak közvetlen közelében, hanem a háttérországban is célponttá váltak a közlekedési csomópontok és a nehezen pótolható hidak.

Magyarország 1944 tavaszától vált az angolszász légierők célpontjává, elsősorban a nehézipari üzemek és a nagyobb vasútállomások, rendező-pályaudvarok, mint Ferencváros, Győr, Szolnok, Debrecen, Hatvan, hogy csak néhányat említsünk. Az év őszétől már a trianoni határokon belül dúló harcoknak a kisebb jelentőségű vasúti csomópontok, hidak és vágányok is áldozatául estek. A szovjet előretörést lassítandó, német műszaki alakulatok robbantottak fel állomásokat, váltókat, illetve téptek fel vágányokat, míg a használható járművekre ugyanez a sors várt, ha nem tudták nyugatra menekíteni azokat egy-egy gyár műszaki berendezéseivel, félkész- és készáruival együtt.

Az összes háborús kár 16,8%-át a közlekedés szenvedte el, ezzel arányaiban a legtöbb kárt elszenvedett gazdasági ágazatnak tekinthető. A teljes kárösszeg –1938-as értéken számolva– 3689 millió pengőt tett ki.²⁰⁸ Működőképes gépjármű nem maradt magyar kézben, a dunai hajók nagy része pedig szintén nyugatra került, visszaadásukra 1946/47 telén került sor. A hajópark ötöde megsemmisült a háborúban, 65-70%-a amerikai övezetbe került, a folyók pedig tele voltak aknákkal, felrobbantott hidroncsokkal.²⁰⁹ Hasonlóan siralmas képet festett a légi közlekedés is, gyakorlatilag megszűnt a polgári légi forgalom, mivel a repülőgépek elpusztultak vagy nyugatra kerültek, a repülőterek pedig használhatatlanná váltak.

A közúthálózatot és hidakat ért károk összege 40,6 millió pengőt, a gépjárműállomány pusztulása 12,3 millió pengőt, a légi közlekedés kára 14,5 millió pengőt tett ki, míg a hajózás az épületkárok nélkül 137,5 millió pengős veszteséget szenvedett el. A fennmaradó mintegy 3,5 milliárd pengő a vasút és a közlekedési ágazatok kiszolgáló létesítményeiben keletkezett károk között oszlik meg.

A fentiekből is kitűnik, hogy a háború után csak a vasútra számíthatott az állam a gazdasági élet és a közigazgatás megindítására. A tanulmány célja a vasút helyreállításának bemutatása a MÁV üzletvezetőségei által havonta küldött adatok alapján, amelyekből az Igazgatóság Elnöki Hivatalának II. Üzemgazdasági osztályán állították össze a havi üzemgazdasági jelentéseket. Az 1945 júniusától folyamatosan készített jelentések hűen tükrözik a Magyar Államvasutak műszaki és gazdasági helyzetét, illetve az újjáépítés ütemét.²¹⁰ A vasúti szakigazgatás újrászerveződésével folyamatosan bővülnek a statisztikák, egyre több műszaki és gazdasági adatsor jelenik meg ezekben a havi jelentésekben. 1947-re, amikor a MÁV már túljutott a legsúlyosabb nehézségeken, és sikerült stabilizálnia üzemvitelét, a következőképpen épült fel egy-egy havi jelentés. Az első oldalakon lévő általános összefoglalást követik a változatlan struktúra szerinti adatsorok, mutatók és grafikonok, először az általános forgalmi adatok, majd a vontatási szolgálatra vonatkozó kimutatások, ezeket követik a pályafenntartási, illetve a hídépítési szolgálatok mutatói, az anyag és leltárbeszerzések, az általános igazgatási ügyek, pénzügyi helyzet, amit a közúti közlekedési üzembről készült adatsorok zártak. A kezdeti 30-40 oldalas jelentések 1947-ben már általában több mint 100 oldalasra bővültek, olykor még ennél is jóval terjedelmesebbek lettek. Egyetlen hiányossága van az üzemgazdasági jelentéseknek, hogy a személykocsi-park alakulása nem szerepel az adatsorok között, ellentétben a teherkocsi-állaggal.

²⁰⁸ Alföldi 1985. 146.

A háborús károk ágazati megoszlásáról lásd még: Pető, Szakács 1985. 18.

²⁰⁹ Baráth 2003. 181-188.

²¹⁰ MÁV Központi Irattár (továbbiakban: MÁVKI). PG fond. 1-3. dobozok. Az üzemgazdasági jelentések természetesen korábban is készültek, Budapest ostroma miatt azonban 1944 késő őszén azonban abbamaradt az adatszolgáltatás. Az első üzemgazdasági jelentés csak 1945 júniusában jelent meg, a január-május hónapok összevont és még hiányos, illetve pontatlan adataival.

A vasúti forgalom újraindításával és az 1945–1946-os adatok mélyebb elemzésére lásd:

Péterffy Gergely: A vasúti közlekedés újraindításának nehézségei a II. világháború után. Pályaállapot – járműpark – szénhelyzet. <http://uni-eger.hu/hu/btk/tudomany-es-muveszet/tanulmányok/c/trauma-es-valsag-a-szazadfordulon>

2. Háborús károk

A kárösszeírások már a front átvonulásával elkezdődtek –helyi szinten, központi adatgyűjtés csak 1945 nyarától kezdődhetett meg, de az adatok pontosítása még 1946-ban is tartott. Az összesítés végén az alábbi adatokkal számolhatott a MÁV és a közlekedési tárca vezetése: a vágányok 38%-a, az épületek 45%-a, a hidak 83%-a, távközlő berendezések 82%-a és a biztosítóberendezések 70%-a ment tönkre, vált használhatatlanná. A villamos felsővezetékek teljesen megsemmisültek, a Vác–Budapest–Gödöllő HÉV felsővezetékét nem is építették vissza. Ami a járműparkot illeti, a MÁV mozdonyainak 89%-a, személykocsijainak 85%-a és tehervagonjainak 86%-a került veszteséglistára.²¹¹

1946-ban valamivel több, mint 2,5 milliárd pengőre (1938-as értéken) becsülték a vasutat ért károk összegét, de ebbe nem számolták bele az elhurcolt járművek 1,3 milliárd pengőre becsült értékét! További anyagi veszteséget jelentett még, hogy a MÁV még 1944-ben 122 millió márkát fizetett ki (fizettettek ki a MÁV-val) Németországnak a háború utáni mozdonyok, vagonok, sínek árának előlegezéseként. Ezek sem kerültek soha megtérítésre.²¹²

A vasúti közlekedés újraindulásának lehetőségeit alapvetően határozta meg, hogy hol maradt járható a pálya, hol maradtak meg az állomási kiterők, illetve a vasúti üzemhez szükséges berendezések, amelyek segítségével fel lehetett tölteni a gőzmozdonyok szén- és vízkészleteit. Vasúti pályákat tekintve, összesen 4446 km vágány rongálódott, vagy semmisült meg, jelentős fennakadásokat okozva az ország közlekedési és gazdasági rendszerében. 2.610 km egyvágányú fővonalai pályán 684 km (26%) vált használhatatlanná. Kettősvágányú vonalak hossza 1030 km-t tett ki –ami 2.060 km vágányhosszt jelent– ebből 424 km-en mindkét vágány, 606 km-en az egyik vágány lett használhatatlan, összesen tehát 1454 km (71%). A 4030 km-es mellékvonalai hálózathoz 918 km (23%) rongálódott, a 2.950 km állomási mellékvágányokból pedig 1390 km (47%) lett szétrombolva. A hálózaton lévő 13784 db váltóból 3630 db (26%) került robbantásra.²¹³ A rendező-pályaudvarok mindenhol súlyos károkat szenvedtek el, 14 alagútból pedig öt vált robbantás áldozatává. A felvételi épületek, szertárak, műhelyek és egyéb épületek légköbirtartalmának 28%-a súlyosan sérült. A legérzékenyebb veszteséget azonban a Duna és Tisza felett átívelő hidak rombolása jelentette, az összes 50 méternél nagyobb nyílású a háború pusztításának vált áldozatává. Az országot tulajdonképpen három részre szabdalták a hidak hiánya. A vasúti hálózaton 10219 vasúti híd és átereszt volt található 59807 m nyíláshosszban. Ebből 842 pusztult el a háborúban 19408 m nyíláshosszal. A vasúti hidak mindössze 8,5%-a semmisült meg, hosszukat tekintve viszont már 32%-os veszteséget jelentett.²¹⁴ A Dunán még a háború vége előtt, 1945 áprilisában sikerült egy ideiglenes vasúti hidat létesíteniük szovjet műszaki alakulatoknak a Déli összekötő vasúti híd roncsai mellett. A Tiszán lévő hidakat hamarabb sikerült ideiglenes megoldásokkal forgalomra alkalmassá tenni, a Tiszafüredet Poroszlóval összekötő hidat még 1944 decemberében sikerült pótolni.

A háború befejezésekor 434 mozdonyt, 722 személykocsit és 5694 teherkocsit találtak üzemképes állapotban, további 843 mozdonyt, 1745 személykocsit és 7716 teherkocsit súlyosan rongált vagy roncs állapotban írtak fel.

Nem csoda, hogy a vasút 1945-ös forgalmi teljesítménye a háború előtti szintnek kevesebb, mint 30%-át tudta csak elérni.²¹⁵ Azt is figyelembe kell azonban venni, hogy jelentős katonai forgalmat kellett a vasutaknak lebonyolítaniuk, 1945. június 5-ig minden egyes polgári célú vonatot engedélyeztetni kellett a szovjet katonai szerveknél. A katonai irányítás minden

²¹¹ Mezei 2009. 158.

²¹² Pálmány 1981. XVI-XVII.

²¹³ Ertl 1946. 13.

²¹⁴ 1946 ápr. üzemgazd. jelentés. Hídhelyreállítás. MÁVKI. PG fond. 1. d.

²¹⁵ Pálmány 1981. XVII.

üzletvezetőségen, nagyobb állomáson és műhelyben jelen volt, hiszen a moszkvai 1945. január 20-i fegyverszüneti szerződés felügyeleti jogot adott a megszállóknak a közlekedés és hírközlés terén.²¹⁶ A Magyar Államvasutak –és a többi magánvasút– irányítását csak 1945. október 22-én adta át Koszov vezérőrnagy a magyar félnek.²¹⁷ A szovjet csapatszállítások és az év közepétől meginduló jóvátételi szállítások elsőbbséget élveztek a polgári forgalommal szemben.

3. Vasúti pályák és hidak

A pályahálózat helyreállításának fontossági sorrendjét és ütemét forgalmi és közgazdasági tényezők alapján állította össze a MÁV. Elsődleges fontosságú volt a budapesti Déli összekötő vasúti híd újjáépítése, a budapesti körvasút, teherpályaudvarok, és a fővonalak nagyobb műtárgyainak használhatóvá tétele. Legalább egy vágány helyreállítását tűzték ki célul a fővonalakon, hogy az ország minden megyeszékhelye megközelíthető legyen, és be lehessen kapcsolni a gazdasági és közigazgatási életbe az elzárt régiókat.

A forgalom beindításának és fenntartásának minimális igényeként fogalmazták meg a fővonalai állomásokon legalább három vágány járhatóvá tételét a forgalom minimális rugalmasságának biztosítására. Az év végére 684 km rongált egyvágányú fővonalból 554 km (81%), 1.454 km kettős vágányú rongált pályából 825 km (57%) helyreállítása történt meg, továbbá 1.390 km rongált állomási mellékvágányból 413 km-t sikerült használhatóvá tenni.²¹⁸ Az öt berobbantott alagút kijavítása 1946 márciusára fejeződött be, ezek közül az egyik legfontosabb volt a Déli pályaudvar alagútjának mihamarabbi helyreállítása, amelyet még 1945 júniusára sikerült kijavítani.²¹⁹

A vasúti pályák helyreállításához szükséges alapanyagokat általában a környék kevésbé fontos állomási mellékvágányaiból biztosították, vagy az éppen maradt és adott körülmények között kihasználatlan második vágányokat szedték fel, hogy máshol legalább egy vágányon megindulhasson a közlekedés. Így került felszedésre például a Szerencs-Sátoraljaújhely, Rákos-Újszász és Kisújszállás-Debrecen szakaszok második vágánya.²²⁰

Az alábbi táblázat a forgalomnak át nem adott vonalhossz alakulását foglalja össze féléves bontásban. Az egyvágányú hiányzó vonalrészek elsősorban a budapesti körvasút egy-egy, összekötő funkciójú vasútvonalait mutatja, mint a Budapest Józsefváros – Budapest Ferencváros vonalat, illetve még helyre nem állított vasúti hidak miatt kettészakadt vasútvonalakat, mint Tokaj és Rakamaz között.

²¹⁶ 1945. évi V. tc. 11. pont.

²¹⁷ Az orosz hatóságok magyar kezelésbe adták át az Államvasutakat. Népszava. 1945. okt. 24. 3. p.

²¹⁸ Pálmány 1981. XXV-XXVI.

²¹⁹ Mafirt Krónika. 2. szám. filmhiradokonline.hu/watch.php?id=5963

²²⁰ A MÁV debreceni üzletvezetőség 1945. júl. 22-i összeállítása az üzletvezetőség állapotáról. Az Óhat-Pusztaköcs és Polgár közötti vasútvonal helyreállításához a Sáránd – Nagyléta-Vértes vasútvonal állomási mellékvágányait használták fel a szovjet műszaki csapatok, még 1944 végén. A Debrecen – Füzesabony mellékvonal helyreállítását a Budapest-Debrecen fővonal II. vágányának felhasználásával végezték el szintén a szovjet alakulatok. MÁVKI. BG fond. Debreceni üzletvezetőség jelentése. 1. d.

7. táblázat: Forgalomnak át nem adott vasútvonalak hossza 1946–1948

Időpont	Egy- vagy kétvágányú pályán még nem helyreállított szakasz		Összesen (km)
1946.07.31	egyvágányú	138,4	694,3
	kétvágányú	555,9	
1946.12.31	egyvágányú	58,9	377,9
	kétvágányú	319,0	
1947.06.30	egyvágányú	60,1	474,7
	kétvágányú	414,6	
1947.12.31	egyvágányú	62,7	425,8
	kétvágányú	363,1	
1948.06.30	egyvágányú	59,4	400,2
	kétvágányú	340,8	
1948.12.31	egyvágányú	56,7	381,9
	kétvágányú	325,2	

1946 végére már minden olyan vasútvonal újjáépítésre került, ahol településeket kellett bekapcsolni a forgalomba, a fennmaradó mintegy 60 km helyreállítása tehát a hidak újjáépítésének függvénye volt. A kétvágányú pályákon a forgalomnak még át nem adott második vágányok hossza 30 hónap alatt 45%-al csökkent. Az 1947 első felében tapasztalható visszaesés valójában csak adminisztrációs emelkedés, mintegy 141,4 km-nyi használhatatlan II. vágány kimaradt a korábbi összeírásokból. Ténylegesen tehát mintegy 45 km-rel tovább csökkent a forgalomból kizárt második vágányok hossza, a legnagyobb haladást a hegyeshalmi fővonal Budapest–Győr közötti részén, valamint Székesfehérvár előtt, a Velencei-tavi szakaszon sikerült elérni.

A következő másfél évben visszaépítették a salgótarjáni fővonalon a Hatvan–Selyp szakaszt, elsősorban a lőrinci mellett épített Mátravidéki hőerőmű és annak ellátására megnyitott petőfibányai széntelepek kiszolgálására. Sikerült a hegyeshalmi fővonal hansági részét is felszabadítani a kocsironcsoktól, és a hiányzó szakaszokat újjáépíteni. A borsodi térség nehézipari fontosságára tekintettel a Hatvan–Miskolc vonal II. vágányát nem pusztán helyreállították, de a háború előttinél magasabb műszaki színvonalon építették újjá: az átereszeket, kisebb hidakat végleges formájukban állították helyre, a pályatestet pedig új gyártású sínanyagból fektették le.

Figyelembe véve, hogy a hideg idő miatt decembertől márciusig általában nem végeztek pályaépítési munkákat, emiatt a 230 km pályaépítésre ténylegesen 20 hónapot számolhatunk, átlagosan 11,5 km-es teljesítmény kapunk egy hónapra. Tekintettel az építőanyagok, gépek hiányára, és hogy a helyreállítás alapvetően kézi erővel és kézi szerszámokkal történt, ez nem lebecsülendő teljesítmény.

A gyors helyreállításhoz persze szükség volt a demokratikus honvédség részvételére is, 1945 nyarától 1946 augusztusáig vettek részt műszaki csapatok a közlekedés és hírközlés infrastruktúráinak újjáépítésében.²²¹ A műszaki hadosztály keretében előbb 6, 1946 áprilisától már csak 3 zászlóalj vett részt a vasúti újjáépítésben, az utolsó hónapokban már jellemzően a közúti és vasúti Duna- és Tisza-hidak építésén segédkeztek –rendkívül mostoha körülmények között.

Ahogy arról már szó volt, a helyreállítás alapvetően használt anyagokból történt, aminek következménye hamarosan jelentkezett is, a legtöbb helyen csak csökkentett sebességgel

²²¹ Összefoglaló jelentés az 1. honvéd műszaki hadosztály, később Műszaki vezetési törzs 1945. október hó 15-től 1947. október hó 1-ig való működéséről. Hadtörténelmi Levéltár. MN fond. IX/61. 6. d. 1. őe.

lehetett újraindítani a forgalmat. További nehézséget jelentett, hogy sokszor eltérő rendszerű sínzsalak kerültek leerősítésre, ráadásul az esetenként csak néhány méteres sındarabokból kellett megépíteni a hiányzó szakaszokat. Ennek következtében pályák fenntartása jelentős erőket kötött le a későbbiekben. 1948 végén például a Debrecen és Nyírábrány közötti vasútvonalon még mindig csak 15 km/h sebességgel közlekedhettek a vonatok a rövid sínekből összerakott, rossz állapotú pályán.

A sínanyag és kapcsolószer általános hiányát jól szemlélteti, hogy 1947 őszén a jugoszlávoknak jóvátételre gyártott, de visszamaradt, a magyar vasútnál ismeretlen S.45-ös rendszerű síneket építettek be kényszerűségből az állomási mellékvágányokba, illetve később a diósgyőri vasgyár iparvágányába is.²²² A novemberi üzemgazdasági jelentésben nem először és nem is utoljára jelenik meg a panasz, hogy a MÁV nem kap vasanyagot a gyáraktól a vasúti felépítményeinek karbantartására illetve kicserélésére, az éves igény töredékét biztosítják számára. Ezer hiányzó és ezer cserélendő váltószerkezet ellenére csak 160-170 darabot ígértek a gyárak az 1947-es évre. A képet árnyalja, hogy már ebben az évben pályakorszerűsítésre is futotta a szegényes lehetőségek ellenére, a Tokod-Almásfüzitő vasútvonal elhasznált, könnyű felépítményét cserélték nehezebbre, hogy a környék bányáit és nehézipari üzemeit ki tudják szolgálni.²²³

A teljességhez hozzátartozik az is, hogy a gazdasági válság miatt az 1930-as évek első felében drasztikusan lecsökkent pályák karbantartására fordítható összeg. Ezt súlyosbította a háború miatti nagy forgalom, tehát a vágányok rombolása nélkül is elkerülhetetlen lett volna a felépítmény kicserélése a hálózat tekintélyes részén, mivel a sínek elkoptak, elfáradtak, a talpfák elkorhadtak, a kapcsolószerkezetek elfáradtak és könnyen törtek.²²⁴ Erre azonban nem kerülhetett sor a korlátozott pénzügyi keretek és a csekély acélsín-kiutalás miatt.²²⁵ Az 1948 májusi jelentésben a készítő az 1928-as felméréssel összehasonlítva a pályákba épített sínek korát, arra a következtetésre jut, hogy a következő 8-10 év alatt évente 500-600 km sín, 400-500 ezer talpfő és 1000-1200 váltó cseréjét kell megoldani, hogy a súlyosabb problémákat megelőzzék, és korlátozás nélkül lehessen közlekedni vágányokon.²²⁶

²²² 1947 nov. üzemgazd. jelentés. Általános. MÁVKI. PG fond. 3. d.

A júniusi jelentés pályafenntartási fejezete említi először, hogy 1500 t S.45-ös sint kap a MÁV 1947 III. negyedévi felépítményi munkáira.

A Miskolc és Diósgyőr Vasgyár közötti vonal korábbi 34,5 kg/fm súlyú sínjeit 45 kg/fm súlyúakkal cserélték. 1948 júl. üzemgazd. jelentés. Pályafenntartás. MÁVKI. PG fond. 3. d.

²²³ 1947 ápr. üzemgazd. jelentés. Pályafenntartás. MÁVKI. PG fond. 2. d.

Tokod környéki bányákból az ércet korábban a Budapest – Esztergom vasútvonalon szállították, ám az északi összekötő vasúti híd felrobbantása miatt csak a zsúfolt budai körvasúton volt lehetőség a vonatok Budapestre juttatásában. A Duna-jobbparti körvasút Óbuda állomástól vezetett a szentendrei HÉV- és villamos vágányok segítségével Budapest Déli pályaudvarig.

²²⁴ Zúzottkő vagy kavics ágyazat, talpfő és sínzsal alkotja a vasúti felépítményt.

²²⁵ 1948. november 21-én Albertirsa és Ceglédbercel között bekövetkezett 4 halálos áldozattal járó baleset is anyagfáradásos sintörés miatt következett be. Horváth 1995. 205-206.

²²⁶ 1948 máj. üzemgazd. jelentés. Pályafenntartás. MÁVKI. PG fond. 3. d.

I. rangú, nehezebb síneket a fővonalon, II. rangú, kisebb súlyú sínzsalakat a vicinálisokon alkalmaztak.

A talpfák pótlására –tekintettel hogy az ország újra elvesztette erdősegeinek nagy részét a trianoni határok visszaállításával– 1947 februárjában indították el a vasbeton keresztaljak gyártását. 1947 febr. üzemgazd. jelentés. Pályafenntartás. MÁVKI. PG fond. 2. d.

8. táblázat: A MÁV pályahálózatának életkora 1928–1948

Év	Sínszál kora	I. rangú sínek	II. rangú sínek	I-II. rangú sínek
1928	0-20 éves	55%	18%	37%
	20-30 éves	22%	22%	22%
	30-40 éves	17%	49%	33%
	40 évesnél régibb	6%	11%	8%
1948	0-10 éves	39%	8%	4,9%
	10-20 éves			18,0%
	20-30 éves	25%	13%	17,4%
	30-40 éves	16%	17%	23,7%
	40-50 éves	20%	21%	15,4%
	50-60 éves		33%	17,8%
	60 évesnél régibb		8%	2,8%

Az ország vasúthálózatának állapotáról érdemes megnézni az 1948-ban készült hálózati térképet, amely nem csak a még használaton kívüli vágányszakaszokat jelöli, de a felépítmény műszaki állapotáról is tájékoztat.²²⁷ Még szemléletesebb azonban a sebességkorlátozások számának alakulása, ami a vasúthálózaton érvényben lévő, a megengedett pályasebességhez képesti korlátozásokat mutatja. Nem csak azért fontos a vasúti szakzsargonban lassújelnek nevezett sebességkorlátozások alakulása, mert ezek befolyásolják a menetidőt, és ezáltal egy adott vasútvonal átbocsátóképességét, hanem mert a lassújelek éjszakai kivilágítása plusz munkaerőt igényel, a szerelvények lassítása, majd gyorsítása pedig, függően a szállított elegytől, többlet tüzelőanyag-felhasználással jár. Cholnoky Tibor, a Közlekedési Minisztérium főelőadó mérnökének számításai szerint egyetlen 5 km/h-s lassújel egy átlagos, 600-700 tonnás tehervonatnál 40 kg-os többlet szénfogyasztást jelenthetett, ami egy év alatt akár a 360 tonnát is elérhette –az adott vonal forgalmától függően, nem számolva a többlet személyi költségeket, az eltüzelt szén más célra való felhasználását és egyéb költségeket, ami éves szinten akár a 30-40 ezer forintot is elérhette.²²⁸

A lassújelek száma folyamatosan csökkent, kivéve az 1947 első félévét. 1946/47 zord tele után márciusában súlyos ár- és belvízzel kellett szembenéznie az országnak, különösen a Pécsi Üzletvezetőséghez tartozó Dél-Dunántúlon kényszerültek több napra is leállítani a forgalmat.²²⁹

9. táblázat: Sebességkorlátozások a MÁV hálózaton 1946–1948

Időpont	5 km/h	10 km/h	15 km/h	25 km/h	totál	Vonalhossz (km)	Hány km- re jut egy lassújel
	Sebességkorlátozás, db						
1946 júl.	175	17	183	134	513	Na	Na
1946 dec.	136	3	157	Na	296	7992,909	27,00
1947 jún.	163	2	138	Na	303	7992,909	26,38
1947 dec.	136	1	126	Na	257	7997,381	19,00
1948 jún.	138	2	156	176	472	8 003,28	16,96
1948 dec.	110	2	128	152	392	8 005,98	20,42

²²⁷ Magyarország vasúti térképe. 1948. Országos Széchényi Könyvtár Térképtára, TM 6565.

²²⁸ Cholnoky 1947. 66-75.

²²⁹ 1947 márc. üzemgazd. jelentés. Pályafenntartás. Öt napon túli forgalomszünetelések 17 vonalon történtek, a legtovább Tab és Bábonygyer között, 22 napig nem járt vonat.

Az eddigiek során a rombolt vasúti pályák helyreállítását láttuk, de meg kell említeni azt is, hogy a hároméves terv keretében új iparvágányok is épültek, mint például a Pernyepusztát²³⁰ Sellypellel összekötő 3 km hosszú, és a Mórt Pusztavámmal összekötő 7,5 km hosszú pályák építéséhez.²³¹

A vasúti hidak helyreállítása elsősorban a kevesebb nyersanyagot és munkaerőt, illetve speciális felszerelést igénylő átereszeknél és kisebb hidaknál haladt gyors tempóban. A nagyobb távolságot átívelő hídszerkezetek újjáépítését nem csak a pénzügyi források hiánya akadályozta, hanem a jóvátételre termelő nehézipari vállalatok leterheltsége, illetve a speciális gépek, berendezések hiánya is. 1946. augusztusi állapot szerint a felrobbantott 19408 m hídszerkezetből 13225 m lett helyreállítva, de csak 1.345 m került végleges helyreállításra, a többi csak ideiglenes szerkezeti megoldással készült el. A képet tovább árnyalja, hogy mindössze 1116 m-t tett ki a helyreállított kisebb hidak és átereszek száma, ráadásul itt is csak 749 m nyíláshossz került végleges formájában újjáépítésre. Vasgerenda- és rácsos szerkezetű hidaknál a felrobbantott 17959 m nyíláshosszból 12109 m lett helyreállítva, de végleges szerkezettel csupán 596 m összhosszban.

Hely hiányában csak a nagyobb vasúti hidakkal szeretnénk –vázlatosan– foglalkozni. A Dunán átívelő vasúti hidak mind a hullámokba omolva érték meg a háború végét. Az általunk vizsgált periódusban egyedül a budapesti Déli összekötő híd került pótlásra, a komáromi és újpesti vasúti hidak helyreállítására csak 10 évvel később került sor, míg a dunaföldvári és bajai vegyes forgalmú hidak helyreállítása 1948-ben elkezdődött, de végleges helyreállításuk áthúzódott a következő évtizedre.²³²

A szovjet műszakiak által jórészt fából épített ideiglenes vasúti híd nem csak karbantartás-igényes építmény volt, de az egy vágány és a rajta alkalmazható 15 km/h-s sebesség komoly fejtörést okozott a forgalom számára, különösen 1945-ben, amikor még rengeteg csapatszállító vonat haladt vissza a Szovjetunióba. Mindezek miatt már 1945 nyarán nekikezdték, hogy egy úgynevezett félállandó hídszerkezetet építsenek a kijavított pillérekre. A honvédség készletéből származó, gyorsan szerelhető K-hídszerkezetet 1946. november 3-án adták át a forgalomnak.²³³ Mivel azonban a két országrész között csak itt lehetett átkelni –ami nem kevés többletköltséget is okozott a vasútnak és a fuvaroztatóknak egyaránt²³⁴–, ezért hamarosan a második vágány hídszerkezetének építéséhez is nekiláttak, ezt már végleges formájában építették meg 1948. szeptember 12-i átadással.²³⁵

A Tisza-hidak esetében gyorsabb helyreállításról lehet beszélni, ennek okai azonban egyelőre még nem teljesen tisztázottak. Az bizonyos, hogy a dunai hidak esetében a visszavonuló csapatok alaposabb pusztításra törekedtek, nem elégedtek meg pusztán egy-egy szerkezeti rész robbantásával, illetve a felépítmény mellett a pilléreket is használhatatlanná tették. Meg kell említeni azt is, hogy a főváros és a borsodi nehézipari centrumok ellátása szempontjából rendkívül fontos volt az Alföldön termelt búza, kukorica, krumpli és vágóállatok elszállítása miatt a Tisza-hidak gyors kijavítása, pótlása. A Tisza-hidak újjáépítését ugyanakkor az a gazdasági-közlekedési szükségesség is indokolta, hogy a Tisza-mentének

²³⁰ Ma: Petőfibánya.

²³¹ MNL-OL. 274. fond. 12. állag. MKP. Állampolitikai osztály iratai. 58. öe.: Gazdasági Főtanács üléseinek jegyzőkönyvei, emlékeztetői. 1947 szept. 19-i ülés 19. pontja a Magyar Állami Szénbányák részére a vállalat költségén a MÁV építse meg a Sajókaza-Győzőbánya, Selyp–Pernyepusztá, és Pusztavám–Mór vasútvonalakat, és fejezze be a Zirc–Dudar vasút befejezését, amelyek a MÁV tulajdonába mennek át.

A Mór–Pusztavám vonalat 1948 szept. 26-án, a Selyp–Pernyepusztá vonalat nov. 12-én adták át a forgalomnak.

²³² A hazai dunai hidak történetét mutatja be Tóth 2009.

²³³ Cholnoky i.m. és Mafirt Krónika. 41. szám. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6256>

²³⁴ Varga 1946. 4–10. A hidak hiányában jelentős kerülőút megtételére kényszerült a vasút, amelynek költségeit azonban fele-fele arányban állta a MÁV és a fuvaroztató.

²³⁵ 1948 szept. üzemgazd. jelentés. Hídépítés és hídfenntartás. MÁVKI. PG. fond. 3. d. és UMFI Magyar Filmhíradó. 1948. 28. szám. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6879>

közlekedéshálózata alapvetően eltér a Dunától, nem volt –és részben még ma sincs– a Tiszával párhuzamos közlekedési út, tehát jóval nagyobb szükség volt a Tisza két partja közötti hidakra, mint a Dunán.

A Tisza felett nyolc vasúti híd ívelt át, ezek közül 1945 végén a záhonyi, tiszafüredi, szolnoki és szegedi üzemelt provizóriumok segítségével. A téli árvíz –köszönhetően a folyóba robbantott hídroncsok visszaduzzasztó hatásának is– azonban, minden hősies erőfeszítés ellenére elsodorta a záhonyi provizóriumot. A többi hidat a szovjet és magyar műszaki csapatok jégtábla-robbantásokkal meg tudták védeni a pusztulástól. 1946-ban már végleges vagy félállandó szerkezettel átadták a tiszafüredi, algyői és csongrádi hidakat. A következő évben elkészült az egyetlen kétvágányú Tisza-híd végleges helyreállítása is Szolnokon, így a Tiszántúl, nemzetközi viszonylatban pedig Szovjetunió (Záhony) és Románia (Biharkeresztes és Lökösháza felé) felé az egyébként is fokozatosan emelkedő forgalom végre gyorsan és biztonságosan bonyolódhatott.²³⁶ A vizsgált időszak végére végleges formájában a záhonyi Tisza-híd is újjáépült szovjet utászok segítségével, ráadásul már a szovjet vasutak által használt széles nyomtávval is, hiszen Záhony átrakóállomássá 1947 óta tartó építése is ekkor fejeződött be.²³⁷

A Duna- és Tisza-hidak kivételével 1946. július 31-i kimutatás 11 befejezett, 36 folyamatban lévő és 14 előkészítés alatt álló műtárgyat sorol fel 32 hídroncs-kiemelés mellett.²³⁸ Az újjáépítések meggyorsítására a MÁV 1946 tavaszától hat mozgó hídjavító szerelvényt állított szolgálatba, amelyek a szükséges gépeket és nyersanyagokat szállító kocsikon kívül a hídépítőket szállító laktanyakocsikkal egészültek ki.

1948 végére már jelentős előrehaladásról tanúskodnak az adatok. A hidak okozta lassújelek száma 1947 végi 372-ről 1948 végére 333-ra csökkent, valójában 75 kisebb hidat sikerült véglegesen helyreállítani, de a nagy forgalom miatt máshol elhasználódtak a provizóriumok, és emiatt új sebességkorlátozásokat kellett bevezetni. Az előrelépést mutatta az is, hogy egy év alatt 41 provizóriumot sikerült állandó hídszerkezetre cserélni, így a MÁV vonalain a vizsgált időszak végén már „csak” 552 híd helyettesített ideiglenes szerkezet.²³⁹

Az 1948. decemberi jelentésben lévő táblázatból jól kivehető, hogy a hídsérülések jelentős részét provizóriumokkal voltak kénytelenek helyreállítani, ami még hosszú évtizedekig jelentős fenntartási gondokat okozott az Államvasutak számára.

10. táblázat: Híd-helyreállítások állapota 1948 december 31-én

Hídcsoport	A felrobbantott össznyílásból		
	ideiglenesen	véglegesen	egyáltalán nem
	állítatott helyre 1948 végéig		
	%	%	%
Duna- és Tisza-hidak	7	40	53
Rácsos vashidak	56	23	21
Vasgerendahidak	71	23	6
Teknőhidak	35	54	11
Összes híd	44	31	25

²³⁶ 1947 okt. 10-én, Mafirt Krónika. 91. szám. <http://filmhiradokonline.hu/watch.php?id=6539>

²³⁷ 1948 dec. üzemgazd. jelentés. Hídépítés és hídfenntartás. MÁVKI. PG fond. 3. d.

²³⁸ 1946 júl. üzemgazd. jelentés. Hídhelyreállítási munkálatok. MÁVKI. PG fond. 1. d.

²³⁹ 1948 dec. üzemgazd. jelentés. Hídépítés és hídfenntartás. MÁVKI. PG fond. 3. d.

4. Vasúti gördülőpark

Az első általános járműösszeírásra 1945. december 28-án került sor a szovjetek által megszállt európai országokban. Mivel az összeírások során több hiba is történt az adatfelvételen, ezért 1946. augusztus 8-án ismét járműrovancsot tartottak a szovjet megszállási zóna országaiban. Az alábbi táblázatban foglaltuk össze a Magyarországon összeírt mozdonyok adatait.²⁴⁰

11. táblázat: Magyar mozdonyállag az összeírások alapján, cégjelzés szerint

Időpont	MÁV		Magyar magánvasutak		Trófeás		Egyéb külföldi		Összesen	
	összes	üzemképtelen	összes	üzemképtelen	összes	üzemképtelen	összes	üzemképtelen	összes	üzemképtelen
1945 dec.	752	461	87	36	931	432	55	37	1825	966
1946 aug.	840	479			922	504	70	42	1832	1025

A fenti adatokat árnyalja, hogy a trófea jellel ellátott –szovjet hadizsákmánynak minősített vasúti járművek oldalára CCCP felirat, a szovjet vasutak jelzése és szovjet azonosítószám került fel– mozdonyokból 440 MÁV-eredetű volt, a többi pedig elsősorban német, osztrák és román.²⁴¹ A hadizsákmányjellel ellátott járművek hivatalosan a Szovjetunió tulajdonát képezték, ezért ezeket a járműveket csak korlátozottan használhatták az egyes vasutak.²⁴² Első pillantásra nem mutatkozik nagy változás a háború előtti mozdonyállaghoz képest, hiszen 1938 júliusában 1806 mozdonnyal rendelkezett az Államvasutak. Két jelentős különbség van azonban, egyrészt a háború utáni üzemképtelen járművek hatalmas száma, másrészt a rengeteg külföldi eredetű, tehát műszaki szempontból a MÁV számára ismeretlen jármű, amelyek üzemeltetése nem kevés nehézséget okozott a karbantartóknak és a mozdonyszemélyzeteknek egyaránt. Ráadásul az idegen eredetű járművek használatát az is behatárolta, hogy nem volt ajánlatos külföldre tartó szerelvényekbe felhasználni ezeket, mert „véletlenül” elveszhetnek a járművek, hogy aztán átfestve, át-cégjelezve, kis idő múlva immár a szomszédos vasúttársaságnál szolgáljanak –ahogy ez nálunk is előfordult.²⁴³

1947 végén 1121, egy évvel később pedig 1289 működőképes mozdony alkotta MÁV vontatójármű-parkját. A növekedésből jelentős részt tett ki az amerikai áruhitelből vásárolt

²⁴⁰ Kimutatás az 1945 dec. 28-i magyar vasutakon lévő normál nyomtávú mozdonyrovancsról. A KPM I/7 Gy. 212/3748/1947 sz. ügyirathoz. 1947 nov. 17. MÁVKI. GG fond. 1. d. és MÁVKI. KS fond. 1. d. K-1985/2004/I. t. 11. őe.

²⁴¹ A román eredetű mozdonyok valójában magyar gyártmányú mozdonyok voltak, amelyek a trianoni békeszerződés után kerültek át a román vasúthoz.

²⁴² A szovjet zsákmánynak minősülő járművek használatáért utólagosan bérleti díjat követelt Moszkva. Emlékeztető a Szovjetunió által Magyarországnak megvételre felajánlott 10.000 német eredetű teherkocsi megvételéről. 1947 aug. 31. MÁVKI. KS fond. 1. d. K-1985/2004/I. t. 32. őe.

A magyar eredetű járműveken lévő trófeajel eltávolításáról feltehetőleg valamikor 1947 őszén állapodott meg Moszkvában a magyar és szovjet fél, ugyanis egy 1948 febr. 20-i irat hivatkozik az 1947 dec. 1-én már csak 488 trófeás gépet számláló jegyzékre, illetve az előbb említett moszkvai egyezményre.

MÁVKI. GG fond. 1. d. Gy. 212/910/1947 E.I. sz. ügyirat 1947 ápr. 9.

²⁴³ Cseh Árpád bukaresti MÁV kiküldött 115/950 sz. jelentése Bebits miniszternek, 1950 márc. 7.: „E pályaszám jegyzék összeállításánál figyelmen kívül hagytam 1948 és 1949 években történt eladásokat, melyről hivatalos tudomásunk nincs. Ezt azért tartottam szükségesnek, hogy a C.F.R. [román államvasutak] mutassa ki minden egyes kocsirol, hogy mi történt vele, mert az azonosításkor találkoztunk trófeás M.Á.V. kocikkal, melyek C.F.R.-re voltak átfestve.”

MÁVKI. GG fond. 1. d.

510 amerikai hadimozdony, amelyek 1947 májusától érkeztek, és a szükséges szabványosítási munkák után végül 486 mozdony forgalomba is állt.²⁴⁴

Meg kell említeni a villamos mozdonyokat is, bár számuk nem volt jelentős, a szénellátás szempontjából kritikus 1945–1946-ban minden egyes nem széntüzelésű mozdony számított. A hegyeshalmi fővonal újravillamosítása 1945 őszén kezdődött, és több lépcsőben 1948 tavaszára jutott el a győri rendező-pályaudvarig, amikor is a kezdeti ötről 15-re emelkedett az üzemben lévő villamos mozdonyok száma.²⁴⁵ A vicinálisok forgalmának újraindításához nélkülözhetetlen szerepet játszottak a motorkocsik, amelyekkel nem csak szénét lehetett megspórolni, de az amúgy is kevés könnyű gőzmozdonyokat más feladatra lehetett átvezényelni. 1945 végén csak 14 állt a MÁV rendelkezésére, egy évvel később 30, 1948 végén pedig már 63 darab, miközben a forgalomban megtett teljesítményük arányaiban 30%-al haladta meg békeidőset.

Személykocsik terén 1429 db üzemképes darabot találtak 1945 végi összeíráson, ami a következő év augusztusára 2056 darabra emelkedett, de ennek negyede zsákmánynak, másik negyede pedig idegen eredetűnek minősült.²⁴⁶ 1948 nyarára is csak 2271 üzemképes személykocsija volt a MÁV-nak, annak ellenére, hogy 1947-től már a százas nagyságrendben használtak fel a személyforgalom számára átalakított fedett teherkocsikat.²⁴⁷

Teherkocsik terén még aggasztóbbnak bizonyult a helyzet, a magyarországi harcok után mintegy 5000 kocsira számíthatott a vasút. Ennyi kocsival még a töredékére zsugorodott szállítási igényeket sem lehetett volna kiszolgálni, nem véletlen, hogy Gerő Ernő az MKP pütkösi értekezletén meghirdetett „Arccal a vasútnak!” fő programja az év végére 500 mozdony mellett 10000 teherkocsi kijavítása volt. Ez nagyjából teljesült is, amivel ha szűkösen is, de legalább el lehetett végezni a szovjet csapatszállításokat, a jóvátételi szállításokat, valamint a lassan meginduló polgári forgalmat. 1946. augusztusi rovacskor 58791 teherkocsit találtak a vasúthálózaton, ebből azonban csak 35784 volt üzemképes, és ennek is csak negyede volt MÁV cégjelzésű. A következő év júliusában 33831-re csökkent a használható teherkocsik száma, 1948. július 1-én pedig az 51050 teherkocsiból 29556 minősült forgalomképesnek.²⁴⁸

Ne feledjük azonban, hogy a jóvátételi szállítások jelentős számú kocsit kötöttek le, különösen amíg Románián és Csehszlovákián keresztül lehetett csak a szovjet átvevő állomásokra eljuttatni az árut. 1946 júniusában például 18302 fedett teherkocsiból csak 8386 volt üzemképes, ebből azonban 502 személyszállításra, 150 orosz rendelkezésre, 275 kocsi egyéb célokra volt felhasználva, míg 1217 kocsit emésztettek fel a Románián át küldött csapatszallító és jóvátételi szerelvények. Így összesen alig harmada, 6242 kocsi maradt a polgári forgalom ellátására.²⁴⁹

A békeszerződés életbelépésével csökkent a szovjet csapatszállítások száma, illetve ezek költsége sem terhelte már az államot. Megkezdődhetett az idegen eredetű járművek kicserélése is, de a folyamat még az ötvenes évek második felében is javában tartott. A járműcserét elősegítendő egyezett meg a Budapest Moszkvával 1948. február 2-án, hogy 10000, többségében német eredetű teherkocsit ad át a szovjet fél, cserébe a MÁV 6000 nyitott teherkocsit alakít át a Debreceni Járműjavítóban szovjet szabványúra, illetve a magyar fél lemond a vonalain keletkezett szovjet jóvátételi és kereskedelmi szállítmányok fuvar költségeiről.²⁵⁰ A szovjetek ellenszolgáltatás nélkül átadtak még 308 gőzmozdonyt, 408 személy- és 3428 teherkocsit is.²⁵¹

²⁴⁴ Bebrits Lajos miniszter 7194/949 sz. figyelőlapja. MÁVKI. GG fond. 1. d. és Csiba – Károly. 2007. 46-51.

²⁴⁵ Mafirt Krónika. 10. szám., 1945 okt. üzemgazd. és 1948 ápr. üzemgazd. jelentés. Vontatás. MÁVKI. PG fond. 1. és 3. d.

²⁴⁶ MÁVKI. TÜK iratok. KS fond. 1. doboz. K-1985/2004/I. tétel. 11 és 13. öe., és Bebrits Lajos miniszter 7194/949 sz. figyelőlapja. MÁVKI. GG fond. 1. d.

²⁴⁷ A MÁV Igazgatóság jelentése Bebrits Lajos államtitkár figyelőlapjára. 1947 aug. 26. Pálmány 1981. 280.

²⁴⁸ Lásd a 39. lábjegyzetet.

²⁴⁹ 1946 jún. üzemgazd. jelentés. MÁVKI. PG fond. 1. d.

²⁵⁰ Ausztriából, Németországból rajtunk keresztül szállított jóvátételi szállítások.

²⁵¹ Az 1947 szept. 20-án Moszkvában parafált egyezmény másolata. MÁVKI. TÜK iratok. KS fond. 1. doboz. K-1985/2004/I. tétel. 30. öe. Szovjet-magyar vasúti járműcsere-egyezmény jegyzőkönyve és közvetlen előzményei 1947 aug.-szept., Frisnyák 2001. 197.

5. A szénkészlet alakulása

A vizsgált korszakban a vontatást alapvetően szénüzemű gőzmozdonyok végezték, az elegytonnakm-teljesítmény 90-95%-os gőzvontatást mutat 1946–1948 között.²⁵² Csak néhány mellékvonalon közlekedtek benzin vagy gázolaj tüzelésű motorkocsik, ezek is kizárólag személyszállításban vettek részt, illetve a hegyeshalmi fővonalon villamos mozdonyok.

A széntermelés tehát alapvető meghatározottsággal bírt a vasútüzemre, márpedig a szénbányászatot is alaposan megtépázta a háború. A szénre a közlekedésen, erőműveken és közüzemi intézményeken kívül a jóvátételre gyártó nehézipari vállalatoknak is nagy szüksége volt, ám az általános rossz gazdasági körülmények hátráltatták a széntermelés békeidős teljesítményének elérését. Elsősorban a műszaki berendezések hiánya, és a bányászok rossz élelmezése miatti gyakori sztrájk, illetve batyuzás vetette vissza a termelést. A kitermelt szén elszállítása sem bizonyult problémamentesnek, illetve nem minden esetben a címzett kapta meg a feladott szenet, hanem például a MÁV hivatkozva szükséghelyzetére, saját részére szállította el.²⁵³

Mindezek mellett a MÁV a háború előttinél a vasúti üzem számára nem megfelelő és jelentősen gyengébb fűtőértékű szenekkel kellett megoldania a mozdonyok tüzelését.²⁵⁴ Különösen a Pécs környékén bányászott magasabb fűtőértékű feketeköszén hiányára panaszkodtak az üzletvezetőségek –a pécsi üzletvezetőség kivételével–, mert nem tudták feljavítani vele a rosszabb nógrádi és borsodi barnaköszén. A gyenge szénminőség nem csak lassabb teljesítményt biztosított, de a fogyasztás is emelkedett, különösen a hidegebb évszakokban.

Meg kell említeni az orosz csapatszállításokra és jóvátételi szállításokra félretett tartalékot, ez 1945–1946-ban három-négy napi szénmennyiséget jelentett.²⁵⁵ A fentieknek köszönhetően 1945/46, majd 1946/47 telén a MÁV kritikus helyzetbe került szénkészleteinek kimerülése miatt. 1945. október végére néhány napra teljesen leállt a polgári célú vasúti közlekedés Magyarországon, és csak 1946 tavaszán kezdett megindulni a napi forgalom a vicinálisokon is. Érdemes a korabeli jelentést elolvasni, ami rávilágít a gazdaság a vasúti közlekedésnek, és a vasútnak a szénbányászatától való függésére, illetve ezek kölcsönhatására:

*„Az élelmiszerek, a fontos közszükségleti cikkek és a különböző ipari nyersanyagok szállításának részbeni biztosítása érdekében és a szénínség következtében a távolsági személyforgalom lényeges korlátozására kényszerültünk. [...] Még a személyforgalomnak így módon való csaknem teljes megszüntetése mellett sem lehetett az élelmiszert szállító gyorstehervonatokhoz szükséges szenet rendelkezésre bocsátani, úgy, hogy sok fővonalon a gyorstehervonatokat gyakran, néha napokon át nem lehetett közlekedtetni. [...] Az államvasutak fennállásuk óta nem voltak ilyen súlyos helyzetben és sohasem bizonyosodott be ennyire, hogy a vasúti közlekedés leromlása milyen súlyos következményeket von maga után az ország közgazdasága, közellátása terén.”*²⁵⁶

A szénkészlet alakulásával szoros kapcsolatban figyelhető meg a fajlagos szénfogyasztás alakulása is, vagyis hogy hány kg szén kell száz elegytonna egy kilométerre továbbításához.

²⁵² Elegytonna-kilométer: vonatszerelvény és a szállított áru, utasok súlyának szorzata a megtett távolsággal.

²⁵³ A szénbányászat 1945–1949 közötti helyzetéről és problémáiról lásd: Erdmann, Pető 1975.

²⁵⁴ Az üzemgazdasági jelentések általában 3800 kalória/kg fűtőértékű szénrel számoltak a háború előtti 4800 kalóriás szénhez képest.

²⁵⁵ MÁVKI. Digitális Nyilvántartó Rendszer. 15/1945/20879 sz. ügyirat.

„Koszov tábornok úr ragaszkodik ahhoz, hogy szénkészletünk állandóan emeltessék és október hó 1-ig minden nagyobb fogyasztóhelyen legalább 20 napos szénkészlet álljon rendelkezésre.

A szénkészletet október hó végéig pedig minimum 28 napos fogyasztásnak megfelelő mennyiségre kell emelni. Amennyiben ezt emelni nem tudjuk, úgy polgári forgalmunkat kell olyan mértékben csökkenteni, hogy az orosz szállítások részére az itt előírt szénkészlet minden körülmények között rendelkezésre álljon.”

²⁵⁶ 1945 nov. üzemgazd. jelentés. Általános fejezet. MÁVKI. PG fond. 1. d.

Minél kisebb volt a szénkészlet, annál kevésbé volt lehetséges a gazdaságos szénkeverékek elkészítése, és ilyenkor, csak hogy menjen a forgalom, válogatás nélkül rakták fel a szenet a mozdonyok szerkocsijára. Mint azt korábban láttuk, a pályák műszaki állapota, a sebességkorlátozások is jelentősen befolyásolta a szénkészlet alakulását.

A téli időszakban növekvő szénfogyasztás a fűtési többlet miatt általános jelenség, azonban az első háború utáni télen a MÁV negatív rekordot döntött a szénfogyasztásban, ugyanis az 1919-ben mért 21,91 kg-os fogyasztásnál is jóval rosszabbat mértek az év első két hónapjában. Ekkor mindössze 3-4 napos szénkészlettel rendelkezett a MÁV, ami rövid emelkedés után ismét csökkenni kezdett a nyár végétől, és 1947 januárjára 2 napnyi készletre csökkent a nem zárolt szén mennyisége, de a forgalom nem állt le. Ez a hullámlás ismétlődött meg októberig, amikor is a 4 napos mélypont után a folyamatos szénszállítások stabilizálták a vasút üzemét és emelkedőpályára állt a szénkészletük, 1948 tavaszától 4 hetes készletet sikerült felhalmozni az Államvasutaknak. A kép teljességéhez hozzátartozik, hogy az 1948-as, már-már békeidős szintet mutató szénfogyasztás a viszonylag kevés személyszállító vonatnak is köszönhető, amelyeket nem kellett télen fűteni, illetve a sűrűbb megállások miatti szénfelhasználás is elmaradt.²⁵⁷

12. táblázat: Fajlagos szénfogyasztás alakulása (kg/100 etkm)

Hónap	1938	1946	1947	1948
január	14,57	23,64	20,19	14,86
február	12,55	23,75	22,11	13,50
március	12,06	21,11	16,47	14,03
április	11,82	17,77	12,91	12,25
május	11,07	16,84	11,77	11,28
június	10,52	15,39	11,69	10,82
július	10,29	15,30	11,56	11,02
augusztus	9,92	15,08	11,80	10,38
szeptember	10,17	14,83	11,89	10,59
október	10,55	15,24	12,43	11,05
november	11,64	17,23	13,09	12,01
december	11,93 *	16,84	13,75	13,85
*: 1937 decemberi adat				

²⁵⁷ Megjegyzendő, hogy 1947. január-februárja a megszokottnál jóval hidegebb volt, januárban a napi középhőmérséklet $-4,5\text{ }^{\circ}\text{C}$, februárban $-5,1\text{ }^{\circ}\text{C}$ volt, a leghidegebbet Debrecenben mérték $-27\text{ }^{\circ}\text{C}$ -al február elején. 1947 febr. üzemgazd. jelentés. Általános fejezet. MÁVKI. PG fond. 2. d.

A táblázatban pirossal emeltük ki azon hónapok adatait, ahol a békeideihez képest legalább 50%-al haladták meg a fajlagos szénfogyasztást.

6. Forgalom

A fentiek tükrében lehet igazán értékelni azt az erőfeszítést, amit a vasutasok tettek a forgalom fenntartására. A töredékére csökkent teljesítménnyel kellett eleget tenni a fegyverszüneti szerződésből adódó kötelezettségeknek, emellett a főváros és a kiemelt nehézipari központok ellátását is biztosítani kellett, és minimális szinten a személyforgalmat is fenn kellett tartani, ami egyúttal a közigazgatás működtetésében is kulcs szereppel bírt a kormányzati futárvonatok közlekedtetésével.

A háború utáni „népvándorlások” Magyarországot sem kerülték el, 1945 nyarától gyermekeket és időseket a fővárosból kitelepítő vonatok indultak vidékre, a szegényebb északkeleti és keleti megyékből a svábok lakta vidékekre való belső áttelepítés is ekkor indult meg és egészen 1946 novemberéig elhúzódott. A svábok kitelepítésének első üteme, Németország amerikai zónájába való kiszállításuk 1946 januárjától júniusig, illetve novemberben zajlott, majd hosszabb szünet után 1947 augusztusától 1948 márciusáig folytatódott, immár Németország szovjet zónájába. A szlovák-magyar lakosságcsere is elsősorban a vasút vállán nyugodott, 1947 áprilisától a következő év decemberéig követték egymást a hazát cserélő deportáltak/telepesek vonatai.

A vasúti közlekedés gerincét adó menetrend összeállítása 1947 tavaszáig még az ad hoc jellegről tanúskodik, ugyanis addig havi szinten is változhatott akár, függően az egyes vasútvonalak helyreállításától, illetve a szükséges járműpark biztosításáról. Éppen emiatt nem is készültek klasszikus könyvformájú menetrendek az utazóközönségnek, hanem falragaszok, hirdetések tájékoztatták az utasokat.²⁵⁸ Az első nagyjából állandó menetrend 1947. május 4-én lépett életbe, a megelőző időszakhoz képest jóval több személyszállító vonattal –de még messze a háború előtti színvonalától–, ám még ezután is indítottak évközből újabb vonatpárokat. Az első valóban békeidőszak jellegűnek nevezhető menetrend csak egy évvel később, 1948. május 9-én lépett érvénybe.

Az elszállított utasok számát ugyan 1945 nyarától minden jelentésben feltüntették, ám az 1945–1946-os évek adatait fenntartással kell kezelnünk, ugyanis a hiperinfláció miatt viszonylag olcsón lehetett vidékre utazni élelemért. Ugyan a vasút igyekezett a tehervonatokon utazóktól is beszédni a menetdíjat, de sok utast ingyen is elvittek a vasutasok pénz híján, vagy egyszerűen csak sikerült elkerülni a kalauzokat –tehát jelentős utasszám nem jelenik meg a statisztikákban.²⁵⁹ Az 1946. augusztus 1-i forint bevezetésével új tarifa került bevezetésre, amely azonban az alacsony keresetek miatt visszavetette az utazások számát, ezért október 14-től a Közlekedési Minisztérium 20%-al csökkentette a jegyek árát.²⁶⁰

²⁵⁸ Sajnos ezekre csak közvetett bizonyíték áll rendelkezésünkre, plakátok, menetrendi hirdetések egyelőre még lappanganak.

²⁵⁹ Dér Zoltán soproni tanár visszaemlékezése.

²⁶⁰ „Az 1946. augusztus 1-én életbe léptetett forint értékű személydijszabás, bár felállítása körülményes vasútgazdasági szempontok figyelembe vételével történt, a stabil fizetőeszköz életbe léptetése után jelentkező pénzügyi és főleg az általános kereseti viszonyok miatt magasnak bizonyult.”

Az 1946. október 14-től érvényes 20%-os menetdíjsökkentés, a szociális kedvezményeknél 12 %-os mérséklés [...] előálló bevételkiesést a különben növekvő utasforgalom által emelkedő bevételeink –mint azt már e hónap fenti bevételi eredményei is jellemzően mutatják– kompenzálják.

1946 okt. üzemgazd. jelentés. Kereskedelmi szolgálat fejezet. MÁVKI. PG fond. 1. d.

13. táblázat: Elszállított fizető utasok száma

Év	Fizető utasszám
1945 júl.-dec.	38 707 128
1946	80 811 421
1947	91 515 843
1948	113 701 501

Az utasszám már 1947 nyarán már elérte a háború előtti szintet, amiben nagy szerepe volt a nyáron tucatszám indított munkás üdülővonatoknak, illetve a karácsonyi, húsvéti és pünkösti ünnepekkor forgalomba helyezett mentesítő vonatoknak, illetve a pártkongresszusok és parasztnapok miatt indított különjáratoknak. 1948 nyarán csak a Balaton déli partjára 93 különvonat közlekedett, augusztusban pedig először lépte át a havi 10 milliós utasszámot a MÁV a II. világháború óta.²⁶¹

A teherforgalom elsődleges feladata a főváros és a nehézipari üzemek munkásainak ellátása mellett a közüzemek számára létfontosságú nyersanyagok és a jótéteteli szállítások biztosítása volt. A polgári célú árufeladások ugyan 1945 nyarától már történtek, ezek volumene azonban még minimálisnak tekinthető. Az első másfél évben még a fővonalakon közlekedő egy-egy tehervonatpárra rakták fel az árukat az állomásokon, és csak 1946 nyarától kezdtek megjelenni helyenként az egyes állomásokról az árukat összegyűjtő kezelővonatok, hogy a gyorstehervonatoknak már ne kelljen minden egyes állomáson megállnia, hanem nevéből fakadóan valóban kevés megállással közlekedjenek a főváros és a nagyobb vidéki csomópontok között.²⁶² 1948-ra már minden fővonalra sikerült létrehozni az áruk gyors eljuttatását segítő teherforgalmi szétválasztást könnyű kezelő- és gyorstehervonatokra. A teherforgalom már 1946 októberében is közel került az 1938. októberi szinthez, de a hároméves terv indításával elindított gazdaságpolitikai váltás hozadékeként egyre több árut kellett elfuvarozni, így 1947 novemberétől gyakorlatilag egy-egy hónap kivételével már meghaladták a teherszállítási mutatók a háború előtti azonos havi szintet. Az 1948-as őszi csúcsforgalom pedig még az előző évihez képest is mintegy 25%-al emelkedett.²⁶³ Ezt csak a járműpark fokozott mértékű kihasználásával, a teherkocsik fordulóidejének minimálisra csökkentésével lehetett elérni, amihez elengedhetetlen volt a 6 órás rakodási idők bevezetése és a kocsik előírásán túli megrakásának ideiglenes engedélyezése is.²⁶⁴

²⁶¹ Beszámoló a pécsi üzletvezetőség 1948. évi teljesítményeiről (1949 jan. 29). 1948 dec. üzemgazd. jelentéshez csatolva. MÁVKI. PG fond. 3. d.

²⁶² 1946 szept., okt. üzemgazd. jelentések. Általános rész. MÁVKI. PG fond. 1. d.

²⁶³ 1948 évi őszi forgalom tapasztalatai (nov. 3.). 1948 dec. üzemgazd. jelentéshez csatolva. MÁVKI. PG fond. 3. d.

²⁶⁴ 1948 szept. üzemgazd. jelentés. Általános. MÁVKI. PG fond. 3. d.

14. táblázat: A MÁV főbb teljesítményeinek összehasonlítása²⁶⁵

Hónap	Vonatkm (1000)	Etkm (1000)	Átkm (1000)
1938 jún.	3 715 424	997 207	218 017
1937 dec.	3 650 190	1 009 260	278 520
1945 jún.	732 990	345 844	112 927
1945 dec.	744 532	320 290	100 647
1946 jún.	1 828 224	706 861	204 138
1946 dec.	1 929 380	677 936	214 405
1947 jún.	2 572 199	985 543	289 061
1947 dec.	2 782 364	1 020 121	313 445
1948 jún.	3 470 181	1 167 726	331 848
1948 dec.	3 626 148	1 233 196	363 610

7. Összegzés

A háború borzalmas pusztításai megbénították az országot, a gazdasági élet újrarendezésének eszköze, alternatíva híján csak a vasút lehetett. Embert próbáló körülmények között kezdte el a romokat eltakarítani, majd a helyreállítást megkezdeni –eleinte még spontán, illetve a helyi szovjet katonai irányítás vezetésével, 1945 nyarától már központilag irányítva.

1946 végére nagyjából már minden vasúti kapcsolattal bíró települést sikerült összekapcsolni a közlekedési hálózatba, és ezáltal a gazdasági vérkeringésbe. A járműállomány ugyan messze volt az ideáltól, ahogy az összes többi körülmény sem volt kedvezőnek nevezhető, de a vasútnak sikerült stabilizálnia helyzetét és a lassú konszolidáció, újjáépíteni a közlekedési rendszerét a lehetőségeken belül. Ugyan voltak tervek az egyszerű újjáépítés helyett a korszerűsítéssel egybekötött helyreállításra, modernizálásra, de ez még csak utópiának tűnhetett.

Irodalomjegyzék

- [1] Pécsi igazgatóság gyűjteményes iratai. MÁV Központi Irattár. PG fond.
- [2] Budapesti igazgatóság gyűjteményes iratai. MÁV Központi Irattár. BG fond.
- [3] Gépészeti gyűjtemény. MÁV Központi Irattár. GG fond.
- [4] Visszaminősített TÜK iratok. MÁV Központi Irattár. KS fond.
- [5] 1. műszaki hadosztály iratai. Hadtörténelmi Levéltár. MN fond. IX/61.
- [6] MNL-OL. 274. fond. 12. állag. MKP Állampolitikai osztály iratai. 58. öe.: Gazdasági Főtanács üléseinek jegyzőkönyvei, emlékeztetői, 1947 szeptember-december.
- [7] Magyar filmhíradók. Letöltve 2016. május 29-én: www.filmhíradokononline.hu
- [8] Magyarország vasúti térképe, 1948. Országos Széchényi Könyvtár Térképgyűjtemény. TM 6565.
- [9] Alföldi Vilma: A közlekedés és posta irányítása 1945–1955. In.: Új Magyar Központi Levéltár Közleményei. II. Budapest. 1985.
- [10] Baráth Magdolna: Gerő Ernő a „hídverő” miniszter. In.: Katona András (főszerk.), Közlekedés a Kárpát-medencében. Újabb kutatási eredmények. Budapest. 2003. 181-188.

²⁶⁵ Vonatkilométer: összes vonat által megtett távolság.

Elegytonna-kilométer: a vonat kocsijainak, az elszállított utasoknak és áruknak tonnában kifejezett tömege szorozva az általuk megtett távolsággal.

Árutonna-kilométer: árutömeg és szállítási távolság szorzata.

- [11] Cholnoky Tibor: A vasúti hidak újjáépítése. In.: Duzs János (szerk.), Magyarország közlekedésügye. Budapest. [1947] 66-75.
- [12] Csiba József, Károly Imre: A 411-es sorozatú mozdony. In.: Máthé Zoltán et al. (szerk.), Magyarország mozdonyai. Budapest. 2007. 46-51.
- [13] Dér Zoltán soproni tanár visszaemlékezése. Letöltve 2016. május 29-én: <http://sopronanno.hu/irodalom/der-zoltan-egy-kulonos-atlagember-elete-utazasom-budapestre-es-apostagra-1946-nyaran-ii>
- [14] Erdmann Gyula, Pető Iván (összeáll. és bev.): Dokumentumok a magyar szénbányászat történetéből, 1945–1949. Budapest. 1975.
- [15] Ertl Róbert: Az Államvasutak vonalainak újjáépítése. In.: Közlekedési Közlöny. 1946. 3. szám. 13.
- [16] Frisnyák Zsuzsa: A magyarországi közlekedés krónikája. Budapest. 2001.
- [17] Horváth Ferenc: Hazai és külföldi vasúti balesetek (1846-1975). Budapest. 1995.
- [18] A magyar vasút krónikája a XX. században. Szerk.: Mezei István. Budapest. 2009.
- [19] Pálmány Béla (összeáll., bev.): Dokumentumok a magyar közlekedés történetéből (1945–1949). Budapest. 1981.
- [20] Péterffy Gergely: A vasúti közlekedés újraindításának nehézségei a II. világháború után. Pályaállapot – járműpark – szénhelyzet. Letöltve 2016. május 29-én: <http://uni-eger.hu/hu/btk/tudomany-es-muveszet-/tanulmányok/c/trauma-es-valsag-a-szazadfordulon>
- [21] Pető Iván, Szakács Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története, 1945–1985. I. kötet. Az újjáépítés és a tervutasításos irányítás időszaka, 1945–1968. Budapest. 1985.
- [22] Tóth Ernő (szerk.): Dunai hídjaink. Budapest. 2009.
- [23] Varga László: A vasút őszi szállítási feladatai. Közlekedési Közlöny különszáma az I. Országos Vasúti Üzemi Kongresszusról. 1946. augusztus 11. 4-10.

Lektorálta: Dr. Germuska Pál PhD, Senior Research Fellow, European University Institute, Firenze

KISPÁRTOK KAMPÁNYA A 2014-ES VÁLASZTÁSOKON

Szöllőssy Dániel

Eötvös Loránd Tudományegyetem Társadalomtudományi Kar, PhD-hallgató,

szollossyd@gmail.com

Absztrakt

A tanulmány célja a 2014-es országgyűlési választásokon országos listát állító, de a Parlamentbe be nem jutott pártok kampányának elemzése. A választásokra összesen 18 párt vagy pártszövetség állított az országos listához szükséges 27 egyéni jelöltet, ezekre a pártokra lehetett szavazni a listás szavazás során. Közülük négy párt vagy pártszövetség, a Fidesz-KDNP és az MSZP-Együtt-PM-DK-MLP pártszövetségek, illetve a Jobbik és az LMP jutott be, a maradék 14 párt nem, ők összesen 3,62%-ot kaptak. Szakdolgozatom témája tehát az utóbbi csoportba tartozó pártok kampánya, ezek a következők: A Haza Nem Eladó Mozgalom Párt, Együtt 2014 Párt, Független Kisgazdapárt, Jólét és Szabadság Demokrata Közösség Párt, Közösség a Társadalmi Igazságosságért Párt, Magyarországi Cigánypárt, Munkáspárt, Összefogás Párt, Seres Mária Szövetségesei Párt, Sportos és Egészséges Magyarorszáért Párt, Szociáldemokraták Magyar Polgári Pártja, Új Dimenzió Párt, Új Magyarország Párt és a Zöldek Pártja.

Kulcsszavak: kispárt, kampány, politikai kommunikáció, választások

1. Bevezetés

Magyarországon a kétezres évek közepére stabilizálódott a pártrendszer, amely két pólus, a jobboldali Fidesz és társszervezetei, illetve a baloldali-liberális MSZP-SZDSZ oldal köré csoportosult. Ez a rendszer 2010-re megváltozott és erősen eltorzult a Fidesz javára, amely a választásokon hatalmas győzelmet aratva kétharmados többséget szerzett a Parlamentben. A kormány nem tétlenkedett, kihasználta ritka előnyét és igyekezett minél több olyan változást elvégezni, amelyet fontosnak tartott. Ezek közül kiemelkedik az új alkotmány megírása, amely az *Alaptörvény* elnevezést kapta, illetve az új választójogi törvény, amely alapjaiban írta át a korábbi választási rendszert. A törvény többek között megváltoztatta a választókerületi ajánlás korábbi eljárását is, megszüntette a kopogtatócédulát, a pártok ajánlóíveken gyűjthették az aláírásokat. Ahhoz, hogy a jelölt indulhasson a választókerületben, a korábbi 750 helyett már csak 500 helyi választópolgár támogatására van szükség, ráadásul egy állampolgár most már több pártot is ajánlhat, ami egyértelműen a kisebb pártok malmára hajtja a vizet, hiszen jóval könnyebb lett elérni az országos listát is.

A fentieknek megfelelően minden korábbi választásnál több, 18 jelölőszervezet tudott országos listát állítani, ráadásul az új törvény értelmében már nem területi listára kell szavazni, hanem egyből az országosra, így a pártokra az egész országban egységesen szavaztak. Ez nyilvánvalóan jól tesz a demokráciának abból a szempontból, hogy a több párt megjelenése elvileg több érdeket is jelenít meg, a nagy választék pedig elősegítheti a tudatos választás lehetőségét. Ez azonban csak az elmélet, a választások eredményei azt mutatják, hogy a választók a nagyobb pártok felé húznak, a Parlamentbe be nem jutott 14 országos listát állító párt összesen 3,62%-ot ért el, ez számszerűsítve 182 344 választópolgárt jelent. Felmerül tehát a kérdés, hogy a kormánykommunikációban oly hangosan megjelenő érv, mely szerint az ajánlási rendszer segíti a kispártokat, mennyiben tekinthető jogosnak abból a szempontból, hogy ez valóban jár-e gyakorlati támogatással a választás napján. Az imént említett két adat fényében előre megállapítható, hogy a kérdésre a válasz nem, a sok kispárt között megoszlottak a szavazatok.

Különösen fontosnak tartom kitérni a kampányfinanszírozás új szabályaira, azok esetleges következményeire. Az Országgyűlés 2013. június 10-én fogadta el a véglegesített kampányfinanszírozási törvényt, amelynek értelmében minden egyéni képviselőjelöltnek egymillió forint jár az államkincstárból, azonban ha a jelölt nem ér el legalább 2%-ot a választásokon, ezt az összeget vissza kell fizetnie. Témám szempontjából sokkal fontosabb azonban a pártok támogatása, hiszen amelyik állít az országos listához szükséges 27 egyéni jelöltet, az 149 millió forint állami támogatáshoz jut, ez a szám a jelöltek számával arányosan növekedik, amelyik párt az összes körzetben állít jelöltet, az 597 millió forinthez juthat. A jelölteknek és a jelölő szervezeteknek a *Magyar Közlönyben* a választást követő két hónapon belül nyilvánosságra kell hozniuk a támogatások összegét, forrását és felhasználási módját.²⁶⁶ A törvényből látszik, hogy míg az egyéni jelölteknek eredményhez kötött a finanszírozásuk, ugyanez a pártoknál már nem áll fent, ami azt jelenti, hogy az országos listát állító pártoknak nem kell visszafizetni a támogatást akkor sem, ha nem szavaz rájuk végül senki. Ez vezetett ahhoz, hogy a pártoknak úgymond „megérte” országos listát állítani, a magyar média bőven foglalkozott is ezzel a kérdéssel, a választási kampány során több pártot a „bizniszpárt” vagy „kamupárt” kifejezéssel illettek, amely azt hivatott jelezni, hogy ezek a pártok kifejezetten az állami támogatás miatt indultak el a választásokon, és minekutána a többes ajánlás bevezetésével könnyebb lett elérni ezt a határt, az államot több százmilliók kár érte.²⁶⁷ Ráadásul az ajánlásgyűjtés időszakában kirobbant egy botrány, mely szerint több párt is csalt az aláírásokkal oly módon, hogy egymásról másolták őket. Ezek az ügyek határozottan nem tettek jót a kispártoknak, a dolgozatomban nem tisztem ezekről a kérdésekről véleményt formálni, de annyit megjegyeznék, hogy látni fogunk olyan pártot, amely valóban szinte meg sem jelent a kampányban, internetes honlappal nem rendelkezik, vagy ha igen, azt nem frissítették, kampányeseményeket nem rendeztek vagy éppen egy szórólap megszerzése is kuriózumnak számított.

2. A sporttól kigazda Péteren át Kádár Jánosig: pártok az országos listán

A 2014-es választásokra az év februárjában kezdődött az ajánlásgyűjtés, a pártoknak két hét állt rendelkezésükre, hogy összeszedjék 9 különböző megyében és Budapesten a szükséges minimum 27 egyéni képviselőjelöltet és ezzel felkerüljenek az országos listára. Ez végül 18 pártnak vagy pártszövetségnek sikerült, közülük végül négy került be az Országgyűlésbe: a Fidesz-KDNP, a korábban már emlegetett ellenzéki összefogás, amely végül Kormányváltás névvel kampányolt, ennek az MSZP, az Együtt-PM, a DK, a MOMA és az MLP voltak a tagjai, ezeken kívül a Jobbik és az LMP. Ezek nagyjából ugyanazok pártok, legalábbis ugyanazok a szereplők, mint a 2010-es választásokon, egyedül a korábbi bal-liberális blokk az, amely több pártra bomlott, de végül 2014 januárjában megegyeztek egy közös országos listáról és Mesterházy Attila személyében egy közös miniszterelnök-jelölről. A többi 14 párt azonban a politika széles skáláját jelenítette meg balról jobbra, vagy éppen a niche pártokra jellemző singleissue-kra építve a társadalom egy-egy rétegét akarták képviselni. Több párt ezek közül egy ismert arcra építette kampányát, elég csak Szili Katalinra, Seres Máriára vagy éppen Schmuck Andorra és pártjaikra gondolnunk.

A jobboldalon visszatért az országos listára az FKgP, amely Hegedüs Péter elnökre építette a kampányát és a klasszikus kigazda témákkal foglalkozott: a mezőgazdasággal és a parasztság érdekképviselésével. Az MDF gyakorlatilag megszűnt ugyan, de a 2011-ben alapított Jólét és Szabadság Demokrata Közösség (JESZ) elnevezésű formációba beolvadva értékrendje megjelent a választásokon. A JESZ Antall József emlékére építve egy nyugati típusú,

²⁶⁶ HVG.hu: *Elfogadták a kampányfinanszírozás új, vitatott szabályait is*, HVG Online 2013. 06. 10.

²⁶⁷ Boda András: *Bizniszpártok és eltűnt milliárdok*, Népszabadság, 2014. 05.03.

értékelvű országot képzelt el.²⁶⁸ Az MDF logója is megjelent a választási anyagaikon, mint a „demokrata közösség” egyik tagja, ráadásul több volt MDF-es politikusuk is van, mint például a párt elnöke, Makay Zsolt, elnökhelyettese, Horváth István vagy éppen Ódor László volt svájci nagykövet. Kommunikációját és a magyar koronát ábrázoló logóját tekintve is a jobboldalon jelent meg a Kásler Árpád vezette A Haza Nem Eladó Mozgalom Párt is (HNE), amely azonban már átvezet minket a single issue-kra építő pártok közé. A HNE elsősorban a devizakárosultak támogatása céljából alakult meg, Kásler arról lett híres, hogy pert indított az OTP ellen, amit ráadásul másodfokon meg is nyert²⁶⁹, ezután döntött úgy 2012-ben, hogy pártot alapít és – kampányújságja állítása szerint – a „politikuskat veszi célkeresztbe”. Kásler Árpád mindenképp egy üde színfoltja volt a kampánynak, kemény hangvétellű írásai mellett egy-két látványosabb akcióra is telt az erejéből, nem is beszélve az Indexszel elhíresült vitájáról, amely során szerint egy cikkben szándékosan hazudtak róla, majd amikor a portál interjút kért tőle, nemes egyszerűséggel csak annyit reagált, hogy „picsán rúgja a főszerkesztőt”.²⁷⁰

A kifejezetten a niche pártokra jellemző vonások még három pártnál jelentek meg. A már korábban kifejtett jellegzetes típusként kifejezetten egy etnikai réteget képvisel a Magyarországi Cigánypárt (MCP), amely természetesen kampányában is a cigányságot akarta mozgósítani. A Sportos és Egészséges Magyarországért Párt (SEM) pedig két single issue-ra építette fel magát, ezek a nevükben is megjelenő sport és egészség témái. A SEM egy furcsa politikai kísérletnek tekinthető, amely kifejezetten a single issue-kkal akar foglalkozni, más kérdésekben pedig a képviselőire bízna a szavazást. A párt 2018-ra szeretné felépíteni magát, ezt a logójukban és a kommunikációjukban is megjelenítették, szerintük a párt az országos listát is annak köszönheti, hogy nem akar több lenni, mint ami.²⁷¹ Ide tartozik még a Zöldek Pártja, amely egy zöld mozgalomból nőtte ki magát, 2006-ban alapították, ez a niche pártok egy újabb jellemzőjére mutat rá, mégpedig a hálózatos jellegre. A kampányban a Zöldek is mutattak több újdonságot, Ács László elnök táblákat a kezében tartó plakátjai mindenképp érdekesek voltak abból a szempontból, hogy a táblákon olvasható szöveg nem mindig az eddig ismert környezetvédő politikai klisékből épített, néhol elég nehéz is volt összeegyeztetni ezeket a párt single issue-jával. Ilyen volt például a Trianonra utaló, 15 millió magyar igazságtételét emlegető plakát, ez a téma korábban leginkább a jobboldalra volt jellemző.

Inkább jobboldali kommunikációval jelent meg a Seres Mária Szövetségesei (SMS) elnevezésű párt is, de a már emlegetett Seres Mária jobban szeret magára civilként gondolni, állítása szerint a pártalapítás nem is nagyon fordult meg a fejében, és csak barátai kezdeményezésére adta nevét az SMS-hez.²⁷² A párt azok közé a kispártok közé tartozik, amely magát ideológiamentesnek, pártpolitikán felül állónak kommunikálta, gyakorlatilag a politikát valami rossznak beállítva apellált az olyan szavazókra, akik kiábrándultak abból. Ezek a pártok tulajdonképpen a centrumba helyezték magukat, arról próbálván meggyőzni a választókat, hogy mindenkitől függetlenül, a közembereket képviselve fognak politizálni, hiszen ők maguk is azok. Ezek közé tartozott az Összefogás Párt (ÖP) is, amelyet Monok 2006–10 közötti független polgármestere, Szepessy Zsolt alapított 2009-ben. Szepessy Monokon a segélyek felhasználhatóságát korlátozó intézkedéseivel lett közismert, majd pártot alapítva a híd szerepét akarta felvállalni. Az ÖP hitvallása szerint az összes pártot, egyházat, társadalmi réteget akarja összefogni, programja azonban inkább a baloldali értékeket

²⁶⁸ jesz.hu/hitvallas

²⁶⁹ Fekete Emese: *Messzire vihet Kásler Árpád és az OTP harca*, Origo, 2014. 04. 30.

²⁷⁰ Mikola Bálint: *Ide menjen törpepártokat nézni!*, Index, 2014. 03.13.

²⁷¹ Kiss Brigitta: *Sportos párt: lekerülhet rólunk a kamupárt jelző*, Mandiner, 2014. 03. 18.

²⁷² Seres Mária: *Mi az SMS?*, seresmaria.hu, 2014. 01. 20.

képviselte, igaz, gyakorlatilag mindenkinek ígért valamit.²⁷³ Szintén ideológiamentes politikával kampányolt az Együtt 2014 is, amely rövidke programja szerint elsősorban a turizmusra építve lendítené fel a gazdaságot, de néhány egészen elrugaszkodott ötlet is olvasható benne, mint például az, hogy minden parlamenti párt egy képviselőt küldjön a Parlamentbe, mintha egy Rt-t működtetnének.²⁷⁴ A Tiner György vállalkozó vezette párt tulajdonképpen arra épített, hogy hamarabb tudta bejegyeztetni a nevét Bajnai Gordonéknál, akik hasonló pártnevében gondolkodtak. Kétségtelen, hogy a nevek hasonlósága összezavarhatott néhány választót, de erre bizonyíték nincs, mindenesetre a párt a kampányban sem volt túl aktív.

Egyértelműen a politikai baloldalon helyezkedik el a Szociáldemokraták Magyar Polgári Pártja és a Thürmer Gyula vezette Munkáspárt, de ide sorolom Szili Katalin pártját, a Község a Társadalmi Igazságosságért (KTI) pártot is, bár ők is a „civiliségre” helyezték a hangsúlyt. A KTI a szociális ellátást, a többkulcsos adórendszert, amelyet az alacsony jövedelműek adócsökkentésével kívántak elérni, illetve a béremelést hirdette programjában, amelyben olyan érdekes javaslatok is voltak, mint például a kétkamarás parlament bevezetése.²⁷⁵ A KTI leginkább Szili Katalin ismertségére építette a kampányát, ezzel is utalva arra, hogy a baloldali szavazókat akarta megszólítani. Szili 2002–09 között az Országgyűlés MSZP-s elnöke volt, sőt, a párt még köztársasági elnöknek is jelölte 2005-ben. Az MSZP-ből 2010 októberében lépett ki, és kezdet önállóan politizálni, a KTI-t 2013-ban alapította meg. Véleményem szerint érdekesnek látszik a párt nevének rövidítése is, a KTI szinte kiált azért, hogy „Katiként” mondjuk ki, de ez persze tűnhet belemagyarázásnak is, mindenesetre az asszociáció csak erősíti Szili Katalin személyének elsőségét a párton belül. A Munkáspárt természetesen ugyanazt a pártot jelenti, amely 2010 kivételével mindig országos listát állított és elindult a választásokon, ezeken rendre a kádári nosztalgiára építettek, tették ezt a 2014-es kampányban a korábbiaknál is hangsúlyosabban, a szóróanyagokon Kádár János és Thürmer Gyula szerepelt. Érdekes, hogy a Munkáspárt úgy kapta a kispártok közül a legtöbb szavazatot, 28 323-at, hogy a Zöldek Pártjával holtversenyben a legkevesebb, mindössze 33 egyéni jelöltet tudott állítani. Végül Schmuck Andor Szociáldemokrata Pártját említtem a baloldaltól, amely 2013-ban alakult újjá Szociáldemokraták Magyar Polgári Pártja néven, amely érdekes asszociációkat idézhet elő, gondolok itt a kissé Fidesz-szerű polgár fogalom használatára. Schmuck a „szépkorúak” képviselőjére épített, de többször rendezett kenyérosztást is a Blaha Lujza téren.

Végezetül kitérnék a választás utolsó két helyén végző, összesen 3678 szavazatot kapott pártokra, nevesítve az Új Dimenzió Pártra (ÚDP) és az Új Magyarország Pártra (ÚMP). A két pártnak már a neve is hasonló, különösen a rövidítésük, ráadásul több internetes portál is kimutatta, hogy nagy átfedések találhatók a két párt között, mind azt tekintve, hogy hol sikerült a jelöltállítás²⁷⁶, mind pedig a jelöltek között, ahol több helyen rokoni kapcsolat volt a két párt tagjai között.²⁷⁷ Ezt a pártok vezetői sem tagadták, ahogy azt sem, hogy a börtönből éppen kiszabadult Zuschlag János adott nekik tanácsokat²⁷⁸. Ezek együtt elég rossz színben tüntették fel ezt a két pártot a választók előtt, ráadásul a kampány során sem lehetett találkozni velük néhány interjún és az internetre feltöltött képen kívül. Éppen ezért ezt a két pártot érte a legtöbb vád a csalások kapcsán, azt állítva, hogy egymásról másolták az aláírásokat, amit a pártok természetesen tagadtak.

²⁷³<http://osszefogaspart.hu/partunkrol/>

²⁷⁴http://egyutt2014.org/?page_id=2

²⁷⁵http://www.ktipart.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=94&Itemid=690

²⁷⁶Tebege: *Célunk volt, hogy sokat ne mutassunk magunkról, !!444!!!*, 2014. 03. 14.

²⁷⁷Dull Szabolcs: *Rokonok is összekötik a kistafírozott új pártokat*, Origo, 2014. 03. 12.

²⁷⁸Vorák Anita: *„Mindenki került, mint a pestisest” – interjú Zuschlag Jánossal*, Origo, 2014. 03. 18.

Összességében elmondható, hogy a fenti pártok elég sokszínűek, kár lenne tagadni, hogy nem egy politikai kalandor is felfedezhető közöttük, akiket kétségtelenül felbátoríthattak a könnyen megszerezhető százmilliók, de akkor is hibát követnénk el, ha mindegyikre, vagy akár a döntő többségükre ráfognánk, hogy csak olyan „bizniszpártok”, amik az állami pénzek megszerzéséért jöttek létre. A korábbi választásokon is gyakorta jelentek meg új pártok, amelyeknek aztán vagy sikerült az országos listára kerülniük, vagy nem, de mindenképpen próbálkoztak és megmérettették magukat. Mivel a többes ajánlás miatt rendkívül leegyszerűsödött az országos lista állítása, így nagyobb figyelem is övezte ezeket a pártokat, emiatt tűnhetett úgy a laikusnak, hogy most sokkal több új párt jelent meg, mint korábban. A kampányban ezek a botrányok nagyobb hangsúlyt és figyelmet kaptak, mint a pártok maguk, ráadásul mind a média, mind pedig a választók egybemosták őket, így azok, akik valóban komolyabbnak tekinthető programmal és szervezettel rendelkeztek, nem tudták kellőképpen felhasználni a médiát önmaguk megismertetésére. Hangsúlyoznám azonban, hogy sok esetben úgy tűnt, mintha nem is nagyon akarnák ezt megtenni, elég csak Kásler Árpád reakciójára gondolni, amikor az Index interjút kért tőle, vagy éppen arra, hogy jómagam is többször megkerestem mind a 14 pártot – már amelyiknek volt fellelhető elérhetősége – abból a célból, hogy interjút készítssek velük a szakdolgozat elkészítéséhez, de erre végül egy kivétellel nem került sor. A pártok többsége vagy nem tudott, vagy nem akart önállóan megjeleníteni a médiában, ami mellett, hogy egy kampányban ennél nagyobb hibát nem nagyon lehet elkövetni, végül a szavazatok számán is meglátszott.

3. Kispártok kampányai

3.1. Politikai marketing a kispártok függvényében

A politikai marketing a pártok „eladhatóságát” próbálja növelni azokkal az eszközökkel, amelyeket a marketingből jól ismerhetünk. A párt imázsának felépítése, a vezető politikusoknak a gondosan felépített arculata, az emberek felé közvetített mondanivaló, a pártprogram érthetősége és a fontosabb elemek hangsúlyozása, illetve ezek terjesztése egyaránt idetartozik. Vannak olyan pártok, amelyek inkább csak a vezetőre építették a kampányukat, vannak olyanok, amelyek inkább single issue-k mentén próbálták a pártjukat értelmezni. Előbbire jó példa a KTI, a Szociáldemokraták vagy az SMS, utóbbira a SEM, a Zöldek Pártja, az MCP vagy éppen a Haza Nem Eladó Mozgalom.

Szili Katalin, Schmuck Andor, Seres Mária, de akár idehozhatjuk példaként Thürmer Gyulát is, ismert politikusok, a választók hallottak már róluk, tudják, mire számítsanak tőlük, mit képviselnek. Ugyanez látható az FKGP-nél vagy a JESZ-nél is, csak ott nem a vezető politikus(ok) hivatott(ak) ezt az arculatot képviselni, hanem a pártok nevei. Ha az ember azt hallja, hogy Független Kisgazdapárt, azonnal beugrik neki az a társadalmi réteg, a földművelő parasztság, amelyet a párt a sikeresebb időszakaiban képviselni tudott. Ugyanezt látjuk a JESZ-nél is, ahol a szóróanyagokon megjelent az MDF logója, hangsúlyozták Antall József örökségét és az MDF korábbi mérsékelt jobbközép politikájának továbbvitelét. Ezek a pártok mind arra építették imázsukat, hogy a választók már ismerik a nevüket vagy a vezérüket, így máris előnyt élveznek azokkal a pártokkal szemben, amelyeknek még el kell magyarázniuk azt, hogy pártjuk pontosan mit és kiket képvisel.

A másik csoportba azok a pártok tartoznak, amelyek vagy teljesen újak, vagy egyszerűen csak nem olyan politikusokkal rendelkeznek, akik országosan ismertek lennének, hanem sokkal inkább ügyek mentén szerveződnek, az adott ügy által érintett embereket, vagy a kisebbségeket akarták képviselni. Az MCP a romákat akarta megszólítani, a Zöldek Pártja a zöld mozgalmakból fejlődött ki, de végül egyik pártnak sem sikerült az áttörés, mivel a single issue-kat sikerrel átvették más pártok. A politikailag már eleve igen megosztott romák esetében ez a párt a Fidesz, amelyet támogatott a Lungo Drom, amely a romák

mozgósításával a Fidesz malmára hajtotta a vizet, aminek következtében az MCP teljesen leszerepelt a választásokon.²⁷⁹ A párt ugyan 61 jelöltet tudott állítani a választásokra, de végül összesen 8810-en szavaztak rájuk, ami 0,17%-ot jelentett, csak négy pártot tudtak maguk mögé utasítani. A Zöldek Pártja eleve nehezen tudott volna betörni egy olyan területre, ahol már 2010-ben sikerrel jelent meg az LMP, és a párt kettészakadásával a PM is kimondottan zöld-baloldali pártként definiálta magát. A Zöldek Pártja így eleve kudarcra volt ítélve, hiába a logóként megjelenő mosolygós napocska és Ács László minden kísérlete a táblatartással, ez csak arra volt elég, hogy kétes sikerként 18 557 szavazatot kapva a 14 kispárt közül a negyedik helyen végezzen.

A Haza Nem Eladó Mozgalom és a Sportos és Egészséges Magyarországért Párt azonban jó példa, ha olyan single issue-t keresünk, amelyet valóban egyik párt sem képviselt korábban. Igaz ugyanakkor, hogy a HNE által képviselt devizaadósokat a kormány évek óta próbálja különböző módokon megsegíteni, és a sportot is kiemelten támogatja a Fidesz, de arra, hogy kifejezetten ezeket a témákat felőlelve egy társadalmi réteget képviselve próbáljon meg egy-egy párt eredményt elérni, talán ez a kettő a legjobb példa. Kásler Árpádot viszonylag híressé tette a pere, amelyet az OTP-vel szemben megnyert, ezért gondolhatta úgy, hogy van hitelessége a devizaadósok körében, itt minden bizonnyal a kemény hangvétel, az átgondolatlan politikai program vagy éppen a kevés médiajelenlét okozhatta az eredményeket, amelyek még így is a második legerősebb kispárttá tették a HNE-t, a Munkáspárt mellett csak ők és az SMS kapott 20 ezer szavazatnál többet. A SEM esetében a sport és az egészségügy lettek a kiemelt ügyek, amelyek mentén a párt megszervezte önmagát. A SEM azonban egy új politikai konstrukció volt, amely a teljes ismeretlenségből jött, jelöltjeik maximum helyben voltak ismertek, de az eredmények azért ezt sem támasztják alá. A párt ráadásul deklarálta – a logójában is megjelenítve – a 2018-as választásra készült, amiben akár még fantázia is lehet, ha sikerülne néhány élsportolót maguk mellé állítaniuk, de állami támogatás hiányában minimum kérdéses ennek sikeressége és a párt fennmaradása.

A terjesztésről, tehát magáról a kampányról bőven fogok írni a tanulmány további részeiben, itt most csak a lokális, illetve az országos kampány közötti különbségekre világítanék rá. Az országos kampány klasszikus eleme az óriásplakát, illetve az egységes, a pártprogramot hirdető szóróanyagok, újságok, reklámok. A lokális kampány a helyi jelöltek helyi kampányát jelenti, ilyenkor több a kilincselés, vagy a standolás a főbb köztereken. A kispártok többsége a lokális kampányt választotta, ami abból a szempontból érthető, hogy az egyéni jelöltjeiket akarták megismertetni, majd rajtuk keresztül a párt programját. A SEM például több helyi akciót is csinált, a jelöltek vezetésével futóverseny, aerobik-óra, köztéri konditermek átadása is történt, miközben egy óriásplakátot sem láttunk tőlük. Érdekes ötlet volt ugyanakkor olyan autók bérlése, amelyeknek az oldalára felfestették a párt logóját és kampányüzenetét, vagy éppen az a budapesti akció, amely során a Keleti pályaudvarnál lehetett szobabiciklizni egy BKV-s vonaljegyéért. A lokális kampány azért is fontos, mert így el tudják osztani a kapott állami támogatást úgy, hogy nem kell olyan dolgokra előre pénzt kiadni, amiket aztán sikertelen aláírásgyűjtés esetén megbánnának, mint például egy plakáthely lefoglalása, amelyet a nagyobb pártok a biztos országos listaállítás reményében már jó előre megtettek. Ugyanakkor van példa országos kampányra is, ezek elsősorban azokra a pártokra voltak jellemzőek, amelyek egy ismert politikusra építették a kampányukat. A KTI például minden szórólapra a programjának főbb elemeit írta rá, a helyi jelöltek csak fénykép és rövid bemutatás szintjén voltak jelen, ott is Szili Katalin arca mellett. A párt használt óriásplakátokat is, rajta Szilivel és a párt jelmondatával, de az FKgP is hasonlóan járt el „Péter üzeni” kampányával, amely Hegedüs Péter elnökre utalt. A lokális kampány összességében mégis hangsúlyosabb volt, mint az országos, ennek oka elsősorban a pénzhiány, hiszen hiába

²⁷⁹ Kadét Ernő–Kovács Richárd: „Kivittük az Űteget, most hordjuk a Motor utat” – A romák leszavaztak a Fideszre, HVG Online, 2014. 04. 11.

a nem kevés állami támogatás, azt okosan is kell felhasználni, míg a nagyobb, parlamenti pártok jóval több pénzből tudtak gazdálkodni. Ennek megfelelően a fizetett hirdetések száma is jóval kevesebb volt, a pártok inkább az internetet használták, például kampányvideók terjesztésére, hiszen az ingyenes és mégis sok embert el tud érni.

A kispártok marketingorientációjában is láthatunk különbségeket, igaz, sokszor nehéz megállapítani, hogy egy-egy kispárt pontosan melyik csoportba is tartozik, a többségüknél az látszik, hogy nem is nagyon volt átgondolva sem a piacszegmentáció, sem az orientáció. Termékorientált párt több is volt a kampányban, a KTI Szili mellett saját programját hirdette, hitt annak helyességében, de ugyanez volt jellemző a Munkáspártra is, amelynek „terméke” a kádári nosztalgia, annak a hitnek a hangsúlyozása, hogy az ő időszakában minden jobb volt az országban. Az eladásorientált pártok a választókat próbálják megváltoztatni az előzetes felméréseik alapján, erre jó példa a SEM, amely végzett piackutatást, majd megpróbálta meggyőzni a választókat arról, hogy a sport és az egészség mindannyiunk érdeke. A HNE Kásler Árpád néhol zavaros egyéni gondolatainak adott teret és próbálta azt átadni a választóknak, próbálva őket meggyőzni arról, hogy valakinek most már a „politikuskat is célba kell vennie”, erre pedig Kásler a legmegfelelőbb ember. A legtöbb példa mégis talán a piacorientált pártokra van: a kispártok többsége eleve olyan programot írt, amelyről úgy gondolták, hogy a választók azt akarják. Ezért hirdette a többségük – például az Összefogás Párt, az SMS, az ÚDP vagy az ÚMP –, hogy ők a politikán kívül helyezkednek el, nem politikusok, akik csak kényszerűségből, az emberek érdekében vállalnák a politikai szerepet. Jól látható ebben az üzenetben, hogy ezek a pártok építettek arra a kiábrándultságra, amely szerintük a választók többségében jelen van, ha a politikára gondolnak. Hogy ez mennyiben volt sikeres, az elért eredmény jól mutatja. A piacorientált pártok olyan programot írnak, amely szimpatikussá teszi őket a választók körében, ezt látjuk a magát fiatalosnak feltüntető ÚMP és ÚDP, vagy a turizmus fellendítésével kampányoló Együtt 2014 esetében, igaz, ezek a pártok a kampányban kevésbé jelentek meg, így esetükben nem tiszta az orientáció. A Zöldek Pártja pedig egyenesen több olyan kampánytémát is használt, amelyet nem gondolunk a zöld értékorientációba tartozónak, így ez egy jó példa arra, amikor a párt hajlandó változni a választók megszólítása érdekében.

Összességében elmondható, hogy a kispártoknál nem látszik tisztán, hogy mennyire használták a politikai marketing alapfogásait, mennyire volt kialakult stratégiájuk, mennyire készítették fel a jelöltjeiket a politikai szereplésre. Ugyan a többségük kampányolt, így létezett önálló imázsuk is, volt, amelyik a már eleve ismert politikusukra épített, volt, amelyik relatív sikerrel át tudta adni, hogy mit képvisel, de ez az eredményekben végül nem látszódott. A KTI, a HNE, a SEM, a Munkáspárt vagy a Szociáldemokraták, a JESZ, az FKgP sikerrel tudta magát bemutatni, itt-ott tudatos kampánystratégia is megfigyelhető náluk, nem is beszélve a kampányeszközök széles körű használatáról.

3.2. Mit üzentek nekünk a kispártok?

A politikai kampány alapja a jól eltalált üzenet, amely körülhatárolja a pártot a választók számára, röviden, tömören és közérthetően elmondja, hogy a párt mit akar, kiket képvisel. Nem árt, ha az üzenet frappáns, ötletes és ezáltal könnyen megjegyezhető, így a párt ismertsége is növekszik. Az üzenet a stratégia szempontjából is fontos: a jó kampánystratégia ugyanis az üzenettel kezdődik, annak kell szimbolizálnia a párt szándékait, szükséges illeszkednie a további stratégiához, a kampányeseményekhez, a párt kommunikációjához. A kispártok néhányánál – ilyen az ÚDP, az ÚMP, az Együtt 2014 – ugyan nem beszélhetünk kiforrott kampánystratégiáról, inkább ad hoc jellegű eseményekről, vagy még azokról sem, üzenettel, logóval, tehát egyfajta imázs kialakításával mindegyik próbálkozott.

Az üzenetet tekintve van kivétel is: az Együtt 2014, a JESZ és a HNE nem rendelkezett kifejezett kampányszlogenrel. Az Együtt 2014 honlapján olvasható „Magyarország legyen a mosoly országa!” mottó nem jelent meg máshol, a kampány végén megjelenő plakátjaikon sem volt olvasható a párt nevén kívül semmi más. A pártnak egyébként a logója sem mondott el többet az Együtt 2014 szándékairól, egy piros-fehér-zöld zászló, alatta a párt neve. A JESZ kampányanyagain rendre a „szövetség” szó hangsúlyozása jelent meg, ez azonban nehezen tekinthető kampányszlogennek, a kampányfilmjükben pedig az „Európai élet!” felirat jelenik meg. A párt kihagyta a nevéből fakadó lehetőségeket, ami annak fényében is furcsa, hogy a szórólapokon rendre megjelent az Európai Unió, a Nyugathoz való tartozás és az ottani élettel való összehasonlítás, így azonban megmaradt a szövetség és annak kiemelése. A Haza Nem Eladó Mozgalom tulajdonképpen a saját nevét használta kampányszlogenként is, ami érthető, hiszen valóban üzenetértékű, kifejezi a párt irányultságát és utal a devizahitelesekre is. A párt logója erősen jobboldali felhangú: piros alapon fehérrel a Szent Korona van rajta, a programot olvasva pedig mind a szóhasználatról, mind pedig egy-egy programpontról, mint például egyes esetekben a halálbüntetés bevezetése, a korábbi MIÉP-, vagy Jobbik-kommunikáció ugorhatott be sokaknak.

Több párt szlogenjében is hangsúlyozta a politikán kívüliséget, a civil jelleget és azt, hogy az adott párt más, mint a többi, a korábban megszokottak, ilyen értelemben tehát összehasonlító üzeneteknek tekinthetők. Ilyen volt a KTI, amely a „civil demokráciát” hangsúlyozta szórólapjain és plakátjain, a jelmondatnak tekinthető „Rajtunk múlik!” pedig szintén arra utal, hogy meg kell változtatni a korábbi politikát. Ide tartozik a SEM már emlegetett negatív felhangú, de összehasonlító üzenete, a „SEM ez, SEM az”, ahol ráadásul a két mutatószó narancssárga és piros színűek voltak, utalva a korábbi két nagy pártra, a Fideszre és az MSZP-re. Az Összefogás Párt plakátjain a Parlament előtt vidáman integető fiatalokat és Szepessy Zsolt elnököt lehetett látni, a párt önmagát a „gondolkodó emberek pártja”-ként definiálta, az összefogást pedig a jóléttel azonosította. Az SMS is ide tartozik, amelynek szórólapjain megjelent a „Döntsünk mi a pártok helyett!” felirat mellett a „Magyarország ne a politikusok országa legyen, hanem a miénk” is. Seres Mária pártja azonban a párt rövidítéséből adódó szóviccet sem hagyta ki, fő kampányszlogenje nem is az imént említettek voltak, hanem a jelöltek plakátján megjelenő mobiltelefon és mellette a szöveg: „Küldje az SMS-t a Parlamentbe!” Szintén összehasonlító üzenettel kampányolt az MCP, Horváth Aladár elnök a „Van kire. Van miért.” szlogenrel kampányolt, külön kiemelném a pont mint írásjel használatát, ami meglehetősen szokatlan eljárás. Általában a pártok vagy nem használnak írásjelet, vagy felkiáltójelet tesznek a kampányüzenet végére, a pont használata hangsúlyt ad a mondanivalónak, egyfajta megmásíthatatlan közlésnek tűnik így. A párt tagjai mind az egyéni jelölteket, mind a Horváthot ábrázoló plakátokon a felhős égbolt előtt állnak, amely mögül kisüt a Nap, utalva talán ezzel a cigányságra váró szebb időszakra, ami akkor valósul meg, ha az MCP sikert ér el. Az MCP-nél még egy szórólapot kiemelnék: a Budapest egyes választókerzetében induló, nem cigány származású Deák Dániel egyetemi tanár szórólapján az „egymástól tanulunk” szlogen jelent meg, amit azért tartok személy szerint jónak, mert egy nem cigány jelölt a cigány párt színeiben indulva egyben rá is mutat a különbségekre és próbálja azokat pozitív színben feltüntetni, ráadásul egy tanárhoz különösen illik a tanulásra való felhívás.

A negatív összehasonlító üzenet még a Zöldek Pártjánál jelent meg, amely egy Nostradamusnak tulajdonított szöveggel kampányolt: „Gyilkol a piros, pusztít a sárga, csak a zöld nem visz pusztulásba.” Emellett az eléggé sötét, sőt, brutális idézet mellett, amely nyilvánvalóan a Fideszre és a baloldalra utal, egy kissé furcsán kontrasztosan hat a szórólap másik oldalán mosolygó zöld-sárga napocska és a „Zöld jövőt!” felkiáltás. Ez utóbbi jó példa arra is, amikor egy párt tömören és egyértelműen meghatározza azt a single issue-t, amely

mentén politizálni akar, ráadásul ötletesen fordítja ki a politikába a Jobbik által beemelt „Szebb jövőt!” köszöntést is.

A két klasszikus baloldali párt, a Munkáspárt és a Szociáldemokraták elsősorban a munkával, a munkahelyteremtéssel kapcsolatos kampányüzeneteket fogalmaztak meg. Schmuck Andor pártja a „8 óra munka, 8 óra pihenés, 8 óra szórakozás” szöveggel akarta felhívni a figyelmet a problémára, tehát az ismert Beatrice slágert emelte be a kampányba. Sokkal látványosabb volt azonban a Munkáspárt kampánya. A már a korábbi választásokon és a logóban is megjelenő kalapácsos ember a plakátokon hívta „harcba” a híveket, visszatérő szlogen volt a „Biztos munka, biztos jövedelem, biztos jövő”, amivel egyben utaltak a Kádár-korszakra is, mivel a szórólapokon és az újságjaikban is leírták, hogy akkor ezek mind adottak voltak. A Munkáspárt kampánya mindenképpen a legprofibbak közé tartozott, több üzenettel is készültek, ezeket megfelelően adagolták, próbálták a híveiket is mozgósítani, igaz, a kétezres évektől kezdve már egyre kevesebb van belőlük.

Végül meg kell említeni azokat a pártokat, amelyek kampányüzenetükben a változást sürgették. Az ÚMP kissé jellegtelen, sima fehér szórólapjain az „Esélyt a fiataloknak!” felirat jelent meg, ezzel a párt szintén meghatározta saját célcsoportját, színes egyedül a párt logója volt a felső sarkokban: egy piros-fehér-zöld ÚMP felirat mellett egy ugyanolyan színek kombinációjú pipával. Az ÚDP különféle szórólapokat nyomtatott, amelyek logikája ugyanaz volt: a fehér lap közepén egy nagy fekete lyuk, szélein repedésekkel, azon különféle szövegek, amelyek szintén a fiatalokat hívatottak megszólítani, alatta a jelmondat: „Változtass!” Szintén a változásra buzdított jelmondatával az FKgP, amely mind szórólapjain, mind óriásplakátokon hirdette, hogy „Péter üzeni: aki megújulást akar, ide húz!”.

Összefoglalva elmondható, hogy a kampányüzenetek terén főleg a pártonkívüliség, a civil jelleg hangsúlyozása dominált, a 14-ből hat párt szlogenjében is az összehasonlító, negatív üzenetet alkalmazta, ahol az elutasító hangnem a korábbi politikai elitre, vagy akár magára a politikára vonatkozott. Ha a szlogenektől elvonatkoztatunk még több párt alkalmazta ezt a kampányban, hiszen így már idesorolhatjuk a HNE-t vagy a változásokat sürgető pártokat, az ÚMP-t, az ÚDP-t és az FKgP-t is. Ez nagyon jól jelzi, hogy a kispártok több mint fele egyértelműen azt a stratégiát alkalmazta, hogy megpróbálják azokat a választókat meggyőzni, akik kiábrándultak a politikából, legyen szó bármelyik politikai „oldalról”. A stratégia helyességét alátámaszthatta a politikai környezet, a választók ismerete, hiszen a közvélemény-kutatások sem mutattak ki magas részvételt, ami arra utalt, hogy nagy tömegek fordultak el a politikától. Végül a nagyobb pártok – elsősorban a Fidesz – mozgósításának sikere ezt megcáfolta, ráadásul a sok kispárt hasonló üzenete elaprózta közöttük a szavazatokat, amit jól jelez, hogy egyik párt sem szerzett nagy előnyt a többiekkel szemben. Elmondható, hogy szükséges lett volna az egymástól való különbségek hirdetése is, jól körülhatárolható szavazóbázis kiépítése, ami persze sok esetben az idő szűkössége miatt sem lehetett sikeres. A kispártok nem használtak jól átlátható stratégiát, sokkal inkább ad hoc jelleggel kampányoltak, nem készítettek időbeosztást, sőt, inkább azt lehetett érezni, hogy ők is meglepődtek azon, hogy sikerült az országos lista állítása.

Miközben nem szabad elfeledkezni arról, hogy az eredmények sehol sem voltak jók, azért volt példa sikeresnek tekinthető kampányra is. A baloldali Szociáldemokraták és a Munkáspárt építhetett tapasztalataira, a Zöldek Pártja pedig elnökeének aktivitása és ötletei következtében tudott több szavazatot szerezni, mint ahány ajánló aláírást korábban. Ez még a Munkáspártnak sikerült, így elmondható, hogy ez a két párt legalább több embert tudott mozgósítani és meggyőzni a választásra, mint ahányan támogatták őket, ami a többi tizenkét párt egyikéről sem mondható el.²⁸⁰

²⁸⁰G. Szabó Dániel – Hava Nikita: *Saját magukat leplezték le a kamupártok*, Index, 2014.04.07.

3.3. Mit használtak a kispártok?

A kispártok természetesen használtak sokféle kampányeszközt az óriásplakátoktól a szórólapokon át az internetig. Nem szabad elfelejteni, hogy a kispártok többsége kezdetben csekély összegből dolgozhatott, amit csak a kampánytámogatás emelt meg az utolsó egy hónapra. Így a felkészülés is nehezebb volt, több párt, például a SEM, az ÚMP vagy az Együtt 2014, kimondva sem számított az országos listára, így hirtelen kellett a kampányeszközökhöz nyúlniuk, ami például ahhoz is vezetett, hogy lemaradtak az óriásplakátok lefoglalásáról. A kampány azonban nemcsak anyagiakból áll, hanem tervszerű felkészülésből is, kampányesemények előkészítéséből és lebonyolításából, újságok terjesztéséből vagy éppen a helyi aktivisták mozgósításából.

Az aláírásgyűjtés során a semmiből megjelent kispártoknál már az a kérdés is felmerült, hogy egyáltalán hogyan tudták összeszedni a megfelelő számú aláírást. Az ÚDP elnöke például elmondta, hogy diákmunkaként meghirdették az aláírásgyűjtést, de volt sok önkéntesük is, jórészt gimnazisták, fiatalok, akik a „jó buli” miatt csatlakozhattak.²⁸¹ Feltételezhető, hogy több párt is alkalmazta azt, hogy fizetett a gyűjtőinek, illetve néhányuknál már jól bejáratott támogatók is lehettek, ilyen a Munkáspárt, a Szociáldemokraták, vagy éppen az SMS, hiszen Seres Mária már több sikeres aláírásgyűjtést is kezdeményezett, de a HNE is kiterjedt mozgalom, elég csak a korábbi sikeres tüntetéseikre gondolni a Hősök terén vagy az Astoriánál.²⁸²

Amellett, hogy az országos listára való felkerülés azonnal kétes hírnevet biztosított a pártoknak, még az anyagi lehetőségeik is kiszélesedtek. Ez lehetőséget adott nekik arra, hogy meg tudják fizetni azokat a kampányeszközöket, amelyekre amúgy nem feltétlenül volt pénzük. A dolgozatomban a Maarek-féle csoportosítás mentén szeretném megvizsgálni, hogy a kispártok mennyire alkalmazták a kampányeszközöket.

3.3.1. Hagyományos eszközök

A hagyományos kampányeszközök azok, amelyeket már a kampányok premodern korszakában is tudtak alkalmazni a pártok. Lehetnek interaktívak vagy egyirányúak aszerint, hogy létezik-e visszautalási lehetőség a kampányüzenetekre, a programra vagy a politikus megnyilatkozására. A kétirányú, interaktív típus is lehet azonban közvetett vagy közvetlen, hiszen sok esetben, mint például egy nagygyűlés, csak a közvetlenség érzetét keltik ezek a választókban. A közvetlen interaktív kampánytípus olyan, ahol a választó valóban beszélhet a politikussal, sőt, fontosnak érzi magát. Az interaktív kampányeszközök közül a leginkább elterjedt a kitelepülés volt, amely egy közvetett interakciót valósít meg a párt és a választók között. Előnye, hogy az ember odamehet a kiállított standhoz, megszólíthatja a párt jelenlévő képviselőjét, és rákérdezhet az őt érdeklő dolgokra. Ezt a kispártok többsége alkalmazta is, mivel másik előnye, hogy nagyon olcsó, tulajdonképpen csak egy asztal és néhány plakát kell hozzá. Hátránya ugyanakkor, hogy sokszor csak önkéntesek vannak kint, nem pedig a politikusok, vagy ha ők, akkor csak rövid ideig, egy-két órát, ami alatt kevés választóval tudnak beszélni, velük is általában csak néhány percet, ami ugyan keltheti a közvetlenség érzetét, de semmiképpen sem túl meggyőző. A kitelepüléssel sok idő elmegy, és kérdéses az eredményessége is, de előnye az olcsósága, illetve az, hogy a választópolgárok, még ha csak futólag is, de találkoznak a párt nevével, szlogenjével, és tudnak hozzá hús-vér embert kapcsolni. A kispártok széles körben alkalmazták ezt a technikát, néhány esetben egy-egy ötletesebb flashmobbal körítve, mint például a SEM szobabiciklizős akciója, amely során

²⁸¹Tebege: *Célunk volt, hogy sokat ne mutassunk magunkról, !!444!!!*, 2014.03.14.

²⁸²Prókai Eszter: *Levegőnek nézték őket, most ők a hatodik legerősebb párt*, Origo, 2014.04.08.

vonalgjegyeket lehetett kapni, ha az ember öt percet tekert. A SEM több helyen tartott köztéri futást vagy aerobik-órát is, hangsúlyozva ezzel is a mozgás és a sport fontosságát.

Az interaktív kampányeszközök közé tartozik gyakorlatilag minden, amit a pártok az utcán, személyesen vagy önkéntesekkel végeznek, ezt széles körben alkalmazták a pártok. Nagygyűlést ugyan kevesen tartottak, hiszen ezekre nem mentek volna el sokan, így értelme sem lett volna sok, de lakossági fórumokat tartottak és ki is települtek sok helyen. Az MCP, az FKgP, a KTI és az SMS is több lakossági fórumot tartott ott, ahol a jelöltjeik indultak, ezekről a honlapjukon, illetve plakátokkal igyekeztek, több-kevesebb sikerrel, tájékoztatni a választókat. Azok a pártok, amelyeknél a pártelnök ismert politikus, így a Munkáspárt, a Szociáldemokraták, a KTI vagy az SMS is csináltak kampánykörutat, a különböző választókerületekben a jelöltek mellett rendre megjelent Thürmer Gyula vagy Schmuck Andor is. Az ÚMP és az ÚDP leginkább a Facebook-oldalaikra feltöltött fotókkal bizonyították jelenlétüket az utcán, előbbi például óvodákba vitt mesekönyveket, de volt példa közös sportnapra és fiktív vitára is a bohócnak öltöztetett Szigetvári Viktorral. A Haza Nem Eladó Mozgalom pedig egy látványos akció során tiltakozott egy kitelepítésre váró hitelkárosult házánál, amely során sikeresen megakadályozták, hogy a rendőrök elvégezzék a kitelepítést. A trükk abban rejlett, hogy a jelöltjeik sorfalat álltak a ház előtt és mentelmi jogukra hivatkozva nem voltak hajlandók távozni.²⁸³ Ezek az események mutatják, hogy a kispártok próbálták látványos akciókkal felhívni magukra a figyelmet, amellyel a hírekbe bekerülhettek. Ezek az akciók mind a kétirányú, hagyományos kampányeszközök közé tartoznak, mivel elméletileg elérhetőek a politikusok, igaz, ezek közül az ÚMP vagy a HNE akciói inkább szóltak a médiának, mint a választók közvetlen elérésének.

A hagyományos eszközök másik fő típusa az egyirányú kommunikációjú kampányeszközök, amelyek közé a szórólapok, a plakátok vagy az újságok, egyéb kiadványok és a kiegészítők tartoznak. Ezeket a pártok általában célzottan juttatják el az emberek otthonába, becsöngetve hozzájuk, vagy a postaládákban keresztül, esetleg nyilvános tereken osztogatják őket. Fizetett hirdetések újságokban gyakorlatilag egyik párttól sem találtam, a sajtó leginkább a botrányokra figyelt fel esetükben, igaz, ezután több párt is, így az SMS, az ÚDP vagy a SEM próbálta interjúkkal, eseményekkel a sajtó figyelmét felkelteni és a hírverést számukra pozitív oldalra fordítani, kevés sikerrel. Az ingyenes hirdetések azonban igénybe vették, a helyi, önkormányzati lapokban rendre bemutatták egyéni jelöltjeiket. A kispártok leginkább a külső használatra készített kampányanyagokkal próbálkoztak, így elsősorban plakátokkal és szórólapokkal. Óriásplakátot a már említett okokból nem mindegyik használt, de a KTI, az FKgP, a JESZ vagy a Munkáspárt plakátjai több helyen is feltűntek mind a fővárosban, mind vidéken. Ezeken főleg a kampányüzenetek voltak feltüntetve, a KTI és az FKgP esetében a párt elnökének arcával, a Munkáspártén pedig a kalapácsos emberrel. Érdekes fogáshoz nyúlt azonban a JESZ az óriásplakátjain, amelyeken a párt prominensei mellett más pártok ismert politikusai, így a fideszes Pokorni Zoltán, a PM-es Szabó Tímea, vagy az LMP-s Szél Bernadett jelentek meg pozitív színben a „Hiszünk a szeretet és az összefogás erejében” felirat alatt. A Nemzeti Választási Bizottság végül másfél millió forintba megbüntette a pártot, mivel jogtalanul kampányoltak más pártok politikusaival.²⁸⁴ A HNE pedig érdekes megoldást választott, a párt ugyanis léggömböket bérelt és azokon különféle feliratokat helyeztek el, majd átrepítették több nagyváros, így Budapest felett is.²⁸⁵

Szórólapot mindegyik párt készített, azokat osztogatták a standjaikon, és postaládákba is szórták őket, tájékoztató kiadványokat is készítettek, adott esetben, így a HNE, a JESZ vagy a

²⁸³ Pest Megyei Hírhatár Online: *Mentelmi jogukkal akadályozták meg egy kilakoltatást a Haza Nem Eladó Mozgalom Párt képviselőjelöltjei*, Pest Megyei Hírhatár Online, 2014. 04. 03.

²⁸⁴ Horváth Bence: *Más pártok politikusait tette plakátjára a JESZ, megbüntették érte, de fellebbeznek, !!444!!!*, 2014. 04. 05.

²⁸⁵ Prókai Eszter: *Levegőnek nézték őket, most ők a hatodik legerősebb párt*, Origo, 2014.04.08.

Munkáspárt többet is, azokat időben adagolva szórták szét. Ezeknek visszatérő témája volt a pártok programja és a jelöltek bemutatása mellett a paksi atomerőmű bővítése és annak orosz vonatkozása, amely botrány februárban robbant ki, és a kampány egyik fő témája lett. A kispártok beálltak abba az ellenzéki sorba, amely elítélte mind az építkezést, mind pedig azt, hogy ezt jelentős orosz hitelfelvétel mellett akarja a kormány végrehajtani.

Végül a hagyományos kampányeszközök közé tartoznak azok a kiegészítők, amiket a pártok reklámként osztogatnak. Ezek közé tartoznak a tollak, matricák, léggömbök, pólók, kulcstartók, kitűzők, de bármi, amit a pártok ajándékként adnak, az LMP például zöld almák, Varga Mihály nemzetgazdasági miniszter pedig a budapesti 4. választókörizetben virágpalánták osztogatásával kampányolt. A kispártok elsősorban a magyar politikában leginkább elterjedt promóciós termékekkel, a tollakkal és a matricákkal próbálkoztak. A matrica azért jó megoldás, mert amellet, hogy olcsó, jól látható helyekre lehet kiragasztani a köztereken, de még inkább a kocsimákban, vendéglátó-ipari egységekben, egyetemeken, afféle gerillamarketingként funkcionálva. A kispártok tehát nem voltak túlságosan kreatívak ezen a téren, mint a nagyobb pártok, ami utalhat a professzionális kampányszakemberek hiányára, vagy egyszerűen csak arra, hogy nem akarták túlbonyolítani a kampányukat ilyen eszközökkel.

3.3.2. Audiovizuális eszközök

Audiovizuális eszközök elsősorban a televízió, az abban való szereplés és a kampányfilmek. Ezek egyirányú kommunikációt biztosítanak, a választóknak nincs lehetőségük reagálni, igaz, az internet megjelenésével ezt is árnyalni kell. A pártok ugyanis kampányfilmjeiket elsősorban az interneten, konkrétan a Facebookon és a Youtube videómegosztó oldalon terjesztették, ezeken az oldalakon viszont lehet a videók alatt kommentelni, vagyis megjegyzésekkel kíséni, lehet azokat kedvelni és megosztani, tehát létezik állampolgári visszautalás. Persze az is kérdéses, hogy pártok ezeket mennyire veszik figyelembe, ők magukkal a filmekkel elmondták, amit el akartak, ezen túl nem nagyon válaszoltak a kommentekre.

Magában a televízióban keveset szerepeltek ezek a pártok, a híradók is leginkább a botrányok kapcsán foglalkoztak velük, a választási műsorokban egyben elemezték az esélyeiket, nem pedig külön-külön, így nem kaptak kellő teret. A közszolgálati média, az MTVA természetesen eleget tett törvényi kötelezettségeinek és mind a kampányfilmeket levetítették, mind pedig bemutatták a pártokat, az MTV Ma Reggel című műsorában mindegyik párt képviselője adhatott interjút. Üdítő kivételt a többi csatorna közül az ATV jelentett, amelynek Reggeli Start című műsorában vagy az Egyenes Beszédben szintén mindegyik párt teret kapott, ez alól egy sem jelentett kivételt, hol a pártelnök, hol a szóvivő, hol egy-egy jelölt jelent meg a csatornán interjúalanyként. A többi csatorna, így például a legnagyobb nézettségű kereskedelmi csatornák, nem különösebben foglalkoztak a pártokkal magukkal, inkább csak a botrányokkal, esetleg egy-egy rövidebb megszólalás vagy interjú erejéig kaphattak teret a gondolataik.

Kampányfilmet majdnem mindegyik párt készített, van azonban kivétel. A KTI főleg lakossági fórumokról készített videókat tett fel hivatalos csatornájára és a honlapjára, a Szociáldemokraták, az Együtt 2014 vagy az ÚMP pedig egyáltalán nem készített filmet. A Zöldek Pártja sem kényeztette el a választókat filmekkel, egyedül egyik Fejér megyei jelöltjüknek, Kovács Lilinek készítettek egy elég gyenge minőségű bemutatkozó filmet. A többség azonban nem is egyet, hanem többet csinált, az SMS például 15 videón keresztül mutatta be programját, mindegyikben egy részterületre fókuszálva, az MCP is 8 videót készített, ezeken megszólalt több jelöltjük, politikusuk is, mindegyikben cigányzene szólt és különféle, szavazásra buzdító dalokat énekeltek. Szintén a programját hirdette

kampányfilmjében a Munkáspárt, amely nem meglepő módon Thürmer Gyulát mutatta a film végén. Emellett azonban a Munkáspárt készített egy másik, viccnek szánt filmet is, amely egy skiccelt Kádár Jánossal buzdított szavazásra. Több párt, így a Haza Nem Eladó, az Összefogás Párt, az SMS, de a polgárság megszólítása mellett a JESZ kampányfilmjeiben is a már sokat emlegetett politikaellenesség jelenik meg, a korábbi politikai elit elítélése mellett az összetartásra, a civil jellegre helyezve a hangsúlyt. A JESZ ráadásul – egyedüli pártként – kampánydalt is készített.

Voltak olyan kampányfilmek is, amelyek elsősorban a választói bázis kiépítésére, az oda tartozók megszólítására törekedett. Erre példaként az ÚDP-t lehet hozni, amely a párt fiatal elnökét és annak feleségét szerepeltette a filmjében, amely gyakorlatilag kizárólag a fiataloknak szól, és a munkakeresés nehézségének problémájára hívta fel a figyelmet. A SEM filmjében a sportolni vágyókat szólította meg, a nem túl fantáziadús filmben a párt jelöltjei végeznek különféle testmozgást, van, aki kutyával fut, van, aki kisgyerekekkel tornázik. Az FKgP ezzel szemben emlékezetes videókampányt folytatott, amely a háziállatokra koncentrált, hol egy disznó és egy tyúk vitatkozott arról, miért kell az egyik után több ÁFÁ-t fizetni, hol egy kutya érvelt a szavazás mellett, hol Klapka György, a párt kampányfőnöke beszélt a szavazás fontosságáról állatok körében. A filmek kissé abszurdak voltak, a humorra apelláltak, miközben a szavazói bázis körülhatárolására is utaltak.

Összességében elmondható, hogy a pártok többsége jó minőségű, igényesen összerakott, nagyjából egy-másfél perces kampányfilmet készített, de van példa 15 másodpercesre vagy 3-4 percesre is. Fontos még megemlíteni ezeknek a nézettségét, amely összességében meglehetősen alacsonynak látszik, de nagy a szórás a pártok között. A legtöbben az SMS sötét hangulatú, a többi pártot negatív színben feltüntető filmjét látták, majdnem 55 ezren, a Munkáspárt és az MCP kampányfilmjeit pedig több mint 40 ezren, a többiek átlaga nem éri el a 10 ezret, van, amelyik csak 1-2 ezres. Ez jól mutatja egyrészt az érdeklődést, másrészt pedig a kispártok képességét arra, hogy ezeket mennyire tudták eljuttatni a célcsoportjukhoz. Ugyanez látható egyébként a pártok Facebook oldalának kedvelőinek számán is, amely alapvetően befolyásolhatja például egy kampányfilm megtekintésének számát is. Ezek az adatok nagyon nagy különbséget mutatnak az SMS, a Munkáspárt és az MCP javára, de ezt fontos árnyalni egyrészt azzal, hogy a média egy-egy videót felkapott, jó példa erre a Munkáspárt Kádár János-féle videója, másrészt azzal, hogy hiába érték el, sőt, lépték túl ezek a filmek az LMP vagy a Jobbik filmjeinek nézettségét, az eredményen ez egyáltalán nem látszott meg. Jó példa erre az, hogy a HNE, amelynek két kampányfilmjét a nyilvánvaló átfedésekkel együtt is összesen körülbelül csak 20 ezren látták, több szavazatot kapott, mint az SMS, amelynek filmjét 55 ezren. A Zöldek Pártja pedig úgy végzett a kispártok között a negyedik helyen, hogy egyáltalán nem helyezett hangsúlyt a videókampányra.

3.3.3. Direkt marketing eszközök

A direkt marketing eszközök az üzleti szférából átemelt eszközöket jelentik, azokat a célzott megkereséseket, amelyeket egy párt elsősorban a mozgósítás céljából végez. Mivel a kispártok nem rendelkeztek biztos bázissal, nem volt mögöttük egy erős társadalmi kötelék, így nem is tudtak különösebben élni ezekkel az eszközökkel. Ilyen eszköz a telefonos kampány, a videoküldemény és a közvetlen levél. A direkt marketing eszközei visszatérnek a kétirányú kommunikációhoz, de általában a közvetlenségnek csak a látszatát keltik, hiszen egy levélre lehet ugyan válaszolni, kérdéses azonban, hogy az el is jut-e a címzetthez, azaz magához a politikushoz. Ezekkel az eszközökkel nem nagyon lehetett találkozni a kampányban a kispártoknál, egyedül a KTI küldött szét leveleket, amelyeken Szili Katalin aláírásával a párt néhány, fontosabbnak tartott programpontját ismerhették meg a választók.

Ezen kívül nem találtam példát sem levelekre, sem telefonos kampányra, sem SMS-ekre, sem az egyéb, a piacszegmentációt elősegítő eszközökre.

Maarek tipológiájában még nem jelent meg külön kampányeszközként az internet, hiszen a szerző ezt 1995-ben készítette el, amikor az még nem jelent meg hangsúlyosan a kampánykommunikációban. Mihályffy Zsuzsanna azonban beemeli a párthonlapokat, a politikusok honlapjait és az internetes kampányolást ebbe a rendszerbe, és azokat szintén a direkt marketing eszközei közé teszi.²⁸⁶ Ennek megfelelően én is itt foglalkozom a kispártok honlapjaival, illetve Facebook oldalakkal.

Párthonlappal 13 párt rendelkezik, egyedül az ÚDP honlapja az, amely nem üzemel. Az ujdimenziopart.hu domain ugyan szemmel láthatóan le van foglalva, de azon zöld háttéren csak egy kereső üzemel, amellyel nem is lehet mit keresni. A többi párt mindegyike rendelkezik honlappal, de néhány politikus is. Szili Katalin honlapján azonban nem olvasható külön információ, az oldalon néhány fénykép látható, a *Munkásság* földre kattintva sem történik semmi, de van link a KTI honlapjára, illetve a politikusnő blogjára, amelyen a legutóbbi írás 2014. március 27-én jelent meg, az első pedig ez év januárjában, ez tehát egy kampányblognak tekinthető, az írások is leginkább ezzel foglalkoznak. Kásler Árpád is rendelkezik saját honlappal, amelyet azonban a HNE elnöke egyben a párt honlapjának is használ, igaz, létezik külön weblap a pártnak is, de a több információ Kásler saját oldalán található. Ugyanez igaz Seres Máriára, aki a seresmaria.hu oldalon önmagáról és pártjáról ad információkat, a HNE-vel szemben itt az a különbség, hogy a pártnak külön nincs is saját oldala. A politikusok tehát kevésbé csináltak maguknak honlapot, ahol igen, az is inkább csak átvezet minket a párthoz.

A honlapok egyik legfontosabb funkciója a szimbolikus jelentőségük, egy jól, igényesen elkészített honlap sokat elmond a pártról, fontos az arculat hangsúlyozása, amit a logó elhelyezésével, a párt színének használatával, a szlogen elhelyezésével lehet elérni. Ide tartozik a jelöltek bemutatása is, akár életrajzzal együtt, akár csak egy fénykép felhasználásával. Nem könnyű objektíven megítélni egy párt honlapjáról, hogy mennyire igényes, különösen nehéz ezt érvekkel alátámasztani, de az internetet használókban kialakult egyfajta igény arra, hogy milyen legyen egy jó honlap. Először is, kétségtelenül fontos a küllem, ami a szimbolikus funkció alapja, fontos az egységes betűtípus, betűméret vagy színhasználat, a látványos szöveghiemelések kerülése, mivel azok inkább bántják a szemet, semmint felhívják a figyelmet. Az utóbbi problémára szintén jó példa a Caps Lock használata, ami az internetes nyelvben a kiabálásnak felel meg. Az átláthatóság szintén ilyen, a különböző funkciók pontos elkülönítése, a menük könnyű megtalálása és használata. Ezek mind a szimbolikus jelentőséghez tartoznak, hiszen sokat elmond egy pártról az, hogy mennyire tartotta fontosnak a honlapját. Sajnos több rossz példát lehet találni a kispártok esetében, a HNE vagy az ÚMP honlapja gyakorlatilag minden fenti szabályt megszeg, utóbbi esetében ráadásul nem voltak fent a jelöltek sem. Ugyanez igaz volt az Együtt 2014-re is, amely nagyon minimalista honlappal rendelkezik, néhány híren kívül az igen rövid programot töltötték csak fel. Az Összefogás Párt honlapja kissé átláthatatlan, nem világosak az elkülönített funkciók, híreket sem töltöttek fel, a honlap funkciói egybemosódnak. A pártok többsége viszont összességében próbált megfelelni a XXI. századi elvárásoknak és szép, igényes honlapokat készítettek, a magam részéről a SEM és az SMS honlapjait emelném ki, amelyek szépen elkészített, jól átlátható, minden igényt kielégítő honlapok a jelöltek bemutatásával együtt. A logók és a jelmondatok majdnem minden pártnál megjelennek, a jelöltek felsorolása azonban többeknél hiányzik, így az Együtt 2014 és az ÚMP mellett az FKgP, a Munkáspárt, a Szociáldemokraták vagy a Zöldek Pártja sem készített ilyesmit.

²⁸⁶Mihályffy Zsuzsanna: *Politikai kampánykommunikáció elméletben és gyakorlatban*, Budapest, L'Harmattan, 2009. 91–93. old.

A szimbolikus funkció mára gyakorlatilag a legfontosabb lett az összes közül, pedig elméletileg az információátadás lenne az, ami azonban a második helyre szorult. Valamiféle információt mindegyik párthonlap tartalmaz, ebből a szempontból csak abban van különbség, hogy ezek mennyire kidolgozottak és részletesek, de ez sok esetben összefügg a pártok kidolgozatlan programjaival is. Az Együtt 2014 párt kivételével mindegyik honlap rendelkezik *Magunkról* menüvel, ahol több-kevesebb információt lehet szerezni a pártok hitvallásáról, felépítéséről. A rendezvényeket is próbálták hirdetni, de azokat főleg a Facebookon vagy hírek formájában, külön *Rendezvények* menüponttal érdekes módon egyedül csak az FKgP rendelkezik. Híreket mindegyik közölt, igaz, ezek gyakorlatilag minden esetben megfeleltek annak az általános trendnek, hogy a pártok nem szeretnek olyan híreket megosztani, amelyek őket akár kicsit is rossz színben tüntetnék fel. Ez persze érthető, hiszen egy saját honlapnak a pozitívumok hangsúlyozása a feladata, de a részletes sajtószemle része kellene, hogy legyen egy ilyen lapnak. Ezt a 14-ből összesen három párt tette meg, a SEM, a Szociáldemokraták és az MCP, utóbbi a honlap legaljára, nehezen megtalálható helyre tette ezt a menüpontot.

Az internet elősegítheti a kétirányú kommunikációt, ugyanakkor kérdéses, hogy a pártok mennyire veszik komolyan a választók üzeneteit, mennyire adnak valójában teret nekik. A fórumozás, a chat vagy a cikkek hozzászólásának lehetősége kelthetik azt az érzetet az emberben, hogy kommunikálnak a párttal. Említettem már, hogy a Youtube-on vagy a Facebookon erre adott a lehetőség, a pártok többségénél szerepel is a Facebook oldalukra átvethető link, amivel elméletileg meg is felelnek az interaktivitás funkciójának, de fontosnak tartottam ezt külön a honlapok esetében is megnézni. Chatet sehol sem találni, fórumot is csak egy helyen, némileg meglepő módon ez az ÚMP oldala, amely párt igyekezett minél kevesebb információt elhelyezni a honlapjára, de a fórum még így is felfért.

Az utolsó funkció a támogatók szerzése, mobilizálása, amit elsősorban hírlevelekkel, belső levelezésekkel lehet megoldani. A hírlevelek gyártása azért jó, mert így a pártok máris kapnak egy e-mail címet, ahol direkt módon el tudják érni a támogatóikat, ezért ez is gyakori a politikai pártok honlapján. Hátrányuk viszont, hogy nagyon időigényesek, kispártoknál ráadásul különösen nehéz folyamatosan fenntartani a híreket. Ilyen lehetőséget a Zöldek Pártja, a Munkáspárt és az SMS kínált fel a támogatóinak. Adományozási lehetőséget is feltüntettek a pártok honlapjukon, például a Szociáldemokraták, a KTI, a HNE vagy az MCP is jól látható helyen feltüntette bankszámlaszámát.

Összességében elmondható, hogy a pártok próbálták kihasználni az internetben rejlő lehetőségeket, készítettek honlapokat, arra feltöltötték az anyagaikat, a Facebookon is aktivizálták magukat. Több pártnak sikerült is áttörnie az internetezők ingerküszöbét, de ezek inkább elszigetelt esetek és főleg pejoratív értelemben beszéltek róluk. Egy-két párt ugyan nagyon aktívan használta az internetet, de jól látható, hogy nem elég azon erősen jelen lenni, fontosabb az emberekkel közvetlenül felvenni a kapcsolatot, nem pedig a kissé személytelen, vagy inkább „arctalan” világhálón elérni őket, hiszen azzal nem mozdítják ki a választópolgárokat az otthonaikból, nem fognak automatikusan el is menni és leszavazni a korábban még oly szimpatikusnak tűnő pártra sem.

Irodalomjegyzék

Szakirodalom

- Bayer József: *A politikatudomány alapjai*, Budapest, Napvilág Kiadó, 1999.
- Földes György–Hubai László szerk.: *Parlamenti választások Magyarországon 1920–2010*, Budapest, Napvilág, 2010.
- Kiss Balázs – Boda Zsolt: *Politika az interneten*, Budapest, Századvég, 2005.
- Kiss Balázs: Politikai kommunikáció és marketing. In: *Rendszerváltás és kommunikáció*. Konferenciakötet. Budapest, Osiris – Erasmus Közéleti Kommunikációs Intézet, 1999.
- Lees-Marshment, Jennifer: The Marriage of Marketing and Politics. In: *Political Studies*, 2001, 49. sz.
- Lock, Andrew – Harris, Phil: Political Marketing – Vive le différence! In: *European Journal of Marketing*, 30. évf. 10/11. sz.
- Maarek, Philippe J.: *Political Marketing and Communication*, London, John Libbery, 1995.
- Maarek, Philippe J.: *Campaign Communication and Political Marketing*, London, Wiley-Blackwell, 2011.
- Mazzoleni, Gianpietro: *Politikai kommunikáció*, Budapest, Osiris, 2006.
- McNair, Brian: *An Introduction to Political Communication*, London, Routledge, 2011.
- Mihályffy Zsuzsanna: *Politikai kampánykommunikáció elméletben és gyakorlatban*, Budapest, L'Harmattan, 2009.
- Norris, Pippa: Campaign Communications. In: *Comparing Democracies 2. Elections and voting in global perspective*. Lawrence LeDuc – Richard Niemi – Pippa Norris szerk. Thousand Oaks, Sage, 2002.
- Smuk Péter: *Magyar Közjog és Politika. 1989–2011*, Budapest, Osiris, 2011.

Internet

- Dull Szabolcs: *Rokonok is összekötik a kistafírozott új pártokat*, Origo, 2014. 03. 12. <http://www.origo.hu/valasztas2014/20140312-csaladi-kapcsolatok-bizonyitjak-a-szorosegyuttmukodest-az-ump-es-az-udp-kozott.html>
- Boda András: *Bizniszpártok és eltűnt milliárdok*, Népszabadság, 2014. 05. 03. <http://nol.hu/belfold/bizniszpártok-es-eltunt-milliardok-1459803>
- Fekete Emese: *Messzire vihet Kásler Árpád és az OTP harca*, Origo, 2014. 04. 30. <http://www.origo.hu/gazdasag/gazdasag-plusz/20140430-a-kasler-per-kovetkezmeyei.html>
- G. Szabó Dániel – Hava Nikita: *Saját magukat leplezték le a kamupártok*, Index, 2014. 04. 07. http://index.hu/belfold/2014/04/07/torpepartok_eredmenyei/
- HVG.hu: *Elfogadták a kampányfinanszírozás új, vitatott szabályait is*, HVG Online, 2013. 06. 10. http://hvg.hu/itthon/20130610_Elfogadtak_a_kampanyfinanszirozasi_uj_vit
- Kadét Ernő – Kovács Richárd: *„Kivittük az Üteget, most hordjuk a Motor utat” – A romák leszavaztak a Fideszre*, HVG Online, 2014. 04. 11. http://hvg.hu/itthon/20140411_Kivittuk_az_Uteget_most_hordjuk_a_Motor_u
- Kiss Brigitta: *Sportos párt: lekerülhet rólunk a kamupárt jelző*, Mandiner, 2014. 03. 18. http://mandiner.hu/cikk/20140317_sportos_part_aprilis_6_a_utan_lekerulhet_rolunk_a_kamupart_jelzo
- Mikola Bálint: *Ide menjen törpepártokat nézni!*, Index, 2014. 03. 13. <http://index.hu/belfold/2014/03/13/ide-menjen-torpepartokat-nezni/>
- MTI: *Visszatérne a napi politikába G. Nagyné Maczó Ágnes*, HVG Online, 2010. 09. 20. http://hvg.hu/itthon/20100920_visszateres_g_nagyne_maczo_agnes/
- Múlt-Kor: *1989: Magyar Néppárt a népi írók nyomdokain*, 2009. 06. 11. http://multkor.hu/20090611_1989_magyar_neppart_a_nepi_irok_nyomdokain?print=1

- Origo: *Elfogadták az új választási törvényt*, 2011. 12. 23.
<http://www.origo.hu/itthon/20111223-az-orszaggyules-elfogadta-az-uj-valasztasi-torvenyt.html>
- Pest Megyei Hírhatár Online: *Mentelmi jogukkal akadályoztak meg egy kilakoltatást a Haza Nem Eladó Mozgalom Párt képviselőjelöltjei*, Pest Megyei Hírhatár Online, 2014. 04. 03.
<http://www.pestmegyei-hirhatar.hu/hir/mentelmi-jogukkal-akadalyoztak-meg-egy-kilakoltatast-a-haza-nem-elado-mozgalom-part-kepviselojeloltjei>
- Prókai Eszter: *Levegőnek nézték őket, most ők a hatodik legerősebb párt*, Origo, 2014. 04. 08.
<http://www.origo.hu/valasztas2014/20140407-mit-lehet-tudni-a-haza-nem-elado-mozgalom-partrol.html>
- Seres Mária: *Mi az SMS?*, seresmaria.hu, 2014. 01. 20. <http://www.seresmaria.hu/mi-az-sms/>
- Spirk József: *Megszüntették a Vállalkozók Pártját*, Index, 2007. 01. 25.
<http://index.hu/belfold/vpvege01/>
- Tebege: *Célunk volt, hogy sokat ne mutassunk magunkról, !!444!!!*, 2014. 03. 14.
<http://444.hu/2014/03/14/udp/>
- Vorák Anita: *„Mindenki került, mint a pestisest” – interjú Zuschlag Jánossal*, Origo, 2014. 03. 18. <http://www.origo.hu/valasztas2014/20140317-interju-zuschlag-janossal.html>

Lektorálta: Dr. habil. Balogh László, docens, Eötvös Loránd Tudományegyetem

HIDALGÓK ÉS SZAMURÁJOK – SPANYOL-JAPÁN KAPCSOLATOK 1587-1636

Túróczy Tamás

*Szegedi Tudományegyetem, Történelemtudományi Doktori Iskola/Modernkor Program
Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, PhD-hallgató/oktató
t_tamas.hungary@yahoo.es*

Absztrakt

Tudományos-kutatói tevékenységem középpontjában a 16-17. századi spanyol hódítások ázsiai szakaszának vizsgálata áll, azon belül is a spanyolok Japánban folytatott fél évszázados (1587-1636) tevékenységének feltárása. Kutatásom célja annak tisztázása, milyen szerepet játszottak az ibériaiak – főképp a jezsuita, domonkos és ferences hittérítők – egy minden addiginál erősebb szamuráj-államhatalom, a Tokugava-sógunátus létrejöttében (1603) és a japán külpolitika születésében; továbbá milyen okok vezettek végül a távol-keleti spanyol expanziós kísérlet kudarcához.

A kutatási téma jelentősége, hogy a magyar történelemtudományban teljesen feltáratlan témakörrel van szó. (Az erre vonatkozó ismeretek, információk csupán mozaikszerűen tűnnek fel egy-egy történészi munkában, azokban is csak néhány mondat elejéig.) Újszerűsége éppen ezért vitathatatlan, feltárása időszerű. A téma aktualitását továbbá az adja, hogy az első japán diplomáciai küldöttség éppen négyszáz esztendeje jutott el Madridba (1614) és Rómába (1615), amely jeles események alkalmából az elmúlt két esztendőben, Spanyolországban és Japánban, számos konferencia, kiállítások és kerekasztal-beszélgetések várták a szíves érdeklődőket.

Munkámmal szeretnék hozzájárulni a 16-17. századi spanyol térfoglalás történetének még teljesebbé tételéhez, a japán külpolitika kezdeteinek, azok nemzetközi jelentőségének megértéséhez, valamint a "modernkor" kialakulására gyakorolt hatásainak/következményeinek megismertetéséhez. Kutatási eredményeimet szívesen bemutatnám mind a szakma jeles képviselői, mind pedig a történelem iránt fogékony emberek számára, magyar nyelven, hogy az ismeretanyag Hazánkban is elérhetővé váljon az érdeklődőknek.

Eredményeimre Spanyolországban és Japánban is felfigyeltek. Említett tudományos-kutatói tevékenységemmel, mint első magyar kutató jelenhetek meg a témakörben nemzetközi szinten.

Kulcsszavak: ibériaiak, spanyolok, szamuráj, sógunátus, hittérítők

Bevezetés

A 15-16. század Spanyolország és Portugália térfoglalásának időszaka Afrikában, Amerikában, és az ázsiai kontinensen. A spanyol és a portugál expanzió olyan politikai-, gazdasági- és - a civilizációk találkozása által - kulturális átalakulást indított el, amely visszavonhatatlanul egy új világkép kialakulásához vezetett.

Spanyolország és Portugália „vállalkozásai” az amerikai kontinensen,²⁸⁷ az azt szabályozó *tordesillasi egyezmény*²⁸⁸ sokkal inkább a történelmi köztudat része, mint a két állam másik

²⁸⁷ A 16-17. században a Spanyol Koronának még nem volt tudatos gyarmatosító terve. A *conquista* (hódítás) tehát a kezdeti időszakban nem más, mint katonai kolóniákkal megerősített kereskedelmi telepek alapítása és a katolikus hit terjesztése. (Anderle 2010.) Ezt a feladatot „katonai vállalkozók” (*conquistador*) látták el, élükön egy-egy *hidalgó*val (kisnemes), akik a Korona engedélyével rendelkeztek az új területek feltérképezésére.

²⁸⁸ Az 1494. június 7-én megkötött egyezményben VI. (Borgia) Sándor pápa a békítő-, döntőbíró szerepét gyakorolta. A szerződés rögzítette, hogy a spanyol érdekszféra határa az Északi- és Déli-sark között húzott, a

kiemelkedő megállapodása, a *zaragozai kontraktus*.²⁸⁹ Az 1529-ben aláírt szerződés az akkor ismert ázsiai térség gazdasági-, politikai-, és nem utolsósorban vallási függés behozatalának kísérletét eredményezte. Túlnyomórészt kísérletről beszélünk; mert amíg az ibériaiak térfoglalása hosszú távon is hatékony tudott lenni Afrikában és az Újvilágban, addig Ázsia hatalmas térségében nem hozott a „Nyugat Indiákéhoz” hasonló eredményeket. A portugál és a spanyol térfoglalás több helyen kezdeti stádiumban járt, és ahol hosszú távon is fennmaradt, ott az újonnan érkező gyarmatosítók (17. század eleje), a hollandok és az angolok jelentettek komoly fenyegetést az ibériaiakra.²⁹⁰

Az európaiak első kapcsolatteremtő próbálkozásai, 16-17. századi tevékenységük, az ázsiai térségekben nem változtattak az úgynevezett „hagyományos ázsiai világrenden”, s a főképp Kína befolyása alá tartozó Délkelet-Ázsia, valamint India ekkor még nem hajlottak meg az európaiak akarata előtt, habár jelenlétükkel ettől kezdve folyamatosan számolniuk kellett.²⁹¹

Találunk ráadásul egy olyan országot a távol-keleti államok sorában, amelynek egyedülként a zaragozai egyezményben „átrajzolt világban”, a 17. század közepére sikerült megtörnie az ibériai expanziós kísérleteket, s elérnie, hogy a „déli barbárok” végleg elhagyják az országot. Ez az ország Japán volt.

1. Japán geostratégiai helyzete az európaiak megjelenésekor

Délkelet- és Belső-Ázsia valamint a Távol-Kelet legjelentősebb politikai államhatalma évezredek óta keresztül Kína volt. Uralma a térség felett – amelyet „hagyományos kelet-ázsiai világrendnek” vagy „Kína-központú világrendnek” nevezünk –, már a korai századokban kialakult²⁹² és kisebb változásokkal egészen a 18. századig fennállt. Hatalmának politikai- és ideológiai harmóniája szilárd alapot biztosított uralmi rendszeréhez.

A „Középső Birodalom”²⁹³ politikai értelemben azt jelentette, hogy a kínai udvar hegemon kapcsolatot tartott fent Kelet-Ázsia államaival és területi egységeivel. A hűbéres területek küldöttei kötelesek voltak rendszeres diplomáciai látogatásokkal tisztelni a kínai császár előtt, elismerve ezzel annak hűbérjogát saját államuk felett. Ebben a kapcsolatrendszerben Kína elvben elképzelhetetlennek tartotta, hogy más államok vele egyenrangú politikai státuszba emelkedjenek.[Szerdahelyi, 1997]

Zöldfoki-szigetektől 370 *legua* távolságra, nyugatra található vonal. E szerint a Zöldfoki-szigetektől nyugatra eső területek kizárólag a spanyolok, a keletre eső területek pedig a portugálok érdekszférájának számított, beleértve az eddig már felfedezett, s még fel nem fedezett földeket is. Fontos kitétel volt ugyanakkor, hogy egyik fél sem sértheti meg hajóival a másik felségvizeit; semmilyen indokkal nem közlekedhet a másik felségterületén keresztül.

²⁸⁹ Ez alkalommal az ázsiai érdekszférák kérdésében ültek tárgyalóasztalhoz a felek. Az elsődleges diplomáciai cél a Fűszer-szigetek körül kialakult újabb spanyol-portugál konfliktus elsimítása volt. Az akkori kartográfiai ismeretek fényében a spanyolok azt állították, hogy a spanyol féltekét és a portugál féltekét elválasztó vonalnak a mai Szingapúrhoz közeli Malakka mellett kell elhaladnia. A portugálok szerint a vonal a Csendes-óceán Fülöp-szigeteki területén futott végig. Bár a portugáloknak volt igazuk, „Keletet” főleg a spanyolok javára osztották érdekszférákra, amikor végül a vonalat 297,5 *legua* (1 *legua*=5500 méter) távolságra, 17 fokkal keletre húzták meg a Maluku-szigetektől (Fűszer-szigetek). Az egyezmény értelmében a Fűszer-szigetek Portugáliához került, amely utat nyitott a portugálok számára nyugati irányba, míg a Fülöp-szigetek Spanyolország birtoka lett, amely utat biztosított a spanyoloknak keleti irányba.

²⁹⁰ A portugálok főleg India térségében hoztak létre *faktóriákat* (Központjuk: Goa). A spanyol expanziós politika ázsiai központja 1571-től, Manila központtal, a Fülöp-szigetek lett.

²⁹¹ Habár India és Délkelet-Ázsia országaiban az európai behatolás eredményeképpen a térség királyságainak lassan el kellett fogadnia az európai fölényt, ez a folyamat legalább kétszáz évet vett még igénybe. A Távol-Kelet leghatalmasabb hegemonja, Kína esetében pedig még annál is többet.

²⁹² Kína már Kr. e. 3. századtól politikai hatalomként határozta meg magát. In: Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest 2001. 65. p.

²⁹³ A „Középső Birodalom” írásjelei Kína mai nevében („Közép Ország”) is megtalálhatók. In: Osvát Gábor: *Etnocentrizmus nyomai a távol-keleti országnevekben*. Külkereskedelmi főiskolai füzetek 25. szám, 2008. 80. p.

Ez a hierarchikus rendszerkép azonban mesterséges és kizárólag kínai megközelítésű. A valóságban Kína hatalma a térség felett a mindenkori császári hatalom stabilitásától függött.²⁹⁴ Politikai hegemoniáját igazolandó, Kína szilárd ideológiai alapokra építkezett, amelynek középpontjában a kínai császár, az „Ég fia” állt, aki egyedül hivatott uralni az „Ég Alatti” világot.²⁹⁵

A 16. században – az ibériaiak megjelenésekor – a „Középső Birodalom” kiterjedt egész Távol-Keletre valamint Délkelet- és Belső-Ázsiára. Egyetlen precedens adódott csupán Távol-Kelet történetében, amikor egy állam nem volt hajlandó elismerni az „Ég fiát” a rendszer csúcsának, hanem saját uralkodóját helyezve az „istenek akaratának” középpontjába, kívül maradt a Kína-központú kapcsolatrendszeren: Japán.

Nippon és Kína között – ideológiai összeférhetetlenségek miatt – a kapcsolatok már a 9. században megszakadtak, s Japánnak sikerült megőrizni politikai függetlenségét a „Kína-központú világgal” szemben. (Ugyanakkor a kontinensről érkező kulturális hatások jelentős mértékben alakították a szigetország fejlődését, mindenekelőtt kulturális értelemben.) A rendszeren kívüliség rendszere évszázadokon keresztül fennállt, túlélte két mongol inváziós kísérletet és ellenállt minden kínai behatolási próbálkozásnak, amely mindenekelőtt Japán geostratégiai helyzetével, a szigetországnak a kor viszonyai között fennálló és fenntartható földrajzi izolációjával magyarázható.

Ez a sajátos távol-keleti berendezkedés azonban a 16. században, az európaiak megjelenésével hirtelen megváltozott, s vele együtt változott a japán történelem menete is: az évszázados háborúskodás és politikai belharcok végére egy minden addiginál erősebb államhatalom volt születőben. A kérdés: volt-e szerepük a politikai változásokban az újonnan érkező „idegeneknek”, s ha igen, akkor hogyan és milyen mértékben járultak hozzá a történelmi fordulathoz az európaiak?

2. A spanyolok és hagyományos ellenfeleik a „Kelet-Indiákon”

Az első európai gyarmatosítók Ázsia hatalmas térségében az ibériai vetélytársak, a portugálok és a spanyolok voltak, akik egyezményeik ellenére csakhamar felismerték, hogy az újonnan felfedezett területekre sokkal könnyebb behatolni, mint azokat pápai jóváhagyás által tartós ellenőrzés alá vonni. Problémáikat tovább tetézte, hogy Németalföld spanyolelles uniója (1581), az Armada csúfos kudarca (1588), valamint az angol és holland Kelet-Indiai Társaságok megalapítását (1600, 1602) követően, a protestánsok, mint hagyományos ellenfelek megkísérelték megtörni az ibériaiak monopol helyzetét az addig ismeretlen területek feltérképezésében és ellenőrzésében. Az angol és holland kalózhajók a nemzetközi jogszabályokat és az éppen érvényben lévő békeszerződéseket semmibe véve ott akadályozták a spanyolok és portugálok tevékenységét, ahol csak tudták.[Bitterli, 1982] E támadások az ibériaiak kereskedelmi útjait követték, hasznot húzva azok technikai, navigációs és kartográfiai eredményeiből.²⁹⁶ Érdekes azonban, hogy az Újvilágban – az Amerikai kontinensen – a földrajzi távolságoknak köszönhetően a katolikus és protestáns blokk érdekszférái nem ütköztek egymással, így a portugál-spanyol és holland-angol összeecsapás fő színtere a föld keleti féltekéjére koncentrált.

²⁹⁴ Egyes dinasztiák válságakor a vazallus államok és területek igyekeztek megszabadulni a kínai függőségtől, de legalábbis lazítani a Mennyei Birodalmon belüli függőségi viszonyaikon.

²⁹⁵ Ez azt jelentette, hogy Kínának ideológiai értelemben nem léteztek politikai határai.

²⁹⁶ A hajózás technológiájának fejlődéséről: Cipolla, C. M: *Guns Sails and Empires. Technological Innovation and the Navy Phases of European Expansion 1400-1700*. New York, 1965.

3. Japán és az európaiak – a kezdeti kapcsolatteremtések időszaka

Nippont²⁹⁷ portugál hajósok érték el először 1542-ben vagy 1543-ban. A felfedezőket vezetője a luzitán kalandor, Fênão Mendez Pinto volt.²⁹⁸

A portugálok 1546-ban tértek vissza Japánba, és ezt követően hajóútjaik a szigetországba rendszeressé váltak, teljesen kisajátítva a Japán és az ázsiai kontinens között zajló kereskedelmet, egészen 1587-ig, a spanyolok megjelenéséig.[Jamadzsi, 1989]

A korai, békés kontaktus kialakításában döntő érdeme volt a jezsuitáknak, köztük is elsőként Xavéri Ferenc atyának. A szigetország lakói érdeklődéssel fordultak az idegenek felé, az európaiak és japánok kapcsolatait a kezdeti időkben kölcsönös tisztelet és tolerancia jellemezte. Japán, mint kiaknázatlan terület, csakhamar a világi kereskedők és az első jezsuita hittérítő páterek célpontjává vált. [Takizawa, 2010.]

A baráti közeledés ellenére azonban a jezsuiták helyzete korántsem volt kényelmes és biztonságos. A japán államhatalmat egy sajátos, kettős politikai-hatalmi struktúra jellemezte: az országot az isteni császár (*tennó*) és egy teljhatalmú katonai kormányzó (*sógun*) irányította. A hatalommegosztás oka az volt, hogy a tennónak katonai és gazdasági szempontokat szem előtt tartva, a sógunnak pedig ideológiai és legitimizációs okokból volt szüksége társára, s az így létező „tennó-sógun közös kormányzás” már évszázadok óta fennállt.

Ez a hatalmi struktúra azonban igen kényes egyensúlyon alapult, s a 16. század közepére a majd nyolcvan esztendeje dúló Ónin-háború (1467-1477) teljesen szétzúzta Japán politikai egységét. A korábban fennálló államhatalom, a sógunátus (*bakufu*) meggyengült és a szigetország több száz, gyakorlatilag önálló, *daimjó*²⁹⁹ kormányozta államalakulatra hullott szét. Ebben a polgárháborús környezetben kezdték meg korai tevékenységüket Japánban a portugálok, és ebben a labilis politikai helyzetben fogott hozzá missziója beteljesítéséhez Xavéri Ferenc atya.[Cabezas, 1994]

Az atya négy esztendőn keresztül folytatta hittérítő tevékenységét Japánban. Távozásakor Xavéri Ferenc az országban hagyta két társát, Cosme de Torrest és Juan Fernandezt. A Xavérit követő jezsuita hittérítők – Torres, Fernandez, valamint az őket követő Baltasar Gago és Gaspar Vilela – tevékenységüket Japán északi területei felé, Kiotó irányába folytatták tovább, így a következő években az evangelizálandó terület kiszélesítésével a hívők száma is jelentősen megnövekedett. A misszionáriusok száma az 1570-es évektől meghaladta a tizenkét-tizennégy főt. [Bangert, 2002]

Japánban ekkora már igen sok *daimjó*hoz jutottak el az új tanok, s egyre gyarapodott azon hadurak száma, akik magukévá tették az új hitet, főleg politika és gazdasági mintsem vallási megfontolásból.³⁰⁰ A jezsuiták tehát nem csak védelmet, de tekintélyt is kivívtak maguknak Japán számos daimjójánál és az 1560-as évektől, Oda Nobunagán keresztül, a legfelső politikai vezetésnél is. Híveiknek száma az 1570-es évekre elérte a 130 000 főt.[Takizawa, 2010] A kezdeti sikereket tehát új célkitűzés váltotta fel: a missziós rendszer elmélyítése, annak állandósítása. Ezért a követő évtizedeket a megszilárdulás időszaka jellemezte, amely azonban egybeesett egy minden eddiginél erősebb, központosított japán államhatalom (sógunátus) megszületésével.

²⁹⁷ Japán ősi elnevezése.

²⁹⁸ Fênão Mendez Pinto (1509- vagy 1511-1583) felfedező, tengerész, kereskedő és katona. Néhány alkalommal kalóz és jezsuita fráter, végül indiai királyi követ Japánban. 1537-től 1558-ig keleten élt. 1551-ben ismerkedett meg Xavéri Ferenc atyával, akinek szellemisége hatalmas benyomást tett rá. 300 *cruzadót* adományozott a jezsuita hittérítőnek, amelyből a Jézus Társaság felépítette első japán templomát. 1558-ban tért vissza hazájába, Portugáliába és élete utolsó szakaszában — 1569 és 1578 között — írta meg híres visszaemlékezését: Mendez, Pinto, Fênão: Bolyongás. Cédrus Kiadó, 1992.

²⁹⁹ Korábban a sógun vazallus tábornokai, a polgárháborúk alatt azonban önálló hadurak.

³⁰⁰ Néhány japán *daimjó* világosan látta, milyen előnyöket jelent számára a jezsuita atyákkal való kapcsolatok fenntartása: a hittérítők közvetlen kapcsolatot jelentettek a portugál kereskedőkkel, akik a Kína és Japán közötti kereskedelmet bonyolították. Az így megszerzett gazdasági hatalom révén a hadurak politikai előnyöket is kovácsolhattak maguknak.

4. A „déli barbárok” és a japán politikai stabilizáció kezdete

Japán belpolitikai konszolidálását Oda Nobunaga indította el az 1550-es években. Oda eredetileg egy kis daimjó volt csupán Ovariban, de katonai és politikai kvalitásának köszönhetően 1578-ban a tennó felajánlotta neki a sóguni tisztséget, amit azonban a hadúr visszautasított. Oda Nobunaga ezzel a lépéssel addig soha nem tapasztalt fordulatot hozott a japán történelemben: először fordult elő, hogy egy személy nem a császári felhatalmazásra, hanem tényleges politikai-, katonai erejére támaszkodva legitimizálta a hatalmát. A császár utolsó politikai-, hatalmi tisztsége, s a legitimizáló szerep is, a megszűnés felé tartott.[Szerdahelyi, 1997]

Oda Nobunaga sikereinek hátterében már az 1560-as évektől a portugálok álltak. A hadúr hamar felismerte a portugálokban rejlő lehetőséget hatalmi terveinek megvalósításában.³⁰¹ Fontos azonban tisztáznunk, hogy nem csupán a szerencsés véletlenek, egy pillanatnyi helyzet megragadása segítette az európaiakat kezdeti sikereikhez. A hajóikon dél felől érkező „barbár” idegenek³⁰² pontosan tisztában voltak a távol-keleti gazdasági helyzettel. Hamar felismerték, hogy a japán kereskedelem két alapvető pilléren nyugszik. Egyfelől az ország - egyedülállóként a Távol-Keleten jelentős ezüstlelőhelyekkel rendelkezik, másfelől meghatározó jellegzetesség volt az óriási japán igény a kínai selyemtermékekre.(Szommer 2004) E két tényből teljesen természetes lett volna, hogy a két ország között virágzó kereskedelem alakuljon ki. Ez azonban nem jöhetett létre, hiszen Japán nem ismerte el hűbérurának Kínát, és a két ország közötti mindennemű kapcsolattartás lehetetlen volt. Ez szükségessé tette, hogy az árucseré egy harmadik félén keresztül történjen meg. Az 1570-es évektől kezdve a portugálok a Kína és Japán közötti közvetítő kereskedelem fő lebonyolítói lettek.[Gil, 1991]

A kereskedelem, amely a kontinens és Japán között lezajlott nagy távolságokban, a szigetországon belül megismétlődött kisebb léptékekben. Tudni érdemes, hogy az európai kereskedők (a portugál és később a spanyol hidalgók) belépése az országba kizárólag kikötőre (Hirado, Nagaszaki) korlátozódott (ott is szigorú feltételek között), vagyis a kereskedelem zökkenőmentes továbbvitelére újfent szükség volt egy harmadik félre, akik biztosították az áruforgalmat az európaiak és a japánok között. Mivel Japánban csupán a hittérítőknek volt különleges jogosítványuk egyik városból a másikba utazni, e harmadik fél a jezsuiták lettek.[Cabezas, 1994]

1582-ben Oda Nobunagát hadjárat közben meggyilkolta egyik lázadó embere, Akecsi Micuhide. Az általa elkezdett stabilizációs/újraegyesítő folyamat azonban itt már nem állt meg: Oda Nobunaga legtehetségesebb embere, Tojotomi Hidejosi saját vezetése alatt egyesítette Oda korábbi híveit, és folytatta elődje politikát.

5. A spanyolok érkezése (1587) - a keresztényellenes politika okai

Dacára annak, hogy az új vezető Oda Nobunaga híve volt, a megváltozott politikai körülmények között a portugálok úgy érezték, jövőjük bizonytalanná vált. Átmeneti bizonytalanság után a portugálok örömmel vették tudomásul helyzetük stabilitását. Az összképet tovább javította, hogy Hidejosi eleinte ugyanúgy támogatta a kereszténységet, mint elődje.

A japán kereszténység fő védőbástyái a megkeresztelkedett daimjók voltak. 1582-ben a jezsuita Alessandro Valignano vizitátor támogatásával, három keresztény hitre tért daimjó, Omura, Otomo és Arima, négy fiatal japánt menesztett követségbe a pápához. A három évig

³⁰¹ A döntő változást Oda Nobunaga katonai sikereiben és hatalmának megszilárdításában a portugál puska jelentette, amivel Oda felszerelte hadseregét.

³⁰² „Déli barbárok” – az európaiak japán elnevezése a korszakban.

tartó út India és Afrika megkerülésével, Portugálián és Spanyolországon keresztül vezetett Rómába. A küldöttek nyolc és fél év után térhettek vissza a szigetországba, amikor a vallási helyzet már merőben más arcot öltött.[Boxer, 1951]

Kereszténypártoló politikája ellenére Hidejosi az Oda Nobunagára jellemző lelkesedésnek a legkisebbjeit sem adta, ami figyelmeztetően hatott az éles szemű jezsuiták köreiben. Mindez a legrosszabbkor történt: ebben a politikai-, vallási helyzetben jelentek meg ugyanis 1587-ben Japán partjainál a spanyolok.

II. Fülöp alattvalói között hamarosan dominikánus és ferences hittérítők érkeztek a szigetországba és a vallási tolerancia kora egy csapásra véget ért. A spanyolok többsége úgy tekintett a "bennszülöttek" ősi vallásaira, mint amelyekben semmiféle kapcsolódási pont nincs a kereszténység kifejtése számára. A spanyolok felfogása az volt, hogy a nyilvánvaló pogányságot meg kell semmisíteni, hogy az igaz hit, a maga teljes tisztaságában terjedhessen. Ennek beteljesítésére a legalkalmasabbak a domonkosok voltak.[Chadwick, 1998]

A jezsuita táborban „nem örültek” az új jelentkezők érkezésének. A domonkosok viszont a jezsuitákat ellen szervezkedtek, amiért azok be akartak avatkozni a működésükbe. A Jézus Társaság tagjai valójában pápai kivonattal érkeztek Japánba, amelyik fenntartotta ezt az országot pátoreiknek, habár Róma arra is rákényszerült, hogy hivatalos utasításokat adjon spanyol kolduló szerzetesrendek jelenlétéről Japánban, nem kis ellenségeskedést támasztva ezzel a szigetország jezsuita és domonkos missziói között. [*Extermo Orinete Iberico*, 1989] A „szakmai” féltékenységet tovább erősítette az ellenszenv Spanyolország és Portugália között. A nemzetek közti ellenséges érzületet tovább súlyosbította a két királyság egyesülése 1580-ban II. Fülöp uralma alatt.

Ezen kívül a jezsuitákat megrémítették a spanyol evangélista módszerek, még velük szemben a dominikánusok megdöbbenésüket fejezték ki afölött, amit ők a jezsuiták világiasságának hívtak. Azzal vádolták a jezsuitákat, hogy a saját hasznukra kereskednek.³⁰³

Az egyre feszültebb helyzetet látva Hidejosi hirtelen nemtetszését fejezte ki a külföldi hittérítőkkel szemben és 1587. július 25-én keresztényellenes rendeletet bocsátott ki, amely súlyos csapást mért volna a hittérítő tevékenységre az országban.[Marín, 2001]

Ez a rendelet azonban – köszönhetően az ibériaiak kizárólagos kereskedelmi közvetítő szerepének a térségben – végül nem került betartatásra, de nyugtalanságot keltett a katolikus táborban. A hittérítők ezek után sokkal körültekintőbben viselkedtek, így a vihar elcsendesült. De csupán átmenetileg.

1593-ban ugyanis megérkeztek a spanyol ferencesek és az ellenségeskedés a jezsuita-domonkos-ferences háromszögben új erőre kapott.

Az ellentét nem sokáig maradhatott következmények nélkül. Tíz évvel a Kereszténykitiltó határozatot követően, a katolikusoknak egy még súlyosabb válsággal kellett szembesülniük Japánban.

Belső ellentéteik közepette a keresztényeknek számolniuk kellett a sintoista és buddhista papok ellenszenvével is, akik arra figyelmeztették Hidejosit, hogy a külföldi papok egy idegen invázió előfutárai. Ezt látszott alátámasztani az a tény, hogy az 1593-ban a Fülöp-szigetektől Japánba érkező ferencesek egyszerűen figyelmen kívül hagyták Hidejosi rendeletét és nyíltan hirdették az evangéliumot, sőt két konventet és kórházat is alapítottak.[*Szentek élete*, 2001] Hidejosi számára tehát úgy tűnt, hogy a figyelmeztetések beigazolódtak. Letartóztatott néhány, a ferencesek által megtérített személyt és 1597. február

³⁰³ Ebben a vádban volt némi igazság. Hidejosi ideje alatt Nagaszaki városát gyakorlatilag a jezsuiták irányították. A helyi lakosság többségében keresztény volt és a város japán vezetői a jezsuita szerzetesek befolyása alatt álltak. Utóbbiak nemcsak figyelemre méltó közigazgatási hatalmat gyakoroltak közvetve, hanem elvették a Makaóból érkező portugál hajók áruinak értékesítéséből származó haszon bizonyos százalékát. Habár — hogy pártatlanok legyünk a jezsuitákkal —, el kell mondani, ezek a tranzakciók jelentették a bevételeik fő forrását, hogy fenntartsák és kiterjesszék a templomokat, papneveldeket és nyomdáikat.

5-én halálra ítélt 26 keresztényt, köztük hat spanyol származású, ferences rendi szerzetest, három japán származású jezsuitát és tizenhét japánt, akik a ferenceseket segítették különböző szolgálatokkal.³⁰⁴

Annak, hogy a keresztényellenes politika és a hittérítők letartóztatása nem folytatódott, egyetlen oka volt: 1598-ban meghalt Tojotomi Hidejosi és a megváltozott politikai helyzetben a hatalomra törő *daimjó*knak, nagyhatalmi terveik véghezviteléhez, szükségük volt a spanyolokra és a portugálokra.

Főképp egyikük ismerte fel az ibériaiakban rejlő lehetőségeket: Tokugava Iejaszu.

6. Szamurájok és hidalgók – a Tokugava-*bakufu* kereszténypolitikája

Tojotomi Hidejosi halálát követően az ún. "öt öreg" tanácsa irányította a japán politikát. Köztük is az első számú öreg, Tojotomi legerősebb hűbérese, Tokugava Iejaszu volt. 1600. október 21-én³⁰⁵ a Minó tartománybeli Székigaharánál vívták meg a japán történelem leghíresebb csatáját. Tokugava Iejaszu döntő győzelmet aratott az ellene szövetséző Isida Micunari és szövetségesei felett. A székigahari ütközettel a majd másfél évszázadon keresztül tartó polgárháborúk kora véget ért.

1603-ban Tokugava Iejaszu sóguni címet kapott az udvartól és létrehozta az Edo-sógunátust,³⁰⁶ avagy a Tokugava-*bakufut*.³⁰⁷ Elkezdte kiépíteni azt az államrendet, amely közel két és fél évszázadon keresztül fennmaradt, biztosítva Japánnak az egyenletes belső fejlődést.³⁰⁸

A Tokugavák kormányzatát az 1600-as évek első évtizedeiben határozott külpolitikai célok vezérelték. Egyfelől meg kívánták szüntetni az országra nehezedő és fölöslegessé váló európai hatást, másfelől a Kínával való kapcsolatok valamilyen formájú megteremtésére törekedtek.

A „déli barbárok” jelentette kötöttség lerázása azonban nem ment egyik napról a másikra. Tokugava Iejaszunak eleinte szüksége volt az európaiak, elsősorban az erős spanyolok segítségére. Ennek érdekében visszatért Oda Nobunaga kereszténységet pártoló politikájához és engedélyezte az európai hittérítők tevékenységét Japánban, természetesen diplomáciai és katonai ellenszolgáltatások fejében. [Marín, 2001] E lehetőségek láttán a spanyolok nem késlekedtek sokáig, s azonnal hozzáláttak a helyzet kiaknázásához.

1609-ben a spanyol San Francisco nevű gálya hajótörést szenvedett Japán partjainál, fedélzetén a spanyol tartományi tisztviselővel, Rodrigo de Vivero y Velascóval. Megmenekülését követően Vivero Japánban maradt, mint III. Fülöp hivatalos szigetországi nagykövete, és diplomáciai kapcsolatot alakított ki a sógunátussal. Először fordult elő a spanyol-japán kapcsolatok történetében, hogy egy ilyen magas rangú spanyol tisztviselő, mint Vivero személyesen is találkozott Hidejosival és annak fiával, a második Tokugava-sógunnal, Hidetadával.

Rodrigo Viverónak egy minden eddiginél súlyosabb problémára kellett megoldást találnia: a Spanyol Korona legveszélyesebb ellensége, Hollandia immár komoly fenyegetést jelentett a távol-keleti térségben. 1605-ben a holland hajók elérték Japánt, amely esemény döntő fordulatot hozott a spanyol-japán kapcsolatok történetében, sőt, a távol-keleti kereskedelemi háromszög (Kína-ibériai közvetítők-Japán) alakulásában is. A kontinens és Japán közötti közvetítő kereskedelem, amely mindeddig az hidalgók kezében összpontosult, kezdte

³⁰⁴ Miki Pál (japán jezsuita). Japán leghíresebb szónoka, aki még a keresztén is hirdetett. Az egész vértanú csoportot róla szokás elnevezni. Miki Szent Pál és társai lettek Távol-Kelet első kanonizált szentjei 1862-ben.

³⁰⁵ A japán naptár szerint: Keicsó 5. évének, 9. hónap, 15. napja

³⁰⁶ Edo a mai Tokio régi neve. Ezt a várost tette meg Iejaszu az ország fővárosának.

³⁰⁷ *Bakufu*: a sógunátus vagyis a *Bushi* (szamuráj) államhatalom japán elnevezése.

³⁰⁸ A világtörténelemben egyedülálló, hogy egy országban 250 éven keresztül béke honoljon.

elveszíteni monopol helyzetét. Az okok persze nem csak a katolikusok és protestánsok hagyományos szembenállásában foghatók meg. A hollandok megjelenése új lehetőségeket hívott életre a *bushi* (szamuráj) államhatalom számára, amit a sógunátus hamar felismert. A 17. század első évtizedének végére a spanyolok és portugálok már nem számíthattak a korábbi kizárólagos jogukra a *bakufu* külkereskedelmének lebonyolításában.

7. Az ibériai expanziós kísérlet bukása

Iejaszu külpolitikáját a protestáns hollandok feltűnése változtatta meg végérvényesen. A sógunátusnak végre lehetősége nyílt lerázni magáról a spanyol és portugál gazdasági függőséget. 1605-től kezdődően a hollandok aktív kalózkodást folytattak a Csendes-óceán térségében és a legmodernebb ágyúkkal felszerelt, gyors hadihajóiknak köszönhetően, győzelmet-győzelemre arattak az ibériaiak felett.

A sógun politikai gondolkodásában a legjelentősebb változást egy William Adams nevű angol tengerésztiszt hozta, aki egy holland hajó, a *Liefde* fedélzetén érkezett Nipponba, valamikor a 17. század első évtizedében. Adams kivételes pályát befutva - egyetlen európaiként a tárgyalt korszakban -, az igen előkelő *hatamoto* (zászlós) rangjáig jutott a szamuráj hierarchiában.[Berendi, 1989] Az angol kormányos, aki hitét és származását tekintve maga is kibékíthetetlen ellenségeskedéssel tekintett a spanyolokra és a portugálokra, amint lehetősége nyílt rá, tájékoztatta a sógunt az európai politika utóbbi száz évben végbement változásairól. Feltárta előtte az 1529-es zaragozai megállapodás részleteit, ügyesen felhasználva a korszakban keletkezett spanyolelleses holland propagandát, az úgynevezett „Fekete Legendát”,³⁰⁹ s tényként közölte a sógunnal, hogy országát, mint gyarmatosítandó övezetet, a pápa az ibériaiaknak adta.

A változás azonban nem egyik napról a másikra zajlott le. 1610 körül Iejaszu politikája egyfajta egyensúlyozáson alapult a spanyol és a holland kapcsolat között. Ennek bizonyítéka, hogy bár egyre nagyobb figyelmet szentelt a hollandoknak, a spanyol vonalat sem kívánta drasztikusan elvágni: 1610-ben a sógun útnak indított egy kereskedőt Nueva España-ba,³¹⁰ és a diplomáciai-kereskedelmi viszonyok rendezését szolgálta ugyancsak Haszekura Cunenaga 1613. évi utazása is.³¹¹

Ironikus a tény, hogy az Adams által megkezdett spanyolelleses propagandát, éppen maguk a spanyolok igazolták a sógunnak és közvetlen tanácsadóinak. A spanyolok ugyanis egyre feltékenyebben figyelték a hollandok növekvő tekintélyét és közben hibát hibára halmoztak: ostoba követelésekbe és fenyegetésekbe fogtak.

A Tokugava-kormányzat ezt követően még bizalmatlanabbá vált a katolikusokkal szemben. Iejaszu hamarosan megtudta, hogy már a közvetlen környezetében is vannak keresztény *daimjók*, ami a fenyegetések között azt jelentette számára, hogy az idegen vallás egész néptömegeket képes mozgósítani a *bakufu* ellen. Ez okból 1612-ben megtiltotta a keresztény hit gyakorlását a sógunátus közvetlen ellenőrzése alatt álló területeken. 1613-ban azután a tilalmat kiterjesztette egész Japánra.[Totman, 2006]

³⁰⁹ A *Fekete Legenda* nem más, mint az európai hatalmak azon állítása, miszerint Spanyolország erkölcsileg alkalmatlan és képtelen megtartani az Európán kívüli monopóliumait. A *Legenda* már igen korán, a 17. században útjára indul, elsősorban a protestáns hollandok hathatós közreműködésének köszönhetően. A *Legenda*, állításainak okai és azok mértéke, a mai napig viták tárgyát képezi a történészek körében, habár a spanyolokra káros, több évszázados romboló hatása letagadhatatlan.

³¹⁰ A mai Mexikó.

³¹¹ Date Maszemu ne ösüi daimjó vazallusa, aki japán követként Rómába indul. 1614-ben Madridban keresztény hitre tért. 1615-ben fogadta őt V. Pál pápa a Vatikánban. 1620-ban érkezett vissza Japánba, amikor már a kereszténység gyakorlását a sógun betiltotta. Küldetésének eredeti célját, az ösüi püspökség létrehozását, soha nem sikerült beteljesítenie. Ennek ellenére ezt a küldöttséget tekintjük az első hivatalos diplomáciai delegációnak, s a két ország diplomáciai kapcsolatainak kezdetének. (Ennél fogva Spanyolország és Japán az elmúlt két esztendőben ünnepelték kapcsolataik négyszáz éves centenáriumát.)

Sebastian Viscaino spanyol diplomata 1615-ben felhívta a sógun figyelmét a spanyol haderőre és arra, milyen előnyökkel és hátrányokkal jár, amennyiben a *bakufu* nem támogatja a spanyolok zavartalan tevékenységét a térségben. Követelése és burkolt fenyegetőzése ekkor már nem hatottak Japán katonai diktátorára.

Európai ellenlábasaikkal ellentétben a hollandok sokkal rugalmasabbak voltak a sógunátus politikája irányába, így a japán érdekeket is szem előtt tartva, a japán-holland kereskedelmi tevékenység az 1610-es esztendőktől mind olajozottabban működött. A bakufu engedélyezte a hollandoknak, hogy bármelyik japán kikötőbe behajózzanak (!) és Hiradóban³¹² kereskedelmi telepet létesítsenek. Ám, ami a sógunátus számára a döntő tény jelentette a holland vonal erősítése mellett: a protestáns hollandokat nem jellemezte a katolikus spanyolok erőszakos valláspolitikája, ami egyértelmű szimpátiát váltott ki Edóban.

Iejaszu halálát követően (1616) a sógunátus külpolitikai vonalvezetése még inkább megváltozott. A *bakufu* tovább fokozta a keresztények ellenőrzését, miközben megerősödött az a tendencia, miszerint a külkereskedelmet állami monopóliummá kell tenni. A cél csak a szabad kereskedelmi tevékenység és a katolikus spanyolokkal és portugálokkal való érintkezés megtiltásával volt elérhető.

A sógunátus 1616-ban elrendelte, hogy külföldi hajó kizárólag Hirado és Nagaszaki kikötőibe futhat be.³¹³ Tokugava Iemicu sógun 1624-ben megtiltotta a spanyolok behajózását, mert terve, hogy Új-Spanyolországgal kereskedjen nem vált valóra, ugyanakkor a spanyol hittérítők folyamatosan érkeztek Japánba. 1633-tól a sógun korlátozta, 1635-től pedig teljesen megtiltotta a japán hajók kihajózását, majd 1636. június 22-én rendeletet bocsátott ki.

Az úgynevezett *Önbezárkózási Ediktum* szövegéből kiderül, hogy az – elviekben – nem zárta ki a spanyolokat és a portugálokat a kereskedelmi tevékenységből. Ennek ellenére Japánnak mégis sikerül végleg szakítani a több évtizeden keresztül fennálló ibériai gazdasági-kereskedelmi függőséggel, hiszen a rendelet mellé olyan diplomáciai protokollt is életbe léptetett, ami a hódítók gögjétől terhes ibériaiaknak egyszerűen elfogadhatatlan volt.³¹⁴

Ez az irányváltás kedvezett az újonnan érkezett protestáns hollandoknak, akik – a spanyolok és portugálok 1639-es végleges kitiltását és az angolok korábbi önkéntes távozását (1624) követően –, egyetlen európai országgént tarthattak fent kereskedelmi telepet Nagaszakiban, igaz, rendkívül szigorú feltételek között. Hollandia azonban, a várható haszon érdekében, elfogadta ezeket a feltételeket, sőt, a holland követ már 1633-tól eleget tett a sógunátus által megkövetelt tisztelgő látogatásoknak Edóban.

1640. október 24-én az itáliai ferences atya, Francesco Antonio Frascella da San Felice hosszú és viszontagságos utazást követően érkezett meg az indiai portugál gyarmat, Goa kikötőjébe. Öltözeke megtévesztő volt: egyszerű misszionárius benyomását keltette, azonban kiléte nem sokáig maradhatott titokban. Padre Francescót VIII. Orbán pápa, myrai püspöki titulussal, Japán missziós főpásztorának nevezte ki. Az atya úgy tervezte, rövid pihenőt követően tovább indul missziós küldetése helyszínére.[Tóth, 2001]

Célját azonban soha nem érte el.

A 17. század közepére Japán végleg lerázta magáról az európai katolikus befolyást, majd két és fél évszázadra elzárkózott az „idegenek” elől. Ezzel egy időben a pápisták protestáns ellenségei, a hollandok elzárták a Távol-Keletre vezető tengeri utakat, s így a katolikus spanyolok és portugálok Japánnal való kapcsolatai véget értek.

³¹² Nagaszaki prefektúra

³¹³ Kivételt képeztek a kínai hajók, amik bármely japán kikötőben kiköthettek.

³¹⁴ Az idegeneknek meghatározott időközönként tisztelgő látogatást kellett tenniük Edóban, ahol földig kellett borulniuk a sógun és vazallusai előtt.

Irodalomjegyzék

- [1] Anderle Adám: *Latin-Amerika története*. JATE Press, Szeged, 2010.
- [2] Bangert, William: *A jezsuiták története*. Osiris Kiadó, Budapest 2002.
- [3] Berend Nóra: *Egy európai Japánban. William Adams és a „sógun”*; Sic Itur Ad Astra 1989/4-5.
- [4] Boxer, Charles, Ralph; *The Christian Century in Japan (1549-1650)*. Cambridge University Press, London, 1951.
- [5] Cabezas, Antonio: *El siglo ibérico del Japón – La presencia hispano-portuguesa en Japón (1543-1643)*. Universidad de Valladolid, Valladolid 1994.
- [6] Chadwick, Owen: *A reformáció*. Budapest, Osiris Kiadó, 1998.
- [7] *Extermo Oriente Iberico – Investigaciones Históricas: Metodología y Estado de la Cuestión*. Prepararon la edición: Francisco de Solano, Florentino Rodao, Luis E. Togores, Agencia Española de Cooperación Internacional – Centro de Estudios Histórico – Departamento de Historia de América, CSIC, Madrid 1989.
- [8] Gernet, Jacques: *A kínai civilizáció története*. Osiris Kiadó, Budapest 2001.
- [9] Gil, Juan: *Hidalgos y samurais – España y Japón en los siglos XVI y XVII*. Alianza Editorial, Madrid 1991.
- [10] Jamadzsi, Maszanori: *Japán – történelem és hagyományok*. Gondolat, Budapest, 1989. Marín, Fermín: *El Japón Tokugawa*. Cudernos Historia 16, Madrid, 2001/250.
- [11] *Szentek élte*, Szent István Társulat, Budapest 2001. Szerkesztette: Dr. Diós István
- [12] Szerdahelyi, G. István: *A modern japán külpolitika születése, a japán történelem korszakolása vitája tükrében*. ELTE, Budapest 1997. (PhD értekezés)
- [13] Szommer Gábor: *Angol-holland kereskedelmi versengés Japánban (1613-1623)* Történelmi Szemle, 2000/4. Szám. Felelős Szerkesztő: Pál Lajos
- [14] Takizawa, Oszami: *El conocimiento que sobre el Japón tenían los europeos en los siglos XVI y XVII (II): Japón lugar de evangelización*. Cauriencia Vol. V. Universidad de Salamanca, 2010.
- [15] Oszami Takizava: *La historia de los Jesuitas en Japón (siglos XVI-XVII.)*. Universidad de Alcalá, 2010.
- [16] Tóth István György: *Galántáról Japánba - olasz misszionáriusok a 17. századi Magyarországon és Erdélyben*. Századok, 2001. 135. évfolyam/4 szám. Felelős szerkesztő: Pál Lajos
- [17] Totman, Conrad: *Japán története*. Osiris Kiadó, Budapest 2006.
- [18] Túróczi Tamás: *Források a spanyol expanzió japán periódusának (1587-1636) tanulmányozásához*. JATEPress, Szeged 2012. (Önbezárkózási Ediktum: 54-56 pp.)
- [19] Urs, Bitterli: *"Vadak" és "civilizáltak"*. Budapest, Gondolat, 1982.

Lektorálta: Dr. Kövér Lajos, tanszékvezető egyetemi docens; Újkori Egyetemes Történeti és Mediterrán Tanulmányok Tanszék, Szegedi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar

EMBERI ERŐFORRÁS
TÁMOGATÁSKEZELŐ

Nemzeti
Tehetség Program

Óbudai Egyetem

A kötet az Emberi Erőforrások Minisztériuma megbízásából az Emberi Erőforrás Támogatáskezelő által meghirdetett Nemzeti Tehetség Program NTP-FKT- M-15- 0003 kódszámú pályázati támogatásból valósult meg.